

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

Դ. ՀԱՏՈՐ

ՆԻՒԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԶՈՐՐՈՐԴ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻ ԹՂԹԱԾՐԱՐՆԵՐԷՆ

Ա.

ՆԻՒԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ շարքի երրորդ հատորի ներածականին մէջ, Զորքող Ընդհանուր ժողովէն մնացած արխիւային նիւթերու առատութիւնը նշելով, կ'առաջադրէինք երկու հատորներ յատկացնել Դաշնակցութեան պատմութեան մէջ անկիւնադարձ կազմող այդ ժողովին:

Երրորդ հատորով հրատարակութեան կու տայինք Զորքող Ընդհանուր ժողովի ատենագրութիւնները՝ լրիւ, իննի Յանձնաժողովի որոշումներու արձանագրութիւնը, որոշումներու գրեյլի բովանդակութիւնը, Հ. Յ. Դ. Ծրագիրը՝ իր արեւելահայ եւ արեւմտահայ բնագիրներով, Երրորդ Ընդհանուր ժողովին կողմէ մշակուած կազմակերպական կանոնները եւ Զորքող Ընդհանուր ժողովի վերամշակած կանոնագիրը:

Թղթածրարներուն մէջ կը մնային տակաւին շրջաններու տեղեկագիրներ, Շրջանային եւ այլ ժողովներու արձանագրութիւններ, ժողովներու, մարմիններու թէ պատգամաւորներու կողմէ Ընդհանուր ժողովին կամ անոր դիւանին ներկայացուած առաջարկներ ու բանաձեւեր, Ընդհանուր ժողովին կամ Բիւրոններուն ուղղուած նամակներ, հաշուական տախտակներ, դատական հարցերու վերաբերեալ փաստաթուղթեր եւայլն:

Ներկայ հատորի պատրաստութեան ձեռնարկելէ ետք միայն նկատեցինք, որ անկարելի պիտի ըլլար միակ հատորով մը տալ այդ բոլորը, կամ առ նուազն ամբողջութիւնը կազմակերպական շրջաններու վերաբերեալ թղթածրարներու պարունակութեան:

Թէեւ իրենց վաւերաթուղթերու քանակով շատ ահաւասար, մերթ ժաւառն, մերթ վտիտ, բայց, բոլոր պարագաներուն, շրջաններու թղթածրարները, յատուկական տարիներու իրենց տեղեկագիրներով եւ զանազան ժողովներու արձանագրութիւններով, հարուստ նիւթ կը պարունակեն Հ. Յ. Դաշնակցութեան մարմիններու 1904-1906 բուականներու գործունէութեան, շրջաններու ներքին կառոյցներուն եւ ղեկավարման դրութեան, ինչպէս նաեւ ժամանակաշրջանի խըմ-

բական թէ անհատական մտայնութեանց ու կեցուածքներուն մասին, մէկ շրջանէն միւսը այնքան տարբեր ու երբեմն հակադիր՝ հայութիւնն ու յատկապէս Դաշնակցութիւնը յուզող կարգ մը հիմնական հարցերու վերաբերմամբ (վերագնահատում Հ. Յ. Դաշնակցութեան ռազմավարութեան ու մարտավարութեան, Տանկահայ դատ, Կովկասահայ խնդիր եւ Նախագիծ, ընկերվարական տեսլական, բաժանման հարց եւն.): Ամփոփման մտահոգութեամբ որեւէ գտում դժուար պիտի ըլլար, թերեւս անարդար, հաւանօրէն ենթակայական:

Ուստի, աւելի ճիշդ նկատեցինք տալ շրջաններու թղթածրարներու պարունակութեան ամբողջութիւնը, ամենէն կարեւոր տեղեկագիրներէն մինչեւ ենթակամիտական կամ խմբական ժողովներու մէջ բանաձեւուած տեսակէտները, պարագայաբար զանց ընելով միայն հաշուական կարգ մը մասնակի տախտակներ եւ գոյգերու ցուցակներ՝ որոնց տպագրութիւնը հատորը պիտի խնդրէր բոլորովին անշահեկան մանրամասնութիւններով: Ուստի նաեւ, նիւթերու առատութեան պատճառով, ներկայ հատորը անբաւական եղաւ՝ տալու համար վաւերաթուղթերու այդ ամբողջութիւնը: Կազմակերպական բազմաթիւ շրջաններու վերաբերեալ գրութիւնները (Ոսկանապատ, Մրգաստան, Քար, Զրարերդ, Ծովափ, Նաւահանգիստ, Բարձրաբերդ, Ոսկեհանգ եւն.)(*), ինչպէս նաեւ դատական թուղթերը (Ցուցական Մարմնի եւ Վարդոյի խնդրին վերաբերեալ) պիտի տրուին ՆԻՒԹԵՐու յաջորդ՝ հինգերորդ հատորով:

Այս ձեւով սահմանափակուած՝ ներկայ հատորը կը պարունակէ յաջորդական հետեւեալ բաժինները.

Ա. - ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐՆԵՐ, ՅԱՐԱԿԻՑ ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԵՒ ԴԻՒԱՆԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹԵՐ: Վերջինները, ընդհանրապէս, պատգամաւորներու կողմէ Ընդհանուր ժողովի դիւանին անհատապէս թէ խմբովին ներկայացուած առաջարկներ կամ բանաձեւերու նախագիծերն են: Նա-

մակնորդ ուղղուած են ընդհանուր ժողովին կամ Բիւրոններուն, երբեմն նաեւ դիւանին կողմէ՝ ուրիշներու: Նամակներէն երկուքը կը պատկանին Գէորգ Զաւուշի գրչին եւ կը կարծենք, որ «Դրօշակ»ներուն մէջ օրին լոյս տեսած իր «Ինքնակենսագրութենէն» ետք, Սասնոյ առասպելական հերոսին կողմէ գրուած առաջին նամակներն են, որ հրատարակութեան կ'արժանանան: Թերեւս նաեւ՝ իրմէ մնացած միակ երկու գրութիւնները:

Բ. — ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ ԵՒ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐ ԲԱԺԻՆՆԵՐ Կը գրուէ հատորի մեծագոյն մասը: Ընդհանուր ժողովի նիստերուն ընթացքին տեղեկագրի ընթերցման կամ գեղարվեստական կարգին հետեւելով (տե՛ս ՆԻՒՔԵՐ, Գ. հատոր, էջ 349-352), յաջորդաբար տրուած ենք այն բոլոր գրութիւնները, որ կը գտնուին համապատասխան բարձրագոյն վերաբերեալ Լորիս Մելիքեանի տեղեկագրի (1904-1906 տարիներու Հայ Դատի աշխատանքները), Պալանտի շրջան, Ամերիկա, Ցուցական Մարմնի տեղեկագիրը՝ Սուլթանի ահաբեկման գործին մասին, Վասպուրական, Վրէժ (Ատրպատական), Ռուսաստանի եւ Եւրոպայի Ուսանողական Միութիւններ, Ապառաժ (Ղարաբաղ), Այգեստան (Գանձակ), Ժլատ (Հիւսիսային Կովկաս) եւ Նալբանդ (Նոր Նախիջեան):

Այս բաժնի ներածականին մէջ նշած ենք արդէն աչքի գառնող այն տարբերութիւնը, որ գոյութիւն ունի շրջաններուն միջեւ՝ պահպանուած ու մեզի հասած գրութեանց առատութեան տեսակետէն: Մինչ Պալանտի եւ Վրէժի շրջաններէն՝ պահուած են ենթակառուցական եւ խմբապետական ժողովներու արձանագրութիւններն անգամ, ո՛չ մէկ բուրձ մնացած է, օրինակ, Արեւելեան Բիւրոյէն կամ Մեծ Քաղաքի նման (Թիֆլիսի կեդր. կոմիտէութիւն) կարեւոր շրջանէ մը: Բան մը՝ որ ո՛չ հաւասարապէս ամբողջական կը դառննէ այսօրուան մեր ծանօթութիւնը Դաշնակցութեան կազմակերպական շրջաններու եւ մարմիններու 1904-1906 եռամեակի գործունէութեան մասին: Կ'արձանագրենք ցաւովի այս իրողութիւնը, դժբախտաբար առանց գայն դարմանել կարենալու:

Տուած ենք նաեւ տպագրական լուսապատկերը կարեւոր կարգ մը դէմքերու ձեռագիրներուն (Գեղամ Տէր Կառապետեան, Գէորգ Զաւուշ, Անդրանիկ, Ռուստոմ Զօրեան, Սիմոն Զաւառեան, Ռուրէն Տէր Միմասեան, Խաչատուր Մալումեան, Մարտիրոս Մարգարեան, Քոհաստիոր Միքայէլեան, Արամ Մանուկեան եւ Մարգարեան):

**

Հաւատարիմ մեր սկզբունքին՝ անփոփոխ պահած ենք բնագիրներու ոչ միշտ գրական ու յանախ անհարթ լեզուն, կատարելով միայն ուղղագրական որոշ նոյնացում եւ, պարագայբար, շարադասական մանր սրբագրութիւններ: Լեզուական այդպիսի ուղղումներ զանց առած ենք նոյնիսկ, իբրեւ կանոն, այն պարագաներուն՝ երբ նախադասութեանց անտրամաբանական կառոյցը խնդրական կը դարձնէ անոնց մեկնաբանութիւնը կամ ճշգրտութիւնը, այս կամ այն ուղղութեամբ: Կարն՝ վաւերագրութեան հրատարակութեան հարազատութիւնը եղած է եւ կը մնայ մեր էական առաջադրանքը:

Ինչ խօսք, որ հարազատութեան միեւնոյն սկզբունքով եւ լեզուական հարցերէն ալ առաջ, նախանձախնդիր եղած ենք յատկապէս՝ տալու բնագրին անյայտ ամբողջութիւնը եւ անպայման նշելու գեղջրուած մասերն ու անոնց բովանդակութիւնը՝ երբ, օրինակ, անոնք փաստօրէն բառացի կրկնութիւնը կը կազմեն նախորդող գրութեան մը մէկ բաժնին: Վաւերականութեան անտեղիտալի այդ առաջադրանքով՝ անխորժութեան հաւասար գագուտով մը տպագրութեան յանձնած ենք ներքին հակամարտութեանց դրսևորումներ, ծանօթ դէմքերու եւ դէպքերու նկատմամբ անհատական ո՛չ միշտ դրական արտայայտութիւններ եւ այլ կուսակցութեանց կամ անոնց գործիչներու հասցէին՝ կծու, երբեմն նոյնիսկ անարգական անձեռնարկներ:

Բարեբախտաբար սակայն, այդ բոլորը շատ քիչ տեղ կը գրուեն այն պատկանելի ամբողջութեան մէջ, որ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Երրորդ եւ Զորրորդ Ընդհանուր ժողովներուն միջեւ ինկած եռամեայ ժամանակաշրջանի հարազատ ու առիճնող պատկերն է՝ Ելլուրդի ռուսերով, ֆետայական հերոսապատումի շարունակութեամբ, հայ-թաթարական կռիւներով, համառուական յեղափոխական շարժման մասնակցութեամբ ու կազմակերպական ժրջան աշխատանքով շեղօրէն հարուստ:

Պատմաբանին կը մնայ մանրուքները քափել եւ ըստ արժանւոյն գնահատել Դաշնակցութեան պատմութեան դիւցազնական այդ շրջանը, որ 1904-1906 տարիներու Հայոց պատմութիւնն իսկ է:

ՀՐԱԶ ՏԱՄԱՊԵՏԵԱՆ

(*) Յաջորդաբար՝ Բազու, Երեւան, Ալեքսանդրապոլ, Կարս, Տրապիզոն, Պաթում, Կարին, Իզմիր:

ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐՆԵՐ, ՅԱՐԱԿԻՑ ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԵՒ ԴԻՒԱՆԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹԵՐ

Հ. Յ. Դ. 4րդ Ընդհանուր ժողովի արխիւներուն մէջ կը գտնենք «Դիւանական քուրթեր» մակագրուած քանի մը քրթածրարներ, որոնք կը պարունակեն.

- ա) Պատգամաւորներու լիազօրագիրները եւ անոնց ընկերացող կարգ մը նամակներ.
- բ) Զանազան նիստերու ներկայութեան ցուցակներ.
- գ) Քուրթուած բանաձեւ-որոշումներու ամբողջական հաւաքածոյ մը.
- դ) Դիւանին կամ Դիւանի անդամներուն ուղղուած նամակներ, երկտողներ, հեռագիրներ եւն.՝ ընդհանրապէս ժընեւէն, «Դրօշակ»ի խմբագրութենէն, յանախ նաեւ Մարի (Միքայէլ Տէր Մարտիրոսեան) եւ Վահրամի (Յարութիւն Գալփայեան) անհատական ստորագրութեամբ.
- ե) Թղթիկներու վրայ՝ պատգամաւորներու խըմբական քէ անհատական առաջարկներ Դիւանին, բանաձեւի նախագիծներ եւն.
- զ) Թուրքերու վրայ քէ տնտրակներու մէջ՝ ժողովի ընթացքին պատգամաւորներու կողմէ առնուած նոքեր, ոմանց խօսքին մասնակի արձանագրութիւնը եւն.
- է) Կանոնագրային կէտերու մշակման փորձեր, ժողովական կանոնագրութեան նախագիծ եւն.
- ը) Մրագրային նախագիծներու կարգ մը սեւագրութիւններ, ծրագրի յատկագիծ եւ ներածականի փորձեր.
- թ) Մարտական դաստիարակութեան եւ զինուորական կանոնագրութեան վերաբերեալ մշակումներ, ընդհանրապէս ոչ-ամբողջական.
- ժ) Հաշուական քուրթեր.
- ժա) Այլ քուրթեր (Աւստրիոյ ընկերվարական կուսակցութեան, ռուս քէ քուրթ յեղափոխականներուն ուղղուած խօսքեր կամ անոնց խմբագրական փորձերը եւն.):

տեղ, քանի անոնք, աննշան բացառութիւններով՝ լրիւ եւ անփոփոխ, կը գտնուին արդէն 4րդ Ընդհանուր ժողովի ատենագրութիւններուն կամ Որոշումներու գրք-բոյլին մէջ(1) (բուրձուած բանաձեւեր, ընկերներու կարգ մը առաջարկներ, աւստրիոյ ներկայութեան արձանագրութիւններ, խօսք Աւստրիոյ ընկերվարականներուն եւն.), իսկ կազմակերպական Կանոններն ու Հ. Յ. Դ. Մրագիրը, իրենց մշակուած ու վերջնական ձեւին մէջ, տրուած են առանձին(2): Կրկնութենէ խուսափելու համար զանց կ'առնենք այդ բոլորը, ինչպէս նաեւ կարգ մը գուտ անհատական նոքերն ու սեւագրութիւնները՝ որոնք շահեկան ոչինչ կ'աւելցնեն 4րդ Ընդհանուր ժողովին մեր ծանօթացման վրայ, այս բաժնին մէջ տեղ տալով դիւանական մնացեալ նիւթերուն, որոնք են.

- ա) Լիազօրագիրները եւ յարակից գրութիւնները.
- բ) «Դրօշակ»ի խմբագրութենէն եկած կարգ մը նամակներ (ընդհանրապէս Մարի եւ Վահրամի ստորագրութեամբ).
- գ) Անհատական քէ խմբական գրուած կարգ մը առաջարկներ.
- դ) Ընդհանուր ժողովի ներքին կանոնագրութիւնը.
- ե) Զինուորական կանոնագրութենէն եւ մարտական դաստիարակութեան նախագիծէն մեզի հասած մասերը.
- զ) Յանձնախումբերու անուանացանկեր.
- է) Մրագրի յայտագիր-յատակագիծ մը եւ ներածական մը (որ վերջնական թեքսթին չեն համապատասխաներ).
- ը) Խմբագրուած խօսք (կամ խօսքի նախագիծ)՝ ռուս եւ քուրթ յեղափոխականներուն ուղղովի:

Հ. Յ.

Աւելորդ պիտի ըլլար դիւանական այս քուրթերէն կարեւոր մէկ մասին վերադարձութիւնը այս-

(1) ՆԻՒՔԵՐ Հ. Յ. Դ. ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ, Գ. հար., էջ 11 — 291 եւ 298 — 313:
(2) Նոյն, էջ 315 — 340:

1.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ԱՐԱՄԻ

Գրուած կարմիր մելամով, ճամպի միջակ չափի երկքերք բուլքի մը ա. էջիմ վրայ, եւ կնքուած վասպուրակամի Կ. Կոմիտէի կնքով:

1 Հոկտ. 1906

ՎԿԱՅԱԿԱՆ

Սոյն վկայականը ներկայացնող Արամը Շամիրի(1) Կ. Կոմիտէի կողմից ընդունուած է պատգամաւոր, Հ. Յեղ. Դաշնակցութեան Ընդհանուր Ժողովին ներկայանալու համար:

Նախապէս դրուած բոլոր հարցերի վերաբերմամբ, փոխադարձ համաձայնութեամբ, նրան տրուած է իրաւունք՝ դրական կամ բացասական դիրք բռնելու:

Իսկ չնախատեսուած հարցերում՝ նա պիտի վարուի մեր (տեղեկագրի մէջ տրուած) ընդգծած ուղղութեան սահմաններում: Բացի դրանից նրան եւ մեր շըրջանի մնացած ընկերներին իրաւունք է տրուում Ընդհանուր Ժողովի կողմից յատկացուած բիւտջէի դասաւորութիւնը կատարել:

ՀԱՅ ՅԵՂ. ԴԱՇՆԱԿ. ՇԱՄԻՐԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷ

(1) Շամիր, Շամիրամ կամ պարզապէս՝ Շամ, վասպուրակամի կնքով: Կոմիտէի կնքով կառուցուած ծածկանունն էր:

2.— ՎԱՆԻ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐ ՍԱԼՄԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ Ա Ր Ա Մ Ի Ն

Վասպուրակամի շրջանը Դ. Ընդհ. Ժողովին համար ընտրած էր երկու պատգամաւոր՝ Արամն ու Մալմանը (Համագասպ Բաղչեցեան): Վերջինը, հիւանդացած ըլլալով, չկրցաւ հասնիլ վիճակին: Այս գրութեամբ իր ձայնը կը փոխանցէ Արամին կամ իշխանին:

Գրուած է սև մելամով, փոքր չափի երկքերք բուլքի մը վրայ, 2 էջ եւ 2 տառ:

Arlo, 29 Մարտ 1907

Սրելի Արամ !

Ստացայ Մարտի 21 նամակդ, բայց բաւականին ուշ. սրանից մի քանի օր առաջ էլի մի նամակ գրել եմ Մալմանին հասցէով, անձնականիս վերաբերեալ: Չես գրում թէ մեր տեղեկագիրն ու Ռայոնական Ժողովի որոշումները կարողացել էք թէ ոչ եւ ի՞նչ տպաւորութիւն է թողել: Ինչ վերաբերում է իմ ձայնիս, պարզ է, որ ես չեմ կարող տալ այնպիսի մէկին, որի հետ հիմնական սկզբունքներում չփոռ չեմ ունեցել,

այլ այնպիսի մէկին, որի հետ երկար խօսել, վիճել, եւ համաձայնութեան ենթ կէլ: Ըստ այդմ ես չեմ կարող օրինակ իմ ձայնը տալ Ամերիկայի ունէ պատգամաւորի. կը մնաք դու եւ Իշխանը. երկուքիցդ մէկը ներկայացրէք իմ ձայնը:

Ինչ վերաբերում է իմ կարծիքներին, դժբախտաբար ես դեռ պառկած եմ, ուստի հնարաւորութիւն չունիմ որեւէ բան գրելու. ոչ գլուխս է տեղը, ոչ ձեռքերս, ոչ ուժս. իմ կարծիքներն այն են, ինչ որ արտայայտուած են տեղեկագրի եւ Ռայոնական Ժողովի որոշումների մէջ. տակտիկի մասին այնքան կ'ասեմ միայն, որ եթէ ուզում են ժողովուրդը կոտորել տալ, թող նախկին տակտիկը ընդունեն:

Ժընեւից ոչինչ չեմ ստանում: Դրամ պատրաստիր որ ուղարկես ինձ: Անչափ ուժասպառ եմ. չգիտեմ ե՛րբ պէտք է ոտքի կանգնեմ:

Համբոյրներով՝ ՍԱԼՄԱՆ

Համբոյրներս ծոյլ եւ ո՛չ ինձ չափ հիւանդ Իշխանին եւ բոլոր ընկերներին:

ՆՈՅՆ

3.— ԴՈՒՐԱՆ-ԲԱՐՁՐԱՒԱՆՆԱԿԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ-ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած կարմիր մելամով, ճամպի միջակ չափի երկքերք բուլքի մը վրայ, 3 էջ. ա. եւ գ. էջերը կնքուած են Բարձրաւանդակի Կ. Կոմիտէի կնքով (տե՛ս ՆԻՒԹԵՐ, ք. Խար., էջ 174):

1906 թ. 25 Հոկ. Դուրան (Շաքայ)

Հայոց Յ. Դաշնակցութեան Ընդհանուր Ժողովին Բարձրաւանդակի եւ Դուրանի Կ. Կոմիտէի կողմից մատուցուում է.

Բարձրաւանդակի եւ Դուրանի Կ. Կոմիտէին ի նըկատի ունենալով յեղափոխականութեան գործունէութեան նպատակաւոր կերպով եւ տեղ[ական] պայմանները միշտ հաշուի գնելով՝ յարատեւութեան օգուտը՝ մեր այս կեդրոնում, որ երկար տարիներէ յետէ ամենէն աւելի նուիրուած ու զոհուած ասպարէզն եղած է Հայ յեղափոխութեան եւ որ կը մնայ միշտ տրամադրելի ու պատրաստ գետին մը՝ յեղափոխական ձգտումների իրագործման. միաժամանակ՝ աչքի առջեւ ունենալով նաեւ թէ՛ Բարձր[աւանդակ]ի եւ թէ՛ Դուրանի Հայ ժողովրդեան արդէ աննկարագրելի ճգնաժամը, որ իր գոյութեան կը սպառնայ բոլոր

բովին, ու այդ ճգնաժամը իր ծանրագոյն կէտին հասել է հետզհետէ յեղափոխական ծանօթ շարժումների ու կոուղ-պայքարող գործունէութեան երեսէ. արդ՝ պահպանելու համար, որքան հնարաւոր է, Հայ Ժողովուրդի եւ հետեւաբար յեղափոխութեան գործունէութեան գոյութիւնը այս վիճակումը՝ կ'որոշէ իւր ներկայացուցչով մասնակցելով Ընդհանուր Ժողովիդ, առաջադրել իրա համար կենսական եւ անհրաժեշտ դարձած պահանջները ու պէտքերը:

Բարձրաւանդակի եւ Դուրանի Կ. Կոմիտէին կը ներկայանայ Ընդհանուր Ժողովիդ յարգելի համախմբման իր ամենասիրելի ու քաջարի ընկերին՝ Պ. Սարհատի միջոցաւ:

Արդէն Պ. Սարհատը կամ ուղղակի հերոս Գէորգ Չաւուշը իր հոչակով, քաջութեամբ ու ճարպիկ գործունէութեամբ, որով սարսափ է ազդել ոչ միայն տեղային իսլամ ցեղերի, այլ նոյնիսկ թուրք կառավարութեան վրայ, ծանօթ պիտի ըլլայ ամենանց: Նա 1890 թուականներից սկսած, հենց պատանեկութեան հասակից յօժարակամ զինուորագրուել է Հայ անձնուէրների խմբին, ու այնուհետեւ անդադար գործել ու կռուել է. օրից օր՝ նա գրաւել է վերջապէս իր կարեւոր դիրքը՝ իբր ամենէն լաւ ուղղակարիկ, որ յաջողուել է բազմաթիւ դէպքերի ընդհարումների մէջ, միշտ անվտանգ դուրս գալով: 1904ին իբր օժանդակ ու ազդեցիկ ղեկավար կոուղ խմբի մասնակցել է Բարձրաւանդակի Բ. ապստամբութեան ու Պարոյրի(1) հեռանալուց յետոյ նոյն տարին ընտրուել ու կոչուել՝ Բարձր[աւանդակ]ի եւ Դուրանի յեղ[ափոխական] ներկայացուցչութեան, զոր վարել է մինչեւ հիմա նոյն կորովով ու թափով:

Նա լիազօրութիւն ունի յանուն մեր Կ. Կոմիտէի, բաւարարութիւն ստանալ յարգելի Ընդհանուր Ժողովիդ հետեւեալ մեր պահանջների մասին.

Ա.— Յանուն Բարձր[աւանդակ]ի եւ Դուրանի կարօտեալների՝	Օսմ. սակի	6000
Բ.— Յեղափոխ[ական] գործող զինուորների պէտքերի համար՝	»	» 1500
Գ.— Բազմական զնումների համար մեր շրջանի մէջ՝	»	» 1500
Դ.— Նախապատրաստական ձեռնարկների համար՝ (2)	»	» 1600
Ե.— Փոխադրութիւնների եւ սուրհանդակի համար՝	»	» 700
Զ.— Բանտարկեալների համար՝	»	» 500
Շ.— Պատահականութիւնների, այլ եւ այլ ծախսերի համար՝	»	» 300

Համագումար՝ մինչեւ 1907-8 տարեշրջանի համար՝

» » 12,100

Է.— Պատրաստ ուղղական ուժեր 1907 տարեշրջանի համար՝ 100 հատ նոր, 50 հատ հին հրացան եւ 80,000 հին ու նոր փամփուշտ:

Ը.— Ինտելիգենտ ուժեր ուղարկել՝ Պուլանդի, Խնուսի, Ախլաթի, Դուրանի եւ Բարձրաւանդակի համար որպէս ղեկավարներ:

Թ.— Անպայման ընդունիլ Բարձրաւանդակը ու Դուրանը որպէս յեղափոխութեան ամենայարմար եւ ամենանուիրուած վայր, աչքի առջեւ ունենալով փորձերը եւ անհամեմատելի զոհողութիւնները:

Ժ.— Չինուորական հասարակ ուժերի սահմանափակում, գործունէութեան տակտիկան նպատակաւոր մար ընելու համար:

Նպաստի մատուցումը Բարձր[աւանդակ]ի եւ Դուրանի քայքայուած եւ փճացած դրութեան մէջ գտնուող ժողովրդին այնքան կենսական է, որ ուղղակի շօշափում է յեղափոխութեան գործունէութիւնը, եւ որի յաջողութիւնը կախուած է ժողովուրդը հնարաւոր կերպով խնամելուն եւ իրենց օճախներում պահելուն մէջ, քանի որ ահագին համեմատութեամբ զաղթում ու ցրում են թէ ծանօթ տարողերից(3) եւ թէ տիրող սովից: Խնդրում ենք մեր յարգելի ներկայացուցչի միջոցաւ բաւարարութիւն տալ մեր պահանջներին, որոնց մասին մենք մանրամասնութիւնները կը մատուցանենք ընդարձակ տեղեկագրով:

Բարձրաւանդակ-Դուրանի Կ. Կոմիտէի բոլոր անդամները՝

ՎԿԱՅ ՌՈՒԲԷՆ ՏԱՏՐԱԿ(4)

(1) Անգրամիկի:
(2) Յիշուած կտրուում մէջ Գ.ք կրկնուած է. բնագիրը կը պահեմք անփոփոխ:
(3) Թերեւս կարելի է կարգաւ աւերելուց. անորոշ է:
(4) Ռուբենը (Տէր Միգասեան) ծածօք է. Տատրակը Գեղամ Տէր կարապետեանն է (Մշոյ Գեղամ). Վկան՝ ամենայն հաւանականութեամբ՝ վարդան վարդապետը: Կը պակսի ստորագրութիւնը Սարհատի (Գէորգ Չաւուշ) եւ հաւանաբար Դուրան-Բարձրաւանդակի Պատասխանատու Մարմնի հիմնադրող մէկ անդամին (?):

4.— ԳԵՂԱՄ ՏԵՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ԿՈՄԻՏԵ

Գեղամ Տէր կարապետեանի (Տատրակ) այս երկու ճամպիները (քիւ 4 եւ 5) գրուած են զաղամի մելամով, 22 նոյնբեր 1906 բաւակիր ամսական-քննարկում ճամպի մը (Գեղայի կիմ Նուպրէյի) անունով) սպաս երկու էջերում վրայ (միջակ չափի Գա-

9.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ԱԿՆՈՒՆԻԻ

Ֆրանսերէն լիազօրագրի տպագրուած բուլղի վրայ (միջակ չափ): Ձեռագրով (սեւ մեյան) աւելցուած են միայն անունը (և՛ Մալումեան), «le Bureau de Genève au Congrès du parti» բաժինը եւ բուլղանը: Ստորագրութիւն կամ կնիք չկայ:

Geneve, le 20 février 1907

Conseil des Représentants
de la
Fédération Révolutionnaire Arménienne

CERTIFICAT
(Valable pour 1 an)

Le porteur du présent Kh. Maloumian est autorisé à représenter (la Rédaction du «Droschak») le Bureau de Genève au Congrès du parti.

10.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ՍԱՖՈՅԻ
(ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ)

Երկար չափի ճամակի մէջտեղէն ծալուած բուլղի մը ա. երեսն վրայ, սեւ մեյանով:

16 Դեկտեմբեր 1906

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Դ. րդ Ընդհանուր Ժողովին՝ Յուլիան Պատասխանատու Մարմնի ընկերներէց ընտրուեց ընկեր Սաֆոյ իբրեւ ներկայացուցիչ՝ համար ու հաշիւ տալու Յ. Մ. ի ամբողջ գործերի եւ Ընդհանուր Ժողովի զբաղմունքը կազմող բոլոր հարցերի համար:

ՔՐԻՍ ԹՈՐԳՈՍ

11.— Ա. ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ԹՈՎՄԱՍ ԶԵԼԱԼԵԱՆԻ
ԵՒ ՎԱՀԱԳՆ ՏԱԹԵՒԵԱՆԻ

Մեքենագրուած Ամբիկայի Կ. Կոմիտէի պաշտօնաբուլղի վրայ. համար՝ 331: Կը կրէ Ամբիկայի Կ. Կոմիտէի կնիքը:

ՈՐՈՒ ՈՐ ԱՆԿ Է

Ընկերներ Հայկ-Արմէն(1) եւ Վահագն Տաթեւեան, Ամբիկայի 1905 տարուայ Պատգամաւորական

Ժողովին կողմէ պատգամաւոր ընտրուած են մասնակցելու Հ. Յ. Դաշնակցութեան Չորրորդ Ընդհանուր Ժողովին, ներկայացնելու համար Ամբիկայի կոմիտէներուն բաղձանքներն ու որոշումները:

Անոնք կանուխ կը մեկնին Ընդհանուր Ժողովը փութացնելու համար հարկ եղած ջանքերն ընելու եւ կանխաւ տեղեկանալու դաշնակցական մարմիններու զործունէութեան, ձեռնհասօրէն կատարել կարենալու համար իրենց ստանձնած պատասխանատու պաշտօնը:

Այս կրկնակ նպատակներով, անոնք պիտի այցելեն Արեւմտեան եւ Արեւելեան Բիւրոները եւ այդ ճամբուն վրայ, բոլոր Կեդր. Կոմիտէները:

Կը սիրենք յուսալ թէ բոլոր դաշնակցական մարմինները պէտք եղած աջակցութիւնը պիտի նուիրեն անոնց առաքելութեան գործը զիւրացնելու համար:

Հ. Յ. Դ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

(1) Թովմաս Զելալեան է:

12.— Բ. ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՊԱՏՄԱՒՈՐՆԵՐՈՒ

Ամբիկայի Կ. Կոմիտէի պաշտօնաբուլղի վրայ, ձեռագիր, սեւ մեյան: Կնիք Ամբիկայի Կ. Կոմիտէի (ստորագրութիւն չկայ):

№ 71

Պոսթըն, 18 Յունուար 1907

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան

Դ. րդ Ընդհանուր Ժողովին,

Սիրելի ընկերներ,

Հ. Յ. Դ. Ամբիկայի կոմիտէներու 1906ի Պատգամաւորական Ժողովը վաւերացուց նախորդ պատգամաւոր ընկերներ Թովմաս Զելալեան եւ Վահագն Տաթեւեան որ 1905ի Պատգամաւորական Ժողովի կողմէ ընտրուած էին ներկայացնելու համար Ամբիկայի կոմիտէները Դ. րդ Ընդհանուր Ժողովին:

Ընկերական բարեւանքով

13.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻ

ԵՒ ՍԱՐԳԻՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆԻ

Գրուած սեւ մեյանով, Պալմանեան Կ. Կոմիտէի պաշտօնաբուլղի վրայ: Կնիքուած է Յոյն Կ. Կոմիտէի կնիքով:

№ 22

16 Յունուար 1907

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ընդհանուր Ժողովին,

Յարգելի ընկերներ,

Շրջանիս արտակարգ Ժողովը գումարուելով Դեկտեմբեր 33ին մինչեւ Դեկտեմբեր 21, մշակեց բոլոր այն հարցերը՝ որ արտայայտութիւնն են Պալմանի Հ. Յ. Դաշնակցութեան հայեացքներուն ու բաղձանքներուն:

Ժողովը նկատի ունենալով թէ Պալմանը իր ցենզով, եւ մանաւանդ կազմակերպական վերջին կարգ մը կարեւոր ձեռնարկներովը կարող է երկու ձայն ունենալ Ընդհանուր Ժողովի մէջ, իր Ժ. Կ. նիստով իբրեւ պատգամաւոր ընտրեց ընկերներ Հ. Զարգարեան եւ Սարգիս Մինասեան՝ ներկայացնելու համար Պալմանի կամքը Ընդհանուր Ժողովի մէջ: Բայց կանխատեսած ըլլալու համար ամէն պատահականութիւն, Շրջ. Ժողովը որոշած է որ երբ Ընդհանուր Ժողովը բանաւոր առարկութիւններով չուզէ ճանչնալ Պալմանի երկու ձայն ունենալու իրաւունքը, այս պարագային Պալմանի ձայնը պիտի ներկայացնէ ընկեր Զարգարեան, միաժամանակ Շրջանական Ժողովի կողմէ պահանջելով որ ընկեր Սարգիս Մինասեան անպայմանօրէն հրաւիրուի Ընդհանուր Ժողովին:

Հետեւաբար ընկեր Զարգարեանի եւ Սարգիս Մինասեանի ամէն իրաւասութիւն տրուած է Ընդհանուր Ժողովի մէջ պաշտպանելու Շրջանական Ժողովի կողմէ մշակուած հարցերը եւ դեռ այն խնդիրներն ալ, որ կրնան նախատեսուած չըլլալ Ժողովին կողմէ:

Ընկերական ջերմ բարեւանքով

Հ. Յ. Դ. ՊԱԼՄԱՆԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

14.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ԲԺ. ԶԱԻՐԵԱՆԻ

Սեւ մեյանով, ճամակի փոքր չափի երկքերք բուլղի ա. երեսն վրայ: Ցակովքը Բժ. Յ. Զաւրեանն է: Կը կրէ Մրգաստանի (Երեսն) Կ. Կոմիտէի կարմիր կնիքը:

Հ. Յ. Դ.

Մրգաստանի
Կեմուր. Կոմիտէ

Վկայական ներկայացնող ընկեր Յակովբը Մըրգաստանի ներկայացուցիչն է:

Կենտր. Կոմիտէի կողմից՝

ՏԱՇՐԵԱՆ

15.— ԱՅԳԵՍՏԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած սեւ մեյանով, ճամակի երկքերք փոքր բուլղի վրայ, 1 էջ եւ 3 տող: Կը հաստատէ Ալ. Մաշուրեանի լիազօրութիւնը՝ իբրեւ պատգամաւոր Այգեւստանի (Գանձակ) շրջանի:

9 Դեկտեմբեր 1906

Ընկեր Ալեքսանդր Մաշուրեանին

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Այգեւստանի Շրջանային Ժողովը իր վերջի նիստում, որը տեղի ունեցաւ Այգեւստանում սոյն 1906 թ. Դեկտեմբերի 6ին, ձայներով մեծամասնութեամբ ընտրեց Ձեզ պատգամաւոր Այգեւստանի շրջանից Հ. Յ. Դաշնակցութեան գումարուելիք Ընդհանուր Ժողովին մասնակցելու համար: Ընդամին ուղարկուած են Ձեզ Շրջանային Ժողովի արձանագրութիւնները հանդերձ մեծամասնութեան ու փոքրամասնութեան բանաձեւերով ու տեղական պատասխանատու մարմնի (Այգեւստանի Կ. Կոմիտէի) տեղեկագրով: Ընկերները յուսով են, որ Ընդհանուր Ժողովի պարապմունքները վերջանալուց յետոյ, Կովկաս վերադառնալու դէպքում, կը մտնէք Այգեւստան՝ անձամբ ղեկուցանելու ընկերներին Ընդհանուր Ժողովի պարապմունքների մասին, բերելով Ձեզ հետ նրա բոլոր արձանագրութիւնները:

Ի դիմաց Այգեւստանի Շրջանային Ժողովի ու տեղական Կ. Կոմիտէի՝

ընկեր ՀՐԱՆՏ-ԻԻԶԲԱՇԻ

Յ. Գ.— Մեր մարմնի զբաղման մանրամասը հաշիւը շուտով կը ստանաք Արեւելեան Բիւրոյի միջոցով:

ՆՈՅՆ

16.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ԱԻԵՏԻՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆԻ

Գրուած սեւ մեյանով, Հ. Յ. Դ. II Կ. Կոմիտէ վերտաւորութեամբ փոքր չափի պաշտօնաբուլղի վրայ, ա. երես: Կը կրէ Զրաբարդի (Կարսի) Կ. Կոմիտէի, (թիւ II Կ. Կոմիտէ) կնիքը: Գարբի՝ Ա. Անարոնեանի ծանօթ ծածկանունն է:

Վ Կ Ա Յ Ա Գ Ի Ր

28 Նոյեմբեր 1906

Ջրարերդի Երջանային Ժողովը՝ դումարուած տարւոյս Նոյեմբերի 28ին իր երրորդ նիստում գաղտնի քուէարկութեամբ միաձայն ընտրեց ընկեր Ղարիբին պատգամաւոր, ներկայ լինելու իր շրջանի կողմից Հ. Յ. Դ. IV Ընդհանուր Ժողովին, որին եւ ուղարկուած է մանդատը եւ շրջանի հաշիւն ու տեղեկագիրը:

Նախագահ Երջանային Ժողովի՝ Ա. ԱՐԱՄԵԱՆ Բարտուղար՝ Լ. ԳԱՍՊ[ԱՐԵԱՆՆ]

17.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆԻ

Գրուած սեւ մելանով, փոքր չափի երկրորդ քուղքի մը ա. երեսին վրայ: Կնքուած է Արեւելեան Բիրոյի կնիքով (Ապառաժը — Ղարաբաղ — ըստ երեսնային այդ ժամանակաշրջանին չուժէր առանձին կնիք):

Ապառաժի Կ. Կոմիտէի Երջանային Ժողովը իր Դեկտեմբերի 20ի նիստում ընտրեց Ընդհանուր Ժողովի համար պատգամաւոր ընկեր Բարսեղեանին:

Երջանային Ժողովի պատգամաւորներ.— Վարանդայի կողմից՝ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ, ՎԱՀԱՆ Դիզակի կողմից ՄԻՍԱԿ Բաղաջի կողմից՝ ՄԵԼԻՔ ՄՈՒՐԱՏ Վարանդայի կողմից՝ ԽԵԶՕ, ՏՐԴԱՏ, ՇԱՒԱՐՇ ՏՈՐԳԵՂ Սիւնիքի կողմից՝ ՈՒՅՏԱՒՈՐ

18.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ՅՈՒՇԻԿԻ

Գրուած սեւ մելանով, Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ժլատի Կ. Կոմիտէի վերտառութեամբ փոքր չափի պաշտօնաթուղթի վրայ, ա. երես: Կնիք Ժլատի (X) Կ. Կոմիտէի՝ Կարմիր մելանով (Հիւս. Կովկաս):

Պատգամաւոր Յուշիկը Տիկ. Ժեմիա Մելիք-Բալաթարեանն է:

Վ Կ Ա Յ Ա Կ Ա Ն

№ 466

2 Նոյեմբեր 1906

Հ. Յ. Դ. Ժլատի (X) Կ. Կոմիտէն, Հիմնուելով Ժլատի Հոկտեմբեր 24-25 Երջանային Ժողովի որոշ-

ման վրայ, տալիս է սոյն վկայականը ընկեր Յուշիկին՝ մասնակցելու Հ. Յ. Դ. առաջիկայ Կովկասեան Ռայոնական եւ Հ. Յ. Դ. Ընդհանուր պատգամաւորական Ժողովներին, որպէս ներկայացուցիչ Ժլատի շրջանին:

Հ. Յ. Դ. ԺԼԱՏԻ (X) Կ. ԿՈՄԻՏԷ

19.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ՍԻՄՈՆ ՎՐԱՑԵԱՆԻ

Գրուած սեւ մելանով, 6ամակի փոքր չափի երկրորդ քուղքի մը վրայ, 2 էջ: Սիւն ծածկանունն է Սիմոն Գրուզինեանի (վրացեան): Կնքուած է Հ. Յ. Դ. Նախաճի (XII) Կ. Կոմիտէի կնիքով, կարմիր մելանով (Նախաճի Նոր Նախիջեւանի շրջանն էր):

2 Փետրուար 1907

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան «Նախաճի» VII Կ. Կոմիտէի հրաւերով դումարուած Երջանային Ժողովը, կազմուած «Ազովեան» ենթակոմիտէի եւ տեղական խմբերի ներկայացուցիչներից՝ թուով 12 հոգի, 1907 թ. Փետրուարի 27ի նիստում 11 ձայնով, 1ի ձեռնպահութեամբ, ընտրեց պատգամաւոր ընկ. Սիգիւն Ընդհանուր Ժողովին մասնակցելու համար:

Ի նկատի ունենալով, որ Ընդհանուր Ժողովում կարող է ուսուսակական եւ տաճկահայկական դատերի բաժանման խնդիրը բարձրանալ՝ պատգամաւորին տալիս է հետեւեալ ռեզոլուցիան.— «բաժանման եւ ոչ բաժանման հարցում «Նախաճի» պատգամաւորը ձեռնպահ պիտի մնայ քուէարկութիւնից, իսկ կոմպրոմիսները մէջ ազատ է»:

Տալով լիակատար ազատութիւն իւր պատգամաւորին միւս հարցերում՝ Ժողովը հրահանգում է նրան արձարձել Ընդհանուր Ժողովում գաղութային հարցը, որի լուծման համար առաջարկում էր, որ Կովկասեան Գործունէութեան Նախադիմի մէջ յիշուած Փեղերատիւ սկզբունքը ոչ միայն Անդրկովկասի համար պահանջուի, այլ ամբողջ Ռուսաստանի:

Սրանով առաջարկում ենք Ընդհանուր Ժողովի ընկերներին ընդունել ընկ. Սիգիւն իբրեւ պատգամաւոր:

«Ազովեան» շրջանից՝ ԱՐՏԱԶԵԱՆ ԹԱՔՈՒՂ, ԱՐԱՄԱՅԻՍ, ԶԵՓԻՒՌ, ՍԻԳ, ՄՈՒՇԵՂ, ԿՈՂ(?)

20.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ՍՏ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆԻ

Գրուած սեւ մելանով, վրէժի Կ. Կոմիտէի (Արաբասակաճ) միջակ չափի երկրորդ պաշտօնաթուղթի վրայ, ա. երես: Կը կը ճայն Կ. Կոմիտէի կնիքը (կարմիր մելան):

Ստեփան Ստեփանեանը ծանօթ է մառի Բալա Զան, վրէժու-նի, Երբուցի եւն. անուններով:

Վ Կ Ա Յ Ա Գ Ի Ր

1 Դեկտեմբեր 1906
Վրէժ

Համաձայն Վրէժստանի 1906 թ. Փետրուարին դումարուած II Երջանային Ժողովի ընտրութեան, Ս. Ստեփանեանը ներկայանում է Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատգամաւորական չորրորդ Ընդհանուր Ժողովին իբր պատգամաւոր մեր շրջանից:

Իրեն տրուած մանդատի համաձայն վճռական քայլեր անել կարող է, իսկ չնախատեսուած եւ կարելու խնդիրներում՝ խորհրդակցելով Կ. Կոմիտէի հետ:

Հ. Յ. Դ. ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷ

21.— ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ ՀԱՍՏԱՏԱԳԻՐ-ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած սեւ մելանով, Հ. Յ. Դ. վրէժի Կ. Կոմիտէի միջակ չափի միաքերք պաշտօնաթուղթի վրայ, ա. երես: Կնիք Ատրք-պատակաճի Կ. Կոմիտէի:

8 Փետրուար 1907

Հ. Յ. Դաշնակցութեան IV Պատգամաւորական Ժողովին

Ընկերներ,

Սոյն պաշտօնական դրութեամբ դալիս ենք վաւերացնելու Վրէժստանի պատգամաւոր Ս. Ստեփանեանի մօտ դանուած շրջանի վերաբերեալ բոլոր արձանագրութիւնները, որոնցից ծագած բոլոր վիճարանութիւններին մեր կողմից լիազօր իրաւունքով կարող է մասնակցել իբր մանդատէր: Իսկ չնախատեսուած հարցերում եւ խնդիրներում, լաւ ծանօթանալով բոլոր ընկերների կարծիքների եւ տրամադրութեանց հետ, կարող է վճռական ձայն տալ, իբր լիազօր ներկայացուցիչ Վրէժստանի:

Ընկերական բարեւներով՝ Հ. Յ. Դ. ԱՏՐ. Կ. ԿՈՄԻՏԷ

22.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ԱՐՇԱԿ ԶԱՄԱԼԵԱՆԻ

Գրուած սեւ մելանով, միջակ չափի քուղքի մը վրայ, մէկ երես:

Արշակ Իսահակեանը Զամալեանն է, իսկ ստորագրողներն Դերեճիկ Դեմիրջեանը՝ յետագայ ծանօթ գրողը:

23 Յունուար 1907, Ժրնեւ

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Արեւմտեան Բիրոյին

Համաձայն ձեր առաջարկութեան՝ ժրնեւի «Ջանք» դաշնակցական ուսանողական խումբը կազմակերպելով այն պատգամաւորի ընտրութիւնը, որ համաձայն Դաշնակցութեան Կանոնադրութեան՝ Եւրոպայի դաշնակցական ուսանողները կարող են ուղարկել առաջիկայ Ընդհանուր Ժողով, պարտք է համարուած յայտնել ձեզ, որ ընդհանուր քուէարկութիւնից յետոյ՝ ընտրութեան մասնակցող Եւրոպայի գանազան քաղաքների դաշնակցական ուսանողութիւնը, ձայների մեծամասնութեամբ, ընտրեց Բերլինի ուսանող ընկեր Արշակ Իսահակեանին, որ եւ ներկայացնում ենք ձեզ:

Ի դիմաց խմբի՝ ԴԵՐԵՃԻԿ ԴԵՄԻՐՋԵԱՆ Ռ. ՏԷՐ ՂԵՒՈՆԴԵԱՆ

23.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ԱԻԵՏԻՔ ՇԱՀԵԱԹՈՒՆԵԱՆԻ

Գրուած սեւ մելանով, Հ. Յ. Դ. Մոսկուայի կոմիտէի վերտառութեամբ փոքր չափի պաշտօնաթուղթի վրայ: Արտուրը Աւետիք Շահխաթունեանն է:

20 Յունուար 1907

Այս վկայականը տրուած է Մոսկուայի կոմիտէի կողմից ընկեր Արտուրին, իբրեւ կուսակցութեան Ընդհանուր Ժողովի պատգամաւորին, ընտրուած Ռուսաստանի Դաշնակցական Ուսանողութեան կողմից:

Ի դիմաց Հ. Յ. Դ. Մոսկուայի կոմիտէի՝ ԿԱԼԻՕՍՏՐՕ (Ը. Յ.)

24.— ԻԶՄԻՐԻ ԿՈՄԻՏԷԻ ՆԱՄԱԿ-ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐԸ

Սեւ մելանով, միջակ չափի 6ամակի երկրորդ քուղքի մը վրայ, ա. երես: Կնիք Զմիւռնիոյ կոմիտէի:

Դ. Ընդհանուր Ժողովը մերժած էր Իզմիրի Յուսէպ Մարմնի անգամ Անդրանիկի մասնակցութիւնը՝ իբրեւ Իզմիրի պատգամաւոր (տե՛ս Նիւթեմ, Գ. հտր., էջ 13): Իզմիրի (Ոսկեհամբ) ձայնը ի վերջոյ տրուեցաւ Ալամին (Ռուսիոյ Զարգարեան), ըստ

երևոյթիմ շրջանի մօր մէկ առաջարկին ընդառաջելով (տե՛ս ՆԻՒԹԵՐ, Գ. հտր., էջ 101):

17/30 Յունուար 1907, Զմիւռնիա

Յարգելի ընկերներ,

Ներկայ գումարուելիք պատգամաւորական Ընդհանուր ժողովին՝ մեր կողմէ պատգամաւոր ներկայանալու պաշտօնը յարմար դատած ենք մեր նախկին ընկեր Անդրանիկին յանձնել, որովհետեւ նա քաջածանօթ է մեր տեղական բոլոր պայմաններուն եւ մեր յարմարութիւններուն:

Այս առթիւ ընկեր Անդրանիկին հարկ եղած յանձնարարականով՝ մեր բոլոր խնդիրքներն ու պահանջները տեղեկագրած ենք նրան:

Ներկայ մեր գրութեամբ կը փութանք խնդրել Ձեզմէ՝ որպէսզի մեր հաշտոյն հարկ եղած ճանապարհածախսը փութով ընկեր Անդրանիկին ուղարկելով իմացնէք նրան ժողովի վայրն ու հասցէն:

Ընկերական բարեւնեքով՝
ՆԱՀԱՊԵՏ ԽԻՉԱՆ

25.— ԼԻԱԶՕՐԱԳԻՐ ԱՐՄԷՆԻ

Գրուած մանիշակագոյն մելանով, մամակի փոքր չափի երկքերք քուրքի մը ա. երեսիմ վրայ:

Ընդհանուր ժողովը, ճանչցած չըլլալով Ծովափի (Տրապիզոն) մասնակցութեան իրաւասութիւնը, Արսէնին տուած էր խորհրդակցական ձայն միայն (տե՛ս ՆԻՒԹԵՐ, Գ. հտր., էջ 9, պատգամաւորներու ստորագրութիւններ):

20 Մարտ 1907, Ծովափ

Ընկերներ,

Ծովափի կողմէն պատգամաւոր ընտրուած է Ծովափի Կոմիտէի նախկին ընկերներէն՝ Արսէն: Այս տեսակ պաշտօնաթուղթ մ'ալ հաշուեցոյցով միասին արդէն բաւական առաջ զրկուած էր, տեղեկագրէն յետոյ, բայց կ'երեւի չէ ստացուած, միայն թէ ընկերներէն երկուքի բացակայութեան պատճառաւ, մնացեալ երկուքի ստորագրութեամբ միայն գրուած է ասիկա:

Տեղեկացանք թէ Ծովափի Կոմիտէն պատգամաւոր զրկելու իրաւունքին մէջ չէ նկատուած. եթէ այդպէս էր ինչո՞ւ Արսէնեան եւ Արեւմտեան Բիւրոները մեզմէ պատգամաւոր պահանջեցին. եւ ինչո՞ւ Արսէնեան Բիւրոն մեր պատգամաւորին Մեծ քաղաքէն մեկնած ժամանակ այդ դիտողութիւնը չըրաւ, չարդիւնց զինքը, որպէսզի մենք ալ այդքան ծախքերու ենթակայ

չըլլայինք. այս բանը մեզի ենթադրել կու տայ թէ զործի մէջ պահանջուած կանոնաւորութիւնը չկայ:

ՔՐՄԱՊԵՏ, ՎԱՐԴԱՆ

26.— ՔԱՋԲԵՐՈՒՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Դ. Ընդհանուր ժողովի Դիւանի թուղթերում մէջ տեղ գտած այս նամակին որո՞ւ ուղղուած ըլլալը կը մնայ անորոշ. — Ընդհանուր ժողովի՞ն, որուն ատենագրութեանց մէջ յիշատակուած չէ պարագան, թէ՞ շրջանի մը Շրջանային ժողովին: Որոշ չէ մասնաբէ մ'ով է «Տոգթոր»ը, որուն Քաջբերունի կը փոխանցէ իր ձայնը: Գրուած սեւ մելանով, մամակի փոքր չափի երկքերք քուրքի մը ա. երեսիմ վրայ:

13 Մարտ 1907, Պէյրութ

Ազնիւ բարեկամ,

Ձեր հարսանեաց հրաւիրագիրը ստացած եմ ժամանակին, շնորհակալութիւն: Անշուշտ փափաքելի էր ինձ այդ նուիրական հանդէսին անձամբ ներկայ գլուխըլ անձամբ սեղմել ձեր ձեռքը. բայց դժբախտաբար այդ առթիւ իմ բոլոր ջանքերս ապարդիւն մնացին եւ չպիտի կարենամ այդ վայելքը ունենալ:

Ուստի հաճեցէք ընդունել իմ սիրելի Տոգթորիս փոխանորդութիւնը, որը ներկայ պիտի գտնուի ձեր հարսանեաց հանդէսին, ու պիտի փոխանորդէ ինձ:

Սիրալիր բարեւնեքով եւ ջերմ համբոյրներով

Մնամ միշտ յարգանք, Ձերդ
ՔԱՋԲԵՐՈՒՆԻ

27.— ՍԱՐՀԱՏԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած մամակի միջակ չափի քուրքի մը վրայ: Ընդհանուր ժողովը 29 Մարտի իր 57րդ նիստին մերժած էր Սարհատի մասնակցութիւնը՝ իբրեւ Լեռնավայրի պատգամաւոր (տե՛ս ՆԻՒԹԵՐ, Գ. հտր., էջ 142):

12 Ապրիլ 1907

Հ. Յ. Դ. Ընդհանուր ժողովի Դիւանին

Կը խնդրեմ Դիւանէդ, որ բարեհաճիք ինձ իմացընել ինչ թէ ի՞նչ եղաւ իմ խնդրոյ մասին կազմուած յանձնախումբի զործունէութիւնը, եւ ե՞րբ պիտի վերջանայ. նոյնպէս չմոռնալ յանձնախումբի կողմէ իմ մասին տրուելիք զեկուցման օրը, իմ ներկայութեամբ անհրաժեշտութիւնը:

2րդ թէ ի՞նչ հիմնական պատճառներով Ընդհանուր ժողովը իմ պատգամաւորութիւնս մերժած է, խնդրեմ այդ մասին եղած արձանագրութեան պատճէնը ինձ ուղարկել, որը ընդունուած ամենատարրական օրէնքն է:

Չհաշուած երկու ամիսէ ի վեր իմ անձնական զործէս ունեցած կորուստս, հոս այս խնդրին համար, Դաշնակցութեան զրամբ ի զուր տեղը կը շտայլեմ. խնդրեմ այս անհաճոյ վիճակէն շտապեցէք ինձ փրկել:

ՍԱՐՀԱՏ

28.— ՄԻՔԱՅԷԼ ՎԱՐԱՆՎԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Նամակի փոքր չափի քուրքի վրայ, մէկ երես: Թուական չի կրեր: Գրուած է հաւանաբար կովկասէն:

Ռոստոմ, Խաչատուր(1),
Տղերք,

Ինձ թուում է՝ վատ չէր լինի, եթէ Quillardին(2) որոշ ժամանակով կանչէիք ժողովին ներկայ լինելու համար: Նա, անշուշտ, սպասում է այդ. բացի այդ՝ նրա ներկայութիւնը հաշտարար ազդեցութիւն կ'ունենայ:

Այստեղ գրութիւնը միշտ աւելի եւ աւելի խճճուում է:

Ամէն օր հայեր են ընկնում վրացի խուլիգանների ձեռքից:

Երէկ փախչել են քեռուս փոքրիկ տղային (պատանդ):

ՄԻՔԱՅԷԼ

(1) Խաչատուր Մալումեան (Ակնուցի):
(2) Pierre Quillard, «Pro Armenia» քերթի խմբագրապետը, ծագօր հայաւեր եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան բարեկամ:

29.— ՄԱՐԻ ԵՐԿՏՈՂԸ

Գրուած փոքր քուրքի մը վրայ, ժընելէն: Թուական չի կրեր: Ուղղուած է Խաչատուր Մալումեանին (Ակնուցի): Մարը (Մար-Շիմօն, Միխայէլ Տէր Մարտիրոսեան) Հ. Յ. Դաշնակցութեան հիմ գործիչներէն է: 1907ին, Դ. Ընդհանուր ժողովի օրերուն, առ եւս, ինչպէս Յ. Գալփայեանը (Վահրամ), կը գտնուէր ժընել եւ մաս կը կազմէր «Երօշակ»ի խմբագրութեան:

Խաչատուր,
Խնդրում եմ, զրամս առաջարկը կարգաս ընդհանուր ժողովին:

Կարծում եմ, որ ժողովը յարմար կը գտնի լսել մի ընկերոջ կարծիք, որ կովկասեան կեանքից երկար ժամանակ է հեռացած եւ որը միայն տարուած է եղել տասնհաւայ դատով:

Բարեւներ բոլորին՝
ՄԱՐ

«Երօշակ»ի հրատարակութեան նոր կարգադրութիւն չեկաւ:

30.— ՎԱՀՐԱՄԻ ՆԱՄԱԿԸ

Գրուած սեւ մելանով, մամակի փոքր չափի երկքերք քուրքի մը վրայ, 2 երես: Վահրամը (Յարութիւն Գալփայեան) եզրապատի հիմ գործիչներէն է: Ան 1907ին կը գտնուէր ժընել եւ կը վարէր Արեւմտեան Բիւրոյի («Երօշակ»ի խմբագրութիւն) փառապարտիւնը:

30 Յունուար 1907, ժընել

Սիրելիք,

Կը յուսանք, որ Խաչատուրը եւ Տիկին Յուլիա արդէն հասած լինին:

Քիւրաքէն(1) այսօր ստացանք ներփակեալ նոթը, Հայկական Հարցի Եւրոպայում եւ Ֆրանսիայում ներկայ վիճակի մասին: Իր նամակի հիման վրայ այսօր փոխադրեցինք 1500 Ֆրանք: Ի դէպ նկատի ունենալով իր տիկինը հիւանդութիւնը եւ այն պարագան որ անցեալ տարի այս ժամանակէն առաջ իր հոնորարի համար որոշ գումար մը փոխադրած էինք, յարմար չէ՞ք դատեր, որ առանց ուշացնելու մաս մը գումար փոխադրենք. դրեցէք այս մասին:

Վահարին(2) Պարիզ հասած ըլլալու լուրը դեռ չենք ստացեր:

Խաչատուրի անունով Hôtel Germania հասցէին «Երօշակ» եւ նամակներ ուղարկել ենք, կը յուսանք որ կը ստանաք:

Ներփակ նամակը Պարսկաստանի պատգամաւոր ընկեր Ստեփանեանին է. կը յանձնէք:

Բարեւներով՝
ՎԱՀՐԱՄ

(1) Pierre Quillard, տե՛ս քիւ 28 նամակի ծանօթագրութիւնը:
(2) Արշակ Վոսմեան:

31.— ՆԱՄԱԿ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ

Վահրամի ձեռագրով, մամակի փոքր չափի երկքերք քուրքի մը վրայ, 3 էջ:

3 Փետրուար 1907, ժընևե

Սիրելիք,

Ընկերներու հասցէին եկած մի քանի նամակներ ուղարկել ենք Օրտուխանի հասցէով, կը յուսանք որ ստացել էք:

Ներփակեալ կ'ուղարկենք ժողովի համար եկած նամակներ եւ նամակ մը Աթէնքի փաստարան Cofinitisին: Չդիտենք այս վերջինին ի՛նչ պատասխանել, մանաւանդ որ Աթէնքի թղթերը եւ հաշիւները ձեր մօտ կը գտնուին: Գիտենք, որ վաճառականէն որմէ զէնքերը զնած եւ անոր մօտ դէպօ գրած են, փողեր քաշեր են, ինչպէս Յովսէփեանը այն ատեն գրած էր, բայց քանակը կրնաք Աթէնքի դօսիւի մէջ գտնել: Գրեցէք մեզ ուրեմն ի՛նչ քայլ առնել, քանի որ 7000 Ֆրանքէն աւելի արժէք ունեցող զէնքերի փոխարէն 3500 Ֆրանքի պարտք են ցոյց տալիս: Կը սպասենք ձեր պատասխանին:

Վահարը երէկ այստեղ հասաւ: Ինք կը սպասէ ժողովի կանոնաւոր բացումէ վերջ ժողովի պաշտօնական հրաւերին. վաղը կամ միւս օր կը մեկնի Միւնիխ՝ քրոջը մօտ, որու հասցէն է հետեւեալը՝

Melle E. Derdzakian
Konrad Strasse 5IV
Münich

Ինք նոյնպէս կը ցանկանայ, որ իրեն համար ըլլալիք հրաւերը լինի օրինաւոր եւ ժողովին կողմէ:

Ստեփանեանի հեռագիրը ստացել ենք, որով թըղթեր ու նամակներն է ուղում. առանց հեռագրի էլ եզած նամակները, ինչպէս տեսնում էք, ուղարկում ենք իսկոյն և.ե.թ: Իսկ թղթեր ասելով ինչ է ուղում, մեզ հասկանալի չէ:

Աթէնքից, Տրապիզոնի շրջանի ներկայացուցչից զեռ նամակ չստացանք. երբ ստանանք, իսկոյն կը հեռագրենք, որ ճանապարհուի Ձեզ մօտ:

Պաշտօնաւորի նամակը ստացանք այսօր:

Բարեւներով՝
ՊՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԻՐՕՇԱԿԻ

32.— ՆԱՄԱԿ ՄԱՐԷՆ

Գրուած սեւ միւսմով, Հիւրոշակի խմբագրութեան նորմալ չափի պաշտօնաբուրքի վրայ, 1 էջ:

4 Փետրուար 1907, ժընևե

Ընկերներ,

Եւրոպական ուսանողութեան պատգամաւոր Ա.

Իսահակեանից նամակ ստացանք, որով խնդրում է ժողովը բացուելուց մի քանի օր առաջ իրեն իմաց տանք, որ նա դայ այստեղ՝ ուսանողութեան մասին տեղեկագիր կազմելու եւ ժողովի առթիւ մի քանի խնդիրներէ հետ ծանօթանալու համար: Նկատի ունենալով՝ որ ժողովը բացուելու է անմիջապէս եւ նրա ցանկութիւնը իրազործելու ոչ մի ժամանակ չէ մնում, իրեն զրեցիւնք, որ Ձեր հրաւերն ստանալուն պէս մեկնի ժողովատեղին եւ անհրաժեշտ տեղեկութիւններն Ձեզանից ժողովէ:

Արեքսանդրիայի ենթակոմիտէից նամակ ստացանք, որով մեզ խորհուրդ են տալիս՝ Սողոմոն Գէորգեանին վճարել մնացած գումարը — 400 Ֆր. (այդ խնդիրը ծանօթ է Պաշտօնաւորին) եւ զրանով խնդիրը ընդմիջու փակել:

Մենք էլ կարծում ենք, որ այդ խնդիրը վերջացնելու է առանց երկար ձգձգելու: Գրեցէք Ձեր կարծիքը:

Ընկերական բարեւներով՝
ՄԱՐ

Աթէնքի փաստարան Cofinitisին զրեցիւնք, որ մի քանի օր սպասէ: Այդ մասին չէք մոռանար հաղորդել ձեր կարծիքները: Երէկ փոստ ձգեցինք Պաշտօնաւորի հասցէով ապահովագրուած նամակ մը Hôtel Germania:

ՎԱՀՐԱՄ

33.— ԵՐԿՏՈՂ ՎԱՀՐԱՄԷՆ

Փոքր չափի նամակի բուրքի վրայ:

5 Փետրուար 1907, ժընևե

Սիրելիք,

Այսօր ստացանք Ռոստոմի հեռագիրը: Վահարը այսօր մեկնեցաւ Միւնիխ մօրը եւ քրոջը մօտ, ուրկից շուտով կը մեկնի Վիեննա. իսկ Մանուկէն մինչեւ օրս նամակ կամ որեւէ լուր չենք ստացել. այսօր հեռագրեցինք որ ուղղակի Վիեննա մեկնի: Կը յուսանք, որ շատ չանցած կը լինի նա եւս ձեզ մօտ:

Ներփակ նամակը եւ հաշիւները այսօր ստացուած են. կը փոխադրենք ձեզ:

Բարեւներով՝
ՎԱՀՐԱՄ

34.— ՆԱՄԱԿ ՄԱՐԷՆ

Փոքր չափի նամակի բուրքի վրայ, 1 էրես: Ուղղուած է Վիեննա՝ Ակնուցիին:

5 Փետրուար 1907, ժընևե

Պաշտօնաւոր,

Ընկերից եկած է էթմէրճեանը, որ պաշտօնեայ էր մաքառատնը, եւ զնում է Ամերիկա: Նա բերել է մի տպուկմանտ՝ բեկլիպցիները զէպի հայերն ունեցած վերտրեմուսի իրր փաստ: Ի՞նչ ես կարծում — տըպապրել պէ՞տք է թերթում. եթէ պէտք է, շուտ պատասխանիր եւ ետ ուղարկիր, որ թարգմանենք ու տըպապրենք «Դրօշակ»ում:

Չմոռանաս վերցրածդ ձեռագիրը՝ «Ղափանի զէպքերը» շուտով մեզ հասցնել:

Բարեւներով՝
ՄԱՐ

35.— ՆԱՄԱԿ ՎԱՀՐԱՄԷՆ

Նամակի փոքր չափի երկբերք բուրքի վրայ, մէկուկէս էջ:

7 Փետրուար 1907

Սիրելիք,

Պաշտօնաւորին նամակը ստացանք: Ներփակ կը գըտնէք Քիւրին մի հարցարանը. այս հարցերուն պատասխանը կ'ուղարկէք մեզ. զլիաւորարար զրէիք Դաշնակցութեան հիմնադրութեան թուականի եւ մեր կազմակերպութեան գործունէութեան մասին Կովկասում:

Այսօր ստացանք Իգմիրէն երկու տղայոց ստորագրութեամբ եւ կոմիտէի կնիքով կնքուած գրութիւն մը, որով այնտեղի նախորդ Ցուց. Օժ. Մարմնի անգամ Անդրանիկը իրենց ներկայացուցիչը կ'ընտրեն: Ստորագրողներու իսկութիւնը մեզ ծանօթ չէ. նոյնպէս չգիտենք թէ կոմիտէի կնիքն իրօք նե՞րսն է թէ արտասահման:

Թերթի համար այստեղի գտնուող նիւթերը սպասած են. Երկրէն եւ Կովկասէն ձեռքի տակ ոչ մի թըղթակցութիւն. ուրեմն աշխատեցէք անկից նիւթեր ուղարկել, որպէսզի թերթը իր ժամանակին լոյս տեսնէ: Պաշտօնաւորը իր մօտ գտնուած կովկասեան թըղթակցութիւնը անյապաղ ուղարկէ:

Բարեւներով՝
ՎԱՀՐԱՄ

36.— ՆԱՄԱԿ ՎԱՀՐԱՄԷՆ

Նամակի փոքր չափի երկբերք բուրքի վրայ, 2 էրես:

8 Փետրուար 1907, ժընևե

Սիրելիք,

Կը հաստատենք Պաշի(1) հասցէով մեր երէկուան նամակը. ստացանք այսօր ձեր նամակը:

1.— Ատրպատականի բոլոր թերթերը Պաշտօնաւորը տարած է. հաշուական տախտակները պէտք է փընտուել հաշիւներու դասիէին մէջ:

2.— Մեծաղլի պատկերներ վաղուց ուղարկուած են. կը յուսանք որ ցարդ ստացել էք:

3.— Մարտ. Յարութիւնեանին(2) փոխադրեցինք 100 Ֆրանք. Քիւրին 1000 Ֆր.: Ս. Գէորգեանին կը փոխադրուի այսօր՝ հաշիւները քննելէ յետոյ:

4.— Ներփակեալ կը գտնէք Շամի(3) ընկերներու մի նամակը՝ ուղղուած նոյն շրջանի ընկերներուն:

Ասացէք Շամի պատգամաւորներին, որ իրենց տեղական մուտքի հաշիւները հրատարակուած են «Դրօշակ»ի 1906ի №№ 11 եւ 12ում:

5.— Տէր Վարդանեանի փողի նամակը ուղարկուած է փոստի միջոցով Պաշի(1) հասցէին: Ստանալուն մեզ կը փոխադրէ, որպէսզի իրեն յանձնենք:

Ձերմ բարեւներ բոլորիդ՝ Մարի, Անտոնի եւ իմ կողմէն:

ՎԱՀՐԱՄ

- (1) Պաշտօնաւորի (Մալումեան, Ակնուցի):
- (2) Պաֆօ:
- (3) Վասպուրակամ:

37.— ՆԱՄԱԿ ՄԱՐԷՆ

Նամակի փոքր չափի երկբերք բուրքի վրայ, 3 էջ: Ուղղուած է Խաչ. Մալումեանին (Ակնուցի):

11 Փետրուար 1907, ժընևե

Սիրելի Պաշտօնաւոր,

Մենք ուզում ենք, որ «Դրօշակ»ի երկրորդ համարը մինչեւ ամսիս 25ը տպագրուի վերջնայ, որպէսզի նրանից յետոյ ձեռնարկենք որեւէ բրոշուր հրատարակելու: Դու մի ձեռագիր վերցրիր հետդ նայելու. եթէ յարմար ես գտնում շուտով ետ ուղարկիր, որ շարել տանք. եթէ այդ յարմար չես գտնում, մեզ գրի, թէ որն է յարմար եղած ձեռագիրներից, բրոշուր կազմելու համար:

«Դրօշակ»ի այս համարի համար շատ քիչ նիւթեր

ունինք. ուզում ենք օգտուել «Ժամանակ»ից՝ թղթակցութիւններ քաղելու, այդ էլ չկայ «Ժամանակ»ում: Առաջ գոնէ շատ էին լինում այնտեղ տեղեկութիւններ Տաճկահայաստանից: Բայց եւ այնպէս այդ մասը կը լրացնենք: Արդէն մի 7 երես ունինք շարուած եւ ձեռքի տակ: Դրա մէջ մտնում են եւ Ղափանի դէպքերը եւ կենսապրականը, եւ բանտերից ստացուած նամակներից քաղուած 4 կտոր, Վանից մի նամակ, «Միջագային Սոցիալիստական Բիւրոյի» շրջաբերականը, որ առաջուց թարգմանած էի եւ մտնում էր:

Դրա վրայ պիտի աւելացնենք Սիւրբանթոյի մի ոտանաւոր եւ մտածում ենք մտցնել պատկերներ, ինչ որ կը բռնի երեւի 2 երես կամ թերեւս 5 սիւնակ: Եթէ այս բանին համաձայն ես, շուտ դրի, որ պակասն էլ լրացնենք. թերեւս եւ նիւթեր ստանանք մօտ օրերս: Բայց քանի որ ժողով կայ, ամէն տեղ էլ սպասողական գրութիւն է, թղթակցութիւն ուղարկող չեմ կարծում լինի:

Իմ գրուածքը քեզ եմ ուղարկում, որ աչքի անցընես. եթէ համաձայն ես, շուտ ետ դարձրու եւ մի հատ էլ առաջնորդող գրի, որով թերթը պատրաստ կը լինի: Իսկ եթէ չհամաձայնես, այդ դէպքում մեզ նիւթ տուր: Մեր նպատակն է, որ թերթը չուշանայ եւ դրա շարն էլ պարապ չմնայ:

Ներփակ ուղարկում ենք Բալթան. Կ. Կոմիտէի նամակը, որով Ձինւ[որական] վարժարանի համար 2000 Փ. են ուզում: Այս խնդիրը երեւի շատ ջուր կը վերցընի, հարկաւոր է մի կարգադրութիւն անել:

Բանկում եղած պատրաստի դրամը արդէն վերջանում է. մնացել է 900 Փ.: Եթէ պէտք է դրամ քաշել, ստիպուած ենք անձեռնմխելի դրամից վերցնել:

Ուղարկում ենք եւ մի շրջաբերական, որ ուղղուած է Ընդհանուր Ժողովին:

Նաեւ մի նամակ Պարսկաստանի ներկայացուցչին: Մեր հարցերին շուտ պատասխանիր:

Բարեւներով՝
ՄԱՐ

Տէր Վարդանեանի դրամը իրեն յանձնեցի:

38.— ՆԱՄԱԿ ՄԱՐԷՆ

Փոքր չափի մամակի թուղթի վրայ, 2 էջ, սև մելանով:

12 Փետրուար 1907, ժրմել

Տղերք,

Այսօր ստացանք ներփակ նամակը Ղազարեանից եւ իսկոյն գրեցինք Նաւահանգիստ՝ հասցէներէ տեսրա-

կում եղած միակ հասցէով — Յարութիւն Դաւթեանին (յանձնել Արշակին) — որ այնտեղի տղերքը դիմաւորեն նաւին եւ ստանան ապրանքը:

Նամակը գրեցինք հին թանաքով:

Բայց քանի որ երեք օր անցել է նաւի մեկնելուց, կտակածեցինք թէ մի գուցէ մեր նամակը ուշանայ, ինչպէս եւ Ղազարեանն է ասում իր նամակում, յարմար դատեցինք եւ դիմել Ձեզ. եթէ այդ հասցէն ապահով է եւ թանաքը իրենց յայտնի, ուրեմն խնդիրը փակուած է. հակառակ դէպքում Ձեր գիտեցած մի նոր հասցէով նամակ գրեցէք եւ խնդիրը հասկացրէք. իսկ եթէ կարծում էք, թէ նամակը ժամանակին չի հասնի, մտնում է միակ միջոցը՝ հեռագրով հասկացնել:

Խնդրի գծուարութիւնը նրա մէջն է, որ այդ տանողը նոր մարդ է այնտեղի համար, հետեւաբար մերոնք պիտի նրան քննեն:

Բարեւներով՝
ՄԱՐ

Յ. Գ.— Ղազարեանի նամակի մէջ յիշուած երկ-տասարդը, որ 70 Փ. է վերցրել, Պաշտօնաւորի յանձնարարութեամբ, այժմ այստեղ է:

Նաւահանգիստի հասցէն ամբողջութեամբ գրում եմ, գուցէ Ձեզ պէտք դայ:

Յարութիւն Դաւթեանին
Սոյստ. տոմ — Մարինաքի պրոսպեկտ(1)
Յանձնել Արշակին:
Ղազարեանի նամակը յետ դարձրէք մեզ:

(1) Գրուած է աստերիս:

39.— ՆԱՄԱԿ ՎԱՀՐԱՄԷՆ

Նամակի փոքր չափի թուղթի վրայ, մօտ մէկուկէս էջ:

13 Փետրուար 1907, ժրմել

Սիրելիք,

Այս րոպէիս ուսերէն հեռագիր մը ստացանք Պոլսեան ստորագրութեամբ եւ Գերմանիա հիւրանոցէն. շատ տարօրինակ... Անմիջապէս հեռագրեցինք իրեն, որ նոյն օթէլում գտնէ Մալումեանին եւ Պաշտօնաւորին նոյնպէս հեռագրեցինք, որ Պոլսեանին փնտռէ: Կը յուսանք, որ հեռագրով իրարու ներկայացումի եւ ծանօթացումի այս արարողութիւնը իր նպատակին հասած լինի...

Պաշտօնաւորի նամակը ստացանք. իր ուղածները այսօր կ'ուղարկուին:

Մովսիսի պատգամաւորը կը յուսանք մինչեւ այժմ

հասած լինի Աթէնքէն: Վաղուց հեռագրած ենք իրեն: Յուսալի է որ սպասուած երեք հոգու հասնելուն օրինակուն թիւը լրացած կը լինի եւ ժողովը պաշտօնապէս կը բացուի:

Ներփակեալ նամակը վրէժի պատգամաւորին կը յանձնէք:

Մեր երէկուան նամակը անշուշտ կը ստանաք:

Բարեւներով՝
ՎԱՀՐԱՄ

40.— ՆԱՄԱԿ ՎԱՀՐԱՄԷՆ

Գրուած սև մելանով, «Դրօշակ»ի խմբագրութեան պաշտօնաթուղթի վրայ, 1 երես:

16 Փետրուար 1907, ժրմել

Ընկերներ,

Պաշտօնաւորի վերջին 14 Փետրուար թիւ նամակը եւ քարդը ստացանք:

Ներփակեալ կ'ուղարկենք 2 չէք Credit Lyonnaisէն՝ Վիեննայի Anglo-Autrichienne բանկի վրայ 1000ական Ֆրանքի (կուրօն 954,20), դումար՝ 2000 Փր.: Ձէքերը Պաշտօնաւորի հրամանին են:

Այսօր փոխադրած ենք Պալք. Կ. Կոմիտէին 2000 Ֆրանք Ասատուր Պետիկեանի հրամանին՝ ինչպէս յանձնարարած էք:

Ուղարկեք ենք այսօր 30 օրինակ «Կազմակերպական կանոններ»:

Ընկերական բարեւներով՝
ՎԱՀՐԱՄ

41.— ՆԱՄԱԿ ՎԱՀՐԱՄԷՆ

Նոյն (տե՛ս թիւ 40 նամակ):

19 Փետրուար 1907, ժրմել

Սիրելիք,

Ներփակ կը գտնէք չէք մը Credit Lyonnaisէն № 533 Վիեննայի Anglo-Autrichienne բանկի վրայ 988,05 կուրօնի (200 դոլարի արժէքը), որ Ամերիկայի Կ. Կոմիտէին փոխադրած է մեզ, հասցնելու Ամերիկայի պատգ. ընկերներ Թ. Ճելալեանի եւ Վ. Տաթեւեանի. կը խնդրեմ գանձելով յանձնեցէք իրենց:

«Դրօշակ»ի հարցի մասին Մարը քանիցս գրած է. դեռ ոչ մի յօդուած չուղարկեցիք: Եթէ մինչեւ ժողովի վերջնաւը մեր հրատարակութիւնները պիտի դադ-

րին, յայտնեցէք մեզ՝ որպէսզի ներկայի անորոշ դրութենէն զուրս գանք:

Ներփակ կը գտնէք ժողովին ուղղուած տեղեկագիր մը՝ Դերսիմի վերաբերեալ, որ ստացեր ենք Ամերիկայի Կ. Կոմիտէէն: Նամակներ՝ ընկերներ Վոսմահանին, Ստեփանեանցին. բարի եղէք իրենց յանձնելու:

Բարեւներով՝
ՎԱՀՐԱՄ

42.— ՆԱՄԱԿ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ

Սև մելանով, պաշտօնաթուղթի վրայ, 1 էջ:

28 Փետրուար 1907, ժրմել

Հ. Յ. Դ. Ընդհանուր ժողովի Դիւանին

Յարգելի ընկերներ,

Համաձայն Ձեր Փետրուար 25ի նամակի, անմիջապէս գրած ենք Գահիրէի եւ թակոմիտէին, որ յայտնեն Ոսկեհանքի Մարմին (նորա անդամ Անդրանիկի հասցէով), որ անմիջապէս ներկայացուցիչ ուղարկեն ժողովին հաշիւ եւ համար տալու իրենց գործունէութեան մասին: Տուած ենք հասցէն՝ յանձնարարելով, որ ամէն կերպով զաղտնի պահեն ժողովին դումարման վայրը:

Հակառակ մեր ջանքերուն անկարելի եղաւ Յուլիանի վերաբերեալ պահանջուած թուղթերը դտնել: Կը խնդրենք որ ուշադրութեամբ քննեցէք այնտեղ Յուլիանի դօսիէն:

Ընկերական բարեւներով՝
«ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ

Յ. Գ.— Փոստին յանձնած ենք, այս պահուստ «Շարժում»ի խմբագրի վարդոյէն ստացած բողոքագիր մը՝ ուղղուած Ընդհանուր ժողովին, նոյնպէս «Շարժում»ը:

ՆՈՅՆ

43.— ՆԱՄԱԿ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ

Սև մելանով, պաշտօնաթուղթի վրայ, 1 էջ:

14 Մարտ 1907, ժրմել

Սիրելիք,

Պաշտօնաւորի նամակի հիման վրայ ներփակեալ 2 չէքով կ'ուղարկենք (2000) երկու հազար Ֆրանք: Ձէք-

րը առնուած են Credit Lyonnaisէն №№ 739 եւ 740 Վիեննայի Anglo-Autrichienne բանկի վրայ՝ Պաշտարի հրամանին:

Այսօր ապահովարուած զրկեր ենք Comptoir d'Escompte բանկի շէքերու տրցակ մը: Կը խնդրենք որ Պաշտարը մի քանիսը ստորագրելով մեզ վերադարձնէ:

Ընկերական բարեւանքով՝ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի Խմբագրութիւն

Յ. Գ.— Մեր հրատարակութիւններէն 20ական օրինակ այսօր ուղարկուած է փոստով:

ՆՈՅՆ

44.— ՆԱՄԱԿ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ

Նոյն (տե՛ս նամակ 42 եւ 43): Կցուած է Յ. Շահրիկեանի նամակը:

12 Մարտ 1907, Փրննու

Սիրելիք,

Ներփակ կը զրկենք ընկեր Շահրիկեանի մի նամակը, որով ցանկութիւն կը յայտնէ իր հայեացքներու եւ Ընդհանուր ժողովին ըրած առաջարկներու հրատարակութիւնը, փափաք յայտնելով միանգամայն, որ վաղօրօք ստացուի Ընդհանուր ժողովի կարծիքը հրատարակութիւնը անպատշաճ չհամարուող մասերի վերաբերմամբ: Կը խնդրենք նկատի առնել մեր ընկերոջ ցանկութիւնը:

Ներփակեալ երկու նամակները բարի եղէք յանձնել իր պատկանեալներուն:

Ընկերական բարեւանքով՝ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի Խմբագրութիւն

Յ. ՇԱՀՐԻԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Նիքրա Շահրիկեանի կուսակցական ծածկանունն է: Ակնարկուած գրութիւնը («ՆԱՍԱԿ ՆԻ ՄՐԱԳԻՐ») լոյս տեսած է ԱԶԳԱԿ շարքօրեակ-ԴՐՕՇԱԿի մէջ, Զ. տարի (1975), քիւ 13, 14 եւ 15:

27 Փետրուար 1907, Ոսկանապատ

Արեւել. Բ.ի ընկերներին !

Ոսկանապատի պատգամաւորի հետ ուղարկել եմ Ընդհանուր ժողովին ներկայացնելու համար իմ հայեացքներն ու առաջարկները երկու ընդարձակ գրութիւններով, որոնք, սակայն, ժամանակի սղութեան

պատճառով մաքուրը չեն արտագրուած, եւ ընկեր պատգամաւորը վերցրել է պարտաւորութիւն իմ կողմից կարգալու:

Այդ գրութիւնները բովանդակութիւնը՝ թէկուզ մասամբ, Ընդհանուր ժողովի հաւանութեան արժանան թէ ո՛չ, ինձ համար ցանկալի էր յարմար առթիւ սրբապրութեամբ եւ վերախմբադրութեամբ առանձնապէս հրատարակութեան տալ: Բայց, ենթադրում եմ, որ, զանազան նկատումներով, ցանկալի չի լինի զանազան մասերի հրատարակութիւնը:

Չափազանց կը պարտաւորցնէիք ինձ, եթէ բարի լինէիք վաղօրօք ստանալ Ընդհանուր ժողովի կարծիքը հրատարակութիւնը անպատշաճ չհամարուող մասերի վերաբերմամբ:

Բացի այդ, կը խնդրէի՝ որ այդ գրութիւնները պատճենները ինձ վերադարձուէին Ընդհանուր ժողովից յետոյ, քանի որ զրանք սեւապրութիւն միայն լինելով ինձ մօտ չունիմ պատճէն: Իսկ եթէ արտագրութիւնը դժուար կամ ծախքի կարօտ կը լինի, այդ ծախքը յօժարութեամբ իմ հաշուին կ'ընդունէի:

Մնդրում եմ, այս ամէնի մասին առաջարկել ու՞մ որ հարկն է եւ ինձ տեղեկացնելու նեղութիւնը յանձն առնել:

Յարգանքներով ՆԻՌՐԱ

45.— ԱՌԱՋԱՐԿ ԱՆԴՐԱՆԻԿԷՆ

Մեծ չափի քուղքի մը վրայ, սեւ մելամով, 1 երես: Բաւական դժուար ընթեռնելի գիր: Կուտաճէ նաեւ տպագրական պատճէնը (տե՛ս յարոյր էջ):

Թշնամիս ինձնից բարձր բռնելով ու մարդու տեղ դնելով չեմ կարող լաւատես լինել: Նկատելով որ կառավարութիւնը ամէն բան դիտէ եւ պիտ դիտնայ ու դիտցածը պիտ բազմապատկէ ու մեզ յանկարծակիի պիտ բերէ, նրա վրայ համոզուելով,

Եւ միեւնոյն ժամանակ նորեկ կուսակալը մի խօսելով Բաղէշի կուսակալին [հետ] եւ լսելով նրա մասնաւոր հրամաններին ու զրդումներին, պիտ սկսի ընել հետեւեալը.

Պուզարկութիւններ, ձերբակալումներ եւ զէնքերի զբաւումներ. նկատի ունենալով որ այս բոլորն էլ ոչ մի կողուող ու ռազմական ուժ չունինք ներսը, առաջարկում եմ.

ա.— Կազմել Պատ. Մարմին մը Երկրի մէջ թէ՛ ինտելիգենտ եւ թէ՛ ռազմական. զէնքերի ապահովման եւ զէնքերի փճացման հողերի տակ՝ պատասխանատու է այդ մարմինը խիստ կերպով:

բ.— Պատասխանատու Մարմին մը, թէ՛ ռազմական

Քշտեալ թիւովս բայց
Բաւեւով ու յարա յոյժ տեղով
չեմ կարող լաւատես լինել.
Երբեք չ'ըմ կառավարութեան ստանալու
ժրտեւ ու կ'ըմ թիւովս ու թիւովս չեմ
բաշխուցչի ու ինչ զարեւելի կ'ըմ ինչ
կ'ըմ ինչ Բաշխուցչի.
Եւ ի՞նչ ու արջ խնայել ինչ ինչ
Եւ ի՞նչ ինչով ինչով կառավարեալ ու լեւալ
Երբ ինչ արջ արջով լեւալ ու արջով
չեմ կարող լաւատես լինել.
Ինչպէս կառավարեալ ինչպէս կ'ըմ
Ի՞նչ արջովս. ինչպէս ու լեւալ ու արջ
Կ'ըմ ու ոչ ի՞նչ կ'ըմ ու արջովս ու
չեմ կարող լաւատես լինել. կ'ըմ ինչովս.

Եւ կ'ըմ ինչ, ինչովս ինչովս ինչովս
Ինչովս ինչովս. եւ ինչովս ու լեւալ.
չեմ կարող լաւատես լինել ու ինչովս
Երբեք չ'ըմ ինչովս ինչովս ինչովս

Կ'ըմ ինչովս ինչովս ինչովս
Եւ ինչովս ու ինչովս ինչովս
Կ'ըմ ինչովս ինչովս ինչովս
Եւ ինչովս ու ինչովս ինչովս

Ի՞նչ ու արջ խնայել ինչ ինչ
Եւ ինչովս ինչովս ինչովս ու
Երբ ինչ ինչովս ինչովս ինչովս
Կ'ըմ ինչովս ինչովս ինչովս
Եւ ինչովս ու ինչովս ինչովս

Ինչովս ինչովս ինչովս. Երբ ինչովս
Կ'ըմ ինչովս ինչովս ինչովս. Եւ ինչովս
Երբ ինչովս ինչովս ինչովս. Եւ ինչովս
Կ'ըմ ինչովս ինչովս ինչովս. Եւ ինչովս

եւ թէ ինտելիգենտ, Երկրէն դուրս, որոնք պատուոյ խօսք կու տան Երկրի պահանջներուն բաւարարութիւն տալու:

Գ.— Միեւնոյն ժամանակ առանց ժամանակ ու ամիսներ կորսնցնելու պատրաստութիւն տեսնէ դուրսը թէ՛ զինական, թէ՛ զինուորական, ամէն մի պակասը լրիւ պատրաստէ: Ի պահանջել հարկին, ամենաշատը 10 օրէն պատրաստ լինի գործին ձեռնարկ[ելու] անմիջապէս: Դրամական հարցի համար վերջը կը խօսանք:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ

46.— ԳԻՒԱՆԻ ԹՈՒՂԹԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԳՏՆՈՒՈՂ-ԳՐԱՒՈՐ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ ԵՒ ԲԱՆԱԶԵՒԵՐ

Մեծ ու փոքր քուղքերու վրայ, ստորագրուած կամ անստորագիր:

Ձանց կ'առնենք այն բանաձեւերը որոնք, համապատասխան Յանձնարարութեան անցման ատեն, գրեթէ մոյճութեամբ կամ փոքր փոփոխութիւններով տեղ գտած են Ընդհանուր Ժողովի ատենագրութիւններուն մէջ (ՆԻՒՔԵՐ, Գ. հատոր), իրրեւ վերջնական որոշում:

1.— Ի նկատի ունենալով որ Երկրի եւրոպական հիւպատոսները հայ թարգմանները օգտուելով իրանց դիրքից, շատ անգամ շահագործում են մեր դատը յօգուտ իրանց շահի:

Ի նկատի ունենալով որ նրանք շատ անգամ շահագործում են յօգուտ իրանց գրպանի, արտասահմանից ուղարկուած սովեալների նպաստը:

Նկատելով որ նրանք միշտ կաշառքներով կամ իրանց դիրքը ամուր պահելու համար մեր գործերի վերաբերմամբ հիւպատոսներին տալիս են ամենամեծ շնորհակալութիւններ, եւ դրանով մեծապէս վնասում են մեր եւրոպական պրոպագանդի գործին:

Ընդհանուր Ժողովը յանձնարարում է Երկրի մարմիններին, ձեռք առնել նրանց դէմ ամենախիստ միջոցներ, կանգ չառնելով նոյնիսկ տեղորի առաջ:

- 1. ԱՐԱՄ
- 2. ԳԱԳԻԿ
- 3. ՀԱՄՕ
- 4. ԻՇԽԱՆ
- 5. Ս. ԳՐՈՒԶԻՆԵԱՆ
- 6. ՄԱՇՈՒՐԵԱՆ
- 7. ԶՈՓՈՒՐԵԱՆ
- 8. ՀԱՅ-ԳՈՒՍԱՆ
- 9. ՅՈՒՇԻԿ
- 10. ՍԱԲՕ
- 11. ԱՄԼԱՆ
- 12. ՎՐԷԺՈՒՆԻ
- 13. Ե. ԹՈՓՁԵԱՆ
- 14. ՍԵՊՈՒՀ

«Թարգման եւ հիւպատոսներ».— ՄՈՒՐԱՏ, Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ, ՌՈՍՏՈՄ, ՍՄԲ. Օ-ՀԱՆԵԱՆ (ԶԱՒԱՐԵԱՆ), ՇԱՀԽԱԹՈՒՆԵԱՆ ?

2.— Առաջարկ Դիւանին.

Ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Ռայոնական Ժողովների կոմպետենցիայի սահմանը Ընդհանուր Ժողովում չի որոշուել, ներքեւ ստորագրող պատգամաւորները առաջարկում են Դիւանին՝ Կազմակերպական Կանոնների վերաքննութիւնը օրակարգից չհանել նախքան այս հարցի մասին խօսելը:

- 1. ԱՐՇԱԿ
- 2. ԱՐՏՈՒՐ
- 3. ԳՐՈՒԶԻՆԵԱՆ
- 4. ՌՈՍՏՈՄ
- 5. ՄԱՇՈՒՐԵԱՆ
- 6. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ
- 7. ՍԱԲՕ
- 8. ՀԱՅ-ԳՈՒՍԱՆ
- 9. ՎԱՀԱԳՆ
- 10. ԱՐԱՄ
- 11. Ե. ԹՈՓՁԵԱՆ
- 12. ԶՈՓՈՒՐԵԱՆ

3.— Առաջարկ Դիւանին.

Յուրաքանչեւ գործունէութեան ամբողջ պատկերը Ժողովի առաջ պարզելու համար մասնաժողովս ցանկալի է համարում Ռուբինայի ներկայութիւնը այստեղ՝ որոշ կէտերի վերաբերմամբ բացատրութիւն տալու նպատակով, ուստի խնդրում ենք Դիւանից Ժողովի հասանութիւնն առնելով անմիջապէս հրաւիրել Ռուբինային Վիեննա:

Մասնաժողովի անդամներ

- 1. Ե. ԹՈՓՁԵԱՆ
- 2. ԱՐԱՄ
- 3. ԶԱՒՐԵԱՆ
- 4. Ա. ՎՌԱՄԵԱՆ

4.— Արեւելեան Բիւրոն կազմուած է 9 անդամից, որից 5ը ընտրուած է Ընդհանուր Ժողովից, 2ը Երկրից եւ 2ը Կովկ. Ռայոնական Ժողովից:

Գործերը յաջող վարելու տեսակէտից՝ Բիւրոն կարող է իւր մէջ աշխատանքի բաժանումն կատարել ըստ Ռայոնի կամ սեկցիաներով, — որ ձեւը աւելի համապատասխան կը գտնի կեանքի իրական պահանջների դիմաց:

Բիւրոն իւր գործունէութեան համար պատասխանատու է ամբողջ կազմով Ընդհանուր Ժողովի առաջ:

(անստորագիր)

5.— Ընդհանուր Ժողովին,

Յուրաքանչեւ յանձնաժողովը գտնում է, որ բազմակողմանի պարզարանութիւնների համար, կարելու է Յուրաքանչեւ Մարմնի անդամներից՝ Թորգոմի ներկայութիւնը:

Ուստի առաջարկում է Ժողովին՝ հրաւիրել նրան էլ:

Անդամներ
ԱՐԱՄ, Ե. ԹՈՓՁԵԱՆ, Յ. ԶԱՒՐԵԱՆ

6.— Համերաշխ գործակցութեան զաղափարը ընդհանուր թշնամու դէմ՝ աշխատել տարածել թուրք մասսաների մէջ նրանց ինտելիգենտ ուժերի միջոցով, որոնց հարկաւոր է նախապէս պատրաստել այդ ուղղութեամբ: Նոյն ուղով պրոպագանդ մղել թուրք մասսայի մէջ պարտաւոր են եւ զաշնակցական գործիչները այնտեղ՝ ուր այդ հնարաւոր կամ նպատակայարմար կը նկատուի:

ԶՈՓՈՒՐԵԱՆ

7.— Առաջարկ

Ի նկատի ունենալով այս հանգամանքը, որ բաժանման խնդրի առթիւ ընդունուած բանաձեւի մէջ շատերի համար աննկատելի կերպով ներս է սպրդել մի արտայայտութիւն՝ «նախապատուութիւնը տրուում է Տանկահայոց Դատին», որի առթիւ Ժողովը չի արտայայտուել, բայց որը մեր առաջիկայ գործունէութեան ժամանակ զպալի բարդութիւնների եւ թիւրիմացութիւնների տեղիք կարող է տալ, ներքեւ ստորագրող պատգամաւորները առաջարկում են բանաձեւի այդ մասը Ժողովի քննութեանը առաջարկել:

- ԱՐՇԱԿ
- ՄԱՇՈՒՐԵԱՆ
- ՍԻԳ
- ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ
- ՇԱՀԽԱԹՈՒՆԻ
- ԶՈՓՈՒՐԵԱՆ

8.— Սկզբունքով հակառակ լինելով մասնաւոր սեփականութեան դէմ գործադրուող բռնի միջոցներին, ընդունելով նաեւ, որ բռնի հանդանակութիւնը անբարոյականացնող եւ բացասական ազդեցութիւն է առաջացնում թէ՛ կուսակցութեան շարքերում եւ թէ՛ ընդհանրապէս՝ հասարակութեան լայն խաւերում, Ընդհանուր Ժողովը խստիւ արգելում է այդպիսի հանդանակութիւնը:

ՀԱՄՕ, ԹՈՓՁԵԱՆ

9.— (1) Տեղի ունեցած վիճարանութիւններից պարզուեց որ սոցիալիստական կուսակցութեան մէջ կան անձնաւորութիւններ, որոնք ունեն բուրժուական աշխարհահայեցողութիւն:

Ի նկատի ունենալով, որ այդպիսի մի երեւոյթ չի կարելի թոյլ տալ, կուսակցութիւնը բոլոր միջոցները պէտք է ձեռք [առնէ] այդպիսի տարրերից ազատուելու համար:

ՅԱԿ. ԶԱՒՐԵԱՆ

(1) Գրուած է աստեղիկ եւ առջըմէջ բարգամուած կալիքով:

10.— Ընկեր նախագահ !

Խնդրեմ այս առաջարկ-բանաձեւս ներկայումս քուէտրիւնը.— դրութիւնը այնտեղ լուրջ է եւ օր օրի վրայ մեծ շափեր է ընդունում Պարսկաստանի շարժումները:

«Ի նկատի ունենալով որ վերջերս Պարսկաստանում տեղի են ունենում հալածանքներ առհասարակ դէպի քրիստոնեաները, — որ կարող է վտանգուել եւ հայ ազգարնակութեան կեանքի ու գոյքի ապահովութիւնը,

Նկատելով որ ոռու կառավարութիւնը թուրքմէնչայի զաշնակցող յանձնառու է եղել Պարսկաստանի քրիստոնեաների պաշտպանութեան գործին,

Առաջարկել Պետերբուրգի Դումայի մեր պատգամաւորներին՝ Դաշնակցութեան անունից բանակցութեան մէջ մտնելու Ռուսաց Արտաքին Գործոց Նախարարի հետ, յիշեցնելու թուրքմէնչայի զաշնակցութիւնը եւ պահանջելու հայ ազգարնակչութեան ապահովութիւնը»:

ՎՐԷԺՈՒՆԻ

11.— Ազգային Փոնտ

Հիմնել մի ազգային Փոնտ, որի նպատակը պիտի լինի ծառայեցնել հայ Ժողովուրդի ազատագրական գործին: Այս Փոնտին կը մասնակցի ամբողջ հայ Ժողովուրդը եւ այն անձնաւորութիւնները՝ որոնք կը համակրին այս գործին: Փոնտին անդամ կը լինին այն մարդիկ, որոնք ամենաքիչը հինգ ֆրանք կը վճարեն: Սկսած օրից անձեռնմխելի կը մնայ հաւաքուած գումարը, մինչեւ երկու տարի: Երկու տարի ժամանակ որոշելուս պատճառը այն է, որ հազիւ կարող ենք լրբացնել այդքան ժամանակամիջոցի մէջ մեր հանգանակութեան գործը: Փոնտը կը դրուի Եւրոպայի ամենապահով բանկերից մէկը: Փոնտի տէրը տնօրէնը կը լինի Դաշնակցութեան Ընդհանուր Ժողովը: Թողնում եմ բարեփոխութիւնը՝ յարգելի Ժողովականներին: Աւելի մանրամասնութիւն, եթէ հարկ լինի, բերանացի կը բացատրեմ:

ՍԵՊՈՒՀ

12.— Ինքնապաշտպանութեան մասին

1.— Կազմակերպել Թիւրքիոյ բոլոր հայաբնակ վայրերը, ինքնապաշտպանութեան համար, եթէ հնարաւոր է օրինական ընկերներու միջոցով, օգտուելով, ի միջի այլոց, արտասահմանի Կեդր. Կոմիտէներու տրամադրելի ուժերէն:

2.— Կազմակերպութիւնը կու տայ այդ կազմակերպիչներուն ճամբու ծախք, ապրուստի միջոց՝ ըստ հնարաւորութեան:

3.- Կազմակերպիչները պատրաստուած ըլլալու են իրրեւ գործիչ եւ իրրեւ մարդիչ:

4.- Ինքնապաշտպանութիւնը պիտի կատարուի տեղացիներու զոհողութեամբ եւ տեղական շուկայի ստեղծումով:

5.- Դաշնակցութիւնը տրամադրելի կ'ընէ իւրաքանչիւր շրջանի համար ռազմական գումար մը, որ շրջարեւութեան կը դրուի ձեռնհաս մարմնի պատշաճ համարած պահուն:

6.- Համադիւզացիները կրնան գումարներ տրամադրելի ընել Դաշն. միջոցով, զինել տալու համար իրենց բնագաւառը կամ զիւրը:

7.- Գնուած զէնքերը խմբական-կազմակերպական կամ համայնական սեփականութիւն կը դառնան, նախելով տեղական կազմակերպութեան զարգացման աստիճանին:

8.- Ինքնապաշտպանութիւն կազմակերպելու իրաւասութիւնը ամփոփել մէկ մարմնի մէջ (կամ նոր ստեղծելով այդպիսի Պատասխանատու Մարմին մը կամ տալով այդ իրաւասութիւնը զոյ եզող մարմնի մը):

9.- Դաշնակցութիւնը պարտաւոր է ձեռնհաս զինուորականներ զրկել իրրեւ ղեկավար, ո՛չ միայն քունթրոլ կատարելու համար բոլոր մարդիչներու վրայ, քննելու համար զէնքերու քանակն ու որակը, այլեւ պաշտպանութեան յատակազիծ պատրաստելու՝ իւրաքանչիւր գաւառի համար:

(ամստորագիր)

13.- Ընդհանուր ժողովը յանձնարարում է իր այն ընկերներին, որոնք մտնելու են ինքնապաշտպանութեան մարմինների մէջ, ամէն ջանք թափել հիմնական հողի վրայ զննելու համար ինքնապաշտպանութեան գործը:

Եթէ ժողովրդական ինքնապաշտպանութեան պատրաստութեան գործը անբաւարար նկատուի, Դաշնակցութիւնը պարտաւորուած է անմիջապէս իր ձեռքն առնել ինքնապաշտպանութեան ղեկը:

(ամստորագիր)

14.- Արշաւախումբերը պիտի կապուած լինեն ներսի շարժումների հետ եւ կատարուեն Երկրի պատշաճ մարմնի հրահանգների համաձայն:

Եթէ որեւէ պատճառով Երկրի մարմինը զրկուած է հրահանգներ ուղարկելու հնարաւորութիւնից, որոշումը թողնուած է արտակարգ հրաւիրուած Հ. Յ. Դ. Խորհրդին, որին կը մասնակցին ձեռնհաս անձնաւորութիւններ:

Այժմեանից անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռք առնել՝ մարդելու մեր մարտական խմբերը, միլիցիայի սկզբունքով (կազմուած), Կովկասում եւ Վրէժստանում,

վարժեցնելով նրանց արշաւանքների բոլոր դժուարութիւններին հետ:

(ամստորագիր)

15.- Եթէ պատժական պատկան մարմինը չի ընտրուում Ընդհանուր ժողովից, անմիջապէս մենք յետ ենք վերցնում մեր ձայները՝ նրան մերժելով [իրաւունքը] որեւէ պատիժ տալու:

Ե. ԹՈՓՉԵԱՆ ԱՐԱՄ ՄԱՇՈՒՐԵԱՆ

16.- Պէտք է փութացնել Սարխատի քննութիւնը(1): Քանի որ հին յանձնախումբը հրաժարած է, պէտք է նորը ընտրել: Կարելու է գումարներ վատնած են, այսօր տակաւին պարտքեր կան թողնուած. այդ բոլորը կարելի է կարգադրել, միայն օգտուելով Սարխատի ներկայութեան:

Ա. ՎՈՒՄԵԱՆ

(1) Կը վերաբրի Աբեճի Սարխատին:

17.- Բացի դաշնակցական խաւերի անկումից փոքի շատութեան պատճառով, որի մասին այստեղ չեղտեցին, բունի հանգանակութիւնը ահաբեկել է ժողովրդական լայն խաւերը. այդ է պատճառը որ նոյնիսկ զէպի Դաշնակցութիւնը ամենաբարեացակամ վերաբերմունք ունեցող ինտելիգենտ չէզոք շրջանակներին չէինք կարողանում հաւատացնել, որ այս կամ այն վարմունքը քաղաքային որեւէ մարմնի՝ Դաշնակցութեան գործը չէ... Ահաբեկումը այնքան լայն է, որ դժուար է ասել թէ այսքան լայնածաւալ համակրանքը իրօք ժողովրդական համակրանք է թէ առերեւոյթ միայն:

Մենք պէտք է այստեղ վերջնականապէս մերժենք բունի հանգանակութիւնը — ահաբեկութեամբ դրամ հաւաքելու կեղտոտ զէնքը —: Ո՛չ մի «բայց», ոչ մի «բարձրագոյն մարմին», ոչ մի «արտակարգ զէպք» եւ ոչ մի «իսկ եթէ» չպէտք է խախտի մեր այդ օրէնքը: Գոնէ այսուհետեւ հետեւողական լինենք մեր որոշումներին: Իսկ կառավարական էկզպրոպրիացիան յեղափոխութեան ժամանակ անպայման պէտք է ձեռնարկենք՝ կառավարութիւնը ուժասպառելու համար:

(ամստորագիր)

18.- ա) Առանց գինուորի, առանց մարտիկների մենք զոյութիւն ունենալ չենք [կարող], որպէս մի յեղ. կուսակցութիւն՝ որոշ ուղղութեամբ գործող:

բ) Դաշնակցական մարտիկ ուժերը նախ եւ առաջ պէտք է դաշնակցական լինեն. նախ եւ առաջ՝ զին-

ուած պէտք է լինեն կուսակցական զէնքերով: Դրա մէջ ոչ ոք չէ հակասում:

գ) Բայց մի այլ հանդամանք կայ, որ այդ գործի մէջ, այդ խմբերի կազմակերպողները ուզում են մտցնել կենտրոնացում, ուզում են՝ այդ խմբերը ամէն տեղ կախում ունենան մի Ընդհանուր Պատասխանատու կենտրոնական Մարմնից:

դ) Կենտրոնացման ենթարկել ե՞րբ պէտք է լինի: — Պատերազմական զրութեան ժամանակ միայն պէտք է կեդրոնացուեն:

ե) Չպէտք է երբեք մոռանալ որ կենտրոնացման ենթարկուած [զրութեամբ], իրենց առանձին ինտերեսները եւ զբաղմունքները շարունակ զարգացնելով, նրանք կամայ-կամայ գաղափարներով տարուբերուելու են, նրանք այս կամ այն հարցի մասին անջատուելու են իրենց նպատակիցը:

Գերիշխանութիւնը... (ամաւարտ, ամստորագիր).

19.- Ռուսաստանի ներկայ յեղ. շրջանում Դաշնակցութեան մղելիք քաղաքական կուրս առաջ տանելու համար, Ընդհ. ժողովը օգտակար է համարում հիմնել Կովկասի Պատ. Մարտական Մարմին: Մարտական Մարմնի ֆունկցիաների, իրաւասութեան սահմանները եւ անդամների ընտրութիւնը որոշում է Կովկասի Ռայոնական ժողովը:

ՍԻՄՈՆ [ՋԱՒԱՐԵԱՆՆԷ]

20.- Արեւելեան Բիւրոն՝ Ընդհ. ժողովին, Երկրի Պատասխանատու Մարմիններուն եւ Կովկասեան Ռայոնական ժողովի կողմէն ընտրուելով, կը կազմէ ընդհ. միութեան եւ զործունէութեան կապը, շեշտելով այն սկզբունքը թէ Դաշնակցութիւնը «մի եւ անբաժան է»:

Գործունէութիւնը ընդլայնելովը Բիւրոն ինք իր մէջ, աշխատութեան բաժանմունքի սկզբունքով, կը ստեղծէ sectionներ ընդհ. զործունէութեան, այսինքն Երկրի եւ Կովկասի զործունէութեան ընաւորութեան համապատասխանող:

Այդ sectionները համախորհուրդ են եւ միասին պատասխանատու՝ կուսակցութեան բոլոր գործերուն համար. իսկ իրաւասու եւ անկախ են, առանց իրար խանդարելու եւ վտանգելու, երկու երկիրներու հայեացքներու եւ համապատասխան մարմիններու հետ համաձայն, ընդհանուր գործի ոեւէ կարելու ձեռնարկի եւ որոշումի համար:

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

21.- Խորհուրդի կազմը բաղկացած պէտք է լինի հետեւեալ ներկայացուցիչներից, — Երկրի Պատասխանատու Կոմիտէների ներկայացուցիչները, Արեւ-

մրտեան Բիւրոյի 1 եւ Արեւելեան Բիւրոյի 2 ներկայացուցիչ (ըստ սեկցիաների) եւ Կովկասեան Կեդրոնական Կոմիտէների 2 ներկայացուցիչներ: (Կովկասեան Ռայոն. ժողովը պէտք է որոշէ, թէ իր շրջանի ո՛ր 2 Կենտր. կոմիտէներին է յանձնարարում Խորհուրդում ներկայացուցիչներ ունենալու իրաւունքը):

Պատասխանատու Կոմիտէ չեղած շրջանում ներկայացուցիչ կարող է ուղարկել կենտրոնական Կոմիտէն:

(ամստորագիր)

22.- Ներքեւ ստորագրող պատգամաւորները, տեսնելով որ մեր ընդունած օրակարգը մեր զբաղմունքները զժուարացնում եւ անպտուղ են դարձնում՝ առաջարկում են թողնել տակտիկական քննութիւնը եւ անմիջապէս անցնել կուսակցութեան հիմնական հարցերի քննութեանը:

ԱՐՇԱԿ ԻՇԽԱՆ ԱՐՏՈՒՐ ԶԱՐԵԱՆ ՄԱՇՈՒՐԵԱՆ ՍԱԲՕ ՍԵՊՈՒՇ ՄՈՒՐԱՏ Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ ՏԱՃԱՏ

23.- Աչքի առաջ ունենալով, որ ներքեւում առաջ բերուած տողերը

Վասնայում հրատարակուող «Շարժում» լրագիրը խօսելով Կովկասում Դաշնակցութեան շարքերում սկսուած պառակտման մասին, որտեղ որպէս թէ դրժգոհ ֆրակցիան նպատակ է դրել կազմակերպութիւնը ազատել բիւրոկրատների ձեռքից եւ տալ նրան ներկայ պահանջներին յարմար ուղղութիւն, իր կողմից հազորում է.

Ստույգ ազգիւրներից տեղեկանում ենք որ Անդրանիկը ուր որ դաշնակցականների է պատահում, ամկեղծօրէն դատափետում է կազմակերպութեան թերութիւնները եւ մատնանշում նրա ձեռնտուութեան բացակայութիւնը Երկրի յեղափոխական գործերին: Անդրանիկի կարծիքն եւ համոզումն է գործի զեկը խըլել բիւրոյակաճներից, սիրողներից եւ կենտրոնացնել յեղափոխական զինուորականութեան ձեռքում, այսինքն երկրում գործողների: Յացողութիւն ենք ցանկանում Անդրանիկին եւ զինուորական խորհրդին իրենց ծրագիրների մէջ:

Անդրանիկի մասին կարող են մտքերի շփոթում առաջ բերել որոշ դաշնակցականների շարքերում, ուստի խնդրում ենք Դիւանից՝ հոգալ, որպէսզի ընկեր Անդրանիկը հերքում գրէ այդ մասին եւ բացատրութիւն տալ իր յիշեալ կարծիքի վերաբերմամբ այստեղ՝ ժողովում:

ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ ԻՇԽԱՆ ՄԻՔԱՅԷԼ ԱՐԱՄ ԱՐՇԱԿ ՄՀԵՐ ՍՏԵՓԱՆ ՎԱՐԳԱՆ ԶՈՓՈՒՐԵԱՆ ՅՈՒՇԻԿ ՍԱԲՕ ՍԵՊՈՒՇ ՄՈՒՐԱՏ ՍԻԳ ՀԱՅ-ԳՈՒՍԱՆ

47.— ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻ ՆԵՐՔԻՆ ԿԱՆՈՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կազմակերպական կանոններու մշակման վերաբերեալ դիւանական բուզքէ մը կը քաղեմք Ընդհանուր ժողովի ներքին կանոնադրութեան հետ կապուող հետեւեալ յօդուածները, որոնք մաս չեն կազմած Գ. Ընդհանուր ժողովէն ետ հրատարակուած կանոնագրին (տե՛ս ՆԻՒԹԵՐ, Գ. հատար, էջ 337-346):

20.— Ընդհանուր ժողովը վաւերական համարուելուց յետո՛յ՝ ընտրուում են 3 նախագահ եւ վեց քարտուղար:

21.— Ժողովը շարունակուում է 25 օր եւ ունենում է օրական 2 նիստ. առաւօտ ժամը 11ից մինչեւ 3 եւ երեկոյեան 5ից մինչեւ ժամը 9:

22.— Կոմիտիաները (յանձնախումբերը) ընտրուում են նայած կարիքին, վճռելիք հարցերը նախնական քննութեան առնելու համար:

23.— Բոլոր առարկուելիք ղեկավարներին (որոշումներու) փոփոխումները ներկայացուում են ժողովի նախագահութեան զբաղող կերպով:

24.— Բոլոր հարցերը վճռուում են բաց ձայնատրուութեամբ:

25.— Ընդհանուր ժողով հրաւիրող 2 Բիւրոններից նշանակուած ղեկուցողները, մի որեւէ հարցի մասին որ դրուած է օրակարգի մէջ՝ ունին մի ժամ զեկուցման եւ 20 րոպէ ասածները եզրափակելու համար, միայն առանց իրաւունք ունենալու վիճարանութիւնների մէջ մտնելու: Ամէն անգամ այդ տեսակ հարցեր վճռելուց առաջ, Ընդհանուր ժողովը կարիքի համաձայն կարող է նշանակել եւ 2րդ ղեկուցող նոյն հարցի մասին, որին իրաւունք է տրուում խօսիլ ա. ղեկուցողի չափ:

26.— Ընդհանուր ժողովում վճռուելիք ամէն մի հարցի մասին՝ որոնց համար նախագահը բացել է ճառախօսների ցուցակ՝ իւրաքանչիւր պատգամաւոր իրաւունք ունի 3 անգամ խօսելու. առաջին անգամ 20 րոպէ, 2րդ անգամ 10 րոպէ եւ 3րդ անգամ 5 րոպէ:

27.— Անձնական նկատողութիւններ ու փաստացի փոփոխութիւններ թոյլ են տրուում միայն դրուած հարցի մասին վիճարանութիւնը վերջնապէս յետոյ:

28.— Ժողովի ընթացքում երբ պատգամաւորներէց մէկը հարց է բարձրացնում օրակարգի մասին, շատ ժամանակ կորսնցնելուց խուսափելու համար, ձայն է տրուում երկ-երկու հոգու՝ հակառակ եւ համաձայն առաջարկին եւ ամէն մէկը կարող է խօսել 2 րոպէից ոչ աւելի:

29.— Նախընթաց օրուայ արձանագրութիւնը կարգացուում է հետեւեալ օրուայ նիստի սկզբում եւ հաստատուում է: Երկու վերջին ժողովների արձանագրութիւնները հաստատուելու համար հաւաքուում է առանձին ժողով:

48.— ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐ

Գիւտնի բուզքերու մէջ կը գտնեմք նաեւ զինուորական-մարտական բնոյթի երկու գրուածքներ, որոնք բուզքի կամ որեւէ մակագրութիւն չեն կրեր: Կուտումք յաջորդաբար:

Առաջինը (Ո՞վ ԿԱՐՈՂ է ԼԻՆՆԵԼ ԶԻՆՈՒՈՐ) նամակի փոքր չափի բուզքի վրայ գրուած է, տասնուկէս էջ: Երկրորդը (ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԳԱՍՏՈՒՈՐԱԿՈՒԹԻՒՆ) անս էջ 33:

Ո՞վ կարող է լինել զինուոր

1.— Այն բոլոր մարդիկ, որոնք ընդունած են իրանց անձը զոհարարել հայրենիքի ազատութեան համար, կոչուում են զինուոր:

2.— Զինուոր կարող են լինել այն մարդիկ, որոնք ունին մաքուր զրացմունք, ընկերական բնաւորութիւն եւ անպայման ենթարկուելու տրամադրութիւն:

3.— 20ից մինչեւ 50 տարեկան զինուոր կարող է ընդունուել առողջակազմ մարդկանցից:

4.— Զինուոր կարող են լինել այն մարդիկ, որոնցից տնտեսապէս կախում չունեն իրանց ընտանիքները:

5.— Զինուորի հետ բերած թէ՛ ռազմական եւ թէ՛ զրամական սեփականութիւններ պատկանում են կազմակերպութեան եւ հեռանալուց՝ զրկուում է նրանցից:

6.— Զինուորը անմիջական կազմակերպութեան տրամադրութեան տակ մտնելուց սկսած ապրում է կազմակերպութեան ծախսով, իսկ նրա ընտանիքը ո՛չ մի նպաստ չի ստանում:

Զինուորի պարտականութիւնները

1.— Ամէն մի դաշնակցական զինուոր պարտաւոր է հաւատարմութեամբ ծառայել Դաշնակցութեան Դրօշին եւ Հայրենիքի ազատադրման դրօշին:

2.— Զինուորը անտրտունջ եւ անձնուիրաբար պարտաւոր է կատարել, թէ՛ խաղաղ եւ թէ՛ պատերազմական ժամանակ, իւր մեծաւորի բոլոր հրամանները:

ՄԱՆՕԹ.— Նոյնիսկ եթէ անհատականապէս զգում է որ հրաւանները սխալ են, կատարելու է, պատասխանատուութիւնը քաղնելով հրամայողի վրայ:

3.— Ամէն մի զինուոր համբերութեամբ կրելու է զինուորական կեանքում պատահող բոլոր զրկողութիւնները եւ դժուարութիւնը:

4.— Զինուորները իրեն նոյն դադափարի ծառայող մարդիկ պարտաւոր են ընկերաբար վարուել իրարի հետ եւ ամէն մի պարագաներում թէ՛ խօսքով եւ թէ՛ գործով օգնեն միմեանց, հեռու պահելով ընկերներին վատ օրինակներից. վտանգի րոպէում ընկերին ազատելու համար կեանքը չխնայել:

5.— Ամէն մի զինուոր պարտաւոր է իմանալ՝ որ իր

սխալ քայլերով անպատուութիւն պիտի բերէ ոչ թէ միայն իրեն այլ իր տասնակին, տասնապետին, խումբին եւ խմբապետին:

6.— Ամէն մի զինուոր պարտաւոր է շատ խնայողութեամբ եւ սրբութեամբ վարուել կազմակերպական բոլոր իրերի հետ:

7.— Զինուորի համար դէնքը լինելով ամենակարեւոր իրը, պարտաւոր է վերաբերուել նրա հետ քնքուշարար եւ պահել մաքուր, առանց տասնապետի հրամանին կամ զիտութեան չփոխել մասերը:

8.— Ամէն մի զինուոր մինչեւ մահուան վերջին րոպէն՝ պարտաւոր է պահպանել իր զէնքը եւ չյանձնել թշնամուն:

ՄԱՆՕԹ.— Միայն վերջին յուսանատական ռազիկն, երբ ինքը՝ զինուորը յոյս չունի ապրելու եւ ընկերները անկարող կը լինեն ընկած գէմքը վերցնել, ընկած զինուորի վերջին սրբագամ պարտականութիւնն է իր գէմքը ոչնչացնել, քշմամուս ձեռքը չտալու համար:

9.— Ամէն մի զինուոր խմբի շարժուելու ժամանակ պարտաւոր է չբաժնուել իր խմբից առանց տասնապետի գիտութեան:

10.— Բոլոր զինուորներին խստիւ արգելուում է ճանապարհին ծխել եւ խօսել առանց տասնապետի թոյլտուութեան:

11.— Հանգստութեան ժամանակ առանց խմբապետի թոյլտուութեան ո՛չ ոք իրաւունք չունի ջուր խմելու եւ կամ ուրիշ տեղ բացակայելու:

12.— Հանգստութեան ժամանակ զիւղերում եւ դիրքերում զինուորները իրաւունք չունեն իրանց տեղեր փոխելու՝ առանց տասնապետի կամ խմբապետի հրահանգին:

13.— Ամէն մի զինուոր պարտաւոր է որոշ ժամերին պահպանութիւն ընել:

14.— Ամէն մի պահպան զինուոր պարտաւոր է չքնել եւ ուշիմութեամբ հսկել զէնքերի, ընկերների եւ թշնամու ճանապարհներին:

15.— Վտանգի րոպէներում պահպան զինուորը պարտաւոր է անմիջապէս իմաց տալ խմբապետին, առանց խմբի ընկերներին իմացնելու:

16.— Այն զինուորները՝ որոնք որոշեալ ժամին անկարող են պահպանութիւն անել, պարտաւոր են նախքան քնել, որի առթիւ յայտնել խմբապետին:

17.— Ամէն մի զինուոր պարտաւոր է իրան պահել զիւղի մէջ համեստ, վայելուչ եւ իր անձնական օրինակներով բարձրացնել Յեղափոխական պատիւը:

18.— Զինուորը բաւականանալու է այն համեստ հիւրասիրութեամբ, որ կարող է ընել զիւղական ընտանիքը:

19.— Զինուորը իրաւունք չունի ինքնազուլուս գիւղերում ժողովրդից զրամական եւայլն պահանջներ տանելու:

20.— Զինուորը իրաւունք չունի խառնուելու գիւղերում զիւղական զործերին եւ կուսակցական խնդիրներին:

21.— Զինուորները իրաւունք չունին առանց տասնապետի հրամանին յարաբերութիւն ունենալ զիւղացիների հետ եւ պահպանել նամակազրուութիւն, իրեղէններ զննել:

22.— Ամէն մի զինուոր պարտաւոր է վերին աստիճանի պաշտնապահ լինել Յեղ. բոլոր խնդիրների վերաբերմամբ:

23.— Բարեկամներին, ընկերներին եւ ազգականներին նամակ գրելը պէտք է լինի խմբապետի գիտութեամբ եւ նրա կարողալուց յետոյ ուղարկել՝ վերջինիս թոյլտուութեամբ:

24.— Զինուորին խստիւ արգելուում է խմբապետից ստացած միայն իր միջոցով կատարուելիք յանձնարարութիւնների, նուէրների եւ ձեռնարկների մասին խօսել ո՛չ միայն ընկերներին, նոյնիսկ տասնապետին:

25.— Գիւղերում զինուորներին արգելուում է իւր անմիջական կարիքների համար առանց խմբապետի թոյլտուութեան՝ յարաբերութիւն ունենալ զեղի ընտանիքների հետ:

26.— Զինուորը պարտաւոր է իր սեփական զրամը պահել խմբապետի քով եւ կարեւոր պարագայում նըրանից առնել:

27.— Ամէն մի զինուոր նախքան զէնքի տակ մտնելը պարտաւոր է երգուել հաւատարմութեամբ ծառայելու Դաշնակցութեան Դրօշին, Յեղ. պաղափարին, Հայրենիքի ազատադրման դրօշին, իր խմբապետին եւ տասնապետին:

28.— Ամէն մի տասնակ ունենալու է իր զրօշակակիր զինուորը:

29.— Դրօշակը լինելով առհասարակ յեղափոխութեան, մասնաւորապէս կուսակցութեան եւ կամ թէ յեղափոխական պատուի նիւթական արտայայտութիւն, պահպանելու է ամենայն քաջութեամբ եւ անձնութեամբ, յիշելով որ դրօշակի դերի տանելը կամ ոչնչումը խմբի բարոյական պարտութիւնն է:

30.— Դրօշակակիրը՝ լինելու է խմբի ամենաարխայիտ զինուորը:

31.— Որովհետեւ առանց տասնապետի եւ օգնականի տասնակը կը փճանայ եւ կը զրկուի ղեկավար ուժից, ուստի ամէն մի զինուոր պարտական է կեանքի գնով պահպանել իւր տասնապետին եւ օգնականին:

Զինուորների իրաւունքները

1.— Զինուորը՝ իւր անմիջական կարիքների եւ հիւանդութեան մասին յայտնելու է խմբապետին իր տասնապետի միջոցով:

2.- Զինուորը իւր բողոքների եւ ընկերական վերաւորանքների ու թիւրիմացութիւնների մասին պիտի ներկայացնի տասնապետի միջոցով խմբապետին:

Տասնապետը եւ նրա իրաւունքները

1.- Տասնապետը նշանակուելու է կոմիտէի կողմից, տասնեակի մէջ ամենափորձուած, ձեռնհաս եւ խելացի զինուորին:

2.- Տասնապետը պատասխանատու լինելու է կոմիտէի առջ իւր տասնեակի վերաբերմամբ. պարտաւոր է աշարջութեամբ հսկել իւր տասնեակի բարոյականի եւ կարգ ու կանոնի վրայ:

3.- Տասնապետը պարտաւոր է իւր տասնեակի բոլոր զինուորների վրայ հաւասար աջօք նայելու:

4.- Կոմիտէի կամ խմբապետի կողմից տասնապետին յայտնուած դադարների մասին, որ անձնակառուցութեան իրեն է վերաբերուած, խստիւ արգելուած է այդ մասին խօսել զինուորների հետ:

5.- Տասնապետը, կոմիտէի կամ խմբապետի կողմից իւր տասնեակին տրուած հրահանգները պարտաւոր է նոյնութեամբ հաղորդել իւր զինուորներին:

6.- Տասնապետը որպէս աւագ եղբայր պարտաւոր է իւր տասնեակի մէջ պատահած թիւրիմացութիւնները եւ խռովութիւնները շուտով վերջացնել որ լայն բնաւորութիւն չտանայ:

7.- Տասնապետը լինելով պատասխանատու իւր տասնեակի մէջ գտնուած զէնքերի եւ առհասարակ կազմ. դոյքերի համար, պարտաւոր է հսկել որ զինուորները զրուշութեամբ եւ խնայողութեամբ վարուին նրանց հետ:

8.- Տասնապետը առանց խմբապետի իրաւունք չունի ժողովրդի մէջ իրեն յանձնուած հրահանգներից զուրս պահանջներ անել կամ գործողութիւններ կատարել:

9.- Տասնապետը պիտի հսկէ որ զինուորները աւելորդ պահանջներ չանեն ժողովրդից:

10.- Առանց խմբապետի թոյլատուութեան տասնապետը թոյլ չպիտի տայ որ իր զինուորները վարժութեան կամ ուրիշ զէպքերի առթիւ փամփուշտ վառեն:

11.- Տասնապետը հսկելու է որ իր զինուորների շարակից իրեր չթափին եւ զինուորները շարակից չթողնեն: Յոգնածութեան պարագային փոխելու է, իսկ եթէ իւր տասնեակը անկարող է կրել, ցուցնելու է անմիջապէս խմբապետին:

12.- Տասնապետը պարտաւոր է հրահանգել զինուորներին, որ առանց իւր ներկայութեան իրաւունք չունին հրացանի նուրբ մասեր քակել:

13.- Իւր տասնեակի հերթապահութեան ժամանակ, տասնապետը պարտաւոր է հսկել իւր զինուորների հերթապահութեան վրայ:

14.- Պահպանութիւնների ժամանակ պատահած անկարգութիւնների պատասխանատուն տասնապետն է:

15.- Վտանդի ժամանակ տասնապետը պարտաւոր է, իւր զինուորներով, պատրաստութեան մէջ մնալ սպասելով խմբապետի հրահանգին. առանց խմբապետի զիտութեան հրացան չեն բանալ, իսկ եղած վրտանդների մասին իսկոյն յայտնելու են խմբապետին:

16.- Խմբապետի տասնապետին յանձնած զիրքը իւր զինուորներով պարտաւոր է պահպանել մինչեւ նոր կարգադրութիւն եւ կարեւոր պարագաներում հսկելու եւ հրահանգներ է տալու իւր զինուորներին:

ՄԱՆՕԹ.— Երբ մի որեւէ տասնեակի ղրքին վտանգ է ըսպառնում եւ տասնապետը անկարող է իրաւունքով պահպանել ղրքը. իսկոյն խմբապետից օգնութեան է կանչելու պայմանակամ նշաններով:

17.- Տասնապետը հսկելու է որ զինուորները միշտ խնայողութեամբ վառեն փամփուշտները:

18.- Առանց խմբապետի զիտութեան, տասնապետը իրաւունք չունի իւր զիրք փոխելու:

19.- Ամէն մի տասնապետ պարտաւոր է իւր շքանքները թշնամու թողած զէնքերը եւ ուղղամթերքը հաւաքել իւր զիրքը:

20.- Ընկած կամ վիրաւոր ընկերների զէնքերը եւ իրերը վերցնել:

21.- Թեթեւ վիրաւորածների վէրքերը կապել եւ ապահով տեղ սահել:

22.- Կոուից յետոյ տասնապետը պարտաւոր է իւր տասնեակի վառուած փամփուշտների, փճացած զէնքերի եւ թշնամու եղած ուղղամթերքի եւայլն իրերի ցուցակը ներկայացնել իւր ստորագրութեամբ խմբապետին:

ՄԱՆՕԹ.— Թշնամուց առած զէնքերը, ազգամթերքը եւ այլ իրերը եթէ մեծ քանակ ցուցակագրելու ու խմբապետին յանձնելու, պատասխանատու տասնապետն է:

23.- Կոուից յետոյ տասնապետը պարտաւոր է իւր տասնեակի ամբողջութեամբ միանալ խմբի հետ:

24.- Տասնապետի օգնականը ընտրուած է խմբապետի եւ տասնեակի համաձայնութեամբ:

25.- Տասնապետի ներկայութեան ժամանակ, օգնականը սովորական զինուորի դեր է կատարելու:

26.- Տասնապետի հեռանալու, վիրաւորուելու եւ ընկնելու դէպքում օգնականը ստանձնելու է տասնապետի դերը եւ վարելու է նոյն իրաւունքները:

49.— ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

14 մեծ էջերու վրայ կը գտնուի հետեւեալ գրութիւնը, որ սպառնալից մաս կազմած է աւելի ընդարձակ ամբողջութեամբ մը. միւս մասերը կը պակսին: Ոչ մէկ թուական, ոչ մէկ բացատրական մակագրութիւն:

114.— Յրիւ կազմը պէտք է սովորեցնել միմիայն դաշտում եւ յատկապէս բլրոտ կամ լեռնոտ տեղերում:

115.— Որպէսզի սովորեցնողը կարողանայ հետեւել սովորողի ամէն մի շարժմանը, հարկաւոր է քիչ թուով նոր սովորողների հետ պարապել:

116.— Որպէսզի սովորողը հենց առաջին օրերից սովորի իւր զնդակները դատարկ տարածութեան մէջ չթողնել այլ երեւացող թշնամու վերայ, եւ որպէսզի նա վարժուի նշանի բարձրութիւնը որոշել, պէտք է ցրիւ կազմ սովորեցնել անպատճառ տեսանելի թշնամու հետ եւ անզնդակ փամփուշտներով:

117.— Թշնամու փոխարէն նշանակել հին ծառայող զինուորներից, որոնց թիւը նոր սովորողներից շատ պէտք է լինի, որպէսզի կարելի լինի առանց ժամանակ կորսնցնելու թշնամուն այս կամ այն կողմն ուղարկել, սովորեցնողի կարգադրութեան կամ ուսման ընթացքին համեմատ:

118.— Այս վարժութիւնները զօրախաղի բնաւորութիւն չպէտք է ունենան, ուստի հակառակ կողմն էլ (թշնամի) պէտք է միեւնոյն սովորեցնող սպան ղեկավարէ:

119.— Հեռուից, թշնամու փոխարէն նշանակուած մարդկանց պէտք է կառավարել պայմանական նշաններով:

Դիրք բռնելը պաշտպանութեան ժամանակ եւ կրակ շփթալից

120.— Սովորեցնելու համար նշանակուած տեղը գալուց յետոյ, սովորեցնողը հարկաւոր ցուցմունքները տալիս է թշնամին ներկայացնող կողմի հրամանատարին: Ապա բացատրում է նոր զինուորներին ցրիւ կազմի (չլթայի) նշանակութիւնը. ապա ուղարկութիւնն է դարձնում առջեւում ձգուող տարածութեան եւ թըշնամու դիրքի վերայ, ընտրում է չլթայի համար տեղ, հրամայում է դիրք բռնել այնտեղ եւ շեշտում է ա) որ լաւ գցելու ասպարէզ ունենալու համար կարելի է տեղը փոխել բայց այնպէս, որ իր հարեւանին չխանգարի. բ) որ ուղիղ խփելու համար անհրաժեշտ է նախ որոշել մինչեւ թշնամին եղած տարածութիւնը եւ դրա համաձայն նշանը ուղղել, որի համար պէտք է հնար եղած դէպքում առաջուց չափել տարածութիւնը մինչեւ առջեւում գտնուող աչքի ընկնող առարկաներ, եւ

գ) որ յաջող հրացանաձգութեան համար օգտակար է հրացանի համար մի յենարան ունենալ, իսկ եթէ չլրկայ — չլինել:

121.— Դորանից յետոյ սովորեցնողը նայում է բոլորի դիրքերը եւ հրամայում պակասութիւնները լրացնել:

122.— Բոլորի դիրքերը նայելուց յետոյ սովորեցնողը հաւաքում է բոլորին, ցոյց է տալիս ապա թըշնամուն հակառակ կողմից եւ հրամայում է նոյն տեղը դիրք բռնել նոր ուղղութեամբ:

123.— Դորանից յետոյ սովորեցնողը ընտրում է էլի մի քանի դիրքեր չլթայի համար եւ նոցանից ամէն մէկի վերայ նոյնն անելով ինչ որ առաջինի վերայ, այսինքն ստիպում է դիրք բռնել պաշտպանուելու համար երկու կամ երեք ուղղութեամբ:

124.— Նոր զինուորներին սաշտպանելու համար բոլոր պայմաններին ծանօթացնելուց յետոյ, սովորեցնողը բացատրում է, որ հրացանաձգութեան չլթայի կարելի է սկսել հատ հատ եւ համազարկով, նախ չհողատակին եւ հեռաւորութեանը: Հատ հատ կրակ լինում է դանդաղ եւ արագ. երբ սովորական նշանով (մինչեւ 500 քայլ դէպի հետեւակները եւ մինչեւ 600 քայլ դէպի հեծելազույգը), կարելի է խփել ամէն տեսակի նպատակի(?), իսկ նրանից բարձր, մինչեւ 1400 քայլը հատ հատ կրակը կարող է ներգործութիւն ունենալ միմիայն մի խումբ մարդկանց վերայ. 1400ից աւելի(?) հեռաւորութեան վերայ հատ հատ կարելի է գործածել միայն մեծամեծների խմբի եւ ուրիշ կարեւոր նպատակների համար, նոյնպէս եւ այն ժամանակ երբ համազարկ տալու համար կոմանտը լրսելի չի կարող լինել:

Սովորական նշանի շրջանում արագ կրակը կարող է արագացնել արա՛գ կոմանդով: Արագ կրակ բացարկով կրակ կարելի է բացել բոլոր հեռաւորութիւնների վերայ, առանձնապէս մեծ նպատակների վերայ եւ երբ հարկաւոր է թշնամուն միասել հարուածների մեծ թուով եւ երբ կոմանդը լսելի է բոլորի համար: Այս բոլորը բացատրելուց յետոյ սովորեցնողը նշան է տալիս թշնամուն յարձակում գործել:

125.— Թշնամու յարձակման ժամանակ մարդկանց ուղարկութիւնն է հրաւիրում մինչեւ թշնամին եղած հեռաւորութեան փոփոխութեան վերայ, որու համեմատ ուղղում է նշանը եւ երբեմն երբեմն նպաստաւոր նպատակների վերայ համազարկ են տալիս կամ հատ հատ կրակ են բացում: «Դանդաղ» կրակի ժամանակ ամէն մի հրացանաձիգ արձակում է հրացանն այն ժամանակ երբ հերթն իրեն է հասնում եւ երբ մի յարմար առիթ է ներկայանում: Դանդաղ կրակը կարելի է արագացնել «արա՛գ» կոմանդով: Արագ կրակ բացելու ժամանակ բոլոր մարդիկ արձակում են այնպիսի արագութեամբ, որը հարկաւոր է հրացանը լեցնել:

լու, նշանն ուղղելու եւ նշան առնելու համար:

126.— Երբ թշնամին մտնում է հրացանի կրակի իսկական ներդրման շրջանը (1400-1000 քայլ) այն ժամանակ սովորեցնողը նրան նշան է տալիս կանգնելու եւ հրամայում է բացել հատ հատ կրակ, նայելով, որ հրացանը լեցնելը, նշանի վերցնելը, նշան ուղղելը կանոնաւոր կերպով կատարուին, եւ մարդկանց ուշադրութիւնը դարձնելով այն բանի վերայ, որ ամէն մի նպատակի վերայ չարժէ արձակել, որի համար էլ եթէ յայտնում են թշնամու խիտ շարքեր՝ կրակը տեղափոխում են նրանց վերայ եւ ոչ թէ շրջաթայի: Յետոյ սովորեցնողը նպատակներին եւ նոցա հեռաւորութեան նայած՝ դիմում է զանազան տեսակի կրակներին:

127.— Դորանից յետոյ, թշնամու յարձակման շարունակութեան ժամանակ, սովորեցնողը աշխատում է նորա շարժումներին այնպիսի ձեւեր տալ, որ կարողանայ բացատրել մարդկանց, թէ հարկաւոր է օգտուել հանդամանքից թշնամուն գնդակահարելու համար երբ նա բաց է եւ, եթէ հնարաւոր է, թեք կրակով եւ որ դորա համար էլ հարկաւոր է ընտրել աւելի նպաստաւոր նպատակներ: Նպատակների կարեւորութեան տեսակէտից էլ, սովորեցնողը հրամայում է մի դէպքում կրակը արագացնել, միւս դէպքում դանդաղեցնել եւ երբեմն նոյնիսկ բոլորովին դադարեցնել: Այդ բոլորը բացատրելու համար, հակառակ կողմը երբեմն իւր մի մաս կամ ամբողջ իւր գիծը թեւով է ցոյց տալիս պաշտպանողին, երբեմն խմբում է, երբեմն վազելով անցնում է բաց տարածութիւններ, երբեմն պատնէշների յետեւն է թաղնում, այնպէս որ միայն գլուխներն են երեւում. մի խօսքով, հակառակ կողմը սովորեցնողի ղեկավարութեամբ այնպէս է գործում, որ աւելի շատ առիթներ տայ սովորողներին ցոյց տալու այն թէ ինչպէս պէտք է վարուել զանազան պայմաններում: Հենց այստեղ էլ սովորեցնողը մարդկանց ցոյց է տալիս շարժուող նպատակներին խփել:

128.— Հատ հատ կրակ բացելու ամբողջ ընթացքում պէտք է ուշադրութիւն դարձնել, որ սովորողները նշանները ուղղեն ինչպէս պահանջւում է, չըտապեն եւ նշան բռնեն որքան կարելի է հանգիստ:

129.— Եթէ թշնամին մտնում է մինչեւ 500 քայլը (հեծելազուններ մինչեւ 600 քայլը), սովորեցնողը բացատրում է մարդկանց, որ սկսած 500ից դէպի ցածր սովորական նշանով կարելի է խփել ամէն տեսակի նշանի, որովհետեւ գնդակը մարդու հասակից աւելի չի բարձրանում:

130.— Երբ որ թշնամին մտնում է 400-200 քայլ սովորեցնողը նշան է տալիս, որ յետ նահանջն, իսկ սովորողներին բացատրում է, որ հիմա հարկաւոր է նահանջող թշնամուն հարուածել եւ բացւում է համապատասխան կրակ:

Շարժում եւ շփոթի կրակ յարձակուելու ժամանակ

131.— Յարձակումը սովորեցնելու համար, սովորեցնողը նոր զինուորներին ցոյց է տալիս թէ որտեղ է թշնամին, բացատրում է նոցա, որ նորան այդտեղից դուրս քշելու համար, պէտք է մօտենալ նրան եւ սլալներով դործել, եւ որքան շուտ այդ լինի, այնքան լաւ, դորա համար թշնամուն մօտենալով մինչեւ 1400-1000 քայլը պէտք է առանց կանգ առնելու քայլելով գնալ, կրակ բացելով միայն առանձնապէս աչքի ընկնող նպատակների վերայ, որի համար առաջուց կանգ են առնում յարմար դիրքերի վերայ:

132.— Դորանից յետոյ սովորեցնողը բացում է դոյզերը եւ քայլելով առաջ է տանում: Գնալու ժամանակ պէտք է ցոյց տուած ուղղութեամբ գնալ եւ հրացաններն ուսին ունենալ:

133.— Թշնամուն մօտաւորապէս 2000 քայլ մօտենալով, սովորեցնողը շղթայ է կազմում. յետագայ գործողութիւնների ժամանակ երբեմն երբեմն կանգ են առնում, որոշում են հեռաւորութիւնը, ուղղում են նշանները եւ երբեմն էլ համադարկ են տալիս, որի համար սովորեցնողը առաջուց հրամայում է հակառակ կողմին բարձրանալ եւ երեւալ:

134.— Թշնամուն մինչեւ 1400-1000 քայլ մօտենալով սովորեցնողը բացատրում է, որ դորանից յետոյ բաց տեղերը՝ թշնամու ուժեղ կրակի տակ՝ պէտք է անցնել վազելով, իսկ որտեղ շղթան գնդակների չի ենթարկւում — քայլելով:

135.— Դորա հետ միասին, սովորեցնողը բացատրում է, որ մարդկային վնասը քիչացնելու համար որեւէ բաց տեղ վազելով անցնելու ժամանակ պէտք է կանգնել ու շատ արագ վազել մինչեւ նշանակուած տեղը:

136.— Ապա սովորեցնողը տանում է մարդկանց մի յարմար պատնէշի մօտ, կանգնեցնում է նրանց եւ բացատրում, որ կանգնելուց յետոյ իւրաքանչիւր ոք ամենից առաջ պէտք է մի յարմար տեղ գտնի հրացանածրդութեան համար, որը որքան կարելի է ծածկուած պէտք է լինի թշնամու գնդակներից: Յետոյ ցոյց տալով առջեւում եղած տեղը՝ սովորեցնողը տալիս է կոմանդ, — փա-կե՛լ, կանգնեցե՛ք, վազելով յառաջ: Այս կոմանդով պէտք է փակել հրացանները, վեր կենալ եւ վազել դէպի ցոյց տուած տեղը առանց սեղմուելու եւ հրացանները ոտքերի մօտ բռնած:

137.— Վազելուց յետոյ սովորեցնողը բացատրում է, որ եթէ նոր բռնած տեղից թշնամին չի երեւում, պէտք է տեղափոխուել մի ուրիշ տեղ, որ ունենայ զըցելու լաւ ասպարէզ:

138.— Երբ որ մարդիկ բոլորն էլ դիրք են մտնում եւ հանգստանում են՝ սովորեցնողը հրամայում է հատ

հատ կրակ բաց անել եւ ուշադրութիւն է դարձնում՝ նշանը ուղղեն, կանոնների համաձայն լեցնեն հրացանը, կանոնաւոր նշանի բռնեն: Ապա սովորեցնողը երբեմն երբեմն հրամայում է փոխել ուղղութիւնը, արագացնել կամ դանդաղեցնել հրացանածրդութիւնը եւ երբեմն նոյնիսկ դադարեցնել: Այս բոլորը կախուած պէտք է լինի հակառակ կողմի շարժումներից, որը համաձայն սովորեցնողի տուած նշանների, կամ ծածկուում է, կամ յայտնում գանազան տեղեր:

139.— Յետագայ յարձակումի ժամանակ, սովորեցնողը մարդկանց դէպի այնպիսի պատնէշներ է ուղղում, որոնք նախկին, այսինքն դէպի թշնամին բռնած ուղղութեանը թեք են դալիս: Երբ այդ պատնէշների յետեւը դիրք են մտնում, հակառակ կողմին պայմանական նշան է տրուում, որ այնպէս դասաւորուի, որ կարողանան յարձակուողների երկարութեան վերայ լիշխել: Արանով յարձակուողների ուշադրութիւնը դարձրուում է այն բանի վերայ, որ նրանք իրենց թեւը թըշնամու կրակի տակ զցցելին հետեւապէս եւ այդպիսի պատնէշներից չպէտք է օդատուել:

140.— Եթէ վազելու ժամանակ պատահում են այնպիսի տարածութիւններ, որոնք ծածկուած են թշնամու կրակից, սովորեցնողը հրամայում է քայլելով դընալ եւ բացատրում է դորա պատճառը:

141.— Սովորողների դիտողութիւնը եւ ուշադրութիւնը պարզացնելու համար, պէտք է յարձակման ամբողջ ժամանակ նոցա ուշադրութիւնը դարձնել այն բանի վերայ, թէ ի՛նչ է անում թշնամին:

142.— Երբ որ յարձակուողը մօտենում է ամենավերջին դիրքին, որտեղից կարելի է հրացան արձակել եւ որից յետոյ նախատեսնում է դրոհ տալ, սովորեցնողը հրամայում է կրակ բաց անել կապուկներով, բացատրելով, որ այս հեռաւորութիւնից վերջնականապէս պէտք է կրակով նախապատրաստել սուիչներով դրոհը:

Շարժում եւ կրակ շփոթից՝ ցախանջելու ժամանակ

143.— Նախ քան նահանջել սկսելը, սովորեցնողը բացատրում է, որ շղթան պէտք է նահանջէ սովորական քայլերով եւ կարելի է գնալու ժամանակ երբեմն կանգ առնել յարմար դիրքերում եւ կրակ բաց անել համազարկով կամ հատ հատ:

144.— Այնուհետեւ նահանջի նշան տալով, սովորեցնողը ցոյց է տալիս այն կարգը, որով գնալու կամ կանգնած ժամանակ կրակ են բաց անում:

Յրիւ կազմ Ընդհանուր ցուցմունքներ

202.— Յրիւ կազմում (շղթայում) մարդիկ կանգ-

նում են մի շարքով. մարդկանց մէջ եղած հեռաւորութեան չափը կախուած է այն տարածութիւնից, որը պէտք է բռնէ շղթան, եւ շղթայի մէջ եղած մարդկանց թուից:

203.— Չօրախմբերը եւ մասերը շղթային տուած սուղղութիւնը շփոխելով կարող են, պատնէշներին նայած, մի քիչ առաջ կամ յետ դնալ, բայց եւ այնպէս չպէտք է հարեւան զօրախմբերի հետ ունեցած կապը կտրեն:

Գլխաւոր ուշադրութիւնը պէտք է այն բանի վերայ դարձնել, որ մի զօրախումբը չխանդարի միւսին պցել, եւ նոյնպէս, որ մի զօրախմբի մասերը գտնուին զօրախմբի հրամանատարի ձեռքին տակ:

Հարիւրեակի մասերից շփոթի կազմելը

204.— Հարիւրեակը կամ նորա մի մասը, որը նշանակուած է շղթայ կազմելու, կարող է ցրուել (շրջաթայ կազմել) կամ միաժամանակ առաջ դնալով եւ կամ տեղն ու տեղը ձակատի դծով:

205.— Առաջին անգամ շղթայ կազմելու ժամանակ պէտք է զօրախմբերի մէջ հնար եղածին չափ միջոց թողնել:

206.— Մի զօրախմբից շղթայ կազմելու համար հարիւրապետը կոմանդ է տալիս. այսինչ զօրախումբը ի շփոթայ, դէպի այսինչ առարկա՛ն:

Այս կոմանդով, եթէ հարիւրեակը կանգնած է ձի կազմով եւ կամ զօրախմբային զօրասիւնով իսկ նշանակուած զօրախումբը գտնուում է գլխում, նորա հրամանատարը դուրս գալով իւր զօրախմբի մէջտեղը տալիս է կոմանդ. 1) Ուսի՛ն. 2) Քայլելով յառաջ մա՛րշ. եւ երբ զօրախումբը բաժանուի հարիւրեակից՝ 3) դէպի աջ (դէպի ձախ, մէջտեղից) ի շփոթայ. մա՛րշ. 4) դէպի այսինչ առարկան, այսինչ մասի համեմատութեամբ:

Երբորդ կոմանդով մարդիկ դառնում են կիսադարձ ուր հարկն է, հեռանում են քայլաչափ կամ ինչքան ցոյց կը տրուի կոմանդով եւ ընթանալիս կազմում են մի շարք:

Չորրորդ կոմանդով շղթան գնում է ցոյց տրուած ուղղութեամբ մինչեւ որ հասնի նշանակուած տեղը կամ տրուի կոմանդ կանգնեցե՛ք:

Եթէ ի շղթայ է ուղարկուում զօրախմբային զօրասիւնի յետեւի զօրախմբերից որեւէ մէկը, զօրախմբի հրամանատարը դուրս է բերում նորան զօրասիւնից եւ շղթայի ցրուում՝ համաձայն վերոգրեալի:

207.— Երբ միաժամանակ հարկաւոր լինի երկու զօրախումբ ցրուել, հարիւրապետը տալիս է կոմանդ. Այսինչ զօրախմբերը ի շփոթայ. կամ այսինչ զօրախմբի համեմատութեամբ, այսինչ զօրախմբերը ի շփոթայ եւ երկու դէպքում էլ աւելացնում է՝ դէպի

այսինչ առարկան, այսինչ գորախմբի համեմատութեամբ:

Առաջին դէպքում աւելի աջ դասնուող գորախմբի հրամանատարը տալիս է կոմանդ. դէպի աջ ի շրջայ. մա'րը. իսկ ձախ դասնուող գորախմբի հրամանատար՝ դէպի ձախ ի շրջայ. մա'րը:

Երկրորդ դէպքում այն գորախմբի հրամանատարը, որի համեմատ նշանակուած է ցրուել, տալիս է կոմանդ. մէջից (տեղից) ի շրջայ — մա'րը. իսկ միւս գորախմբի հրամանատարը — դէպի աջ (դէպի ձախ) ի շրջայ — մա'րը:

208.— Եթէ հարկաւոր է միաժամանակ երկուսից աւելի գորախումբ ցրուել, հարիւրապետը տալիս է կոմանդ.

1) Այսինչ գորախմբի համեմատութեամբ, այսինչ գորախմբերը (հարիւրեակը) ի շրջայ'ն:

2) Դէպի այսինչ առարկան, այսինչ գորախմբի համեմատութեամբ:

Այս կոմանդներով, այն գորախումբը, որի համեմատութեամբ նշանակուած է ցրուել, ցրուած է մէջից, իսկ միւսները նորանից դէպի աջ կամ դէպի ձախ, նայած նոցա դասաւորութեանը:

209.— Եթէ հարկաւոր է մի գորախումբ ցրուել ճակատի գծով, հարիւրապետը տալիս է կոմանդ՝ այսինչ գորախումբը գծով ի շրջայ: Իսկ գորախմբի հրամանատարը տալիս է կոմանդ, մէջից (դէպի աջ-ձախ) գծով ի շրջայ'ն: Այս կոմանդով կատարուած է յօդ.

Այս կոմանդով բոլոր մարդիկ, բացի այն զոյգից որի համեմատութեամբ պէտք է ցրուել, դառնում են ուր հարկն է, բացուած են եւ կազմում են մի շարք:

210.— Եթէ հարկաւոր է ճակատի գծով երկու կամ երեք գորախումբ ցրուել, հարիւրապետը տալիս է կոմանդ.

Այս գորախմբի համեմատ, այսինչ գորախմբերը գծով ի շրջայ: Այս կոմանդով կատարուած է յօդ. 207 եւ 208 ցոյց տրուածը, այն տարբերութեամբ, որ գորախմբերը բացուած են առանց առաջ զնալու եւ իրենց տեղերը բռնելով կանգնում են, իսկ հարիւրեակի մնացած մասը բաժնուած է համապատասխան տեղ հարիւրապետի ցուցմունքով:

211.— Հարիւրեակը ընթանալիս շրջայ կազմելու ժամանակ, այն մասը, որ նշանակուած է պահեստի համար՝ կանգ է առնում, իսկ ցրուելը տեղի է ունենում ընթանալիս:

Հարիւրեակի յետ դառնալու ժամանակ շրջայի նշանակուածները յետ են դառնում եւ ցրուում են ինչպէս կը հրամայուի:

Շրջայի ուժեղացմբը

212.— Շրջան կարելի է ուժեղացնել նրան խտա-

ցրելով կամ երկարացնելով, համաձայն հարիւրապետի հրամանի.

Այսինչ գորախումբը ի շրջայ միջոցներով կամ՝ այսինչ գորախումբը ի շրջայ դէպի աջ (ձախ) թելը:

Շրջայի ուժեղացման համար նշանակուած գորախումբը եթէ կրակ դեռ չէ բացած, դնում է փակ շարքերով եւ մօտենալով շրջային ցրուած է ինչպէս հրամայուած է:

Իսկ եթէ շրջայի խտացումը կամ երկարացումը կատարուած է թշնամու կրակի տակ եւ բաց դաշտում, այն ժամանակ գորախումբը, բաժանուելով պահեստից, ցրուած է, դնում է դէպի շրջան առաջացրած քայլերով. շրջային մինչեւ 100 քայլ մօտենալով սկսում է վազել:

Շրջայի դեկավարելը

213.— Շրջան կառավարում են կոմանդներով եւ հրամաններով. բացի գորանից բոլոր սպաները եւ ենթասպաները, որոնք գորախմբի հրամանատար են, գործ են ածում սուլիչներ կրակը դադարեցնելու համար:

214.— Շրջան կառավարելու հնարութեան համար, ձեռք են առնում հետեւեալ միջոցները.

ա) Եթէ մի քանի գորախմբեր են կազմում շրջան, այն ժամանակ ամբողջ շրջան բաժանուած է մասերի գորախմբերի թուի համաձայն:

բ) Երբ որ անխուսափելիօրէն զանազան գորախմբերի մարդիկ խառնուած են իրար, գորախմբի հրամանատարները իրենց հրամանատարութեան տակ են առնում այն մարդկանց, որոնք մտել են իրենց գորախմբային մասերը, եւ եթէ հարկաւոր է, հրամանատարութիւնը յանձնում են շրջան ուժեղացնելու համար եկած գորախմբի հրամանատարների աւագին:

Կուռի ընդհարումների ժամանակ կամ ուրիշ յարմար պայմաններում պէտք է մի գորախմբի մարդիկ տեղափոխուեն մի տեղ (նոյն տեղը):

գ) Եթէ շրջայում գտնուած են երկու կամ աւելի գորախմբեր, այն ժամանակ շրջան կառավարում է հարիւրապետը անձամբ:

Պաշտօնեաների պարտականութիւնը շրջայում

215.— Շրջայի պետը հսկում է շրջայի ուղղութեան վերայ դիտելու ժամանակ, որի համար նշանակուած է ուղղութիւն տուող մասը եւ ղեկավարում է շարժումը: Շրջան դիրք մտնելուց յետոյ նա ցոյց է տալիս հրացանաձողութեան նպատակը եւ որոշում է կրակի տեսակները: Շրջայի պետը միեւնոյն ժամանակ ուշք է դարձնում փամփուշտների գործածելու վերայ եւ ժամանակին իմաց է տալիս պահեստին՝ փամփուշտների պակասը լրացնելու համար:

Շրջայի պետի տեղը պէտք է լինի շրջայի յետեւում այնպիսի տեղ, որտեղից աւելի յարմար է կառավարել:

216.— Զօրախմբի հրամանատարը հսկում է իւր գորախմբի գործողութիւնների եւ կրակի վերայ. նա է նշանակում գորախմբերին ուղղութիւն տուող բաժանունը, շրջայի պետի ցուցմունքով որոշում է հրացանաձողութեան նպատակները եւ կրակի տեսակը, որոշում է նշանի բարձրութիւնը, կոմանդներ է տալիս կրակ բացելու համար, հատ հատ կրակի արդուութիւնը փոխում է կամ բոլորովին դադարեցնում է կրակը եթէ նպատակը թաղնուել է եւ զեկուցանում է շրջայի պետին՝ փամփուշտները լրացնելու անհրաժեշտութեան մասին: Միեւնոյն ժամանակ եթէ մի քանի գորախմբեր գործում են միասին, ապա գորախմբի հրամանատարը պէտք է կապ պահպանէ հարեւան զօրախմբերի հետ:

Յարձակուելու ժամանակ Զ. Հ. պէտք է լինի զօրախմբի առաջ, իսկ դիրքում եղած ժամանակ այնտեղ, որտեղից յարմար է կառավարել եւ հետեւել թշնամու գործողութիւններին:

Շրջայում այն ենթասպաները, որոնք հրամանատարութիւն չեն անում, գտնուած են իրենց գորախմբերի յետեւը:

217.— Բաժանմունքների հրամանատարները, ինչպէս դիրքում, նոյնպէս եւ զնալիս պէտք է գտնուեն իրենց բաժանմունքների յետեւում եւ կատարեալ ճշգրտութեամբ կատարեն Զ. Հ.ի կոմանդները եւ հրամանները, որ մարդիկ յարմար տեղ ընտրեն իրենց համար, նշանն ուղղեն. հսկում է փամփուշտների ելքի վերայ, նոյնպէս, որ մարդիկ առանց նշանի բռնելու չզցնեն եւ ոչ մի դէպքում չթողնեն կազմը:

Հրացանաձողութեան շրջայում

218.— Շրջայում կրակը կարող է լինել հաստ հաստ եւ համազարկով: Հատ հատ դանդաղ կրակ բացելու համար շրջայի պետը տալիս է կոմանդը.

- 1) Դէպի շրջան (օրինակ).
2) Դանդաղ.

Զ. Հ.ները տալիս են կոմանդ.

- 1) Դէպի շրջան.
2) 1400 (օրինակ).
3) Դանդաղ, մէկ մէկ այսինչ թելից (երկու թելից) — սկսեցէ՛ք: Եթէ շրջայի պետը արագ կամ կապուկներով կրակ է ասել, այն ժամանակ գորախմբերի հրամանատարները Յրդ կոմանդի տեղ ասում են՝ արագ (կապուկներ) — սկսեցէ՛ք:

Համազարկով կրակ բացելու համար շրջայի պետը տալիս է կոմանդ.

- 1) Դէպի մարտկոցը (օրինակ).

2) Զօրախմբերով կրակ.
Զօրախմբերի հրամանատարները տալիս են կոմանդ.

- 1) Դէպի մարտկոցը.
2) 2000 (օրինակ).
3) Զօրախմբով կրակ.
4) Նշան — կրակ:

219.— Յարձակուելու ժամանակ հրացանաձողութեան համար շրջան կանդնեցում է, ընթանալիս հրացան ձեռք արդելու է:

Նստահեցելու ժամանակ շրջան կարող է զցել ինչպէս յարմար դիրքերում կանգնելով, նոյնպէս եւ առանձին առանձին մարդիկ կանդնելով. վերջին դէպքում հրացանաձողը դառնում է թշնամու կողմը եւ արձակելով միանում է շրջային:

220.— Եթէ շրջան հատ հատ է կրակում, իսկ հարկաւոր է համազարկ բացել կամ նպատակը փոխել, այն ժամանակ նախ սուլում են կրակը դադարեցնելու համար եւ ապա տալիս են կոմանդները հրացանաձողութեան համար:

Շրջայի շարժումը

221.— Շրջայի շարժողութեան ժամանակ, մարդիկ պէտք է ուղղութիւն եւ իրար մէջ կապ պահպանեն:

222.— Շրջան կարող է յարձակում գործել քայլելով կամ վազելով: Թշնամուն մինչեւ 1400-1000 քայլ մօտենալը շրջան պէտք է առաջ շարժուի քայլելով եւ բոլորը միասին. իսկ այդ հեռաւորութիւնից յետոյ բաց եւ թշնամուց դիպակահարուող տեղերը շրջան պէտք է յարձակում գործի վազելով ամբողջ շրջայով կամ մաս-մաս: Վերջին դէպքում տեղը մնացող մասը կրակ է բացում վաղոցներին ծածկելու համար: Երբեմն շատ խիստ կերպով դիպակահարուող տարածութիւններ ձեռնտու է սնցնել մէկ մէկ:

223.— Քայլելով յարձակուելու ժամանակ հրացանը պէտք է պահել ուսին, իսկ վազելու ժամանակ ոտքին:

224.— Միաժամանակ ամբողջ շրջան առաջ տանելու համար շրջայի պետը տալիս է կոմանդ.

- 1) Շրջայ յառաջ.
2) Դէպի այսինչ առարկան, այսինչ գորախմբի համեմատ (եթէ հարկաւոր է՝ վազելով):

Երկրորդ կոմանդով Զ. Հ. սուլելով տալիս է կոմանդ.

- 1) Փա-կե՛լ.
Եւ վազելով դէպի իր գորախմբի մէջտեղը առջեւից.

- 2) Դէպի այսինչ առարկան.
3) Կանգնեցէ՛ք (եթէ հարկաւոր է).

4) Զօրախումբ, յառա՛ջ (վազելով):

225.— Շղթան մաս-մաս վազելով առաջ տանելու համար շղթայի պետը ցոյց է տալիս թէ որ զօրախումբերը պէտք է սկսին վազել եւ ո՛ր տեղը պէտք է զբաւենան. ապա տալիս է կոմանդ.

Մաս-մաս վազել, 1ին եւ 2րդ զօրախումբերը (օրինակ) սկսում են: Այդ կոմանդով 1ին եւ 2րդ Զ. Հ. սուլեկով տալիս են կոմանդ. փակե՛լ. եւ զնալով մէջտեղը — կանգնեցէ՛ք, վազելով: Հասնելով ցոյց տուած տեղը, նրանք կանգնեցնում են իրենց զօրախումբերը տալով կոմանդ — կանգնեցէ՛ք: Տեղը մնացած զօրախումբերը արա՛ց կոմանդով յաճախակի կրակելով ծածկում են յարձակող մասին թշնամուց իսկ երբ վազողները բռնում են իրենց տեղերը եւ կրակ են բաց անում, նրանք սկսում են վազել: Արդէն տեղ հասածները իրենց հերթին պաշտպանում են յետ մնացածներին արագ կրակով:

Վազել պէտք է մօտաւորապէս 100 քայլ — նախած տեղին:

226. Շղթան կանգնեցնելու համար շղթայի պետը տալիս է կոմանդ — շղթայ, կանգնի՛ր:

Զ. Հ.ները այս կոմանդը կրկնում են, որից յետոյ զօրախումբը կանգնում է: Վազելով յարձակումի ժամանակ եթէ շղթայի պետը տալիս է շղթայ կանգնի կոմանդը, այն մասերը, որոնք դեռ եւս չեն կատարել վերջին գործողութիւնը, զնում են մինչեւ առջեւում կանգնողների գիծը եւ շարժումը դադարում է:

Շղթայի կանգնելուց յետոյ մարդիկ առանց կոմանդի կամ հրամանի սպասելու յարմար դիրք են ընտրում հրացանաձողութեան համար:

227.— Շղթայի նահանջումը միշտ տեղի պէտք է ունենայ մաս մաս կամ ամբողջ շղթայով, բայց միշտ քայլելով:

Շղթան մաս մաս նահանջելու համար շղթայի պետը տալիս է կոմանդ.

1) Շղթան դէպի յետ — այսինչ զօրախումբերը (կամ զօրախումբը) սկսում են.

2) Դէպի այսինչ առարկան (կամ ցոյց է տալիս դիրքը):

Այդ զօրախումբերի հրամանատարները սուլելով, տալիս են համապատասխան կոմանդներ եւ տանում են նոր դիրքը, իսկ տեղը մնացածները նահանջողներին պաշտպանում են յաճախակի կրակով: Ամբողջ շղթան միաժամանակ նահանջելու համար շղթայի պետը տալիս է կոմանդ.

1) Շղթան դէպի յետ.

2) Դէպի այսինչ առարկան, այսինչ զօրախումբի համեմատ: Այս կոմանդներով զօրախումբերի հրամանատարները դադարեցնում են հրացանաձողութիւնը, տանում են իրենց զօրախումբերը ցոյց տրուած ուղղութեամբ:

Շղթայի ուղղութիւն փոխելը

228.— Շղթայի ուղղութիւն փոխելը ոչ մեծ անկիւնով, ինչպէս տեղը այնպէս եւ ընթանալիս, կատարում է շղթայի պետի կոմանդով.

Այսինչ զօրախումբի համեմատ դէպի ա՛ջ (դէպի ձա՛խ), դէպի այսինչ առարկան: Այս կոմանդը կրկնում են զօրախումբերի հրամանատարները եւ եթէ այդ տեղի է ունենում ընթանալիս, շղթան զնում է նոր ուղղութեամբ եւ զօրախումբերը առաջնորդող մասի հետ կապ են պահպանում:

Եթէ այդ կատարում է տեղը, այն ժամանակ շղթայի պետը առաջուց մի զօրախումբ կամ բաժանմունք կանգնեցնում է նոր ուղղութեամբ, իսկ միւս զօրախումբերը ամենակարճ ճանապարհով դուրս են գալիս դէպի նոր գիծը՝ իրենց հրամանատարների կոմանդներով:

Շղթայի խմբելը

229.— Ամբողջ շղթան կամ նորա մի մասը զօրախումբերում կազմելու համար շղթայի պետը իրանց հրամանատարներին տալիս է կոմանդ.

Զօրախումբ կազմեցէ՛ք (այսինչ զօրախումբը զօրախումբերի հրամանատարները դադարեցնում են հրացանաձողութիւնը եւ վազելով դէպի առաջ իրենց զօրախումբերի մէջտեղը տալիս են կոմանդ. — Ինձ մօ՛տ: Միեւնոյն ժամանակ ինքը երեսը դարձնում է դէպի պահանջուելիք կողմը:

Այդ կոմանդով զօրախումբերը վազելով խմբում եւ երկու շարք են կազմում:

Առանձին գործող հարիւրեակի ռազմական կարգը

230.— Հարիւրեակի ռազմական կարգը բաղկանում է շղթայից եւ խիտ մասից որ կոչւում է պահեստ:

Ռազմական կարգում խաղաղ ժամանակի կազմով հարիւրեակը կարող է 100 քայլ երկարութեամբ ճակատ ունենալ իսկ պատերազմական կազմով՝ հարիւրեակը մինչեւ 200 քայլ:

231.— Առանձին գործող հարիւրեակը միշտ պէտք է ունենայ իւր պահեստը, որի ոյժը կախուած է հանգամանքներից:

232.— Պահեստը գտնւում է շղթայի կենտրոնի կամ որեւէ թեւի յետեւը, այնպիսի հեռաւորութեան վերայ, որ կարողանայ ժամանակին օգնութեան հասնել շղթային, բայց կռուի սկզբում նա 200 քայլից հեռու չպէտք է լինի եւ այնպիսի կազմ պէտք է ունենայ, որ որքան կարելի է քիչ վնասուի թշնամու կրակից:

50.— ՅՈՒՑԱԿ ԴԻԻԱՆԻ ԵՒ ՅԱՆՁՆԱՅՈՒՄԲԵՐՈՒ ԱՆԴԱՄՆԵՐՈՒ

Դ. Ընդհանուր ժողովի ղիւանակաճ բուրժուար մէջ կը գրտնենք նաեւ հետեւեալ ցուցակները

25 Փետրուար 1907

Դ Ի Ի Ա Ն

Ատենապետներ Հերթով, իւրաքանչիւր օր մէկը

- 1.— Ահարոնեան
- 2.— Զաւարեան
- 3.— Մալումեան
- 4.— Վոսմեան
- 5.— Օհանջանեան
- 6.— Թոփչեան

Քարտուղարներ ա) Պատգամաւորներից

- 1.— Իսահակեան
- 2.— Թաղէսեան
- 3.— Տաճատ Վ. Մելքոնեան
- 4.— Տէր Մկրտչեան

բ) Հրաւիրուածներից

- 1.— Յարութիւնեան
- 2.— Վալդեան
- 3.— Մարդպետ

ՅԱՆՁՆԱՅՈՒՄԲԵՐ

Ցուցակների յանձնարարութիւն

- 1.— Թոփչեան
- 2.— Վոսմեան
- 3.— Վարդան
- 4.— Արամ
- 5.— Բժ. Զաւարեան

Դատական երկրորդ յանձնարարութիւն

- 1.— Տաճատ
- 2.— Վահագն
- 3.— Շահաթուհեան

Տ.տ.ի — յանձնարարութիւն (վիճակագրական)

- 1.— Բարսեղեան
- 2.— Սաքօ
- 3.— Մուրատ

Երրօրական պրոպագանդի յանձնարարութիւն

- 1.— Արշակ
- 2.— Զարգարեան

ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՆԵՐ

I.— Հաշուական

- 1.— Անդրանիկ — Սասունի կողմէ
- 2.— Իշխան — Վասպուրականի
- 3.— Տէր-Մկրտչեան
- 4.— Թաղէսեան
- 5.— Մինասեան — Պալքանի կողմէ
- 6.— Ճէլալեան — Ամերիկայէն
- 7.— Ստեփանեան — Ատրպատականէն

կովկասէն

II.— Դատական (պալլանեան)

- 1.— Անդրանիկ
- 2.— Զոփուրեան
- 3.— Ստեփանեան
- 4.— Սեպուհ
- 5.— Բժ. Զաւարեան

III.— Սասունի մասնախումբ

- 1.— Բարսեղեան
- 2.— Մինասեան

IV.— Վասպուրականի մասնախումբ

- 1.— Թոփչեան
- 2.— Վահագն

Զինման խնդրի յանձնարարութիւն

- 1.— Վարդան
- 2.— Սաքօ
- 3.— Ռոստոմ
- 4.— Վոսմեան

Արամ

զեկուցանողներ

Տեղորական խմբեր
(ներքին կանոնադրի կազմելու)

- 1.- Վոսմեան
- 2.- Մալումեան
- 3.- Մինասեան

51.- ԾՐԱԳՐԱՅԻՆ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐՈՒ ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

Գիւմնի բուրձրութիւն մէջ կը գտնենք ման ծրագրային պահանջներու բաժանումը՝ իր ներածականով: Զանց կ'ընենք պահանջները որոնք, շարագրական փոքր փոփոխութիւններով, տրուած են ծրագրին մէջ (տե՛ս ՆԻՌԹԵՐ, Գ. հտր., էջ 324-35), բայց կու տանք այդ կարճ ներածականը, որ եամապատասխան չէ հրատարակուած ծրագրի վերջնական ձեւին (հաւանորէն կը կազմէ պատգամաւորի մը առաջարկը):

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, իբրև յեղափոխական ու սոցիալիստական կուսակցութիւն, նպատակ ունի կազմակերպելու հայ աշխատաւոր ժողովուրդը, քաղաքականապէս ու տնտեսապէս, ապահովելով՝ նրա քաղաքացիական եւ աշխատաւորական իրաւունքները, եւ ձեռք ձգելով, հարեւան աշխատաւոր ժողովուրդների հետ միասին կառավարութեան ղեկը, ոչնչացնել այժմեան կառավարա-կապիտալիստական կարգերը, եւ փոխարինել նրանց լայն ռամկավարութեամբ եւ արգիւնարեութեան միջոցների համայնացումով: (Սոցիալիզացնել արգիւնարեութեան միջոցները, այսինքն՝ կապիտալիստական կարգերը վերածել կոլլեկտիվային կարգերի):

Ունենալով իբրև զործունէութեան վայր կովկասը եւ Թիւրքաց Հայաստանը, ուր գոյութիւն չունի ժողովրդական ներկայացուցչութիւն, Դաշնակցութիւնը իր նպատակով, ծրագրով եւ տակտիկայով (գործ դրած միջոցներով), հետապնդելով հանդերձ այն անմիջական ընթրումների գործադրութիւնը, որոնք պահանջում են աշխատաւորների առօրեայ շահերը, չի հանդիսանում իբրև ընթրումների կուսակցութիւն, այլ յեղափոխական կուսակցութիւն:

52.- ԾՐԱԳՐԻ ՑԱՏԱԿԱԳԻԾ

Գիւմնական բուրձրութիւն մէջ գտնուած այս էջը կը պատկանի հաւանորէն ԲԺ. Համո Օհանջանեանի գրչին: Ծրագրի խմբագրութեան բաւական մանրամասն յայտագիր մըն է:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՄԻԱԿ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԾՐԱԳԻՐԸ

- I Նպատակ.
- II Միջոցներ նպատակին հասնելու համար.
 - ա) Տակտիկայի տեսական մասը
 - բ) Տակտիկայի գործնական մասը

- I 1) Ծրագրի տեսական հիմնաւորումը
- 2) Քաղաքական նպատակ
- 3) Տնտեսական նպատակ(*)
- 4) Միւլիմում եւ մաքսիմում պահանջներ

- II 1) Կուսակցական կազմակերպչական սխեմա (կանոնադրութիւն).
- 2) Ժողովրդի ո՞ր խաւերի միջոցով պիտի հասնել մեր նպատակին.
- 3) Այդ խաւերի կազմակերպումը՝
 - ա) Տնտեսական կուռի համար
 - բ) Քաղաքական կուռի համար
 - գ) Ապստամբութեան համար
 - դ) Ահաբեկումն
 - ե) Ժողովրդի զինումն

- 4) Յարաբերութիւններ եւ կապ ուրիշ յեղափոխական կուսակցութիւնների հետ:

- III 1) Մեր ծրագրի իրագործումը Տաճկաստանում, Կովկասում, Բուլղարիայում, Ամերիկայում եւ այն բոլոր ուրիշ վայրերում, ուր կան հայ մասսաներ.
- 2) Գործակցութիւն այն յեղափոխական կուսակցութիւնների հետ, որոնք ձուռ են մեզ իրանց ծրագրով, մտնելով նրանց հետ Ֆեդերատիւ կապակցութեան մէջ:

(*) Դաշնակցութիւնը, կազմելով իրանցի հայկական ֆրակցիա միջազգային սոցիալիստական կուսակցութեան, ամենայն տեղ իբրև աւտոնոմ ֆրակցիա մտնում է տեղական սոցիալիստական կուսակցութեան մէջ եւ գործում է նրա հետ միասին:

53.- ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈՒՅԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻՆ

Կու տանք ստորեւ Գ. Ընդհանուր ժողովին որոշումով շնորհակալութեամբ Յեղ. Մարմիններից ուղարկուած այն խօսքը, որում պատկեր կը գտնենք Գիւմնի բուրձրութիւն մէջ, հաւանորէն Ալեանի ձեռագրով գրուած:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Ընդհանուր ժողովը, լեցուած անհուն յորդանքով հանդէպ այն հերոսական պայքարի, որ ուսական յեղափոխութիւնը մղում է յանուն Ռուսաստանի բոլոր ժողովուրդների քաղաքական եւ տնտեսական ազատութեան, ուղարկում է ձեզ եւ ձեր միջոցով բոլոր մարտական ընկերներին՝ իր ընկերական ջերմ ողջոյնները, վճռական յայտարարութեամբ, որ Դաշնակցութիւնը շարունակելու է անյողող կերպով՝ ձեր շարքերի կից եւ անկասկած, իր կրիւր թէ՛ կովկասում եւ թէ՛ Թուրքիայում, ուր 17 տարուց ի վեր նա կուրծք է տուել սուրբանական անարդ օւժիմի դէմ: Կեցցէ՛ յեղափոխական կուսակցութիւնների անկեղծ դաշնակցութիւնը. կեցցէ՛ յեղափոխութիւնն ու սոցիալիզմը:

Ինչպէս մէջ նման որոշում կամ բաժանու չենք գտներ: Կրնայ անհատի մը առաջարկը ըլլալ:

Օսմանեան Հայրենիքի այն կեղրոնաւայրից՝ որ պատմական է դառել իր երեսնամեայ բռնապետական դուրսմանը եւ քանամեայ յեղափոխական ազատագրական կռիւններով, կու դանք մեր խորին ուրախութիւնը յայտնել ձեր այն իմաստուն որոշման՝ որով միւլիմոյն հայրենիքում ապրող, քաղաքական եւ տնտեսական միւլիմոյն շահերով կապուող զարերով հարեւան ազգութիւնների ազատագրական կռիւր վարող քաղաքական 2 զօրեղ կուսակցութիւններ՝ ԻԹԹԻՆԱՅԻՆ ԵՎ ԻԹԹԻՎԱԳ(?) կուսակցութիւնները կը համերաշխին իրենց յեղափոխական գործունէութիւնները, իրենց կուռի տակտիկի եւ պրոպագանդայի մէջ: Մուշ-Սասունի Թուրք. ջիւրտ եւ հայ ազգաբնակչութիւնների՝ մէկմէկու խորապէս թշնամացած, վիրաւորած, կործանած ժողովուրդների ցանկալի համերաշխութեանը, կենսական քաղաքական ու տնտեսական ազատագրութեանը առաջնորդող այդ որոշումը թող յարատեւ ու յաղթական լինի:

54.- ԽՕՍԳ ԹՈՒՐԳ ՅԵՂԱՓՈՒՅԱԿԱՆՆԵՐՈՒՄԻՆ

Կարմիր միլիտով գրուած անստորագիր այս խօսքը խնդակցութիւն կը յայտնէ բուրք յեղափոխական կուսակցութիւններուն՝ իրենց միացման ապիւ: Ընդհանուր ժողովի անհնարում:

Handwritten Armenian text, likely a speech or document related to the 54th section. It contains several lines of cursive script, some with underlines and bolding. The text appears to be a formal statement or a call to action, mentioning various political and social issues of the time.

Բ.— Կ Ա Ջ Մ Ա Կ Ե Ր Պ Ա Կ Ա Ն Շ Ր Ջ Ա Ն Ն Ե Ր Ե Ի Մ Ա Ր Մ Ի Ն Ն Ե Ր

Հ. Յ. Գ. 4րդ Ընդհանուր Ժողովի ատենագրութիւններուն մէջ ամփոփ կերպով տրուած են մարմիններու տեղեկագիրներու բովանդակութիւնը կամ պատգամաւորներու բերանացի զեկուցումները իրենց շըրջանին մասին: Թղթածրարներուն մէջ կը գտնենք գրաւոր տեղեկագիրներուն մէջ մասը միայն, բայց նաեւ՝ զանազան շրջաններէն եկած առաջարկներ, հարցեր, Շրջանային Ժողովներու արձանագրութիւններ, որոշում-բանաձեւեր, նամակներ եւ ընդհանուր թէ մասնակի այլ նիւթեր: Բոլորն ալ կը վերաբերին անշուշտ 3րդ եւ 4րդ Ընդհանուր Ժողովներուն միջեւ ինկած եռամեակին եւ լուսարձակի տակ կ'առնեն Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան կարեւոր, եւ առնուազն կովկասի մեր կազմակերպութեան համար անկրկնադարձային այդ ժամանակաշրջանը:

Հրատարակութեան կու տանք այդ բոլոր փաստաթուղթերը — տեղեկագիրներ եւ յարակից նիւթեր — առնելով շրջան առ շրջան՝ 4րդ Ընդհանուր Ժողովի ատենագրութիւններէն ի յայտ եկող զեկուցման կարգի յաջորդականութեամբ (տեսնել ՆԻՒՔԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ, Գ. հատոր, ցուցակ նիստերու եւ նիւթերու, էջ 349-352):

Նիւթերու առատութիւնը դժբախտաբար միշտ համապատասխան չէ շրջանի կամ մարմնի գործունէութեան կարեւորութեան: Ընդհանուր Ժողովին սահմանուած ոչ մէկ տեղեկագրութիւն կամ զեկուցական նոթ կը գտնենք արխիւին մէջ, օրինակ, Արեւելեան Բիւրոյէն, Շամի (Վասպուրական) Կեդր. Կոմիտէէն, Լեռնավայրի (Կիլիկիա) Պատասխանատու Մարմէնէն, Մեծ Փաղաքի (Թիֆլիս) եւ Վիշապի (Պալիս) Կեդրոնական Կոմիտէներէն: Առատ նիւթ կը պարունակէ Վրէժի (Ատրպատականի Կ. Կոմիտէ) արխիւը (մինչեւ

իսկ կոմիտէական եւ խմբական ժողովներու արձանագրութիւններ ու բանաձեւեր), մինչ համեմատաբար վտիտ են, օրինակ, Ջրաբերդի (Կարս) եւ Մրգաստանի (Երեւան) քղթածրարները եւ առյաւէտ կորսուած կը թուի ըլլալ Բարձրաւանդակի Պատասխանատու Մարմնի ('Կուրան Բարձրաւանդակի Կ. Կոմիտէ) ծածկագիր տեղեկագրի առաջին տետրակը:

Ընդհանուր Ժողովին իրենց պատգամաւորներով մասնակցող մարմիններու շարքի աւարտէն ետք, կու տանք նաեւ այլ շրջաններու վերաբերեալ տեղեկագրային նիւթեր՝ որոնք կը գտնուին Բիւրոներու կամ Ընդհանուր Ժողովի քղթածրարներուն մէջ (Էրզրում, Տերսիմ, Եգիպտոս, Այնթապ, եւն.): Իսկ Հայ Դատի հետապնդման մասին Լորիսի ընդարձակ տեղեկագիրը տեղ կը գտնէ Արեւմտեան Բիւրոյին յատկացուած բաժնին մէջ, քանի ա՛յդ մարմինն էր պատասխանատուն արտասահմանեան քաղաքացիական գործին:

Այս բաժնէն դուրս կը մնան ուղղակի Ընդհանուր Ժողովին ուղղուած անհատական նամակները, ինչպէս նաեւ Ժողովի մանրամասն քննութեան առարկայ դարձած դատական գործերը (յատկապէս Ցուցական Մարմնի եւ Վարդոյի դատական քղթածրարները), զորս պիտի ներկայացնենք առանձին:

Տեղեկագիրներու լեզուն, յանախ ժողովրդական եւ քերականորէն անմիշդ, պահած ենք փաստօրէն անփոփոխ՝ յանուն հարազատութեան, կատարելով ուղղագրական կամ, պարագայաբար, կիտաղրական սրբազրութիւններ միայն [ի հարկին ուղղանկիւն փակագծերու մէջ տալով պակաս կամ պակաս թուող բառեր], ըսուածը աւելի յստակ ու հասկնալի դարձնելու առաջադրանքով:

Հ. Յ.

I.— ԼԵՌՆԱՊԱՐԻ ՇՐՋԱՆ

Լեռնապարը, Շատախէն մինչեւ Բաղէշի մերձակայքը երկարող՝ Վանայ լճի հարաւային այդ շրջանը (Մոկֆ, Ռշտունիք եւն.), քանի մը տարիէ ի վեր բաժնուած էր Վասպուրականի (Շամի) Կ. Կոմիտէէն եւ կը կազմէր առանձին շրջան: 4րդ Ընդհանուր Ժողովին, Լեռնապարի ներկայացուցիչն էր շրջանի գլխաւոր ղեկավարը՝ Իշխան:

Լեռնավայրի վերաբերեալ թուղթերուն մէջ կը գտնենք 19 միջակ չափի էջերէ բաղկացած տեղեկագիր մը եւ վիճակագրական տախտակ մը, զորս կու տանք յաջորդաբար:

1.— ԼԵՌՆԱՊԱՐԻ ԿԵՂԵՎՈՒՄԻ ԿՈՄԻՏԷԻ ՇՐՋԱՆԱԿԸ

Ըստ բովանդակութեան, այս տեղեկագիրը պատրաստուած կը թուի ըլլալ 1905ին, ի նախատեսութիւն նոյն տարուան վերջը կամ 1906ի սկիզբը կայանալիք 4րդ Ընդհանուր Ժողովին (որ. պայմաններու բերումով, ուշացու եւ գումարուեցաւ 1907 տարուան առաջին կէսին):

Տեսնել այս մասին ՆԻՒՔԵՐԻՈՒ Գ. հատորին սկիզբը տրուած շրջաբերակները, էջ 2ա-5, յատկապէս երկու Բիւրոներու 20 Ոգ. 1905 թուակիր շրջաբերակները:

Անցեալ 1904 թուականի Դեկտեմբերին, Դաշնակցութեան Խորհրդին ներկայացուած է նոյն շրջանակի համառօտ կազմակերպական տեղեկագրներ, մի քանի գաւառներէ ընդհանրապէս վիճակագրին հետ: Այժմ նոյն տեղեկագրի համառօտ ներկան պարտ ենք համարում ներկայացնել Ընդհանուր Ժողովին: Անցեալ թուականի գործունէութիւնն ընդարձակելը եւ լայն ծաւալ տալը կարող էք նկատել պարզ կերպով. եւ մանաւանդ շեշտելու արժանի է որ այդ թուականի տեղեկագրին մէջ սպորդած են որոշ վերապահներ, որոնք առաջ էին եկած գրութիւնը լաւ չուսումնասիրելու պատճառով: Թէպէտ եւ անհրաժեշտ էր իրա ժամանակին դաշնակցական հետաւոր մարմիններին ընդարձակ տեղեկութիւններ հաղորդել, պարզ կացուցանելու նրանց համար երկիրը եւ մօտէն ծանօթացնելու այն քաղաքական գործունէութեան իրական պատկերին հետ, որի շուրջը դառնում է բոլոր մեր յեղափոխական մարմիններէ գործունէութիւնը, բայց դժբախտաբար այդ անհնար եղաւ, այն պարզ պատճառով, որ ժամանակը եւ հանգամանքները այլ կերպ տնօրինեցին: Այժմ եւս ստիպուած ենք նորէն համառօտակի կերպով շեշտել, սոսկ կազմակերպական շուրջը, թողնելով աւելի ընդարձակ ընկան, քաղաքական ու յեղափոխական տեղեկագիրը ապագայ Ընդհանուր Ժողովին, այն էլ չպիտի մոռացութեան տալ որ մենք համոզուած լի-

նելով որ նախկին Ընդհանուր Ժողովը այս թուին գումարուելիք Ժողովը կայանալիք էր համարում 1906 թ., միանգամայն աչքաթող էինք արած նրա նախապատրաստական իրերը, երբեք նոյնիսկ չմտածելով որ այդպիսի մի անակնկալ կարող էր տեղի ունենալ:

Նախ քան տեղեկագրին անցնելը մենք ստիպուած ենք կանոն առնել մի շարք երեւոյթներէ վերայ, որ տեղի տնկցան այս թուականի մեր յեղափոխական կեանքում: Մի կողմը թողած կովկասը, որ որոշ չափով ազդեց Երկրի յեղափոխական գործի վերայ թէ՛ դրամական եւ թէ՛ ուղղմական տեսակէտից, մենք իրապէս միանգամայն զրկուանք այդ մեծ յոյսերից, որով կարող էինք որոշ պատկեր տալ Երկրի յեղափոխական գործին մեր սպասած դրսի օդնութեամբ:

Ի հարկէ ոչինչ չենք կարող ասել կամ տրտնջալ այն իրողութեան դէմ, որը ծնունդ տուին այդ լայնածաւալ եւ միանգամայն կորստաբեր քաղաքական կրոնիւն, որ առաջացած է բոլորովին անկախ պատճառներով, ու քաղաքական դանազան երեւոյթներէրց. այդ շարիքը մենք համարում ենք միանգամայն ընկան ու անխուսափելի. նոյնիսկ անհրաժեշտ. այդ իսկ պատճառով մենք մեր տուժումին նայում ենք հաշտ աչքով: Բայց այդ իսկ թուականին Երկրի-Տաճկահայաստանի, Դաշտի շուրջը տեղի ունեցան մի քանի երեւոյթներ, որոնք որոշ օդուտ շտաբուց զատ, վնասակար կերպարանք առան եւ նոյնիսկ մի նոր ցաւ էին սպասում տաճկահայ ժողովրդին, մի վնասակար հարուած Երկրի յեղափոխական գործին, մեզ միանգամայն վայրոյթով լցնելով: Ցաւալի է որ տասնուհինգ տարուայ գործունէութեան ընթացքում չկարողացանք ընդորոշել Տաճկահայ Դատի սահմանները ու չկարողացանք հասկանալ երեւոյթը իւր արտադրած յաջորդականութեամբ: Բայց ամենամեծ ցաւն այն է, որ չկարողացանք երեւոյթները կապել իրար հետ որոշ օղակներում, միեւնոյն գոյն տալով նրանց՝ այդ երե-

ւոյթներին: Ըստ մեզ, այն ինչ որ տեղի է ունենում Տաճկահայ Դատի շուրջը, պէտք է որոշ չափով տեղեակ եւ կապակից լինեն բոլոր նոյն վայրի մէջ գտնուող մարմինները: Հակառակ պարագային որքան նոյնիսկ օդակար լինի մի վայրում կատարուած երեւոյթը, նոյն չափով պիտի հարուածի նոյն դատի, նոյն գործի միւս էլէմէնտները: Այդպէս է մեզ թելադրում Տաճկաստանի յոսի քաղաքականութիւնը: Վիշապի «Արջ խոճեցնելուց» յետոյ մենք միանգամայն մի գեւրապոյն ՚հաշքի շնորհիւ մեզ ազատուած ենք զուգում մի մեծ տուժումից: Բայց ո՞վ դիտէ վաղը նոյնանման մի երեւոյթ կարող է տակն ու վրայ անել ամէն բան: Այդ իսկ պատճառով մեզ եւս անհասկանալի է մեր գոյութիւնը Երկրի մէջ, երբ այդ երկիրը տուժում է առանց մեր դիտութեան եւ յուզում միայն մեզ համար վնասներով ծանրաբեռնուած. և ո՞վ դիտէ, մի գեղեցիկ օր, երբ այդ տեսակ մի ցոյցի շնորհիւ կը քայքայուի ամբողջ յեղափոխական գործը, այն ժամանակ ամէն կողմից կը բարձրանան մեղադրիչ աղաղակները դէպի Երկրի մարմինները:

Այդ պատճառով մենք պահանջում ենք ընդհանուր կապ Երկրի բոլոր յեղափոխական մարմինների. այդ ներքին կապը ապագային կարող է միացնել բոլոր Տաճկահայ Դատի շուրջ կատարուող եւ տեղի ունեցող երեւոյթները եւ այդ միայն կարող է օգտակար լինել: Հակառակ պարագային այստեղ այնտեղ երեւցող մասնակի երեւոյթները միայն պիտի ջլատեն յեղափոխական ոյժը եւ գործի թափը պիտի քայքայուի: Դրա համար ըստ մեզ կարեւոր է Երկրի մէջ ունենալ մի ընդհանուր Պատասխանատու Մարմին, որի ձեռքը կ'անցնի այդ միացման եւ համերաշխ գործունէութեան կերպարանք տալու գերը, եւ միայն նրա գործը կ'ամփոփուի այդ բանի մէջ: Պատասխանատու Մարմին կը վերապահուի նոր վայրեր ընտրել, նոյնպէս նոր գործունէութեան ասպարէզ-ցանցեր կազմելու համար: Դրա համար միանգամայն կարեւոր եւ օգտակար էր մինչեւ դալիք Ընդհանուր Ժողովը տեղի չունենայ ոչ մի վայրում որեւէ շարժում կամ ցոյց, մինչեւ այդ Ժողովին կարող լինէին մի յայտարարի վերածել Երկրի ընդհանուր գործունէութեան ընթացքը:

Արդէն մտալուտ է կովկասեան յարուած գործունէութեան վերջարանը եւ դարձեալ ամէն գործունէութիւն պիտի կեդրոնանայ Տաճկահայ Դատի շուրջը. այդ իսկ պատճառով կարեւոր է, ի նկատի ունենալով անցեալի արիւնոտ փորձառութիւնները, որոշ կերպով բարեփոխութեան ենթարկել ընդհանուր գործունէութեան տակտիկան. մի տակտիկայ ստեղծել համապատասխան Երկրի տիրող հանգամանքների կացութեան ու հոգեբանութեան, որով հնարաւոր լինի գոնէ այսուհետեւ թափած աշխոյժն ու արիւնը չանցնի առանց որեւէ օգտի, այլ կարողանայ որեւէ դեր խաղալ, որեւէ

օգուտ հասցնել մեր դատին: Այդ բարեփոխեալ տակտիկան պիտի մտցնել բոլոր գործունէութեան վայրում, որով աւելի կը հեշտանան ներքին կապը եւ համերաշխ գործունէութիւնը եւ յեղափոխական գործը կը փրկուի դանաղան համայնական ու աշխրթային կերպարանքից:

Տարակոյս չունենք որ ներկայ Ընդհանուր Ժողովը բացառապէս պիտի լուրջ ուշադրութեան առնէ այդ խնդիրները եւ հասունացած յեղափոխական գործի յուշատետրից հանելով ազմկայոյց ու տենդոտ աւելի շատ ցուցական քան թէ իրական սխալ ընթացքը ու ներմուծէ լուրջ, խելացի մի նոր գործունէութեան տակտիկայ: Մեզ թւում է որ արդէն վերջանալու մօտ լինելով Կովկասեան Հարցը, բոլոր ուշադրութիւնները կեդրոնացնելով Երկրի մէջ, ուժեղ գործունէութեան հիմքը պիտի դնէիք այս կողմեր — Տաճկահայաստանում: Այդ դէպքում լաւ կը լինէր նախ քան այդպիսի հիմնադրութիւնը գոնէ փոքր ժամանակով Երկրի մէջ գրսից կամ ներսից կազմուէր այդ մեր յիշած ընդհանուր Պատասխանատու Մարմինը եւ գրազուէր կարեւոր վայրերի քննութեամբ, ու հնարաւոր եղածի չափ բացատրելով ամէն մի վայրի ներքին հոգեբանութիւնը, ըստ այնմ սկսէր գործի: Ամենազլխաւորն է որքան կարելի է չչտապել, եւ ըստ ամենայնի որքան կարելի է ուժեղ պատրաստութեամբ երեւան դալ. չմոռանանք որ այս անգամ կ'ամ մենք պիտի ոչնչանանք՝ Ժողովուրդը ու թիւրք կառավարութիւնը հանգստանան, կամ Ժողովուրդը պիտի ոչնչանայ՝ մենք նրանից աղատուենք: Ըստ ամենայնի այս անգամուանից յետոյ մեծապէս քայքայուած տեսնենք գործի օրգանիզմը Ժողովրդական յեղափոխական տեսակէտից. այդ հանդամանքը մշտական պարզապէս ի նկատի առնելու էք եւ ըստ այնմ դասաւորելու մեր դատի ապագան: Այս անգամ մեզ աւելի խոշոր եւ գուցէ կորստաբեր հարուած է սպառնում, այնպէս որ այս անգամին ասպարէզում դրուած պիտի համարել Հայ Դատի լինել թէ չլինելու ծանր եւ պատասխանատու խնդիրը: Ինչպէս վերեւն էլ յիշեցինք, Ընդհանուր Ժողովը որոշման ժամանակից առաջ դրուած լինելու պատճառով, մենք կարող չեղանք Ժողովին մատակարարել Երկրի վերաբերմամբ այն՝ ինչ մեր նպատակը եւ ցանկութիւնն էր: Կազմակերպական դրութեան մասին գրած անցեալ 1904 թ. կայանալիք Դաշնակցութեան Պորճրդին բաւականաչափ մանրամասն դժելով մեր շրջանի գործունէութեան ուրուագիծը, այս անգամ պարտք ենք համարում թուցիկ ակնարկ մը նետելու դրա շուրջը, որով աւելի պարզ կը լինի: Կենտրոնական Կոմիտէի կազմը բաղկացած է երեք անդամներից, որոնց մէկը դեռ եւս նոր եւ համարեա մեր շրջանին ու նիստ ու կացին անձանօթ:

1.- Իշխան — միջնակարգ դպրոցի կրթութեամբ,

եղած Քարում(1) որպէս պրոպագանդիստ. Սան, Արազ Մենակի երկրակից. 1903 թիւ Սեպտեմբերին Վասպուրականում. նոյն թուից նա սկիզբը դնելով յեղափոխական գործին Լեռնապարում՝ մնացել է հոն:

2.- Վարդան — չնչին կրթութեամբ: Արհեստաւոր. հասկանում է զէնքից. եղած Վիշապից մինչեւ հոս, 1904 թուականի Հոկտեմբերին եկած Լեռնապարանկարող պրոպագանդի եւ կազմակերպութեան անընդունակ:

3.- Ռուբէն — Լազարեան ճեմարանից. եկած է թուէս 4 ամիս առաջ եւ մինչեւ հիմա ոչ մի գործի չէ ձեռնարկած:

4.- Մաշտոց — կիսախնտելիցենդ, Պարսկաստանից: Եղել է միշտ յեղափոխական միջավայրի շրջանակներում. Մենաւոր՝ Աղբոր հետ առաջ է տարած փոխադրութեան գործը. 1904 թ. Վարդանի հետ եկած Լեռնապար եւ մանր մուշր կազմակերպութիւններ է արած. ընդունակ կազմակերպական եւ պրոպագանդի գործերում. ունի մի կարեւոր(?) հիւանդութիւն, որը դժբախտաբար անկարելի է բուժել:

5.- Եղիշէ — տաճկահայ, Կառկառ գաւառից. հին գինուոր է. 1896ից եղած է Գուրգէնի, Սերովրի եւ վերջերս Վարդգէսի տրամադրութեան տակ. կատարած է մի շարք փոխադրութիւններ ու սուրհանդակային գործեր. հրահանգներով կարող է որոշ գործեր կատարել: Տարիքը 33ի է հասնում. տասնապետ «Հրդեհ» տասնակին. կտրիճ գինուոր է, գրել կարող է չգիտէ:

6.- Տիգրան — Ողմեցի. 20-24 տարեկան, գուրկ՝ կրթութիւնից. կտրիճ, օրինապահ եւ համեստ գինուոր. 1903 թուից գինուոր է. Լեռնապարում եղած է քանի մը կտրիճներում՝ Նարեկի, Աղթամարայ եւ Վանայ դէպքերում. աչքի է ընկնում իւր համեստ ու հնազանդ, վերին աստիճանի խելացի բնաւորութեամբ:

7.- Թորոզ — Մոկացի, արչաւանքի գինուորներից. տարիքը 28ի է հասնում. կտրիճ գինուոր է, եղած է Պանասորի, Նարեկի եւ Վանայ կտրիճներում. կարողալ-գրել գիտէ. անկարող որեւէ բարոյական գործի: 8.- Սալդատ — 25 տարեկան, օրինապահ ու համեստ գինուոր է. ներկայացնում է բարոյական եւ մաքուր մի դէմք: Սարուստանցի, զէնքով փախած գինուորութիւնից, 1903 թուից գինուոր է Լեռնապարի շրջանում:

9.- Յակովբ — տաճկաստանցի. գաղթական ամերիկացի. հոս եկած է Վարդանի խմբին հետ, 1904 թ. գրել կարող է գիտէ, անընդունակ որեւէ կազմակերպական գործի, օրինապահ եւ համեստ երիտասարդ, ըստ ամերիկացու՝ շատ տրամադիր է վիճարանելու ու դրանով միշտ առիթ կը տայ անհամաձայնութեան ընկերների մէջ: Մաքուր եւ անկեղծ երիտասարդ:

10.- Ակրատ — Սարուստանցի. ենթապայ Քարի շրջանում. Քարում փամփուշտի գործին մասնակ-

ցած. կարող է գրել գիտէ. գործադրում է սոսկ գինալարժութեան համար, Ժողովրդեան եւ թէ գինուորներին:

11.- Վարժապետ — կիսազրապէտ, Կաւաչցի. անընդունակ որեւէ գործի. հիւանդոտ եւ մտքի հիւանդ. փախստական եղած Նարեկի խնդրով:

12.- Վարդան — Շատախցի. Նազկանց գիւղից. գինուոր է 1903 թուից. օրինապահ, խելօք եւ կտրիճ գինուոր է. գրել կարող է չգիտէ. տարիքը 28-30 է:

13.- Ակրո — Պուրակցի. եղած Բարձրի(2) բոլոր կտրիճներում. գրել կարող է չգիտէ. կտրիճ եւ օրինապահ գինուոր է. տարիքը մօտաւորապէս 30 է:

14.- Ղարիպ — Շատախցի. 20-21 տարեկան. գրել կարող է չգիտէ, համեստ եւ օրինապահ. մէկ տարուայ գինուոր է, եղած է Նարեկի կուում:

15.- Միւս — Կաւաչցի. 29-30 տարեկան. գրել կարող է չգիտէ. մաքուր տղայ է:

16.- Լաթօ — Ողմեցի. 22-23 տարեկան. գրել կարող է չգիտէ. ամուսնացած է:

17.- Ասպօ — Կաւաչցի. 19-20 տարեկան. փախուտական եղած Նարեկի դէպքի առթիւ. կտրիճ գինուոր է. գրել կարող է չգիտէ:

18.- Մելօ — Դաշտից. եղած կամաւոր Բարձրում. 21-22 տարեկան, գրել կարող է չգիտէ:

19.- Աւօ — Կառկառցի. 23-24 տարեկան. համեստ տղայ է. գրել կարող է չգիտէ:

20.- Գէորդ — Կառկառցի. 25-26 տարեկան. 2 տարուայ գինուոր. գրել կարող է չգիտէ:

21.- Ղազար — Կարճկանցի. 25-26 տարեկան. մի տարուայ գինուոր է. կարող է գիտէ:

22.- Սամուէլ — Սպարկերտցի. 23-24 տարեկան. կտրիճ, մի տարուայ գինուոր. անգրագէտ:

23.- Թոշուն — Մոկացի. 20-21 տարեկան. 2 տարուայ գինուոր. գրագէտ:

Ձինուորների համար կազմուած է ներքին կանոնադիր, որով ղեկավարում են իրանք: Այդ կանոնադիրը կազմուած է 1904 թուականին, Շամի ընկերների հետ միասին:

Ենթակոմիտէներ — Ամէն մի գաւառ իւր ներքին կազմակերպական գործերը կառավարելու եւ կազմակերպականի վերան հսկելու համար կազմուած են ենթակոմիտէներ, որոնք կառավարում են յատուկ իրանց համար կազմուած ենթակոմիտէական կանոնադրով. ենթակոմիտէի ընտրութիւնը կատարում է Կ. Կոմիտէն, շրջանի խելահաս ու կառավարելու ընդունակ անհատներից, զանազան գիւղերից: Լեռնապարի շրջանում գոյութիւն ունի 7 ենթակոմիտէութիւն:

1) Ազատ Դաշտ (12. 9. 7. 9. 33)(3) բաղկացած երեք տեղական թարմ ոյժերից, եւ երկու խորհրդա-

կան անդամներից, որոնք գաւառի հասուն եւ գործող անձինք են:

1.- Վրոյր — ուսուցիչ. իւր կրթութիւնը ստացած Ս. Հեղինէի պարանոցում. ընդ Ազատ Դաշտից. այժմ ուսուցիչ նոյն գաւառի Կարմիր դիւղում (6.9.2.4.12). տարիքը 25ի է հասնում. ամուսնի, ընդունակ կազմակերպական գործերում եւ գաւառի մէջ ունի հեղինակութիւն: Ենթակոմիտէի քարտուղար է, չըջիկ:

2.- Սուրէն — արշաւանքին յիմնադետ. նրանից յետոյ Փոսիկի 98 Թուականի խմբին հետ մտած Երկիր. դրել կարգալ բաւականաչափ դիտէ, ունեւոր է, ունի մեծ գիրք հասարակութեան մէջ: Ենդունակ իւր վերին աստիճանի խորամանկ բնաւորութեան, կարողանում է շահել ժողովրդի համակրութիւնը եւ կարողանում է իւր գիրքը նպաստաւոր կայացնել գործին. 29-31 տարեկան. ամուսնացած է:

3.- Արծուիկ — դարձեալ գաւառի ունեւորներից է եւ մեծ գիրք ու հեղինակութիւն ունի հասարակութեան մէջ. նաւախար է եւ իւր տրամադրութեան են ենթարկուում բոլոր շրջանի նաւերը: Գրել կարգալ դիտէ. 35 տարեկան, ամուսնացած է. տնտեսականը ապահով եւ կարող է:

4.- Արտոյա — (20.9.6.11.21.14-15.9.2.20.9.3.4.4.13) խորհրդական անդամ. ուսում առած Արմաշ դպրեւանդանում. ունի կարողութիւն եւ պրոպագանդի գործերում եւ գործադրում է որպէս ենթակոմիտէի չըջիկ-պրոպագանդիստ:

5.- Պարհատ — գաւառի ամենաականաւորն է եւ միայն դեր է խաղում դատական խնդիրների մէջ եւ յանդուում է, շնորհիւ իւր հեղինակութեան. սկիզբները վաշխառու. այժմ շնորհիւ իւր պաշտօնին, թողած է:

Ենթակոմիտէն ունենում է երկու շարքեր մի անգամ ժողով. ունի իւր ներքին արձանագրութեան տոմարը ու արձանագրում են բոլոր ժողովների որոշումները եւ գործադիր մարմիններին գրած նամակները ու ստացածների համառոտ բովանդակութիւնները: Այս ենթակոմիտէն ունի իւր գանձարան, ուր կեդրոնանում է բոլոր կամաւոր նուէրները, տուգանքներ եւ խմբերի ամսականները. գուտ ենթակոմիտէական զէնքի համար ունի մի կլորիկ գումար. մինչեւ գարուն կը հասնի 150-200 լիւրա. որով կ'առնէ զէնք ու ուղարկութեք իւր անմիջական տրամադրութեան տակ առնելու համար:

Խմբեր — շրջանի մէջ անմիջական նրա տրամադրութեան տակ գտնուում են Զարուզոնի, Բիւզանգի, Կարմրի, Դեզիմ, Հեղեղատ, Զայնահեղ, Տարոս, Սամուսարի, Լեռնաքար ու Լեռնաքար գիւղերի խմբերը(*):

(*) Վտփոր, Բերգակ, Զորի, Ծովափ, Ծաղկատանի, Բարձրորդի, Զրհորի:

Պարբեր գիւղական համայնական են, որտեղ մասնակցում են ամբողջ գիւղացիք. այդ խմբերը հասարակ նուիրտու խմբեր են, իսկ դրանց կից կայ տասներկու կամաւորների խմբեր, որոնք կազմուած են 21-30 տարեկան երիտասարդներից եւ միշտ տրամադրելի՝ յեղափոխական գործին:

Շրջանի բոլոր կամաւորները զինավարժ են եւ նրանց տրամադրութեան տակ է գտնուում գիւղական զէնքերը: Սրանց թիւը հասնում է 200ի: Զինավարժութեան մասնաւոր կերպով ծանօթ են գիւղական բոլոր խմբի անդամները: Տարեկան զէնքի դրամ խմբերից հաւաքում է 300-400 լիւրա, մէջ ՀՀաշուելով կամաւորների տուրքերը, որոնք յատկացւում են ուղարկութեք: Շրջանի բոլոր նաւերը, թուով 18, ենթարկուում են ենթակոմիտէի անմիջական տրամադրութեան եւ գործադրում են հերթով, յեղափոխական նպատակների համար: Այս ենթակոմիտէն մի տարի է որ ամբողջապէս վերացրել է քիւրտ աղաների տարեկան նուէրների ստորութիւնը. այդ, նոյն եւ դուրարայ (ճրի՛ աշխատիլ) տալ. գիւղերում սկզբներում գոյութիւն ունեցող քիւրդ նորադարները վերացուած եւ ներքին բոլոր գատերը չեն թոյլատրուում կառավարչական տներին անցնելու: Կամաւոր խմբերը գատուած են գիւղական խմբերից եւ ունին իրանց զինուորական տասնապետները, որը ղեկավարում է նրանց համար յատուկ կազմուած կանոնադրի համաձայն եւ իւր յարաբերութիւնը տասնապետի միջոցով պահպանում է ենթակոմիտէի հետ: Ամէն անգամ նրանց խմբերից մէկը ընկերակցում է իրա տասնապետով, շրջանում պարտող յեղափոխական խմբակների հետ, մտտից ծանօթանալու զինուորական կանոններին եւ կեանքին եւ աւելի լաւ վարժուելու զէնքի գործածութեան: Նրանք են կատարում եւ սուբհանդակութիւն գիւղից գիւղ կամ մի գաւառից միւսը. կառավարում են գուտ զինուորական օրէնքներով: Պումբը ունենում է իւր գանձապահ եւ տասնապետի օղնականը:

2.- Լեռնադաշտի ենթակոմիտէն — այս ենթակոմիտէն իր տրամադրութեան տակ 17 գիւղական խմբակներ ունի, որոնք են. — Բերսաւ, Լեռնուակի, Սարայ, Բերդակ, Դատարանի, Դաշտի(?), Կայլակ(?), Փշոտ, Պուրակ, Անճահակ, Կղզի, Դայլակ, Գետափ, Գետաքերան, Մայրեր: Ենթակոմիտէն ընտրուած է գաւառի ամենախելացի եւ լուրջ մարդկանցից, [որոնք] որոշ չափով ցոյց են տուած յեղափոխական գործի մէջ ետանդ եւ յեղափոխական ոգի:

Կազմը բաղկանում է 3 հոգուց.

1.- Գարթեւ — Բերդակ գիւղացի. ունի որոշ չափով կրթութիւն, որ առած է Աղթամարայ մէջ. տարիքը հասնում է 33ի շուրջ եւ գործունեայ է. ընդունակ զեկավարելու եւ նրա վերայ է ծանրանում շրջանի բոլոր ներքին գործերը: Նա միեւնոյն ժամանակ ենթակոմիտէի չըջիկ քարտուղի է եւ թղթակցութիւն պահողը:

նի բոլոր ներքին գործերը: Նա միեւնոյն ժամանակ ենթակոմիտէի չըջիկ քարտուղի է եւ թղթակցութիւն պահողը:

2.- Վաղարշ — Գաւառի ամենանշանաւոր անձն է բարոյական մեծ հեղինակութիւն ունի գաւառի թէ՛ հայ եւ թէ՛ մասամբ քիւրդ ժողովրդեան վերան. նա աւելի օղնում է ենթակոմիտէին իրա խորհուրդներով եւ ազդեցութեամբ:

3.- Նիկոլ — երիտասարդ, 30 տարեկան. ունի մասնաւոր կրթութիւն. ունի իրա կառավարելու եւ տրամադրութեանը յանձնուած տեղեր, որտեղի յեղափոխական գործերի վերան հսկում է ու կանոնաւորում: Իր տրամադրութեան տակ ունի միայն 5 կամաւորների խմբեր, որոնց դժբախտաբար անկարող ենք եղած զինավարժութեան եւ զէնքի հետ ծանօթացնելու:

Շրջանը ունի չնչին թուով ուղարկական ոյժ, այդ էլ հետեւանք այն երեւոյթին, որ մենք անկարող ենք եղած նրանց հասցնել իրա ժամանակին դրամի դիմաց զէնք. բայց նկատելի է արտաքոյ կարգի շարժում դէպի զինուորումը եւ դրա փաստ կարող է ծառայել այն որ չնայած նրան ծայրայեղ տնտեսապէս քայքայուած դրութեան, անօթութեան, չեն զլանալ տարեկան որոշ եւ համեմատաբար մեծ գումար յատկացնել զէնքի դրամի: Շրջանում համարեա կազմակերպուած են բոլոր հայ գիւղերը. չնչին բացառութեամբ միայն հայքողախառն գիւղերը, որտեղ հնարաւոր չէ մտնել, եւ մտնել կը նշանակէ լուրջ կերպով վտանգել գիւղացու տնտեսական շահերը անգամ, որովհետեւ մեծամասնութիւնը քիւրդ է, բայց շնորհիւ այն պարագային որ յեղափոխութիւնը ընդունել է լայն ծաւալ եւ դարձել է համարեա հանրական, նրանք չեն զլացել իրանց օժանդակութիւնը, չնայելով չեն վարժեցուած կազմակերպութեան:

3.- Չորագեղ ենթակոմիտէ — այս շրջանը վերին աստիճանի յեղափոխական գոյն ունի, շնորհիւ այն միջոցներին, որոնցով միշտ կարողացել է տալ նորան շատ ժամանակ նրանց մէջը լինելով եւ միշտ սերտ յարաբերութիւն ունենալով նրանց հետ: Շրջանը թէպէտ ունի ենթակոմիտէական կազմ, բայց որովհետեւ յեղափոխական գործիչները եւ խմբերը միշտ համարեա գտնուում են այնտեղ, նրանց բոլոր գործերը վարում են իրանք խմբերը կամ գործողները: 21 գիւղերը բոլորը ե՛ւ կազմակերպուած ե՛ւ առանձնապէս ամէն մի տեղ ունի իրա խմբական կամաւորները, որոնք մասնաւոր կերպով ծանօթ են զէնքի գործածութեան: Տնտեսական խորին քայքայման պատճառով նրանք շատ քիչ հնարաւորութիւն են ունենում զէնքի դրամ հայթայթել, բայց իրա հերթին որոշ չափով դարձեալ առաջ է գնում զէնքի գնման գործը, թէպէտ ոչ այնքան ուժեղ կերպով, ինչպէս ուրիշ վայրերը: Գիւղերը բա-

ժանուած են առանձին գիւղախմբերի, որոնց վերան հսկում են ենթակոմիտէի անդամները անշատ անշատ: Գաւառական ենթակոմիտէի մէջ նշանաւոր է միայն Վաչիկ անուն երիտասարդը, որը իւր վերայ է վերցրել համարեա այստեղի յեղափոխական գործերի ամբողջ ծանրութիւնը: Այս գաւառը՝ տեղս յեղափոխութեան հիմքը զնելուց մինչեւ հիմա ծանր գոհողութիւններ շատ կրելով հանդերձ մեծամեծ ծառայութիւն է մատուցել յեղափոխական գործին թէ՛ նիւթական եւ թէ՛ բարոյական աջակցութեամբ:

4.- Գալաք ենթակոմիտէ — Այս շրջանակը, որ բաղկացած է (6) հատ հայկական գիւղերից, որից կանոնաւոր կազմակերպուած են 35-37 գիւղեր, մնացածները իրանց փոքրութեան պատճառով միացած են կազմակերպուած մեծ գիւղերի հետ. կան եւ որոնք կտրուած լինելով հայկական բնակչութիւնից մնացած են առանց կազմակերպութեան եւ անհնար են եղած վտանգի կազմակերպել: Այս շրջանը շնորհիւ այն պարագային որը մշտապէս համարեա լի հաւատքով կապուած է եղած իրանց քիւրդ աղաների հետ եւ ընկած բարոյական վիճակի պատճառով անհնար եղած է ուրիշ տեղերի կազմակերպական բարձրութեան հասնել, եւ ամէն բան համարեա յաջողութիւն է գտել մասնաւոր ոյժերի եւ զանազան խնդիրների մէջ եւ տեղը եկած ժամանակ զիջումներով: Այս շրջանը ունի բաւականաչափ զէնքի ոյժ եւ մեծ թուով հին ձեւի հրացաններ, որոնք վերջին տարիներում ձեռք են բերուած քրդերից թանգ զներով, այն նպատակով որ զէնքից զրկեն նրանց: Այս ենթակոմիտէութեան մէջ յեղափոխականութիւնը լայն մտքով արմատ չէ ձգած: Այստեղ հազիւ հնար է եղած միայն երիտասարդութիւնը պատրաստել եւ համարեա ներկայիս յեղափոխական գործը միայն նրանց մէջ է ամփոփուած ընդհանրապէս: Ենթակոմիտէն բաղկացած է 3 անդամներից, որոնք հին զինուոր եւ գործիչներ են անցեալներից մընացած: Կամաւոր այստեղ համարեա չկան եւ եղածները շատ չնչին՝ 50-60 հոգի:

5.- Լեռնակիրճի ենթակոմիտէ — Այս շրջանը բաղկացած է կազմակերպական 8 գիւղերից, որոնք տարածուած են միեւնոյն բլրակի շուրջը իրարուց շատ չնչին հեռաւորութեամբ. գիւղերը բոլորն էլ կազմակերպուած են եւ ունին միայն իրանց գիւղական խմբերը. մշտական յեղափոխական խմբերի հետ չփման պատճառով յեղափոխական դադափարը բաւական ժողովրդականացած է, մասնաւոր շնորհիւ այն պարագային, որ միշտ ենթակայ են անլուր հալածանքների եւ հարստահարութեան՝ քրդութեամբ շրջապատուած լինելով Բողանի եւ Ուղանի կողմից եւ լինելով կեղծքիչ Բիթլիսի վիլայէթի մաս]:

6.— Անտառ — այս շրջանը բաղկացած է 15 կտոր գիւղերից, որոնք բոլորն էլ կազմակերպուած են: Դպրոցական գործը այստեղ մշտապէս զարգացած լինելով՝ յեղափոխական գործը բաւական զարգացած է: Ենթակոմիտէն բաղկացած է 3 անդամներից, որոնք զաւտակաւ ուսուցիչներ են: Ծրջանում ծայրայեղ աղքատութիւն է տիրում եւ միայն յեղափոխութիւնն է որ կարողացել է պահպանել եւ պահպանում է: Դեռեւս չկազմակերպուած կամաւորների խմբեր զէնք ձեռք են բերում:

7.— Անտիկ — շրջանը բաղկացած է 45 գիւղերից, որոնց մեծամասնութիւնը կազմակերպուած է: Այս շրջանը բոլորից հարուստն է մեր շրջանի մէջ. դրա համար բաւական կանոնաւոր կարող ենք լինում գիւնել: Ժողովուրդը ընդհանրապէս լաւ է տրամադրուած զէպի գործը, միայն կենդրոնում՝ որտեղ շրջապատուած են զօրքերով, անհնար է լինում կանոնաւոր կազմակերպութիւն ունենալ: Ենթակոմիտէն բաղկացած է 3 թոյլ եւ համարեա անկարող անդամներից: Այստեղ կայ միայն 30 հատ նուիրատու խմբակները, իսկ կամաւորներ չատ չնչին՝ 5-6 խումբ: Սրա հարեւանութեամբ եւ Լճակ շրջանը՝ բաղկացած չորս գիւղերից, որը ենթարկուած է նրանց եւ ղեկավարում նրանցից. այս գիւղերը կազմակերպուած են, թէ՛ դրամական եւ թէ՛ կամաւորների խմբեր ունեն:

Յեղափոխութեան բարոյական ազդեցութիւնը.— յեղափոխութեան մուտքից յետոյ ժողովուրդեան կեանքի մէջ մուտք են գործել որոշ դրական հակումներ եւ գործեր: Ժողովուրդը, այդ շրջանում, համարեա մշտական կապուած է եղած այլանդակ սովորութիւնների հետ, շնորհիւ նրան, որ երբեք կանոնաւոր յեղափոխական գործ չի ներմուծուել նրա մէջ եւ, ժամանակի ընթացքում, ոչ միայն կրճատուել են այդ յոռի և այլանդակ սովորութիւնները, այլ ընդհակառակը, աւելի զարգացել են եւ խոր արմատներ են ձգել նրա մէջ: Մեռած բարոյականութեամբ, ինկած զգացմունքով եւ անանական ու մեքենայական անտարբերութեամբ էր ընթանում նրա կեանքը եւ զէպի պատահարն ու տիրող երեւոյթները նա գիտում էր սովորական աչքով: Պատուի զգացման, արժանապատիւ գիտակցութեան մասին խօսք անգամ չէր կարող լինել. ամէն ինչ կապուած էր միայն ապրելու հանելուկին, եւ ամէն բան աչքաթող արուած՝ սոսկ ապրելու խնդիրն էր տիրապետում, թէկուզ դա կապուած լինէր մի շարք անպատիւ եւ անամօթ երեւոյթների հետ. ապրելու խնդիրը դրոուած էր առպարէզ և բոլոր միւս բարոյական սկզբունքները ոչնչանում էին նրա առաջ: Կամաց կամաց վերանում էր ընտանեկան բարքային մաքրութիւնը, ամէն բան դառնում էր ստրկային եւ նոյնիսկ ստոր ճորտա-

յին այլանդակ հասկացողութեան եւ ստրկային փրկուողութեան: Տիրող ռեժիմի հետ հաշտ, նրա բոլոր կապրիւլները եւ նոյնպէս քրդական բարբարոս քմահաճոյքներին հլու, դիմում էին զէպի բարոյական կորուստեան, այլասերման: Իսկական անանական կենցաղ եւ լուռ հանդիսատես զէպի ամէնը:

Ահա այսպիսի պարագաներում մուտ գործեց յեղափոխութիւնը՝ նիւթականի հետ եւ բարոյապէս կողոպտուած ժողովուրդեան մէջ. որքան էլ անգոյն եւ ինկած լինէր հասարակական կեանքը, որքան բթացած լինէին նրա բնազդները, [նա] ունէր միշտ զէպի վեր բարձր դիմող հակումներ, և բացի դրանից՝ մշտական բռնութիւնները և դատան լլկանքների մէջ յոգնած ժողովուրդը սպասում էր մի բարեկամական ձեռքի եւ մի իւր ցաւերով յուզուող սրտի. ահա ինչի պիտի վերադրել այս շրջանի տարօրինակ յաջողութիւնը յեղափոխական գործի:

Բարոյապէս վաղուց մեռած ժողովուրդը ստորկային բնազդների մօտ կարծես անկարող արտայայտելու իւր ներքին զգացումները ու ձգտումները, սպասում էր մի բանի, մի խօսքի, համապատասխան իւր ներքինի եւ նոյնիսկ արտաքին ֆիզիքական աշխարհի. ստրկային յոգնածութիւնը արտաքոյ կարգի յուսահատութիւնը համարեա հասած ինքնամոռաց մեքենայութեան, համարեա դադրած նիւթական գոյութիւնից, ընկճուած ու մեռած. ահա այդ դառն ներքին եւ արտաքին աշխարհն է, որ կարողացաւ վերածնութեան գործը այդպէս արտաքոյ կարգի արագութեամբ կապել նրան եւ մի նոր յոյս վերածնեց: Մեռած զգացում, նոր կեանքի ձայնը կարողացաւ զարթեցնել ինքնամոռաց իրական դրութիւնից: Մինչեւ այդ իւր ներքին պատիւն ու զգացումները աճուրդի հանուած՝ հայ բնակչութեան բոլորովին մոռացուած ազգայնական զգացումները, իրար հարստահարող ժողովուրդը կարելի եղաւ որոշ չափով մաքրել ու որոշ գոյն տալ նրանց: Բացի դրսի ճնշումներից և լլկանքներից նա ճընջւում եւ լլկում էր իւր ներքին կեանքից. խոշոր բռնութիւնները ստեղծում են եւ մանր բռնապետներ. առհասարակ բռնապետուած մարդը ինքն էլ տրամադրում է բռնադատել. եւ այսպէս արտաքին բռնապետական երեւոյթները մուտք են գործել եւ նրա ներքին կեանքում, հայ ունեւորը նոյնքան արտապակով է կողոպտում հայ չքաւորին, ինչպէս կատաւարութիւնը կամ քիւրդ աղան: Կարողը միշտ տէր է: Բայց յեղափոխութեան մուտքը սահմաններ գծեց այդ բոլորի համար, մտցրեց բողոքի իրականութիւնը, ծաղեցրեց նրա մէջ որոշ զգացմունք զէպի հայը հային ու ընդհակառակը՝ այլոց: Ինքնագիտակցութիւնը որոշ չափով մուտք գործեց. առաջ եկաւ կորսուած մեռած պատուի խնդիրը եւ հնար եղածին չափ կարելի եղաւ բարձրացնել նրա ինկած բարոյական աշխարհը: Հայրենա-

սիրութեան զգացումները մուտք գործեցին եւ գործնականապէս սկսուեց ժողովրդի մէջ բնական կռիւ՝ զէպի այն ամէն ինչ [որ] այլանդակ էր կամ լաւ չէր: Քիւրդ կամ թիւրք զաֆթիա կորցրին իրանց ներքին իրաւունք հայի ընտանեկան կեանքի մէջ եւ մի որոշ գիծ դժուեց սրանց եւ իրանց ուսուցողութիւնը: Դէպի կրթութիւն եւ լուսաւորութիւն, նոյնպէս և [զէպի] ազատութիւն ծնունդ առած զգացումները [մոռցնել տուին] հակումները զէպի վատ անճոռնին:

Նիւթական ազդեցութիւն.— Յեղափոխականութեան մուտքը որոշ չափով ազդել է եւ նրա նիւթական կեանքին վերայ: Հարկերից, ամէն կողմից շրջապատուած ժողովուրդը կատաւարական ապօրինի (օրինաւոր հաշուած) հարկերից դուրս նոյն քանակով համարեա կաշառք եւ նուէրներ էր տալիս պաշտօնեաներին՝ որքան ուղիղ հարկ: Բացի դրանից կրկնապատիկ քանակով նա պարտաւորուած էր վճարել քիւրդ աղային կամ բռնի տուրք կամ թէ՛ հնից մնացած սովորութեան նրւէր իրա հերթին, որովհետեւ այդ հարկերը կամ տուրքերը ապահովում էին նրանց՝ զանազան ունեւորութիւններից և հարստահարութիւններից: Այդ կողմնակի հարկերը լրացնում էր իրա հերթին թալանը եւ բռնի առեւանգումները: Դրանք յեղափոխութեան մուտքից յետոյ բոլորը որոշ չափով զիջել [են] եւ համարեա վերջանալու չափ կրճատուած. յեղափոխականի սարսափը վերջ տուեց թալանին ու կողոպուտներին, իսկ ժողովրդական ինքնագիտակցութեան հետեւանքը եղաւ միացեալ ոյթերով կոուել այդ աղայական անողոք պարտքերի զէմ: Նոյնպէս կրճատուեցան զանազան նուէրները եւ վերականգնուեց որոշ չափով արտաքին ապահովութիւնը: Յեղափոխութեան սարսափի ազդեցութեան տակ մեղմացան քրդական զանազան միտումներով արած սպառնալիքները եւ այդ միտումների իրագործման համար կատարուող սպանութիւնները:

Բոլոր գիւղացիք, որոնք վաղուց սովորութիւն ունէին զանազան անտեղի եւ ապօրինի տուրքեր ու նուէրներ անել աղային, իրա թայֆայական շահերի համար, յեղափոխութեան ազդեցութեան տակ դադարեցրին ճրի ծառայութիւնները, որոնք նախնական սովորութեամբ պարտական էին կատարելու իրանց հարեւան քիւրդ աղաներին եւ բէկերին, զուբարան դադարեց եւ ամառը աշխատանքի ժամանակ այդ ծանր զրկանքները կրելու էլ ոչ մի առիթ չունեցաւ հայ գիւղացին: Այլիդին-բայրամին տրուելիքը, որ մշտական անխախտ սովորութիւն էր՝ վերջացաւ: Էլ աղաները չստացան իրանց այդ ահապին եկամուտները, այլ մնաց ժողովուրդի գրպանը:

Սովորութիւն կար այս շրջաններում՝ սկիզբները քիւրդ բէկերը եւ աղաները բռնութեամբ եւ չափազանց վարձով իրանց մարդկանց նշանակում էին որպէս պա-

հապան հայ դիւղերում, որոնք եւ ժամանակի ընթացքում տիրապետում էին բռնի կամ սալաֆով գիւղական արտերը, ինչպէս նաեւ հովուութեան միջոցով կատարուում էր այդ, բայց յեղափոխութեան մուտքից յետոյ վերջացան այդ ամէնը: Որովհետեւ, ժողովրդի մէջ ծագած լինելով որոշ չափով ինքնագիտակցութիւն, միացեալ ոյթերով սկսեցին կոուել այս շարիքի զէմ եւ յաջողեցան:

Ինչպէս նաեւ նիւթապէս եւ բարոյապէս շահեցան՝ գիւղական զանազան մանր ու չափաւոր դատերի վերաբերմամբ կատաւարութեան կաշառակերութեան շղնալ եւ շնթարկուել: Դատաւարութիւնը մի տեսակ կաշառատուութեան մրցում է Տաճկաստանում եւ արդարութիւն միայն վաստակում է նա՝ ո՛վ աւելի չափով է դրամական քարափուլ լցնում պաշտօնեաներին: Բացի դրանից դոյութիւն ունէր մի այլ դատարան՝ քիւրդ բէկերի եւ աղաների, որոնք ծանր տուգանքներով ծանրաբեռնում էին նրանց՝ որոնք չէին կարողանում առատ կաշառք շնորհել նրանց: Յեղափոխական մանր մարմինները յանձն առնելով այդ խնդիրները ըստ ամենայնի արդարութեամբ որոշել, միայն արդարութիւնը երեւան հանեցին, ճնշուած մասսային հետ սերտ յարաբերութեան մէջ մտան եւ յեղափոխական գործը աւելի արմատը խորացրեց ժողովրդեան մէջ: Բայց նոյն չափով եւ նրանից դուրս աւելի վերագոյն չափով հայ ոչնչների եւ վաշխառուների արարքները սահմանափակուեցան, շնորհիւ թէ՛ ձեռք առած պատժական եւ թէ՛ նոյնիսկ բարոյական միջոցների: Ահա այդպիսի միջոցներով նպաստաւոր է եղած ժողովրդական յեղափոխութիւն ստեղծել: Մընացեալը՝ բարգաւաճման խնդիրը, կը թողնեն ապապային:

Ժողովրդական վերաբերմունքը: Մի բան, որի վերաբերմամբ կարող ենք վստահ եւ խղճի հանգստութեամբ շնչուել, դա այն վերաբերմունքն է, որ այս շրջանի ժողովուրդը տածում է զէպի յեղափոխութիւնը. դրա մասին մենք որոշ չափով շնչոտեցինք սկզբում: Մի շարք տնտեսական եւ քաղաքական արտադրած չարիքները՝ տիրող ռեժիմի եւ շրջապատող կեանքի, միանգամայն կապեցին նրան յեղափոխական գործին. եւ մինչեւ ներկայիս ցոյց տուած վերաբերմունքը եւ տեղի ունեցող երեւոյթները եկել են հաստատուելու, որ նա ո՛չ խարուած է յեղափոխութեան փարթամ խոստումներով եւ էլ աւելի՛ ոչ մի նիւթական ակնկալութիւն է տածում զէպ նրան: Մեր մըշտական աշխատանքը եղել է ցոյց տալ նրանց, որ յեղափոխութիւնն է մի առանձին յոյս. չի՛ կարելի ամէն բան յոյս դնել նրա վերայ, որ այդ ինքը՝ ժողովուրդն է [որ] պիտի իւր գործով ու վերաբերմունքով յեղափոխուի, գործ ստեղծի. սկզբներում ամբոխը կարծում էր որ այդ անուան տակ գործող կազմակեր-

պուրիստները պիտի զենք ու բուրբ յեղափոխական պարագայը հողայ իրա համար, բայց հնար եղաւ այդ բուրբ ակնկալիքները ջնջել եւ դրան փաստ կարող է ծառայել այն զոհողութիւնները, որ նա անում է յեղափոխական գործին համար: Ամբողջ երկու տարի շրջանում եղած 30-40 զինուորների ուտեստը հայթայթում է նա եւ շատ չնչին բացառութեամբ յեղափոխականները ծախսեր են յանձն անում: Եւ այն պարագային միայն, որ այդ բանից զուրկ է գիւղացին: Ժողովուրդը իւր ունեցած հացից այնքան է բաժին հանում մեզ եւ հանել է, որ մենք առանց մի գրոշ ծախսելու ապրել ենք եւ կ'ապրենք. նոյնպէս եւ մտեղէն՝ որքան նրա ոյժերը ներում են: Մի այլ փաստ, որ նա այս ծայրայեղ տնտեսական տագնապի մէջ ամենայն զոհողութիւն յանձն է առնում զէնքի համար: Ծիւղ է մենք կրճատեցինք նրա ելքերի որոշ քանակը, բայց յայտնի պիտի լինի եւ այն՝ թէ նա որքան է տուժում միայն յեղափոխական խմբերի փոխադրութեան եւ տեղերից եկած սուբսանդակներին միջոցներ հայթայթելով: մէկը զոցում է համարեա միւսին. իսկ զէնքի դրամը նա տալիս է իւր ընտանիքի բերանից կտրելով և իւր կանանց եւ աղջիկների զարդերը կրճատելով: Այժմ նա համոզուած է, որ ոչ մի յոյս չի կարելի զնել այն բանին, որ յեղափոխութիւնը նրա բոլոր միջոցները պիտի տայ. այլ միայն նա պիտի լինի իրան ղեկավարող եւ գործին զօր տուողը: Հենց այդ է պատճառը, որ շնայած թշուառութեան և սիստեմատիկ սովին, նա միշտ էլ իւր ռազմականի հայթայթման մէջ է: Ձեզ համար շատ դժուար է ի հարկէ մտնել այդ դրութեան մէջ, ինչպիսին տեղիս ժողովուրդինն է, եւ երեւակայել այն թշուառութեան չափ ու սահմանը, որով տառապում է տեղիս ժողովուրդը: Այդ մենք լաւ բարձրներով այսքանը միայն կարող ենք ասել, որ այս թշուառ հանգամանքների մէջ այսքանը մեզ համար մի անլուծելի առեղծուած է եւ մնում է անբացատրելի: Ամէն կողմից թալան, հարկ, կողոպուտ եւ դարձեալ ապրում է դեռ, աւելի մեծաքանակ գումարներ զէնքի յատկացնում: Եւ իրաւ վերին աստիճանի զարմանալի. աշնան հաց չկայ, գարնան չկայ, բայց նա ապրում է զոհացում տալով ե'ւ այն ծանր հակայական պահանջներին, որ ամէն կողմից տեղում է նրա վրդին: Այդ բոլորից յետոյ դարձեալ շտեմնուած զոհողութիւն իւր Ֆիդայի ազբերց համար, ազգին համար: Ահա այս բանն է մի առանձին վստահութիւն ներշնչում մեզ. եւ ամէն կողմից ձախորդ ու հիասթափ պարագաներում նա' է դարձեալ մի գերազոյն ոյժով լցնում մեզ՝ մինչեւ անձնագրհուժեան աստիճանը: Գուցէ եթէ այն միտքարանք ու աջակցութիւն ինչ ստանում ենք տեղիցս, նրա կիսու չափը անգամ դրսից ստանալինք, այն ժամանակ ինչե'ր ասէք չէր կարելի դարձնել: Բայց, դառն է խոստովանել, նրա մի հարիւրերորդն ան-

գամ չենք ստանում. ահա' մեր գործի ամենավիրաւոր, ամենաթշուառ կողմը: Այն հաւատքը, ինչ գտնուում է ժողովուրդի մէջ, չունինք մենք ինքնե'րս, ո'ւր մնաց դրսի տեսականով, դափ ու զուռնայով եւ մանր հայրենասիրական ցոյցերով ոգեւորուող, հրճուող ընկերները: Սա մի դժբախտ ճշմարտութիւն է: Մենք ոչինչ չէինք ուզեր դրսից, եթէ մեր պահանջներին՝ որոնց բաւարարութիւն է տալիս այս կիսամեռ, կիսակենդան ժողովուրդը, նոյն չափով բաւարարութիւն տաք եւ դուք. կարելի է որոշ վստահութեամբ եւ անհուն հաւատքով գործ սկսել. բայց վա'յ մեզ: Մեզ համար մի բան հասկանալի չէ, թէ ինչո'ւ դրսի ընկերները մեր ամենատարրական ընկերական պահանջներին բաւարարութիւն չեն տալիս, որը եւ առաջացնում է մեծ խորխորատ դրսի եւ ներսի մէջ. մի բան, կամ մի պահանջ, որ չէ խլում նրանից մի զոհողութիւն. այլեւս ի'նչ սրտով կարող ենք մենք աւելի լայն պահանջներ զնել, երբ ամենահասարակ եւ ամենաչնչին պահանջն անգամ մնում է անկատար: Լաւ չէ'ր լինի, որ դրսի ընկերները որոշ չափով հաւատք ստեղծէին Երկրի ընկերների եւ նրանք փոխադարձաբար. այլապէս էլ ի'նչ կազմակերպութիւն, երբ ամէն բան կղզիացած է. ամէն բան մարմինների եւ դեռ էլ աւելին՝ անհատների մէջ: Մենք ոչ միայն չենք կապուած դրսի հետ, այլեւ Տաճկահայ Դատի շուրջը աշխատող եւ նրա հետ անմիջապէս կապ ունեցող մարմինների հետ. դրան փաստ կարող է ծառայել ե'ւ Վիչապը(4). այն բոլորին երբ կարող էր մեր գործի մէջ Տաճկահայաստանում մի կատաստրոֆ տեղի ունենալ, դրսից եւ ամէն կողմից լքուում էր յուզուած աղաղակներ «առանց շարժումների, կրճատեցէք զինուորների թիւը», եւ յետոյ այն տեսակ մի ցոյց, որ ամէն տեղ կարող էր աւերակ սփռել գործի տեսակէտից: Սա ո'չ թւում է քաղաքագիտական եւ ոչ նոյնիսկ տրամաբանական: Եւ եթէ յանկարծ մի անակնկալ վիժեցնէր գործը, մեզ պատասխանատուութեան կարծեմ պիտի կոչէին, ամէն կողմից սրտցաւ բարբառանքներ լսուէր: Ի'հ մեզ թւում է որ այսպիսով ոչ մի բանի անկարելի պիտի լինի հասնել, այսպիսի անկախ աշխրաթային տնաքանդութեամբ: Լաւ չէ'ր լինի մի որոշ փոփոխութիւն անել անցեալի արիւնտ փորձերից խրատուած: Ախր մի քիչ պէտք էր հեռատես լինել. Սուլթանը սպանելով հայի շարիքը չի վերջանայ, ո'չ: Հայրենիքից հեռու, շատ հեռու մի անկախ վայրում բոմբ զոռացնելով Տաճկահայը կը շահէ' :

(1) Ալեքսանդրապոլի շրջան:
 (2) Բարձրաւանդակի (Սասուն):
 (3) Կրճայ ըլլալ «Կաւաշ». ծածկագիրը մեզի ծանօթ չէ:
 (4) Պոլսոյ Հ. Յ. Դ. կազմակերպութիւնը, յատկապէս՝ Յուսկամ մարմինը եւ անոր գործը (Երլուզի ուսմբը):

2.— ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՇՐՋԱՆԻ —
 ԼԵՈՒՆԱՊԱՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՏԵՂԵԿԱՑՈՑՑ

Ենթակոմիտէական շրջաններ	Քանի՞ գիւղ հայկական քրտական		Խայ ազգաբնակչութիւն	Կազմակերպուած դաշնակցականներ		Դրամական մուտք (դրուշ)
	քանի՞	քանի՞		քանի՞	քանի՞	
1. Աղատ դաշտ (Ռշտունիք, Կաւաշ)	20	12	9.000	42	1.092	60.095
2. Լեոնաղաշտ (Կարճկան)	48	12	8.740	35	1.101	45.801
3. Կառկառի	18	6	4.260	26	547	4.360
4. Գաղաթ (Սիզան)	42	20	2.740	20	390	—
5. Շատախ (Շիզան)	45	20	10.900	54	1.560	189.960
6. Մոկա	—	—	8.670	46	1.275	45.780
7. Սպարկերտ	—	—	2.800	22	312	18.020
	173	70	47.110	245	6.277	364.016
(2 շրջանի գիւղերի թիւը յայտնի չէ)						կամ մօտ 36.400 ուրուշ (*)

ՄԱՆՕՔՈՒԹԻՒՆ.—

(*) Դրամական մուտքի ամենամեծ մասը գոյացած է հանգանակութեամբ. իսկ անգամավճարների մասին որոշ թուական տեղեկութիւններ չկան:

Դրամի ամենամեծ մասը գործադրուած է ինքնապաշտպանութեան համար (զգնի եւայլն):

Բ.— ԴՈՒՐԱՆ — ԲԱՐՁՐԱԻԱՆԴԱԿ (ՏԱՐՕՆ — ՍԱՍՈՒՆ)

Չորրորդ Ընդհանուր ժողովի քաղաքարձեռնում մէջ կը գտնենք Դուրան-Բարձրաւանդակի կեդրոնական կոմիտէի կամ Պատասխանատու Մարմնի տեղեկագրին երկրորդ մասը միայն, գրուած կարմիր մելանով, մեծ մասամբ ծածկագիր (chiffre), նամակի նորմալ չափի երկքերք թուղթերէ կազմուած տետրակի մը 93 էջերուն վրայ: Ստորագրուած՝ Ռուբէն, Տատրակ (Գեղամ Տէր Կարապետեան) եւ կնքուած բարձրաւանդակի Կ. Կ.ի կնիքով: Կու տանք լրիւ՝ իր հաշուական բաժնով միասին. նաեւ տպագրական պատճենը տեղեկագրի մէկ էջին, իբրեւ նմոյշ (էջ 58): Ծածկագիրը բացուած է սեւ մելանով, ըստ երեւոյթի՝ անապարանօֆ (անուշադրութեան կարգ մը սխալներ կան), Ընդհանուր ժողովի օրերուն: Բանալին «Մայր Արաբի ակերտով»ն է (1=մ, 2=ա, 3=յ, 4=ր, 5=ֆ եւ այսպէս՝ շարունակաբար): Լեզուն պահած ենք անփոփոխ:

Ապա կու տանք 1906 թ. Սեպտ. 1ի Դուրանի Շրջանային ժողովի որոշումները, առաջինին մէջ կարուած աւելի փոքր տետրակի մը 12 էջերը գրաւող (կարմիր մելան, ոչ ծածկագիր):

Կը հետեւի վիճակագրական տախտակ մը (Տարօն-Սասունի շրջանի հայութեան տեղաբաշխման պատկերը՝ 1894 եւ 1906 թուականներուն):

Դուրան-Բարձրաւանդակի վերաբերեալ այլ վաւերաթուղթեր չունենալով (Գեղորգ Չաուշի եւ Մշոյ Գեղամի նամակները տուած ըլլալով դիւանական թուղթերու կարգին), բաժինը կը փակենք Ռուբէնի կողմէ Արեւելեան Բիրոյնի ուղղուած մէկ նամակով (2 Սեպտ. 1906 թուակիր), առնուած 4րդ Ընդհանուր ժողովի քաղաքարձեռնում մէջ գտնուող Արեւելեան Բիրոյնի թուղթերէն:

Հ. Տ.

1.— ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԲԱՐՁՐԱԻԱՆԴԱԿ-ԴՈՒՐԱՆԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ՝ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՅԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Գ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ

1 Նոյեմբեր 1906, Դուրան

Տնտեսական նեղ վիճակը որպէս գլխաւոր շարժառիթ գաղթականութեան եւ ժողովրդի յեղափոխական տրամադրութեան բարձրանալուն(*)

Վերեւ յիշածներէց կարելի է եզրակացնել թէ հայ տարրը տնտեսական ինչ նեղ պայմաններու է ապրում: Բնական է որ այդ դժոխային պայմանները ապրելու, իւր դոյուրութիւնը պահպանելու ամենատարրական միջոցներէց զուրկ լինելը պէտք էր ժողովուրդի մէջ առանց նոյնիսկ արտաքին զրոյման զարգացնէր մի թունոտ ատելութիւն դէպի իւր տղրուկ հարեւանները, որոնք իր արիւն քրտինքով ապրում են հանգիստ ու խաղաղ: Ժողովուրդի ատելութիւնը բուռն է.

(*) ՏՆ՝ Ն 1 մասը.— «Հարկեր եւ տնտեսական վիճակը եւ տանկական, զրտական բանութիւնները»:

դա ունի իւր հրամայող տնտեսական նեղ վիճակը՝ սովոր, որը արտայայտուած է կամ զաղթականութեամբ դէպի օտար եւ աւելի անդորր նահանգներ եւ կամ յեղափոխութեան յարեւոյթ մի ելք գտնելու իւր վիճակին:

Դուրան-Բարձրաւանդակի ժողովուրդը յեղափոխական է, եւ յեղափոխական է որովհետեւ սոված է: Շատ սխալ կը լինէր որ միմիայն յեղափոխութեան հիմնաքարը հաշուէինք զանազան գաղափարական ձրգտումներ. դա այստեղի գոնէ սոված ժողովուրդեան համար մի անմիտ ցնորք կը լինէր եւ դժուար թէ կարելի լինէր մի սոված, հարստահարուած «Փլահ» դասակարգից [բան] սպասել թազաւորութեան, ազգային զանազան ձգտումների մասին եւ այլն. նրա ձգտումը ղլխաւորապէս ուղղուած է ձեռք բերել տնտեսական ազատութիւն, եւ չգիտենք, դժբախտաբար թէ բարեբախտաբար, [որ] այստեղի յեղափոխական կազմակերպութեան հիմնաքարը դասակարգային տնտեսական ազատութեան մի ձգտում է՝ գունաւորուած ազգային ազատութեան փայլուն ներկերով: Այդ պատճառով կարծում ենք, որ այստեղի կազմակերպութիւնը շատ հաստատուն է եւ նրա արմատը ողջ կը

մնայ եւ անհնար է արմատախիլ անել, քանի զոյուրութիւն ունեն այս հարստահարութիւնները, քանի այսպիսի տնտեսական նեղ վիճակի մէջ է ժողովուրդը.— [թէ] կազմակերպութիւնը արհեստական քարոզչութեամբ ժողովուրդին խելացնոր է արած, դա սխալ է, — կազմակերպութիւն առաջ է բերում տաճիկ բռնակալ կառավարութիւնը, իսկ յեղափոխական կազմ. մի միայն արագացնում է սուլթանական կազմակերպութիւնը (?) եւ տալիս նրան ձեւ ու կերպարանք: Առաջին կազմակերպող ուժը սովին ու սուլթանական ուժերն են, իսկ երկրորդականները՝ ժողովուրդի թոյնից ծընուած յեղափոխականները: Այդ կէտը պէտք է պարզ լինի. լոկ ազգային անջատման կոիւ չէ, լոկ յեղափոխականների գլխից ծնուած զանազան աւանտըրիստների ցնորական դործ [չէ], այլ մի ժողովրդական յուսահատ շարժում՝ բխուած սոսկալի բռնութիւնից: Ճիշդ է եւ այն, որ ժողովրդական այդ շարժման զարկ են տալիս կրօնական արհամարհանքը, հայի արհամարհուելը, ազգային կրօնական զիտակցութիւնը, անկախութեան ձգտում, զանազան ցնորքներ եւ այլն, բայց այդ բոլորը շղթայուած են տնտեսական բացարկի նեղ դրութեան հետ եւ կորսուած նրա մէջ: Սխալ չէր լինի ասել, որ հայը, մանաւանդ զիւղացի հայը մի դասակարգ է, բանուորական դասակարգի պէս, որի աշխատանքը լափում են կառավարութիւնը եւ պաշտօնեաները, բէգերն ու ազաները, թիւրք ու քիւրդ ժողովուրդը, միմիայն այն տարբերութեամբ, որ հայ դասակարգի ցաւերը աւելի մեծ են, վէրքերը աւելի խոր: Այդ Փլահ դասակարգը ունենալով առանձին կրօն, առանձին իրաւունքներ, դրանք եւս միաժամանակ իր արիւնոտ քրտինքի հետ շահագործուած, բռնաբարուած են: Հայը նախկին հելոտն է. արդէն այստեղի օտար տարրը ըմբռնելով այդ՝ տալիս է Փլահ (հելոտ) անունը. եւ այդ դժբախտ քաններորդ դարու հելոտը զգում է իւր դրութիւնը, իր սուրբ իրաւունքների բռնաբարուելը եւ կազմակերպուած է ինքնաբերաբար, յօժարակամ. մի դիտակցական բայց անհասար կռիւ է թոյլի եւ ուժեղի, եւ չնայելով հայը երկար ու ձիգ տարիների ընթացքում իւր արիւնոտ կրօնները անհետեւանք են մնացել՝ սրբագործելով իւր իրաւունքների պաշտպանութիւնը կախաղաններով, նահատակներով, տնտեսական քայքայումով եւ այլն, բայց այդ բոլորը միմիայն կազդուրել, վերակազմել են նրա ռազմական հողին, նրա դիտակցութիւնը: Յուսահատութիւն չկայ, անյաջողութիւնները գրգռել, կազմակերպել են թշուառներին: Ակամայ մարդ յիշում է Եղիշէի խօսքերը «Եւ արք օրհասակաւնք հօրազոյնս կուլենք»: Անցեալ օրերը Սպաղանք 12 տուն է մնացել. կառավարութիւնը ստիպում էր հին տուրքեր վճարել. ժողովուրդը բան չունի տալու. ստիպուած է լինում դուրս քել հարկահաւաքներին մի քա-

նի զլուխ ջարդելով: Այժմ 12 տունը հաշուում է աւել (ապստամբ):

Գեալիէ Գուզանցիք ահա չորրորդ անգամն է փայտերով յարձակուած են զօրանոցի վրայ եւ դիւում 170 զօրքին. զօրքերը վախենում են, կառավարութիւնը զլուշանում լուրջ բարդութիւններից: Ալիանցիք կոիւ ունին բազկացոց հետ, մարդիկ են զողանում...:

Դաշտում աղաները եւ թասիլդարները առանց մեր հրահանգին կորցուած են եւ այլն եւ այլն: Շատ երկար կը լինէր այս ցաւոտ ժողովուրդի անկունութեան հերոսական փաստեր բերելը. նա տեսնում է իւր ըմբոստութեան դառն հետեւանքները բայց շարունակում է ու շարունակում, որովհետեւ անհնար է չշարունակելը: Ժողովուրդը զլում է իւր թոյլ լինելը, որոնում է մինին օգնական եւ յանձին յեղափոխութեան՝ դըստնում այն հաւատարիմ նեցուկը, որին լիովին կարող է վստահանալ. դրանով կարելի է բացատրել այս դժոխային պայմաններում մեր դոյուրեան պահպանուելը:

Այժմ տեսնենք թէ ժողովուրդը ինչ հայեացք ունի յեղափոխ. կազմակերպութեան վրայ եւ ինչ սպասելիքներ.

Ժողովրդեան աչքում յեղափոխութիւնը մի պըրիզմայ է որի մէջ կենտրոնանում են իւր ամբողջ ձրգտումներն ու եռանդը. յեղափ. արդարութեան (աղելաթի) պաշտպան է, որ իրենց արդար իրաւունքի համար իւր ամէն ինչը, իւր անձը զոհ է բերում յանձինս յեղափոխականների: Տեսնում է նա մի հսկայական ուժ, որ վաղ թէ ուշ պէտք է ձեռք բերէ ժողովուրդի իրաւունքները: 94ի, 904ի անյաջող փորձերը յեղափոխութեան վարկը չեն գցել, չեն հիասթափեցրել, նա դըստնում է այդ շատ բնական եւ բացատրում, արդարացընում զանազան պատճառարանութիւններով (թէ ձմեռ էր, մեղքը Փլանինն էր, Փստանինն էր եւ այլն): Ժողովուրդը չափից դուրս հաւատում է յեղափոխութեան. դրանից է որ կարծես դիտմամբ կուրացնում է իւր աչքերը եւ երեւոյթը միշտ նպաստաւոր բացատրում իրան հաւատի առարկայ յեղափ. կազմակերպութեան: Ճիշդ այն երեւոյթն է, ինչպէս մի կռապաշտ իւր կուրքին է վերագրում ամէն մի լաւ կամ վատ երեւոյթ: Դրանից է որ յեղափոխականները կարողանում են զոյութիւն պահպանել այնպիսի մի շրջանում, որտեղ մօտ 120 դիւղեր կան 1) Սաղ տունում 2) Իշինձորում 3) Տալարիկում 4) Գեալէ Գուզանում 5) Շէնրկ Սեմալում 6) Տափրկում (այդ բոլորը Սասունում) 7) Առվախնջում 8) Առախում 9) Առաքելոց Վանքում 10) Նորննում 11) Ռասաղում 12) Սր. Յովհաննու Վանքում 13) Սր. Կարապետում 14) Կուրաւում 15) Սուլուխում 16) Մուշաղչէնում 17) Կառնենում 18) Առինջվանքում 19) Զրիկում 20) Մուշում եւ այլն: Բացի դրանից իւրաքան-

չիւր գիւղում կան 2-6 քիւրդ նորդիրներ: 120 գիւղից 60ի մէջ կան բնակիչ քիւրդեր, թուրքեր, մի կողմն եւ թողնում կոստրինները, զաֆթիանները, որոնք վխտում են շարունակ: Չնայելով այդքան ձեռք առնուած միջոցներին, շարունակ Մուշից հասնում է 100-200 զօրք, երբեմն 800, բաժանուած չորս մասի եւ միաժամանակ չորս տեղով խուզարկում: Պուզարկել կը նշանակէ ժողովուրդի հողին հանել, — թալան, սպանութիւն, մարդկանց կոտել, շարչարանք տալ, բանտարկել եւ Մշոյ բանտը լցնել անմեղներով. դա ամէն մի խուզարկութեան պարտաւորեցուցիչ օրէնքն է: Կատարեալ Չինգիդ խանի արչաւանք: Բայց մենք ազատ ենք մնում. դողը տնից է, եզն երդիկից կը հանեն: Ժողովուրդը տուժում է յեղափ. պատճառով. ամէն մի խուզարկութիւն նրա վրայ կը նայի առնուազն 500 ոսկի, թողած շարչարանքը, մարդկային զոհերը եւայլն: Բայց նա պաշտպանում է այն դաժան Եհովային իւր ծոցում որբի անունն է յեղափոխական (Չան Փիդայ) եւ որը պէտք է հանէ իրեն Եգիպտոսի անապատներից...

Այդ ժողովուրդը հերոս է. 43 օրուայ մէջ 24 անգամ խուզարկութեան ելան եւ միմիայն մի գինուորի յիմարութիւններից ձերբակալուեց մինը՝ Մոսոն. կաթովիկ է, Իսրայէլի ժողովուրդ է, որին Եհովան պիտի հանէ Եգիպտոսի անապատներից:

Ժողովուրդը պաշտպանում է յեղափ., բացի նրանից որ սպասում է երջանիկ ապագայ, այլեւ որ նրա ձեռն է կենտրոնացած իւր ընտանեկան ցաւերի, հոգեկան պահանջների, ուրախութիւնների միջոցները, նըրանից է սպասում ներկայ իւր դրութեան բարելաւումը եւայլն եւայլն. դրա համար նա թողած ցերեկուայ պաշտօնական կառավարութիւնը դիմում է իւր ցաւերի, ընտանեկան վիշտերի, իրաւացի եւ անիրաւացի պահանջների համար՝ գիշերուայ թագաւորութեանը (յեղափոխ.): Կառավարութիւն չկայ, նրա գոյութիւնը զգացում է թասիղարների ճնշման, խուզարկու գործերի բռնութեան մէջ, ուրիշ ոչինչ. ասենք դա մի աշխիայ էլ կ'անէր: Յեղափ. ոչ մի կերպ չի կարող խուսափել այդպիսի գործերից, — «Վերը Աստուած, վարը դուք էք, ալ ո՛ւր կը մնայ մեր հայութիւն՝ թէ տաճիկին դիմենք»: Նա դրա համար տուժում է, բայց պարտականութիւն է հաշուած շարունակել իւր ընթացքը: Մենք ի նկատի առնելով մի շարք վնասներ, ուզեցինք սահմանափակել մեր վարչական գործերին խառնուիլը, հետեւանք չունեցաւ. ժողովուրդը բողոքեց «վերը Աստուած, վարը դուք. էլ նո՞ր պէտք է ճանչնանք կառավարութիւն... սեւ օձը կատաղում է, թոյն է հաւաքում, թոյն... Աստուած վերջը բարին անէ»:

Ժողովուրդի պահանջն է, որ մենք իւր «գլուխը լինենք, իսկ իրենք ոտքը», իրեն ղեկավարենք եւ առաջնորդենք [դէպի] երջանիկ ապագան: Նա պահանջ է զգում կոտելու, եւ կոխել, սոսկալի՛ կոխել, Արամազդի եւ Ահրիմանի՛ կոխել: Վերջը չգիտենք ուր պիտի գը-

նայ, բայց ստիպողական եւ անխուսափելի մրցում, մաքառում է բխած ժողովուրդի գիտակցութիւնից եւ կառավարական ուժից: Երանի թէ հայերը գիտակցող չլինէին...:

Այժմս տեսնենք թէ յեղափոխութիւնը ինչպէ՛ս է բաւարարութիւն տալիս նրանց պահանջներին եւ ի՛նչ ձեւի կազապարի մէջ ձուլում նրանց յեղափ. տրամադրութիւնը.

Յեղափ. կազմակերպութիւնը Սասնոյ եւ Տարօնայ համար մի նոր երեւոյթ է, դա ունի իւր արիւնոտ հին անցեալը: Գուցէ յեղափոխութիւնը մարմին է առել, կազմակերպուել առաջին անգամ այս աշխարհում: 88 թուականներից դեռ առաջ սերմանուել են յեղափոխական սերմերը, 94ին հասաւ տրամադրութիւնը իւր գազաթնակէտին: Նրանից յետոյ գործը թոյլ կամ ուժեղ կերպով շարունակուեց մինչեւ 904 թիւը, որի դերը ձեռք յայտնի պէտք է լինի: Շատ երկար կը լինէր բացատրել մինչեւ մեր օրերը եղած կազմակերպական պատմութիւնը, թէեւ ներկայ դրութիւնը պարզ լինելու համար անհրաժեշտ էր բացատրելը, բայց ժամանակի սղութեան պատճառով համառօտ կը ներկայացընենք ներկայ կազմակերպական ձեւը, «պատճառների պատճառը» թողնելով հանգիստ պատմաբաններին:

Ի նկատի առնելով որ ժողովուրդի մեծ մասը ճընջըւած են եւ համարեա ամբողջը տրամադիր են յեղափ[ոխութեան] յարելու, կազմակերպութիւնը չի սահմանափակուած որոշ անհատների մէջ, այլ ամբողջ հասարակութիւնը, գիւղական դասակարգը մտնում է կազմակերպութեան մէջ եւ ամբողջ համայնքը ճանաչուում է յեղափոխ. եւ մասնակցում է յեղափ. ամէն մի պահանջներին, ենթարկուած նրա բոլոր հրահանգներին: Գիւղը, իւր տղամարդով, կնիկ ու ճժով յեղափոխական կազմակերպութեան մէջ է մտնում եւ այդ յեղափ. գանդուածը կառավարում է գիւղի Գործադիր Մարմնով:

Գործադիր Մարմնի պարտաւորութիւնները եւ անդամները.— տես Շրջանային Ժողովի ա. եւ բ. երեսները եւ Կանոնագրի ՆՁՆՁ 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61 յօդուածները:

Իւրաքանչիւր գիւղի մէջ կան եւ կամաւորների խմբեր. դրանք են Ֆիդիքական եւ բարոյական ուժը, համայնքի եւ կազմակերպութեան թեւն ու թիկունքը: Առանց բացառութեան իւրաքանչիւր գիւղում կայ մի այդպիսի սիւն: Սմբի պարտաւորութիւնները, ընտրութիւնը, տես Կանոնագրի ՆՁՆՁ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40 եւ 41 յօդուածները:

Ամբողջ Դուրանը բաժանուած է 6 շրջանների ա)

Ովասիսի բ) Կոուածաղիկ, գ) Սոխակեան, դ) Սահակեան ե) Վահագնեան եւ զ) Հովիտի շրջանների:

Բարձրաւանդակը որոշ բաժանումի չէ ենթարկուած եւ ի նկատի առնելով նրանց բնաւորութիւնը միեւնոյն ձեւով չենք վարուած:

Իւրաքանչիւր մի շրջան է, իսկ Ապահունիքը [բաժանուած է] վերի եւ վարի շրջանների:

Իւրաքանչիւր շրջանի խմբապետական ժողովը ընտրում է իրեն համար կոմիտէ: Բացառութիւն է կազմում Բարձրաւանդակը, որ կառավարում է իւր աւանդական օրէնքներով՝ իշխաններով: Կոմիտէների ընտրութիւնը, նրանց գիւրքը եւ դերը՝ տես Կանոնագրի ՆՁՆՁ 82ից մինչեւ 125 յօդուածը եւ Կանոնագրի վերջին ծանօթութիւնը. 2) Շրջանային ժողովի մէջ ընդունուած որոշումները, 3) Յայտարարութիւնը:

Կոմիտէն միեւնոյն ժամանակ զինուորական հրամանատար է իւր շրջանի, ուստի նրանց հմայքը եւ ազդեցութիւնը աւելի մեծ է քան որեւէ տեղ: Ինտելլիգենտ ուժեր քիչ լինելու պատճառով եւ եղածներն էլ չկարողանալով այն բազմաթիւ վտանգները աչք առնել մնում են երեսի վրայ ատչաւեանի եռանդոտ մարդիկ, որոնց սանձը անհրաժեշտ է միշտ պինդ բռնել:

Այն ծանրակշիռ հարցերը որոնք ընդհանուր շըրջաններին են վերաբերում, որոնց Կեդր. Կոմիտէն իւր պատասխանատուութեան տակ չի ուզում իրագործել, այլ հարցնել նոյնպէս շրջանների կոմիտէների կարծիքն եւս, այդպիսի դէպքերում հրաւիրուելու են շըրջանային ժողովներ: Դնում են հարցեր եւ որոշումներ կայացնում Կեդր. Կոմիտէի հետ միասին: Պէտք է նկատել որ կոմիտէները թէեւ գործունեայ, բայց չունենալով լայն աշխարհահայացք, չեն կարողանում այդպիսի դէպքերում ինքնուրոյն կերպով հարցեր եւ որոշումներ տալ, բայց նորից հաւատում ենք լաւ հետեւանքներ ունենալուն, քանի որ Կեդր. Կոմիտէի դիկտատուրան սահմանափակուած է եւ կամաց կամաց կարելի կը լինի մտցնել ինքնուրոյնութիւն՝ տեղական մարմինների մէջ:

Կեդր. Կոմիտէն բարձր «կայսերական» մի խորհուրդ է, որից կախուած է ամէն ինչ. նրա դիրքը աւելի բարձր է քան որեւէ տեղիներ, քանի որ միեւնոյն ժամանակ ներկայացնում է զինուորական շտաբ եւ իւր սաք չի ունենում կառավարութեան հետ կարողացել է ձեռք բերել շատ մեծ հմայք եւ ազդեցութիւն. նրա իրաւասութեան մասին խօսենք աւելորդ է:

Ուրեմն ժողովուրդը ունի մի վարչական մարմին, որի ձեռքով կառավարում է: Գործադիր մարմինը, իշխանները, խմբապետները, կոմիտէները, շրջանային ժողովները, այն չղթայի օղակներն [են]՝ որ կապում են Կ. Կ.ի հետ, իրանց գլխու, որ ղեկավարում է ամէնքին եւ որը իրենց քարշ տալով պիտի հանէ երջանիկ մի վայր:

Լեզուալ հաստատութիւններ

Կ. Կոմիտէն իւր խորհրդակցութիւնների մէջ 906ի Յուլիսից եւ Կորոտի(1) կոմիտէի կարծիքները հարցընելուց յետոյ եկաւ այն եզրակացութեան, որ անհրաժեշտ է լեզուալ հաստատութիւններ ձեռք բերել, քանի որ դրանք կողմնակի կերպով նպաստում են յեղափոխական գործի յաջողութեան: Պէտք է նկատել, որ Տաճկաստանի աւելի լայն սահմանադրական իրաւունքները՝ առաջնորդարան, քաղաքական եւ կրօնական ժողովներ, նպաստամատոյց (ողորմարաչի, թաղական խառն եւայլն) հիմնարկութիւններ, փոխանակ մի օգուտ տալու ժողովուրդին եւ յեղափոխութեան, չնայելով ընտրողական սկզբունքին, դանաղան հակայեղափոխական ու պահպանողական անհատներ այնպէս են դասաւորում պայմանները, որ դրանք իրենց էութեամբ մի շարիք են դառնում թէ՛ յեղափոխութեան եւ թէ՛ ժողովուրդին:

Բացատրել այդ մարմինների իրաւունքները առանձին առանձին աւելորդ է. սահմանադրական օրէնքների մէջ նրանց իրաւասութիւնները ընդգծուած են: Բաւականանանք միայն նրանով, թէ ինչպէս պիտի ձեռք բերել այդ մարմինները: Առաջնորդին ձեռք գցելու համար կ'աշխատենք քաղաքական կրօնական ժողովների մէջ գնել մեր մարդկանց: Այդ լիովին դեռ չէ յաջողուել մեղ, որովհետեւ մինչեւ այժմս Կորոտում կազմակերպութիւնը դեռ այնքան լայն ծաւալ չէ ստացել. բայց այդ ուղղութեամբ գործը առաջ է գնում եւ մասամբ յաջողուել է: Վերջերս, քանի որ նկատուած էր գեղծումներ եւ նպաստների անկանոն բաշխում, Կ. Կ. առաջարկեց, որ անպայման կերպով հինգ հոգի գաւառացիներից ընտրուեն, որպէս խորհրդակից քաղաքական ժողովի եւ նպաստի եւ դրամական հարցերում հաւասար ձայն ունենան. այդ նրա համար է, որ Կորոտի մարմինները մեր ձեռաց տակից հեռուն լինելով եւ մեր կամքը միշտ չկարողանալով թելադրել, ընտրել ենք տալու այնպիսի մարդիկ որոնք մեր բերանը դառնան առաջնորդարանում, քաղաքական եւ ողորմարաչի ժողովներում: Վերջերս հարց ենք դրել, որ խառն ժողովում ընտրուեն բացի քաղաքացիներից ե՛ւ գիւղացիներ, իրենց թուի համեմատութեամբ եւ եթէ դա մեղ յաջողուեց, ամբողջ վարչական կազմերը կարող ենք բարեփոխել եւ մեր ցանկութեան համաձայն դարձնել: Բայց քանի որ գործը շատ փափուկ է եւ լեզուալ հոգի վրայ մնալու համար շատ կարեւոր, ուստի հարկաւոր է ժամանակ եւ դանդաղ գործունէութիւն:

Ուսումնարանները կանոնաւորելու համար անկարող ենք, քանի որ ժողովուրդը տնտեսապէս բոլորովին քայքայուած է, իսկ մենք դրա համար առանձին բիւդջէ չունենք:

Վանքերը նոյնպէս չենք կարող մեր ձեռքը գցել,

ա) որ ներքին կազմակերպական գործը պէտք է համապատասխան լինի իւր յեղափոխական ու ինքնապաշտպանողական, ռազմական ու նիւթական ուժերին:

բ) որ զինուորական ինտելիգենտ ուժերը պէտք է համեմատական լինեն ռազմական-նիւթական ոյժերին:

գ) որ ներքին ինքնապաշտպանութիւնը պէտք է սովորեցնել պարբերաբար:

դ) արտասահմանեան ուժերը պէտք է անընդհատ ներս մտցնել խիստ գաղտնի եւ շատացնել տրամադրութեան (ժողովուրդի) համապատասխան:

ե) որ կենտրոնացման վայրը աւելի քիչ ուշադրութեան առարկայ պէտք է լինի թէ յեղափոխակ[ան-ների] եւ թէ կառավարութեան կողմից, մինչեւ ռազմական ուժի պատկանելի քանակութեան հասնիլը:

Անհրաժեշտ է մեր ձգտումները պարզելու համար մի ծանօթութիւն եւս, թէ ինչ վիճակի մէջ է կազմակերպութիւնը 904ից մինչեւ մեր օրերը: Նախորդ էջերում ասացինք, քանի որ այս տնտեսական ճգնաժամի մէջ է ժողովուրդը, քանի այս սուլթանական սեփմը շարունակուի, յեղափոխութիւնը] անհնար է արմատախիլ անել այս աշխարհից: Եւ իսկապէս, 904ի անյաջող դէպքերից յետոյ, ռէակցիան սպասածի չափ ուժեղ չեղաւ: Ճիշդ է ժողովուրդը քիչ վհատուեց, բայց առաջին սոսկալի տպաւորութիւնից սթափուելուց յետոյ նոյն ընթացքով շարունակուեց յեղափոխական գործը: 904ից յետոյ կազմակերպութեան գիտակցութիւնը (?) մնաց միեւնոյնը, իսկ կազմակերպական ընդդիմադիր ուժը(2)՝ ռազմամթերքը, նիւթական միջոցները հասան զերոյի: Իսկ կառավարական ճնշումները առհասարակ կենտրոնանում են այն վայրերի վրայ, որոնք կազմակերպուած են: զրան ապացոյց են այն բազմաթիւ խուզարկութիւնները, չարազարները (?) արշաւանքը, մասնակի կոտորածը, բանտերը, հարկերի խստութիւնները եւ այլն: Ուրեմն մի գործ տեսնելու համար ունենք ոչինչ: կայ գեղեցիկ կազմակերպութիւն եւ զրան կից ժողովուրդի քայքայում եւ ոչնչացում:

Մենք կարծում ենք, որ ճիշդ է որ յեղափոխութիւնը պէտք է իւր ապագայ սպասելիքները հիմնէ ժողովուրդի արեան, նրա ոսկորների վրայ, բայց նա միեւնոյն ժամանակ պարտաւոր է լուրջ կերպով մտածել պատրաստութեան վրայ, որ վերջը նպատակին ծառայէ այդ հազար ու հազար նահատակների վրէժ արիւնը: Եթէ կազմակերպութեան կից չմտածենք լուրջ պատրաստութեան մասին, այդ կը լինի մեր կողմից մի սոսկալի դաւադրութիւն, մի սոսկալի սճրագործութիւն: Մեր այժմեան այստեղի գործունէութիւնը աննպատակ է, քանի չի մտածուած ուժի մասին: մենք սրբու կերպարանքով սճրագործներ ենք, ուստի առաջարկում ենք ձեզ. 1) յեղափոխութիւնը] ուզենանք չուզենանք պէտք է շարունակուի, ուստի կազմակեր-

պութիւնը պէտք է մնայ, բայց կորուստից խուսափելու համար պարտաւոր էք կշիռքի միւս նժարի վրայ լեցընել առատ ոսկի, ծայր, հրացան. եթէ ոչ, պիտի զլուրուի 150.000ից բաղկացած մի ժողովուրդ դէպի գահաւիժ անդունդը: Ձեռքից դնաց ժողովուրդը, եւ դեռ շատ կը փճանայ եթէ անտարբեր մնաք:

Աւելորդ չենք համարում առաջ բերել Սարհատի(3) եւ Ռուբէնի որոշումները, մի նպատակ տալու համար գործունէութեան, որն մի քանի ամիս է ձգտում ենք իրագործել:

Պատմէն.— «Ի նկատի առնելով Դուրանի աշխարհագրական դիրքը, մեր բուն նպատակը չի կարող լինի Դուրան ընդունել որպէս ապստամբավայր: Մեր նպատակը այդ վայրում պէտք է լինի ժողովուրդին ինքնապաշտպանութեան պատրաստելը. այդ տեղից հաւաքել նիւթական, ռազմական եւ առայժմս գոնէ պատըսպարուել այդ շրջանում, քանի որ կառավարութեան ուշադրութիւնը կենտրոնացած լինելով Բարձրաւանդակի վրայ, յաճախակի յեղափոխ. ներկայութիւնը կարող է քանդել այդ գաւառը, մանաւանդ որ զրսի օժանդակութիւնը շատ չնչին լինելով անհնար է գոյութիւն քարշ տալ աղքատ լեռնային գաւառներում: Մեր վերջնական նպատակը պէտք է լինի նորից ձեռք բերել Բարձրաւանդակը, բայց ի նկատի ունենալով այժմեան մեր ունեցած ոչինչ ուժը ձեռք բերելու համար, մենք մեր գոյութիւնը պաշտպանելով զրսի գաւառներում պէտք է կառավարութեան ուշադրութիւնը ցրենք Բարձրաւանդակից: Այնտեղի գործունէութիւնը պէտք է սահմանափակուի ժողովուրդին պահել երկրի մէջ, նւրպատներով օգնել եւ գրաւել նրանց եւ մտցնել ուժեղ ներքին կազմակերպութիւն առանց մշտական ներկայութեան, ինչպէս առաջ:

Որպէսզի կարելի լինի մեր նպատակին հասնել անհրաժեշտ է ունենալ մի յարմար լեռնային գաւառ, որ տեղ հնարաւոր լինէր հաւաքել ռազմական ուժ: Այդ չի կարող լինել Դուրանը, ոչ էլ Բարձրաւանդակը, այլ(4)

Ի նկատի ունենալով, որ կառավարութիւնը Սարհատի հետ է կապում յեղափո., որոշուեց որ նա չմտնի ոչ.....(5) եւ ոչ էլ Բարձրաւանդակ, իսկ Բարձրի եւ.....(5) գործերը պէտք է նախաձեռնէ Ռուբէնը շատ զգոյշ ճանապարհներով:

Մի նպատակի հասնելու համար, անհրաժեշտ է խոյս տալ ընդհարումներից եւ այնպիսի շարժումներից, որ կարող են վիժման պատճառ դառնալ»:

Վերեւ բերած մեր որոշման մի հատուածից կարող էք եզրակացնել, որ մի ձգտում ունենք նպատակ տալու այստեղի գործունէութեան, բայց եթէ զրսից ռազմական եւ զրամական օժանդակութիւն չլինի, խոստովանում ենք, որ մեր որոշումները պիտի մի ցնորք մը

նան, իսկ այստեղի մեր գոյութիւնը կորստարեր:

Բացի Դուրան-Բարձրաւանդակից՝ մտնում են Կ. Կ. ի իրաւասութեան ներքոյ եւ Բիւրակնը եւ Ապահուները: Այդ շրջանները թէեւ մեր ներկայ ուժերով անկարող ենք ղեկավարել, բայց անհրաժեշտ է այդ գաւառների կազմակերպութիւնը՝ ուժ կենտրոնացնելու տեսակէտից մի վայրում:

բ) Եթէ այդ շրջանները մարդ չունենանք, բոլորովին կղզիացած կը մնանք մենք Սարուստանից(6): Եթէ ընդունուեց որ Դուրան-Բարձրաւանդակ անհրաժեշտ է գործունէութիւնը, անհրաժեշտ է եւ այդ գաւառների վրայ լուրջ ուշադրութիւն դարձնել՝ գոնէ փոխադրական սուրհանդակային տեսակէտից, իսկ մեր ուժերի անբաւարար լինելու պատճառով գործը կազում է եւ պահանջը զգացուած երկու ղեկավար ընկերների այդ շրջաններում:

Մի ընդհանուր կապ հաստատելու եւ կենտրոնացման վայրը ուժեղացնելու համար, պէտք է որ լեռնային գաւառները՝ Բարձրաւանդակ, Դուրան, Բիւրակն, Ապահուները կազմեն մի կենտրոնական Կոմիտէ, որի ծանրութեան կենտրոնը առայժմս պէտք է լինի Դուրանը:

Կենտրոնական Կոմիտէն, որպէսզի մի բան անէ, նախ պէտք է մտածէ ժողովուրդի ինքնապաշտպանութեան վրայ, նրա զինման, ռազմական ուժ գնել տալով նրան երկրի ներսը. պէտք է զէնքի շուկայ ստեղծել եւ կազմակերպական ու ժողովրդական ուժը շատացնել: Դրա համար անհրաժեշտ է մի գումար որ հրնարաւոր լինի կամաց կամաց, առանց աղմուկի ուժ կենտրոնացնել. այդ միջոցը ամենայարմարն է, առանց տարածայնութեան մեծ ուժ հաւաքելու, որովհետեւ չէ կապուած վտանգների եւ աղմուկների հետ:

Բայց ամենազլխաւոր յոյսը Կ. Կ. ի համար արտասահմանեան զէնքի փոխադրութիւնն է: Այդ հարցը շատ կարեւոր է Երկրի ընդհանուր պործի, տակտիկի, կառավարական խստութիւնների վերաբերմամբ: Փորձերը ցոյց են տալիս, որ հին ձեւի խմբական փոխադրութիւնները մեծ մասամբ այնպիսի են եղել և յաջող եղածներն էլ պատճառ են եղել գործի վիժման արագացման (Քորպոմի խումբը): Ուստի մենք չպէտք է խրախուսուենք միանգամից մեծ ուժեր մտցնելու տենչով, այլ բաւականանանք սնունդհատ, թող լինի քիչ քիչ հաւաքումով: Եթէ ուժ եղաւ պէտք է գործերը այնպէս դասաւորել, որ երկիրը զրսի ուժը ծրծէ: Այդ ուղղութեամբ մեզ վերջերս յաջողուել է պարբերական փոխադրութիւն անել Ջրաբերդ-Բիւրակնի գծով: Բայց այդ դեռ իւր կատարելագործման չէ հասած: Որպէսզի այդպիսի ուժ ներս քաշելու ձեւի օղուտները շօշափելի լինեն, անհրաժեշտ է Ջրաբերդում կենտրոնացնել մեզ յատկացուած ուժերը, նշանակել մի ընկեր յատկապէս այդ գործով զրադուող, որը բաց անէ գծեր Բասէնի եւ լեռնային գծերով, երկու կամ երեք տեղով. պէտք է նա-

նակել մի ընկեր Բասէն-Պնուս որպէս ապրանք ընդունող եւ զձերին հակող. պէտք է ունենալ այժմեան երգածի պէս 4-5 հոգուց բաղկացած խմբեր, չորս կամ հինգ խումբ, որոնցից մինը լինի Ջրաբերդ, միւսը Բիւրակն, իսկ Բիւրակնից այստեղ մենք կը փոխադրենք նոյն ձեւով: Այդ փոխադրական գործի արագացման համար պէտք է մի ընկեր էլ Ապահուներում՝ այնտեղի գծերը Ալաշլերտով բաց անելու համար: Յանկալի էր որ այդ ընկերները չտարուէին ուրիշ գործերով: Փոխադրութեան արագութեան նպատում է եւ սուրհանդակների առատ վարձատրութիւնը, թէեւ այդ վաճառակտնութիւն է եւ անպատուաբեր յեղափոխութեան: Բայց վարձատրելուց չպէտք է խուսափել:

Ինտելիգենտ ուժեր

Ինտելիգենտ ուժերը Դուրան Բարձրաւանդակի համար մի սպեղանի (?) են, մի միջոց են, որով աւելի խոհեմ ճանտարհներով կարելի կը լինի առաջ տանել այստեղի վափուկ գործը: Բայց օգուտներից զատ որոշելու է եւ վնասները. իրողութիւնը պարզելու համար, կառավարութիւնը լաւ է ըմբռնում ինտելիգենտ եւ պիտուորական ուժերի կարեւորութիւնը եւ ինտելիգենտի ետեւից եղած հալածանքը աւելի խիստ է, քան զինուորականինը: Ուրեմն այդպիսի ուժերի շատ լինելը, ստաջ են բերում աւելի շատ հալածանք եւ բռնութիւն ժողովուրդեան վրայ: Մեր կարծիքն է որ չարիքը փոքրացնելու համար անհրաժեշտ է ներս ուղարկել շատ ընկերներ ռազմական ուժի համեմատութեամբ, քանի որ ինչքան ռազմական ուժը շատ եղաւ այնքան կ'ուժեղանայ կազմակերպութիւնը եւ այնքան էլ անհրաժեշտ կը լինեն այդպիսի կազմակերպող ուժեր: Առհասարակ գործունէութիւնը միշտ նորմալ վիճակի մէջ պահելու համար անհրաժեշտ է ռազմական ուժը ընդունել մի միութիւն, ջերմաչափ, եւ թէ՛ ինտելիգենտը թէ՛ զինուորական ուժերը բոլոր այն ներս զրկել: Մեր ունեցած ուժերի համար, նաեւ զրան համեմատութեամբ կազմակերպական գործը կանոնաւորելու համար, պէտք են ղեկավար ընկերներ, երկուքը Բիւրակնի եւ Ապահուների, երկուքը Դուրանի, երկուքը Սայնոյ Ջորի համար: Դրանք բոլորը պէտք է լինեն առողջակազմ, որովհետեւ մի օր հանգիստ չկայ: Ծատ անդամ պէտք է բաց մնայ անձրեւի եւ ձիւնի տակ, գիշերները անքուն, ցերեկները կիսաքուն: Եթէ մի քիչ ստողակազմ չլինի, աւելի ծանրութիւն կը լինի՝ քան օգտաւէտ: Մենք կ'առաջարկենք բացի մեր պահանջած ընկերներից, իւրաքանչիւր 30.000 ծայրին եւ դրա համեմատութեամբ հրացաններին՝ ուղարկել մի ընկեր եւս: Այդ նրա համար ենք պահանջում որ ժողովրդական կազմակերպութիւնը, նրա տրամադրութեան բարձրանալը հաւասար լինի պատրաստութեան, որ մէկ կամ միւս կողմը թերի չմնայ:

Եզրակացնենք մեր ասածները.— Բարձրաւանդակ-

Դուրանի համար անհրաժեշտ է համեմատական գործունէութիւն ժողովրդականի եւ ռազմականի. պէտք է խոհեմ, լուռ, հաստատուն գործ՝ քանդելու համար էլի աւելի՛ ամբացած յեղափոխ[ութեան] առաջի պատնէշները. հարկաւոր են մտաւոր ղեկավարներ, մեծ գրամական եւ ռազմական ուժ, որոնց մասին կը խօսուի ներքեւը:

Ինքնապաշտպանութիւն

Ժողովուրդը զգում է իւր անապահով դրութիւնը եւ յօժարակամ պատրաստուում դիմադրելու: Իւրաքանչիւր գիւղում կան կամաւորների խումբեր, նրանց տրամադրութեան տակ են գտնուում համայնքի անհատական եւ կազմակերպական զէնքերը եւ նա, Կանոնադրի որոշ օրէնքների համաձայն, կարող է գործադրել այդ գիւղում խմբերը (ինքնապաշտպանողական խմբեր գիւղի, միւսնոյն ժամանակ եւ թուրքիկներ եւ կամաւորներ՝ պահանջի դէպքում): Նրանք շատ ուժեղ էին 903-904ին, երբ նրանց տրամադրութեան տակ կար մեծաքանակ ռազմամթերք եւ զէնք եւ բաւարարութիւն էր տալիս նրանց բոլոր պահանջներին. բայց 904ին երբ Աստուծոն ընկաւ, սկսուեց նրանց հզօրութեան անկումը: Այս րէյը իւր արբանեակներով ընկաւ դաշտ, սկսեց ժողովուրդին կոտելով, շարշարելով, սպանելով զէնք պահանջել եւ յաջողուեց նրան 1800 կրակ բացող զէնք ժողովել իրենց փամփուշտներով: Ժողովուրդը վհատուած էր, Սասունը փչրուած, իսկ յեղափոխականները հեռացած՝ Ծամում էին: Այս րէյի համար հողը պատրաստ էր եւ յաջողուեց: Այդ ուժի հաւաքումը բոլորովին կոտրեց ժողովուրդի եւ խմբերի մէջը: Սկսուեց մի հիասթափում դէպի ռազմական ուժը, սկսեցին դադանի կամ աշկարայ ծախել, փճացնել մնացորդները, որի առաջն առնուեց յեղափոխակ[անների] վերադարձով: Բայց նորից շարունակուել է այդ կորստարեք գործը մինչեւ 904ի վերջը: 905ին դանդաղացել է ծախելը, իսկ այժմս կանգնել. ոչ ծախում է եւ ոչ էլ նորը առնում: Նորի գնման մասին չենք մտածում, աշխատում ենք այժմս անկման առաջն առնել, բացի դըրանից, ժողովուրդը անտեսապէս ընկած լինելով, չենք կարող այս նեղ պարագային, երբ սպանում է թունդ ու հակցիա, այդպիսի ստիպում անել: Մնացել է բաւական դեռ ուժ, որի հաշիւները վերջերս ձեռնարկել ենք կազմել, բայց չունենալով մեր ձեռքում հին հաշիւներ, ճշդութեան վրայ պէտք է կասկածել, որովհետեւ ամբողջ երեք փոթորակից տարիներ անցնելուց յետոյ ձեռնարկել ենք մի այդպիսի գործի, առանց ունենալու մեր ձեռքը 903ի կամ 904ի ռազմական եւ մտից հաշիւները: Մենք հարց ու փորձի վրայ հիմնուած կազմում ենք այժմս եղածների, ծախածների, կորսուածների հաշիւը, բայց թէ ինչքան ճշմարտութեան կը մօտենանք՝ Աստուած գիտէ:

Տես հաշիւը ռազմամթերքի՝ ՆՆՆ 1, 2, 3...:

Կազմակերպական ուժը

Կազմակերպական ուժի ճիշդ հաշիւը անհնար է որոշել, որովհետեւ, ինչպէս ցանկից կը տեսնէք, մեր զէնքերից մի մասը ընկել է ժողովուրդի ձեռքը եւ ընդհակառակը: 903-904ի կրիտիկական վայրկեաններում անհնար է եղել մի հաշիւ թողնել, իսկ այժմս դժուար է ճիշդ հաշուեցուցակ տալը: Երկու ամսուայ հետախուզութիւնից յետոյ հաղիւ 65 զէնքի կանոնաւոր հաշիւ կարողացել ենք առնել: Կան եւ ուրիշները, որոնք գրտնրուում են անյայտութեան մէջ, որոնց հասնելու համար դեռ հարկաւոր է ժամանակ: Դրանց մէջ են մտնում այն զէնքերը, որ ինչ ինչ պատճառներով փոխադրուել են մի շրջանից միւսը եւ տէրերը սպանուելու կամ չըգտնուելու պատճառով հաշուում են կազմակերպական:

Բոլոր մեր ռազմական ուժի հաշիւը առայժմս աւելորդ ենք համարում առաջ բերել, բայց այնչափ կ'ասենք, որ մանաւա՛նդ մեր ունեցած ծայրերը շատ չընչին են (8000-9000): Կար ժամանակ երբ այդ ուժը պատկանելի էր, բայց այժմս հանգամանքները այնքան են փոխուած, որ այդ գումարը չի կարող բաւարարութիւն տալ նոյնիսկ անակնկալ պատահարներին: Դժբախտարար այժմս ռազմական մեծ էլք պէտք է միշտ աչքի առաջ ունենալ, քանի որ զէնքերը անխուսափելի են երբեմն: Իսկ եթէ մենք գոնէ մի շարքում ուժ պատրաստ չունենանք եւ եթէ ակամայ մի զէնք պատահի, քանի մենք այս ուժով ենք՝ կառավարութիւնը երկու ժամուան մէջ մեր ուժը կը վերջացնէ կոտելով, եւ մենք ստիպուած կը լինենք զինաթափ մնալ, որ ինչպէս նախորդներում ասացինք՝ կորուստարեք է այդ դրութիւնը երկրի համար: Ուստի շատ լուրջ ուշադրութիւն պէտք է դարձնել ռազմական բիւզջէի վրայ, որ ապահովէ գոնէ մեր գիւղում գոյութիւնը:

Իրազմական պահանջ Կարիքներ

Գանք թէ որքան ուժ անհրաժեշտ է 1) յեղափոխութեան գոյութիւնը ապահովելու, 2) ինքնապաշտպանութեան եւ 3) ձեռնարկների [համար]:

1) Որովհետեւ Դուրան Բարձրաւանդակում դէպքերը միշտ սպասելի են եւ գիւղում խմբերը անհրաժեշտութիւն են ներկայացնում, ուստի այդ սպանական վիճակը պէտք է ապահովել պատրաստի մի ռազմական ուժով: Այդ էլքը ապահովելու համար առնրւազն 25 հազար (17 հազար մոսիւնի եւ 8 հազար բերթանի) ծայր ունենալ: Այդ գումարը պէտք է միտած հաշուել եւ չմտածել ոչ ինքնապաշտպանութեան, ոչ էլ ձեռնարկների մասին, այլ լրիկ խմբի կայունութեան:

2) Կազմակերպութիւնը որպէսզի իւր ձեռնարկները

հիմնէ ժողովրդի ուժերի վրայ, անհրաժեշտ է որ նա այժմուանից մտածէ նրա ինքնապաշտպանութեան զօրեղանալուն: Դրա համար բացի ժողովուրդի միջոցներով ձեռք բերուած ուժից, պէտք է կազմակերպ[ութիւնը] առնուազն 400 հրացանի պատրաստութիւն տեսնի: Եթէ իւրաքանչիւր հրացանին կցենք 200 գիւղի եւ ծայր, 400x200=30.000 ծայր պէտք է՝ ապահովելու մօտաւորապէս 4 հարիւր եղած հրացանները:

3) Ձեռնարկը վերելք ցոյց տուինք անհրաժեշտ եւ այստեղի համար, որովհետեւ առանց դրան մեր գոյութիւնը եւ կազմակերպութիւնը բոլորովին աննպատակ եւ նոյնիսկ վնասակար է Դուրան Բարձրաւանդակի համար: Ձեռնարկի համար այժմեանից մի որոշ բիւզջէ որոշել շատ դժուար է, քանի որ կապուած է շատ բարդ արդելքների հետ, որոնց չի կարելի նախատեսել: Եթէ այս պայմանները չփոխուեն, կ'առաջարկենք 6-8 հարիւր կանոնաւոր զէնք, 3 հարիւր հազար ծայրեր. բայց վերեւն էլ ասացի, որ այդ գումարի մասին չի կարելի երաշխաւորել: Մենք առաջնորդուում ենք այդ հարցի վերաբերմամբ այն սկզբունքով, թէ չպէտք է մեր ձեռնարկի մասին որոշ ժամանակամիջոց նշանակել, որովհետեւ երկար ժամանակամիջոցում կարող է եւ ոչինչ չհաւաքուել ուժ եւ ընդհակառակը: Իսկ որոշ իրէջարկան բարձր գումար նշանակելն եւս հիմնաւոր չէ, որովհետեւ կառավարական հակադարձ ուժ չի կարելի նախատեսել, ուստի մենք բաւականանում ենք այս առաջարկութեամբ:

Քանի որ ձեռնարկ Բարձրում, կամ սահմանակից Սասուն գաւառում, անհրաժեշտութիւն է ներկայացրնում, մենք այժմուանից պէտք է աշխատենք այնքան ուժ հաւաքել, որ բաւարար լինի ժամանակի պահանջին եւ ձեռնարկի յաջողութեան համար: Ուստի առաջիկայ 907ի համար կարիք ենք զգում պահանջելու.

ա) Ինքնապաշտպան[ութեան] համար 20 հազար հին ծայր, բ) մեր գոյութեան կայունութեան՝ 30 հազար հին եւ նոր ծայր, գ) ապագայ ձեռնարկի համար 30 հազար նոր ծայր, ուրեմն՝ 80 հազար հին եւ նոր ծայր երաշխաւորում ենք 907ին ստանալ եւ պահել երեք պէտքերի համար: Բացի դրանից հարիւր նոր ձեւի հրացան եւ դրանց փոխադրման եւ պահպանման՝ 700-1000 սակի:

Վերոյիշեալ գումարներից զատ անհրաժեշտ է եւ երկրի ներքւ շուկայ ստեղծելու համար, առնուազն 1500-2000 սակի էլ ռազմական գնումների համար: Իսկ թողնում ենք մանր մունր պէտքերը:

Վերոյիշեալ գումարները անհրաժեշտ են Դուրան-Բարձրաւանդակի ամենանուազ ռազմական պահանջներին բաւարարութիւն տալու համար, առանց մտածելու առաջիկայ 907 եւ 908ին ամենափոքր ձեռնարկի մասին. եթէ պարբերաբար միշտ որոշուի եւ ուղարկուի վերոյիշեալ գումարները եւ ապահով պահպանման վրայ մտածուի, առ առաւել 4-5 տարուայ մէջ ապա-

հոված կարելի կը լինի հաշուել մեզ եւ նպատակակէտ ձեռնարկները:

Դրամական հաշիւ

Ժողովուրդի տնտեսականը քայքայուած լինելու եւ ներքին կազմակերպող ուժերի նուազ լինելու պատճառաւ, անհնար է եղել 1904ից մինչեւ այժմս եղած ժողովրդական եկամուտները որոշ սխտեմի ենթարկել, նշանակել եկամտային տուրք, ամսավճար, սխտեմաթիւ հանգանակութիւն եւ այլն: Դա նոյնիսկ անհնար էր, որովհետեւ ժողովուրդի ղեկավար ուժերը կա՛մ սպանուած կամ բանտարկուած էին: Եղել են մինչեւ 1906 Օդոստոս ամիսը կոմիտէական հանգանակութիւններ: Կոմիտէական այդ հանգանակութիւնների նպատակն է եղել ծածկել փախստականների, զինուորների եւ բանտարկեալների վրայ եղած ծախքը, որովհետեւ կոմիտէների հաշիւները ընկերների քիչ լինելու պատճառով քիչ են ենթարկուել կոտորուի, դրա համար էլ նրանց տուած հաշիւներին լիովին չի կարելի փստահանալ, մանաւանդ որ նրանց հաշիւները ժողովուրդի տուած տեղեկութիւններով [կազմուած են]: Կոմիտէների հաշուով հանգանակուել է՝

Ովասիոյց	20.000 — 25.000 դահ.
Կոուածադիկից	5.000 — 8.000
Սոխակեանից	5.000 — 8.000
Սահակեանից	4.000 — 6.000
Վահագնեանից	1.000 — 2.000
Հովիտից	500 — 1.000

	35.500 — 50.000

Ուրեմն՝ միմիայն Դուրանից հանգանակուել է 35.000 — 50.000 դահեկան, իրենց ներկայացրած մուտքով եւ ելքով, որից Կ. Կ.ի ձեռքը (Պ. Սարհատին) հասել է,

1904ին	ոչինչ	տես Հաշուեկշիռները
1905ին	7392 դահ.	
1906ին	8304 դահ.	

Դրա մէջն են մտնում եւ Ապահունիքից ստացուած դրամները:

Ուրեմն այդ ահազին գումարը հանգանակել են կոմիտէները եւ ծախսել զինուորների վրայ: Բացի կոմիտէներից հանգանակել են եւ զինուորները, որոնց հաշիւը դժբախտարար չենք կարող տալ, մօտաւորապէս 15,000 — 20,000 դահեկան է:

Ուրեմն ժողովրդականը՝ 50,000 — 65,000. պէտք է զիտնալ որ ժողովուրդը, բացի այդ դրամներից, պա-

հել, կերակրել է զինուորներին, փախստականներին, բանտարկեալներին եւ այլն եւ այլքան զուժար տուել է բացառիկ ծախքերի համար, ինչպէս իրենք ասում են «ծախքի համար»: Եթէ մենք զեղծումներն էլ աւելացնենք ծախքի դրամի եւ այլ բոլորի ապրուստի վերայ, կը տեսնենք, որ Դուրանի ժողովուրդը մի այնպիսի ծանր զոհողութիւն է արել, որ գուցէ նրա քայքայման շարժառիթները մէկն է եղել: Այդ բանը նրկատելով, մենք ընդհանուր խորհրդակցութեամբ վրձուցինք արդիւնէլ հանգանակութիւնը բոլորի կողմից, ինչպէս կը տեղեկանաք մեր տուած յայտարարութիւնից եւ Կանոնադրից, վերապահելով այդ իրաւունքը միայն մեզ: Որպէսզի կարողանանք մի որոշ սխտեմի վերածել մեր ժողովրդական մուտքերը, նախ վճռեցինք 1) մեր ծախքերը չափաւորել, 2) աւելորդ մարդկանց զուրս քշել, որոնք ծանրանում են ժողովրդական վրէժն, 3) ժողովրդից մեր սպասելիքը որոշել եւ անմիջական մեր հրահանգով եւ մեր պատասխանատուութեամբ հանգանակել:

Մենք այդ ուղղութեամբ էլ զուրս քշեցինք, մեր Օգոստոսի խորհրդակցութիւնից յետոյ, Սարհատի եւ Ռուբէնի մօտից 45 զինուոր եւ փախստական, 10 տղաբուկներ էլ զրկեցինք ժողովուրդից եւ մեզինց օգտուելու իրաւունքից եւ թողել ենք այժմս 27 զինուոր, որոնք պիտի պահուին մեր եւ ժողովուրդի հաշուին: Որովհետեւ մենք արտասահմանեան օժանդակութեան վրայ շատ վստահ չենք եւ բացի դրանից միանգամից ժողովրդեան եկամուտից ձեռք քաշելը վատ կ'ազդէր նրա զոհողութեան արամադրութեան վրայ, չնայելով նրա անտեսական ամենասուկալի նեղ վիճակին, որոչեցինք իւրաքանչիւր շրջանի վրայ որոշ տուրք՝ իրենց կարողութեան համաձայն.

1) Վահագնեան շրջան՝ 4 քիլա ցորեն, 4 լիդր եղ, 2 ոչխար, 500 դահեկան 10 գիւղից: Այդ գումարով պէտք է Հոկտեմբերից մինչեւ 1907 Ապրիլը պահեն 3 զինուոր եւ անցորդ խմբերին:

2) Հովիտ՝ 500 դահ. 2 քիլա ցորեն, 2 լիդր եղ, (10 գիւղ), պահեն 2 զինուոր Xից (Հոկտեմբերից) մինչեւ IV (Ապրիլ):

3) Սոխակեան՝ 2600 դահ., 6 զինուոր Xից-IV (20 գիւղ):

4) Սահակեան՝ 1000 դահ., 4 քիլա ցորեն, 3 զինուոր Xից-IV (8 գիւղ):

5) Կուռածաղիկ՝ 3800 դահ., 3 զինուոր Xից-IV (20 գիւղ):

6) Ովասիտ՝ 4000 դահ., 5 փախստականի եւ կէս զինուորի ծախս՝ Xից-IV (20 գիւղ):

Գումար՝ 12400 դահ., 10 քիլա ցորեն, 6 լիդր եղ, 2 ոչխար:

Այդ գումարի աւելորդը պէտք է մենք ստանանք, իսկ եթէ պակասեց՝ լրացնենք Կ. Կ. ի դանձանակից:

Այդ գումարների համար տրուած է [վկայական ?] Կ. Կ. ի կողմից, որով կարող են պանծել. առանց այդ վկայականի չեն կարող ստանալ. իսկ զինուոր, փախստական եւ այլն մարդիկ իրաւունք չունեն մի փարայի նոյնիսկ պահանջ անելու: Հակառակ պարագային որպէս խաչադրոյ պէտք է պատժուեն:

Մենք ժողովրդական մուտք ունեցել ենք ուրեմն մինչեւ այժմս մօտ 65.000 դահեկան. եթէ ապրուստի ծախքն էլ վրան դայ՝ մօտ 150,000 դահ., իսկ այժմս ժողովրդեան ընկած վիճակը ի նկատի առնելով եւ բազմաթիւ տրտուներ, վեց ամսուայ մուտք պէտք է լինի 12,400 դահ., 10 քիլա ցորեն, 6 լիդր եղ, 2 ոչխար, որ պիտի նուազեցնել միւս կիսամեակին:

Կաղմակերպական ել եւ մտից հաշուեկշիռը պ. Սարհատ եւ պ. Տատրակ առանձին առանձին են պահել մինչեւ այժմս եւ հնարաւորութիւն ու ժամանակ չլինելով միացնել, ուղարկում ենք առանձին առանձին, — հաշուեկշիռ Սարհատի, հաշուեկշիռ Տատրակի:

Հաշուեկշիռ
Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան
Գուրամի Կեդրոնական Կոմիտէի, 1904 թիւ
(Սարհատի հաշիւ)

Մուտք	սկի արծաթ	դրուշ
1904 — Քաջաղործից Սարտոյի ձեռքով	19	
1904 — Քաջաղործից Սարտոյի ձեռքով	19	9
> — Տատրակից	33	
> — Կոմիտէ	30	
Նպաստ բաժնելու համար		
> — Տատրակից	50	
> — >	140	
	352	9
		38196

Մուտք	սկի արծաթ	դրուշ
1904 — Զինուորական ապրուստի, շորի, թղթակցութեան		3959
> — Փախստականներին, զինուորներին, աղքատներին նպաստ		3508
> — Բանտի ծախք		625
> — Սուրհանդակի		442
> — Նպաստ դաւաճանաց		20069
		28.008
		28.008
	մնացորդ	9598
		38.196

1905 թիւ
(Սարհատի հաշիւ)

Մուտք	սկի արծաթ	դրուշ
1904ի հաշուից մնացած		9573
1905 14/ 1, Տատրակից՝ Քաջաղործի ձեռքով	20	
> 20/ 1, >	>	> 10
> 4/ 2, >	>	> 10
> 7/ 3, >	>	> 10
> 7/ 3, >	>	> 10
> 7/ 3, >	Կորիւնի	> 10
> 27/ 3, >	>	> 10
> 7/ 4, >	Սարտոյի	> 10
> 24/ 6, Շամի ընկերներից		30
> 28/ 6, Մուտից		100
> 28/ 7, Տատրակից՝ Տիգրանի ձեռքով		10
> 5/ 5, >	Սարտոյի	> 30
> 21/ 8, >	>	> 10
> 29/ 8, >	Գրիգորի համար	10
> 3/10, >	Շեկոյի ձեռքով	10
> 14/10, >	Քրմավայրին	10
> 15/11, >	Վկայի ձեռքով	8
> 22/10, >	>	> 15

Ներքին կազմակերպական մուտք	սկի արծաթ	դրուշ
Գիւղորէից հանգանակած	72	2
Գիւղերից առնուած	80	
	471	2
		9573
		60481

Մուտք	սկի արծաթ	դրուշ
1905 — Զինուորների ապրուստի, շորի, թղթակցութեան		24066
> — նպաստ սպանուածների ընտանեաց, փախստականներին		10363
> — Կարօտեալներին, բանտի ընկերներին	10	5948
> — Սուրհանդակի, ուղղամթերքի		2000
> — Ղարբի վնասուածներին	50	
> — Քրմավայրին նպաստ	30	
	90	42377
		52097
մնացորդ		8384
		60481

Հաշուեկշիռը՝ 1906 Յուլիսից
(Սարհատի հաշիւ)

Մուտք	սկի արծաթ	դրուշ
1905, մնացած դրամը		8834
1906, 10/1 — Տատրակից	5	
> 1/5 — >	10	
> 7/5 — >	10	
> 16/5 — >	10	
> 11/6 — >	22	
> 27/6 — Զրարերդից սուրհանդակ Մուսայի սրուած ծախքի մնացորդը	10	
> 5/7 — Տատրակից	20	
> 15/7 — >	20	
Ժողովուրդից հանգանակած	44	42
		2600
	151	42
		10964
գումարն է գուրուշով՝		28132
էլք		25100
մնացորդ		3023
Ելք	սկի արծաթ	դրուշ

Մուտք	սկի արծաթ	դրուշ
1906 — Զինուորական ապրուստի, շորի, թղթակցութեան		8802
> — նպաստ Դաշնի եւ դաւաճող փախստականներին, սպանուած զինուորների ընտանիքներին եւ կարօտելոց		11378
> — Բանտի ընկերներուն		1152
> — Սուրհանդակներու		382
> — Կորուստ		3400
		25100

Պատճէկ Տատրակի հաշուի (1904)

Մուտք	սկի արծաթ	դրուշ
1904 — Արեւմտեան Բիւրոն Ֆիլիպպէի վրայից շրկել է յանուն կարօտեալների Լ. Օ.	41	67
> — Զրարերդից՝ յանուն Սարհատի եւ զինուորական պիւտճէի	25	
> — Արեւելեան Բիւրոյից՝ Սարհատի եւ զինուորների պէտքերի	33	
> — Արեւելեան Բիւրոն, Քարից՝ ձեռ... Կանկի յանուն կարօտելոց	220	
> — Արեւմտ. Բիւրոն, յանուն կարօտեալների, Ֆիլիպպէի վրայէն	33	31
		352
Գումարն է		98

Ելք	նսկի	գրուշ	Ելք	նսկի	գրուշ
1904 — Բարձրաւանդակի ճօտ 3000 կարտեալներին՝ անձգլուխ մէկ ու կէս դէն., ընկալազրով	41	67	1905 — Յանուն Սարհ.ի եւ զին. պէտքերի տրուեց ընկալազրով	20	
> — Բարձրի բանտարկեալներին	10		> — > > > > >	20	
> — Բանտարկեալներին ձեռք... զին. Գրիգորին	5		> — > > > > >	20+10	
> — Բարձրի 7500 կարտեալոց՝ անձգլուխ 2 դէն., ձեռամբ Սարհատի բաշխեալ, ընկալազրով	140		> — > > > > >	30	
> — Հրայրի որբերին՝ 4, Բէնճում բանտարկեալ Մաշադիին՝ 2	6		> — > > > > >	40	
> — Բարձրի Դուրանի կարտեալներին, բանտում վախճանեալներին ընտանեաց եւ այլն	9		> — > > > > >	7	26
	211	67	> — > > > > >	10	
> — Յանուն Սարհատի եւ զին. պէտքերի, ընկալազրով	33		> — > > > > >	10	39
> — > > > > > >	25		> — > > > > >	10	
> — > > > > > >	20		> — > > > > >	10	
> — > > > > > >	20		> — > > > > >	10	
> — > > > > > >	7		> — > > > > >	10	
> — Յանուն Յեսուի՝ յօգուտ որբերի եւ աղքատաց	13		> — > > > > >	10	
	339	67	> — > > > > >	10	
պատրաստ դրամ	13	31	> — > > > > >	10	

Պատնէն Տատրակի հաշուի (1905)

Մուտք	նսկի	գրուշ	Ելք (շար.)	նսկի	գրուշ
1905 — Արեւել. Բիւր. Քարի Կոնկի միջոցաւ յանուն Սարհատի եւ զինուորական պէտքերի Լ. Օ.	110		1905 — Յանուն Սարհ.ի (Մուտից եւ Տ. Ձաւ.ից) ընկալազրով	50	
> — Արեւելեան Բիւրոն Քարի վրայից՝ յանուն Սարհ.ի եւ զինուորական պէտքերի	110		> — Յանուն Սարհ.ի ընկալազրով՝ 20, ցուցակով՝ 5, զս. ցուցակով՝ 15,82	40	82
> — Տ. Ձաւր.՝ ձեռամբ Մուտի յանձնել էր յանուն Սարհատի՝ 50 ոսկի, յանուն Ղարսի՝ 50, յանուն Յեսուի՝ 35	135		> — Յանուն Սարհ.ի ընկալազրով՝ 15 զս. ընկալազրով՝ 13	28	
> — Տ. Ձաւ. Բարձրաւանդակի վրայէն յանուն կարտ[եալներին]	150		> — Յանուն Սարհատի ընկալազրով՝ 10 ցուցակով՝ 9,15	19	15
> — Պատրաստ դրամ 1904ի հաշուից	13	31		591	85
	610	31	պատրաստ դրամ ի նոր հաշիւ՝	18	54
զուտմարն է	610	31		610	31

Պատնէն Տատրակի հաշուի (1906)		Պատնէն Տատրակի հաշուի (1906)		Պատնէն Տատրակի հաշուի (1906)	
Մուտք	նսկի	գրուշ	Մուտք	նսկի	գրուշ
1906 — Պատրաստի դրամ 1905ի հաշուից	18	54	1906 — Յանուն Սարհատի եւ զինուորական պէտքերի, ընկալազրով	5	
> — Արեւելեան Բիւրոն Սարհատի անունով ուղարկել է Քարի Կոնկի միջոցաւ՝ 2000 բուրլի կամ Լ. Օ.	230	54	> — > > > > >	10	
> — Արեւելեան Բիւրոն յանուն բանտարկեալներին 500 բուրլի կամ Լ. Օ.	57		> — > > > > >	10	
> — Արեւելեան Բիւրոն յանուն կարտեալոց 2500 բուրլի կամ Լ. Օ.	287	54	> — > > > > >	18	64
	593	54	> — > > > > >	142	
ընդհանուր զուտմարն է	593	54	> — > > > > >	24	1
			> — > > > > >	209	65
Ելք	նսկի	գրուշ	1906 — Բարձրի եւ Դուրանի զանազան կարտեալներին		26
1906 — Յանուն Սարհատի եւ զինուորական պէտքերի, ընկալազրով	5		> — Յանուն Յեսուի յօգուտ որբերի, ընկալազրով	10	
> — > > > > > >	10		> — Յանուն կարտեալոց եւ որբերի, ընկալազրով	98	
> — > > > > > >	10		> — Կարտեալոց եւ բանտարկեալոց տրուել է	1	13
> — > > > > > >	18	64	> — > > > > > >	1	65
> — > > > > > >	142		> — Բանտարկեալներին յանձնուած Սարհատի միջոցաւ	57	
> — > > > > > >	24	1	> — Սարհատի եւ զինուորական պէտքերին, ցուցակով	10	
> — > > > > > >	209	65		290	50
> — Բարձրի եւ Դուրանի զանազան կարտեալներին		26	զուտմարն է	303	4
> — Յանուն Յեսուի յօգուտ որբերի, ընկալազրով	10		ընդհանուր զուտմարն է	593	54
> — Յանուն կարտեալոց եւ որբերի, ընկալազրով	98				
> — Կարտեալոց եւ բանտարկեալոց տրուել է	1	13			
> — > > > > > >	1	65			
> — Բանտարկեալներին յանձնուած Սարհատի միջոցաւ	57				
> — Սարհատի եւ զինուորական պէտքերին, ցուցակով	10				
	290	50			

Իրամական պահանջներ

Վերը ցույց տուինք, թէ յեղափոխական տեսակէտից անհրաժեշտ է գոնէ Բարձրաւանդակի ժողովուրդը պահել երկրի մէջ, մեր նպատակներն ու ձեռնարկներն իրագործման համար։ Դրա համար անհրաժեշտ դատանք տաճկական 6000ից մինչեւ 7000 ոսկի իբր նըպատ։ Զինուորական պէտքերի համար՝ 1500ից 2000 տաճկական ոսկի, նախապատրաստական ձեռնարկներ՝ 1500-2000, բանտ՝ 500-800, այլ եւ այլք՝ 300-500,

ուղղականի գնման՝ 1500-2000, սուրհանդակի՝ 700-1000:

Գումարը՝	6000- 7000
1500- 2000	
1500- 2000	
500- 800	
300- 500	
1500- 2000	
700- 1000	
12000-15300	

Այդ զուտմարից մեր ներքին մուտքը զինուորական պարտքերի համար հազիւ լինի 100 ոսկի, իսկ մնացածը սպասուում է զրսից, որ հնարաւոր լինի ժողովուրդին չկեղեքել, յեղափոխութեան գոյութիւնը պաշտպանել եւ մի գոյն ու ձեւ տալ այստեղի կազմակերպութեանը, ապա թէ ոչ, մենք ոչ թէ յեղափոխականներ կը լինենք, այլ մի մի աննպատակ աշխիւներ։

Որպէսզի Դուրանի ժողովուրդն չփճանայ, հողերը ձեռքից չզնայ, չզաղթի, մենք օգնելու ճարը զրտնում ենք միմիայն մի զիւղական բանկ հիմնելու մէջ, զիւղացուն սալաֆից, Փայիզից, մերբայութիւնից, մարունայութիւնից, չիֆթըլիկութիւնից ազատելու համար։ Այդ նպատակով աւելորդ չենք համարում խնդրել, որ լեզալ հողի վրայ կազմակերպութիւնը աշխատէր մի բանկ հիմնել Դուրանում, իսկ եթէ ազատ ճանապարհով չյաջողուց, զնել կազմակերպութեան տրամադրութեան տակ 30,000 բուրլի, միմիայն պարտք տալու եւ առնելու։ Ի հարկէ այդ դէպքում անհրաժեշտ են եւ մասնաւորապէս դրանով զբաղուող ինտելիգենտ բարեխիղճ ուժեր։ Ցանկալի էր որ այդ նիւթի վրայ եւս լուրջ ուշադրութիւն դարձնէք։ Գիւղական բանկը մի փրկիչ է կեղեքուած հայ տարրին՝ զազան հարուստների եւ ազաների ճիրաններից ազատելու համար։

Եղած ներքին զինուորական եւայլն ուժերը

Այժմս Դուրան-Բարձրաւանդակում գտնուում են 27 զինուոր։ Մեր այժմեան գործունէութիւնը նկատի առնելով, այդ քանակութիւնը դեռ շատ է մեր պէտքերին, բայց հազիւ կարողացանք կարճ ժամանակամիջոցում հարկւրաւորների թիւը հասցնել 27ի։ Արտասահմանի եւ երկրի Կ. Կ. ներք, ի նկատի ունենալով որ զինուորական ուժեր մեզ պէտք չեն, այլեւս չպէտք է ուղարկեն զինուորական ուժեր։

Վերջերս Արեւել. Բիւրոյի յանձնարարութեամբ եկան երկու ընկերներ եւս (օժանդակ)։ մինը Դուրանում է, միւսը՝ Բիւրակնում։

Կ. Կ. անդամներն են Տատրակ, Սարհատ եւ Ռուբէն, իսկ Վկան՝ խորհրդատու։

Մեզ առայժմ անհրաժեշտ է մի ընկեր Դուրա- նում, ցանկալի էր որ լինէր Կոմսը կամ Շամի Սար- գիսը: Երկրի ընդհանուր, միատեսակ գործ ստեղծե- լու համար լաւ կը լինէր որ ուղարկուելէք ընկերները լինէին փորձուած երկրի ընկերներից

Մի կամ երկու ընկեր Սալնոյ Զորում, մի կամ երկուսը Բիւրակն-Ապահունիքում:

Նորից շեշտում ենք առողջ կազմ ունենալու վը- րայ. դրութիւնը շատ ծանր է եւ հարկաւոր են ճար- պիկ եւ երկաթէ մարդիկ:

Քիւրդ-տանկական յարաբերութիւն

Մշոյ աշխարհում, շատ քիչ բացառութեամբ, ազ- Գարնակութեան մեծ մասը կազմում են հայ, քիւրդ եւ թիւրք ազգեր: Քիւրդ ու թուրք տարրը կազմելով ազ- Գարնակութեան փոքրամասնութիւնը, մեծ մասի իշ- խող եւ ղեկավար տարրն են կազմում: Քիւրդ եւ թուրք նշանակում է մի տղրուկ, որ իւր գոյութիւնը ապա- հովում է հայի աշխատանքով ու արիւնով: Այնպէս որ հայի ու քիւրդ ու թուրքի տնտեսական շահերը իրար հակառակ են: Ուստի դժուար թէ կարելի լինի հայ- կական կազմակերպ. կից եւ ներդաշնակ մի դաշնակ- ցութիւն կազմել Դուրանում. ի հարկէ խօսքը մեծա- մասնութեան է վերաբերում: Քիւրդերի եւ թուրքերի մէջ կայ մի փոքր դասակարգ, «ոռայ» դասը, որը հա- մարեա նոյն չափով դժուարութիւնների է բախում, ցեղական, դաքիլստաքական կապակցութեան պատ- ճառով: Քիւրդը իրեն հաշուում է մի ցեղի, մի աշիրէ- թի մասնիկը. նա շարժուելու է այնպէս ինչպէս իւր ցեղը, իսկ ցեղը պէտք է շարժուի այնպէս, ինչպէս հրամայեց ցեղապետը: Այնպէս որ այդ դասի մէջ տը- դիտութեան, ընտանեկան աւանդութիւնների պատճա- ռով անհատական դատողութիւնը, ինքնուրոյն շար- ժումը պակասում է ցածր դասակարգի մէջ: Թէեւ ի- րենք զզոււմ են մեր պահանջների իրաւացի լինելը եւ իրենց անտանելի դրութիւնը: Այդ դասակարգի այդ յատկութեան պատճառով դեռ շատ եւ երկար ժամա- նակ է հարկաւոր՝ փշրելու նախ նրա սնտոյի հայեացք- ները, ցոյց տալ ճշմարտութիւնը, եւ այն գոհարբու- թիւններին վարժեցնել, որը պահանջում է յեղափո- խութիւնը: Այդ դասակարգի դրաւումը թէեւ ցանկա- լի է, բայց անհնար է առայժմ ցածրից վերեւ քա- րողչութիւնը, նրանց տգիտութեան եւ աւանդութիւն- ներով կաշկանդուած լինելուն պատճառով: Կայ մի դասակարգ եւս՝ բարձր դասակարգը, որը չնայելով տնտեսական հրամայողական պայմանների բացակա- յութեան, զանազան հանգամանքներից դրդուած յա- րում է հայ յեղափոխութեանը: Դրանցից ոմանք թուրք

կալուածատէրերն են, որոնք օգտուում են հայկական գիւղերից եւ վախենալով՝ յարում դէպի յեղափոխու- թիւնը: Այդպիսի բարեկամներ ունենք Դուրանի շատ գիւղերում, որոնք հայ խղճուկ գիւղացիների խարխուլ իրճիթների մէջ կանգնեցրած ունեն իրենց գեղեցիկ քէօշկերը: Երկրորդ տեսակի բարեկամները քիւրդ հա- լածուած գիւղապետներն են, որոնց տնտեսականը թէեւ լաւ է, բայց հնուց սովոր լինելով ազատութեան, այժ- մըս կառավարութիւնից ճնշոււմ են: Դրանք կիսան- կախ բէգերն ու ցեղապետներն են, որոնք առատ ոս- կիների մէջ նոյնիսկ նեղն են զզոււմ՝ կառավարական ցանցերի մէջ: Այդ դրամի մարդիկ մեզ աւելի դիւրա- մատչելի են եւ կարելի է յուսալ:

Երրորդ՝ կայ մի փոքրիկ դաս եւս՝ կրթուածնե- րի: Դրանք տաճիկ եւ քիւրդ գիւնուորականներն են եւ դրանցից շատ քիչերն են համակրում մեզ եւ օգնում շատ դէպքերում: Եթէ մի ուժեղ տաճիկ ձեռք ընկնի, հնարաւոր կը լինի այդ դասակարգի միջոցաւ մի հիմ- նաւոր գործ ձեռնարկել:

Հայ-տաճիկ-քիւրդ համերաշխութեան համար չի իննայում ոչ մի միջոց եւ կարելի է ասել, որ անուա- նական մեծ քանակութեամբ բարեկամներ ճարուել են, բայց մի բան կայ, որ այդ հայ ժողովուրդի արիւնով եւ կազմակերպութեան դրամական միջոցներով կարե- լի՞ է ապահովել քրդի կամ տաճիկ հետ մեր միութիւ- նը: Նրանք մեզ հետ միանալով հասկանում են մեր թոյլ լինելը եւ այդ զգալով սառչում. իսկ որպէսզի նրանց կապը պահպանենք, ստիպուած պէտք է լինենք դրամով եւ զէնք նուիրելով նրանց աչքը կուրացնել, երբ մեզ համար մահացու հարուած է մեր ուղղական ամենաանշան ուժից անգամ զրկուելը: Հենց այդ պատճառով այժմ այդպիսի նուէրներ տալը դադա- րեցրել ենք, որից երեւի շուտով կը սկսուի մի վնա- սակար հակառակ ընթացք: Երկու կողմն էլ վնաս է:

Մենք այժմ այն կարծիքին ենք, որ անհրաժեշտ է խորութիւն դնել համակրութիւն ցոյց տուողների մէջ, չընտրել այնպիսիները, որոնք շահագիտական նպատակով մտնում են կազմակերպութեան մէջ, չընտ- րել նրանց, որոնք շունենալով յեղափոխական հասու- նութիւն՝ ինչ ինչ պատճառներով մտնում են կազմա- կերպութեան մէջ. ընտրել միմիայն նրանց, որոնք բնաւորութեամբ յեղափոխական են եւ նրանց յեղա- փոխական լինելու լուրջ շարժառիթներ կան, եւ բա- ցառութիւն կազմել այն օտարների վերաբերմամբ, ո- րոնց նոյնիսկ առերես բարեկամութիւնը անհրաժեշտ է մեր գոյութիւնը պահպանելու եւ սուրհանդակային գործի համար:

Մեր այժմեան բարեկամներից աչքի է ընկնում Խութայ քիւրդ ցեղապետ Ղասում բէգը, որ շատ ծա- ոայութիւններ է անում, բայց թէ վերջը ինչով պէտք է վերջանայ, չենք կարող երաշխաւորել: Կան ուրիշ

շատ բէգեր եւ աղաներ, հասարակ քրդեր ու մի քանի տաճկական սպաներ (զարութներ):

Այժմ պանք այն կէտին, թէ մենք ի՞նչ կարծիքի ենք կովկասեան Խնդրի վերաբերմամբ:

Մենք տեսնում ենք, որ Կովկասեան Խնդիրն եւս չինձու եւ արհեստական մի երեւոյթ է, այլ ունի իւր լուրջ շարժառիթները, ուստի կարծում ենք, որ Կով- կասեան գործը, եթէ նոյնիսկ մեզ եւ Սարուստանի գա- նազան մարմիններին ցանկալի էլ չլինի, անհնար է կանգնեցնել: Մեր կարծիքով այդպիսի շարժումը ու- նի իւր ստիպողական պահանջը, ուրեմն եւ հարկաւոր է. բայց միեւնոյն ժամանակ ցոյց տուինք անցողակի կերպով, որ այստեղ եւս յեղափոխութիւնը անհրա- ժեշտ է, որ ունի իւր լուրջ պատճառները, որ զանա- զան խելացնոր մարդկանց ադիտացիա է, այլ մի բնա- կան երեւոյթ, որ առաջ է եկել տաճկական ծանր եւ անտանելի ռեժիմից: Բացի դրանից այստեղիւր մի նոր երեւոյթ է, այլ ունի իւր անցեալը՝ ներկուած հա- թիւր հազարաւորների արիւնով, սրբապորժուած հազար ու հազար նահատակների կեանքերով: Մի դաւաճանու- թիւն կը լինէր թէ՛ մեր եւ թէ՛ ձեր կողմից չճանաչել երկուսի (Կովկասի եւ Տաճկաստանի) էլ գործունէու- թիւնը: Իսկ եթէ ճանաչուեց, պարտաւոր է ուժեղը թոյլին օգնել: Այստեղ կայ Հայկական Հարց, իսկ ե- թէ հայկականը դուր չի գալիս, հաշուեցէք մի հի- լոտ(?) դասակարգի հարց, որին պարտաւոր են օգ- նել, եթէ ոչ հայը, այլ գոնէ իսկական մարդը, որը թէկուզ ազգային դադափարն էլ ընդունելու չլինի:

Վերջացնելով մեր խօսքը, մնում է մեզ ցանկալ Ձեզ, որ արիւնոտ ժողովուրդի բախտը տնօրինելու մեծ ու պատասխանատու գործի հետ կը խաղաք, յա- ջողութիւն, որ կարողանաք մարդկային առողջ դատու- ղութեան ամբողջ թափով՝ ծրագրել ու հարթել դէպի Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան իղէալը առաջ- նորդող ուղին:

Բարձրաւանդակ-Դուրանի
Կեդրոնական Կոմիտէ
ՌՈՒԲԷՆ ՏԱՏՐԱԿ
(ԿՅԻՔ Բարձրաւանդակի Կ. Կոմիտէի)

14 Նոյեմ. 1906 Ք., Շղթայ.

- (1) Մշոյ կուսակցական ծածկանունը:
- (2) Ըսուած է, կ'ենթադրեմք, պակտոյ եւ ատով իսկ Յիգե- մը ջլատոյ միջոցներում մասին:
- (3) Գեորգ Զաւուշի:
- (4) ԲՅագրիմ մէջ՝ երբ տոյ կէտ:
- (5) ԲՅագրիմ մէջ՝ կիտաւար:
- (6) Կովկասէն, Ռուսաստանէն:

2.— ԴՈՒՐԱՆԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

1. Ի՞նչպէս կառավարել Համայնքը.

Ի նկատի ունենալով, որ շատ տեղեր ինչ ինչ պատ- ճառներով չեն գործադրուում Կանոնադրի շատ կէտերը, եւ կամ այժմեան պայմանները տարբեր լինելով ա- ոաջուանից, հին Կանոնադրի մի քանի կէտերը ան- համապատասխան են այժմեան պայմաններին, որոշ- ուեց քննել Կանոնադրը եւ աւելացնել մի քանի ծա- նօթութիւններ եւ կառավարել խմբերը, գիւղերը եւ շրջանները ըստ այդ Կանոնադրի յօդուածների յաւել- ուածներին՝ 9, 65, 84, 85, 103, 104, 107, 108, 117 եւ աւելացրած ընդհանուր ծանօթութիւններին:

Իւրաքանչիւր գիւղի մէջ լինելու է մէկ կամ աւե- լի կամուրներ խումբ, որ կառավարուելու է Կա- նոնադրի յօդուածների համաձայն:

Գիւղը պէտք է կառավարուի Գործ[ադիր] Մար- մինով. բայց որովհետեւ շատ գիւղեր այդ մարմինը քայքայուած է, ուստի գիւղական, կառավարական ու յեղ[ափոխական] գործերը կառավարելու համար՝ պէտք է նորից վերակազմել այդ մարմինը, կանոնա- ւոր ընթացք տալու համար վերեւ յիշուած երեք գոր- ծերին:

Գործ. Մարմինը պէտք է կազմուի հետեւեալ ան- դամներից՝ խմբապետից, օչնականից, իսկ եթէ գիւ- ղում երկու խումբ կայ, փոխանակ օչնականին՝ միւս խմբապետից եւ ռէսից, որը անպայման կերպով կամ պէտք է ընտրուի Կ. Կոմիտէի կողմից եւ կամ ընտրու- ւած է խմբից եւ հաստատուած շրջանի կոմիտէից: Հակառակ պարագային ռէսը չի կարող ճանաչուել որ- պէս ընկեր եւ Գործ. Մարմնի անդամ:

ՄԱՆՈՒԹ.— Ռէսների փոխուելը եւ նրանց տեղ մեր ընկերներից դրուելը որոշուեց նրա համար, որովհե- տեւ նրանց ինքնազուլի կերպով գիւղը կառավարելուց եւ տուրքեր հաւաքելուց առաջ են գալիս շատ գեղ- ծումներ եւ ընդհարումներ խմբերի հետ, եւ բացի դը- րանից, պայմանները այնպէս դասաւորուած լինելով, որ առանց ռէսի գիտութեան՝ մի գիւնուորական խմբի գիւղը իջած ժամանակ, կարող էր ի գուր տեղ վտանգ- ներ առաջ գալ, եւ բացի դրանից առանց ռէսի օչնու- թեան տեղական խմբերը անկարող են գիւղը կառա- վարել, յեղ. եւ կառավ. տուրքերը արդար եւ կանո- նաւոր դանձել, եւ վերջապէս գեղծումները աւելի չա- փաւորելու համար, որոշուեց գիւղի ամենափաստահի շահատեններից մինը ընտրել մեր կամ խմբի կողմից, որ պիտի վաւերացուի կոմիտէի կողմից եւս, որ պէտք է ճանաչուի որպէս Գործ. Մարմնի անդամ եւ ռէս, եւ առանց խորհրդակցելու խմբապետի եւ ընկերջը հետ ոչ մի գործ չպիտի կատարէ, լինի կառավարա- կան, գիւղական եւ թէ յեղափոխական:

Շրջանի կոմիտէի գանձապահի պարտականութիւնները որոշուած են Կանոնադրի մէջ:

2. Ինչպէս կանոնադրել ստացուած տեղական եկամուտները եւ առաջն առնել գեղծումների եւ աւելորդ ծախսերի

Ի նկատի ունենալով, որ կոմիտէների, զինուորների, Գործ. Մարմինների կողմից եղած հանգանակութիւնները, նուէրներ հաւաքելը եւն. տեղիք է տալիս զանազան բաժնատէրերի՝ ժողովուրդների կողմից, եւ կարող են առաջ գալ զեղծումներ եւ անիրաւայի պահանջներ, եւ բացի դրանից անհնար կը լինի որոշ հաշուի տակ առնել ժողովուրդից ստացուելիք եկամուտները, ուստի որոշուեց արդիւնել կոմիտէների, Գործ. Մարմինների, զինուորների, խմբապետների, փախտականների եւն. անհատների կողմից հանգանակութիւն անել առանց Կ. Կոմիտէի որոշման եւ նրանից տրուած վկայականին, վաւերացրած պաշտօնական կնիքով: Հակառակ պարագային, պատասխանատուութեան կը կանչուեն հանդանակողները եւ նրւէրներ ստացողները, որպէս ինքնազուլի, կազմակերպական օրէնքներ չճանաչող եւ խաչադողեր:

Բացառութիւն են կազմում այնպիսի անակնկալ դէպքերի մասին եղած հանգանակութիւնները, որոնք պահանջում են անմիջական օգնութիւն, օրինակ՝ յանկարծ մի ամբաստանելի բռնուելը, որ կարող էր մի քանի ոսկով ազատուել, եւայլն: Եւ բանտարկեալների ու վնասուածների համար եղած մասնաւոր հանգանակութիւնները, որ կարող է անել Գործ. Մարմինը կոմիտէի հաւանութեամբ ու աջակցութեամբ. եւ տուգանքները, կամաւոր նուէրները, խմբերից ստացած ամսավճարները, որոնք պէտք է գանձուեն՝ խմբական 2/3 մասը եւ 1/3 մասը կոմիտէական գանձարաններում:

Բոլոր ստացած եկամուտների մասին կոմիտէն թէ Գործ. Մարմինը, խմբապետը թէ զինուորները եւ կամ ուրիշները պէտք է հաշիւ ներկայացնեն Կ. Կոմիտէին եւ ստանան եկամուտի համաձայն իւրաքանչիւր տեղի կամ խմբի համար կնքուած անդորրագիր եւ յանձնեն նուէր բերողին, հակառակ դէպքում այդ դրամի կամ նուէրի կրկնապատիկը կը պահանջուի գանձողից եւ պատժի կ'ենթարկուի չներկայացնելու պատճառների համաձայն:

Հանգանակութիւնը պէտք է կատարուի հետեւեալ ձեւով.— Կ. Կոմիտէն խորհրդակցելով տեղական կոմիտէի հետ, կ'որոշէ հանգանակուելիք դրամի կամ նիւթերի գումարը, իւրաքանչիւր դիւղի կարողութեան համաձայն, կը տրուի շրջանի կոմիտէին ցուցակ եւ պաշտօնական վկայական, որով իրաւունք կ'ունենայ հանգանակել տրուած ցուցակի համաձայն: Հաւաքելուց յետոյ, պէտք է տայ իւր ստորագրութիւնը ռիւ-

զի Գործ. Մարմինն եւ գանձուած դրամը կամ նուէրները ներկայացնէ մանրամասն հաշուով Կ. Կոմիտէին: Ստանայ Կ. Կոմիտէից անդորրագիր իւրաքանչիւր դիւղի համար եւ անդորրագիրը յանձնելով տեղւոյն Գործ. Մարմինն իր ստացականը ետ առնէ Գործ. Մարմինից: Այդպէս պէտք է վարուեն նոյնպէս այն բոլոր անհատները եւ մարմինները, որ Կ. Կոմիտէի կողմից հանգանակութիւն են կատարում:

Կոմիտէն իւր ծախքերը պէտք է ծածկէ Կ. Կոմիտէի կողմից տրուած դրամից եւ պէտք է լրացնէ իւրաքանչիւր շրջանի հանգանակուած նուէրների եւ դրամի գումարից:

Կոմիտէն պէտք է ունենայ մի ելեւմտից մատեան, որտեղ մանրամասն պէտք է արձանագրուեն հանգանակուած դրամի, Կ. Կոմիտէի կողմից ստացած դրամի, տուքանդների, ամսավճարների եւն. ստացած մուտքը: Նոյնպէս եւ իւր ըրած ծախքերը, Կ. Կոմիտէին յանձնուած դրամները եւն.: Եւ պէտք է իւրաքանչիւր ամսազուլի, հաշիւները ներկայացնէ ու փակէ Կ. Կոմիտէի հետ միասին:

3. Զէնքի եւ զինապահեստների մասին

Ի նկատի ունենալով, որ ժողովրդական եւ այլ կազմակերպական զէնքերը, որ գտնուում են ժողովուրդի կամ խմբի մի անհատի կամ խմբի տրամադրութեան տակ, ինքնազուլի փոխելուց մի ուրիշի հետ կամ կոմիտէի հրամանով տեղափոխելուց առաջ են պալիս մի շարք վնասներ ու հաշիւների խառնուել, սրանից յետոյ արդիւնում է առանց Կ. Կոմիտէի որոշման փոփոխել զէնքերը եւ մէկից առնելով միւսին տալ: Գիւղի զինապահ պարտաւոր է զիւղի մէջ գըտնուած բոլոր զէնքերի կանոնաւոր պահպանման հսկել եւ հետեւել զէնքերի մասին եղած կանոնները իրագործելու, ինչպէս յիշուած է Կանոնագրում: Հակառակ պարագային, զինապահ նոյնպէս պատասխանատու է զէնքերի եւ փամփուշտների փոխուելու, փճացնելու, ծախելու, կառավարութեան կամ ուրիշին յանձնելու եւ ինքնազուլի գործածման դէպքերում:

Պէտք է կոմիտէն մանրամասն հաշիւ ներկայացնէ իւր շրջանում 903ից սկսուած եղած զէնքերի, կառավարութեան յանձնուածների, կորսուածների, ծախուածների, փճացածների, լեռը գնացածների, իւր շրջանը ուրիշ շրջանից կամ կազմակերպութիւնից մտածների եւ ելածների [մասին] ու մնացած զէնքերը՝ իրենց վրայի համարներով ու փամփուշտներով ու պահպանութիւններով:

Դատավարութիւն

Ի նկատի ունենալով, որ դատավարութիւնը մեզնից շատ ժամանակ է խլում եւ չենք կարող բոլոր դատերին բաւարարութիւն տալ, ուժեր քիչ լինելու պատ-

ճառով, եւ շատ անգամ վնասներ են առաջ գալիս հին դատերի քննութիւնից, միեւնոյն ժամանակ անհնար լինելով դատավարութեանը չխառնուել, որոշուեց սահմանափակել այդ ընդարձակ գործը հետեւեալ ձեւով՝ ինչպէս ցոյց տրուած է Կանոնագրի յաւելուածի մէջ:

Ինչպէս առնել գաղթականութեան առաջը

Քանի որ գաղթականութիւնը լայն ծաւալ է ստացել, որոշուեց այդ հոսանքի առջեւ առնել, համոզելով, բռնի ուժով, եթէ հնարաւոր է եւ կառավարութեան, Առաջնորդարանի ու յեղափոխական ընկերներին զիմելով:

Կառավարութեան զիմելուց այն օգուտները կը սպասուի, որ գուցէ հնարաւոր լինի մուսադա ստանալ տուրքերի դանձման համար, ինչպէս եղել է մի քանի անգամ. հակառակ պարագային մենք ոչինչ կորցրած չենք լինի, քանի որ դրանով ապացուցած կը լինենք, թէ՛ կառավարութեան եւ թէ՛ ուրիշների առջեւ, ժողովուրդի անտանելի վիճակը, եւ եթէ ոչինչով ալ չօգտուենք, գոնէ կառավ. ճնշումների անտարբեր(?) լինելու փաստերի թիւը մէկով եւս կը շատացնենք:

Եթէ դրսից օժանդակութիւն եղաւ, յարմար դատուեց Դուրանում կարօտեալների թիւը շատ լինելու պատճառով, ոչ թէ առաջուայ պէս ցրել ժողովուրդին, որ ոչ մի օգուտ չէր տալիս, այլ աշխատել այդ դրամով, քանի որ քայքայման գլխաւոր պատճառը սալափն է, առաջն առնել՝ փոխ տալով առանց % կամ չնչին տոկոսով պարտատէրերին, որից գանձուելու պայմանաւ:

Բոլորն ալ կարծում են, որ անհնար պիտի լինի գաղթականութեան առաջն առնել, եթէ կառավարութիւնը խիստ միջոցների չձեռնարկէ դրա դէմ:

Փախստականների մասին

Ի նկատի առնելով, որ փախստականները բեռ են աղքատ ժողովրդեան վրին եւ պատճառ են դառնում յաճախակի դէպքերի, որոշուեց հեռացնել [նրանց]՝ որոնք Յեղ[ափոխու]թեան պատճառով են եղել փախստական [եւ] հաստատ է որ ծանր կերպով պատժի կ'ենթարկուեն կառավարութեան կողմից. իսկ անհատական գործերի, զողութեան եւ գէնքի յանձնելու, այսպիսի բաների պատճառով փախստական եղողները չպէտք է ծանրանան ժողովրդեան վրին եւ Յեղ[ափոխութիւնը] չպէտք է խրախուսէ այդպիսիներին իրենից միջոցներ տալով:

Մնացած Յեղ[ափոխութեան] պատճառով եղած փախստականներին պէտք է այն չափով օգնէ ժողովուրդը եւ կոմիտէն, որ պահպանէ իւր գոյութիւնը եւ վտանգ չպատահի:

Այն փախստականները, որոնք յարմարութիւն ունեն իրենց դիւղում ապրելու եւ պարապելու ընտանե-

կան գործերով, չպէտք է ծանրանան ժողովրդի վրայ: Նրանք, որոնք կարող են իրենց շրջանից դուրս մի ուրիշ շրջանում ապրել իրենց աշխատանքով, չպէտք է ծանրանան ժողովրդեան վրայ:

Փախստականները չպէտք է իրենց կողմերը հանգանակութեան ձեռնարկեն, այլ պէտք է իրենց գոյութիւնը պահպանեն կոմիտէի ցոյց տուած ճանապարհով:

Զինուորները եւ նրանց յարաբերութիւնը ժողովրդեան ու կոմիտէների հետ

Կոմիտէն պէտք է զինուորներին աջակցութիւն ցոյց տայ իրենց տրուած յանձնարարութիւնների համաձայն: Կոմիտէն չպէտք է ինքնազուլի շահագործէ զինուորներին՝ հանգանակութեան, դատավարութեան եւ այդպիսի սպարազաներում:

Զինուորները, ժողովուրդի մէջ, բացի իրենց տրուած պահանջներից, ոչինչի խառնուելու իրաւունք չունեն:

Կոմիտէն, միւս մարմինները եւ ժողովուրդը պարտաւոր են զինուորներին պահել, հակառակ պարագային նրանք պատասխանատու են վտանգի եւ չպահելու դէպքերում:

Զինուորների ու կոմիտէների կամ միւսների մէջ եղած անկանոնութիւնների մասին, կոմիտէն պէտք է զիմէ Կ. Կոմիտէին:

Կանանց խումբերը

Ի նկատի առնելով սուրհանդակութեան եւ ուրիշ պարազաներում կանանց խմբերի տուած օգուտները, չպէտք է խմբերը եւ կոմիտէները արդիւն են կանանց խմբեր կազմակերպելուն, երբ ինքնաբերաբար ցանկութիւն են յայտնում կազմակերպել: Բայց պէտք է կազմակերպուեն այն պայմանաւ, որ ոչ մի յարաբերութիւն ու կախում չունենան տղամարդկանց խմբերից. նրանց թէ՛ ներքին եւ թէ՛ միւս գործերը պէտք է գործադրուեն իրենց խմբապետուհւոյ, շրջանի կոմիտէի եւ Կ. Կոմիտէի ձեռքով, իսկ զինուորների, փախստականների, խմբապետների, Գործ. Մարմինների եւ ուրիշների հետ յարաբերութիւն ունենալ, թէկուզ գործի համար լինի, բացարձակ կերպով արգելուած է:

Յիշատակարան

Կոմիտէները պէտք է ունենան յիշատակարան, որտեղ պէտք է արձանագրուեն շրջանում պատահած դէպքերը, կառավարական, քրդական եւ հայ վաշխառուների բռնութիւնները, Յեղ[ափոխութեան] ուրախալի եւ ցաւալի երեւոյթները, մի խօսքով ամէն մի ուշագրութեան արժանի դէպք:

3.— ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԲԱՐՁՐԱԻՆԴԱԿԻ ԿԵՆՏՐ. ԿՈՄ. ՇՐՋԱՆԻ

Table with columns for years (1894, 1906), population (total, male, female), and various categories of settlements (urban, village, etc.).

Ուրեմն՝ Մուշի դաշար ունի 100 գիւղ, 4500 տուն, 29386 բնակիչ հայեր եւ 1117 տուն քրդեր. Պուլանըզի գաւառակի գիւղի հայեր եւ 351 տուն քրդեր. Սասնոյ շրջանը ունի 219 գիւղ, 3962(**) տուն,

31696 բնակիչ հայեր եւ 613 տուն քրդեր. Մուշ քաղաքը ունի 1230 տուն, 7646 բնակիչ հայեր եւ 2162 տուն թուրք-քրդեր. 1 քաղաք + 344 գիւղ, — 10835 տուն, 76890 բն. հայեր եւ 4243 տուն քրդեր եւ թուրքեր:

(*) Միայն 8-9 հայ գիւղեր ունին հողային սեփականութիւն. (**) Ամէն մի տուն հաշուած է 8 անձից բաղկացած:

4.— ՌՈՒԲԷՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Գրուած կարմիր մեղմով, մորմով չափի մամակի գծաւոր երկրորդ բուրքի մը 4 էջերու վրայ: Մատիտով մակագրուած է՝ «1906, մտցնել Հայաստան-թուրքի» (համաձայն համապատասխան բարձրագոյն մը ակնարկելով): Կու տաճի մասն մէկ էջիմ տպագրակամ պատճէնը (գրիչ):

2 Սեպտ. 1906, Դուրբան Սիրիլիք ! Հասան տեղս ձեր յանձնարարականով Յունանը եւ իւր ընկերը: Յաւուր եմք, որ բացի ձեր յանձնարարա-

կանից չկար նրանց հետ մի երկտող, թէ՛ գործի եւ թէ առհասարակ աշխարհի անց ու դարձի վերաբերմամբ: Ինչ եւ է, գուցէ երկրացիներին վիճակուած է կտրուած լինել ամէն բանից, նոյնիսկ գործունէութեան մասին տեղեկութիւն ունենալուց, որի համար դրել են իրենց կեանքը: Քանի որ առիթը ներկայացաւ պարզելու է ձեզ մի հարց: Ինչպէս որ Շամի(1) Ռայոնական ժողովի կարծիքն էր, մենք եւս խորհրդակցելով դուք, որ մեր գործունէութիւնը պէտք է զարգացրնենք մեր կարողութեան եւ դրամականի համեմատութեամբ. կարծում ենք, որ մեր այդ սկզբունքը դուք իրաւացի էք գտնում, բայց քանի որ ձեզից բարոյական ու նիւթական եղած օժանդակութիւնը շատ քիչ է, եւ

մենք այնքան թոյլ ենք որ հաղիւ քարչ տանք Դուրան-Բարձրաւ[անդակի] գործը, սխալ ու միասակար էր ուղարկել երկու հասարակ ոյժեր, որոնք իրենք ղեկավարուելու կարիք ունեն, ինչպէս դուք եւս նկատել էիք: Ճիշդ է, որ մեզ հարկաւոր են մարդիկ, բայց ոչ թէ այդպիսիները, այլ ղեկավար ոյժեր, եւ ղեռ նրանց գալն էլ դրական հետեւանք կ'ունենար միմիայն այն ժամանակ, եթէ որոշուէր որոշ գրամագլուխ՝ նոր շրջան ու նոր գործ ստեղծելու համար: Մենք այդպիսիների գալը բացարձակօրէն միասակար ենք գտնում, քանի որ նրանցից աւելի լաւ զինուորներ ունենք այստեղ, որոնք թէ՛ խելքի, թէ՛ կողմերու ու փորձառութեան կողմից շատ առաջ են, բայց մենք ի նկատի ունենալով որ այդ շրջանը հեշտութեամբ չենք կարող ղեկավարել հեռաւորութեան պատճառով, չենք համարձակուել նոյնիսկ 15-20 դ. զինուոր ուղարկել, միայնալով ինքնազուխութիւններ առաջ գալուց. այժմս շուարել ենք, թէ ի՞նչպէս մի այդպիսի պատասխանատու շրջան, ինչպիսին է Ապ. եւ Բիւր.(2), թողնել մի մի խամ մարդկանց վրին: Նրանց պիտի փորձենք, եթէ յարմար եղան կը պահենք, եթէ ոչ կ'ուղարկենք ձեզ: Տաճկաստ[ան] գործի կողմոց հանելուց աւելի լաւ է լուրը եւ գործ չչինելը:

Յոյս կայ, որ գծերը պէտք է բացուեն. երկրորդ անգամն է, որ յաջող հասնում են. մենք արդէն գրել ենք Ջրաբեր(3) դժերի կանոնաւորման մասին. խընդրում ենք, դուք եւս պատուիրէք, որ լուրջ ուշադրութիւն դարձնեն փոխադրութեան վրայ. Բասէնի զիծը կարելի է բաց անել, եթէ մարդ լինի. այդ պատճառով մի մարդ նշանակելու է Ջրաբերում, որ յատկապէս դրանով զբաղուի. մենք յարմար դուք Մուրատին. խնդրում ենք նրան հանէք այդ աննպատակ կոնկրետից եւ դնէք Ջրաբերի մեր գործերի վրայ, առանց նրան էլ համաշահարիները դէմ եղած գործը առաջ կ'երթայ, իսկ նրա մի պարսիկից սպանուելը ցաւ է Երկրի համար: Խնդրում ենք նորից, որ Մուրատին դնէք Ջրաբեր, նոր գծերը բաց անէք, եւ պատուիրէք որ սուրհանդակներին առանց սպասեցնելու յետ ուղարկեն, երկու օրից աւելի չմնան այդ կողմը: Մեզ համար կենսական նշանակութիւն ունեն լաւ հրացաններ, տասնոց եւ Պարաբլում ատրճանակներ, նոր ծայր եւ հինի իսկական զիլզի, խմոր, մեկլինիտ, կապսիւլ, եւ երկու երեք զինամօ մաշինա ու սուխոյ էլէմենտներ. ուրիշ դատարկ բաներ չուղարկէք. սրանք ամենաանհրաժեշտն են:

Թերթերի մեծ կարիք կայ. խնդրում ենք Ջրաբերի եւ Բարձրաբեր(4) վրայով ուղարկէք ամէնից մի քանի օրինակ, բայց այնքան, որ ռազմամթերքի փոխադրութեանը չվնասէ:

Մենք շատ նեղ դրութեան մէջ ենք գտնուում դրամական անձկութեան պատճառով. ամէն կողմից թափ-

ուել են մեր վրայ Բարձրաւանդակից ու Դաշտից վընասուածները ու օգնութիւն են ուղում, բայց մեր ձեռչկայ ոչինչ. շատ անգամ մեր վերջին փարաները տալիս ենք նրանց եւ այդ պատճառով ծանրանում աղքատ ժողովուրդեան վրին. թէեւ Կոմսը գրել էր, որ ուղարկուել է 2000 ռ., բայց մենք այդ մասին թէ՛ Կորուստից(5) եւ թէ՛ մի ուրիշ տեղից չունենք տեղեկութիւն: Վերջին Դաշն. Խորհրդի որոշման մէջ կար եւ 30.000 յատկացուած Բարձ[աւանդակ]-Դուր[անի] եւ գործադրման նոյնիսկ ձեւն էր որոշուած, բայց այստեղ ոչ դրամ կ'երեւայ եւ ոչ էլ այդ մասին ձեր կամ մի ուրիշ կողմից խօսք: Խնդրում ենք նպաստի մասին լուրջ ուշադրութիւն դարձնել, ամբողջ ժողովուրդը մեզից օգնութիւն է սկսելու. մինչեւ այժմ՝ Սարհատ(6), խարելով, իւր բերնից կտրելով թէ՛ բոնի ու ժով, Բարձրաւանդակի գաղթականութեան առաջն առել էր, ստելով թէ՛ չուտով դրամ կը բերեն ձեզ. իմ պալուց յետոյ ժողովուրդը ոչինչ օգնութիւն չտեսնելով բարբոսի յուսախաբուած ու լքման վիճակի մէջ ընկաւ. այսուհետեւ անկարող ենք խարել ու ժողովուրդի քանդման առաջն առնել, եթէ դրամ չհասնի մեր ձեռքը: Կոմսը գրած էր, որ Տատրակին(7) եւ Վիլային(8) է ուղարկուած դրամները եւ նպաստի մասին մանրամասն դրուած է: Մենք ձեր բռնած այդ ուղղութիւնը շատ միասակար ենք գտնում հետեւեալ պատճառներով: Ժողովուրդի ու գործի ամբողջ ղեկը դժբախտարար անցել է փախստական ընկերների ձեռքը, ժողովուրդը ճանաչում է մե՛զ եւ մեզից է սպասում ամէն մի բան, եւ բացի դրանից յեղափոխութեան վարկը եւ յաջողութիւնը մեզ հետ է կապում. այդ պատճառով, որպէսզի մեր ոտքի տակի հողը ամրանայ, ինչպէս եւ դուք Շամի ընկերները, դրամը պէտք է բաժանենք մենք. բացի մեր գործունէութեան յաջողութիւնից, չկան ազատ մարդկանցից այնպիսի անձնաւորութիւններ, որոնք ձեռնհաս լինեն դրամների կանոնաւոր բաշխման եւ իրազորման Խորհրդի առաջարկած ծրարիւնների: Դժբախտարար ձեր բնորոշ մարդիկ, ինչպիսին են Տատ[րակը] եւ Վիլան (Յեսու) յեղափոխական տեսակէտից լոկ հանդիսատես են գործունէութեան եւ նրանց գործունէութեան սահմանը չի անցնում յարաբերութիւն, այն էլ անհատական, պահպանելուց այն կողմը: Վերջապէս նրանք չուզեալով փախստական լինել, եւ կառավարութեան ուշադրութիւնը նրանց վրայ կենտրոնացած լինելով, ինչպէս եւ իրենք են խոստովանում, անկարող են այդպիսի գործնական խնդիրների մէջ մտնել: Մենք բացարձակ դընում ենք, որ այդ դրամները եւ նամակները որ ուղղուում են ոչ թէ գործի ղեկավարներին այլ ուրիշին, վիրաւորանք է մեզ համար, եւ մենք դրամի կորստեան եւ բաշխման անկանոնութեան մէջ ոչ մի կերպ պատասխանատու չենք: Իսկ եթէ ոչակցիան ուժեղացաւ՝

Մարտի 2, 1906

Մարտի 2, 1906

Մարտի 2, 1906

Ստորագրողը չի կրկնում իր անունը և չի կրկնում իր անունը և չի կրկնում իր անունը...

Ես ևս աստիճանով չեմ կարողանում լինել ինչպես նախորդներս... Ես ևս աստիճանով չեմ կարողանում լինել ինչպես նախորդներս...

Ես ևս աստիճանով չեմ կարողանում լինել ինչպես նախորդներս... Ես ևս աստիճանով չեմ կարողանում լինել ինչպես նախորդներս...

մեզը կ'ընկնի ձեր վրին: Եթէ ցանկանում էք՝ 30-000ի եւ 2000ի եւ առհասարակ եկամ գրամների ու սպասե- լիքների մասին զրէք, իսկ եթէ ոչ՝ կամքը ձերն է. եթէ մենք էլ կարողացանք մի քիչ օղնել ժողովուրդին մի բան կ'անենք, իսկ եթէ ոչ կը թողնենք ամէն ինչ, ինչ որ ուզում է լինի: Ախ դրամ, դրամ, դրամ. դրամի համար խեղդում ենք, դրամի համար կամաց կամաց մեր ընկերները ոչնչանում, սպանւում են, իսկ ժողովուրդը՝ քանդւում, Սատունը ոչնչանում...:

Խորհրդի որոշման համաձայն դրամ էր յատկացուած Պուրակի(9), Մոտկանի եւ ուրիշ տեղերի համար. խնդրում ենք շուտով մարդ ուղարկել Պուրակ, թէ չէ մեր եւ Շամի յարաբերութիւնը բոլորովին կը տրուած կը մնայ: Չնայելով մենք որոշեցինք Շամի հետ խորհրդակցելով գործերը ղեկավարել, եւ այնպէս անել, որ Դուրան-Շամ-Լեոնապար մի մարմին լինի, բայց ահա մի ամիս է, որ ոչ մենք եւ ոչ էլ նրանք հնարաւորութիւն ունեն մի դատարկ նամակ նոյնիսկ փոխանակելու: Չնայելով Երկրիս ընկերների նպատակը այդ է, բայց ինչպէս երեւում է չպիտի կարողանանք իրադրծել, եթէ Պուրակ մարդ չլինի. այդ մասին Շամում խօսել ենք, նորից գրուեց, բայց կարծում եմ, որ նրանք էլ անկարող պէտք է լինեն՝ առանց ձեր կողմից մի ուժեղ մարդ ուղարկուելու: Մարդ ուղարկելիս ի նկատի պէտք է ունենաք Պուրակում եղած դժուարութիւնները եւ ըստ այնմ մարդ ուղարկէք. հաւատացած պէտք է լինէք, որ եթէ մի քիչ չփորձուած ու անտակտ մարդ լինի, եթէ կառավարութեանն էլ չյաջողուի գնդակով վերջացնել, Պուրակի այս ոչակցիայի շրջանում ժողովուրդը սաղ-սաղ կը խմէ: Յատուկ մատնիչների խմբեր կան՝ յեղափոխական կազմակերպութեան ձեւով: Առաջուայ Պուրակը չըկայ:

Այստեղի ժողովուրդի տրամադրութիւնը սպասածից աւելի բարձր է. կազմակերպական գործը նախանձելի վիճակի կը հասնի, եթէ Երկրի մէջ փորձուած, կտրիճ ու թեթեւ քայլով մի ընկեր գայ. ինչպէս եւ Շամի Ռայոնական ժողովը որոշեց, մենք եւս շատ յարմար զըտանք Կոմսին. խնդրում ենք մեր այդ որոշումը յայտնէք եւ ուղարկէք Կոմսին, մենք նրան կը գտնենք յարմար: Ի նկատի ունենալու էք, որ այստեղի գործը անհամեմատաբար աւելի ծանր է քան Շամինը կամ մի ուրիշ տեղինը, դժուարութիւնները աննկարագրելի են, ամէն օր սպասում ենք ընդհարման, մի գիշեր չենք կարող մնալ մի տեղ. ահա 25 օրուայ մէջ 5 խուզարթիւն եղաւ. ցերեկը գորք, գիշերը՝ ջանրեզարներ, դաւաղիւրների առանձին խմբեր. այդ բոլորը պահանջում են այնպիսի մի մարդ, որ կարողանայ այդ բոլորի մէջ

իւր հաւասարակշռութիւնը պահպանել ու գործ տեսնել. գործը ընդարձակ է ու ծանր, հարկաւոր է ղեկավար ուժ, որ իւր փորձառութիւնը չափել ու ձեւել է Երկրի վրայ. այստեղի ժողովուրդի մէջ անփորձը կարծում ենք միասակար պէտք է լինի եւ ի դուր տեղը շուտով գնայ նահատակների շարքը աւելացնելու: Առողջութիւնը եւ լաւ քայլերը ամենաանհրաժեշտ պայպայմաններից մէկն է, որովհետեւ մենք միշտ «անիծեալ» պէս փախչում ենք եւ մեծ մասը անց կացնում բացօդայ ու յաճախ անօթի: Գրածներս դառն իրողութիւն են: Եթէ Կոմսը չգայ առաջարկէք Շամի (Լեո.) ընկերներից Սարգսին(10), նա էլ յարմար է:

Ուղարկում ենք երեք տարուայ՝ 904, 905, 906 մինչեւ Յուլիսի հաշուեկշիռները. թէեւ ուշ է, բայց կարծում եմ՝ ի նկատի ունենալով Սարհատի միակ լինելը, ու այն հալածանքները որ եղել են նրա յետեւից, շատ խոտապահանջ չէք լինի: Մանաւանդ որ մի քանի կոիւների մէջ հաշիւների մի [մասը ?] խլուած է թշնամուց: Դժոխային այս պայմաններում այդքանով էլ շնորհակալ լինելու է: Կը կազմենք տեղեկագիր Ընդհ. Ժ[ողով]ի համար: Միւս նամակին՝ մեր անեւ-լիքների մասին: Առայժմ այսքան՝ որ մեր ընդհ. ձգտումը պիտի լինի եղած ուժերը հաւաքել, որ ցըրուել են ինչ ինչ պատճառներով, եւ պահպանել եղած գործը եւ ոչ թէ ընդարձակելը: Միւս նամակին՝ մեր կայացրած որոշումները:

Համբոյրներով Ի դ[իմաց] Դ. Բ. Կ. Կ. Ի՝ ՌՈՒԲԷՆ

Ուղարկում ենք Ղարսայ (Դուրանի գիւղերից) կուում սպանուած Ռաֆայի պէյի թուրք. ցանկալի էր որ վրան զրէիք «Գերի Ղարսայ կուում» եւ գնէիք մեր թանգարանը, յիշատակ:

ՌՈՒԲԷՆ

- (1) Վասպուրակամի: (2) Հաւաճօրէճ Ապահունիքի եւ Բիրակն, այսինքն՝ Մշոյ Դաշտնի հիւսիս եւ հիւսիս-արեւելք ինկած շրջանները: (3) Կարս: (4) Կարին: (5) Մուշ քաղաքի կուսակցական տեղամասը: (6) Գեորգ Զաւուշ: (7) Գեղամ Տէր Կարապետեան: (8) Ամենայն հաւանականութեամբ՝ Վարդան վարդապետը: (9) Սալմայ Զորի (Բաղէշ եւ Ախլաթ) շրջան: (10) Վանայ Սարգիսը (Բարսեղեան, Շամի):

1.- ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՇՈՒԵԿՇԻՌ 1904-906 Թ.

1904-1906

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՇՈՒԵԿՇԻՌ

Վ. Յ. Գ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈ-ԳՐՈՅԵԿԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Վ. Յ. Գ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈ-ԳՐՈՅԵԿԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Սկսած 1904 Մայիս 1-էն մինչև 31 Դեկտեմբեր 1906

1904 Մայիս 1-էն մինչև 15 յուլիս մուտքի առաւելութիւնը ելքի վրայ	14316 43		Յուցական մարմին	119614 05
Նոր գանձապահին յանձնուած 15 յուլիսի	250	14566 43	ԼեւոնաՎարի մարմին	26164 05
«Գրամ» կաթնակէն	159971		«Գր-Արմենիայի» և այլու պարտավանդ	27374 25
«Փոթի» կաթնակէն	30000		Ջէնքի-Լրեւելեան թիւրքի	76995
Լրեւելեան կիւրակ	184091 15		Վասպուրականի մարմին	23087 20
Ռաբանապատի կ. կաթնակէն անձնամբիւնի	79260 20		Մուշ-Սասունի	35995 45
Լիւրիկայի կ. կաթնակէն	23677		Բիւրայի լեռնաշխարհ	1000
Կուրապատի մարմին և ասպարէզ	2200		Քանաքեպեղեան	2923 75
Կուրապատի կ. կաթնակէն	1500		Խոյնակից ուսումնարաններ	3700
Երկրապատի կաթնակէն	1200		Յիւստանի (այժմ վիճակաւոր չեն)	50 65
ԼեւոնաՎարի մարմին	625		Փոխաւարձութիւններ և նպաստ ստացող կազմակերպութիւններ	7432
Ներքին խնամքի և անձնակերպ	11195 90		«Գանձակի» նպաստներ	1000
«Գրամ» բանկի պարտքի և պատկերներ	6324 60		Ջիւրապատի վարձարան	2000
«Գր-Արմենիայի» շահույթ	2276 50		Գործիչներու սպասարար և նպաստը չստացող նպաստ	6421 40
Կոտայքի նպաստ	500		Գործարարներու	2256 50
Վերսինի պարտքի շահույթ	550		Գործարարներու	3854 10
Պատկերներ շահույթներ	2372 50		Գործի վարձարաններ և վարձարան	223 15
Մարտիկներու և անպատկերներ	559 15		Բիւր-Խոյնակից կազմակերպութիւն	16993 80
Պարտքներ և անպատկերներ	1663 55		Գրադարան	8161
Պարտքներ և անպատկերներ (այլու)	3622 70		ԼեւոնաՎարի ընդհանուր	1911 15
Պարտքներ և անպատկերներ	93		«Գրամ» և Բիւրայի	2329 95
Պարտքներ և անպատկերներ	1095 20		ԼեւոնաՎարի մարմին (ժողովրդի գործ)	13311 10
Պարտքներ և անպատկերներ	1000		Մարտիկներու նպաստներ	1957 20
Պարտքներ և անպատկերներ	50	513327 43	Ստորագրութիւններ	23712 05
			«Գրամ» մարմին թիւրքի, ղեկի և կողմի	3373 80
			Ելեւելեան և Բիւրայի	1218 15
			Գրանցանքի պարտքեր և պարտքեր	1901 90
			Պարտքներ	800 35
			Պարտքներ և վարձարան	2638 25
			Պարտքներ և վարձարան	149
			Կոտայքի մարմինի կազմակերպութիւն	7902 45
			Պարտքներ և վարձարան	4926 70
			Պարտքներ (պարտքներ և վարձարան)	449
			Պարտքներ	538 75
			Գործարարներ 31 Դեկտեմբեր 1906 թ. մարտի	435241 15
				43152 75
				529393 90

«Սկսած 1904 Մայիս 1-էն մինչև 31 Դեկտեմբեր 1906»

Վերջին տարեկան անվանումը է 1904, 1905, 1906 թ-ի տարեկանը: Այլ տարեկաններու անվանումը պարտքով է գրառուած:

2.- ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ԾՐԱՆԻ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻՆ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

(Ներկայաց. Արեւմտ. Բիւրոյի կողմից) (1905)

Ընկերներ,

1905ը կը մնայ ամենածանր թուականներից մինը Հայ յեղափոխական կազմակերպութեան և ամբողջ Հայութեան համար: Մեր մի շարք կարեւոր ձեռնարկները, որ յաջողել էինք կազմակերպել չտեսնուած նիւթական զոհողութիւններով, չարաչար վիժեցին, և վերստին կազմակերպելու համար — եթէ միայն առաջիկայ Ընդհանուր Ժողովը կրկնէ նախորդի որոշումները — հարկաւոր կը լինեն դարձեալ տարիներ և թերեւս աւելի մեծ զոհողութիւններ: — Այս է տխուր իրողութիւնը, որ մենք պէտք է խոստովանենք, առանց ենթարկուելու վհատութեան ու յոռետեսութեան:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան ուշադրութիւնը կենտրոնացած էր, զլիսաւորապէս, Վիշապ-Ոսկեհանքի (Յուցական Մարմնի)(1) և Կովկասի շրջանում:

Վիշապ - Ոսկեհանք

Ընդհանուր Ժողովից ընտրուած Յուցական Մարմինը մէկ էական նպատակ էր դրել — իրագործել այն մեծ ծրագիրը, որը երկար տարիներից ի վեր Հայ և օտար յեղափոխական կազմակերպութեանց երազանքի առարկան էր...

Այդ ծրագրին կցուած էր Ոսկեհանքի ծրագիրը, որը պիտի լինէր եւ առաջինին մի տեսակ լրացուցիչ, եւ նպատակ պիտի ունենար — ալիկոծելով մեծ, վաճառաչաճ ու կոսմոպոլիտ քաղաքի անդորրութիւնը, նոյնիսկ եւրոպական շահերին հարուածելով — պետութիւնների վճռական միջամտութիւն հրաւիրել այն դէպքում, երբ Վիշապի ձեռնարկը անզօր լինէր այդպիսի միջամտութիւն հրաւիրելու և միայն տեղի տար կոտորածների:

Ընդհանուր Ժողովը սկզբից արդէն դրել էր Յուցականի տրամադրութեան տակ պատկանելի գումար: Յուցական Մարմինը եռանդով ու պատշաճ ձեռնհասութեամբ սկսեց իր աշխատանքը. Վիշապում նա տեղն ու տեղը ուսումնասիրեց ծրագրի իրագործման դժուարին պայմանները և կազմեց մանրամասն նախագիծ, որի համեմատ Դաշնակցութեան ուժերը միտամանակ մի քանի ճանապարհներիով պիտի անէին վերջին վճռական քայլը, գրեթէ կատարեալ վստահութեամբ՝ որ չպիտի վրիպէին:

Ճակատագիրը այլ կերպ անօրինեց — և մենք

փոխանակ աւետելու հայութեան ու ամբողջ աշխարհին Դաշնակցութեան անդուգական ու պատմական յաղթանակը — անպատմելի կսկիծն ունեցանք ազգաբարեկու տխուր վիժումը:

Այդ սոսկալի ճախորդութեան առաջին չարազուշատ նշանները երեւացին դեռ անցեալ Մարտ ամսին, երբ Յուցականի անպուզական վարիչը և Հ. Յ. Դաշնակցութեան հոգեւոր պարապլուխը՝ Քրիստափոր Միքայէլեան ընկաւ Բուլղարիայում, ուսմբի մի պատահարից, համարեա ձեռնարկի նախընթաց օրը... Նրա հետ միասին ընկաւ Վոսաճը, որ պիտի լինէր հրակայական ծրագրի տաղանդաւոր իրագործողներից մի-նր:

Հարուածը մեծ էր ամբողջ կազմակերպութեան և մասնաւորապէս Յուցականի համար: Վիշապի խնդիրը բարդացաւ. յաջողութիւնը այլեւս չէինք ընդհամարում նախկին վստահութեամբ: Այնուամենայնիւ ողջ մնացած անդամները որոշեցին շարունակել գործը:

Նոյն միջոցներում գումարուած Դաշնակցութեան Խորհուրդը սանկցիա տուեց այդ որոշման և ընկերները դիմեցին իրենց ձեռնարկին:

Այլ և այլ պատճառներով, որոնց քննութիւնը պատկանում է Դաշնակցութեան դերագոյն ատեանին, նշանակուած մի քանի ճանապարհներից մէկի վրայ միայն կանգ առաւ Վիշապի մարմինը, վստահ՝ որ այդ միջոցը միայնակ բաւական է՝ ցանկալի արդիւնքը առաջ բերելու համար:

Ձեռնարկը չկատարուեց ցանկալի ծաւալով և չհասաւ իր նպատակին, — դրա պատճառները կը մերկանան և կը քննուին Ընդհանուր Ժողովում:

Աւելորդ է երկար կանգ առնել նաեւ Ոսկեհանքի անյաջողութիւնների վրայ, որ պէտք է վերադրել Վիշապի դէպքին յաջորդող կառավարական խտրութիւններին ու խուզարկութիւններին: Համարեա բոլոր պայթուցիկ նիւթերը բռնուած են այնտեղ և բազմաթիւ անմասն հայեր տակաւին պահուած են բանտերում: Գործող ընկերները բոլորն էլ ճողպարել են:

Ինչպէս դիտենք, այդ աղէտի հետեւանքներից մին եղաւ մեր դժբախտ Պետրոսի կախաղան հանուիլը:

Վիշապում ընկերներից ոչ ոք չէ վտանգուած, եթէ չհաշուենք մէկ օտարականին:

Գործը կատարելապէս վիժած է Յուցականի գործունէութեան երկու վայրերումն էլ:

Մեծ Հայաստան

Մեծ Հայաստանում աչքի ընկնող մի բան չկայ արձանագրելու Դաշնակցութեան գործունէութեան տեսակէտից: Սասունի վերջին անցքերից և Անդրանիկի մեկնելուց ի վեր մեծ կռիւներ կամ կոտորածներ

տեղի չեն ունեցել, եթէ չհաշուենք Խարսի դէպքը: Սասունի յայտնի ռազմիկներից մինը, Գէորգ Չաւուշ, գտնուում է Տարօնում եւ շարունակում է թէ՛ կազմակերպել եւ թէ՛ նպաստներ բաժանել աղէտի դո՛հերին:

Ինչպէս դիտէք, մեր կազմակերպութեան կողմից, Փրանսական կառավարութեան միջոցով փոխադրուած ու բաշխուած է Տարօնի հայերին 35.000 Փր. գումար: Յիշատակութեան արժանի է, անշուշտ, մեր ընկեր բժշկապետ Չաւրեանի միասին, որ մի քանի տասնեակ հազար ուրբի հետն առնելով, Պետերբուրգում ստացած կարեւոր յանձնարարականներով եւ Կ. Պոլսի ուսաց դեսպանի հովանաւորութեամբ կարողացաւ մտնել Թիւրքահայաստան եւ երկու ամիս շարունակ բժշկել ու նպաստներ բաժանել հայ կարօտեալներին: Մեր ընկերների երեւալը այդպիսի անակնկալ միասինյով սկսել էր փոքր ինչ կազդուրել տանջուած, յուսակաւոր ազգաբնակիչները: Դժբախտաբար թիւրք կառավարութիւնը սկսեց խէթ աչքով նայիլ մեր խմբի գործունէութեան վրայ եւ շուտով հեռացրեց նրան. ուսաց հովանաւորութիւնն էլ չօգնեց: Միասին այցելել էր էրզրում, Մուշ, Բիթլիս:

Վաստորակամ

Ընդհանուր ժողովի հրահանգած կենտրոնացման գործը շօշափելի քայլեր շարեց այդ վայրում եւ զարմանալի չէ: Դաշնակցութեան Խորհուրդը, որի որոշումները կցուում են ներկայ տեղեկագրին, վճռեց ուժ տալ Վասպուրականում գործունէութեան եւ, Երկրի մէջ գտնուող ընկերներին նորերը աւելացնելով, կազմեց Վասպուրականի կենտրոնական կոմիտէ: Այդ մարմինը, Անդրանիկի ղեկավարութեամբ, պիտի ձեռնարկէ զէնքի փոխադրութեան:

Վասպուրականում գործի կազալու գլխաւոր պատճառներից մինն է՝ Անդրկովկասի վիճակը, որ անդրադառնում է այսօր մեր գործունէութեան բոլոր ճիւղաւորութիւնների վրայ, որ զբաղեցնում է նաեւ Պարսկաստանի ուժերը, միշտ աւելի եւ աւելի տարածելով հայ-մահմետական ընդհարումների համաճարակ-ստուկումը:

Լեռնավայր

Դարձեալ ոչ մի կարեւոր, աչքի ընկնող գործ: Ընդհանուր պատճառներից զատ՝ կայ զուտ կազմակերպական պատճառը: Մինչեւ օրս մենք չունինք in corpore Լեռնավայրի Պատասխ. Մարմին: Գ. Կ. Ազաւէր եւ Կարիճ հրաժարուած լինելով՝ մեր երկու ըն-

կերները՝ Անտոն եւ Վարդան(2) որոշ ժամանակ միասին ընթացք տուին տեղում գտնուող ուժերին ու նախապատրաստական գործունէութեանը: Նրանք նախ եւ առաջ զբաղուեցին գուման գործով, — հեռացրին ասպարէզից աւելորդ ու վնասակար անհատներին: Ապա այցելեցին մի շարք հայաբնակ վայրեր — Մոց, Կարաւան, Հովիտ, Խոր Վիրապ(3) (հետուն չկարողացան դնալ): Անտոնի դիրքը — իբրեւ մի տեսակ ուսակական շինովնիկի — թոյլ չի տալիս նրան չփուել հայ ազգաբնակչութեան լայն խաւերի հետ. նա կարողացել է, այնուամենայնիւ, մերձենալ մտաւորական տարրին, զբաւել է (գլխաւորապէս) մի խումբ թարմ ինտելիգենտ եւ արդէն ուսումնաւարտ ուժեր, որոնք հաստատուած են Լեռնավայրի այլեւայլ տեղերում:

Վարդանը մեծամեծ դժուարութիւններով կարողացաւ անել իր պտոյտը. նա նոյնպէս անկարող եղաւ, իբրեւ ոչ-քիւրքահայ, չփման եւ յարաբերութեան մէջ մտնել հայ ազգաբնակչութեան հետ: Ի վերջոյ Վարդանը մեկնեց Լեռնավայրի շրջանից, գալով այն եզրակացութեան՝ որ ղեկավարող մարմնի անդամները անպայման տեղացի պիտի լինին, այլապէս մարմինը դատապարտուած կը լինի անդործութեան:

Վարդանը անցել էր արտասահման՝ Լեռնավայրի համար ձեռնհաս քիւրքահայ ուժեր գտնելու համար եւ ուրիշ կազմակերպական յանձնարարութիւններով. բայց կովկասեան օրաւոր ծանրացող տաղնապը կանչեց նրան եւ նա մի ամիս սրանից առաջ ղեկավարում էր Շուշու նշանաւոր կոնքը:

Լեռնավայրի Պատասխանատու Մարմինը մնում է, այդպիսով, նորից կազմակերպել, եւ այդ նոյնպէս կը թողնուի Ընդհանուր ժողովին, որը պիտի գումարուի առաջիկայ տարեմուտին:

Կովկաս

Չտեսնուած, տաղնապալի, յուսահատական այս շրջանում՝ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, կարելի է ասել առանց չափազանցութեան, միակ նեցուկն էր թուրք խուժանից ահաբեկուած հայ ազգաբնակչութեան համար: Աղէտները, ամբողջ Անդրկովկասում, աներեւակայելի ծաւալ պիտի առնէին փետրուարեան շարաշուք օրերից ի վեր, եթէ Դաշնակցութեան զինուած խմբերը հրապարակ չգային իրենց սովորական անձնուրացութեամբ եւ հին, փորձուած զինուորների ղեկավարութեամբ: Չգիտենք, թէ ինչ կը լինէր անգէն ժողովրդի վիճակը՝ տասնեակ հազարաւոր ոտից ցլլուի գինուած արիւնարբու խուժանների դիմաց, որոնց ազատ ասպարէզ էր տուել ուս կառավարութիւնը: Յամենայն դէպս, պատկերը շատ աւելի ողբերգական կը լինէր, քան Տաճկահայաստանի աղէտ-

ների միջոցին, ուր դէթ եւրոպական միջամտութեան յոյսը կար:

Բազում, Փետրուարի 6-9ին, թուրքական առաջին յարձակման ժամանակ, մեր փոքրաթիւ խմբերը (ստուարանալու միջոց չէր տուել ոստիկանութիւնը) Դուժանի ղեկավարութեամբ յաջողեցին փրկել քաղաքը մի մեծ անպատուութիւնից, — հայոց մասսային ջարդից ու աւերածից:

Չնայած որ մերոնք յանկարծակիի էին եկած եւ կարողացան միջամտել միայն երրորդ օրը, այն էլ փոքր ուժերով, — այնուամենայնիւ մեծ ջարդ տուին թուրքերին եւ թելադրեցին հաշտութիւնը: Իշխան Նախիճէ, այդ առաջին ջարդի կազմակերպողը, տեոորի ենթարկուեց մերոնց ձեռքով մի այնպիսի յաջողութեամբ, որ հիացրեց ամբողջ երկիրը: Ամբողջ հայկական Բազուն, հայ հասարակութեան բոլոր խաւերը երախտալիտութեան խօսքեր էին ուղղում Դաշնակցութեան եւ Դուժանին: Մեր կազմակերպութեան հրամայքը բարձրացաւ նոյնիսկ օտար հասարակութիւնների աչքում: Նա ճանաչուեց որպէս հայկական ինքնապաշտպանութեան զօրավիգ: Նա մենակ էր փետրուարեան աղէտի դաշտում, — նա մենակ մնաց եւ բոլոր յետագայ անցքերի միջոցին:

Երեւանի կատաղի ընդհարման ժամանակ Դաշնակցութեան խաղացած դերը ոչ ոքի համար զաղանիք չէ: Հայոց յարձակումը այնքան ազդու էր, որոմբերի սարսափը այնքան ուժեղ, որ մեր թշնամիները — թուրքերն ու կառավարութիւնը — իսկոյն վերջ գրին ընդհարման:

Նոյնպիսի ուժեղ դիմադրութեան շնորհիւ էր, մի երկու շաբաթ սրանից առաջ, որ նոյն Երեւանում ծագած ընդհարումը մի քանի ժամից զաղար առաւ:

Երեւանի գաւառում մի շարք թրքական զիւղեր ակն ընդ ականի սիստեմով՝ սարսափելի ջարդ ու աւերում կրեցին մերոնց յարձակումներով:

Միմիայն Նախիջևանի շրջանում, ուր թշնամին շատ ստուար ու ուժեղ է, հայութիւնը սակաւաթիւ եւ մեր կազմակերպութիւնը՝ թոյլ — խիստ զգալի հարուածներ ունեցանք:

Ամէն տեղ մեր մարտական խումբերը մի մի կորիզներ էին, որոնց շուրջը համախմբուում էր, տաղնապի բոլորներին, հայ երիտասարդութիւնը:

Դաշնակցութիւնը վարեց Շուշիի եւ գաւառի կրօնները: Դաշնակցութիւնը վերջին ամիսների ընթացքում պաշտպանում էր հայ ազգաբնակչութիւնը նաեւ ընդարձակ Չանգեղուրում, ուր, ի միջի այլոց, գործում է Սասունի Մուրատը (Անդրանիկի ընկերներից) իր խմբով: Մեր խմբերը այսօր մեծ ջարդ ու աւերած են անում թրքական զիւղերում եւ Ղարաբաղի մէջ, — իբրեւ պատասխան, ի հարկէ, թուրքերի նախայարձակման:

Ականաւոր զինուորներից այսօր գործում են՝ Դուժանը — Երեւանեան շրջանում, Վարդանը — Ղարաբաղում, Մուրատը — Չանգեղուրում: Այդ շարքին աւելացել է վերջերս (Ղարաբաղի շրջանում) Համազասպը, որ արդէն ժողովրդական հերոսի հոչակ է հանել:

Դաշնակցութիւնը, վերջապէս, իբրեւ պաշտպանող ու կոտուղ տարր՝ դարձեալ միայնակ հրապարակի վրայ էր նաեւ Բազունի վերջին մեծ ընդհարումի ժամանակ:

Բոլոր միւս կուսակցութիւնները, դժբախտաբար, փոխանակ ինքնապաշտպանութեան հրատապ խնդրով զբաղուելու, մեծ մասամբ միայն ձգտում են վնասել Դաշնակցութեան վարկին ու առաջադիմութեանը:

Մեր կազմակերպութիւնը իր վրայ է առել նաեւ ժողովուրդը զինելու գործը, որ, ինչպէս դիտէք, շաղկապուած է մեծամեծ խոչընդոտների ու զոհողութիւնների հետ: Հայ ժողովուրդի դրութիւնը զինաւորութեան տեսակէտից ընդհանրապէս ողբալի է: Ազգաբնակչութիւնը կամաց-կամաց սովորում է զինուել ինքնաբերաբար: Մեծ յոյս կայ, որ հայ տարրի պաշտպանողական ու յարձակողական տակտիկ դիմաց, խաւար ուժերը շուտով վերջնապէս կը դադրեցնեն իրենց աւերիչ գործունէութիւնը եւ երկիրը կը մտնէ վերստին խաղաղ ու նորմալ զարգացման շրջանը: Դրա նշանները երեւում են արդէն: Կառավարութիւնը, թեւեւ սկիւմայ, տեղ-տեղ սկսում է պատժել թուրքերին:

Մեր կազմակերպութիւնը ներկայումս անսովոր ծաւալ է ընդունել թէ՛ քաղաքներում եւ թէ՛ գաւառներում: Նրա մարտական ընթացքի շնորհիւ էր, որ վերադարձրին մեր զպրոցներն ու եկեղեցական կալուածները... Նրա մասնակցութիւնը անխուսափելիօրէն անհրաժեշտ է դարձել մեր ազգային-հասարակական գործունէութեան բոլոր ճիւղերում: Նա հիւսուել է հայ ազգաբնակչութեան լայն խաւերի հետ եւ ոչ մի հալածանք չէ կարող այլեւս արմատախիլ անել նրան:

Խաղաղ ձեռնարկներ

1) Չաւրեանի ձեռնարկի հետ՝ պէտք է յիշատակել եւ կաթողիկոսական յայտնի միասնայի գործը, որ նոյնպէս պոլիս եկաւ Դաշնակցութեան թելադրութեամբ ու նրա միջոցներով: Նպատակն էր՝ կաթողիկոսի անունից դիմումներ անել Բերլինի դաշնագիրը ստորագրող պետութիւններին: Միասին՝ Պարիզի մեր ներկայացուցչի հետ սկսեց իր դիմումները, բայց յաջողութիւն չունեցաւ: Նա սիրալիբ ընդունելութիւն գտաւ միայն Փրանսիական ու ամերիկական հանրապետութիւնների նախազահներից:

2) Վերջերս, Արեւմտեան Բիւրոյի նախաձեռնութեամբ գումարուեց Պարիզում ակնաւոր Հայաստանի եւրոպացիներին ու ամերիկացիներին մի խորհրդաժողով, որին մասնակից էր ե՛ւ նախկին մինիստր Բերտրո: Այդ ժողովը որոշեց զիմում անել նախազան Ռուզվելտին, որ սա իր կողմից հոգայ հայկական խընդիրը յարուցանելու Լա-Հէյի առաջիկայ համաժողովում:

3) Դաշնակցութեան նախաձեռնութեամբ Pro Armeniaի խմբագիր Պիէռ Քիլյար ներկայացաւ Լիւցեմբուրգի ինքնակառուցութեան Միջազգային Համաժողովին եւ պաշտպանեց թիւրքահայ ու կովկասահայ դատը, որոնց առթիւ ընդունուեցին միաձայն որոշումներ:

4) Դաշնակցութեան Խորհուրդը որոշած լինելով ձեռնարկել Լոնտոնում անգլերէն Pro Armeniaի հրատարակութեան՝ Արեւմտեան Բիւրոն ուղարկեց ընկերներէ մէկին Լոնտոն, տեղն ու տեղը ուսումնասիրելու հրատարակութեան պայմանները եւ թերեւս մինչեւ 1½ ամիս թերթը սկսի լոյս տեսնել:

5) Արեւմտեան Բիւրոն թղթակցի պաշտօնով Կովկաս զրկեց պարիզեան ժուրնալիստ Գաբ. Բերտրանին, որը պիտի ճանապարհորդէ կազմակերպութեան հաշուով, պիտի ուսումնասիրէ աղէտի վայրերը, եւրոպական մամուլին նիւթ մատակարարելու համար: Պ. Բերտրանին մեզ յանձնարարել էր մեր բարեկամ ժողովը: Նա արդէն տպագրում է իր հեռագիրներն ու թղթակցութիւնները պարիզեան տարածուած «Le Journal» թերթին մէջ, եւ հետագայում պիտի լոյս ընծայէ Կովկասեան Հայաստանի մասին մի ամփոփ հատոր, ուր անաչառօրէն պարզուած կը լինեն Եւրոպայի առջեւ ներկայ հսկայական աղէտի պատճառները:

6) Արեւմտեան Բիւրոն ուղարկել է, ուսումնասիրութեան եւ օգնութեան նպատակով, Կովկասի աղէտավայրերը 8 հոգի ուսանող եւ ուսանողուհի՝ եւրոպական այլեւայլ համալսարաններէ:

7) Դաշնակցութեան Խորհուրդից հրահանգուած՝ Բիւրոն որոշեց ուժ տալ դաշնակցական մամուլին եւ ներկայ Հոկտեմբերից՝ «Դրօշակ»ը պիտի հրատարակուի ամիսը 2 անգամ: Դա [համա]պատասխան է կազմակերպութեան արագ ծաւալման եւ միշտ աւելի եւ աւելի աճող պահանջներին:

Բիւրոն ներկայ տարուայ ընթացքում հրատարակեց եւ մի շարք գրքեր ու բրոշուրներ՝ հայերէն, ռուսերէն, ֆրանսերէն եւ թիւրքերէն լեզուներով: Բացի գրականութեան ու պրոպագանդի գործից՝ Բիւրոն ներկայումս կատարում է, բաւական խոշոր չափով, նաեւ արտասահմանից գէնք գնելու եւ առաքելու գործը:

Մասնաւորապէս Վասպուրականի համար ձեռնարկուած է գէնքի գնման, որին յատկացրած է 120,000 ֆրանքի չափ գումար: Դրա մի մասը — մօտ 25,000 — ընկնելու է Ամերիկայի կազմակերպութեան վրայ:

(ԿՅԻՔ Արեւմտեան Բիւրոյի)

- (1) Վիշապը Կ. Պոլիսն է՝ յատկապէս Սուլթանի ահաբեկման ձեռնարկի կապակցութեամբ. Ոսկեհամբէ՛ր՝ Իզմիրը:
- (2) Սիմոն Զուարեան եւ Խանասարի Վարդանը, որոնք Յոգ Բնդհանուր ժողովին ընտրուած էին անգամ Լեռնավայրի (Կիլիկիա) Պատասխանատու Մարմնին:
- (3) Կիլիկիան կուսակցական տեղամասներ, հաւանօրէն՝ Պէյրուք (Մոց), Ալեքսանդրէք (Կարաւան), Այնթապ (Հովիտ) եւ Ատանա (Խոր վիրապ):

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ 1905 Ք. ԽՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՔԱՂՈՒՄՔՆԵՐ

(Հարուցակութիւն Արեւմտ. Բիւրոյի տեղեկագրի)

Տակտիկ-կենտրոնացման հարց

ա) Ի նկատի առնելով որ, եւրոպական ազդու միջամտութիւն ստաջ բերելու եւ Հայկական Հարցը լուծելու համար անհրաժեշտ է երկարատեւ, ուժեղ դիմադրութիւն, իսկ այդպիսի դիմադրութիւնը հնարաւոր է միմիայն լուրջ պատրաստութիւնից յետոյ,

Խորհուրդը որոշեց՝
 Որոյս տալով ամենատեսակ կանխաժամ ու վտանգող որեւէ ընդհարումից, զգուշաւոր, լիակատար եւ իրական պատրաստութեամբ հայ կոռուղ ազգաբնակչութեան մի զգալի մասը գէնքով դիմադրելու կարողութեան մէջ զննելուց յետոյ՝ ընդհանուր շարժում առաջ բերել Վասպուրականում եւ Լեռնավայրում, ամէն կերպ աշխատելով յիշեալ երկու վայրերի շարժումները համաձայնեցնել իրար հետ:

բ) Թիւրքերոյ եւ ուրիշ որեւէ պետութեան միջեւ լինելիք պատերազմի դէպքում, փութացնել շարժումը Լեռնավայրում ու Վասպուրականում՝ Հայկական Հարցը առաջ մղելու համար, նախապէս համաձայնութիւն կայացնելով երկու Բիւրոններու եւ նոյն վայրերի Պատասխանատու Մարմինների հետ:

- գ) Նկատելով,
 - 1) որ Սեբաստիոյ նահանգը, աշխարհազրական եւ տեղազրական տեսակէտով, անտառների ու լեռների առատութեամբ առանձին յարմարութիւններ է ներկայացնում ռազմական ձեռնարկների համար,
 - 2) որ այդ նահանգը հայկական վեց նահանգներից մէկն է եւ ամէնից աւելի մօտ է գտնուում Եւրոպային,

հետեւապէս այնտեղի անցքերը աւելի դիւրութեամբ կը դառնան քաղաքական աշխարհի սեփականութիւն,

3) որ ծովափնեայ դիրքը եւ ծովային յարաբերութիւնների դիւրութիւնը աւելի հնարաւոր են դարձնում ընդհանրապէս կապ պահպանելը եւ մասնաւորապէս անհրաժեշտ մարդկանց եւ մթերքների ներմուծումը,

4) որ այդ նահանգում կան զուտ հայաբնակ վայրեր, որոնք անցեալում անմասն չեն մնացել յեղափոխական սլոպապանդի գործում եւ, ազատ մնալով յայտնի հարստահարութիւններից ու կոտորածներից, այժմ էլ յուսատու տրամադրութիւն ունին,

5) որ այնտեղ հայաբնակ վայրերի շուրջը չկան այն բարբարոս քրտական ցեղերը, որոնք այնքան վրտանդաւոր են հանդիսանում յեղափոխական գործին, հայ երկրի միւս վայրերում,

6) որ վերջապէս ապագայ որեւէ շարժման ժամանակ որեւէ կէտում՝ ցանկալի է, որ հայաբնակ ուրիշ վայրեր եւս արձագանգ տան, թշնամու ուժերը ջլատելու եւ աւելի մեծ տպաւորութիւն թողնելու համար քաղաքական աշխարհում,

Խորհուրդը որոշում է՝
 Սեբաստիոյ նահանգը ընդունելով իրբեւ ապագայ շարժման վայր, առանձին ուշադրութիւն դարձնել ներա Վրայ եւ ուղարկել մէկ կամ մի քանի ձեռնհաս ընկերներ, յեղափոխական տեսակէտից ուսումնասիրելու, ինչպէս եւ անհրաժեշտ կազմակերպութիւններ առաջ բերելու՝ յարմարաւոր կէտերում:

դ) Մակեդոնացուց հետ միացած ձեռնարկներ — Նկատելով, որ մակեդոնական հարցը արդէն զարկ է ստացել շնորհիւ Մակեդոնիայի շարժման, մինչդեռ մեր հարցը աւելի պակաս հմայք ունի այսօր, եւ նկատելով որ միացած — ընդհանուր ձեռնարկները կարող են նսեմացնել մեր սեփական դատը, — Խորհուրդը որոշեց մերժել այդպիսի ձեռնարկները:

5) Արտակարգ Ընդհ. Ժողով հրաւիրելու հարց(1)
 Ի նկատի ունենալով Կովկասի դէպքերի արտակարգ բնաւորութիւնը, Խորհուրդի մշակած նախագծի վաւերացման կարեւորութիւնը եւ Տաճկահայաստանի վերաբերեալ հաւանական փոփոխութիւնը, Խորհուրդը որոշեց՝ արտակարգ Ընդհանուր Ժողով հրաւիրել 1905 թուականի վերջերում:

Կովկասեայ խնդիր(2)

- 6) Նկատելով՝
 - 1) որ վերջին Ընդհանուր Ժողովից յետոյ Ռուսաստանի եւ մասնաւորապէս Կովկասի յեղափոխական

շարժումները ստացել են անսպասելի լայն ծաւալ,

2) որ ռուսական բռնապետութիւնը արտաքին թըշնամու եւ յեղափոխական ու ընդդիմադիր տարրերի հարուածների տակ զգալապէս թուլացել է,

3) որ համայն Ռուսաստանի քաղաքական փոփոխութիւնների սկզբում՝ Կովկասը պէտք է բարձրացնէ իր ձայնը,

4) որ ներկայ պատմական բոլոր ստիպողականութիւնը թոյլ չէ տալիս սպասել նոր Ընդհանուր Ժողովին՝ կովկասեան գործունէութեան ծրարիւրը մշակելու եւ հաստատելու համար,

5) որ բացի այդ, կովկասեան գործունէութեան որոշակի ծրարիւրը անհրաժեշտ է կուռի ներկայ պայմաններում՝ համաձայնութեան դալու համար միւս գործող կուսակցութիւնների հետ,

Խորհուրդը որոշեց՝ կովկասեան շարժման հարցում ինքնապաշտպանութեան շրջանից անցնել բուն յեղափոխական գործունէութեան, մշակել ծրարիւր համաձայն Կովկասեան Ռոյնական Ժողովում արտայայտուած տրամադրութեան եւ ուղարկել դաշնակցական կովկասեան մարմիններին՝ ժամանակաւորապէս ղեկավարուելու այդ ծրարով, թողնելով նրա վերջնական հաստատութիւնը առաջիկայ Ընդհանուր Ժողովին:

Վարդոյի հարց

Խորհուրդը լսելով Բալկանեան Կ. Կոմիտէի [որոշումը ?] Պ. Վարդոյի վերաբերմամբ՝ նոյն Կոմիտէի կազմած տեղեկագրի հետ,

Որոշեց՝
 Գտնելով Բալկանեան Կենտրոնական Կոմիտէի եզրակացութիւնը կատարելապէս արդարացի, յայտնել Պ. Վարդոյին, որ նա ոչ մի իրաւունք չունի իր մօտ պահել Դաշնակցութեան պատկանող գումարը եւ պահանջել նրանից անմիջապէս Արեւմտեան Բիւրոյին հասցնել այդ գումարը:

(ԿՅԻՔ Արեւմտեան Բիւրոյի)

(1) Թիւրքը՝ 5 (Արտակարգ Ընդհ. ժողով) եւ 6 (Կովկասեան խնդիր)՝ զգած ենք անփոփոխ. աւելի հաւանական է — ընդհանուր կարգէն դատելով — որ ըլլան Ե. եւ Գ.

(2) Այս բաժինը նոյնութեամբ տրուած է «Նախագիծ Կովկասեան գործունէութեան» գրքոյկին իրբեւ նախաբան (տե՛ս Նիթեր, Բ. հատոր, էջ 231): Խորհուրդի որոշումները, ընդհանրապէս, երբեմն խմբագրական փոփոխութիւններով ու յաւելիւ մանրամասնութիւններով, կը գտնուին Նիթերի Բ. հատորին մէջ, էջ 227-230:

3) ՆԱՄԱԿՆԵՐ

ինչպէս ըսած ենք ներկայ բաժնի ընդհանուր ներածականին մէջ, Արեւմտեան Բիրոյնի ուղղուած (կամ ժընեւ մնացած ընկերներուն կողմէ Ընդհանուր Ժողովի զիւանին զրկուած) կարգ մը գրութիւններ տեղ գտած են արդէն զիւանական թուղթերուն մէջ (բաժին I)։ Բիրոյնի փոխանցուած են Ընդհանուր Ժողովին ուղղուած անհատական նամակներու, զիւանական եւ առաջարկներու բազմաթիւ եւ պիտի տրուին իրենց կարգին։ Արեւմտեան Բիրոյնի հասցեագրուած գամագան նամակներ կը գտնուին նաեւ Եգիպտոսի եւ այլ շրջաններու բազմաթիւ նամակներուն մէջ։

«Արեւմտեան Բիրո» բազմաթիւ մէջ կը մնան երկու նամակներ։ Անոնցմէ երկրորդը (մէկ փոքր էջ) 28 Յունուար 1906 թուակիր, հաշտուար Մալուսեանի (Ակնուսի) ուղղուած զիւան մըն է, Պրիստիէնի Արքեպիսկոպոսի Զաքարիանէ, որ տրամադրութիւն կը յայտնէ «նուիրուելու յեղափոխական գործին» եւ «գործելու Տաճկանայտատումում կամ Պոլսում»։ Առաջինը, համեմատաբար աւելի շահեկան՝ իբրեւ ժամանակաշրջանի պահպանողական մտածողութեան արտայայտութիւն, կու տամք ստորեւ։ 1904 Յունիսին գրուած եւ 28 փոքր էջեր հաշուող այդ նամակը անտարբար է ու հաւանութեամբ անտարտ. գրուած է երկու յստակօրէն տարբեր ձեւագիրներով, ինչ որ ենթադրել կու տայ որ նամակի մը յետագայ արտագրութիւնը կրնայ ըլլալ։ Թէ որքա՞ն է ուղղուած՝ մեզի կը մնայ անձամբ, բայց բովանդակութիւնը կրնայ ենթադրել տալ որ քահանայ մըն է գրողը։

30 Յունիս 1904 թ., Փարիզ

Ազնիւ բարեկամ,

Այսօր ուղիղ 9 ամիս է, որ ես ճանապարհորդութեան մէջ եմ։ Ես եղայ 2 ամիս Կ. Պոլսում, 2 ամսից աւելի Երուսաղէմում, եւ մի ամսականի, դուցէ եւ աւելի՛ մնացի Արեւմտեան Բիրոյնում ու Գահիրէում, անցայ Իտալիա, եղայ Բերլին, ժընեւ, Մարսէյլ եւ այժմս Փարիզ։ Ամենայն տեղ միջոց ունեցայ տեսնուելու մեր հոգեւորական թէ աշխարհիկ, գրական թէ պետական հին ու նոր գործիչների հետ։ Ուրախ եմ յայտնելու, որ նոյնիակ օտար պետութեանց մէջ կայ սիրտ՝ հայ ազգութեան համար բարախող։ Բայց սիրտը բաւական չէ։ Նախ այսօր մեր ազգային գործերի ընդհանուր ղեկավարութիւնը անցած է աւելի յափշտակուող, աւելի ողբերգուող դասակարգի ձեռքը։ Փորձառուները, հմուտները հեռացուած են սուպարէզից։ Երիտասարդ գործիչները, բաժանուած միմեանց անհաշտ բանակների, ընթանում են միմեանց ներհակ եւ առաջնորդուում են օտարների ցուցմունքներով։ Մեր կացութիւնը աւելի լուրջ է, քան մենք կարծում ենք։

Զարմանալի համեմաշխութեամբ՝ թէ՛ մեր ասպարէզից քաշուած-մեկուսացած գործիչները, թէ՛ ասպարէզի մէջ եղող փորձառու եւ հմուտ ազգայինները եւ թէ օտար պետութեանց մէջ բարձր պաշտօն վարողները պնդում են, որ մեր ներկայ ընթացքը տանում է մեզ [դէպի] անդառնալի կորուստ, որ մեզ անհրաժեշտ

է փութալ՝ ունենալ մի կենտրոնական մարմին եւ սընտուկ, մի լուրջ կազմակերպութիւն, որ իր ձեռքն առնի գործերի ղեկավարութիւնը. ապա [թէ ոչ] ուշ կը լինի։ Եթէ մի ակնարկ ձգենք մեր ոչ հեռու անցեալի վերայ, մենք կը տեսնենք մեր ազգի սոսկալի նուազումն ու տկարանալն այնտեղ՝ ուր մեր ապագայի յոյսերն էին։ Տաճկահայր թուրքացի է եւ դատարկուած է։ Զէյթունը դառը փորձից ու ծանր կորուստներից խրատուած՝ իր դոները փակել է դրսեցիների առաջ եւ դարձել է անհաւատ դէպի դրացիները։ Սասունը ջնջուեց։ Թուրքը նորանոր հրահանգներ, քաջալերութիւններ է ստանում երկրորդ եւ ահեղ կոտորած առաջ բերելու, եւ այս անգամ կոտորածից փախչելու համար ամէն դուռներ դոցուած են հայի առաջ։ Ամենայն մի զինաչարժուած երկրի մէջ, ամենայն մի փոխադրուող զէնքերի ու մարդկանց (?) թուի չափազանցուած բարձրագոյ ընկալում՝ յեղափոխական կէտերի մէջ, ամենայն մի միտինգի մէջ արձակուած սլաք մեծ մարդասպանի դէմ, աւելացնում են ընդհանուր կոտորածի երկիւղը։ Այսպէս էր պնդում մի հայ բարձրաստիճան եւ ղեկավարուած անձ։ Թուրքը պիտի մեռնի։ Նա գոյութեան իրաւունք էլ չունի, որովհետեւ ազգ չէ։ Նա ոչ թուրք է, ոչ տաճիկ է, ոչ օսմանցի է. բոլոր անուններն էլ սուտ են։ Նա հայրենիք չունի, հող, ծննդավայր չունի։ Նա միայն իսլամ է։ Տիրել է փոքր Ասիային, որովհետեւ Փոքր Ասիան եղել է տկարացած եւ պիտի տեւի այնքան, մինչեւ որ բո՛ւն երկրացին հասնի. այս է բնական ճանապարհը մէկի անկման, միւսի վերակենդանութեան։ Երկրի հարազատ զաւակը, քաղաքակրթութեան ձգտող ազգը, բարոյական անհամեմատ բարձր եւ առաւելութիւններ ունեցող ցեղը՝ հայն է։ Նա պիտի վերակազմուի եւ զօրանայ գիտութեան քաղաքակրթութեամբ, մինչեւ տիրանայ(?)։ Ղազարոսի յարութիւն առնելը շատ աւելի դիւրին է եւ հաւատալի, քան թէ կուրացածների եւ մոլեռանդների լոյս ճանաչելը, որքան եւ այդ լոյսը ծակի նրանց աչքը։ Հայր իրաւունք չունի չհասկանալու այս ամենատարրական ճշմարտութիւնը, որ իր ազգային գոյութիւնը թուրքի իշխանութեան ներքոյ ապահովութիւնն ունի. այո՛, չարքաչ, զրկուած, նեղուած մի գոյութիւն, բայց գոյութիւն՝ որ իր մէջ ունի վերակենդանութեան բացարձակ առողջ սաղմերը։ Հայր պէտք է ճանաչի իրեն տիրողի հոգեբանութիւնը. եւ մեր հայրերը շատ լաւ են ճանաչել այդ եւ լաւ էլ ընթացք էին բռնել. գտել էին ուղիղ ճամբան, բայց օտար շարժումները եկաւ բոյն դրեց մեր երեւակայութեան եւ տղայամտութեան մէջ եւ մեզ հանց մեր պատմական ուղիղ ճանապարհից. այսօր մեր ձեռքով քանդում ենք այն, որի գոյութիւնը մեզ համար անհրաժեշտ է. քանդում ենք եւ կարող ենք քանդել եւ կը քանդենք, այլ բնա՛ւ, բնա՛ւ հնարաւոր չէ որ մենք

կարողանանք փոխարէնը շինել մեր ցանկացածը, որովհետեւ ոչ մի եւ ոչ մի առաջ, քար, կիր, շաղախ կամ փարա ունինք պատրաստած այդ նոր շինելիքի համար։ Բայց կը գայ մեր քանդումի բացած ճանապարհով այդ նոր շինողը եւ իր շինելիքը կը բարձրացնէ, մեր ազգային գոյութիւնը յաւիտեան թաղելով այդ իր շինքի տակ։ Սա կը լինի մեր արդար հատուցումը։ Մեր անհեռատեսութեան, մեր պատմական կոշտումն ու ընթացքը չճանաչելու հետեւանքը։

Եւրոպական ղեկավարութիւնի մէջ թուրքի անկման ընթացքն այդպէս որոշուած ու ճանաչուած է։ Թուրքիան բնա՛ւ չի բաժանուելու տիրութիւնների մէջ. սա կարելի բան չէ։ Բայց Թուրքիան կարող է յարուցուող յուզումները, խռովութիւնները խաղաղեցնելու պատրուակով առնուել, նուաճուել հզօր դրացու կողմից։ Սա շատ հաւանական է եւ, Եւրոպայի համար, շարունակ մտահոգութեան խնդիր։ Սա կը լինի Թուրքիայի անկման փութացնելու անբնական(?) պատճառը։ Ենթադրել թէ Եւրոպան գործողութիւնը կատարուելուց յետոյ միջոցների կը դիմի՝ հեռացնելու նորեկին, դրա համար պէտք է ընդունել համաշխարհային կամ ընդհանուր եւրոպական պատերազմ հրատարակելու եւ կամ միապետութիւնների կողմից նոյն պատրուակներով դրաւած հողերի հաշիւը մէջտեղ հանելու հնարաւորութիւնը։ Յաւուր եմ շատ, որ ստիպուած եմ իմ նամակի սուղ էջերին մէջ համառօտակի գրելու այս, ինչ որ երկար տեսակցութեան ու խօսակցութեան կարեւորագոյն նիւթ է։

Ամէն կողմից լսածներս, տեսածներս, ստացածս խնդիրները, յորդորները, մեր կացութեան պարագաները խստիւ պահանջում են անյետաձգելի կերպով ձեռնարկել։

Ա. — Եւրոպայի մէջ մի գորեղ կազմակերպութիւն առաջ բերել, գլուխ ունենալով պաշտօնական մի հովիւ, — առաջնորդ, պատրիարք, — որ լինի ու ներկայացնի հայ ազգը ի պաշտօնէ, որ բաց ճանապարհ ունենայ բարձրագոյն պաշտօնեաներին տեսնելու, խօսելու անմիջապէս։ Այս Եւրոպայի, Ամերիկայի եւ Եգիպտոսի հայ պատրիարքը կ'ունենայ Պորհուրդ՝ բաղկացած բանիբուն անձերից, եւ նրանց այս իրաւացու հսկողութեան ներքոյ՝ ազգային սնտուկը, ուր կը կենտրոնանան կտակաւանդաց նուիրած նպաստներն ու նուէրները, եւ ուսկից կը հոգացուին ազգի ընդհանուր պէտքերը։ Այս մարմինը պէտք է ունենայ գործունէութեան հիմնական ծրագիր՝ բուն երկրի մէջ, հայ ազգաբնակչութիւնը զօրացնելու կուլտուրական ճանապարհով։ Պէտք է այս կազմակերպութիւնը ունենայ յեղափոխական(?) գոյն ու ընթացք։ Եւրոպայի ուսանողութիւնը համախմբի գրական աշխատանքով՝ գործնական միջոցներով (այսինքն ժողովներ, դասախօսու-

թիւններ, հրատարակութիւններ եւ այլն) ազգային հոգի, սէր, ձգտում առաջ բերելու։ Մի լուրջ, անկողմնակալ եւ արդարադատ մամուլ ունենալ, հայութիւնը դրական միջոցով ծանօթացնելու Եւրոպային։ Մայր երկրի մէջ զպրոցներ, որբանոցներ, արհեստանոցներ, վանքեր պահել, զարգացնել ընտանեկան կենաց մաքրութիւնն ու բարոյականութիւնը. քարոզներ, յորդորներ ստատօրէն բաշխել եւ այլն։ Եւ այս ամէնը՝ երկրի տիրող օրինաց պահանջների ու թոյլտուութեանց սահմաններում։ Ընդունուած կտակները սրբութեամբ կատարել։ Այսպիսի մի առաջադրանքի(?) յարուած էր Իզմիրեան, որ սպասուած սրտտուութիւնը չունեցաւ։ Այժմ խօսուած է մի այլ անձի համար, որից աւելի արժանաւորը չունինք այսօր։

Բ. — Մեր յեղափոխական կուսակցութիւնները — գլխաւորաբար (դրօշակեան) դաշնակցական, հին հընչակեան, նոր հնչակեան (որ Ամերիկայում ու Կիլիկիայում բաւական զօրեղ են) միմեանցից խռովելով միմեանց կրծում եւ զործը քայքայում են։ Իրանց ոչպաշտօնական լրագրիները նուիրած են միմեանց ցեխտուելով։ Այնպէս որ, եթէ կուսակցութիւնները մի կողմը զնէք եւ դատէք այդ թերթերի հրատարակային վկայութեամբ, կը դաք այն եղբայրանութեան, որ ամէնքն էլ զող են, աւագակ են, դաւաճան են, մատնիչ են։ Երանի միայն բաւականանային խօսքով. բուն երկրում ու բո՛ւն բոպէին գործում են միմեանց ներհակ։ Պէտք է բոլոր դրամ վճարողները կամ ազգեցիկները պահանջ դնեն մի միջնորդ դատարան կազմելու, ամէն խմբի կողմից ընտրուած մի մի կամ երկու երկու ներկայացուցիչներից բաղկացած։ Այս դատարանի պաշտօնը պիտի լինի բոլոր կուսակցութեանց մէջ տեղի ունեցած պետութիւնները, բողոքները, զեղծումները քննելու եւ վճիռ արձակելու, եւ բոլոր կուսակցութիւնների ներքին ընթացքից ծրագիրն իմանալով՝ իւրաքանչիւրին իր ճիւղին, իր բաժնին համաձայն ցուցմունքներ անելու, որ կեանքի մէջ ոչ միայն իրար չխանդարեն, այլեւ նպաստեն։ Դրանց միութիւնը չուզեցինք, պոնէ գործնական սրածութիւնները միմեանց դէմ դադարեցնեն։ Սա անհրաժեշտ ենք գտնում նոյնիսկ ամէն պարագայի համար։ Երեւակայեցէք, շատ շատերը ասպարէզ չեն գալիս, որովհետեւ յարելով մէկ կուսակցութեան՝ հակառակորդի սուրը (?) պիտի իւր դէմ տեսնի։ Մի՛ հաւատաք, ինչ որ մինը միւսի համար տարածում է՝ թէ անհաշտ են, տկարացել են, գործունէութեան նշաններ չեն ցոյց տալիս են։ Մի ժամանակ հնչակեանները գործում էին, — ցոյցեր, պայթումներ ու հետեւանքը անյաջող ու սուղ եղաւ, ժողովուրդը պաղեց, իրենք էլ յուսախաբուած էին իրարմով։ Դաշնակցականները զօրեղացան։ Այսօր Սասունի անյաջողութեամբ դաշնակցականները պիտի

կորցնեն իրանց ժողովրդականութիւնը. պիտի տկարանան, միւսները զօրանան:

Գ.— Հայրապետական աթոռի խնդիրը, ամէնքի վկայութեամբ (որոնց հետ որ խօսել եմ), շատ լաւ լուծուած է ստացել, այսինքն առանց կապելու որեւիցէ նոր խնդրի եւ պարագայի հետ՝ վերացնել Ամենայն Հայոց եւ Սսի կաթողիկոսների միջեւ եղած տարակարծութիւնները: Անմիտ եւ ամօթաբեր է, որ մի եկեղեցի ունենայ երկու միմեանցից անկախ Աթոռ: Ուստի քանի որ այսօր Սսի կաթողիկոս է էջմիածնում ձեռնադրուած մի եպիսկոպոս, քանի որ վերջինիս թէ՛ ընտրութեան եւ թէ՛ օծմանը ներկայ է եղել Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի կողմից պատուիրակ, քանի որ Սսի կաթողիկոսն իր անդրանիկ պատարագի մէջ յիշատակել է Ամենայն Հայոց Հայրապետին, ուստի պէտք է ու ժամանակ է, որ Ամենայն Հայոց Հայրապետը շրջաբերական կոնդակով հրատարակի երկու պառօնների միջեւ քիւրիմացութիւնների բարձումը (Սսի վիճակը ընդհանրականի հետ միացած) եւ ճանաչէ Սսին՝ աթոռակից էջմիածնին (ինչպէս հին ժամանակ մի քանի դար ունեցել ենք): Այս պայմաններով, քանի որ Ամենայն Հայոց Հայրապետական Աթոռի վերայ բազմած կը լինի ազգից ընտրուած Հայրապետը, Սսի կաթողիկոսը նոյնիսկ իր վիճակում միւսն օրհնելու կամ եպիսկոպոս ձեռնադրելու համար պիտի ստանայ ընդհանրական Հայրապետի հրամանը, իսկ Հայրապետական Աթոռի թափուր մնացած ժամանակում՝ ամբողջ Հայկական Եկեղեցու ղեկավարութիւնը անցնում է Սսի կաթողիկոսին՝ մինչեւ նորի ընտրութիւնն ու գահակալութիւնը: Այս կարգադրութեան հետ պիտի սահմանուի, որ ամէն տեղ՝ պատարագներում, ընդհանրական կաթողիկոսի անունը յիշատակելուց յետոյ, յիշատակուի եւ Սսին, իբրեւ աթոռակից: Այս կացութիւնը պէտք է որ այսօրուայ Հայրապետը ինքն անի, իր կենդանութեամբ, եւ որոշուածը զործադրել տայ, որ յետոյ կառավարութիւնը եւս ճանաչի: Այլապէս կառավարութիւնը կարող է չընդունել, երբ այդ խնդիրը պարզուած եւ յարգուած չլինի Հայրապետի ձեռքով: Կ. Պոլսի խառն ժողովականները մինչեւ իսկ պընդում էին, որ այդ հարցը երկու կաթողիկոսների միջեւ է եւ իրանք էլ պիտի վերջացնեն, այնպէս որ ազգային ժողովի անգամ կարիք չկայ, այլ մի Հայրապետական կոնդակ բաւ է: Սրա մասին եւս աշխատելու էք որ պարտ ու պատշաճը շտապեն կարգադրելու, առանց այլեւայլ ենթադրութիւնների ու սպասելիքների առաջ կանգ առնելու: Ես ժամանակին գրել էի, բայց թէ ինչու ցայսօր ձգուած է՝ չգիտեմ:

Դ.— Արդէն եւ մի ժամանակ է որ Փարիզ(?) Ամերիկայի առաջնորդը գալու է եւ Սպահան(?), որոնք

միանալով Եւրոպայի խեղճուկրակ եղած ժողովի հետ, դիմումներ անեն Սասնոյ խնդրի նկատմամբ Ֆրանսիային: Նախ այս օրերում փակուած է (հենց այսօր փակուեց) նիստը մինչեւ աշուն, ուրեմն ուշացած են, երկրորդ՝ եթէ դիմումը լինելու է Ամենայն Հայոց Հայրապետի կողմից, ապա պիտի ինքն էլ դիմի ուսուցարին (?):

Այն ժամանակ ի զուր էր հեռուոր ծայրից առաջնորդներին տեղերից շարժելը...: Այս խնդիրը իմ ծրարարից դուրս է, ուստի եւ փակագծերի մէջ առնելը վերջացնում եմ, դառնալով ամերիկեան լեհացոց եւ հարէչական խնդիրներին:

Անշուշտ լսած կը լինէիք որ Ամերիկայի լեհացիք դիմումն արին մեր վեհափառին, ցանկութիւն յայտնելով մեր Եկեղեցւոյ հովանոյն ներքոյ մտնել: Բանակցութիւնները վերջացած էին. մնացել էր, որ լեհացի ընտրեալները պային էջմիածին եւ եպիսկոպոս ձեռնադրուէին ու վերադառնային: Վենետիկ եղած ժամանակ լսեցի հայր Մինաս Նատիրեանից, որ դրանք եկած են եղել Հոռոմ եւ որ ինքն անձամբ տեսակցութիւն է ունեցել դրանց հետ եւ որ այդ բանակցութիւնը լուրջ թիւրիմացութեանց արդիւնք է եղել...: Իսկ օրերումս այստեղ գտնուող՝ Ամերիկայի առաջնորդական փոխանորդ Մաշտոց վարդապետից իմացայ (եւ սա հաստատն է)՝ մեր վեհափառն է եղել որ պաշտօնապէս գրել է, թէ առայժմ իր կացութիւնը փափուկ է, չի կարող լեհացոց խնդիրը կատարել, ուստաց կառավարութիւնը կարող է վատ նայել...:

Հարէչական եկեղեցին ալ այսօր կարելի է առնել մեր եկեղեցու հովանոյն ներքոյ: Մենելիք շատ լաւ յարաբերութեան մէջ է այստեղի հայերի հետ: Մենելիքի լիազօր ներկայացուցիչը բերեց առաջնակարգ շքանշան Երուսաղէմի մեր պատրիարքին: Նրանք վէճեր ունին Երուսաղէմի զպտիների հետ. այս խնդրում մեր օգնութեան կարօտութիւն ունին: Այս վէճի առիթով զպտիների ու հապէշների միջեւ վերջնական պառակտում ծագեց, այնպէս որ Մենելիքի լիազօրը, որ եղած էր Եզրիպտոս զպտիների կաթողիկոսարանում, դուրս է գալիս այստեղից եւ այլուր փոխադրուած: Յոյները շատ են մօտ մօտ անում, բայց հարէչք վախենում են Յոյն Եկեղեցու յետեւը կանգնած աշխարհակալներից (աշխարհականներից ?). ժամն է շատ յարմար այստեղ՝ Մենելիքի մայրաքաղաքում մի լաւ հովիւ ներկայացուցիչ ունենալու. լոյս աշխարհ է, ահազին գործ կայ: Իմ կարծիքով «կառավարութեան վատ նայելը» պատճառ է. նա վաղուց է որ վատ է նայում. պէտք է զօրանալ եւ ուժեղանալ, այն ժամանակ կը սկսին լաւ նայել, որովհետեւ կաթողիկոսի բարոյական ազդեցութիւնը նրանց միշտ պէտք կը լինի: Մեր կաթողիկոսը շատ աւելի կարեւորութիւն էր ներկայացնում, քանի որ Տաճկաստանում հայերը հա-

րուստ մեծամասնութիւն էին կազմում. հենց որ վերջին պատերազմը եւ քաղաքականութիւնն այդ մեծամասնութիւնը տապալեց, մեր կաթողիկոսի դիրքն էլ ընկաւ: Մեր ազգայիններից մէկը իր վրայ է առնում մի պատրամաւորութիւն՝ մեր կաթողիկոսի կողմից օրհնութեան կոնդակով, օրհնութեան եւ շնորհակալութեան՝ Մենելիքի լաւ վերաբերմանց համար առ հայերը. սա մի պատրուակ կը լինի հին խնդիրը շարժելու: Քաջուելու, վախենալու քաղաքականութիւնը պէտք է թողնել...:

Ուղիղ Ծ ամիս ճանապարհորդական հազար ու մի նեղութիւններ ու վշտեր տանելուց յետոյ, իմ սրտի ցաւը բուժելու համար այսօրուան համբաւի հասած բժիշկների դուռները բախելուց յետոյ, գալիս եմ Փարիզ, որ սկսիմ բուն բժշկութիւնը՝ տեղույս բժիշկների հետ: Ինձ այստեղ պատահում է երկու մեծ խոչընդոտ: Մինը՝ որ բժիշկներից կարողներն այստեղ չեն, խորհուրդներ չեն կարող տալ, զնացել են ամառանոց: Երկրորդն, ամենից անտանելին, նիւթական կացութիւնս եւ մանաւանդ նոր պահանջը: Ծնորհակալ եմ իմ բարեկամներից, օգնել են ինձ ամէն կողմից: Ես մինչեւ այսօր իմ Տիփիսի բարեկամներից, որ այնքան պնդելով պնդում էին բժշկութեանս համար անպատճառ արտասահման անցնել, ստացել եմ 400 մնացածը ամբողջովին ծանրացած է եղել իմ խեղճ ու կրակ եկեղեցու ծխի վրայ: Սրանք Ծ ամիս վճարել են իմ ոռճիկն՝ իմ ընտանեաց, սրանք հողացել են ճանապարհածախսիս ծանրութիւնը մինչեւ Երուսաղէմ գընալս: Սրանք իմ փոխարէն մի այլ քահանայ են հրաւիրել եւ նրան վճարում: Այս ծախսերն իրօք շատ վեր են իմ ծխականների կարողութիւնից: Եզրիպտոս աւելի եւս ստիպեց Իտալիա անցնելու. վճարեց ինքն եւս 10 ոսկի. երբ մտայ Մարսէյլ, մնացած էի առանց փարայի(?): Մէլիանեանից փոխարինարար իմ ստորադրով վերցրի 300 Փրանք ու մտայ Փարիզ: Այստեղ ստանում եմ նամակ կնոջիցս, ծնողներիցս, էջմիածնից. երբեմն էլ միաձայն ու ստիպողապէս պատուիրում են շուտով պաշտօն գտնել. քաղցած մնալու ծանրութիւնը, սոսկումը արդէն զգում են...: Տէր Աստուած, պաշտօն գտնել չէ որ դժուար է. Գահիրէ, Ալեքզանդրիա, Սուչովա, Մարսէյլ պաշտօններ կան եւ ինձ առաջարկում են. բայց ցաւն այն է, որ այժմ զնալ պաշտօնի՝ ասել է ջուրն անել բոլոր ձեռք բերածներս եւ զնալ անիծեալ հացի խնդրի յետեւից: Օրմանեան, Իզմիրեան (չթուեմ անթիւ աշխարհականներ) յորդորել են հասնել՝ ամէն տեղ կենդանի լեզուով խօսել մեր ցաւերի եւ անելիքների մասին. այստեղ Փարիզ պընդում են «կացէք ու աշխատեցէք»: Այլապէս եթէ բանը մնայ մեզ մարմին դարձնելու՝ անհնարին է, մէկը պիտի լինի մեր ականջից բռնող ժողովի տանող, մեզ ստիպող, մեզ հարկադրող: Ինձ շատերը անհրաժեշտ

են գտնում եւ Ամերիկա, Լոնտոն եւ Բալկան (Թերակղզի) անցնելու, ամէն տեղ կարեւոր կենտրոնների եւ անձերի հետ տեսնուելու, խօսելու եւ ընդհանուր համաձայնութեամբ երկու մեծ խնդիրներին՝ կենտրոնական կազմով ազգային սնտուկ(?) եւ յեղափոխական կուսակցութիւնների միջեւ համերաշխութեան կամ միջնորդ դատաստան հիմնելու աշխատելու: Այո՛, ես տեսայ ինչ սահալին նշանակութիւն ունի անձամբ տեսնուել եւ խօսելը: Եզրայր սիրելի, մենք իրարից բաժանուած չենք միայն, այլեւ կտրուած ենք, միմեանց չենք ճանաչում: Մենք զործում ենք անձրագիր եւ շատ անգամ միմեանց զործածը աւերում: Եթէ յարմարութիւն լինէր Փարիզում մնալու պաշտօնով, այո՛, այն ժամանակ կարելի կը լինէր այստեղ եւս աշխատել, բայց այդ կարելի չէ. այստեղ կայ մի շատ համակրելի քահանայ. եթէ Մանթաշեան ապահովի իր եկեղեցին մշտական եկամուտով եւ երկրորդ եւս քահանայ կարգի, որը անհրաժեշտ է, այն ժամանակ, եթէ յաջողուի ինձ կարգուել երկրորդ քահանայ, կարող կը լինեմ ջանքերս շարունակել: Բայց մինչեւ այդ, իսկապէս ես եւս գտնում եմ, որ Ամերիկա եւ Լոնտոն անհրաժեշտ է անցնել: Այստեղի հարուստները հին եկողներից (?) են, սաստիկ պահպանողական՝ մանաւանդ դրամները խորը պահելու նկատմամբ: Սրանց վերայ բնաւ չէ կարելի դրամական յոյս դնել. որ օրը որ նկատեցին, որ ես դրամի պէտք ունիմ, այն օրուանից ես կ'ընկնեմ իրենց աչքում:

Վերջացնում եմ նամակս, թողնելով ձեզ դատաստանը: Ինձ համար մեր կացութիւնը ի Կովկաս, ի Պոլիս, յերուսաղէմ, յեզրիպտոս եւ յԵւրոպա տեսնելուց յետոյ, այսօր թողնել ամէն բան զնալ հացի խնդրի յետեւից՝ հաւասար է ազգասպանութեան մասնակցելուն: Սակայն ի՞նչ կարող եմ անել: Գեթսեմանիի մէջ աղօթողի յաւիտենական դարձուածքը այսօր իմ առաջ եւս պառկած է — «հողիս յօժար է՝ մարմինս տըկար»: Եթէ մարմնոյս տկարութիւնը բուժելու միջոցներ հայթայթուին, հողիս մեծ յօժարութեամբ կը տուկայ ամէն նեղութեան: Սպասում եմ մեծ անհամբերութեամբ ձեր նամակին ու խորհուրդին: Եթէ կարեւոր կը գտնէք յարուցուած խնդիրը եւ յարմար ու պէտք՝ իմ ծառայութիւնները, ես պատրաստ եմ. իսկ եթէ ո՛չ, զնամ օր առաջ ընտանիքիս ու զաւակներիս համար մտածեմ, մինն հանդիսանալով մեր շատ շատերից: Հա՛, այստեղ ինձ մերոնցից մէկը հաղորդեց, որ ազգային սնտուկի մասին մտածել, ծրագրել եւ զրեթէ մի բան կազմել են Բագուում (անշուշտ արտասահմանում ունենալու) եւ թէ այդ մարդկանցից երկու հոգի եկել անցել են Պոլիս, պատրիարքին տեսնելու: Օրերումս նամակ ունէի Օրմանեանից. շատ բաներ կային, բայց այդ մասին ոչինչ: Հետաքրքրական է շատ. այնպէս լինի որ միմեանցից անկախ բաներ դուրս

չզան. սրա մասին եւս կը սպասեմ ձեր զիտողութիւններին: Հնարաւորութիւն չունեմ շատերին գրելու, այս էլ առանձին զիւրութիւն ներկայացու, որից ուզեցի օգտուել: Ուստի ձեզ է մնում լրջօրէն մտածելու, հազորդելու որոնց զուգ կարելոր կը համարէք ե՛ւ հոգալու ե՛ւ հետեւանքի մասին, կարելոյն չափ շուտ ինձ ծանուցանելու: Վենետիկում, ո՛վ զարմանք, յարուցեցին մեր Եկեղեցու հետ միանալու խնդիրը եւ ինձ խնդրում էին լինել բանադնաց:

Ա՛խ, կ'ուզէի մի անգամ զոնէ տեսնել ու խօսել ձեզ այս ամէնը, ինչ որ կարելի չէ գրէի առնել: Եթէ սնտուկի խնդիրը յաջողուի, պատրիարքի կողմէն գործին զլուխ կարելի է դնել շատ յուսատու եւ հեղինակաւոր մի անձ, որի անունը չեմ կարող տալ, բայց ամէնքին ծանօթ է երեւի: Սրտապին բարեկենսա բոլոր իմ ազնիւ բարեկամներին, որոնք զէպի սրտիս ցաւի բուժման խնդիրն այնքան կարեկից վերաբերմունք ունեցան: Թող ներեն, եթէ տակաւին ծանրութիւն կրելու պայմանները չեն վերջացած: Իմ կրած կսկիծները շատ աւելի են, սրա վրայ աւելացան եւ ընտանիքիս հոգսերը, որ ցայսօր արժանաւայել կերպով միայնակ հոգում է Բաթումը եւ որ զուցէ այլեւս չկարողանան շարունակել... Այս կարող էք զուգ իմանալ, ես հնարութիւն չունեմ, այլ միայն հաւատ՝ բարեկամներէս վերայ:

Վեհափառին զրազեցնում է այն խնդիրը, թէ ինչպէ՛ս եպիսկոպոս ձեռնադրի, երբ եպիսկոպոսացուն զիւրութիւն չունի էջմիածին դնալու (այսպէս են եւ տաճկահայ վարդապետները): Երբ Սիւր միացած կը կը լինի՝ ընդհանրական հայրապետի հրամանով կարող է ձեռնադրութիւնը Ստում լինել: Խնդիրը հրամայողն է, որ լինի ու մնայ մէկը. այս միութեան գազափարն է մեր կորուստը եւ մեր կապը: Կ. Պոլիս եղած եպիսկոպոսներից ասողներ կային, որ մեր Եկեղեցին իրաւունք է տալիս 3 եպիսկոպոս ժողովուելու եւ մի եպիսկոպոս ձեռնադրելու: Սաստիկ բողոքեցի այս կէտի դէմ, որ բնաւ պէտք չէ իսկ յարուցանել, քանի որ այդ մեզ կը տանի դէպի միմեանցից բաժանում, իսկ մեզ ամէնից շատ միացնող ու կապող պարագաներն են ցանկալի: Եւ համոզուեցին մեր սրբազանները:

4.— ԲժԻՇԿ Թ. ԼՈՐԻՍ ՄԵԼԻՔԵԱՆԻ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

Բժիշկ Յովհաննէս Լորիս-Մելիքեան (ծանօթ Յան Լոռու Մելիքեան մականունով) Հ. Յ. Դաշնակցութեան ամենաինքն գործիչներէն մէկն էր, մասնակցած 1890ի հիմնադիր ժողովներում եւ անգամակցած Հ. Յ. Դ. անդամի կենտրոնին (տեսնել իր մասին՝ «ՅՈՒՇԱՊԱՏՈՒՄ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ», էջ 121-122): 1894-98 տարիներում, Փարիզ հաստատուելով, առ Ջարիֆեան ժամկանումով գործակցած էր «Իրօշակ» խմբագրութեան հետ: Աւելի

լի ուշ, Բժ. Լորիս-Մելիքեան գործօն դեր ունեցած էր Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւրոպական ֆարգուրեան աշխատանքներում մէջ, համադրաբար «Pro Armenia»ի հիմնադիրներէն մէկը եւ գործակցեցով Քիլայի, Ժոնսի, Քիւմանայի եւ այլ հայաստրներու հետ:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան 3րդ Ընդհանուր ժողովը Լորիս-Մելիքեանը ընտրած էր անդամ Արեւմտեան Բիւրոյին, շարունակելով այդ մարմինն վստահիլ «Իրօշակ»ի խմբագրութեան եւ արտասահմանեան ֆարգուրեան (եւրոպական պրոպագանդ) գործը: Լորիս, որ համաձայն չէր ժողովի կարգ մը որոշումներում կամ պատճառներ ունեցած էր վերաւորուելու կարգ մը ընկերներու արտայայտութիւններէն, հրաժարած էր Բիւրոյի անդամակցութենէն՝ Ընդհանուր ժողովի փակումէն առաջ: Իր հրաժարակամը մերժուած էր, սակայն Լորիս, մնալով անդրդուելի այլ կարգապահ, եւրոպական ֆարգուրեան գործին համար ինքզինք գրած էր Արեւմտեան Բիւրոյի տրամադրութեան տակ՝ առանց յամձն առնելու իրքեւ անդամ մասնակցիլ Բիւրոյի աշխատանքներում (տեսնել Ատենագրութիւն 3րդ Ընդհանուր ժողովի, «Նիւի-ՅՈՒՇԱՊԱՏՈՒՄ ՀԱՄԱՐ», Բ. հատոր, էջ 134-135):

4րդ Ընդհանուր ժողովի արխիւային ճիւղերում մէջ, Լորիսի քարտերը, իր ծաւալով ու բովանդակութեամբ, կը գրաւէ կարեւոր տեղ: Ուստի զայն հրատարակութեան կու տամք լրիւ, իր յայտարարեան հետեւեալ բաժիններով.—

ա) **Ձեկուցում Լորիսի տեղեկագրին**, որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ յանձնախումբի մը կողմէ կատարուած ամփոփում մը՝ կարդացուելու համար Ընդհանուր ժողովին առջեւ.

բ) **Լորիսի հրատարական-նամակը՝ ուղղուած 4րդ Ընդհանուր ժողովին**. արեւելահայերէնով է, ինչ որ ենթադրել կու տայ որ իր գրածն է կամ թիւյրդրածը: Մտնօք է որ իր այդ հրաժարակամէն ետ Բժ. Լորիս-Մելիքեան, դառնացած, դադարեցաւ հայ ազգային կենսին մէջ գործօն դեր ունենալ:

գ) **Լորիսի տեղեկագրերը՝ «Եւրոպական պրոպագանդի» մասին**, ձեռագիր (73 էջ) բայց արեւմտահայերէն. ուրեմն, ամենայն հաւանականութեամբ, առեւտրէն կամ ֆրանսերէնէ քարգմանուած (իր մասնակին մէջ, Լորիս կը յայտնէ այդ քարգմանութեան գործը Փարիզ զբնկեցող մը վստահած ըլլալը, առանց ճշդելու թէ բնագիրը ո՞ր լեզուով էր):

դ) **Տեղեկագրի շարունակութիւնը՝ «Յարաբերութիւն Բիւրոյին հետ», 31 էջ (նոյն):**

ե) **Վկայականներ** վերնագրուած վերջին բաժին մը, բաղկացած 116 ձեռագիր էջերէ, որ փոխառուած ճամկաններու շարք մըն է, մերք արեւելահայերէնով գրուած (հաւանութիւն՝ բնագիր), մերք արեւմտահայերէնով (ըստ Երեւոյթի՝ քարգմանուած): Կ'ենթադրենք որ **Վկայականներ** խորագիրը փաստաբույժեր պետք է հասկնալ:

Լեզուն ամենուրեք չամացած ենք պահել ամփոփել, ուղղելով հայերէնի շատ խոցելի անհարթութիւնները միայն եւ սերբագրելով, անշուշտ, ուղղագրական պարագայական սխալները:

Ա) **Ձեկուցում ԼՈՐԻՍԻ ՏԵՂԵԿԱԳՐԻՆ**

Տեղեկագիրը բաժնուած է երեք որոշ մասերու.

ա.— **Համարատուութիւն եւրոպական պրոպագանդի.**

բ.— **Յարաբերութիւն Բիւրոյի հետ:**

գ.— **Կաթողիկոսին ուղղուած նամակին պատճէնը:**

Բայց այս տեղեկատուութեանց սկիզբը կայ Լո-

րիսի մէկ նամակը՝ ուղղուած Ընդհանուր ժողովին, որը անհրաժեշտ է կարդալ ժողովին առջեւ:

ա. **Համարատուութիւն եւրոպական պրոպագանդի.**

1.— 1904ի Ընդհանուր ժողովին մէջ Բիւրոյի եւ պրոպագանդի անդամներու ընտրութեան հարցը եւ այս մասին ժողովի բոնած ընթացքը — այն է՝ «ճնշումով կատարել Բիւրոյի անդամներու ընտրութիւնը, հակառակ ժողովի փափաքներուն» (էջ 1-2):

2.— **Լոնտոնի մէջ 1904 Մարտ 29ին տեղի ունեցած [ձեռնարկին ?], ի նպաստ Մակեդոն. հարցին, կը միացնէ նաեւ Հայկականն ալ, ինչպէս նաեւ կը խօսի ձէյմա Պրայսին՝ Գիտակի(1) մահուան դատապարտութեան մասին:**

3.— **Ջանքեր՝ ստեղծելու համար ի նպաստ մեզի զօրեղ հոսանք մը, Պալքան. կոմիտէի յառաջ բերածին չափ. բաղդատութիւն Պալքանեան կոմիտէի եւ Անգլո-Հայկական ընկերութեան (յանձին Պրքըսթընի եւ Սթիվենսընի), առաջինը կարող եւ ազդեցիկ, երկրորդը՝ առանց կորովի եւ սնափառ: Նպատակ՝ ժուրնալիստներու կոմիտէի մը կազմութեան, որ զբաղի Հայկական Հարցով. սակայն չ'իրագործուիր «վարչական եւ նիւթական արդեւքներու պատճառով»(3): Ջանքեր՝ նուազեցնելու Պալքանեան կոմիտէի ազդեցութիւնը: Ժորժ Հոլիսի խորհրդակցութեամբ՝ յարմար կը նկատուի ստեղծել Pro Armeniaի պաշտօնասենեակ մը, քարտուղարով մը միասին, որ պիտի խաղար կեզրոնացնող դեր մը: Լորիսի ջանքերուն եւ դիմումներուն վրայ՝ ձէյմա Պրայս եւ Սթիվենսըն Երեսի. ժողովին մէջ Սասունի ջարդերուն առթիւ իրենց զգացումները կը յայտնեն:**

4.— **Կազմակերպում Յուլիս 20ի միթինկին, այն ծրագրով որ մասնակցին Փրանսացի եւ իտալացի հասարակ բարձր անձնաւորութիւններ ալ: Տեղի կ'ունենայ միթինկը՝ Փրանսացի, իտալացի եւ անգլիացի անձնաւորութեանց մասնակցութեամբ: Եւ այս ցոյցերը «մեծ ներգործութիւն կ'ունենան Սասունի ջարդերուն վրայ եւ կ'արգիլեն որ անոնք ընդհանուր ջարդերու վերածուին»:** Իսկ եթէ այս հայասիրական շարժումները դրական օգուտ չտուին, նկատի ունենալու է ոռու-ճափոնական պատերազմը:

5.— **Իտալիոյ մէջ, շնորհիւ Կոչչիարուո(?) հայասեր անձնաւորութեան, Մայիսէն մինչեւ Յուլիս, երեք ամսուայ մէջ՝ կը կազմակերպուին Փալքեմօ, Փավիա, Միլան, Սիէն, Մեսինա, Տլորէնցա, Ռէճճիօ եւ Գալպարա քաղաքներուն մէջ միթինկներ, որոնցմէ ամէնէն նշանաւորն է Հոռոմի միթինկը, ուր բազմաթիւ երեւելի անձնաւորութիւններ կը խօսին ի նպաստ մեր դատին: Իտալական խորհրդարանին մէջ երկու երես-**

փոխաններ հարցապնդումներ կ'ուղղեն Սասունի ջարդերուն համար:

6.— **Փրանսայի մէջ 904 Ապրիլի սկիզբը La ligue des droits de l'hommeը, որ ունի 60.000 անդամ, ի նպաստ մեր դատին՝ կը պահանջէ դաշնադրերու գործադրութիւնը: Սէնի ընդհանուր խորհուրդը, «որ կը պարունակէ նահանգին ամբողջ քաղաքապետութիւնը եւ որուն որոշումները կը ներգործեն միւս երկու խորհրդարանական ժողովներուն քուէներուն վրայ», Յուլիս 8ին ցանկութիւն կը յայտնէ որ «հանրապետութեան կառավարութիւնը՝ հաւատարիմ հարստահարուածներու պաշտպան իր աւանդութեանց՝ Հայաստանի դէպքերուն [առթիւ] հարկ եղած շուտափոյթ միջոցները ձեռք առնէ»: Օրակարգը միաձայնութեամբ կը քուէարկուի: Փրէսանսէ հարց կը դնէ արտաքին գործոց նախարարին եւ «հրաշլիօրէն» կը զծէ Սասունի կացութիւնը. ժողովը միաձայնութեամբ կը պատրաստուի պարսական քուէ առաջարկել, բայց Փրէսանսէ, «յախնալով որ նախարարական տաղնապ յառաջ կու դայ», հարցը՝ հարցապնդումի չի փոխեր, հակառակ եղած թախանձանքներուն:**

7.— **Լոնտոնի միթինկէն ետք՝ Լորիս նպատակ կ'ունենայ զրքոյկով մը տեղեկագրութիւններ հրատարակել, ցրուել 10.000 օրինակ, officeի մը բացումը ընել, բայց Քրիստափորի կողմէ Փարիզ կը կանչուի Լորիս եւ կը հաղորդուի իրեն կաթողիկոսի կողմէ տրուած որոշումը, — զիմում տէրութեանց: (Բիւրոն այս զրքին համար կը մերժէ տալ 3.000 Փրանք):**

8.— **Երեք զիտողութիւններ այս զիմումի մասին, որոնց զլիսաւորն այն է թէ անյարմար ժամանակ ընտրուած է՝ Սասունի ջարդերու մարեկէն ետք, նոյն միջոցին աւելի առաջնակարգ հարցերու գոյութիւնը եւ այն պահէ՝ ուր վեհապետները կը ձգեն վարչական գործերը: Կաթողիկոսին նամակը գրուած է Մայիսի վերջին օրերուն, մինչ Լորիսին յանձնուած է շատ ուշ. եթէ Յունիսին իր ձեռքը հասնէր, աւելի արդիւնաւոր հետեւանք պիտի ունենար:**

9.— **Չերազը մերժած է ընկերանալ պատգամաւորութեան, որովհետեւ նիւթական միջոց տրուած չէ. նոյն միջոցէն զուրկ են եղեր նաեւ Լորիսն ու կղերականներն ալ: Բանալէճներ եպիսկոպոսներուն եւ Լորիսի միջեւ. եպիսկոպոսներուն անյարմարութիւնները, եւ մեծագոյն սխալը՝ որ պատգամաւորները ընտրուած են բացառապէս ոռուսահայերէ, ինչ որ տեղի տուած է Խոտաւար թագաւորին կողմէ պատուիրակութիւնը մերժելու, ոռուսական դեսպանին դիմումին վրայ:**

10.— **Պատմութիւն Pro Armeniaի հիմնարկութեան եւ Քիլայի մօտ յարաբերութեանց, որ այնքան ալ կարեւոր չէ, թէեւ ինչ ցոյց տալ կ'ուզէ որ Բիւրոն աշխատած է միշտ պղտիկցնել իր նշանակութիւնը Քիլայի քով: Գանդատ, որ Ահարոնեան իր հետ չէ խոր-**

Հրդուակցած, Փարիզ իր բրած դիմումներուն առթիւ՝ Կովկասի դէպքերուն համար:

11.- Խորհուրդը 10.000 Փրանք կը տրամադրէ անդլերէն Pro Armeniaի հրատարակութեան համար: Ալֆրէտ Սթէտ կը ձգձոյ հրատարակումը՝ առարկելով իր գրադումները, քաղաքական անպատեհութիւնները եւն. եւն., որով Նոյեմբերի վերջը կը հրատարակուի միայն:

12.- Ռէյնոլտսի ներկայութիւնը Փարիզ, որմէ օգտուելով՝ Լորիս կը կազմակերպէ ճաշկերոյթ, հրաւիրելով ի միջի այլոց նաեւ Պէրթըլոն. — Դիմում նախագահ Ռուզվելթի:

13.- Նոյեմբեր 30ին ժողով մը կը կազմակերպէ Փարիզ, ուր կը խօսին Փրէսանսէ, Քամիլ Բելլթան, Վիլքոր Պերար եւն.: Մեծ յաջողութիւն կ'ունենայ ժողովը:

14.- Կարդալ եզրակացութիւնը ընդհանուր պրոպականտին՝ էջ 70:

բ.- Յարաբերութիւն Բիւրոյի հետ

1.- Լորիսի հետ Բիւրոն վարուած է իբրեւ Pro Armeniaի մէկ «գործակալին» հետ եւ ո'չ «եւրոպական պրոպականտի ներկայացուցչի»:

2.- Լուրերը կը հաղորդուին եղբր ուղղակի եւրոպական թերթերուն, յաճախ նոյնիսկ տեղեկութիւն անգամ չտալով Լորիսին: «Այդ հեռագիրները եւս աւելի իրենց Փրագարանութիւնով եւ զգայականութիւնով տպաւորութիւն կը ձգէին հոստեղի մեր բարեկամներուն, ինչպէս՝ Փրէսանսէի, Քիյարի եւ ուրիշներու վրայ»:

3.- Անհրաժեշտ խնդիրներու մասին լուր Քիյարի հետ կը թղթակցէր Բիւրոն, «ինչ որ ցաւալի թիւրիմացութիւններ յառաջ կը բերէր»:

4.- Բիւրոն ոչ միայն Ֆրանսայի, այլեւ Անգլիոյ մէջ ալ աշխատած է անտեսել Լորիսի պաշտօնը, որով յառաջ եկած են «ցաւալի թիւրիմացութիւններ». օրինակ, Բիւրոն բանակցութեան մտած է «Միւրազի անունով կասկածելի մարդու մը հետ» եւ «Իտալիոյ մէջ մարդու մը հետ, որուն մէկ առաջարկը մերժած է եղբր Լորիս, զայն լաւ մը քննելէ յետոյ»:

5.- Բիւրոյի այս ընթացքէն «վնաս կը կրէր դատը» (էջ 77):

6.- Մանր բառերով Բիւրոյի անդամները կ'ամբաստանէ, իբրեւ վրիժառու իր դէմ, իրենց ընտրական անյաջողութեան դրդապատճառով (էջ 78-79):

7.- Բիւրոյի հետ եղած այս գէշութեան եւ դրամ չտրուելուն պատճառաւ է որ անգլ. Pro Armeniaի հրատարակութեան համար դիմումներ կ'ընէ Լորիս հայ վաճառականներու եւ Ամբրիկայի մեր մէկ քանի ընկերներու, ապարդիւն կերպով:

8.- 3000 Փրանք խնդրած է Բիւրոյէն Pro Armeniaի 100րդ թիւին առթիւ սարքուելիք սեղանի մը, ուր պիտի հրաւիրուին եղբր մեր բոլոր բարեկամները, եւ Բիւրոն մերժած է:

9.- Կաթողիկոսին ուղղուած Լորիսի նամակը առիթ տուած է Ռոստոմին հեռագրելու՝ որ չյանձնուի կաթողիկոսին:

10.- Լորիս Խորհուրդին մասնակցելու կու դայ եւ կը ստիպուի Սաֆոյին եւ Անդրանիկին հետ 2 շաբաթ սպասել՝ մինչեւ որ Մալումեան Ուսանող. Ընդհ. ժողովը աւարտէ եւ Ռոստոմ՝ ուս կուսակցութեանց ժողովը. ասոր համար Խորհուրդը կը ստիպուին ընել երկու երեք օրուայ մէջ՝ խառն ի խառն:

11.- Գանդատ դրամներու անկանոն առաքման դէմ՝ որ յայտնուած է նաեւ Փարիզի մէջ Մալումեանի (էջ 100):

12.- Բիւրոյի նամակներուն տակ Լորիսի կողմէ հաւաքական ստորագրութիւն պահանջելու պատճառները:

Բոլոր այս անհամաձայնութիւնները այնքան կը սաստկանան որ հարկ կ'ըլլայ Քիյարի ու Փրէսանսէի միջամտութեանց:

(1) Վարդգէսի (Սէրէնիլիւսաճ), որ ձերբակալուած էր Վաթի մէջ:

Բ) ԲՃ. ԼՈՐԻՍ-ՄԵԼԻՔԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ 4ՐԴ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Ընդհանուր Ժողովին

Սիրելի ընկերներ !

Խնդրում եմ ժողովից՝ համարել զիս հրաժարած Հ. Յ. Դ. կազմակերպութեան: Հեռանալով ձեր շքանից, ուր եղել եմ երիտասարդ հասակիցս, չեմ փնտրում իմ հանդիսը, այլ ուզում եմ ձեռք բերել գործելու ազատութիւն, համոզուած լինելով, որ այդ եղանակով կը լինեմ աւելի օգտակար հայ ժողովուրդի սրբազան դատին, քան մնալով մեր կազմակերպութեան մէջ, ուր իմ բոլոր ջանքերը եւ ձեռնարկները պատահել են շարունակ արգելքների եւ դժուարութիւնների:

Նամակիս ընկերացող տեղեկագիրը ձեզ լիովին կը ծանօթացնէ իմ հրաժարականի պատճառներին: Բացի այն պատճառներից, որոնք պարզել եմ տեղեկագրի մէջ, կան ուրիշ պատճառներ՝ աւելի խոր, որոնք բաժանում են ինձ ընկերներից. սոքա են գաղափարներու եւ գործունէութեան եղանակի գաճազանութիւնը:

Երբ 1904ի Ընդհանուր ժողովին պարզել եմ իմ դադափարները մեր քաղաքական գործունէութեան մասին, ինձ դէմ ունեցայ ժողովի մեծամասնութիւնը. դրանից յետոյ չէի կարող կազմակերպութեամբ մէջ մը ընել առանց հակասելու իմ համոզմունքներին: Բայց դէպքերի ծանրակշիւթիւնը եւ ուժերի միացման օգտակարութիւնը ինձ վճռել տուին չհեռանալ կազմակերպութիւնից: Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը գուրկ է դեկավարող միատեսակ սկզբունքներից. մենք տեսնում ենք կողք կողքի անիշխանականներ, սոցիալիստներ եւ նեղ ազգասէրներ. նրանց առաջարկած ծրագիրները մնում են իբրեւ հայեցողութիւններ, առանց յարմարելու ժողովուրդի պայմաններին, ինչպէս վերացական դադափարներ, որոնք յարմար հող չեն կարողանում գտնել գործնական կեանքում:

Այս խառն դրութեան առաջըր առնելու համար, ես առաջարկեցի նախորդ Ընդհանուր ժողովին ընդունել ռամկավարական լայն ծրագիր. սրանով իմ նպատակն էր ստեղծել համաձայն գործունէութեան մի ընդհանուր հող, բայց ռամկավարական միտքը այնքան անորոշ էր ու անհասկանալի ժողովականներին՝ այն էլ այն մոմէնտում երբ նա ստացած ունէր մեծ ծառայութիւն, որ ինձ առաջարկուեց դրա մասին ներկայացնել մի ուսումնասիրութիւն: Բացի սրանից Ընդհանուր ժողովում կազմակերպական հարցերի մասին իմ կարծիքները զանազանուել էին ժողովականների մեծամասնութեան կարծիքներից: Ապակեղրոնացումը, որ պաշտօնապէս պէտք է լինի հիմքը մեր կազմակերպութեան, մի բան որ ինձ համար անհասկանալի է նմանօրինակ կազմակերպութիւնների համար, դարձել է շնորհիւ մի քանի անգամ ինձ համար անհասկանալի է նմանօրինակ կազմակերպութիւնների համար, դարձել է շնորհիւ մի քանի անգամ ինձ համար անհասկանալի է նմանօրինակ կազմակերպութիւնների համար, որ ցայտացնում է բոլորի վրայ մի քանիսի աղանդամոլութիւնը եւ հայեացքների միակողմանիութիւնը: Այս օլիգարխիան յառաջ է բերում ամէնների եւ անհատների անջատումներ եւ մի հակասող ուժ, որը թուլացնում է ընդհանուր ուժը: Այս օլիգարխիան է պատճառը այն դրութեան, որ նոր, ղեկավարող ուժերի բաւականաչափ հոսանք չի նկատուում, որը անհրաժեշտ է կուսակցութեանը՝ բարձր պահելու համար բրեստիժը. միեւնոյն պատճառին պէտք է վերադրել բազմաթիւ գործնական անյաջողութիւններ, մանաւանդ այն ձեռնարկների, որոնք որոշուել էին վերջին Ընդհանուր ժողովին:

Կարող էք առարկել, որ պէտք է պարտաւորութիւն համարէի մնալ կազմակերպութեան [մէջ]՝ բարենորոգումների համար: Պէտք է ասեմ, որ շարունակ աշխատել եմ այդ ճանապարհով, բայց իմ ջանքերը պատահել են արգելքների. այնպէս որ ստիպուած եմ հեռանալ, մաղթելով ուրիշներին յաղթական լինել այն ասպարէզում, ուր ինքս պարտուել եմ: Գուցէ կարելի

լինէր իմ անյաջողութիւնս բացատրել այն արմատական զանազանութիւններով, որոնք կայանում են իմ եւ իմ ընկերների հողեբանութեան եւ աշխարհայեացքների տարբերութեան մէջ, որը եւ խորապէս մեղքաժանութ էր: Ուրեմն ինձ մնում է, հեռանալով Դաշնակցութիւնից, որուն առաջին քայլերին հանդիսատես եմ եղել եւ որուն նուիրել եմ երիտասարդական եռանդըս, յուսալ որ մի օր կը մտնեն կազմակերպութեան մէջ՝ արմատական անհրաժեշտ ուժերով:

Ինչ որ ինձ վերաբերում է, չեմ դադարիլ իմ ուժերս դնել մեր ժողովուրդի ազատագրութեան գործի տրամադրութեան տակ:

Այդ ցուցումները նամակների հետ եւ վկայականները պատրաստ էին Յունուարին (1906 թ.), այն նամակի հետ որը ուղարկած էի Ընդհանուր ժողովին՝ իմ հրաժարման մասին:

Ինձանից անկախ պատճառներով, այս թղթերը թողեցի Փարիզ, ընկերի մօտ, թարգմանելու եւ արտագրելու համար, որը ուղարկեց ինձ վերջին ժամանակս: Աչքի առաջ ունենալով որ Ընդհանուր ժողովը պիտի կայանար 1906 թ. սկզբին ու չկայացաւ, այդ ահազին ուշացումը, ինչպէս էլ լինի, շատ ծանր է ինձ համար: Յոյսով եմ կը հասնի յառաջիկայ Ընդհանուր ժողովին: Ուղարկում եմ նոյնպէս պատճէնը իմ վերջին հրաժարական նամակին:

Գ) Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՊՐՈՊԱԿԱՆՏԻ

1904ի Ընդհանուր ժողովէն յետոյ եւրոպական պրոպագանդի մասին եւ այս հարցին մէջ Բիւրոյի դերի մասին խօսելէ առաջ, հարկաւոր է քանի մը խօսքով յիշեցնել Ընդհանուր ժողովին մէջ վիճաբանութիւններու արդիւնքը եւ այս մասին առնուած որոշումները:

Հենց սկիզբէն, Ընդհանուր ժողովը Բիւրոյի նրկատմամբ լաւ տրամադրուած չէր եւ կ'ուզէր քանի մը բարեփոխութիւններ կատարել: Վերջին տարիներու անոր գործունէութեան ղեկավար էր: Ընդհանուրի փափաքին համաձայն այս հաստատութեան անկանոն վիճակին վերջ մը տալու համար, կանոնադիրը պատրաստող յանձնախումբը միաձայն կ'որոշէր որ Բիւրոն պէտք է երեք անգամէ կազմուած ըլլար, որոնց իւրաքանչիւրը պէտք էր զբաղէր գործունէութեան մը մէկ մասնաւոր ճիւղովը, առանց իրար անդամալուծելու եւ առանց իրար հակասելու՝ ընդհանուր ծրագրի գործադրութեան մէջ:

Երբ Բիւրոյի անդամներու ընտրութիւններու հարցը եկաւ, բարդութիւններ ծագեցան, որ կը սպառնային Ընդհանուր ժողովի գոյութեան: Ոչ ոքի դադարիլ

չէր որ խումբ մը կար, որ կը ցանկար վերջնորել տալ Բիւրոյի երեք հին անդամները՝ որոնց համար իսկապէս առաջ եկած էր ժողովին ղեկավարութիւնը:

Մենք առաջին ընտրութիւններէն էինք, եւ միաձայնութեամբ, այս մասին ժողովի գաղտնի խորհրդակցութեանէն յետոյ եւ յայտնի հաւանութիւնովը: Բայց այս ընտրութիւնը ղեկավարութիւն ստեղծեց, որովհետեւ այդ ընտրութիւնով՝ երկու տրամադրելի պաշտօնները այլեւս չէին մնար. եւ այդ վերոյիշեալ երեքէն դուրս թեկնածուներ, մանաւանդ թրքահայեր, հետամուտ էին ընտրութեան ձայն առնելու: Այս դրութեան վերջ դնելու համար, մենք հրաժարական տրւինք յայտարարութիւնով մը, որ չընդունուեցաւ, եւ նորէն վերջին անգամ միեւնոյն միաձայնութիւնը ունեցանք: Միայն երկար խորհրդակցութենէ յետոյ եւ դրութեան սուր վիճակը նկատի ունենալով, որոշուեցաւ երկու պրոպագանդիստ ընտրել, որոնց մէկը Ֆրանսայի, Անգլիոյ եւ Իտալիոյ համար, մնայուն պաշտօնով եւ Բիւրոյի իսկական անդամ մնալով, եւ ուրիշ մը՝ մէկ տարուան համար, Եւրոպայի մնացած մասին պրոպագանդի պաշտօնով: Նաեւ պէտք է ընտրուէին Բիւրոյի երեք անդամները, որովհետեւ իւրաքանչիւր կեդրոնական կոմիտէի երկու ներկայացուցիչները չէր կարելի դեռ նշանակել:

Թեկնածուներու ցանկը պատրաստելէ յետոյ, երեք անգամ քուէարկեցին պրն. Յովհաննիսեանի(1) համար, առանց հարկաւոր ձայները ստանալու, որով հարկ եղաւ ձգել այդ թեկնածութիւնը: Յետոյ Ռոստոմի ընտրութեան ձեռնարկեցին՝ որ ստացաւ մեծամասնութիւն, եւ պրն. Մալումեան՝ բաւականին մեծամասնութիւն մը: Իսկ պրն. Ահարոնեան առաջին անգամ չստացաւ մեծամասնութիւն, իսկ երկրորդին ստացաւ, շնորհիւ այն աջակցութեան՝ զոր տուին դժուարութիւններ չստեղծելու համար, որովհետեւ առանց այս ընտրութեան Բիւրոն չէր կազմուեր: Որովհետեւ այս երեք անդամները ընտրուեցան շնորհիւ եղած ճնշումներու՝ յանուն համերաշխութեան, բայց որոնք բնաւ չէին համապատասխաներ ժողովի փափաքներուն, հարկ համարեցինք, տեսնելով այս մասնաւոր ընտրութիւնները, մասնակցիլ Բիւրոյի աշխատանքներուն միմիայն պրոպագանդի պատասխանատուութիւնով, թէեւ մեզի յայտարարուեցաւ որ, մենք ուրախութիւնով պիտի ընդունուէինք, եթէ ժողովին մէջ յայտարարութեան ձեւի տակ յայտնած մեր որոշումէն հրաժարէինք:

Եւրոպական պրոպագանդի վիճարանութիւնը կ'ամփոփուէր Փրո Արմենիայի հրատարակութեան եւ այն յատուկ միջոցներուն շուրջ [որոնք ձեռք առնուած էին], հանրային կարծիքը խնդրին լուծման մասնակից ընելու համար: Անգլ. եւ գերմ. Pro Armeniaի հրատարակութեան առաջարկը մէկզի ձգուեցաւ մեր

կարծիքին համաձայն, որովհետեւ Գերմանիոյ մէջ հանրային կարծիքը ոչ մէկ դեր չի խաղար, եւ թէ մեր տակախիլը պէտք է յենու Քրանքո-անկլո-իտալական քաղաքականութեան վրայ: Անգլիոյ համար՝ որովհետեւ հոն բաւական ընթերցողներ չկային եւ եղածներն ալ կրնային բաւականանալ [Քրանսերէն] Pro Armeniaով, ինչպէս ժողովէն առաջ կը հաւաստէին մեզի մեր անգլիացի բարեկամները: Գալով Եւրոպական շարժումին, հակառակ ստիպողական պահանջներուն՝ որ ճշդէինք ծրարելը եւ այս ուղղութեամբ նոր բան մը տայինք, մենք կը պատասխանէք թէ որոշ եւ ճշգրիտ ոչինչ կարելի էր ըսել եւ թէ ամէն ինչ կախում ունէր քաղաքական դէպքերէն: Մեզի կը մնար արթուն մնալ եւ պարագաներէն օգտուիլ զիտնալ:

Հետեւաբար օգտակար կը կարծէին երեք անգամ աւելի ծախսել երկու նոր թերթ ստեղծելու համար (ըստ մեզի ո՛չ-ստիպողական): Նաեւ 30.000 Քրանքի պիւտձէն քուէարկուեցաւ, անոր մէջ ըլլալով 300 Քրանք ամսականը՝ որ ես պէտք էի ընդունիլ գոնէ իբր փոխատուութիւն: Մենք ընդունեցինք ասիկա անոր համար, որ 1903ի վերջը մեր անձնական հասոյթը դադրեցաւ: Մինչեւ այդ թուականը, ինչպէս միշտ մեր աշխատութեան առաջին ժամանակներէն ի վեր, մեր 593 Քրանք ամսականէն խոշոր մաս մը կը ծախսուէր ընդհանուր գործին: Այս անգամ ալ, ժողովի ատենները, բաց մը ունէինք, Տիստորնէլ տը Բոնստանի տղուն հետ Լոնտոն ճամբորդելուս պատճառով, ճամբորդութիւն՝ որ մենք հաշուին մէջ չանցուցինք, թէեւ օգտուեցանք մեր Լոնտոն գտնուելէն՝ համաձայնելու մեր անգլիացի բարեկամներուն հետ Սարա Պերնարի թատրոնի ցոյցին համար: Մեր այս արտակարգ ծախքին աւելցաւ երեք ամսով Սոֆիա երթալու ծախքը, որովհետեւ ժողովի գանձապետին ինծի յանձնած 500 Քրանքը գործածուած էր Փարիզէն Ժընեւ եւ Սոֆիա երթող կարգով ճամբորդութեան եւ Սոֆիայէն Փարիզ [վերադարձին համար], ուրիշ մեկնեցայ Լոնտոն, ժողովի հրամանով, Սասունի գործերուն համար, որ նոր կը սկսէր, շարժում առաջ բերելու: Յոյս ունէինք որ այս բացը չուտով պիտի լեցուէր Փարիզ պաշտօն մը ստանձնելով. պաշտօն մը՝ որ բնաւ չկաշկանդէր ընդհանուր գործը:

**

Երբ մենք ժողովին մէջ ամուլ եւ անվերջ վէճերու մէջ մտած էինք՝ որոնք ամիսներ կը տեւէին, դէպքերը կը դահաւիթէին Սասունի մէջ եւ ծանր լուրեր կը հասնէին մեզի: Ժողովը կ'որոշէր մեզ իսկոյն զրկել Եւրոպա՝ [հանրային կարծիքը] յուզելու եւ ներկայ ըլլալու Լոնտոնի միթինկին՝ որ միմիայն ի նպաստ մակեդոնացիներուն կը կազմակերպուէր եւ որ տեղի պիտի ունենար Մարտ 29ին: Փարիզէն անցայ, ուր մեր

բարեկամները, Քիյար եւ Պերար, յանձն առին Լոնտոն դնալ, պայմանով որ մակեդոնական եւ հայկական հարցը միասին նիւթ ընեն եւ ո՛չ միայն առաջինը: Միթինկի առաջին օրը Լոնտոն հասնելով, դնացի խնդրեցի ատենախօսներէն որ մեր հարցի մասին ալ խօսին, եւ Պրքսթրնի հետ ապարդիւն ժամադրութենէս յետոյ, ձէյմս Պրայսի անպայման հաւանութիւնը առի: Ոստեցայ նաեւ Վանի մահուան դատապարտուած մեր ընկերով մասին եւ խնդրեցի որ ներում ստանան: Պրայս խնդրեց ինձմէ որ ժողովէն յետոյ թուղթ մը ներկայացնեմ իրեն: Այդ միթինկին մէջ ատենախօսները կարելի չափով խօսեցան հայերու մասին եւ Հայաստանը օրակարգի մէջ դրին: Ահա ինչ որ կարելի էր ստանալ այդքան քիչ ժամանակի մէջ:

Յաջորդ օրը դժեցի իմ ծրարներս. նախ պատշաճ էր կազմակերպել ուրիշ ցոյց մը՝ այս անգամ մասնաւորապէս նուիրուած մեր հարցին: Յիշատակազիր մը ներկայացնել անգլիացի մեր երեւելի բարեկամներուն՝ անոնց ուշադրութիւնը հրաւիրելով մեր դատին, ինչպէս ալ ըլլի. յետոյ, ստեղծել նոր հոսանք մը՝ մեզի ի նպաստ, նոյնքան զօրեղ ինչպէս Պալքանեան կոմիտէի առաջ բերած հոսանքը եւ նոյնքան հայասէր՝ ինչպէս Անկլո-հայկական Ընկերութիւնը: Պրն. Պրքսթրն, Պալքանեան կոմիտէի նախագահը, կորովի մարդ, հարուստ, տարամերժ եւ անձկամիտ, մակեդոնական հարցին միայն նուիրուած էր: Կուլ տուած էր Անգլիոյ հանրային կարծիքին լուսազոյն տարրերը, երբեմն օգտուելով մեր հին համակրութիւններէն: Ս. Սթիվենսըն, Անկլո-հայկական Ընկերութեան նախագահը, հարուստ, սնափառ, առանց կորովի, միայն ինքը կը ներկայացնէր, եւ իր քարտուղարը Աթքին՝ որուն խորհուրդներուն կուրօրէն կը հետեւէր:

Հարկաւոր էր երկու հոսանքներուն մէջ առանց թշնամիներ ստեղծելու, կերպ մը գտնել որ բոլորը ի նպաստ մեզի դառնային: Մտածեցի անգլ. մամուլի մասին որ մեծ ազդեցութիւն ունի հանրային կարծիքին վրայ: Գացի դոսայ «Տէյլի Նիւզ»ի խմբագիրը, Կարթնըր, որ ինծի խոստացաւ իր պաշտօնական աջակցութիւնը (թէեւ Պալքանեան կոմիտէին մասնակից է). անկէ խոստում ստացայ թղթակից մը զրկել Սասուն եթէ թիւրքո-պուլկար պատերազմ ծագի: Մեր ցոյցին համար պրն. Աթքինի միջոցով իմացուցի պրն. Սթիվենսընին, որ վերջապէս յանձն առաւ կազմակերպել մեծ միթինկ մը՝ Քրանքո-անկլո-իտալական, լիստահելով Քրանսացի եւ իտալացի բարեկամներու մասնակցութեանը վրայ:

Միաժամանակ կ'ուզէի օգտուիլ այս ցոյցէն որպէսզի անգլ. մամուլը խառնուի եւ ընդունի մեր օտար բարեկամները եւ այսպէս ստեղծէ ժուրնալիստներու կոմիտէ մը: Անյաղթելի ղեկավարութիւններու բախե-

ցանք անգլ. մամուլի Քրանսականէն տարրեր կազմակերպութեանը համար. այն է՝ որ անգլ. մամուլը կեդրոնական ժողով չունի, ինչպէս Փարիզ: Ուրեմն, իւրաքանչիւր լրագիր ինքնազուլու ըլլալով, որոշեցի որ «Քայմզ»ը եւ «Տէյլի Նիւզ»ը մեզմով զրադին. սակայն վարչական եւ նիւթական արգելքներ այնպէս ըրին որ մեր ջանքերը անյաջող մնացին:

Պէտք էր այլ կերպ դործել. ստեղծել լրագրողներու կոմիտէ մը՝ որ կազմակերպէ այս ընդունելութիւնը, եւ դործը անոնց յանձնել: Կոմիտէն մնայուն պիտի ըլլար եւ պիտի տար ճշմարիտ թոխք մը մեր պրոպագանդին, պիտի նուազեցնէր Պալքանեան կոմիտէի դերը: Ճանչցայ մեր հին բարեկամ Percy W. Bunthingի (Contemporary Reviewէն) շնորհիւ, որ ինծի տասնեակ մը յանձնարարութիւններ տուաւ զլիսաւոր լրագրողներուն: Այցելութիւններս սպասուած արդիւնքը չունեցան հետապնդուած նպատակին ուղղութեամբ, ստիպան եւ այնպէս ծառայեցին մեր հարցի մասին ուշադրութիւն արծարծելու եւ մանաւանդ համոզեցին անգլ. մամուլը՝ որ մեր գործունէութիւնը մակեդոնականին հետ միասին պէտք է տանիլ: Ամէն կողմ Պալքանեան կոմիտէի անունը կու տային ինծի, եւ կը հաւատային թէ ատիկա գործին բաւական էր եւ թէ ուրիշ ոչինչ ընելու էր անոր քով: Այդ ատեն քովս ունէի լաւ խորհրդական մը, Ժորժ Հոլիս, որ այցելութիւններուս ընթացքին ինծի կ'ընկերանար եւ տեղեկութիւններ կը քաղէր: Ամէն անգամ խորհրդակցելով եւ կարծիքներ փոխանակելով, հասանք սա եզրակացութեան թէ պէտք էր ստեղծել ցոյց մը, որի շուրջը համախմբուէին օգտակար տարրերը: Այն ատեն երկար խորհրդակցութենէ յետոյ որոշեցինք ստեղծել Փրո Արմենիայի պաշտօնասենեակ մը, քարտուղարով մը՝ որ պիտի խաղար կեդրոնացնող դեր մը: Պէտք էր զըտնել քարտուղարը:

Mr. Braclford, Պալքան. կոմիտէի գործօն անդամներէն մէկը եւ որ մեզի շատ համակիր էր, համակարծիք էր, ինչպէս նաեւ Mr. Massingham, մեր հին բարեկամը, որ միշտ խորհուրդներ կու տար մեզի: Փրանսացի իմ բարեկամներս՝ որ Փարիզ ժամանակաւոր դարձիս տեսայ, միթինկի մասին խօսելու համակարծիք էին:

Նախընտրելի թեկնածուն էր պրն. Malloch՝ Պալքան կոմիտէի նախկին քարտուղարը եւ ազգական Braclfordի: Այս ընտրութիւնը մեզի հաճելի էր, որովհետեւ թոյլ կու տար մեզի լաւ յարաբերութիւններ պահպանել Պալքան կոմիտէի հետ եւ օգտուիլ անոնց գործունէութենէն եւ ձեռք բերած արդիւնքէն: Շնորհիւ անոր 2000 հասցէ առինք Պալքան կոմիտէին եւ 2000 հասցէ՝ «Friends of Armenia»էն, ինչ որ 4000 հասցէ կ'ընէր մեր դատին համակիր: Բայց այս քարտուղարը, որմէ առինք ինչ որ կրնայինք առնել, մեզի յար-

մար չէր շատ մը պատճառներով: Նախ, որոշուած ծախքի թիւը կ'անցնէր, թիւ մը՝ որ չէի կրնար վերահսկել իմ բացակայութեան պատճառով, չգտնելով հայ մը՝ որուն վստահելի բնութիւնը: Նաեւ կը նկատէի որ մեծ հեղինակութիւն ունեցող մէկը չէ եւ շատ անձնուէր չէր երեւար աչքիս մեր դատին, որովհետեւ ըլլալով միշտ Պալքան կոմիտէի անդամ, երկուքին ալ կը մասնակցէր: Այս պատճառներով նախընտրութիւնս տուի պրն. Մասսիկիւմի, որ, մեր բազմաթիւ տեսակցութիւններուն եւ թղթակցութիւններուն նայելով, ինծի հարկաւոր մարդը կը թուէր. իր հին անձնուէրութիւնը մեր դատին, իր անկախութիւնը Պալքան կոմիտէին, իր անտարբերութիւնը մակեդոնական հարցին համար, անդլ. մամուլին մէջ իր մեծ հեղինակութիւնը եւ իր ազդեցութիւնը կ'ըսէին ինծի թէ պէտք էր նկատի ունենալ զինք իբրեւ officeին տնօրէնը, շուրջը ունենալով լրագրողներու կոմիտէին անդամները: Բայց ան միշտ կը մերժէր եւ իմ փորձերս զուր կը մնային: Վերջապէս մէկ օր իմ բուն թախանձանքներու վրայ խոստացաւ Լոնտոն հրատարակուելիք Pro Armenia թերթին տնօրէնութիւնը ստանձնել: Կը զգայի որ վտանգաւոր կ'ըլլար եւ իր օգնութիւնը մեզմէ կը հեռացնէր, եթէ բացարձակ մերժէր. ուստի շնորհակալութիւն յայտնելով ա'լ չսխալեցի:

Իմ խորհրդածութիւնները այն գաղափարին կու գային, թէ անգլերէն Փրօ Արմենիան [յարմար պիտի ըլլար] մեզի նպաստաւոր կեդրոն մը հիմնադրելու համար: Ընդմիջ Պրայսի հաւանութիւնը՝ Մարտի միթիւնի ատեն, Փ. Ա. ի պէտքին մասին, որ շուտով զգալի պիտի ըլլար, շատ մը հասցէներու ստացումը՝ որ Փրանսական Pro Armenia իսկ չունէր, այս բոլորը կը դրդէին զիս փորձել այս գործը:

Միւս կողմէ, 19 Մայիսի երեսփոխանական ժողովին մէջ, ձէյմս Պրայս եւ Սթիվենսըն, իրենց զգացումները կը յայտնէին Սասունի ջարդերուն մասին: Այսպէս էր վիճակը Յուլիս 29ի միթիւնիին նախընթաց օրը:

Այս միթիւնը աւելի պատկառելի եւ նշանակալից ընելու համար, եւ որպէսզի Իտալիոյ, Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ շարժման արդիւնքը համարուի, ուզեցինք որ միաժամանակ այս երեք երկիրներուն մէջ ալ կազմակերպուի:

Գործնապէս անկարելի ըլլալով այդ բոլորին Իտալիա դռնուի, օգտուեցանք այն յարաբերութիւններէն՝ որ ստեղծած էինք 1902ի Իտալական մեր շարժումէն, ուր մենք ձգեցինք կազմակերպուած կեդրոններ եւ գործունեայ անհատներ: Այս վերջիններուն մէջ պրն. Պոլլիարտո յայտնի էր իր անձնուէրութիւնով, կորովով եւ տեղէ տեղ երթալու կարելիութիւնով: Քիչարի եւ Փրեսանսէի հաւանութիւնով՝ երկար նամակով մը անոր յանձնեցինք այդ պաշտօնը, որուն իս-

կոյն յանձն առաւ նուիրուել, եւ հենց Մայիս ամսէն Իտալիա ամէն կողմ ման եկաւ ցոյցը կազմակերպելու համար: Իր երեք ամսուան պաշտօնին միջոցին, պրն. Պոլլիարտո գրեթէ ամէն օր մեզի տեղեկութիւններ կու տար իր գործունէութեան եւ իր պրոպագանդին մասին, եւ մենք հետզհետէ կը պատասխանէինք նիւթական հարկաւոր աջակցութիւնով եւ օգտակար ցուցմունքներով:

Այսպէս կազմակերպուեցան միթիւնիներ՝ Փալերմօ, Փալիա, Միլան. փոխանակ ժողովի՝ մեր կոմիտէն բողոքապիւր մը կը դրկէր արտաքին գործոց նախարարին: ...Սիէն, Մեսինա, Ֆլորենցա, Ռեճճիօ, Քալարայի մէջ ուրիշ միթիւնիներ տեղի ունեցան: Եւ կարելորը Հոովմիւր եղաւ, ուր զանազան կուսակցութիւններէ քաղաքական բազմաթիւ երեւելի անձնաւորութիւններ խօսեցան՝ մեր բարեկամ, զիտնական ձիւզէփ Սերճիի նախագահութեամբ: Այս ցոյցերը իրենց քաղաքներուն [մէջ] մեծ արձագանգ գտան եւ մեծ յուզում առաջ բերին թէ՛ փողոցի եւ թէ՛ տեղական մամուլին մէջ:

Միեւնոյն ատեն, Իտալական խորհրդարանին մէջ մեր բարեկամ Frascassi, Del Balzo el Sacchi երեսփոխանները հարցապնդեցին Սասունի ջարդերուն մասին:

Ֆրանսայի մէջ գործը աւելի հեշտ էր շնորհիւ հանրային կարծիքի ամենանպաստաւոր տրամադրութիւններուն: Մեր աջակցութիւնը ուրեմն չունեցաւ միեւնոյն վճռական նշանակութիւնը՝ ինչպէս այլուր, որովհետեւ ամէն կողմէ հայասէրները մեզի կ'աջակցէին:

Նաեւ «La ligue des droits de l'homme»-ը, Ֆրանսայի էն հզօր կազմակերպութիւններէն մէկը, որովհետեւ մօտ 60.000 անդամ ունի, Ապրիլի սկիզբը ձայն կու տար ի նպաստ մեր դատին եւ կը պահանջէր դաշնադրերու գործադրութիւնը:

Միաժամանակ Սէնի ընդհանուր խորհուրդը, որ կը պարունակէ նահանգին ամբողջ քաղաքապետութիւնը, եւ որուն որոշումները կը ներգործեն միւս երկու խորհրդարանական ժողովներուն ջուէներուն վրայ, Յուլիս 8ին պրն. Քոլլիի՝ Փարիզի քաղաքապետութեան փոխ նախագահին առաջարկին վրայ, ցանկութիւն կը յայտնէր «հանրապետութեան կառավարութեանը, որ, հաւատարիմ հարստահարուածներու պաշտպան իր աւանդութիւններուն, Հայաստանի ղէպքերուն [առթիւ] հարկ եղած շուտափոյթ միջոցները ձեռք առնէ»:

Օրակարգը, որ փակեց ժողովին նիստը, միաձայնութեամբ քուէարկուեցաւ: Գործունէութեան առաջին ցանկութիւնն էր՝ ի նպաստ հայոց, որ քուէարկուած էր խորհրդարանական ժողովի մը կողմէ:

Վերջապէս պրն. Փրեսանսէ, պերճախօս լեզուով երեսփոխանը, ժողովին մէջ հարց դրաւ արտաքին գործոց նախարարին եւ հրաշալիօրէն դժեց Սասունի կացութիւնը: Մենք ներկայ էինք այդ նիստին եւ հաստատեցինք թէ ինչպէս խորհուրդը, միաձայն, առանց կուսակցական խտրութեան, ճառը լսելէ յետոյ, պատրաստուեցաւ պարսաւանքի բանաձեւ մը քուէարկել. ամէն կողմէ ատենախօսին կը դիմէին, որ իր խօսքը հարցապնդումի փոխէ, որով միայն կարելի է օրակարգի քուէ ստանալ: Բայց պրն. Փրեսանսէ, վախնալով որ նախարարական տաղնալ առաջ կու դայ եւ չուզէրով հանրապետական կառավարութեան հակառակորդներուն հարցին վրայ իւր քսել, բաւականացաւ հարցումով՝ առանց ընդլայնելու:

Բայց մեր գլխաւոր գործը, մեր Ֆրանսա անցնելու ատեն, Լոնտոն կրկնակի ճամբորդութեան միջոցին, այն պիտի ըլլար՝ որ որքան կարելի էր շատ Փրանսացի եւ Իտալացի ներկայ ընել միթիւնիին, որովհետեւ անդլիացիներու հրաւերներուն համար մենք Սթիվենսընի վրայ վստահած էինք: Այս նպատակով մեր Իտալացի եւ Ֆրանսացի բարեկամներուն հետ թղթակցութեամբ (մանաւանդ այս վերջիններուն հետ) նոր խօսակցութեան մտանք: Լոնտոնի հեռուորութիւնը կարելոր պատճառ մ'եղաւ, որ Իտալացիք ձեռնպահ մնան. մանաւանդ որ մեզի անկարելի էր ճամբու ծախքը վճարել, որ մեծ գումարի կրնար հասնիլ:

Իսկ Ֆրանսացիներէն շատ երեսփոխաններ եւ ծերակուտականներ ոչ միայն իրենց հաւանութիւնը կու տային, այլև ներկայ ըլլալու փափաք կը յայտնէին: «Փրօ Արմենիա»-ն հրատարակեց անոնց անունները, որոնց մէջ պրն. պրն. Պիէլիւնի Մարթէն, արդի նախարարը, եւ պրն. Քայօ, նախկին ելեւմտական նախարարը: Սակայն Քոմպի նախարարութեան շատ տագնապային կացութիւնը՝ որուն ինքը նեցուկն էր եւ Սթիվենսընի կողմէն Ահմէտ Ռիզայի եւ Քաղաղիսի հրաւիրումը, այնպէս ըրին որ խոստումնին չպահեցին: Փրեսանսէն ժողովին ծանուցած էր այս երկու պարոններու ներկայութիւնը, ինչ որ շուտով վարանումներ առաջ բերաւ, մանաւանդ որ փոփոխամտութիւններն ալ իրենց ազդեցութիւնը ունէին: Եւրօպայի մենք համակրութեան եւ հաւանութեան բազմաթիւ նամակներ ստացանք Ֆրանսացի եւ Իտալացի նշանաւոր մարդոց կողմէ: Ֆրանսան զրկած էր վեց կամ եօթը պատգամաւոր՝ որոնցմէ Փրեսանսէ եւ ծերակուտական Տելիէլ. Իտալիան՝ ունէր պրն. Մածճիւնի, շատերու կողմէն եկած:

Լոնտոնի միթիւնը ահագին յաջողութիւն ունեցաւ: Ներկայ էին Անգլիոյ պահպանողականներէն եւ ազատականներէն, եւ քաղաքական տեսակէտով՝ Ֆրանքո-

անկո-լուտական ճշմարիտ եւ օգտաւէտ ցոյց մըն էր: Կը մնայ յիշել փոքրիկ միջադէպ մը, որ հանեց Ահմէտ Ռիզան. ան սեղանին վրայ ճառ արտասանելու ելաւ, բայց իրեն եղած հակառակ ընդունելութեան համար, ձղեց իր ծրարիւրը եւ աներեւութացաւ, եւ այսպէս՝ ցոյց տուաւ պրն. Սթիվենսընին իր անճարակութիւնը եւ փախկանկատութեան պակասը:

Բոլոր այս ցոյցերը որոնք զարնան իրարու յաջորդեցին այս երեք երկիրներուն մէջ՝ հակառակ մեր ունեցած նեղ միջոցներուն եւ օգնութեան պակասութեան՝ որը միշտ ճանչցայ, մեծ ազդեցութիւն ունեցան Սասունի ղէպքերուն վրայ: Մեծ սխալ կ'ըլլար կարծել թէ առանց այս ցոյցերուն Սասունի ջարդերը աւելի մեծ ջարդերու նախերգանքը չպիտի ըլլային, ինչպէս տասը տարի առաջ: Հանրային կարծիքը, արթնցած այս երկիրներուն մէջ, անշուշտ ճշում բանեցուց իրենց կառավարութիւններուն վրայ եւ դիւանադիտութիւնը ամէն բան ըրաւ՝ կոտորածը կեցնելու եւ տեղական բնաւորութիւն տալու:

Պէտք է խոստովանիլ, թէ մեր հեռագիրներուն տարածած լուրերը իսկապէս չափազանցուած էին եւ ակնատես վկաններուն տեղեկութիւնները (ինչպէս Անդրանիկը) աւելի համաձայն էին տէրութիւններու ներկայացուցիչներու տեղեկութիւններուն հետ, քան թէ մեր աղմկող հեռագիրներուն: Անշուշտ չէ կարելի ուրանալ դիւանադիտական գործունէութեան արդիւնքը, բայց եթէ աւելի դրական արդիւնք չստացուեցաւ, եթէ խոստացուած բարենորոգումները ձեռք չառին, պէտք է աչքի առաջ ունենալ այդ խոռով ժամանակ եւրոպայի վիճակը, ուր ուսու-ճափոնական կուրի յաւիտենական վախը կը տիրէր: Բոլոր կառավարութիւնները, մանաւանդ Ֆրանսականը, սխալ կը համարէին Ռուսիան զրազեցնել նորանոր փորձերով:

Միթիւնէն յետոյ մենք Լոնտոն մնացինք, զրքոյկով հրատարակելու տեղեկագրութիւնը, որ կրկնակ նպատակ ունէր. նախ՝ պրոպագանդի համար եւ ապա՝ այս 10.000 օրինակի հրատարակութիւնով Լոնտոնի մեր officeին բացումը ընելու:

Այս պատճառով ուզեցինք նաեւ բացումի սեղան մը կազմակերպել՝ ուր մեր անգլիացի երեք բարեկամները հրաւիրուած էին: Բայց այս բանակցութիւններու միջոցին Քրիստափորէն նամակ մը ընդունեցինք որ մեզ Փարիզ կը կանչէր, եւ ձգելով այս ծրարիւրը, Ֆրանսա վերադարձանք 9 Յուլիսին, ուր մեր բարեկամը՝ Իսաք մեզի կու տար կաթողիկոսին նամակը՝ որով զիս պատգամաւոր կ'անուանէր իր պատուիրակութեան:

Այս անուանումը մեզի համար անակնկալ մը եղաւ երեք տեսակէտով: Մինչեւ այդ ատեն ոչ ոք ինծի խօսած էր այդ մասին եւ Ընդհանուր Ժողովին մէջ հարց եղած չէր: Ընդդէմ է թէ Մարտիրոսը կ'առաջարկէր եր-

կու եկեղեցիներուն մէջ համաձայնութիւն(2) որ ժողովը մերժեց. միւս կողմէ՝ Սոֆիայէն մեկնած օրս Սիմոնը ինծի կ'առաջարկէր երկու եկեղեցիներուն մէջ բարեկամական թղթակցութիւն մը առաջ բերել, ինչ որ փորձեցի Լոնտոնի մէջ՝ առանց մեծ խանդավառութեան հանդիպելու, որով այլևս երկար չըրի (այս մասին, սակայն կը խօսիմ իմ յիշատակագրիս մէջ): Բայց երբեք պատգամաւորութեան մասին խօսք չէր եղած:

Այս մասին Քրիստափորին հարցնելով, ինծի պատասխանեց թէ այդ Սիմոնին գործն էր, ինք միայն անորոշ բաներ մը զիտէր: Զարմացայ որ առաջուց չիմացուցին եւ խորհուրդ չհարցուցին, որպէսզի հողը պատրաստուէր: Զարմացայ նմանապէս այդ երկու եպիսկոպոսներու նշանակումէն, որոնք անպէտ օտար լեզուներու, առանց կրթութեան, իմ վրայ ցաւազին տպաւորութիւն կ'ընէին: Զարմանալի էր նոյնպէս որ այդ պատգամաւորութիւնը այնքան ուշ մնացած էր, որովհետեւ այդ ժամանակ Սասունի դէպքերը կը մարէին [արդէն] եւ աւելի առաջնակարգ քաղաքական խնդիրներ Եւրոպայի ուշադրութիւնը կը դրաւէին. եւ պիտի սկսէր Յուլիսի վերջը՝ երբ բոլոր վեհապետները կը պատրաստուէին կառավարչական գործերը ձգել եւ առանձնանալ:

Բացի այդ, աւելի ապշած էի մանաւանդ, որ կաթողիկոսի նամակը կարող էր ինծի հասնիլ Յունիսին, ինչ որ նախընտրելի պիտի ըլլար եւ կարելի, որովհետեւ Մայիսի վերջի թուականը կը կրէր: Աւելցնեմ որ այդ պարագան կարող էր յաջողութեան ուրիշ կերպարանք տալ:

Առանց այս ուշացումին պատճառը փնտռելու, կը յիշեմ միայն ինչ որ աւելի լաւ ըմբռնել կու տայ այն շուարումը եւ դժուարութիւնները՝ որոնց մէջէն պատգամաւորութիւնը պիտի շարժէր: Ինչ ալ ըլլար, պէտք էր հպատակիլ այս պայմաններուն եւ քաղել վատ դրութենէ մը՝ կարելի օգուտները: Ինչ որ անտարակուսելի էր, այն է՝ անգամ մը որ պատգամաւորութիւնը նշանակուած էր, պէտք էր մենք ալ մասնակցեցինք: Եւրոպայի մէջ իմ ծանօթութիւններս, ինչպէս նաեւ պաշտօնական յարաբերութիւններս, ինծի կ'ընծեռէին անվիճելի եւ բաւականին ձեռնհասութիւն: Ուստի ես ընդունեցի, ամէն վտանգ եւ կորուստ աչք առնելով, ոչ իբր կազմակերպութեան պաշտօն մը, այլ իբր ազգային պաշտօն մը, ինչ որ չէր արդիւր կազմակերպութեան ներկայացուցիչ ըլլալ միշտ, պաշտպանելով անոր շահերը ամէն առթիւ:

Բիւրոյն ինծի հասած խորհուրդները, ինչպէս ցուցմունքները Սիմոնի՝ որ, կ'երեւի, կաթողիկոսին հետ մասնաւոր խօսակցութիւն ունեցած էր, կարելի չափով պահեցինք: Անոր մասնանշած մարդոց հետ խորհրդակցութիւնը կարելի չեղաւ իրագործել, բացի

Չերազն, որովհետեւ Օհանէն Խանը, Պերլինի դեսպանատան կցորդ, բացի իր անձեռնհասութենէն, այդ պահուն Պոլիս գացած էր ամուսնութեան մը համար: Մեկըն Խանը, Հոովմի դեսպան, մեր առած տեղեկութիւններուն, ինչպէս նաեւ արքեպիսկոպոսներու տեղեկութիւններուն համաձայն, սկեպտիկ էր մեր դիմումի փորձի մասին, եւ նկատելով իր Հոովմ կենալը՝ անոր հետ տեսակցութիւնը վերապահեցինք Հոովմ երթալու: Իսկ Չերազը հրաւիրեցինք փոքրիկ խորհուրդի մը եւ դիմեցինք անոր թարգմանութեան եւ այցելութեան մը համար, ուր ցոյց տուաւ իր անպէտքութիւնը: Իսկ պատգամաւորութեան չմասնակցելուն պատճառներէն մէկն ալ միջոցներու պակասն էր: Նըմանապէս այս պակասութեան պատճառովն էր որ չկրցինք հետեւնիս ուրիշ մարդ առնել, որովհետեւ ոչ եպիսկոպոսներուն եւ ոչ իմ ծախքս չէր ապահովուած:

Անտարակուսելի էր որ մեր մասնակցութիւնը շատ մը ինտրիկներու եւ նախանձի փոթորիկ պիտի յարուցանէր, սակայն մեր փափաքն էր այդ պատիւութիւններուն դիմաց խղճմտօրէն կատարել մեր պարտականութիւնը:

Աւա՛ղ. ամէն կողմէ մեծ յոյսեր դրած էին այս ձեռնարկի կարեւորութեան վրայ, որ կարծես գլխաւոր դեր մը պիտի խաղար, եւ իմ վրայ մեծ-մեծ պարտականութիւններ կը դնէին: Դրեթէ բոլոր հայ խաւերուն մէջ սխալ ըմբռնում կար, թէ այս պատգամաւորութիւնը եւրոպական մեծ շարժում պիտի պատճառէր, թէ բոլոր պետութիւնները պիտի խոնարհուէին այդ պատգամաւորութեան առջեւ, եւ թէ Հայաստանը ընդմիշտ պիտի ազատուէր իր տառապանքներէն եւ ցաւերէն: Համաշխարհային մամուլը, այդ երեւակայութիւններուն նայելով, պիտի քայլ առ քայլ հետեւէր մեզի: Դժբախտաբար այս պատրանքներէն հեռու էի ես եւ այդ անսահման յոյսերուն բաժնեկից չէի: Իմ տեսութիւններս շատ աւելի համեստ էին եւ աւելի համաձայն իրականութեան: Գրեթէ ստոյգ զիտէի որ այս պատգամաւորութիւնը ոչինչ պիտի փոխէր հայկական դրութեան մէջ. թէ կառավարութիւնները ոչինչ պիտի ընէին անոր «ճնշման» տակ, եւ ես անոր մէջ կը տեսնէի միմիայն պրոպագանդի նոր զէնք մը, որ կարելի էր դորձածել պաշտօնական աշխարհի մէջ, հանրային կարծիքին համար աշխատել յետոյ: Ես կը տեսնէի այս պատգամաւորութեան մէջ միայն այն՝ որ վեհապետները կը ճանչնան հայ ազգին պետը, եւ այս ծանօթութիւնը ապագային դուռները բաց կը ձգէր: Սակայն այս նպատակը, այնքան համեստ, ինծի խընդոտներով լեցուն կը թուէր: Գիտէի թէ թուրք, ռուս եւ գերմանական դիւանագիտութիւնը ձեռքէն եկածնին պիտի ընէին, արգելելու համար հայոց կաթողիկոսին այդ քայլը, ինչ որ իրենց հիմնական քաղաքականութեան հակառակ է:

Պիտի չերկարիմ պատգամաւորութեան վրայ, որուն պատմութիւնը կաթողիկոսին դրած նամակիս մէջ նկարագրած եմ: Կազմակերպութեան հարցերով միայն պիտի հետաքրքրուիմ եւ միւսները պիտի նշանակեմ մտքի կարգով:

Կ'ըսեն թէ առաջին գործողութիւնն է որ թանկ է: Ուստի մենք կարելին ըրինք Ֆրանսայի մէջ, ուրկէ պիտի սկսէինք՝ յաջողելու համար: Մէկ կողմէ զիտնալով որ մենք կրնայինք ռուս եւ թուրք դեսպաններու կողմէ արգելքի հանդիպիլ, միւս կողմէն՝ որ Տելքասէն ձեռքէն եկածը պիտի ընէր մեր դիմումը տկարացնելու եւ նշանադուրկ ընելու, ուրկէ, շնորհիւ քաղաքական մեծամեծներու տրամադրութեան, չէր կրնար պրծիլ, մենք որոշեցինք շրջանակի մը մէջ առնել ան, ուրկէ չկարենար դուրս գալ, հակառակ իւր ճարպիկութեան, եւ որպէսզի ժամանակ չտանք դեսպաններու ճնշման տակ իյնալու, զգուշացայ նախարարի ունկընդրութենէն առաջ մեր պատգամաւորութեան մասին լրագրներուն մէջ խօսելէ: Մեր բարեկամները Փարիզէն մեկնած էին, արձակուրդի ժամանակ ըլլալով: Նախագահը եւ Տելքասէն շատոնց է կը պատրաստուէին մեկնելու, եւ հակակղերական պայքարն ալ սկսած ըլլալով՝ եկեղեցականներու նկատմամբ շատ ժխտական էին այն ատեն: Տելքասէ, ինչպէս կը նախատեսէի, բոլոր ճարպիկութիւնը գործ դրաւ մեր դիմումը ի դերեւ հանելու համար՝ ժամադրութիւններու մէջ անելանելի խառնաշփոթութիւն ձգելով՝ որը քաղաքական մարդիկ եթէ չպահանջէին այս առթիւ, իւր փափաքն էր առանձին ունկընդրութիւնով մը վերջացնել: Սակայն ի գո՛ւր. Յուլիս 28ին մեզ ընդունեց պաշտօնապէս:

Ունկընդրութեան ճառին մէջ, Վիքթոր Պերարի ներկայութեան, մեր դատին իր անձնուիրութիւնը երզուելէ յետոյ, յայտնեց որ կ'ուզէր Պերլինի դաշնադրութեան ամենաքիչը (նուազագոյնը ?) գործադրել, չորս տէրութեանց համաձայնութիւնովը: Վերջին անցած դէպքերը այս խորհրդաւոր խօսքերուն իմաստը լուսաբանեցին մեզի: Որո՞նք էին այն չորս տէրութիւնները որոնց վերջինին հետ այս մասին բանակցութեան մէջ էր: Այդ բոպէին յայտնի էր որ Ֆրանսան, Անգլիան եւ Իտալիան աչքի առաջ ունէր, եւ կը բանակցէր Ռուսիոյ հետ՝ Գերմանիան չէզոքացնելու եւ թրքական-արեւելեան հարցին մէջ [անոր ճիգերը] ի դերեւ հանելու համար: Այս քաղաքականութիւնն էր որ շարունակեց Մարտի գործերուն մէջ:

Նախագահին հետ տեսակցիլը անյաղթահարելի դժուարութիւններ ունէր, որովհետեւ երկրորդ օրը կը մեկնէր, եւ Տելքասէն շատ նպաստաւոր չէր տեսակցութեան: Մեր բոլոր բարեկամները, որոնք կը ցանկային որ յաջողէինք, մեզի կը պատասխանէին թէ

(ինչպէս Լալիս, Տեսթուրնէլ եւն) անկարելի կը թուէր:

Հարկ եղան բացառիկ պարագաներ եւ Վ. Պերարի աջակցութիւնը, որ այդ տեսակցութիւնը տեղի ունենար Մոնթէլիմար զնայէ քանի մը ժամ առաջ: Ֆրանսայի մէջ մեր պատգամաւորութիւնը լիուլի յաջողութիւն ունեցաւ, հակառակ յիշուած աննպաստ պայմաններուն եւ մենք դիմեցինք Անգլիա, ուր հողը պատրաստուած էր, մեր բարեկամներու զրկած հեռագրերով:

Լեսթաունին հետ տեսակցութիւնը, շնորհիւ ամերիկեան դեսպանին եւ ձէյմս Պրայսի, մեծ դժուարութիւններ չներկայացուց: Քանի մը բարեկամներ ճաշի հաւաքեցին՝ խորհուրդ առնելու, զիւրացնելու համար մեր տեսակցութիւնը Քենթրլլըրի արքեպիսկոպոսին հետ. կարելին ըրինք մամուլին մէջ շարժում առաջ բերելու համար. խմբագրութիւնները այցելելով, լրագրագետները ընդունելով եւ տեղեկատու գործակալներու հաղորդելով վլասաւոր բաները: Սակայն մեր Անգլիա երկար բնակութեան միջոցին ուրիշ դժուարութիւններ ծագեցան: Նախ, մեզի տրուած յոյսէն յետոյ, թագաւորին ունկընդրութեան մերժումը՝ որը մենք կաթողիկոսին զրկած մեր նամակին մէջ բացատրեցինք, քանի ան կը փափաքէր որ անպատճառ ընդունուէինք: Միւս դժուարութիւնները ներքին էին, ինչպէս եպիսկոպոսներուն հետ մեր անհամաձայնութիւնները, որոնք Ֆրանսայի մէջ երեւան չեկան որովհետեւ կարճ մնացինք հոն եւ յաջող անցաւ: Սակայն Անգլիոյ մէջ, այս անվերջ սպասումներէն յետոյ, վերաս թափեցին իրենց դժգոհութիւնը եւ ինքնազուխ յաւակնութիւններ յայտնաբերեցին՝ մինչեւ հետս գէշ վարուելու աստիճան: Սարաճեանը՝ քմահաճ եւ կամայական, պատգամաւորութեան պետը կարծելով ինքզինք եւ Լոնտոնի հայերուն ազդեցութեան տակ ծռելով, անտանելի եւ ամօթարեր կռիւներ կ'ընէր հետս. Այվատեան Սրբ., որ իբր թէ իմ պաշտպանս էր եւ կ'ուզէր միջնորդի դեր կատարել, աւելի կը ձանձրանար լեզուներու իր բացարձակ տգիտութեան պատճառով եւ կը դուարձանար իմ եւ անոր մէջ էնտրիկներ չիներով ու քակելով: Այս բանին պէտք է վերագրել պրն. Յակոբեանի մերձեցումը այս եպիսկոպոսին, եւ առանց ինծի իմացնելու անոր մասնակցումը Լենսթաունի հետ մեր տեսակցութեան: Մասնակցութիւն մը՝ որ արդիւրեց ինծի, անգլերէն խօսելուն համար, հետեւիլ խօսակցութեան եւ ուղղութիւն տալ եւ հարկաւոր դադարները յայտնել Լենսթաունին, որուն ընդունելութիւնը համակրելիօրէն բարեացակամ էր:

Դէն կը ձգեմ Լոնտոնի մէջ մեր անցուցած միօրինակ կեանքը, ուրկէ ուղեցի օգուտ հանել դատին՝ հակառակ անգլիական արձակուրդներուն, եւ անգլիացի եւ Ֆրանսացի մեր բարեկամներուն խոր-

հուրըր առնելէ յետոյ, որոնք ամէնքն ալ կը պնդէին թաղաւորին հետ տեսակցութեան կարեւորութեան վրայ, որովհետեւ ան մինակ կրնար բանալ միւս վեհապետներուն դռները, որոշեցինք մեկնել Ամերիկա, ժամանակ շահելու համար. եւ մեկնելէ առաջ, իմացուցինք Արեւմտեան Բիւրոյին, առանց որեւէ պատասխան ստանալու:

Արքեպիսկոպոսներուն ամենամեծ մտահոգութիւնը նիւթական մտահոգութիւնն էր: Ամէն օր իրենց փարաները կը համրէին, ամէն օր կը պանգատէին դէրամ չկենալէն եւ այն իրողութենէն՝ որ կաթողիկոսը այս պարմաններուն մէջ գիրենք զրկած էր. բայց մեծ յոյս ունէին Մանչեսթրի հայերուն վրայ՝ որոնց մօտ դացին երկուքը դրամ հաւաքելու համար, որովհետեւ Փարիզ հազիւ յաջողած էին. իսկ պատգամաւորութիւնը հողերին ալ չէր: Սարաճեան տէրութիւններու դիմումը մուրացկանութիւն կը նկատէր, ինչ որ յայտարարեց հայկական ժողովի մը մէջ, եւ իր վրայ ծանրացած դերէն կը մտածէր ազատիլ կարելի փութով: Այս վատեան եպիսկոպոսը անհաւատալիօրէն սկեպտիկ էր, ոչ մէկ կարեւորութիւն կու տար այս պատգամաւորութեան, եւ մեծ-մեծ կ'ըսէր՝ որ յեղափոխութիւնը միայն կրնար փրկել հայերը. սաստիկ կը նեղուէր եւ միմիայն կողմնակի բաները կը նայէր. — ճամբորդութիւն, գրասանք, որով իմ գործս տարապայման կը դժուարանար: Կարելին ընելով մեր մէջ համերաշխութիւնը պահելու համար՝ բոլոր մարդոց աչքին, անոնցմէ մէկը ոգեւորեցի, ըսելով որ մեր իրաւունքն է մեզ պաշտպանել եւ ոչ թէ ողորմութիւն մըն է որ կ'աղերսենք: Միւսը ողեւորեցի ըսելով որ՝ դատին յաջողութեանը համար, եւրոպական գործունէութեան ընկերանալու է յեղափոխական ճիգը: Փարիզէն մեկնելէն առաջ, Քրիստափորին հետ խօսած էինք որ ճամբորդութեան ծախքին համար՝ պրոպագանդի սնտուկէն պէտք էի առնել, բայց երբ եպիսկոպոսները ինծի առաջարկեցին որ ծախքերը միասին ընենք, ընդունեցի, շատ չծանրանալու համար կազմակերպութեան վրայ:

Տեսնելով Լոնտոնի մէջ որ դրամները այնքան շուտ չէին հասներ, եւ որոնք չէին հաշուեր արդէն, ինծի զգացուցին թէ ես սկսած էի բեռ ըլլալ իրենց պիւտ-ճէին, եւ երրորդի մը առջեւ ըսած ըլլալով որ բոլոր իմ պէտքերս իրենք կը հոգան, ես գործին եւ իմ արժանապատուութեանս համար՝ իմ հաշույս ծախսուած բոլոր գումարները վճարեցի: Ամէն ջանք կ'ընէի որ համերաշխ պահեմ եւ իմ արժանապատուութեանս ներածին չափ ամէն ինչ կ'ընէի, բարոյական մեծ տառապանքներու գնով, որպէսզի մեր պատգամաւորութեան մէջ պառակտում առաջ չգար: Նոյնիսկ այս նպատակով երկուքին ալ մէջ մէկ նուէր ըրի: Ահա այս էր մեր վիճակը Ամերիկա մեկնելէ առաջ:

Իմ ընկերներս ամէն կերպ զուգորդութիւններ կ'ը-

նէին դտնելու համար Ամերիկայի մէջ այն դրամը, որ ըստ իրենց՝ չունէին. ես կը մտածէի թէ Ամերիկայէն եւ իր նախապահէն ինչպէ՛ս պիտի ընդունուէինք: Ծամբայ ելլելէ առաջ խօսած էի Ռէյնոլտսի հետ՝ որ յանձրն առած էր Ռուզվելթի կողմէն հողը պատրաստել:

Մեր դուշակութիւնները սխալ չելան: Նիւ Եորք հասնելուս՝ Ռէյնոլտս մեզի կ'իմացնէր որ գործերը լաւ կ'երթային եւ անօրինակ անձնութիւնով մը մեզի հետ վաշինկթոն ընկերացաւ մեզ ներկայացնելու համար: Հակառակ որ ընտրութիւններու առաջին օրերն էին, կարելի չափով նախազահը իր բացայայտ ապահովութիւնը տուաւ՝ թէ պիտի շահագրգռուի մեր հարցով: Արքեպիսկոպոսները որ միմիայն իրենց պէտք եղած դրամին մասին կը խորհէին, եւ չըջապատուած ըլլալով այդ հարցին մէջ իրենց օգնելու կարող մարդիկներով, վախնալով միւս կողմէ որ իմ անձս կրնայ վնասել իրենց՝ այդ գործին մէջ, սկսան ինծի դէմ կարող մը խժբժանքներ, վէճեր, էնտրիկներ, ցոյց տալու համար թէ իրենք անկախ են ինձմէ: Չեմ պատմեր հազար ու մէկ նեղութիւնները որ ունեցայ իրենց հետ՝ բոլոր մանրամասնութիւններով. միայն պիտի ըսեմ, որ կենցաղավարութեան պահանջածը կատարեցի դէպի դանոնք եւ Ռուզվելթի հետ տեսակցութենէն յետոյ ձեռքի որ իրենց փողի մասին մտածեն եւ ես գացի Պոստոն՝ Պաղատութեան համաժողովին, ուր տեսայ շատ մը եւրոպացի բարեկամներ, ինչ որ ինծի մեծ մխիթարութիւն եղաւ՝ իմ ընկերներուս հետ ունեցած անպիտան կեանքիս մէջ: Ուրիշ մխիթարութիւն մըն ալ՝ Նիւ Եորք, Պոստոն, Փրովիտենս եւ Տիլատելֆիա հայ ընկերներէս դտած ընդունելութիւնս էր, ուր, ի մեծ զարմացումն ինծի եւ իմ շուրջի մարդոցս, հայերէն բանախօսութիւններ ըրի իմ պատգամաւորութեանս եւ Եւրոպայի մէջ պրոպագանդի մասին:

Պաղատութեան համաժողովին, բացի մեր դատին նպատակը օրակարգէն եւ տաք ճառերէն, բաներ անցան որոնք առաջին անգամն է կը պատահէին. Հայաստանի ներկայացուցիչին հետ, իբր ինքնավար երկրի մը ներկայացուցիչին հետ վարուեցան: Ընտրուած ըլլալով Հայաստանի ներկայացուցիչ՝ բարի գալուստ մաղթեցինք յանուն Հայաստանի, ինչպէս միւս ազգերու պատգամաւորները, եւ ասոր համար մեզ համաժողովին փոխ նախազահ ընտրեցին, յանձնախումբի անդամ եւ տեղեկարբ՝ Հայկական Հարցին:

Պաղատութեան համաժողովէն յետոյ աճապարեցինք Եւրոպա դառնալ՝ Անգլիոյ թագաւորին հետ տեսակցութիւն մը ունենալու համար, սակայն ամէն տեսակ նեղութիւններ ունեցանք մինչեւ համոզեցինք եպիսկոպոսները, որոնք անպայմանօրէն կ'ուզէին մընալ՝ փող հաւաքելու համար: Մեկնելէ առաջ ի պատիւ Ռէյնոլտսի սեղան մը տուինք՝ որ նախապէս եպիսկոպոսները ուզեցին իրենց վրայ առնել, բայց ես

կեցան երբ ծախքը տեսան եւ այդ պատճառով մեր մէջ մեծ վէճ ծագեցաւ: Նաւը դացած ատեննիս, կառքին մէջ, Սարաճեան եպիսկոպոսը ձեռքը բարձրացուց վրբաս: Կը յիշեմ այս միջադէպը որովհետեւ յետագայ դէպքերը կ'նճոտեց: Չէի ուզեր որ աննշմար անցնի ասիկա. խղեցի յարարութիւններս եւ պահանջեցի որ ներում խնդրէ:

Այս պայմաններուն մէջ վերադարձայ Լոնտոն, մէկուն հետ դժտուած, միւսին վրայ ապահով չըլլալով: Այս դրութիւնը բարդացաւ անգլո-ռուսական միջադէպով եւ անգլերէն Pro Armeniaի հրատարակութեան համար որոշում մը տալու կարիքով: Միւսակ ըլլալով եւ զղալով պատասխանատուութիւններու կարեւորութիւնը, ժընեւէն ընկեր մը ուղեցի՝ անմիջական խորհրդակցութեան մը համար, բայց մտիկ չըրին: Դիպուած մը զիս հաշտեցուց արքեպիսկոպոսին հետ: Մեր բարեկամները մեզի խրատ տուին՝ խորհուրդ հարցնել մեր Քրանսացի բարեկամներէն: Յետաձգեցի Pro Armeniaն, որովհետեւ Բիւրոն Ընդհանուր ժողովին բացորոշ վճիռը մէջ կը բերէր՝ որուն դէմ ոչ ոք կրնար գործել:

Կաթողիկոսին զրկած նամակիս մէջ՝ երկարօրէն կը խօսինք մեր դիմումներուն վրայ Անգլիոյ թագաւորին մօտենալու համար. այն յոյսի մասին, որ, երբ Փարիզ էինք, ունեցանք Քենթըրբըրիի արքեպիսկոպոսին գծով եւ վերջապէս վերջնական անյաջողութեան մասին: Միակ բանը որ կ'ուզեմ ցոյց տալ, այս անյաջողութեան գլխաւոր պատճառն է ան, պատճառ՝ որ յետոյ իմացայ առանց անոր ճշմարիտ վաւերականութիւնը ապահովելու, բայց որ մեզի հաւանական կ'երեւի եւ կը բացատրէ անգլիական կառավարութեան տատամսումը եւ թագաւորին կողմէ մեզ ընդունելու ցոյց տուած յօժարակամութեան պակասը: Կը թուի թէ ռուսական դեսպանը, Պէքէնտորֆ, ստիպողական դիմումներ է ըրեր Լորտ Լենսթունին, իմացնելով որ պատգամաւորութիւնը բաղկացած էր ռուսահայտակներէ՝ ինչ որ իրենց կառավարութեան արտօնութեամբ չէր: Եւ եթէ Անգլիոյ թագաւորը շնորհէր այդ ունկընդրութիւնը, ռուս կառավարութիւնը անբարեացակամ պիտի նկատէր [այդ կեցուածքը]:

Դեսպանին այս տեսութիւնը բոլորովին մասնաւոր կարեւորութիւն ունէր անգլո-ռուսական միջադէպի պահուն: Մեր Քրանսացի եւ անգլիացի բարեկամներու հետ խորհրդակցութիւնը մեզ աւելի կը քաջալերէր, որ գոնէ Իտալիա երթայինք: Սակայն Բիւրոն անփոփոխօրէն կը պատասխանէր. — «Առժամապէս դադարեցուցէք»: Իմ համոզումս էր գոնէ Իտալիա երթալ, ոպասումէ մը յետոյ՝ եթէ հարկ էր: Յոյս ունէի որ կը յաջողէինք այս երկրին մէջ՝ շնորհիւ մեր բարեկամներուն: Իսկ Գերմանիոյ եւ Աւստրիոյ համար, նամակը նախարարներուն պիտի յանձնէինք, եթէ ուն-

կընդրութիւնը մերժուէր: Մեր կարծիքով պէտք էր մինչեւ վերջը տանիլ պատգամաւորութիւնը եւ կէս ճամբան չձգել, հակառակ ներկայացող անթիւ դժուարութիւններուն, հակառակ Եւրոպայի եւ Ամերիկայի հայ միջավայրերու էնտրիկներուն՝ ուր ամէն տեսակ նախանձներ կային այս պատգամաւորութեան նկատմամբ: Այս մտքով էր որ կը փութայի այս նամակը զրկել կաթողիկոսին, տեսնելով որ դէպքերը ետեւէ ետեւ կը խուժեն, եւ որ՝ կաթողիկոսը կ'որոշէր ետ կանչել պատգամաւորութիւնը, ամէն կողմէ իրեն եկած չարակամ ճնշումներու ազդեցութեան տակ: Միւս կողմէ եպիսկոպոսները իրենք ալ օր առաջ կ'ուզէին իրենց տեղերը վերադառնալ. եւ այս դէպքերն ալ աւելի հաստատեցին այդ վախերը:

Գէշ խճբագրուած հեռագրի մը թիւրիմացութեան վրայ, որը ստացած էր Բիւրոն, եւ որուն չգիտէր ինչ պատասխանել, կաթողիկոսը կը հեռագրէր եպիսկոպոսներուն՝ իրենց թեմերը վերադառնալ, այս վերջիններուն [կողմէ] իրեն զրկուած հեռագրի մը ի պատասխան՝ որով կը խնդրէին որ իրենց պաշտօնը առնելի իրենցմէ, քանի որ Լոնտոն մինակ մնացած էին:

Փարիզ վերադարձիս երկու կարիք կար առջեւ: Տոյցով մը Տրանսայի մէջ արթուն պահել հարցը — եւ որովհետեւ նշանակալից առիթ մը չէր ներկայանար՝ մտածեցի օգտուիլ Pro Armeniaի հարիւրերորդ թիւէն, խնջոյք մը կազմակերպելու համար: Տոյցի ծրագրիները, ինչպէս նաեւ միւսները, կ'որոշէինք Փրէսանսէի, Քիլարի եւ ուրիշ ձեռնհաս բարեկամներու հետ խորհրդակցելէ ետք, եւ յետոյ պրն. Մասինկամ ինծի կը գրէր, որ անգլերէն Pro Armeniaի հրատարակութեան ժամանակը հասած էր, եւ ուղեւորով այս մասին սպասել Դաշնակցութեան Պորհուրդի որոշումին, յարմար դատեցինք հրատարակել առայժմ գրքը մը, համաձայն Ընդհանուր ժողովի որոշումներուն. բայց այս ձեռնարկութեան համար չունենալով հարկաւոր գումարը, դիմեցի Բիւրոյին որ մերժեց ինծի՝ պահանջուած 3000 Փրանքը. եւ ուրիշ փորձեր երկրի Կեդր. Կոմիտէի մօտ (K) նոյնպէս չյաջողուեցան: Այս պայմաններուն մէջ, սպասելով Պորհուրդին, միմիայն կը գրաղէինք ընթացիկ գործերու առաքումներով եւ կը բաւականանայինք Քրանսական Pro Armeniaի հրատարակութեամբ: Սակայն նախքան խօսիլը հարկ է որ այդ թերթի ծագման մասին յիշել քանի մը բաներ, որոնք վերջին տեղեկագրին մէջ յիշուած չէին: Թիֆլիզ կը գտնուէինք երբ մեծ կոտորածները սկսան, թէեւ այս կոտորածներու ընդարձակութիւնը (տարողութիւնը ?), գրաքննութեան պատճառով, չկրցինք իմանալ: Մենք մեծ պատասխանատուութիւն կը զգայինք այդ դէպքերէն, որ շատ գէշ կ'ազդէին մեր վրայ. մանաւանդ որ միշտ փոքրամասնութեան մէջ էինք, չհաւանելով աւանդական տակտիկին՝ որուն

կը հետեւէր մեծամասնութիւնը եւ որ կը կայանար հրացան եւ խմբեր զրկելուն մէջ: Այս պայմաններուն մէջ կը խորհէինք:— կա՛մ պէտք էր երթալ կոտորածի վայրերը եւ ժողովրդի ճակատագրին մասնակցիլ, ինչ որ Գրիստափորի խորհրդով մէկդի ձգուեցաւ, կա՛մ արտասահման երթալ եւ պրոպագանդ սկսիլ, ինչ որ չէինք կրնար իրադրծել՝ զրամական պակասութեան պատճառով: Այս պատճառներով ձեռնպահ մնացինք մենք որեւէ գործողութենէ՝ ըսելով որ Թիֆլիզի մէջ մենք բարոյապէս մեռած էինք մեր դատին համար, այսինքն թէ այդ պարագաներուն մէջ Թիֆլիսէն բըխած մեր դատին համար որեւէ գործողութիւն յաջողութիւն չէր ունենար: 1899ի վերջը, կարգ մը դժուարութիւններէ յետոյ, Փարիզ գնացինք, եւ ժընեւէն անցնելով Գրիստափորի հետ համաձայնեցանք որ պըրոպագանդի գործին հետ պիտի կապուէի: Ծիշդ է թէ նախապէս ընկերներ եկած էին Փարիզ, եւ ստացած էին համակրանքի նամակներ՝ որոնք հրատարակուեցան «Դրօշակ»ի մէջ: Փարիզ հանդիպեցայ Օհաննէսեանին(3), որը կը կարծէի թէ ինծի օգնական մը պիտի ըլլար արտասահմանի բոլոր ձեռնարկներուն մէջ. եւ իսկոյն սկսայ փնտռել իմ հին Ֆրանսացի բարեկամներս իբր առաջին անհրաժեշտ քայլ մը: Պրն. Ժազլարն էր որ ցոյց տուաւ ինծի մեզի բարեկամ եղող ուժերը: Պրն. Քիյար, որ Տրէյֆիւսի գործին մէջ այնքան գործունեայ երեւցած էր եւ «Օրոր»ի մէջ իւր հայանպաստ յօդուածներով անձնուէր հայաստանի դիրք մը ստեղծած էր, նշանակուած մարդն էր մեր գործին [համար], եւ պրն. Ժազլարի նամակով գացինք զինքը պըտանք: Շուտով համաձայնեցանք հարցին վրայ, թէ եւ երկու բան կ'արդիւնէր մեր փոխադարձ վստահութիւնը: Առաջին, հնչակեաններուն հետ սերտ յարաբերութիւնը, Չոպանեանի հետ իր բարեկամութիւնը. միւս կողմէ, հնչակեաններու կողմէ տարածուած, այն գաղափարը՝ թէ ուսահայերը ուս կառավարութեան գործիչներն են: Բայց իմ հին կապերս Ֆրանսացի յառաջողէմ կուսակցութիւններուն հետ, որը Քիյար քիչ քիչ իմացաւ, մեր ծանօթութիւնը ընդլայնելով՝ փարատեցին այս կասկածները: Առաջին գործը որ կ'առաջարկէինք ընել՝ ամբողջովին հրատարակել դատավարութիւնը՝ որ կը պատրաստուէր, Սուլթանի ամբաստանութեան վրայ, Քիյարի եւ Մալոթոյի դէմ: Բայց երբ այդ դատավարութիւնը հարկ չտեսնուեցաւ, թերթ մը հրատարակելու գաղափարը ծագեցաւ: Տըրանսացի բոլոր մեր բարեկամները կը պնդէին որ թերթին այլամերժ անուն մը չտրուի, ինչ որ աւելի յաջողութիւն կը գտնէր եւ Քիյար կ'առաջարկէր «L'Asie Correspondance Orientale»: Բայց Գրիստափոր, որուն հետ մշտակի թղթակցութեան մէջ էի այս մասին, կը պնդէր որ զուտ հայկական բնակչութիւն եւ անուն կրէ: Այդ կարծիքը հազորդեցի Քիյարին: Օրին մէկը

Քիյար ինծի կ'իմացնէր՝ որ որոշած էր Pro Armenia կոչել: Կանոց չպիտի առնեմ այս հրատարակութեան մասին եղած բոլոր բանակցութիւններուն, Գրիստափորին հետ մեր տարակարծութիւններուն վրայ: Համարը երեւցաւ 1900 Նոյեմբերին: Գրիստափոր կը պնդէր որ ես եւ Օհաննէսեան հսկէինք հայկական մասին վըրայ, բայց լիուրի վստահութիւն ունենալով եւրոպացիի իր կրթութեան եւ պարկեշտութեան վրայ, թէ եւ իմացուցինք Քիյարին, փափուկ կերպով, այս ցանկութիւնը, անոր կ'ըսէինք թէ ասիկա մեզի աւելորդ կը թուէր եւ թէ մենք ամբողջովին կը վստահէինք իրեն: Քիյար, հրատարակելով Pro Armenia, հիանալի ոճով մը եւ անհաճախողի անձնուէրութիւնով մը, ամէն թիւի համար կը պատրաստէր իր «quinzaine»(4) եւ տեղեկութիւնները կը դասաւորէր, որովհետեւ Pro Armenia տեղեկութիւններու թերթ մըն էր: Գործին բոլոր մնացածը մեր վրայ կը ծանրանար: Ոչ միայն վարչութիւնը, այլեւ լուրեր պատրաստելը, յօդուածներ փնտռելը, թերթը ժամանակին լոյս ընծայելը, անոր բարոյական յաջողութիւնը, նիւթական գոյութիւնը, եւ այս մասին Գրիստափորին անընդհատ նամակներ կը գրէինք: Բոլոր այս հոգսերը, որ նպատակ ունէին ոչ միայն բարոյական յաջողութիւնը այլեւ նիւթականը, մեզ բոլորովին կը կլանէին, այնպէս որ այլեւս պարզ վարչութիւն մը չէր, այլ բացարձակ gestion մը: Գալով թերթի խմբագրութեան, Քիյար յաճախ ինծի կ'իմացնէր իր գրելիքի մասին, եւ ստէպ կը տարահամոզէինք որ այս ինչ այն ինչ բանը չգրէ, բայց ամէնը կ'անցնէր ընկերաբար, առանց ես ու զուսի կամ ներկայացուցչի խնդիր հանելու: Այս հինգ տարիներու միջոցին իրարու գէշ բան մը չըսինք: Եւ երբ ժընեւէն մեզի յանդիմանութիւններ կու գային բաճի մը (?) չհրատարակուելուն համար, եւ երբ փոքրիկ տարակարծութիւններ կը ծագէին ժընեւի եւ Քիյարի միջեւ, մեզի կ'իյնար բանակցութեան եւ հաշտեցումի գործը. բայց իրապէս մենք կը խորհէինք, որ եթէ Քիյար Եւրոպայի հանրային կարծիքին ներկայացուցիչն է, մենք հայերուն եւ կազմակերպութեան [ներկայացուցիչներն էինք], գործելով միշտ մութին մէջ՝ ինչ որ Ընդհանուր ժողովը հանդիսաւորապէս վաւերացուց: Յայտնի է թէ երբ Pro Armenia կանոնաւոր սկսաւ քալել՝ նուազ քիֆիֆ զբաղում ունեցանք եւ յարեցանք պրոպագանդի եւ մեծ ցոյցերու՝ որ նկարագրեցինք արդէն: Սակայն 1902ին մօտերը երկու հոսանքներ առաջ եկան, որ հետզհետէ երկուստեք սկսան զօրանալ: Մէկ կողմէն Քիյարն էր որ կ'ուզէր իր [հասկացած] կերպով անօրինել ինչ որ կը վերաբերէր Հայկական Հարցին, միւս կողմէ Բիւրոյի անդամները կը ջանային իմ իրաւունքներս ոչնչացնել: Ինծի հարկ էր դի-

մադրել այս երկու ձգտումներուն, յանկարծակի բան մը չպատահելու համար: Այսպէս Միքայէլ Օհաննէսեան՝ մէկէն ժընեւ կանչուելով, իբր Բիւրոյի անդամ (ինչ որ յետոյ իմացայ), Սիմոնին հոս (Փարիզ) զրրկած նամակի մը մէջ՝ որ պատահամբ աչքիս հանդիպեցաւ, կը գրէր թէ մենք բան չէինք գիտեր, թէ ոչ մէկ կարեւորութիւն ունէինք եւ թէ պարզ գործերը վարող մըն էինք: Այս գաղափարը ոչ մէկ տեղ բացէ ի բաց բուսած չըլլալով, յստակացաւ անոր ինծի դէմ բռնած յնթացքէն: Քիյարին համար մենք միշտ կը պահէինք բացարձակ վստահութիւն մը, հիացումի մը աստիճան՝ իր անձնուէրութեան համար, որը միշտ կը կրկնէի ժընեւ, ուր կը սկսէր անվստահութիւն առաջ գալ դէպի անձ մը՝ որ կը թուէր թէ հայու մը պէս չէր հասկնար մեր շահերը: Ամէն բան ըրինք զանոնք մօտեցնելու համար, կազմակերպելով բարեկամական ժամագրութիւններ եւ զանոնք ուղղակի յարաբերութեան մէջ դնելով, եւ ամէն բան ընելով՝ անոր հաճելի ըլլալու եւ անոր յայտնելու, զանազան ձեւերով, մեր երախտագիտութիւնը: Սակայն իմ ջանքերս յաջողութեամբ պսակուեցան. փոխանակ «բու Քիյար»ին, ինչպէս կ'ըսէին մեզի, եղաւ «մեր Քիյար»ը: Քիյարի մէջ կը տեսնէի ամէն հակակոչ ազատագրուելու աստիճանական ճղտում մը: Հրատարակութեան ատեն տպարանին մէջ իմ ներկայութիւնս կը նեղէր եւ ջղերուն կը դպչէր. կարծես կ'ուզէր նուազեցնել մեր ձեռնարկներուն տրպաւորութիւնը, այն աստիճան, որ վերջին օրերու իր բացատրութեան համեմատ, կ'ուզէր միահեծան տէր ըլլալ. Կը ձգէի որ ընէ, գործին համար ոչ մէկ վտանգ տեսնելով եւ կարելի սահմանով կը քաշուէի: Սակայն եւ այնպէս, հակառակ մեր բոլորական վէճերուն, անկեղծ ընկերակցութիւն, վստահութիւն եւ յարգանք մը կը շարունակուէր մեր մէջ: Ահա այս էր մեր յարաբերութիւններու վիճակը, երբ Ընդհանուր ժողովէն յետոյ վերակազմեցի վարչութիւնը աւելի լայն հիմքերու վրայ, եւ տեսնելով որ վարչութիւնը գոհացուցիչ վիճակի մէջ չէր, ոչ à la Librairie d'Éditions nouvelles, ոչ ալ Mouvement socialisteի մէջ (?), եւ պէտք չտեսնելով փողոցին վրայ խանութ մը ունենալ, գետնայարկ սենեակ մը վարձեցի եւ հոն տեղաւորեցի վարչութիւնը: Ծիշդ է որ ատեն ատեն Քիյարը փափաք կը յայտնէր խմբագրութեան եւ վարչութեան համար appartement մը վարձել ուր ինք պիտի գար աշխատելու, բայց ասիկա ահապին ձանձրոյթ կը պահանջէր տեղաւորութեան համար, որուն համար, ըստ իմ հաշտոյն, կազմակերպութիւնը չէր կրնար ծախսը հոգալ: Մինչդեռ մեր փոքր appartementին մէջ, մեծ մասով մեր կահկարասիներով կահաւորելով, ծախքի դուռ չբացինք, եւ եթէ ծախք ըրինք վարչութեան համար էր միայն, ուր մենք հրաւիրեցինք մեր բարեկա-

մը՝ պրն. Իսաք, եւ թեքնիք աշխատութիւններու համար՝ տիկին մը: Շատ հոգ չէինք ընել, որովհետեւ վարչութիւնը միակ կը քալէր, իսկ խմբագրութեան մէջ՝ Քիյարին վրասացաւութիւն չտալով եւ իրեն ձգելով յօդուածներուն ընտրութիւնը, զինքը ազատ թողուցինք: Օրինակ, ստոյգ է որ կաթողիկոսին պատգամաւորութեան կարեւորութեան վրայ ծանրանալը՝ կարող մը Ֆրանսացի պրագմատիկ յօդուածներուն հրատարակութեամբ, որոչ օպտակարութիւն մը կ'ունենար եւ կրնար բարձրացնել Pro Armeniaի շահեկանութիւնը: Բայց Քիյար հոգ չէր ընել այս ամէնուն [մասին]: Ասոր համար էր որ Խորհուրդին մօտակայ քանի մը ամիսներուն՝ թերթին մեր մասնակցութիւնը անկարելի եղաւ...: Քիյարի բացարձակ անկախութեան ձգտումին եւ Հայկական Հարցին մասին ինքնիշխան ըլլալու փափաքին (բայ իրեն՝ իր անվիճելի ձեռնհասութեան պատճառով) եւ ժընեւի ընկերներու յաւակնութիւններուն (որով դիւ կ'ուզէին աննշան դարձնել) դիմաց, ինծի կը մնար մեծ խոհեմութիւն ցոյց տալ՝ դատին ծառայելու եւ դէպքերը չգահափիթեցնելու համար: ...Եւ մենք մեկնեցանք Իւզնակցութեան Խորհուրդին, ուր Կովկասի կոտորածներու հարցը արծարծուեցաւ: Խորհուրդէն առաջ ուղեցինք այդ մասին ցոյց մը կազմակերպել, սակայն Ֆրանսացի մեր բարեկամներուն հետ խորհրդակցելէ յետոյ, հարկ եղաւ յետաձգել՝ Կովկասէն ստոյգ տեղեկութիւններու պակասութեան պատճառով, պակաս մը՝ որ մեզի շատ դժուարութիւն կու տար: Մեր Ֆրանսացի բարեկամները հակապայման կը դնէին՝ ժողովը ընել կամ յօդուածներու համար անպատճառ ունենալ [անհրաժեշտ] տեղեկութիւնները: Խորհուրդին մէջ՝ ուշանալուն պատճառը բացատրուեցաւ: Կերեւի թէ Բագուն ուզած է մասնաւոր պատուիրակ մը զրկել՝ պրն. Ահարոնեանը, անոր հայթայթելով բոլոր տեղեկութիւնները: Պրն. Ահարոնեան, այս պաշտօնով, կը փութար Փարիզ մեկնիլ: Ինձմէ առաջ ժընեւը ձգեց ժամանակ չկորսնցնելու համար եւ իսկոյն յարաբերութեան մէջ մտաւ Քիյարին հետ, որ իր կարգին զայն յարաբերութեան մէջ դրաւ ուս եւ յարակից ժողովուրդներու բարեկամներու ընկերութեան հետ՝ որուն ինք քարտուղարն էր. ընկերութիւնը խոստացաւ հարկաւոր աշակցութիւնը: Այս պարագաներուն մէջ մեզի կը մնար միայն՝ ձգել որ գործէ եւ անոր տալ մեր աշակցութիւնը, որքան մեզմէ կը խնդրուէր: Դժբախտաբար սակայն, այս ընկերութիւնը լուի հայերով չէր զբաղեր, այլ Ռուսաստանի բոլոր ժողովուրդներով, եւ նախ ուսանելով. եւ անոնց կազմակերպած ժողովին մէջ, Հայկական Հարցը համառուական ընդհանուր հարցերուն մէջ ցերեւցան կ'ըլլար: Հարկ չենք դատել լըն-

նազատել ?] Ահարոնեանի այս գործելու կերպը, որ էր՝ դործի սկսել ատանց մեզի հետ համաձայնելու եւ պէտք չկայ դատել ստացուած արդիւնքը :

Պորհուրդէն յետոյ, ուր անդէրէն Pro Armeniaի հրատարակութիւնը որոշուեցաւ, Ֆրանսական Pro Armeniaին համար 20.000 եւ անգլիականին համար 10.000 Ֆրանք նպաստ յատկացնելով, մենք Լոնտոն գնացինք այս գործը կարգադրելու համար: Բայց Մասսիցիլիամը այդ ատեն խոյս տուաւ իրեն պատահած դժբախտութեան եւ շատ մը զբաղումներու պատճառով: Մենք անոր ատշաբակեցինք որ տնօրէն ըլլայ թերթին եւ խմբագիր մը առնէ: Ընտրեցինք Ալֆրէտ Սթէտը, Review of Reviewի խմբագրին՝ Սթէտի որդին, որ ընդունեց: Ուստի միասին որոշեցինք անդէրէն Pro Armeniaն հրատարակել Օդոստոսին:

Արդարեւ այս հրատարակութիւնը շատ դիւրին չեղաւ, որովհետեւ շուտով նոր դժուարութիւններ կը ծագէին եւ Ալֆրէտ Սթէտ՝ որուն հետ կը թղթակցէինք եւ կը փութացնէինք որ շտապեցնէ, միշտ յետ կը ձգէր հրատարակութիւնը, պատրուակ բռնելով մեռած եղանակը կամ քաղաքական անպատեհութիւնը կամ վերջապէս իր անձնական զբաղումները: Այսպէս երբ անոր կ'իմացնէինք որ այս յայտարարութիւնը պատճառով մեր ընկերներուն մօտ մեծ պատասխանատուութեան տակ կ'իյնայինք, մեզի կը պատասխանէր թէ բոլոր պատասխանատուութիւնը իր վրայ կ'առնէ: Լոնտոնէն մեր բացակայութիւնը կ'արգիլէր մեզի՝ ազդու ճշմարտութիւնները վրան, որով ստիպուած էինք համակերպիլ եւ, օրէ օր ձգձգուելով, Փրօ Արմենիան լոյս տեսաւ Նոյեմբերի վերջը:

Ամառը Pro Armeniaին համար Լոնտոն գնալիս, ուղեցինք համաժողով մը եւս կազմել, եւ այս մասին Սթիվենսընի հետ տեսակցութիւն մը ունեցայ՝ որ կազմակերպելու իբր պայման կը դնէր Ռուսիոյ եւ ձափոնի միջեւ խաղաղութիւնը կամ զինադադարը, կարծիք յայտնելով՝ որ այս համաժողովին Ռուսիոյ մասին պէշ պիտի խօսուէր, ինչ որ անկարելի էր եթէ կռուի մէջ որեւէ լուծում չմիջամտէր: Ժողովի ամենանպատասաւոր ժամանակը կու տար Յուլիսի վերջը: Մեր բարեկամ Ֆրանսացիներուն հետ խորհրդակցելով, Փրենսանսէն յարմար դատեց յետաձգել Օդոստոս ամսին՝ երբ բոլոր այս հարցերը պարզուած պիտի ըլլային: Այս ժամանակ քաղաքական աշխարհը ուսուցանական հարցով շատ զբաղած էր ուրիշ հարցով հետաքրքրուելու համար, եւ մեր դատին շահերը երկրորդ կամ երրորդ կարգը դասուեցան: Սակայն միշտ արթուն եւ ուշադիր կը մնայինք նպատասաւոր պարագայէ մը օգտուելու համար:

Սեպտեմբեր ամսուն Ռէյնոլտսի ժամանումը, որ ինծի միշտ կը հաւաստէր Ռուզվելթի լաւ տրամադրութիւնները, ինծի զաղափարը կու տար այդ կողմէն

փորձ մը ընելու: Ռուզվելթ այդ պահուն կլանուած էր ուսուցանական պատերազմին միջնորդութիւնով, եւ ինքը այն մարդն էր որուն կարծիքը կշիռ կրնար ունենալ: Ուստի Ռէյնոլտսի Փարիզէն անցնելը շուրջեցինք որ անօդուստ մնայ: Երեսունի չափ ճաշի հրաւերի հետեւ զրկեցինք, ուր մեր հարցին վրայ որոշումներ պէտք էր կայանար: Պերթրլոն հաւանք էր դալ, ինչ որ յաջողութիւն մըն էր:

Ճաշի միջոցին որոշուեցաւ Ռուզվելթին նամակ մը գրել, ստորագրուած եւրոպացի հայաստանցիներէ, եւ որ Պերթրլոն յանձն առաւ խմբագրել, Ստորագրողները հաւաքելու համար շատ դժուարութիւններ կային, որովհետեւ Փարիզ մնալով, հարկ էր ամէն երկրի պարտաւորութիւններուն ճկիւղ վերջապէս Դեկտեմբերին նամակը կը գրկէինք նախագահին, չորս հարիւր ականաւոր մարդոց կողմէ ստորագրուած: Այն պահուն երբ այս նամակը կը գրենք, լուր չունին դեռ յանձնուած ըլլալուն մասին:

Հոկտեմբերին ուղեցինք կազմակերպել ժողով մը՝ մեր դատին համար, ուր մեր Ֆրանսացի բարեկամները պէտք էր խօսէին: Սակայն ուսուցանական յեղափոխութիւնը որ կը սկսէր դուրս այդ պահուն, նորէն խեղդեց մեր հարցը, որ յետաձգուեցաւ: Հակառակ ատոր ժողովը տեղի ունեցաւ Նոյեմբեր 30ին, Փրենսանսէի նախագահութեամբ, Ժօնէսը բացակայ ըլլալուն, որ խոստացած ըլլալով նախագահել, վերջին ժամուն կը հրաժարէր: Համաժողովը ամենամեծ յաջողութիւնը ունեցաւ որ կարելի էր սպասել, եւ Փրենսանսէ, Քամիլլ Փելլեթան՝ նախկին նախարարը, Վիլքոր Պերար կարգով խօսեցան հարցին վրայ, ժողովի բուն ծափահարութիւններով:

Այս գործերով մենք կը վերջացնենք Եւրոպայի մէջ մեր պրոպագանդի տեղեկատուութիւնը, վերջին երկու տարիներու միջոցին, եւ բնականօրէն բիրտ հարցը կը դրուի, թէ «արդիւնքը ինչ եղաւ»:

Նախ կարելի է ըսել թէ բացասական արդիւնքներ կան. որովհետեւ հայ ժողովուրդի վիճակը չլաւացաւ, նոյնիսկ ծանրացաւ Կովկասի կացութեամբ: Բայց մենք միակ եւրոպական պրոպագանդին վրայ դրած չէինք յոյսերնիս, հարցը լուծելու համար: Յայտնի է որ, այս նոր պարագաներուն մէջ որ բոլորովին կլանեցին քաղաքական ուշադրութիւնը, պատերազմը եւ ուսուցանական յեղափոխութիւնը, կարող էինք այդ բոլորին աւելի կամ նուազ դրական արդիւնք ձեռք բերել. սակայն դարերու մէջէն մեզ հալածող դժբախտութիւնը նորանոր խոչընդոտներ ստեղծեց դարձեալ. դէպքեր՝ որոնք այսօր աննպաստ են, բայց կրնան վաղը արդասաւոր ըլլալ, առ նուազն կասեցուցին դէպի լուծում յառաջխաղացումը:

Սակայն կարելի է ըսել, հաստատ կերպով, որ

հինգ տարիէ ի վեր հետապնդուած նպատակին՝ Ֆրանսերէն «Փրօ Արմենիա»-ի հիմնարկութեան՝ փաստօրէն հասած ենք: Երեք ազատական եւ ոսմկալար երկիրներու համակրութիւնը շահած ենք, ոչ թէ հանրային կարծիքի տեսակէտէն միայն, այլեւ կառավարութիւններու: Յրանսայի մէջ մեր ակնաւոր բարեկամներէն զատ, մենք ունինք հին եւ նոր նախարարներ, ինչպէս Քամիլլ Փելլեթան, Քայօ, Լէօն Պուրթուա, Պիէյրլիլ Մարթէն, Էթիէն, Տիւպիէֆ Եւայլն, որոնք շատ անդամներ արտայայտած են իրենց ոչ միայն պաշտօնական այլեւ իրական համակրութիւնները, ընդունելով, ինչպէս Պիէյրլիլ Մարթէն, Լոնտոն երթալ՝ գործին համար:

Անգլիոյ մէջ մեր բարեկամները, որոնք ամէն փորձութիւններէ անցան, ազատական կառավարութիւնը կը կազմեն.— Ճէյմս Պրայս, Լորտ Ապրիտին, Կլաւտըսթոն Եւայլն:

Իտալիոյ մէջ Մարքիո Սանճիւլիանօ, Հոմ մեզ տեսնելու եկաւ իր համակրութիւնները արտայայտելու մեր դատին: De Marinis, Barziloի եւ ուրիշներ ներկայ նախարարութեան մէջ են. եւ չենք խօսիր դեռ ուրիշ բարեկամներու մասին, որոնք այնքան ազդեցիկ են այս երեք կառավարութիւններուն մօտ:

Հետեւաբար մենք կը յուսանք որ, եթէ նպաստաւոր պարագաները գան, մօտ կամ հեռու ապագայի մը մէջ, մենք չենք հանդիպիր այն անտարբերութեան կամ անզորութեան՝ որոնք յայտնուեցան մեծ կոտորածներուն ատեն եւ որոնց պատճառով յաղթական եղան թշնամի կառավարութեան քաղաքական էնթրիկները եւ յետադիմական դաւերը: Ծամբան բացուած է, կը մնայ յարմար բոլորէն սպասել:

- (1) Միխայէլ Վարազեան:
- (2) Մարտիրոս Մարգարեանը Սաֆոն Է. տեսնել իր շնորհակամ դաշնակցութիւնը՝ ճառը 3րդ Ընդհանուր Ժողովին մէջ, — Նիւթեր, Բ. հտր., էջ 171-173:
- (3) Հաւանութիւն՝ Միխ. Յովհաննիսեանը (Վարազեան):
- (4) Տասնընկէցօրեայ տեղեկատուութիւն:

Դ) ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՄԵՐ ՅԱՐԱՖԵՐՈՒԹԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ ՀԵՏ

Եթէ յետադարձ նայուածք մը ձգենք Ընդհանուր Ժողովէն ի վեր Արեւմտեան Բիւրոյի հետ մեր յարաբերութիւններուն վրայ, շատ որոշ կը տեսնուի որ մեր դէմ իրենց տակտիկը եղած է տակտիկ մը՝ որ սխտեմատիք ծրարի մը կը հետեւի, մեզ անտեսելով, ամէն պարագաներու մէջ եւ ամէն առթիւ մեզ զանց ընելով եւ մեզի հետ վարուելով Pro Armeniaի իբր վարչական պարզ գործակալի մը հետ:

Դժբախտաբար մենք այս կարծիքին հասանք երկար փորձերէ յետոյ: Այս ընթացքը երեւան կու գար կանոնաւոր կերպով, այլեւայլ եղանակներով. նախ՝ գործերու մասին ոչ մէկ լուր չէր տրուեր մեզի եւ «Դրօշակ»-ի ստորագրութիւնով կը հեռագրուէր ուղղակի թերթերուն: Այն աստիճան կ'ուզէին մոռնալ մեզ, որ նոյնիսկ թերթերուն զրկուած հեռագրերը մեզի շատ քիչ անգամ կը հասնէին, իսկ վերջերը բնաւ չէին գար: Ինչ որ անհրաժեշտ էր՝ կը կատարուէր պրն. Քիլյարի միջոցով՝ որուն հետ ուղղակի յարաբերութիւն մշակել սկսած էին: Այս վարմունքը Քիլյարին հետ ցաւալի թիւրիմացութիւններու տեղի կու տար. երբ կը մեղադրէի զինք որ տեղեկութիւններէ կը զրկէ զիս, սա միակ պատասխանը կը ստանայի, թէ «ժամանակ չունինք»: Հակառակ մեր բազմաթիւ դիտողութիւններուն գործին միասակար այդ վարմունքին դէմ, թէեւ անոնց կ'ըսէինք որ մենք աւելի միջոցներ ունինք լուրերը տարածելու՝ քան իրենք, Բիւրոն մեզ մտիկ չէր ըներ: Այս հեռագրիւնները եւս աւելի, իրենց Ֆրագարանութիւնով եւ զգայականութիւնով, անախորժ տպաստութիւն կը ձգէին հոստեղի մեր բարեկամներուն վրայ, ինչպէս Փրենսանսէ, Քիլյար եւ ուրիշներ: Եւրոպական պաշտօնական աշխարհին զըրկըւած ամէն նամակ կամ հաղորդագրութիւն, կը խրմբագրուէր եւ կը զրկուէր՝ ատանց կանխաւ մեզի հետ խորհրդակցելու, իբր պատասխանատու ներկայացուցչի: Այսպէս ցաւալի թիւրիմացութիւններ ատաղ կու գային: Վերջապէս կ'աշխատէին մեզ անպէտ դարձնել ոչ միայն Յրանսայի մէջ, այլ նաեւ Անգլիոյ մէջ ուր, ինծի կանխաւ չիմացուցած, յարաբերութիւն կը հաստատէին Շիրազի անուն կասկածելի մարդու մը հետ, եւ իտալիոյ մէջ՝ մարդու մը հետ, որուն մէկ առաջարկը մերժած էինք, զայն լաւ մը բնութիւն յետոյ: Իմ անձս այսպէս ամէն բանէ կտրելը այն աստիճան փոքրողութեան հասած էր, որ երբ վարչութիւնէն ինդիք մը ունենայի, կը դիմէի Քիլյարին՝ որ զայն անոր յանձնէ կամ կ'երթայի հին հասցէին: Հակառակ այս խոչընդոտներուն, ուրիշ միաս կը կրէր մեր դատը, որոշեցի ուշադրութիւն չընել հոն՝ ուր կարելիութիւն ունէի մեր գործունէութեան դէմ բռնուած, այդ վարմունքին ստեղծած վտանգը հեռացնելու: Իմ ներողամտութիւնս այն աստիճանի կը հասնէր, որ մեր հանդիպումներուն ես կը վարուէի իբր ընկեր՝ ատանց որեւէ ակնարկ մը ընելու մեզ բաժանող պատճառներուն:

Ահա այս զգացումներն են որ առաջնորդեցին զիս, երբ Ընդհանուր Ժողովի հրամանէն յետոյ, Լոնտոն մեկնեցայ, ձգելով չխմբագրուած ատենագրութիւնները եւ շատ մը գործնական հարցեր՝ որոնք պէտք է յատկացնէին մեր անորոշ մնացած յարաբերութիւնները: Կը նախատեսէի որ Բիւրոյի անդամներուն ընտ-

րուքեանց բարոյական անյաջողութիւնը պէտք էր իմ վրայ ծանրանար, եւ թէ բոլոր չյաջողածներուն կատարութիւնը պիտի յայտնի ըլլար իմ դէմ. սակայն տղայական լաւատեսութիւնով մը, համոզուած էի որ այդքան գնում չէիս ըլլար, չյարգելով Ընդհանուր Ժողովին որոշումները, համարակելով ոտնակոխ ընել զանոնք եւ ուզածնուն պէս վարուի՛լ՝ իրենց ընտրական անյաջողութեան վրէժխնդրութեան գոհացում տալու: Երբ Սոֆիայէն մեկնեցայ, խղճմտօրէն կատարեցի թէ՛ իմ պարտականութիւնս դէպի գործը եւ թէ՛ դէպի ընկերներս: Անոնց ճշդապահօրէն կը գրէի ինչ որ կ'ընէի, բայց ոչ մէկ պատասխան չէր գար, ոչ միայն ինծի հարկաւոր եւ ստիպողական տեղեկութիւններ տալու, այլ նոյնիսկ նամակներս ստացած ըլլալու որեւէ լուր մը:

Մայիսի վերջը պաշտօնական նամակով մը մէջտեղ դրի այդ վարժուէրը: Այդ նամակին մէջ յիշուած են բոլոր յատկանշական իրողութիւնները: Պատասխան չստացայ: Հակառակ ասոր, ստիպուած էի յարաբերութիւն պահել զրամի ուղարկումին համար: Առաջին տարին այս գործը դիւրացաւ, երբ Քիյար ինծի յանձնեց իր քով պահ տրուած մօտ 30.000 Փրանքը: Տեսնելով այս թշնամական եւ անբարեացակամ տրամադրութիւնները, այդ գումարը պահեցի պիւտճէի սահմանին մէջ, ինչ որ անոնց մէջ փոթորիկ հանեց եւ որը յայտնի եղաւ գրգռիչ նամակով մը, որուն վայել պատասխանը տրուեցաւ: Քրիստափորին Յուլիս ամսուն Փարիզ հասնելէն յետոյ, այս հարցը բարեկամաբար կարգադրուեցաւ, շարքեր մոռնալով որ այս ցաւալի միջոցները ունեցանք: Եպիսկոպոսներու եւ մեր պատգամաւորութեան ժամանումը վերակսիլ տուին թղթակցութիւնը եւ անոնցմէ ստացանք թղթեր եւ հրահանգներ՝ այս մասին: Փարիզի մէջ մեր յաջողութեան յետոյ, որ ամէն մարդ կ'ընդունի, մեզի իմացուեցաւ թէ պատգամաւորութիւնը պէշ կը կատարէր իր պարտականութիւնը եւ թէ պէտք էր մեր իւրաքանչիւր քայլը արձանագրել տալ մամուլին մէջ եւ մեծ աղմուկ հանել անոր շուրջ: Երբ մենք կը գտնէինք որ մենք մեր պարտականութեան լաւագոյնը կատարած էինք դժուարին պարագաներու մէջ, երբ հազիւ կը խօսուէր Կրեալի Երկրոս իշխանին ճամբորդութեան եւ ուրիշ վեհապետներու վրայ, որոնք աւելի աղմուկ պէտք էին հանել, այս դատաստանը մեզի յանկարծակի բերաւ: Առաւօտէն մինչեւ իրիկուն մինակ ըլլալով այն բոլոր նեղութեան եւ ձանձրոյթին մէջ որը կը պատճառէր այս պատգամաւորութիւնը, որքան կարելի է՝ շատ օգուտ քաղելու համար անկէ, ընկերներէ եկած այս թեթեւամտ դատողութիւնը մեզ կ'ըմբռնատացնէր եւ չպահեցինք զայս Ռոստոմէն որ մեզի կը գրէր եւ, ինչպէս կ'երեւէր իր ընթացքէն, զինք չըջապատողներու ազդեցութեան տակ էր: Գալով Բիւրո-

յին մեր գործունէութիւնը հաղորդելու հարցին, ինքզինքս ազատ համարեցի՝ իմ պաշտօնական նամակէն յետոյ, որուն համար պահանջուած գոհացումը չստացայ: Բացի այդ, պատգամաւորութեան հարցը ուղղակի իրենց չէր վերաբերէր, որովհետեւ կաղմակերպութեան գործը էր, եւ յետոյ այնքան զբաղուած ունէի, որ մինակութեանս մէջ, կարելիութիւն չկար անոնց հետ լիուրի թղթակցութիւն պահելու: Սակայն, մեր պատգամաւորութեան խոշոր կէտերը, ճառերը հաղորդուեցան, եւ ժամանակին իմացուցինք իրենց մեր Ամերիկա մեկնիլը. բայց ոչ մէկ պատասխան չեկաւ մեր ետեւէն, ոչ Լոնտոն, ոչ Լիվրպոլ կամ նաւին մէջ: Ամերիկայէն վերադարձնու միայն վերսկսաւ թղթակցութիւնը եւ ահա թէ ինչ պարագաներու մէջ:

Այսպէս Ամերիկայէն Լոնտոն, եպիսկոպոսները Մանչեսթըր ձգելով որ դրամ գտնեն, ես ինքզինքս դժուարութիւններու առջեւ գտայ, որը մինակ լուծելու պատասխանատուութիւնը չուզեցի վրաս առնել: Ռուսո-անգլիական միջոցները յետաձգել կու տար մեզի թաղաւորին ունկնդրութիւնը եւ պէտք էր վճռել կամ սպասել կամ յետաձգել պատգամաւորութիւնը: Միւս կողմէ Սարաճեան եպիսկոպոսին հետ դժուարած ըլլալով եւ չխօսելով՝ մեր դրութիւնը անտանելի կը դառնար: Պէտք էր նմանապէս անդիւրէն Pro Armeniaի համար որոշման մը յանդիլ, եւ որոշ պատասխան մը տալ պրն. Մասսինկամին: Այս պարագաներուն մէջ զիմեցի Բիւրոյին, որ Լոնտոն ինծի մէկը զրկեն, որպէսզի միասին խորհրդակցինք: Մեզի հարցուցին թէ ի՞նչ էին այդ հարցերը: Մենք նամակով մը բացատրեցինք Pro Armeniaի մասին՝ թէ Ընդհանուր Ժողովի կողմէն բացարձակ արգելք մը չկար այդ թերթը հրատարակելու: Սակայն ծախքերու եւ անոր գոյութեան անհրաժեշտ չըլլալուն պատճառով, որոշուած էր բաւականանալ միակ հրատարակութիւնով մը, եւ մենք Ընդհանուր Ժողովին բացատրած էինք որ այդ պէտքը կրնար երեւան գալ եւ այն ատեն մենք պիտի վճռէինք՝ ինչպէս մեր խիղճը մեզի կը հրամայէր: Հեռագիր մը մեզի խրատ կու տար խորհուրդ հարցնել Փրանսացի բարեկամներուն՝ պատգամաւորութեան մասին, եւ մեզի կ'իմացնէր որ Մալուսեան Փարիզ պիտի դար մեզ տեսնելու: Ստիպուած ըլլալով Լոնտոն մնալու, մերժեցինք Փարիզ գնալ, եւ մենք ինքներս լուծեցինք հարցը հետեւեալ կերպով: Արքեպիսկոպոսին հետ հաշտուելով եւ անգլիացի մեր բարեկամներուն հետ խորհրդակցելէ յետոյ, առժամապէս յետաձգեցինք պատգամաւորութիւնը, իսկ Pro Armeniaին համար ըսինք պրն. Մասսինկամին՝ թէ նկատի ունենալով զրամի չզոյուութիւնը եւ Դաշնակցութեան Խորհուրդին մօտալուտ դուժարումը, ինչպէս նաեւ քաղաքական պարագաները, լաւ կ'ըլլար հրատարակութիւնը յետաձգել: Միւսնոյն ժամանակ Բիւրոյին գրեցինք որ, առանց Ընդհա-

նուր Ժողովի որոշումներուն հակասել ուզելու, հարկ էր հետեւիլ մտքին եւ ո՛չ ձեւին: Մանաւանդ որ տեղեկազրի քաղուածը ենթադրել կու տար որ անոր խրամադրուած շեշտուած էր, եւ լաւ չլիչելով ոչ որոշումի արտայայտութիւնները ոչ ալ պատճէնը տեղեկազրին, մեզի դժուար էր վերստուգել: Տեսնելով Բիւրոյի կողմէն մեր ձեռնարկին դէմ վճռական հակառակութիւն՝ դրամ հայթայթելու գծով, խորհեցանք գործը զլուխ հանել անձնապէս: Ասոր համար դիմում ըրինք Լոնտոնի հայ վաճառականներուն, բայց մեր ազդու ջանքերը յաջողութիւն չունեցան: Որոշ թիւ մը բաժանորդներ ունենալու համար, որ ապահովէր թերթին գոյութիւնը, գրեցինք Ամերիկայի մեր ընկեր Փափազեանին, որ հաղորդէ Կ. Կոմիտէին եւ բաժանորդազրութիւններ հաւաքէ, մանաւանդ որ ամերիկացիներուն համար անգլերէն Pro Armeniaն Փրանսական Pro Armeniaին տեղը կրնար բռնել: Գրեցինք նաեւ ուրիշ շատ մը անձերու այս մասին, անոնցմէ ինդերելով՝ դրամ կամ բաժանորդներ գտնել:

Առժամապէս Փարիզ վերադառնալով, օգտուեցանք քանի մը ազատ օրերէն, եպիսկոպոսին հետ ժընեւ երթալու համար: Ամէնքս իրար դալով, մոռնալով մեր բոլոր փոխադարձ դժուարութիւնները, մենք բացատրութիւն տուինք ի գոհացումն ամէնքին եւ սիրալիբ բաժնրեցանք: Անգլերէն Փրո Արմենիային համար, ապահովեցի որ դիտաւորութիւն չունէի Ընդհանուր Ժողովի որոշումներուն դէմ գնալ, եթէ տառացի կերպով կ'ըմբռնուին անոնք, եւ թէ մենք պիտի ջանայինք իրազործել բաժանորդազրութիւններով: Պրն. Մալուսեան, իր կարգին, մեզի կը յայտարարէր թէ ինք կը պատրաստէր գերմաներէն Փրո Արմենիան: Իսկ մեր պատգամաւորութեան մասին, Բիւրոն կը կարծէր թէ Ընդհանուր Ժողովին մէջ որոշուած էր. ես հակառակը հաստատեցի եւ ցոյց տուի որ Ընդհանուր Ժողովը այս պատգամաւորութեան հետ գործ չունէր: Գալով ճանապարհորդութեանս ծախքին, որոշուեցաւ որ ամենաքիչ եւ մօտաւոր դուժարը, 2000 Փրանք իմ արտակարգ ծախքերու համար, հաշիւներուն մէջ պիտի արձանագրուէր, որը ընդունեցի իբր փոխառութիւն:

Լոնտոնէն Փարիզ մեր վերջնական վերադարձին, ժընեւէն նամակ մը կը ստանանք, մեղադրելով մեզ որ Ամերիկա դիմած ենք բաժանորդներ ունենալու համար: Լուրը առած էին Վոսաճեանէն, որ իմ անձնական նամակս անոնց զրկած էր: Մեզի զայրոյթ պատճառեց այդ վարժուէրը, որ մասնաւոր նամակ մը կը գործածէր եւ կը պանդատէր բոլորովին անձնական դիմումէ մը՝ որ Ընդհանուր շահ ունէր. մենք խնդրեցինք Բիւրոյին մեր դիւրագրացութեան թարգմանը ըլլալ՝ ինչ որ չըրաւ: Միւս կողմէ, ժընեւէն կը ստանանք նամակ մը որ մեզի կ'ըսէ թէ մեր Ամերիկա ճամբորդութիւնը անօգուտ էր: Անոնց ցոյց տուի իրենց կար-

ծիքին սխալը եւ անոնց կ'իմացնէի որ, ամէն պարագայի մէջ, իրենք, մեր Ամերիկա մեկնած ատեն, պէտք էին լսել մեզ եւ ձայն չհանեցին. եւ սակայն իրենց դատողութեան (1) կ'ուզէի իրենցմէ, խընդիրք մը որ առանց զբաւոր պատասխանի մնաց, թէեւ յաճախ կրկնուեցաւ: Ուրեմն մնացի այդ քննադատութեան վրայ, առանց արդարացումի:

1905 Յունուարին պրն. Մասսինկամ ինծի կը գրէր որ Pro Armeniaի հրատարակութեան ժամը հնչած էր: Այդ անել վիճակէն դուրս գալու համար, որոշեցի Խորհուրդէն առաջ [Երոս ընծայել] քանի մը գրքերով որ թերթին հետ կապ ունենային: Փրանսայի մէջ հարցը արթուն պահելու համար, որոշեցի Pro Armeniaի հարիւրերորդ թիւին առթիւ սեղան մը տալ, ուր բոլոր բարեկամները պիտի հրաւիրուէին: Ասոր համար 3000 Փրանք խնդրեցի, ծախքի համար. անոնք մերժեցին: Պատգամաւորութեան մասին, հակառակ իմ կրկնակի խնդրքներուս եւ ապացոյցներուս որ պէտք է շարունակել, մեզի շարունակ կը պատասխանէին սալակոնական խօսքը. «Առժամապէս դադրեցուցէք պատգամաւորութիւնը»: Այդ թուականին անոնց գրած պաշտօնական մէկ նամակիս մէջ անոնց կ'ապացուցանէի որ իրաւունք չունէին այդ գումարը ինծի մերժելու եւ (2) անոնց կը գիտցնէի որ այդ պաշտօնական թղթակցութիւնը որ բռնեք կեցեր են, յօգուտ իրենց չէր, որովհետեւ հոն ցոյց կու տային գնահատումի թեթեւութիւն մը: Պատգամաւորութեան մասին՝ անոնց ցոյց կու տային (բերանացի) որ ի նպաստ են, իսկ նամակին մէջ խորհուրդ կու տային ժամանակաւոր դադարում: Հակառակ մեր բարեկամներու կարծիքին, որոնց հետ խորհրդակցութիւն ունեցան, անոնք իրենց կարծիքին վրայ կը շարունակէին մնալ կամ մտիկ չէին ընել: Միւսնոյն նամակին մէջ ցոյց կու տային անոնց թէ ո՛ր աստիճան իրենց դատողութիւնը մեզ կը վիրաւորէր, իբր թէ մենք շատ փող կը ծախսէինք, եւ անոնց կ'ըսէի՝ թէ ինչ աստիճանի կը հասնէր իրենց ճշդիմութիւնը: Իրենց երեսին կու տային որ ինծի կ'ըսէին այդ բանը՝ գիտնալով որ նեղն եմ, եւ կը վերջացնէի, մաղթելով որ իրենք իրենց դիրքին բարձրութեանը վրայ ըլլան: Բիւրոյի բացարձակ մերժման առջեւ այդ փողը զրկելու համար, զիմեցի Քրիստափորին՝ որ ինծի փոխ տայ այդ գումարը իր կոմիտէի(3) պիւտճէին վրայէն. եւ այդ կոմիտէն յանձնարարեց տալ այդ գումարը, սակայն Բիւրոն ուրիշ կերպ դատեց: Փոխանակ մեզի զրկելու, Քրիստափորին զըրկեց, իմացնելով անոր որ իր կոմիտէն իրաւունք չունէր դրամ փոխ տալու ինծի: Եւ ես ստիպուեցայ հեռագրել Քրիստափորին՝ «առանց փողի գնում չ'ըլլալ» . . . : Անոր՝ այս իմ վերջին խօսքս եղաւ, ժընեւի ընկերներուն պատճառով:

Այս պայմաններուն մէջ, Լոնտոնի մէջ որեւէ հրա-

տարակուսիւն մէկդի թողուցի եւ նախագահութեան համար Լաւիսի մերժումէն օգտուելով, խնջոյքը ջրնջեցի պատուաւոր կերպով:

Եպիսկոպոսներու եւ ընկերներու ստիպման վրայ՝ որոնք խորհուրդ կու տային ինծի կաթողիկոսին ընդհանուր տեղեկագիր մը ղրկել, մանաւանդ որ կասկած կար թէ եպիսկոպոսները առանց իմ գիտութեանս միտումնաւոր տեղեկագիր ղրկած ըլլան, որոշեցի որոշ եւ ամբողջական տեղեկագիր մը ղրկել՝ որուն համար շտապեցինք, տեսնելով որ պատգամաւորութիւնը պիտի ընդհատուէր եւ եպիսկոպոսները կանխելու համար: Գրեթէ ժամանակ չունեցանք ժընեւի մեր ընկերներուն խորհուրդ հարցնելու այս մասին: Այդ միայն մեր կամքէն կախուած բան մըն էր, որովհետեւ պատգամաւորութիւնը կազմակերպութենէն դուրս էր եւ մեզի կը մնար խորհուրդ հարցնել կամ ոչ: Աճապարանքով անոնցմէ կաթողիկոսին հասցէն ուզեցի, եւ շտանալով՝ տեղեկագիրը ուղարկեցի երեք ծրարով, առանց վայրկեան մը ենթադրելու որ կարող էին գիտմեղադրել տեղեկագիրը իրենց կարգադրած չըլլալու համար, պատգամաւորի իմ բացարձակ իրաւունքներս ի դործ դնելով:

Դաշնակցութեան Պորհուրդին շարունակ յետաձգուածը եւ Pro Armeniaի համար փողի կարիքը պարտաւորեցին զիս ժընեւ գնալ՝ խնդիրը լուծելու համար: Մեր բացատրութիւնները այս թիւրիմացութիւններու մասին՝ մեզ ներողամիտ ըրին եւ մենք գոհացանք մեզի տրուած խառնաշփոթ բացատրութիւններով:

Օգուտ քաղեցին անոնք մեր մէկ նամակին խօսքէն, ուր մենք անոնց կ'ըսէինք՝ կարդացած ըլլալ ճշգրտեցուցէ՛ք», փոխանակ ճառժամապէս դարբեցուցէ՛ք, ինչ որ հիմը եղաւ իրենց բոլոր պատճառաբանութիւններուն եւ եզրակացութիւններուն: Մեր շարաթ մը բնակութեան միջոցին, անոնց յիշեցուցի ամէն օր թէ շատ ուրախ պիտի ըլլամ իրենց կարգալով կաթողիկոսին ղրկած նամակս, անոնց կարծիքը իմանալու համար: Օրէ օր յետաձգելով՝ մեկնելուս նախընթաց օրը միայն այդ ընթերցումը տեղի ունեցաւ եւ բողոք առաջ բերաւ: Այսպէս, Ռոստոմը մեզ կը մեղադրէր որ յեղափոխական գաղափարով չէինք սորորեր գրուածը. իսկ Մալումեանը՝ թէ անկատար ուժով գրած էինք: Մենք անոնց պատասխանեցինք շատ քաղցրօրէն, խեղճ ու կրակ վիճարանութիւններ չըստեղծելու համար, թէ մենք ազատ էինք գրելու ինչպէս կը մտածէինք, թէ այդ՝ իբր պատգամաւոր՝ մեր պարտականութիւնն էր. եւ թէ պէտք էր յեղափոխական խօսքեր խառնել կաթողիկոսի գործերուն: Մենք յաջորդ օրը կէսօրին մեկնեցանք առանց իրենց յայտնի ընելու այն զգացումները, որ իրենց ըսածները պատճառած էին:

Սակայն մեր զայրոյթը եւ մեր զարմացումը ամէն սահման անցան, երբ ժընեւէն վերադառնալէս շարաթ մը յետոյ իմացանք, թէ Ռոստոմ առանց մեզի հարցնելու հեռագիր մը ղրկած էր եւ որ այդ հեռագիրը կը պատուիրէր նամակը կաթողիկոսին չյանձնել: Բարեբախտաբար ընդունագիրը (avis de réceptoin) մեզի կ'իմացնէր այդ դրաքննութեան անօգտութիւնը եւ ուշամնացութիւնը: Առանց մենք մեզի դատաստան ընելու, կրնանք ըսել թէ Ահարոնեան, որուն հանդիպեցանք ժընեւ Պորհուրդին մէջ, մեզի յայտարարեց որ այդ տեղեկագիրը շատ լաւ գրուած էր, եւ Առաքելեան մեզ կը հաւաստէր այս ամառ՝ որ «Մշակ»ի բոլոր խմբագիրներն ալ հաւանած էին: Նոյն կարծիքէն էր եւ Սաֆօ: Յոյց տուած պիտի ըլլամ բոլոր հակասութիւնները, երբ ըսեմ թէ անգամ մը Մալումեան մեզի յայտարարեց որ այդ հեռագիրն առաջումը անհրաժեշտ չէր. եւ քանի՜ քանի անգամ ինծի ըսած էր թէ հեռագիրը քաշուած էր իր բացակայութեան: Քանիցս յայտարարեցինք որ ամէն ինչ կրնայինք ներել, սակայն այս բանը՝ որ բռնաբարութիւնն էր բոլոր յարաբերութիւններուն եւ սովորութիւններուն, ընդունելի չէր:

Քրիստափորի մահուան լուրին վրայ, իմ գալուստըս ծանուցանելով, ժընեւ հասայ, ուր ընկերներուն մեծ մասը չկրցի տեսնել: Անոնք Սոֆիա մեկնած էին առանց կանխաւ ինծի իմացնելու եւ ստիպուեցայ շարաթ մը սպասել մինչեւ անոնց վերադարձը: Սոֆիայէն վերադարձին, փոխանակ Դաշնակցութեան Պորհուրդով զբաղելու, Մալումեան ուսանողական ընդհանուր ժողովով կ'լանուած էր, որուն համար կը մեկնէր Պեոն, իսկ Ռոստոմ ուսակական կուսակցութեան ժողովով զբաղած էր: Սաֆոյին եւ Անդրանիկին հետ պարտաւորուեցանք սպասել մէկ-երկու շարաթ եւս, մինչեւ որ վերջանար անոնց աշխատանքը: Այն ատեն ստիպուած եղանք Պորհուրդին ամենակարեւոր գործերը երկու երեք օրուան մէջ աճապարանքով լմնցնել, գիշերներն ալ լուսնցնելով: Ամէն ինչ շտապով եւ խառն ի խառն կատարուեցաւ: Անկարելի էր մեզի համար մանրամասն հաշիւ տալ եւ պարզել պրոպագանդի եւ մեր անձին վերաբերեալ հարցերը: Բայց երկու բան պարզ կերպով որոշուեցաւ: Առաջինը՝ մեր կարճ տեղեկագրէն յետոյ, անգլերէն Pro Armeniaի հրատարակութիւնը որոշուեցաւ, նշանակելով 30.000 Փրանք՝ որուն 10.000ը անգլերէն Pro Armeniaին համար էր, եւ երկրորդը՝ թէ [Արեւմտեան] Բիւրոն պիտի կազմուէր, ինչպէս ցոյց տրուած էր ընդհ. կանոնադրութեան մէջ, երեք անձէ, — Մալումեան՝ խմբագիր, Ռոստոմ՝ թղթակցող եւ մենք՝ պրոպագանդի գործիչ, հաւաքաբար գործելով: Այս ձեւով՝ մենք մեզ Փարիզ կեցող Բիւրոյի անդամ կը նկատէինք: Դալով երկրորդ պրոպագանդիստին՝ որ մէկ տարուան համար կարգուած էր Ընդհանուր ժողովէն, անոր մասին ոչ մէկ վի-

ճարանութիւն չեղաւ: Մեր մեկնելէն առաջ, խորհրդակցութիւն մը ըրինք միասին, գործունէութեան ծրարագիր մը մշակելու համար, ինչպէս կը պահանջէր «in corpore» բացատրութիւնը:

Մէկ կամ երկու ամիս չանցած՝ Բիւրոն դժուարութիւններ կը հանէր զրամներու առաքման համար, ըսելով մեզի թէ ամսական 1000 Փրանք պիտի ղրկուէ, ինչ որ ոչ Պորհուրդին ոչ ալ Բիւրոյի անդամներուն մէջ հարց եղած էր մեր մեկնելէն առաջ. հակառակ իմ նամակներուս, որ կը ստորագրէի իբր պրոպագանդի համար ներկայացուցիչ եւ Բիւրոյի անդամ, եւ կը ղրկէի զանձապետին կամ ուրիշներու, ոչ մէկ պատասխան չէի ստանար եւ հարկ կ'ըլլար Փարիզ գլուխը ընկերներու ազդու միջամտութիւնը՝ դրամ ըստանալու եւ Pro Armeniaի ծախքերուն հասնելու համար: Ամառը զանազան ընկերներ չորս անգամ Փարիզ եւ Պելձիքա եկան տեղեկութիւններու համար, զորս Քրիստափորին հետ մենք ժողոված էինք տարի մը առաջ, կամ յանձնարարութիւններու համար՝ որ մենք շատ աւելի հեշտօրէն կարող էինք կատարել քան իրենք՝ առանց ճանապարհածախս ընելու: Սակայն որոշ յայտնի էր, որ կ'ուզէին մեզ հետացնել: Հակառակ ատոր ես անոնց օգտակար եղայ որքան ատեն որ մընացին: Այսպէս Պր. տը Փրեսանսէին անդադար դիմում ըրի Մալումեանի գրքին յառաջաբանի մը համար, դիմանալով իսկ անոր շարակամ տրամադրութիւնները դէպի ինձ: Եւ երբ անգամ մը Անդրանիկին հետ դացի, իբր թարգման, գնումներու համար, իր ապարանքին հաշիւը երկու միլիոնի կը հասնէր, ինչ որ ժընեւի ընկերներուն առիթ տուաւ մեզ մեղադրելու՝ որ թոյլ տուած էինք այդքան արտաոց ապսպրանք մը ընել: Անկէ ետք բացարձակապէս ձեռնպահ մնացինք այս գործերուն խառնուելէ, որ նոր մեղադրականներ չստանանք: Միշտ կծծիութիւն կ'ընէին դրամ ղրկելու, որուն համար մենք զանգատեցանք Մալումեանին դառն եւ նոյնիսկ բուռն լեզուով, երբ Փարիզ եկաւ, որովհետեւ մեզի համար անկասկած էր որ անիկա դեր մը կը խաղար այդ խառնակցութեան մէջ: Ժընեւէն այն տպաւորութիւնը բերինք թէ ա'ն կը վարէր ամէն ինչ, կը ներշնչէր նամակները եւ հրաման կու տար ամէն ծախքի համար: Նոյնիսկ հոս, Քիլարի ներկայութեան, զիս սաստիկ մեղադրեց որ իրմէ 1000ի տեղ 2000 առած եմ, ինչպէս ինք կ'ըսէր: Բոլոր մեր մեղադրանքները, իրաւունքներու եւ իշխանութեան յափշտակման մասին, միշտ լուրիւնով կ'անցնէին, եւ հարցէն միշտ խոյս կը տրուէր, բայց բնաւ որեւէ նամակ չստացանք որ ըսէր՝ թէ իրենց իրաւունքն էր եւ թէ՛ ես իրենց ստորագրաւ, գործակալն էի: Մէկ անգամ միայն Մալումեանին հետ քով քովի՝ ինծի թոյլ տուի բուռն արտայայտութիւններ եւ բնաւ երբեք որեւէ թշնամանք չարտասանուեցաւ:

Այսպէս էր վիճակը երբ Սեպտեմբերին, դրամական բացայայտ պահանջէ մը յետոյ, ստացայ 1000 Փրանք (Սեպտ. 27ին), հետոյ ալ ամբողջ տարուան մէջ ղրկուած բոլոր գումարին մէկ նոթը, վրան աւելցուած 1904ին վերջին վճարները, — գումար մը՝ որ 1905ին կը պակսէր ինծի վերոյիշեալ պատճառներով, եւ որ ժընեւի մէջ մէջտեղ դրի բացէ ի բաց, յոյս յայտնելով որ չուտով կը լեցուի:

Նամակը ստանալու պահուս ստացայ նաեւ ինչ որ պէտք էր՝ որ բոլորովին չէին գիտեր ժընեւ: Իրենց վերջին վճարին յիշեցումը կը նկատէի ինծի դժուարութիւն պատճառելու ցանկութիւն մը: Անոնց պատասխանեցի որ անհանդիստ ըլլալու պէտք չունէին, եւ ի զարմանս երկրորդ նամակ մը կը ստանայի, որ դարձեալ կը յիշեցնէր որ պէտք էի անպատճառ այդ գումարը արկղը վերադարձնել: Այս պնդումը մեզ վերաւորեց, բայց ոչինչ չպատասխանեցինք, որովհետեւ կողկասի ծանր դէպքերու միջոցին, չէինք ուզեր անձնական հարցեր յարուցանել: Հոկտեմբերին անգլերէն Pro Armeniaի համար ժընեւէն հեռագիր մը կը ստանայինք, մեզի իմացնելով որ դրամ գտած չըլլալով՝ կարելի էր չհրատարակել: Որուն պատասխանեցի թէ անկարելի էր, եւ թէ առանց մեզի կայացած այդ որոշումը մեզի անհասկնալի կը թուէր: Կազմակերպութեան պատուոյ խոստումը կար մէջտեղը, կարելի չէր ընկրկիլ, եւ Mr. Alf. Steadին իմացուցի այն դրութիւնը՝ որ Բիւրոն ստեղծած էր:

Յայտնի է որ այս վարմունքը իմ մէջ ջնջեց անոնց մասին ամէն նկատում, եւ տեսնելով որ Բիւրոյին ըստորագրուած նամակները յաճախ մէկ մարդու գործ էին եւ մէկ քանի ընկերներու հաւանութեան չենթարկուած, որոնք ձեռնպահ կը մնային՝ ինչպէս կաթողիկոսի նամակին խնդրով, առաջին առիթով փոքրիկ նամակով մը խնդրեցի որ բոլոր նամակները խմբագրութեան կողմէ ստորագրուած ըլլան: Այս խնդիրը այնքան արդար էր, որ բոլոր քաղաքական եւ ելեւտական հաստատութիւններուն մէջ, ամէն հաւաքական նամակ հաւաքական ստորագրութիւն մը կը կրէր. մանաւանդ որ արտասահմանի մէջ դաւաճանութեան վախը աւելորդ էր: Սակայն պարզապէս ժխտական պատասխան մը ունեցանք, ուր բացայայտ մերժում չըկար: Նշանակալից է որ այս միեւնոյն պատասխանին մէջ, առաջին անգամ ըլլալով՝ մեր յարաբերութիւններու առաջին օրէն, իմ կարծիքս կը հարցնէին Confidenceի մը մասին, խորհուրդ մը՝ որ ինձմէ կը հարցնէին հաւաքումէ մը յետոյ, որուն մասին ծանօթութիւն չունէի:

Ատոր վրայ մենք նամակով մը պատասխանեցինք, որուն լեզուն կարելի է խիստ թուի, եւ որ առաջ բերաւ մեր խզումը եւ Ահարոնեանի ժամանումը, որ դրնաց զանգաւախ Քիլարին, եւ որ իր կարգին զնաց

պատմել Փրեսանսէին: Այդ ատենն էր որ իմացայ Ա-
հարոնեանի զաղտնի առաքելութիւնը: Իսկոյն զացի
Փրեսանսէին մօտ եւ քանի մը խօսքով պատմեցի զոր-
ծին էութիւնը: Իր հաւանութիւնը յայտնելով այն բա-
նին որ ես կը յարգեմ իմ արժանապատուութիւնս, ին-
ծի առաջարկեց որ երկուստեք նամակները ետ առնուին
մինչեւ Ընդհանուր Ժողով, ինչ որ ընդունեցի: Քիչար
ինծի խոստովանեցաւ՝ թէ Ահարոնեանն ալ ընդունած
էր, բայց յետոյ նամակով մը իմացայ որ Քիչարը եւ
Փրեսանսէն յանձն առած էին միջնորդ ըլլալ:

Ատոր վրայ Փրեսանսէին հարցում ըրի եւ ան ին-
ծի պատասխանեց՝ թէ իրենց նամակին հիմքը նամակ-
ներու փոխադարձ ետ առնուիլն է: Բայց որովհետեւ
Ահարոնեանի այս ղիմումէն յետոյ մեր յարաբերու-
թիւնները թղթակցութիւններով միայն կը կատար-
ուէին, այս տեղեկազրին շարունակութիւնը պիտի
զրուի նամակներով, որոնք հաւատարմօրէն կ'արտա-
յայտեն հակառակութեան վիճակը:

Այս լրիւ տեղեկագիրը դնելով [ձեր տրամադրու-
թեան տակ], չեմ ուզեր ամբաստանագրի բնոյթ տալ
անոր, ոչ ալ լսելի ընել ինքնապաշտպանութիւն մը.
կ'ուզեմ միմիայն հաստատել այս հակառակութեան
յառաջարանը, ցոյց տալով որ իմ գործիս ընթացքին
միակ հոգս եղած է իմ գործս կատարել արժանապատ-
ուութեամբ եւ հասնիլ իմ բոլոր պարտականութիւննե-
րուս:

Եթէ գործին շահերուն համար ուխտ մը ունիմ ը-
նելիք, եւ այդ՝ անձնական ոխի զգացումէ հետո, այն
է որ մարդ չի գործեր բնաւ անոնց հետ որոնք այնքան
հակառակութիւններ եւ այնքան փոքրագութիւններ
զրգուեցին:

- (1) Բնագրին մէջ բոա մը կամ բռաք կը պակսին:
- (2) Նոյն:
- (3) Կ'ակնարկուի Յուցական Մարմին:

Ե.— ՎԿԱՅԱԿԱՆՆԵՐ(1)

1.— «Իրօշակ»ի խմբագրութեան

Մայիս 1904 թ., Փարիզ

Չնայելով Ընդհանուր Ժողովում յայտնուած բազ-
մաթիւ դժգոհութիւններին, Արեւմտեան Բիւրոն շա-
րունակում է իր գործունէութիւնը նախկին կերպով,
չկատարելով իր վրայ վերցրած պարտականութիւն-
ները: Նա չի պահպանում, գործիչների հետ, գործի
վերաբերմամբ անհրաժեշտ յարաբերութիւնները, եւ
կարծես թէ չի ուզում պահպանել ներքին եւ դրսի գոր-

ծիչներին միացնող կապը եւ դերը, որի համար իսկա-
պէս զոյուութիւն ունեն այդ գործիչները: Ամենալաւ օ-
րինակը կարող եմ լինել ես. Ընդհանուր Ժողովը յանձ-
նել է ինձ, իրբեւ Բիւրոյի մշտական անդամի, միայն
Արեւմտեան Եւրոպայի պրոպագանդի միսիան: Ոգե-
ւորուած Ընդհանուր Ժողովի որոշումներով, Սոփիա-
յից հեռանալով Լոնտոն, ես անդադար ուղարկում էի
Բիւրոյին բոլոր իմ հաւաքած տեղեկութիւնները, իմ
խղճիս համեմատ գործ դնելով իմ բոլոր եռանդը՝ գոր-
ծը առաջ մղելու համար. բայց ցաւօք սրտի, ես չու-
տով նկատեցի ոչ թէ սառնութիւն, այլ կարծես մի տե-
սակ թշնամական վերաբերմունք Բիւրոյի կողմից. ոչ
թէ օյնութիւն, այլ վնասաբեր յարաբերութիւն՝ դէ-
պի բուն գործը. ինձ խոստացուած խնդիրները փոխա-
նակ երկու օրուայ ընթացքում, կատարում են երկու
ամիսից յետոյ. օրինակ՝ Սասունի քարտէսը: Բիւրոն
իմ նամակներիս այնպէս վիրաւորական ձեւով էր պա-
տասխանում, որ ես երբեմն ստիպուած էի լինում կը-
ծու կերպիւ պատասխանել: Մի քանի անգամ առա-
ջարկեցի «Իրօշակ»ի խմբագրութեան հետ անմիջապէս
նամակագրութեան մէջ մտնել, բայց ի զուր. ես կ'ամ
ոչինչ չէի ստանում, կամ ստանում էի մի քանի անո-
րոչ խօսքեր: Այդպիսի եղանակով չի կարելի գործը
շարունակել: Այս ցաւալի հանգամանքներում պէտք է
դէնը դնել որեւիցէ բարեկամական յարաբերութիւն եւ
աշխատել միայն գործնական տեսակէտից:

Մինչեւ օրս ես չեմ ստացել Բիւրոյից Ընդհանուր
Ժողովի արձանագրութիւնը, չեմ ստացել գումարնե-
րի բաշխումը, չեմ ստանում «Իրօշակ»ը եւ հրատա-
րակութիւնները անմիջապէս (անմիջական կերպով ?)
Բիւրոյից, չեմ ստանում ոչ մի տեղեկութիւն Երկրից,
որոնք անհրաժեշտ են ինձ համար այս տագնապի ժա-
մանակ: Եթէ երբեւիցէ տեղեկութիւններ ստացում են
այստեղ, դրանք ուղղուած են լինում կ'ամ Քիչարին
կամ Թէրզեանին. այսպիսի եղանակով լուրեր ուղարկե-
լը առաջ է բերում մեծ անյարմարութիւններ եւ միան-
գամայն անկանոնութիւն. առաջինը՝ Թէրզեանը Դաշ-
նակցութեան անդամ չէ, նա հասարակ մի թարգմանիչ
է. երկրորդը՝ նա մի Քիչարի հետ գործ ունի եւ ուղար-
կած տեղեկութիւնները պատրաստում է միայն ամիսը
երկու անգամ, երրորդը՝ Թերզեանը չի գիտեր թէ ո՛ր
տեղեկութիւններն են անհրաժեշտ Քիչարին, չորրոր-
դը՝ եթէ Քիչարը Փարիզ չէ լինում, նա պարտաւոր է
ուղարկել Արմօ եւ այդպիսով ժամանակ է կորցնում:
Բացի դրանից, ես պարտաւոր եմ վերոյիշեալ տեղե-
կութիւնները անմիջապէս տարածել թէ՛ Անգլիայում
եւ թէ՛ Իտալիայում, որտեղ ես մտադիր էի շուտով
ստեղծել «Փրօ-Արմենիա»ի կենտրոն, ստացուած տե-
ղեկութիւնները տարածելու համար: Կարծես թէ այս
բոլորը բաւական չէ, Բիւրոն առանց ինձ հարցնելու
լուրջ որոշումներ է կայացնում, այն տեղերի վերա-

բերմամբ՝ ուր ես գտնուում եմ, — օրինակ՝ դաղդիա-
ցի(?) նախարարին հեռագիրը, չուղարկելով ինձ հե-
ռագրի գոնէ պատճէնը, եւ այսպիսով Քիչարը ստիպ-
ուած է լինում երկու անգամ դիմել Բիւրոյին՝ յիշեալ
հեռագիրը ստանալու համար:

Ես չէի ցանկանալ կրկնել ձեր վարմունքը Բուրա-
նովիչի հետ նամակագրութեան մասին եւ ձեր բռնած
սխալ դիրքի մասին, բայց ես կը ցանկանայի յիշեցնել
մի պարմանալի փաստ, — «Իրօշակ»ը հեռագրում է
Բուրանովիչին, որ ես Փարիզ կը լինեմ Մայիսի 16ին,
նախօրօք չզուլաջանելով եւ չհարցնելով ինձանից. ու-
րիչ օրինակ՝ Թաւրիզի վրայով հեռագրում էք տեղս,
այդ հեռագիրը ես իսկոյն տանում եմ Փրեսանսէի մօտ,
նա ասում է, աղայական ձեւով, «մի օր սպասեցէ՛ք
այս հեռագիրը հրատարակելու», բայց զարմանալի
բան՝ նոյն հեռագիրը լոյս է տեսնում երեք լրագիրնե-
րում. երեւակայում էք ինչ դրութեան մէջ էք դնում
ինձ Փրեսանսէի առաջ, եւ ինչո՞ւ ի զուր տեղից փոշեր
էք մսխում:

Կարող էք երեւակայել թէ ի՞նչ անախորժութիւն-
ներ կարող են ծագել այդպիսի վարմունքից: Ի՞նչպէս
հասկանալ այս տեսակ վարմունքը:

Խոր ցաւով շեշտելով վերոյիշեալ անախորժ դրու-
թիւնները եւ անկանոնութիւնները, վերջացնում եմ
նամակս, խնդրելով անկեղծօրէն, յանուն մեր սուրբ
գործին, աշխատել համերաշխութեամբ՝ պարզ եւ ան-
կեղծ, ձեռք-ձեռքի տուած, յոյս դնելով, որ ապագա-
յում այսպիսի անախորժութիւններ էլ չեն լինելու:
Խնդրում եմ նամակս ստանալուց իսկոյն ուղարկէք
ինձ.

- 1) Ընդհանուր Ժողովի արձանագրութիւնը.
- 2) Բաշխումը եւ բոլոր տեղեկութիւնները՝ Երկ-
րից, անմիջապէս եւ ուղղակի ինձ:

Լ. Մ.

2.— Լորիսիմ

27 Սեպտեմբեր 1905, Փրննեւ

Ընկե՛ր,

..... Դարձեալ մի անգամ խնդրում ենք անց-
եալ տարուայ վերջի հաշուին զանձարանում պատ-
րաստ նկատուած գումարը անցընել այս տարուայ
բիւտճէին, որով կարելի լինի հաշիւներու կանոնաւո-
րութիւնը... (1):

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

(1) Պատասխան ուղարկեցի, որովհետեւ առաջին
անգամ տեղի, որ գումարը ապահովուած է:

3.— Լորիսիմ՝ Փարիզ

19 Հոկտեմբեր 1905, Փրննեւ

Ընկե՛ր,

..... Մենք կարծում ենք, որ շատ լաւ կը լի-
նէր, եթէ դուք անցնէք Լոնտոն. իսկ ինչ վերաբերում
է Փարիզին, մեզանից մէկը կարող է զալ այդտեղ,
նոյնը կազմակերպելու: Այս կէտի վրայ հրաւիրում
ենք Ձեր յատուկ ուշադրութիւնը:

Ձեր երկտողի վերջում գրել էիք հետեւեալ խօս-
քերը.

«Ես կը պատասխանեմ Բիւրոյի եւ Խմբագրութեան
նամակներին, միայն երբ որ ստորագրուած են բոլոր
անդամների անուններով» (1):

Մենք ստիպուած ենք անպատասխան թողնել այդ
անտեղի եւ անհիմն տողերը:

Ընկերական բարեկներով՝
Հ. Յ. Դ. ԱՐԵՒՄՏ. ԲԻՒՐՕ

(1) Նախագահ Ռուզիելթին ուղարկուած ուղերձի
ծրարին վրայ գրուած են այդ տողերը:

4.— Արեւմտեան Բիւրոյին

21 Հոկտեմբեր 1905

Ձեր Փարիզ գալը եւ մեր Լոնտոն դնալը անտեղի
եւ անհիմն է:

Փարիզի Ժողովը արդէն կարգադրուած է:
Արեւմտեան Բիւրօ ! Ասացէք ովքե՞ր էք դուք, որ
ծածկում էք այդ անունով եւ պատասխանատուութիւն
վերցնում մեզ ուղղած նամակներով: Երբ մի հիմնաբ-
կութեան անունով ամէն մէկը շարագործում է նրա
իրաւունքները, առանց գիտենալու ովքե՞ր են պատաս-
խանատու, անկարելի է կանոնաւոր նամակագրութիւն
ունենալ: Ասացէք, թէ մենք ընկերներ ենք ձեզի հա-
մար: Մեր կողմից մենք պարտ ենք համարում ձեզ
յայտնել, որ մենք չենք վերցնում ո՛չ մի պատասխա-
նատուութիւն ձեր որոշումների եւ գործունէութեան
մէջ եւ ոչ մի ձեր գոյութեան բողոքում (2):

«ՓՐՕ ԱՐՄԵՆԻԱ»ՅԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

5.— Բժ. Լորիսիմ

Ընկե՛ր,

Ձեր Հոկտեմբեր 21ի նամակը, «Փրօ Արմենիա»յի
խմբագրութեան ստորագրութեամբ, ստացանք: Մեր
հասցէին ուղղած վիրաւորանքները որքան անհիմն,
նոյնքան վրդովեցուցիչ են:

Քանի անգամ, թէ՛ Բիւրոն եւ թէ՛ ընկերները անհատապէս, ներողամտաբար կրել են ձեր անտեղի եւ անարդար վիրաւորանքները, ի սէր գործին: Տարաբախտաբար ձեր վերջին գրութիւնը եկաւ շատ լցնելու (2): Ուստի Արեւմտեան Բիւրոն սրանով յայտնում է ձեզ, որ եթէ դուք յետ չվերցնէք այդ վերին աստիճանի վիրաւորական գրութիւնը՝ ներողութեան հետ, Բիւրոն ստիպուած կը լինի խղել ձեզ հետ իր բոլոր յարաբերութիւնները, նոր եւ աւելորդ վիրաւորանքների չենթարկուելու համար: Մենք կը սպասենք ձեր պատասխանին մի շաբաթ:

Հ. Յ. Դ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈ

6.- Արեւմտեան Բիրոյին

Ստացանք ձեր գրգռիչ նամակը, որ վերադարձնում ենք առանց պատասխանելու ձեր անարդար եւ վրդովեցուցիչ ամբաստանութիւններին: Յայտնում ենք որ ձեր նամակում արտայայտուած սին սպառնալիքները միանգամայն դուրս են ձեր իրաւասութեան շրջանից:

Ոչինչ յետ չվերցնելով մեր նախորդ նամակից, կրկնում ենք որ մեզ համար անհրաժեշտ է իմանալ թէ ովքեր են Բիւրոյի անդամները:

Լ. Մ.

7.- Շաբաթ ժամը 4½ին, 10 Նոյեմբերի

Միւրեւի բարեկամ !

Մտադիր էի ձեզ տեսնել այս առաւօտ տիկ. Տօրեանի մօտ. ձեզի պիտի յանձնէի այդ ձեզ զրկած թղթերս, այսինքն՝ Փրեսանսէին [ուղղուած ?] նամակս ժընեւ զրկուած, pneumatique մը՝ որը զրկեցի Ահարոնեանին ի պատասխան այն նամակի, որուն պատճէնը կը գտնէք ներփակ Հասցէն (2). Pro Armeniaի համարներու կապոցները որոնք եկած են ցոյց տրուած պատճառներով:

..... Հարցի մասին երէկ երեկոյ Ահարոնեանին Ինչ որ նամակիս մէջ ըստուած էր: Եթէ ժընեւ չէ մեկնած պիտի տեսնեմ զինքը ճաշին առաջ. կը փափաքէր զոնէ գիտնալ թէ ե՞րբ լոյս պիտի տեսնէ առաջին թիւը: Ըսի թէ, ըստ իս, 15 [օրէն ?]: Այս առաւօտ կ'ուզէի ձեզի հարցնել թէ ի՞նչ պէտք է պատասխանել այս մասին, մանաւանդ որ երէկ երեկոյ նմանապէս ժընեւէն հեռագիր մը ստացայ հետեւեալ բովանդակութեամբ. — «Մեր այսօրուայ ժողովին մէջ նորէն քննեցինք Լոնտոնի հրատարակութեան հարցը: Նիւթապէս ստանձնել բացարձակապէս անկարելի է»:

Ձեզի կ'ուզարկեմ այս հեռագիրը ուրիշ թղթերու հետ միասին, լուսանկարի մը կամ նամակատուփի մը հաւատարմութիւնով (2): Բոլոր գործերը ցաւ կը պատճառեն ինձի. այնքան հոգի կը հանեն, որ չեմ կրնար ըսել. եւ զիս պիտի վհատեցնէին եթէ կարող ըլլայի վհատումի (3):

8.- Հիմզաբթի առաւօտ

Ժընեւէն նամակ մը ստացայ, որուն մէջ նորէն կը պնդէին որ Լոնտոն Pro Armeniaի դադարեցուի: Դուք զիտէք այդ որոշումին պատճառները, ուստի չեմ անդրադառնար: Մտադրուած, թերթը ջնջել չէ նպատակը. այլ միայն առժամապէս դադարեցնել հրատարակութիւնը, մինչեւ որ կարելի ըլլայ հարկաւոր դրամը հայթայթել: Ապա թէ ոչ ձեռնարկը ցաւալի անյաջողութիւն կ'ունենայ եւ կազմակերպութեան վարկին վնաս կը բերէ:

ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

9.- Ուրբաթ 10 Նոյեմբերի

Միւրեւի բարեկամ !

Ձեր նամակը երեկոյեան շատ ուշ ձեռքս հասաւ կարենալ եղածին պատասխանելու համար: Կ'ուզէիք դալ զիս տեսնելու՝ ժամը երկուքին: Ուշացնելու ոչ մի միջոց չեմ տեսներ՝ Pro Armeniaի հրատարակութեան համար: Նաեւ հաստատ կը կարծեմ թէ այդ ուշացումը շատ ցաւալի կ'ըլլայ. մեր անդլիսցի բարեկամներուն այս տպաւորութիւնը պիտի տայ՝ թէ դադարներու եւ տակտիկի միջեւ կապակցութիւն չըկայ (4):

10.- Հիմզաբթի երեկոյ

Միւրեւի բարեկամ !

Յոյս ունէի, որ ազատ կ'ըլլամ ման գալու, բայց ութ օր շարունակ սենեակը փակուելը մնացեր էի եւ վոյլէ փողոցէն հինգ հարիւր մեթր չկրցայ հեռանալ: Կ'ուզէի ձեզի խնայել այս ճամբորդութիւնը: Կրնայիք վազը՝ շաբաթ ինձի գալ, կամ կիրակի: Ժընեւէն կ'ուզեն տարեկան հաշիւները, Իսաքին ծախքը: Ծառ մը համար ետ կը զրկեն. կապոցները բոլորովին վեր ի վարոյ եղած են...: Եթէ կշտացաւս, ուրկէ կը տառապիմ, վերջնայ, երկուշաբթի երեկոյ կամ երեքշաբթի պիտի մեկնիմ տաս-տասներկու օր հանգստանալու համար: Բոլորովին կոտորուած եմ: Ի՞նչ եղաւ Փրեսանսէի ճառը: Մեկնելէ առաջ համար մը կ'ուզեմ պատրաստել:

Ձերդ սիրուիք՝ ՔԻՅԱՐ

Պատասխան ֆրանսիացի բարեկամներից՝ Արեւմտեան Բիրոյին (5)

10 Նոյեմբեր, Փարիզ

Պարոններ եւ սիրելի՛ բարեկամներ,

Շատ ցաւալի անհամաձայնութիւն մը ծագած է Բիւրոյի եւ Դաշնակցութեան Փարիզի ներկայացուցիչ՝ մեր բարեկամ Յ. Լ. Մ. ի միջեւ:

Կը յուսանք թէ, Ընդհանուր Ժողովէն առաջ իսկ, որ իշխանութիւն ունի ձեր ներքին գործերը վճռելու, համաձայնութիւնը շուտով պիտի վերահաստատուի նուիրական դատի մը բոլոր ծառայողներուն միջեւ, որոնց նկատմամբ, զանոնք գործի վրայ տեսնելով, մենք հաւասար համակրութիւն եւ հաւասար յարգանք ունինք:

Ձեր խնդրի վրայ եւ ժամանակաւորապէս, եւ գործի շահուն համար՝ որ մեծապէս պիտի վնասուէր եթէ ձեր անհամաձայնութիւնը հրապարակուէր, մենք պատրաստ ենք կիսապաշտօն [ական] միջնորդի դերը ընդունիլ ձեզ մօտ՝ Pro Armeniaի հրատարակութիւնը եւ Ֆրանսայի մէջ պրոպագանդը ապահովելու համար:

FRANCIS DE PRESSEUSE, PIERRE QUILLARD

11.- Հ. Յ. Դ. Արեւմտեան Բիրոյին

19 Դեկտեմբեր 1905, Փարիզ

Բիւրոյէն նամակ մը ընդունելով Դեկտեմբեր 27ին (6), որ իմ արժանապատուութեանս կը դպէր, հարկ համարեցի իմ նամակագրութիւնս [չարունակել ?] ամենաքիչ էջերով եւ ձեզմէ խնդրել, առաջին առիթով, որ ստորագրել տաք ձեր նամակները անդամներէն, կամ ինձի յայտնէք թէ որո՞նք պատասխանատուութիւնը կը ստանձնեն ձեր նամակագրութեան՝ ինձի հետ:

Շատ լաւ դիտէի, թէ պրն. Մալուսեան Արեւմտեան Բիւրոյի եւ պրն. Ահարոնեան Արեւ[ելեան ?] Բիւրոյի պաշտօնական միակ անդամներն էին, որոնց կը զրկէի իմ նամակները: Բայց բոլորովին չէի գիտեր խորհրդակից անդամներու անունները: Իմ նամակիս վրայ զայրացած՝ դուք ինձի ultimatum մը զրկած էիք, որ ձեր իրաւունքի սահմանը կ'անցնէր. ասոր համար էր, որ ձեզի ետ զրկեցի առանց պատասխանի:

Ահա այն իրողութիւնները որոնք մեր յարաբերութեան խզումը առաջ բերին. դուք կամայական եւ ապօրինի կերպով վարուեցաք, խզելով պաշտօնական յարաբերութիւնը կազմակերպութեան մը պատասխանատու ներկայացուցչին հետ եւ վտանգելով Եւրոպայի մէջ մեր գործը: Փոխանակ մեր անհամաձայնու-

թիւնները մեր կազմակերպութեան ընդունած միջոցներով կարողացրելու, դուք այդ բարոյական սկզբունքներուն դէմ գնացիք, դիմելով Փրանսացի մեր բարեկամներուն՝ որ բնաւ պէտք չէ դիտնան մեր, դժբախտաբար, շատ տխուր կեանքը: Այսպէս վարուելով դուք ուղեցիք զիս դէշ երեւցնել բարեկամներուս առջեւ եւ [խախտեցիք] այն բարոյական համերաշխութիւնը որ մեզ կը միացնէ եւ որ միայն կ'ապահովէ Եւրոպայի մէջ մեր գործի յաջողութիւնը:

Պրն. Ահարոնեան Փարիզ կու գայ եւ, առանց զիս տեսնելու եւ առանց ինձի իմացնելու [իր] նպատակը, Պրն. Քիյարին կը թարգմանէ իմ նամակներս՝ իր ուզած կերպով բացատրելով. իմ դէմ եղած իր ամբաստանալրին մէջ կը յայտարարէ, որ եթէ չհպատակիմ ձեր որոշումներուն, դրամ չպիտի՛ զրկէք: Եւ հետեւաբար՝ Pro Armeniaի դադարումը, ապօրինի սպառնալիքներ, եւ [այս բոլորը՝] հակառակ Ընդհանուր Ժողովի որոշումներուն: Պրն. Քիյար անմիջապէս կը պատմէ պրն. Ֆր. տը Փրեսանսէի...: Այս հաղորդումէն յետոյ է որ պրն. Քիյար, տակն ու վրայ եղած այդ բանէն, եկաւ չպատով ինձի իմացնելու պրն. Ահարոնեանի պաշտօնի պաշտօնը:

Ամիսէն աւելի անցեր է այս միջադէպէն ի վեր, եւ ես կը սպասէի որ դուք ըստ արժանւոյն հպատակէիք զոնէ մեր Փրանսացի բարեկամներու որոշումներուն, որոնք յանձն առած են կիսապաշտօն [ական] միջնորդներ ըլլալ ձեր եւ իմ միջեւ (ինչպէս կ'ըսէ պրն. Քիյարը), տեսակ մը՝ «նամակատուփ». եւ դուք վերջ պիտի զնէիք այս տխուր կացութեան:

Ցարդ ձեզմէ բնաւ լուր մը չստացայ, ո՛չ ուղղակի, ո՛չ անուղղակի. եւ չորս ամիսէ [ի վեր] որեւէ դրամ չէ հասած ինձի: Ընչէ է որ Քիյարէն իմացայ որ անոր փող եւ նամակ զրկել էք, եւ ես ստիպուած եմ անոր զրկել վճարելու՝ ստիպողական նոթերը: Այս պայմաններուն մէջ ինձի համար կեղծ եւ անտանելի դրութիւն մը ստեղծուած է, որը ստիպուած եմ որքան կարելի է շուտ դադարեցնել:

Չգիտեմ ի՞նչպէս արդէն այս միջադէպին շուրջ լուրեր կը շրջին եւ ինձմէ արդէն բացատրութիւններ կ'ուզեն:

Ինքզինքս բոլորովին անդամալուծուած զգալով իմ գործիս մէջ եւ անկարող զգալով ամբողջ կազմակերպութեան կողմէ ինձ յանձնուած պաշտօնը կատարելու, անպատճառ պէտք է վերստանամ իմ իշխանութիւնս եւ առանձնաշնորհումներս, կամ հրաժարական տալ՝ իմացնելով մեր կազմակերպութեան բոլոր կոմիտէներուն եւ Եւրոպայի բոլոր մեր բարեկամներուն, հարկ եղած բացատրութիւններով միասին:

Ինձի կը վերապահեմ նմանապէս բացատրութիւն տալ յառաջիկայ Ընդհանուր Ժողովին: Ինչ ալ ըլլան հետեւանքները այս միջադէպին, պիտի մնայ զայն ա-

ոսջ բերած ըլլալու պատասխանատուութիւնը՝ այն պահուն, երբ զործը մեզմէ ուրիշ բան կը պահանջէր: Հ. Յ. Դ. պատասխանատու ներկայացուցիչ Pro Armeniaի վարչութեան, խմբագրութեան եւ Եւրոպայի պրոպագանդիստ համար՝

Յ. Լ. Մ.

12.— Չորեքշաբթի

Այս երեկոյ համարը պիտի տպուի՝ այնպէս ինչպէս որ է:

Ձեր նամակը կը զրկեմ ժընեւ այս սուրհանդակով (թղթատարով), այն յոյսով, որ այս ցաւալի կոխը վերջ պիտի դառնայ:

Ձերդ՝ Փ. ՔիՅԱՐ

13.— Նամակ Լորիսից Քիյարիս

Այս օրերս զբաղուած լինելով, ստիպուած եմ գրելու եւ ըսելու ձեզի որ ինծի [համար] անկարելի է կատարել ձեր խնդիրքները Pro Armeniaի մասին, մինչեւ չստանամ կարելի եղած որոշ պատասխանը այն ձեւով՝ ինչպէս եւ ձեր միջնորդութիւնով եւ հաւանութիւնով զրկեցի ժընեւ(2):

Այս պատասխանին հետ կ'ուզէի նաեւ լուսարանուիլ հետեւեալ հարցերու մասին, պըն. տը Փրեսանսէի աջակցութիւնով՝ որ ձեզի հետ յանձն առած է միջնորդութիւնը:

1) Ինչո՞ւ հաւանութիւն տուիք որ պըն. Ահարոնեան իմ մասին դանդաղ ընէ նախապէս ինծի չիմացուցած, եւ յետոյ ինձմէ հասկնալու անկէ աւելի մանրամասն բացատրութիւններ(2):

2) Ինչո՞ւ համար հաւանութիւն տուիք միջնորդի պաշտօն ստանձնելու, ինձ հետ միասին մասնակից մարդոց մէկուն հետ խորհրդակցելէ առաջ:

3) Ինչո՞ւ ժընեւէն զրամ կը ստանայիք ու կը պահէիք՝ առանց ինծի յանձնելու, — ինչ որ համաձայն չէր ձեր «նամակատուի» դադարիստին:

4) Ինչո՞ւ ինծի չզրկեցիք ծախքերու հաշիւները եւ Pro Armeniaի գումարին մնացորդը, քանի որ ե՛ս եմ դեռ ներկայացուցիչը: Պէտք է անկեղծ ու բարեկամական պատասխան մը ստանամ որքան կարելի է շուտ, որպէսզի վերջնական եւ ստիպողական որոշում կայացնեմ, որովհետեւ այս աննորմալ դրութիւնը երկար չէ կարող տեսել, այն նամակէն յետոյ որ ժընեւ զրկեցի:

Pro Armeniaի հաշիւները պատրաստ են, պիտի հաղորդուին:

Pro Armeniaի վարչութիւնը արդէն փոխադրուած է սպարան: Ձերազի մասին լուր չունիմ. իր թերթը դեռ ձեռք չէ հասած. ստացա՞ք դուք: Ինչո՞ւ հա-

մար այս թիւին մէջ անդերէն Pro Armeniaի ծանուցում չէիք ըրած: Ի՞նչ եղաւ Ամֆիթէաթրոնի յօդուածը կնոջ վրայ:

Հաւազոյն մաղթանքներս կ'ուղարկեմ ձեզի նոր տարիի առթիւ, ինչպէս նաեւ Ձեր ընտանիքին:

Յուսալով որ ձեր անհանդուարութիւնը շուտ կ'անցնի եւ ծանր չէ:

Ձերդ սիրալիր՝ Յ. Լ. Մ.

14.—

Շաբաթ 29 Դեկտեմբեր 1905

Սիրելի բարեկամ!

Դժբախտաբար հիւանդութիւնս շատցաւ. ինչո՞ւ ձեր մտքն չէր անցնէր: Մինչեւ ամսի 20 շարունակ ստիպուած էի սենեակը մնալ եւ գրեթէ անկողնից չելուլ:

Երեքշաբթի կէսօրէն ետքը միայն քանի մը ժամ դուրս կրցի ելլել: Ապա թէ ոչ, ինչպէս կ'ըսէի իմ վերջին նամակին մէջ, պիտի դնայի ձեզ տեսնելու եւ խօսելու բոլոր բաներու մասին, ինչպէս որ մեր վերջին տեսակցութեան ատեն (Ձերազի գործին համար), համաձայն ձեր շարժումն էր: Դուք ինծի իմացուցած էիք, որ այդ օրը հոն պիտի գայիք. յետոյ թերեւս մտքերնիդ փոխեցիք եւ գրեցիք այն նամակը՝ որ ժընեւ զրկեցի, յանձնելու պայմանով եւ անոր աւելցնելով քանի մը խօսքեր՝ հաշտութիւն մաղթելով:

Ձեր վերջին երկու հարցին մասին քանի անգամ ձեզի ըսի արդէն եւ նորէն կ'ըսեմ որ որեւէ ժամանակ չեմ ցանկացած մասնակցիլ ներքին կուռի մը, որ սակայն ինծի խորապէս ցաւ կ'ազդէր: Դուք իսկ վկայ եղաք այն յուզումին որ զգացի, եւ որը հաղորդեք էի մեր բարեկամ Փրեսանսէին: Մենք պէտք չունինք դատաւորի ոչ ալ իրաւարարի դեր խաղալու, այն բոլոր պատճառներով, որոնց մէջ զգացական պատճառներն ալ քիչ չեն: Մեր դերը ուրեմն միջնորդի մը դերը կ'ըրնար ըլլալ միայն, պայմանով որ ձեզի [առիթ] տըրուէր մէկէն միւսը փոխադրելու լուրեր, ինչպէս դուք կ'ըսէիք անցեալ շաբթու:

Գալով ժընեւի նամակին, ես ձեզի հաղորդած էի հազար Ֆրանք առաքման մասին, որոնք գործածուեցան ներկայ հաշիւները վճարելու: Ատիկէ զատ միայն անկարելու խօսքեր էին (Քրիստափորի լուսանկարը, Ժօրեսի դատին մասին Պոլսէն թերթի մը առաքումը): Ըսած էին ինծի թէ այդ 1000 Ֆրանքը «անձնապէս» ինծի յատկացուած էր, այսինքն զրկողներուն մտքով իմ յետեւ վարձքս կը ներկայացնէր: Ես պատասխանեցի թէ ես օգտակար կը դատէի նախ վճարել տպարանի եւ ուրիշ հաշիւները, եւ թէ թերեւս ուրիշ դրամի ալ պէտք պիտի ըլլար՝ վճարելու համար, գործիւնակ, միթիւնկին ծախքը: Անկէ յետոյ ստացայ ներկայ նամակը, որը ձեզի կը հաղորդեմ: Այդ էր պատճառը

ժամադրութեան որ ձեզմէ խնդրած էի. յետոյ բաց նամակ մըն ալ ստացայ, որուն մէջ ինծի կը հարցընէին, առանց մանրամասնութեան, թէ ի՞նչ պումար հարկաւոր էր Pro Armeniaին՝ տարին վերջացնելու համար:

Անոր համար է նմանապէս որ ձեզ կ'ուզէի տեսնել, — զիտնալու թէ արդէն վճարուած, գումարներէն զատ՝ դեռ ի՞նչ պարտք կը մնար:

Ստուգիւ այսպէս կը կատարէի միջնորդի դերը, որը ընդունեցի հրապարակային խօսմի առաջը առնելու համար, որը ցաւալի պիտի ըլլար:

Ոչ մէկ տեղ յիշատակութիւն չկար այս կուռի(7) մասին, ո՛չ ժընեւի նամակին մէջ, ոչ ալ իմիններուս, բացի այն նամակէն որուն մէջ ձեր նամակը կը փոխանցէի հաշտութեան խրատներով՝ որ ձեզի ըսի վերեւ: Այս պայմաններուն մէջ իմ «նամակատուի» դերը ուրեմն զերոյի կ'իջնար, որովհետեւ երկուստեք հաղորդելիք բան չէի ստանար:

Ձեր վայրկեան մը իսկ իմ մէջ անվստահութիւն տեսնելը դէպի ձեզ, եւ այդ անարդարացի զգացումը արտայայտելու համար ընտրած ձեւը այնքան քիչ բարեկամական եւ յարձակողական էին, որ ինծի սաստիկ ցաւ եւ վիշտ պատճառեցին:

Ես կարծեմ բարեկամութեան, յարգանքի եւ վստահութեան բաւական ապացոյց տուած եմ ձեզի, որպէսզի դուք վտարէք ձեզմէ իսկոյն այդ անարդար եւ յոռի մտածումը: Իսկ ես կ'ուզեմ մոռնալ որ այդ մըտածումը ունեցած էք:

Դուք դիտէք թէ ես երբեք չեմ սիրած վարչական գործերով զբաղիլ: Կը խորհէի թէ այս թիւրիմացութիւններու շրջանին հաճելի եղայ ձեզի՝ վճարելով ինծի եկած այլեւայլ հաշիւները: Ուրախ եմ որ իմ այդ հոգէն ազատուեցայ, մանաւանդ որ պիտի բացակայիմ: Այս պահարանին մէջ պիտի գտնէք 1003 Ֆրանք 50՝ սնտուկին մէջ մնացած գումարը, վճարուած գումարը հանելէ յետոյ, որուն ոչ բարդ մանրամասնութիւնը ձեզի կը զրկեմ: Ձեզմէ պիտի խնդրեմ միայն բարեհաճիլ յանձնել թարգմանիչին 30 Ֆր.՝ Դեկտեմբեր ամսուան հաշուին:

Անդլ. Pro Armeniaի ծանուցումը չզրի, որովհետեւ մոռցած էիք համարը ինծի ձգել. ուստի չէի կ'ըրնար տալ ո՛չ հասցէն, ոչ բովանդակութիւնը:

«Femme»ի յօդուածը իմ արկղին մէջ է երկու ամիսէ ի վեր: Հիւանդացայ եւ գրեթէ տանը փակուեցայ, եւ Տօֆին փողոցը ոտք չեմ դրեր:

Materէն կ'իմանամ որ Փրեսանսէն հիւանդ է ութ օրէ ի վեր. վաղը Materը պիտի տեսնեմ նորէն. չենք կրնար հրատարակել առանց ճառին, եւ Materը կամ դուք միայն կրնաք ձեռք բերել զայն: Ինչ որ նորէն պիտի ուշանայ:

Գրեթէ հաստատ [է որ] կը մեկնիմ երեքշաբթի

իրիկուն եւ ամսուն 15էն առաջ չեմ վերադառնար: Շատ կը փափաքէի մեկնելէս առաջ ձեզ տեսնել: Յոյսով եմ որ վաղը կէսօրէն յետոյ դուրս կ'ելլեմ: Բայց դուք զիս կրնաք պոստի առաւօտեան կամ ժամը վեցէն ետք:

Երկուշաբթի, եթէ բարելաւումը շարունակուի, ցերեկին գրեթէ հոն չեմ ըլլար: Բայց եթէ երեքշաբթի առտու ձեզի հաճելի է, ինծի ըսէք միայն: Ամէն պարապայի մէջ ձեզմէ լուրի մը կը սպասեմ կամ աւելի լաւ՝ pneumatique մը, որովհետեւ փոստը կ'երակի եւ տօն օրերը շատ պէշ կը գործէ:

Մնողքս եւ ես ձեզի կ'ուղարկենք մեր ջերմ մաղթանքները, շնորհակալ ըլլալով ձեր մաղթանքներուն համար:

Ձերդ սիրալիր՝ Փ. ՔիՅԱՐ

Յ. Գ.— Եթէ այս նամակը յանձնելի կ'ընեմ(8) մէջի չէքն համար է. նաեւ՝ որովհետեւ մենք Ձերազի հաղորդագրութիւնը յանձնելի ընել կու տայինք:

Կը տեսնեմ որ մոռցայ հաշուել Նոյեմբեր ամսու թարգմանիչին համար 30 Ֆրանքը, որ ես ուղղակի յանձնեմ եմ իրեն: Ուրեմն 973,50 Ֆր. չէք մըն է միայն որ կը զրկեմ ձեզի:

15.—

Սիրելի բարեկամ!

Այս երեկոյ կ'իմանամ ձեր մեկնումը հալալ հանդուստութեան մը համար: Ձեր տկարութիւնը եւ ուրիշ շատ մը պարապանքներ թոյլ չտուին ինծի՝ խօսիլ ձեզի հետ, վերջին երկար նամակին համար:

Ձեր նամակէն կը հասկնամ ձեր համերաշխութիւնը ինծի հետ, որ արդիւնք է երկար աշխատութեան՝ որ միասին շարունակեցինք հինգ տարի անընդհատ միեւնոյն հողերով, միեւնոյն գոհացումով, վստահութիւնով, բարեկամութիւնով եւ յարգանքով: Անակընկալ միջադէպը ձեզ զարմացուց եւ մղեց թերեւս սկիզբը ձեր ցանկացածէն աւելի հեռուն երթալ, մեր գործին շահերը փրկելու մտածումով. սակայն ժամանակին կանգ առիք զառիվարին վրայ եւ բաւականացաք միջնորդ ըլլալով միայն:

Տը Փրեսանսէի եւ ձեր կողմէն այս որոշումը կ'ընդունիմ ի նշան ձեր նկատմամբ վստահութեան եւ յարգանքի. բայց ես կը նախատեսէի որ ձեզ անհանդիստ կ'ընեմ, ինչ որ մեծապէս անհաճոյ էր ինծի: Իսկապէս ցաւեցայ որ դուք մասնակից եղաք այս եւ քանի՜ անգամներ յայտնեցի զայս պըն. տը Փրեսանսէին:

Բայց ի՞նչ ընել սկսուած գործը: Կ'ուզէի միայն կարելի չափով ձեզ դուրս բերել այս անել զիրքէն, ուր այնքան ազնուօրէն յանձն առիք մտնել, եւ այս մտահոգութիւնն է որ մղեց զիս գրել այս նամակը ձեր միջոցով Բիւրոյին:

Ես կը տեսնեմ որ ժընեւի պարոնները չարաչար կը գործածեն ձեր բարեացակամութիւնը, առաջնորդուած, ինչպէս իրենք են, ճղճիմ զգացմունքներէ որ պատիւ չի բերեր իրենց եւ արդիւնք է մտաւոր եւ բարոյական կրթութեան յայտնի պակասի: Ինծի այնպէս կը թուի թէ օրինապէս կազմուած Բիւրօ չկայ, որովհետեւ միայն պրն. Մալումեանը եւ «Իրօշակ»ին իր աշխատակիցը՝ Յովհաննէսեան(9) կ'ընեն ամէն բան, ստորագրելով եւ կառավարելով ամէն ինչ եւ հրամայելով բոլոր բացառիկ եւ կամայական օրէնքները:

Իրենց իրաւունքով ձեզ վախցնելէ յետոյ թէ Pro Armenia կը դադրեցնեն, եթէ ես չհպատակէի, ձեզի կ'իմացնէին ուղղակի երեւակայական որոշումներ, որոնց համար իմ որոշումս (համաձայնութիւնս) գոնէ անհրաժեշտ էր(2): Այդ նամակը, «Խմբագրութիւն Դրօշակի» ստորագրուած, փոխանակ ձեր միջոցով ինծի ղրկելու, ուղղակի ձեզի ղրկեր են: Եթէ կ'ուզեն ամէն միջոցներով զիս վերցնել մէջտեղէն, իրենք թող զգուշանան որ չվերնան: Իշխանութեան յափշտակութիւն մըն է, որ վերին աստիճան չարաչար կը գործածեն, որովհետեւ իրենց ձեռքը կը պահեն դրամը, ձեր փափկանկատութեան եւ Դատին ձեր անձուերութեան ապաւինելով:

Պէտք է վերջ տալ այդ ծիծաղելի կատակերգութեան: Կ'ուզեմ ձեզ փրկել ձեր միջնորդի դերէն, խընդրելով ձեզմէ, որ իմաց տաք անոնց, կարելի եղածին չափ շուտ, թէ դուք կը դադրիք ժամանակաւոր միջնորդ ըլլալէ, որ արդէն երկու ամիսէ [ի վեր] կը տեսէ: Ամէն պարագայի տակ, գիտցէ՛ք որ յօժար չեմ ընդունելու՝ ձեզի համար նեղիչ եւ ինծի համար անտանելի այդ պայմանը. միայն եթէ, ըստ ձեզի, գործին օգուտը չպահանջէ շարունակուածը(10):

16.— 20 Դեկտեմբեր, ժընեւ(11)
Սիրելի ընկեր !

Մալումեանի հիւանդութիւնը ուշացուց մեր խորհրդակցութիւնը: Կու գանք պատասխանել այն հարցումին, որը դրեր էք Pro Armeniaի դրամական հաշուի մասին:

Որոշեցինք 12.000 Փրանք սահմանել Pro Armeniaի ծախսերուն, մեր բարեկամ Քիյարի վարձքէն գատ:

Տարուան սկիզբէն ի վեր մինչեւ այսօր մեր սընտուկը յանձնուած է ոչ 12 այլ 14.000 Փր., Քիյարի վարձքէն գատ: Նախորդ տարիէն Քահինեանի քով սընտուկին մէջ կը մնար 2000 Փր., ընդամէնը՝ 16.000 Փրանք:

Գալով ապագային, մենք պիտի ջանանք համոզել յառաջիկայ մեր Ընդհանուր Ժողովը՝ թերթի հրատարակութիւնը շարունակելու համար: Ընկերներ պիտի

գտնուին, որոնք դրամական պատճառներով կամ քաղաքական նկատումներով (ապագայ ոուս կառավարութեան հաւաքական ղերակչիւն ազդեցութիւնը թըրքահայկական Հարցի լուծման համար, կամ Փեթերսպուրկի մէջ հայկական օրգան մը հիմնելու նպատակայարմարութիւնը եւայլն) Ֆրանսայի մէջ Pro Armeniaի կարիքին դէմ խօսին:

Որպէսզի մեր տեսակէտը յաղթէ, անհրաժեշտ է որ Pro Armeniaի հրատարակութեան ծախքը նուազեցնենք: Մենք կը խորհինք որ արդի վիճակին մէջ կազմակերպութիւնը 8-10.000 Փրանք միայն կրնայ տալ:

Ներփակ կը գտնէք 16.000 Փրանքի չէք մը ձեր անունին, որ ձեզի համար է անձնապէս(12): Յարդ ձեզի յանձնուած է 2000 Փրանք, որուն 1000ը տարւոյն ըսկիցը փոխադրուած է եւ 1000՝ ձեզի յանձնած է Վարանդեանը, Փարիզ, Յուլիսին:

Վերջացնելով, յատկապէս կը խնդրենք ձեզի ղըրկել 1905 Յունուար 1էն մինչեւ Դեկտեմբեր 31 բոլոր հաշիւները, մեր տնտրակներուն մէջ արձանագրելու համար: Ներեցէք որ ձեզի այսքան նեղութիւն կը պատճառենք:

Հիւսիսը էք միշտ: Եղբայր. բարեւներ՝ ԽՄԲ. ԴՐՕՇԱԿԻ

17.— 12 Յունուար, ժընեւ(13)
Սիրելի ընկեր !

Ներեցէք որ ձեզի այսքան ձանձրոյթ կը պատճառենք: Քահինեանին(14) ձեր միջոցով ձեզի ղրկած բացատրութեան նամակը մեր դիրքը չի կրնար փոխել բընաւ: Մենք ձեզի չենք բացատրեր շարժառիթները, որովհետեւ բոլոր մեր ջանքերը՝ վերահաստատելու համար մեր նախկին յարաբերութիւնները, ի դերեւ ելան, ինչպէս գիտէք, պրն. Քահինեանի պատճառաւ, որ չուզեց ետ առնել իր թշնամական խօսքերը: Արդ, համաձայն մեր ընկեր Սիսեանի տեղեկագրին եւ ձեր փափաքին, մենք ընդունեցինք, երախտագիտութեամբ, միջնորդի ծառայութիւնը՝ որ դուք եւ մեր բարեկամ Փրեսանսէն առաջարկեցիք:

Քահինեանի նամակը կը վերադարձնենք եւ կը խնդրենք ձեզմէ՝ կարդալ: Թիւրիմացութիւններու հիւսկէն մըն է: Չգիտենք ինչ իրաւունքով, եւ ինչ պատճառով ստորագրուած է՝ Հ. Յ. Դ. պատասխանատու ներկայացուցիչ Pro Armeniaի վարչութեան, խմբագրութեան եւ եւրոպական պրոպագանդի համար»:

Սիսեան այդ մասին ձեր ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ, որ մեր ընկերը իրաւունք չունի իրեն վերագրել առանձնաշնորհումներ եւ իրաւունքներ, որոնք կազ-

մակերպութեան ոչ մէկ ներկայացուցչական մարմնի կողմէ չեն տրուած իրեն:

Դուք, սիրելի ընկեր(15), ստանձնած էք թերթի խմբագրութեան պատասխանատուութիւնը եւ պէտք է շարունակէք ոնոր հրատարակութիւնը, անկախ մեր ընկերներէն՝ որն ալ որ Փարիզ ըլլայ իբր պրոպագանդիստ կամ կառավարիչ:

Կուսակցութեան Ընդհանուր Ժողովը երկու պրոպագանդիստ ընտրեց, որ Եւրոպայի մէջ շրջին եւ ազդեն մամուլի եւ հանրային կարծիքին վրայ. երկու պրոպագանդիստ՝ մինը Վարանդեան եւ միւսը Քահինեան: Անոնք «ժընեւ բնակած միջոցին կը նկատուին իբր Բիւրոյի անդամներ» (կանոնադիր): Հետեւաբար այն մասնաւոր առանձնաշնորհումները, որ Քահինեանը կը սիրէ իրեն վերագրել, ինչպէս նաեւ այն անազնի վերաբերմունքը՝ որ ան կ'արտայայտէ ժընեւի քանի մը ընկերներու նկատմամբ, խոշոր թիւրիմացութիւններ են միայն: Ժամանակը չէ — համաձայն ենք ձեզի հետ — գրաղելու այդպիսի «հարցերով», որոնք որեւէ լրջութիւն չունին:

Կը խնդրենք որ շարունակէք խմբագրել Pro Armeniaն անկախօրէն, առանց նկատի առնելու ներքին անհամաձայնութիւնները՝ որոնք որեւէ կարեւորութիւն չունին:

Յաւալի է — եւ բոլոր ընկերները ցաւով կը հաստատեն — որ Չերազ-Մելիքօֆի գործը Pro Armeniaի սիւնակներուն մէջ փոխադրուած է, ինչ որ անշուշտ ոչինչ կ'աւելցնէ թերթի հմայքին, ոչ ալ ընթերցողի օգտին: Այս ողբալի միջադէպը արտասահմանի բոլոր թերթերուն մէջ առարկայ է դարձեր ամէն տեսակ մեկնութիւններու:

Եղբայրական բարեւներով՝ ԽՄԲ. ԴՐՕՇԱԿԻ

Յ. Գ.— Հ. Յ. Դ. կուսակցութեան Ընդհանուր Ժողովը արդէն հրաւիրուած է: Երկու ամիսէն տեղի կ'ունենայ Կովկաս:

18.— Քիյարի պատասխանը «Իրօշակ»ի խմբագրութեան

Սիրելի՛ ընկերներ,

Փարիզէն բացակայութեանս պատճառով այսօր միայն ձեռքս հասաւ ձեր Յունուարի նամակը:

Ձեր փափաքին համաձայն, Քահինեանին կը դարձնեմ իր Դեկտեմբեր 18ի նամակը: Գիտէի անոր պարունակութիւնը եւ առանց բնաւ երբեք մասնակցելու ձեր ներքին տարակարծութիւններուն, ընդունած էի անոր առաջուձը, հոն տեսնելով միջոց մը՝ առաջ բերելու համար ձեր եւ մեր բարեկամին միջեւ խօսակ-

ցութիւն մը՝ որ, իմ մտածումով, համաձայնութեան մը պարտէր յանգիլ:

Իրաւունք չունիմ վիճարանութեան խորը մտնելու բայց, եթէ իսկապէս խնդիրը թիւրիմացութեան վրայ է, եթէ երկպառակութիւնները անկարեւոր են, ինչո՞ւ չուտով վերջ մը չդնել գործի օգտին համար:

Ահա ինչ որ մեր բարեկամը տը Փրեսանսէ եւ ես մաղթեր ենք. եւ մենք միջնորդի դերը ընդունեցինք միայն դուրս դալու համար անել զրութենէ մը, եւ մեր նամակներուն մէջ պարզուած յոյսով.— այն է՝ թէ Ընդհանուր Ժողովէն առաջ բոլոր անհամաձայնութիւնները մաքրուելու են:

Ասոնք են մեր Նոյեմբեր 1ի նամակին խօսքերը, եւ մեր զգացումը անփոփոխ կը մնայ:

Ինքնայայտ է որ մենք պիտի շարունակենք Pro Armeniaի հրատարակութիւնը, որ տուեցու չէ ներքին այդ ցաւալի վէճերէն, որոնք կը սպառեն դժբախտաբար շատ ժամանակ եւ շատ կորով: Ես ինքս խորապէս ցաւած եմ. վերջին ամիսներուն՝ այս իմ ամենէն կսկծիչ հոգս եղաւ:

Եղբայրական բարեւներով՝ Փ. ՔԻՅԱՐ

Յ. Գ.— Անկարելի էր չհրատարակել այդ դժբախտ գործին տեղեկագիրը, այն միջադէպէն յետոյ որ նշանակել է իրեն(2). L'Armenie կտորը վերաւորական էր Փրանսացի եւ ամերիկացի մեր բարեկամներուն համար: Այո, ինչպէս նաեւ անձնական թշնամանքն էր, որ վճռել տուաւ Լորիսին այդպէս վարուիլ: Պրն. Չերազը այս առթիւ ցոյց տուաւ տարօրինակ անգիտակցութիւն մը, մինչդեռ իրեն համար հեշտ էր ետ առնել իր ըսածները, ինչպէս վկաները ընդունած էին կանխաւ ընել:

ՆՈՅՆ
19.— Երեւանի առաւօտ, 19 Դեկտեմբեր

Սիրելի բարեկամ !

Այս նամակը թերեւս ձեզի հասնի ժամը 10¼ին. ձեր նամակը ինձ յանձնեցին ժամը 9ին մօտերը: Յատկապէս շնորհակալ եմ որ ինծի հաղորդեր էիք ժընեւի ղրկած, նամակները եւ կը յուսամ թէ ձեր անհամաձայնութիւնները պիտի չհրապարակուին, ինչպէս երկիւղ կը յայտնէիք ձեր վերջի տողերուն մէջ:

Եթէ ձառը ընդօրինակեր էք, բարի եղէք շուտափոյթ տանիլ կամ ղրկել տպարան: Այսքան ուշացումը ցաւալի է:

Իմացուցէք ինծի երկառողով մը թէ ինչ եղաւ ճառը: Իսկ Չերազը:

Ձերդ՝ Փ. ՔԻՅԱՐ

20 --

11 Յուլիուար

Այս երեկոյ կոնֆերանս կայ Թուսաստանի մասին, ինչպէս նաեւ բաժին մըն ալ Հայկական Հարցի մասին :

Ձերդ սիրալիր՝ Փ. ԳԻՅԱՐ

22 --

20 Յուլիուար, Փարիզ

Սիրելի ընկեր ! (16)

Ստացայ ձեր նամակը եւ Ֆրանսական Pro Armeniaի համար 1000 Փր. չէքը : Գալով Թաշինեանի նամակին, Յուլիուար 2ի ձեր նամակէն մաս մը եւ անոր կցուած ծանօթագրութիւն մը ինծի այնպէս կարծել տուին, թէ դուք կը յանձնարարէիք ինծի՝ որ նամակը անոր վերադարձնեմ : Արդարեւ դուք ինծի կ'ըսէիք «Ձեզի կը յանձնենք Թ.ի նամակը եւ կը խնդրենք կարգալ», եւ որքան կը յիշեմ՝ նամակը կը կրէր «խնդրենք վերադարձնել» ծանօթութիւնը : Ես հասկցայ ինչպէս արդէն ըսի, թէ նամակը պէտք էի վերադարձնել զըրկողին, որը իսկոյն ըրի :

Որեւէ լուր չունիմ Կ. Պ.էն եւ չգիտեմ իսկ թէ Փարիզ ք է :

Եղբայրական բարեւներով՝ Փ. ԳԻՅԱՐ

23 --

24 Յուլիուար

Սիրելի բարեկամ !

Միեւնոյն թղթատարով ժընեւ կ'ուղարկեմ նամակը որուն պատճէնը կը գտնէք սոյն պահարանին մէջ : Որովհետեւ հարկ է սկսիլ յաջորդ համարը, ձեզմէ պիտի խնդրէի, որ Իսաքի միջոցով ինծի զրկէիք Ռուզվելթի նամակին բնագիրն եւ ստորագրողներու ամբողջ ցանկը :

Այս երեկոյ բժիշկին հետ նիստեր կը վերսկսիմ. յուսամ կարճ պիտի տեւէ եւ առանց պատահարի :

Ձերդ սիրալիր՝ Փ. ԳԻՅԱՐ

Յ. Գ. — Շատ մը համարներ ետ կու գան հասցէներու անբաւարարութեան կամ անճշտութեան պատճառով :

24 -- Չորեքշաբթի, 24 Յուլիուար 1906

Սիրելի ընկերներ(16),

Փարիզ դառնալուս պէս գացի տեսայ Թաշինեանը, որ բերանացի նոյնը հաստատեց, ինչ որ արդէն

ինծի դրած էր երբ ձեր կողմէ իր վերջին նամակը վերադարձուցած էի, այսինքն, եթէ Յ. տը Փրեսոսնէ եւ ես հակառակ կարծիքի չըլլայինք, պիտի ձգէ իր պաշտօնը՝ որ ստանձնած է Սոֆիայի համազումարին կողմէ(17) :

Ձեր Նոյեմբեր 2ի նամակին պարունակութեան համաձայն, եւ մեր կարծիքով՝ միշտ փափաքելի է, որ Ընդհանուր Ժողովէն առաջ համաձայնութիւն մը կայանայ : Ամէն պարագայի մէջ մենք կը կարծենք թէ գործին շահուն համար հարկաւոր է որ իրերը մնան նոյն վիճակին մէջ, մինչեւ որ Ընդհանուր Ժողովը իրեն ղառելիք հարցը ինքը վճռէ : Ուստի ես յայտարարեմ էի Թաշինեանին, որ պէտք է իր պաշտօնին վրայ մնայ :

Գալով իմ միջնորդի դերիս, պէտք է ըսեմ որ անցեալ տարուան հաշիւները կայացած են եւ իսկոյն պիտի զրկուին ձեզի : Թաշինեան 2000 Փր. կը հաշուէ Pro Armeniaի համար ծախքը Ընդհանուր Ժողովէն առաջ՝ երկու ամսուան համար :

2000 Փր. կը հաշուէ նմանապէս անգլերէն Pro Armeniaի [համար] անհրաժեշտ ծախքը :

Թուս թերթերէն քաղուած թղթակցութիւնները կարելի չեղաւ հրատարակել վերջին թիւին մէջ : Յաջորդ համարին մէջ պիտի հրատարակուին :

Թուրքիայէն լուր չունի՞ք : Շատոնց է որ այդ կողմէն լուր չկայ :

Դեռ տասներկու օրի չափ բժիշկին խնամքին տակ պիտի ըլլամ : Բայց Փարիզ վերադառնալս հանգստացուց զիս եւ չուտով կը վերսկսիմ իմ նորմալ կեանքս :

Եղբայրական բարեւներով՝ Փ. ԳԻՅԱՐ

25 --

23 Յուլիուար, ժընեւ

Սիրելի ընկեր(18)

Ձեր նամակին համաձայն ձեզի պիտի զրկենք ամսէ ամիս 1000 Փր. Ֆրանսերէն Pro Armeniaի համար, մինչեւ Ընդհանուր Ժողովը :

Իսկ անգլերէն Pro Armeniaին համար՝ 10.000 Փր. որոշուած էր, որուն 2000ը արդէն զրկած է 1905 Հոկտեմբեր 29ին :

Մենք որեւէ տեղեկութիւն չունինք անգլերէն հրատարակութեան մասին. ցարդ առաջին թիւը ստացած չենք :

Եղբայրական բարեւներով՝ ՅՄԲ. ՀԻՐՕՇԱԿՆԻ

Յ. Գ. — Կը խնդրենք, որ մեզի վերադարձնէք Թաշինեանի վերջին նամակը : Ձեզի զրկած էինք միմիայն անոր համար, որ կարգաք :

Եթէ մեր բարեկամ Պերթրանը տեսնէք, ըսէք որ հրատարակէ Կովկասի ղէպքերու մասին հատորը : Դրութիւնը խիստ տաղանապալից է :

26 --

28 Յուլիուար 1906

Սիրելի՛ բարեկամ(19),

Ժընեւէն ստացայ ներփակ նամակը, որուն կը կըրցեմ պատճէնը իմ պատասխանիս, ինչպէս նաեւ միեւնոյն պահարանով եկած 1000 Փրանք չէքը՝ Ֆրանսերէն Pro Armeniaի համար :

Պոնիտալ իմ մօտ եկաւ վերջերս դրամ ուղեւոր համար : Ըսի իրեն թէ քիչ ատենէն կը ստանայ :

Կը ցաւիմ որ երէկ առաւօտ զիս չեն արթնցուցած երբ Իսաքը ficheրը բերած էր. անշուշտ անկէ ձեր մասին լուրեր կ'ունենայի :

Լոնկէն Անգլիոյ մէջ conferenceի մը մասին գրած էր. ստոյգ չգիտեմ թէ պիտի կարենամ երթալ :

Ձեր սիրալիր՝ Փ. ԳԻՅԱՐ

27 --

31 Յուլիուար 1906

Սիրելի՛ բարեկամ(19),

Ժընեւի ձեր ընկերներուն պատասխանը անգլերէն Pro Armeniaի մասին անգամ մըն ալ ցոյց կու տայ առանց անանկեղծութիւնը ղէպի ինձ :

Կրնաք հաստատել պրն. Իսաքէն որ համարը զրկուած է ամէն ատեն (ատենի՞ն), ինչպէս ամէն մարդու :

Այս պարագաներուն մէջ չեմ կրնար իմ պաշտօն կատարել եւ ես պէտք է հեռանամ այն գործէն, որը մենք միասին ստեղծեցինք հինգ տարի առաջ : Միակ զիջումը որ կրնամ ընել ձեր խնդրանքին, այն է՝ որ չեմ հրապարակեր, գործին շահուն համար, իմ հեռանալ՝ մինչեւ Ընդհանուր Ժողովը. եւ մինչեւ այդ օրը ձեզի կը յանձնեմ ամէն ինչ, ձեր բանաձեւին համաձայն (որ կը գործածէիք վերջերս), իբրեւ «միակ տէր» [Pro Armeniaի] :

1905ի 430 Փր. մնացորդը եւ ձեր ինծի զրկած 1000 Փրանքը Իսաքին քով են. ան ձեզի հաշիւ պիտի տայ : Իսկ 1905ի հաշիւը պրն. Իսաքին յանձնեցի, ինչպէս խօսած էինք, ձեզի ստորագրել տալու համար :

Լ. Մ.

ԳԱՆՏՆԱԳԱՀԱԿԱՆ ՆՈՒԱ
ԱՆԳՂԻԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ
ԴԵՊՏ ԶԱՅԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ(20)

I

Հայ ազգին արդի կացութիւնը

Հայ ազգը, ինչպէս յայտնի է, երեք խումբի բաժնրւած է, երեք առանձին իշխանութեանց տակ, — Թուրքիա, Ռուսիա, Պարսկաստան:

1) Թուրքիա — Աւելորդ է շատ ծանրանալ թրքահայերու արդի կացութեան վրայ: 1874էն 1877ի(21) ահաւոր կոտորածներու յիշատակները դեր թարմ են յիշողութիւններու մէջ: Ահա՛ այդ կոտորածներու հետեւանքները, որոնք նախատեսելի էին: Անասելի թըշուառութիւն մըն է որ կը տիրէ Թուրքիոյ բոլոր հայաբնակ կեդրոններուն մէջ: Այդ թշուառութիւններուն կը խառնուին նաեւ սաստկացող գերութեան վիճակի մը նուաստութիւնը եւ նորանոր բռնութիւններու մըշտական սպանանքները: Մեծ կոտորածներու շարքը կըրնայ վերսկսել ըստ էութեան, այնքան ատեն որ թրքական մոլեռանդութիւնը արթուն կեցած է: Քանի մը ամիս առաջ Պարբերդի միւլիմանները որոշած էին քաղաքին բոլոր հայերը ջարդել: Վերջին ըստ էութեան, թուրք իշխանութիւնները, որոնք մինչեւ այդ ատեն քաջալերած էին, արդիւնքին, դիւանագիտական բարոութիւններու երկիւղէն:

Մուշի դաշտին մէջ Յոնան գիւղը քանդեցին եւ բնակիչները ջարդեցին: Դժբախտաբար Սասունը նորէն կոտորածի թատր դառնալու է, որը այլևս անխուսափելի է, որովհետեւ ոչ ոք չէ մնացեր որ լսած չըլլայ Սուլթանի Համիտի այն խօսքը՝ թէ զանի անձամբ (Սասունը) պատասխանատու կը բռնէ(22):

2) Ռուսաստան — Ռուս իշխանութիւնները կովկասահայերու համար կ'ըլլան նոյն հալածիչները՝ ինչպէս Սուլթանը թրքահայերու համար: Հայ եկեղեցական կալուածներու գրաւումը նախաշաւիղն է միայն ոչ նուազ կարեւոր միջոցներու, որուն նպատակն է քիչ քիչ անհետացնել հայ ազգութիւնը, եւ բոնի պարտադրել ուսական միութիւն մը՝ ըստ երեք հիմնական սկզբունքներու, — ցարութիւն, օրթոտոքսութիւն եւ համիւլամութիւն(22): Բաւական չպիտի սեպն խմբովին Սիպերիա քաղաքի, եւ ժողովուրդի բողոքը խեղդելու [համար] կը ջանան ազգը գլխէն հարուածել: Ռուսական խաղերը կը ձգտին կաթողիկոսութեան ջնջումին՝ որ Հայ Եկեղեցւոյ գերագոյն պետն է:

Վերջերս ուս թերթերը կը անդեկացնեն թէ Պետերբուրգի կառավարութիւնը կ'ուզէ դեռ աւելի առաջ քաշել եւ ուս Սիւնդի միջոցով կ'աշխատի անհե-

տացնել Հայ Եկեղեցին իսկ: Կը ջանայ այս նպատակին հասնել Ռուսաստանի բաժան եկեղեցիներու միութիւն մը [ստեղծելու] կեղծաւոր պատրուակով:

Այս միջոցները եւ այս ծրագրերը հայկական զգացումին մահացու վէրք տուին: Ազգերու բոլոր խաւերուն մէջ մեծ ազդեցութիւն յառաջացուցին բողոքները...: Ռուս կառավարութիւնը կը պատրաստուի խոր անդունդ մը փորել իր եւ հայ ժողովուրդին միջեւ, որ անոր այնքան ծառայութիւն մատուցած է Կովկասը նուաճելու ատեն եւ անկէ ի վեր՝ իր անձնուրութիւններով: Հայերը սրտանց յարած են իրենց եկեղեցուն՝ զոր թուրք եւ պարսկական հալածանքներէն ազատելու համար կամովին հպատակած են Կատարինէ Բ.ի, [ապա] Նիքոլայ Ա.ի՝ մասնաւոր դաշնագրով մը (պոլիտեկիա): Հայերը թոյլ չեն տար, որ կողոպտեն զիրենք այն բաներէն՝ որ այնքան թանկագին են [իրենց համար]. անոնք պատրաստ են կատաղօրէն դիմադրելու:

3) Պարսկաստան — Պարսկաստանի մէջ, բազմաթիւ հայեր կան, հո՞ծ եւ գորաւոր, այնքան գորաւոր՝ որ շահը սովոր է դէպի զանոնք համարում ունենալու(2): Վերջերս տեսնելով որ Ռուսիա իր ծանր թաթերը կը դնէր Կովկասի իր հպատակներուն վրայ, Պարսկաստանը իր հայերուն երաշխաւորութիւններ տուաւ:

Սակայն Պարսկաստանը բոլորովին ուսական այլամերժ եւ յաղթական ազդեցութեան տակ է, եւ հայերը ատկէ կը նեղուին: Կը նեղուին մանաւանդ ցարիզմի Կովկասի մէջ առաջ բերած խռովութիւններէն ի վեր, որ կը սպառնան նոյնիսկ էջմիածնի կաթողիկոսութեան գոյութեան, ցիրուցան ժողովրդին պետը եւ հայրը: Ռուսաստանի դէմ թշնամական զգացումները օրէ օր կը մեծնան հայերուն եւ պարսիկներուն մէջ:

II

Անգլիոյ բռնած ընթացքը հայերուն նկատմամբ

1) Թուրքիա — Կամայ ակամայ՝ Անգլիան ձգեց հայերը Սուլթանի Համիտի մարդասպան կատաղութեան: Անգլիան ի վերջոյ պիտի հասկնայ թէ ինչ կորստնուց Արեւելի մէջ իր հին դիրքէն: Մէկդի թողլով բարոյական հմայքի նուազումը, դժուար չէ դիտել թէ, նիւթապէս, Անգլիան Արեւելի մէջ մեծ հարուած կերած է. ինչ ալ ըլլայ անգլիական արտաքին վաճառականութեան ծաւալը, Թուրքիոյ ճամբաները քիչ քիչ պիտի կտրուին շուտով, ահագին արգելքներով: Փորձը ցոյց կու տայ արդարեւ, թէ [Անգլիա] Արեւելի մէջ ոչինչ կատարած է: Չուտ կրօնական կամ ազգային համայնքներու դժբով, օրինակ, Փրանսայի կողմէ կաթողիկեներու պաշտպանութիւնը այն հիմը եղաւ, որ-

րուն վրայ հաստատուած է Փրանսական վաճառականութիւնը:

Անգլիական վաճառականութիւնը չի կրնար ձեռք քաշել հայերէն, ինչպէս Փրանսայի վաճառականութիւնը՝ կաթողիկեներէն: Անգլիական վաճառականութիւնը, հոն ուր բաց է ի բաց վնաս չի կրեր, դատապարտուած է սակայն տեղի տալու: Ապագան այս տեսակէտով այն պետութեան է, որ բաւական խելացի պիտի ըլլայ՝ ձեռք ձգելու հայ յաճախորդութիւնը:

2) Ռուսիա — Կովկասցիներու դրութիւնը պէտք էր Անգլիոյ ուշադրութիւնը գրաւէր այնքան՝ որքան Տիւրքիայի եւ ուս հրեաներու դրութիւնը: Բայց, ցարդ, Անգլիա բոլորովին հեռու մնացած է այնքան շահեկան հարցէ մը (որ կը յուզէ հայ ազգի հոգին), որ էջմիածնի մեծ Պատրիարքութեան հարցն է:

3) Պարսկաստան — 1897 թ. Մայիսին, պարսիկները թուրքերուն պէս հայերուն դէմ ոտքի ելլելով, վերջիններէն մաս մը Թաւրիզի անգլ. հիւպատոսէն ապաստան եւ պաշտպանութիւն խնդրեց: Հիւպատոսը պարզապէս ետ ճամբեց եւ հայերը, հակառակ իրենց խորջանքին, դարձան դէպի ուսական հիւպատոսը, որը խելոյն միջամտեց անոնց համար:

1899 Հոկտեմբեր 26ին, ինը հայեր, Վանէն եկած, որոնք Սալմաստ կը փախչէին, Սուլթանի խնդրանքին վրայ յարձակման ենթարկուեցան եւ պաշարուեցան պարսիկ զօրքերէ: Թաւրիզի անգլիական հիւպատոսը, Mr. Wood, իմանալով այս բանը, Սալմաստ գնաց, ուրկէ հեռադրեց անգլիական կառավարութեան՝ հրաման խնդրելով անկէ միջամտելու ի նպաստ այդ հայերուն: Որեւէ պատասխան չստանալով, քանի մը օր յետոյ մեկնեցաւ Սալմաստէն: Հայերը իրենց ազգայինները կոտորածի մը չենթարկելու համար, կամովին անձնատուր եղան պարսիկ զօրքերուն, որոնք բոլորն ալ սպաններ էին:

III

Ինչ որ Անգլիան կրնայ ընել

Ժամանակը մասնաւորապէս նպաստաւոր է Անգլիոյ համար. եթէ ուզէր՝ կրնար ձեռք ձգել Արեւելի մէջ կարեւոր դիրք մը:

Պէտք է աւելցնել թէ ժամանակը սուղ է: Հայերը, գրգռուած, կրնան դերապոյն ճիգը ընել՝ որուն կը մղէ զիրենք յուսահատութիւնը: Այն ատեն խառնակութիւնը պիտի մեծնայ Արեւելի մէջ եւ թերեւս շատ ուշ պիտի ըլլայ վերեւ ուրուագծուած խաղաղասիրական գործը կատար ածելու համար:

Թուրքիա — Հակառակ 1895ի անազորոյն յուսախարութեան եւ լքումին, «հայերու պաշտպան» Անգլիոյ աւանդութիւնը, ինչպէս որ հռչակած է Կլատու-

թոնը, միշտ կենդանի է հայ հողիներուն մէջ: Այնքան կենդանի՝ որ Անգլիան դեռ կացութեան տէրը կ'ըլլայ եթէ ուզէ եւ եթէ կարենայ տէր կանգնել ժողովուրդի մը եւ դայն խաղաղեցնել: Այնքան ուժասպառ, այնքան կոտորածներէ յետոյ, թրքահայերը քիչ քիչ կը վերականգնին եւ սիրտ կ'առնեն: Ամէն կողմէ հայերը, հասկրնալով ինքնապաշտպանութեան կարիքը, զէնք կը խնդրեն, որոշած ըլլալով այսուհետեւ սուղ ծախել իրենց կեանքը եւ իրենց պատիւը: Դժբախտաբար ահոնիլ թշուառութիւնը թոյլ չի տար որ կարելի ըլլայ ամէնուրեք ճարել ազատաբար հրացանը եւ փամփուշտը: Այսպիսի խղճալի կացութեան մը մէջ, Եւրոպային է նորէն որ կը դառնան՝ վերջին յոյսի մը բոլոր թափով: Եւրոպան, ի նպաստ Հայաստանին, ամենէն առաջ Անգլիան է: Յետոյ Փրանսան եւ Իտալիան: Եթէ այս երեք պետութիւնները կամենային ազդու կերպով միջամտել Պոլիս եւ պարտադրել բարենորոգումներու գործադրութիւնը՝ որոնք գոյութիւն ունին դաշնադրելով (Պերլինի եւ Կիպրոսի դաշնագրութիւնները եւ, 1895ի յիշատակադիրը), անոնք պիտի գտնէին հայ ազգը բոլորովին պատրաստ՝ աշխատակցելու իր վերականգնումի գործին: Անգլիան առանց նեղութեան պիտի գտնէ իր հայ յաճախորդները, որոնք այսօր կտրուած են իրմէ թուրքերու ներկայութեամբ եւ ներքին վաճառականութեան կործանումով: Ռուսաստանի առջեւ, Արարատի սահմանին վրայ, այդ ձեւով հօգ պատուար մը պիտի կազմուի:

2) Ռուսիա — Յայտնի է թէ Անգլիան չէ կարող ունենալ որեւէ ուղղակի ներգործութիւն կովկասեան իրերու ընթացքին վրայ, եւ թէ հայերը չեն կրնար մտածել իսկ այդ կողմէն որեւէ օգնութեան մը մասին: Սակայն անգլիական կողմնորոշման մէջ տարր մը որ կարող է տալ ուսահայերուն բարոյական անհրաժեշտ աջակցութիւնը՝ կը կայանայ հայ եւ անգլիական եկեղեցիներու նմանութեան եւ վարդապետական ազդակցութեան մէջ: Այն ժամանակ երբ Անգլիան կ'ուզէր հայերը ծառայեցնել Արեւելի մէջ իր վաճառականութեան ծաւալման համար, խօսուած է այս մասին: Կարելի չէ՞ այսօր նորէն կապել երկու եկեղեցիները գործքով եւ ձեւով: Քաղաքավարի խօսքերու եւ բարեկամական նամակներու փոխանակութիւնը կաթողիկոսին եւ Անգլիքան Եկեղեցւոյ բարձր հոգեւորականութեան միջեւ՝ բաւական պիտի ըլլայ փրկելու էջմիածնի Պատրիարքութիւնը կորուստէն:

3) Պարսկաստան — Սակայն Պարսկաստանի մէջ է մասնաւորապէս որ Անգլիան կարող է, հայերու միջոցով, մեծ գործ կատարել: Պարսկահայերը կ'ուզեն միայն կրել պաշտպան ազդեցութիւնը այն պետութեան, որ աւանդական հակառակորդն է Ռուսաստանին:

Արդ, հայերը իրենց ամենազօր վաճառականու-

Քիւնով բռնած ըլլալով Պարսկաստանի քաղաքները, կրնան առաջնակարգ գործօն տարր մը ըլլալ:

Պէտք է աւելցնել որ հայերը այժմ շատ ուժեղ կազմակերպուած են արտասահմանի մէջ: Երկրագնդի վերայ ցիրուցան իրենց համախմբումներուն միջեւ, ոչ միայն բացարձակ համաձայնութիւն կայ, այլ գործունէութեան ամենալաւ դրութիւն մը: Այս կազմակերպութիւնը բացարձակ տէր է ազգին, եւ հաղորդակցութեան մէջ՝ անոր հետ, Թուրքիոյ, Ռուսիոյ եւ Պարսկաստանի մէջ: Ուրեմն անոր համար հեշտ պիտի ըլլայ հոսանք մը առաջ բերել այս ու այն կողմէ եւ մասնաւորապէս ի նպաստ անդլիական ազդեցութեան մը:

- (1) Ըսուած է վկայութիւններ կամ փաստաթուղթեր իմաստով:
- (2) Նախադասութիւնը պահած ենք ամփոփոյ:
- (3) Ստորագրութիւնը կը պակսի: Կրնայ Քիյարթն կամ Թերգեան ըլլալ, ուղղուած Լորիսին:
- (4) Ստորագրութիւնը կը պակսի: Ըստ բովանդակութեան՝ Լորիսն է, որ կը պատասխանէ Ահարոնեանի երկուստեան:
- (5) Համարակալուած չէ եւ տարբիւ չունի:
- (6) Արդեօ՞ք Սեպտ. 27 (տե՛ս փաստաթուղթ քիւ 2): Նամակի քուականը 19 1905 է. ամսուամ անունը՝ անորոջ, բայց կը բռնի ըլլալ Դեկտ.:
- (7) Կ'ակնարկուի Արեւմտ. Բիւրօ-Լորիս բանավեճին:
- (8) Հաւանորէն ապահովագրեալ ըսել կ'ուզէ:
- (9) Միջոյնը վարանդեան:
- (10) Թուական եւ ստորագրութիւն չկայ. բայց յայտնապէս՝ Լորիս Միլիթանի մէկ նամակն է՝ Փիէր Քիյարթն ուղղուած:
- (11) Տարբիւ չկայ. հաւանորէն՝ 1905: Ըստ երեւոյթիմ ուղղուած է Քիյարթին:
- (12) Գումարը կրնայ 1-600 ըլլալ, վերջին 0-ին վրայ գծիկ մը քաշուած ըլլալով:
- (13) Տարբիւ չկայ. հաւանորէն՝ 1906:
- (14) Բովանդակութեանը զտակով, Թահիբեանը ուրիշ մէկը չէ՝ եթէ ոչ Լորիս Միլիթանը:
- (15) Այս նամակը եւս կը բռնի ուղղուած ըլլալ Pro Armenia պատասխանատու-խմբագիր Փիէր Քիյարթին:
- (16) Կը բռնի ուղղուած ըլլալ ժընեւ՝ Արեւմտ. Բիւրօյին (Երօշակ) խմբագրութիւն):
- (17) Կ'ակնարկուի Հ. Յ. Դ. Յրդ Ընդհանուր Ժողովին (Սոփա, 1904):
- (18) Ուղղուած կը բռնի ըլլալ Փիէր Քիյարթին:
- (19) Ուղղուած, ամենայն հաւանականութեամբ, Լորիս Միլիթանին (Թահիբեան):
- (20) Փաստաթուղթերուն մաս կազմող այս գրութիւնը բուական եւ ստորագրութիւն չունի: Կրնայ Լորիսի խորհրդագրեական մէկ տեղեկագիրը ըլլալ՝ ուղղուած Արեւմտեան Բիւրօյին: Թեքուս Գան՝ ուղղակի Մեծ Բրիտանիոյ արտաքին նախարարութեան ձեռք բերուած փաստաթուղթի մը քարգամութիւնը:
- (21) Արդեօ՞ք 1894էն 96 կամ 97ի շարքերուն (Համիտեան) կ'ակնարկուի: Թարգմանութեան ժամանակ, քուականները կը բռնան սխալ արտագրուած ըլլալ:
- (22) Մեր ընդհանուր սկզբունքին հաւատարմի, լեզուական

կամ ռեալիստ որեւէ փոփոխութիւն քրած չենք հոգի ուր նախադասութեանց իմաստը յստակօրէն հասկնալի չէ (եւ քիչ չէ՞նք մեզն բաժիններ):

ԼՈՐԻՍԻ ՆԱՄԱԿԸ՝ ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻՆ(1)

Վեհափառ Հայրիկ !
Ծնորհակալութիւնս կը յայտնեմ այն վստահութեան ու համակրանքին համար, զոր ցոյց տուիք դէպի ինձ՝ ընտրելով զիս անդամ մեծ պետութիւններուն ներկայանալու համար Զեր կազմած Պատգամաւորութեան:

Ներկայովս պիտի ջանամ քանի մը ընդհանուր ծանօթութիւններ տալ Եւրոպայի մեր դատին հանդէպ բռնած ներկայ քաղաքական դիրքի մասին:

Մեր հարցը Եւրոպայի առաջ դրուեցաւ Պերլինի դաշնագրով. անիկա մեծ թռիչք տուաւ հայերու մէջ՝ ինքնուրոյն Հայաստանի գաղափարին:

Այդ գաղափարը երազ մըն էր, չհամապատասխանելով Եւրոպայի խոստումներուն: Բայց ատով հանդերձ հայ ազգը շարունակեց օրօրուիլ անով, սպասելով որ Եւրոպան, ինքնաբեր միջամտութեամբ մը, իրականացնէր իր փրկութիւնը: Ու այդպէս, չօգտուեցաւ իրեն ներկայացող քաղաքական նպաստաւոր պայմաններէն, չզժելով ընդհանուր ու գործնական ծրագիր մը՝ որուն կարողանար հետեւիլ ամբողջ ազգը:

Մեր մտաւորական դասակարգը, որ կոչուած էր էպպէս այդ դերը ստանձնելու, աւելի զբաղեցաւ տեղական կրթական ու հրատարակչական գործերով, երեսի վրայ թողնելով մշակել քաղաքական ընդհանուր գործունէութեան ծրագիր: Այդ մտաւորականներուն միացաւ ե՛ւ մեր կղերականներուն մեծ մասը:

Կային նաեւ յեղափոխական կազմակերպութիւններ, որ Երկրին ազատութիւնը կը փնտռէին ապստամբութեան մէջ: Ասոնցմէ ոմանք ունէին ծայրայեղ ձգտումներ:

Այս բոլորին անմասն ժողովուրդը մնաց սակայն ինչպէս որ էր, ճնշուած ու հարստահարուած: Եւ երբ կոտորածները տեղի ունեցան՝ ան, անպատրաստ, ջարդուեցաւ առանց դիմադրութեան, ցոյց չտալով նոյնիսկ ինքնապաշտպանութիւն:

Սուլթանը սարսափով դիտել սկսաւ ազգային մըտաւորական շարժումը՝ թէեւ սահմանափակ ու թոյլ. վասնզի կը վախնար թէ մի գուցէ ատով Եւրոպան ստիպէր զինքը իրագործել 61րդ յօդուածը: Այս վերջինը, նախ խտտութիւններով ու յետոյ խժողութիւններով, ջանաց այս շարժումը կասեցնել, բայց տեսնելով որ իր նպատակին չէր հասներ, հրամայեց մեծ կոտորածները:

Գալով եւրոպական պետութիւններուն՝ անոնց

ստորագրած դաշնագրին մէջ 61րդ յօդուածը չունէր երբեք մարդասիրական նկարագիր, այլ նկատի ունէր լոկ անոնց նիւթական շահերու պահպանումը:

Ռուսաստանը, առաւելապէս շահագրգռուած, Տաճկահայաստանի մէջ բարենորոգումներ ներմուծելու պատրուակով՝ հայկական նահանգներուն տիրելու երազը կը դրուէր: Ռուսաստանի այս աշխարհակալան ծրագիրը նոր չէ. Եւրոպան անդամ մը անոր արդիւնք գայն իրականացնել, բայց հակառակ ասոր՝ Ռուսաստանը, փարած այս տիրապետական ծրագրին, չ'ուզեր լքել զայն: Միւս կողմէ այս պետութիւնը, աչքի առաջ ունենալով Պուլկարիան որ չենթարկուեցաւ սլաւացումի ընդհանուր քաղաքականութեան՝ հակառակ իր բոլոր ջանքերուն, միանգամայն տեսնելով թուրքիոյ ու մասնաւորապէս Կովկասի մէջ ազգայնական ու անջատական զգացումներու ծաւալումը, հակառակեցաւ բարենորոգումներու ծրագրին գործադրութեանը:

Վախնալով Անգլիայէն, որ թոյլ չէր կարող տալ իրեն՝ իրականացնել իր աշխարհակալական դիտումները, ան դաշնակցեցաւ Սուլթանին [հետ], քաջալերեց գայն իր բնաջնջումի ծրագրին մէջ ու արտաքին գործոց նախարար Լուպանֆի բերնով յայտնեց պետութեան իրձը — «Հայաստանը՝ առանց հայի»:

Գերմանիան, վաճառականական շահերով կապուած Տաճկաստանի, կ'աշխատէր հաշտ ու բարեկամ քաղաքականութեամբ զիջումներ ձեռք ձգել ու առաւելութիւններ ապահովել: Այս նիւթական շահերուն պատճառաւ Գերմանիան բացարձակ անտարբերութիւն ցոյց կու տար դէպի մեր դատը, ան կը քաջալերէր Սուլթանը՝ իր բնաջնջումի ծրագրին մէջ: Այս երկրին արտաքին քաղաքականութիւնը կայսրէն կախուած ըլլալով, հասարակական կարծիքը որեւէ ազդեցութիւն չունի կառավարութեան վրայ:

Աւստրիան, զբաղած ըլլալով Մակեդոնիոյ մէջ իր ունեցած շահերով, չի կրնար դեր խաղալ մեր հարցի լուծման մէջ:

Այս ընդհանուր ու համառօտ ակնարկէն պարզ կերպով կ'երեւայ որ վերոյիշեալ երեք երկրները, Ռուսիա, Գերմանիա եւ Աւստրիա, զանազան պատճառներով, չեն սահմանուած հայկական հարցի լուծումը փութացնելու:

Անգլիան երկար ատենէ ի վեր կը ջանար ապահովել իր շահերը Տաճկահայաստանի մէջ եւ Հայկական Հարցի լուծման մէջ կը տեսնէր անոնց իրականացումը: Այս երկրի քաղաքական նպաստաւոր տրամադրութիւններուն կը միանար լուսաւոր հասարակական կարծիքը որ ուժը, որ առհասարակ մեծ ազդեցութիւն ու-

նի կառավարութեան ընդհանուր քաղաքականութեան վրայ:

Այս երկրի կրօնքը կանգնած [ըլլալով] մարդասիրական լայն հիմունքներու վրայ, անոր ներկայացուցիչները համակրանքով կապուեցան մեր դատին:

Անգլիոյ պետական մարդիկը, 1896 թուականին, ստիպեցին կառավարութիւնը նախաձեռնարկ ըլլալու Տաճկահայաստանը բարենորոգելու գործին մէջ, բայց անոնց ջանքերը ապարդիւն մնացին այն պատճառաւ, որ Եւրոպան չուզեց աջակցիլ Անգլիոյ միջամտութեան: Այն ժամանակ Յրանսայի հասարակական կարծիքը լուսաւորուած (լուսարանուած ?) չէր մեծ կոտորածներու մասին, չնորհիւ իր արտաքին գործոց նախարար պրն. Հանթթոյի, որ մեղսակից եղաւ Լուպանֆի քաղաքականութեան:

Մեր հասարակական գործիչները ու յեղափոխականները մեծ մասամբ ուշադրութիւն չդարձուցին մեծ պետութիւններու հասարակական կարծիքը պատրաստելու գործին, որ կրնար այն ժամանակ արմատական օպտակարութիւն մը ունենալ մեր հարցի լուծման մէջ: Պերլինի դաշնագրէն 20 տարի ետքը տակաւին չգտնուեցան մեր ազգին մէջ մարդիկ, որոնք զգային Եւրոպայի հասարակական կարծիքը պատրաստելու եւ անոր իր պարտականութիւնները յիշեցնելու նպատակաւ եռանդ, ու շարունակական պրոպագանդի մը անհրաժեշտութիւնը: Փոխանակ մեր ուժերը սեղմելու, միացնելու, փոխարէն Եւրոպան լուսաւորելու մեր հարցի մասին, մենք զմեզ ջլատեցինք ներքին կռիւններով ու մեր ուժերը մտխեցինք ցուցական գործողութիւններով, որոնք մեծ մասամբ ոչ միայն չէին կրնար տալ դրական արդիւնք, այլ Եւրոպայի կողմէն նկատուելով իբրեւ անխիղճական գործողութիւններ՝ կը սառեցնէին դէպի մեզ անոր համակիր ու ազդեցիկ տարրերը:

Մեծ կոտորածները Եւրոպան ցնցեցին ժամանակի մը համար, բայց յետոյ ամէն բան մոռացման դատապարտուեցաւ, չնորհիւ անոր հասարակական կարծիքի անպատրաստութեան ու տգիտութեան՝ դէպի մեր հարցը: Սխալ պիտի ըլլար ըսել թէ եւրոպական գանազան երկրներու մէջ չկային մեր հարցին համակիր ու ազդեցիկ անձնաւորութիւններ, բայց անոնք առանձնացած ու ցիրուցան ըլլալով՝ չէին յաջողեր ստեղծել բնական [կերպով] մեզի համակիրը հոսանք մը, որմէ կարենար օգտուիլ մեր դատը:

Այս համակիր ու բարեկամ օտար ուժերը կարելի է բաժնել երկու դասակարգի, — առաջինը առաջնորդուելով կրօնական սկզբունքներէ ու շատ անգամ աչքի առաջ ունենալով դաւանափոխական նկատումներ, բարեգործական հաստատութիւններ կը հիմնէին. երկրորդ դասակարգը ունէր քաղաքական գործունէութիւն, որ կը ներշնչուէր այն մարդասիրական ու խա-

դադարակալան լայն սկզբունքներէն, որոնք հիմը սկըսած են կողմել նոր բարոյական քաղաքականութեան մը: Այս երկրորդ դասակարգը Ֆրանսայի մէջ է մանաւանդ որ ունեցաւ իր ամենէն հզօր ու բազմաթիւ ներկայացուցիչները:

Մէկ կողմէն Եւրոպայի նւթական շահերը, որոնք չէին հաշտուեր մեր հարցի լուծման հետ, միւս կողմէն թոյլ ու ցիրուցան օտար բարեկամները անկարող են Եւրոպայի քաղաքական շրջանակներուն վրայ որեւէ վճռական ազդեցութիւն գործելու: Մեր հարցը դատապարտուած մնաց անուշադրութեան: Պէտք է Եւրոպայի մէջ ստեղծել նպաստաւոր ու գօրաւոր հոսանք մը ղէպի մեր դատը, որ ներգործելով կառավարութիւններուն վրայ, հաշտեցնէ անոր ընդհանուր քաղաքական շահերը մերիններուն հետ: Այս հոսանքը կարելի է յառաջացնել մանաւանդ Ֆրանսայի մէջ, շնորհիւ այս երկրի պատմական աւանդութիւններուն: Տրէյ-Փիւսի հարցը, որ այնքան խորապէս ցնցեց Ֆրանսան, որ այնքան ընդարձակեց ժողովուրդի գիտակցութեան հորիզոնները, օգտակար հանդիսացաւ մեր դատին այն տեսակէտով՝ որ այդ հարցի պաշտպանները դարձան նաեւ մեր դատի պաշտպաններն ու բարեկամները:

Եւրոպայի հասարակական կարծիքը պատրաստուելու համար, ինչպէս ըսինք, պէտք է Ֆրանսայէն սկըսել երեք պատճառներով.— 1) Այս երկրին մէջ կատարուած ամէն մէկ շարժում, ամէն մէկ գործ, արձագանք կը գտնէ ուրիշ երկիրներու մէջ: 2) Ֆրանսան ըլլալով Ռուսիոյ դաշնակից, այս վերջին պետութիւնը չպիտի տեսնէր այդ շարժումին մէջ որեւէ շահադիտական նկատում: 3) Այս երկրի մարզասէր քաղաքականութեան շնորհիւ, կարելի պիտի ըլլար ձեռք բերել ուրիշ քաղաքակիրթ երկիրներու լաւագոյն տարրերու համակրանքը:

Այս պահանջին իբրեւ հետեւանք եղաւ, 1900 թրւականին, Pro Armeniaի հրատարակութիւնը: Այս թերթը շուտով ստացաւ այն նշանակութիւնը, որուն սահմանուած էր, ստանալով կարեւոր տեղ մը եւրոպական մամուլին մէջ, տալով օտար մամուլին մեր դատի պահանջները ու երկրի լուրերը: Պրիւքսելի հայասէրներու համաժողովը, Եւթօտոյի և Սառա Պեոնարի թատրոններուն մեծ միթիւնները դրին Հայկական Հարցը իր որոշ նշանակութեան վրայ: Վերջին չորս տարիներուն ընթացքին, Ֆրանսայի հասարակական կարծիքը բոլորովին համակիր դարձաւ Հայկական Հարցին եւ հետեւաբար նաեւ՝ իր կառավարութիւնը: Ֆրանսան սակայն պէտք ունէր ուրիշ պետութիւններու օժանդակութեանը, մանաւանդ որ այս երկիրը կապուած ըլլալով Ռուսիոյ, չէր կարող նախաձեռնարկ ըլլալ: Քաղաքական այդ հանգամանքներուն մէջ, Ֆրանսային

կրնային լաւապէս աջակցիլ երկու պետութիւններ՝ Անգլիա եւ Իտալիա: Մեր անգլիացի վաղեմի բարեկամները կ'ըսէին, թէ լաւագոյնն էր գործել ցամաքին վրայ, աւելցնելով որ այդ պարագային չէր կարող կասկածներ բարձրանալ անգլիական «էնթրիկ»ի մասին: Այս պարագային աւելի քան երբեք անհրաժեշտ էր ուշադրութիւն դարձնել Իտալիոյ վրայ, ուր մեր հարցի մասին հասարակական կարծիք չկար: Միլանոյի, Հընոմի եւ ուրիշ քաղաքներու մէջ մեծ միթիւններ կազմակերպելով երկու ամսուան կարճ ժամանակամիջոցին մէջ, Իտալիոյ հասարակական կարծիքը նպաստաւոր դարձուցինք ղէպի մեր դատը... Այս յաջողութիւնը կը պարտինք այդ երկրին պատմական աւանդութիւններուն:

Իտալիայէն յետոյ Անգլիոյ մէջ պէտք էր յառաջ տանիլ պրոպագանդի գործը, ուր հետզհետէ ծաւալ կը ստանար լայն ու մարդասիրական քաղաքականութիւն մը եւ ուր կը ստեղծուէին նոր պայմաններ, շնորհիւ այս երկրին, Ֆրանսայի ու Իտալիոյ միջեւ գոյացած բարոյական ու քաղաքական մերձեցումին: Միւս կողմէն՝ մեր դատը կը համապատասխանէր Անգլիոյ քաղաքական շահերուն, թէև և հասարակական կարծիքը հոն դրադուած ըլլալով, նախ թուրք-յունական ու թրանսվալի պատերազմներով եւ յետոյ մակեդոնական հարցով, մոռցած էր առժամապէս Հայկական Հարցը: Մեր պրոպագանդի վերջին մէկ երկու տարիներուն մէջ, եթէ ստիպուած եղանք առհասարակ մեր հարցը կապել մակեդոնականին հետ, այն պատճառաւ էր որ ան աւելի այժմէութիւն ունէր շնորհիւ իր նոր ապստամբութեան: Ու մենք այդ հնարամտութեամբ այնքան օգտուեցանք այս առիթէն, որքան թերեւս չպիտի կարողանայինք օգտուել արիւնահեղ ապստամբութենէ մը:

Անգլիոյ մէջ ոչ թէ միայն մեր հարցը մոռցուած էր, այլև Պեքսթըն, հիմնելով Balkan Committeeն՝ շնորհիւ իր եռանդուն գործունէութեան, յաջողած էր դրաւել մեր վաղեմի բարեկամները ղէպի մակեդոնական հարցը:

Այնպէս որ Ֆրանսայէն ու Իտալիայէն յետոյ, ուր մեր պրոպագանդին մէջ Հայկական Հարցը միացուցած էինք մակեդոնականին, Անգլիոյ մէջ խիստ դժուարութեամբ յաջողուցինք այդ ուղղութիւնը: Մակեդոնական այս տարածքի շահանքն զատ, գործը աւելի կը դժուարանար Լոնտոնի մէջ կատարուած հնչակեան եղբայրասպան ոճիրներով, ու եղաւ ժամանակ մը ուր անգլիական մամուլը կը զգուշանար հայ բոլոր գործածելէ: Վերջերս իմացայ որ Լոնտոնի բարձր շրջանակներուն մէջ կասկածանքով կը նային ղէպի տեղական հայերը: Յուլիոս ամսուն Լոնտոնի մէջ կազմակերպուած հայկական միթիւնը մասամբ մեղմեց այս աննպաստ վերաբերմունքը:

Ձերդ սրբութեան Յուլիոսի սկիզբը ինձի զրկած կոնդակով, պատգամաւորի ծանր ու պատասխանատու գործը կը վստահէիք ինձ: Եւ այս պատասխանատուութեան ծանրութիւնը աւելի զգալի կը դառնար երբ պատգամաւորութեան ընթացքին կը տեսնէի որ անոր դժուարութիւնները ամբողջապէս իմ վրայ կ'իյնային: Ասկէ զատ ստիպուած էի պատուիրակներուն միջեւ հաստատել համերաշխութիւն ու մանաւանդ մեր գործունէութեան համար անհրաժեշտ կէտ մը՝ սիստեմաթիք հետեւողական քաղաքականութիւն: Միւս կողմէն սրբազանները չէին զիտեր եւրոպական լեզուներ ու պատգամաւորութեան փափուկ ու պատասխանատու պաշտօնին համար անհրաժեշտ քաղաքական զարգացումը եւ պատրաստութիւնը շունչէին: Հակառակ այս բոլորին, յանձն առի պատգամաւորի պաշտօնը որովհետեւ անկարող էի շանսալ ձեռք հրամանին՝ միշտ ունենալով այն նախազգացումը, որ այսպէս թէ այնպէս, շնորհիւ Եւրոպայի քաղաքական գործունէութեան ու ձեռք բերած օտար բարեկամներու օժանդակութեանը, կարող պիտի ըլլայի գործը զլուսի բերել լաւագոյն կերպով մը:

Ձեր Սրբութեան ցանկութեան համաձայն կազմեցինք փոքրիկ խորհրդակցական ժողով մը 19 Յուլիոսին, ուր ներկայ էին Տ. Վոսաճապուհ Քիպարեան ու Տ. Մելեան քահանաները, պրն. ԹամազէՖ եւ պրն. Ձերազ: Սարաճեան սրբազանին Ձեր Սրբութեան ուղղած կոնդակին մէջ, որով այս վերջինին կու տայիք բոլոր իրաւունքները՝ յիշած ըլլալով իմ անունը, այդ հանգամանքը թիւրիմացութիւններու, կասկածանքի եւ նոյնիսկ չարախօսութիւններու առիթ տուաւ:

Pro Armeniaի հայ թարգմանչին նախագահ Լուպէի ուղղուած նամակը թարգմանել տալէ յետոյ, յանձնեցի զայն պրն. Քիպարի՝ որպէսզի լեզուի մաքրութեան եւ ոճի տեսակէտով ուղղէ զայն: Աւելի ապահով ըլլալու համար բնազրին հաւատարիմ թարգմանութեան մասին՝ պրն. Մ. Ձերազի ալ ներկայացուցի զայն: Այսպէս, պատրաստուած թարգմանութիւնը շարաթ օր զրկուեցաւ Միացեալ Նահանգներու դեսպանին՝ զայն պրն. Տելքասէի ներկայացնելու համար:

Առաջին դիմումը խիստ խոհեմութեամբ պէտք էր ընել: Մտածելով սկսիլ մեր գործունէութիւնը Ֆրանսայէն, անհրաժեշտ էր հեռացնել ամէն օտար թելադրութիւն՝ որուն կրնար ենթարկուել պրն. Տելքասէ, ոռու եւ թուրք դեսպաններու կողմէն: Այդ զգուշատրութեամբ, ոչ մէկ հրատարակութիւն թոյլ չտուի Ֆրանսական մամուլին մէջ Պատգամաւորութեան մասին, ու մեր Ֆրանսացի բարեկամներուն Պատգամաւորութիւնը ներկայացնելէ ու ծանօթացնելէ յետոյ մտածեցի պրն. Տելքասէին ու Լուպէին ներկայանալ պարլամենտական կուսակցութիւններու պետներուն միջոցով: Ամբան պատճառով անոնց Փարիզէն բացակա-

յութիւնը, ստիպեց ինձի գոհանալ այն յանձնարարական նամակներով, զորս անոնք գրեցին պրն. Տելքասէին: Բայց յաջողեցայ պրն. Տելքասէի մտերիմ բարեկամ պրն. Վիքթոր Պեոարի միջոցով ներկայանալ պաշտօնապէս այս վերջինին՝ հակառակ այն յայտնուած կարծիքին, որով պրն. Տելքասէ կ'ուզէր այդ տեսակցութեան ոչ-պաշտօնական զոյն տալ: Այս տեսակցութեան ընթացքին նախարարը խօսեցաւ քաղաքական ճառ մը, որու բովանդակութիւնը Ձեր Սրբութեան յայտնի պէտք է լինի սրբազան հայրերուն նամակներէն, ուր ան յայտնեց թէ կը փափաքէր մեզ գոհացնել՝ ճիշդ յօլուածի համաձայն, երեք մեծ պետութիւններու հետ միացած՝ որոնց անունները չտուաւ:

Տելքասէ խոստացաւ նոյն օրն իսկ խօսիլ պրն. Լուպէի հետ, նախարարական ժողովէն յետոյ, պատգամաւորութեան այցելութեան մասին: Յաջորդ օրը պրն. Լուպէն պէտք էր մեկնէր Փարիզէն. պէտք էր անմիջական կարգադրութիւն՝ այցելութիւնը յաջողցնելու համար, եւ այդ պահուն պրն. Վիքտոր Պեոարի անձնուէր աջակցութիւնը մեզ փրկեց հաւանական անյաջողութենէ մը: Իր միջոցով առաջնորդուելով պրն. նախագահին գինուորական թիկնապահին մօտ՝ այս վերջինը խնդրեց ինձի խօսիլ իմ խոստացաւ խօսիլ պրն. Լուպէի, որ ընդունի պատգամաւորութիւնը իր շրջապատութեան ժամանակ:

Պրն. Լուպէի ընդունելութիւնը շատ սիրալիր էր. վերջերս իր Լալիս բարեկամէն իմացայ որ նա շատ դժ մնացած է պատգամաւորութեան այցելութենէն:

Այս փայլուն յաջողութիւնը, ինչպէս ըսինք, կը պարտինք մեր Ֆրանսայի բարեկամներու ջանքերուն, ընդ շարս որոնց պէտք է յիշել պրն. պրն. Վիքտոր Պեոար, Փրեսանսէ, Քիյար, Տրնի-Գոչէն, Տեսթուանէլ, տը Գոնստան:

Այս վերջինն էր որ ներկայացուց Պատգամաւորութիւնը Միացեալ Նահանգներու դեսպանին, որու միջոցով միայն կարելի պիտի ըլլար յաջողցնել պաշտօնական այցելութիւնները՝ պրն. Տելքասէի եւ պրն. Նախագահին մօտ:

Օգոստոսի սկիզբը մեկնեցանք Անգլիա, ուր տեսանք անմիջապէս ձէյմս Պրայսը, որմէ ժամադրութիւն խնդրած էի Փարիզէն: Միացեալ Նահանգաց դեսպանին միջոցաւ խոստացաւ մեզ ընդունիլ: Պէտք էր շուտ թարգմանել նամակը. ատոր համար մեր «Փրօ Արմենիա»ի անգլիացի քարտուղար պրն. Մալքի դիմեցի. Թաքիի որդւոյն օժանդակութեամբ թարգմանեց զայն. յետոյ պրն. Յակոբեանց կարողաց զայն բնազրին հաւատարմութեան տեսակէտով՝ պէտք եղած փոքրիկ սրբազրութիւնները կատարելով: Քոնթ Լանսթաունէն ընդունուեցանք Օգոստոս ամսու 9ին. այս ընդունելութիւնը աւելի բարեկամական նկարագիր ստացաւ քան քաղաքական: Խոստացաւ յաջողցնել մեր ընդունելու-

Թիւնը էպուարտ VIIէն, որ մէկ օրով Լոնտոն պիտի հասնէր Օպոստոս Գին: Քանի մը օր յետոյ Լանսթաու- նի քարտուղարը նամակով մը ցաւօք կ'իմացնէր, թէ թաղաւորը իր շուտափոյթ մեկնման պատճառաւ չէր կրնար Պատուիրակութիւնը ընդունիլ: Ըստ ձէյմս Պրայսի, այս պատասխանը պէտք չէր բացասական նը- կատել: Այս ժամանակաշրջանին արքեպիսկոպոսները առաջնորդեցին մեր անգլիացի բարեկամներուն մօտ, որոնց տուները իրենց այցետոմսերը թողուցին: Ճաշ- կերոյթի հրաւիրեցի անոնցմէ մի քանիսը, ինչպէս Bunting, Massingham et Braildswort, որոնք մեզի խոր- հուրդ տուին՝ տեսնել Քենթըրպրիի Արքեպիսկոպոսը: Այս վերջինին ներկայանալու համար խորհուրդ տուին մեզի՝ դիմել պրն. Բըսըլի, որ Կլատսթոնի նախարա- րը եղած է եւ որ մտերիմ բարեկամն է Արքեպիսկո- պոսին: Բըսըլ հաւանեցաւ մեզ ներկայացնել Արքե- պիսկոպոսին, որ սկիզբները տրամադրուած չէր ըն- դունիլ զմեզ. այն նամակին մէջ, որ Արքեպիսկոպոսը Պրնթիկի գրած էր եւ զոր այս վերջինը ինծի զրկեց, նա իր զգոհութիւնը կը յայտնէր մեր մի քանի արքե- պիսկոպոսներու մասին, որոնց հետ խնդրոյ մը առ- թիւ գործ ունեցած է: Բոլորովին մեր յոյսը կտրած էինք Արքեպիսկոպոսի ընդունելութեան մասին, երբ ստացանք իրմէն նամակ մը, որու համաձայն ներկա- յացանք իրեն: Ընդունելութիւնը անցաւ շատ սիրալիբ եւ գոհացուցիչ կերպով: Թագաւորի մեկնումէն յետոյ կը մնար մեզի պարաստել հասարակական կարծիքը Անգլիոյ մէջ: Հոս կարելի էր առանց վտանգելու Պատ- ուիրակութեան մասին գրել տալ տեղական թեր- թերու մէջ, որովհետեւ մեր արքեպիսկոպոսներու ներ- կայութիւնը վարանելու [առիթ] չէր հոս հասարա- կութեան համար, ինչ որ կրնար ըլլալ Ֆրանսայի մէջ, ուր այնքան բորբոքում կար «միաբանութեանց» շուր- ջը, առհասարակ ամէն շրջաններու մէջ եւ ուր հասա- րակական կարծիքը պատրաստուած էր արդէն: Կա- րելի էր ուրեմն հրապարակել Պատգամաւորութեան մասին, որովհետեւ այլեւս անոր գոյութիւնը ծանօթ էր Եւրոպայի մէջ: Ու մանաւանդ այս մտածումով այլեւս չվարանեցանք աղմուկ յառաջ բերել «Տէյլի Նիուզ», «Տէյլի Քրոնիկլ», «Սթանտարտ» եւ այլ նը- շանաւոր թերթերու մէջ, պատասխանելով անոնց թըղ- թակիցներուն՝ որոնք ներկայացան մեզ հարցաքննելու: Այսպէս, կարելի եղաւ Յ ամսուայ մէջ անգլիա- կան հասարակական կարծիքը պատրաստել ի նպաստ մեր դատին, օգտուելով Պատուիրակութեան պաշտօ- նական ներկայութենէն այս երկրին մէջ:

Էտուարտ Թագաւորին Լոնտոն վերադարձը կը մօ- տենար. պէտք էր մեծ ճիգ մը թափել յաջողակութեան համար ունկնդրութիւնը:

Լէյտի Ֆրեմտերիք Քեւընտիչ, որ նախազահուհին է Society of Friends of Armeniaի եւ մտերիմ թագա-

ւորին, խոստացաւ յաջողակութեան ընդունելութիւնը: Ձէյ- մս Պրայս շատ յուսատու գտաւ Լէյտի Ֆրեմտերիք Քեւընտիչի միջնորդութիւնը: Միեւնոյն ատեն Այ- վատեան արքեպիսկոպոս գրեց Հնդկաստանի փոխար- քայ Լորդ Գրըսընի, Սարաճեան արքեպիսկոպոս գրեց Միացեալ Նահանգաց դեսպանին, իսկ ես գրեցի Լանս- թաունի քարտուղարին: Գրըսըն յայտնելով իր հա- մակրանքը դէպի հայերը, խորհուրդ կու տար դիմել արտաքին գործոց նախարարութեան: Միացեալ Նա- հանգաց դեսպանը նամակով մը կը յայտնէր, թէ ըրած էր ինչ որ կարելի էր ընել:

Նախարարի քարտուղարը կը յայտնէր, որ Լորտ Լանսթաունը մեր խնդիրքը պիտի ներկայացնէր թա- գաւորին՝ անոր դարձին:

Թագաւորը ձեռագիր նամակով մը Լէյտի Քեւըն- տիչի կը յայտնէ թէ Պատուիրակութեան մասին կ'ու- գէ խորհրդակցիլ առաջին միջնորդին հետ: Թագաւո- րը Մարիէնպապէն Լոնտոն դարձին, երկու օր մնալէ ետք, Սկոտլանդ մեկնեցաւ: Այդ պահուն պատասխան չստանալով, Լանսթաունի քարտուղարին դացի անմի- ջապէս, որու հետ ունեցայ հետեւեալ խօսակցութիւ- նը.

— Թագաւորը Պատգամաւորութիւնը չի կրնար ըն- դունիլ, իր բացակայութեան պատճառաւ, — ըսաւ:

— Բայց մենք կրնանք Սկոտլանդ իրեն ներկայա- նալ:

— Նա ոչ ոք կ'ընդունի այնտեղ: Դուք կ'ուզէք թագաւորը Սուլթանին հետ գփտեցնել:

— Ես, առաջինը, չեմ ցանկար որ այդ անախոր- ժութիւնը յառաջ գայ:

— Դուք սակայն ինչ որ ալ ըսէք, այդ այցելու- թիւնը քաղաքական է: Անգլիական Սահմանադրու- թեան հիման վրայ, Թագաւորը իրաւունք չունի այդ տեսակ այցելութիւններ ընդունելու: Ձեզի համար բա- ւական ըլլալու էր պրն. Լանսթաունի ընդունելութիւ- նը:

— Մենք շատ երախտապարտ ենք այդ բանին հա- մար, ու կը ցանկանայինք թագաւորին յայտնել մեր երախտագիտութիւնը՝ նախարարին կողմէ մեր ստա- ցած լաւ ընդունելութեան համար: Այդ ընդունելու- թիւնը, նոյնիսկ երկվայրկեանի մը համար, անհրա- ժեշտ է մեզի համար, որովհետեւ հակառակ պարա- զային մեզ անհնար կը դառնայ շարունակել Պատուի- րակութիւնը, այն պարզ պատճառով՝ որ Էտուարտ Թագաւորի մերժումէն ետքը միւս վեհապետներն ալ պիտի մերժեն մեզ ընդունիլ:

— Ես գիտեմ որ թագաւորը չի փափաքիր ձեզ ընդունիլ:

— Եթէ Ամերիկա երթանք, մեր վերադարձին մեզ կ'ընդունի՞:

— Թէ ինչ կ'ըլլայ երեք ամիս յետոյ, ես ոչինչ կրնամ ըսել:

Այսպէս վերջացաւ խօսակցութիւնը իմ եւ Լանս- թաունի քարտուղարին միջեւ:

**

Նկատելով որ Պատգամաւորութիւնը, ամառուայ արձակուրդներու պատճառաւ, չէր կարող իր պաշտօնը լրիւ կատարել, նկատելով որ Հոկտեմբերի սկիզբները Պագաղութեան համաժողովի հաւանականութիւն կար եւ նախագահ Ռուզվելթի հետ տեսնուելու կարելիու- թիւն՝ Սեպտեմբերի վերջը, ինչպէս ըսաւ Միացեալ Նահանգաց Փարիզի դեսպան պրն. Լինիօ, նկատելով այն քաջալերական խորհուրդները՝ որ տուին Քեմման- սօ, Ժօնէս եւ Փրեսանսէ Ամերիկա դնալու համար, ու- ընդեցինք թողուլ Եւրոպան 17 Սեպտեմբերին:

Մեկնելէ առաջ յանձնարարական նամակներ առի մեր Փրանսացի եւ անգլիացի համակիրներէն: Ամերի- կայի մէջ ամենէն աւելի ծառայութիւն մատուց մեզի՝ պրն. ձէյմս Բէյնոլտս, Ռուզվելթի բարեկամ, որուն հետ ծանօթացած էի Փարիզ եւ որուն յայտնած էի մեր Ամերիկա դնալու մտադրութեան մասին: Այնպէս որ մեր Ամերիկա հասնելուն իսկ յայտնեց մեզի, թէ Ռուզ- վելթ պատրաստ է մեզ ընդունելու: Պրն. Բէյնոլտս Նիւ Եորքէն Վաշինգթոն եկաւ, ուր քանի մը օր ետքը մեզ ներկայացուց նախագահին: Այս ընդունելութեան մա- սին արքեպիսկոպոսները գրած են արդէն Ձեր Սրբու- թեան: Կ'ուզեմ սակայն ըսել թէ մասնաւոր խօսակ- ցութեան մը միջոցին Ռուզվելթ յայտնած է պրն. Բէյնոլտսի՝ իր ջերմ համակրանքը դէպի հայերը եւ ըսած է միանգամայն, թէ պիտի գրադի անոնց հար- ցով: Աւելցուցած է, որ եթէ ամէն բան իրմէ կախուած ըլլար, Հայկական Հարցը անմիջապէս կը լուծէր:

Bostonի միջազգային Պագաղութեան համաժողո- վին մէջ, ուր ներկայ էին մեր դատի Փրանսացի, անգ- լիացի, պելճիքացի եւ գերմանացի անձնուէր բարե- կամներ, անոնց շնորհիւ յաջողեցանք մեր խնդիրը դը- նել հարցերու առաջին շարքում: Միեւնոյն ժամանակ, օգտուելով նոյն բարեկամներու ներկայութենէն, Ա- մերիկայի զանազան քաղաքներուն մէջ մեր դատին ի նպաստ պրոպագանդ ըրինք: Ի պատիւ Բէյնոլտսի ճաշկերոյթ մը սարքեցի, ուր ներկայ էին Համաժողո- վի զանազան երկիրներու ներկայացուցիչները: Պէտք էր այս յարգանքի ու երախտագիտութեան հարկը մա- տուցանել պրն. ձէյմս Բէյնոլտսին, որ Ամերիկա ներ- կայ եղած ատեննիս, հակառակ իր դրադումներուն, առաջինն հիմնաւոր ու լայն հողի վրայ դրաւ մեր հար- ցը, կազմելով Նիւ Եորք, Վաշինգթոն, Պոսթըն, Շիքա- կօ եւն. զանազան ամերիկացի ներկայացուցիչներէ բաղկացած Հայասէր կոմիտէներ: Ջանացի, որքան կը

ներէին ուժերս, Ամերիկայի մէջ մեր դատի պաշտպա- նութեան գործը ուժեղացնել ու վերջերս իմացայ ա- մերիկացի խմբագիր բարեկամէ մը, թէ Միացեալ Նա- հանգներու կառավարութիւնը կ'ուզէ դիմել Անգլիոյ՝ խնդրելու համար անոր ուշադրութիւնը Հայկական Դատին [եւ] միջամտելու համար: Այս լուրը կարելի է համարել սկզբնաւորութիւնը այն անպաշտօն դիմու- մին, որ պրն. Ռուզվելթ պիտի ընէր բոլոր մեծ պե- տութեանց, Հայկական Հարցի լուծման համար: Այս լուրը կը հաստատէ այն խօսակցութիւնը, զոր ունե- ցանք Ամերիկայի մէջ՝ նախկին ամերիկեան դեսպան պրն. Սթաուսի(?) հետ: Մեր առաջարկին վրայ է որ Ռուզվելթ զննելու էր Հայկական Հարցը Լա-ձէյի իր հրաւիրած Համաժողովի օրակարգին մէջ եւ կամ պաշ- տօնապէս յիշեցնելու էր մեծ պետութիւններուն՝ Պեր- լինի դաշնագիրը: Պրն. Սթաուս, զանազան քաղաքա- կան պատճառներով, այդ երկու առաջարկները անի- րադործելի գտնելով, յանդեցաւ երրորդ աւելի յար- մար դիմումի մը (այսինչ որ վերը յիշեցինք), այսին- քըն՝ անպաշտօն դիմումի մը: Պրն. Ռուզվելթը երբեք յարմար առիթը չի փախցնէր Հայկական Հարցը յիշե- ցնելու, իր այդ խոստումէն յետոյ: Վերջերս, Պար- լամենտի բացման առիթով իր զրկած ուղերձին մէջ, չէր մոռցած որոշ ակնարկներ ընել մեր դատին վերա- բերմամբ: Նոյնպէս սիրալիբ կերպով պատասխանեց մեր այն հեռագրին՝ որով կը շնորհաւորէինք իր վե- րընտրութիւնը:

Ամերիկայէն վերադարձանք Անգլիա: Թողով ար- քեպիսկոպոսները Մանչեսթըր, ես մեկնեցայ Լոն- տոն՝ թագաւորին ներկայանալու համար միջոցներ ձեռք առնելու: Դժբախտաբար վրայ հասած ըլլալով ոուս-անգլիական միջադէպը, մեր ընդունելութեան պայմանները աւելի աննպաստ դարձած էին:

Որեւէ քայլ առնելէ առաջ Լէյտի Քեւընտիչի դիմե- ցի, որ ինծի հաղորդեց թէ հիմա յոյս չկայ որ Պատ- գամաւորութիւնը ընդունուի: Միւս կողմէն, ինծի բա- ցատրեց թէ թագաւորին սրտին մօտիկ էր մեր ընդու- նելութիւնը, թէ Լանսթաուն արգելք չէր հանդիսանար այդ բանին, բայց Պալլուր՝ առաջին միջնորդը՝ կը հակառակէր, առարկելով որ ընդունելութիւնը կարող էր հայերը յուսադրել անգլիական միջամտութեան մը մասին, ինչպէս այդ բանը երբեմն պատահած է, մինչ իրականութեան մէջ ոչինչ չէր կատարուած այդ ճամ- րով: Գտնուելով անել դրութեան մը առաջ, դիմեցի մեր դատի հին բարեկամ, Պոլսոյ Փրանսական նախկին դեսպան, այժմ Լոնտոնի դեսպան՝ պրն. Գանպոնի, որ «Հիւլի» միջադէպին իր միջամտութեամբ օրուան քա- ղաքական մարդը դարձած էր: Այս դիմումին մէջ քա- ջալերուեցայ իմ Փրանսացիի քաղաքական իրաւուն- քէս: Նա եւս հաստատեց դրութեան փափկութիւնը ու անկարելիութիւնը այդ կարգի այցելութեան մը իրա-

կանացման, բայց յոյս տուաւ ապագային համար: Այդ փաստերուն վրայ հիմնուելով է որ գրեցինք Ձեր Սրբութեան, թէ կարելի է ժամանակաւոր կերպով Պատգամաւորութիւնը դադարեցնել: Այդ միջոցին էր որ ստացանք Ձեր Սրբութեան կոնդակը՝ Քենթըրպըրիի Արքեպիսկոպոսին ուղղուած, զոր յանձնեցինք իրեն ու ապա մեկնեցանք Լոնտոնէն:

Աւելորդ չեմ նկատեր յիշեցնել, թէ Լէյտի Քեւրնտիչ, օգուտ քաղելով արքեպիսկոպոսներու ներկայութենէն, իր տան մէջ կազմեց միթիւնկ մը, ուր ներկայ էին ընտրուած դասակարգի մը ներկայացուցիչները եւ ուր, իր հրաւերին վրայ, ընդհանուր տեսութիւն մը ըրի մեր հարցին վրայ, որուն մէկ օրինակը ուղարկեցի Ձեր Սրբութեան՝ «Արարատ» խմբագրին անունով:

Փարիզ ստացայ Քենթըրպըրիի Արքեպիսկոպոսէն նամակ մը, որուն օրինակը ուղարկած էի Ձերդ Սրբութեան, ժամանակին: Այս նամակը ցոյց տուի մեզի համակիր «Թայմզ»ի թղթակցին: Անոր կարծիքով, այդ նամակը ընդունելութեան մեծ յոյս կը ներշնչէր ու պէտք էր շուտով մեկնիլ Լոնտոն, պատրաստելով իր ձեռքով սոյն նամակի պատասխանը: Լոնտոն հասնելու՝ Քենթըրպըրիի Արքեպիսկոպոսը հաղորդեց ինծի, թէ եպիսկոպոս Ռոչեսթըրի հետ դրած էր նամակ՝ պրն. Լանսթաունին, եւ ամէն [բան] անկէ կախում ունէր: Քենթըրպըրիի Արքեպիսկոպոսին քարտուղարը, իր կարգին, մեծ յոյսեր ներշնչեց:

Միւս օրը ներկայացայ նախարարի քարտուղարին, որու հետ երկար խօսակցութիւն ունեցայ: Ինծի հետեւեալ հարցը տուաւ, թէ ինչո՞ւ պատուիրակ եպիսկոպոսները փոխանակ Տաճկաստանէն ըլլալու, եկած էին Ամերիկայի ու Պարսկաստանի վիճակներէն:

— Պատուիրակները կը ներկայացնեն կաթողիկոսը, — պատասխանեցի, — ու նորին վեհափառութիւնը կ'ընտրէ ներկայացուցիչ՝ ով որ յարմար կը դատէ:

— Ինչո՞ւ չներկայացաք Յարին:

— Կաթողիկոսը կամ անձնապէս երթալու էր անոր, կամ զրաւոր դիմելու էր, ըսի: Այս վերջին ձեւով ցարին դիմած էր արդէն նորին սրբութիւնը ու Քոնթ Լամստորֆի շատ սիրալիր պատասխանը ստացած էր մեր Սսի կաթողիկոսը: Հետեւաբար սպասելի էր որ Անգլիոյ թագաւորը եւս, իրեւ ստորագրող Կիպրոսի եւ Պերլինի դաշնագրերուն, ընդունէր մեզ:

Այս առթիւ պատմեցի պրն. Ռուզվելթի ընդունելութեան մանրամասնութիւնները, ցոյց տալով այն նամակը, որ ստացած էինք Ամերիկայէն, ուր կը խօսուէր նախազահի մտադրութիւններուն մասին՝ ի նըպատ Հայկական Հարցին: Ու ցոյց տալու համար, որ մենք որեւէ յետին միտք չունէինք մեր այցելութեան որոշ գոյն տալու, այլ միայն շնորհակալութեան մը արտայայտութիւնը պիտի ըլլար ան, առաջարկեցի որ

նոյնիսկ ինքը կրնար խմբագրել իր ուզած եղանակով, թաղաւորին կարողացուելիք մեր ուղերձը, — ինչ որ մերժեց:

— Ի՞նչ է ձեր դերը, — հարցուց յետոյ, — Պատգամաւորութեան մէջ:

— Կաթողիկոսի հրամանով, — պատասխանեցի, — անդամ նշանակուած եմ այդ Պատգամաւորութեան:

— Ուրեմն կը փափաքիք տեսնել Լանսթաունը:

— Այո՛, եթէ հարկ կայ որեւէ մութ կէտ իրեն յուսարանելու:

— Եթէ նոյնիսկ նախարարը ուզէ, այդ չի նշանակեր թէ ունկնդրութիւնը կրնայ յաջողիլ:

— Քոնթ Լանսթաունի հաւանութիւնը, — պատասխանեցի, — յաջողութեան երեք չորրորդ մասը կարելի է համարել: Մնացեալը կախում ունի միայն թագաւորէն, որուն շատ բարի ըլլալը դիտենք, եւ մեր խնդրին մէջ բարութիւնն է կարեւոր:

Մեր խօսակցութիւնը վերջացաւ այն խոստումին վրայ, թէ ինծի պիտի գրէր:

Այս տեսակցութենէն մէկ օր ետքը, եպիսկոպոս Ռոչեսթըր նամակով մը կը յայտնէր ինծի՝ ունկնդրութեան մերժումը, բացատրելով թէ, քանի որ թագաւորը չէր կրցած ընդունիլ Պատուիրակութիւնը ամբողջ, Քոնթ Լանսթաուն անյարմար կը գտնէր նոյն խնդրի համար կրկին դիմել, եւ կառավարութիւնը անօգուտ կը գտնէր այդ կարգի ընդունելութիւն մը: Այս վճռական պատասխանէն յետոյ նոր փորձ մը ըրի, նամակ մը գրելով Լանսթաունի քարտուղարին, ուր կը պնդէի վերստին թէ քաղաքական նկարագիր չպիտի ունենար մեր այցելութիւնը, թէ Պատուիրակութիւնը կ'ուզէր շնորհակալութիւն յայտնել Անգլիոյ՝ մեր դատին նկատմամբ անցեալին մէջ ցոյց տուած համակրութեան համար:

Ստացայ պատասխան մը որով քարտուղարը ինծի կը յայտնէր, թէ Քոնթ Լանսթաուն կը մնայ նոյն կարծիքին վրայ: Այս վճռական մերժումներուն առջեւ՝ խորհրդակցեցայ ձէյմս Պրայսի եւ Սթիվենսընի հետ, որոնք առաջարկեցին բաւականանալ կոնդակը Լանսթաունին եւ թագաւորին ուղարկելով: Ինչ որ ըրինք, գրելով նամակ մը՝ մեր երեքի ստորագրութիւններով: Ձէյմս Պրայս մեզի խորհուրդ տուաւ շարունակել Պատգամաւորութիւնը գոնէ Իտալիա, համարելով Պալֆուրը իրրեւ պատճառ անյաջողութեան: Փարիզ վերադառնալու, բարեկամ մը, որ մօտ յարաբերութիւն ունի անգլիէֆրանս. պաշտօնական բարձր շրջանակներուն հետ, ինծի հաղորդեց թէ անգլիական կառավարութիւնը պիտի հետեւի նոր քաղաքականութեան մը, որ պիտի ըլլայ զոյշ եւ խոհեմ, ձեռք առնելով Հայոց Հարցը Ասիոյ մէջ եւ թողլով մակեդոնական խնդրի կարգադրութիւնը Ռուսիոյ եւ Աւստրիոյ: Ու վախճանով որ Ֆրանսան կրնայ իր այդ ձեռնարկին մէջ գինք

մատնել, տեղի տալով ռուսանպաստ քաղաքականութեան մը, կը փափաքի նոյնիսկ հրաժարիլ անոր անցնելուն: Անգլիան վախցած է որ մի գուցէ իր այդ ծրագրած քաղաքականութիւնը վտանգուի ընդունելով Պատգամաւորութիւնը: Պրն. Բանպոն չուզեց միջամտել այցելութիւնը յաջողցնելու գործին, որովհետեւ ծանօթ էր այդ քաղաքականութեան:

Ասկից կ'երեւի թէ որքան անհրաժեշտ է վառ ու արթուն պահել Անգլիոյ հասարակական կարծիքը դէպի մեր դատը, ինչ որ աւելի պիտի զօրացնէ իր կառավարութեան քաղաքականութիւնը:

Գալով Պատգամաւորութեան շարունակութեան հարցին, խորհուրդ հարցուցի մեր դատի բարեկամներուն: Պրն. Լաւիս, փրոֆեսօր, ձեռնհաս քաղաքական գործերու մէջ, յորդորեց շարունակել զայն՝ Հայկական Հարցը միշտ յիշեցնելու համար Եւրոպային, այն ժամանակ երբ ան ամբողջովին կլանուած է ռուսֆիլիսոսկական պատերազմով:

Պրն. ժօնէս կը խրատէ շարունակել մէկ քանի ամիս վերջ՝ առանց տեղի տալու, յուսալով որ մինչեւ այն ատեն որոշ կերպարանք կը ստանայ Անգլիոյ քաղաքականութիւնը:

Արտաքին գործոց նախարար պրն. Տելքասէ եւս, անուղղակի եւ անպաշտօն ճանապարհով մը, կը թելադրէ Իտալիա այցելել:

Ուրեմն կարելի է եզրակացնել թէ, քանի այդքան

կնճոտ սլայմաններու մէջ Պատուիրակութիւնը, հակառակ իր անպատրաստ ըլլալուն, յարաբերաբար մեծ յաջողութիւն գտաւ, Ձեր Սրբութիւնը պէտք է ունենայ Եւրոպայի մէջ մնալուն ներկայացուցչութիւն մը, որ մօտէն հսկէ քաղաքական շարժումներուն վրայ եւ օլտուի ներկայացած ամէն յարմար առիթէ: Ու այդ ստիթները աւելի քան երեք կարող են ներկայանալ այս խառն ժամանակներուն մէջ, որ կանխատեսել կուտան քաղաքական մեծ փոփոխութիւններ:

Պատգամաւորութեան զաղարուժը, նախ պիտի զրկէր մեր դատը այն առաւելութիւններէն ու օգուտներէն, որոնք ապագան ցոյց կու տան մեզի, յետոյ պիտի ոչնչացնէր այն արդիւնքը որ ձեռք բերուեցաւ, ի մեծ ուրախութիւն մեր ներքին ու արտաքին թշնամիներուն:

Այս տեղեկագիրը Ձեզի հաղորդել պարտք համարելով, կը փութամ մատուցանել իմ որդիական անձնուէր [չղացումները] Ձեր Սրբութեան, համբուրելով Ձեր Ս. Աջը:

Յ. ԼՈՐԻՍ ՄԵԼԻՔԵԱՆ

Յ. Գ.— Այս տեղեկագիրը զրկելու պահուստ ստացայ Յովսէփ եպիսկոպոսէն՝ Ձեր կաթողիկոսական ծրագրին պատճէնը: Մեկներ էք Ձեր վիճակները:

(1) Թուակաճը արտագրուած չէ:

IV.— ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ՇՐՋԱՆ

Պոլսոյ դրացի, բայց աւելի ազատ՝ իբրև միջավայր, Երկրին համեմատաբար մօտիկ՝ բայց Եւրոպայի մաս կազմող, Սև Ծովով կապուած Տրապիզոնի ու Կովկասի եւ Միջերկրականով՝ Իգմիրի, Կիպրոսի եւ Ադեմսանդրիոյ հետ, Պալքանները — յատկապէս Պուլկարիան, ուր կը գտնուէր շրջանի Կեդրոնական Կոմիտէն — Հ. Յ. Դաշնակցութեան համար հիմէն ի վեր հանդիսացած են կապի եւ անցման էական գիծ եւ յեղափոխական-կազմակերպչական աշխատանքի կարեւոր հնոց: Խաժակէն, Պետրոս Սերէմնեանէն եւ զանազան այլ գործիչներէ ետք, 1899-1902 տարիներուն, շրջանը վայելած է տիրական ու ներշնչող ներկայութիւնը Ռոստոմի, իսկ Հ. Յ. Դ. Յրդ Ընդհանուր ժողովէն ետք՝ ան կազմած է բնդատակեայ հիմնական աշխատավայրը՝ Բրիտանական եւ անոր գլխաւորած Յուդայական Մարմինն: Հայ Յեղափոխութեան պատմութեան մէջ նշանակալից բազմաթիւ գլուխներ ու դերուագներ (հայ-մակեդոնական գործակցութիւն, Սերէմնեանի ձեռքարկութիւն եւ կախազան, Սոփիայի Ընդհանուր ժողով, Վիտոզի ողբերգութիւն, Հ. Յ. Դ. Զինուորական վարժարան եւն.) իբրև քատերաքեմ ունեցած են Պալքանը կամ կապուած են այդ շրջանի դաշնակցական գործունէութեան:

Բաւական հոխ է Պալքանեան շրջանի Կեդրոնական Կոմիտէութեան թղթածրարը՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան 4րդ Ընդհանուր ժողովի արխիւներուն մէջ: Պարունակութիւնը հրատարակութեան կու տանք լրիւ, հետեւեալ շարքով.—

- 1.— Պալքանեան Կ. Կ. ի 1904-1906 տարիներու տեղեկագիրք՝ ուղղուած 4րդ Ընդհանուր ժողովին:
- 2.— Միեւնոյն թղթածրարին մէջ պահուած այլ տեղեկագիր մը, ուղղուած Արեւմտեան Բիւրոյին, 1907 Յունուար-Օգոստոս եօթնամսեայ ժամանակաշրջանին մասին:
- 3.— Պալքանեան Կ. Կոմիտէութեան 1905 Յունուարի Շրջանային ժողովի ատենագրութիւնը:
- 4.— Նոյն շրջանի 1906 Մարտ-Ապրիլի Շրջանային ժողովի ատենագրութիւնը:
- 5.— «Հարցեր Հ. Յ. Դ. Պալք. շրջանէն 4րդ Ընդհանուր ժողովին», ստորագրուած եւ կնքուած Կ. Կոմիտէին կողմէ՝ 1905 Դեկտեմբեր 22ին (յիշեցնենք որ, Դաշնակցութեան Խորհուրդի որոշումով, 4րդ Ընդհանուր ժողովը պիտի գումարուէր 1905ի վերջը կամ 1906ի սկիզբը):
- 6.— Նոյնպիսի «հարցեր» Ընդհանուր ժողովին՝ 1906 Դեկտեմբերին գումարուած Արտակարգ Շրջանային ժողովի մը կողմէ, որուն ատենագրութիւնը թղթածրարին մէջ չէ դժբախտաբար: Ստորագրուած եւ կնքուած Պալքանեան Կ. Կոմիտէին կողմէ:
- 7.— «Ընդհանուր ժողովի ներկայացնելի հարցեր Ֆիլիպէի կոմիտէէն», մակագրուած՝ «Ստացուած 11 Յունուար 906»:
- 8.— Արեւմտեան Բիւրոյին ուղղուած 13 Յուլիս 1906 թուակիր բողոքագիր-բացատրագիր մը, Վառնայի խումբերուն անունով:
- 9.— Պալքանեան Կեդրոնական Կոմիտէի 28 Ապրիլ 1907 թուակիր Թա-

մակը 4րդ Ընդհանուր ժողովի Դիւանին, Հ. Յ. Դ. Զինուորական վարժարանին մասին:

4րդ Ընդհանուր ժողովի թղթածրարներուն մէջ առանձին եւ բաւական ծաւալուն տեղ կը գրուէ տակաւին Վարդայի (Վարդ Պատրիկեան) խընդիրը, որուն վերաբերեալ վաւերաթուղթերը պիտի տանք հետագային, 4րդ Ընդհանուր ժողովին կողմէ կնքուած դատական հարցերուն մէջ:

1.— ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ. Յ. Դ. ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԵԱՆ

1904 Յունուարէն մինչեւ 1907 Յունուար

Նամակի նորմալ չափի 11 գոյց թերթերէ կառուած տետրակ-տեղեկագիրը կը գրուէ 17 թերթ, գրուած՝ մէկական երես, մանրակազմով մեկնով:

Ստորագրութիւնը. «Հ. Յ. Դ. Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէ»:

Կնքուած է նոյն Կեդրոնական Կոմիտէի կնքով:

Ընդհանուր վիճակ.— Վերջին երեք-չորս տարուայ տեւողութեան միջոցին ամէն հայ դաշակութեան մէջ առհասարակ Հայ Յեղափոխութեան գաղափարին եւ անոր հետ բնականաբար ու զուգընթացաբար Հ. Յ. Դաշնակցութեան արագ ծաւալումին ու փրոփականտին մէջ անմասն չմնաց նաեւ Պալքանեան Շրջանը:

Նախորդ Ընդհանուր ժողովի ատենները կազմակերպութիւնը Պալքանեան Շրջանին մէջ զբեղէ թույլ վիճակ մը կը ներկայացնէր. տեղ-տեղ կազմակերպութիւն գոյութիւն չունէր, ուրիշ տեղեր անհաստ-համակիրներ ու ընկերներ միայն կային, քանի մը քաղաքներու մէջ գոյութիւն ունէին խումբեր, մարմիններ՝ անոնք ալ ոչ այնքան ներդաշնակ ու այժմեան ստուարութեամբ:

Տարիներու դասերէն ետքը, որոնց եկան աւելնալ Սասունի ցնցող կռիւները, յետոյ Սուլթանի մահափորձը եւ ուրիշ յարակից դէպքեր, ժողովուրդը աւելի ինքնադիտակցութեան մղուեցաւ եւ աւելի արագ թափով դիմեց դէպի գործը, դէպի գաղափարը:

Երեք-չորս տարի առաջ ընկերներու թիւը 5-600ը չէր անցներ. այսօր արդէն եռապատկուած է: 1905ին ցրուուած մանրամասն եւ սխտեմաթիք վիճակացոյցը, ինչպէս նաեւ ամիս մը առաջ գումարուած Շրջանական ժողովի(1) սեղանին վրայ դրուած տեղեկագիրը այդ բանը ապացուցին յստակ կերպով: Առանց անդրադառնալու ամէն ընկերական կեանքի մէջ առհասարակ սովորական եղող պզտիկ եւ ժամանակաւոր անհամաձայնութիւններուն ու թիւրիմացութիւններուն վրայ, կրնանք ըսել որ ընկերական յարաբերութիւնները ընդհանրապէս լաւ են բոլոր քաղաքներուն մէջ: Միայն Վառնայի մէջ ծագած անհամաձայնութիւններն էին, որ յամառաբար յարատեւեցին երկու տարի եւ տեղի տուին խմբական բաժանումներու, հակառակ

ձեռք առնուած միջոցներուն եւ բարոյական ու նիւթական գոհողութիւններուն, մինչեւ որ Շրջանական ժողովը հարկադրուեցաւ տարուան մը համար քանի մը ընկերներ դուրս ձգել կազմակերպութենէն: Այսօր արդէն իրերու վիճակը հոն բաւական հանդարտած է եւ բաժնուողներու մեծաւոյն մասը՝ միացած:

Կազմակերպութեան այս նպաստաւոր պայմաններուն մէջ, պարզ էր որ աստիճանական բարեշրջութեան ենթարկուէր նաեւ հասարակութեան վերաբերումը՝ դէպի կազմակերպութիւնը: Այսպէս, Պալքանեան Շրջանի մէջ Դաշնակցութիւնը ըլլալով անբաղդատելիօրէն [աւելի] տարածուած, ուժեղ եւ կազմակերպուած՝ միւս կուսակցութիւններէն, հասարակութեան վստահութիւնը միշտ անոր կողմը կը հակի: Չէզոք, անտարբեր կամ պահպանողական, նիւթական օժանդակութեան մը պարագային կը նախընտրեն անպայման Դաշնակցութիւնը:

Կազմակերպութեան ծաւալումին եւ վարկի բարձրացման նուազ չեն նպաստած նաեւ այն կարգ մը ձեռնարկներն ու հաստատութիւնները՝ որոնք գոյութիւն ունին Պուլկարիայի քանի մը քաղաքներուն մէջ, ուր թարմ երիտասարդութիւն մը կայ. եւ այդ հաստատութիւնները, ամէնքն ալ, արդիւնք են անհատական-ընկերական ճիգերու: Այդ ազդակներն են — երգեցիկ-թատերասէրներ, ընթերցարաններ, մարմնամարզական, Կարմիր-Սաչի, զինավարժական եւ ուրիշ համանման խումբեր: Այս խումբերը, իրենց առաջադրած աշխատութիւններով, մէկ կողմէ ընկերներու ինքնագարգացման եւ ինքնապատրաստութեան գործին է որ կը սատարեն, միւս կողմէ ժողովուրդին մէջ վառ կը պահեն հայրենիքի դաղափարը ու զայն կը հետաքրքրեն հայ ցաւով: Այդ խումբերը կամ ընկերութիւնները՝ կազմուած ու առհասարակ մեր ընկերներէն, իրենց ունեցած գոյքերը հայթայթած են անհատական միջոցներով՝ կազմակերպութեան մնալու որոշումով սակայն: Համապատասխան միջոցներ ստեղծած են նաեւ Ռոմանիոյ մեր ընկերները՝ առհասարակ հաստատանքներ: Անոնք ալ տեղ-տեղ սրճարաններ հաստատած են իրենց նիւթական նպաստներով՝ նոյնպէս անոնց գոյքերն ալ կազմակերպութեան սեփականութիւնը ըլլալու որոշումով: Այս սրճարանները, այսպէս բսենք, զարիպներու օճախներն են. հոն կը հաւաքուին, հոն իրար կը գտնեն, հոն կը կարդան, հոն

իրարու ցաւ կը բանան եւ հոն կը ձգեն նաեւ իրենց սուրճի դրամը՝ արդիւնքը յեղափոխութեան յատկացրնելու համար, որոնք տարեկան 4-5000 Փր.ի բացառիկ հասոյթ մը կը ստեղծեն մեր շրջանի կազմակերպութեան անուակին:

Բնական էր, որ համեմատական չափով ուժեղնար նաեւ կազմակերպութեան նիւթական մասը: Եւ իրօք, կազմակերպութեան այս երեք տարուայ հասոյթները՝ բազմաթիւ անկէ առջի տարիներուն հետ, քառապատկուած են: Ներկայ տեղեկագրին մէջ կցուած հաշուական բլանկները — իւրաքանչիւր տարիինը առանձին — այդ բանը կ'ապացուցանեն: Հոս այսքան մը միայն ըսել կարելոր է, որ Պալքանեան Երջանը ունեցած է հետեւեալ մուտքի ընդհանուր գումարները — 1904էն 1905 (Վարդոյի օրով) տարուան մը ընթացքին մէջ՝ 17.944,72 Փր., 1905-1906 տարուան մը ընթացքին մէջ՝ 31.895, իսկ վերջին վեց ամսուան ընթացքին մէջ՝ 23.993 Փր.:

Բացի պարտադիր կամ հաստատ ամսավճարներէն, որ ամէն ընկեր պարտաւորուած է վճարել օրէնքի տրամադրութեան համաձայն, կազմակերպութիւնը կ'ունենայ նաեւ բացառիկ հասոյթներ, որոնք կը դոյանան հանդէսներէ, ներկայացումներէ, վիճակախաղերէ, հանգանակութիւններէ եւն.: Հանգանակութիւնները վերջին մէկ-երկու տարուան մէջ տեսակ մը տարեկան սովորութեան կարգ անցնել սկսան եւ տարուէ տարի աստիճանաբար աճելու վրայ են: Հանգանակութիւններուն կը մասնակցին հասարակութեան ամէն խաւերն ալ, հարուստ թէ էնաֆ, ինչպէս տեղ-տեղ նաեւ ընկերները, որոնց համար ալ պարտադիր բրաւ վերջին Արտակարգ Երջանական Ժողովը: Ի հարկէ, հանգամանքները, հանգանակողներու անձը, հեղինակութիւնը եւն. իրենց որոշ կշիռը կ'ունենան այս պարագաներուն մէջ: Հարուստները գրեթէ մեծ մասամբ կը մասնակցին հանգանակութիւններուն, բայց ո՛չ այն համեմատութեամբ՝ ինչպէս որ ցանկալի է. Պուլկարիոյ մէջ, աչքի զարնող հարուստի մը, օրինակի համար, տուածը տարին 300 Փրանքէն անդին չ'անցնիր: Ուժի գործածութիւնը, սպառնալիքը՝ որուն երբեմն դիմուած է, իր նպաստաւոր թէ աննպաստ արդիւնքը միանգամայն ունեցած է, նիւթական եւ բարոյական տեսակէտներով: Տեղն է ըսելու որ, այս տարուան հրամայողական պէտքերէն հարկադրուած, սովորականէն բաւական բարձր գումարներ պահանջուեցան եւ այդ պատճառ եղաւ, որ հարուստներու մեծամասնութիւնը ընդդիմանայ վճարելու եւ հանգանակութիւնները, շատ մը տեղեր, սկսուածին պէս ձգուին, սպասելով նոր տնօրինութեան մը կամ նպաստաւոր պարագաներու:

Նիւթական տեսակէտով՝ Ռումանիոյ մարմինները, շատ կարճ ժամանակի մը մէջ, բազմաամսաբ անց-

եալ տարիներու՝ քառապատիկ արդիւնք տալ սկսան, չնայած որ թէ՛ ընկերներու թիւով եւ թէ՛ որակով ու զարգացումով անհամեմատ քիչ են պուլկարայէն, եւ չունին իրենց ծոցը՝ զիրենք յուզող, փոթորիչ երիտասարդութիւն մըն ալ:

Կազմակերպութիւն եւ փրոփակմտ.— Բայց պէտք է խոստովանիլ, որ Պալքանեան Երջանը իր ներկայ վիճակին հասած է գրեթէ ինքնիրմէն, առանց արտաքին ճիւղերու եւ աշխատութիւններու: Եւ ատոր համար ալ կազմակերպութեան անդամակցիլը, կամ յեղափոխական դործին օժանդակելը, կարծես միայն արհեստաւոր կամ էսնաֆ զասակարգին ճակատադիրն է դարձեր: Կարող ձեռքեր պակասած են սկիզբէն մինչեւ վերջ եւ հետեւաբար լուրջ ջանքեր չեն եղած կազմակերպութիւնը ներքնապէս աւելի ուժով ցնելու եւ անոր մէջ առնելու՝ հասարակութեան ամէն զասակարգէն ալ անհատներ, զայն ժողովրդականացնելու համար: Միւս կողմէ, նոյն այդ պատճառով ընկերներու յեղափոխական դաստիարակութեան, մտաւորական զարգացման եւ ինքնազիտակցութեան անկարելի եղած է հոգ տանիլ եւ դարձնել զանոնք առհասարակ կազմակերպութեան եւ իրենց կոչումին աւելի զիտակից անդամներ:

Գործիչի մը անհրաժեշտութիւնը, որ տարիներէ ի վեր եւ ամէն Երջանական Ժողովի կողմէ շեշտուած է, մնացած է միշտ անիրադրոճելի եւ անլսելի: Տարուան մէջ հազիւ անգամ մը պատահած է, որ հանգանակութիւններու կամ ընկերական այս ու այն խնդրը կարգադրելու համար ընկեր մը զրկուի: Քաղաքներ կան, որ այդքանէն ալ զրկուած մնացած են: Եթէ այս պահանջին զոհացում տրուէր, այսօր, ապահովաբար, Պալքանեան Երջանը իր ներկայ ուժին կրկինը պիտի ներկայացնէր եւ ա՛լ աւելի ամուր հիմերու վրայ:

Ըլլա՛յ ընկերներու, ըլլա՛յ հասարակութեան մէջ, իրբեւ փրոփականտի միջոց, ունինք առայժմ միայն «Ռազմիկ»ը, որ հազիւ 15-16 ամսուան կեանք մը ունի. եւ սակայն անիկա իր ընդհանուր հանգամանքովը հետու է գործիչի մը դերը կատարելէ. այնպէս որ, գործիչի մը պակասը կը մնայ իրապէս զգալի պակաս մը: Ուստի մենք ալ մեր ձայնը կը միացնենք Երջանական Ժողովի կողմէ դրուած հարցին եւ կը խնդրենք Ընդհանուր Ժողովէն՝ նկատի ունենալ:

Գալով «Ռազմիկ»ին, անոր հրատարակութիւնը որոշուած ըլլալով 1905ի Երջանական Ժողովին յայտնուած ընդհանուր բաղձանքներուն համեմատ, նոյն տարուան Կեդր. Կոմիտէն իրականացուց՝ շրջաբերութեան հանելով բաժնետոմսեր եւ օգտուելով ընկեր Զարդարեանի ներկայութեան: Տարիուկէտուայ ընթացքին մէջ «Ռազմիկ»ի կատարած բարոյական դերը

ամէն կողմէ զնահատուեցաւ եւ իր ուղղութեամբ ու մտաւորական դործունէութեամբ շատ ջերմ ընդունելութեան մը հանդիպեցաւ ամէն տեղ, ինչպէս կը վերկայեն դեռ մինչեւ այսօր խմբագրութեան մէջ ստացուած դոհունակութեան բազմաթիւ նամակներ: Այս առաջին շրջանին մէջ, իրբեւ նոր ձեռնարկ՝ ենթարկուած ըլլալով բացառիկ ծախքերու, կազմակերպութեան 2500 Փր.ի փոխատուութիւն մը եղաւ: Յառաջիկայ տարուան պիտուէն հաշուուած է, որ պիտի գոցէ արդէն իր ծախքերը եւ դուցէ նաեւ վճարուի իր ունեցած պարտքերէն պոտիկ մաս մըն ալ:

Ընկեր Ռոստոմի կողմէ վեց տարի առաջ Ֆիլիպէի մէջ հիմնուած մասնաւոր վարժարանը տեղւոյն մէջ ուղղակի ունեցած է իր օգտակարութիւնները: Վարժարանը ծառայած է իրբեւ խումբերու հաւաքատեղի եւ փրոփականտի միջոց: Հաստատութիւնը սկիզբէն մինչեւ հիմա կը կառավարուէր անհատական ջանքերով ստեղծուած նիւթական միջոցներով եւ անհատական անտեսութեամբ՝ պրն. Պիոնեանի: Այդ միջոցները հետզհետէ թուցան եւ սպառեցան: Ֆիլիպէի ընկերները, զոյալով հաստատութեան կարեւորութիւնը եւ ակնատես [ըլլալով] անոր տնտեսական վիճակին, վերջիններ Երջանական Ժողովին հարց դրին՝ շրջանի ընկերներու ուշադրութիւնը հրաւիրել եւ անոնց նիւթական անակցութեան պէտքը շեշտել: Երջանական Ժողովը յանձնարարած էր ընկերներուն՝ բացառիկ միջոցներ ստեղծել եւ օժանդակել, բայց ցարդ որեւէ դրական արդիւնք առաջ չեկաւ. մինչդեռ վարժարանը այդ յոյսերուն կոթնելով վերաբացուեցաւ եւ այսօր նիւթական աննախանձելի կացութեան մը մէջ է, նոյնիսկ տարեշրջանը չկարենալ բոլորելու վտանդին ենթարկուած, եթէ հետուէն կամ մօտէն խոստացուած այդ անակցութիւնները չիրականանան:

1904էն առիւն, Պալքանեան Երջանը ունեցած է երեք Երջանական Ժողովներ — 1905 Յունուարին, որ տեւած է 18-20 օր, 1906 Ապրիլին՝ նոյնքան տեւողութեամբ եւ վերջին արտակարգ Երջանական Ժողովը՝ 1906 Դեկտեմբերին, որ նոյնպէս տեւած է 22 օր: Երեք Երջանական Ժողովներու կողմէ ալ ընտրուած են օրինաւոր Կեդր. Կոմիտէներ՝ որոնք իրենց կարողութեան սահմանին մէջ ջանացած են ու կը ջանան սերտ յարաբերական կապ պահել ընկերներու հետ, հոգ տանիլ շրջանի կազմակերպութեան վրայ: Կեդր. Կոմիտէները, Արեւմտեան Բիւրոյի անհոգութեան պատճառով, մասնաւորապէս այս վերջին տարին, անգիտակ մնացած են Երկրի յեղափոխական կեանքին եւ կազմակերպութեան ներքին վիճակին մասին, եւ այդ բանը բնականաբար անզրադարձած է շրջանի մարմիններուն: Տարուան մը ընթացքին մէջ, օրինակի համար, Արեւմտեան Բիւրոն ոչ մէկ կանոնաւոր շրջաբերական չէ ուղարկած Կեդր. Կոմիտէին, հակառակ որ այդ բանը

պարտադիր էր կազմակերպական կանոններով. այս զանցառութիւնը պատճառ եղած է, որ Կեդր. Կոմիտէն ալ իր կարգին նոյն վերաբերումը հարկադրուի ունենալ իր մարմիններուն հանդէպ: Վերջին Արտակարգ Երջանական Ժողովը, նկատի առնելով այս աչքառու զանցառութիւնը, իր զժգոհութիւնը կը յայտնէր Արեւմտեան Բիւրոյին:

Վերջին երկու Երջանական Ժողովներուն մէջ զրուեցաւ ներքին կանոնադիր մը — որմէ մէկ-երկու օրինակ կը ներփակենք — արդիւնք՝ կեանքի պահանջներուն ու դէպքերուն, որուն չզոյութեան պատճառով անցեալի մէջ թիւրիմացութիւններ, անկարգապահական դէպքեր ու զեղծումներ երեւան կու գային:

Ձեղծումներ.— Եթէ մէկ կողմէ դործիչի եւ ուրիշ յարակից պակասներ արդէլ կը դառնային շրջանի կազմին արագ եւ բազմալի համեմատութեամբ աճուածին, միւս կողմէ մէկ-երկու կարեւոր դէպքեր եկան նոյնիսկ հակահարուած տալու:

Բացի այս կամ այն մարմինն մէջ պատահած նիւթական շատ չնչին շեղումներէն, որոնք ամէն կեանքի մէջ սովորաբար կրնան պատահիլ, երեք տարուան ընթացքին մէջ երկու խոշոր զեղծումներ պատահած են Պալքանեան Երջանին մէջ.

ա. Քոնսթանցայի մէջ 1500 Փր.ի զեղծում մը՝ նախկին ընկերով մը, Գրիգոր Պաշտուրեանի կողմէ, բ. Վարդոյի 6000 Փր.ի զեղծումը, որուն եկաւ աւելնալ Կովկասէն անզուլութեամբ զրկուած 6000 Փր.ի գումարն ալ:

Գրիգոր Պաշտուրեան, օգտուելով օրէնքներու բացակայութենէն եւ իր պաշտօնակից ընկերներու վրատահութենէն ու միամտութենէն, կազմակերպութեան դրամներէն 1500 Փր. կը ծախէ իր անհատական պէտքերուն: Ամիսներ վերջը, Կեդր. Կոմիտէի նամակներուն վրայ, ընկերները կը սթափին եւ հաշիւ կը պահանջեն, ուրկէ կը պարզուի իրողութիւնը ու կը ներկայացուի 1906 Ապրիլի Երջանական Ժողովին: Տեղւոյն ընկերները կը մտածեն կանխաւ պարտամուրհակ մը ստորագրել տալ: Երջանական Ժողովը կ'որոշէ խիստ կերպով պահանջել սոյն գումարը, հակառակ պարագային մահուան պատիժ սահմանելով: Բայց Գրիգոր Պաշտուրեան արդէն 5-6 ամսուայ ընթացքին մէջ 1000 Փր.ը կը փութայ վճարել, մնացած 500ն ալ վճարելու խոստումով: Այնպէս որ, այդ խնդիրը արդէն կէս մը կարգադրուած կարելի է նկատել, քանի որ յոյս ունինք՝ որ կարելի պիտի ըլլայ մնացած գումարն ալ քիչ ժամանակուան մէջ զանձել:

Վարդոյի խնդիրը իր իսկութեամբ ու ծագումովը արդէն յայտնի է, մանաւանդ որ այդ խնդրոյն վերաբերեալ բոլոր տղիւմաններն(2) ալ արդէն զրկած ենք Ժողովի զննութեան:

Վարդոն մերժած է կազմակերպութեան դրամը տալ Երջանական Ժողովի կողմէ նշանակուած ընկերոջ, յանձնելով անոր պատասխան մը՝ որ իր դատաւճիռն իսկ է: Կեդր. Կոմիտէի եւ Վարդոյի բանակցութիւններէն ետքը, Կեդր. Կոմիտէն զայն կազմակերպական կանոններու 127րդ յօդուածի տրամադրութեան համաձայն Պալքանեան Երջանի ընկերական շարքերէն դուրս կ'ընէ եւ այս բանը կ'իմացնէ ընկերներուն, միաժամանակ խնդիրը իսկոյն տեղեկացնելով Արեւմտեան Բիւրոյին, որ պէտք է այս վերջինը Խորհուրդի քննութեան ենթարկէ, որ այդ ատեն կը շարունակէր իր նիստերը: Բիւրոն՝ կազմական կանոններու 129րդ եւ յարակից յօդուածները ցոյց կու տայ եւ կը յանձնարարէ նոր Երջանական Ժողով գումարել, մեղադրելու կանչել՝ անոր բացատրութիւնները լսելու համար եւ անկէ ետք այդ խնդիրը կամ Ժողովին որոշումը ենթարկել Խորհուրդի քննութեան կամ վաւերացման: Որովհետեւ պատգամաւորները դեռ նոր ցրուած, մէկ-երկուքը նոյնիսկ տեղ հասած չէին ու կազմն ալ Վարդոյի Կեդր. Կոմիտէի օրով տեղի ունեցած անհոգութիւններէն եւ դիտումնաւոր կարգադրութիւններէն թուլցած, անկարելի կ'ըլլայ կրկին անգամ անմիջապէս Երջանական Ժողով գումարել, հետեւաբար խնդիրը կը մնայ յաջորդ Ժողովին, որուն որոշումները արդէն առանձին զրկած ենք: Ինչպէս յայտնի է, Բիւրոյի կողմէ «Իրօշակ»ով եղած յայտարարութիւնն ալ անհետեւանք մնաց. մենք պոնէ չենք ալ պիտի թէ՛ Բիւրոն ի՞նչ մտադրութեամբ իր յայտարարութեան մէջ եւ հրապարակով պայմանաժամ տրուաւ Վարդոյին, երբ այդ պայմանաժամէն ասդին կարծենք տարին ալ անցաւ:

Յանձնելով Վարդոյի խնդիրը եւ այդ առթիւ կայացած որոշումներն ու գոյութիւն ունեցող բոլոր տողիւմանները Ժողովի ուշադրութեան, կը պահանջենք խիստ եւ կարուկ որոշում:

Մակեդոնացիներու հետ յարաբերութիւն.— Այնքան կարեւոր պէտք մը, օգտակար կազմակերպութեան եւ յեղափոխութեան շահերու տեսակէտէն, անհրաժեշտ՝ Պալքանեան Երջանի մեր կազմին համար, մնացած է զրեթէ թոյլ ու անմշակ վիճակի մը մէջ՝ յարմար ընկերոջ մը չդոյութեան սլատառով: Ընկեր Ռոստոմի այս շրջանը գտնուած ատեն այդ յարաբերութիւնները լաւ եւ սերտ ընթացք մը ունէին: Անկէ ետք ընդհատուեցան եւ պէտքի մը ատեն միայն յարաբերուեցանք: Վերջին հինգ-վեց ամսուան ընթացքին մէջ, ընկեր Անդրանիկի ներկայութիւնը եւ այդ առթիւ ըստեղծուած ձեռնարկները վերստեղծեցին նոր եւ սերտ յարաբերութիւն: Բայց այդ յարաբերութիւնները տեսական եւ լաւ հողի մը վրայ դնել կարեւոր է, քանի որ անկէ ետքը եւ ամէն պարագայի մէջ գործ պիտի

ունենանք մակեդոնացիներուն հետ: Արդէն այդ դործին համար ընկերոջ մը ներկայութիւնը կարեւոր է, եւ այդ ընկերը կ'ըլլայ նաեւ Երջանի գործիչը:

Զինուորական վարժարան.— Մեր կազմակերպութեան պատմութեան մէջ գուցէ միակ դրական եւ նրպատակայարմար գործն է, որը յղանալու եւ գործադրութեան մէջ դնելու նախաձեռնութիւնը վիճակուեցաւ Պալքանեան շրջանին:

Գաղափարը յղացուեցաւ 1906 Ապրիլի Երջանական Ժողովին մէջ, բայց ներկայէն խիստ շատ սահմանափակ ծրագրով եւ պիւտճէով: Բոլորովին անակնկալ, բայց շատ բեղմնաւոր գուզադրութեամբ մը, անցեալ տարուայ կիսուն ընկեր Անդրանիկ այցելեց մեր շրջանը. այս առիթով տեսակցութիւններ ունեցաւ պուլկար պետական կարեւոր անձնաւորութեանց, գինուորական նախարարին եւ մակեդոնացի ընկերներուն հետ, որոնց արդիւնքը եւ ապագայ կենսական ծրագրերու պահանջները եկան ընդլայնելու եւ լրացնելու միանպամայն Զինուորական վարժարանի մեր ունեցած առաջադրութիւնը: Այսպէս դիւրութիւններ ձեռք բերուեցան ու հիմնուեցաւ Զինուորական վարժարանը Պուլկ. Զինուորական նախարարութեան տնօրինութեամբ, ուր 50 ընկերներ կը կրթուին արդէն սպայից վարժարանի յատուկ ծրագրով: Աշակերտները մինչեւ Յունիս պիտի աւարտեն իրենց դասընթացը:

Ասոնցմէ զատ արտօնութիւն ձեռք բերուեցաւ 20 ընկերներ ձրիօրէն կրթելու համար Պուլկար Սպանբու պետական կանոնաւոր վարժարանին մէջ:

Մեր կողմէ հիմնուած վարժարանին խոշոր ծախքը Պալքանեան Երջանը ինքնիրեն չէր կրնար հոգալ բնականաբար, իր համեմատաբար սահմանափակ պիւտճէով: Որովհետեւ Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէն ալ դեռ անցեալ տարուան խոստացած էր նմանօրինակ ձեռնարկներու համար բերել իր օժանդակութիւնը, հարկ եղածը տեղեկագրուեցաւ հոն, պիւտճէին մէկ մասն ալ Արեւելեան Բիւրոյի կողմէ հոգացուելու յոյսով: Ամերիկան սիրայօժար ընդունեց Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէի առաջարկը, իսկոյն պաշտօն տալով իր պատգամաւոր ընկերներուն՝ որ գործակցին ու առանձին խորհրդակցութիւններ ունենան: Ուստի մէկ կողմէ բանակցութիւնները սկսան առաջ տարուիլ այս հարցին հետ ուղղակի-անուղղակի կերպով առնչութիւն ունեցող մարմիններուն ու անձնաւորութեանց հետ, միւս կողմէ ձեռնարկուեցաւ նախապատրաստութեանց: Զեռնարկին բարդ եւ ծանր պարագաներուն վրայ մանրամասնել աւելորդ է:

Ամերիկայի Պատգամաւոր ընկերներէն եւ Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէէն ու ընկեր Անդրանիկէ կազմուած խառն Ժողովով մը որոշուեցաւ վարժարանին ընդհ. վարչութիւնը պահել Կեդր. Կոմիտէի ձեռքը,

իսկ նախապատրաստութեանց եւ նիւթական տնտեսութիւնն ալ մասնաւոր յանձնարարութիւն մը ձեռքը, որ կազմուած էր ընկեր Անդրանիկէ, ձեւալեանէ եւ Ալաճահանէ: Այս վերջինը այդ նպատակով զրկուեցաւ Կովկաս, յանձնարարուելով անոր նաեւ Ընդհանուր Ժողովի փութացման աշխատիլ, որ կ'ուշանար զայթակղիլ յամառութեամբ մը:

Ընդհանուր պիւտճէ նախատեսուեցաւ թէեւ 50.000 Ֆրանք, բայց այդքան գումար մը մինչեւ ներկայ թրուականը արդէն ծախսուած է եւ մինչեւ ձեռնարկին աւարտումն ու աշակերտները իրենց որոշուած տեղերը ճամբուելը՝ նոյնքան կամ գուցէ քիչ մը պակաս գումարի մըն ալ պէտքը կը զգացուի: Մինչեւ հիմա՝ ծախսուած գումարներուն միայն 2000 Ֆրանքը Արեւմտեան Բիւրոն տուած է, մնացածը Պալքանը եւ Ամերիկան հոգացած են: Իրամական անմիջական եւ ստիպողական պէտքը մեղ կը հարկադրէ հարց բարձրացնել Ընդհանուր Ժողովին առջեւ, որպէսզի Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոնները որոշ պարտաւորութեան մը տակ դրուին՝ մնացած ծախքերը իրենց վրայ առնելու համար, քանի որ չենք պիտի ի՞նչ անծանօթ պատճառներէ առաջնորդուած՝ Արեւելեան Բիւրոն այս կարգի կենսական ձեռնարկի մը չուզեց միացնել իր նիւթական եւ բարոյական օժանդակութիւնը, որուն համար նոյնպէս Պալքանի Արտակարգ Երջանական Ժողովը կը յայտնէ իր դժգոհութիւնը, որուն կը կցենք մերն ալ:

Դառնալով վարժարանի ներքին կազմին, Զինուորական-Ուսումնական Մարմինը կազմուեցաւ Պ. Պ. Բաշիտէ, Քահիթէն Պօղոյեանէ, որոնց առաջինին՝ Բաշիտի ամսականը, 200 Ֆրանք, նոյնպէս վարժարանի պիւտճէէն պիտի հոգացուի:

Որպէսզի ձեռնարկէն օգտուին Դաշնակցութեան բոլոր շրջանները, դիմում եղած է Կովկաս, Եգիպտոս, Ամերիկա եւ Պալքանի մարմիններուն, յարմար ընկերներ ուղարկելու: Ցարդ արդէն Ամերիկան զբրկած է 9-10 ընկեր, Եգիպտոս՝ 1, Պալքանեան Երջանը՝ 9-10, մնացածներն ալ Կովկասը: Աշակերտներութիւր արդէն լրացած է եւ դասախօսութիւնները սկսած են 2 ամիսէ ի վեր՝ երկու դասընթացքի բաժնուած: Վարժարանը այս պահուս ներքին փոփոխութեան եւ կատարելագործութիւններու պէտքը ունի, որոնց մասին ալ հարկ եղած հոգածութիւնը ի գործ պիտի դրուի:

Մինչեւ այսօր Սպայից վարժարանը մտնելու համար երեք ընկերներ միայն եկած են Կովկասէն, որոնք հոն կ'ուսանին: Եթէ մեր Կովկասի ձեռնհաս մարմինները բաղձացուած կարեւորութիւնը տային նաեւ այս ձեռնարկին, եթէ ոչ 20, գոնէ 10-15 ընկեր ալ կարելի պիտի ըլլար պատրաստել Սպայից վարժարանին մէջ:

Կովկասի ընկերներուն յանձնարարութիւնով, 7-8

ընկերներ ալ Ֆիլիպպի արհեստանոցի մը մէջ ուղարկուելու կը վարժուին հերթով, որոնցմէ 2 ընկերներ այս օրերս արդէն մեկնեցան Կովկաս՝ անկէ անցնելու համար Պարսկաստան. մնացածներն ալ քանի մը ամսուայ ընթացքին մէջ ի վիճակի կ'ըլլան մեկնելու: Այս ձեռնարկն ալ ամսական առնուած 3-400 Ֆրանքի կը նստի մեր կազմակերպութեան սնտուկին, որ արդէն առանց անոր ալ անկարող է Զինուորական վարժարանի պէտքերուն հասնիլ:

Այս հաստատութիւններուն՝ այս կամ այն ձեւին տակ տեսական հանգամանք մը տալու իրաւունքը ու այդ առթիւ հարկ եղած տնօրինութիւնները ընել կ'իշխնայ Ընդհանուր Ժողովիդ:

Աւելորդ չենք սեպեր ծանօթացնել աշակերտներու ընդունելութեան պայմանները՝ որոնք մեր նպատակին եւ Ժողովիդ որոշումներուն հետ անմիջական կապ ունին եւ գուցէ այդ տեսակէտին մէջ կը կազմեն գլխաւորը:

Զինուորական վարժարանի հաստատութեան ձեռնարկելով, պարզ է, որ մեր եւ մեզի հետ գործակցող մարմիններուն և ընկերներուն նպատակն է եղած պատրաստուած ուժեր հասցնել՝ Տաճկահայաստանի յեղափոխութեան համար: Եւ պարզ էր նոյնքան, որ հոն մտնող աշակերտներէն ստնուէին որոշ խոստումներ՝ այդ նպատակով: Ուստի պատրաստուեցաւ բանաձեւ մը, որով աշակերտները որոշ պարտաւորութեան տակ կ'իյնային: Առաջին անգամ Կովկասէն Պուլկարիա հասնող ընկերներուն մէկ մասը չուզեցին ստորագրել այդ թուղթը: Ասոր վրայ բանաձեւը փոխուեցաւ եւ խմբագրուեցաւ այնպէս մը՝ որուն համաձայն ստորագրողները կը խոստանային Ընդհանուր Ժողովի կողմէ եղած տնօրինութիւններուն եւ ընտրուած Զինուորական Խորհուրդի կարգադրութիւններուն հպատակիլ: Այնքան բանաւոր այս առաջարկն անգամ ստորագրուիլ մերժուեցաւ նոյն ընկերներէն, մինչդեռ վերջը տեսանք, որ Կովկասի մեր ընկերները աւելի որոշ եւ խիստ պայմաններ ստորագրել տուած էին յաջորդաբար զրկուած ընկերներուն:

Այսպէս ուրեմն՝ պատրաստուող 50 աշակերտները պիտի պտնուին Ժողովիդ տրամադրութեան տակ եւ պիտի հպատակին դժուած օրէնքներուն: Այս կարեւոր պարագան կը յանձնենք Ժողովիդ ուշադրութեան:

Վարժարանի շրջանը աւարտելէն ետք, երբ հաստատութիւնը փակել հարկ ըլլայ, շարք մը առարկաներու հետ, որոնց վաճառումէն գուցէ գոյանայ 3-4000 Ֆրանքի գումար մը, պատրաստ պիտի ունենանք 50 մանլիխեր (?) կանոնաւոր հրացան:

Փոխադրութեան հարց.— Այս վերջին տարուան մէջ, Պալքանեան Երջանի Կեդր. Կոմիտէն զբաղած է նաեւ փոխադրութեան հարցով, որովհետեւ կովկաս-

եան ղէպքերը այս տարի աւելի հարկեցուցիչ կը դարձրնէին զայն: Այդ նպատակով ընկերները զրկուեցան մէկ-երկու անդամ՝ Վառնա, Գուրկազ, Կալաց, Օտե-սա՝ միջոցներ ուսումնասիրելու համար: Դժբախտաբար զործ դրուած ջանքերը արդիւնաւոր չեղան կարգ մը պատճառներով՝ որոնցմէ մէկը, կառավարական խտուութիւններու հետ, Կովկասի գլխաւոր նաւահան-գիտներուն, ինչպէս նաեւ Կալացի մէջ՝ յատուկ այս նպատակին համար մարմինի մը պակասութիւնն էր:

Պատրաստի ռազմամքերք.— Ձինուորական վարժարանի պատրաստի հրացաններէն եւ ուրիշ ռազմական առարկաներէն զատ, անցեալ տարուան մէջ ընկեր Անդրանիկի ձեռքով՝ գնուած է 560 շէ. 60-000 հատ զատարկ փամփուշտ՝ 870 Փրանք արժողութեամբ, 4 հատ փամփուշտի մեքենաներ, իրենց ամբողջ կազմը-ւածքով, 1000-1200 Փրանք արժողութեամբ: Ասոնցմէ զատ մեր շրջանին մէջ պահուած են Պոլսոյ մահափոր-ձի ատենէն մնացած բաւականաչափ պայթուցիկ նիւթեր, Արեւմտեան Բիւրոյի կողմէ գնուած 300 շէլո մե-լինիթ՝ որ պահուած է Սոփիայի մէջ, ինչպէս նաեւ Արեւելեան Բիւրոյի համար եւ Արեւմտեանի յանձ-նարարութեամբ գնուած 8000 Փրանքի ելեկտրական բարդեր եւայլն, որոնց մէկ մասը Սոփիա կը մնայ, մէկ մասն ալ Ռուսճուք:

Յարաբերութիւն Երկրի հետ.— Պալքանեան Շըր-ջանը, սկիզբէն մինչեւ հիմա, իբրեւ Երկրի զանազան կէտերուն դրացի վայր, այս ու այն առիթներով ունե-ցած է իր յարաբերութիւնները: Պոլսոյ վերջին մա-հափորձին ատեն՝ ունեցաւ նշանակելի դեր մը: Իսկ այս վերջին տարուան մէջ, Կեդր. Կոմիտէի ուղղակի եւ պաշտօնական հողի վրայ յարաբերութեան մտած է Պոլսոյ եւ Ոսկեհանքի տեղական կոմիտէներուն հետ եւ անոնց նիւթական կամ բարոյական պէտքերուն բա-ւարարութիւն տուած՝ իր կարողութեան սահմաննե-րուն մէջ: Վիշապի եւ Ոսկեհանքի տեղեկագրերը, ո-րոնք մեղի զրկուած են, կը ներկայացնեն ժողո-վիդ(3):

Ոսկեհանքը, ինչպէս կը տեղեկանանք իրենց նա-մակներէն, իր կողմէ պատգամաւոր ընտրած է ընկեր Անդրանիկը(4), որ զուցէ ցարդ մեկնած ըլլալու է Ե-գիպտոսէն:

Յարաբերութիւն հաստատած ենք նաեւ Սամսոնի, Կիլիկիոյ եւ Պէլլուսի հետ: Ջանքեր կ'ըլլան մասնա-ւորապէս Սամսոնի մէջ հաստատուն կազմակերպու-թիւն մը յառաջանելու, ապագայ յայտնի եւ հոյա-կապ ծրագրի մը զործադրութեան համար, որուն մա-սին արդէն ընկեր Անդրանիկ եւ Ջարդարեան բերա-նացի եւ մանրամասն կը խօսին:

Այս միջոցին, Կիլիկիոյ մեր յարաբերուած ընկեր-

ներն ալ իրենց տեղեկագիրը պատրաստելու վրայ են, զոր ստանալնու արդէն կը զրկենք:

Ջանացած ենք կարելի եղածին չափ «Իրօշակ» եւ «Ռազմիկ» ներմուծել Երկրի այդ կէտերուն մէջ: Պա-հանջ կ'ըլլայ նաեւ Դաշնակցութեան հրատարակու-թիւններն ալ ունենալու, որոնցմէ պիտի զրկենք բա-ւականաչափ քանակութեամբ՝ յառաջիկային:

Պարբերաբար, Պոլսոյ եւ Իզմիրի բանտարկեալնե-րուն նպաստներ զրկած ենք, որոնց քանակութիւնը պի-տի տեսնուի մեր հաշուեկշիռէն:

Կէտ մը՝ որուն վրայ կը հրաւիրենք ժողովիդ ու-շաղրութիւնը, այդ ալ յիշեալ վայրերուն մեր ընկիւթ տարեկան փճարումներու քանակութեան եւ պարագա-ներու ճշդումն է, պատասխանատուութիւններն ու պարտականութիւնները փոխադարձ եւ որոշապէս ըմ-բռնելու համար:

Երկիր դրկուած ուժեր.— Անցեալ մէկ-երկու տար-ուան մէջ, մեր շրջանէն մեկնած են Երկիր երթալու համար՝ 7-8 ընկերներ, սորվելով հոս հարկ եղած մաս-նագիտութիւնները: Այդ ընկերներէն ոմանք այժմ Կով-կաս կը գտնուին, ոմանք անցած են Պարսկաստան կամ Երկիր, որոնց ամէնն ալ իրենց յայտնի տեղերը գրա-ւած են զործի ասպարէզին մէջ:

Այսօր Պալքանեան Շըրջանէն կարելի է հաւաքել, եթէ հարկ ըլլայ, 80-100ի չափ քիչ թէ շատ կուուելու ընդունակ եւ զոհուելու պատրաստ երիտասարդութիւն մը: Իսկ առանձնապէս Երկիր անցնելու համար՝ հարց զրուած է Արտակարգ Պատգմ. Ժողովին հետեւեալ ըն-կերներուն համար, որպէսզի ներկայացնենք ժողովիդ ուշաղրութեան.—

Ռուսճուքէն՝ Մանուկ Գուլազողեան (ուսուցիչ), Օր. Ջապէլ Պալճեան (ուսուցչուհի). Եւսուլայէն՝ Նի-կոլ Դալէնտէրեան (ուսուցիչ). Ֆիլիպէէն՝ Բ. Ջոր-եան՝ Մեծ Հայքի համար (Կեդր. Կոմիտէի ընկեր), Սեղրակ Թոխաճեան, Օր. Պերճուհի Պարտիզեան եւ Թազուհի Արապեան (ուսուցչուհի)(5):

Պարագայ մը, որուն վրայէն չենք ուզեր լուռ անցնիլ:

Պալքանեան Շըրջանէն զրկուած ուժերը, բոլորն ալ, Հայաստան անցնելու նպատակով ճամբայ ելած են եւ այդ նպատակով ալ կազմակերպութիւնը անոնց վրայ ծախքեր ըրած է, մինչդեռ անոնցմէ մաս մը մին-չեւ հիմա Կովկասի մէջ վար կը զրուին ենթականե-րուն կամքին հակառակ: Ուստի կը պահանջենք որ, թէ՛ մեր շրջանին զրկուած նախկին ուժերու եւ թէ՛ վերոյիշեալներու մասին — եթէ ընդունուի անոնց Եր-կիր մտնելու առաջարկը — որոշ կարգադրութիւն մը ըլլայ իրենց նպատակակէտին հասնելու համար: Այս զանցառութիւնները նոյնիսկ պէտքը կը զգացնեն, որ պահանջին չափով որոշ թիւ մը սահմանուի, Կեդր.

Կոմիտէն ալ ըստ այնմ վարուելու եւ ըստ այնմ պա-տասխանելու համար եղած դիմումներուն:

Կազմակերպութեան արդի ներքին վիճակին մա-սին:— Շըրջանական ժողովի այդ առթիւ տուած որո-շումները, որոնք մեր ալ կարծիքներն են, արդէն կու գան հաստատելու մեր շրջանի հայեացքները, որ ո'րեւէ ճիշդաւորում չունի եւ ընդհանուրինն է: Պա-հանջելով անոնց ամէն մէկ կէտերուն լուրջ նկատա-նութիւնը, աւելորդ կը սեպենք մեր կողմէ որեւէ ման-րամասնութիւն: Ընկեր պատգամաւորներու ուշաղրու-թիւնը կ'ուզենք կեղորոնացած տեսնել գլխաւորապէս այն կէտին վրայ, որ հրապարակ ելած հարցերն ու սկզբունքները իրենց էութեամբ ա'յնքան փափուկ են եւ կազմակերպութեան ուղղութեան, ոգիին ու նպա-տակին վրայ ծանրօրէն ներգործելու տեսակէտէն ա'յն-քան մտահոգիչ, որ կարելի է կարծիքները համերաշ-խեցնել եւ որոշումները տալ ձայնի բացարձակ միա-ձայնութեամբ, եթէ չենք ուզեր որ կազմակերպութեան ապագան վտանգենք եւ Հայ Յեղափոխութեան համար դժբախտ դրութիւն մը ստեղծենք: Յետոյ, կը պահան-ջենք, որ սկզբունքային հարցերու շուրջ տրուած ո-րոշումները հրապարակուին «Իրօշակ»ի մէջ, իւրա-քանչիւր մարմին կամ անհատ ընկեր իր գիւրքը կարե-նալ ճշդելու համար:

Ընկերական բարեւեներով՝
Հ. Յ. Դ. ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ
(ԿՅԻԲ)

- (1) Կը գործածուէր երբեմն, գործածուած է նաեւ այստեղ՝ «Շըրջանային ժողով»ի իմաստով. այլ առիթներով՝ փոխարինած է նաեւ Ռայոնական բառը (համի մը Կ. Կոմիտէներու ներկայա-ցուցիչներու հաւաքական ժողով):
- (2) Փաստաբույժքեր:
- (3) Իզմիրի (Ոսկեհանք) տեղեկագիրը կը տրուի առանձին. դժբախտաբար, սակայն, վիշապէն (Պալիս) ոչինչ կը գտնենք 4րդ Ընդհանուր ժողովի քաղաքաբաններուն մէջ (բացի, ածուշտ, Յուցակաճ Մարմին ճոխ քաղաքաբան):
- (4) Իզմիրի Անդրանիկը չէփոքել Սասնոյ հայրուկապետին հետ, որուն մասին բազմիցս խօսուած է նաեւ ներկայ տեղեկա-գրին մէջ:
- (5) Կրնայ ըլլալ նաեւ Պապեան կամ Սրապեան:

2.— ԿԻՍԱՄԵԱՅ ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
Հ. Յ. Դ. ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ
1907 Յունուարեմ-Օգոստոս

Նամակի մեծ չափի 13 գոյգ քերթերէ կարուած տետրակ. տե-ղեկագիրը կը գրուէ 23 քերթ, գրուած՝ մէկական երես. սեւ խը-մբաստիպ:
Ստորագրութիւն՝ Հ. Յ. Դ. Պալքանեան Կեդրոնական Կո-միտէ» եւ կնիք:
Քաղաքաբան մէջ գտնուած օրինակի ա. էջին վրայ սեւ մե-

լանով մակագրուած է Հ. Յ. Դ. Արեւմտ. Պիւսոն», եւ կարմիր մատիտով՝ «Ստ. 27 Սեպտ. 1907»: Բովանդակութեան կը եւ-տեւցուի, որ տեղեկագիր-շրջաբերակամը ուղղուած է Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէութեան բոլոր խումբերուն:

Ընկերներէ՛ր,

Կազմակերպական զործերու բաւական բարդ եւ արտակարգ պարագաներով շրջապատուած շրջանի մը սկիզբն էր որ Կեդր. Կոմիտէն պարտականութեան դը-լուի կը կանչուէր:

Մէկ կողմէ Ձինուորական վարժարանը, հազիւ իր սկզբնաւորութեանը մէջ, դեռ ուղղակի ենթարկուած չէր Կեդր. Կոմիտէի քոնթրոլին, քանի որ մինչեւ այն ատեն նախապէս բնորոշուած Գործադիր Յանձնախում-բին ուղղակի տնօրինութեան եւ հսկողութեան տակ էր, միւս կողմէ Ընդհանուր Ժողովի բացումը հարկա-դրական կը դարձնէր պատրաստել շրջանի երեք տար-ուան տեղեկագիրը՝ որոնց մասին, դժբախտաբար, նախորդ Կեդր. Կոմիտէի կողմէ ոչ մէկ նախապատ-րաստութիւն տեսնուած էր:

Այս ծանրագրաւ օրերուն՝ աւելորդ մտահոգու-թիւն մըն ալ Ֆիլիպէի կարգ մը ընկերներու շրջանա-կին մէջ արհեստականօրէն արծարծուած անհարկի խնդիրները կը կազմէին, արդիւնք՝ վերջին Շըրջանա-կան ժողովին մէջ պարզուած իրողութեանց, որոնք մութ թէ յայտնի ճամբաներով ծառայեցին միմիայն մաս մը ընկերներու բարոյական տրամադրութիւնը թուլցնելու եւ կազմակերպութեան հմայքին դպչելու:

Ահա՛ այս բացառիկ բոլորներուն էր նաեւ, որ ըն-կեր Ջարդարեան կը մեկնէր Վիեննա՝ մասնակցելու Ընդհանուր Ժողովին, ընկեր Մարտիկ Ձինուորական վարժարանի վայրը՝ անձամբ յանձանալու կարգ մը բարոյական եւ նիւթական անյետաձգելի զործեր, իսկ ընկեր Ալաճաճեան կը ներկայացնէր իր հրաժարակա-նը՝ որը պատճառաբանող հանդամանքներուն վրայ չենք ուզեր հոս ծանրանալ այժմ:

Հետեւաբար՝ ամբողջ շրջանի զործերուն կեղրո-նական ծանրութիւնը ինկած էր երկու ընկերներու վը-րայ, որոնք ստիպուած էին օրուան ընթացիկ բազմա-թիւ զործերուն ընթացք տալ եւ միւս կողմէն ծանրա-կշիռ հարցերու մասին ալ տեսականապէս բացակայ ե-ղող երկու ընկերներուն խորհրդակցութեանը դիմել, ինչ որ, բնականաբար, նոր ծանրութիւն մը եւ աւե-լորդ աշխատանք կը բարդէր՝ արդէն առանց անոր ալ Կեդր. Կոմիտէի չափազանց խճողուած պարագմունք-ներուն վրայ:

Կեդր. Կոմիտէի կազմը ամբողջացնելու համար՝ առաջին օրէն իսկ շրջանին ներկայացուցինք, ներքին կանոնագրի տրամադրութեան համաձայն, երկու ընտ-րելիներու անուններ, սպասելով անհամբեր քուէներու հաւաքական արդիւնքին: Յաւ է ըսել, որ մեր շրջա-

նի մարմիններէն մեծազոյն մասը, յաճախ ա՛յնքան բծախնդիր իրենց իրաւունքներուն նկատմամբ, անհասկնալի զանցառութեամբ մը ամիսներով յետաձգեցին իրենց քուէի առաջումը, որով կրկին ու կրկին մեր թախանձանքներէն ետք, հազիւ կարելի եղաւ Յունիսի 1ին կազմին որոշեալ թիւը լրացնել:

Ինչպէս յայտնի է, Արտակարգ Շրջանական Ժողովը, նկատի ունենալով այս տարեշրջանի մասնաւորապէս բացառիկ դրազմանց եւ Կեդր. Կոմիտէի վրայ իր կողմէ դրուած խտտապահանջ պարտաւորութեանց բնութիւնը, որոշած էր Կեդր. Կոմիտէի կազմին մէջ ունենալ վճարովի քարտուղար մը: Այդ պաշտօնը նոյն ինքն Շրջանական Ժողովի թախանձադին ստիպումովը յանձն առաւ ընկեր Մարտիկ: Սակայն իրերու բռնադատութեամբն իսկ, ընկեր Մարտիկ գրեթէ իր բոլոր ժամանակը յատկացուց Ձինուորական վարժարանի գրադմանց եւ նշանակուած քարտուղարութիւնը իրապէս գոյութիւն չունեցաւ: Չնայելով սակայն որ ազատ քարտուղարի մը պէտքը անյետաձգելի պահանջ էր, Կեդր. Կոմիտէս, նկատի առնելով Ֆիլիպէի այլեւայլ ընկերական շարքերու կողմէ հոս-հոն խճճմանքի եւ անհամեստ քննադատութեան վիրաւորիչ հանգամանքը՝ ընկեր Մարտիկի անհատական արժանապատուութեան մասին, նոյն ընկերով իսկ թախանձանքով՝ բըռնադատուեցաւ ազատ թողուլ զայն իրեն համար անձնական գրադում մը գտնելու, եւ Ձինուորական վարժարանի անհրաժեշտութեանց համար ընկեր Չօրեանը զրկել վարժարանի վայրը, կեդրոնի գրադումները կըրկին ծանրացնելով մէկ-երկու ընկերներու ուսին վրայ: Արդէն շրջաբերականով իր ատենին ծանուցած ենք, թէ Մայիս 15էն սկսեալ ընկեր Մարտիկ դադրելով որեւէ նիւթական վարձատրութիւն ստանալէ կազմակերպութենէն՝ ունեցած էր իր առանձին գրադումը, որը իր էութեամբը կու գար, ակամայ, բոլորովին չէզոքացնել ընկեր Մարտիկի գործունէութեան օգտակարութեան չափը, այնպէս որ վերջին օրերուն՝ ընկեր Մարտիկ արդէն կը պարտաւորուէր հեռանալ նոյնիսկ քաղաքէս:

Այժմ Կեդր. Կոմիտէս գործերը կը վարէ չորս ընկերներու թուական կազմով: Մենք, նկատի ունենալով անցեալի փորձը, տեղական ուժերու սակաւութիւնը, շրջանի կարգ մը մարմիններու կողմէ արտայայտուած իրաւացի դիտողութիւնները՝ հեռուէն հեռու ներկայացուած թեկնածուի մը համար ձայն տալու իրենց դժուարութեան առթիւ, վարանեցանք նոր թեկնածուներ առաջարկելու մեր պակաս մնացած ընկերով տեղը՝ շրջանի կիսուն: Ի հարկէ, ասով հանդերձ, գոհութեամբ պիտի լսենք շրջանի մեր մարմիններուն այս մասին յայտնած կարծիքները՝ ըստ այնմ վարուելու համար:

Հակառակ բոլոր այն աննպաստ հանգամանքներուն

զորս դիմաւորեցինք գործի մեր առաջին օրէն եւ որոնց ակնարկեցինք վերեւ ընդհանուր գծերով, այս նախընթաց վեցամսեային մէջ Կեդր. Կոմիտէս ամէն ջանք չխնայեց՝ զոհացում տալու շրջանի մարմիններու կողմէ օրը օրին ներկայացուած նիւթական եւ բարոյական պահանջներուն, աշխատեցաւ կանոնաւորապէս վարել արտաքին թէ ներքին թղթակցութիւններն ու յարաբերութիւնները, երեք ընկերներու — Ս. Արարատեան, Մուրատ եւ Սեպուհ — պարտականութիւն յանձնեց այցելելու շրջանի այլեւայլ վայրերը՝ Պուլկարիա եւ Ռումանիա, ուչադրութեամբ հետեւեցաւ շրջանի բարոյական վիճակին, ունեցաւ ամէն մէկ-երկու շաբաթն անգամ մը անխախտ պաշտօնական նիստերէ գտն՝ նաեւ գրեթէ իւրաքանչիւր շաբթուայ ընթացքին մէջ ալ մէկ քանի խորհրդակցական հաւաքումներ, ամէն կարելի աշխատութիւն չխնայեց շրջանը պահելու համար իր կուսակցական բարձրութեան վրայ եւ կարգապահութեան մէջ:

Իսկ ինչ կը վերաբերի այս շրջանի նիւթական հասոյթին, ուրախ ենք հաստատելու՝ որ՝ վեցամսեայ կազմակերպական մեր ընդհանուր հասոյթը, ինչպէս պիտի տեսնուի մեր յետագայ ամփոփ հաշուեկէշիւնէն, եղած է բաւական գոհացուցիչ, — ինչ որ գրաւական մըն է, թէ մեր մարմիններու հոգատարութեամբն ու տեւական փութաջանութեամբը, յառաջիկայ ամիսները պիտի ըլլան աւելի բեղմնաւոր եւ յառաջիկայ Շրջանական Ժողովին պիտի փակենք համեմատաբար արդիւնալից տարի մը:

907 Յունուարէն մինչեւ Օգոստոս 1, 7 ամսուան միջոց մը կ'ընդգրկէ. այդ 7 ամսուան մէջ Կեդրոնական Կոմիտէս ունեցած է՝

Մուտք	
Նախորդ շրջանէն սնտուկը պատրաստ	5.220,—
Նախորդ շրջանի հաշտոյն դանձելի գումար	1.577,20
Շրջանի մարմիններէն ստացուած	22.382,75
Նախորդ շրջանի փոխատուութենէն	
Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէէն	1.000,—
Եզիպտոսի մարմնէն՝ զանազաններու համար	525,75
Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէէն	
Ձինուորական վարժարանի համար	16.749,90
Արեւմտեան Բիւրոյէն	
Ձինուորական վարժարանի համար	16.000,—
Ձին. վարժարանի ծախումը գոյքերէն	2.108,—
Նախորդ շրջանի փոխատուութենէն	
զանձուած	80,—
Չանազաններու հաշուին եկած գումարներ	1.799,30
Գումար՝	67.442,90

Ելք	
Ձին. վարժարանին եւ արհեստանոցին	47.022,25
Բանտարկեալներու ուղարկուած	627,50
Արեւմտեան Բիւրոյի հաշուին տրուած	3.213,90
Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէի հաշտոյն տրուած	1.286,65
Եզիպտոսի մարմնոյ հաշուին	675,—
Չանազաններու հաշուին տրուած	2.621,30
Պայթուցիկ նիւթերու եւ գործիքներու	446,95
Գնուած գոյքեր	426,—
Ֆիլիպէի կոմիտէի երեք բաժն. արժէք Ռդ. Ի	60,—
Չանազան հանգամանքէ դուրս	
չնախատեսուած եւ արտակարգ ծախքեր	640,—
Տեղ. ծախք — քարտուղարի, գիւանական, գրաւոր թէ բերանայի փրփակահատի	3.088,20
Պուլկար. Աղդ. պանքան պատրաստ	5.000,—
Կեդր. Կոմիտէի արկղը պատրաստ	757,95
Գանձելի գումար	
Նախորդ շրջանի հաշտոյն	1.577,20
Գումար՝	67.442,90

Տեղական ծախքերու վերաբերմամբ առաջնորդուած ենք Ընդհանուր Ժողովի կողմէ այս մասին մըր շահուած կանոններու տրամադրութեանց և ցուցմունքներու սահմանով: Եւ արդէն, ծախքերու քանակն ալ համեմատելով հասոյթի գումարին՝ Ընդհանուր Ժողովի դիւանին կողմէ ցոյց տրուած սակին հազիւ 3/4ին կը հաւասարի:

Ձինուորական վարժարան. — Այս հաստատութեան նիւթական եւ բարոյական գործառնութեանց առանձին ընդարձակ տեղեկագիրը թէեւ պիտի ներկայացուի մեր բարձրագոյն մարմիններուն, ինչպէս նաեւ յառաջիկայ Շրջանական Ժողովին, բայց աւելորդ չենք նըկատեր հոս եւս տալ ընդհանուր ծանօթութիւն մը՝ անոր արդիւնքին եւ փակման պարագաներուն վրայ: Բնականաբար վարժարանը իրբեւ նախափորձ մը՝ մեր ամբողջ կազմակերպական պատմութեանը ընթացքին մէջ, պիտի ունենար ամէն առաջին ձեռնարկի համար անբաժան եւ անխուսափելի եղող թերութիւններն ու երեւոյթները. այսպէս, օրինակի համար, նախագծուած պիւտձէն վարժարանի ընթացքի կիսուն իսկ անբաւական յայտնուեցաւ, Բաշիտը չարաչար գործածեց իրեն յանձնուած վստահութիւնն ու զեղծանեցաւ, կամքէ անկախ պատճառներով՝ վարժարանը մէկ վայրէն ուրիշ վայր մը տեղափոխուելու հարկադրուեցաւ. փակման պահուն քանի մը օրուան մէջ չէնքը ամբողջովին պարպելու մեր ստիպողական հարկադրութիւնը, աշակերտ-ընկերներու այլազան խառնուրդն ու աւելի շատ՝ հապճեպ ընտրութիւնները եւ այս իսկ պատ-

ճառով ծնունդ առած ու վարժարանին մէջ պարբերաբար կրկնուող ներքին անհամոյ երեւոյթները եւայլն: Սակայն եւ այնպէս՝ վարժարանի արդիւնքը գոհացուցիչ եղաւ: Աշակերտ-ընկերները զինուորական վարժութեանց, նշանառութեանց եւ տեսական ու գործնական դասերու մէջ ա՛յնքան յաջողութիւն ցոյց տրուած են, որ նոյնիսկ արժանացած են բարձրաստիճան զինուորականներու հիացման: Աշակերտներու կարողութիւնը երեք աստիճան կը ներկայացնէ — մաս մը խմբապետուներ են՝ կարող խումբեր վարելու, մաս մը՝ խմբապետի օդնականներ, մաս մըն ալ վարժ ու վստահելի զինուորներ: Ընդհանուր Ժողովի կողմէ նըր շանակուած երկու ընկերներու, ուսուցիչ պ. Քս. Ք. Պ. Պ. Ի և Կեդր. Կոմիտէիս խորհրդակցութեամբ՝ որոշուեցաւ Յունիս 15-Յունիս 1ին ցրուել աշակերտները իրենց վայրերը — բացառութեամբ մէկ քանիներու, մինչեւ որ կազմակերպութիւնը յառաջիկային զիրենք հրաւիրէ որոշ պարտականութեանց դուրս:

Յայտնի է մեր շրջանի շատ մը մարմիններուն, թէ աշակերտներու ցրուումը ինչքան դժուար պայմաններու տակ կատարուեցաւ, քանի որ մօտաւորապէս 40-50 ընկերներու փոխադրութեան եւ անցադրի հարցերը ինքնին բաւականէն շատ աւելի մտահոգիչ հարցեր էին: Սակայն Կեդր. Կոմիտէս կանխապէս հարկ եղած բոլոր միջոցներուն դիմեց եւ նախազուրկութիւններ ձեռք առաւ այս ամէնը կանոնաւորութեամբ իրենց վարձանին հասցնելու: Այս առթիւ պարտք կը սեպենք մեր գոհունակութիւնը յայտնել վառնայի, ինչպէս նաեւ Ֆիլիպէի կոմիտէներուն՝ որոնք մեծապէս օժանդակեցին այս գործին մէջ:

Հարկ է աւելցնել թէ՛ եթէ երբեք վերջին պահուն պատահեցան կարգ մը ձեռքաւարութիւններ եւ կառավարական հետապնդումներ՝ ասոնք մեր կամքէն անկախ պատճառներու արդիւնք էին, որոնց մէջ անշուշտ կարելոր տեղ մը կը բռնէր նաեւ Ֆիլիպէի մասնաւոր վարժարանին մէջ բռնուած ոռւմբերու խնդիրը: Այս պահուն արդէն աշակերտ ընկերներու մեծագոյն մասը ցրուած են իրենց վայրերը, իսկ մնացածներն ալ տեղաւորուած՝ Պուլկարիոյ եւ Ռումանիոյ մէջ:

Շրջանի ընդհանուր վիճակը

Հիմնուելով մեր թղթակցութեանց, ինչպէս նաեւ ընկերներ Սադոյի եւ Սեպուհի տեղեկագրութեանց ու նամակներուն վրայ՝ շրջանի ընդհանուր վիճակը այս կիսամեային մէջ կարող ենք ներկայացնել հետեւեալ կերպով. —

Ֆիլիպէ. — Իր ատենին ընտրուած է նոր մարմինը՝ որ համբաւաբար տարած է իր պարտականութիւնը: Թէեւ տարեշրջանին սկիզբը — շրջաբերակա-

նիս առաջին մասին մէջ ակնարկուած պատճառներով — տեղական ընկերներէն մէկ մասին մէջ առաջ եկան անհասկացողութիւններ եւ անոնց հետեւանքով մտաքերու վրդովում եւ տրամադրութեանց թուլութիւններ, բայց հետզհետէ յարաբերութեանց ձգտումը տեղի տուաւ եւ այժմ մտքերը խաղաղ տրամադրութեան մէջ են: Անշուշտ կացութիւնը աւելի բարւոք վիճակ մը պիտի ունենար համեմատաբար՝ եթէ մինչեւ հիմա տեղական կոմիտէն յաջողած ըլլար գտնել հաւաքատեղի մը եւ ունենար ընկերական ընդհանուր հաւաքոյթներ, լսարաններ եւն.:

Սոփիա.— Կատարուած է մարմնի նոր ընտրութիւն՝ ընկեր Սագոյի ներկայութեամբ, սակայն ցաւ է ըսել, որ կազմակերպական ընդհանուր գործերը ծանրացած են մէկ-երկու ընկերով վրայ, — բան մը՝ որ կը կազմալուծէ թէ՛ ենթակոմիտէի բարոյական կորովը եւ թէ՛ բոլոր խումբերու: Այս է պատճառը, որ տեղի չեն ունեցած ո՛չ խմբական կանոնաւոր ժողովներ, ո՛չ ընկերական ընդհանուր հաւաքոյթներ, եւ նոյնիսկ գոյութիւն ունեցող ընթերցարան մը՝ անխնամ վիճակի մէջ՝ կազմալուծման դատապարտուեցաւ: Այս դրութիւնը անդրադարձած է նաեւ կազմակերպական նիւթական հասոյթին վրայ ալ:

Ռուսնաւ.— Կատարուած է մարմնի նոր ընտրութիւն: Ընդհանուր ժողովի փակումէն անմիջապէս ետքը՝ կարգ մը անձեր ջանացին մասնաւոր դիտումներով եւ զուտ եսական նկատումներով մութ փրփրականտա մը մղել ընկերական շարքերուն մէջ՝ ընդդէմ կազմակերպութեան եւ անոր շահերուն՝ յաջողելով նոյնիսկ մասամբ վրդովել ընկերներու մտքերը, բայց Կեդր. Կոմիտէն անմիջապէս կրցաւ հարկ եղած բոլոր միջոցները ձեռք առնել՝ լուսաբանելու համար իրողութիւնները եւ պարզելով ընկերներուն՝ ճշմարտութիւնը: Գոհ ենք ըսելու՝ որ շարքերը կրցան անմիջապէս անդրադառնալ ողջախոհութեան եւ իրենց զատողութեան ու կազմակերպական գործերուն տուին խոհական ընթացք մը: Համախորհուրդ՝ տեղւոյն խմբապետական ժողովը, կոմիտէն եւ ընկերները հեռացուցին տեղական կազմակերպական շարքերէն 3-4 նախկին ընկերներ, որոնք իրենց բռնած անտեղի դիրքով տեղական շարքերը կը փորձէին խլրտել: Նախորդ տարեշրջանէն առկա մնացած հանգանակութիւնը կատարուեցաւ, թէեւ նիւթապէս ոչ այնքան բազմալի արդիւնքով մը:

Վառնա.— Նախորդ տարուայ դժգոհ խումբերը եւ դատապարտուածները, տարուան սկիզբը չուզելով ենթարկուիլ Երջանական ժողովի որոշումներուն, փորձեցին մշտնջենաւորել նախորդ տարուայ դրութիւնը, բայց Կեդր. Կոմիտէն եւ տեղւոյն մարմինը հարկ ե-

ղած կանխական միջոցները ձեռք առին՝ երկար ատենէ ի վեր բազմացուած կարգապահ-կազմակերպական վիճակը փութացնելով. այնպէս որ դատապարտուած խումբերը շատոնց արդէն մտած կազմակերպութեան շարքերուն մէջ, անհամերաշխութեան բոլոր պատճառները հարթուած, Վառնան կը ներկայացնէ այս պահուստ շրջանի համեմատաբար զործօն եւ կենդանի մարմիններէն մէկը: Նկատողութեան անհրաժեշտ պարագայ մըն է սակայն, որ Վառնան, երկու տարիէ ի վեր, ունեցած չէ ընդհանուր հանդանակութեան մէջ իր մասնակցութիւնը: Վառնան ցարդ մեղի չէ իմացուցած թէ ինչ յարաբերական վերաբերութիւն կը պահէ Շումլայի հետ, քանի որ ըստ Երջանական ժողովի որոշման՝ Շումլայն ենթարկուած է Վառնայի կոմիտէի իրաւասութեան եւ Կեդր. Կոմիտէն մէկէ աւելի անգամ լիչեցուցած է այս կէտը:

Պուրկազ.— Չնայած ինտելիգենտ ուժերու սակաւութեան, ընկերները եղած են միշտ տաք՝ դէպի գործը եւ յօժարակամ: Այս կիսամեային մէջ ցոյց տուած են որոշ ոգեւորութիւն, ունենալով առանձին կազմակերպական ընթերցարան-սրճարան մը: Ընկերներու նախաձեռնութեամբ կազմուած է «Թուրքիկ խումբ» մը, հսկելու համար ընկերներու բարոյական կենցաղին վրայ: Ունեցած են իրենց կանոնաւոր ժողովներն ու հաւաքոյթները: Հոս ալ դիտելի է, որ երկու-երեք տարիէ ի վեր ընդհանուր հանգանակութիւն տեղի չ'ունենար:

Սլիվէն.— Նոր մարմինը ընտրուած է, բայց դժբախտաբար այս շրջանի մասին ընկեր Արարատեանի տուած տեղեկութիւնները միութարակաւ ըլլալէ հետո եւ շատ մը տեսակէտներով, որոնց մանրամասնութեանը հոս տեղը չէ: Այս մասին արդէն Կեդր. Կոմիտէն հարկ եղած ուշադրութիւնը հրաւիրած է տեղւոյն մարմինին, որը կը յուսանք յառաջիկայ վեցամսեային պիտի ունենայ աւելի շրջահայեաց եւ գոհացուցիչ հսկողութիւն: Բնականաբար, Սլիվէնի ներկայ տիրող դրութեամբ, նոյն շրջանի մաս կազմող կայարաններու (կայաններո՞ւ) հայաստանցի խումբերն ալ մտահոգիչ կերպով մեր հոգածութեան առարկայ կը դառնան: Սլիվէնի մէջ եւս, ոչ միայն մէկ քանի տարիէ ի վեր հանգանակութիւն չէ կատարուած, այլ մինչեւ անպարտաւոր կազմակերպական հասոյթէն եւս մաս մը գումար յատկացուած է տեղւոյն ընթերցատան, ծախուելէ ետք իրենց տեղական ծախսերու %5 իրաւունքը, ինչ որ հակառակ է Դաշնակցութեան թէ՛ ընդհանուր եւ թէ՛ մեր շրջանի կանոնադրին:

Պուրէշ.— Ցաւ է ըսել, թէ ներկայ տարեշրջանի սկիզբէն իսկ՝ Պուրէշի ընկերական շրջանակին մէջ մութ հասանքներ եւ պառակտիչ տարրեր սողոսկեցան,

որոնք, օլտուելով այս ու այն առիթներէն, շահագործեցին ընկերներու մէջ պատահած անձնական խնդիրներն ու թիւրիմացութիւնները, շահագործեցին մեր նախորդ Երջանական ժողովի եւ Դաշնակցութեան Ընդհանուր ժողովի որոշումներն ու կարգադրութիւնները, յաջողելով պղտորել այսպէս մէկ քանի անտեղեակ բայց միամիտ ու բարի ընկերներու դիւրահաւատութիւնը: Կեդր. Կոմիտէն իր ժամանակին փութաց զրկել հոն ընկեր Արարատեանը, որպէսզի, հիմնովին ծանօթանալով ծագած խնդիրներուն, խորհրդակցաբար Կեդր. Կոմիտէին՝ տնօրինէ հարկ եղածը: Ընկեր Արարատեան, հազիւ մէկ-քանի օրուայ մէջ արդէն, ընդհանուր առմամբ ծանօթացած դրութեան՝ երբ յաջողելու վրայ էր վերջնապէս կարգադրութեան մը հասնելու, իրական յանցաւորները ճշդելու, յանկարծ խորհրդաւոր եւ մինչեւ հիմա անբացատրելի մնացած հանգամանքով մը ձերբակալուեցաւ ուսմէն կառավարութեան կողմէ ու քանի մը օր բանտարկուած մնալէ ետք՝ աքտուեցաւ երկրէն դուրս: Այս իրողութիւնը կու գար վեր հանելու սա պարպական թէ՛ Պուրէշի մէջ կը ծանրանար բարոյական չափազանց ճնշիչ ու տխուր մթնոլորտ մը: Անկէ ետք, իրերու կացութիւնը բնականաբար շարունակեց նոյնը մնալ, քանի որ Կեդր. Կոմիտէն անկարելիութեան մը առջեւ կը գտնուէր կրկին ձեռնհաս ընկեր զրկելու հոն. որովհետեւ քիչ ատեն ետք ուսմէն ոստիկանութիւնը վարուեցաւ ընկեր Ռոստոմի հետ եւս այնպէս՝ ինչպէս վարուած էր ընկեր Արարատեանի հետ:

Ուստի, մեզի կը մնար դիմել հարկեցուցիչ և միակարծառական միջոցին, — գրել Պուրէշի մարմինն եւ հազորդել անոր միջոցով խռովարար ընկերներուն, որորպէսզի կամ ենթարկուին տեղական մարմինն բարոյական հսկողութեանը՝ յարգելով կազմակերպական օրինապահութիւնը եւ իրենց ըսելիքները վերապահելով յառաջիկայ Երջանական ժողովին, կամ՝ եթէ պիտի շարունակեն մնալ անկարգապահի եւ խռովարարի իրենց դիրքին մէջ՝ միանգամ ընդմիշտ չէզոքանան եւ վտարուած համարուին մեր շարքերէն, մինչեւ յառաջիկայ Երջանական ժողովի տնօրինութիւնը: Նոյն օրինապահները անաստ մնալով մեր օրինապահութեան հրաւերին՝ ընկերական շարքերէն վտարուած համարուեցան: Այս վտարուածները կը բաղկանան երեք խմբապետներէ եւ իրենց հետեւող մէկ քանի անձերէ: Եթէ ընկերական այս տխուր կացութիւնը ստեղծուած չըլլար՝ ամէն յոյս ու ակնկալութիւն ունէինք որ, Պուրէշը ներկայ շրջանին մէջ բեղմնաւոր ու դնահատիկ գործունէութիւն մը պիտի ունենար. դէ՞ս այնպէս յուսալ կու տային մեզի կարգ մը իրողութիւններ. այսպէս, օրինակի համար՝ Արարատեան Երջանական ժողովէն անմիջապէս ետքն էր որ՝ Պուրէշի մէջ կանանց ստուարաթիւ խումբ մը կազմուեցաւ, ինչպէս

նաեւ շրջականերն ալ կը կազմուէին նոր խումբեր: Չենք դադարի սակայն տակաւին ակնկալելէ, որ Պուրէշը վերադառնելով հետզհետէ իր անդորրութիւնը, պիտի շարունակէ անյողողղ կամքով արդարացնել այն յոյսերը՝ որ սկիզբէն կը ներշնչէր մեզի եւ որոնք պլուս բերելու համար շատ բան չի պակսիր իրեն:

Քոնսթանցա.— Նկատի ունենալով Ռոմանիոյ մեր շրջանին անհրաժեշտութիւնները, պաշտօն յանձնած էինք ընկեր Սեպուհին՝ որ անձնապէս այցելէ Քոնսթանցա, Պրայլա, Կալաց եւ Սուլինա, ծանօթանալու ընկերական վիճակին, անձամբ բաւականութիւն տալու անոնց եւ հարկ եղածներն ալ տեղեկացնելու մեզի: Դժբախտաբար ընկեր Սեպուհ, հակառակ իր կամքին, կարելիութիւն չունեցաւ այցելելու Քոնսթանցա: Պէտք է ըսել որ, առհասարակ վերոյիշեալ այս շրջանները, ինչպէս նաեւ Քոնսթանցա, սկիզբէն ի վեր թոյլ կերպով թղթակցութիւն պահած են իրարու յաջորդող մեր բոլոր Կեդր. Կոմիտէներուն հետ: Յարաբերութեանց այս զգալի պակասը վերագրելու չէ անշուշտ ամբողջովին այդ շրջանի ընկերներու կազմակերպական թուլութեանը, բայց եւ այնպէս՝ փաստը այն է որ թղթակցութեանց այս սակաւութիւնը թէ՛ մէկ կողմէ մեզ անտեղեակ կը պահէ այդ շրջաններու օրուան կացութեան եւ թէ՛ միւս կողմէն տեղական ընկերներու տրամադրութեան վառ մնալուն կը վնասէ: Այսպէս է որ, օրինակի համար, վերջերս միայն կ'իմանանք Քոնսթանցայի մարմինէն՝ թէ տեղական խնդիրներ ունեցած են եղեր եւ իրենք իրենց մէջ կարգադրած, բայց առանց մեր կողմէն գիտնալու թէ՛ ի՞նչ խնդիրներ են ատոնք, ի՞նչ շարժառիթներէ ծագում առած եւ ի՞նչ լուծման յանգամ. նոյն եղանակով է, որ կ'իմանանք նոյնպէս, թէ վերջին օրերս խուզարկութիւններ պատահած են ընկերներէն ոմանց տուները, առանց նոր մանրամասնութիւններ եւ լուսաբանութիւններ տալու:

Այս վերջին պարագային վրայ մանաւանդ՝ մեր բոլոր մարմիններու ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք, որպէսզի նմանօրինակ դէպքերու պարագային՝ փութան օրը օրին եւ ամբողջովին տեղեակ պահել Կեդր. Կոմիտէն:

Պրայլա.— Այս շրջանը համեմատաբար գոհացուցիչ վիճակ մը ստացաւ ընկեր Սեպուհի այցելութեանէն ետքը, որուն ներկայութեամբ ընտրուեցաւ տեղւոյն նոր մարմինը: Տեղական գործերը, օրինակ սըրճարան-ընթերցարանի մատակարարութիւն եւն., կանոնաւոր հսկողութեան տակ են: Ընկեր Սեպուհի կարգադրութեամբ եւ տեղական ընկերներու համաձայնութեամբ չէզոքացուած է ընկեր մը՝ մինչեւ յառաջիկայ Երջանական ժողովը, ինչ որ մենք եւս հաստատած ենք:

Կալաց.— Հոս ալ այցելեց ընկեր Սեպուհ եւ տարակոյս չունինք, թէ իր այցելութիւնը ապարդիւն չեղաւ: Ընկերները կը շարունակեն իրենց ուժերուն ներած չափով վարել տեղական դործերը, որոնց համար անշուշտ մտաւոր[ական] ընկերով մը ներկայութիւնը աւելի՛ օգտակար պիտի ըլլայ. այս պատճառով կարգադրած ենք որ մօտ օրէն հոն տեղափոխուի յարմար ընկեր մը, որ իր սեփական գործովը զբաղելով հանդերձ, ջանայ գործօն կերպով մասնակցիլ տեղական կազմակերպութեան: Սրճարանը ըստ առաջնոյն կը շարունակէ արդիւնաւորապէս տնտեսուիլ՝ յօգուտ կազմակերպութեան:

Սուլիմա.— Ընկեր Սեպուհի տպաւորութիւնը այն եղած է, որ այս շրջանի կազմակերպութիւնը աննախանձելի վիճակ մը կը ներկայացնէ: Ընկերներու մէջ անտեղի անհասկացողութիւններ եւ անհասկանալի-սակցութիւններ(?) բոյն դրած են ժամանակներէ ի վեր, որոնք կը վնասեն ընդհանուր գործին: Ուստի ընկեր Սեպուհ կ'առաջարկէր Սուլիմայի կազմը լուծել եւ կրկին վերակազմել եւ կամ յատուկ ընկեր մը զբոկելով հոն՝ մէկ-երկու ամսուայ ընթացքին մէջ կացութիւնը հաստատ կռուանի մը վրայ դնել ու այնպէս հեռանալ: Ուրախ ենք սակայն հաղորդելու, որ վերջին օրերս մեր ստացած մէկ նամակը կու գայ հաղորդելու, թէ այդ քաղաքի մեր ընկերները, պոն. Սեպուհի մեկնումէն ետք, անդրադառնալով իրենց ոչ-միութարական կացութեան, ընդհանուր ժողովի մը մէջ ուխտած են ամէն ինչ մոռնալ եւ, հաւատարիմ Դաշնակցութեան ծրագրին ու ոգւոյն, միացեալ ուժերով գործին փարել: Տեղական խումբերը այս առաջադրութիւնով ալ արդէն մարմինը ընտրելու նախապատրաստութեան մէջ են:

Ռուսմանիայ թէ՛ այս եւ թէ՛ չրջակայ ուրիշ քաղաքներու մէջ գործիչի մը ներկայութիւնը թէ՛ եւ անհրաժեշտ է, բայց այժմ, ինչպէս ըսինք վերը, ի վիճակի չենք անմիջապէս ընկեր մը զրկելու այդ կողմերը. սակայն պիտի աշխատինք յորդորելով՝ ընկերները՝ որ իրենք իսկ իրենց սեփական ուժերով եւ սեփական պարտաճանաչութեամբ աշխատին բարեւաւել եւ զարկ տալ իրենց կազմակերպական-ընկերային վիճակին:

Ընդհանուր քեղադուրքիւններ շրջանի մասին

Ընկերներ, յեղափոխական կազմակերպութեան մը առաջին պարտաւորութիւնն է զինք չրջապատող պայմաններէն եւ միջավայրէն բարոյապէս բարձր

կանգնիլ եւ այդ բարձրութենէն իսկ ներդրածել հասարակութեան վրայ:

Պէտք է մոռնալ, թէ Դաշնակցութեան ճշմարիտ յաջողութիւններէն մէկը՝ ահա՛ այս ձգտումը եղած է սկիզբէն ի վեր: Ուստի, աւելի՛ քան անհրաժեշտ է միշտ աչքի առջեւ ունենալ այս նպատակը եւ ամէն տեղ ու ամէն պարագայի տակ կեանքի մէջ դայն իրականացնելու հետամտիլ:

Յաճախ առիթը ունեցած ենք նկատելու, թէ այս ու այն շրջաններու մէջ աւելորդ վէճերու, վնասարեւ հակառակութեանց ու աղմուկներու կորիզը կազմած են բամբասանքներ, ընկերական յարգանքի փոխադարձ պակաս ու խժրժանքներ: Թէ՛ ո՛րքան այս կարգի մեղադրելի թերութիւնները վնասակար ու նկատելի եղած են շատ մը պատեհութիւններով՝ բաւական է յիշել որ նոյնիսկ մեր Շրջանական ժողովները ուշադրութեան առած եւ անոնց մասին արգելիչ օրէնքներ սահմանած են:

Բաւական չէ անուանապէս մասնակցութիւն ունենալ կազմակերպութեան եւ կեանքի մէջ որեւէ դրական ու օրինակելի կերպով շարտայայտել զայն: Ինչպէս ամէն կուսակցութեան, նոյնպէս եւ Դաշնակցութեան հետեւող ոեւէ ընկեր պարտաւոր է գործնականապէս ցոյց տալ եւ իր առօրեայ կեանքովն ու գործովը իրականացնել Դաշնակցութեան սկզբունքներն ու ձգտումները:

Ասոր համար ալ, անհրաժեշտ է որ ընկերները լուսարանուին մեր ծրագրային հարցերու նկատմամբ եւ կատարեալ գիտակցութիւն ունենան:

Ուստի մարմիններուն, խմբապետներուն եւ առհասարակ բոլոր գիտակից ընկերներուն պարտականութիւնն է, այժմ աւելի՛ քան երբեք, հոգ տանիլ խմբական եւ ընկերական ժողովներու գումարման, ինչպէս նաեւ զանոնք հետաքրքիր եւ շինիչ դարձնելու անհրաժեշտութեան:

Ընթերցասիրութիւնը պէտք է տարածել բոլոր ուժով եւ ամէն միջոցներով, պարտաւորիչ դարձնելով որ ամէն ընկեր կարգայ յատկապէս Դաշնակցութեան ժընեւի եւ թիֆլիսի հրատարակութիւնները: Գիտենք թէ մեր ընկերներէն շատերը գուցէ զուրկ են նախնական կրթութենէ եւ հետեւաբար ընթերցանութեան կարողութենէ. ուստի մեր մարմիններուն պիտաւոր եւ առաջին պարտականութիւններէն մէկը պիտի ըլլայ՝ կազմակերպել գիշերային կամ կիրակնօրեայ դասախօսութիւններ, լսարաններ, վիճարանական ժողովներ եւ այլն:

Ընթերցանութեան եւ ինքնազարգացման այս պակասին հետեւանքով է որ մեր շրջանի կազմակերպութեան մէջ առաւելապէս նշմարելի են որոշ թերութիւններ, — օրինակ՝ գիտակցութեան պակաս, կուսակցութեան սկզբունքներուն նկատմամբ ահասութիւն՝ ըմ-

բոնողութեանց մէջ եւ, ըսենք նաեւ, կազմակերպութեան ընդհանուր զարգացումէն յետամնացութիւն:

Սմբատեղիներուն, ընթերցարաններուն եւ ընկերական ժողովներուն տալու է իրենց իսկական նպատակն ու արդիւնաւորութիւնը: Մեր շարքերը ո՛չ թէ ըլլալու են զգացումով տարուած եւ զգացումով առաջնորդուած յեղափոխականներ, այլ իրենց կուսակցութեան նպատակին եւ սկզբունքներուն խորապէս ծանօթ եւ գիտակից հետեւողներ: Ասոնց վրայ է որ կազմակերպութիւնը կարող պիտի ըլլայ միայն իր թէ՛ այսօրուան եւ թէ՛ վաղուան յոյսերը դնել:

Կանոնական խնդիրներ.— Յայտնի է արդէն բոլոր ընկերներուն, թէ վերջին Ընդհանուր ժողովին կողմէ գծուած կանոնադիրը, իր մէկ քանի պիտաւոր կէտերով, կը հարկադրէ մեզ փոփոխութեան ենթարկել կամ համաձայնեցնել անոր հետ՝ Պալքանեան Շրջանի ներքին կանոնադիրը: Ուստի մարմիններու ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք.

ա.— Կազմակերպական կանոններու 23րդ յօդուածին վրայ, որ անդամակցութեան պայմանները ցարդ մեր շրջանին մէջ ըմբռնուածէն եւ ընդունուածէն տարբեր եղանակով կ'ընդգծէ: Նոր օրէնքին համաձայն, կազմակերպութեան իսկական անդամ պիտի նշկատուին գործօն անդամները, որոնք ամբողջովին կ'ընդունին կուսակցութեան ծրագրին ու թաքթիքը, կ'ենթարկուին կանոնադրին եւ «կը մասնակցին Դաշնակցութեան որեւէ կազմին եւ կը վճարեն իրենց հասոյթին % 2ը»: Պարզ բացատրութեամբ, այն ընկերը որ ամսական 50 Փր. եկամուտ ունի՝ 1 Փր. ամսամաս պիտի ունենայ, 75 Փր. առնողը՝ 1,50 Փր., 100 Փր. առնողը՝ 2 Փր. եւ այլն: Գործօն անդամները միայն ձայնի իրաւունք պիտի ունենան: Հետեւաբար առաջին առիթով իսկ խումբերը կազմակերպելու է այդ ուղղութեամբ: Մարմինները առաջնորդուելու չեն խումբեր կամ անդամներ շատ ունենալու մտահոգութեամբ, այլ պէտք է որ որակը նկատի առնուի միշտ՝ քանակէն առաջ: Օժանդակ անդամները, այսինքն անոնք՝ որոնք ժողովներու ներկայ չեն ըլլար, կամաւոր վճարումներ կ'ընեն, գործօն մասնակցութիւն չեն ստանձներ եւ յեղափոխական-կազմակերպական խնդիրներու ծանօթ չեն ու չեն հետաքրքրուիր, կարելի է կազմակերպել առանձին եւ կամ իւրաքանչիւր խումբի մէջ գետեղելով 3-4 ընկեր՝ առանց ձայնի իրաւունքի: Այն խումբերը, որոնք իրենց թուական եւ օրինական հանգամանքովը չեն համապատասխաներ օրէնքին՝ հարկ է կազմալուծել եւ տեղաւորել անոնց անդամները ուրիշ խումբերու մէջ: Այսպէս ոչ միայն օրինական տրամադրութիւնները յարգուած կ'ըլլան՝ այլեւ կազմակերպական շարքերը սեղմուած, խտացուած եւ ներդաշնակուած կ'ըլլան:

Ենթակոմիտէի օրինական թիւը 35էն 50ի բարձրացած է, իսկ կոմիտէինը՝ 200ի:

Անդամակցութեան այս օրէնքի հիման վրայ ալ մօտ օրէն պիտի պատրաստենք եւ ցրուենք մարմիններուն՝ վիճակացոյցները, ինչպէս որ պարտականութիւն գրուած է Կեդր. Կոմիտէներու վրայ Ընդհանուր ժողովին եւ մեր վրայ՝ Պալքանեան Շրջանական ժողովին, անոր կողմէ գծուած կանոնադրով: Հետեւաբար, աւելորդ է կրկնելը, մինչեւ վիճակացոյցներուն առաջումը՝ խումբերը նոր օրէնքներու համաձայն վերակազմուած պէտք է ըլլան, որպէսզի մարմինները գիւրութիւն ունենան վիճակացոյցները լրացնելով մեզի վերադարձնելու շուտով:

Ամսամասներու դանձումները պէտք է կանոնաւորութեամբ տեղի ունենան, ինչ որ չէ եղած ցարդ: Աւելորդ չենք սեպեր մեր շրջանի ներքին կանոնադրութեան յօդուածներուն եւ կազմակերպական կանոններու 126, 132, 133 յօդուածներուն վրայ հրաւիրել մարմիններու, խումբերու եւ առհասարակ բոլոր ընկերներու ուշադրութիւնը՝ պահանջելով միաժամանակ անոնց ճշգրիտ գործադրութիւնը:

Կ'արժէ այս առթիւ յիշեցնել որ եռամսեաները իրենց ատենին ուղարկուին Կեդր. Կոմիտէիս՝ մանրամասն հաշուեկշիռով:

Մարտական խումբեր.— Ինչպէս ասկէ առաջ առիթ ունեցած ենք թելադրելու, որ մեր բոլոր շրջաններուն մէջ, համաձայն վերջին Շրջանական ժողովի մշակած կանոններուն, կազմակերպութիւն մարտական խումբեր, նոյնը կը կրկնենք այս անգամ: Ծանօթ է արդէն, թէ մեր շրջանը յատկապէս այս նպատակին համար նիւթական եւ բարոյական ահագին զոհողութիւն յանձն առաւ՝ հաստատելով Զինուորական վարժարանը: Այժմ պէտք է բոլոր ընկերները օգտուին այն մարդիչ ընկերներէն՝ որոնք բաշխած ենք կարեւոր շրջաններու մէջ, որպէսզի գործնական վարժութիւններով ու հրահանգներով տան անհրաժեշտ մարտական դաստիարակութիւնը:

Վարժութեանց համար տրամադրելի ունինք կանոնաւոր հրացաններ՝ որոնցմէ պիտի ուղարկենք փափաքող մարմիններուն՝ պայմանով որ պատասխանատու ըլլան անոնց համար եւ խնամքով պահեն:

Նախապատրաստութիւն Երջանական ժողովի.— Անհրաժեշտ նկատելով, որ ասկէ ետք մեր Շրջանական ժողովներուն մէջ ծեծուելիք բոլոր հարցերը նախապէս ենթարկուին բոլոր Շրջաններու բոլոր ընկերներու հաւաքական քննութեանը, ուսումնասիրութեանն ու վիճարանութեանը, անհրաժեշտ դատելով որ մեր յառաջիկայ Շրջանական ժողովները ըլլան աւելի՛ կանոնաւոր եւ աւելի՛ արդիւնաւոր, խորհեցանք նախա-

պէս ձեռք առնել հետեւեալ նախապատրաստութիւնները.—

ա.— Իւրաքանչիւր շրջան (կոմիտէ կամ ենթակոմիտէ՝ իր խումբերու բոլոր ընկերներովը) պէտք է հետզհետէ հաւաքէ յառաջիկայ Երջանական Ժողովին գրուելիք իր հարցերը եւ զրկէ մեզի մինչեւ յառաջիկայ Յունուար 1 (մէկ) :

ԾԱՆՕԹ.— Այս հարցերը կրնայ դնել կոմիտէն կամ ենթակոմիտէն, ինք իր կողմէն, խմբապետական ժողովը՝ ինք իր կողմէն, խումբերը՝ իրենց կողմէն, անհատ ընկերը՝ իր կողմէն եւ ընկերական ընդհանուր ժողովները՝ իրենք հաւաքաբար :

բ.— Այդ հարցերը Կեդր. Կոմիտէն դասաւորութեան ենթարկելով՝ կը պատրաստէ Երջանական Ժողովին ընդհանուր օրակարգը եւ նոյն օրակարգին օրինակները կը ցրուէ մինչեւ Փետրուարի սկիզբը անգամ մըն ալ բոլոր շրջաններուն, որպէսզի իւրաքանչիւր շրջան գիտնայ եւ երկու ամսուան ժամանակ ունենայ վիճարանութեան ենթարկելու Երջանական Ժողովին նիւթ կազմելիք ո՛չ միայն իր շրջանի սեփական հարցերը, այլ ամբողջ շրջանին հարցերը : Այսպէս՝ Երջանական Ժողովի եկող ամէն պատգամաւոր արդէն ամբողջ շրջանի դրութեան նկատմամբ լուսարանուած եւ իրեն հետ բերած պիտի ըլլայ նմանապէս ամբողջ շրջանի հարցերու նկատմամբ իր շրջանի հաւաքական ձայնը :

գ.— Նոյն եղանակով պէտք է տեղի ունենայ նաեւ յառաջիկայ Կեդր. Կոմիտէի ընտրութիւնը : Այսինքն՝ իւրաքանչիւր շրջան, թէ՛ իր տեղական ընկերներէն եւ թէ՛ միւս շրջաններու մէջ իրեն ծանօթ եւ յարմար դատած ընկերներէն ցանկ մը պէտք է զրկէ Կեդր. Կոմիտէիս, դարձեալ մինչեւ Յունուար մէկ, որպէսզի այս վերջինն ալ հաւաքելով այդ ցանկերը՝ կրկին Փետրուարի սկիզբը ենթարկէ ամբողջ շրջանի նկատառութեան : Ասով՝ ընտրուելիք Կեդր. Կոմիտէի բոլոր անդամները կանխաւ քննութեան եւ կշռադատութեան կ'ենթարկուին ամբողջ շրջանին կողմէ, եւ պատգամաւորները թէ՛ իրենց սեփական հայեացքով միայն առաջնորդուած չեն ըլլար, թէ՛ շրջանները ժամանակ կ'ունենան առաջարկուած թեկնածուներուն մասին լիակատար ծանօթութիւններ առնելու եւ թէ՛ ասպարէզ կը քաշուին շրջանի ուժերը :

ԾԱՆՕԹ.— Կեդր. Կոմիտէի համար քեկնածուներ ճշմանակելու ատեն պէտք է նկատի ունենալ շրջանի ներքին կանոնադրութիւնները, մասնաւորապէս՝ քեկնածուները բոլորն ալ միեւնոյն քաղաքին մէջ պէտք է ըլլան, կանխաւ անոնց համաձայնութիւնը պէտք է առնուի եւ 4-5 տարի Դաշնակցութեան մէջ եղած ըլլալու են՝ Պալքանի մէջ կամ այլուր :

Գոյջերու ընդհանուր էմվաթէր.— Կազմակերպական թէ՛ ներքին եւ թէ՛ ընդհանուր կանոնները, ինչ-

պէս պիտէք, պարտաւորիչ ըրած են՝ ունենալ ընդհանուր դոյքերու ցանկը : Այս իսկ նկատուածով ալ արդէն առանձին տետրակներ ցրուած ենք մարմիններուն : Արդ, կը յանձնարարենք որ իւրաքանչիւր մարմին իր քովի գոյքերուն՝ արժէքներով միասին՝ ցանկը ընդօրինակելով մեզի զրկէ, որպէսզի Կեդր. Կոմիտէին տրամադրութեան տակ գտնուող գոյքերուն հետ ընդհանուր ցանկ մը պատրաստենք : Արդէն մենք դասաւորելու վրայ ենք Կեդր. Կոմիտէի արխիւը, ջնջելով անկէ բոլոր անպէտք թուղթերը, որոնք տարիներէ ի վեր կուտակուած էին անխնամ վիճակի մէջ : Այդ թուղթերն ալ թուանշանի կարգով պիտի արձանագրենք ընդհանուր էմվաթէրին մէջ եւ վերջին անգամ Երջանական Ժողովի ուշադրութեան յանձնելէ ետք պիտի ուղարկենք Արեւմտեան Բիւրոյին՝ ի պահ : Արդ, եթէ կան մարմիններու քով պահուելու արժանի տղջիւմաններ՝ դոյքերու ցանկերուն հետ թող հաճին նոյնպէս մեզի ուղարկել :

Լրտեսներ.— Ատենէ մը ի վեր, Տիրիպէի մէջ որջացած է լրտեսական խումբ մը. ինչպէս հասարակութիւնը կը խօսի եւ ինչպէս որ տեղւոյս պուլկարական մէկ թերթն ալ հրատարակեց՝ այդ խումբին պարագլուխներն են Թադուր Փափազեան, Յակոբ Չէրչեան, թեկնադատ Նուրի եւ տակաւին ուրիշ երկրորդական դերակատարներ : Հետեւաբար կը յանձնարարենք մեր մարմիններուն եւ բոլոր ընկերներուն՝ այդ մարդոց եւ անոնց հետ ուղղակի կամ անուղղակի առնչութիւն ունեցողներու նկատմամբ կատարեալ վերապահութիւն ցոյց տալ եւ զգուշանալ ամէն կերպով :

Այս առթիւ աւելորդ չենք սեպեր անգամ մըն ալ յիշեցնել կազմակերպական գաղտնապահութեան անհրաժեշտութիւնը, որովհետեւ այսպանելի սովորութիւն մըն է դարձած շարքերուն մէջ՝ ընկերական առաւել կամ նուազ կարեւորութիւն ունեցող խնդիրներու մասին հոս-հոն, պաշտօնակաճ եւ անպաշտօն տեղեր խօսիլ անթաքթ կերպով. եւ արդէն այս հանգամանքը շատ անգամ վնասած է թէ՛ ներքին համերաշխական կապին եւ թէ՛ կազմակերպական գործերուն : Ուստի մարմինները եւ խմբապետները պէտք է ըլլան չափազանց խիստ՝ համաձայն պարագաներու տակ :

Երկրի հետ յարաբերութիւն

Կեդր. Կոմիտէս Երկրի հետեւեալ վայրերուն՝ Ռ...ի, Վ...ի եւ Ս...ի հետ ուղղակի յարաբերութիւն պահած է, ջանալով բաւարարութիւն տալ, իր իրաւասութեան ներքի սահմաններուն մէջ՝ նոյն վայրերու մեր կազմակերպական այլեւայլ պահանջներուն : Գըլխաւորաբար տեւական օգնութիւն մը ըրած է այդ վայրերու մեր բանտարկեալ ընկերներուն : Նաեւ յարաբե-

րական կապ հաստատելու ջանացած է Երկրի գործօն մէկ վայրին հետ :

Ատոնցմէ զատ շարունակաբար փոխադրած ենք յեղափոխական զրականութիւն եւ թերթ՝ Երկրի գանազան վայրերը : Այս նպատակով մօտաւորապէս 40 օրինակ «Ռազմիկ» կը փոխադրուի կանոնաւորաբար : Մօտ ատենէն՝ արդէն մեր շրջանի լաւ ընկերներէն մէկը կը պատրաստուի ինքնաբերաբար Երկրի շրջանը, իր ծննդավայրը երթալ՝ լեկալ կերպով, ուր ապրելով իր սեփական աշխատութեամբ՝ պիտի զբաղի տեղական կազմակերպութեամբ : Ամէն յոյս ունինք թէ՛ յիշեալ ընկերը պիտի կրնայ արդիւնաւոր աջակցութիւն մը ընել կազմակերպական գործին :

Կազմակերպական հրատարակութիւններ

Մեր ընկերներու ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք կազմակերպական օրկաններուն եւ հրատարակութիւններուն տարածման վրայ :

Առանձինն կանգ չենք առնել կազմակերպութեան կեդրոնական օրկան «Դրօշակ»ի վրայ, որովհետեւ գիտենք թէ ընկերները այս մասին աւելի քան հոգածու են :

Պէտք է նոյնքան նաեւ ջանադիր ըլլան մեր ընկերները հանրային բոլոր խաւերուն մէջ տարածելու՝ կազմակերպութեան բոլոր միւս հրատարակութիւնները եւս, — «Խարխախ», «Հայրենիք», «Ռազմիկ», «Դրօշակ»ի եւ «Յառաջ»ի բոլոր գրքոյկները : Բոլոր այս հրատարակութիւններուն նպատակն ըլլալով մեր կազմակերպութեան գաղափարներն ու սկզբունքները տարածել ժողովրդական խաւերու մէջ, մեր պարտականութիւնը կ'ըլլայ ուրեմն ամէն կերպով հոգածու ըլլալ անոնց տարածմանը. ասով թէ՛ աշխատած կ'ըլլանք ուղղակի կերպով կազմակերպական բարոյական գործին, եւ թէ՛ նիւթական տեսակէտով նպաստած՝ մեր ձեռնարկներուն :

«Ռազմիկ»ը ըլլալով տեղական կազմակերպական կապ պահպանող յեղափոխական միակ ազդակը, մասնաւորապէս եւ պալքանեան հայութեան ու ընկերներու բարոյական ու մտաւոր զարգացման սահմանուած ձեռնարկ, բնականաբար, ա'լ աւելի հարկեցուցիչ պարտաւորութեան տակ կը դնէ մեր ընկերները՝ ամէն կերպով անոր թափանցումը յաջողցնելու աշխատաւոր խաւերուն մէջ :

Այսպէս, ամէն ընկեր, ուղղակի ինքզինք պարտաւոր պէտք է զգայ կատարելու այս բարոյական յանձնառութիւնը :

Կազմակերպական ընդհանուր պիւնարկ

Արդէն առթիւ ունեցած ենք ասկէ առաջ թէ՛ հրատարակով եւ թէ՛ կազմակերպական ճամբով հաղորդե-

լու այն զոհացուցիչ արդիւնքը՝ որ տուաւ Ընդհանուր Ժողովը :

Այս պահու մեր առած տեղեկութիւններուն համաձայն՝ թէ՛ Կովկասի եւ թէ՛ Երկրի կազմակերպական գործերը տակաւ կը մտնեն արդիւնաւոր եւ խոստմանալից ուղիի մը մէջ :

Ընդհանուր Ժողովի կողմէ գծուած է կազմակերպական ընդհանուր ծրարիւր եւ կանոնադիր, որոնցմէ արդէն բաշխած ենք մեր մարմիններուն, եւ որոնց տրամադրութեանց համաձայն պէտք է շարժին ու գործեն մարմիններն ու բոլոր ընկերները :

Դաշնակցութիւնը, ընկերներ, այսօր վերանորոգուած եւ կազմուած ուժերով կը բանայ գործունէութեան նոր թուական մը՝ պարտաւորեցնելով մեզ ամէնքս ալ, որ մեր կարողութեանց սահմանին մէջ նպաստենք կազմակերպական միահամուռ ջանքերուն :

Ընկերական բարեւներով՝
Հ. Յ. Դ. ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ
(Կնիք)

Յ. Գ.— Կը յանձնարարենք մեր մարմիններուն՝ կարգալ ներկայ տեղեկադիրը բոլոր ընկերներու ներկայութեան, միաժամանակ ազատ ձգելով զիրենք՝ հարկ եղած վերապահումները ընելու, եթէ հարկ կը տեսնեն եւ եթէ այդ կը պահանջեն իրենց ընկերական պարագաները :

3.— ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ԵՐԶԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ

Կայացած 10-18 Յունուար 1905
Ռուսմուքի մէջ

Նամակի մորմալ չափի 23 էջ, գրուած՝ սեւ մելանով : Պատմական ստորագրութիւն եւ կնիք չի կրեր : Ատենագրութեան աւարտին, կարմիր մելանով աւելցուած է՝ ռուսագրութիւններ :

Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէն 1905 տարուան Յունուարի 1-10ի ժամանակամիջոցին մէջ շրջանի Պատգամ Ժողով գումարելու համար շրջաբերականներ ուղարկած էր հետեւեալ քաղաքները, որոնք վերջին Ընդհանուր Ժողովի որոշած նուազագոյն պահանջներուն համեմատ ենթակոմիտէ կամ կոմիտէ ձեւացնելու չափ կազմական ուժ ունին, — 1. Վառնա, 2. Ռուսուք, 3. Սոֆիա, 4. Տիրիպէ, 5. Սլիվէն, 6. Պուրկազ, 7. Սուլինա, 8. Բոնսթանցա, 9. Պուրբէշ, 10. Պրայլա, 11. Կալայ :

Ժողովը բացուեցաւ նշանակուած ժամանակամիջոցի լրանալուն, այսինքն Յունուարի 10ին եւ տեւեց մինչեւ նոյն ամսու 18ը: Տեղի ունեցան տասը երկար նիստեր:

Ժողովի յապաղելուն, պատգամաւորներու սպասելուն եւ այդ պատճառաւ եղած աւելորդ ծախքերուն պատասխանատու կը համարուի Կ. Կ.ի դիւանը, որ տեւորակներն ու հաշիւները չէր բերած ժամանակին: Պայմանաժամի լրանալուն, Յունուարի 10ին միայն, եկաւ Վարդոն եւ հնարաւորութիւն տուաւ ժողովը բանալու: Պատգամաւորները երկուքի դէմ չորս ձայնով դիւանի այդ ընթացքին համար դժգոհութիւն կը յայտնեն:

Վարդո դիւանի կողմանէ կ'առարկէ, թէ ինք եւ դիւանի անդամ Յակոբ Աղամեան ժամանակին յայտնած են՝ որ Յունուարի 7էն առաջ չեն կարող պալ:

Պիոնեան կը յայտնէ Կ. Կոմիտէի Ֆիլիպէի գտնուող ընկերներու կողմէն, որ իրենք դիւանի առաջարկած ժամանակի փոփոխութիւնը չեն ընդունած եւ դիւանն ալ նախկին որոշման համեմատ չըջարեալակները ցրուած է եւ անկէ յետոյ չէ յայտնած թէ ինքը ժամանակին չպիտի կարենայ ներկայանալ: Ֆիլիպէի Կ. Կոմիտէի անդամներէն մին առաջին օրէն իսկ ներկայ էր, բայց չէր կրնար ժողովը բանալ, քանի որ դիւանի արխիւը իր քովը չէր, ոչ ալ կրնար համարատու ըլլալ դիւանի գործունէութեան:

Վարդի Ռուսուք հասնելէն յետոյ, Յունուար 10ին, ժողովը բացուեցաւ հետեւեալ պատգամաւորներու ներկայութեամբ.—

- 1. Վառնայէն, Բոզոբ (Արթաքի Խաչիկեան)
- 2. Ռուսուքէն, Մուրմ (Վարդազար Տաքէսեան)
- 3. Սոֆիայէն, Պարտիզակցի (Գէորգ Տէր Յակոբեան)
- 4. Ֆիլիպէէն, Ժիրայր (Բարթող Զօրեան)
- 5. Սլիվէնէն, ձայն ունէր՝ Կարապետ Պիոնեան
- 6. Պուրկազէն, Հեքում-Գազիկ (Մուրատ Աղամեան)
- 7. Պուքրէչէն, Ձայն, Կարապետ Պօտիկեան (Պուրիկեան):

Առանց ձայնի ներկայ էին ընկեր Գէորգ Աբրահամեանց եւ Կ. Կոմիտէի դիւանի երեք անդամները՝ Իսակ Արվախի (Վարդօ), Յակոբ Աղամեան (Վահէ) եւ Ղազար Ղազարեան (Մարգարտունի): Կեդր. Կոմիտէն ներկայացնող եւ անոր կողմէն համարատու էր Արվախի Վարդօ. դիւանի միւս ընկերները ներկայ էին՝ իրենց եւ Վարդոյի միջեւ ծագած անհամաձայնութեան խնդիրները Երջանական Ժողովին քննելու համար:

Պայլայէն պատգամաւորութեան ձայն տրուած էր Ռուսուքի ներկայացուցիչին. բայց ժողովը, նրկատի ունենալով իրեն հասած գրաւոր տեղեկութիւնները, որոնցմէ կը յայտնուէր թէ բոլոր խումբերը հա-

մաձայն չեն պատգամաւորի ընտրութեան համար, եւ նոյնիսկ գիրար ծեծելու ալ ելած են, անկողմնակալ մնալու նպատակաւ որոշեց չընդունիլ անոնց ձայնը եւ դոհանալ միայն հասած գրաւոր տեղեկութիւններով:

Քոնսթանցա եւ Կալաց պատգամաւոր չէին ուղարկած. առաջինը հեռագրով եւ երկրորդը նամակաւ (ճամբաները փակ ըլլալուն) մարդ ղրկելու հնարաւորութիւն չունենալին կը յայտնէին:

Դաշնակցութեան վերջին Ընդհանուր Ժողովին գրած նուագագոյն պահանջներուն գոհացում տալու չափ կազմական ուժ չունենալով, պատգամաւոր ընտրելու իրաւունքէ զուրկ մնացին Սիլիստրէ, Շումէն, Թուլչա եւ ուրիշ քաղաքներ, ուր դաշնակցական խումբեր եւ համակիրներ կան:

Նիստերը տեղի ունեցան նախագահութեամբ ընկեր Գէորգ Աբրահամեանի. քարտուղարի պաշտօնը կատարեց Կ. Պիոնեան: Երկու նիստի բացակայ գտնուեցաւ Ռուսուքի պատգամաւորը եւ մէկ նիստի ալ՝ հրաժարուող Կ. Կոմիտէն ներկայացնող Վարդոն:

Առաջին նիստը բացուեցաւ յոտնկայս լսելով նախագահի խօսքերը, որոնք մեր խորին յարգանքը կ'արտայայտէին հանդէպ բոլոր այն ընկերներուն՝ որոնք ժողովուրդի ազատութեան սուրբ գործին համար կ'աշխատին, այդ գործին համար զոհուած, կամ բանտերու մէջ արգելափակուած են:

Օրակարգի մասին կարճ խորհրդակցութենէ մը յետոյ՝ Վարդօ, Կ. Կոմիտէն ներկայացնելով, տուաւ իր զեկուցումը, բացատրեց չըջանի կազմի ընդհանուր վիճակը եւ տեղեկացուց Կ. Կոմիտէի դիւանին ունեցած գործունէութիւնը, որ հետեւեալն է.—

Նախորդ Երջանական Ժողովից անմիջապէս յետոյ, դիւանի անդամներից մին պարտաւոր էր բացակայ լինել Ընդհանուր Ժողովի պատճառով, այնպէս որ գործը մնացել էր դիւանի երկու անդամների վրայ, եւ ուժերի սակաւութեան պատճառաւ մի քիչ կաղացել՝ յարաբերութիւնները մարմինների հետ պահպանելու վերաբերմամբ: Բացակայ անդամի վերադարձից յետոյ՝ դիւանը սպասելով Ընդհանուր Ժողովի որոշումներին, որի մի մասը միայն Օգոստոսին եկաւ, դիւանում էր տարտամ վիճակի մէջ եւ չէր կարողանում որոշ հրահանգներ տալ, որպէսզի մարմինները աշխատին իրենց կազմը ստեղծել՝ Ընդհանուր Ժողովի կազմական որոշումների համեմատ: Մինչեւ Ընդհանուր Ժողովի որոշումների ստացուելը, դիւանի անդամներից մին (Վարդօ) կրկին պարտաւորուած է ճամբորդել Ռուսմանիա, ըստ որոշման նախորդ Երջանական Ժողովի, ուսումնասիրելու ուսումնահայ գաղութի եւ մեր ընկերների կացութիւնը եւ դաշնակցական խմբերին ու մարմիններին կապելու Պալքանեան Կ. Կ.ի հետ:

Ճամբորդող անդամի վերադարձից յետոյ պարզուած է որ մնացող երկու անդամները դժգոհ են իրենց

ճամբորդող ընկերներից, որի պատճառով դիւանի մէջ պայթում է մի շատ անհաճոյ վէճ եւ ոչնչացնում համերաշխութեան եւ փոխադարձ յարգանքի ողին, որի պատճառով դիւանի երեք անդամները պարտաւորուած են ժողով գումարել Ֆիլիպէում, կարգադրելու համար գործերը վարելու կերպը՝ մինչեւ Երջանական Ժողով: Այդ հաւաքումից յետոյ դիւանի երկու անդամները գործը վարում են մինչեւ այս ժողովի օրը:

Ձեռնարկով բոլոր այս անյաջող պայմաններին եւ դիւանի անդամների մէջ վերջերս ծագած անհամաձայնութիւններին, Պալքանեան Կ. Կոմիտէն կարողանում է ոչ միայն բաւարարութիւն տալ նուագագոյն պահանջներին, այլեւ կրկնակին կատարել:

Ձանազան մարմիններից եկած տեղեկութիւնները ձեզ ցոյց կը տան որ Պալքանեան Կ. Կոմիտէն անդամների թուով համապատասխանում է դրուած պահանջին, իսկ նիւթական արդիւնքը պահանջուածից կրկնակի է: Տուել ենք մի ինտելիգենտ ուժ երկրի համար (*). պահանջուած դիւտորական ուժերը չենք տուած, որովհետեւ պահանջ չէ եղել: Բացի այդ բոլորից՝ դիւանը զբաղուած է եղել Յուցական մարմնի գործերով, որոնք բաւական ժամանակ խել են դիւանի անդամներից:

Հակառակ այս բոլոր պայմաններին, Ռուսմանիան այսօր աւելի մօտիկից է ճանչցուած, խումբերն ու մարմինները կազմակերպուած են, եւ կցուած են մեր մարմինին՝ ե՛ւ այն խումբերն ու մարմինները՝ որոնք նախորդ չըջանին Բիւրոյի հետ էին պահուած իրենց յարաբերութիւնները:

Կեդր. Կոմիտէի ընդհանուր տեղեկագրութիւնը լրասել է եւ այդ մասին բաւական խօսելէ յետոյ, որոշուեցաւ հաշիւներու քննութիւնը յանձնել մասնախումբի մը, որու անդամ ընտրուեցան Ֆիլիպէէն՝ Ժիրայր, Սոֆիայէն՝ Պարտիզակցի եւ Պուքրէչէն՝ Ձայն: Մընացեալ պատգամաւորներէն փափաքողները կրնային ասոնց մասնակցել:

Երջանական Ժողովը մէկուկէս օրուան երեք երկար նիստեր յատկացուց իւրաքանչիւր քաղաքի պատգամաւորին բերած գրաւոր ու բերանացի տեղեկութիւնները լսելու, հարցերը քննելու եւ պահանջները նկատի առնելու: Այդ տեղեկութեանց համառօտագրութիւնը հետեւեալն է.

Սուլիմա.— Տեղւոյն հայութիւնը ամբողջովին հաստատանցի մշակներէ բաղկացած է. բնիկ ուսումնահայ գրեթէ չկայ: Կարգ մը սրճարաններ կան, որոնք

(*). Գրիգոր Սայեամի մասին է խօսքը, որ Յայտնի շրջանէն արդէն իստուած էր եւ պատրաստուած էր՝ մեր շրջանէն դուրս ընկերներու ազդեցութեամբ: Կ. Պիոնեան

հայերու հաւաքման կեդրոններն են. սրճարանապետներէն ոմանք մեզ համակիր են, ոմանք ալ ոչ, եւ այդ ձեւով՝ գրեթէ բաժնուած են դաշնակցականները տարբեր կուսակցութեանց պատկանողներէ: Դաշնակցականները նոյնիսկ ունին իրենց յատուկ Արարատ անունով սրճարան մը, որ ընկերներու բացառիկ օժանդակութեամբ բացուած է. 800 Քրանքի գոյքը Դաշնակցութեան կը պատկանի եւ հասոյթն ալ կուսակցութեան յատկացուած է: Ունին նաեւ Կարմիր Խաչի օգտին պանձանակ մը: Ժողովուրդի մեծ մասը համակիր է Դաշնակցութեան, բայց պատմուած դէպքերու նայելով՝ պակաս չեն նաեւ հակադաւաճական եւ նոյնիսկ միասակար անձնաւորութիւններ:

Սուլիման ունի 15 խումբ, որոնց երեքը գինուորական են. տեղական պայմանները ներած չափով՝ գինափաթութեամբ կը պարապին եւ Երկրի դնալու պատրաստ են: Թէեւ հայ ընտանիքները սակաւաթիւ են, բայց կազմուած է նաեւ կանանց խումբ մը:

Սուլիմա միջին հաշուով տարեկան 5000 Քր. Յեղափոխութեան օժանդակութիւն կու տայ. խմբական կազմով՝ համեմատաբար շատ լաւ է, իր օգտակար ազդեցութիւնը ունեցած է մօտակայ Կալաց, Իբրայիլ եւ Թուլչա քաղաքներուն վրայ եւ հոն դիւտուող հայաստանցիներն ալ կազմակերպած է: Սուլիմայի կոմիտէն ամբողջ ուսումնահայութեան, մանաւանդ տեղացիներու մէջ, կազմակերպութիւնը զօրացնելու բարի փափաքով, կ'ուզէ արտօնուիլ իր շրջանէն դուրս եւս գործելու եւ անտարբերները յեղափոխութեան օժանդակ ընելու համար: Դժբախտաբար Սուլիման զուրկ է ինտելիգենտ ուժերէ եւ չի կրնար տարբեր շրջանի պատկանող հասարակութեան վրայ ազդել բարոյապէս: Երջուս գործիչի մը պահանջը կը դնեն, լաւ զգալով անոր ունենալիք օգտակարութիւնը այդ տեսակէտով:

Թուլչա.— Ունի չորս խումբ, 30 անդամով: Տակաւին ենթակոմիտէ կազմելու ուժ չենկայացնելուն՝ կապուած է հարեւան Սուլիմայի մարմինին: Ըստ իրենց փափաքին կրնան ենթակոմիտէ կազմել եւ ուղղակի Պալքանեան Կ. Կոմիտէին հետ կապուիլ, երբ Ընդհանուր Ժողովի որոշած նուագագոյն պահանջները լրացնեն: Դրաւոր մանրամասն տեղեկագրէն կ'երեւի որ քաղաքը ունի 300է աւելի հայ բնակչութիւն, 40 ալ մօտակայ իւրեքու մէջ: Մէկ մասը հին դաղթականութեան կը պատկանի, որու անդամներու մեծամասնութիւնը արհեստաւոր է, միւս մասը՝ նորեկներ են, գրեթէ բոլորն ալ հայաստանցի մշակներ: Դիրքի տէր եւ քաղաքական կարեւոր պաշտօններ ունեցող հայեր ալ կան: Դաշնակցականները գրեթէ ամբողջութեամբ նոր դաղթականներէն են: Խմբապետները, իրենց խումբերու անդամավճարներէն զատ, տարին մի քանի անգամ փոքրիկ ժողովարարութիւններ կ'ընեն եւ ժողո-

վորդի չէզոք մնացած մասն ալ այդ ձեւով կը վար-
ժեցնեն յեղափոխութեան օժանդակելու եւ Դաշնակ-
ցութեան մօտենալու: Թուլչայի ընկերները կ'ուզեն որ
չըջանը գործիչ մը տարին դոնէ մէկ երկու անգամ այ-
ցելէ, նոյնպէս կը փափաքին որ «Իրօշակ»ի մէջ նուե-
րատուութիւնները շուտով հրատարակուին:

Պրայլա.— Հայութեան մեծամասնութիւնը հա-
յաստանցի մշակներէ եւ քիչ թիւով ալ խանութպան-
ներէ կազմուած է: 25-30 տնուոր տեղացի հայ գա-
ղութ մըն ալ կայ եւ բաւական ունեւոր ու ազդեցու-
թեան տէր մարդիկ կը ներկայացնէ: Դաշնակցական
ընկերները, գրեթէ առանց բացառութեան, նոր գաղ-
թականներ են եւ մեծ մասը մշակ դասակարգին կը
պատկանի: Չեն կրնար ազդել տեղացիներուն վրայ,
զանոնք եւս իրենց մէջ առնելու, յեղափոխութեան օ-
ժանդակող ընելու համար: Կը խոստովանին թէ իրենց
կարողութենէն վեր է այդ եւ շրջուն գործիչի մը պէտ-
քը զրպի կ'ընեն, թէ՛ չէզոք մնացած հասարակութիւ-
նը կազմակերպելու եւ թէ կազմակերպուածները ուղ-
ղութեան մէջ պահելու համար:

Պրայլան ունի այժմ ԻՆՆ կանոնաւոր խումբ, բայց
դժբախտաբար իրարու հետ համերաշխ չեն եւ չէին
կրցած համաձայնութեամբ պատգամաւոր մը ընտրել:

Պաւլիէ.— Տեղւոյն նոր գաղթականութիւնը 500
հոգիէ աւելի է: Տեղացի հայերը ընդհանրապէս նիւ-
թական լաւ վիճակ ունին, դիրքի եւ հարստութեան
տէր մարդիկ շատ կան, բայց դժբախտաբար թէ՛ լեզ-
ուով եւ թէ՛ զգացումով օտարացած են: Եկեղեցական
ու դպրոցական հարուստ կարուածներն անգամ լաւ չեն
խնամուիր եւ հասոյթներն ալ օգտակար կերպով չեն
գործադրուիր: Նոր գաղթականութիւնը մեծամասնու-
թեամբ արհեստաւորներէ բաղկացած է: Ութսուն դաշ-
նակցական ընկերներ կան, ինը խումբի բաժնուած.
բաւական թիւով համակիրներ ալ կը գտնուին: Հոս ալ
Յեղափոխութեան օժանդակող տարրը նոր գաղթակա-
նութեան կը պատկանի, տեղացիները գրեթէ բոլորո-
վին չէզոք են: Կազմուած է նաեւ կանանց օժանդակ
խումբ մը: Ենթակոմիտէի հինգ անդամներն ալ ար-
հեստաւորներ ու խանութպաններ են: Կազմակերպելու
եւ փրփականտի համար շրջուն գործիչի մը պէտքը
անհրաժեշտ կը համարեն: Կը ստացուի 50 «Իրօշակ»:

Կալաց.— Քաղաքի հայութեան մեծամասնութիւ-
նը հայաստանցի մշակներէ կազմուած է, թէեւ տեղա-
ցիներ եւս կան: Վաթսունէ աւելի դաշնակցական ընկեր-
ներ կան եւ բոլորն ալ նոր գաղթականութեան կը պատ-
կանին: Իրենց դիրքով նորերը տեղացի հայութեան
հետ չփոռ ունենալու եւ անոնց վրայ ազդելու անկա-
րող են: Կալացի ընկերները նամակով յայանած էին,

թէ ճամբաները ձիւնի պատճառաւ փակ են եւ պատ-
գամաւոր չեն կրնար ուղարկել, բայց հաշուեկշիռ եւ
տեղեկագիր ալ չէին ուղարկած:

Քոնստանցա.— Պատգամաւոր չէ ուղարկած ճամ-
բաներու փակ ըլլալուն պատճառաւ. հաշուեկշիռ եւ
գրաւոր տեղեկագիր ալ չստացուեցաւ:

Քոնստանցա ուսմանահայութեան լաւ կեդրոննե-
րէն մին է. գաղութի մեծամասնութիւնը թէեւ նորեկ
հայերէ կազմուած է, բայց տեղացիներն ալ քիչ չեն,
մանաւանդ որ նոր գաղթականութենէն բոլորովին ան-
ջատուած չեն: Նաւահանգիստը աշխատող հայաստան-
ցի մշակներէն զատ, նոր գաղթականութեան պատկա-
նող խանութպաններ, գրադիրներ եւ ուսուցիչներ ալ
կան, որոնք անուղղակի կապ են ընկերային իրարմէ
տարբեր աստիճաններու վրայ գտնուող դասակարգե-
րու՝ հայաստանցի մշակներուն եւ տեղացի հարուստ
վաճառականներուն միջեւ: Դպրոցով, բարեգործական
ընկերութիւնով, տեղացի եւ նորեկ երիտասարդութիւ-
նը շփման մէջ է:

Քոնստանցա բաւական հայութիւն ունի, բայց մեր
ընկերներու թիւը հազիւ 70-80 հոգիի կը հասնի: Են-
թակոմիտէն կազմուած է հինգ հոգիէ եւ կրնայ մեծ
գործունէութիւն ունենալ յեղափոխութեան օժանդակ-
ելու եւ տեղացոց մէջ ազգային դպրոցումը զարդացնե-
լու տեսակէտով, եթէ եռանդոտ եւ լուրջ աշխատու-
թիւն ունենայ: Դժբախտաբար ենթակոմիտէի գործու-
նէութիւնը եւ տեղական խնդիրները մեզի ծանօթ չեն.
հաշուեկշիռ ալ ստացուած չէ, ու ելեւմուտքը կը մնայ
նոյնպէս անձանօթ:

Ռուսնուք.— Պուլկարիոյ հայաշատ կեդրոններէն
մին է. հայութեան մեծամասնութիւնը տեղացի, բայց
եւ այնպէս բաւական թիւով ալ նորեկ գաղթականներ
կան: Ռուսնուքի մէջ շատ լաւ երիտասարդութիւն կայ,
միայն թէ քիչ չափով յեղափոխութեան օժանդակող
է: Քաղաքին մէջ կան 80-85 դաշնակցական ընկերներ,
վեց խումբերու բաժնուած, թիւ մը՝ զոր կարելի է
շատ դիւրութեամբ կրկնապատկել, որովհետեւ Դաշ-
նակցութեան համակիրները քիչ չեն: Կոմիտէն համե-
րաշխ տարրերէ կազմուած եւ խումբերու հետ սերտ-
րէն կապուած չըլլալով՝ շատ մը պահանջներ չէ կըր-
ցած գոհացնել. հանգանակութիւն ալ եղած չէ: Ցաւ
է նկատել, թէ ընկերներու մէջ վէճեր ու կռիւներ ալ
անպակաս եղած են: Կոմիտէն իր տեղեկագրով կը խոս-
տովանի իր թուլութիւնը եւ յառաջիկայ շրջանին ա-
ւելի լաւ գործունէութեան համար կ'առաջարկէ հե-
տեւեանները.— 1. Շրջանի համար շրջուն գործիչ մը
ուրեմնալ որ յեղափոխական փրփականտ ընէ, կազ-
մակերպէ եւ ընկերներու մէջ ծագած վէճերը կարգա-
դրէ, 2. Ունենալ շրջանիս համար դաշնակցական օր-

կան մը, 3. Կեդր. Կոմիտէի հետ սերտ յարաբերու-
թեան մէջ գտնուիլ:

Սոմովիդ եւ Սվիշտով.— Այս քաղաքներուն մէջ
բաւական թիւով հայաստանցի մշակներ կան, որոնց-
մէ մէյմէկ խումբ կազմուած է եւ, համեմատաբար ի-
րենց տնտեսական անձուկ վիճակին, յեղափոխութեան
լաւ օժանդակութիւն կ'ընեն: Կապուած են հարեւան
մարմինին՝ Ռուսնուքի հետ:

Սիլվէն.— Փոքրաթիւ եւ գրեթէ բոլորովին թըր-
քախօս հայութիւն մը ունի. արհեստաւորներ ու խա-
նութպաններ են: Ենթակոմիտէն քաղաքին մէջ հազիւ
մէկ երկու խումբ ունի, բայց կը կառավարէ երկա-
թուղիի կայարանները ցրուած՝ դաւառացի մշակներէ
կազմուած խումբերը, որոնք թիւով առայժմ չորս
հատ են, երկու հատ ալ նոր կազմուած են Ռատնէ-
Մահալէի մէջ: Ամէն մէկ կայարանի աշխատաւորնե-
րու թիւը յարափոփոխ ըլլալով՝ խորհուած է խմբա-
կան կազմէն զատ դանձանակի դրութիւն մը հաստա-
տել, որով Դաշնակցութեան նուէրներ կը հաւաքուին:
Նուիրատուութիւնները կը հաւաքուին նաեւ ենթակո-
միտէի անդամներէն մէկուն, ընդհանրապէս Տէր Վա-
ղինակ հօր կամ ընկեր Պաշիկ Թօօֆօսեանի շրջելով ը-
րած հանգանակութեամբ. բայց եւ այնպէս քաղաքը
ու շրջակայ կայարանները այժմ 7 խումբեր կազմուած
են. Սթարա-Չախրայի մէջ ալ ունինք բազմաթիւ հա-
մակիրներ: Սիլվէն մօտաւորապէս հազար լէվ տարե-
կան օժանդակութիւն ցոյց կու տայ Դաշնակցութեան:
Շրջուն գործիչի մը կարեւորութիւնը այստեղ եւս ըզ-
զալի է, երբ մանաւանդ ենթակոմիտէի պայմանները
այնպէս են՝ որ տարին գոնէ մէկ երկու անգամ շրջե-
լով եւ շատ նամակագրութիւն պահելով է որ գործու-
նէութիւն մը կ'ունենայ:

Սոփիա.— Փոքրաթիւ հայութեամբ՝ համեմատա-
բար լաւ կազմակերպուած տեղերէն մին է. ունի 50-60
ընկերներէ բաղկացած հինգ խումբ եւ տարեկան 1500
լէվի չափ օժանդակութիւն ըրած է:

Սոփիայի հայութիւնը 300-350ի չափ է, գրեթէ
առանց բացառութեան՝ եկուոր Պուլկարիոյ ուրիշ քա-
ղաքներէ, եւ կամ Թուրքիայէն՝ նոր գաղթականու-
թեամբ:

Սոփիայի ընկերներն ալ կը փափաքին ունենալ
շրջուն գործիչ մը եւ օրկան մը՝ յեղափոխական փրո-
փականտի համար:

Պուրկազ.— Փոքրաթիւ հայութիւն մը ունի, մե-
ծամասնութիւնը՝ նոր գաղթականներ: Ութը խումբե-
րու բաժնուած 106 ընկերներ կան, մեծամասնութեամբ
հայաստանցի աշխատաւոր դասակարգէն կազմուած:

Ընկերներու մէջ բաւական թիւով զինավարժութեամբ
զբաղող եւ Երկիր մտնել փափաքողներ կան:

Պուրկազ լաւ կազմակերպուած քաղաքներէն մին
է. թէեւ շատ զարդացած կեդրոն մը չէ, բայց վիսա-
ւորաբար հայաստանցի եւ գործի սիրով վառուած ըն-
կերներ ունենալուն գոհացուցիչ գործունէութիւն ցոյց
տուած է: Այս տարի 2700 լէվի օժանդակութիւն ըրած
է Դաշնակցութեան՝ ամսավճարներով եւ հանգանա-
կութեամբ:

Պուրկազէն ալ շրջուն գործիչի եւ շրջանի համար
օրկանի մը պահանջը կը դնեն, իբրեւ միջոց՝ ապագա-
յին կազմակերպութիւնը թէ՛ նիւթապէս եւ թէ՛ բարո-
յապէս աւելի զօրացնելու համար:

Կը ստացուի 50 «Իրօշակ». 40 բաժանորդ՝ 100 լ.
բաժնեկին:

Վառնա.— Շրջանի ամենէն հայաշատ քաղաքն է:
Նոր եւ հին գաղթականները հոս ամէն տեղէ աւելի
մօտիկ են իրարու: Հակառակ Դաշնակցութեան բազ-
մաթիւ համակիրներու, այս տարի միայն կազմուած
են ինը խումբեր, ընդամէնը 75 ընկերներով եւ մօտ
5-600 Քրանքի օժանդակութիւն ըրած են: Վառնայի
խումբերը խնդիրներ ունենալով Կեդր. Կոմիտէի հետ՝
դժուոր մնացած են եւ չեն կրցած մեծ գործունէու-
թիւն ցոյց տալ: Հանգանակութիւն եղած չէ: Ապագա-
յին կազմը աւելի զօրացնելու համար, իբր միջոց, շըր-
ջուն գործիչ մը եւ շրջանին համար օրկան մը ունենա-
լու պէտքը կը զգացնեն եւ պահանջ կը դնեն:

Վառնայի դաշնակցական երիտասարդութեան հա-
ւաքման կեդրոնն է Բարկէն Սիւնի ընթերցարանը, ո-
րու գոյքերը եւ հասոյթը կը պատկանին Դաշնակցու-
թեան: Առայժմ թոյլ կերպով կազմուած երգեցիկ
խումբ մըն ալ կայ, որու անդամներու շատերը Դաշ-
նակցութեան համակիրներ են:

Ֆիլիպէ.— Հայաշատ կեդրոններէն մին է: Տեղա-
ցիի եւ գրսեցիի երբեմնի խիստ լարուած յարաբերու-
թիւնները այժմ մեղմացած են: 210էն աւելի դաշնակ-
ցական ընկերներ կան՝ տասնեւչորս խումբերու բաժ-
նուած, որոնց երկուքը կանանց խմբեր են: Կան բազ-
մաթիւ համակիրներ: Վաճառական դասակարգը, ա-
մէն տարի հանգանակութեան մասնակցելով, իր օժան-
դակութիւնը կու տայ Յեղափոխութեան գործին: Այս
տարեւրջանին հանգանակութիւն ալ եղած է, ի նպաստ
Դաշնակցութեան ներկայացում ալ տրուած է. միայն՝
յեղափոխական փրփականտի համար լսարաններ տե-
ղի ունեցած չեն:

Դաշնակցական ընկերներու մեծամասնութիւնը ե-
րիտասարդներէ եւ հայաստանցիներէ կազմուած է:
Պուրկազը թէեւ նոր պահանջներու համեմատ վերա-
կազմուած են, բայց կարելի է տակաւին նորեր ալ

կազմել: Այլեւայլ պատճառներով կարելի չէ եղած խմբական կանոնադրութիւնը տալ եւ պահանջուած մարմինը կազմել:

Ճիշդագէտի մէջ ընդհանրապէս յեղափոխական ողին վառ եւ Դաշնակցութեան ողին բարձր է, ու համակիրները ամէն տեղէն աւելի բազմաթիւ են:

Բուն յեղափոխական օժանդակ խումբերէն զատ՝ կան երգեցիկ-թատերասիրաց երկսեռ խումբերը, որոնց 800 լէվ արժողութեամբ գոյքերը Դաշնակցութեան կը պատկանին: Մարմնամարզիկ եւ զինավարժ երիտասարդաց խումբ մը եւս [կը գործէ]:

Ունինք հոս հայ մասնաւոր վարժարան մը, որ բոլոր խումբերու հաւաքմանց ու վարժութեանց կեդրոնավայրն է, եւ միւս կողմանէ՝ բազմաթիւ աշակերտներու ծնողները անուղղակի կերպով Դաշնակցութեան համակիր պահող եւ կապող միջոց:

Ճիշդագէտի խումբերը բանաւոր պատճառներով ուշ վերակազմուած եւ անդամավճարներն ալ ամբողջովին դանձուած չըլլալով, հանդերձ հանգանակութեամբ միասին 4000 լէվի տարեկան օժանդակութիւն եղած է Դաշնակցութեան:

Ճիշդագէտի ընկերներն եւս կը փափաքին ունենալ շրջուն գործիչ մը եւ Դաշնակցութեան շահերը պաշտպանող ու յեղափոխական փրօփականտ ընող օրկան մը:

Շումէն եւ Պալլըբ.— Համակիրներ կան, բայց կազմուած կանոնաւոր խումբեր չկան: Նուիրատուութիւնները կ'ուղարկուին հարեւան Վառնայի մարմին:

Սիլիստրէ.— Բաւական թիւով համակիրներ կան, բայց կազմակերպուած չեն. ենթակոմիտէ մը կազմուելու չափ հող կայ:

Շրջուն գործիչի հարց.— Առանց բացառութեան, ամէն պատգամաւոր իր տեղւոյն ընկերներուն կողմէ շրջանիս մէջ շրջուն գործիչ մը ունենալու անհրաժեշտութիւնը յայտնեց: Որոշուեցաւ որ նոր Կեդր. Կոմիտէի ամենէն առաջին գործը ըլլայ Բիւրոյին դիմել եւ յարմարագոյն ընկեր մը հրաւիրել, յայտնելով որ շրջանիս կազմակերպութիւնը 150-200 Փրանք ամսական կրնայ յատկացնել եկող գործիչին, առանց անոր ճանապարհածախսը հաշուելու այդ գումարին մէջ: Շրջանական ժողովը նկատի ունեցաւ՝ պ. պ. Թղմալեանց, Յովնան Դաւթեան, Սիմէոն Յակոբեան: Մինչեւ մըշտական գործիչի գալը՝ ընկեր Գեորգ Աբրահամեան, եթէ իր գործը չյաջողի եւ մնայ շրջանիս մէջ, որոշուեցաւ որ վարէ շրջուն գործիչի պաշտօնը եւ իրեն տրուին հարկ եղած միջոցները:

Օրկանի հարց.— Ամէն պատգամաւորի դրած երկրորդ պահանջն էր՝ շրջանիս մէջ Դաշնակցութեան շահերը պաշտպանող եւ յեղափոխական փրօփականտ ընող պաշտօնական օրկան մը ունենալը: Երկար խորհրդակցութիւններէ յետոյ որոշուեցաւ հետեւեալ միջոցներով հողալ այդ ձեռնարկին համար անհրաժեշտ եղող Փոնտը: Վեր ի վերոյ 6250 լէվ ծախք հաշուուեցաւ, որուն 3000ը բաժանորդներէ կը յուսացուի գոյանալ, մնացեալ 3250ին համար ալ՝ 10 Փրանքնոց նըւիրատուներ պիտի հանուին ամէն քաղաքի դաշնակցական ընկերներուն եւ համակիրներուն ծախելու համար: Որոշուած 500 տոմսակներու 125-200ը կ'արտօնուի Կեդր. Կոմիտէին իր հաշուոյն վնել, եթէ անոնք ընկերներու մէջ չսպառին եւ անհրաժեշտ ըլլայ կազմակերպութեան դրամական օժանդակութիւնը: Նոր Կ. Կոմիտէի անմիջական գործերէն մին ալ թերթի հարցը պիտի ըլլայ եւ այդ մասին պէտք է խորհրդակցի Բիւրոյի հետ:

Լուծուած խումբերու հարց.— Լուծուած խումբերու անդամներէն անոնք՝ որ տեղական մարմինի վրատահութիւնը կը վայելեն, Կ. Կոմիտէի հաւանութիւնը ստանալով կրնան ընդունուիլ տեղական խումբերու մէջ, բայց չեն կրնար հին անունով նախկին խումբերը վերակազմել:

Դիւանի անդամներու գծուութեանց քննութիւն.— Շրջանական ժողովը իր վեցերորդ նիստին երեք ժամ լսեց ընթերցումը Ճիշդագէտի մէջ տեղի ունեցած ժողովներու տօքիւմաններուն, որոնցմով պարզուեցան դիւանի անդամներէն՝ Ղազար Ղազարեանի եւ Յակոբ Աղամեանի վարդոյի դէմ ունեցած դանդատները, եւ փոխադարձաբար՝ վարդոյին միւսներուն դէմ ունեցածները: Երկու կողմէն ալ տրուած դրաւոր բացատրութիւնները լսելէ յետոյ, ժողովը իր հարկ դատած հարցումներն ալ ըրաւ եւ տեղեկացաւ բոլոր խնդիրներու մանրամասնութեանց:

Եօթներորդ ժողովին, ընկեր վարդոյի կարծիքով եւ Պիոնեանի ու պատգամաւորներու հաւանութեամբ, որոշուեցաւ որ այս նիստին ներկայ չգտնուի նաեւ Կ. Պիոնեան՝ որպէս Կեդր. Կոմիտէի անդամ:

Առաջնորդուելով նախորդ նիստի մէջ տեղի ունեցած դրաւոր եւ բերանացի տեղեկութիւններէն եւ բողոքազիրներէն Պատգմ. ժողովս հետեւեալ որոշումներուն յանդեցաւ.—

ա. Գանձապահութիւն.— Պատգմ. ժողովս, դրանելով անտեղի եւ ո'չ գոհացուցիչ վարդոյի առարկութիւնները, անիրաւ կը գտնէ զայն՝ 1. Գանձը չյանձնելուն համար վահէին (Յակոբ Աղամեան), հակառակ

նոյնիսկ Ճիշդագէտի մէջ գումարուած ժողովի որոշման. 2. Պաշտօնակից ընկերները կասկածելի ցոյց տուած ըլլալուն համար, անհիմն առարկութիւններով:

Այս դէպքին մէջ, Պատգ. ժողովս իրաւացի կը գտնէ վահէին՝ որ պաշտպաններ է իր իրաւունքները, բողոքելով թէ՛ Բիւրոյին եւ թէ՛ Ճիշդագէտ՝ Կեդր. Կոմիտէի պաշտօնակից ընկերներուն:

բ. Գաղտնապահութիւն.— Այն ամբաստանութիւնները՝ զորս Մարդպետունի (Ղազար Ղազարեան), վահէ եւ վարդօ իրարու ըրած են անդադնապահութեան համար, Պատգմ. ժողովը կը համարէ ոչ կարեւոր եւ արդիւնք՝ լարուած յարաբերութիւններու:

Պատգմ. ժողովս ստանձնապէս վարդոն կը գտնէ անհոյ եւ դատապարտելի, որովհետեւ Կեդր. Կոմիտէի դիւանը բաց թողեր է անվստահելի Լեւոնի եւ ոչ դաշնակցական Արամ Չարըքի առջեւ, իրողութիւն մը՝ ուրիշ կրնային առաջ գալ անդադնապահութիւն եւ չնախատեսուած հետեւանքներ: Նոյնպէս իբրեւ անդադնապահութիւն՝ դատապարտելի է նախորդ Պատգմաւորական ժողովի ատենադրութիւնը անվստահելի Լեւոնի ընդօրինակել տրուելը՝ վարդոյի կողմէ, իր իսկ խոստովանութեամբ:

Գալով վառնայի ընկերային ատեանին, որ տեղի ունեցած է անհամաձայնութիւններ քննելու համար, Պատգմ. ժողովս մասնակցողները հաւասար չափով մեղադրելի կը գտնէ՝ այդ ժողովին մասնակից ընկերուն համար Լեւոն Սարգիսեանը:

գ. Կեդր. Կոմիտէի անկանոնութիւն.— Յայտնելով բոլոր ընկերներուն եւ Արեւմտեան Բիւրոյին պաշտօնապէս, որ 1904-1905 թուի Կեդր. Կոմիտէն ունեցած էր միայն մէկ նիստ Ճիշդագէտի մէջ, որ տեւեր է 10 օր՝ դիւանի ղեգոհութիւնը հարթելու համար, իսկ դիւանը ո'չ մէկ նիստ, եւ նկատելով որ դիւանի ղեգօտութեան պատճառը եղած է այս անկանոնութիւնը, Պատգմ. ժողովս կը յայտնէ իր խորին զայրոյթը անպարտաճանաչութեան դէմ եւ կը յանձնէ ընկերներու լուրջ ուշադրութեան:

Վարդը, լսելով այս որոշումները, կը յայտնէ թէ պիտի բողոքէ եւ [պահանջէ հարցի] վերաքննութիւնը՝ Ընդհանուր ժողովին:

Հաշիւներու քննութեան արդիւնք.— Հաշիւներու քննութեան համար ընտրուած յանձնախումբը հետեւեալը յայտնեց, իբրեւ գրաւոր արդիւնք իր առաջին մի քանի ժողովներով ըրած քննութեան.—

Նախ ցաւելով կ'իմացնենք որ Կեդր. Կոմիտէի հաշիւները ցրուած են երկու երեք տեղ, եւ [հաշուեկէզիւնը] հեռու է, իր այդ վիճակին մէջ, ներկայացնելէ

Պալլըբեան շրջանի ելեւմուտքը՝ յստակ եւ կանոնաւոր:

Այս պարագային, յանձնախումբս շրջանի իւրաքանչիւր մարմնի եւ դիւանի անդամներու հաշիւները ստիպուած եղաւ առանձին-առանձին քննել եւ իր տեղեկութիւնները բերել, խնդրելով ժողովէր՝ որ անմիջական եւ ստիպողական պարտականութիւն դնէ դիւանի անդամներուն վրայ, ամբողջ Կ. Կոմիտէի հաշիւները կանոնաւոր տեսրակի մը մէջ ամփոփելու եւ ետքը ներկայացնելու ժողովիդ վերջնական վաւերացումին:

Պահանջելով մեր այս նկատողութեան նոյնութեամբ արձանագրութիւնը, անցնինք մեր քննութեան արդիւնքին եւ զազափար մը տանք ելեւմուտքին վրայ:

1. Քննելով մարմիններու մեր ձեռքին տակ գտնուած հաշուեկէզիւնները՝ դատանք ճիշդ, որուն համար ամփոփ հաշուեկէզիւն մը պատրաստեցինք:

2. Ճիշդագէտի Կեդր. Կոմիտէի անդամներուն եւ Յակոբ Աղամեանի հաշիւներուն մասին նկատողութիւն չունինք, բացի Յակոբ Աղամեանի ձեռքով Արամ-Չարըքի յանձնուած 125,60 գումարը ձեր ուշադրութեան յանձնելու պարագայէն, ինչպէս նաեւ ընկեր Յակոբի այն նկատողութիւնը՝ որով կ'իմացնէ ժողովով զբաղած օրերուն ծախքերը ժողովիդ ուշադրութեան, առանց պահանջելու ժողովէն առաջ գտնուած օրերուն եւ երթեւեկութեան ծախքերը, որոնք իրեն անձնական գործին հետ կապուած են:

3. Ռուսուքի հաշուեկէզիւնին մէջ նշանակուած 252 եւ 28 լէվ գումարները, որոնք վարդոյին յանձնուեր են, չկան վարդոյի տեսրակին մէջ:

4. Սիլիւստի հաշուեկէզիւնը ցոյց կու տայ, որ 801 լէվ մուտք ունեցած է եւ զրկուած Կ. Կոմիտէին, իսկ տեսրակին մէջ 727 լէվ նշանակուած կայ, պակաս՝ 74:

5. Կ. Կոմիտէի հրահանգով Սոփիայի ենթակոմիտէին Պ. Թիւֆէնկիճիզի յանձնուած 334,80 լէ գրուած տեսրակին մէջ:

6. Գրիգոր Սայեանի ձեռքով Պուքրէչէն զրկուած 175 Փրանքէն 85ը ստացուած եւ արձանագրուած է, պէտք է 90 Փր. պատգամաւորի ծախք նշանակել վարդոյի տեսրակին մէջ, քանի որ Պուքրէչի մարմինը յանձնուած կը նշանակէ եւ հրատարակուած է «Իրօշակ»ի մէջ:

7. Պ. վարդոն Շրջանական ժողովի եւ Ընդհանուր ժողովի համար ծախսած է 586 լէվ, բացի Ճիշդագէտի մէջ առած 350 լէվէն: Կը փափաքինք հասկնալ թէ ընկեր վարդօ, իբրեւ ուրիշ մարմնի պատգամաւոր, հարկ չէ՞ որ այն մարմինէն ստանար իր ծախքը կամ նոյն մարմնին հաշուոյն անցընէր այդ գումարը(1):

8. Սուլիմայի ենթակոմիտէին 1012,70 Փր., Յակոբի՝ 8,20, իսկ վարդոյի զրկած 1235 եւ 1333ը՝ 80էն

10ական լել պակաս են: Յակոբ եւ Վարդօ յայտնեցին թէ այդ տարբերութիւնները ածիօ են:

9. Կեղը. Կոմիտէն ոչ միայն ամփոփ եւ կանոնաւոր տետրակ մը պարտաւոր էր ունենալ, այլ նաեւ ունենալու էր իւրաքանչիւր մարմնի, Արեւմտեան Բիւրոյի եւ Յուլիանեան մարմինին [համար]՝ առանձին հաշիւներ:

Կ. Կոմիտէի չկանոնաւորուած տետրակներէն հետեւեալ հաշուեկէշիւրը կրցինք պատրաստել որ կրնայ ամփոփ գաղափար մը տալ շրջանի գրամական գործերուն մասին:

Հաշուեքննիչ յանձնախումբին պահանջին համաձայն Կեղը. Կոմիտէի հաշիւները ամփոփուեցան մէկ տետրակի մէջ եւ կրկին յանձնուեցան քննութեան:

Վահէի պահանջը նկատողութեան առնելով, իրեն պատգամաւորի (?) ծախք որոշուեցաւ 40 լել:

Ռուսճուքի հաշուեկէշիւրին 252 եւ 28 լել գումարները նշանակուեցան Կեղը. Կոմիտէի հաշուետետրին մէջ:

Սլիվէնի հաշուեկէշիւրին եւ Կ. Կ.ի ստացած գրամներու տարբերութիւնը մարմինին քով կը մնայ. տակաւին Կ. Կոմիտէն չէ ստացած:

Սոֆիայի մարմնէն Թիւֆէնկճիէվի յանձնուած գումարն եւս նշանակուեցաւ Կ. Կոմիտէի հաշուեկէշիւրին մէջ:

Նոյնպէս Պուքրէշի մարմնոյն հաշիւներէն բաց մնացած 90 Փրանքը:

Վարդոյի պատգամաւորութեան ծախքը պարտական են վճարել:

Հաշուեքննիչ յանձնախումբը, քննելով Կ. Կոմիտէի մէկ տետրակի մէջ ամփոփած հաշիւները, հաստատեց անոնց ճշգրտութիւնը, որու համեմատ՝ ընդհ. մուտք եղած է 8108,20 ոսկի Փրանք եւ 11.847,32 լել: Այդ գումարներէն ելքը հանած՝ պատրաստ գրամ կը մնայ Յակոբ Աղամեանի քով 635,50 ոսկի եւ 1416,25 արծաթ լել, իսկ Վարդոյի մօտ՝ 2139 ոսկի եւ 4673 արծաթ լել:

Լսելով հաշուեքննիչ յանձնախումբին յայտարարութիւնը, որ հաշիւներու ճշգրտութիւնը կը վկայէր, պատգամաւորները ստորագրեցին հաշուեմատեանը:

Ընկալագրի եւ նուիրատուութեան հարց.— Որոշուեցաւ որ իւրաքանչիւր խումբի անդամներուն առանձին առանձին ընկալագիր չպիտի տրուի, այլ միայն խումբի անունով: Իսկ այն անձները, որոնք որեւէ խումբի չեն պատկանիր, նուիրատու պիտի ստանան: Որոշուեցաւ նոյնպէս յանձնարարել Պալքանեան Շրջանի բոլոր մարմիններուն, որ իրենց քով գտնուած ընկալագիրներու կտրոնները եւ չգործածուածներուն հաշիւը ուղարկեն Կ. Կոմիտէին:

Կեղը. Կոմիտէն իւրաքանչիւր մարմինէ ստացած

գրամին փոխարէն պարտական է անյապաղ նամակ գրել եւ յայտնել ինչ գումար ստացած ըլլալը:

Հաշուեցուցակներու պատրաստութիւն եւ միօրինակութիւն.— Որոշուեցաւ տպագրուած միօրինակ հաշուեցուցակներէն ուղարկել իւրաքանչիւր մարմինի. նամակագիրը ծանօթ ըլլայ Կ. Կոմիտէին եւ գրէ պաշտօնական թղթի վրայ: Նամակագիրն փոխուիլը պէտք է իմացնել Կեղը. Կոմիտէին:

Դաշնակցութեան պատկանած գոյքերու մանրամասն ցուցակ.— Որոշուեցաւ Պալքանեան Շրջանի մարմիններու քով գտնուող Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատկանող գոյքերու մանրամասն ցուցակ պատրաստել մինչեւ յառաջիկայ Փետրուարի վերջը: Այդ մասին Պալքանեան Կեղը. Կոմիտէն առանձին շրջաբերական պիտի ուղղէ մարմիններուն:

«Իրօշակ»ի բաժնեգիրն եւ Դաշն. գրքերու եւ պատկերներու հաշիւ.— Որոշուեցաւ յանձնարարել մարմիններուն, որ իրենց քով գտնուած եւ ասկէ վերջ ըստանալիք դաշն. գրքերու եւ պատկերներու, ինչպէս նաեւ «Իրօշակ»ի բաժանորդագրութեան հաշիւները զատ բռնեն եւ առանձին հաշուեկէշիւրով ուղարկեն Կ. Կոմիտէին:

Պալքանեան Կ. Կոմիտէն մասնաւոր ընկալագիր պիտի տպագրէ տայ եւ ցրուէ մարմիններուն՝ «Իրօշակ»ի բաժնեգիրներու փոխարէն տալու համար:

Իրամի փոխադրութեան հարց.— Հաշիւներու միօրինակութեան եւ գրամի փոխադրութեան համար, որոշուեցաւ [հրահանգել] Պալքանեան Շրջանի մարմիններուն եւ անջատ խումբերուն՝ որ, ըստ Դաշնակցութեան կազմական կանոնագրին ամէն երեք ամիսը անդամ մը իրենց հաւաքական գրամները ուղարկեն Պալքանեան Կեղը. Կոմիտէին, միասին ղրկելով նաեւ եռամսեայ հաշուեցուցակները:

«Իրօշակ»ի նուիրատուութեանց հրատարակում.— Որոշուեցաւ որ Պալքանեան Կեղը. Կոմիտէն յանձնարարէ մարմիններուն եւ անջատ խումբերուն, որ գրամի եւ հաշուեցուցակներու ուղարկումը չյապաղեն եւ խնդրել որ «Իրօշակ»ի խմբագրութիւնն ալ իրեն ղրկուած նուիրատուութեանց հրատարակումը չուշացնէ:

Կանանց խումբեր.— Որոշուեցաւ յանձնարարել Պալքանեան Շրջանի մարմիններուն, որ ջանան կանանց օժանդակ խումբեր կազմել, եւ նկատի ունենալով այդ տեսակ խումբերու բարոյական ազդեցութիւնը՝ խրատապահանջ չըլլալ ամսականի քանակի մասին: Կա-

նանց խումբերը մէկ ձայնով կը մասնակցին տեղական մարմինի ընտրութեան:

Զինուորական եւ մարզական խումբեր.— Որոշուեցաւ յանձնարարել Պալքանեան Շրջանի դաշնակցական մարմիններուն, որ առանձին խումբեր կազմեն, կամ խումբերու անդամներէն փափաքողներուն առանձին վարժութիւններ կատարել տան զինավարժութեան, տեղական սլայմաններու յարմարելով:

Կանոններ ենթակումիտէի եւ կումիտէի.— Մարմինները աւելի գործօն եւ կանոնաւոր ընելու նպատակաւ, հետեւեալ որոշումները տրուեցան.—

Ենթակումիտէն կամ կումիտէն պարտաւոր է առնուած ամիսը մէկ անգամ ժողով ունենալ. ամէն նիստի արձանագրութիւն պէտք է պահուի եւ ամէն մարմինի վերաբերեալ գործունէութիւն խորհրդակցութեամբ որոշուել յետոյ պէտք է կատարուի:

Ենթակումիտէն կամ կումիտէն պարտաւոր է տարին քանի մը անգամ ընկերական հաւաքոյթներ կազմակերպել, ընկերներու միջեւ կապ հաստատելու եւ յեղափոխական փրօփականտը յառաջ տանելու նպատակաւ:

Ենթակումիտէի կամ կումիտէի պաշտօնավարութիւնը կը տեւէ մէկ տարի. անդամները կրնան վերընտրուիլ:

Ուել դաշնակցական ընկեր կամ մարմին իրաւունք չունի Դաշնակցութեան անունով տեղական, եկեղեցական եւ դպրոցական պայքար մղել եւ ոչ ալ խումբերը գործածել այդ նպատակաւ:

խմբագրութեան կրնան հաւաքոյթներ ունենալ՝ իրենց ներքին կազմական գործերուն մասին խորհրդակցելու եւ ցանկութիւններ պատկան մարմինին հաղորդելու համար:

խումբերը եւ խմբագրական ժողովները չեն կրնար առանց իրենց պատկանած մարմնի հաւանութեան որեւէ ձեռնարկ ընել:

Ենթակումիտէ եւ կումիտէ, իրենց շրջանէն դուրս որեւէ ձեռնարկի համար, պէտք է կանխաւ Կ. Կոմիտէի հաւանութիւնը առնեն:

Յառաջիկայ Պատգամաւորական ժողով.— Յառաջիկայ Պատգամ. ժողովին մասնակցելու իրաւունք կ'ունենան այն քաղաքները, որոնք առնուազն ենթակումիտէ մը գոյացնելու չափ կազմական ուժ ունին:

Պատգամաւորը կ'ընտրուի կումիտէի կամ ենթակումիտէի անդամներուն եւ խումբերուն ներկայացուցիչներուն միջոցաւ: խումբերն ալ իրենց բաղձանքները կը յայտնեն գրաւոր:

Իւրաքանչիւր քաղաք պէտք է աշխատի պատգամաւոր ընտրել տեղական ընկերներէ. կարելոր պատ-

ճառներով Լթէ հնարաւորութիւն չունենան, կրնան ձայն տալ իրենց գործերուն եւ պայմաններուն ծանօթ մէկուն՝ գրաւոր տեղեկագիր եւ հաշուեկէշիւր ուղարկելով:

Պատգամաւորի ծախքը ջանալու է հոգալ ընկերներու մէջ առանձին հաւաքումով եւ կարելի եղածին չափ խուսափելու է բուն յեղափոխական Փոնտին գրպէլէ:

Յառաջիկայ Պատգամ. ժողովի գումարումը որոշուած ժամանակամիջոցէն առնուազն մէկուկէս ամիս ստաջ պէտք է յայտարարել մարմիններուն:

«Շարժում»ի յօդուածներու մասին.— «Շարժում»ի վերջին «բաց նամակներ»ը Շրջ. ժողովը գտնելով անգործնական եւ անտեղի, իր նկատողութիւնները ըրաւ խմբագրին(2):

Հայրապետ աղայի խնդիրը.— Դիւանի պանդառներուն մէջ յիշուած էր Հայրապետ աղայի խնդիր մը, որու մասին ապացոյց չունենալով՝ Շրջանական ժողովն անհիմն դտաւ:

Ընտրութիւն Կեղը. Կումիտէի.— Երկար խորհրդակցութենէ յետոյ նախ որոշուեցաւ Պալքանեան Կ. Կոմիտէն ամբողջովին մէկ քաղաքի մէջ ընտրել: Ընտրութեան մասին ալ երկար խօսակցութենէ յետոյ, Ֆիլիպպի մէջ ընտրուեցան հետեւեալ ընկերները.— Երուանդ Ալաճաճեան, Բարթող Չօրեան, Տիգրան Տուճանեան, Յակոբ Սլաճեան եւ Կարապետ Պիտեան: Վառնայի պատգամաւորը Պուքրէշ գնացած ըլլալով՝ իր ձայնը տուած էր Ֆիլիպպէն՝ Պիտեանի, Բարթողի եւ Երուանդի, իսկ Սոֆիայէն՝ Թ. Յակոբեանի եւ Ղ. Մինասեանի: Սուլիմայի պատգամաւորը, առարկելով թէ ինքը անձամբ ծանօթ ընկերներու միայն քուէ կըրնայ տալ, հետեւաբար ինքը միայն Պիտեանի եւ Բարթողի ձայն կու տայ, մնացեալ պատգամաւորները միաձայնութեամբ քուէ տուին Ֆիլիպպի վերողբեալ ընկերներուն, որով իրենց ընտրութիւնը օրինաւոր համարուեցաւ:

Ստորագրութիւններ

(1) Հ. Յ. Դ. Սոֆիայի (Յրդ) Ընդհանուր ժողովին, Վարդօ Ոսկեհամբի (Խմբ) ներկայացուցիչն էր (տեսնել ՆԻՌՔԵՐ Հ. Յ. Դ. ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ, Բ. հատոր, էջ 100):
(2) «Շարժում»ը Պուլկարիոյ մէջ Վարդոյի (Վարդ Պատրիկեան) հրատարակած եւ խմբագրած թերթն էր: 1904 Դեկտեմբերին, Վարդօ ստորագրած էր «Դաշնակցական ընկերներին» ուղղուած «բաց նամակներ», ուր ընդհանուր բնագոյտութեան կ'ենթարկէր կուսակցական-յեղափոխական կարգ մը մարմիններու գործունէութիւնը, գործելու եղանակը եւ, ընդհանրապէս, Դաշնակցութեան կառուցային գրութիւնը:

4.— ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Հ. Յ. Դ. ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ

1905 - 1906 տարեշրջան

Նամակի մեծ չափի 39 էջ, սև մեյան: Վերջապահումն՝ ստորագրութիւն չկայ, բայց կնքուած է Պալքանեան Կ. Կոմիտէի կնիքով:

Առաջին էջի վերի ձախ անկիւնը, հաւանորէն Արեւմտեան Բիւրոյի կողմէ մակագրուած, կը կարդանք՝ «Ատ. 1 Յունիս 1906»:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէն 1905-1906 թուականի Շրջանական Ժողովի գումարման համար շրջաբերականներ զրկած էր նախորդ Ժողովի որոշման համաձայն ձայնի իրաւունք ունեցող տասնեակէկ մարմիններու:

Ժողովի սկզբնաւորութեան համար նշանակուած օրը, 1906 Մարտ 26ին, արդէն ներկայ էին:

Պուրկարիոյ պատգամաւորներ,

1. Յիւլիպէէն՝ Օր. Սաթենիկ Պարտիզեան (Սաթ)
2. Սոֆիայէն՝ Պ. Եսայի Յովհաննէսեան (Չարմայր)
3. Ռուսճուբէն՝ Պ. Յարութիւն Փափազեան (Վահան Բաջուանի)
4. Վառնայէն՝ Պ. Աբրահամ Մադիկեան (Չաւէն-Աբրո)
5. Պուրկազէն ձայն ունէր Պ. Ռուբէն Չարզարեան (Ասլան):

Ռուսմանիոյ պատգամաւորներ,

6. Բոնսթանցայէն՝ Պ. Սեղբակ Նահապետեան (Չաւէն)
7. Սուլիմայէն՝ Պ. Գէորգ Շահինեան (Ազատասէր)
8. Կալապէն՝ Պ. Մարտիրոս Ենկոյեան (Մարտո)
9. Պրայլայէն՝ Պ. Սաչիկ Իկոյեան (Սուրէն)
10. Պուրբէշէն՝ Պ. Գրիգոր Սայեան (Գրքո):

Սլիվէնի մարմինը, պատգամաւոր զրկելու դժուարութիւններն յայտնելով, կը բաւականանայ միայն տեղեկագրով մը:

Կեդր. Կոմիտէն հրաւիրած էր Ոսկեհանքի գործիչ ընկերներէն Պ. Անդրանիկ եւ Վիշապի գործիչ ընկերներէն՝ Թորգոմ, որոնք Ժողովին հաւանութեամբ ընդունուեցան եւ ներկայ գտնուեցան բոլոր նիստերուն:

Կեդր. Կոմիտէի անդամները՝ Կ. Պրոնեան, Բ. Չորեան, Ե. Ալաճաճեան եւ Յ. Սվաճեան՝ ներկայ էին առանց ձայնի:

Կեդր. Կոմիտէի կողմէ ընկեր Պրոնեան նշանակեալ օրը Ժողովը բացաւ, ներկայութեամբ տասը պատգամաւորներու, երկու գործիչ ընկերներու, ընդամէնը 12 ձայն, եւ Կ. Կոմիտէի չորս անդամներուն, որոնք ձայն չունէին:

Նախագահ ընտրուեցաւ ընկեր Չարզարեան ու Ժողովը սկսաւ իր աշխատութեանց:

Վիշապի ընկերներէն Պ. Սուրէն Կամսար նամակով մը զիմած էր Ժողովին եւ կը փափաքէր որ ինքն ալ ներկայ գտնուի: Կարծիքներու փոխանակութենէ ետքը, այդ առաջարկը շքանշանուեցաւ ձայներու մեծամասնութեամբ:

Պատգամաւորներու ստուգութիւն.— Ժողովը քննեց բոլոր պատգամաւորներու վկայագրերը եւ հաստատեց անոնց ընտրութիւններու օրինաւորութիւնը:

Ընկեր Չարզարեան ներկայացուց Փարիզէն Վարդոյի շրջած գոց նամակը, Շրջանական Ժողովին յանձնելի: Նամակը կարդացուեցաւ եւ որոշուեցաւ Վարդոյի խնդրի քննութեան ժամանակ նկատի ունենալ:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ

Կեդր. Կոմիտէի կազմած օրակարգի համաձայն՝ որոշուեցաւ կարդալ Կեդր. Կոմիտէի եւ մարմիններու տեղեկագիրները եւ անոնցմէ կազմել ամբողջական օրակարգ մը:

Կեդր. Կոմիտէի ընդարձակ տեղեկագրէն կ'ամփոփենք հետեւեալները.—

1905 Յունուար ամսուն կայացած Շրջանական Ժողովին ընտրուած Կեդր. Կոմիտէն, պարտականութեան զուգար անցած օրէն, իր առջեւ ունէր շրջանին մէջ կազմակերպական ոչ մի իրարակալ վիճակ մը, որ առաջ եկած էր նախորդ Կեդր. Կոմիտէի զիւանի անդամներուն ներքին անհամաձայնութեանց պատճառով, շրջանի կազմին խնամք չտարուելէն, որու վրայ անմիջապէս աւելցաւ Վարդոյի զեղծման անախորժ խնդիրն ալ:

Այս պայմաններուն մէջ Կ. Կոմիտէն նախ ջանացած է թղթակցութեամբ սերտ կապ պահել մարմիններուն հետ, եւ մինչ անցած տարի հազիւ 60-70 նամակ ելած էր Կեդր. Կոմիտէի զիւանէն, այս տարի արդէն 700ը անցած էր: Բացի մասնակի խորհրդակցութեան [համար] յաճախակի հաւաքումներէն, Կեդր. Կոմիտէն ունեցած է արձանագրութեան առնուած 35 նիստեր: Նկատի ունենալով որ մնայուն շրջան-գործիչի մը պալը ժամանակի հարց կը դառնայ, միւս կողմանէ կարգ մը քաղաքներու ընկերական ներքին կեանքը պէտքը կը զգացնէ այցելու ընկերներու, տարուան սկիզբները ընկեր Պրոնեան [գացած է] Ռուսմանիոյ քանի մը կարեւոր քաղաքները եւ յաջողած է բաւական արդիւնաւոր կարգադրութիւններ ընել: Անկէ ետքը այցելած է ընկեր Տիգրանեան եւ բանախօսութիւններ բրած, իսկ վերջին ամիսներուն՝ ընկեր Չարզարեանի կողմէ եղած է արդիւնաւոր այցելութիւն մը Պուրկարիոյ մարմիններուն:

Կեդր. Կոմիտէն մասնաւորապէս Շրջանական Ժողովի ուշադրութեան կը յանձնէ Սուլիմայի, Բոնսթանցայի, Վառնայի, Սլիւստրէի վիճակը եւ հոն գոյութիւն ունեցող խնդիրները՝ Կ. Կոմիտէի զիւանին մէջ ստացուած բողոքագրերով կամ տեղեկագրերով միասին:

Կ. Կոմիտէն, ընկերներու մէջ կարգապահական ուղղութիւն մը ներմուծելու եւ կազմակերպական գործերը ամուր հողի վրայ դնելու տեսակէտէն, անհրաժեշտ կը գտնէ ներքին ընդհանուր ծրարի մը մշակումը ու վաւերացումը, որուն համաձայն կը ներկայացնէ նախադիւմ մը: Նաեւ պէտքը կը զգացնէ վիճակացոյցներու գրութիւնը պարբերական պարտականութեան մը վերածելու անհրաժեշտութիւնը:

Չնայած կարգ մը ծանօթ խոչընդոտներու, Կեդր. Կոմիտէի եւ շրջանի մարմիններու աշխատութիւնները եկած են բարեյաջող կերպով իրար լրացնելու, սպասուածէն շատ աւելի զբաւական արդիւնք մը տալով, ընդհանուր մուտք՝ մտաւորապէս 38.000 լէվ, մինչդեռ նախորդ շրջանին 18-19.000ի միայն կը հասնէր:

Կեդր. Կոմիտէի տեղական ծախքերը, մարմիններուն ալ միասին առնելով, օրինական %ին 10էն քիչ եղած է: Վճարումներ եղած են Արեւելեան ու Արեւմտեան Բիւրոներու հաշույն, Ոսկեհանքի, Վիշապի եւայլն: Մնացեալ դումարը պահուած է գանձին մէջ՝ Ընդհանուր Ժողովի որոշելիք ձեռնարկներուն յատկացնելու համար:

Այս տարուան մէջ Երկիր մտնելու համար շրջանէս մեկնած են 9 ընկերներ, որոնցմէ հինգը՝ իրենց անձնական ծախքով: Այդ ընկերներէն մէկը միայն անցած է Պարսկաստան, միւսները Կովկաս կը մնան գործով, հոն տիրող խառնակ վիճակին պատճառաւ: Մեկնողներէն մէկ քանին սորված են ռումբի եւ պայթուցիկ նիւթերու պատրաստութիւն՝ Կեդր. Կոմիտէի հրահրութեան տակ. անոնց մէջ կան նաեւ լաւ զինավարժ ուժեր:

Կեդր. Կոմիտէի աչքաու գործերէն մէկն ալ եղած է «Ռազմիկ»ի հրատարակութիւնը: Մարմիններուն զրկուած բաժնետոմսերէն կարեւոր մաս մը ծախուած ըլլալով՝ գործի ձեռնարկուած է: Մաս մըն ալ գանձելի եւ չծախուած տոմսեր կան: Թերթը իր ուղղութեամբ ու պարունակութեամբ մեծ ընդունելութիւն գտած է եւ իր 5 ամսուան գոյութեան կարճ ժամանակին մէջ ունեցած է 800 հաստատ բաժանորդներ, ինչ որ Պուրկարիոյ ուրիշ հայ թերթերու ունեցածէն շատ աւելի է եւ օր աւուր աւելնալու յոյսեր կան: Կ. Կոմիտէն այս առաջին 5 ամսուան միջոցին աշխատած է չափէն աւելի խնայող ըլլալ թերթի ծախքերուն մէջ, իսկ պահանջուած աշխատանքը հազիւ կրցած է տանիլ ընկերներու գործակցութեամբ: Յառաջիկայ տարուան համար՝ թերթի յարատեւութեան, կանոնաւորութեան եւ ծաւալման տեսակէտէն կարեւոր կը նշուէ:

Կառուցական տեսակէտէն կարեւոր կը նշուէ, ինչպէս որ արդէն խմբագիր ընկեր Չարզարեանն ալ կը պահանջէ, օղակաւոր մը ներկայութիւնը, անոր յանձնելու համար սրբապարտութեան, հասցէի, հաշուական եւ ուրիշ այս կարգի աշխատութիւնները, որպէսզի խմբագրը ազատ ժամանակ ունենայ թերթին պարունակութեան ու ճոխութեան հսկելու, ինչպէս նաեւ կարեւոր կը նկատէ խմբագրի ամսականին վրայ յաւելում մը ընել, քանի որ տրուած ամսականը անբաւարար է՝ համեմատելով գործը դրուած աշխատանքին եւ պէտքերուն: Թերթի պիւտճէն արդէն որոշ չափով դոնացում կրնայ տալ այս պահանջներուն: Կ. Կոմիտէն կ'առաջարկէ նաեւ թերթին «հրատարակչական» ճիւղ մը կցել:

Այս ամէնուն հետ Կեդր. Կոմիտէն Շրջանական Ժողովի ուշադրութեան եւ անոր արդար գատատանին կ'ենթարկէ Վարդոյի զեղծման անախորժ խնդիրը, որուն կ'իյնայ ըստ օրինի, պատշաճ քննութիւնը կատարել եւ արժանի վճիռը տալ:

Կեդր. Կոմիտէի տեղեկագրէն յետոյ Ժողովը գրաւուեցաւ մարմիններու տեղեկագրերով:

Պուրկազ.— Ունի տասնեակէկ խումբ՝ 104 անդամով: Այս խումբերէն մէկը միայն նիւթապէս օժանդակող խումբ է: Ընկերներու մեծամասնութիւնը հայաստանցի մշակներէ կազմուած է. զիւրութիւն չունի ուրիշ գասակարգի պատկանող ազգայիններու հետ յարաբերութիւններ պահելու, հետեւաբար անոնցմէ անջատ կ'ապրին: Գաղութիւն մեծամասնութիւնը համակիր է Դաշնակցութեան: Մարմինը գոյք չունի. ընկերները շատ շահող ու գործունեայ են: Պատգամաւոր ընտրութեան առթիւ ծագած անհամաձայնութիւններուն վերջ տալու համար ընկերոջ մը այցելութիւնը կը խնդրեն:

Ռուսնուք.— Կոմիտէն իր ամբողջ կազմով քանի մը ամիս միայն շարունակած է իր աշխատութիւնները, մէկ-երկու ընկերներու հետանալուն պատճառաւ: Քաղաքին մէջ կան 9 խումբեր՝ 81 ընկերներով. դրպարոցական պատանիներէ կազմուած երկու օժանդակ խումբեր ալ կան: Շրջակայքը ունի, Սոմովից 3 խումբ՝ 23 ընկերներով, Սլիւշտով 3 խումբ՝ 22 ընկերներով, Բորապիտ մէկ խումբ՝ 17 ընկերներով: Ընդամէնը 18 խումբ կայ՝ 157 ընկերներով: Վերջերս կազմուած է նաեւ կանանց Կարմիր Ուաչի «Մարո» անուն խումբ մը՝ 44 անդամներով, որուն կ'անդամակցին տիկնանց նախկին «Սօսի» խումբի անդամուհիներն ալ: Կը յանձնարարեն կանանց խումբերու յատուկ կանոնադիր մշակել: Շրջուն գործիչի պէտքը զգացած են միշտ: Չէզոք տարրերը բաւական գրաւած է մարմինը: Ընկեր Չար-

դարեանի այցելութիւնը մեծ օգտակարութիւն ունեցած է: Հասարակութիւնը լաւ տրամադրուած է դէպի Դաշնակցութիւնը: Կը փափաքին ներքին կանոնադրութեան մէջ մտցուած տեսնել կարգապահական յօդուածներ: «Ռազմիկ»ը օգտակար կը գտնեն եւ կը բաղձան շարունակել նոյն ուղղութեամբ. թերթը մեծ համակրանք կը վայելէ հասարակութեան բոլոր խաւերէն: Այս տարի հանգանակութիւնը թէեւ աննպաստ ժամանակի մէջ կատարուած է, սակայն չնորհի Գ. Զարդարեանի եւ ընկերներու ջանքերուն՝ յաջող եղած է: Իբր գոյք ունին՝ հրացան մը: Պոստերու ընկերներէն կազմուած է 12-16 հոգինոց զինավարժական խումբ մը, որոնք ամիսը քանի մը անգամ զինավարժութեամբ կը պարապին:

Ֆիլիպէ.— Տարւոյն սկիզբը ունեցած է 13 խումբ. խումբերը կանոնաւորելով, այս տարուայ ընթացքին եղած են ընդամէնը 21 խումբեր, թէ՛ արական եւ թէ՛ իգական: Գայաճըքի «Անձնուրաց», Թաթար Բազարճըքի «Ֆէտայի» եւ Գորիսովկրատի «Շմաւոնեան» խումբերով միասին՝ 24ի կը բարձրանայ խումբերու ամբողջ թիւը: Քանի մը խումբեր անկանոն եղած են իրեն վճարումներով եւ ժողովներով: Ընկերներու ընդհանուր թիւը 300ի կը հասնի: Կոմիտէն ընկերներու զարգացման համար վիճարանական ժողովներ սարքած է: Զինավարժական դասեր աւանդելու աշխատութիւնը յանձնուած է «Վահագն» մարմնամարզական խումբին, որ ընկերներէ կազմուած է արդէն: Զանազան պատճառներով դասերը շատ կանոնաւոր ընթացք չեն ունեցած: Զինավարժութեամբ պարապող 4-5 օրիորդներ ալ կան: «Դրօշակ»ի բաժանորդները աւելցած են, որոնց թիւը կը հասնի 150ի: Հանգանակութեան զուտ մարն է 2·223,70: Գաղութին մեծամասնութիւնը Դաշնակցութեան համակիր է: Քաղաքին երկու թատերասէր, երգեցիկ ու մարմնամարզական խումբերը կազմուած ըլլալով դաշնակցական ընկերներէ, իրենց հանդէսներկայացումներով Կոմիտէին օգնած են թէ՛ նիւթապէս եւ թէ՛ բարոյապէս: Այս շրջանին մէջ Կոմիտէն սարքած է քանի մը յարաններ եւ հանդէսներկայացումներ: Հայ մասնաւոր վարժարանը շատ մեծ օգուտ ունեցած է Դաշնակցութեան փրփականտին եւ ծաւալման. հոն խմբուած են բոլոր ընկերութիւնները՝ երգեցիկ, մարմնամարզական եւ դաշնակցական խումբերը: Տարւոյն մէջ քանի մը հայեր ծեծուած են լրտեսական յանցանքով: Պատգամաւորի ընտրութեան առթիւ անհամաձայնութիւններ ծագած են, բայց ընկերական ատենանով մը վերջ տրուած է: Հանգանակութենէ, ներկայացումներէ եւ անդամավճարներէ մուտք եղած է 7418 լ.՝ ունին 453 լ.՝ մ. արժողութեամբ գոյք, եւ գանձելի դրամ՝ 620 լ.՝ 35: Երգեցիկ-թատերասէրի գոյքը՝ ներքին կանոնադր

համաձայն, կը պատկանի Դաշնակցութեան, որու արժէքն է մօտաւորապէս 900 լ.՝:

Սոֆիա.— Ունի 6 արական խումբ՝ 61 ընկերներով եւ 1 կանանց խումբ՝ 27-30 ընկերուհիներով: Կայ նաեւ ընթերցարան մը եւ երգեցիկ-թատերասէր խումբ մը: Ընկերներու մէջ զինավարժութեան պահանջը մեծ է եւ եթէ այս պահանջին բաւարարութիւն չտրուի, տեղական կազմակերպութիւնը պիտի տուժէ: Կան 20-25 հնչակեաններ, որոնց հետ ընդհարումներ գոյութիւն չունին: Գործիչի պէտքը զգալի է: Նիւթական հասոյթը եղած է 1968 լ.՝ 40 սանթ.:

Վառնա.— Մարմինը գործերը նախ վարած է խմբապետական ժողովով: Սկիզբէն գոյութիւն ունեցած են 10 արական խումբեր, իսկ այս տարուան ընթացքին մէջ աւելցած են մէկ արական, 2 տիկնանց (Կարմիր Պաշի) եւ մէկ արական Կարմիր Պաշի խումբեր: Արծիւ խումբը վերջերս լուծուած է: Բարեկէն Սիւնի ընթերցարանը կը պատկանի Դաշնակցութեան եւ ունի 405 դրքեր եւ այլեւայլ գոյքեր: «Դրօշակ»ի 70 բաժանորդ կայ: Ընդհանուր մուտքը եղած է 4691 լ.՝: Ասկէ զատ մարմինը Սասունի եւ Կովկասի արկածեալներուն օգտին հանգանակութիւններ ըրած է:

Սիլվէն.— Սլիվէնի մէջ կազմակերպութիւն եղած է 1895էն ի վեր: Առաջին տարիները յառաջադիմած է այնքան, որքան կը ներէր Սլիվէնի միջավայրը: 1903էն սկսած կանոնաւորուած եւ խումբեր կազմուած են: Ներկայիս Սլիվէն քաղաքին մէջ կան չորս խումբեր. կայարաններէն՝ Գարարունար ունի մէկ խումբ, ՍՊրալճա՝ 2, Եամպոլ՝ 1, Քէրմէնլի՝ 1, Բատնէ-Մահալէ՝ 2, Գարնապատ՝ 1, ընդամէնը 12 խումբ՝ 180-190 ընկերներով: Երջակայ միւս քաղաքներու հայութիւնն ալ համակիր է Դաշնակցութեան: Կայարաններու խումբերը հայաստանցի աշխատաւորներէ կազմուած ըլլալուն՝ զանձանակի դրութիւնը հաստատուած է, փոխանակ ամսավճարի: Ենթակոմիտէի շրջանին մէջ տարրեր կուսակցականներու թիւը խիստ փոքր է թէեւ, բայց կազմակերպուած չըլլալուն, մեր խումբերու զանձանակը կը ձգեն իրենց նուէրները: Քաղաքին երիտասարդութեան զարգացման համար ընթերցարանի մը գոյութիւնը անհրաժեշտ նկատուելով, ենթակոմիտէն, կազմակերպութեան դրամէն 150 լ.՝ չափ գումար մը ծախսելով, հիմնած է «Անդրանիկ» անունով ընթերցարան մը, ուր տեղի կ'ունենան ամէն տեսակ ընկերական հաւաքոյթներ: Ընթերցարանը ունի 200 լ.՝ արժողութեամբ գոյք եւ 80 կտոր գիրք՝ 100 լ.՝ արժողութեամբ. այդ ամբողջը կը պատկանի կազմակերպութեան: Վերջերս կազմուած է նաեւ կանանց խումբ մը, որուն նպատակն է նիւթապէս օժանդակել

Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւ ունի 35է աւելի անդամուհիներ: Ենթակոմիտէի ընդհանուր մուտքը եղած է 1462,65 լ.՝: Ենթակոմիտէն ջանացած է միշտ բարձր պահել Դաշնակցութեան պատիւն ու վարկը:

Շուսէն.— Կազմը ենթակոմիտէի ուժ չունի: Հոս կազմակերպութիւնը միշտ թոյլ եւ անկանոն եղած է: Զանազան առիթներով եւ ազդեցութեամբ խումբեր կազմուած ու քայքայուած են: Վերջերս սկսած է կըրկին կազմակերպուիլ, այժմ ունի 4 խումբ, 25-30 ընկերներով: Նիւթական նպաստը մեծ բան մը եղած չէ: Իրենց տրամադրութեան տակ կը գտնուի «Պետո Պուրկարացի» ընթերցարանը՝ իր գոյքով եւ ունեցած դրամով: Երջուն գործիչի պէտքը հոս ալ մեծապէս զգալի է:

Սիլիստրէ.— Այս քաղաքին մէջ կազմակերպութիւն չկայ:

Պրայլա.— Ունին 12 խումբեր՝ 120 ընկերներով: Ընկերներու բացառիկ օժանդակութեամբ 1905 Սեպտեմբեր 11ին բացուած է սրճարան մը, որ Դաշնակցութեան կը պատկանի եւ ունի 500 Քրանքի գոյք: Ենթակոմիտէն մուտք ունեցած է 2169,60 Քրանք, որու 1237,60ը խումբերու անդամավճարներէն, 281ը նուէրներէ, 154ը պատկերներէ եւ 500 ալ սրճարանի հասոյթէն գոյացած է: Ընկերական կեանքը շատ լաւ է:

Կալաց.— Ենթակոմիտէն ունի 6 խումբ՝ 67 անդամներով: Ընկերական յարաբերութիւնները լաւ եղած են. ընդհանուր մուտքը եղած է 1713 Քրանք:

Պուֆրէշ.— Ունի 8 արական խումբեր եւ երկու կանանց խումբեր՝ 29 ընկերուհիներով. ընդամէնը՝ 150 ընկերներ: Նիւթական հասոյթ ունեցած են խումբերէն՝ 1000 Քր.: Ունի ընթերցարան մը 200 կտոր գրքերով եւ 450 Քր. արժողութեամբ գոյքով:

Քոնսթանցա.— Նախորդ Երջանական ժողովին մասնակցած չըլլալով, մարմինը երկու տարուան տեղեկալիքը միասին կը ներկայացնէ: 1904-1905 տարեշրջանին ունեցած են 7 խումբ, 74 ընկերներով, որոնց մեծամասնութիւնը հայաստանցի մշակներ են: Այդ տարեշրջանին գործերու սակաւութեան պատճառով անդամավճարներու զանձում չէ եղած. կատարուած է միայն, մարմնի աջակցութեամբ եւ քանի մը ազգայիններու նախաձեռնութեամբ, հանգանակութիւն մը, ուրիշ գոյացած է 2700 Քր.: Նախաձեռնող անհատները այդ գումարը ուղած են ուղղակի Անդրանիկի ձեռքը հասցնել եւ այդ նպատակաւ Արեւմտեան Բիւրոյին հասցէ ուղած, ստացած եւ Արեւելեան Բիւրոյի ուղար-

կած են դրամը: Այս բանէն դժգոհ մնացած է տեղական մարմինը, առաջուց Բիւրոյին հեռագրած ըլլալով որ հասցէ չտան հանգանակողներուն: Այդ միեւնոյն շրջանին դանձապահ Գրիգոր Կարապետեանի քով հաւաքուած 1493 Քր. 50 կազմակերպութեան պատկանող գումարը զանազան առարկութիւններով կը ձեռքառնէր զրկել պատկան մարմինին: Ներկայ տարեշրջանին, երեք ընկերներու ստիպման տակ, յիշեալ զանձապահը կը խոստովանի որ ծախսած է այդ գումարը իր պէտքերուն: Մարմինը այդ պարունէն պարտաճուրհակ մը առած է, երեք անգամէն տարիէ մը վճարելի: Ներկայիս ունին 8 խումբ՝ 93 անդամներով: Հարուստ գասակարող անտարրեր է դէպի յեղափոխութիւնը: Անցեալի թիւրիմացութեանց պատճառաւ այս տարի հանգանակութիւն սեղի չէ ունեցած: Անդամավճարները եղած են 836,75 Քր.: Ընկերներու օժանդակութեամբ, սրճարան մը բացուած է 1905 Յունուարին, որ ունի 1300 Քրանքի գոյք. արդէն գոյացած չահէն 500 Քրանք վճարուած է պարտքին եւ տակաւին կը մնայ 800 Քր.: Պարտքերը վճարելէն յետոյ սրճարանը պիտի ըլլայ կազմակերպութեան սեփականութիւնը:

Սուլիմա.— Ունի 13 արական խումբեր եւ կանանց «Արաք» խումբ մը: Երկու խումբեր եւս կան, որոնք ներքին անհամաձայնութեանց պատճառաւ չէզոքացած են: Այդ երկպառակման սկզբնապատճառ եղողը Սրապիոն Տարօնցին է: Վարդոյի զեղծման խնդիրը իր վընասակար ազդեցութիւնը ունեցած է տեղական կազմակերպութեան վրայ: Ունին Դաշնակցութեան սեփականութիւն եղող «Արարատ» սրճարանը՝ 1000 Քրանքի գոյքով եւ տարեկան 1500-2000 Քր. եկամուտով: Կը ստանան 15 հատ «Դրօշակ»: Կը փափաքին միջոց խորհի ընկերական համերաշխութիւնը վերականգնելու: Թուլճայի ընկերներն ալ թիւով շատուոր չըլլալով՝ Սուլիմայի մարմնին միջոցաւ կամ ուղղակի կ'ուղարկեն իրենց նուիրատուութիւնները:

ՕՐԱԿԱՐԳԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Կեդր. Կոմիտէի եւ իւրաքանչիւր քաղաքի մարմիններու տեղեկալիքներու ընթերցումէն յետոյ, չըրջանէն բերուած հարցերն ալ նկատի առնուելով, քընդուելիք խնդիրներու ամբողջական օրակարգ մը պատրաստուեցաւ:

Հաշուեֆնիչ Յանձնախումբ.— Օրակարգի միւս խնդիրներուն անցնելէ առաջ, ժողովը ընտրեց հետեւեալ ընկերները՝ պ.պ. Ետայի Յովհաննէսեան, Ս. Նահապետեան եւ Յ. Փափազեան, պարտականութիւն տալով անոնց որ մարմիններու եւ Կեդր. Կոմիտէի հա-

չիւնները մանրամասնօրէն քննելով իրենց տեղեկագիրը ներկայացնեն ժողովին:

Նշանակուած կարգով սկսաւ օրակարգի խնդիրներու քննութիւնը:

Վառնայի խնդիր. — Սկիզբէն մինչեւ մէկ-երկու ամիս, Վառնայի կազմակերպական, ընկերական գործերը վարած է խմբապետական ժողովը, ետքը ընկերներու փափաքով ընտրուած է տեղական մարմին մը եւ վաւերացուած է Կեդր. Կոմիտէին:

Քիչ յետոյ սկսած են ընկերական անհամաձայնութիւններ ծայր տալ եւ տակաւ առ տակաւ լայն ծաւալ ստանալ, ու տեւած են մինչեւ ներկայ թուականը: Ներքին այս անհամաձայնութիւններու մասին տեղական կոմիտէն բան մը գրած չէ Կեդր. Կոմիտէին: Կեդր. Կոմիտէն այդ միճակին ծանօթացած է Տիգրանեանի բերանացի տուած տեղեկութիւններէն եւ, վերջերս միայն, Սեպտեմբերի մէջ, ընկեր Արշակէն:

Կարգացուեցաւ ընկեր Արշակ Համբարձումեանի մէկ նամակը Սեպտեմբեր 2 թուակիր, որ Վառնայի անհամաձայնութիւններու պատճառները հետեւեալ խնդիրներուն մէջ կը գտնէ. —

1. Ստացուած զրքերու հաշիւ չէ պահուած.
 2. Գողթան երգեցիկ խումբի հաշիւները անկանոն եղած են.
 3. Ոսկանապատի միճակահանութեան 20 տոմսակներու արժէքին 83 Փրանքը մնացած է Արթաքիի քով, իսկ միւս մասը՝ անյայտ:
- Կեդր. Կոմիտէն Սեպտ. 9ին մանրամասնօրէն կը գրէ ուղղակի տեղական կոմիտէին՝ այդ խնդիրներու մասին, յայտնելով որ իր կողմէ լիազօրութիւն կու տայ ընկեր Արշակին, կոմիտէի անդամներուն հետ խորհրդակցարար կարգադրելու խնդիրները: Միտաժանակ ընկեր Արշակ Համբարձումեանին կը զրկէ յանձնարարական մը:

Ընկեր Արշակ Համբարձումեան կը տեղեկագրէ թէ 20 տոմսակներու երկուքին տեղը միայն անյայտ է: Հին կոմիտէի հաշիւները Մ. Երանոսեան չէ ուղած տալ, թէեւ ինք նախկին կոմիտէի անդամ եղած է, պատճառարանելով թէ Գ. Կէզեանի պիտի դիմեն՝ տեղեկութիւններու համար:

Իսկ կոմիտէն պատասխանելով Կեդր. Կոմիտէի 9 Սեպտեմբերի նամակին, աւելորդ կը տեսնէ ոեւէ լիազօրի ներկայութիւնը եւ աջակցութիւնը տեղական խնդիրները քննելու համար եւ կը պահանջէ իրեն դարձնել այն նամակները, որոնք զրդապատճառ եղած են Արշակին տալու այդ իրաւունքը:

Կարգացուեցաւ նաեւ Գ. Կէզեանի մէկ նամակը, որով բացատրութիւններ կու տար հաշուական խնդիրներու մասին: Նամակը գրուած է Վառնայի կոմիտէին՝ Կովկասի Կայսրութիւն, 1906 Յունվ. 20ին:

Անկէ ետքը Վառնայի ընկերական կեանքը երթալով աւելի անհամաձայն ու խառնաշփոթ եղած է: Կ. Կոմիտէն ժողովին ներկայացուց շարք մը բողոքագրեր, որոնք տիրող դրութիւնը երեւան կը բերեն:

Կարգացուեցան Եւարդի Կիւմիւշեանի 8 Մարտ թուակիր նամակը, Յակոբ Աղամեանի նամակը՝ Մարտ 17ին գրուած, «Սպաղար» խումբի նամակը՝ ստորագրուած 8 ընկերներէ, Լեւոն Թերզեանի կազմած «Սամուէլ Ֆայն» խումբի կողմէ գրուած նամակը՝ 19 Մարտ թուակիր, Արթաքի Սաչիկեանի նամակը՝ Մարտ 20ին գրուած, Նոյն ընկերոջ մէկ նամակը՝ Մարտ 20ին գրուած նորակազմ «Մարտիկ» խումբի կողմէն, Տարօն խումբի անդամ Մանուկ Սահակեանի նամակը՝ Մարտ 16ին գրուած, «Հրայր» խումբի 9 անդամներուն մէկ նամակը, Յ. Թաշճեանի մէկ նամակը՝ 24 Մարտին գրուած, օրիորդաց «Արաքս» խումբի 17 անդամուհիներու նամակը՝ գրուած Մարտ 17ին, «Վրէժ», «Յառաջդիմական», «Սպաղար», «Հրայր», «Բողոք» եւ ևրկ. — Թատերասէր խումբերու ընկերներէն խառն նամակ մը՝ ստորագրուած 30 ընկերներէ. Վառնայի մէջ կազմուած դատաստանական խորհուրդի նամակը՝ 6 ստորագրութեամբ եւ Մարտի մէջ գրուած: Կարգացուեցաւ նաեւ ընկեր Զարգարեանի տեղեկագիրը Վառնայի մասին՝ ստորագրուած նաեւ Թորգոմէ:

Ինչոր բողոքագրերու ընթերցումէն հետեւեալ հարցերը դուրս եկան, որոնց մէջ կը մեղադրուին.

1. Ալեքսան Ասլանեան, գիշեր ժամանակ «Արաքս» խումբի անդամուհիներու հանդէպ իր ըրած լրտեսութեան համար, իսկ կոմիտէն՝ իբրեւ զայն անպատիժ ձողոց եւ ուղղակի կամ անուղղակի քաջալերող:
2. Կոմիտէն, իբրեւ կամայականօրէն գործող, ընկերական անհամաձայնութիւններուն արծարծումին պատճառ եղող ու կողմնակալ:
3. Կոմիտէն՝ ընկերական դատաստանի կազմը որոշ նկատումներով չվաւերացնող, որ իր եւ ընկերներու համաձայնութեամբ օրինաւորապէս կազմուած էր եւ նպատակ ունէր վերջ տալու ծագած անհամաձայնութիւններուն:

4. Կոմիտէն, խումբերու զարգացման եւ գինաւարժական պահանջներուն գոհացում չտուող ու ընկերները անպիտակից պահող Դաշնակցութեան ուղղութեան եւ օրէնքներուն:

5. Կոմիտէի անդամ Մուրատ Երանոսեանը, իբր գլխաւոր քաջալերող եւ պահող այս դրութեան եւ իր միւս ընկերները մղող՝ այդ վնասակար ուղղութեան:

6. Մուրատ Երանոսեանը, խումբի ընկերուհիներէն մէկուն հանդէպ իր ունեցած սիրահարական զգացումներուն գոհացում տալու համար՝ կազմակերպութիւնը իբր միջոց ծառայեցնող եւ կազմակերպութեան բարոյականին աղարտ բերող դեր կատարող, մանա-

ւանդ որ ակնարկուած ընկերուհին ալ անպիտակից է Մուրատի այդ զգացումներուն:

7. Կոմիտէի ընկերներու ղերքը երկդիմի՝ Ֆիլիպէի մասնաւոր վարժարանի համար տրուելիք ներկայացման մէջ եւ ո՛չ օրինաւոր Ռուսճուքի մարմնին հետ:

8. Նոյն խնդրին առթիւ Մուրատ Երանոսեանի զբրած նամակը «Արաքս» խումբին, ստորագրուած Երկանեանի հետ՝ ոչ անկեղծ:

9. Նոր կազմուած խումբերը վաւերացնելու պահանջ:

Բողոքագրերու ընթերցումէն ետքը՝ պ. Արրահամ Մաղիկեան իր տեղեկութիւններն ու ծանօթութիւնները տուաւ իւրաքանչիւր խնդրի վրայ, եզրակացնելով որ, Վառնայի վէճերուն եւ անհամաձայնութեանց պատճառ եղած են Արթաքի Սաչիկեան եւ Պօղոս Սրապեան իրենց անվայել եւ անկարգապահ ընթացքով:

Այս ամենէն ետքը ժողովը հետեւեալ եզրակացութեանց հասաւ:

ա. Լրտեսութեան գործին մէջ կոմիտէի ընթացքը դատապարտելի է եւ Ալեքսան Ասլանեան՝ յանցաւոր:

բ. Դատաստանական խորհրդի չվաւերացուելուն մէջ՝ ժողովը միաձայնութեամբ կամայական կը գտնէ կոմիտէի ընթացքը: Իսկ երկ. — Թատերասէր եւ ընթերցարանի խնդիրներուն մէջ՝ կոմիտէն ղիտաւորեալ վարմունք ունեցած է:

գ. Սիրահարական խնդրոյն մէջ Մուրատ Երանոսեան դատապարտելի, իսկ Ֆիլիպէի մասնաւոր վարժարանի խնդրոյն մէջ՝ անոր վարմունքը ուղղամտութենէ հեռու եւ ղիտաւորեալ գտաւ: Արթաքի Սաչիկեանի յայտնած կասկածները Մուրատի կամայականութեանց մասին, ժողովը նկատի ունենալ յանձնարարեց:

դ. «Սպաղար» խումբէն անջատուող ընկերներու նորակազմ «Փոթորիկ» խումբի վարմունքը յանցաւոր կը դատուի:

ե. Ընթերցարանի հաշիւներուն մէջ՝ ժողովը նրկատելով որ կոմիտէն պատասխանատու եւ հաշուետու չէ ընթերցարանի անցեալ գործունէութեան, որ սկիզբէն մինչեւ վերջը կառավարուած է մասնաւոր վարչութեան մը ձեռքով եւ այս վերջինը պարտաւոր էր հաշիւ ներկայացնելու անդամներուն, ուստի այս պարագային կոմիտէն պատասխանատու չէ:

զ. Գրիգոր Կէզեանի հաշիւներուն եւ անոր [անձին] դէմ յայտնուած բերանացի դժգոհութիւնները նկատողութենէ (արժէքէ) զուրկ դատեց բոլորովին, աչքի առջեւ ունենալով անոր ուղղամտութիւնն ու նամակը:

է. Ժողովը անուշադիր թողուց եւ լարուած դրութեան արդիւնք նկատեց կարգ մը անարժէք ամբաստանութիւններ եւ նամակներ, որոնք ամէնքն ալ տիրող դրութիւնը միայն երեւան կը բերէին:

Ժողովը միաձայնութեամբ հետեւեալ որոշումները տուաւ Վառնայի մասին:

ա. Կոմիտէի ընկերները տարի մը վերընտրելի չեն: Երջանական ժողովը խորհուրդ կու տայ, որ յառաջիկային այս կոմիտէին մէջ մասնակցութիւն չունեցող ընկերներէ ընտրուի կոմիտէն:

բ. Մուրատ Երանոսեան տարի մը դուրս պիտի մնայ շրջանի կազմակերպութենէն:

գ. Արթաքի Սաչիկեան տարի մը պիտի զրկուի կոմիտէի անդամ եւ խմբապետ ընտրուելու իրաւունքէն:

դ. Ալեքսան Ասլանեան տարի մը պիտի արտաքսուած մնայ Դաշնակցութենէն:

ե. Ստորագրական իրաւունքէ պիտի զրկուին, տարի մը, Արշակ Նրանեան, Զարեհ Նրանեան, Օննիկ Աղամեան, Արմենուհի Կիւմիւշեան անուն ընկերները, իրենց ստորագրութիւնները հակասական տեղեկագրերու տակ զրած ըլլալուն համար:

զ. «Փոթորիկ» եւ «Մարտիկ» խումբերը ձայն պիտի չունենան յառաջիկայ տարուան կոմիտէի ընտրութեան մէջ, իսկ «Սամուէլ-Ֆայն» պիտի մասնակցի:

է. Ժողովը միաձայնութեամբ պարտաւանքի քուէ տուաւ Վառնայի այս խառնակութեանց բոլոր մասնակցողներուն:

ը. Վառնայի մասին ժողովին տուած վերոգրեալ որոշումներուն դէմ առարկողները կամ անոնց անաստողները պէտք է ի սպառ վտարուին կազմակերպութենէն՝ կոմիտէի եւ խմբապետական ժողովի թելադրութեամբ ու Կեդր. Կոմիտէի վերջնական հաստատումով:

թ. Ժողովը յառաջիկայ Կեդր. Կոմիտէին վրայ պարտականութիւն կը դնէ՝ Վառնայի յառաջիկայ ընտրութեանց հսկելու համար իր կողմէն ընկեր մը զբրկելու:

Կեդր. Կոմիտէն ժողովի ուշադրութեան յանձնեց վերջին պահուն Վառնայի կոմիտէին ստացուած նամակ մը, որով Վառնայի կոմիտէն առանց փաստի կը յայտնէ, թէ մարմինին ուղղուած նամակներուն պարունակութիւնը կը տեղեկացուի Վառնայի մէջ, եւ Կ. Կոմիտէն պատասխանատու կը ճանչնայ Վառնայի բոլոր խառնակութիւններուն:

Կեդր. Կոմիտէն կը բողոքէ բոլորովին ձրի այս ամբաստանութեան դէմ: Կ. Կոմիտէն տուաւ այդ առթիւ հարկ եղած բոլոր տեղեկութիւնները. բացատրութիւն պահանջուեցաւ Վառնայի կոմիտէի անդամ եւ պատգամաւոր ընկեր Արրոյին:

Լսելէ յետոյ, ժողովը ենթադրական եւ լոկ կասկածներու վրայ հիմնուած այդ ամբաստանութիւնը բոլորովին անարդար կը նկատէ եւ կը գտնէ Վառնայի կոմիտէին այդ վարմունքը՝ կատարուած ապօրինու-

Թիւնները արդարացնելու նպատակաւ ստեղծուած զրպարտութիւն:

Ընկեր Աբրո ժողովին ուշադրութեան յանձնեց այն պարագան, որ Պօղոս Արապեանի կողմէ Ալեքսան Աւանանի վրայ տեղի ունեցած ծեծի դէպքը անուշադիր անցած է: Ժողովը Պօղոսի վարմունքը դատա կարգապահութեան հակառակ:

Սուլիմայի խնդիր.— Կարդացուեցան Արապիոն Տարօնցիի նամակները՝ Արեւմտեան Բիւրոյին եւ Կ. Կոմիտէին ղրկուած, ինչպէս նաեւ Արապիոն Տարօնցիի մասին չըջանէն եւ Սուլիմային եկած բողոքագրերը: Ժողովը լսեց նաեւ Կեդր. Կոմիտէի բացատրութիւնները ու Պ. Պիոնեանի տեղեկութիւնները, զորս քաղած էր 1905 Ապրիլի մէջ իր Ռուսմանիա ըրած այցելութեան օրերուն: Կարդացուեցան նաեւ Սուլիմայի տեղեկադիրը եւ Արապիոնի համակիրներու մէկ տեղեկադիրը՝ անստորագիր: Լսուեցան նաեւ Սուլիմայի, Կալացի, Բոնսթանցայի պատգամաւորներու վկայութիւնները նոյն անձի նկատմամբ:

Ժողովը, ստուգելով Արապիոն Տարօնցիի նիւթական ու բարոյական զեղծումները Սուլիմայի, Պարալայի, Կալացի եւ Ֆոքչանի մէջ, որոշեց միաձայնութեամբ 5 տարի չընդունիլ Արապիոն Տարօնցիին կազմակերպութեան շարքերուն մէջ: Այդ ժամանակամիջոցէն ետքը կարելի է ընդունիլ այն պարագային միայն՝ երբ անպայման վստահութիւն ներշնչելէ զատ, իր պատգամաւորի ծախքերուն համար առած 411,50 Քրանքէն զեղչելով բուն պատգամաւորական 280 Քրանքի ծախքը, մնացած 131,50ը կը վճարէ: Ժողովը պարտք կը դնէ յառաջիկայ Կեդր. Կոմիտէին վրայ, որ այս մտքով չըջարեալաններ ցրուէ բոլոր մարմիններուն, զգուշացնելով ընկերները Արապիոնէն: Ժողովը որոշեց յանձնարարել յառաջիկայ Կեդր. Կոմիտէին, որ Սուլիմայի նախկին կոմիտէի անդամ Մանուկ Յակոբեանի քով գտնուած բոլոր տղերմանները պահանջէ:

Սուլիմայի ընդհանուր դրութեան համար ստիպողական է, որ Կեդր. Կոմիտէի կողմէ ընկեր մը այցելէ առաջին առթիւ այդ քաղաքը:

Քոնսթանցայի հարց.— Կեդր. Կոմիտէն եւ Բոնսթանցայի մարմինը իրենց տեղեկագրերներուն մէջ կը պարզէին զեղծման խնդիրը: Նախկին ընկեր Գրիգոր Պաշտուրեան հանդանակութիւններէ դոյացած 1493,50 Քր. կազմակերպութեան դրամը իւրացուցած է: Կարդացուեցաւ Գրիգոր Պաշտուրեանի նամակը՝ ուղղուած Կեդր. Կոմիտէին, 8 Յուլիս 1905ին, ուր բացատրութիւններ կու տայ այս դրամական խնդրոյ մասին: Բոնսթանցայի պատգամաւորը բացատրութիւններ տուաւ եւ հերքեց նամակի մէջ յիշուած բոլոր ա-

ռարկութիւնները: Ժողովը հիմնուեցաւ Գրիգոր Պաշտուրեանի տուած պարտամուրհակին վրայ, ինչ որ օրինական փաստ էր, թէ յիշեալ անձաւորութիւնը իւրացուցած է կազմակերպութեան 1493,50 Քր. դրամարը:

Ժողովը կատարեալ համոզում դոյացուց Գրիգոր Պաշտուրեանի յանցանքի ծանրութեան վրայ, եւ որպէսզի կազմակերպական կանոններու դժած օրինական սահմանին մէջ արտօնութիւն տրուի յիշեալին ինքզինքը արդարացնելու, հարկ եղած որոշումը կայացնելու համար նախ հետեւեալ հեռագիրը ուղղեց Գրիգոր Պաշտուրեանի հասցէին:

Գր. Պաշտուրեան.
Օպորուլ Նօա 14 Բոնսթանցա

Շրջանական Ժողովը նկատելով ձեր դրամական զեղծումի ծանրութիւնը, կը հրաւիրէ ձեզ անձամբ ներկայանալու Ֆիլիպէ՝ Ժողովիս, մինչեւ երեքշաբթի Ապրիլ 4. հակառակ պարագային ժողովը ազատ է իր վերջնական որոշումը տալու: Ժողովը կը վերջանայ երեքշաբթի:

29 Մարտ 1905
Ի դիմաց Ժողովին՝
ԹՈՐԳՈՄ, ԱՆԴՐԱՆԻԿ

Ապրիլ 1/14ին Բոնսթանցայէն՝ Գրիգոր Պաշտուրեանէ ժողովը ստացաւ հետեւեալ հեռագրական պատասխանը:

Խմբագրութիւն «Ռեպուբլիկ» լրագրի

Թորգոմ, Անդրանիկ,
Ֆիլիպէ

Անցագիր չեն տար (կամ չկայ. լաւ չի կարդացուիր). ժամանակը ուշ է, մանաւանդ բաւական ծախք պէտք է. քիչ ժամանակէն դրամական հաշիւներս պիտի կարդադրեմ տեղական մարմինն հետ:

1/14 IV 1905
Գր. ՊԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

Ժողովը այս խնդիրը քննած ըլլալով արդէն, հեռագրէն յետոյ հետեւեալ որոշումները եզրակացուց. Նոր Կեդր. Կոմիտէն պաշտօնապէս պիտի դիմէ Գրիգոր Պաշտուրեանին եւ պահանջէ՝ իւրացուցած 1493,50 Քր. դրամարը երկու ամսուան ժամանակամիջոցին մէջ վերադարձնել կազմակերպութեան. հակառակ պարագային Կեդր. Կոմիտէն արտօնուած է յիշեալ անձին դէմ ամենախիստ միջոցներու դիմելու:

Իրամը այդ պայմանաժամին մէջ գանձելէ յետոյ, յիշեալ Գրիգոր Պաշտուրեանը կազմակերպութեան շարքերէն արտաքսուած ըլլալը Կեդր. Կոմիտէն «Իրօշակ»ի միջոցաւ յայտարարել տայ. իսկ չգանձուելու

պարագային՝ ժողովը կ'արտօնէ յիշեալը պատժել իբր ամենածանր յանցաւոր՝ կազմակերպական կանոններու համաձայն:

Սիլիստրէի խնդիր.— Սիլիստրէ կազմակերպուած չէ եւ մարմին չէ ունեցած: Կեդր. Կոմիտէն պարզեց իր ունեցած թղթակցական յարաբերութիւնները Գր. Տիրացուեանի հետ: Կարդացուեցան յիշեալ անձնաւորութեան երկու նամակները, որոնց մէջ Վարդոյի համակիր եւ գաղափարակից ու «Ռեպուբլիկ»ի հրատարակութեան հակառակ կ'երեւայ նամակագիրը, Դաշնակցութեան անունով հաւաքուած դրամներն ալ չ'ուզեր յանձնել Կեդր. Կոմիտէին, անվստահութիւն ցոյց տալով ամբողջ կազմակերպութեան նկատմամբ: Կարդացուեցան նաեւ Կեդր. Կոմիտէի այդ առթիւ նոյն անձնաւորութեան ուղղած նամակները: Գրիգոր Տիրացուեանի քով մնացած 270 լէվի դրամական հաշիւը Արեւմտեան Բիւրոն հրատարակած է արդէն թիւրիմացութեամբ, առանց Կեդր. Կոմիտէի տեղեկութեան:

Ժողովը պարտք դրաւ նոր Կեդր. Կոմիտէին վրայ, որ իր յարմար դատած եղանակով որոշէ Գ. Տիրացուեանի զիրքը տեղւոյն ընկերներուն հանդէպ, ծանօթանայ տեղական կազմակերպութեան վիճակին, դրամական խնդիրը կարգադրէ եւ ըստ այնմ հարկ եղած տնօրինումը ընէ:

Սոֆիայէն գանգատագիր մը.— Գէորգ Տէր Յակոբեան Սոֆիայէն Մարտ 25 թուակիր նամակով կը բողոքէ եւ կը գանգատի Շրջ. Ժողովին, թէ Սոֆիայի մարմինն կողմէ իր դէմ ամբաստանութիւններ կ'ըլլան, թէ խմբագրական ժողովները չեն լսած իր բողոքները, թէ Կեդր. Կոմիտէին դիմած է եւ անպատասխան մնացած է եւ այս վերջինը քաջալերած է Սոֆիայի մարմինը. կը բողոքէ նաեւ պատգամաւոր պ. Ն. Յովհաննէսեանի ապօրէն վարմունքին դէմ եւն.:

Կեդր. Կոմիտէն յայտնեց որ մէկ նամակ միայն ստացած է եւ անկարեւոր սեպելով պատասխանած չէ ո'չ գրողին եւ ո'չ ալ ենթակոմիտէին: Ասկէ զուրս ոչինչ յայտնի չէ իրենց եւ հետեւաբար յայտնուած մտքերը բոլորովին անտեղի են: Սոֆիայի պատգամաւոր ընկերը պարզեց Գէորգ Տէր Յակոբեանի դժգոհութեան բուն պատճառները եւ ենթակոմիտէին ձեռք առած օրինական միջոցները:

Շրջանական Ժողովը կը յանձնարարէ որ տեղւոյն մարմինը վերջին անգամ ընկերական ստեանի մը առջեւ քննէ այդ հարցը եւ իր ձեռք բերած արդիւնքը տեղեկագրէ Կ. Կոմիտէին:

Դաշնակցութեան համակիր ընկերութեանց յարաբերական դիրքը.— Դաշնակցութեան անուղղակի կերպով բարոյապէս եւ նիւթապէս օժանդակելու նպատա-

կաւ դաշնակցական ընկերներու կողմէն եւ բացառիկ միջոցներով հիմնուած ընթերցատունները եւ սրճարան-ընթերցարանները կը կառավարուին ընկերներու ընտրած առանձին վարչութիւններով, որ կը գտնուին տեղական մարմիններու հսկողութեան տակ եւ համարատու են: Առ առաւելն երեք ամիսը անդամ մը հաշիւ կը ներկայացնեն եւ զուտ հասոյթը կը յատկացնեն տեղական մարմնոյն: Կազմակերպութիւնը երբեք պատասխանատու չէ վնասին եւ պարտքերուն:

Երկրային-Թատերասէր եւ նմանօրինակ ընկերութիւնները ժողովս կ'ընդունի իբրեւ անջատ հաստատութիւններ եւ նոյն ընկերութիւններու պատկանող դաշնակցական ընկերներուն կը թողու իրենց յարմար դատած կերպով օդտակար հանդիսանալ Դաշնակցութեան:

Համակիր վաճառականներու խումբեր.— Նկատելով որ կարգ մը վաճառականներ զանազան քաղաքներու մէջ կը փափաքին օժանդակել Դաշնակցութեան, բայց իրենց յարաբերական դիրքը արդեւ կ'ըլլայ մեր կազմակերպութեան օրէնքներուն համեմատ մասնակցելու դաշնակցական մարմիններուն, ժողովը կ'արտօնէ որ Կեդր. Կոմիտէն շրջուն-գործիչին, իր եւ կամ տեղական մարմին յարմար մէկ անդամին միջոցաւ յարաբերութիւն հաստատէ այդ կարգի անձնաւորութեանց հետ եւ զանոնք կազմակերպէ առանձին ձեւով մը, պայմանաւ որ որեւէ ձայն չներկայացնեն:

Գաղութի կրթական գործը եւ մեր դիրքը.— Ժողովս կը յանձնարարէ Պալքանեան Շրջանի դաշնակցական մարմիններուն՝ դաշնակցութեան կրթական գործով հետաքրքրուել, միանգամայն զգոյշ ըլլալով պայքար յառաջ բերելէ: Դաշնակցական մարմին մը կամ ընկեր մը իրաւունք չունի Դաշնակցութեան անունով մղել եկեղեցական եւ դպրոցական պայքար, եւ ո'չ ալ խումբերը դործածել այդ նպատակաւ:

Մակեդոնացիներու եւ կառավարական պաշտօնեաներու հետ յարաբերութիւն.— Այս հարցի մասին ժողովը հետեւեալ եզրակացութեան եկաւ.— Յանձնարարել որ մարմինները իրենց տեղւոյն մէջ գտնուող վստահելի եւ ազդեցիկ պուլկար քաղաքացիներու հետ անհատապէս լաւ յարաբերութիւններ պահեն, ի հարկին օգտուելու համար անոնց բարեկամական միջամտութեանէն՝ կառավարութեան մօտ:

Ներքին ընդհանուր կանոնադրութիւն.— Շրջանական Ժողովը հինգ երկար նիստեր յատկացուց ներքին ընդհանուր կանոնադրութեան մը մշակման եւ վաւերացման համար: Այդ կանոնադրութիւնը, առանձին տպագրուած, պիտի բաժնուի մարմիններուն, յանձնարարելով որ անոր տրամադրութիւնները ծանօթացնեն ընկերներուն եւ գործերը ըստ այնմ վարեն:

Միջանկեալ նամակներ.— Կանոնադրութեան մը շահումի միջոցին ժողովին մէջ կարգացուցեալ ընկեր Սուրէն Կամարի մէկ նամակը, Ֆիլիպէէն 30 Մարտ թուականով գրուած, որով կ'առաջարկուի Վարդոյի խնդրի քննութեան ժամանակ հրաւիրել նաեւ Վահան Մազմանեանը, քանի որ, ըստ այդ պարոնին, պատասխանատու են այդ խնդրոյն մէջ նախկին Կ. Կոմիտէի անդամները առհասարակ եւ ընկեր Կ. Պրոնեան մասնաւորապէս: Ժողովը որոշեց Վարդոյի խնդրոյն քննութեան ժամանակ կանչել Վահան Մազմանեանը եւ լսել անոր բացատրութիւնները, որմէ ետքը պիտի մեկնի Մազմանեան ժողովէն:

Կարգացուցեալ նաեւ նախկին Կեդր. Կոմիտէի անդամ Յակոբ Աղամեանի մէկ նամակն ու հեռագիրը, որոնցմով կը խնդրէր իր ծախքով պալ Ֆիլիպէ, ժողովին, Վարդոյի խնդրը քննուած ժամանակ հարկ եղած բացատրութիւնները տալու եւ պաշտպանելու ինքզինք իր անձին նկատմամբ տարածայնուած գրոյցներու հանդէպ: Ժողովը որոշեց ընդունիլ ընկեր Աղամեանի առաջարկը:

«Ռազմիկ» քերթը.— Նկատի ունենալով, որ «Ռազմիկ»ը Պալքանեան Երջանին մէջ եւ անկէ դուրս ալ Հ. Յ. Դաշնակցութեան փրօփականտին նպաստող կազմակերպական թերթ է, Երջանական ժողովը թերթին գոյութեան եւ յարատեւութեան օժանդակելու համար կ'արտօնէ Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէին՝ ի պահանջել հարկին մինչեւ 1000 Փր. փոխատուութիւն ընել: Երջանական ժողովը ազատ կը ձգէ նաեւ խմբագրական մարմինը թերթի պիւտճէին ներած սահմանին մէջ հարկ եղած ծախքերը ընելու:

Կեդր. Կոմիտէն է պատասխանատուն թերթի ուղղութեան, եւ հետեւաբար ժողովը ազատ կը ձգէ Կեդր. Կոմիտէին՝ իր յարմար դատած ձեւով կազմելու խմբագրական մարմինը, համաձայնելով խմբագրին հետ:

Հայ մասնաւոր վարժարան Ֆիլիպէի.— Ընկեր Ռ. Զարգարեան խօսեցաւ Ֆիլիպէի «Հայ մասնաւոր վարժարան»ի հինգ տարուան մէջ ունեցած դործունէութեան մասին: Վարժարանը հիմնուած է Տէր եւ Տիկին Զօրեանցի կողմէ, Ֆիլիպէի մէջ Դաշնակցութիւնը ամուր հողի վրայ դնելու եւ դաստիարակութեան հիմնական ձեւը մտցնելու համար Պուլկարիոյ մէջ: Կըրթական տեսակէտով վարժարանը մեծ օգուտ ունեցած է Ֆիլիպէի դաղութին, մնալով միշտ իր բարոյական բարձրութեան վրայ: Վարժարանը ծառայած է նաեւ դաշնակցական ընկերութիւններու եւ խումբերու՝ իրր ժողովատեղի եւ ռազմական զանազան պատրաստութիւններու վայր: Դաղութին ամէն դասակարգի տղաքները կը յաճախեն վարժարան. կան նաեւ

Պուլկարիոյ եւ Ռուսմանիոյ զանազան քաղաքներէն աշակերտներ:

Մինչեւ 1905 թուականը վարժարանի նիւթական պէտքերը, մօտ 7000 Փր., կը հոյացուէին աշակերտներու թոշակներով, հիմնադիրներու անձնական գոհողութիւններով եւ Կովկասէն կրթասէր անձնաւորութեանց նուիրատուութիւններով: Վարժարանի ուսուցիչներն եւ ուսուցչուհիները, որոնք ընկերներ են, իրենց վրայ առած են թէ՛ բարոյական-կրթական աշխատանքը եւ թէ՛ նիւթական հոյերու ծանրութիւնը: Իսկ ուսուցչուհիները սկիզբէն մինչեւ այսօր առանց նիւթական վարձատրութեան իրենց բոլոր աշխատանքը նուիրած են:

Սակայն 1905ին Կովկասի մէջ յառաջ եկած քաղաքական դէպքերը արդիւնեցին այնտեղէն յուսացուած նիւթական օժանդակութիւնը եւ այսօր վարժարանը արդէն պարտքեր ունի, յառաջիկային համար ալ ներկայ պայմաններով շարունակելը անհնար կը դառնայ:

Ընկեր Զարգարեան կ'առաջարկէ դաշնակցական ընկերներէ հողատար մասնախումբ մը կազմել, որ յառաջիկայ տարուան համար նիւթական վարչութիւնը իր ձեռքը առնելով՝ ապահովէ անոր դասընթացը եւ նոյնիսկ շրջանէն անօգնական տղաքներ բերէ եւ դաստիարակէ:

Վարժարանի բացումն ու յարատեւութիւնը ապահովելու համար անհրաժեշտ նկատուցեալ 9000 Փր. պիւտճէ մը, ուրիշ գեղջիկով թոշակներէ գոյացած հասոյթը, բաց կը մնայ 5000 Փր.: Պատգամաւոր ընկերներու յայտնած կարծիքներէն եւ տուած խոստումներէն տեսնուցեալ, որ այս 5000 Փրանքի բացը կարելի է դոցել այլեւայլ քաղաքներէ գոյանալիք ընկերական նուազագոյն նպաստներով (ներկայացում, վիճակահանութիւն, հանդէս եւ այլն):

Որոշուցեալ տեղւոյն դաշնակցական ընկերներէն յարմար դատուած եղանակաւ մասնախումբ մը կազմել, որ պիտի ստանձնէ դպրոցին նիւթական մատակարարութեան հողը, իր յարմար դատած միջոցներով: Երջանական ժողովը ջերմապէս կը յանձնարարէ շրջանի բոլոր մարմիններուն եւ ընկերներուն՝ այս օգտաշատ հիմնարկութեան համար ընկերական ամէն աջակցութիւն չզլանալ:

Առաջարկ մը ժողովին.— Վառնայի պատգամաւոր ընկեր Ապրոն նամակ մը յանձնեց ժողովին, որով կը յայտնէ թէ Վառնայի մասին տրուած որոշումները վնասակար պիտի ըլլան տեղւոյն կազմակերպութեան համար, հետեւաբար ինք ձեռնպահ կը մնայ այդ խնդրոյն մէջ եւ պատասխանատուութեանէ զերծ կը սեպէ ինքզինքը: Կ'առաջարկէ, իր յարմար միջոց, խնդրը տեղւոյն վրայ քննութեան ենթարկել Երջանական ժո-

ղովի թելադրութեամբ եւ Կեդր. Կոմիտէի զործակցութեամբ:

Ժողովը իր արդէն իսկ կայացուցած որոշումները չփոխելով՝ զանոնք կրկին հաստատեց:

Գործիչի հարց.— Ժողովը, բոլոր մարմիններու կողմէ եկած պահանջին համաձայն, կ'ընդունի շրջուն գործիչի անհրաժեշտութիւնը եւ պարտք կը դնէ Կեդր. Կոմիտէին վրայ, որ ընդհանուր ժողովէն տեղական պէտքերու համար արտօնուած %ին 10էն չանցնելու կամ պակասը բացառիկ միջոցներով լրացնելու պայմանաւ, աշխատի շրջուն գործիչ մը ունենալու:

Ջիմուուրական եւ մարգական հարց.— Երջանական ժողովը որոշեց պարբերաբար Երկիր մտնելու համար ուժեր պատրաստել, կրթել փափաքողները զինուորական մարզանքով, տալ անոնց այս մասին տեսական եւ գործնական ծանօթութիւններ, ինչպէս նաեւ յեղափոխական գործունէութեան համար անհրաժեշտ գիտական, քիմիական ուսում: Այս նպատակին իրագործման համար հետեւեալ միջոցները խորհեցաւ ժողովը. Կեդրոնական Կոմիտէն փափաքող յարմարագոյն եւ վստահելի ընկերները մէկ տեղ հաւաքէ եւ մասնադէտներու միջոցաւ անոնց հարկ եղածը սորվեցնելէ ետքը, անոնց մէկ մասը զրկէ Երկիր, իսկ միւս մասը ցրուէ Պալքանի մէջ, այս ձեռնարկէն անկախաբար՝ իւրաքանչիւր քաղաքի մէջ կազմուած զինավարժական խումբերու հարկ եղածը սորվեցնող, կրթիչներ ըլլալու նպատակաւ:

Այս ծրագրի յաջողութեան համար բոււական կարեւոր գումարի մը պէտքը տեսնուցեալ թէեւ, բայց ժողովը արտօնեց Կեդր. Կոմիտէն չինայել դրամը, քանի որ մասնապէսներ պատրաստելու պէտքը շատ զգալի է եւ նպատակը կարեւոր, մանաւանդ որ Ամբրիկայի Կեդր. Կոմիտէն ալ պատրաստակամութիւն ցոյց կու տայ ծախքին կարեւոր մէկ մասը իր վրայ առնել:

Վարդոյի խնդիր.— Այս հարցի մէջ ըլլալով բուն գեղծման խնդիրը եւ պատասխանատուութեանց ճշդութիւնը, ժողովը յարմար դատեց բուն հարցերուն անցնելէ առաջ լսել նախ ընկերներ Յակոբ Աղամեան եւ Վահան Մազմանեան:

Ընկեր Յակոբ Աղամեանի պահանջով կը կարգացուի Վառնայի խմբապետական ժողովին 1905 Մարտ 13 թուակիր նամակը, ուղղուած Կեդր. Կոմիտէին, որով Կեդր. Կոմիտէի ուշադրութեան կը յանձնեն նախկին Կեդր. Կոմիտէի թոյլ վարձուքը եւ յոյս կը յայտնեն որ [նոր] Կեդր. Կոմիտէն պիտի ձգէ նախկին Կ. Կոմիտէի անդամներու պատասխանատուութեանց չափը եւ հարկ եղածը պիտի տնօրինուի:

Յ. Աղամեան յայտնեց թէ ինք եւ Մարգակեաններ բողոքած են դիւանը իրենց ձեռքէն Վարդոյի կողմէն դրաւուելուն դէմ եւ ուրեմն «բողոքած չըլլալու» համար իրենց դէմ եղած ամբաստանութիւնները անտեղի են, քանի որ ա'յլ իսկ էր իրենց բողոքի նիւթը: Ընկեր Յակոբ Աղամեան յայտնեց, թէ նախորդ Երջանական ժողովը անտեսած է իրենց բողոքի զլխաւոր կէտերէն մէկը, այն է՝ թէ Վարդոն՝ առանց ընկերներու զիտութեան Սուլինայի մարմնոյն տուած է իր կնոջ հասցէն իրր Կ. Կոմիտէի հասցէ եւ այդ հասցէով 41 մարք զրկուած է: Հետեւաբար անարդար կը գտնէ նախկին Երջանական ժողովի որոշումը՝ դիւանի մասին: Յայտնեց ընդարձակօրէն թէ՛ հաղիւ կրնային այդքանն ալ ընել, երբ Վարդոն՝ 15 տարուան գործիչ՝ միշտ հեղինակութիւն մը ունեցած է, անուն մը շինած է, եւ մանաւանդ այն ատեն պաշտպանուած էր աւելի բարձր մարմիններէ:

Վահան Մազմանեան կը խօսի.— Մեր մէջ ամէն գործ օրինաւորութեամբ չի կատարուիր: Կեդր. Կոմիտէի բոլոր անդամները պիտի հսկեն ամբողջ շրջանի գործունէութեան: 1904ին Վառնայի Երջանական ժողովը գումարուած է եւ այդ թուականէն սկսած է այդ գեղծումը: Այդ թուականէն առաջ Վարդոն եկած է Ֆիլիպէ, «Արամեան» խումբի խնդիրը կարգադրելու: Այդ միջոցին Կ. Պրոնեան Վարդոյի համար ըսած է, թէ Վարդոն վստահութեան արժանի չէ: Սակայն, 1904էն առաջ, Կ. Պրոնեան եւ ուրիշներ, որոնք Կեդր. Կոմիտէն կը կազմէին, երբ Վարդօ ժընեւ եղած ատեն հոն կարգադրելիք խնդրի մը համար ձայն տալ հարկ կ'ըլլայ՝ Վարդոյին ձայն չեն տար: Վարդօ գործած է Ֆիլիպէի մէջ ի նպաստ Կ. Կոմիտէին: Կ. Պրոնեան կ'երթայ 1904ի Երջանական ժողովին՝ Վառնա: Վարդօ, իրբեւ Պուրկաղի եւ Եւմուլայի պատգամաւոր, ներկայ կ'ըլլայ, ուր կ'ընտրուի Կ. Կոմիտէն՝ բաղկացած Վարդոյէ, Ղազար Ղազարեանէ, Յ. Աղամեանէ, Վառնա, եւ Կ. Պրոնեանէ ու Ալաճաճեանէ՝ Ֆիլիպէ: Պրոնեան Վարդոյի վրայ դէջ կարծիք ունի, իսկ Ղազարեան ու Աղամեան մեծ համարում ու վստահութիւն ունին, ըստ Պրոնեանի խօսքերուն: Իրբեւ ապացոյց, կան նաեւ Մարգակեանի (Ղազարեանի) խօսքերը, որ ա'յլ կը քաշէ եղեր Վարդոյի վրայ վստահութիւն ունենալուն եւ անձնուիրութեամբ ու միամտօրէն անոր գործին աշխատելուն համար: Ուրեմն Վարդօ պիտի օգտուէր Մարգակեանի եւ Աղամեանի այդ լիակատար վստահութեանէն: Կ. Պրոնեան, այս բոլորը գիտնալով հանդերձ, թոյլ կու տայ, որ Կ. Կոմիտէի զանձն ու դիւանը մնան Վառնա, բան մը՝ որուն դէմ որեւէ դիտողութիւն ըրած չէ: Ինք ամբողջ դրութեան գիտակից ըլլալով հանդերձ, ձգած է որ Կ. Կոմիտէն խաղաղիք ըլլայ Վարդոյի ձեռքին մէջ: Ու Վարդօ կը սկսի շահագործել ընկերներու վստահութիւնը. սակայն ժա-

մանակէ մը վերջ, երբ իրենց կը տեղեկագրուի, ինչ կրկին չէ զղուշացուցած եւ Ֆիլիպէ զուժարուած Կ. Կոմիտէի ժողովին մէջ Պիոնեան ըսած է թէ այդ գործերը իրենց իրաւասութենէն վեր են: Վարդօ գրամները Աղամեանին չի տար եւ Վարդօյի երկու ընկերներն ալ արդէն կը բաժնուին Վարդօյէն. բայց չնայած որ Պիոնեան այս անգամ կ'ունենայ երեք ընկեր, եւ աւելին՝ Մարգարտունին Սեպտեմբերին Ֆիլիպէ գալով մեծամասնութիւնը Ֆիլիպէ կը գտնուի, ոչ միայն ժողով չեն ունեցած, այլ իրարու հետ համաձայն անգամ չեն դառնուած: Ֆիլիպէի մէջ Կ. Կոմիտէի ժողովին Վարդօն չներկայացուց հաշիւները: Այդ ժամանակամիջոցին Վարդօն ստացած էր նոյնիսկ 3000 Փր., որովհետեւ Սուլիմայի եւ ուրիշ տեղերու հաշիւները շատ աւելի ուշ եկած են: Այն աստիճան թոյլ եւ անկարող կը դառնուին որ, հակառակ որ վստահութիւն չունին Վարդօյի վրայ, իրենց մէջ եղած սխալը չեն ուզած քննել ու շրջանի մարմինները քննարկ չեն ըրած: Զորս ընկեր համոզուած ըլլալով Վարդօյի զեղծումներուն, կրկին ազդու միջոց չեն փնտրած զայն չէզոքացնելու կամ գրութիւնը փրկելու: Ֆիլիպէի մէջ իրենց զուժարած ժողովէն ետք, Վարդօ կը շարունակէ նոյն ընթացքը ու իրենք ալ իրենց թոյլ ընթացքը կը շարունակեն առանց միջոցներ ձեռք առնելու: Ուրեմն Կ. Պիոնեան աւելի պատասխանատու է, քանի որ միւսները Վարդօյի վրայ վստահութիւն ունէին, անփորձ ու խակ էին, իսկ ինքը հին էր եւ կասկածոտ:

Յ. Աղամեան.— Նախքան Վարդօյի Կ. Կոմիտէի անդամ ընտրուելը, ի՞նչ կարծիք ունէր Վ. Մազմանեան՝ Վարդօյի վրայ:

Մազմանեան.— Վառնայի տիկնանց խումբերու գրամական հաշիւներու հրատարակութիւններէն՝ համոզուած էի թէ Վարդօ անկեղծ մարդ չէ:

Պիոնեան.— Մազմանեանը Վառնա ապրած է եւ գիտէ՝ թէ Վարդօ տիկնանց խումբի գրամները կերած է:

Մազմանեան.— Այդ հարցը հրապարակուած խընդիր է եւ Տիգրանեան ալ ըսած է թէ միայն աս չէ, դեռ ուրիշ գրամներ ալ կան, որոնց մէջ նաեւ տիկնանց խումբի գրամները: Երբ յայտնեք է թէ, ուրիշ զեղծումներ եթէ գիտէին, ինչո՞ւ չեն տեղեկացուցած ժամանակին, այսինքն Տիգրանեան ինչո՞ւ չէ տեղեկացուցած, այս վերջինը յայտնած է՝ թէ ձգած են որ տեղական մարմինները փորձառութեամբ համոզուին:

Պիոնեան.— Վառնա եղած ժամանակ մօտիկ բարեկամ եղած են Վարդօյի:

Մազմանեան.— Կը ճանչնա՞ր:

Պիոնեան.— Ե՞ս աւելի կը տեսնուէի, թէ ինչ:

Մազմանեան.— Պիոնեան չէզոք եղած է, եւ ինչ

կուսակցական ըլլալով՝ աւելի շատ կը տեսնուէր Վարդօյի հետ:

Բ. Զօրեան.— Նախօրօք Վարդօյի գործած տիկնանց գրամական զեղծումը գիտնալէն ետք, Մազմանեան ըրա՞ծ է որեւէ պաշտօնական բողոք, որպէս զի օրինական սահմանի մէջ մտնէր կասկածը եւ այս զեղծումն ալ չպատահէր:

Մազմանեան, առանց խորին համոզում ունենալու, չէ ուզած եւ իրաւունք ալ չունէր բողոք ներկայացնելու. իսկ այժմ համոզուած է Պիոնեանի եւ միւս անդամներու պատասխանատուութեան վրայ ու ատոր համար կը ներկայացնէ: Ռոստոմ, Վառնայէն դարձին, իրեն յայտնած է թէ տիկնանց խումբի հաշիւները ինքը քննած եւ ճիշդ գտած է:

Թորգոմ.— Ի՞նչ բաներ ըսած է Պիոնեան Վարդօյի նկատմամբ:

Մազմանեան.— Պիոնեան ըսած է՝ «զուգը դեռ այդքանը գիտէք, տակաւին ինչե՞ր կան»:

Աղամեան.— Մազմանեան կը յայտնէ թէ Վարդօյի դէմ հաստատ փաստեր չունի, ու յետոյ կը հարցնէ թէ ի՞նչպէս ընտրեք են Վարդօն Կ. Կոմիտէի անդամ:

Մազմանեան.— Պիոնեան վստահութիւն չունէր Վարդօյի վրայ. ի՞նչպէս պաշտօնավարել ուզած է անոր հետ:

Պիոնեան.— Աղամեան թո՛ղ ըսէ թէ Ֆիլիպէի մէջ զուժարուած ժողովին ի՞նչ ընթացք բռնած են Վարդօյի դէմ: Աղամեան չըսա՞ւ որ եթէ ժողովը հոս չըլլար Վարդօն յաղթական պիտի ելլէր ու ճշմարտութիւնը ծածկուէր:

Մազմանեան.— Աղամեան ըսած է որ Պիոնեան եւ Ալաճաճեան թոյլ կը վերաբերուին:

Աղամեան.— Ես միայն այն ըսի, որ Պիոնեանի եւ Ալաճաճեանի թուրութենէն կամ կորովէն կախում ունի գործը:

Մազմանեան նախորդ՝ 1905ի Շրջանական ժողովին մեկնած միջոցին, ըսած է Պիոնեանին, որ եթէ յառաջիկային Կ. Կոմիտէի անդամ ընտրուի Վարդօն, շատ մը խմբապետներ եւ ընկերներ պիտի հրաժարին, որոնց մէջ նաեւ ինչ: Պիոնեան պատասխանած է՝ «Դաշնակցութեան ալ չա՛տ հոգն էր»:

Ընկեր Մազմանեան եւ Յ. Աղամեան իրենց ըսելիքները յայտնելէ ետք, ըստ որոշման ժողովէն մեկնեցան:

Ժողովը նախ ուզեց քննել առանձնապէս Վարդօյի զեղծումն ինչորք եւ գոյացնել այդ մասին իր վճիռը եւ անկէ ետք անցնիլ պատասխանատուութեանց օրը դուրսի:

Զեղծման խնդիր.— Կ. Կոմիտէն իր տեղեկագրով պարզեց թէ, նախորդ Շրջ. ժողովի որոշման հակա-

ռակ, Վարդօ մերժած է Կ. Կոմիտէին յանձնել իր քով մնացած կազմակերպութեան 6000 Փրանքը, տալով միայն մաս մը դումար, ինչպէս նաեւ, հակառակ եղած դիմումներուն, չէ յանձնած Կովկասէն եկած եւ կազմակերպութեան պատկանող 2000 ռուպլին. հետեւաբար Կ. Կոմիտէն ժողովին տրամադրութեան տակ կը դնէ այս հարցին վերաբերեալ բոլոր փաստաթուղթերը, ինչպէս նաեւ այդ մասին շրջանի մարմիններէն եկած պահանջը, որպէսզի ժողովը այս խնդրին մասին տայ արդար որոշում: Կ. Կոմիտէն յայտնեց նաեւ, որ կազմակերպական կանոններու 129րդ յօդուածի համաձայն, Վարդօն նախապէս հրաւիրած է ժողովին ներկայ ըլլալու եւ իր գործած զեղծման մասին բացատրութիւն տալու:

Վարդօ այս հրաւերին պատասխանած է նամակով մը, ուղղուած Շրջանական ժողովին, 1906 Մարտ 16 թուականաւ:

Ժողովս նկատի ունենալով թէ կազմական կանոնագրի 129րդ յօդուածի տրամադրութիւնը յարուած է նախապէս եւ թէ Վարդօ, չուզելով օգտուիլ այդ արտօնութենէն, հակասական նամակով մը մերժած է ներկայանալ ժողովին, մէկ կողմէ յեղափոխական ունէ մարմնի նկատմամբ (բացի Ընդհանուր ժողովէն) անվստահութիւն յայտնելով, միւս կողմէ իր անձնական զբաղումները առարկելով, եւ վերջապէս նկատի ունենալով, որ յանձնախումբի մը առաջարկով [Վարդօ] խնդրի քննութիւնը յեղափոխական ճամբէն դուրս ձգել կ'ուզէ, — ժողովս գտնելով այս առաջարկը ապօրինի եւ [Վարդօյի] առարկութիւնները անընդունելի, բացարձակապէս մերժեց յեղափոխական զեղծումի մը խնդիրը ձգել ո՛չ-պաշտօնական յանձնախումբի մը, այլ որոշեց քննութեան ձեռնարկել եւ տալ իր որոշումները՝ հիմնուելով իր ձեռքի տակ ունեցած վաւերաթուղթերուն եւ պաշտօնական տեղեկագրերուն վրայ:

Կարգացուեցան Կ. Պիոնեանի տեղեկագիրը՝ 1/14 Փետրուար 1906ին գրուած, Վարդօյի առաջին նամակը՝ Պիոնեանի յանձնուած Վառնայի մէջ, Յունուար 28ին Կ. Կ. ի գրած նամակը (№ 1)՝ ուղղուած Վարդօյին, 1905 Փետրուար 7ին գրուած Վարդօյի պատասխանը Կ. Կոմիտէին, Փետրուար 14 թուակիր Կ. Կոմիտէի նամակը Վարդօյին, 17 Մարտ թուակիր՝ Արեւմտեան Բիւրոյի նամակը, Վարդօյի խնդրին մասին, Կ. Կոմիտէին, 25 Ապրիլ թուակիր՝ Արեւմտեան Բիւրոյի նամակը, Պորհուրդին կողմէ, Վարդօյին, 14 Յունիսի Բիւրոյի մէկ նամակը Վարդօյին, Վարդօյի նամակին պատճէնը՝ զրկուած Արեւմտեան Բիւրոյին Կ. Կոմիտէին: Նկատի առնուեցան նաեւ Վարդօյի հրապարակաւ տուած բոլոր բացատրութիւնները եւ Արեւմտեան Բիւրոյի յայտարարութիւնը՝ «Իրօշակ»ի մէջ: Կարգացուեցան Կեդր. Կոմիտէի նամակները, ուղղը-

ւած Բիւրոյին եւ Դաշնակցութեան Պորհուրդին, 1905 Մարտ-Ապրիլին:

Նկատելով թէ Վարդօ պարզապէս խաբած է նախորդ Շրջանական ժողովը, խոստանալով իր քով գրուած զրամը յանձնել Շրջանական ժողովի որոշած եւ Կ. Կոմիտէի անդամ Պիոնեանին եւ չէ յանձնած, իրբեւ փախուստի միջոց անհիմն, կազմական կանոններու հակառակ ու իրար հակասող պատճառաբանութիւններ մէջտեղ դնելով,

Նկատելով որ Վարդօն ոչ մէկ օրինական իրաւունք ունէր կազմակերպութեան զրամը իր քով պահելու եւ չյանձնելու Կ. Կոմիտէին,

Նկատելով որ Կ. Կոմիտէի եւ Արեւմտեան Բիւրոյի կրկնակի պահանջներէն եւ ազդարարութենէն ետքն ալ շարունակած է իր ապօրինի եւ հակակազմակերպական ընթացքը, միշտ չյանձնելով պահանջուած զրամը՝ իր պաշտօնական պատկանեալ մարմնին,

Նկատելով որ Արեւմտեան Բիւրոյի կողմէ պաշտօնական օրկանի մէջ եղած յայտարարութենէն ետքն ալ անսաստ դառնուած եւ զրամը շարունակած է իւրացուցած պահել,

Նկատելով որ մերժեց Շրջանական ժողովին ներկայանալ եւ վերջին անգամ զրամը յանձնել կամ ինչ-զինքը արդարացնել,

Նկատելով որ Դաշնակցութեան մէջ Վարդօյի այս անօրինակ ընթացքը բարոյապէս խիստ վատ ներդրութիւն մը ունեցած է, ո՛չ միայն շրջանին, այլ նաեւ Դաշնակցութեան բոլոր մարմիններուն վրայ,

Նկատելով որ Վարդօն իր զեղծումը պարտկելու համար դիմեց հրապարակային զրպարտութեանց, անուանարկելով ո՛չ միայն յայտնի գործիչ ընկերներ, այլ նաեւ Դաշնակցութեան առհասարակ բոլոր մարմինները,

Ուստի ժողովը եկաւ այն հաստատ համոզման, թէ Վարդօ, անբարեխղճօրէն իւրացնելով՝ վատնած է իր անձնական պէտքերուն կազմակերպութեան վերաբերող եւ այդ անուան միայն յատկացուած 6000 Փր.ը, ինչ որ զրգապատճառն իսկ է իր բարոյական բոլոր ազատութեանց. հետեւաբար ժողովը կը ճանչնայ Վարդօյի այս արարքը իբր գողութիւն եւ զինքն ալ՝ զեղծարար, խարդախ ու անուանարկիչ:

Կարգալով նաեւ Կովկասէն գէնքի եւ ռազմական նիւթերու փոխադրութեան համար Արեւելեան Բիւրոյին Վարդօյի հասցէին զրկուած 2000 ռուպլի խնդրոյն վերաբերեալ բոլոր ստեղծմանները, ժողովը հաստատ համոզում գոյացուց, որ Վարդօն կազմակերպութեան ա՛յդ գրամն ալ իւրացուցած է՝ ինքնարդարացման նոյն անհիմն եւ անիրաւ պատճառաբանութիւններով:

Ժողովը միաձայնութեամբ կ'որոշէ գիտակցաբար ու բացարձակօրէն զեղծարարութիւն ընող Իսակ Աւվախի Վարդօյի նկատմամբ յեղափոխութեան եւ կազ-

ժակերպական կանոններու տրամադրած ամենածանր պատիժը, անոր վաւերացումը յանձնարարելով Ընդհանուր ժողովին կամ Դաշնակցութեան Պորհուրդին:

Ժողովը որոշեց Վարդոյի խնդրոյն վերաբերեալ բոլոր տղքեւանները, իր տուած որոշումին հետ, զըրկել Ընդհանուր ժողովին, միեւնոյն ատեն պատշաճ լուսարանութիւնը ընել յանձնարարեց ձեռնհաս մարմիններուն, թէ ինչո՞ւ Արեւելեան Բիւրոն օրին իմացած չ'ըլլար չըջանիս Կ. Կոմիտէին կողմէ ատենին Արեւմտեան Բիւրոյին Վարդոյի զեղծման մասին տուած տեղեկութիւնները, քանի որ մեզի անծանօթ են պարագաները:

Պատասխանատուութեանց ճշդում.— Նախորդ Կ. Կոմիտէի դիւանի անդամներու միջեւ ծագած խնդիրներուն առթիւ հաւաքուած բոլոր գրութիւնները կը կարդացուին, ժողովի որոշմամբ՝ Յակոբ Աղամեանի ներկայութեան: Այս վերջինը կը բողոքէ, նախորդ Երջանական ժողովի տուած որոշումները Վարդոյի նկատմամբ թոյլ գտնելով, եւ կը յայտնէ թէ ժողովը անտեսած է մէջտեղ դրուած շատ մը փաստեր, որոնց գլխաւորը՝ առանց ընկերներու գիտութեան դրամի փոխադրութեան համար Վարդոյի կողմէն իր կնոջ հասցէն Սուլիմայի կոմիտէին տրուելը կը համարէ. կ'առարկէ թէ նախորդ Երջանական ժողովը զիրենք կը մեղադրէ ու թողբած ըլլալուն համար եւ կը յայտնէ թէ իրենց դիրքը այդ միջոցին թոյլ չէր տար այլ կերպ վարուիլ, քանի որ Վարդո մեծ ազդեցութիւն ունէր եւ կարելի չէր առանց հիմնական փաստերու պաշտօնական բողոք ներկայացնել իր դէմ: Վարդո իր այդ ազդեցութեան շնորհիւ կարողացած էր չէզոքացնել կամ հեռացնել Պուլկարիայէն ծանօթ գործիչներ՝ Հրաչեայ, Վահան Մանուէլեան եւ ուրիշներ: 1903ի Կ. Կոմիտէն կազմալուծուած հոչակած էր եւ միշտ պաշտպանուած՝ Արեւմտեան Բիւրոյին եւ բարձրագոյն մարմիններէն: Աղամեան եւ Մարգարեանի, նկատելով Վարդոյի սանձարձակ վարմունքը, որոշած են հսկել իր գործունէութեան վրայ եւ, փաստեր հաւաքելով, օրինական բողոքներ ներկայացուցած՝ իրենց միւս ընկերներուն, Պիոնեանի եւ Ալաճաճեանի՝ Ֆիլիպէ, ինչպէս նաեւ Արեւմտեան Բիւրոյին: 1905ին Ռուսճուքի մէջ հաւաքուած Երջանական ժողովը ցըրուելու թուականին, իրենք տակաւին դրամական զեղծումի կասկած չեն ունեցած Վարդոյի վրայ: Հակառակ 1904ին Վառնայի մէջ գումարուած Երջանական ժողովի որոշման, — յանձնել դրամական գործառնութիւնները ժողովէն ընտրուած գանձապահ Յակոբ Աղամեանին, — Վարդոն իր հասցէին ստացած է գանազան քաղաքներէ գումարներ, ինչպէս նաեւ անձամբ գանձած է իր ճամբորդութեանց միջոցին: Յակոբ Աղամեան բողոքած է Ֆիլիպէի իր ընկերներուն՝ Վար-

դոյի այս վարմունքին դէմ: Բողոքէն յետոյ Ֆիլիպէի մէջ կայացած Կ. Կոմիտէի ժողովին տրուած որոշումն ալ չէ գործադրած Վարդո, այն է՝ Վառնա դառնալուն յանձնել հաշիւները եւ գումարները գանձապահին:

Պիոնեան պատասխանեց իր դէմ եղած ամբաստանութեանց (թէ՛ ինք կը ճանչնայ եղեր Վարդոն՝ իրբեւ զեղծարար եւ անվստահելի. յանձն առած է անոր հետ պաշտօնավարել եւ այդ պաշտօնավարութեան միջոցին ալ ոչ մէկ ճիշտ չէ ըրած հսկելու Վարդոյի արարքներուն վրայ եւ կասեցնելու անոր զեղծումները): Պիոնեան ընդարձակօրէն պատմեց եւ պարզեց թէ ինչպէս ծանօթացած է Վարդոյի հետ եւ ինչ չափով կը ճանչնայ եղեր զինք մինչեւ 1904ին Վառնայի մէջ գումարուած Երջանական ժողովը: Պիոնեան, շատ մօտիկ յարաբերութիւններ չունենալով, հետեւէն լաւ պաշտօնակար կազմած չէ Վարդոյի բնաւորութեան ու խառնուածքի մասին, եւ հարկ եղած պարագային կըրցածը ըրած է՝ անոր միասակար ազդեցութիւնը կասեցնելու համար: Ասկայն երբեք չէ կասկածած, փաստ մը չէ ունեցած թէ Վարդոն կրնայ զեղծարար մը ըլլալ: 1904ի Երջանական ժողովէն առաջ, Վարդո, Արեւմտեան Բիւրոյին ստացած յանձնարարականներով ու վկայարով, պատած է Պուլկարիոյ զանազան քաղաքները եւ ատենին Կ. Կոմիտէին դէմ փրփականտ ըրած է. եւ որպէսզի Երջանական ժողովի ընտրութիւններուն մէջ իրեն նպաստաւոր հող ունենայ, աշխատած եւ յաջողած է յետաձգել այն ատենի համար անհրաժեշտ պահանջ դարձած Երջանական ժողովի գումարումը: Ատկէ առաջ ժընեւ գացած եւ Կ. Կոմիտէն ու շրջանի գործերը ուզած կերպով ներկայացնելով՝ այլեւայլ դաշնակցական գործեր վարելու պաշտօն ստացած եւ, հակառակ ատենին Կ. Կոմիտէի Բիւրոյին ըրած դիտողութիւններուն, այդ մարմինն անդամ նշանակուած է, այն օրէնքի հիման վրայ՝ թէ Բիւրոն իրաւունք ունի շրջանի մը այս կամ այն մարմինը զօրացնելու նպատակաւ իր կողմէն ընկեր մը տալու: Այդ իմաստով գրուած նամակ ունի Բիւրոն. որով, հակառակ ատենին Կ. Կոմիտէին եւ Պիոնեանի դիտողութեանց, Վարդոյի մուտքը Պալքանեան Երջանի կազմին մէջ պաշտօնական գոյն կը ստանայ, սակայն ատենին Կ. Կոմիտէին հետ գրեթէ գործակցութիւն չ'ունենար, բացի Ֆիլիպէի մէջ ըրած մէկ ժողովէն: Վարդո սակայն աշխատած է Երջանական ժողովէն առաջ իրեն հող պատրաստել եւ այդ եղած է գլխաւորաբար Պիոնեանի Կովկաս եղած միջոցին: Վարդո 1903ի վերջերը, իրբեւ Բիւրոյին եկած մարդ, յանձնարարած է Ռուսճուքի կոմիտէին յանձնել անպաշտօն Ա. Շահպաղեանի 250 Փրանք՝ կազմակերպութեան դրամէն, մինչդեռ անկէ քիչ առաջ, Բիւրոյի անունով խօսելով Ռուսճուքի մարմինին, Կ. Կոմիտէն անվաւեր ճանչցուցած է, Երջանական ժողովի գու-

մարման համար անոր ըրած հրաւերը անընդունելի գըտած, ու նոյնիսկ Գալաֆաթի տեղորին համար հարկ եղած զրամը վճարելու արգելք եղած է: Երջանական ժողովին (1904, Վառնա) այս բոլոր փաստերը մէջտեղ դրած է Պիոնեան, որպէսզի Պատգամաւորները տեղեակ ըլլան գործերու ճշմարիտ դրութեան: Ընտրութեան ժամանակ, Վահէի (Յակոբ Աղամեան) և Մարգարեանի (Ղազար Ղազարեան) մասին հարկ եղած դիտողութիւնները ըրած է եւ յաջողած է Վարդոյի առաջարկները — կազմակերպական դրամով փոխադրել «Շարժում»ը Ֆիլիպէ, տարեկան որոշ գումար յատկացնել «Շարժում»ը կազմակերպական թերթ դարձնելու համար, զինքը շրջուն գործիչ ընտրել տարեկան 3-4000 Փրանքով եւ այլն — վիժեցնել: Այս ցուցմունքներէն յետոյ՝ Երջանական ժողովին Վարդոյի ընտրութեան ինք պատասխանատու չէր, քանի որ ընտրողի ձայն իսկ չունէր:

Պաշտօնավարութեան միջոցին Վառնայի դիւանը իրենց՝ Ֆիլիպէի ընկերներուն՝ գրեթէ բնաւ տեղեկութիւն տուած չէ գործունէութեան եւ դրութեան մասին, հակառակ քանիցս եղած դիմումներուն եւ պահանջներուն: Սեպտեմբերի մէջ Մարգարեանի Ֆիլիպէ փոխադրուելէ վերջը, Պիոնեանի պահանջմամբ, գրաւոր եւ պաշտօնական ձեւի վերածուած են մինչեւ այն ժամանակ Ֆիլիպէի ընկերներուն անծանօթ մնացած՝ Վարդոյի դէմ եղած գանդատներն ու բողոքները: Նոյնը ըրած է նաեւ, քիչ մը աւելի ուշ, Յակոբ Աղամեան: Խնդիրը իրենց պաշտօնապէս պարզուելէն յետոյ, ամէն ջանք թափած են, առանց չըջանը յուզելու եւ երկպառակութեանց տեղի տալու, թաքտով անհամաձայնութիւնները քննելու եւ վերջացնելու գործը՝ մինչեւ Երջանական ժողովի գումարումը (1905 Յունուար, Ռուսճուք), որուն յանձնած են իրենց ձեռքը ամբարուած բոլոր արձանագրութիւնները, տեղեկագրերը, բողոքագրերը եւ այլն: Ուրիշ կերպ կարգադրութիւն ընել անկարելի էր՝ Երջանական ժողովին արդէն երկու ամիս մնացած ըլլալով: Կ. Կոմիտէն Ֆիլիպէ փոխադրելու պատասխանատուութիւնը ստանձնող չկար եւ Վարդը, հակառակ ըլլալով, սպառնալիքներ կ'ընէր. օգուտ մը չունենալէ զատ՝ խնդիրը խճողելու պիտի ծառայէր: Վարդը իր մօտ գտնուած գումարները ժողովէն առաջ եւ իր ճամբորդութեանց միջոցին հաւաքած էր. զանցատող կողմերը համաձայնութեան մը յանգած չ'ըլլալով՝ մնացեալ երկու ամսուան գործերը վարելու համար միայն տուած են համապատասխան որոշումները: Դժբախտաբար Երջանական ժողովը չէ հաստատած Վարդոյի դրամական զեղծումը եւ իր որոշումները թոյլ եղած են Վարդոյի նրկատմամբ, իսկ Կ. Կոմիտէի Ֆիլիպէի երկու անդամներու պատասխանատուութեան եւ վարմունքին մասին՝ քննութիւն իսկ չէ կատարուած:

Ժողովը մանրամասնօրէն քննելով Վարդոյի մասին եղած գանդատներու եւ նրկական զեղծումի բոլոր պարագաները, լսելով Վահան Մարգարեանի բերանացի ամբաստանութիւնները եւ բացատրութիւնները, նախկին Կ. Կոմիտէի անդամներէն՝ Կ. Պիոնեանի եւ Յակոբ Աղամեանի բերանացի բացատրութիւնները, նկատի ունենալով միեւնոյն ժամանակ նախորդ՝ 1905ի (Ռուսճուքի) Երջանական ժողովի այդ մասին հանած եղբակացութիւնները,

Բացի մէկէ՝ միաձայնութեամբ որոշեց նախկին Կ. Կոմիտէի անդամներէն Կ. Պիոնեան, Ե. Ալաճաճեան, Յ. Աղամեան եւ Ղ. Ղազարեան զերծ նկատել որեւէ պատասխանատուութենէ՝ Վարդոյի զեղծման խնդրին մէջ եւ ատենին Կ. Կոմիտէի դիւանին մէջ ծագած անհամաձայնութիւններուն զծով:

Կազմակերպական ընդհանուր հարցեր.— Հ. Յ. Դաշնակցութեան 1904-1905ին Երկրէն դուրս եւ Երկրին մէջ ունեցած գործունէութեան տեղեկագիրը կարդացուեցաւ եւ խորհրդածութիւններ եղան: Կարդացուեցան Արեւմտեան Բիւրոյի տեղեկագիրը, Ամբիկայի վերջին Պատգամաւորական ժողովի կարգ մը որոշումները եւ Կովկասեան գործունէութեան Նախագիծը:

Ժողովը ստացաւ ընկեր Սուրէն Կամսարի նամակը, 5/18 Ապրիլ 1906 թուակիր՝ Ֆիլիպէէն, որով կը յայտնէ թէ իմացած է որ ժողովը սկսած է զբաղիլ Երկրի հարցերով եւ կը փափաքէ մասնակցիլ ժողովի վերջին նիստերուն: Ժողովը որոշեց ընդունիլ զայն իրբեւ խորհրդական, մինչեւ Ընդհանուր ժողովի երթալիք պատգամաւորի եւ Կ. Կոմիտէի անդամներու ընտրութիւնները:

Արքո կ'առաջարկէ արձանագրել ընկեր Բարթոլի բացակայութիւնը՝ վերջի երկու նիստերուն:

Խորհրդածութիւնի եւ դիտողութիւնների Արեւմտեան Բիւրոյի 1905 Հոկտեմբեր 1 թ. տեղեկագրին եւ Կովկասեան գործունէութեան նախագծի մասին.— Ժողովը որոշեց յանձնել Պալքանեան Երջանի պատգամաւորին՝ հետեւեալ կարծիքներն ու դիտողութիւնները, որպէսզի գանոնք ներկայացնէ Ընդհանուր ժողովի ուշադրութեան:

- 1. Կովկասի հայ-թաթարական կոիւնները ուսումնասիրելու եւ տեղեկութիւններ տալու համար Արեւմտեան Բիւրոն Կովկաս զրկած է ութը ուսանողներ եւ ուսանողուհիներ. ինչո՞ւ մինչեւ հիմա նոյն տեսակ ուսումնասիրողներ չեն ուղարկուած նաեւ Թրքահայաստան:
- 2. Երկրի մէջ կազմակերպութիւն չեղած վայրերը

ամէն միջոցներով ու զուգորթեամբ աշխատելու է կազմակերպութիւն ստեղծել:

3. Երկրի մէջ գոյութիւն ունեցող կազմակերպութեանց տալ, առանց անդամներու թիւի ու ցենդի նկատողութեան, Ընդհանուր Ժողովին մասնակցելու իրաւունք:

4. 1905ի Խորհուրդին կողմէ Սերաստիոյ մասին տրուած որոշումը հիմնուած է աշխարհայրական սրբալի ծանօթութիւններու վրայ: չըջանը ռազմական տեսակէտէ ոչ մէկ յարմարութիւն չի ներկայացներ յեղափոխական գործունէութեան համար:

5. Որպէսզի Յեղափոխութիւնը ժողովրդական ըլլայ եւ կատարուած յեղափոխական որեւէ ձեռնարկէ յետոյ Երկրի կազմակերպական գոյութիւնը մնայ եւ իր իսկ տեղական ուժերով կրկին ապրի ու զարգանայ, կ'առաջարկուի որ Դաշնակցութիւնը, իբր էական գործ, ամենամեծ ուժը թափէ Յեղափոխութիւնը ժողովրդականացնելու եւ ժողովուրդը ինքնապաշտպանութեան պատրաստէ, որուն համար հարկ է պիւտոճէ յատկացնել:

6. Հ. Յ. Դաշնակցութեան 1905ի Խորհուրդի կազմած կովկասեան գործունէութեան նախագծին դէմ Ամերիկայի Պատգամաւորական Ժողովի յայտնած պատճառաբանութիւններուն վրայ՝ Պալքանեան Երջանական Ժողովը կ'աւելցնէ նաեւ հետեւեալը.—

ա) Խորհուրդը կը սխալի՝ կարծելով թէ Կովկասի հայ-թաթարական կռիւններու պատճառները տրնտեսական-դասակարգային են: Կովկասի մէջ Դաշնակցութիւնը մղած է լոկ ազգային-քաղաքական ինքնապաշտպանութեան կռիւ եւ ո'չ դասակարգային. ուրեմն անհիմն է Դաշնակցութեան ծրագրին մէջ սոցիալիստական զաղափարները եւ ուղղութիւնը մտցնելու առաջարկը եւ վնասակար՝ Թրքահայ դատին, որ Դաշնակցութեան միակ դատն է:

բ) Դաշնակցութիւնը Կովկասի մէջ կռիւը շարունակելու է ազգային ինքնապաշտպանութեան հողի վրայ:

7. Բանտարկեալներու համար որոշուած պիւտոճէն բաժնել շրջաններու վրայ եւ անոնց իրաւունք տալ, որ իրենց բաժին ինկած գումարները իրենց փոխադրեն օգնութեան վայրերը՝ նախապէս որոշելով գանոնք:

Ընկեր Զարդարեան առաջարկեց արձանագրել հետեւեալ դիտողութիւնները.

ա) Պոլսոյ եւ Իզմիրի մէջ Հոկտեմբերէն առաջ շատ մը ընկերներ բանտարկուած են, նոյնիսկ տանջանքի տակ մեռածներ կան, որոնց անունը զարմանալի է որ Արեւմտեան Բիւրոն չի յիշեր իր 1 Հոկտեմբեր 1905ի տեղեկագրին մէջ:

բ) Իժիդ Զաւրեանի առաջելութեան աւարտումէն առաջ՝ արտասահմանի կարգ մը դաշնակցական թեր-

թիւր մէջ յօրուածներու եւ տեղեկութիւններու տրուած պաշտպանութիւնը կազմակերպական տեսակէտէ անթաքթ կը գտնենք:

Բանտարկեալներու օգնութիւն.— Ժողովը որոշեց որ Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէն, մինչեւ Ընդհանուր Ժողովի գումարուիլը, Վիշապի եւ Ոսկեհանքի բանտարկեալ ընկերներուն մինչեւ 2000 Փրանք օգնութիւն հասցնելու իրաւունք ունենայ:

Հաշուեմանի մասնախումբի տեղեկագիր.— Կարգացուեցաւ հաշուեմանի մասնախումբի բերած տեղեկագիրը, որուն ամփոփումը հետեւեալն է.—

1905-1906 տարեշրջանին Պալքանեան Կ. Կոմիտէն իր մարմիններէն ստացած է ընդհ. գումար 33.615,60, որմէ շրջանի մարմիններու տեղական ծախքն է 1407,80, Կեդր. Կոմիտէի դիւանի ծախսած է 159,45, որով շրջանի ընդհ. տեղական ծախքը, շրջուն գործիչի ծախքն ալ միասին հաշուած, եղած է 2681,80 Փր., որ ընդհ. մուտքին % 8 տոկոսը միայն կը կազմէ: Սուլիմայի մարմնոյն քով գանձելի կը մնայ 1.320,70 Փր., զոր անմիջապէս ուղարկել խոստացաւ պատգամաւորը:

Ընտրութիւն Ընդհանուր Ժողովի պատգամաւորներուն.— Հ. Յ. Դաշնակցութեան յառաջիկայ Ընդհանուր Ժողովին երթալիք Պալքանեան Երջանի պատգամաւորի ընտրութեան համար նախապէս ընտրելիներու ցանկ մը կազմուեցաւ եւ ապա քուէարկութիւնը կատարուելով՝ քուէներու առաւելութեամբ ընտրուեցաւ Կ. Պիոնեան:

Ընտրութիւն Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէի.— Ժողովը խորհրդակցութիւններէ ետք որոշեց Կ. Կոմիտէի վայրը՝ Ֆիլիպէն: Յառաջիկային, եթէ Կ. Կոմիտէի անդամներէն մին տեղափոխուի ուրիշ քաղաք մը, անդամակցութենէ հրաժարեալ կը նկատուի եւ միւս անդամները իրենց նոր ընկեր մը կ'ընտրեն եւ կ'իմացնեն նոր ընտրուած ընկերին անունը՝ բոլոր մարմիններուն:

Ժողովը Կ. Կոմիտէի ընտրութեան համար եւս ընտրելիներու ցանկ մը կազմեց Ֆիլիպէի ընկերներէն եւ քուէարկութիւն կատարեց: Չայնրու առաւելութեամբ՝ Կեդր. Կոմիտէի անդամ ընտրուեցան Ե. Ալաճաճեան, Թ. Զարդարեան, Բ. Զօրեան, Կ. Պիոնեան եւ Յ. Սվաճեան:

Այլեւայլ խնդիրներ.— Ժողովը իր վերջին նիստին ստացաւ Ֆիլիպէէն, 6 Ապրիլ 1906 թուակիր Ա. Դաւիթեան եւ Ա. Իպոյեան ստորագրութիւններով նամակ մը, որով իրենց դժգոհութիւնը կը յայտնեն վերջերս Ֆիլիպէի մէջ իրենց առաջարկութեամբ կայա-

ցած ընկերական դատաստանի տուած որոշումներուն մասին:

Ժողովը, նկատելով որ սոյն անձնաւորութեանց հաւանութեամբ կազմուած է այդ դատաստանական խորհուրդը, որուն տալիք որոշումներուն նախապէս վստահած են եւ խոստացած՝ որ պիտի ենթարկուին անոնց, աւելորդ համարեց վերաքննել այդ խնդիրները: Երջանական Ժողովի քարտուղարը պիտի յայտնէ այս որոշումը բողոքողներուն:

Կարդացուեցաւ ընկեր Բ. Զօրեանի հրաժարականը նորրոնի Կ. Կոմիտէի անդամակցութենէն: Ժողովը միաձայնութեամբ որոշեց չընդունիլ այդ հրաժարականը:

Ժողովը իր նիստերու տեւողութեան միջոցին ըստացած է հետեւեալ հեռագիրները.—

Ռուսոնք, 30 Մարտ 1906

Երջ. Ժողովին մեր պատգամաւորը, կազմակերպական տեսակէտով, հակառակ «Իրաւունքի» ամբաստանագրին, անպայմանօրէն վստահելի է:

ԸՆՏՐՈՂՆԵՐ

Վառնա, 29 Մարտ 1906

Պիոնեան, Մեր խումբերուն վաւերացումը կը պահանջենք. ասոնք չեն հաստատեր կոր:

ԱՐԹԱՔԻ, ՄՈՎՍԷՍ, ԼԵՒՈՆ

Վառնա, 31 Մարտ 1906

Կիրակի եթէ ճամբայ ելլեմ, ժողովին կ'ընամ հասնիլ:

ԱԴԱՄԵԱՆ

Վառնայի պատգամաւոր Աբրո կ'առաջարկէ արձանագրել իր հետեւեալ գրութիւնը.—

«Վառնայի մէջ ծագած վէճերուն առթիւ, Վառնայէն եկած բողոքներու մասին տեղական կոմիտէն անդիտակ էր: Կ. Կոմիտէի պակասութիւնն է (թերացումն է)՝ կանխաւ չիմացնել Վառնայի կոմիտէին ըստ օրինի:

Այդ բողոքողները կարգ մը աննշան եւ բացարձակ անկիրթ, անխիղճ, նոյնիսկ տեղական կազմակերպութենէն դուրս մարդիկ ըլլալուն համար, կանխաւ յայտարարած եմ թէ ես այդ մասին ձեռնպահ կը մնամ եւ բացատրութիւններ տալ աւելորդ կը համարեմ: Հակառակ իմ կանխաւ յայտարարութեան, ժողովը հիմնուելով այն անկիրթ մարդոց ապօրինի բողոքներուն

վրայ, ուղեց վճիռ տալ առանց երկու կողմը մտիկ ընելու. ես կը գտնեմ ժողովին այս վճիռը՝ ապօրինի եւ միակողմանի:

Հակառակ իմ արդարացի պահանջիս, այսինքն տեղւոյն վրայ կատարել քննութիւն, հոն կազմել ընկերական դատաստան, որը կրնար ըլլալ միակ միջոցը՝ պատժելու զլիսաւոր յանցաւորները՝ [տեղւոյն] ընկերներուն առջեւ: Այս ալ չընդունուեցաւ:

Կ. Կոմիտէն, ժողովին հաւանութիւնը չառած, երբ ընկեր մը կը հրաւիրէ, տեսակ մը ժողովին իրաւունքը ոտնակոխ ընել է: Հրաւիրուած ընկեր թորոցմ, ըստ իրենց խոստման՝ միայն իր փորձառութեամբ պիտի օգնէր մեզի, բայց իր պատկանած (?) դերէն դուրս սկսեց վիրատուրել զիս եւ իրեն չպատկանած խնդիրներու մէջ մտաւ:

Անցեալ Երջանական Ժողովին տուած վճիռը քննել եւ բեկանել, ինչ որ մենք այդ իրաւունք չունինք. աս ալ բացարձակ ապօրինութիւն է եւ կազմակերպութեան պատիւ չի բերեր:

Ես այս ամբողջ բողոքները ըրած եմ թէ՛ բերանացի եւ թէ՛ երկու անգամ ալ զբաւոր:

Այս ամէն ապօրինութեան առջեւ խիղճս անհանդիստ ըլլալուն եւ պատասխանատու չըլլալու համար, չեմ ստորագրեր այս որոշումները, իսկ միւս ամէն որոշումներուն համար խղճի հանդարտութեամբ կը ստորագրեմ»:

Վառնայի պատգամաւոր՝ ԱԲՐՈ

1906 Ապրիլ 7ին Ժողովի նիստերը աւարտած ու արձանագրութիւնը կազմուած է, որու տակ ստորագրած են ժողովին մասնակցող տասներկու ձայն ունեցող անդամներու ամբողջութիւնը:

(Կնիք Պալքանեան Կ. Կոմիտէի)

5.— ՀԱՐՑԵՐ

Հ. Յ. Դ. ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ԵՐԶԱՆԷՆ 4ՐԴ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ

Նամակի Յարմալ շափի 6 գոյգ թերթերէ կարուած տետրակ գրութիւնը կը գրուէ 9 թերթ՝ գրուած մէկակամ երես, մանրակազմ մեկամով:

Առաջին էջը (կողմ) կը կրէ միայն վերի խորագիրը, եւ կարմիր մատիտով մակագրուած է՝ «Ստ. 11 Յունի. 906», ապա, կապոյտ մատիտով, «№ 1»:

Գրութեան աւարտին, կը գտնենք բուակամը՝ 22 Դեկտ. 1906, եւ ստորագրութիւնը՝ «Հ. Յ. Դ. Պալք. Կեդր. Կոմիտէ»՝ կնիքուած Կ. Կ. Կնիքով:

Տրուած ըլլալով որ այս բովանդակութեամբ չեարցեալ չենք հանդիպի 1905 Յունուարի Ռուսոնի Երջ. Ժողովի ատենագրութեան մէջ, պէտք է ենթադրել որ մտքերը արտայայտուած ու

բանաձեռնած եմ Պալաճեան շրջանի կոմիտէութեանց ժողովնուս մէջ, կամ Պալաճեան կ. կոմիտէին իսկ կողմէ:

ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒՓԻՒՆ ԵՐԿՐԻՆ ՄԷՋ

1. Պատրաստութիւն.— Ռուս եւ թուրք կառավարութիւններու հայաջինջ քաղաքականութեանց հանդէպ Հ. Յ. Դաշնակցութեան ինքնապաշտպան ուժերը բազմապատկել ջանալ:

2. Յատկապէս շրջանին համար նիւթական եւ բարոյական շատ աւելի մեծ ուժ մը յատկացնել բոլոր թրքահայ դատին:

3. Ամէն ջանք թափել՝ Տաճկահայաստանի մէջ բազմապատկելու խումբերը, լաւ զինավարժ եւ փորձառու խմբապետներ ու գործիչներ հասցնելու: Ունենալ խիտ կայաններ եւ յարմարագոյն վայրերու մէջ մթերել ուսմամբերը:

4. Երկրի կոմիտէներուն պահանջներուն պահանջում տալ լիուրի եւ զօրացնել զանոնք:

5. Մինչեւ հիմա Տաճկահայաստանի մէջ եղած կազմակերպական գործունէութիւնները անբաւարար եղած ըլլալով, յառաջիկային թէ՛ զինուորումը եւ թէ՛ փրփականտը աւելի ուժեղ եւ միահաղոյն ընել հոն:

6. Ապագայ գործունէութեան վայր ընտրել եւ ձեռնարկներ ծրագրել միայն տեղւոյն ծանօթ եւ ձեռնհաս ընկերներու խորհրդակցութեամբ: (Կեդր. կոմիտէի կողմէ դրուած):

7. Թափքիք.— Երկրի ամէն կողմերը առհասարակ կոտորածներու ենթակայ ըլլալուն՝ յեղափոխական ամէն ձեռնարկի պատճառով, նայել ինքնապաշտպանութեան գործին լրջօրէն եւ ժողովուրդը կանխապատրաստել: Երկրի գործիչները կամ մարմինները յեղափոխական փրփականտ ընեն ժողովուրդին մէջ՝ ինքնապաշտպանութեան անունով, ո՛չ թէ ապստամբութեան, եւ հասցնեն ժողովուրդը բազմացուած գիտակցութեան ու վիճակին:

8. Աշխատիլ գործիչներու հսկողութեամբ գնել տալ ժողովուրդին ղէնքեր իր իսկ ձեռքով, յաջողելու պարագային նոյնիսկ վճարելով արժէքը կազմակերպութեան:

9. Թուրքիոյ լուծին տակ գտնուած միւս յեղափոխական ազգերուն հետ կապ հաստատել եւ աշխատիլ որ Դաշնակցութեան գործունէութիւնն ու շարժումները լրացուցիչ հանգամանք ունենան այդ մարմիններու շարժումներուն հետ:

10. Ջանալ, որ առկէ ետք մեր յեղափոխական շարժումները զիրար լրացնեն եւ այդ ձեռնարկները խմբական-անհատական գոյն շտանան, այլ ուղղակի տանջուող ժողովուրդի բողոքի արտայայտութիւնը ըլլան եւ հաւաքական բնակչութիւն ունենան: Գործունէութեան պահուն՝ աշխատուի տեղական ուժերու կա-

րելի եղածին չափ զօրաւոր կազմակերպութիւն մը ըստեղծել եւ Պատասխանատու Մարմինները տեղական կազմակերպութեան հետ համախորհուրդ գործելու պարտաւորեցնել:

11. Ձինակիր խումբերը ցարդ միշտ յարձակումներու ենթարկուելով՝ անձի եւ ղէնքի մեծ կորուստ պատճառած են. փոխադրութեան այդ ձեւէն զատ ուրիշ յարմարագոյն միջոցներ ալ խորհուրին: Ձէնք փոխադրիլ տալ փորձել քրտերու կամ քրտացեղայեաներու միջոցաւ եւ կամ անոնց հայթայթել տալ: Այս եւ քրտերու հետ համերաշխութեան կապ մը երաշխաւորելու գործին աշխատող յարմարագոյն ընկերներ յատկացնել: Խորհիլ նաեւ ղէնքի զանազան մասերը մտցնելով Երկիր՝ հոն պատրաստել տալ յատուկ զինուորներու:

12. Երկիր զրկուելէ խումբերու ժամանակի եւ պարագաներու նկատմամբ շրջահայեցութեամբ վարուել:

13. Նկատի առնելով Սասունի դիրքը եւ յարմարութիւնները՝ ընդունիլ ըստ առաջնոյն ապստամբական վայր եւ հող տանիլ:

14. Կիլիկիոյ վրայ ցարդ եղածէն շատ աւելի լուրջ ուշադրութիւն դարձնել եւ պէտք եղածէն աւելի ուժ տալ, քանի իր դիրքով Մեծ Հայքէն աւելի յարմարութիւններ ունի: Հաստատել հոն կեդրոնատեղիներ, ղէնք մթերել նախ եւ յետոյ զինել ժողովուրդը: Չգրադիլ միմիայն Ձէյթունով:

15. Պոլսուր ցուցական վայր պահել եւ ուժ տալ:

16. Ընդունելով ցուցական շարժումներու կարելութիւնը, կատարել անոնք այն ժամանակ՝ երբ յեղափոխական-զինուորական ուժերը բազմապատկուած կ'ըլլան եւ պարագաները՝ նպաստաւոր:

17. Ամէն կերպ խոյս տալ ուժերու մասնակի ըսպառումներէ եւ պատրաստել զօրեղ ու միահաղոյն ապստամբութիւն կամ դիմադրութիւն՝ յարմար ժամանակին:

18. Կովկասի խաղաղութենէն ետք հոն ամբարուած կազմակերպութեան ղէնքերը մտցնել Երկիր այն ժամանակ միայն՝ երբ ներսէն ամէն պատրաստութիւն տեսնուած եւ ծայր տալու աստիճանին հասած կ'ըլլայ:

19. Կովկասի մէջ նախադրածով ըլլալէ զդուշանալ միշտ եւ կառավարութեան ուշադրութիւնը ջանալ միշտ հեռու պահել մեզմէ. պատրաստ մնալ դալիք պատահարներու առջեւ:

20. Թրքահայ դատի եւ Կովկասահայ շարժման յարաբերութիւնները ճշգրել եւ ուժերու բաշխումը նախազօծել Ընդհանուր Ժողովով, միշտ զլիաւոր առաջնութիւնը տալով Թրքահայ Դատին՝ որ մեր յեղափոխութեան հիմն է: (Կեդր. կոմիտէէն դրուած):

21. Կազմել «Զինուորական Բարձրագոյն Խորհուրդ» մը՝ կարող եւ մասնագէտ ընկերներէ եւ անոր

յանձնել Ընդհանուր Ժողովէն ծրագրուած յեղափոխական ձեռնարկներու իրաւորումն ու վերին հսկողութիւնը: (Պալաճեան կեդր. կոմիտէէն):

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ ԵՐԿՐԻ ՄԷՋ

22. Նախազօծուած ձեռնարկներու իրաւորման համար ընտրուած մարմնի անդամներուն հաւանութիւնը առնելու է կանխաւ, որպէսզի մարմինը Ընդհանուր Ժողովի որոշած ամբողջական կազմով մնայ եւ իր ստանձնած գործը չկաղայ: (Կեդր. կոմիտէէն):

23. Երկրի ամէն մարմին թէ՛ գործիչ՝ նախ քան գործելը, անհրաժեշտ է որ կապուած շրջանին կամ պատասխանատուին հետ ամէն տեսակէտով համաձայնի գործերու մասին, անկէ ետք գործի ընթացքին եւ գործելու եղանակին մէջ ազատ զգայ ինքզինք:

24. Ամէն վայրի մէջ օտարականները — յեղափոխական կամ ոչ — միշտ կասկածելի ըլլալուն՝ շատ անգամ իրենց հետ յեղափոխական գործն ալ կը վրտանդուի. աւելի նպատակայարմար է իւրաքանչիւր գործիչ ընտրել հնարաւոր եղածին չափ այն տեղացիներէն՝ ուր որ պիտի զրկուի կամ պիտի գործէ:

25. Գործիչ մը որեւէ վայր երթալէ առաջ անհրաժեշտ նկատուի տեղական ընկերներու համաձայնութիւնը առնել:

26. Երկիր զրկուած գործիչներուն անպայման տալ կանխաւ նիւթական եւ բարոյական ապահովութիւն: Գործիչներն ալ այդ նիւթական ապահովութիւնները տեսած ատենին միայն երթան:

27. Աշխատուի, որ Երկրի Պատասխանատու Մարմինները իրենց գործունէութեան շրջանակի ծանօթ ընկերներէն [կազմուած] ըլլան:

28. Տաճկահայաստանի վերաբերմամբ գծուած ցնդը մեղմացուի, որպէսզի Տաճկահայաստանէն աւելի շատ թիւով պատգամաւորներ կարենան գալ Ընդհանուր Ժողովներուն:

ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒՓԻՒՆ ԵՐԿՐԻՆ ԴՈՒՐՍ

29. Եւրոպական փրփակակազմ.— Ընդհանուր Ժողովը աշխարհական պատուիրակ մը զրկէ Լա-Հէյի Ժողովին, Հայկական Հարցին զարկ տալու համար:

30. Օտար մամուլի միջոցաւ եւ անհատական կամ հաւաքական աշխատութիւններով տեղի ունեցած եւրոպական փրփականտին աւելի մղում տալ:

31. Գաղութները.— Նկատի ունենալով գաղութներու ներկայ դրութիւնը, անհրաժեշտ է որ կազմակերպութիւնը ամէն գաղութի համար մէյմէկ փրփակականտ-գործիչ յատկացնէ եւ զարկ տրուի գաղութ-

ներու յեղափոխական վիճակին, ի միջի այլոց նաեւ Պալաճեան Երջանին:

32. Երկրի համար ուժեր հասցնել.— Երկրի սահմանակից եւ անոր դուռ եղող վայրերու մարմինները ուժովցնել, որպէսզի կարենան Երկրի պահանջներուն բաւարար պահանջում տալ:

33. Ջանալ հիմնելու Պարսկաստանի մէջ ղէնքի եւ վամփուշտի կանոնաւոր եւ մեր պէտքերուն բաւարարութիւն տուող գործարան մը:

34. Միջոցներ խորհիլ ոմբագործութիւն, զիմիական բաղադրութիւններ, զինագործութիւն եւն. սորվեցնելու իւրաքանչիւր շրջանի մէջ գտնուող Երկիր մտնելու արամադիր ուժերուն: Ունենալ յարմարագոյն վայրերու մէջ հաստատութիւններ եւ մասնագէտներ՝ այս նպատակին իրաւորման համար:

35. Ձինավարժութեան մեծ զարկ տալ եւ պարտաւորիչ ընել երիտասարդ ընկերներուն՝ անոնց դիւրութիւններ ընծայելով: Պրոչիւրներ հրատարակել այս նպատակով, եւրոպական ռազմագիտական հեղինակութիւններէ թարգմանաբար: Ձինուորական օտար վարժարանի մը հետ պայմանաւորուելու ջանալ, հայ զինուորականներ պատրաստելու համար: Ֆետայական կոլեկներու ռազմագիտութիւնը սորվեցնել՝ զանոնք ենթարկելով զինուորական որոշ օրէնքներու եւ ծանօթացրել գրքոյկներով:

36. Բանտարկեալներ եւ վտանգուածներ.— Աշխատուի «Բանտարկեալներու Պաշտպան» անունով յանձնախումբեր կազմակերպել եւրոպական այլեւայլ կարեւոր քաղաքներու մէջ, բարեպատեհ առիթներէն օգտուելով՝ զիւանագիտութեան միջոցաւ յեղափոխական բանտարկեալ ընկերներու ազատումը կամ պատիժի թեթեւացումը ձեռք բերելու համար:

37. Յեղափոխական գործի համար բանտարկուած բոլոր ընկերներուն անխտիր՝ իւրաքանչիւր դատի մասնաւոր օղնութիւն մը յատկացնելու միջոցներ ստեղծել եւ գործադրել:

38. Հայդուկ կամ գործիչ ընկերոջ մը մահէն կամ բանտարկուելէն ետքը, որոշ աջակցութիւն ցոյց տալ իր ընտանիքին՝ յարմար դատուած ժամանակամիջոց մը:

39. Համերաշխութիւն միւս կուսակցութիւններու հետ.— Արտասահմանի մէջ հրատարակուող յեղափոխական թերթերը յաճախ իրարու դէմ անձնական վէճեր յարուցանելով յեղափոխական լուրջ յառաջացման արգելք կ'ըլլան. ստիպել բոլոր խմբագիրները կամ հրատարակադիրները, որպէսզի թողուն կուսակցական-անձնական վէճերը եւ ժողովուրդին մէջ յեղափոխական եռանդն ու հաւատքը արծարծելու միայն աշխատին: Ջանալ կարելի եղածին չափ կուսակցական ողիէ խոյս տալ նաեւ ատենախօսութիւններու ատեն եւ նպաստել հակառակութիւններու վերջ գտնելուն:

41. Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, իբր գործօն կազմակերպութիւն, կարելի եղած միջոցներով յեղափոխական տարրեր կուսակցութիւնները գործնական համերաշխութեան հրաւիրէ:

42. Սոցիալիզմ.— Առայժմ յեղափոխական ուժերէն չտրամադրել այդ դաշնակցութեան համար, քանի որ Հայաստանի պայմաններուն չի յարմարիր ան:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ ԵՐԿՐԷՆ ԴՈՒՐՍ

43. Ընդհանուր հարցեր.— Ընդհանուր ժողովին կողմէ պատրաստուի լայն «կանոնադիր» մը, ուր մանրամասնօրէն, յստակ եւ որոշ կերպով գծուած ըլլան Կեդր. Կոմիտէներու, կոմիտէներու, Բիւրոներու, գործիչներու եւ խումբերու փոխադարձ յարաբերութիւններն ու անոնց գործելու եղանակը, սահմանը եւ իրաւասութիւնը:

44. Որոշ օրէնք մը դնել, որով պատասխանատուութեան տակ մտնան Ընդհանուր ժողովի պատրաստած կազմական կանոնադիր 17րդ յօդուածը, մանաւանդ գոյութիւն ունեցող քոնթրոլի դրութիւնը կէտ առ կէտ չգործադրող ձեռնհաս մարմիններն ու ներկայացուցիչները: Բոլոր մարմիններէն խտտապահանջ ըլլալ Ընդհանուր ժողովի որոշումներու համաձայն:

45. Ընդհանուր ժողովի պատգամաւորներու ծախքերը բացառիկ միջոցներով հոգալ:

46. Հերոսներու պատկերներ կամ քարթեր հրատարակող մարմիններու կամ անհատներու համար որոշ օրէնք դնել:

47. Նուիրատուներու տեղ գործածութեան դնել նախորդ Ընդհանուր ժողովի որոշած դրոշմանիշերը:

48. Կազմակերպութեան մարմիններու գանձապահութիւնը յանձնել այնպիսիներու՝ որոնց նիւթականը եւ բարոյականը վստահելի է:

49. Դաշնակց. կորիւն.— Ընդհանուր ժողովը որոշ կերպով ճշդէ Խորհուրդի գումարումներու պարգաններն ու անոր իրաւասութիւնները եւ պահանջէ որ Ընդհանուր ժողովի որոշումներուն չհակասէ երբեք: (Կեդր. Կոմիտէէն դրուած):

50. Բիւրոներ. Երկրի Պատասխանատու Մարմիններու ընտրութեամբ՝ Բիւրոներու մէջ գտնուի անոնց մնայուն ներկայացուցիչը, որպէսզի պահանջները փութով գոհացուին:

51. Ընտրել Բիւրոներու անդամները Երկրի ապրած ուսուսակայ եւ թրքահայ խառն եւ կարող ընկերներէ:

52. Կեդր. Կոմիտէ.— Արտասահմանի Կ. Կոմիտէները երկրի յարմարագոյն կէտի մարմինն հետ ուղղակի յարաբերութեան մէջ դնել, զանոնք կենդանի գործին կապելու եւ փոխադարձ գործունէութեանց

զարկ տալու համար: (Կեդր. Կոմիտէէն դրուած):

53. Կեդր. Կոմիտէները պարտաւոր ըլլան ամէն տարի իրենց շրջանի ելեւմուտքը պատրաստել եւ ցրուել իրենց շրջանի կոմիտէներուն:

54. Կեդր. Կոմիտէ կամ կոմիտէ՝ իրենց իրաւասութեան տակ գտնուող խումբ (1)

55. Կարգապահութիւն եւ պատիժ.— Խիստ վերաբերուիլ զեղծում գործող ընկերներու եւ գործիչներու վերաբերմամբ եւ անդամահատել վարիչ մարմիններու նեխած մասերը:

56. Վարչական բոլոր մարմիններու այն ընկերները՝ որոնք վստահութեան տեսակէտէն կասկածելի դարձած են, անոնց մասին եղած ամբաստանութիւնները լուրջ քննութեան ենթարկել, նոր վարդուներու շահատակութեանց տեղի չտալու համար:

57. Երջանական ժողով մը (Արտասահմանի մէջ), իրեն դրացի Պատասխանատու Կեդր. Կոմիտէի եւ իր շրջանի Բիւրոյի ներկայացուցիչներուն հետ, իրաւունք ունենայ անորի տնօրինելու իր շրջանի ունէ ընկերով համար:

58. Յեղափոխական օրինաւոր կարգապահութիւն յանձնարարել դաշնակցական բոլոր մարմիններուն:

ՎԱՐԴՈՅԻ ԽՆԴԻՐ

59. Իբրեւ Պալքանեան Երջանի խնդիր, կ'առաջարկենք՝ որ Ընդհանուր ժողովը, Դաշնակցութեան պատուարներ կերպով, կարելի եղածին չափ շուտ վերջ մը տայ Վարդոյի խնդրոյն, որ ժողովուրդին եւ ընկերներու վրայ դէշ ազդեցութիւն ըրած է:

60. Վարդոն Ընդհանուր ժողովին ներկայանալ ուզելէ առաջ պարտաւորուի անպայման գրաւոր կերպով ետ առնել «Շարժում»-ով ըրած հայտնաբերը՝ ուղղուած դաշնակցական մարմիններու եւ ընկերներու:

ԾՐԱԳՐԻ ԵՒ ՈՒՂՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑ

61. Դաշնակցութեան ծրագրէն կամ գործելակերպէն դժգոհ մնացած ընկերներու կարծիքները նրկատողութեան առնել կը խնդրուի Ընդհանուր ժողովէն, եւ եթէ անոնք հիմնաւոր են՝ ըստ այնմ բարեփոխութիւններ մտցնել:

Հ. Յ. Դ. ՊԱՒԱՆԵԱՆ Կ. ԿՈՄԻՏԷ

22 Դեկտ. 1905 (ԿՅԻԲ)

(1) Նախագաւառութիւնը կը թուի անուարտ:

6.— ՀԱՐՑԵՐ
 Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ
 ՊԱՒԱՆԵԱՆ ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԾՐՋԱՆԱԿԱՆ
 ԺՈՂՈՎԻՆ ԿՈՂՄԷ

Գումարուած 1906 Դեկտ. 31-ն եւ վերջացած Դեկտ 21-ին

Նամակի նորմալ չափի 13 գոյգ թերթերէ կարուած տետրակ: Գրութիւնը, սեւ մեկամով, կը գրուէ 23 էջ, որուն 18 էջն ու 6 տաղը միայն 1906 Դեկտեմբերի արտակարգ Երջ. ժողովէն բըխած հարցեր են (առաջին այս բաժինը կու տանք լրիւ, քանի այդ արտակարգ Երջ. ժողովի ատենագրութիւնը կը պակսի՝ թղթածրարներուն մէջ): Կը հետեւի 2րդ մաս մը՝ ՀԱՐՑԵՐ 1906 ԱՊՐԻԼԻ ԾՐՋԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ խորագրով, ուր, գրեթէ բառացի կերպով, վերարտադրուած են 1906 Մարտ-Ապրիլի Երջ. ժողովի որոշումները: Ուստի, կրկնութեամբ խուսափելու համար, զանց կ'ընենք այս բաժինը (տեսնել, այդ Երջ. ժողովի ատենագրութեան մէջ, վարդոյի մասին տրուած որոշումները, ինչպէս նաեւ «Խորհրդածութիւն եւ Դիտարկութիւններ Արեւմտեան Բիւրոյին» գլուխը, էջ 161-166):

Գրութեան աւարտին, կը գտնենք հետեւեալ յաւելումը.— «Ներկայ հարցերով կը շնչուի 1905 Դեկտեմբեր 22-ին Կ. Կոմիտէի կողմէ Արեւմտեան Պիտոյի ղրկուած հարցերը, որոնք յանձնարարուած էին յանձնել Ընդհ. ժողովին» (որոշ կրկնութիւններ ձկատելի են արդէն, — Հ. Յ.): Կը հետեւի ստորագրութիւնը՝ «Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՒԱՆԵԱՆ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ», հաստատուած Կ. Կ. կնիքով:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պալքանեան Արտակարգ Երջանական ժողովը աչքի առջեւ ունենալով կազմակերպութեան արդի վիճակը եւ յեղափոխական գործը շարժապատող պայմանները՝ կը յայտնէ.

Նկատելով որ Դաշնակցութիւնը գոյութիւն ունեցած է Տաճկահայ Դատին համար միայն,

Նկատելով որ Հայկական Դատը ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհէն եւ Եւրոպական Տէրութիւններէն կը ճանչցուի միայն Տաճկահայ խնդրով եւ այդ դատն է որ երաշխաւորուած է զանազան դաշնադրերով նոյն պետութիւններէն,

Նկատելով Տաճկահայաստանի ներկայ դրութիւնը եւ հայութեան ուժերու արդէն իսկ անբաւականութիւնը՝ կուուելու համար այդ դժոխային պայմաններուն դէմ,

Նկատելով որ Դաշնակցութիւնը չի կրնար իր սակաւթիւ ուժերը բաժնել զանազան ուղղութիւններու եւ կուր մղել թէ՛ թուրք կառավարութեան եւ թէ՛ ռուս կառավարութեան դէմ միաժամանակ,

Նկատելով որ Դաշնակցութիւնը իր հիմնական նրկատակը առաջ տանելու համար անհրաժեշտ պէտք ունի ժողովրդական բոլոր դասակարգերու օժանդակութեան, քանի որ հաւասարապէս ամբողջ հայ ազգի գո-

յութեան հարցն է խնդրոյ առարկայ,
 Նկատելով որ ընդհանուրի շահերուն առջեւ, անհատական-դասակարգային պզտիկ շահերը պէտք է որոշ չափով գոհուին,

Նկատելով որ Հայաստանի մէջ ապրող արեւնաքամ եղած եւ մարդկային ամենատարրական իրաւունքներէ զրկուած ժողովուրդի մը դատին աջակցիլը դերազանցօրէն իրազորուածն է սոցիալական(1) գաղափարին, որուն կը ձգտին նոյնիսկ բոլոր ազնիւ սիրտ ունեցող եւրոպացիները,

Բողոքող ենք ու կը պահանջենք որ Դաշնակցութիւնը երբեք չչեղի իր 15 տարուան ուղղութենէն եւ մնայ գուտ Տաճկահայ Ազգային Յեղափոխական գաղափարին վրայ (որուն համար այնքան հազարաւոր զոհեր ինկած են եւ մենք պէտք է անոնց ուղղութեան հետեւինք), պատրաստ ըլլալով ի հարկին լոկ ինքնապաշտպանութեան] հողին վրայ կուուել Կովկասի մէջ թաթարական արշաւանքներու դէմ, եւ իր գործաւոր ընկերներու շահերը պաշտպանել, ինչպէս ասկէ առաջ, առանց կազմակերպութիւնը սոցիալական ուղղութեան մէջ դնելու եւ շեղեցնելու իր ուղիէն ու հիմնական նպատակէն:

1.— ԳՈՐԾՈՒՆԷՏՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋԻԿԱՅԻ ՄԷՋ ՏԱՃԿԱՀԱՅ ԽՆԴԻՐ

Ա.— Ժողովրդական ապստամբութիւն եւ թոռուցիկ խումբեր

1894-1904 տարիներուն ընթացքին զինակիր խումբերու անցիլը մասնակի կոտորածներու պատճառ ըլլալէ գատ, զժրախտարար, Սասունի վերջին ապստամբութեան ժամանակ տեսնուեցաւ, որ այդքան զոհողութիւններով հանդերձ Սասնոյ մէջ քանի մը հարիւր զէնքէն աւելի չէր ներմուծուած, որով իւրաքանչիւր զէնք զրեթէ 10 (տասը) քաջի արիւնով գնուած կ'ըլլայ: Փոխադրութեան այդ ձեւէն գատ հարկ է նաեւ ուրիշ յարմարագոյն միջոցներ խորհիլ եւ գործադրութեան պարագային կանխաւ Երկրի ընկերներուն հետ խորհրդակցիլ. նոյնպէս մասնազէտ զինագործ ընկերներ Երկրի անցընել, հոն պատրաստելու զէնքի զանազան մասերը:

Միեւնոյն ժամանակ աչքի առջեւ ունենալով Տաճկահայաստանի ներկայ խիստ պայմանները եւ թուրք կառավարութեան կողմէ հայերու հանդէպ եղած հալածանքներն ու միշտ կոտորածի ենթակայ ըլլալու հանգամանքը, ժողովուրդի ինքնապաշտպանութեան գործին լրջօրէն հոգ տանիլ:

Գալով գործունէութեան եղանակին՝ տեսնելով որ

հակառակ Դաշնակցութեան 15 տարուայ յեղափոխական կեանքին, չենք ունեցած յեղափոխական գործունէութիւն մը որ ժողովրդական ընդհանուր յեղափոխութեան մը հանգամանքը առած ըլլայ, ինչպէս օրինակ մակեդոնացիներունը, արաբներունը եւն., ու վըստահ ըլլալով որ հիմա որոշ չափով պատրաստ յեղափոխական ժողովուրդ մը ունինք, մեր յառաջիկայ գործունէութեան այնպիսի ուղղութիւն մը տալ որ անհատական-խմբական գոյն չստանայ, այլ ուղղակի տանջուող ժողովուրդի բողոքի արտայայտութիւնը ըլլայ:

Հաւասարապէս ուժ տալ ցուցական, ապստամբական եւ ինքնապաշտպանողական գործերուն: Ներքնապէս ռազմական կերպով ուժեղցնել Երկրի մէջ մէկէ աւելի յարմարագոյն վայրեր, պատրաստել նաեւ թուրքիոյ զանազան ծովեզերեայ քաղաքներուն մէջ ցուցական ձեռնարկներ, որոնք մասնաւորապէս նպատակ ունենան եւրոպական շահերը վտանգելու:

Երբ ինքնապաշտպանութեան, ապստամբական եւ ցուցական ձեռնարկները պատրաստ վիճակի մէջ կ'ըլլան, Տաճկահայաստանի սահմանակից եղող վայրերու մէջ պատրաստի ունենալ նաեւ զօրեղ եւ ստուարաթիւ արշաւախումբեր, որոնք յեղափոխական բռնկումի պարագային միայն՝ ամէնքը մէկ ներս խուժեն:

Աւելորդ չենք սեպեր Ընդհանուր Ժողովի լուրջ ուշադրութեանը յանձնել այն պարագան՝ թէ մենք մինչեւ հիմա մեր գործունէութեան միջոցին հետամուտ եղած ենք Երկրի մէջ մեր ունեցած փոքրիկ ուժերը առանձին առանձին սպառելու, հետեւաբար կը պահանջենք որ պատրաստուած բոլոր ձեռնարկները միահաղոյն կերպով տեղի ունենան:

Ապստամբական տեսակէտով, բացի Սասունէն եւ Մեծ Հայքի լեռնական յարմարագոյն վայրերէն, նկատի ունենալ նաեւ Կիլիկիոյ շրջանը:

Բ. — Տեսար

Ճշդել որոշապէս Արտասահմանի եւ Երկրի մարմիններուն տեղոր ընելու իրաւունքի սահմաններն ու պարագաները:

Սկզբունքով ընդունելի նաեւ թուրքիոյ մէջ կառավարական վնասակար պաշտօնեաներու դէմ անհատական տեղորը:

Գ. — Գործիչներ եւ մտաւորականներ

Մտաւորական ուժերու Երկիր առաջումը անհրաժեշտ գտնելով հանդերձ, Ընդհանուր Ժողովի ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք, որպէսզի իւրաքանչիւր

գործիչ հնարաւոր եղածին չափ ընտրուի տեղւոյն եւ պարագաներուն ծանօթ փորձառու ընկերներէ:

2. — ԿՈՎԿԱՍ

Ա. Դաշնակցութեան վերաբերմունքը դէպի հայ-քաթարական կոիւր

Հայ-թաթարական կոիւնքերը ընդունելով իբրեւ անցողական դէպքեր, ցանկալի է որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, շարունակելով մղել ժողովուրդը դէպի ինքնապաշտպանութիւն, միեւնոյն ժամանակ ջանադիր ըլլայ ինքնապաշտպանութեան գործը հետզհետէ յանձնելու ժողովուրդին, պահելով միայն իր վերին հրահրութիւնն ու հովանաւորութիւնը:

Բ. Դաշնակցութեան դիրքը ռուսական բնդիւնուր շարժման մէջ

Հայ Յեղափոխութիւնը շրջապատող պայմանները եւ յեղափոխական ուժերու արդէն իսկ անբաւական հանգամանքը հրամայողական պարտականութեան մը տակ կը դնեն Դաշնակցութիւնը, որպէսզի իր ունեցած ուժերը կեդրոնացնէ միմիայն իր հիմնական նպատակին՝ Տաճկահայ ազատագրական դատին շուրջ, առանց որեւէ ճիւղաւորման: Այս տեսակէտով Հ. Յ. Դաշնակցութեան մասնակցութիւնը Ռուս Յեղափոխութեան մէջ քանդիչ հարուած մը պիտի ըլլայ թրքահայկական յեղափոխութեան, որուն եկած է աւելնալ ինքնապաշտպանութեան չնախատեսուած եւ դժուարին պարագան՝ ի Կովկաս: Վերջին տարիուկէսուան կոիւնքերը ցոյց տուին թէ Դաշնակցութիւնը, գերագոյն ճիւղերով ու ժողովրդային միահամուռ գործակցութեամբ եւ անհուն զոհողութիւններով, հազիւ կրցաւ դիմադրել թաթարական դեռ եւս չկազմակերպուած խուժանային յարձակումներուն, ո՛ր կը մնայ երբ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իր կոիւր մղէ նաեւ ձարիզմին դէմ, որ չի խնայեր բուն իսկ իր հարազատ զաւակներուն: Դաշնակցութեան Ռուս Յեղափոխութեան միանալու պարագային, բացի թուրքերէն, մեզի դէմ պիտի գինուի կազմակերպուած ռուս կառավարութիւնը՝ իր կողակներով ու խուլիզաններով: Դեռ չենք ուզեր մանրամասնել որ կովկասեան ինքնավարութիւն մը ստեղծելու զաղափարը՝ առանձին նոր բարդութեան մը դուռ է՝ առանց անոր ալ ռուսական յեղափոխութեան անյաջող ընթացքին եւ աննպաստ պայմաններուն մէջ:

Դաշնակցութեան վերաբերումը ռուսական ընդհանուր շարժման մէջ տանիլ բասսիլ(2) կերպով միայն, պահելով 1904 թ. Ընդհանուր Ժողովի այս մասին տրուած որոշումը:

Գ. Կովկասեան նախագիծ

Կովկասեան նախագիծին դէմ արտասահմանի մարմիններուն եւ Կովկասի մէջ յարուցուած բուռն դժգոհութիւնը ինքնին կ'ապացուցանէ, որ անիկա անհամապատասխան է Հ. Յ. Դաշնակցութեան նպատակին եւ յեղափոխական շահերուն եւ չենք դիտեր ինչ բռնագրօսիկ կերպով եկած սպրդած է մեր ծրագրային ուղղութեան մէջ եւ կազմակերպութիւնը ներկայ ցաւալի ալիկոծութեան ենթարկելու պատճառ դարձած:

Նկատելի պարագայ մըն է նաեւ այն՝ որ Կովկասի մեր դիւզացի, դինուոր եւ գործաւոր ընկերներու ստուարագոյն մասը հակառակ ըլլալով այդ նախագրծին՝ Կովկասի բարձր մարմիններէն ոմանք անհասկընալի եւ ցաւալիօրէն յամառ միտում մը ցոյց կու տան զայն ներմուծել Դաշնակցութեան ծրագրային ուղղութեան մէջ, եւ արհեստական միջոցներով զայն ընդունիլ տալ կը հետամտին:

Ուստի մենք անոր գործադրութիւնը բացարձակապէս կը մերժենք՝ առաջարկելով որ Դաշնակցութիւնը, մէկ կողմ թողով զուտ ընկերվարական բնուորութիւն ունեցող գործունէութիւն մը, ինչ որ երբեք չի համապատասխաներ Դաշնակցութեան ազգային դրոշմին, կրնայ ընկերակցութիւններու (genossenschaft) դրութեամբ գործել, ձգելով որ իր բանուոր ընկերները աշխատակցական եւ շահակցական ընկերութիւններ կազմեն իրենց շահերը պաշտպանելու համար:

Միեւնոյն ատեն մեր բողոքը կը յայտնենք Կովկասի մեր բարձր մարմիններուն դէմ, որոնք չնայած որ սոցիալական խնդիրը — եթէ երբեք հարկ էր — կազմակերպութեան հետ եւ անոր անունին կապելու իրաւունքը կը պատկանէր միայն եւ միմիայն Ընդհանուր Ժողովին, ցաւալի յամառութեամբ մը ոտքի տակ տրւին կազմակերպական այդ տարրական օրինապահութիւնն ու կարգապահութիւնը՝ մինչ Արեւմտեան եւ Արեւելեան Բիւրոները դեռ նոր խնդիրը կազմակերպութեան մարմիններու ուշադրութեանը կը յանձնէին՝ որպէսզի այդ մասին իրենց կարծիքը տան Ընդհանուր Ժողովին, որու իրաւասութեան կ'իյնար (ինչպէս ըսինք) հարկ եղածը տնօրինել ու գործադրութեան դրնել:

3. — ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐ

Հայկական դազութիւնները Հայ Դատին հետ աւելի սերտօրէն կապելու համար, անոնց իւրաքանչիւրին սահմանել մէկ մէկ ընկեր: Մեր շրջանը այդ մասին իր անմիջական պէտքը կը չէտէ:

Սկզբունքով համաձայն չենք որ Դաշնակցութեան կիսապաշտօնական օրկաններուն կազմակերպութեան պիւտճէն դրամ յատկացուի: Եթէ արդէն մինչեւ հի-

մա պատահած է այդպիսի դէպք մը, շրջանս իրաւունք ունենալ կը կարծէ որ «Ռազմիկ»ին ալ 5000 Փր. յատկացուի:

Ձինավարժութեան մեծ զարկ տալ եւ պարտաւորիչ ընել ու տարածել ամէն հայ շրջաններու մէջ՝ հարկ եղած դիւրութիւնները ընծայելով անոնց: Այս նպատակով «Իրօշակ»ի խմբադրութեան որոշ իրաւունքներ տալ եւ պարտականութիւն դնել որ ռազմական գիտութիւնը սորվեցնող աժանագին պրոշլուրներ հրատարակէ ու ցրուէ:

Պարսկաստան.— Պարսկաստանի մէջ նոր գոյութիւն առած քաղաքական պայմաններէն աշխատիլ որ Դաշնակցութիւնը աւելի օգտուի եւ ուժեղացնէ այնտեղի կազմակերպութիւնը՝ իբրեւ Երկրի ամենամօտիկ վայր:

Եգիպտոս.— Եգիպտոսի պէս կարեւոր գաղութ մը, չկրնալով լրացնել որոշեալ ցենզը, Ընդհանուր Ժողովի մէջ ձայն ունենալէ զրկուած ըլլալուն՝ տալ անոր մէկ ձայնի իրաւունք եւ միջոցներ ձեռք անել այդ հարուստ գաղթականութիւնը օգտակար դարձնելու կազմակերպութեան:

4. ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Ա. Կազմակերպական կանոններու վերաբերմունքն եւ վաւերացում

Նախորդ Ընդհանուր Ժողովի կողմէ զձուած կանոններուն համաձայն ըլլալով՝ կը պահանջենք որ անոնք աւելի ընդլայնուին, մանրամասնօրէն եւ յստակ ու որոշ կերպով զձուած ըլլան հոն՝ Կեդր. Կոմիտէներու, կոմիտէներու, Բիւրոներու, գործիչներու եւ խումբերու փոխադարձ յարաբերութիւններն ու անոնց գործելու եղանակը, սահմանը եւ իրաւասութիւնը:

Այդ կանոնագրով զոհացում տալ եւ պարզել որեւէ կերպով հետեւեալները.

1. Երկրի համար ուժեր հասցնել.— Երկրի սահմանակից ու անոր դուռ եզող մարմինները ուժեղցնել, որպէսզի կարենան Երկրի պահանջներուն բաւարար գոհացում տալ:

2. Երկրի կոմիտէներու պահանջներուն զոհացում տալ լիուլի եւ զօրացնել զանոնք:

3. Ցուցական մարմիններու եւ ցուցական վայրի տեղական մարմնի միջեւ անհամաձայնութիւններ չծագելու եւ կամ ցուցական գործի մը առիթով ցուցական վայրի մը կազմակերպութեան շահերը չվտանգուելու համար, կը խնդրենք Ընդհանուր Ժողովի լուրջ ուշադրութիւնը:

4. Նախագծուած ձեռնարկներու իրագործման

Համար՝ ընտրուած մարմնի անդամներուն հաւանութիւնը առնել կանխաւ, որպէսզի մարմինը Ընդհանուր Ժողովէն որոշուած ամբողջական կազմով մնայ, եւ իր ստանձնած գործը չկաղայ:

5. Պատասխանատու մարմնի մը օժանդակ մարմինները կամ գործիչները, ձեռնարկի մը մասին պատասխանատուին հետ համաձայնելէ վերջ, պատրաստութեան մէջ անկախ ըլլան:

6. Գործիչ մը որեւէ վայր երթալէ առաջ անհրաժեշտ նկատուի տեղական ընկերներու համաձայնութիւնը առնել, համաձայնութեան պարագային երբ գործիչը իր վայրը կը հասնի, մինչեւ որ 6 ամիս տեղը չուսումնասիրէ՝ ձայն չունենայ մարմնին մէջ:

7. Երկիր դրկուած գործիչներուն անպայման տալ կանխաւ նիւթական եւ բարոյական ապահովութիւն: Միեւնոյն ատեն սահմանափակել, որքան կարելի է, ամուսնացած եւ ընտանիքի տէր գործիչներու մասնակցութիւնը պատասխանատու գործերու մէջ:

8. Ձանալ որ Երկրի Պատասխանատու Մարմինները իրենց գործունէութեան շրջանակին ծանօթ մարդիկ ըլլան:

9. Կը պահանջեմք որ Ընդհանուր Ժողովը նկատի առնէ արտասահմանի մէջ գտնուող տրամադրելի ընկերուհիներու յեղափոխական կենդանի գործին մասնակցելու փափաքները եւ ըստ այնմ միջոցներ խորհի գանոնք ալ մասնակից ընելու:

10. Հայդուկ կամ գործիչ ընկերոջ մը մահէն կամ բանտարկուելէն ետքը, որոշ աջակցութիւն ցոյց տալ իր ընտանիքին՝ յարմար դատուած Ժամանակամիջոց մը:

11. Որոշ օրէնք մը դնել, որով պատասխանատուութեան տակ մնան կազմական ծրագրի 17րդ յօդուածը, մանաւանդ գոյութիւն ունեցող քոնթրոլի դրութիւնը կէտ առ կէտ չգործադրող ձեռնհաս մարմինները:

Բոլոր մարմիններէն խտապահանջ ըլլալ Ընդհանուր Ժողովի որոշումներու մասին:

12. Հերոսներու պատկերներ կամ քարտեր հրատարակող մարմիններուն եւ անհատներուն համար որոշ օրէնք դնել, հրատարակութիւններուն մէջ որոշ կանոնաւորութիւն մը մտցնելու համար:

13. Մարմիններու գանձը պահելու համար՝ մինչեւ հիմա եղածէն աւելի ապահով միջոցներ խորհիլ:

14. Որոշ եւ պատժական խիստ օրէնքներ սահմանել զեղծում գործող ընկերներու եւ գործիչներու վերաբերմամբ:

15. Մէկ Ընդհանուր Ժողովէն յաջորդ Ընդհանուր Ժողովի տեւողութիւնը 4 տարիէն աւելի չանցնի:

16. Դաշնակցական Խորհուրդ.— Ընդհանուր Ժողովը որոշ կերպով ճշդէ Խորհուրդի գումարման պարագաները եւ անոր իրաւասութիւններն ու պահանջէ:

որ Ընդհանուր Ժողովներու որոշումներուն չհակասէ երբեք:

17. Բիւրոներ.— Երկրի Պատասխանատու Մարմիններու ընտրութեամբ, Բիւրոներու մէջ գտնուին անոնց մնայուն ներկայացուցիչները, որպէսզի իրենց պահանջները փութով գոհացնեն:

18. Ընտրել Բիւրոներու անդամները ծանօթ ուսահայ եւ թրջահայ խառն եւ կարող ընկերներէ:

19. Կեդրոնական Կամիտէ.— Արտասահմանի Կ. Կոմիտէները Երկրի յարմարագոյն կէտի մը մարմնոյն հետ ուղղակի յարաբերութեան մէջ դնել, գանոնք կենդանի գործին կապելու եւ փոխադարձ գործունէութեան գարկ տալու նպատակաւ:

20. Կեդրոնական Կամիտէները պարտաւոր ըլլան ամէն տարի իրենց շրջանի երեւմուտքը, Շրջանական Ժողովի քննելէն վերջը, ցրուել շրջանի մարմիններուն:

Բ. Հաստատում նոր Կեդրոնական Կամիտէներու

Նախորդ Ընդհանուր Ժողովի կողմէ գծուած ընտրողական օրէնքներու համաձայն Կեդր. Կոմիտէներ հաստատելով՝ Երկրի ու արտասահմանի ձայներու մէջ անհաւասարակչութիւն մը յառաջ եկած է, որով տանջուող Ժողովուրդի բախտը որոշելու ծանր եւ պատասխանատու խնդիրը կ'ենթարկուի հետզհետէ Երկրի պայմաններուն եւ պահանջներուն հարեւանցի ծանօթութիւն ունեցողներու՝ արտասահմանի ընկերներու տնօրինութեան, եւ այսպէս ցաւալի հակասութիւն մը առաջ կու գայ. կը պահանջենք որ Ընդհանուր Ժողովը սահմանափակէ արտասահմանի վերաբերմամբ գրծուած ձայնի իրաւունքները:

Այս նկատումներով Ընդհանուր Ժողովին կ'առաջարկենք որպէսզի ձայներու որոշ չափ մը սահմանէ՝ անարդարութեան առաջը առնելու համար, ու այս մասին նպատաւոր դիւրութիւններ ու առաւելութիւններ տրուի Երկրի մարմիններուն, որով իւրաքանչիւր կոմիտէ, ինչպէս նաեւ անհատ գործիչ հոն ձայն ունեցայ եւ այսպէսով կարելի եղածէն աւելի պատգամաւորներ տալու դիւրութիւններ ընծայուելով՝ պատգամաւորներուն քանակը կարենայ գոնէ հաւասարակչուիլ դրսի պատգամաւորներու քանակին հետ:

Դուրսէն նոր գացող գործիչ ընկեր մը, առնուազն 6 ամիս Երկիր ապրած ըլլալու է՝ Ընդհանուր Ժողովին ձայն ունենալու համար:

Գ. Դրամական-հաշուական սխտեմի վերաբնում եւ հիմնական կանոնաւորում

Կը պահանջենք որ կանոնաւոր եւ մանրամասն հաշուետուութիւն ըլլայ բոլոր մարմիններու կողմէ՝ Ընդհանուր Ժողովին առջեւ:

Դ. Նախորդ Ընդհանուր Ժողովի եւ Խորհուրդի որոշումը բռնի հանգամանակներու մասին

Սկզբունքով կ'ընդունինք բռնի հանգամանակութիւնը, բայց պայմանաւ որ անոր մասին որոշուին կանոններ եւ սահմաններ:

Ե. Զինուորական Ընդհանուր Խորհուրդի հիմնումը

Զինուորական բարձրագոյն խորհուրդ մը մինչեւ հիմա գոյութիւն չունենալուն մնասնեքը ակներեւ ըլլալով մեր յեղափոխական կեանքին մէջ, կը պահանջենք որ կարող, մասնապէս եւ գործնական յեղափոխութեան մէջ փորձառու ընկերներէ կազմուի Զինուորական Խորհուրդ մը, տալով անոր իր էութեան եւ պէտքերուն համաձայն բաւարար իրաւունքներ:

Զ. Դրամական եւ կարգապահական զեղծումներու բնութիւնը եւ որոշում

Ընդհանուր Ժողովի կողմէ զեղծումներու մասին ամենախիստ քննութեան եւ պատժի անաչառ տնօրինութեան պէտքը կը տեսնենք:

Այս առթիւ Ընդհանուր Ժողովի ուշադրութեան կը յանձնենք նաեւ 1906 Ապրիլի Պալքանեան Շրջանական Ժողովի որոշումը Վարդոյի զեղծումի մասին, ու կը պահանջենք որ Ընդհանուր Ժողովը իր կտրուկ որոշումը տայ, ինչպէս ասիլէ առաջ նմանօրինակ պարագաներու մէջ վարուած է: Իսկ եթէ Ընդհանուր Ժողովը հարկ տեսնէ Վարդոյն իր ներկայութեան կանչել, այն ատեն Ժողովին ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք, որ Վարդոյն պարտաւորեցնէ կանխաւ կազմակերպութեան դրամները յանձնել ու դաշնակցական մարմիններու եւ անհատ ընկերներու հասցէին ըրած հրապարակային դրարտութիւններն ու անուանարկութիւնները հրապարակաւ ետ առնել:

Իմանալով որ մեր հին, մտահանգի եւ փորձառու կարգ մը ընկերները զանազան առիթներով եւ պատճառներով մեկուսացած են — օրինակ՝ ընկերներ Բժիշկ Լորիս, Յովհաննէս Երևուֆեան, Սմբատ Խաչատրեան (Պօրիս) եւն. — ուրկէ յեղափոխական գործն է որ կը տուժէ, կը պահանջենք որ Ընդհանուր Ժողովը ատոնց շարժառիթները քննէ եւ գոհացում տայ:

Նոյնպէս կը խնդրենք քննել, թէ վերջին ամիսներու մէջ խմբապետ Միհրանի խնդրին առթիւ կարգ մը դաշնակցական խմբապետներու հասցէին «Զանգ» եւ «Երկիր» կողմէ ուղղուած «Թայֆայական» եւն. մեղադրանքները որքան իրաւացի էին եւ ինչ արդարացուցիչ հիմ ունէին:

Ե. Զինապայքուցական դպրոցի հիմնարկութիւն

Զինուորական վարժարանի մասին Պալքանեան Շրջանին մէջ արդէն իսկ առնուած քայլերուն ուժ տալ, ու անոր յարատեւութեան համար մտածել, ջանալով որ նոյնօրինակ հաստատութիւններ ունենայ նաեւ կազմակերպութիւնը՝ Կովկասի, Պարսկաստանի եւ ուրիշ յարմարագոյն գաղութներու մէջ:

Պարսկաստանի մէջ զէնքի եւ փամփուշտի կանոնաւոր եւ մեր պէտքերուն կատարելապէս բաւարարութիւն տուող զինարանի մը հաստատման ձեռնարկել, որը իրրեւ վաճառականական հաստատութիւն՝ եւրոպացի մը անունով կարելի ըլլայ ազատօրէն շահագործել նոյնիսկ:

Զինապործ ընկերներ ունենալու եւ ուսմբ ձուլելու միջոցներուն ոյժ տալ:

5. ՄԻՈՒԹԵԱՆ-ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑ

Ա. Համերաշխութիւն Հայ Յեղափոխականներու հետ

Նկատելով որ հայ յեղափոխական կուսակցութեանց միջեւ համերաշխութիւն առաջ բերելու գաղափարը օր օրի կը հասուննայ եւ իսկական պահանջ մը կը դառնայ, կ'առաջարկենք Ընդհանուր Ժողովին, որ դայն իրականացնելու համար գործնական միջոցներ խորհի եւ օր առաջ բարեյաջող լուծում մը տայ այդ խնդրին:

Բ. Համերաշխ ձեռնարկներ օտար յեղափոխականներու հետ

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, իբր յեղափոխական գործօն կազմակերպութիւն, ցանկալի է որ որոշ ձեռնարկներու շուրջը համերաշխ թուրքի մէջ գոյութիւն ունեցող մակեդոնացի, արաբ, թուրք եւն. կուսակցութիւններու հետ, ջանալով որ տեղի ունեցած շարժումները իրար լրացնեն, առանց սակայն հայկական դատին ինքնուրոյնութեան որեւէ վնաս բերելու:

Գալով ոուս եւ վրացի կուսակցութիւններու հետ համերաշխելու եւ գործնական ձեռնարկներ ընելու գաղափարին՝ մեր հայեացքները պարզած ըլլալով աւելորդ կը սեպենք որեւէ գործնական միացում անոնց հետ:

Գ. Միջկուսակցական ատեմի հաստատումը

Միջկուսակցական Ատեմի մը հաստատումը ընդունելով խիստ նպատակաւոր միջոց մը միջկուս-

սակցական վէճերու կարգադրման տեսակէտով, անոր իրականացման ջերմապէս բաղձացող ենք:

Այս առթիւ մեր դժգոհութիւնն ու դատն ցաւը կը յայտնենք վերջերս տեղի ունեցած զանազան ընդհանրումներուն եւ եղբայրասպանութիւններուն համար:

6. ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՊՐՈՊԱԳԱՆԴ

Ա. «Իրօշակ»

Վստահ ըլլալով որ «Իրօշակ»ի հրատարակութիւնը ո՛չ մէկ երկրի մէջ այնքան ազատ կրնայ ըլլալ, որքան Զուիցերիոյ մէջ, աննպատակ կը գտնենք անոր այլուր փոխադրութիւնը:

«Իրօշակ»ի մէջ տաճկահայ եւ ռուսահայ կարող գրողներու պակասը շատ զգալի է. ժամանակէ մը ի վեր այդ պակասին պատճառով թերթը անհրապոյր դարձած է: Ամէն բանէ առաջ իրբեւ քաղաքական թերթ, քաղաքական անցողարձեքու վրայ լուրջ ուսումնասիրութիւններ ի սպառ կը բացակային: Կը փափաքէինք առաջիկայ շրջանին այս պակասները դարձանուած տեսնել:

Բ. «Փրօ Արմենիա»

«Փրօ-Արմենիա»ի թէ՛ նիւթական մատակարարութիւնը եւ թէ՛ կատարած բարոյական դերը ուշադրութեամբ ճշդել՝ նկատի առնելով այս մասին «Փրօ-Արմենիա»ի խմբագրութեան կողմէ տրուելիք մանրակրկիտ համարատուութիւնը: Եթէ «Փրօ-Արմենիա» երրօրեակն շրջանակներու մէջ ներդրածապէս չի ծառայեր այն նպատակին՝ որուն համար հիմնուած է, դադրեցնել անոր հրատարակութիւնը:

Մենք կ'առաջարկենք եւրոպական փրօփականտի համար հետեւեալ նպատակը (եղանակը).—

Համաձայնութեան գալ Հայկական Դատին բարեկամ եւրոպացի հեղինակաւոր գրագէտներու եւ հրատարակադիրներու հետ, պայմանաւորուել անոնց հետ որպէսզի որոշ վճարումներու դիմաց պարբերաբար յօդուածներ, ուսումնասիրութիւններ եւ համանման նպատաւոր գրութիւններ հրատարակեն ի նպատակ մեր դատին: Եւ որպէսզի այդ գրութիւնները աւելի ընդարձակ խաւերու մէջ տարածուին՝ կանխաւ համաձայնութեան գալ նոյնպէս իւրաքանչիւր երկրի մէկ քանի օրաթերթերուն կամ գրական հանդէսներուն հետ, որոնց միջոցով կարելի ըլլայ հրատարակել թէ՛ հայկական լուրեր եւ թէ՛ մեր դատին ի նպատակ որեւէ գրութիւն:

Քանի որ տեղն է, աւելորդ չենք սեպեր մեր դիտողութիւնը ներկայացնել Ընդհանուր Ժողովին՝ ա-

միսներ առաջ Լոնտոն հրատարակուել սկսած անգլիական «Փրօ-Արմենիա»ի նկատմամբ, ղեկավարուելով այն սկզբունքով թէ փոքր մարմինները իրաւասութիւն չունին երբեք իրենցմէ բարձր մարմինն մէկ որոշումը բեկանելու. այս տեսակէտով անհասկնալի էր վերոյիշեալ թերթին հրատարակութիւնը, երբ Երրորդ Ընդհանուր Ժողովը բոլորովին հակառակ որոշում մը կայացուցած է այդ մասին:

Գ. Կիսապաշտօնական օրկանցիք

Համաձայն չենք որ կիսապաշտօնական թերթերը իրենց իրաւունք տան ակնարկութիւններ ընել եւ խօսիլ Երկրի այն գործունէութիւններու մասին, որոնց հրատարակումը, կամ այս ու այն ձեւին տակ եղած մատնանշումը, կրնայ անպատեհութիւններու տեղի տալ: Նոյնքան եւ աւելի անհամաձայն ենք որ անոնք, յանուն ընդհանուր Դաշնակցութեան, խօսին այնպիսի սկզբունքներու եւ հարցերու մասին, որոնք եւս Կազմակերպութեան Գերագոյն Մարմինն կողմէ որոշ կերպով ձեւուած ու վճռուած չեն:

Այս տեսակէտէն՝ սրտի ցաւով մըն է որ դիտել կու տանք «Յառաջ»ի յաջորդներուն բռնած դիրքը:

Այս ամէնը պէտքը կը զգացնէ կիսապաշտօնական թերթերու համար Ընդհանուր Ժողովի կողմէ գծուած որոշ օրէնքներու:

Դ. Գրքեր եւ պրոշիւրներ

Դաշնակցութիւնը այս վերջին մէկ երկու տարուան մէջ չի բացառութեամբ մի քանի հրատարակութիւններէ դուրս աչքի զարնող կարեւոր հրատարակութիւն մը չունեցաւ: Կը կարծենք որ այլեւս ժամանակը հասած է լուրջ հրատարակութիւններ տալու երիտասարդութեան ձեռքը եւ սահմանափակելու բանաստեղծական պրոշիւրներու եւ արտասպումներու գրութիւնը:

Ե. Դիմում կա-Հէյի ժողովին

Ընդհանուր Ժողովը միջոցներ խորհի Հայկական Դատը կա-Հէյի Ժողովին օրակարգին մաս կազմել տալու համար:

Նոյնպէս հայ պանդուխտներու հայրենիք վերադարձը դիւրացնելու համար եւրոպական տէրութիւններու մօտ որոշ դիմումներ ընելով՝ գործնական միջոցներ ձեռք բերելու մասին խորհիլ (փոքրամասնութեան կարծիք):

7. ՆԱՍՈՒՂԱՇԻՒ

Յարդ երկրէն դուրս եղած կազմակերպական ծախքերը (փրօփականտ, հրատարակութիւն, գործիչ, ճանապարհածախս եւն.) Դաշնակցութեան պիւտճէին կարեւորագոյն մէկ մասը կազմած ըլլալով՝ Երկրի գործը, որ ամենէն աւելի պէտք ունէր այդ նիւթականին, բաղձացուած չափով չէ օգտուած. ուստի նկատի ունենալով Երկրի մէջ գոյութիւն ունեցող եւ օր աւուր ծանրացող պայմանները՝ կը պահանջենք որոշ սահմանափակում Երկրէն դուրս եղած ծախքերուն, կազմակերպութեան հաշուոյն ապրող գործիչներու թիւին, եւ լիակատար ընդհանուր հաշուեկշիռով մը ճշդել թէ նախորդ Ընդհանուր Ժողովէն մինչեւ ներկայ Ընդհանուր Ժողով կազմակերպութեան ամբողջ եկամուտին քանի՛երորդ մասը բուն Երկրէն յատկացուած է եւ քանի՛ն դուրսի գործունէութեան: Յառաջիկայ տարիներու համար այդ ընդհանուր եկամուտին 25%օր միայն յատկացնել Երկրէն դուրս կազմակերպութեան ունեցած պէտքերուն, իսկ մնացած 75%օր ղնել Զինուորական Խորհուրդի տրամադրութեան տակ՝ ուղղակի Երկրի գործերուն զոհացում տրուելու, ինչպէս նաեւ Ընդհանուր Ժողովի կողմէ գծուած ձեռնարկները իրականացնելու համար:

ԾԱՆՈԹ.— Այս հաշիւը հիմնուած է Դաշնակցութեան տարեկան 500,000 ֆր. հաւանական հասոյթին վրայ. աւելի եղած պարագային մնացեալները Երկրին յատկացնել կրկին:

Ո՛չ մէկ պարագայի տակ համաձայն չեմք որ յանուն Տանկահայ Դատին եւ յանուն Դաշնակցութեան հաւաքուած գումարներէն տրամադրուի Կովկասի մէջ գոյութիւն ունեցող գործաւորական եւ ռուսական շարժման:

8. ԶԱՆԱԶԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Ա. Միջոցներ ֆաղափական բանտարկեալներու օգտին

Աշխատիլ Եւրոպայի զանազան կարեւոր քաղաքներուն մէջ «բանտարկեալներու պաշտպան» անունով յանձնախումբեր կազմակերպել՝ բարեպատեհ առիթներէն օգտուելով, դիւանագիտական միջոցաւ բանտարկուած ընկերներու ազատումը կամ պատիժի թեթեւացումը ձեռք բերելու նպատակով:

Կարմիր խաչի ընկերութիւններու ուժ տալ եւ միօրինակ ձեւի մը վերածել, յանձնելով անոնց բանտարկեալներուն օգնելու պարտականութիւնը:

Բանտարկուած բոլոր ընկերներուն՝ անխտիր իւրաքանչիւր տարի մասնաւոր օգնութիւն մը յատկացնելու միջոցներ ստեղծել եւ գործադրել տալ մարմիններուն:

Կ'առաջարկենք Ընդհանուր Ժողովին որ Սասնոյ եւ Մշոյ վերջին դէպքերէն վնասուողներուն դրամական որոշ նպաստ մը յատկացուի:

Բ. Յառաջիկայ Ընդհանուր Ժողովի մասին

Ընդհանուր Ժողովի գումարման պայմանաժամը լրանալէն առաջ կամ ետքը, երբ մարմիններուն կողմէ բաղձանք յայտնուի նոր Ժողովի մը գումարման, Բիւրոները պարտաւոր ըլլան զոհացում տալու:

Գ. Բողոք Արեւմտեան Բիւրոյին դէմ

Ամբողջ տարիուկէս Արեւմտեան Բիւրոն մէկ-երկու անգամներով միայն վարելու պարագան ընդունելով ապօրինութիւն մը՝ կը բողոքենք այդ մասին:

Դ. Բիւրոյի եւ Կեդր. Կոմիտէի մէջ գոյութիւն ունեցող 1100 ֆր. խնդիրը

Ժողովս, Արեւմտեան Բիւրոյէն Կ. Կոմիտէին եւ կած Հոկտեմբեր 4 թիւ եւ Նոյեմբեր 1 թիւ նամակներէն տեղեկանալով որ ընկեր Ռոստոմ կազմակերպութեան դրամէն 1100 ֆր. զրկած է ընկեր Պիոնեանին՝ հայ մասնաւոր վարժարանին համար եւ այդ գումարը Բիւրոն կը պահանջէ շրջանիս Կեդր. Կոմիտէէն, ժողովս այս մասին բացատրութիւն ուզեց ընկեր Պիոնեանէն:

Ընկեր Պիոնեան յայտնեց, որ ինք չէր գիտեր թէ Բիւրոյին պարտք մը ունէր, քանի որ ինք անձնապէս դիմած էր Ռոստոմին եւ Ռոստոմը, ինչպէս սովորաբար կ'օգնէր վարժարանին պէտքերը զգալով, երկու անգամէն զրկած էր այդ գումարը եւ [Պիոնեան] չէր գիտեր թէ իր անունով փոխ առնուած է կազմակերպութեանն եւ իր անունով արձանագրուած. նոյնիսկ Ռոստոմը կամ Բիւրոն դրամը զրկուած օրէն մինչեւ զեկուցումը՝ ոչ մէկ պարագայի տակ իրեն դրած են թէ այդ կարգի պարտք մը ունի կազմակերպութեան՝ ընկեր Պիոնեան:

Այդ դրամական խնդրոյն կարգադրութիւնը կը վերաբերի Բիւրոյին, Ռոստոմին եւ Պիոնեանին, ինչ որ Կեդր. Կոմիտէն ալ նոյն մտքով դրած է արդէն Բիւրոյին: Ընկեր Պիոնեան յայտնեց դարձեալ, որ Բիւրոյի այդ նամակէն ետքը ինք ալ իր կողմէ պատշաճը դրած է Ռոստոմին, որուն պատասխանը մինչեւ հիմա չէ ստացուած:

Այս առթիւ Շրջանական Ժողովս կը բողոքէ Ընդհանուր Ժողովին՝

ա. Բիւրոյին դէմ՝ որ, կազմակերպութեան օրէնքներուն հակառակ, որոշ գումարներ կու տայ այս կամ այն նպատակին, գիտնալով հանդերձ թէ այդ նպատա-

կը հեռի է ուղղակի կազմակերպական հանգամանք կրելէ:

բ. Ընկեր Ռոստոմի դէմ՝ որ դիտակցարար Բիւրոյի արկղէն որոշ գումար յատկացուցած է կազմակերպութեանն ղուրս գործերու:

գ. Դարձեալ Արեւմտեան Բիւրոյի կողմէ Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէին ուղղուած Նոյեմբեր 1 թուակիր նամակին հետեւեալ սողերուն դէմ.—

«1100 Ֆր.ի մասին ձեր գրածը աւելի՛ քան անգործնական է: Ընկեր Ռոստոմը այդ գումարը վերցրել է եւ ուղարկել ընկեր Պիոնեանին դպրոցի համար՝ շուտով վերադարձնելու պայմանով: Արդ՝ երբ անհրաժեշտ է որ հաշիւները փակուեն, այդ գումարը անպայման պէտք է վերադարձուի. եթէ ինքը՝ հիմնարկութիւնը անկարող է անել այդ, ուրիշ ոչինչ չի մընում, բայց թէ այն, որ Կեդր. Կոմիտէն ինքը վճարի, վերապահելով իրան իրաւունք՝ այս եւ այն եղանակով լրացնել այդ գումարը: Կոմիտէն կարող է այդպիսի քայլ անել տեղական դպրոցի համար, բայց Բիւրոն՝ ո՛չ մի կերպ», — որոնցմով Բիւրոն ուղղակի զեղծումի առաջնորդել կը ձգտի ուրիշ մարմին մըն ալ:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՒՔԱՆԵԱՆ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ (ԿՅԻԲ)

- (1) Իմա՝ սոցիալտական (քնկերվարական): (2) Կրաւարական, ո՛չ գործոմ:

7. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆԵԼԻՔ ՀԱՐՑԵՐ ՖԻԼԻՊԷԻ ԿՈՄԻՏԷՆ

Նամակի երկքերք թուրքի մը վրայ, 4 երես: Կը կրէ եւ տեւել մակագրութիւնները, — կարմիր մատիտով՝ «Մտայ. 11 Յունվ. 906», կապոյտ մատիտով՝ «Յանձնել Արեւմ. Բիւրոյին» եւ «№ 18, Գ-ի Յանձն[մատիտ]»:

Յայտնի կ'ըլլայ որ Պալքանեան շրջանի ամուսնով Կեդր. Կոմիտէին կողմէ Ընդհանուր Ժողովին յղուած շարքերուն կարեւորագոյն մէկ մասը կու գայ Ֆիլիպէի կոմիտէին:

Կը կրէ կոմիտէի չորս անգամներու ստորագրութիւնը:

- 1) Կ'առաջարկենք Ընդհանուր Ժողովին, որ յառաջիկայ շրջանին համար նիւթական եւ բարոյական շատ աւելի մեծ ոյժ մը յատկացուի բուն Թրքահայ Դատին: 2) Մինչեւ հիմա Երկրի մէջ եղած կազմակերպական գործունէութիւնները անբաւարար եղած են, ուստի կը խնդրուի, որ յառաջիկային թէ՛ զինուորումը եւ թէ՛ փրփականտը աւելի ուժեղ եւ միահաղոյն ըլլան հոն: 3) Զինակիր խումբերու միջոցաւ մինչեւ հիմա ե-

ղած զէնքի փոխադրութիւններէն զատ, ուրիշ միջոցներ եւս խորհուին:

4) Աշխատուի Եւրոպայի մէջ «բանտարկեալներու պաշտպան» անունով յանձնախումբեր կազմակերպել, եւրոպական այլեւայլ կարեւոր քաղաքներու մէջ, բարեպատեհ առիթներէն օգտուելով՝ դիւանագիտութեան միջոցաւ յեղափոխական բանտարկեալ ընկերներու ազատումը կամ պատիժի թեթեւացումը ձեռք բերելու համար:

5) Աշխատուի որ Դաշնակցութեան գործունէութիւնը եւ շարժումները լրացուցիչ հանգամանք ունենան, ասկէ ետք, Թուրքիոյ լուծին տակ գտնուող տարբեր յեղափոխական մարմիններու հետ:

6) Յեղափոխական գործի համար բանտարկուած բոլոր ընկերներուն անխտիր, իւրաքանչիւր տարի մասնաւոր օգնութիւն մը յատկացնելու միջոցներ ստեղծել եւ գործադրել:

7) Երկրի մէջ ուր որ յեղափոխական գործունէութիւն պիտի ըլլայ, աշխատուի տեղական ուժերու կարելի եղածին չափ զօրաւոր կազմակերպութիւն ստեղծել եւ Պատասխանատու Մարմինները տեղական կազմակերպութեան հետ համախորհուրդ գործեն:

8) Աշխատուի որ Երկրի Պատասխանատու Մարմինները իրենց գործունէութեան շրջանակին ծանօթ ընկերներէն ըլլան:

9) Երկրի մէջ ամէն յեղափոխական ձեռնարկ խմբական, անհատական գոյն չստանայ, այլ ուղղակի տանջուող ժողովուրդին բողոքին արտայայտութիւնը ըլլայ:

10) Երկրի սահմանակից եւ անոր դուռ կազմող վայրերուն մարմինները ուժովցնել, որպէսզի կարենան Երկրի պահանջներուն բաւարար գոհացում տալ:

11) Երկրի Պատասխանատու Մարմիններու ընտրութեամբ, Բիւրոններու մօտ գտնուի անոնց մնայուն ներկայացուցիչը, որպէսզի իրենց պահանջները փութով գոհացնեն:

12) Պոլիսը նորէն ցուցավայր մնայ եւ ոյժ տրուի:

13) Անհրաժեշտ է, որ եւրոպական փրփականտը առաջուան պէս շարունակուի:

14) Նկատի առնելով գաղութներու ներկայ դրութիւնը, կը պահանջենք որ կազմակերպութիւնը ամէն գաղութի համար մէյմէկ փրփականտիստ գործիչ տրամադրէ:

15) Իբրեւ մեր շրջանի գործը, կ'առաջարկենք որ Վարդայի խնդիրը կարելի եղածին չափ շուտ վերջ մը ստանայ:

16) Կ'առաջարկենք Ընդհանուր Ժողովին, պատրաստել լայն կանոնադիր մը, ուր մանրամասնօրէն, յստակ եւ որոշ կերպով գծուած ըլլան Կեդր. Կոմիտէներու, կոմիտէներու, ներկայացուցիչներու եւ գործիչներու փոխադարձ յարաբերութիւնները, անոնց

գործելու եղանակը, սահմանը եւ իրաւասութիւնը:

17) Ընտրել Արեւմտեան եւ Արեւելեան Բիւրոններու անդամները Թրքահայ եւ ուսահայ խառն ու փորձառու գործիչներէ:

18) Գծել օրէնք մը, որով պատասխանատուութեան տակ մտնեն Ընդհանուր Ժողովի պատրաստած կազմական 17րդ յօդուածը, մանաւանդ գոյութիւն ունեցող ֆոնքիոյի դրութիւնը (système) կէտ առ կէտ չգործադրող ձեռնհաս մարմիններն ու ներկայացուցիչները:

19) Վարդոն Ընդհանուր Ժողովին ներկայանալ ուղեւ առաջ՝ պարտաւորուի անպայման զրաւոր կերպով ետ առնել «Շարժում»ով ըրած հայհոյանքները՝ դաշնակցական մարմիններու եւ ընկերներու հասցէին ուղղած:

20) Շրջանական Ժողով մը, իրեն զրացի Պատասխանատու Կեդր. Կոմիտէի եւ իր շրջանի Բիւրոյի ներկայացուցիչներուն հետ, իրաւունք ունենայ պատիժ տնօրինելու իր շրջանի ոեւէ ընկերի համար:

21) Բարձրացնել նախորդ Ընդհանուր Ժողովի Կեդրոնական Կոմիտէներու համար դրած զինուորական նուազագոյն պահանջները:

22) Ընդհանուր Ժողովը Տաճկաստանի վերաբերմամբ դժած ցեղը մեղմացնէ, որպէսզի Տաճկահայաստանէն աւելի շատ թիւով պատգամաւորներ կարենան դալ Ընդհանուր Ժողովին:

23) Ընդհանուր Ժողովի պատգամաւորներու ծախքերը բացառիկ միջոցներով հոգացուին:

Կոմիտէի անդամներ՝ ՎԱՀԱՆ ՄԱԶՄԱՆԵԱՆ ՆՈՒԱՐԴ ՍՎԱՃԵԱՆ ՍԱԹԵՆԻԿ ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԵԱՆ Ս. ՊԵՏԻԿԵԱՆ

8.— ՎԱՌՆԱՅԻ ԽՈՒՄԲԵՐՈՒ ԴԻՄՈՒՄԸ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Նամակի չորս գոյգ թերթերէ կարուած տետրակ: Գրութիւնը՝ 16 էջ, սեւ մելմնով: Ունի բողոքագրի եւ բացատրագրի բընոյք: Կը կրէ 9 խմբագրութիւն ստորագրութիւնը:

Ընկերներ՝,

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Արեւմտեան Բիւրոյին ժընել

13 Յուլիս 906, Վառնա

Ցաւով պիտի իմացնենք այս անգամ Ձեզ լուր մը, որը մեր կամքէն ալ անկախ պատճառներով եղաւ:

Այժմ մենք ամբողջ ընկերներով, յարաբերութիւննիս խզած ենք Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէին հետ:

Վարը տրուած բողոք նամակը, որը մենք զրկած ենք Կ. Կոմիտէին, որեւէ յուսալի արդիւնք չունեցաւ եւ մենք ստիպուեցանք այսպէս ընել՝ ընկերներու ամբողջին բաղձանքով: Ի հարկէ դուք ալ տեղեակ էք Պալքանեան վերջին Շրջանական Ժողովէն ու անոր արձանադրութիւններէն:

Խմբագրութեան Ժողովիս ստացած նամակը Պալքանեան Կ. Կոմիտէին

(Պատճէն).—

20 Մայիս 1906

«Ընկերներ՝,

Ինչպէս կը տեսնուի Շրջանական Ժողովի արձանագրութիւններէն՝ Ժողովը, ի նկատի ունենալով Վառնայի կազմակերպական տխուր վիճակը, պարտք դըրաւ Կ. Կոմիտէին վրայ ընկեր մը զրկել Վառնա՝ ապագայ ընտրութիւններուն հսկելու համար: Կեդր. Կոմիտէն այս նպատակով տեղը զրկած է, իր կողմէն իբրեւ լիազօր ներկայացուցիչ, ընկեր Անդրանիկը, որ առժամապէս պիտի վարէ տեղական կոմիտէի գործերը առանձին, եւ յարմար դատուած ժամանակ՝ Կեդր. Կոմիտէին համաձայնութեամբ պիտի ձեռնարկէ նոր մարմին ընտրութեան՝ օրինական ճամբով:

Ուստի, կը խնդրուի բոլոր խմբագրութիւններէն եւ առհասարակ դիտակից ընկերներէն, յեղափոխականի վայել ընթացքով հետեւիլ ընկեր Անդրանիկի խորհուրդներուն եւ չլայնալ իրեն ամէն բարոյական աջակցութիւն, որպէսզի կարողանայ իրեն յանձնուած պաշտօնը բաղձալի եղանակով գլուխ բերել:

Ընկերական բարեւանքով՝ Հ. Յ. Դ. ՊԱՒՔԱՆԵԱՆ Կ. ԿՈՄԻՏԷ

**

Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէին ուղարկած մեր բողոք նամակը, Շրջանական Ժողովի որոշումներու համար, խմբագրութեան Ժողովին կողմէ

1 Յունիս 1906

(Պատճէն).— Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէին

Ընկերներ՝,

«Ստացանք Ձեր Մայիս 20 թուակիր նամակը. պատուակութեանը ամբողջ տեղեկացանք. հիմա կը պա-

տասխանենք: Ստացանք նաև 906 թ. տեղի ունեցած Պալքանեան Երջանական Ժողովի արձանագրութիւնները:

Երջանական Ժողովի արձանագրութեան [կ'իմանանք], ինչպէս մեզի ցոյց կը տրուի, թէ Վառնայի ընկերական տխուր վիճակը պարտք է դրեր Կ. Կոմիտէի վրայ, որ ապագայ ընտրութիւններու ժամանակ ընկեր մը զրկէ, հսկելու պաշտօնով: Եւ ուղարկած էք ընկեր Անդրանիկը՝ իբր լիազօր ներկայացուցիչ, որ առժամապէս վարէ տեղական կոմիտէի գործերը առանձին եւ, յարմար դատուած ժամանակ, Կ. Կոմիտէի համաձայնութեամբ պիտի ձեռնարկէ նոր մարմնոյ ընտրութեան, օրինական ճամբով:

Նոյն ամսոյ 23 թիւով մենք ստացած ենք Վառնայի կոմիտէի մէկ նամակը, որով կ'իմացնէր իր հրաժարականը, ներքին կանոնադրի 38րդ յօդուածի համաձայն եւ կարգ մը դիտողութիւններ, որոնք աւելորդ կը համարինք Ձեզի տեղեկացնել, որովհետեւ ուղղակի խմբապետական ժողովիս կը պատկանին(1):»:

«Պատասխանենք Ձեր նամակին:

Դուք ուսկի՞ց առիք լուրը Վառնայի ընկերական տխուր վիճակի մասին: Ինչպէս Երջանական Ժողովի արձանագրութեան տեղեկացանք, անոնք դուք ստացեր էք կարգ մը մարդոցմէ, որոնք տարի մը կազմիս հետ որեւէ գործ չեն ունեցած եւ, եթէ ունեցած են, ուղղակի կերպով գործը խանգարելու եւ ընկերները ազոտուելու միտումով:

Երջանական Ժողովի ներկայացուած՝ Վառնայէն եկած բողոքներու ճշգրտութիւնը ո՞վ վաւերացուց եւ որո՞ւ հարցուցիք, որոնց վրայ տրուեր են բոլոր վճիռները: Մենք արդէն ձեզի զրկած էինք մեր խումբերու անդամներու ցանկը եւ անոնցմէ գոյացուած հասոյթը: Մենք, նկատի չունենալով կազմէն դուրս ըլլալիքը եւ Ձեր կողմէ այսքան ընդունելութիւն գտնելին, որեւէ բան չգրեցինք, եւ իսկապէս ալ չէր արժեր՝ քանի մը հոգիի համար, որոնք բացարձակ իրենց կիրքերուն եւ հետեւին համար մէջտեղ ինկած են, զբաղուիլ երկարօրէն: Ինչո՞ւ ուղարկեցինք մեր պատգամաւորը Երջանական Ժողովին, քանի որ դուք ասկէ անկէ հասկըցեր էք արդէն գործը. ի հարկէ՝ մեր պատգամաւորը ձեզի իմացուց պէտք եղածը եւ որը դուք երբեք նկատի չէք ունեցած (արձանագրուած):»:

«Քանի որ դուք այսքան հետաքրքրուեր էք, քիչ մը մանրամասնենք: Արթաթի մը ասկէ տարի մը առաջ

ուզեց, որ կոմիտէ չկազմուի այստեղ, որպէսզի ինքը տանի Դաշն. գործերը խմբապետական ժողովի անուան տակ (վաստեր ունինք). մէջտեղ եկան իր բոլոր ապօրինութիւնները. ան սկսեց սերմանել ընկերներու մէջ վտանգաւոր ոգի մը, որը այս աստիճանին հասցուց, ընտրուած կոմիտէին հանդէպ՝ իր առաջին քայլերուն մէջ (թէ՛ կոմիտէի մէջ զաւառացիներ կան, չօճուխներ կան, թէ՛ Մուրատը սօճապճի մարդ է, անոնց հետ չ'ըլլար՝ շատ բաներ կ'ընէ, թէ՛ ընթերցարանի հաշիւներուն մէջ զեղծում կայ, թէ՛ «Գողթան» երգեցիկ խմբի մէջ զաղտնիք կայ, թէ՛ ի՞նչ եղաւ Ոսկանապատի վիճակահանութեան տոմսակներուն հաշիւները, թէ՛ ո՞ւր դնաց հին կոմիտէի հաշիւները, եւայլն): Այսպէս խօսելով, անիմաստ եւ անկապ, փողոցը եւ ընթերցարանի մէջ խանգարեց տղոց միտքը եւ պղտորեց:

Շատ երկար պիտի ըլլար դրել եւ ամփոփել եղած անիմաստ եւ պարապ խառնակութիւնները, որոնց միակ պատճառ զարձաւ Արթաթին՝ առաջին անգամ: Բացի ասկէ, քանի մը անգամ կոմիտէի ժողովներուն մէջ ընկ. Տիգրանեանի, ընկ. Արշակի հետ եւ վերջին անգամ խմբապետական ժողովի մէջ, կոմիտէի ներկայութեամբ, քննուեցան խնդիրները՝ ընկեր Զարդարեանի եւ ընկեր Թորոզմի առջեւ: Երկու ներկայ եղող ընկերները իրենց կարծիքները պահեցին իրենց, պէտք եղած տեղը յայտնելու համար. մեր համոզումը միակ այն եղաւ, որ Արթաթին ենթադրութիւններով (?) սկսեր է նայիլ գործին վրայ եւ ենթադրութիւններով վերջացուցեր. միայն ուզեր է ի՛ր կարծիքները ճանչնալ եւ ուրիշներունը թողուլ: Անոր միակ մտածողութեան առարկան դարձեր է Մուրատ Երանոսեանը, որուն ամէն քայլափոխին հետեւեր է, եւ ամենացաւալի կէտը՝ ամբողջ Վառնայի դաշնակցական գործը կասեր է Մուրատի անձին հետ: Այնպէս որ ամէն բանի մէջ Մուրատի մատը տեսեր է եւ վրան յարձակեր է շատ անգամ ու իր սխալը ընդունելով՝ ետ քաշուեր: Այսօրինակ դէպքեր մենք իմացանք վերջին ժողովի մէջ, որտեղ ներկայ էին ընկեր Զարդարեան եւ ընկ. Թորոզմ: Թուելը անպատշաճ կը համարենք, բացի ծիծաղ շարժելէն՝ ոչինչ:

Նոյն ժողովին մէջ յայտնուեցաւ թէ ան կանուխէն միտք է ունեցեր կոմիտէն ծաղրելի դարձնել ընկերներու առջեւ (յայտնուեցաւ իրեն հաւատարիմ ընկերով մը կողմէ):

Ուրեմն կը տեսնա՞ք զաղտնիքները, «ո՞ւր մնաց»ները, «ի՞նչ եղաւ»ները, «կը հասկնա՞ք»ները ո՞ւր հասցուցին գործը: Գլուխ պատուեցաւ, ապտակներ խաղացին, ընթերցարանի խաղաղութիւնը խանգարուեցաւ, Վառնայի ժողովուրդին ջով խայտառակ եղանք, որուն համակրանքը եւ օժանդակութիւնը տեսեր էինք եւ յառաջիկային շատ յոյսեր ունէինք: «Գողթան»

խումբը քանդուեցաւ, տղոց մէջ վերջին աստիճան աստիճան ինկաւ եւ ամենաշատը ո՞վ տուժեց, — Գործը —:

Այստեղ իսկապէս մենք խօսելու իրաւունքը ունինք, որ զսպեցինք ընկերները բոլոր կոիւններուն մէջ: Ապտակներուն չպատասխանուեցաւ, բարձրացող ասթոնները խաղաղեցուցինք եւ հայհոյութիւնները չլսեցինք:

Ասոնց եւ ոչ մէկը մենք ձեզի չգրեցինք. եւ ինչո՞ւ գրէինք. եւ մի՞թէ չէինք կրնար եղածներուն պատասխանել միեւնոյն կերպով, բայց վերջը ո՞ւր կ'երթար եւ որո՞ւ վրայ պիտի խնդային: Այս մասին այսչափ»:

**

Անցնինք Երջանական Ժողովի մէջ տրուած վճիռներուն: Անմիջապէս կը բողոքենք ձեզի՝ ձեր բռնած ապօրինի եւ անարդար ընթացքին դէմ, որովհետեւ դուք եղած էք նամակները հրամանողը Երջանական Ժողովին, առանց իմաց տալու մեզի՝ նախապէս:

Նկատելով որ անոնք գրուած են ուղղակի կազմէն դուրս մարդոց բողոքներով եւ մանաւանդ ապօրինի եւ սխալ տեղեկագրուած,

Նկատելով որ Եւազրի Կիւմիւլճեանները միայն Մարտ 14ին (1906) ուզած են մտնել կազմին մէջ՝ ուրիշներու դրդմամբ,

Նկատելով որ բողոքողներու անունները եւ երեսները տեսած ենք միայն վերջին պարագային, Երջանական Ժողովի գումարման մօտիկ,

Նկատելով որ մեր կոմիտէի ընկերներուն դատապարտուելը բոլորովին անտեղի է եւ խցի դէմ,

Նկատելով որ կոմիտէի անգամ ընկեր Մուրատի համար տրուած վճիռը արդէն սովորական դարձած «աղջիկ կը սիրէ կոր, անոր համար քանդեց»ի հիման վրայ է,

Նկատելով որ Մուրատը կրնա՛ր աղջիկ սիրել,

Նկատելով որ Մուրատի վերագրուածները Արթաթի եւ Պողոսի աղտոտ կիրքերուն արդիւնք են՝ մեզի լա՛ւ յայտնի,

Նկատելով Մուրատի սիրած ընկերուհիին լուր չունենալը՝ անոր սիրահարական զգացումներէն,

Նկատելով որ Արթաթի «ո՞ւր մնաց»ները, «ի՞նչ եղաւ»ները փնտուելու ելած էր շա՛տ առաջ, երբ Մուրատ «Գողթան»ի մէջ չկար, միակ իրենց խնդրանքով բերուած, ծագած կոիւնները կարգադրելու համար, ինչպէս կոմիտէի եւ կազմակերպութեան մէջ, երբ անկա բոլորովին գատ կը մնար... (1)

Նկատելով որ «Բողոք», «Սպատար» եւ «Յառաջըլիմական» եւայլն խմբերու անդամներու անունները եւ քանակը բոլորովին սխալ եւ աւելցուած են,

Նկատելով որ ընկեր Ալեքսան Աւրանեանի տուած բացատրութիւնները բոլորովին տարբեր են արձանագրուած, որպէս թէ «Արաք» խմբի ժողովը լրտեսեր է,

եւ ամենավերջը, նկատելով որ որպէս Վառնայի կազմը չվերաբերուեցաք մեզի հետ, աւելի՛ն՝ Եւազրիներու եւ Արթաթիներու հետ, խմբապետական ժողովս խստիւ ետ կը պահանջէ եւ չ'ընդունիր տրուած վճիռները, որպէս անստոյգ տեղեկութիւններու, սխալ եւ անվստահելի աղբիւրներէ քաղուած բողոքներու արդիւնք:

Ձեզի կը յայտնենք նաև, որ խմբապետական ժողովս ստացած է կոմիտէի հաշուոյ տետրակները եւ գոյքերը: Մինչեւ որ մեր արդարացի պահանջներուն գոհացում չստանանք, չենք կրնար ընդունիլ ձեր ուղարկած լիազօր ներկայացուցիչը մեր խմբերուն եւ խմբապետական ժողովին մէջ: Անոր բռնած վարմունքներու մասին չենք գրեր բան մը առայժմ (ծե՛ծ, սպառնալիք եւայլն):

Մեր որոշումը ձեզի կը տեղեկացնենք՝ որ 3 խմբերէն («Վրէժ», «Յառաջըլիմական» եւ «Հրայր»), մինչեւ վերջնական կարգադրութիւն, խմբապետ չմասնակցի ժողովիս:

Յանձնելով մեր փափաքները ձեր ուշադրութեան, կը սպասենք անյապաղ պատասխանին,

Ընկերական բարեւանքով
Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՎԱՌՆԱՅԻ ԽՄԲԱՊԵՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ
(9 խմբապետները՝ ստորագրած)

Մեր ստացած պատասխանը Կ. Կոմիտէէն (պատճէն)

խմբապետական ժողովին

9 Յունիս 1906

Ընկերներ՝,

Ձեր 1 Յունիս ամսաթիւ նամակը ստացած ենք: Ցաւալի է որ Վառնայի ընկերական խառնակ դրութիւնը փրկելու համար, տակաւին որեւէ օժանդակութիւն չէք ցցուցած Ձեր կողմէն:

Հաւատացէք որ Վառնայի խնդիրները արդէն ամբողջ ժամեր զբաղեցուցած են Երջանական Ժողովը, եւ այդ ամենքէն ետքն է որ Ձեր նամակը կու գայ նոյն յանկերգը ներկայացնել մեզի:

Երջանական Ժողովի որոշման համաձայն, զրկած ենք Ձեզի ընկեր Անդրանիկը՝ տալով անոր ամէն իրաւունք եւ լիազօրութիւն, ձեռնարկելու համար տեղիք

նոր ընտրութիւններուն՝ Ձեր բարոյական օժանդակութեամբ:

Շրջ. ժողովի կողմէն չէ որ պիտի խօսինք մենք. բաւական է ըսել միայն, որ անոր որոշումները անպայմանօրէն դորձադրելի են, ամբողջ տարի մը, եւ եթէ կան ընկերներ՝ որոնք ժողովի տուած որոշումները անարդար կը գտնեն, կրնան համբերել մինչեւ յառաջիկայ Շրջանական ժողով եւ հոն դանդաղորդել: Ան է որ նմանօրինակ խնդիրները նկատի կ'առնէ եւ կը քննէ:

Շրջանական ժողով մը իր որոշումները կու տայ իրեն ներկայացուած դրութեան վրայ հիմնուելով եւ իր համոզման ձայնին անսալով:

Ասիկա ամենատարրական բան մըն է գիտնալու համար:

Գալով ընկեր Անդրանիկը չընդունեն ընդ կամ չճանչնան ընդ՝ ատիկա Ձեր մէջ տխուր իրեր բացակայութիւնը կը ցուցնէ:

Անդրանիկը Ձեր յաւիտենական լիազօրը ըլլալու սահմանուած չէ. ան ունի իր որոշ պատասխանատու գործերը, այնպէս որ Ձեր այդ դրութիւնը շատ մը թանկագին ժամեր կը սպաննէ:

Հաւաքուեցէ՛ք անոր շուրջը անկեղծօրէն, թողուցէ՛ք ամէն նկատումներն ու ետերը, լարուեցէ՛ք բոլորդ ալ մէկ ուղղութեամբ՝ դէպի ազնիւ նպատակը, եւ վե՛րջ դրէ՛ք այդ դրութեան ի սէ՛ր այն Գործին՝ որուն անունով կը խօսիք դուք Ձեր նամակով:

Ընկերական սրտագին համակրութեամբ ու բարեւներով՝

ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

Ու անմիջապէս վերջը հաւաքեցինք ընկերները ընդհանուր ժողովի, որուն մէջ պարզուեցան ամբողջ խնդիրները եւ վերջին նամակը ուղարկուեցաւ Կ. Կոմիտէին՝ ընկերներու ամբողջ հաւանութեամբ եւ փափաքով:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պալքանեան Կ. Կոմիտէին(2)

Յարգելի՛ ընկերներ,

Ստացանք Ձեր 9 Յունիս թուակիր նամակը: Մեր գրածներուն որեւէ դժանգում չտալէ անդին՝ Շրջանական ժողովի մէջ խօսուածներուն պէս յանկերգի մը նմանցուցած էք ան:

Ձեր գրած նամակը շատ օրինաւոր էր. բայց իրականութեան մէջ այլ կերպ եղաւ պրն. լիազօրը, ձեր կողմէն եկած. ան երբեք պէտք չունեցաւ մեր օժանդակութեան. միայն իր առած սխալ տեղեկութիւնները ուղեց առաջ քշել չգիտենք ի՞նչ նպատակաւ, առանց

մեզ լսելու: Մինչեւ անգամ ինկաւ ճամբու մը մէջ՝ ինչ որ Արթուրները շատ աշխատելէ յետոյ պակաս ձղած էին:

Ձեր նամակէն առաջ արդէն մեզ, մեր խումբերով, դուրս էր ձգած իր կարողութեամբ կազմած ընդհանուր ժողովէ մը, որտեղ կը գտնուին եղեր 20-30 դաշնակցականներ (յետոյ հաւաքուած):

Առաջուց մեզ իմացուցած էր նամակով, բայց աւելի առաջ մենք իրեն մեր ըսելիքը ըսած էինք եւ, միեւնոյն ժամանակ, անկէ մէկ կիրակի առաջ գումարուած ընդհանուր ժողովին ալ ներկայ չէինք եղած:

Ուրեմն երկրորդ ընդհանուր ժողովը [չուժարելը] եւ մեզ հրաւիրելը եւ յետոյ տարածայնելը թէ, ո՛վ որ ներկայ չէ եղած կամ ետքը չի ստորագրեր՝ Դաշնակցութենէն դուրս կը մնայ, բացարձակ նպատակաւոր կը գտնենք: Մենք շատ լաւ գիտենք թէ Շրջանական ժողովի մը վճիռները ի՛նչպէս կը տրուին եւ ի՛նչպէս կը պորձադրուին. աւելորդ կը գտնենք ձեր երկրորդները: Մենք պարտաւոր չենք եղած խենթ ու խելառ բաները օրը օրին ձեզի տեղեկացնելու: Ինչ որ պէտք էր ձեզի իմացնել՝ արդէն եղաւ, իսկ ասկէ յետոյ երկար բարակ գրելու պէտք չենք զգար: Միայն ցաւելով պիտի արձանագրենք՝ որ քանի մը ցնորածներ պաշտպանելու համար այս դիրքը բռնուեցաւ մեզի հանդէպ:

Ձեր նամակը ստանալուն՝ հաւաքեցինք ընդհանուր ժողով, որուն մէջ բաւական խօսելէ յետոյ տիրող դրութեան մասին եւ աչքի առաջ ունենալով ձեր եւ մասնաւորապէս ձեր կողմէ եկած լիազօրին բռնած անվայել ընթացքը, ամբողջ հաւաքուած ընկերներու ցանկութեամբ եւ միաձայն հաւանութեամբ՝ որոշուեցաւ խզել բոլոր յարաբերութիւնները Կ. Կոմիտէիդ հետ:

Ընկերական բարեւներով՝
Հ. Յ. Դ. ԴԱՇՆ. ԸՆԿԵՐ. ԸՆԴՉ. ԺՈՂՈՎ
(Ստորագրուած 89 անդամներէ)

Մենք զգուշացանք որեւէ կարգէն դուրս քայլ առնելէ, սակայն, ինչպէս առաջ գրեցինք, այնպէս եղաւ: Ճնշումը բացարձակօրէն ապօրինի եւ անխիղճ ըլլալուն՝ մեր կողմէ պարտքերնիս կատարած կը համարինք: Հիմա ձեռք կը խնդրենք, որ ուշով մեր բողոքները նկատի ունենաք, մեր նուիրատուութիւնները զրկելու վայր մը որոշէք. մեր բոլոր ընկերներն ալ փափաքող են որ [նուիրատուութիւնները] ուղարկուին Առաքատականի Կ. Կոմիտէին կամ Բիւրոյիդ:

Մենք ընտրած ենք մեր կոմիտէն. հետեւաբար յարաբերութեան մէջ մտէք իր հետ եւ ցոյց տուէք մեր նուիրատուութիւնները ուղարկելու վայրը:

Ներկայացնելով ամբողջ դրութիւնը ձեզի, յուսով

ենք որ վերջնական կարողութիւն մը կը տնօրինէք: Սպասելով Ձեր անյապաղ պատասխանին,

ուար ամիսէն ասդին Ձինուորական վարժարանի հաշուոյն ստացած է՝

Ընկերական բարեւներով՝
Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ
ԽՐԲԱՊԵՏ. ԺՈՂՈՎԻ ԿՈՂՄԷ

Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէէն,	6217,60
20 Յունուարին՝	
26 Մարտին՝	5191,—
Արեւմտեան Բիւրոյէն,	
10 Փետրուարին՝	2000,—
20 Փետրուարին՝	5000,—
26 Մարտին՝	1000,—

«Բողոք»	խումբ	8 անգամ	Խմբագր. Բ. ՇԱՀԱՊ
«Հայրիկ»	>	10 >	Խմբագր. ԱՄԱՏՈՒՐ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ
«Տարօն»	>	12 >	ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ
«Ռուսներ»	>	11 >	ԲԱՐՍԵՂ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
«Կուկուենան»	>	7 >	ԽԱՉԻԿ ԱՍՏՈՒՐԵԱՆ
«Արիւն»	>	9 >	ԵՐԱՆՈՍ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ
«Քրիստափոր»	>	12 >	ՕՆՆԻԿ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
«Սօսէ»	>	10 >	Մ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
«Սպասար»	>	10 >	ՄԵԼԻՔ

Հասցէ՝
MELKON YENOVKIAN
Poste Restante
Varna

- (1) Լեզուն չամացած եմք պահել անփոփոխ, եակապէ բացայայտ անհարբաւքիւններու եւ, երբեմն, դժուար հասկնալի ըլլալուն:
- (2) Թուականը արձանագրուած չէ:

9.— ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ ՆԱՄԱԿԸ
4ԴԴ ԸՆԴՉԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ

Կ. Կոմիտէի պաշտօնաբարձրի վրայ, 1 քերթ՝ 2 երես, սեւ միւլանով: Հաստատուած է Պալքան. Կ. Կոմիտէի կնիքով:

28 Ապրիլ 1907

Հ. Յ. Դ. Ընդհանուր ժողովի դիւանին
Վիեննա
Յարգելի ընկերներ,

Ստացած ենք Ձեր Մայիս 7 թուակիր նամակը(1): Համաձայն մեր պատգամաւոր ընկերոջ յանձնարարութեան, կը յայտնենք որ Կեդր. Կոմիտէն Յունուորական վարժարանի հաշուոյն ստացած է Գալքան. Կ. Կոմիտէի կնիքով:

Իսկ ինչ կը վերաբերի մեր շրջանի պատրաստի դրամէն ծախսուած գումարի քանակին, յառաջիկայ տարուայ հաշուեկշիռով միայն ցոյց պիտի տրուի:

Մեր պատգամաւոր ընկերը յայտնեց նաեւ որ Կեդրոնական Կոմիտէներու միջոցաւ ըլլալիք տեղականփրօփականտի—գործիչի եւ այլ յարակից ծախքերու քանակը ձեռք բերելու համար Կոմիտէի հայեցողութեան, տալով միաժամանակ ամփոփ տեղեկութիւններ այդ մասին: Բայց որովհետեւ մեր շրջանի ներկայ եւ յառաջիկայ պորձունէութեան տեսակէտով կարելի կը նկատենք այդ մասին ունենալ որոշ ցուցմունք մը, քանի որ նպատակ ունինք նաեւ ընկեր Շահնազարեանը պահել իրրեւ շրջուն—փրօփականտիստ, ուստի հաճեցէ՛ք մեզի որոշ սակնով ցոյց տալ թէ՛ ինչ էր ընդհանուր ժողովի հայեցողք այդ մասին. արտասահմանի Կեդր. Կոմիտէները իրենց հասոյթի 70 քանի՛ն կրնան ծախսել եւ այդ գումարին ո՞րքանը պործիչի եւ ո՞րքանը թերթի՛ գրաւոր փրօփականտի:

Կը հաստատենք մեր երէկուան հետազոտողը, «Օթէլ Գերմանիա»-ի հասցեով, որով կը խնդրէինք ընկերներ Ռոստոմի, Թոփչեանի եւ Մուրատի շուտափոյթ մեկնումը. նոյնը կը կրկնենք եւ ներկայիս՝ վարժարանի գործը օր առաջ որոշ ձեւի մը մէջ զննելու համար: Սպասելով ձեր պատասխանին,

Ընկերական բարեւներով՝
Հ. Յ. Դ. ՊԱԼՔԱՆ. ԿԵԴՐ ԿՈՄԻՏԷ
(Կնիք)

(1) Թուականներու տարբերութիւնը վերագրելի է, կ'ենթադրենք, ինչ եւ նոր տուարներու գործածութեամբ: Ընդհանուր ժողովի դիւանէն ստացուած նամակի թուականը 7 Մայիս (նոր տամար), ինչ տամարով պէտք է եղած ըլլայ 24 Ապրիլ: Իսկ Կ. Կոմիտէի նամակին թուականը, 28 Ապրիլ, ինչ տամարով է:

Բողոքականներու կղերական-բարոյական ազդեցութիւնը բաղդատարար աւելի բարձր է, չնորհիւ եկեղեցւոյն աւելի պարզութեան ու Ամերիկեան Եկեղեցւոյ հետ ունեցած կապին:

Մշակութային գործեր. — Ուսումնասիրաց-դպրոցասիրաց եւ որբարնամ ընկերութիւնները մեծ մղում ստացած են Ամերիկայի հայ երիտասարդութեան մէջ. չկայ պանդուխտ ունեցող պիւզ մը, որոնց թիւը 10ի հասնի եւ անոնք իրենց ուսումնասիրաց ընկերութիւնը չունենան եւ հոգածու չըլլան իրենց պիւզի վարժարանին խնամքին ու մատակարարութեան գործին. այդ ուղղութեամբ թոյլ են միայն մշեցիները այն պատճառով՝ որ անոնք չեն կազմեր որոշ քանակ մը համապիւղացիութեան:

Ուսումնասիրացներու դրամազուխները կը հաշուուին, նուազագոյն չափով, 200-000 տոլար, որ պահ դրուած է դրամատուններու մէջ, եւ ամէն տարի նոր գոհողութիւններ, դրամազուխի նոր յաւելումներ կը փոխանցեն դպրոցասիրացներու պիւտճէին:

Բացի ատկէ, ամէն քաղաքի մէջ գտնուած հայ դպրութիւնները, երբ անոնց թիւը արդէն 20էն 50ի հասած է, հիմնած են դրադարաններ՝ «ազգային» անունով, ուր առնուազն 100է աւելի գրքեր ունին, եւ կը ստանան զանազան հայերէն պարբերական թերթեր եւ հանդէսներ, բայց ոչ օտար լեզուով, բացի «Pro Armenia»էն եւ «Armenia»էն:

Վերջին 3-4 տարուան ընթացքին, մեր կոմիտէները, զանազան քաղաքներու մէջ, առանձին ակումբներ (Քլապներ) սկսած են հիմնել:

Յեղափոխական փրոփականտը առաջին օրէն պատրաստ հող գտած է ամերիկահայ դաղութիւն մէջ. կարելի է լսել որ ամերիկեան բարձր ու ազատ կեանքը, եւ միւս կողմէն՝ վայելած ազատութիւնները ու իր մայր օճախին անլուր ցաւերը, տեսակ մը նախանձի որդ ձգած են երիտասարդութեան մէջ: Հնչակեան եւ այս դաշնակցական փրոփականտը, թէեւ բաւական երկար գոյութիւն ունեցած են, բայց անկարող եղած են ժողովրդային հանգամանք մը տալու հայ յեղափոխական գործին: Այսօր հազիւ 8%ը յեղափոխական են՝ հետեւեալ պատճառներով. — 1) Երկրի գործին հեռուորութիւնը, 2) Եկեղեցականներու եւ խաւարամիտ հին աղաներու հակառակութիւնը, 3) Հնչակեան զեղծումները, որոնք որեւէ տեղէ աւելի խորունկ ազդեցութիւն ձգած են հոս: Երկրի գործերուն աւելի բացասականը նիւթը կազմած ըլլալով արտասահմանեան հակայեղափոխական մամուլին, ան եւս որոշ դեր մը խաղացած է: Այդ կարգաւ-գրել չգիտցող ժողովուրդին մէջ մամուլը սահմանափակ դեր մը սահմանուած էր կատարելու թէեւ, բայց լսարանները եւ հրատարակչութիւնները ու բանախօսութիւնները, հակառակորդներու կողմէն, կու գային լրացուցիչ հանդամանք մը ստեղծելու եւ գործին ուղիղ ընթացքը խանգարելու, կասեցնելու եւ շփոթած պահելու ժողովուրդին մտքերը:

Ամերիկահայ մամուլը. — Տասնեւհինգ տարիներ առաջ, երբ ա՛լ հայ դաղութիւն թիւը 10 հազարի կը հասնէր, իբրեւ պահանջ՝ անմիջապէս ստեղծուեցաւ ամերիկահայ լրագրութիւնը, — «Ազատութիւն» (Ն. էկիւնեան), «Հայք» (Տոքթ. Գարբիէլեան), «Եփրատ» (Շաղոյեան), «Տիգրիս» (Ն. էկիւնեան): Ասոնց մէջ քանի մը տարուան կեանք միայն ունեցաւ «Հայք»ը, իսկ «Տիգրիս»ը, ծախուելով, դարձաւ նոր-հնչակեան օրկան մը, այսօրուան «Չայն Հայրենեաց»ը:

Որքան գաղթականութիւնը կը ստուարանար Ամերիկայի մէջ, թերթի մը հիմնադրումը, Դաշնակցութեան համար, աւելի կը շեշտուէր, երբ մանաւանդ հակառակորդ կողմը, ամէն սրբութիւն մոռցած, սեւցընելու, բամբասելու ճամբան ձեռք առած՝ մտքերը մոլորեցնելու, նախապաշարելու գիտակից մտահոգութենէ մը բռնուած էր: Այս հիման վրայ, դաշնակցական ընկերները՝ անհատապէս, առանց դպչելու կազմակերպութեան սնտուկին, անձնական գոհողութիւններով հիմնեցին «Հայրենիք»ը եւ զայն յատկացուցին Դաշնակցութեան փրոփականտի գործին(*):

Բայց այդ բաւական չէր իբրեւ փրոփականտի գործ, կար աւելի զօրաւոր սատար մըն ալ. հրատարակային բանախօսութիւնները եւ բացատրական ժողովները զլիւսուոր պահանջ մըն էին անցեալին մէջ ու տակաւին կը մնան այսօր ալ, եւ գուցէ վաղն ալ: Դրժբախտարար մեր մարմինները չլսեցին մեր խնդրանքները եւ չտուին բաղձացուած թիւով գործիչներ, իսկ հատիկ հատիկ եկողներն ալ, քիչ բացառութեամբ շատ կարճ շրջան մը մնացին Ամերիկա, որով հիմնական գործ մը կարող չեղան կատարել:

Ամերիկահայ հսկայ ու թարմ ուժին մէջ, որ Տաճկահայութեան յուսալից ու կենսունակ միակ տարրը կը կազմէ, որուն հայութիւնը ու յեղափոխութիւնը կարծուածէն շատ աւելի պէտք ունին ու փոխադարձաբար, սպասուած ուժը եւ հողածուութիւնը չէ տրուած երիտասարդութեան՝ որ մեծագոյն մասը կը կազմէ Ամերիկայի դաղութիւն, 18-38 տարիքին մէջ, Հայաստանի այլեւայլ գաւառներէն եկած, ան ինքնին փրոփականտի նպաստաւոր հողը կը կազմէ, պատրաստ՝ ետ երթալու, պատրաստ՝ դրամի ու նիւթական գոհողութիւններու. ան մեծ դաշտ մը կը ներկայացնէ Երկ-

(* Այսօր Ամերիկայի մէջ կը երատարակուին արդէն 8է աւելի հայ թերթեր, «Հայրենիք», «Չայն», «Երիտասարդ Հայաստան», «Կոյնակ», «Էոյս», «Armenia», «Արաբս», «Արծիւ» («Armenia»ն անգլիերէն է):

րի համար, որ կը կարօտի մշակուելու, զարգանալու, դառնալու համար կարող գործիչներ, եթէ ոչ զլիւսուոր, գոնէ ո՛չ ալ երկրորդական. եւ այս բանը ապացուցուած է արդէն գործի դաշտ զնացող մեր ընկերներու ցոյց տուած ընդունակութեամբ: Այդ շարքին մաս կը կազմեն Երկաթ, Գայլ Վահան, Նահիկեան, Տիգրան Խարրութեան, Մերկազօր-Մալխաս, Յարութիւն Միրաքեան, Արարիկիցի Յակոբ, Յ. Տէմիրճեան, Գաբօ (մշեցի), Տոքթ. Ստեփանեան, Վարդ-Մանիշակ, Հաճի Նապարէթ Փոստայեան, Մարթին, Սիրական Պոյաճեան. եւ ասոնց վրայ կու գան աւելնալու ուրիշ եթեր ալ զինուորական ուսումնարանէն, եւ մէկ ուրիշ ալ այս աշխոյ՛ Յակոբ Փիլիպոսեան, եւ դեռ շարք մը, որոնք պատրաստ են իրենք զիրենք զնելու կազմակերպութեան տրամադրութեան տակ. ու անոնք աւելի օգտակար ու ձեռնհաս պիտի ըլլան երբ քիչ-չատ պատրաստուին որոշ մասնագիտութեամբ մը(**):

Ամերիկայի կամիտէներու թիւը. — Ամերիկա մինչեւ ցարկ զեկալարուած է բոլորովին տարբեր ուղղութիւնով մը, տեղական պայմաններու բերումով: Ցարկ մեր մէջ խմբական դրութիւնը մուտք գտած չէ: Ո՛ր քաղաքը որ դաշնակցական կազմ ունեցած ենք, բնաւ խմբական ձեւ չենք տուած, այլ ամբողջը հաւաքաբար մէկ խումբի մէջ մնացած են եւ կոչուած են «կոմիտէ»: Բայց վերջին տարիները խմբական դրութիւնը զգալի կերպով — իբրեւ լաւ մեթոտ — շեշտուած է, եւ շուտով [բոլորը] կը վերածուին խմբական դրութեան:

Ամերիկայի 50 քաղաքներու մէջ դաշնակցական խումբ կայ, հետեւաբար ունինք 50 «կոմիտէ», որոնց ընդհանուր թիւը կը հասնի 1200ի կամ քիչ մը աւելի: Վերջին երկու տարիներուն, մասնաւոր աշխատանք մը թափուած է արեւմտեան նահանգներուն վրայ (Շիքակոյի շրջանը եւ Քանատա), ուր ունեցած ենք յաջողութիւն: Աւելորդ է ըսել թէ՛ եթէ երկու ազատ գործիչներ ունենայինք Արեւելքի ու Արեւմուտքի շրջաններուն մէջ, մեր ուժը կրկնապատուած պիտի ըլլար: Ճրէզնոյի շրջանը, մասնաւորապէս, ինքնաբեր հունձք մըն է Դաշնակցութեան համար, բայց հակառակ մեր ու անոնց բաղձանքին, դեռ ոչ մէկ դաշնակցական գործիչի երես տեսած չունին: Ունինք դաշնակցական կիներու քանի մը խումբեր ալ. պէտք է ըսել թէ ի վիճակի չեն եւ որոշ պատրաստակաւութիւն չեն ներկայացներ. այդ իսկ պատճառով կանանց կոմիտէները պիտի վերածենք «Կարմիր Ուաշ»ի:

Դրամական պիւտճէն. — Միջին հաշուով Ամերի-

(**) Ասոնցմէ, բացի երեքէն՝ որ ճանապարհածախս ստացած են կազմակերպութեան, մնացածները գացած են իրենց անձնական ճանապարհածախսով:

կան Դաշնակցութեան կու տայ (իրբեւ «գէնֆի դրամ») տարեկան 15-000 տոլար. ասոր մէջ չեն այլեւայլ հանդանակութիւնները, որ կոմիտէները կ'ընեն «Իրօշակ»ի, «Pro Armenia»ի կամ կարօտեալներու համար (օրինակ, Սասունի, Մուշի, Վասպուրականի, Կովկասի կարօտեալներուն), ի բաց առեալ «Հայրենիք»ի հանդանակութեան ցանկերը, որ նոյնպէս Ամերիկայի Դաշնակցութեան գործ է, որուն դումարը 1000 տոլարի հասած է(***):

Որպէսզի դրամական գործը աւելի կանոնաւոր ընթացք մը առնէ, այս տարի որոշուած է իւրաքանչիւր դաշնակցականի տետրակ մը տալ, որպէսզի հաշուական գործերը աւելի ճշդուին եւ անպատեհութիւններ չծապին:

Հանդանակուած գումարներուն մէջ 10% ոչ-կուսակցականներու մասնակցութիւնը կայ: Իւրաքանչիւր դաշնակցական Դատին կը վճարէ նուազագոյնը 16 տոլար. ոմանք՝ մինչեւ 50-100 տոլար:

Տրամադրութիւնները. — Սասունի կոմիտէն ու անոր անկումէն անմիջապէս յետոյ՝ ժողովրդական շարքերուն մէջ բնական հակադրեցութիւն մը առաջ եկաւ, իրենց յեղափոխական անդիտակցութեան պատճառաւ, որուն նպատեց որոշ չափով հակառակորդներու փրօփականտը, բայց դաշնակցական շարքերը մնացին իրենց հաւատքին վրայ, գիտակից իրենց կոչումին, եւ գործի բոլոր պարագաները համարեցին յեղափոխական կեանքի անհրաժեշտութիւններ:

Պոլսոյ Սուլթանի մահափորձը — իր հետ նաեւ իղմիրը — եւ Կովկասի կոմիտէները՝ անգամ մըն ալ մեծապէս նպաստեցին եւ փարատեցին այն անվստահելիութիւնը, որ սերմանուած էր զանազան օրկաններով ու միջոցներով՝ բոլոր հակառակորդ տարրերէն. եւ Դաշնակցութիւնը շահեցաւ մեծ ժողովրդականութիւն: Կարելի է ըսել որ Դաշնակցութիւնը բարոյապէս եւ նիւթապէս միակ հզօր կազմակերպութիւնը կը նկատուի, եւ հասարակութիւնը կ'ակնկալէ Դաշնակցութեանէն՝ աւելի եւս իրական ու հիմնական գործ եւ միջոցներ, հայկական ազատագրութեան գործը հիմնաւորելու պծով:

Ամերիկայի Դաշնակցութեան կազմաւորման առաջին շրջանին մէջ, մեր յաջողութեան զլիւսուոր ազդակներէն մէկն ալ եղած է ան, որ մենք վերապահ դիրք մը բռնած ենք զէպի միւս ընդհ. հիմնարկութիւնները (զէպի եկեղեցին, գրադարանը եւ լսարանները), թողելով իրեն՝ հասարակութեան, իր ուզած ձեւով տալու (անշուշտ սատարելով հոս հոն, բայց ո՛չ կու-

(***) Ասկից դուրս են կոմիտէներու ծախքերը, որոնք բնաւ չեն մտնիր կեդր. կոմիտէի մուտքին ու ելքին մէջ. եթէ այս հաշուներէն՝ արդէն 15-000 տոլարը կ'անցնի:

սակցական երեւոյթ տալով), եւ մեզի վերապահելով յեղափոխական գործը միայն: Բայց երթալով քանի մեր ազդեցութիւնը մեծցած է, նոյն չափով սկսած է հանրային գործերու ձեռք գարնել, երբ հոն երեւան եկած են հանրային շահին վնասակար երեւոյթներ եւ ուղղակի փտութիւնները: Թէ ի՞նչ վիճակուած է մեզի ընել այսուհետեւ հանրային գործերու նկատմամբ, ապագան թող խօսի: Միակ մտահոգիչ գործը որ մեր վրայ կը ծանրանայ հարկեցուցիչ կերպով, այդ՝ գաղութը հայ պահելու միջոցներու մասին լրջօրէն խորհիլն է, եւ այդ խորը մասով մըն ալ կ'իյնայ ընդհանուր Դաշնակցութեան վրայ, քանի որ ոչ մէկ գործ նոյնքան կարող է հայութիւնը հայ պահել Ամերիկայի մէջ, որքան՝ յեղափոխական փրօփականտը եւ փրօկութեան վառ յոյսերը՝ որ կապուած են Դաշնակցութեան:

Դաշնակցութեան յարաբերութիւնները հայ միւս կազմակերպութիւններու հետ — Ընդհանրապէս խօսելով՝ բարեկամական ըլլալէ շատ հեռու եղած են, եւ այդ՝ առաջ եկած է կուսակցական նախանձէ: Դաշնակցութեան Ամերիկա մուտքը՝ նախանձի գլխաւոր պատճառը եղած է: Հակառակորդները, մեր յարաճուն զարգանալը ու իրենց քայքայուիլը կամ վարկաբեկուիլը աչքի առաջ ունենալով, միակ պատճառը Դաշնակցութիւնը նկատած են ու այդ իսկ պատճառով մեր վերաբերմունքը իրարու նկատմամբ ոչ-բարեկամական եղած է միշտ, պարագայ մը՝ որուն շարժառիթը պէտք է Դաշնակցութեան մէջ փնտռել:

Հնչակեաններու կողմէն ստեղծուած տեղեւոր դիւքները Սասունի մասին, ժողովուրդին կողմէ սկըռած, զայն համարելով դաշնակցական գործ, գլուխ գործոց մը կրնան համարուիլ դրական աշխատանքի մը քայքայումին՝ որ ամերիկահայուն ամենէն պատուարբեր գործերէն մէկը պիտի մնար:

1904ի Ընդհանուր ժողովին ետք, պայքարը հետզհետէ խաղաղեցնելու ջանքեր եղան եւ, յատկապէս 1905ի վերջերը սկսած են, մեր կողմէն, յամառ, սխալ թեմաթիւք ջանքեր, չպատասխանելու անոնց օրկաններու զրգուցումներուն եւ զրպարտութիւններուն, եւ այդ ընթացքը շատ արդիւնաւոր վախճան մը ունեցաւ, եւ վերին աստիճանի տպաւորիչ եղաւ հասարակութեան, հակառակորդներուն ու մեր ընկերներուն վերայ իսկ:

Ջանքեր ըրինք Կովկասի կուռղներուն օգնելու՝ միասին, բայց յաջողեցանք միայն կարօտեալներու օգնելու գործը գլուխ բերել հաւաքարար, որուն արդիւնքը հասաւ ժողովուրդապէս 12.000 տոլարի (60.000 Քր.):

Աւելի լուրջ փորձ մը, որ դէպի համերաշխութիւնը կամ միութիւնը պիտի առաջնորդէր եւ փոխադարձ

վստահութիւն պիտի ստեղծէր, այդ՝ կուռղներու օգնելու գործն էր, որ առաջարկուեցաւ մեր կողմէ, բայց որ ցարդ ապարդիւն հետեւանք մը միայն ունեցաւ. թէեւ հնչակեանները սկիզբները համաձայնեցան խորհրդակցիլ կարելիութիւններու մասին, բայց յետոյ մերժեցին մասնակի (տեղակա՞ն) համերաշխութեան մասին խօսիլ, թողելով այն՝ կեդրոնական մարմիններուն կարգադրութեան:

Հին-հնչակեանները նոյնպէս, իրենց օրկանով ու ժողովներով — ինչպէս յայտնի է — Ամերիկայի մէջ ծայրայեղ հակադաշնակցական դիրք մը բռնած են, եւ այդ կը շեշտուի մասնաւորապէս վերջերս. պատճառները կը բխին միեւնոյն աղբիւրէն, — կուսակցական մտահոգութիւնը եւ «ես»ը, որուն վրայ չենք ուզեր երկար կանգ առնել, քանի որ մանաւանդ այս պահուս ոչ ուժ կը ներկայացնեն եւ ոչ ալ հայ հասարակութեան համակրանքը կը վայելեն:

Մեր արտաքին յարաբերութիւնները եղած են Արեւմտեան Բիւրոյի, Ատրպատականի եւ Պալքանեան Կեդր. Կոմիտէներուն եւ մասամբ ալ Կիլիկիոյ Պատ. Մարմինն հետ:

Բայց պէտք է դիտել տալ, որ այդ յարաբերութիւնները բաղձացուած վիճակին մէջ չեն եղած: Երկրէն շատ հեռու գտնուած գաղութի մը Կեդր. Կոմիտէն ամենէն աւելի պէտք ունի կանոնաւոր տեղեկութիւններու հաղորդումին, քանի որ շատ հազուադէպ է, որ գործին ծանօթ մարդիկ իյնան մեր կողմերը, եւ օրը օրին դիտակ պահեն մեզ գործին պարագաներուն եւ դէպքերուն, որը միակ կապն է գործին ամրապնդման. բան մը՝ որ, կը կարծենք, սովորական երեւոյթ է ոչ միայն Կովկասի ու Ատրպատականի, այլ նոյնիսկ Պալքանի եւ Եգիպտոսի մեր կոմիտէներուն համար, որոնք միշտ առիթը ունին կամ ունեցած են մօտէն ծանօթանալու եւ լսելու գործին հետ կապուած ընկերներուն:

Տեղեկութեան պակասի այդ ցաւոտ խնդիրը — եթէ չենք սխալիլ — զրաւած է նաեւ նախորդ Ընդհանուր ժողովին ուղղութիւնը. եւ այդ առթիւ՝ որոշուած է որ Արեւմտեան Բիւրոն bulletinներ ցրուէ ամսէ ամիս Կեդր. Կոմիտէներուն, սակայն այդ կէտը մեռած տառ մը մնացած է ցարդ, ու մեր որբութիւնը աւելի եւս շեշտուած է:

Ու պէտք է աւելցնել հոս, որ Արեւմտեան Բիւրոն քիչ անգամ մղուած է ինքնաբերաբար իր այդ դերին մէջ մտնելու, ու երբ, ա՛լ յուսահատ, համբերութեան բոլոր միջոցները սպառած են ու հարցումներ դրուած են, ստացուած պատասխանները զոհացուցիչ ըլլալէ շատ հեռու եղած են:

Գալով Արեւելեան Բիւրոյին, անկէ եւ ո՛չ մէկ նամակ. թէեւ շրջաբերականներ ղրկած ենք եւ խնդրած ենք տեղեկութիւններ Կովկասի գործերու մասին, բայց ստիպուած եղած ենք միայն լրագրական հեռագրա-

լուրերու հաղորդումով բաւականանալու, գործի մը մասին՝ որ ոչ միայն Միացեալ Նահանգներու Դաշնակցութեան ուղարկութիւնը լարած-քաշած էր իրեն, այլ ամբողջ 35,000 դաղութիւնը հաւասարապէս: Այդպէս էր նաեւ Մուշ-Սասունի կոիւններուն ժամանակ, երբ, շուարուն, խապրիկներու կարօտովը մնացեր էինք:

Մենք կը կարծենք որ այս Ընդհանուր ժողովը եւս պարտաւոր է միջոցներ ձեռք առնելու, բաւարար լուծում մը գտնելու համար այս՝ մեզի համար չափազանց հրատապ հարցին:

Արտասահմանեան մեր յարաբերութիւնները պէտք էին մեծ տեղ մը զրաւել մեր գործերուն մէջ, նկատի ունենալով հայ գաղութներու բազմանալը, աճիլը եւ ստացած կարեւորութիւնը, վերջին տասնամեակին: Եւ դժբախտաբար ճիշդ հակառակը եղած է: Ամերիկայի, Եւրոպայի եւ Եգիպտոսի դաշնակցական մարմիններու յարաբերութիւնները, որոնց փոխադարձ սերտ կապերը [կոչուած էին] մեծապէս նպաստել իրարու եւ դաշնակցական գործը չակնկալած բարձրութեան մը հասցնել, այս անհաղորդ պարագան կասեցուցած, պատուար եղած է ցարդ:

Այս մասին չենք ծանրանար հոս, որովհետեւ մեր առաջարկներու մէջ մանրամասնօրէն պիտի խօսինք արդէն:

Երջանիկ բացառութիւն մը եղած է, այս տարի, Զինուորական Վարժարանի պարազան, որուն հիմնարկութեան նիւթ եղած էր, եւ այդ առթիւ կանխաւ իսկ դիմում ըրած էինք մենք Պալքանի Կեդր. Կոմիտէին, անոր միջովայրը մեզի աւելի նպաստաւոր երեւնալուն:

Ուստի երբ ներկայացուեցաւ մեզի Պալքանեան Կ. Կոմիտէի եւ ընկեր Անդրանիկի նախաձեռնութեամբ սկսուած գործը, յօժարութեամբ ու փութկոտութեամբ պատասխանեցինք մեզի եղած հրաւերին: Յաւաքով պարագայ մը՝ որ այդ առթիւ մեզ տխրեցուց, մեր ղրկած երկու ընկերներն էին՝ որ Փարիզէն ետ դարձան Ամերիկա, եւ այդ կարեւոր կեդրոնի դաշնակցական կոչուող ուսանողները ու Արեւմտեան Բիւրոն, ճիշդ անոր քովիլը, չկրցան հարկ եղածը կարգադրել եւ Պուլկարիա ղրկել այդ երկու զինուորները:

Եգիպտոսի մարմիններուն հետ ո՛չ մէկ յարաբերութիւն չենք ունեցած:

Երկրի հետ. — Աւելի բարեյաջող եղած են մեր եւ Երկրի յարաբերութիւնները: Տորչափ կար Կիլիկիոյ Պատ. Մարմինը, անոր հետ փոխանակած ենք նամակներ, ստացած ենք նոյնիսկ անկէ՝ 20 երիտասարդներ հոն ղրկելու առաջարկ մը, որ մնացած է անգործադրելի, Պատասխանատու Մարմինին կազմալուծումով: Հակառակ ատոր՝ յարաբերութիւն պահած ենք մեզի

ծանօթ ընկերներու հետ (Մարթինի եւ Պէյրութի ուսանողներուն), զանոնք քաջալերելու եւ լքումէ զերծ պահելու համար, դրամ ղրկած ենք Մարթինին որ անձուկ վիճակի մէջ էր, եւ զոհացում ջանացեր ենք տալ՝ ուսանողներու փրօփականտի վերաբերեալ պահանջներուն:

Աւելի սերտ յարաբերութիւններ ունեցած ենք Վասպուրականի Կեդր. Կոմիտէին հետ: Անոնց առաջարկով է, որ ի նպաստ Վասպուրականի կարօտեալներուն հանդանակութիւն բացուած է «Հայրենիք»ի միջոցով, զուժարը ցարդ հասնելով 1.300 տոլարի: Այդ զուժարը առաջ ղրկուած է — անոնց իսկ հրահանգով — տեղւոյն Անդր. Հիւպատոսի օդնականին, իսկ վերջերս՝ ուղղակի Կեդր. Կոմիտէին, վերջինիս պահանջով:

Այդ մարմինին հետ քիչ մը վերապահութեամբ շարժած ենք դրամական պահանջներու առթիւ, նկատի ունենալով՝ 1) որ կարգ մը կասկածներ կը ծանրանային, Վարդգէսի ձերբակալուելէն ետք, այդ մարմինը կազմող անհատներու վրայ. այդ է եղած պատճառը որ փոքր զուժար մը միայն տրամադրելի ըրած ենք, սպասելով որ Կեդր. Կոմիտէն վերակազմուի, դուրսէն պացող վստահելի եւ ծանօթ ընկերներու շրջանորհիւ, եւ մեզի հաղորդուի. 2) Դաշնակցութեան Պորհուրդի կամ Ընդհանուր ժողովի կողմէն նախահաշիւ մը, որ ցարդ չենք ստացած:

Կազմակերպութիւններ Երկրի մէջ. — Քանի մը տարիներէ ի վեր մեր մտահոգութեան առարկան եղած է Ամերիկա ապաստանող երիտասարդութեան միջոցով աստիճանաբար կազմակերպել Երկիրը. այդ մասին առաջարկ ունինք արդէն, ղրկուած Ընդհանուր ժողովին:

Ինքնապաշտպանութեան գործը. — Այս ուղղութեամբ գործունէութիւն մը սկսուած էր արդէն Ամերիկայի մէջ 1897-1898ին եւ ընկեր մը ղրկուած էր ինքնաբերի շրջանը, յարաբերութիւն հաստատելու ծանօթ անձնաւորութիւններու հետ, ինչ որ իրեն յանձնարարուած էր մեր կողմէ, եւ ձեռնարկելու, կազմակերպելու գործը, ինչ որ անյաջող չանցաւ, ու կրնար գործունէութեան մեծ վառարան մը ստեղծել այդ շրջանին մէջ ու հեռաւոր շրջականները, եթէ կարգ մը տխուր պարագաներ չզային կասեցնելու այդ յուսալից գործը:

Պէտք է ըսել թէ այդ ուղղութեամբ գործելու համար քաջալերութիւն չստանալով կազմակերպութեան վարիչ մարմիններէն՝ մինչեւ 1904 Երկիրը կազմակերպելու այդ գործը թողուցինք, մեր ուժը ամբողջովին նուիրելով ռազմական վայրերուն:

Սասունի կոիւններէն յետոյ, կրկին այդ խնդիրը Ամերիկայի Դաշնակցութեան Պատգ. ժողովին սեղա-

նին վրայ դրուեցաւ, ու մենք որոշեցինք այս անգամ սխալմամբիկ կերպով ձեռնարկել այդ գործին:

Առաջին փորձը սկսանք «խորաձոր»էն. հոն զըրկեցինք տեղացի ընկեր մը՝ հաստատուելու տեղին վըրայ, օրինական կերպով: Երրորդ տարին է արդէն, որ մեր ընկերը կ'ապրի հոն եւ յաջողած է հաստատել բաւական զօրաւոր մարմին մը, շատ վստահելի ուժերէ: Տեղւոյն վրայ, հանգանակութիւններ ըրած են՝ գնելու համար զէնքեր, ու մենք ալ մեր կողմէն, զանոնք քաջալերելու համար, 100 օսմ. ոսկիի նպաստ մը զըրկեցինք: Մեր ստացած տեղեկութիւններէն կ'երեւի, որ այդ զէնքերը կազմակերպութեան տրամադրութեան տակ են եւ ապահով տեղեր պահուած: Տեղեկութիւնները, որ հաղորդուած են մեզի, ցոյց կու տան որ հոն շատ զիւրութիւններ կան զէնք գնելու, լազերու միջոցով: Մենք կը կարծենք որ դժուար չպիտի ըլլայ:

Քղիի մեր ընկերները յարաբերութեան մէջ են Տրապիզոնի, Կարինի եւ Երզնկայի հետ, եւ կապեր հաստատուելու վրայ են շրջականերու հետ՝ մինչեւ Բաւլու եւ Չարսանձազ: Այնտեղի մեր գործիչ ընկերը կը պատրաստուի այս ամառ այցելելու մինչեւ Տերսիմ, եթէ միայն մեր կողմէ անհրաժեշտ ծախքերը հոգացուին: Եթէ տարեկան որոշ գումար մը յատկացուի, Խորաձորի այդ մարմինի միջոցով պիտի կրնանք կազմակերպել հետզհետէ բոլոր շրջակայ գաւառները, բացառութեամբ, թերեւս, Կարին քաղաքին:

Երկրորդ փորձ մը սկսած ենք Սեբաստիա, բայց տակաւին սկզբնական քայլերուն մէջ ենք. կազմակերպող մը փնտռելու վրայ ենք ներսը գտնուող ուժերուն մէջ: Մտածեցինք այդպիսի մէկու մը փոքրիկ գումար մը տալ, փերեզակի կամ ուրիշ կարգի գործի մը ձեռնարկելու, որպէսզի զիւրութիւն ունենայ շրջելու եւ կապեր հաստատուելու Սամսոնի հետ, ինչ որ առաջին պայմանն է՝ ապահովելու համար այնտեղի կազմակերպութեան գոյութիւնը:

Վերջերս յարաբերութիւն հաստատած ենք Սալնոյ-Չորի մէկ ընկերով հետ. եթէ կանոնաւորուին, կը յուսանք որ հնարաւոր կ'ըլլայ նպաստի նոր գործ մը կազմակերպել Բարձրաւանդակի կարօտեալներուն համար:

Բանտարկեալները.— Հակառակ Ամերիկայի հեռաւորութեան, բայց քաղաքական կապերու շնորհիւ, կրցած ենք մեր բաժինը բերել բանտարկեալներու օգնութեան գործին: Օգնած ենք Ոսկեհանքի բանտարկեալներուն մերթ ընդ մերթ. վերջերս Վարդգէսի եւ ընկերներուն օգնութիւնը ստանձնեցինք, որովհետեւ զիւրութիւններ ունինք:

Ամերիկեան փրոփակամտը.— Տարակոյս չկայ որ Միացեալ Նահանգները կարեւոր տեղ մը գրաւելու է մեր գործունէութեան մէջ, սակայն ակնկալուածին

չափ եղած չէ. նախ՝ անդլիապէտ ընկերներու սակաւութիւնը. յետոյ՝ որ զլիաւորն է՝ ազատ գործիչներ չունենալնիս է:

Որեւէ երկրէ աւելի, հոս զիւրութիւններ կան մօտենալու կառավարական բարձր շրջանակներու, նոյնիսկ նախագահին, բայց չենք կրցած օգտուիլ, վերը յայտնուած պատճառներով: Մեր Բիւրոն կամ փրոփականտի մարմինը, փոխանակ մեզ հետաքրքրելու այս տեսակ գործերու եւ ուղղակի իր մէկ անդամով հոս գործի սկսելու, իր մէկ նամակով մեզ կը թելադրէ ընկերվարական սկզբունքներու ետեւէ ըլլալ:

Բայց առանց յուսահատելու ցոյց տրուած պաղ վերաբերմունքէն ու արհամարհանքէն՝ զէպի մեր պաշտօնական մարմինները, ստիպուած եղած ենք ոչ-կուսակցական[ներո՞ւ] հարցեր թելադրել: Այդ անուղղակի թելադրութիւններուն շնորհիւ յաջողուած է երկրորդ յիշատակագիր մը պատրաստել տալ՝ նախագահ Ռուզվելթին ներկայացնելու, ստորագրուած կարեւոր ամերիկացիներէ. խնդրագիր՝ որ երկու ամերիկացի պատուիրակներու ձեռքով յանձնուեցաւ նախագահին:

Միացեալ Նահանգներու հասարակութեան մէջ կան խորունկ համակրանքներ, եւ մենք վստահ ենք որ նոյնիսկ զրամական օժանդակութիւն պիտի գտնենք, եթէ ազատ ու կարող գործիչներ ունենանք: Պէտք չէ մտքէ հանել, որ ամերիկեան հասարակութիւնը շատ աւելի ուսմակալար ուղի ունի, քան Փրանսականը: Չունի դասակարգային այն մեծ բաժանումները որ կը նրկատուին Անդլոյ մէջ. հետեւապէս քիչ ժամանակի մէջ կարելի է հզօր կապեր հաստատել հոս, մեր փրօփականտի տեսակէտով:

Ուղեիկընի (Շիքակոյի մօտ քաղաք մը) մէջ ընկերութիւն մը կազմակերպուեցաւ, որ բաւական նշանաւոր անդամներ ունի այսօր, մեր մէկ ընկերով աշխատութեամբ (որ, իբրեւ կազմակերպիչ ուժ, ան ալ քաղաքական նշանակութիւն ունեցող հարցի մը համար, շատ երրորդական ուժ մըն էր):

Ամուր հիմք ունեցող միւս փաստն ալ այն է՝ որ շնորհիւ ամերիկեան միսիոնարութեան, Տաճկահայաստանի մէջ, ամերիկեան շահերը, որ նոյնպէս հոն կապուած են ուղղակի հայ ժողովուրդին հետ, մեծ ճիգի չի կարօտի որ քաջենք, մեզի մօտեցնենք՝ Միացեալ Նահանգներու համակրութիւնը շահելով կամ [մեր ժողովուրդի] պաշտպանութեան գործը ապահովելով:

Ամփոփելով մեր խօսքերը, ժողովին ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք հետեւեալ գլխաւոր կէտերուն վրայ.

1) Հայ գաղութը կը ստուարանայ եւ կարեւոր դեր մը կը ստանձնէ հոս՝ տարուէ տարի, հետեւաբար աշ-

խատելու է որ այդ առողջ, կենսունակ զիւղացի տարրը ո՛չ միայն շտուլուի բնիկին հետ, ինչ որ անխուսափելի է երկու սերունդ ետքը, այլեւ չկորուսի հայրենիքին համար:

2) Այդ գաղութը կրնայ օգնել մեզի երեք տեսակէտէ,

ա) Կազմակերպող եւ զինուորական ուժեր հայթայթել Երկրին, բ) զրամական կանոնաւոր նպաստ տալ Երկրի գործին, եւ գ) ամերիկեան հանրապետութեան մէջ հայանպաստ փրօփականտը արդիւնաւոր ընել, աւելի քան որեւէ արտասահմանեան հայ գաղութի մէջ:

Այդ երեք նպատակներուն հասնելու համար, պէտք է անհրաժեշտաբար.

1) Կարող գործիչներ զրկել Ամերիկա, ո՛չ միայն կազմակերպելու, այլեւ ժողովուրդի մշակութային գործերով զբաղելու:

2) Ամերիկեան եւ Արտասահմանի գաղութները Արեւմտեան Բիւրոյի հետ, միացնել իրարու՝ արեւմտեան շրջանի մը մէջ, որ այդ մարմինները գործունէութեան ընդհանուր ծրագիր մը ունենան, փոխադարձ պարտականութիւններով եւ իրաւունքներով կապուած: Դաշնակցական փրօփականտին, դաշնակցական մամուլին եւ հայանպաստ փրօփականտին համակարգուած եւ իրար շփոտող ուղղութիւն մը տալու համար, վերը ըսուածին (Արեւմտեան Մարմիններու ընդհանուր գործունէութեան ծրագիր մը) անհրաժեշտութիւնը աւելի եւս ստիպողական է այսուհետեւ:

Եւ առկէ զատ, այդպիսի լայն շրջանի մը կազմը-ւիլը կրնայ — մեր կարծիքով — նպաստել նաեւ Արեւմտեան շրջանի կից երկիրներու, Լեռնավայրի եւ ամբողջ արեւմտեան Փոքր Ասիոյ, կազմակերպական գործերու հիմնաւոր տնօրինութեան:

«Հայրենիք»ի խմբագրի անհրաժեշտ պահանջ ունինք, որը ըլլայ ծանօթ միջավայրին ու հայ ժողովուրդին մասնաւորապէս, եւ կը խնդրենք որ անմիջական տնօրինութիւն մը ընէ Ընդհանուր ժողովը, քանի որ պրն. Ա. Վոսմեան իր հրատարականը տուած է այս պահուս մեկնած է արդէն:

Հ. Յ. Դ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆ

2.— ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ Հ. Յ. Դ. ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄ-ԲԱՆԱՁԵԻՆԵՐԸ

18 Յունուար 1907, Պոսքըն

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ամերիկայի կոմիտէներու 1906 Նոյեմբեր 29, 30 եւ Դեկտեմբեր 1 եւ 2ին Պոսքըն գումարուած Պատգամաւորական ժողովի որոշումնե-

րը՝ Ընդհանուր ժողովի օրակարգի նիւթ եղող կարեւոր խնդիրներու մասին:

Թուրքիոյ մէջ

1. Թուրքիկ խումբերու կազմութեան ձեռնարկուի անմիջապէս, եւ պատրաստուի գործելու համար ընդհանուր շարժման ժամանակ միայն: Բացառիկ պարագաներու տակ անոնք նպաստեն զէնքի փոխադրութեան եւ լրատու[ական] գործերու, առանց թշնամին զրկուելու առիթ տալու:

2. Յուցական գործունէութիւնը կապուած ըլլայ Երկրի հետ, եւ անոր արձազանցը ըլլայ:

Կովկասի մէջ

1. Պատգամաւորական ժողովը փափաք կը յայտնէ որ հայ թրքական յարաբերութիւնները Կովկասի մէջ ըլլան ինքնապաշտպանութեան հիման վրայ, ինչ [պէս] որ եղած է ցարդ:

2. Նկատելով որ ուղղակի յարաբերութիւն մը Ռուսաստանի ընդհանուր շարժման հանդէպ (հետ) կարելի է (կրնայ) վտանգաւոր դառնալ, զրկուելով ռուս միապետութիւնը Տաճկահայ Դատին նուիրուած կազմակերպութեան մը զէմ, Պատգամաւորական ժողովը փափաք յայտնեց, որ այդ մասնակցութիւնը ըլլայ սահմանափակ կերպով, տեղական կազմակերպութիւնները մեզի զէմ չզօտեցնելու համար:

3 եւ 4. Այս երկու հարցերու պատասխանները վերի երկու պատասխաններուն նման են:

5. Ամերիկայի 1905ի Պատգամաւորական ժողովի ստանձառարանուած նամակով արդէն պատասխանուած է:

6. Պատգամաւորական ժողովը, նկատելով Կովկասի մէջ ինքնաբերաբար առաջ եկած բանուորական եւ ընկերվարական հարցերը, կը թելադրէ Ընդհանուր ժողովին՝ որ առանձին տեղական ծրագիրներով կառավարուին, իսկ Դաշնակցութեան ընդհանուր ծրագիրը մնայ նոյնութեամբ:

Կազմակերպական խնդիրներ

5. Զինուորական խորհուրդի մը հիմնուած բաւաւոր կը նկատուի ժողովիս կողմէ:

6. Խստորէն քննել զրամական եւ կարգապահական ղեկըմունքները:

7. Համամիտ ենք Զինապայթուցական դպրոցի մը հիմնարկութեան:

Միութեան եւ համերաշխութեան հարց

1. Ամերիկայի Պատգամաւորական ժողովը նկատի ունեցաւ որ Դաշնակցութիւնը չի կրնար զբաղուիլ

ընկերվարական հարցով, քանի որ հայ ժողովուրդի զոյութիւնն իսկ վտանգի տակ է այս պահուս:

2. Ամերիկայի Պատգամաւորական ժողովը կը փափաքի, որ Դաշնակցութիւնը համերաշխ ըլլայ յեղափոխական կազմակերպութեանց հետ ընդհանրապէս, իսկ հայ յեղափոխական կազմակերպութեանց հետ մասնաւորապէս:

3. Ամերիկայի Պատգամաւորական ժողովը, նըկատելով վերջերս երեւան եկած անտեղութիւնները տարբեր կուսակցութեանց միջեւ եւ որոնք անպատուարեր ըլլալէ զատ վնասած են կազմակերպութեան շահերուն, համաձայն է միջ-կուսակցական ատեաններու կազմուելուն:

Հրատարակութիւն եւ փրփակամտ

1. «Իրօշակ»ը իր տեղը մնայ:

2. Նկատելով որ Ամերիկայի մէջ «Արմենիա» մը կը հրատարակուի, Պատգամաւորական ժողովը աւելի յարմար կը դատէ եղածը համերաշխօրէն զարգացնել, իսկ պայով «Փրօ Արմենիա»ին, անոր պէտքը անհրաժեշտ է: Գերմանիոյ մէջ, եթէ հնարաւոր է եւ պիտոճէն կը ներէ, պերմաներէն թերթ մը հրատարակուի անպատճառ, որովհետեւ այնտեղի հասարակաց կարծիքին աւելի պէտքն ունինք:

(Կնիք Ամերիկայի Կ. Կ.ի)

3. ՆԱՄԱԿ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ

19 Մարտ 1907, Պոսքըն

Հ. Յ. Դ. Չորրորդ Ընդհանուր Ժողովին

Սիրելի՛ ընկերներ,

Ձեր մասնաւոր ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք հետեւեալ երկու կարեւոր խնդիրներու շուրջը, որոնք Ամերիկայի շրջանին համար խիստ կենսական եւ անհրաժեշտ են, եւ կը խորհինք որ անուշադիր պիտի չթողուին ժողովիդ կողմէ:

Առաջինը գործիչի հարցն է: Այս մասին արդէն անցեալին մէջ ալ շատ եւ շատ անգամներ գրուած է Արեւմտեան Բիւրոյին, բայց պէտք եղած գոհացումը ստացած չենք: Թէեւ վերջերս մէկ-երկու գործիչներ եկան Ամերիկա, բայց, կը ցաւինք ըսելու, որ առանց երկար ատեն մնալու վերադարձան: Ժողովը նկատի առնելու է սա իրողութիւնը որ հայ վաղթականութիւնը՝ Ամերիկայի մէջ՝ օր ըստ օրէ աճելու վրայ է, եւ այսօր զգալի կերպով մեծ յառաջդիմութիւն մը ցոյց կու տայ նիւթապէս, բարոյապէս եւ մտաւորապէս: Եթէ կ'ուզէք որ Դաշնակցութիւնը աւելի ընդար-

ձակուի եւ լայն ծաւալ ստանայ Ամերիկայի մէջ, Ֆիլիքապէս, բարոյապէս, նիւթապէս եւ մտաւորապէս, եթէ կ'ուզէք որ ամերիկահայը զօրանայ, չկորսուի եւ շայլասերի յեղափոխական տեսակէտով, պէտք է որ լուրջ ուշադրութիւն տաք Ամերիկայի Շրջանին, զըրկելով մտաւորապէս կարող գործիչներ, որոնք, չըջելով ամերիկահայ վաղութիւնը, փրփակամտ ընեն յեղափոխական պաշտօնը մասնաւորապէս եւ օտարացման շարիքները ընդհանրապէս:

Երկրորդը կամաւորներու հարցն է, որ ամենակարեւորը եւ ամենակենսականն է Ամերիկայի դաշնակցական ընկերներուն համար: Այս ալ բաւական հին հարց մըն է Ամերիկայի համար: Վերջին տարիներու ընթացքին մէջ Կեդր. կոմիտէն ստացած է բազմաթիւ նամակներ ընկերներէ, որոնք՝ իրրեւ կամաւորներ՝ տրամադրելի կ'ընեն ինքզինքնին Սուրբ Գործին համար Երկրին մէջ: Արդէն կամաւորներու ցանկ մը ունինք ճիշդ հիմա, որոնք անձկանօք կը սպասեն որ որեւէ կերպով գոհացում տրուի իրենց, եւ երթալով անոնց թիւը կ'աճի: Ուրախ ենք ըսելու, որ ոչ թէ միայն դաշնակցական ընկերներ կը դիմեն մեզի, այլ վերջերս շատ մը չէզոքներ ալ սկսած են դիմել, փափաք յայտնելով զինուորագրուել իրրեւ կամաւորներ Հ. Յ. Դ. դրօշին տակ՝ Սուրբ Գործին համար: Շատ մը կամաւորներու փափաքին անմիջական գոհացում չտրուելը յուսախարութիւն եւ յուսահատութիւն առաջ բերած է: Ժողովը, եթէ կ'ուզէ որ դաշնակցական շարքերը աւելի ամրանան եւ սերտանան, եթէ կ'ուզէք որ դաշնակցական ընկերները աւելի եռանդուն կերպով մը եւ ողեւորութեամբ մը փարին Սուրբ Գործին, անհրաժեշտ է որ միջոցներ ստեղծէ կամաւորներու հարցին վերջնական եւ որոշ լուծում մը տալու համար: Ամերիկայի դաշնակցականները, բաղկացած ըլլալով մեծ մասամբ երիտասարդներէ, բնականաբար աւելի պիտի նախընտրեն Գործին վայրը մեռնիլ, քան թէ Ամերիկայի օտար հողին վրայ փճանալ: Յուսով ենք որ մեր այս երկու խնդիրները, մասնաւորապէս վերջինը, յարմարաւոյն կերպով մը պիտի կարգադրուին Ձեր կողմէ:

Ամերիկայի դաշնակցականները մասնաւորապէս եւ հայ հասարակութիւնը ընդհանրապէս, իրենց ամբողջ յոյսը եւ հաւատքը Ձեր վրայ դրած են, ակնդէտ սպասելով ժողովին յաջող վերջնաւուն:

Մենք լիայնա ենք որ Ընդհանուր Ժողովը ընկերներու եւ հայ հասարակութեան իր վրայ դրած յոյսը եւ հաւատքը ի դերեւ պիտի չհանէ:

Ընկերական բարեւաններով՝
Հ. Յ. Դ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷ

(Կնիք)

4. ՆԱՄԱԿ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Արեւմտեան Բիւրոյին

Սիրելի՛ ընկերներ,

Շարաթներ առաջ Քղիէն (Պորաձոր) ստացած ենք նամակ մը, որով 200 ոսկիի գումար մը կը խնդրեն մեզմէ, շեշտելով անոր անհրաժեշտ պէտքը: Նամակը, որ վաւերացուած է Կարնոյ կոմիտէէն, ներփակ կը զրկենք, խնդրելով որ հաստատէք անոր վաւերական ըլլալը եւ խորհուրդ տաք մեզի թէ ի՞նչ միջոցով կարելի է գոհացում տալ այդ պահանջին:

Ամերիկայի համար գործիչի պէտքը երթալով ըզգալի կ'ըլլայ: Նկատի ունենալով այս կէտը, կը խընդրենք որ մեզի զրկէք թեկնածուներու ցանկ մը, որմէ կարենանք ընտրել մէկը: Այդ ցանկի պատրաստութեան մէջ անշուշտ նկատի կ'ունենաք տեղական պահանջները եւ ցանկին հետ կը զրկէք ծանօթութիւն մը՝ անոնց պարագաներուն մասին:

Պատգամաւորական ժողովի ատենագրութիւնը անցեալ շաբթու փոստին յանձնեցինք: Ինչպէս պիտի տեսնէք, ատենագրութեան հետեւեալ մասերը պէտք է անցնին Ընդհանուր Պատգամաւորական ժողովի օրակարգին մէջ.—

- 1.— Կովկասեան նախագիծ.
- 2.— Ինքնապաշտպանութեան նախագիծ.
- 3.— Երկրի ներկայացուցիչները արտասահմանի մէջ.
- 4.— «Իրօշակ»:

Այս հարցերուն մէջ հինգերորդ տեղը կը զբաւէ պայթուցիկ միւթեր պատրաստելու համար առկէ ա-

ռաջ եղած դիմումները, որոնք պէտք է յանձնել Ընդհանուր Պատգամաւորական ժողովի ուշադրութեան: Մենք անհրաժեշտ կը նկատենք գործնական հողի վերայ դնել զինուորական երիտասարդութիւն մը պատրաստելու խնդիրը:

Այսօր ստացանք ձեր Դեկտեմբեր 26 թուակիր պաշտօնագիրը եւ 10 օրինակ «Հայկական ազատամարտ»: Սրտանց ուրախ ենք զուիցերական ժողովուրդի առնելիք հայանպատ քայլին համար. իր ժամանակին տալիք ձեր լուրին հետ՝ չէք մոռնար անշուշտ զրկել նաեւ թելագրութիւններ:

Ընկերական ջերմ բարեւաններով՝
Հ. Յ. Դ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷ

(Կնիք)

Պատուարժան
Վարչութիւն Դաշնակցական կուսակցութեան

18 Հոկտեմբեր 1905, Պոսքըն

Մեր ունեցած պարտքին գումարը կը հասնի երկու հարիւր լիրայի, որուն փոխարէն ամբողջ զոյգերնիս գրաւ դրուած է:

Սոյն դրամը օր առաջ հասցնելու էք Բարձր Բերդի վարչութեան միջոցաւ՝ մեզի:

(Կնիք խորաձորի կոմիտէի)

Պորաձորի կոմիտէին սոյն կնիքը կը հաստատենք, ինչպէս նաեւ նշանակուած պարտքին գումարը:

(Կնիք ԿԱՐՆՈՅ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻ)

VI.— ՅՈՒՑԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ

Հ. Յ. Դաշնակցութեան 4րդ Ընդհանուր ժողովի բարձրագույն մէջ, միւս բոլոր մարմիններու, շրջաններու եւ ենթաշրջաններու տեղեկագիրներն ու յարակից վաւերագրերը, հաւաքաբար, հազիւ թէ աւելի մեծ ծաւալ ունենան, քան Յուդայական Մարմինն եւ անոր գործունէութեան քննութեան վերաբերեալ գրութիւնները՝ առանձին: Ծանօթ է որ 4րդ Ընդհանուր ժողովը մանրամասնօրէն գրադեցաւ Յուդայական Մարմինի ընթացքին ու գործունէութեան եւ յատկապէս Վիշապի ձեռնարկի («Նըլտըգի ռուսեր») ձախողութեան պարագաներու քննութեամբ, ոչ այնքան թէքնիք մանրամասնութեանց տեսակետէն թերեւս՝ որքան դաշնակցական-բարոյական մտնցումներու եւ կեցուածքներու գնահատումով, հարցը փաստօրէն վերածելով դատական խնդրի (տեսնել Նիւթեր Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ, Գ. հատար, Արձանագրութիւններ Ընդհանուր ժողովի, էջ 81-291, եւ Որոշումներ՝ էջ 296-97 եւ 310-311):

Ուստի, իրրեւ դատական հիմնական հարց, Յուդայական գործն ու անոր գնահատումը Ընդհանուր ժողովին կողմէ, իրենց բոլոր մանրամասնութիւններով եւ կցուած փաստագրերով, պիտի տրուին առանձին՝ շրջաններու եւ մարմիններու տեղեկագիրներու շարքի աւարտէն ետք (թերեւս Նիւթերու յաջորդ՝ Ե. հատարով):

Տեղեկագիրներու ներկայ շարքին մէջ տրամաբանօրէն իր տեղը կը գտնէ սակայն Յուդայական Մարմին տեղեկագիրը՝ ներկայացուած 4րդ Ընդհանուր ժողովին: Ան գրուած է սեւ մելանով, բաւական սեղմ ու մանրատառ, նամակի 23x29,5 սմ. (նորմալ) չափի 29 թուղթերու վրայ, 2 երես (29րդ թերթը, էջ 57, կը կազմէ տեղեկագրի վերջին կէտ էջը): Գրեթէ ապահով կարելի է ըսել, որ տեղեկագիրը կը պատկանի Սաֆոյի (Մարտիրոս Մարգարեան, Կարմրաթշիկ) գրչին: Ստորագրած են Սաֆօ, Թորգոմ եւ Քրիս: Հետաքրքրական է նկատել, որ ժողովին ներկայ Յուդայական միւս անդամը, Ռուբինան, ստորագրած չէ (արդեօ՞ք ուշ հասած ըլլալուն պատճառաւ, թէ հիմնական անհամաձայնութիւններու իրրեւ հետեւանք. անհամաձայնութիւններ յատկապէս Սաֆոյի հետ, որոնք երեսն կու գան, բացայայտ կերպով, 4րդ Ընդհանուր ժողովի արձանագրութիւններուն մէջ):

Կու տանք 23րդ թերթի բ. էջի (էջ 47) տպագրական թիւնը, նախ՝ իրրեւ նմոյշ Սաֆոյի ձեռագրէն, ապա նաեւ՝ վերաբարձրութեան մը փորձով նոյն էջին վրայ գծուած սխեման ազաւազելու վտանգին մէջ չիյնալու մտահոգութեամբ:

Տեղեկագրէն ետք կու տանք նաեւ Յուդայական Պատասխանատու Մարմինի կառոյցը, իրաւասութիւնները, անդամներու եւ օժանդակ մարմիններու թէ անհատներու փոխ-յարաբերութիւնները եւ գործելու եղանակը նշող կանոնագրութիւնը («Փորձական կանոնագիր»)՝ մշակուած Յուդայական Պատ. Մարմինն կողմէ, Աթէնք (Փիլիպոս), 1904 Յուլիս-Օգոստոսին: Նամակի երեքուկէտ նորմալ էջեր գրաւող այդ գրութիւնը Քրիստափորի ձեռագրով է, եւ ստորագրուած իր կողմէ (էլլէն): Բաժնի աւարտին՝ կու տանք վերջին կէտ էջի տպագրական պատճէնը:

Դաշնակցութեան նախընթաց Ընդհ. ժողովը, Պարտուած մի «փայլուն» ցոյց առաջ բերելու նպատակով, ընտրեց Պատասխանատու Մարմին, կազմուած էլլէնից, Թորգոմից, Աշոտից, Յ. Դաւթեանից եւ Սաֆոյից(1): Սա էր Մարմնի սկզբնական կազմը, որը իւր գործունէութեան ընթացքում ենթարկուեց մի շարք փոփոխութիւնների: Ընկերներից մէկը, Յոնան Դաւթեան, երբ դեռ 904 թուի Մայիսի թէ Յունիսի վերջերին, Աթէնքում հաւաքուած, նախապատրաստական գործերով էինք զբաղուած, ստիպուած էր հրաժարուելու Մարմնի կազմից: Նա համաձայնութիւն յայտնեց ներս մտնելու իւր կնոջ հետ (որը, ի դէպ է սակ, Թորգոմով հիւանդ էր եւ այդ իսկ պատճառով դժուարացնում էր Յոնանի դրութիւնը), այնտեղ ներսը կոնսպիրատու(2) ընկերան պահելու, բայց քանի որ արդէն Մարմինն նոյն նպատակով հրաւիրած էր երեք կանայք, ուստի ստիպուած էր նա (Յոնանը) հրաժարուել եւ վերադառնալ ժրնեւ: Յետագայ փոփոխութիւնների մասին՝ Մարմնի կազմի մէջ՝ կը խօսուի իրաւորը:

Որպէսզի Յուդայական Մարմնի գործելակերպը միանգամայն հասկանալի լինի, հարկաւոր է այստեղ յիշել, թէ՛ ա) ի՞նչ ցոյց էր այն, որ Մարմինն որոշեց կատարել, ք) ինչպիսի՞ պատկերացում ունէր նա Պարտուած մանների մասին՝ մի այդպիսի գործի ձեռնարկելը որոշելիս, գ) ո՞րչափով նրա այդ նախնական պատկերացումը իրականութեան մէջ արդարացաւ կամ, ընդհակառակը, հերքուեց(3): Ահա այդ կէտերի լուսարանութիւնն է որ պիտի նպաստէ յետագայ դէպքերի ճշգրիտ պատկերը(4) հասկանալու:

Աթէնքում գումարուած ժողովը, որին ներկայ էին՝ էլլէն, Յ. Դաւթեան, Աշոտ եւ Սաֆօ (եւ օժանդակ ընկերներից՝ Տ. Միշէլ, Օր. Էմիլ եւ դրսի ընկեր Սարգիսը), սուեց հետեւեալ որոշումը Յուդայականի ձեռնարկելիք գործի վերաբերմամբ, որ այստեղ առաջ ենք բերում քաղուածօրէն, էլլէնի ձեռքով արձանագրուած.—

«Յուդայական Մարմինն, ժողովի ցրուելու օրից ըսկըսած (Ընդհ. ժողովի մասին է) ջանալով պարզել այն տարրեր ձեռնարկները, որոնք կարող են ներկայ հանգամանքներում իրագործուել Վիշապում, պարտաւոր էր, համաձայն ժողովի ցանկութեան, ընտրել այդ ձեռնարկներից «ամենամեծը», «ամենափայլունը» որ սակ է՝ ամենաուժեղը իր գործելիք տպաւորութիւններով եւ հաւանական հետեւանքներով: Զինուած այդ տեսակետով, Մարմինն, բոլոր հնարաւոր ձեռնարկներից, կանգ առաւ Նոյնի գործի (Սուլթան Համիդը տապալելու) վրայ: Նախ, ամփոփ կերպով, այն շարժառիթները՝ որոնցից բխում է այդ վճիռը:

1) Իրրեւ ձեռնարկ՝ դա ամէնուրեք, բոլորի կողմից համարուած է անկարելի, եւ Դաշնակցութիւնը, յազմելով այդ անկարելիութեանը, համոզուած ենք,

պիտի զարմացնէ ամբողջ աշխարհ եւ յարգանք ու ակնածութիւն ներշնչելով դէպի Հայ Դատը՝ մեծապէս պիտի նպաստէ տարաբարտ Հայկական Դատի զարգացմանը:

7) Եւրոպական միջամտութեան տեսակէտից, Սուլթանի գործը համեմատաբար նախադասելի է ուրիշ ձեռնարկներից: Եւ իրաւ, բացի այն բոլոր հետեւանքներից, որ կարող է ունենալ այդ գործը՝ ոչ պակաս, քան որեւէ ուրիշ ձեռնարկ՝ իբր թուրքերի արտում, Եւրոպային մօտիկ եւ նրա շահերի հետ կապուած մի վայրում, Սուլթանի գործը, հարուածելով ուղղակի պետութեան գլխին, անհրաժեշտաբար տակն եւ վրայ պիտի անէ Նոյնի ձեռքով ստեղծուած եւ ներկայումս պահպանուող քաղաքական յարաբերութիւնները, մի կողմից Թիւրքիայի եւ միւս կողմից՝ եւրոպական իւրաքանչիւր պետութեան միջեւ: Հետեւաբար, այն օրը, երբ չլինի այդ յարաբերութիւնները ղեկավարող ձեռքը, իւրաքանչիւր պետութիւն՝ առանձնապէս շահագրգռուած ապագայ յարաբերութիւններով, անկարող կը լինի այս կամ այն կերպ շխտունուելով՝ անմասնակից մնալ նոր հաստատուելիք կարգերում:

8) Համոզուած ենք, որ ներկայ Նոյնի օրով ոչ միայն որեւէ փոփոխութիւն չի կարող տեղի ունենալ Երկրի պայմաններում, այլեւ՝ որ այդ պայմանները աւելի եւս պիտի ծանրանան: Այն ինչ՝ Սուլթանից յետոյ, նոր կառավարութիւնը՝ հանդիսանալով ներկայացուցիչ արդի դրութեան հակառակ կուսակցութեան, ինչպէս եղել է միշտ Թիւրքիայում, պիտի ընթանայ փոքրիշատէ ազատամիտ ուղղութեամբ:

Եւ վերջապէս

9) Այդպիսի մի խոշոր Գործ, որ համարձակութեան եւ անձնութեան հետ՝ պահանջում է նաեւ տակտ ու ընդունակութիւններ, կարծում ենք, կարող է այնքան ակնածութիւն ներշնչել տիրող տաճկական բիւրոկրատիային եւ ինտելիգենցիային, որ նրանք՝ բացարձակապէս ոյժ տեսնելով հայի մէջ, յարգանքով [պիտի] վերաբերուեն դէպի հայը եւ չչարունակեն ապագայում արհամարհել նրա գոյութիւնը Երկրում, հաշուի չառնել նրա նուազագոյն պահանջները:

Այսպէս է խօսում Աթէնքի որոշումը, արձանագրուած, ինչպէս ասացինք, էլլէնի ձեռքով:

Այսքանս, կարծում ենք, բաւական է, ծանօթանալու համար թէ ինչպիսի՞ ձեռնարկ էր Յուդայականը որոշել Պարտուած կատարել եւ թէ զիստաւարապէս ինչպիսի՞ հիմունքների վրայ էր յենուած նրա այդ որոշումը:

Այսպէսով, ուրեմն, առաջին անգամն էր, որ Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը մի այսպիսի ձեռնարկի առաջ էր կանգնած՝ արժանապատեանութեան առաջ: Առաջին անգամն էր, որ թաղաւորապետութիւնը դրուեց եւ ընդունուեց իրրեւ յեղափոխական կուռի կտրուկ ձեւ:

Նախանցեալ Ընդհ. Ժողովի առաջ անհատներէ կողմից, ճիշդ է, դրուած է եղել նոյն հարցը, բայց միահամուռ մերժուել, իրբեւ ընդհանուր կոտորած առաջ բերող միջոց:

Բացի կոտորածի վախից, միշտ եղել են արգելք այդ ձեռնարկին՝ անհնարինի չափ դժուարութիւնները, Սուլթանի անմատչելիութիւնը, Պոլսի խիստ պայմանները, որոնք գնալով աւելի եւ աւելի խտտացել, դժուարացել, դժոխային են դարձել:

Բանկ Օտտոմանի փայլուն ցոյցից վերջը, ոչ մի Հայ, լինի դա տաճկահայտակ թէ օտար, չէ կարող ազատ մուտք ունենալ Խալիֆայի քաղաքը: Եթէ օտարահայտակ Հայը, յենուելով իւր անցադրի վրայ, կարող է պնդել եւ ներս մտնել, այդպիսին, միեւնոյնն է, այլեւս անպէտք է դառնում յեղափոխական գործի համար իրբեւ Հայ՝ այն պատճառաւ, որ անմիջապէս ընկնում է նա զաղտնի եւ յայտնի լրտեսների անծայր օղակը: Նրա իւրաքանչիւր քայլը, շարժումը այլեւս անյայտ չէ ոստիկանութեան համար: Եւ այդպիսով ամբողջ Հայութիւնը՝ ծայրէ ծայր՝ գտնուած էր եւ այսօր էլ գտնուած է իրա տեսակի մէջ եզակի ոստիկանական հսկողութեան տակ: Իսկ զաղտնի ոստիկանների (խաֆիաների) թիւը ուղղակի առասպելական չափերի են հասցնում զանազան աղբիւրներ՝ 30-40 հազարների:

Իսկ ինքը Սուլթանը «երկաթէ վանդակի մէջ»՝ իւրաքանչիւր ուրբաթ իջնում է պալատից 100 քայլի վերայ գտնուող պալատական համախիտ մզկիթը, շրջապատուած հազարաւոր սուլիաների կենդանի շարքերով: Տարին երեք անգամ միայն նա ընդլայնում է սուլիաներից կազմուած այդ վանդակը՝ մինչեւ «Տոլմա-Բաղչա»յի պալատը, — 2 անգամ այնտեղ Բայրամի առթիւ շնորհաւորութիւններ ընդունելու եւ մի անգամ դէպի Թոփ(?) Կափու իջնելու Խրիստի(?) Եէրիֆի տօնին — ծովով, մարտանաւերի հովանու տակ, կրկնապատկելով, տասնապատկելով սուլիաների շարքերը: Բացի այդ՝ նաեւ փոխելով գիծը պալատից մինչեւ Տոլմա-Բաղչայ, ինչպէս մեր ժամանակը, երբ նա կանգնեցնելով զօրքը սովորական միակ գծի վրայ, ինքը զաղտնի իր պալատի պարտէզից անցաւ «Արազանի» կամուրջով, Պէշիկ Թաշի (?) փողոցի վերայ ձգուած դէպի վերջինը, այն է՝ «Արազանի» պալատը, եւ այն տեղից արդէն ծովով — Տոլմա-Բաղչէի պալատը՝ մարտանաւերի հովանու տակ:

Եւ այդպիսի պայմաններում սակայն հարկաւոր էր մեզ նրան հասնել: Ծանր էր մեր առաջ դրուած խնդիրը. այդ կ'առէ ամէն մի գործին նոյնիսկ անտեղեակ մարդ, իւր լսածի, ընթերցածի վերայ հիմնուած, թէկուզ լուկ Ս. Համիտ բառի սպաւորութիւնից: Եւ այդ ծանր խնդիրը լուծելու մեծ պատիւն եւ պարտականութիւնը(5) Յուլիան Մարմինը ընդունել էր իր վերայ, որին նա, ինչպէս յայտնի է արդէն, դժբախտաբար չարժանացաւ:

Այստեղ աւելորդ չէ թերեւս յետադարձ հայեացք ձգել անցեալ Ընդհ. Ժողովի՝ վերին աստիճան բնորոշ ու խրատական տեսարանի վերայ, որ ներկայացրին Պատ. Մարմինների ընտրութիւնները:

Մինչդեռ Բիւրոյի ընտրութիւնը աղմկալի, կրքոտ ընտրութիւն էր, երեք օր տեւող. երեք անգամ քուէարկութեան դրուած, չանցած, նորից դրուած, կրկին եւ կրկին, մինչդեռ այդ ընտրութիւններին նախընթաց էին ճառեր, թեկնածուների առաւելութիւնները կամ պակասութիւնները շեշտող, որ քուէներ էին հաւաքում յօգուտ այս կամ այն թեկնածուի, — անդին, երբ հասաւ Երկրի Պատ. Մարմինների ընտրութեան տխուր հերթը, երբ հարկաւոր էին մարդիկ դէպի Մասուն կամ Վան [զնացող], — ուղղակի խղճալի, արտասուելու չափ խղճալի էր Ժողովի դրութիւնը. — Ո՛չ ճառ, ո՛չ վէճ, որի գլուխն էր ցաւում, որի ատամը, մէկը իրան թոյլ էր զգում, երկրորդը՝ ընտանիքով ծանրաբեռնուած, երրորդը պէտք էր նկատում արեւելքի համար, չորրորդը՝ արեւմուտքի: Երեք մարդու փոխարէն, որ պէտք էր Երկրի Պատ. Մարմինն, մէկ թեկնածու չէր ճարուում. ուր 5 հոգի էր պէտք, 3ն էր պակասում... Այդպիսի պայմաններում՝ ի հարկէ կանոնաւոր ընտրութիւնների մասին խօսք անգամ լինել չէր կարող: Ընդունուած էր շնորհակալութեամբ՝ համարեա իւրաքանչիւրի առաջարկ, երբ ոեւէ մէկը զնում էր իրան՝ Ժողովի արամադրութեանը տակ: Եթէ խօսք լինում էր թեկնածուի մասին, այդ՝ ըստ մեծի մասամբ, ոչ թէ թեկնածուն քննադատելու, այլ նրան խնայելու մըտքով [էր]:

Համեմատաբար յաջող պայմանների մէջ էին [Յուլիան Մարմին ընտրութիւնները] (6): Ետևում գրտնուցին հինգ կամաւորներ, ստանձնելու Յուլիանի դժուարին գործը: Այդ յաջողութեանը մեծապէս նպաստում էր ի հարկէ Քրիստափորի ներկայութիւնը այդ Մարմին մէջ, որի ձգողական ոյժը եւ անուան հմայքը յայտնի է ամէնքին:

Ահա այդ կերպ «ընտրուած» Յուլիան Մարմինը 1904ի առաջին կէսից ձեռնամուխ եղաւ ցուցական գործին: Բաւական չէին առանց այն էլ դժուարին պայմանները, որոնք մինչեւ Յուլիանի գործի ձեռնարկելը Պոլսի իրականութիւնն էին կազմում, երեք տարբեր դիպուածներ՝ յ'ընթացս մեր ձեռնարկի, եկան լըրացնելու խստութիւնների չափը եւ ոտքի կանգնեցնելու սուլթանական ոստիկանութեան ամբողջ կազմը: Ահա՛ այդ պատահարները. —

Ա) Որքան էլ որ խնամքով կազմակերպած էինք պայթուցիկ նիւթերը Մայրաքաղաք ներմուծելու դժուարին գործը՝ յոյն մաքսանենդների միջոցաւ(7), այնուամենայնիւ մեր ապրանքները երկու անգամ՝ մաս մաս, բռնուցին Պոլիս դուրս բերելիս: Առաջին անգամը՝ դժոխային մեքենայ, ժամացոյցներ, ելեկտրական գործիքներ, Ֆիշեր (?), կապիւլներ եւն.՝ երկու ահա-

զին կապոց. երկրորդ անգամ, երբ մենք արդէն ներսն էինք, բռնուցին ճուլում 15 ումբեր՝ զամբիւղով: Թուրք մակոյկավարը ձերբակալուեց. իմացուեց դըրանց Վառնայից՝ հայերի կողմից ուղարկուած լինելը:

Բ) Դրսի ընկերները, Պոլսից ստացուող մեր հրահանգներով, Բուլղարիայում ումբերի փորձեր անելիս, ձերբակալուեցին բուլղար կառավարութիւնից՝ Լեւոնը, Մարդիւր եւ երկու ուրիշ ընկերներ: Նրանց մօտից գտնուեցին մեր Պոլսի հասցէները: Տաճիկ կառավարութեան ազնետը(8) տեղեկացաւ բռնուածների հայ լինելուն: Նրանք մեր բարեկամ մակեղոնացիների ձեռքով ազատուեցին բանտից, բայց աքորուեցին Բուլղարիայից: Այս երեք դէպքերը Պոլսի վրայ չէին կարող չազդել — բանտարկութիւններ տասնեակներով, խուզարկութիւններ եւ խուզարկութիւններ օտարահայտակ հայերի վերաբերութեամբ իսկ:

Գ) Ընդհանուր Ժողովը Սոֆիայում, նրա 3 ամիս տեւողութիւնը, փորձերը, եւն.: Վանից նամակով յայտնեցին ընկերների ձեռք բերած ալքանական (?) Թուղթը Ընդհանուր Ժողովի մասին, եւ զին. փորձերի եւ խմբերի մասին նախազգուշացրեցին:

Ահա այդպիսի պայմաններում հարկաւոր էր գլուխ բերել մեր ծրագրած արքայասպանութեան անդրանիկ փորձը:

Եւ նա ինչպէս գիտէք չյաջողուեց: Այդ իսկ պատճառով թուում է մեզ աւելորդ՝ այստեղ կանգ առնել մանրամասնութիւնների վերայ: Զյաջողուած գործի մանրամասները, որքան էլ որ նրանք թերեւս մեծ պատրաստութեան, մեծ հոգսերի եւ մանրախոյզ վերլուծման հետքերը կրեն, որքան էլ որ իւրաքանչիւր օղակը այդ չյաջողուած ապարախտ փորձի ինքն ըստ ինքեան լինի ծանր խնդիր, յաջողութեամբ լուծուած, անհնարին դժուարութիւններով գլուխ բերուած ու անթիւ վտանգների շարքերից անցած, այնուամենայնիւ, քանի որ գործը ամբողջութեամբ իր դրած նպատակից վրիպած է, աւելորդ ենք համարում խօսել այստեղ եւ թուել բոլոր էլեւէջները Սուլթանի դէմ կատարուած մահափորձի, իրբեւ այդպիսին:

Մենք չենք խօսում այդ փորձի մասին իրբեւ ցոյցի, թէ ի՞նչ չափով համապատասխանել կարող էր նա Ընդհանուր Ժողովի որոշած՝ «փայլուն» բառով որակուած ցոյցին: Փայլուն էր այդ մահափորձը իրբեւ ցոյց թէ ոչ, ի շարս դաշնակցական այլ գործերի, այդ թողնում ենք ժողովիդ որոշելն: Անշուշտ մենք էլ ունինք այդ մասին մեր համեստ կարծիքը, բայց այդ մասին վերջը: Առայժմ, խօսելով այդ ցոյցի մասին իրբեւ մահափորձի, ակներեւ է, որ նա չյաջողուեց, քանի որ Սուլթան Համիտը դեռ կենդանի է:

Հայ ցեղի բաղձանքն իրականացնելու մեծ պատիւը՝ դժբախտաբար, մեզ չվիճակուեց: Նա մնում է եւ սպասում իւր երջանիկ կատարողներին, որոնք անշուշտ աւելի ձեռնհաս, աւելի անձնուէր եւ աւելի ըզ-

գուշաւոր կը լինեն եւ կ'իրագործեն ցեղի իղձը, եթէ երբեք Յուլիան Մարմին այդ որոշումը պատահական ջճահաճոյքի արդիւնք չէր, այս կամ այն անհատի կամ խմբի, այլ մի ամբողջ կազմակերպութեան, ամբողջ ցեղի հաւաքական կամքի արտայայտութիւնը՝ լուելեայն մեզ ներշնչած: Եթէ այդ այդպէս է, ի՞նչ կաւկած ուրեմն, որ ցեղը կանգ չի առնի առաջին անյաջող փորձի վերայ, նա իւր խորքերից կը հանէ անհատներ՝ աւելի՛ ձեռնհաս, աւելի՛ կարող եւ վերջ ի վերջոյ կը յաղթանակէ:

Այժմեան մեր տխուր պարտականութիւնն է այստեղ պարզելու, թէ Յուլիան Մարմինը իւր ստանձնած գործի շրջանում սկզբից մինչեւ վերջը կատարել է իւր պարտքը բարեխղճօրէն. արդեօք մահափորձի նպատակին չհասնելու պատճառները ինչո՞ւմն են կայացել: Հարկաւոր է այստեղ քննել, թէ Սուլթանի դէմ կատարուած մահափորձի անյաջողութիւնը արդեօք այն տեսակի անյաջողութիւններից է, որոնցից ազատ չէին նոյնիսկ այնպիսի յեղափոխական տիտաններ, ինչպիսիք եղել են Ժելեւարով, Սօֆիա Պերովըրկայեա, Կիրալլիչ եւ ընկերները, Աղեքսանտրովա կայարանի մօտ՝ 79ի Հոկտեմբերին, Մոսկուայի երկաթուղային գծի վերայ՝ նոյն տարուայ Նոյեմբերին, Չմեռային պալատի մէջ եւն., երեք-չորս անյաջող մահափորձերի ժամանակ՝ միեւնոյն անձի՛ Ալեքսանդր IIի դէմ կատարուած, երբ վերջինս չնայած այդ 4 անյաջող փորձերին, շարունակեց սպրել դեռ մինչեւ Մարտ 1ը 81 թուի:

Իսկ իսպանական Համբողջ թագաւորի անյաջող մահափորձը, իսկ աւելի նոյնիսկ մանրերինը՝ Լորիս Մելիքովի, Ստոլիպինի, Ալիխանովի, Մարտինովի եւ հարիւրաւոր ուրիշ մանր ու խոշոր անյաջողութիւնների երկար շարքերից դուրս է արդեօք Սուլթանի պէս մեծ գազանի մահափորձի անյաջողութիւնը, ինչպէս այդ աշխատում են տարածել մի քանի վիրաւորուած ետեր:

Որքան էլ որ մահի չափ վիրաւորական է մեզ համար այստեղ փաստել եւ պատճառաբանել մահափորձը, այնուամենայնիւ այդ ստորնացուցիչ գործը մենք ստիպուած ենք կատարելու՝ ի նկատի ունենալով մի շարք անուանարկութիւններ եւ ստոր, ուղղակի ըստո՛ր ինսինուացիաներ(9) Յուլիանի հասցէին ուղղուած, որոնք, ծայր տուած մէկ երկու վիրաւորուած ետերից, տարածուել են դաշնակցական լայն խաւերում, աղաւաղել եւ խեղաթիւրել փաստերը, թիւերը, անձնական հաշիւներին յագուրդ տալը միայն նպատակ ունենալով:

Կարսում մեզ հարցնում են դաշնակցական ընկերները. — «Ճի՛շդ է արդեօք այն, որ Սուլթանի դժոխային մեքենայի մէջ միայն 15 Փուլի նիւթ է եղել... Այդպէս են խօսում...» (300ը դարձել է 15): Ալեքսանդրապոլում՝ «Ճի՛շդ է արդեօք, որ կառքը 300

մետրի վերայ է եղել կանգնած, դէ՛հ է հարկէ գժուար է այդչափ տարածութեան վերայ — 300 մետր, 450 քայլ կը նշանակէ — մարդ սպանել... (20-25 քայլը, 450 քայլ է դարձել... «ազնիւ բարեկամները» Զանգե-րու): «Ինչո՞ւ այսպէս չէք արել, ինչո՞ւ այնպէս չէք արել...», — ամէնքը շտապում են իրանց պատմու-թեան ապացոյցները երևան հանել, քննադատի դերի մէջ մտնել, եւ այդպէս ասողների մեծագոյն մասը դժբախտարար Պոլիսն անգամ տեսած չեն եւ ոչ էլ գե-տեն նրա ի՛նչ լինելը: Բայց քննադատում են: Եզն ըն-կել է... գործը վրիպած է — դանակաւորները շատ կը լինեն, մանաւանդ եթէ անձնականն էլ մէջը մաս ունի:

Որպէսզի յեղափոխական ապագան, ըստ արժան-ւոյն գնահատէ յետին թուով կատարուած այդպիսի քննադատները իսկական տեղն ու արժէքը, մեզ մնում է սեղմուած կերպով առաջ բերել այստեղ այն սկզբը-նական նախազգծերը, որոնք իրականութեանը բախելով քայլ առ քայլ բարեփոխուեցին եւ յանգեցին փորձի այն ձևին, որը եւ կատարուեցաւ Պոլսում՝ Համիտի պալատական մզկիթի տակը, Մարգարանի հրապարա-կում, Սուլթանի գծից 20-25 քայլ հեռաւորութեան վե-րայ, վերջինի սելամլըքի աղօթքից վերադարձի պա-հուն, 1905 թ. Յուլիսի 21ին, կէս օրից վերջը ժամը կէսին:

Այդ անյաջող պայթումից փչուեցին 15ի չափ կառքեր, սպանուեցին 50 ձիեր, վիրաւորուեցին եւ սպանուեցին 78 հոգի՝ Սուլթանի անձնական զարդիա-յից եւ զանազան հանդիսատեսներից եւ զբոսաշրջիկնե-րից: Այս թուերը պաշտօնական թուերն են, որոնց ճշը-մարտութեանը իրաւունք ունինք կասկածելու նուա-զացման մտքով: Հեռագրական տեղեկութիւնները ըս-պանուածների եւ վիրաւորուածների թիւը 200 էին հասցնում: Եւ այդ զոհերը փոռուեցին Սուլթան Համի-տի աչքերի առաջ, նրա շուրջը, նրա ջթի տակ. իսկ ինքը... ինքը կենդանի մնաց... ահա՛ մեր մեծ դժ-բախտութիւնը:

Այժմ տեսնենք թէ ի՛նչպէս է կատարուել այդ փոր-ձը(10):

Դեռ դրսում, երբ Յուլիսական ընկերներս՝ էլլէն, Թորգոմ, Աշոտ, Յոնան եւ Սաֆօ, օժանդակ ընկերնե-րի հետ՝ Լեւոն, Չարեհ, Մարտին եւ դրսի ընկեր Սար-գիս, այլեւ Կարօ, Մանու, Լեւոն I, Տիկ. Միշէլ՝ օժան-դակ ընկերներ, շրջապատել էինք մեր ապագայ գոր-ծունէութեան վայրը՝ Պոլսը՝ Վառնայի, Սոֆիայի եւ Աթէնքի կողմերը եւ զբաղուած էինք գործի սկզբնա-կան դժուարութիւնները լուծելու հարցով, թէ ի՛նչ կերպ ապրանքները ներս մտցնել եւ, որ գլխաւորն է, ի՛նչ կերպ ինքներս ներս մտնենք առանց հայ լինելուց կասկածուելու. ո՞վ, ի՛նչ կերպ, ո՞ր գծով մտնի, ի՛նչ ձևեր տակ՝ հրեա՞յ թէ ուու, յո՞յն թէ մի ուրիշ ազգի պատկանող ձեւանայ, ո՞վ ե՞րբ ներս մտնի, ո՞ւր ի՞ջնի եւ

ինչո՞վ պարապի, հարցեր որոնց իւրաքանչիւրի համար շարաթներ, ամիսներ ենք նուիրել, մանրակրկիտ վեր-լուծման ենթարկել, թեր եւ դէ՛մ այս կամ այն կէտը լուսարանել եւ եզրակացութեան յանգել,— մենք ու-նէինք բուն գործի վերաբերութեամբ էլ, ի հարկէ, մի շարք նախազգծեր, հետուից հետու կազմուած, որոնք հետեւանք էին մեր, մինչեւ բուն գործի հետ ներսում մօտիկից ծանօթանալներս, զանազան աղբիւրներից քաղուած տեղեկութիւնների Պոլսի իրականութեան մասին՝ Սուլթանի վերաբերմամբ: Չորս կողմից լըս-ւող կարծիքներն էին՝ այսպէս անուանուած լաւատեղ-եակ անձերի՝ Աշոտ, Բորիս(11), Յ. Բալ. (?) եւ այլն, թէ այդ գործը անհնարին է ինչպէս եւ արձանագրուած է էլլէնի ձեռքով կազմուած արձանագրութեան մէջ, անհնարին է նրան մօտենալ, նոյնիսկ մէկ կիրովետրի վերայ մասնաւոր տներ չկան, քանդուած են, հրապա-րակ է շինուած, որ հիւրերի պաւիլիոնն էլ է քանդը-ւած:

Այսպիսի տեղեկութիւնների առաջ բնականաբար մտածում էինք օղապարիկի մասին: Մտածում էինք թէկուզ մի կիրովետրի վերայ մի մասնաւոր տուն վարձել, մի այնպիսի տեղ, որտեղից երեւայ Սելամլը-քի արարողութիւնը: Ասում էին՝ այդ էլ չի կարելի, — առաջին շարքի տները պալատական պաշտօն-եաներինն է, ուրիշին չեն տայ: — Լա՛ւ, ուրեմն կը վարձենք, երկրորդ-երրորդ շարքերում: Եթէ այնտե-ղի լուսամուտներից չերեւայ Սելամլըքի հրապարակը, կտուրը կը բարձրանանք: Կտուրից էլ չերեւայ, մի փայտեայ վերնատուն կ'աւելցանքնք տակերացը մինչեւ որ երեւայ. եւ այնտեղից, հրացանաձիգ մը խումբ՝ համազարկի տակ կ'առնէ ամբողջ Սելամլըքի հանդէ-սը: Հեռու է, ճիշդ է. մէկ կիրովետրի վերայ գնդակ խփելը դժուար է. ի՛նչ արած, մէկ երկու ամիս մատ-նաւորապէս կը վարժուինք հրացանաձգութեան մէջ՝ յատկապէս հեռու տարածութիւնների վերայ: Եւ ար-դէն իսկ Աթէնքում վարժուում էինք հրացանաձգու-թեան մէջ:

Մտածում էինք եւ պաւիլիոնի մասին, թէ արդեօք չի՞ կարելի այնտեղ գնալ իրրեւ հիւր, որքան էլ որ պնդում էին թէ չի կարելի:

Մտածում էինք եւ տարեկանի մասին, թէ կարե-լի՞ է Սուլթանի գծի վերայ, եթէ վարձքով տուն չեն տալիս, ինչպէս ասում էին նոյն լաւատեղեակները, գնել մի տուն եւ ամբողջովին լցնել մեկինիթով եւ պայթեցնել: Ական փորելը անհնարին էինք գտնում եւ աւելորդ, փորձով գիտենալով, որ երբ նիւթը առատ է (պայթուցիկ նիւթը), թէկուզ երկրի մակերեսովի վե-րայ լինի նա դրուած, նոյնիսկ բացօթեայ, կը ներ-գործէ հաւասարապէս անվրէպ:

Մտածում էինք, եւ լո՛ւրջ մտածում, նաեւ կառքի եւ սայլի մասին, — թէ կարելի է մեծ քանակութեան

նիւթ լեցնել կառքը եւ տարեկանի կամ Սելամլըքի [ա-ռիթով], եթէ մօտենալ կարելի լինի գոնէ 100-200 քայ-լի վերայ, պայթեցնել 1000-2000 քիլօ միանգամից:

Այս եւ շատ ուրիշ նախազգծեր տեղ են գտնում մեր մէջ եւ քննութեան ու մտածմունքի նիւթ դառնում դեռ դուրսը՝ Պիրէա, Աթէնք, Վառնա: Երկու-երեք ամիս անցկացնում ենք պատրաստութիւնների, փորձերի, վարժութիւնների վերայ: Հրաւիրում ենք օժանդակ ընկերներ զանազան կողմերից: Որքան մարդ է մեզ պէտք, ի՛նչպիսի մարդիկ, դեռեւս չգիտենք: Չգի-տենք, որովհետեւ ծրագիր չունինք դեռ, նախազիծ էլ նոյնիսկ ոչ: Բայց գիտենք որ մի բան պէտք է անենք, ուստի մեզ նիւթ է պէտք, մարդիկ են պէտք՝ վստահե-լի, փորձուած: Գիտենք, որ ներս մտնելը խիստ է դժուար եւ ներսում ապրել պէտք է ծպտուած, որ չի-մացուի թէ հայեր ենք: Ուստի՝ անհրաժեշտ են կոնս-պիրատիւ(12) բնակարաններ, ընտանիքի ձեւով կազ-մուած: Ուրեմն հարկաւոր է մեզ երկու կին. մանա-ւանդ ներս մտնելը քողարկելու համար:

Այստեղ պէտք է առել, որ ներս մտնելու հարցը այն աստիճան էր ծանրացել, որ, օրինակ, Լեւոն, մէ-կը մեր օժանդակ ընկերներից, որին մի կապոց մեկի-նիթ յանձնուած էր տանելու Վառնայից դէպի Աթէնք՝ ծովով, եւ մի օր նրանց նաւը կանգնել էր Պոլսի ա-ռաջ, այն աստիճանի ուժեղ տպաւորութիւն էր ստա-ցել տաճկական լրտեսների եւ ոստիկանութեան վերա-բերութեամբ, որ անհնարին էր համարում թէկուզ ներս մտնելը: Եւ նա յամառ կերպով առաջարկում էր ցամաքով, Մակեդոնիայի վրայով, խմբով ներս մըտ-նել Պոլիս, հայդուկային խմբի ձեւով, հրացաններով զինուած:

Մարմնի կասկածն էլ մեծ էր ներս մտնելը յաջող կազմակերպելու տեսակէտից: Բանը նրանումն էր, որ քիչ առաջ Մարմնի բոլոր անդամներս, մասնակցելով անցեալ Ընդհանուր Ժողովին, երեք ամբողջ ամիս անցկացրել էինք Սոֆիայում, տաճկական լրտեսների, ագէնտների աչքի առաջ: Այդ ժողովը ծածուկ չմնաց Սուլթանի կառավարութեանը, նոյնիսկ հարցապնդու-մի նիւթ դարձաւ, մանաւանդ մեր Մակեդոնացիների հետ միասին կատարած ուժանակային փորձերի պատ-ճառաւ, որոնց լուրը տարածուել էր ամէն տեղ: Ահա թէ ինչո՛ւ շատ հեշտութեամբ կարող էինք, Պոլիս մըտ-նելիս, իսկոյն ճանաչուել եւ բռնուել:

Որպէսզի ըստ կարելոյն լաւ կազմակերպուած լի-նի ներս մտնելու գործը եւ ներսումն էլ երկար աւ-կասկած ապրել կարելի լինի, հարկաւոր էր շահագոր-ծել տաճիկ ոստիկանութեան արեւելեան գաղափարը՝ կանանց վերաբերութեամբ: Նա մինչեւ մեր վերջին փորձը ի հարկէ երեւակային անգամ չէր կարող թէ մարդիկ, իրենց աղջկայ կամ կնոջ հետ Պոլիս մըտ-նելով, կարող են վտանգաւոր գործերով պարապիլ: Եւ մենք որոշեցինք օժանդակ ընկերների մէջ ունենալ եւ

1-2 կին: Վերջը դարձան նոքա երեք: Այսպիսով օժան-դակ ընկերների թիւը հասաւ մօտաւորապէս 18-20 հո-գու, Մարմնի հետ միասին, որոնք հետեւեալ տեղերից էինք կանչած, — Պարսկաստանից՝ Սարգիսը, Բագուից՝ Տիկ. Միշէլ եւ Կարոն, Տփլիսից՝ Լեւոն I, Բաթու-մից՝ Լեւոն II, Սերաստիայից՝ Մկրտիչը, Ռուսասիա-յից՝ Չահիլը, Եգիպտոսից՝ Աբաժը, Ժընեւից՝ Չարե-հը, Բերլինից՝ Օրդ. Ռուբինան, դարձեալ Բագուից՝ Օրդ. Էմիլը. իսկ Պոլսում էլ ունէինք Քրիստ եւ Վոա-մը, որոնք վերջը, Ռուբինայի հետ միասին, ընտրուե-ցին Մարմնի անդամներ:

Դրանցից արդէն ներսն էին՝ Թորգոմը, Վոամը եւ Քրիստը: Որոշում է որ ներս մտնեն ամենքից առաջ՝ Պատ. Մարմնի անդամները, եւ ապա, գործերի հետ գոնէ հարեւանցի ծանօթանալուց վերջը, կանչել ներս եւ միւս օժանդակներին՝ ե՛րբ եւ քանի՛ հոգի որ պա-հանջուին:

Երկար կը լինի նկարագրել բոլոր դէպքերն ու պա-տահարները ներսում կամ դուրսը մինչեւ գործի վեր-ջը եւ կարիք էլ չկայ ներկայ պայմաններում: Մենք զանց ենք անում այդ:

Ամենքս ներսն ենք վերջապէս, բացի մի քանի օ-ժանդակ ընկերներից, որոնցից Լեւոն Գիւլումեանը ու-ղարկուեց Ռսկեհանք, Լեւոն IIը ներս չկանչուեց բո-լորովին, քանի որ վերջերը պարզուեց, որ զինուորա-կան ոյժի կարիք չունինք, թէեւ շատ վստահի էր իրրեւ այդպիսին: Սարգիսի մասին արդէն Աթէնքում որոշուած էր, որ նա բոլորովին չպէտք է ներս մտնի, այլ պիտի մնայ գործի ամբողջ ընթացքում դուրսը՝ Աթէնք կամ Բուլղարիա, Ժընեւի հետ յարաբերութիւն պահելու համար: Վտանգաւոր էր նկատուած Պոլսից անմիջական յարաբերութիւն Ժընեւի հետ, որը ճանաչ-ւում է իրրեւ յեղափոխականների կենտրոնավայր:

Սկսում են ներսում ուսումնասիրութիւնները դանդաղ, բայց յամառ, ամիսների ընթացքում, սկսած Սեպտեմբերից 1904 թուականի, եւ շարունակուած են նրանք զանազան ընդմիջումներով եւ տարբեր ուղղու-թեամբ մինչեւ Յուլիս 15, 1905 թուական: Եւ իւրա-քանչիւր օր, շարաթ կամ ամիս քայլ առ քայլ աւելի եւ աւելի պարզում մեր ձեռնարկին միջոցները եւ ձե-ւը: Ներկայ ենք լինում Սելամլըքի արարողութեանը. նոյնիսկ մեզանից երկուսին յաջողում է իրրեւ հիւր, դեսպանատան միջոցով մտնել պաւիլիոն եւ աւելի մօ-տից դիտել արարողութիւնը: Եւ ահա մեր դրսի օղա-յին նախազգծերը սկսում են մէկը միւսի յետեւից ընկ-նել: Օղապարիկը ի հարկէ օղն է ցնդում: Մէկ կիր-մետրի վերայ տուն վարձելը նոյնպէս՝ բանից դուրս է գալիս, որ տներ կան նոյնիսկ 200-300 մետրի վե-րայ: Առաջին հարեւանցի ուսումնասիրութիւնները [կատարում են] առաջին երկու-երեք ամիսների ըն-թացքում (ի հարկէ ամէն օր, նոյնիսկ ամէն շարաթ չի կարելի պալատի կողմերը միեւնոյն անձերին երե-

ւալ, հարկաւոր է զգուշութիւն, ուստի եւ սահմանափակ այցելութիւններ դէպի Նժոյգի պալատի կողմերը):

Մնում են հրապարակի վերայ երկու նախագծեր, որոնք ամենից աւելի հաւանականութիւն ունին իրագործուելու: Մէկը՝ տարեկանի ժամանակ, Նժոյգի Տոլմա-Բաղչայի պալատը գնալու հանդէսին՝ ճանապարհի վերայ տուն վարձել եւ այնտեղից ուղևորելով կամ ամբողջ տունը պայթեցնելով հարցը լուծել, կամ երկրորդը՝ Ուրբաթի Սելամլըքի ժամանակ, պաւլիտոնից ուղևորներ նետել — մէկ, մէկ էլ նոյն պահուն կառքի մէջ մեծաքանակ նիւթ լցրած, ամբողջ կառքը ձիերով միասին պայթեցնել հնարաւոր մօտ անդից, որ կը նշանակէ մի հակառակ մեծ ուժեր:

Որպէսզի պարզուին յետագայ դէպքերը, այստեղ կարելի է համառօտակի նկարագրել Սելամլըքի արարողութիւնը, ինչպէս նա կատարուում է սովորաբար, միշտ միեւնոյն ձևով, միեւնոյն կարգով: Սրան կից յատակագծի վերայ նշանակուած պալատի թաղն է, պալատի եւ մզկիթի հետ: Մզկիթը, ուր իջնում է Սուլթանը իւրաքանչիւր ուրբաթ կէսօրին, գտնուում է պալատին կից, հազիւ 100-150 քայլի վերայ՝ յատակագծում նշանակուած ճանապարհով: Իւրաքանչիւր ուրբաթ, առաւօտեան ժամը 10ից սկսած, ամբողջ այդ թաղը ինչպէս եւ Պէշիկ Թաշի փողոցը լցուում է ամէն տեսակի զօրքով՝ հետեւակ, հեծելազօրք: Փողոցների բերանները՝ աւելի խիտ, մի քանի շարքերով: Հանդիսատեսներ տեղացիներից շատ քչերն են լինում, հայեր՝ բոլորովին: Ամբողջ տարուայ մէջ մի հայի չենք պատահել մենք այդ հանդէսին:

Պալատից մզկիթ տանող լայն ճանապարհի ամբողջ երկարութեամբ, ինչպէս եւ դէպի այդ լայն ճանապարհը բացուող չորս կողմնակի ճանապարհների երկայնութեամբ, մանաւանդ բերաններին, կանգնում են խիտ երկու շարք հետեւակ զօրք՝ պալատական եւ մայրաքաղաքի գանազան գնդերից: Մզկիթի դէմ առ դէմ գտնուող լայն հրապարակը, որը Մարգարանի հրապարակ անունն է կրում, լցուում է հեծելազօրքով՝ համարեա մինչեւ կէսը երբեմն 6, երբեմն աւելի շարքերով: Աղօթքը վերջացնելուց, որը տեւում է 1/2-3/4 ժամ, հանդիսաւոր գնացքով անցնում են լայն ճանապարհով գանազան գնդի զինուորները՝ իրանց նուազախմբերով, վերելից ներքեւ: Հետոնում է նոյնպէս հեծելազօրքի գլխաւոր մասը: Մնում են միայն շարքով կանգնած զիծը պահպանող հետեւակ եւ հեծելազօրքերը, մինչեւ Սուլթանի վերադարձը:

Պալատական Մզկիթի դէմ ու դէմը, մօտ 60-70 քայլի վերայ, գտնուում է Պաւլիտոն անուանուած բարձր հողով յեցուած պատշգամբը, վերան բաց, երկաթեայ վանդակով եզերուած եւ լայն ճանապարհի մակերեսովից 1 1/2-2 մետր բարձրութեան վերայ կանգնած: Դա պատուայ հիւրերի համար է, գեղարարութիւն

ներից երաշխաւորուած: Նախընթաց օրը, հինգշաբթի, մինչեւ ժամը 12ը պէտք է ներկայանալ անձամբ դեպանատուն եւ այնտեղից թոյլտուութիւն ստանալ Սելամլըք գնալու: Դեպանատան Ա. կամ Բ. քարտուղարը հարցնում է դիմողի անուն-ազգանունը, նայում է անցագիրը, նշանակում է ո՛ր հիւրանոցում իջած լինելը, ինչ գործով եկած լինելը եւ նոյն օրը յայտնում է տաճկական արտաքին գործոց նախարարութեան դիւանատանը՝ հետեւեալ օրուայ Սելամլըքին իւր կողմից գալու թոյլտուութիւն ստացած հիւրերի մասին, բոլոր մանրամասնութիւններով եւ նրանց հասցէներով: Այդ ժամից սկսած՝ տաճկական գաղտնի ոստիկանութեան ազէնտները սկսում են իրանց գործը՝ հետեւեալ օրը Սելամլըք գնացող հիւրի նկատմամբ, դիտելով նրան, հարց ու փորձ անելով եւ աչքից չթողնելով մինչեւ նրա հետեւեալ օրը կառք նստելն ու դեպանատուն գնալը: Հետեւեալ օրը, ուրբաթ ժամը 11ին, Սելամլըքի այցելութեան թոյլտուութիւնը ստացած հիւրը վարձում է կառք եւ գնում է ուղղակի իւր դեպանատան սրահը, ուր համախմբուում են այդ օրուայ բոլոր այցելուները իրանց կառքերով: Երբ բոլորը խմբուած են, դեպանատան «կառագ»ի ուղեկցութեամբ շարժուում են բոլորը դէպի պալատ եւ հասնելով Պէշիկ Թաշ՝ բարձրանում են դէպի պալատ, վերելի ճանապարհով: Հիւրերը իջնում են կառքից եւ «կառագ»ի առաջնորդութեամբ մօտենում են պաւլիտոնի դրանը: Այստեղ տաճիկ պաշտօնեան բոլոր հիւրերի անուանացանկը ձեռքին, մէկ մէկ կանչում է հիւրերին եւ ստուգելով անձնաւորութեան իսկութիւնը՝ անցագրով կամ այցետոմսով՝ առնում է ձեռքից հօվանոց, ձեռնափայտ կամ հեռադիտակ եւ թողնում պատշգամբը: Այնտեղ կարելի է կանգնել եւ մօտենալ վանդակին: Բայց Սուլթանի երեւալու ազդանշան փողը հնչելուն պէս՝ բոլոր հիւրերին հեռացնում են պատշգամբի առաջից մէկ-երկու քայլ յետ: Առաջ են անցնում ժանտարմական պաշտօնեաները, շարքով կանգնում հիւրերի առաջ, իսկ հիւրերի յետեւին կանգնում են գաղտնի ոստիկանութեան ազէնտները՝ սիւիլ շորերով:

Սուլթանի երեւալուց առաջ, երկու շարքով, 50-60 հոգի պալատից դէպի մզկիթն են ուղեւորուում հետիոտրն, — պալատական պաշտօնեաները, բոլոր նախարարները, հրամանատարները, Շէյխ իւլ Իւլաժը, պալատական մոլլան՝ որուն ողջունում են մեծ ակնածանքով նոյնիսկ նախարարները. ապա երեւում է Հարէժը՝ կառքերով, Հարէժի գլխաւոր ներքինապետը եւն.: Ամբողջ ժամանակ, պալատական նուազախումբը նուագում է մզկիթի առաջ՝ Համիտէ ջայլերգը: Յանկարծ նուագը ընդհատուում է, եւ ընդհանուր լուսութեան մէջ հնչում է փողը՝ Սուլթանի պալատից դուրս գալու ազդանշանը: Այս ամենից յետոյ երեւում է Սուլթանը, նստած բաց կառքի մէջ՝ իւր հանդէպ ունենալով զին

ուորական նախարարը: Նա իջնում է բուական դանդաղ, զօրքը բարեւի կանգնած «եռաշարն» է կանչում. հիւրերը գլխարկները հանում են: Սուլթանը ձեռքի նրշանով բարեւում է հիւրերին: Նա անցնում է 15-17 քայլի վերայ՝ հիւրերից եւ, ծոկելով դէպի մզկիթի արտաքին դուռը՝ մտնում մզկիթ: Այնտեղ վերջացնելով աղօթքը, ժամի չափ մնալով եւ ապակեայ պատշգամբի յետեւից դիտելով զօրքերի հանդիսաւոր մարշը, նստում է մի ուրիշ կառք՝ մինակ ու առանց կառապանի, շրջապատուած նախարարներով, վէզիր-վիզիրներով՝ հետիոտն կառքի յետեւից վազող, բարձրանում է, դանդաղ, պալատ:

Իսկ տարեկան երեք անգամ, ինչպէս ասացինք, Սուլթանը դուրս է գալիս իւր պալատից եւ իջնում՝

1) անգամ, Թոփ-Կափու Սէրայ, Միրքէճիէն վեր՝ Պոլսի մասում, Խրիսայի-Շէրիֆի տօնին՝ Ռամազանի 15ին.

2) Կուրբան (Ղուրպան) եւ 3) Ռամազան-Բայրամների առաջին օրը՝ կ'իջնէ Տոլմա Բաղչայի պալատը՝ շնորհաւորութիւններ ընդունելու:

Այնքան էինք սկզբից դրսում՝ անհնարիններ երեւակայել, որ մեր երկու ընկերների Սելամլըքի արարողութեան թոյլտուութիւն ստանալը՝ մեզ անչափ ուղեւորեց, եւ արդէն ամէն ինչ վերջացած էր նկատուում Պոլսի մասում, Խրիսայի-Շէրիֆի տօնին՝ Ռամազանի անդամները ներս մտած չէին իսկ: Իսկոյն նամակ գրուեց իլլէնին Ռակհանք, որ շտապի գալ Պոլիս: Նա Աթէնքից, այնտեղ կայացած որոշման համաձայն, մըտաւ Ռուբինայի հետ Ռակհանք՝ այնտեղի ոյժերը կազմակերպելու եւ անելիք ձեռնարկները միասին որոշելու, ապա Ռակհանքից Պոլիս մտնելու: Ռակհանքից Պոլիս մտնելը աւելի գործնական էր նկատուած, քան ուղղակի արտասահմանից: Այնպէս որ միառժամանակ Ռակհանք մտնելը կրկնակի օգտակար նկատուեց: Այդ նամակով յայտնուեց նրան որ շտապի Ռակհանքի գործերը վերջացնել եւ գալ. Նժոյգը անմատչելի չէ, ինչպէս երեւակայում էինք, նրա գործը լմնացած է: Նոյն նամակով եւ յայտնուում էր, ի հարկէ, թէ ի՛նչ ձեւով Պոլիս մտնել, ո՛ւր իջեւանել եւն.:

Եւ եկաւ իլլէնը Ռուբինայի հետ: Քիչ վերջը եւ Աշտը: Մարմինը արդէն ներսն էր չորս հոգով: Յոնանի փոխարէն ընտրուեց, Թորգոմի եւ Աշտի յանձնարարութեամբ, պոլսեցի երիտասարդ Վառձապուհ Քեանդիրեանը եւ այդպիսով նա լրիւ կազմ ստացաւ: Երբ մանրամասն պատմուեց իլլէնին պաւլիտոն գնացած ընկերների կողմից, բոլորը հետեւեալ ուրբաթ, իլլէնն էլ Ռուբինայի հետ, գնացին հանդիսատես լինելու Սելամլըքի արարողութեան: Բայց Մարգարանի հրապարակից կամ կողքի փողոցից դիտելու, ո՛չ պաւլիտոնից (այդ որոշուեց չանել գործնական նպատակներով, — որպէսզի երբ հարկ լինէր գնալ, աւելի դիւրին լինէր թոյլտուութիւն ստանալը: Այնտեղ սուրիտստները մի

անգամ են առհասարակ գնում: Երկու անգամ միեւնոյն մարդու գնալը, իբրեւ անսովոր երեւոյթ, կարող էր բարդութիւններ առաջ բերել, թերեւս կասկած զարթնեցնել եւ թոյլտուութիւն ստանալը դժուարացրէնէլ: Այդպէս մի քանի անգամ հրապարակից Սելամլըքի արարողութիւնը դիտելուց վերջը, իլլէնը նկատել տուեց, թէ այնքան էլ ոգեւորուելու չէ այդ կարծեցեալ մատչելիութեամբ, քանի որ պաւլիտոնից գործելու համար պէտք է ունենալ յատուկ խնձորներ(12) եւ այդ խնձորները պէտք է լինին շատ փոքր, որ աննկատելի ներս անցկացնել կարելի լինի եւ պիտի աւտոմատ բըորնկող լինին: Թէ փոքր ուղևորի վերայ վստահիլը դժուար է եւ, որ գլխաւորն է, այնտեղ քչերը մեղաւնից կարող են անցնել, որոշ ցէնդ է պէտք՝ կանոնաւոր անցադիր, օտար լեզու իմանալ, լաւ արտաքին, վայելուչ օձիքներ: այդ պայմաններին՝ մեր ընկերներից շատ քչերն էին համապատասխան: Ինչպէս ասացինք քիչ առաջ, արդէն երկու նախագիծի վերայ էինք կանգնած՝ Ուրբաթի եւ Տարեկանի: Ու իլլէնը այդ երկու տարբեր միջոցներից կողմնակից էր տարեկանին: Վ.Շապուհը եւ կանանցից երկուսը, նոյնպէս՝ Ռուբինան եւ Տիկ. Միշէլը: Միաժամանակ սկսեցինք ուսումնասիրութեան ե՛ւ տարեկանի: Առաջին գործը պէտք է լինէր Սուլթանի անցկենալիք միակ փողոցի վերայ մի տուն վարձելը, նոյնիսկ գնելը՝ եթէ վարձուչտան: Երկար փնտռելուց վերջը գտնուեց մի տուն՝ շատ յարմար տեղ, Պէշիկ Թաշի փողոցի՝ դէպի պալատ ծոռուող անկիւնին մօտ՝ եռյարկանի տուն, որը դարտարկ էր եւ վարձքով էր տրուում: Ամբողջ այդ թաղը առանձին պալատական ոստիկանութեան հսկողութեան տակ լինելով, շատ դժուար են այնտեղ վարձելու պայմանները, մանաւանդ քրիստոնեաների համար: Սակայն մեր բարեկամ Ժօրէսի ու նրա կնոջ միջոցաւ Վառձու ու Տիկ. Միշէլը մի քանի անգամ գնացին վարձել փորձելու այդ տունը, բայց դժուարութիւնների հանդիպեցին. հրաւիրուեցին ոստիկանատուն, հարց ու փորձի ենթարկուեցին եւ վերջապէս ոստիկանութիւնը տեղացի պատուաւոր քաղաքացիներից երաշխաւոր պահանջեց, որը դժուար էր մեզ գտնել: Մտածուում էր Ժօրէսի միջոցաւ դիմել Բելժիկացոց հիւպատոսին (Ժօրէսը, Վառձու մտերիմ ընկերը, բելժիկացի մի դադարաւորական երիտասարդ, այժմ էլ բանտարկուած եւ մահուան դատապարտուած, ամէն տեսակ ծառայութիւններ մեզ արել է՝ սկսած մեր պայթուցիկ նիւթերը իր տանը երկար ժամանակ պահելուց, մինչեւ իլլէնին եւ Ռուբինային էլ իր տան մէջ պատսպարելը եւ առհասարակ բոլոր տեսակի օջակցութիւն ցոյց տալը): Նա յայտնեց, որ այդպիսի բան անելը նրա համար դժուար է, կարող է կասկած զարթնեցնել հիւպատոսի իսկ մէջ, երբ նա, մի համեստ ուճիկ ստացող մարդ, յանկարծ պալատի շրջակայքում եռյարկանի տուն վարձելու ելնէ: Երաշխաւորի մասին էինք մտածում, եւ

դա շատ երկարացրեց դործը՝ մինչև նոյեմբեր ամիսը: Ուրբաթն ու տարեկանը երկար ժամանակ մրցում էին առաջնութիւնը, ընկերներից մի մասը անպայման դէմ էր տարեկանին: Միւս մասը, ինչպէս ասացինք, աւելի ոգեւորւում էր տարեկանով, հետեւեալ պատճառներով՝ որ

Տարեկանը տուն է որը ունի 16 լուսամուտ, որ կը նշանակէ 16 ուժեր եւ այն էլ որքան ուզենա խոշոր ուժեր: Կարելի է սուլթանական ամրող շէնքերը նժոյզի հետ միասին ուժերի տարափի տակ ձգել եւ այդպիսով ձեռնարկի յաջողութիւնը անպայման ապահովել: Յետոյ, տան միջից, իբրև ուրախներ՝ ընկերներ կարող ենք ունենալ որքան ուզենանք, ցէնդի պէտք չկայ: Տունն էլ կարող ենք ներքեւի յարկը լցնել մեր ունեցած ամրող նիւթը եւ, վերջին վայրկեանին, երբ շրջապատուենք, օղը հանել: Մենք ունէինք ներս մտցուած 204 քիւօ մեկինթ եւ մի քանի հարիւր կապուիւ, Ֆիշեր, պատրոյզներ, երեքտրական հաղորդիչներ եւ զանազան անհրաժեշտ պարագաներ: Այն ինչ, առում էին տարեկանի կողմնակիցները, Ուրբաթի մէջ պէտք է ունենանք 4, ամենաշատը 6 փոքրիկ ուժեր, զբաղանի կամ թելի մէջ տեղաւորուող, որոնց վերայ յոյս դնելը խիստ թէսական է, մանաւանդ որ ինչպէս յամառ լուրեր էին պատում եւ մինչև օրս էլ խօսուում է (կարգալ Փրանսերէն յօդուածի այդ կտորը), Սուլթանը ներսից զբաւ է կրում ինչպէս եւ կառքը, ասում են, զբաւակիր է, բիւտէ է: Իսկ կառքը՝ կառքը փորձուած բան չէ, դա նորութիւն է, ի՞նչ գիտենք թէ 50-60 քայլ տարածութեան վերայ որքան նիւթ կարող է ազդեցութիւն անել եւ առհասարակ այդ դեռ հարց է, — թէ մեկինթը, եթէ անմիջական հաղորդակցութիւն չունենայ առարկայի հետ, կարող է տարածութեան վերայ ներգործել: Ա՛յ, օրինակ, Աթէնքի մեր փորձը, երբ 15 քիւօ դիւնամիտը 3 քայլի վերայ ոչխարը չսպանեց:

Իսկ Ուրբաթի [Սելամլըքի] պաշտպանները, համաձայնութեամբ այդ պատճառների հետ եւ գտնելով բոլորն էլ բանաւոր, այնուամենայնիւ գտնում էին Ուրբաթը աւելի նպատակայարմար հետեւեալ պատճառաբանութիւններով, —

— Տարեկանը ամէն կողմից նախընտրելի է, այո՛, բայց մի էական բան այնտեղ մեզ պիտի պակասի. այն է, որ նա ուսումնասիրուած չէ. մեզանից ոչ ոք չէ տեսել, թէ ի՞նչ կերպ է նա կատարում, ի՞նչ շարքով է ընթանում այդ հանդէսը, ի՞նչ արագութեամբ է անցնում Սուլթանական կառքը, փա՛կ թէ բաց կառքով: Եթէ փակ՝ կարող ենք չտեսնել նրան, թէ նա որի մէջ է: Թէ արդեօք լուսամուտները այդ օրը չեն փակել տալիս եւն: Վերջապէս չէ ուսումնասիրուած, իսկ առանց այդ վարձել տուն եւ գործի ձեռնարկել չի կարելի: Առնուազն գոնէ երկու անգամ պիտի տեսնենք, գործի ձեռնարկելուց առաջ: Բաւականին երկար ժա-

մանակ, ինչպէս ասացինք, այդ երկու նախագծերը իրար հետ մրցում էին, երկուսն էլ ունէին իրենց առաւելութիւններն ու թերութիւնները:

Այսպէս թէ այնպէս երկու ծրագրերի մէջ էլ ուժերի պէտք էին, իսկ մինչ այդ մենք դեռեւս ուժերի չունէինք: Դեռեւս կանգ չառած այդ ծրագրերից մէկի կամ միւսի վերայ, պատրաստուում էինք երկուսի համար էլ: Մտնրամասն ջննելով պաւլիտոն մտնելու համար անհրաժեշտ ուժերի չափերը, որից մեծը անկարելի էր անցկացնել, կանգ առանք 250-300 զբամ պարունակող մեծութեան վերայ, որի ծաւալը, աւելացրած պատերի հաստութիւնը, մաքրիմոնը նկատուեց այն մեծութեան, որը հնարաւոր կը լինէր զբաւնում կամ թելի մէջ կամ կանանց ունեցի տակ տեղաւորել: Իսկ տարեկանի համար — պատուիրուեց ամենամեծ ուժերը: Այդ պատուիրները մանրամասն հրահանգներով ուղարկուեցին Վառնայի մեր դրոսի ընկեր Սարգիսին, Կարոյին եւ Լեւոնին հալել տալու եւ փորձեր կատարելու, հասնելու համար հետեւեալ անհրաժեշտ պայմաններին. որ՝

1. Ռուժերը պայթին անպայման, առանց վրիպումի — (20 պատրաստուածից 10ը նետուած, տասն էլ պայթի)
2. Որ նրանք վաղաժամ պայթումի վտանգից զերծ լինին եւ
3. Բեկորներ տան ոչ շատ մանր, որ անոյժ պիտի լինին, եւ ոչ էլ շատ խոշոր՝ որ քիչ լինին թուով: Երկար սպասուեց փորձերի հետեւանքներին: Ընկերները դրսում, ժրաջան եռանդով, փորձերը շարունակում էին, բայց միշտ անյաջող էին նոքա: Եարունակ ստանում էինք անյաջողութեան լուրերը: Ժամանակը անցնում էր: Հարկաւոր էր շտապել մի քանի լուրջ պատճառներով, վերջացնել գործը նոյն 1904 թուականին:

Ահա այդ պատճառներից գլխաւորները. —

- 1) Դաւաղրական մի այդպիսի գործ միշտ վտանգի մէջ է պատահար բացուելու եւ վիժուելու մի ծուռ պատահարից, մի նամակ բռնուելուց, որեւէ կատածելի քայլից՝ առհասարակ:
- 2) Ոսկեհանքը, որի մասին վերջը, նոյն պատճառներով շտապեցնում էր մեզ եւ դժգոհ էր մեր դանդաղ ընթացքից (13):

Մի քանի անգամ դրուեց հարց՝ վերջնականապէս կանգ առնելու Ուրբաթի վերայ եւ ըստ այնմ միայն նրա հոգսերով զբաղուելու, բայց քանի որ դեռ ուժեր չունէինք պատրաստի, ստիպուած էինք սպասելու: Ուրբաթի կողմնակիցները համաձայնութեան վերջապէս տարեկանի կողմնակիցների պահանջներին՝ գոնէ մի անգամ տեսնել եւ ուսումնասիրել տարեկանը, մանաւանդ որ նրա օրերը մօտենում էին, մինչդեռ, ինչպէս ասացինք, մենք ուժեր չունէինք դեռ: Գործը շտապեցը-

նելու համար, որքան էլ որ Պոլսի պայմանները ուրախ փորձեր կատարելու համար շատ աննպաստ էին, բայց և այնպէս, այնքան հրամայող պահանջ էր գործի շտապեցնելը, որ որոշեցինք ներսումը մենք եւս փորձեր անել՝ զբաւ փորձերի հետ զուգընթաց: Ընտրեցինք Պոլսի արուարձաններից Բէյկոզի (Պէյքոզ) մօտ գտնուող Պոլսնէզ գիւղը, 5-6 ընկերներով գնացինք փորձեր կատարելու: Պէտք է այստեղ յիշել, որ առաջուց ներսում ունէինք 15ի չափ ուժերի ծծաւորներից, որոնք բոլորովին անյարմար էին գործի համար. մեծ էին իրանք, եւ աւելի՛ եւս մեծանում էին երկրորդ ամանի մէջ դրուած լինելու անհրաժեշտութիւնից, որպէսզի պայթում առաջ գայ: Ահա այդ ուժերով գնացինք մեծ զգուշութիւններ ձեռք առած յիշեալ գիւղը: Այդ փորձերն էլ յաջողութիւն չունեցան, ինչպէս մեր դրոսի ընկերների փորձերը: Նետուած ուժերը չպայթեց: Եթէ պայթէր, բոլորս միասին տեղն եւ տեղը բռնուած պիտի լինէինք տաճիկ անտառապահից, որը առաջներս դուրս եկաւ ծառի յետեւից հենց այն րոպէին, երբ ուժերը արդէն նետուած, մենք տափ կացած անհամբեր սպասում էինք նրա պայթումին: Կանանց ներկայութիւնը փարատեց տաճիկ պահապանի կասկածը: Ստիպուած էինք վերադառնալ:

Մօտենում էին Տարեկանի օրերը: Նախապէս համաձայնութեամբ եւ իւրաքանչիւրի տեղը եւ դերը որոշելով, նոյեմբերի մէջ, Ռամազանի 15ին՝ Խրիստոսի-Շէրիֆի տօնին, մեր վարձուելիք տնից սկսած, Պէյքի Քաշի փողոցով կանգնեցինք զոյգ զոյգ՝ շախմատի կարգով, վեց կէտերում, 12 ընկերներ: Ամբողջ փողոցի երկարութեամբ կանգնած էին զօրքերը, մանաւանդ աւելի խիտ՝ մի քանի շարքերով՝ փողոցների բերաններին: Եկան եւ դպրոցների աշակերտները շարք շարք, իրանց ուսուցիչների առաջնորդութեամբ: Սպասում ենք: Անցաւ սրարշաւ 50ի չափ հեծելաշարքը, ուղղակի ամբողջ թափով սրարշաւ: Անցան նախարարները՝ կառքերով, ապա հարէմը... Սպասում ենք Նժոյզին: Երկար սպասեցինք... Յանկարծ զօրքերը քանդուեցին եւ անցան նուազով, ապա՝ աշակերտները... Սպասում ենք զարմացած: Ոստիկանները մօտենում են եւ յայտնում են մեզ որ կարող ենք գնալ, — հանդէսը վերջացած է... Փատիշահը արդէն հասած է իւր տեղը ուրիշ գծով — ծովով: Առում են, որ 30 տարուայ ընթացքում առաջին անգամ է որ նա մի այդպիսի գծով է անցել. այն է՝ իւր պալատի պարտիզով, որը Պէյքի-տաշի փողոցի վերայ ձգուած կամուրջով միանում է Արազանի (?) պալատի հետ, ուր Սուլթան Մուրատն էր բանտարկուած տարիների ընթացքում: Եւ այնտեղից՝ նաևով շարունակել է ճանապարհը դէպի Թոփ-Կափուի Սարայը: Ահա թէ ինչու հեծեալ պահակախումբը այնքան սրարշաւ շտապում էր հասնելու՝ ցամաքի գծով դէպի Տոլմաբախէ:

Այդպիսով ընկնում է եւ մէկը մնացած երկու նա-

խագծերից: Մնում է հրապարակի վերայ միայն ուրբաթի Սելամլըքը:

Ճիշդ է, լոյս են ընկնում նոյն միջոցներին մէկերկու նոր նախագծեր եւս, բայց իբրև չմշակուած եւ իրական հող չներկայացնող առաջարկներ, շուտով տեղի են տալիս գլխաւոր նախագծին: Այդ առաջարկներից կարելի է յիշել այստեղ՝

1) 8-10 ընկերներ ծպտուին՝ տաճիկ կանանց շորքեր հագած՝ խառնուին վերջիններին (երեսները ծածկած)՝ որոնք կանգնում են երբեմն մզկիթի քովի փողոցում: Երբ րոպէն մօտենայ, ուժերով առաջ վազեն, զօրքերի շարքը ցրեն. միւս մասը յարձակուի Նժոյզի վերայ:

2) Վարձել կամ գնել մի տուն մզկիթի դիմացը՝ ոչ հեռու, ուղիղ գծով՝ 200-300 մետրի վերայ ամփիթէատով բարձրացող փողոցներից մէկում, որտեղից — լուսամուտներից — կ'երեւայ Սելամլըքի հանդէսը: Սա մեր նախկին նախագծի բարեփոխուած ձեւն էր: Առաջ կարծում էինք թէ մի կիլոմետրի վերայ նոյնիսկ դըժուարութեամբ պիտի գտնուի տուն. բայց երբ այդքան մօտ տներ գտնուեցին եւ վարձքով էլ տրուող կար, առաջ բերեց այդ առաջարկը:

Այդ նախագծերը սակայն, ինչպէս ասացինք, երկար չդիմացան. տեղի տալով Սելամլըքին եւ վերջապէս արձանագրուեց իբրև միակ նախագիծ՝ ուրբաթի Սելամլըքը:

Կանգ ենք առնում Ուրբաթի վերայ այնտեղից գործելու ա) ուժերով պաւլիտոնից եւ բ) կառքով դէմի «Y» փողոցից: Առաջ նետուած են ուժերը, ապա պայթեցում է կառքը: Բացի այդ գլխաւոր գործօնները՝ որոնք ուղղուած պիտի լինին Սուլթան Համիտի դէմ, խուճապը շտապեցնելու համար նպատակայարմար նրկատուեց եւս երկու-երեք մասնաւոր կառքերից զանազան փողոցներից ուժեր պայթեցնել: Սակայն թէ այս վերջինը եւ թէ առաջինների մանրամասնութիւնները թողնուեցին սպագային որոշելու, դեռ եւս լաւ ծեծուած եւ մշակուած չլինելու պատճառով: Նոյն այդ նիստում որոշուեց եւ խնձորաւորների ով լինելը, ի հարկէ իրանց համաձայնութեամբ: Որոշուեցին պաւլիտոն գնացողներ՝ էլլէն, Աշոտ, Վոսա, Կարօ, Ջահիլ եւ Սաֆօ: Աշոտն ու Վոսաք իսկապէս ցէնզաւորներ չէին. առաջինը, թէեւ ունէր ուսական անցագիր, բայց ուսերէն չէր կարող խօսիլ (չա՛տ քիչ). երկրորդը, իբրև տեղացի, ամենքից ճանաչուած, դժուար էր ծպտել այնպէս, որ Փրանսիացի ձեւանար, թէեւ Փրանսերէն գիտէր, բայց անցագիր չունէր: Սակայն նա համաձայնուեց, առանց տատանելու, յայտնելով, թէ եթէ յարմար անցագիր գտնուեց, ինք էլ կը գայ: Նոյն նիստում որոշուեց, որ պաւլիտոն գնացողների թիւը պէտք է 6 լինի, եւ առ Յուլիան չորս: Այդ չորս թիւը նկատուեց անհրաժեշտ պայման, որից պակաս թուով չէր կարելի գնալ, հետեւեալ պատճառներով. —

Ի նկատի ունենալով պաւլիտոն գնալու բոլոր դըժ-

ւարութիւնները եւ 100ին 100 մահը, տեսակոնապէս ենթադրուած էր, որ 4ից մէկը կարող է, իրրեւ մարդ, վճռական ընդդէմ չփոթուել, իրան կորցնել եւ չնետել: Չորսից մէկը կարող է չպայթել՝ որքան էլ որ պիտի աշխատէինք անվրէպ խնամքներ ձեռք բերել: Չորսից մէկը կարող է պայթել, բայց հետուս. գոնէ մէկը կանոնաւոր պայթէ այդ փոքր ուղեւորից, որ պէտքի այդ երկուսը միասին յուսատու լինին:

Խնամքների յատկութիւնները անհրաժեշտաբար պէտք է լինէին՝

- 1) փոքր, բայց ուժեղ (ոչ աւելի քան 300-400 կրամ նիւթ պարունակող),
- 2) աւտոմատ բռնկող, առանց դրոսից կրակ տալու (ինքնարձնկող),
- 3) չվրիպող, այսինքն՝ «փաստ» չձգող,
- 4) ապահով վաղաժամ բռնկումից, ցնցումներից եւն., ինչպէս եւ ընկնելուն պէս բռնկող, չուշացող, որպէսզի Նժոյգը չկարողանայ հեռանալ:

Իսկ թէ ի՞նչ կերպ պէտք է դա կազմակերպուի, կառքը ի՞նչ տեսակ բռնկող պիտի լինի՝ ելեքարակա՞ն, թէ պատրոյգով, Վոսմը, Աշտուր ի՞նչ կերպ պէտք է յարմարուին ցէնգերին, պէտք է հիւրանոց տեղափոխուին, թէ արտասահման դուրս գան եւ նորից ներս մտնեն իրրեւ տուրիստներ, երկրորդական կառքերի որոշ դերը եւ ձեւը եւն., այդ բոլորը եւ այլ մանրամասնութիւններ, թողնուցին ապագային որոշելու՝ երբ ուղեւոր կ'ունենանք եւ աւելի մօտից կը ծանօթանանք բոլոր պայմաններին:

Բայց ապագան շատ բան փոխեց: Ապագայում կառքը դարձաւ առաջին եւ միակը, իսկ պաւլիտներ ի սպառ ջնջուց:

Ահա թէ ինչպէս կատարուեց այդ փոփոխութիւնը: Երկրորդական կառքերի մասին արդէն խօսք էլ չէր կարող լինել, քանի որ «Իուսուսայ» շատացնելը եւ այդպիսով կոտորածի ոյժը աւելի եւս սաստկանալուն նըպաստելը, դա լաւ չմտածուած թուցիկ առաջարկ էր՝ առաջին երկկոյնի ոգեւորուած Շապուհի կողմից առաջարկուած եւ լուրջ քննութեան դեռ չենթարկուած, որ մտցրեց նա իւր ձեռքով գրուած արձանագրութեան մէջ(14): Ոչ ոք մեզանից չէր էլ մտածած այդ կէտի մասին — Իուսուսայ շատացնելու մասին: Բոլորիս ուշ ու միտքը Նժոյգն ի՞նչ էր:

Պէտք է ասել, թէ ի՞նչ փորձեր էին, որ արդէն 4-5 ամիս շարունակուած էին, դրամ վատնուած, Ֆիլիպէտում, յետոյ Աթէնքում եւ դեռ չէին յաջողուած: Ի՞նչպիսի ուղեւոր էին պէտք մեզ, որ այդքան դժուար էր ձեռք բերել: Եթէ ուշադրութիւն դարձրիք վերելում յիշուած յատկութիւններին եւ մտաք նրանց իսկական նշանակութեան մէջ, ապա պարզ է, որ գլխաւորը, նրանք պէտք է լինէին աւտոմատ բռնկող, այն է՝ առանց լուցկիի, առանց վառուող գլանիկի կամ այլ տեսակ դրոսից եկող կրակի: Այդպիսի ուղեւոր նորու-

թիւն չէին մեզ համար: Թէեւ մեր մէջ մասնագէտ չունէինք, բայց զիտէինք սխեմատիկ կերպով Ռուսաց յեղափոխականների Ա. Ի. Ի. վերայ գործադրուած ուղեւորի եւ ձեւը եւ կերպը չինելու: Եւ նրանք, կարելի է ասել, որ անվրիպութեան կողմից վատահի են կատարելապէս, քանի որ դրոսից կապուած կամ ներսը լեցուած արճիճին ծանրութիւնը ի՞նչ ուղղութեամբ էլ վայր ընկնի, նա իսկոյն կը կտրէ ապակեայ սրուակը եւ ամխաթթուն, դիպչելով բերթու. աղի եւ ամմոնիումի խոնուորդին, վայրկենապէս կը պայթեցնէ ուղեւորը: Բայց այդ կամ այդ ձեւի ուղեւորը գործածելի են Պետերբուրգում բայց ո՛չ Պոլսի պայմաններում: Դրանք համապատասխանում են մեր վերելում յիշած պայմանների Յրդ կէտին, բայց 4րդին — ո՛չ. այն է՝ ապահով չեն վաղաժամ բռնկուց:

Բաւական է մի քիչ թէ շատ ուժեղ ցնցում այդպիսի ուղեւոր, մանաւանդ կառքի մէջ, մանաւանդ Պոլսի խորդուրդը փողոցներում, որ այդ ցնցումից ապակին կտրի եւ վաղաժամ պայթում առաջ դայ: Ռուս յեղափոխականները իւրեանց ուղեւորը՝ Կիրալչիչի ձեւի՝ միշտ ոտով (?) են տանում, ձեռներին՝ թաշկինակի մէջ կապուած եւ զգոյշ են գնում, չսայթաքելու, չդիպչելու մէկին: Այդ ձեւի ուղեւորը մենք փորձել ենք Բագուում, մասնագէտ ինժին. Խ. ի մօտ, եւ ձեռքի միջակ ցնցումից իսկ կոտորուել է եւ վաղաժամ պայթում տուել:

Հին ձեւի ծծաւոր խնամքները, ամէն մի ծծի վերայ մի մի փոքրիկ «պիստոն» անցկացրած, անպէտք էին մեզ համար, քանի որ ճանապարհը ուր պիտի նետուէին նոքա, ամէն ուրբաթ, Նժոյգի իջնելուց մի քանի րոպէ առաջ, թարմ աւազի շերտով է՝ ծածկուում: Այդպիսի փափուկ տեղի վերայ նոքա չեն պայթի:

Երկրորդ տեսակի ծծաւոր ուղեւորը, առանց ծակերի ծծերի մէջ, դրուած մի երկրորդ ամանի մէջ — դարձեալ անպէտք էին, քանի որ դրոսի ամանը եւ ծծերը այնքան տեղ էին բռնելու ի հեճուկա ներսի բուն ուղեւոր, որ վերջինս, այսինքն ուղեւոր, լինելու էր շատ աւելի փոքր, հազիւ 100 գրամ պարունակող: Եւ այդ ուղեւորն էլ պիտոններով լինելով, ահագին սողոս վրիպումներ են տալիս:

Մակեդոնացոց ուղեւորը, խորանարդաձեւ կամ կլոր պատրոյգով բռնկուող, ինչպէս ասացինք՝ չէին կարող գործածուել, քանի որ պաւլիտների մէջ, Մուլթանի անցնելու ժամանակ, կրակ վառել, գլանիկ ծխելն արգելուած է:

Ահա թէ ինչո՞ւ հարկաւոր էր մեզ մի նոր ձեւի, մեր գործի բացառիկ պայմաններին յարմարուող խնամքներ գտնել եւ այդ ուղղութեամբ ահա թէ ինչո՞ւ այդքան երկար փորձեր էին կատարուում առանց արդիւնքի հասած լինելու:

Ով ուշի ուշով հետեւել է թէ՛ Ռուսաստանում եւ թէ՛ արտասահմանում վերջին տարիներին ուղեւորով

կատարուած մահափորձերին, նա անշուշտ նկատած կը լինի ահագին մեծ սողոս անյաջողութիւնների:

Ռուսը ձեռքի դեռ կատարելագործուած գէնք չէ: Ռուսաստանում նետուած 100 ուղեւորից հազիւ 20ն է պայթած եւ այդ 20 պայթածից էլ հազիւ 5ը՝ նպատակին հասած: 100ից ուրեմն 5ը միայն յաջող՝ դա անվատահի գէնք է այսպիսի ձեռնարկների համար, որոնց կրկնելը եթէ անհնարին չէ, առ նուազն շատ է դժուար: Ահա թէ ինչո՞ւ էլլենի իսկ խօսքերով առուած, — «Մեզ հարկաւոր են ուղեւոր, բայց այնպիսիք, որ եթէ 20 հատից վերցնենք 10ը եւ նետենք, տասն էլ պայթեն»: Այն ինչ Վառնայից եկած լուրերը՝ մեր ընկերներից՝ ասում էին, իրանց փորձերի մասին, թէ «տասը հատ ձգեցինք, 5ը չպայթեց, 1ը կոտորուեց, միւսը միայն վառուեց, երրորդն էլ չդիտենք ի՞նչ եղաւ. 2ը միայն պայթեցին»:

Տասի չափ օժանդակ ընկերներ՝ ներսի ճնշող պայմանների տակ նեղուած էին, ամիսներով փակուած դըրութեան մէջ: Բուխարեստի ուսանող բժիշկ Ջահիլը, որի համար հովանոցի փոքրիկ խանութ էինք բացել «Նուրէի կալուրը» վերայ, իրրեւ Ռուսմանացի, 7-8 ամիս այնտեղ փակուած էր համարեա. միւսը՝ սրճարաններում, երրորդը՝ կտրուած մեզանից, իրրեւ յոյն, յոյների շրջանից դուրս գալ չէր կարող եւ հազիւ մի անգամ պատահել էր մեզանից մէկին՝ մէկ-երկու խօսք խօսելու: Ոչինչ որոշ բան չէինք կարող ասել նրա հարցին՝ ե՞րբ, ե՞րբ է լինելու: Նրանք սկսեցին տրտնջալ դանդաղութեան մասին: Ոսկհանքը միւս կողմից նեղում էր մեզ իւր պահանջներով՝ թոյլ տալ նրանց շուտով կատարելու, — «հակառակ դէպքում, մենք չենք կարող երաշխաւորել, — գրում էին նոքա, — չենք կարող երաշխաւորել գործի յաջողութիւնը. կարող է վիժել»: Նա, եւ մի շարք ուրիշ պատճառներ, հրամայող պահանջ դրին մեր վերայ, դուրս ելնելու մեզանից մէկին՝ ղեկավարելու եւ շտապեցնելու դրոսի փորձերը: Մանաւանդ երբ նոյն օրերին լուր առինք, որ դրոսի ընկերները՝ Սարգիս, Լեւոն, Կարօ, Վառնայում, ուղեւորը ձեռներին, փորձերից վերադառնալիս, ձեռքակալուել են եւ նրանցից մէկի մօտից գտնուել են Պոլսի մեր հասցէները: Ստիպուած եղանք անմիջապէս տեղափոխել ապրանքները Ժօրէսի տանից՝ առանձին վարձուած տուն, Աշտուր եւ Տիկ. Միշէլի բնակարանը, փոխել հասցէներս, նոր տուփեր վերցնել եւ աւելի եւս շտապել դէպի Բուլղարիա՝ փորձերը շարունակելու եւ արագացնելու: Ռուսի փորձերից բացի, անհրաժեշտ էր նկատուած ոնէ մասնագէտի հետ խորհրդակցելը թէ՛ ուղեւորի եւ թէ՛ գլխաւորապէս, կառքի մասին: Ռուսերից էլի, թէեւ քիչ, հասկանում էինք, բայց կառքը, իրրեւ մի բոլորովին նոր ձեռնարկ, ոչինչ դրական չէինք կարող ասել նրա դետալների(15) մասին: Իրրեւ Փրանսագէտի, որ Պարիզ կամ Ժըննէ հանդիպի կառքը՝ պատրաստել տալու եւ մասնագէտների հետ խոր-

հորդակցելու, որոշուեց՝ ուղարկել էլլէնին: Եւ նա՞ ճանապարհ ընկաւ օրդ: Ռուսինայի հետ դէպի Ֆիլիպէ, ուր եւ սկսեց փորձերի նոր շարք: Փորձերի պատրաստութիւնները երկարեցին սպասուածից աւելի, քանի որ էլլէնը, քաջ տեղեակ մեր գործի համար պահանջուած ուղեւորի յատկութիւններին, մի վերին աստիճանի տաղանդաւոր գիւտ էր արել՝ նոր աւտոմատ գըլխարկներ հնարելով ուղեւորի գլխին եւ այդ իւր գիւտի մշակումով եւ աստիճանական կատարելագործումով էր զբաղուած Ֆիլիպպէի ընկերներին՝ Անտոն Գոչի, Պրոնի եւ Երուանդի բոլորանուէր գործակցութեամբ (ինչպէս եւ, ի հարկէ, Սարգիսի եւ Ռուբինայի):

Երկու ամսի չափ այնտեղ անցկացնելով, էլլէնը կատարել էր արդէն փորձերի առաջին շարքը՝ Թաթար Բաղարճըկի կայարանի մօտ: Եւ այդ մասին հաղորդելով մեզ, Պոլսի, գրում էր, որ փորձերը վատ չեն, բայց դեռ պակասներ ունին եւ ինք յոյս ունի այդ շուտով լրացնել վերջին փորձերով, որի համար նա պատրաստուած էր:

Վերջին փորձերը տեղի ունեցան Սոֆիայում, Կընեստոյ (?) ամբարանոցի մօտ, Վիտոշի բլուրների վերայ, եւ ինչպէս յայտնի է արդէն, վերջացան մեծ աղէտով: Այդտեղ Ցուց. Մարմինս կորցրեց իւր երկու ամենահեղինակաւոր եւ գործող ընկերներին, որոնք զոհ գնացին նետուելիք ուղեւոր վայրկենական պայթումին: Էլլէնը, ցանկանալով իւր փորձերով հասնիլ աւելի եւ աւելի կրճատման՝ ուղեւոր ընկնելու եւ պայթումի մոմենտի [միջև], այդպիսով մօտեցնելու պատրոյգաւոր ուղեւորի պայթումը՝ հեղուկաւորի կամ կապսիւլաւորի, վերցրել է շատ կարճ՝ 2 1/2 սանտիմետրի պատրոյգ: Եւ պատրոյգի այդչափ կարճութիւնից, տեղի անյարմարութիւնից, կապսիւլի լայնութիւնից, այլեւ նետողի՝ Վուսմայուհի անփորձ լինելուց, ուղեւորը պայթել է վերջինի ձեռի մէջ, որից եւ տեղն ու տեղը զոհուել են երկուսն էլ: Նոյն այդ փորձին նետուել է նախապէս եւս մի ուղեւոր, որը չէ պայթել: Աղէտի պատճառներից մէկն էլ եղել է պատուէրը՝ նախ քան «Իւլլոց» լսելը չնետել ուղեւորը: Խլլոցը առաջ է գալիս բերթուտեան աղի եւ ամմոնիոմի (սպիտակ փոշի) բռնկումից, ծծաթաթթուի հետ միանալու պահուն:

Սոֆիայի աղէտի լուրը շանթահար է անում Պոլսի ընկերներին, որոնք, անհամբեր, սպասում էին յաջող լուրերի: Վուսմը դուրս էր եկել Պոլսից Արեւմտեան Բիւրոյի պահանջով, Ցուցականի կողմից Պորհրդին մասնակցելու՝ իրրեւ վերջինի ներկայացուցչի: Երկու ամենաուժեղ եւ եռանդուն ընկերների կորուստը, այդքան ողորդական, չափազանց զգալի էր մեր փոքրիկ խմբակի համար, կանգնած ծանր խնդրի առաջ: Բայց եւ այնպէս, աւելի ճիշդ է՝ այդ իսկ պատճառով, որոշուեց շարունակել գործը մինչեւ վերջը, թէկուզ մի մարդ մնար: Տրտնջացող օժանդակ ընկերների ձայն-

ըլ լուսին: Այսպիսի աղէտի առաջ՝ նոքա խոստացան անտրտունջ սպասել որքան հարկաւոր լինի: Որոշուեց Սաֆոյին շտապել Սոֆիա՝ աղէտի վայրը եւ միեւնոյն ժամանակ փոխարինել ընկած ընկերներին թէ՛ փորձերի եւ թէ՛ Պորհրդի համար: Մասնաւորապէս՝ մասնագէտներ գտնելու եւ նրանց հետ խորհրդակցելու ուսմբերի եւ կառքի մասին, ինչպէս եւ պատուիրելու կառքը Եւրոպայում: Սոֆիայում Սաֆոն գտաւ արդէն Բժ. Հ. Յովհաննիս, Սարգիսին եւ Արամին (?), Բիւրոյի անգամ Ռոստոմին եւ Մ.ին, որոնք եկել էին Փրնեւից, լսելով աղէտի շուրջ, վերջին հրաժեշտը տալու ամբողջ Դաշնակցութեան երախտաւոր եւ տաղանդաւոր գործողի, հիմնադիրներից մէկի՝ Քրիստափորի՝ այդքան վաղաժամ իրանցից բաժանուած աճիւնին(16):

Սաֆոն, անկախ Պորհրդից, պարտաւոր էր արդէն գնալ Փրնեւ եւ Պարիզ՝ Յուլիանի գործով, մասնագէտների հետ խորհրդակցելու: Փրնեւում տեղի ունեցած Պորհրդի այսպէս ասած կրկնութեանը, Սաֆոն հարց է դնում Արեւմտեան Բիւրոյի առաջ, թէ հարկաւոր է լրացնել Յուլիանի ընկած ընկերների տեղը՝ էլլէնին եւ Վոսմին փոխարինող ընկերներ տալով, քանի որ Սարգիսը, որը համաձայնութիւն տուել էր Սոֆիայում գալ մեզ հետ, ցանկութիւն չունի այլեւս գալու: Նրան քաջում է աւելի Երկիրը ու նա Երկիր պիտի գնայ. հետեւապէս, համաձայն կանոնադրութեան, Պատասխանատու Մարմնի կազմի պակասը լրացնելու պարտականութիւնը Բիւրոյի կամ Պորհրդի վերայ է: Լուսիքում եղաւ այդ պահանջի պատասխանը: Նոյն հարցը դրել էր եւ ընկեր Անտոնը (Սիմ. Չաւարեան) Լեոնովայրից ուղարկած մի նամակով, թէ հարկաւոր է լրացնել Յուլիանի կազմը, բայց ցանկութիւն յայտնող չեղաւ, եւ մենք շարունակեցինք մեր գործը եղած ուժերով:

Ամենազխաւոր մեր հոգան էր՝ տեսնել մի լուրջ մասնագէտի եւ խորհրդակցելու հետը: Արեւմտ. Բիւրոն այդ բանը յաջողեցրեց, հրաւիրելով խմբագրատուն Ս. Ռուբրի՝ յայտնի մասնագէտ, թէրետիկ եւ պրակտիկ(17), Պլեւէի եւ Սերգէյի յաջող գործերին մասնակից, յայտնի Կիրաւիչի գործելակերպի շարունակող, — ինչպէս ներկայացրեց մեզ Բիւրոյի անգամ Ռոստոմը:

Եւ մենք, Ռ.ի եւ Բժ. Հ. Յովհաննիսի ներկայութեանը, Փրնեւում, խմբագրութեանը մէջ, հարցրինք նրա կարծիքը ուսմբերի մասին, թէ ինչպիսի՞ կեղեւը նա գրտնում է ամենալաւը, ինչպիսի՞ մեծութիւն, նիւթի քանակ եւն.: Եւ նա մեզ յայտնեց, թէ անհատի վերայ գծալիս չի կարելի վստահիլ ուսմբի բեկորների վերայ, որոնց դիպչելը իրաւ թէական է, որ գլխաւոր մտադրութեամբ գործօնը օդի ցնցումն է եւ նրա վերայ պէտք է լինի յայտը, քանի նա վրիպում չունի: Այդ նպատակով բոլորովին միեւնոյնն է, թէ ի՞նչ պատեր ունի ուսմբը՝ համար, թէ բարակ, ա՛յս թէ այն մետաղից. հարկա-

ւոր է միայն, որ մէջի նիւթը որքան կարելի է առատ լինի: Այսպէս խօսեց մասնագէտը:

«Մենք գործածում ենք, — շարունակեց նա, — ուսմբեր հասարակ թիթեղեայ ամանի մէջ, 5 Փունտ քանակութեան դիմաճիտով... Այդպիսի ուսմբեր էին Պլեւէի եւ Սերգէյի ուսմբերը»:

Ահա՛ առաջին, խոշոր հարուած մեր ուսմբերի հասցէին, որոնց վերայ այնքան չարչարուել էինք, այնքան ժամանակ կորցրել եւ երկու քանակագին ընկերներ գոհ տուել: 5 Փունտ նիւթ, — բայց դա 2000 գրամ կ'անէ, իսկ մենք 300-400 գրամից անդին անցնել չէինք կարող...:

Դուրս եկանք մասնագէտի հետ պարտէզը, աւելի ազատ խօսելու, եւ մեր ներկայացուցիչը տուեց նրան լուծելու հետեւեալ խնդիրը.—

«Երեւակայեցէ՛ք, — խօսեց Սաֆոն դիմելով մասնագէտին, — թէ այստեղ (ցոյց տալով խմբագրութեան պարտէզի մի կէտը) դրուած է մի սնտուկ թիթեղեայ՝ մէջը 100 կիլո (մօտ 250 Փունտ) մեկինիթ եւ նա պայթում է, իսկ ես կանգնած եմ այստեղ (ցոյց տալով խմբագրութեան դէպի պարտէզ բացուող դուռը), մօտ 30 մետր հեռաւորութեան վերայ: Խնդրում եմ յայտնել ձեր հեղինակաւոր կարծիքը, կարո՞ղ է պատահել, որ ես կենդանի մնամ այստեղ, այդ սնտուկի պայթումից վերջը:

— Ոչ միայն դուք չէք կարող կենդանի մնալ ոչ մի դէպքում, — շտապեց պատասխանել մասնագէտը, — այլ այս անգամ ամբողջ խմբագրատունը (եռայրկանի չէնք) օդը կ'ելնէ մի այդպիսի քանակութիւնից:

Մի քանի ուրիշ մանր հարցեր նոյնպէս տալով եւ պատասխան ստանալով, բաժանուեցինք:

Եւ այդ կերպ կտրուկ պատասխան տուողը մի հեղինակաւոր մասնագէտ է, ինչպէս ասացինք՝ Արեւմտեան Բիւրոյի յանձնարարածը, Պլեւէի եւ Սերգէյի յաջող գործերի տեխնիկական մասի հեղինակը: Եւ նա Ռ.ի եւ Բժ. Հ.ի ներկայութեանը, մեր գրած հարցերին պատասխանեց յստակ եւ կտրուկ.

1) Ռուսերի պատերի բեկորների յոյսով չի կարելի անհատի վերայ գնալ:

2) Որ իրանց գործերի յաջողութիւնը պարտական են 2 կիլո նիւթի քանակութեանը, նրա պայթման ոյժից առաջացած օդի սաստիկ ցնցմանը: Ի դէպ է աւել, որ Ալ. Սիլի գլորող ուսմբերն էլ եղել են 5 Փունտ նիւթով (տես «Պըլլոս Մարզ»?, էրես 20-30): Այդ 2000 գրամի փոխարէն մենք կարող էինք ներս մտցնել այն էլ ա՛յնքան դժուարութիւններով եւ դեռ տեղ չը հասած բռնուկով մտանգով՝ միայն 300-400 գրամից ուսմբիկներ, որոնք առաջինների հետ համեմատած ուղղակի խաղալիքներ կարող են համարուել: Իսկ երկու կիլոնոց ուսմբ երբեք, երազել անգամ չի կարելի պաւիլիոն մտցնել: Ուրիշ բան է Ս. Ռ.ներինը՝ որոնք գործում են ազատ փողոցով, կարող են ձեռներին ու-

նենալ եւ 2 եւ 5 կիլոնոց ահադին կապոցներ, — ուրիշ բան է Սեւազիւրի պաւիլիոն մտնելը՝ ուր հովանոց էլ են ձեռքիցդ առնում, դիտակը էլ. եւ շրջապատում՝ քեզ խորը թափանցող հայեացքով [դիտող] տասնեակ որսկան խաֆիաներ...:

Գալով կառքի խնդրին, մասնագէտի խօսքերը աւելի կտրուկ եւ որոշ էին, ո՛չ մի կառկած չթողնող — թէ 100 կիլոն մի քանակութիւն է, որը 30 մետր շառաւիղով ոչ միայն մարդը, այլեւ եռայրկանի տունը օդը կը հանէ:

Այս բոլորը, ինչն ըստ ինքեան հասկանալի է, պիտի տակն եւ վերայ անէին մեր նախագիծը՝ տեղափոխելով ծանրութեան կեդրոնը պաւիլիոնից դէպի կառքը. այսինքն մանր ուսմբերից դէպի խոշոր, հակառակն ուսմբը:

Մենք Աթէնքի փորձի անյաջողութեան տակ, կառքը իբրեւ չփորձուած մի գործ, վախենում էինք վըտահիլ նրա վերայ:

Արդ, մասնագէտի այսպիսի գնահատումից վերջը, մեր երկու գէնքերի մասին, իրաւունք չունէինք շարունակել դարձեալ ուսմբերը ճանաչել իբրեւ առաջնակարգ գէնք՝ կառքի դիմաց(18): Ոչ բարոյական եւ ոչ գիտական հիմունք չունէինք՝ չընդունելու եւ չդեկաւարուելու յայտնի մասնագէտի խորհուրդներով:

Բայց այդ բոլորը չէ:

Գործի պատասխանատուութեան ծանրութիւնը այնքան էր իշխող, որ չնայած այդ մասնագէտի վըճռական խօսքերին, մենք հարկաւոր համարեցինք մի այլ աղբիւրից եւս ստուգել, նոյն հարցերով՝ մի այլ մասնագէտի եւս դիմել: Այդ իսկ նպատակով Սաֆոն Բժ. Լորիսի հետ գնում է Պարիզ՝ մասնագէտ գտնելու եւ խորհրդակցելու, ստուգելու առաջինի ասածները: Նաեւ կառքի մասին հոգայու: Այնտեղ, Բժ. Լորիսի յանձնարարական նամակով նա ներկայանում է Պարիզի բարձրագոյն դպրոցի պայթուցիկ նիւթերի քիմիկոս պրոֆեսոր Բոքալուպիչին, ազգով լեհացի, որը լինելով նոյնպէս խառնուած յեղափոխական գործերի մէջ, սիրով ընդունում է Սաֆոյին եւ պատրաստակաւութիւն յայտնում բաւարարութիւն տալու մեր հարցերին:

Սաֆոն այս անգամ հարցը դնում է նրան ուրիշ ձևով. խնդրում է հաշուել եւ որոշել նիւթի այն քանակութիւնը, որը անպայման բաւարար պիտի համարուի 30 մետր շառաւիղով շրջանում ամէն ինչ ոչնչացրնելու... (19):

2) Ինչպիսի՞ յարաբերութեան մէջ է գտնուում նիւթի քանակը ամանի պատերի ամբողջութեան հետ:

3) Հարց ուսմբի մասին, — ի՞նչ տեսակ ուսմբ եւ ի՞նչ մեծութեամբ նա ամենավստահելին է համարում, եւ ինչպիսի՞ կեղեւով:

4) Պայթուցիկ սնդիկի յարաբերութիւնը դէպի պայթող նիւթի քանակը:

5) Մեկինիթի կամ պայթուցիկ սնդիկի խոնաւութեան հարց: Ի՞նչպէս իմանալ նրանց խոնաւացած լինելը, եւ մի քանի ուրիշ մանր տեխնիկական հարցեր: Պրոֆեսորը, լսելով բոլորը, խնդրում է երեք օր ժամանակ այդ բոլոր հարցերին ճշգրիտ պատասխան տալու համար, եւ նկատելով Ս.ի անհամբեր «երեք օր» բացականչութիւնը — աւելացնում է, թէ իրան թւում է, թէ սա լուրջ ձեռնարկի համար է եւ նա չէր ցանկանայ մի այսպիսի հարցի պատասխանել յիշողութեան վերայ միայն հիմնուած. «Իսկ եթէ կամենաք, ես աւելի շուտ կ'ասեմ ձեզ, նոյնիսկ այսօր», — վերջացրնում է խօսքը Բորանովիչը: Սաֆոն ներողութիւն խնդրելով իւր ակամայ անհամբերութեանը համար, հեռանում է, երեք օր վերջը գալու պայմանով:

Երեք օրից, ճիշդ նշանակուած ժամին, Ս.ն լսում է պրոֆեսորի հետեւեալ պատասխանները.

1) 30 մետրի շառաւիղով, որպէսզի ոչինչ չմնայ կենդանի, աւելի ինչ ոչնչացնայ, բաւական է 12-15 կիլո մեկինիթ, եթէ լաւ տեսակից է: Չգուշութեամբ համար լաւ է վերցնել 20 կիլո:

— Հարց.— Ի՞նչ է նշանակում «լաւ»: Մեր ունեցածը փոշիանման նիւթ է:

— Պատ.— Որքան օտար խառնուրդը քիչ լինի, այնքան աւելի լաւ է մեկինիթը: Կարող է խառնուրդը լինել շատ, բայց ցածր ոյժի մեկինիթ լինել: Մաքուր փոշիանման մեկինիթը եթէ հալուած վիճակի մէջ լինի, ժրլէանման(20), նա աւելի ուժեղ է՝ մօտ 25-30% փոշիանմանից:

Գալով պայթուցիկ սնդիկի քանակին. կարելի է հաշուել այսպէս, — 2ից 3 գրամ իւրաքանչիւր կիլոյին(21):

«Ինչ վերաբերում է սնտուկի պատերին, — շարունակում է պրոֆեսորը, — պէտք է ասել, որ ես մասնագէտ չեմ այդ հարցում, դրա համար էլ անկարող եմ ձեզ պատասխանել, թէ ի՞նչ հաստութեան կամ նիւթից պէտք է լինի նա: Այսքանս միայն կարող եմ ասել, որ նշանակութիւն ունի դիմադրութեան աստիճանը: Որքան մեծ լինի նա, ի հարկէ որոշ սահմաններում, այնքան աւելի կարելի է վստահել, թէ նիւթը ժամանակ կ'ունենայ ամբողջը գազանալու. հակառակ դէպքում, կարող է լինել մասնակի պայթում, ա՛յ, ինչպէս այդ եղել է ամենայն հաւանականութեամբ, ձեր պատմածներին նայած, Աթէնքի փորձում:

«Իսկ ուսմբերի մասին ես այն կարծիքին եմ, որ բեկորների վերայ չէ որ պէտք է յոյս դնել, այլ նիւթի քանակի»: Եւ նա պատմեց համարեա նոյնը, ինչ որ Փրնեւում Ս. Ռուբրի մասնագէտն էր ասել, որին, նա յայտնեց, որ ինչն էլ ճանաչում է, իբրեւ լաւ մասնագէտի:

Բաւարարութիւն տուեց եւ միւս հարցերին, թէ ինչպէս խոնաւութիւնը չափել մաթեմատիքական կըը-

ուով, ո՛րտեղ կարելի է գնել այդ կշիռը, ի՛նչ ճշգու-
թեան կշիռ է պէտք, ի՛նչպէս որոշել խոնաւութիւնը
եւն. : Պատմեց նաեւ թէ ի՛նչ կերպ հաշիւ եւ ժըլէ դար-
ձընել փոշիանման միլիմիթը : Մի ժամից աւելի խօսե-
լուց վերջը Սաֆոն դիմում է պրոֆեսորին՝ յուզուած .
«Պրն. Բորանովիչ, դուք յայտնեցիք թէ 15-20 կի-
լոմ բաւական է 30 մետր շառաւիղով տարածութեան
համար ամէն ինչ ոչնչացնելու :

Դուք տալի՞ս էք գիտնականի խօսք, որ եթէ 20ի
փոխարէն 100 կիլո լիմի — ոչինչ կենդանի մնալ այդ
տարածութեանը վերայ չի կարող :

Բորանովիչը զարմացական շարժումով պատասխա-
նում է. «Այդ խօսքը ձեզ դիտութիւնն է տալիս : Եթէ
կամենաք՝ ես ձեզ այս բոլորիս կը բերեմ այն ֆորմու-
լաները եւ հաշիւները...» : Եւ նա շարժւում է դէպի
զրադարանը, բայց Ս. Ներսիսեան եւ շնորհակալու-
թիւն յայտնելով, թողնում է պրոֆեսորին ու վազում
բժիշկ Լորիսի մօտ, պատմում է նրան իւր ստացած ու-
րախալի լուրը : Նոյնը գրում է նա նոյն օրը եւ ժընե՛
խմբագրութեան, աւելացնելով, որ ուղեւորում է դէ-
պի Վիեննա, այնտեղ կառքի գործը կարգադրելու, քա-
նի որ Պարիզից, ինչպէս երևում է, դէպի Պոլիս կառք
չէ ուղարկում : Վիեննայից են ստացւում այդ տեսակի
ապրանքները :

Այդպիսով ուսմանը հարցը ստացաւ երկրորդ հար-
ուածը, իսկ կառքը, ընդհակառակը, երկրորդ անգամ
եւ շատ կատեգորիք, նկատուեց անպայման մահացու,
նայնիսկ 20 կիլո միլիթով. իսկ մենք 20ի տեղ 124 կիլո
լցրինք, հարիւր քառասուն...

Ինչպէս նկատեցիք, առաջին մասնագէտին ժընե-
ւում տրուած էր թակաւութիւնն եւ շառաւիղը եւ հար-
ցրում էր՝ որոշել ազդեցութիւնը :

Պարիզում, ընդհակառակը, պրոֆեսոր Բորանովի-
չին տրուեց միայն շառաւիղը եւ հարցուեց որոշել նիւ-
թի քանակը՝ այդ շառաւիղի շրջանում ամէն ինչ ոչնչ-
ացնելու : Եւ երկու մասնագէտներ՝ տարբեր քաղաք-
ներում, մէկը ժընեւ, միւսը Պարիզ, տուին համաձայն
եւ միակերպ դրական պատասխան կառքի վերաբերու-
թեամբ՝ խիստ որոշ, խիստ բացարձակ, որպէսզի որե-
ւէ կասկածի տեղիք չիներ այլեւս : Երկու յայտնի մաս-
նագէտներ միաձայն յայտնում են՝ փոքրիկ ռուսերի
վերայ մի՛ յուսաք :

Երկու հեղինակաւոր մասնագէտներ միաձայն ա-
սում են՝ 120 կիլոմ անպայման, անպայման մահացու
է, եւ այն՝ առանց բեկորների, առանց երկաթի, այլ
միայն օդի փոթորկային ցնցումով, որը՝ օդը՝ ամէն
տեղ է եւ ուրեմն վերիցում չունի 30 մետր շառաւիղով
մի շրջանում, — այն է՝ 45 քայլ ամէն կողմ, իսկ մեզ
20-25 քայլ է միայն բաժանում կարմիր Սուլթանից :

Բայց նա այնուամենայնիւ մնաց կենդանի :
Սխալուած էին մասնագէտները, խաբեցին արդ-

եօք մեզ : — Ո՛չ մէկը եւ ո՛չ միւսը : Ազգային իսկական
պատճառը, սոսկալի պատճառը, խելքից ու մաքից
դուրս, իրա տեղում կը յայտնուի :

Դառնանք մենք մեր պատմութեանը :
Այդ երկու ստուգումներից վերջը այլեւս ոչ մի
կասկած չէր կարող մնալ գործի անպայման յաջողու-
թեանը :

Սակայն... դարձեալ եւ դարձեալ գործի պատմա-
կան նշանակութիւնը ստիպեց մեզ մի անգամ եւս, եր-
րորդ անգամը, նորից ստուգել երկու մասնագէտների
միաձայն որոշումը, այս անգամ արդէն անձնական
փորձով : Սեփական ձեռքով, սեփական աչքերով ստու-
գել, թէ արդեօք ճիշդ է որ միլիմիթը առանց բեկոր-
ների, միայն օդի ցնցումով, կարող է խորտակել մար-
դուն, կենդանուն, որեւէ տարածութեան վերայ՝ մէկ
մետր, 3, 5 մետր, 10 մետրի վերայ, օրինակ :

Եւ այդ քոլոր տարածութիւնների վերայ մեր ձեռ-
քով կատարուած փորձերը վերջնականապէս հաստա-
տեցին օդի մահացու ցնցման իրականութիւնը : Եւ ին-
չո՞ւ զարմանալ, երբ փոթորիկը հաստարմատ կաղնի-
ները արմատախիլ է անում, ջարդում, տապալում :
Մենք այդ գիտէինք, բայց եւ այնպէս՝ հարկաւոր էր
աչքով տեսնել արհեստական փոթորիկի առաջացրած
ոյժի բազում անգամ աւելի ուժգին լինելը բնական փո-
թորիկից :

Վիեննայում կառքը պատրաստել տալուց եւ Պոլիս
ճանապարհելուց վերջը, Սաֆոն գալիս է Սոֆիա եւ
ձեռնարկում մի շարք փորձերի՝ պայթուցիկ նիւթերի
վաճառող ոմն Տիւֆալչեի եւ մեր Մակեդոնացի ըն-
կեր Լիսպոլի հետ միասին : Տարածուած կարծիք է
չատերի մէջ, թէ պայթուցիկ նիւթերը ներգործում են
ինչ որ մի առանձին, ուրոյն օրէնքով, որ նրանք ի-
րանց ուժը ուղղում են դէպի դիմադրութիւնը եւ ո՛չ
հաւասար ամէն կողմ : Ուրեմն եթէ մէկ կողմից նիւթը
կոթնած է պատի, իսկ միւս կողմը ազատ տարածու-
թիւն է, իբր ուժանակի ամբողջ ազդեցութիւնը ուղղ-
ւում է դէպի այդ պատը, դէպի արգելքը : Դա անպայ-
ման սխալ է եւ ապացուցուած բազմատեսակ փորձե-
րով : Պայթուցիկ նիւթերի ոյժը, ընդհանուր օրէնքնե-
րի համաձայն, ուղղուած է նուազագոյն դիմադրու-
թեան կողմը, ուրեմն օդի կողմը աւելի լայն՝ քան պա-
տի կողմը : Բայց պատը փուլ գալով ակներեւ է դար-
ձնում մեզ համար նիւթի ազդեցութեան ենթարկուած
լինելը, իսկ օդը, որը աւելի եւս մեծ հարուած է ստա-
ցել իբրեւ զազ, վայրկեանական կերպով ընդունում է
իւր նախկին դրութիւնը եւ մեզ համար թողնում ան-
յայտ՝ իւր կրած մեծ փոփոխութիւնները :

Սոֆիայում, Սաֆոն յիշեալ անձերի հետ բազմա-
տեսակ փորձեր է անում քաղաքից դուրս : Պայթեցը-
նում է 60-65 կիլո, մօտ 4 փուտ միլիմիթ. սպանում
են 1 գառ եւ 3 ձի՝ միայն եւ միայն օդի ցնցումով :

- 1) 2 կիլո մեկինիթը, լցուած հասարակ թիթեղից շինուած արկղի մէջ, մահացու վէրքեր տուեց ձիուն՝ 1 1/2 մետրի վերայ
- 2) 4 կիլոն 2 » »
- 3) 4 կիլոն 3 » »
- 4) 5 կիլոն 4,3 » »
- 5) 14 կիլոն 10 » »

Բացի այդ, հաստատուեց պրոֆեսորի խօսքերը՝
խոնաւացած մեկինիթի ոյժի պակասելու կամ ի սպառ
չպայթելու մասին : Այսպէս, 30 կիլո մեկինիթը, պա-
տահարար անձրեւի տակ բռնուելով, լաւ թրջուեց եւ
երբ պայթեցրինք, աւելի պակաս ոյժ արտայայտեց,
քան 14 կիլոն՝ թրջուած լինելու պատճառաւ, պայթեց
միայն ներսի չոր մնացած մասը, դրսի շերտերը չպայ-
թեցին :

Այսպիսով, երբ անձամբ կատարած այս փորձերը
այլեւս ոչ մի կասկած չթողին, որ պայթուցիկ նիւթը,
առանց բեկորների էլ, լոկ միայն օդի ցնցման շնոր-
հիւ, մահացու հարուածներ է հասցնում ձիուն իսկ,
ո՛ւր մնաց մարդուն, այլեւս նախկին նախագիծ որո-
շումը չէր կարող մնալ անփոփոխ : Բայց երբ Սաֆոն,
չնայած այդ բոլորին, ինքն էլ փորձեց էլլէնի գտած
աւտոմատ գլխարկները՝ թեթեւ փոփոխութեան ենթար-
կելով՝ ամբողջ երկու շարք, եւ սենեակում, սենե-
կային պիստոններով փորձերը շարունակեց եւ դա՛րձ-
եալ 10ից 4ը կամ 5ը վրիպեցին, երբ կատարելագոր-
ծելով այդ գլխարկները՝ դնաց եւ բուլղարական սպա-
յակոյտի ուսման փորձերի միջոցին ինքն էլ փորձեց
նրանց հետ իսկական կապսիւլով եւ դա՛րձեալ վրի-
պում, — այլեւս այդ բոլորից յետոյ կառքը իրաւացի
կերպով զրաւեց առաջնակարգ եւ միակ տեղը, դառնա-
լով մեր ամէնքի ուշադրութեան գլխաւոր կեդրոնը :

Եւ այդ օրերին էլ ստացուեց Պոլսի ընկերներից
նամակ, որով յայտնում էին, թէ Սոֆիայի աղէտի ազ-
դեցութեան տակ խստութիւններ են սկսուել, թէ գոր-
քերի դասաւորութիւնը փոխուած է : Կառքի տեղը «X»
փողոցում յետ է տարուած գորքերի փոփոխութեան
պատճառով, իսկ թէ միւս կողմից կառքը կարելի է մօ-
տեցնել աւելի մզկիթի տակի կողմից, Մարգարանի հը-
րապարակի կողմից, եւ թէ հարկաւոր է շտապել ներս
գալ եւն. :

Որպէսզի հասկանալի լինի թէ այն օրերում ինչ-
պիսի՛ պայմաններ էին տիրում Պոլսում (ոստիկանական
խստութիւններն ու բանտարկութիւնները, խուզարկու-
թիւնները՝ նոյնիսկ օտարահպատակների տները եւ
դուրս աքսորելը նրանց եւն.), պէտք է այստեղ յիշել,
որ որքան էլ զգուշաւոր կերպով կազմակերպուած էր
մեր ապրանքների ներմուծելը, այնուամենայնիւ, եր-
կու անգամ նրանք բռնուեցին ներս մտցուելիս :

Առաջին անգամը մեր գործիքները, ելեքտրական
մեքենայի պարագաները, կապսիւլներ, դժոխային մե-

քենայի ժամացոյցներ, պատրոյգներ, հաղորդիչներ —
ամբողջը : Եւ մենք ստիպուած եղանք նորից մեծ դժ-
ւարութիւններով ներմուծելու :

Երկրորդ անգամը բռնուեց մեր ուսման քիմի-
քիւլը՝ 15 հատ խնձորներով : Ամբողջ ոստիկանութիւ-
նը ոտքի կանգնեց : Բանտարկութիւնները սաստկացան :
Հասկացուեց, որ հայեր են ուղարկողները եւ ուղարկ-
ուած է Վառնայից :

Երրորդ դէպքը՝ մեր դրսի ընկերների՝ Սարգիսի,
Կարոյի եւ Լեւոնի ձերբակալուելն էր Վառնայում,
ուսմանը ձեռներին, — որի մասին տեղեկութիւն ստա-
ցաւ տաճիկ կառավարութիւնը (22) :

Սոֆիայի աղէտը, մեր երկու ընկերների հայ լի-
նելը, նրանց անուն ազգանունը լրագրութեան նիւթ
դառնալը, Քրիստափորի լուսանկարի այդ օրերին
«Իրօշակ»ի մէջ լոյս տեսնելը (Քրիստափորի՝ որը Պոլ-
սում ապրել էր Հիւրանոցում եւ ապա, ամբողջ ամիս-
ներ, Փօրէսի տանը) միւս պատճառների հետ միացած՝
եկան լրացրին տաճիկ կառավարութեան անհանգստու-
թեան չափը եւ գաղտնի ու յայտնի ոստիկանութեան
ոտքի ելնելը : Սելամլըքի գորքերի դասաւորութեան մէջ
առաջ եկան փոփոխութիւններ՝ մեր ձեռնարկի համար
ահագին նշանակութիւն ունեցող : Սկզբից՝ «X» փողոցի
առաջին ծառի մօտ էր կանգնում հեծելազօրքը. նա յետ
բերուեց երրորդ ծառի ետեւը, եւ այդպիսով կառքը
հեռացուեց Նժոյզից ամբողջ 30 քայլ : Մարգարանի հը-
րապարակի վերայ հեծելազօրքի շարքերը աւելացան :
Դեսպանատների առաջ մի քանի օր, ինչպէս Աշոտն էր
գրում, զինուոր-պահպաններ կանգնեցին :

Այդ միեւնոյն ժամանակ մեր ապրանքները, ապա-
հով թագստոցից տեղափոխուած են, Աշոտի նախաձեռ-
նութեամբ, Փօրէսի բնակարանը. Փօրէսի՝ որի անցա-
գրով Վոսման էր դուրս եկած եւ այդ նոյն անունով
Սոֆիայում ընկած : Եւ այդ անունը լրագրերի նիւթ
դարձած եւ տաճիկ կառավարութեան յայտնի էր :
Հարկաւոր էր իսկոյն եւեթ, առանց ժամանակ կորցը-
նելու, շտապեցնել գործը :

Գալով այն հարցին թէ ինչո՞ւ կառքը միակը դար-
ձաւ, ինչո՞ւ պաւիլիոնից ի սպառ ձեռք քաշեցինք, —
եթէ մինչեւ այժմ ասուածներից դեռեւս այդպիսի հարց
կարող է առաջ գալ, ապա սա մի հարց է, որը յիշեցը-
նում է մեզ մի առած, թէ փաստ, ինչ որ կայրի հետ
պատահած :

Կայրին մէկը, բարկացած բերդապետի վերայ, որ
նա իւր ժամանելը չէ շնորհաւորել սովորական թնդա-
նօթաձգութեամբ, զայրացած՝ կանչում է իւր մօտ
բերդապետին եւ հարցնում դրա պատճառը : Բերդա-
պետը յանցապարտութեամբ պատասխանում է կայս-
րին, թէ այդ երեւոյթը ունի իւր 15 պատճառները, ո-
րոնցից առաջինն է՝

- 1) որ անձրեւ է եղել,
- 2) որ կինը հիւանդ է եղել,

3) որ Բնդանօթը սրբուած չէ եղել, ...և 15) որ վառօղ չեն ունեցել:

«Հա՛ւ, — պատահականում է կայսրը, — հարկաւոր էր միայն պատճառները միւս ծայրից սկսել: Այժմ Ընդհանուր Ժողովը, ինչպէս կայսրը, Թեբեա հարցնէ, թէ ինչո՞ւ պաւլիտներ թողինք: Որովհետեւ՝ 1) ու՛մը չունէինք: Պաւլիտներ ու՛մը, դա նախաձեռնէր ու՛մը չէ, ոչ էլ Պլեւէինը, ոչ էլ Ալեքսանդր IIինը: Սուլթանի ու՛մը սուլթանական պիտի լինէր եւ այդպիսին մենք, ինչպէս գիտէք արդէն, 5 ամսուայ տասնեակ փորձերով չկարողացանք ձեռք բերել այն անհրաժեշտ յատկութիւններով՝ որոնց մասին արդէն ասուած է իրա տեղում:

Ամենավերջին փորձերին, Սոֆիայում, երկու նետած ու՛մը բերից մէկը չպայթեց. երկրորդը ձեռքում պայթեց. ուրեմն՝ 100% վրիպում:

Այդ նշանակում է ու՛մը չունէինք ուրեմն: — Բայց սա մէկն է 15 պատճառներից:

Մնացած 14ը սրանից պակաս պատճառներ չեն:

Բ) Ռուսը չունէինք եւ չէինք կարող երկար յետաձգել գործը, որ շտապելը հրամայող պահանջ էր այլեւս: Պատճա՛ռ:

Գ) Ապրանքների երկու անգամ բռնուելը:

Դ) Աշտին ծանօթ ոստիկանների տեսած լինելը, ինչպէս ինքն էր ասում եւ գրում:

Ե) Թորոզի մասին կառավարական ազնւոնների իմացած լինելը եւ այդ առթիւ Թորոզի ընկերոջ՝ Շաւարշին բանտարկուելը եւ հարցաքննութեան ենթարկուելը:

Զ) Սարգիս-Լեւոն-Կարոյի բռնուելը եւ արտաքու՛սուելը:

Է) Սոֆիայի աղէտը, վերջապէս եւ

Ը) Ներքին կանոնադրութիւնը (Տեսէ՛ք էլլէնի ձեռքով գրուած ներքին կանոնադրութիւնից՝ «Յօդ. 3. — Յուլիան Մարմինը պարտաւոր է ամէն ճիշդ թափել, համաձայն Ընդհանուր Ժողովի որոշման, իր ստանձնած գործը կատարելու ներկայ 1904 թուականի ընթացքում եւ չյետաձգել առանց ամենաշարժելի պատճառների կամ ակնհայտ անհնարինութեան առաջ կանգնած լինելու՝ 1905 թուականին»):

Թ) Ոսկեհանքի շտապելը, որ չվիճուի գործը:

Ճ) Վաճառ(23) հօր, իւր որդու մասին ականջը ընկած լուրերի առթիւ, Ժօրէսին եւ Բուլղարիա՝ նամակներով դիմելն եւ հարց ու փորձ անելը, եւն. : Մայրաքաղաքի ոստիկանութեան սկսած իրարանցումը:

2) Ռուսը չունենալուց բացի մարդ էլ չունէինք: Ահա թէ ի՛նչ է ասում էլլէնի օրով եւ նրա արտադրած արձանագրութեան հետեւեալ կէտը՝ մարդկանց քանակի մասին. «6 հոգի պէտք է լինին դեպքանատան սրահում, իսկ պաւլիտներում՝ ոչ պակաս 4 հոգուց. դա նրա լազարյան թիւն է, առանց հաշուելու կամանգ. կամայք այդ թիւի մէջ չեն մտնում»: 6 հոգուց՝ 2ը ընկել էին

Սոֆիայում, 1ը՝ Աշտը՝ անպէտքացել էր, ոստիկանութեան կողմից արդէն նկատուած լինելով: Դրսից մարդիկ խնդրեցինք. չտրուեց:

Բայց սա մենք յիշում ենք, առանց ծանրանալու սրա վերայ, ինչպէս բերդապետի պատճառներից՝ «կօշիկի ծակ լինելը»: Եթէ անհրաժեշտութիւն եւ հնարաւորութիւն տեսնէինք, մի հոգի էլ լինէր, այնուամենայնիւ կը գնար: Բայց՝ եթէ ու՛մը ունենար եւ եթէ հնարաւոր լինէր ներդաշնակել կառքի եւ պաւլիտների հարուածները:

3) Կառքի տեղը ստիպուած էինք փոխել «Y» փողոցից, ուր նա յետ տարուեց 20-30 քայլ: 30 քայլ՝ կը նշանակէ 113·000 խորանարդ (?) քայլ տարածութիւն կորցնել: Այն ինչ՝ հնարաւորութիւն ստացուեց կառքը կանգնեցնել Մարգարանի պարտէզի առաջի դրան կըլտին, պատի մօտ եւ այդպիսով վաստակել 113·000 խորանարդ-տարածութիւն. 30-40 քայլ մօտենալ Նժոյգին:

4) Եթէ մարդիկ էլ լինէին, այլեւս պաւլիտն չէինք ուղարկել, քանի որ կառքի ոյժը, 30 մետրի վերայ ամէն ինչ ոչնչացնելու, ոչ մի կենդանի արարած չթողնելու վտանգ էինք եւ հաւատացած եւ իրաւունք չունէինք չհաւատարու: Տեղափոխելով կառքի տեղը, ստիպուած էինք փոխելու եւ պայթումի ժամանակը, յարմարեցնելով այն՝ նուազագոյն շառաւիղին. փոխանակ աղօթքի իջնելու պահուն, կառքը պարտաւոր էր պայթել մզկիթից վերադարձին: Այլ կերպ լինել չէր կարող, — միայն վերադարձին հնարաւոր էր կառքը 30 քայլի չափ մօտեցնել, քանի որ հեծելազօրքի մեծագոյն մասը հեռանում էր:

Եւ այդպիսով պէտք է անհրաժեշտաբար առաջ կառքը պայթէր, քանի դեռ Նժոյգը նրա շրջանումն էր, դեռ չէր հեռացել կառքից՝ մեր ոյժի գլխաւոր հարուածից: Իսկ երբ կառքը պայթէր, այլեւս պաւլիտներում մարդ չէր մնալու կենդանի, որպէսզի կարողանար ու՛մը նետել:

5) Եւ ու՛մը եթէ ունենայինք էլ, մարդ ունենայինք էլ եւ այդ մարդիկ, հակառակ մեր հաւատին՝ կենդանի մնային էլ, պաւլիտներից այլեւս ու՛մը բեր տելու հնարաւորութիւնից զրկուած պիտի լինէինք, քանի որ ու՛մը բեր ինքնին պիտի պայթէին ձեռքերի մէջ, առանց նկատուելու, դէտոնացիայի(24) օրէնքով:

6) Իսկ մասթեմատիկական միաժամանակութեան մասին խօսք լինել չի կարող, այդ մենք գիտենք եւ տեսել ենք լայն փորձերով (Էմիլ եւ Ա. Ժօրէս, Միլտիչ եւ Ջարեհ): Մանաւանդ որ պաւլիտներից մինչեւ Նժոյգը, մզկիթի սրահում, 60 քայլ կը լինի. ու՛մը նետել չի կարելի 60 քայլի վերայ:

Ո՛րը հրամանատարներից կամ զինուորներից իւր ընկերոջ կ'ուղարկէ կանգնելու կամ ինքը կը կանգնի իւր սեփական ընկերների գնդակի տակ: Այդ միւսերոյնը կը լինէր, եթէ մէկը, որ իւր թշնամու փայտեայ

չինութիւնը չորս կողմից քարիւղ անած պատրաստուել է կրակ տալու, ուղարկել իւր ընկերոջ ներս, այդ բռնակարանը, դաշոյնով կամ ատրճանակով, որ, եթէ տունը վառուի, բայց թշնամին չայրուի տան մէջ, նա, այդ իւր ընկերը, նրան դաշոյնով սպանէ այնտեղ:

Ահա՛ այն պայմանները, որոնք եկան քայլ առ քայլ մինչեւ գործի վերջնական եւ մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւնը, կանգնեցրին մեզ մի հսկայական ու՛մը 8 փութ նիւթ պարունակող, 1500-2000ի չափ երկաթի խոշոր կտորներն էլ վերան աւելացուած:

Եւ ո՛չ մի նման դաւադրական գործ չէ ունեցել մի այդպիսի քանակութիւն նիւթի, նոյնիսկ ականջների մէջ:

Այլ զլուխ գործոց ականջը, որի վերայ է եղել Կիրաւիչները, Ժեւեարոյնների գլխաւոր յոյսը, 1 պ. 29ի նիւթ է ունեցել միայն, որը 25 կիլո կը նշանակէ: Պետերբուրգի նեւակայկա կամուրջի ականջը, Այ. IIի համար պատրաստուած, 3 փութ=48 կիլո:

Մոսկուայի երկաթուղու տակի ականջը, նոյն Այ. IIի համար պատրաստուած՝ դարձեալ անյաջող, նոյնպէս 3 փութ:

Իսկ մերը ոչ թէ ական, այլ ու՛մը, հսկայական ու՛մը, երկաթէ անտուկի մէջ, կառքի մէջը սարքուած՝ ութը փութ=124 կիլո նիւթով(25):

Այդ բոլորից յետոյ մի՞թէ իրաւունք չունէին գործի ղեկավարները մի այդպիսի ոյժ բաւական համարել՝ սրբելու 20-25 քայլի, նոյնիսկ 50 քայլի վերայ, ամէն ինչ, ե՛ւ մարդ, ե՛ւ պաւլիտն, ե՛ւ աշտարակ ու մզկիթ, գոնէ նրա առաջին մասը՝ Սուլթանի նստած մասը:

Ո՛չ միայն իրաւունք, այլև պարտականութիւն ունէին այդպէս համարել, այն բոլոր վկայութիւններից, մասնագէտների յայտնած կարծիքներից և իրանց սեփական փորձերից վերջը: Նրա համար, որ այդպէս վկայեց Փրնելի մասնագէտը. նրա համար, որ նոյնը հաստատեց Պարիզի պրոֆեսորը. նրա համար, որ մեր փորձերն էլ եկան հաստատելու նոյնը: Այլև նրա համար, որ նրանք այնտեղ գուր կը կատարուէին (?) եթէ ոչ միայն կառքից, այլև դէտոնացիայից: Այլև նրա համար, որ ու՛մը բեր չունէինք, իսկ շտապելը հրամայող պահանջ էր:

Արժէ այստեղ կրկնել նորից մի վերին աստիճանի խրատական երեւոյթ, որ ամբողջ Ռուսաստանի մէջ այս վերջին երկու-երեք տարուայ ընթացքում նետուած ու՛մը բերի թիւը հազարներով կարելի է հաշուել, — 2000, 1000՝ անուագն. իսկ յաջող արդիւնք ունեցածների թիւը՝ տասնեակներով. այդ մի այնպիսի չնչին % է կազմում, մօտ 5 % յաջողութիւն, որ կատարելապէս արդարացի էր Ս. Ռ. ների Ն. Ն. մասնագէտը երբ յատնում էր թէ բեկորների վերայ յոյս դնելու չէ(26):

Կատարելապէս իրաւունք ունէին ե՛ւ պրոֆեսոր Բորանովիչը, ե՛ւ Ս. Ռ. ների մասնագէտը՝ նոյնը կըրկ-

նելով: Աւելի եւս իրաւունք ունէին Ժեւեարոյններն ու Կիրաւիչը, այդ ամէն կասկածից դուրս տեղորոշանքը, երբ Այ. IIի վերջին յաջող գործի պատրաստութիւնների մէջ իրանց է՛ն մեծ յոյսը Մալայեա Սատրվայ Կարագեւի խանութի տակ պատրաստուած ականջի վերայ էին գրած, իսկ ու՛մը բեր, եւ ու՛մը բերով գործ տեսնելը՝ «ցնորք» էին անուանած:

Եւ այդ՝ 4 անյաջող փորձերից վերջը, նկատեցէ՛ք, — չորս անյաջող փորձեր այդպիսի տաղանդաւոր յեղափոխականների ձեռքով կատարուած, — եւ դա՛րձեալ նրանք քանակի վրայ էին յոյսերը դրել եւ ո՛չ բեկորների:

Իսկ եթէ ունեցել են միաժամանակ եւ երկու ու՛մը բաժնիներ՝ վերջին 5րդ փորձի ժամանակ, այդ անշուշտ պէտք է ունենային, քանի որ Կայսրը մի քանի դժբեր ունէր անց ու դարձի: Իսկ ամէն մի դժի վերայ ականջ փորելը ճիշդ բան չէր: Ահա թէ ինչո՞ւ այդպիսի պայմաններում՝ բացի ականջից, ու՛մը բաժնիները անհրաժեշտ էր ունենալ:

Եթէ մենք ունենայինք նոյն պայմանները, եթէ Սուլթան Համիտը իւրաքանչիւր կիրակի կամ ուրբաթ Պոլսի փողոցներում ազատ շրջէր 5-10 կողակներ միայն իր հետ ունենալով, ինչպէս Ռուսաստանի Ալեքսանդր IIը, Դաշնակցութիւնը կարող է իրաւամբ պարծենալ, որ նա այդքան երկար չէր թող տալ Սուլթան Համիտին՝ ապրելու: Նա, Դաշնակցութիւնը, երկու ու՛մը բաժնիների փոխարէն 12 Բիսակոյններ եւ Կրէնելիցիներ կը հանէր(27):

Այս բոլորն այսպէս լինելուց վերջը, ասացէ՛ք, ի՞նչ իրաւունք ունէինք 124 կիլո նիւթին չհաւատարու, նիւթի՝ որը համարուում էր դիմամիտից 1 1/2 անգամ ու՛մը, որ նշանակում է տասն եւ մէկ փութ դիմամիտ, այսինքն 186 կիլո դիմամիտ... , երբ համոզուած էինք, որ Կայսրը ուրիշ գիծ չունի անցնելու քան Մալայեա Սատրվայեան եւ այնտեղ էլ Կորաչեւի պանրի խանութի առաջին ոչ թէ 1 1/2 փութ, այլ 11 փութ դիմամիտ է նրան սպասում, համարեա 10 անգամ աւելի, 1500ի չափ էլ երկաթի բեկորներով, որոնց ամէն մէկը մի մի ցուլ կարող էր տապալել:

11 փութ դիմամիտ պարունակող հսկայական թընդանօթի հարուածը ոչ մի խելքը գլխին մարդ չէր կարող վտանգի ենթարկել՝ 1/2 Փունտանոց խնձորների թէական օգտին համար. այն խնձորների՝ որոնք չու՛նէինք էլ:

Երեւակայեցէ՛ք մի բոլոր, որ մենք հակառակ այդ բոլորի՝ ուրիշ կերպ վարուած լինէինք: Խնձորներ ունենայինք եւ եղած երկու մարդը, նոյնիսկ դրսի երկու ընկերներն էլ միասին՝ չորսով՝ պաւլիտն գնացած եւ նախկին նախագծին համաձայն նետած լինէինք խընձորները եւ Սուլթանը մազապուրծ լինէր այդ չորսից, ինչպէս Ալիխանովը, ինչպէս Ստոլպիկինը ազատուեց 8ից(28): Ի՞նչ կ'ասէին այն ժամանակ մեր քննադատ-

ները: Մի՞թէ 100 անգամ աւելի իրաւունք չէին ունենայ տակաւ, թէ «այս ի՞նչ տեսակ գործ է:— Հակառակ երկու ականաւոր մասնագէտների յայտնած կրտուկ կարծիքներին, նրանք դարձեալ իրանց խելքին են զոտ տուել, վերցրել են երկու ջոտոտ խնձորներ եւ այդ «խաղալիքներով» Նժոյգի դէմ դուրս եկել, անդին՝ կառքը վտանգի ենթարկելով, այն կառքը, որը 300 Փունտ միլիոնի էր պարունակում, երեք հարի՛ւր Փունտ: Պարզ է, որ եթէ կառքը պայթէր, Սուլթանը իր բոլոր մերձակորներով կոտորուելուց բացի, աշտարակն ու մզկիթն էլ գլխին կը փլչէր...: «Ի՞նչ էք ասում, — պիտի բացականչէին յետին խելքով սրամիտ քննադատները, — հանա՞ք բան է 124 կիլո, 8 փութ մեկինիթը»:

«Պարզ է, որ մէջերը մէկը չէ եղել անձնուէր, որ յանձն առնէր մի այդպիսի հսկայական ուսմբ պայթեցընել: Նիւթի մեծութիւնը ուղղակի ազդել է որոշման վերայ, քանի որ անպայման մահը ակներեւ էր. իսկ անդին, դէ՛հ, փոքրիկ ուսմբ է, իրանք՝ բարձրում, վտանգ չկար, դեռ յոյս կար մի քանի ժամ էլ ապրելու. ո՞վ գիտէ, կարելի էր դեռ յուսալ՝ օգտուելով շրփոթութիւնից, դուրս էլ գալ շրթայից եւ ազատիլ եւնեւն:» Այսպէս կամ մօտաւորապէս այսպէս պիտի վերջացնէին սենեակի քննադատները:

Իրերի այսպիսի դրութեան մէջ, ստիպուած էինք Սաֆոյին շտապեցնել, որ շուտով վերջացնէ եւ շտապէ Պոլիս: Նա եկաւ օրդ. Էմիլի հետ եւ մենք, ի նկատի առնելով մասնագէտների ցուցմունքները, փորձերի հետեւանքները այլեւ ի նկատի առնելով այն բոլորը, ինչ որ այն օրերի իրականութիւնն էր կազմում, որոնց մասին արդէն յիշած ենք՝

- ա) զօրքերի դատաւարութեան փոփոխութիւնը,
- բ) կառքի մէկ ուրիշ տեղ գտնուիլը,
- բ) վստահելի ուսմբեր չունենալը եւն. եւն., ձեռք քաշեցինք պաւիլիոնից եւ ամբողջովին կեղբոնացանք կառամեքենան կազմելու լուրջ հարցի վերայ եւ որքան կարելի է շտապեցնելու գործը, քանի դեռ չէ բացուել նա: Արդէն յիշած ենք շտապելու պատճառները:

Արձակուրդ ստացած ընկերների, ինչպէս եւ օրդ. Ռուբինային ներս կանչելու հարցը որոշուեց բացասական մտքով, քանի որ այլեւս կարիք չէր ներկայանում աւելորդ ոյթերի(29): Ուստի գրուեց դրոյ ընկերներին, թէ նրանք ազատ են Մարմնի կազմից, կարող են մնալ իրանց տեղում: Օրդ. Ռուբինան դեռ ժընեւ էր էլլէնի մահից վերջը եւ խիստ նեարդային հիւանդոտ դրութեան [մէջ]: Մենք բոլորովին հակառակ էինք նրան ներս կանչել. պէտք չէինք զգալ, եթէ պէտք էլ ունենայինք, նրա հիւանդոտ դրութիւնը մեզ համար վտանգաւոր էր նկատուած գործի տեսակէտից: Այնքան հիւանդոտ էր, որ օրը մի քանի անգամ ուշադնաց էր լինում ամենաթեթեւ պատճառներից: Բաւական էր նրա

ներկայութեանը արատասնուէր «Քրիստափոր» բառը, որ նա ճշարով ուշադնաց լինէր: Ահա թէ ինչո՞ւ որոշեցինք նրան էլ չկանչել: Բայց ինքը՝ Ռուբինան եւ ժընեւի ընկերները առանձին, պրն. Ռոստոմը առանձին, նամակներով այնքան թախանձեցին, այնքան խնդրեցին՝ նրա արդէն լաւացած լինելուն վստահացընելով, յայտնելով, թէ այլեւս առողջ է զգում իրան, թէ նա կը մեռնի՝ եթէ ներս չկանչուի, որ ստիպուած էինք փոխել մեր որոշումը եւ կանչել Ռուբինային: Գրեց աղբրսելով եւ օրդ. Ռուբինան, խնդրելով թոյլ տալ իրան էլ մասնակցելու: Ռուբինան, ժընեւում, արդէն Ս.ի նամակներից ծանօթ էր նրա վերջին փորձերին, մասնագէտների տուած կարծիքներին, այնպէս որ երբ Սաֆոն, որ նրան նաւից հանած կառքով իւր մօտ էր տանում, հենց կառքի մէջ եւ տանը նրան ծանօթացրեց իրերի ներկայ դրութեանը, յայտնելով թէ դուք հակառակ կը լինիք անշուշտ մեր նախագծի փոփոխութեանը, ուսմբերից ձեռք քաշելու որոշմանը, Ռուբինան բառացի կերպով ասաց, թէ ինչո՞ւ էք այդպէս կարծում, ընդհակառակ՝ կը, ես էլ նոյն բանն էի մտածում, ես էլ ուսմբերից յուսահատուած եմ: Մոռացանք յիշելու, թէ կորցնելով մեր հեղինակաւոր ընկերներին՝ Քրիստափորին եւ Վաւմին, նրանց մահից յետոյ ներսում մնացել էինք միայն երեք անդամ, որոնցից մէկն էլ, Աշոտը, վտանգուած էր նկատուած: Ուստի, օրինական կազմը պահպանելու նպատակով, քանի որ դրոյց նոր ոյթեր գտնել չկարողացանք, 905 Յունիսի մէջ, երբ զիջեցանք վերջապէս Ռուբինային կանչելու, որոշեցինք Քրիստին եւ Ռուբինային, օժանդակ ընկերներից ամենէն եռանդուններին, ընտրել Մարմնի անդամ. եւ այդ կերպ էլ լրացնել նրա կազմը: Եւ այդ մասին գրուած էր արդէն Ռուբինային՝ Վիեննա, ուր նա սպասում էր մեր համաձայնութեանը՝ ներս գալու: Այդպիսով վերջնական որոշումը ընդունուած էր բոլոր հինգ ընկերների կողմից եւ մինչեւ վերջն էլ, ոչ մէկի բերանից եւ ոչ մի բառ չէ դուրս եկել պաւիլիոնի մասին, այնինչ կառքը այս կամ այն կերպ բռնկեցընելու նկատմամբ շարունակ վէճեր են եղել եւ այն ժամանակ, երբ արդէն որոշուած էր վայրկենական չանել: Գործի նախընթաց գիշերը նոյնիսկ երկու օրիորդները, Էմիլ եւ Ռուբինա, վիճում էին այդ մասին, իրարուց նեղանալու չափ տաք:

Կառքը արդէն ստացուած էր, ախոռը վարձուած, ձիերը առնուած: Զարեհը կառապան Մկրտչի հետ ամէն օր շրջում էին Վիեննայից բերուած մեր շքեղ կառքով՝ թէ՛ ձիերու հետ ծանօթանալու եւ թէ՛ վարժուելու կառապանութեանը: Միւս կողմից դեռեւս շարունակուած էինք Սուլթանի իջնելու եւ բարձրանալու մոմենտների ստուգումը՝ երեք վայրկենաչափերով, երբեմն երկուսով: Գտնուած էր արդէն մի մնայուն վայրկեան. այդ՝ մզկիթից (?) իջնելու եւ մզկիթից դուրս գալու առանձին ազդանշանն էր, փողով հնչուող, որից

սկսում էինք մեր չափերը՝ մինչեւ նրա նուազագոյն շտաւիդին (?):

Կանգ առնելով դժոխային մեքենայի վերայ իրրեւ աւելի քան բաւական խորտակիչ ոյթի, զբաղուեցինք նրա կազմով: Ամենից առաջ հարկաւոր էր պատուիրել երկաթէ սնտուկը, որը պիտի տեղաւորուէր Վիեննայում առանձնապէս պատուիրուած կառքի փայտեայ սնտուկի մէջ, կառապանի նստարանի տակը: Մնտուկի ձեւը, հատուած բուրգի ձեւով, ներս թեքուած կողերով ու տակով, դժուարացնում էր նրա ճիշդ չափը վերցնելը: Մի կերպ այդ կատարուեց նոյն չափերի կարտոններ կտրելով ու նրանց հարկաւոր կորութիւնը տալով: Գտանք մի յոյն երկաթագործ, որին եւ Աշոտի միջոցով յանձնուեց «դրամարկղի» (այդ անունն էինք տալիս դժոխային մեքենային) շինելը: Երեք ամբողջ շաբաթ տեւեց այդ սնտուկի շինելը, պատճառ, որ նորանոր փոփոխութիւններ էինք մտցնում սնտուկի կոնստրուկցիայի(30) մէջ, նրան աւելի հաստատուն, ամուր դարձնելու մտքով: Երեք անգամ արդէն պատրաստուած սնտուկը բերուած եւ յետ է տարուած յորնի մօտ՝ այս կամ այն բարելաւումը մտցնելու, երկաթի պատերը աւելի հաստացնելու, երկաթի սիւներ աւելացնելու կողքերին եւայլն: Բանը նրանումն էր, որ յոյնին ի հարկէ կառքը ցոյց տալ չէինք կարող. նրան հաւատացրել էինք, թէ նրա շինած սնտուկը ինչ որ քմահաճ անդլիացու իրր դրամարկղ է ծառայելու, որի տարօրինակ ձեւը բացատրուած է այն բանով, թէ տեղաւորուելու է այդ անդլիացու տանը ճիշդ այդ ձեւը ունեցող անկիւնում: Եւ որովհետեւ կառքի իսկական չափերը վարպետը անձամբ ստուգած չէր, իսկ մեր ասած չափերն էլ անհրաժեշտ ներութիւնները չէին տալիս սնտուկի կորութիւնների, ուստի երբեմն մեծ էր դուրս գալիս, երբեմն փոքր, երբեմն շատ կոր, երբեմն քիչ: Մնտուկը կազմուած էր 6 առանձին կտորներից, որոնք պտուտակներով միացուած էին միմեանց՝ երկաթէ անկիւնների միջոցաւ: Հարկաւոր էր այդ այն պատճառով, որ արհեստանոցում միացած ամբողջ սնտուկը չէր կարող մտնել կառքի մէջ: Հարկաւոր էր, որ մասերից կազմուած լինէր այն: Մնտուկը վերջապէս պատրաստուեց եւ տեղափոխուեց մաս առ մաս կառատանը: Այժմ հարկաւոր էր կառքի մէջ դնել եւ ամբողջացնել նրան: Այդ գործը պահանջեց 3-4 օր: Զորս օր շարունակ մեր կառքով դուրս էինք գնում քաղաքից՝ արուարձանների կողմը, դէպի Շիլլի (?), Ստամբուլի կողմը, եւ կանգնելով այս կամ այն տեղ, գործիքներով ամբացնում էինք պտուտակները: Մի օրում չէր կարելի: Մնտուկը դարձեալ մեծ էր եւ ստիպուած էինք տալի կառապանի նստարանի բացուածքը: 100ից աւելի կէտերից հարկաւոր էր նախապէս ծակել փայտը, ապա գաղղիական բանալիով ամբացնել նրանց: Երկար չէր կարելի մի տեղ կանգնեցնել: Պոլսի շրջակայքը, որ կողմն էլ որ գնաս, որքան էլ հեռու գնաս, ճանապարհ-

ները լիքն են անցորդներով: Եթէ շատ հեռանա քաղաքից, գիւղերի կը պատահեա եւ այդպիսով, իւրաքանչիւր 5-10 բուպէ, ստիպուած էինք հեռուից երեւացող անցորդի պատճառով, փակել իսկոյն բացուածքը, ծածկել սնտուկը, գործիքները հաւաքել եւ կառքը նստել՝ քշել մի քիչ հեռու, առաջ կամ յետ: Նորից կանգնելու, սնտուկը բանալու, գործիքները, երկաթները հանելու ու տեղադրին արագութեամբ գործի ըսկրսելու. 5 բուպէից, զինուորի կամ պահակախմբի երեւուելուց, նորից ամէն ինչ հաւաքելու եւ որեւէ մի բան ձեւացնելու, թէ ձիաներին հանգիստ ենք տալիս կամ ջուր ենք խմում եւայլն: Այդպէս ընդհատ-ընդհատ աշխատելով, չորս օրում սնտուկն արդէն տեղաւորուած էր իւր տեղում: Կանանց մէկը կամ միւսը մեզ հետ էր լինում, զբոսաշրջիկի արտաքին տեսքը ապահովելու համար:

Երբ դեռ սնտուկը վարպետի մօտ էր, մենք զբաղուած էինք մի այլ շատ կարեւոր հարցով, որը դժոխային մեքենայի է՛ն էական մասն էր կազմում, այն է՝ ելեքտրական կրակատուի հարցը: Բանը նրանումն է, որ պատրոյգով անել կրակի հաղորդիչը՝ ունէր մեր պայմաններում մեծ անյարմարութիւններ: Պատրոյգը այրուելիս ձայն է հանում, ծուխ ունի: Նրա վառուելու արագութիւնը այնքան էլ միակերպ չէ: Եթէ արագավառ դնես, նա էլ շատ դժուար է կրակ առնում, հարկաւոր է արագավառի ծայրին նորից դանդաղավառ կապել: Այդ բոլորից սակայն ազատ էր ելեքտրական կրակը: Բայց ի՞նչ կերպ այդ անել, որ 25, 30 վայրկեանում(31) ներգործէ եւ ոչ վայրկենական: Վայրկենական անել հնարաւոր չէ, որովհետեւ չէր կարելի մի այդպիսի գործի յաջողութիւնը վստահել մարդկային մեարդներին: Որքան էլ որ ամէնքը ընկերներից յայտնում էին պատրաստ [ակամ] ութիւն այդ անելու, բայց յայտնել, յայտնել շատ անկեղծ՝ դեռեւս չի՛ նշանակում կատարել անպայման: Շատ անկեղծ կոտորողներ, երբ տանում են կախելու, հակառակ իրանց ցանկութեան՝ տկարանում են, թուլանում...: Կարելի է հաւատալ նրան, եթէ նա եղած է կոխների մէջ, եղած է ասէ, թէ ես կ'անեմ այդ: Եթէ մէկը ասի, թէ գնդակների տարափը ինձ վերայ չի ազդում, կարելի է հաւատալ նրան, թէ նա եղած է կոխների մէջ, եղած է գնդակների տարափի տակ, իսկ եթէ նոյնը ասելու լինի մի դպրոցական, դեռ ձեռքը ատրճանակ իսկ չառած, եւ անկեղծ ասի, այդպիսին կարող է պատահել, որ իսկ որ սառնափրտ լինի, բայց կարող է, աւելի հաւանականօրէն, լինել եւ հակառակը, մանաւանդ եթէ նա մինակ է լինելու այդ գործում: Իսկ մի այդպիսի գործի համար, կարելի է վստահել միայն փորձուած մարդու այդին: Բայց մարդիկ, որոնք փորձուած լինելիս կախազամ բարձրանալու կամ դժոխային մեքենայի վերայ նստած՝ օդը ցնցելու մէջ, այդպիսի փորձ մեզ պակասում էր դժբախտաբար, ուստի եւ

հարկաւոր էր գնացողին տալ գոնէ մի քանի վայրկեան՝ այդ մեքենայից հեռանալու, առանց վնասելու գործի յաջողութեանը ի հարկէ:

Չպէտք է շփոթել կախազան բարձրանալու պատրաստակամութիւնը, առհասարակ, կախազանի առաջ թուլանալու հետ: Առաջինին ընդունակ կարող են լինել համեմատաբար շատերը. վերջինը որիչ կատարողի յերկոյթ է, որին չէին են ընդունակ, շատ չէին: Յետոյ, մի յանդուգն գործ կատարելուց վերջը, երբ դատապարտուածին տանում են կախազան, այլևս առանձին նշանակութիւն չունի նրա կատարած գործի համար, թէ նա կը թուլանա՞յ գողգոթայի առաջ, թէ ոչ: Թուլացա՞ւ, — ո՛չ մի վնաս. դահիճը նրան կ'օգնէ անշուշտ իւր պարտքը կատարելու, թոկը վիզը կ'անցկացնէ: Իսկ այս դէպքում, մեր գործի մէջ, օգնող չէ լինելու. նա ինքն է որ պիտի թոկը անցկացնէ իւր վիզը եւ կասկածը նրա մէջ չէ թէ նա կ'անցկացնէ: Այդ էլ կ'անէ, բայց... վա՛յ թէ դանդաղեց կամ թուլացաւ մի րոպէ, միայն մի րոպէ, — Նժոյզը կ'անցնի, ամբողջ գործը կը փճանայ: Ահա թէ ինչո՞ւ անկախ ընկերների յայտնած պատրաստակամութիւնից, գործի շահը պահանջում էր վտառահալ աւելի պողպատի վերայ, վայրկենաչափի անվրդով անիւների վերայ, քան մարդկային նեարդների, որոնք՝ ենթակայ տիրոջից անկախ ոյժերի, կամ չից ուժեղ ազդակների, կարող են առանուիլ, թուլանալ եւ վայրկենական ճշգրտութիւնը կորցնել: Նոյն ուղղութեամբ կատարուած մեր երկու փորձերը, մէկը Տիկ. Ժօրէսի եւ օրդ. Էմիլի հետ, միւսը՝ Չարեհի եւ Մկրտիչի, եկան ապացուցին մեր այդ կարծիքը: Երկու ուրբաթ զոյգ-զոյգ ուղարկուեցին նոքա՝ երկուսի մօտ էլ ստուգուած վայրկենաչափեր, միաժամանակ չափելու Սուլթանի վերադարձը՝ ազդանշան փողի առաջին հնչիւններից սկսած մինչեւ նրա կառքի ձիերի դուրսնելը մզկիթի պարիսպի դռնից երեւալը: Երկու զոյգն էլ այնպիսի տարբերութիւններ ցոյց տուին (առաջինը 6 վայրկեան, երկրորդը՝ ամբողջ 12 վայրկեան), որ անհամեմատ բարձր էին (այդ տարբերութիւնները) Նժոյզի նոյն տարածութիւնը անցնելու արդէն բազմիցս ստուգուած ժամանակամիջոցների տարբերութիւններից, որոնք տատանում էին ոչ աւելի քան 2, 3, ամենաշատը՝ 4 վայրկեանի(31) մէջ, եւ որոնց միջին թիւը 1 րոպէ 53 վայրկ. է կազմում մօտաւորապէս: Եւ այդ, նկատել պէտք է, դեռ վայրկենաչափով միայն գործելիս: Տիկ. Ժօրէսի բացատրութիւնով, նրան շատ սուր կերպով նայել է ստիկանը՝ ուղղակի ձեռներին եւ նա, շփոթուած, չի՛ղ դանդաղել է երբ արդէն Նժոյզը դուրս է եկել դարպասից: Նման դէպք էր եւ Մկրտիչին ու Չարեհին:

Հարցի դժուարութիւնը մեր ունեցած եւ առհասարակ գոյութիւն ունեցող դժոխային մեքենաների համար պատրաստուած ժամացոյցների անկարողութիւնն էր՝ վայրկեանների(31) ճշգրտութեամբ գործ տես-

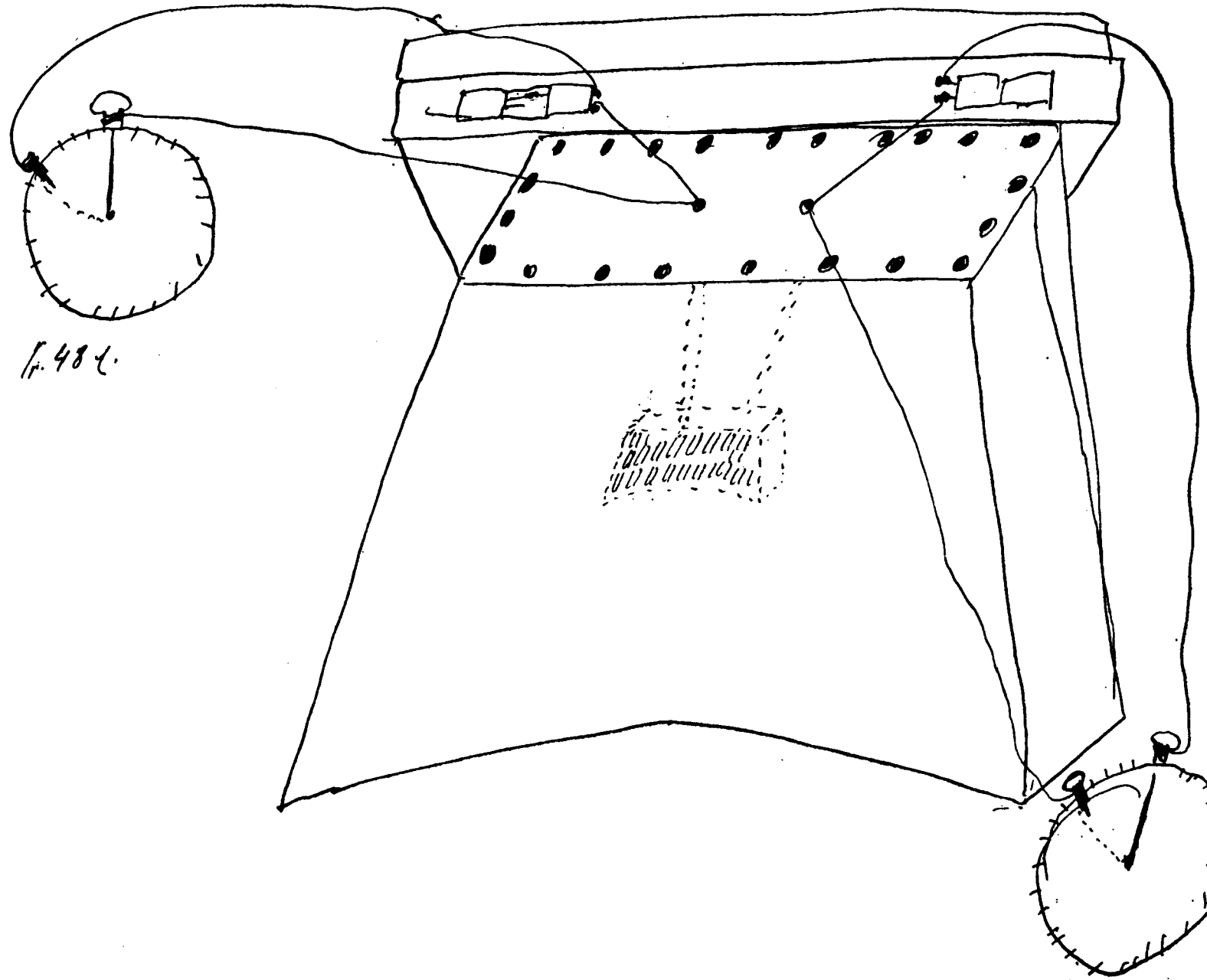
նելու: Ժամացոյցներ շատ կան ժամերի, օրերի, նոյնիսկ շաբաթների համար. կարելի է այդ ժամացոյցները 1/2 ժամի, 1/4ի կամ 10 րոպէի համար գործածել: Բայց վայրկեանների (երկվայրկեանների) ճշգրտութիւնը պահելու համար՝ հարկաւոր էր նոր մի ճար գտնել:

Այդ մեզ յաջողուեց Պոլսում կատարել: Մեր ունեցած վայրկենաչափերը մտցնել էլեքտրական հաղորդիչ սխառեմի մէջ իբրեւ անջատող (իզոլատոր), քանի դեռ վայրկենաչափը կանգնած դրութեան մէջ է: Բայց երբ սկսելով բանիլ, սլաքը հասնի կողքից ներս ցցուած պղնձեայ ասեղին, որը գատապերչի (?) խողովակով անջատուած է վայրկենաչափից, շղթան կը միանայ եւ հոսանքը անմիջապէս կը հաղորդուի էլեկտրական կապ սիւլին, դժոխային մեքենայի մէջ դրուած: Բայց այդ կերպ կարելի էր ամենաշատը 55 վայրկեանի համար միայն յարմարեցնել, բայց մեզ հարկաւոր էր 1 րոպէ 48 վայրկեան: Դրան մենք հասանք նրանով, որ կարճացնել տալով վայրկենաչափի զսպանակը, դանդաղացրինք նրա ընթացքը՝ աստիճանաբար փորձերով, մինչեւ մի շրջանը 2 րոպէում կատարելը: Եւ այդ դէպքում տեղաւորեցինք անջատուած պղնձեայ ասեղը 54ի վրայ: $2 \times 54 = 108 - 60 = 48$:

Երկու այդպիսի վայրկենաչափեր տեղաւորեցինք, մէկը կառապանի ոտքերի յետեւի կողմը, միւսը կառք նստողի թիկունքի կողմը: Ելեքտրական երկու զոյգ տարրեր (փիւլեր) — չորս տարրեր — կառապանի նրստարանի տակը առանձին շինուած պահարանում, դժոխային մեքենայի վերայ:

Երկաթեայ արկղի պատերի հաստութիւնը՝ 3" 5 կողմից, իսկ յետեւի կողմից՝ 5", որպէսզի հարուածին ուղղութիւն տրուի դէպի առաջ: Երկաթէ անտուկի եւ կառքի փայտեայ սնտուկի մէջ բացուած քներում լցրինք զայաներ, վինտեր (պտուտակներ)՝ 8 հոխա եւս 4 հոխա = 12 հոխա: Դրամարկղի մէջ՝ չորս կողմը երկաթեայ բարակ թերթեր (ժէտտ): Պատերի երկարութեամբ, ներսից, երկաթեայ ձողեր խիտ շարուած՝ մէկը միւսի կշտին, երկու սանտիմետր լայնութեամբ, 1 սանտ. հաստութեամբ եւ դրամարկղի բարձրութեամբ: Այդ ձողերը 2 սանտ. իրարից հեռու՝ ունէին խարուած քներ, որպէսզի պայթումից նոքա կոտորուին այդ խարտուած քներից եւ տան 4 խորանարդ սանտ. երկաթի բեկորներ: Այդպէս պատրաստուած մեքենան պէտք է տար 1500 երկաթի բեկորներ: Երեքշաբթի օրը թոր գոմը, Չարեհի, Մկրտիչն ու Երուանդը, նախապէս մազելով մեկինիթը բարակ պղնձաթել մաղերով, պինդ, շատ պինդ լցրին դրամարկղը 121 կիւս նիւթով: Մէջ տեղը փայտեայ կաղապար դրած՝ բռնկեցնող կապ սիւլների արկղի համար: Իսկ միեւնոյն ժամանակ, Ռուբինան եւ Սաֆոն տանը պատրաստում էին վերջինը, բռնկեցնող մեքենայի արկղը, շարք շարք շարելով

Երկաթեայ արկղի պատերի հաստութիւնը 3" 5 կողմից
բարձրութիւնը 5". որպէսզի հարուածին ուղղութիւն
տրուի դէպի առաջ: Երկաթէ անտուկի եւ կառքի
փայտեայ սնտուկի մէջ բացուած քներում լցրինք
զայաներ ևս 4 հոխա, 12 հոխա: Կառքեայ ձող
շարքը 2 սանտ. իրարից հեռու՝ ունէին խարուած
քներ: Երեքշաբթի օրը թոր գոմը, Չարեհի, Մկրտիչն
ու Երուանդը, նախապէս մազելով մեկինիթը
բարակ պղնձաթել մաղերով, պինդ, շատ պինդ
լցրին դրամարկղը 121 կիւս նիւթով: Մէջ տեղը
փայտեայ կաղապար դրած՝ բռնկեցնող կապ
սիւլների արկղի համար: Իսկ միեւնոյն ժամանակ,
Ռուբինան եւ Սաֆոն տանը պատրաստում էին վերջինը,
բռնկեցնող մեքենայի արկղը, շարք շարք շարելով

380 կապուխներ, իսկ մէջտեղը երկու զոյգ էլեքտրական կապուխ բռնկեցնողները, նրանց հաղորդիչ ծայրերը դուրս հանելով թիթեղեայ արկղի կափարիչի երկու ծակերից (ամբողջ արկղը ծակ-ծակ էր քամիչի նրման, բացի կափարիչից) :

Մնում էր բռնկեցնողը գետեղել կառքի դժոխային մեքենային մէջ: Այդ՝ գործի, եթէ կարելի է ասել, ամենալուրջ մասն է: Մի թեթեւ սխալ, մի հպում թելերի եւ կառքը մի ակնթարթում կը պայթէր: Բոլոր նախազգուշական միջոցները ձեռք առած՝ այդ եւս վերջապէս կատարուեց Սաֆոյի եւ Աշոտի ձեռքերով, չորեքշաբթի օրը: Նոյն օրը դուրս եկաւ Աշոտը դէպի Բուլղարիա. հետեւեալ օրը Թորգոմն ու Քրիսը՝ դէպի Յունաստան, Միկտիչը՝ Ամերիկա: Երուանդը, որը պիտի մնար մինչեւ ուրբաթ առաւօտեան՝ Չարեհին օգնելու՝ կառքը լծել եւ դուրս հանելու, յանձնարարուեց մի յոյնի, որը խոստացաւ դուրս հանել նրան: Ներսը մնացինք չորս հոգի, հինգ՝ ժօրէսի հետ: Նրա կինը արդէն դուրս էր եկել, ոչ այնքան բանտարկուելու կամ կոտորածի ահից, որքան պայթումի ընդհանր աշտեղ չլինելու: Սպասուում էր մի այնպիսի պայթում, որից, նոյնիսկ Պերայի տները կարող էին տատանուել (դա նրա երեւակայութիւնն էր, ի հարկէ, բայց ոչ մեր ամենքի, քանի որ Պերայից պալատ ամբողջ 4-5 վերստ կամ կիլոմետր տարածութիւն է):

Որոշած էինք նոյն օրերը, դեռ երբ ներսն էին ընկերները, անպայման մի գործին անտեղեակ մարդ նրստեցնել կառքին, մինչեւ վերջը, ձիերը պահելու համար եւ, որ գլխաւորն էր, եթէ չպայթէր (որ կարող էր պատահել, ինչպէս փորձերի ժամանակ, որոնք շարաթներ են տեսել, երբեմն երբեմն պատահում էր զանազան պատճառներից՝ վայրկենաչափի ասեղին զբոսնած (?) ձեռքով դիպչելուց, հաղորդիչները անմաքուր միացնելուց եւն.): Այդ դէպքում 3 ընդէ սպասելուց վերջը, անմիջապէս վերադառնալու էին Չ[արեհը] եւ Ռ[ուբինան]՝ դէպի կառքը եւ, առաջին վայրկենանին բանալով անջատող ծայրերը, վերադառնալու էին կառքով յետ, հետեւեալ ուրբաթ նորից գնալու համար: Նախքան էլեքտրական սխտեմի կառքի մէջ տեղաւորելը, պէտք է ասել, որ ամբողջ մի ամիս հարիւրաւոր փորձեր են արուած՝ մինչեւ անվիրապետեան հասնելը, վայրկենաչափերով՝ սենեկային կապուխների (ամորոների?), էլեքտրական զանգակների վերայ, ապա ե իսկական կապուխներով, թէ՛ տանը, ջրհորի մէջ, եւ թէ քաղաքից դուրս: Ապա համարուել է սխտեմը՝ ապահովուած:

Ուրբաթ առաւօտեան, ժամը 10ին, պայմանի համաձայն, Չարեհը կառքի վերայ արդէն սպասում է Յունաց գերեզմանոցի կտրին, Շիշի: Սաֆոն Ռուբինայի հետ նստում են մասնաւոր կառք՝ շտապելու ժամադրովայրը: Էմիլը միանում է նրանց, չցանկանալով տանը մնալ: Ծանապարհին առնում են մի փունջ ծա-

ղիկ Ռուբինայի համար: Երեքն էլ երգելով հասնում են Շիշի: Բաւականին հեռու թողնելով մասնաւոր կառքը եւ նրա մէջ էմիլին, երկուսով՝ Սաֆոն եւ Ռուբինան ոտով գնում են դէպի իրանց կառքը: Նախապէս նորից նայելով եւ տեղաւորելով վայրկենաչափերը՝ յարմար դրութեամբ, հրատեչտը, վերջին հրատեչտն են տալիս: Սաֆոն յայտնում է Չարեհին, որ նա, այդ վայրկենանից լինելու է օրիորդի անպայման հրամանի տակ:

- 1) Տորմազը (?) չմոռանալ:
- 2) Տղան նոյնպէս:
- 3) Տոյց տրուած տեղը՝ անպայման:

Տեսնուելու յոյս այլեւս ոչ մէկի մէջ չկայ: Վերջին հրատեչտն է: Ռուբինան այդ վայրկենանին յայտնում է թէ նա վերցրել է իւր հետ մկրատը: Այդ կը նշանակէ, թէ մկրատով, եթէ հարկ համարէ, պիտի կորէ հաղորդիչները եւ պայթումը վայրկենական դարձնէ: Սաֆոն, որ բազմիցս դէմ է եղել դրան, նորից աւելացրում է, թէ այդ անօդուտ է եւ աւելորդ, ինչպէս միշտ ասել է: Եւ նոյն կարծիքին է եւ այժմ, անյաջողութիւնից վերջը:

Կառքը շարժում է: Մինչեւ ժամի 12ը, դեպանութիւններին ուղարկուելիք ծրարները ձեռներին, ըստ պատու են պայթումին սրտատրոփ: Նախապէս պատուիրուած է, որ եթէ կենդանի մնան եւ չհալածուին, վերադառնան ընդհանուր բնակարանը. իսկ եթէ հալածուին, դիմեն երկրորդ թագստոցը, անգլիական դեսպանատան կտրին, որտեղից, լուսամուտից անցնելով անգլ. դեսպանատուն, յանձնուին նրանց, ներկայացրնելով նախապէս անգլերէն գրուած թուղթը, որի մէջ գրուած է գործի համառօտութիւնը՝ թէ իրանք դաշնակցականներ են, համաձայն Պոլսի Մարմնի որոշման կատարել են մահուան դատաւճիտը՝ Սուլթանի վերայ, իրբեւ պատասխան այն տանեակ հազարաւոր զոհերի եւն.:

Ժամը ուղիղ 12 եւ 3/4: Յանկարծ լուում է մի զբողբոյն՝ կարծես հեռաւոր ամպի գոտոց, կրկնուող, երկարող — զրոռո՛ւո՛ւ...:

1/4 ժամ վերջը արդէն գետպանական թղթերը նետուած են իւրաքանչիւր պետութեան պատը(32):

Սաֆոն եւ Էմիլը վերադառնում են տուն, սպասելով թէ ո՛ւր է, ո՛ւր չէ՝ պիտի սկսուի անարխիան, կոտորածը: Կէս ժամ անցած, սենեակի լուսամուտից երեւում են Չարեհը եւ Ռուբինան, երկուսն էլ կաս կարմիր, կարծես բազմիցս նոր դուրս եկած, դանդաղ բարձրանում են դէպի տուն: Մի ակնթարթում ներքեւում ենք՝ անհուն ուրախացած: Դուռը բացում է եւ չորս ընկերներ փոխն ի փոխ գրկախառնում են: Ամենից առաջ փոխելով Չարեհ իր շորերը (նոր շորեր էին հասած Չարեհի համար), սկսում է կցկտուր հարց պատասխան:

- Իւր տեղումն էիք:
- Այո, համարեա դրան մէջ:
- Ծիչդ ժամանակին տեղմեցիք:
- Լաւ էր, մի քիչ շուտ, շա՛տ քիչ:
- Շուտ, ինչո՞ւ, — հարցնում է Սաֆոն վախեցած...

— Օ՛, մի վախենաք, հազիւ 5-10 քայլ էին արած, որ փողը հնչեց...

— Բայց ձայնը, ձայնը, — խօսում է Ռուբինան, — ինձ թուաց խեղդուած եւ թոյլ:

— Այդ ոչինչ, ինձ էլ թոյլ թուաց, ես էլ շատ աւելին էի սպասում: Այդ երեւի մեր երեւակայութեան շատ վատ լինելուց է. երբ մարդ սպասում է աւելին, եղածը իրան թոյլ է թուում... միթիթարում են իրար:

Այլեւս ոչինչ չի կապում մեզ Պոլսի հետ: Սպասում ենք թէ ո՛ւր է, ո՛ւր չէ՝ հիմա կը սկսուի իրարանցումը, կոտորածը: Բայց անցնում են ժամեր — առանձին ոչինչ: Ժօրէսը ճաշին պիտի հանդիպէր մեզ լուր բերելու դրսի աշխարհից: Նա մեզ դրացի էր: Էմիլը յանկարծ լուսամուտից տեսնում է ժօրէսին, որ նա գնում է... Եկել է տուն, ճաշել եւ գնում է: Ուրեմն չի ուզում մտնել մեզ մօտ:

Կազմում ենք զինուորական խորհուրդ: Մնալ, ըստ պատելով մինչեւ ամէն ինչ խաղաղի՞, թէ՞ փորձել այսօր եւեթ դուրս գնալ: Չայները բաժանում են:

Կարծիք է յայտնում թէ այսօր դուրս գալը զբւար կը լինի. նաւերը բոլորը խիստ պահպանուած՝ կ'ընկնինք թակարդը:

Եթէ այսօր դուրս չգանք, — ասում են միւսները, — դժուար է յուսալ անցնիլ, վաղը աւելի դժուար կը լինի, երրորդ օրը աւելի՛ դժուար: Հետքեր շատ ունինք. կը բացուինք: Կամ փորձել այսօր եւ կամ մնալ 10-15 օր, մինչեւ ամէն ինչ խաղաղի: Իսկ այդքանում մեզ անպատճառ կը գտնեն: Վերջապէս դառնում է երեք ձայն եւ որոշում է փորձել այսօր եւեթ դուրս գալ: Սկսում են կանայք շտապ հաւաքուիլ: Ժամը 4ն է: Մի նաւ կայ դէպի Պիրէա, մի նաւ էլ դէպի Ռուսաստան: Այդ երկու նաւերի էլ ժամանակը բաց են թողել: Նաւ չկա՛յ ուրեմն: Միակ ճանապարհը մնում է ուրեմն երկաթուղին, որը ժամը 8ին է դուրս գալիս Պոլսից՝ դէպի Բուլղարիա (Սոֆիա) եւ Վիեննա:

Շատ յոյս ունինք, թէ գոնէ ժամը 6ին ժօրէսը մեզ լուրեր բերէ, քանի որ կոտորածի նշաններ չեն երեւում, փողոցները հանդարտ են: Միայն ձիաւոր ոտտիկաններ երեւում են սրարչաւ անցնելիս, դէպի մօտակայ պահականոցը: Ժամը 6ին էլ ժօրէսը չի հանդիպում մեզ մօտ: Նա 6ին սովորաբար գալիս էր գրասենեակից տուն: Սպասում ենք եւս մի ժամ, եւս կէս ժամ: Ժօրէս չկայ: Երկաթուղու ժամանակը մօտենում է, եւ եթէ կորցրինք, ուրեմն պիտի մնանք այլեւս: Հազիւ կարելի է լինում կառք ճարել եւ շտապել կայարան: Ծանապարհին, կամուրջով անցնելիս Ոսկեղջիւրի վե-

րայով, երեւում են նաւերի առաջը ժանտարմական սպաներ կանգնած՝ սովորական պահակների փոխարէն: Ուրեմն երկաթուղու [կայարանումն] էլ նոյնը կը լինի, — մտածում ենք: Հասնում ենք կայարան երբ երկրորդ զանգը տալիս են: Կանանց ներկայութիւնը ոտտիկանների, ժանտարմաների ուշադրութիւնը թուլացրում է. նոքա իրանք են օգնում հասնել գնացքին: Հազիւ մտնում ենք վագոն՝ գնացքը շարժւում է...: Վագոնում, յոգնած, իրար ձեռք ենք սեղմում: Բոլորս հաւատացած ենք, որ տաճկական դահլը այլեւս թափուր է: Սուլթան Համիտը չկայ: Սոֆիայում միայն, հետեւեալ օրը, հեռագրերից տեղեկանում ենք մեր մեծ դժբախտութեան մասին...: Չենք հաւատում: Եւ մինչեւ ժրնեւ դեռ եւս չէինք հաւատում...: Բայց վերջապէս պէտք էր հաւատալ կատարուած դժբախտութեանը:

Նժոյգը կենդանի էր եւ անվնաս:

Եւ սկսեցին, ժրնեւում, այդպիսի մեծ ձախորդութիւնների ժամանակ միշտ տեղի ունեցող փոխադարձ մեղադրանքներ, դժգոհութիւն իրար դէմ՝ Յուցականի ընկերների մէջ: «Այսպէս ինչո՞ւ չարինք, պէտք էր այն կերպ անել. ես այսպէս ասացի, դու այդպէս շտապիր...»: Գրգռուած հոգեկան դրութեան սովորական ձեւ՝ սրտին եւ ուղեղին տիրող դժբախտութեան ծանրութիւնը թեթեւացնել յանցաւորներ պտրելով. եւ յանցաւորը, բնականաբար, միշտ դիմացինն է լինում, ոչ ինքը: Այդ կերպ թեթեւանում են մարդիկ իրանց վըշտից, միթիթարում են, փնտրելով պատճառը՝ ուրիշի մէջ: Կանցնին տարիներ, եթէ վիշտը մեծ է՝ աւելի՛ երկար տարիներ, մինչեւ որ քննադատը կը հանդարտի, լուրջ եւ սառը՝ կը կարողանայ կշռել երեւոյթները: Այն ժամանակ միայն կը մօտենայ իսկական պատճառների՝ աւելի ուղիղ ճանապարհով:

Մոտացանք իրա տեղում յիշել, թէ որոշուած էր, որ բացի գործի համար անհրաժեշտ մարդկանցից, մընացած ընկերները դուրս գան այնտեղից, աւելորդ գոհեր չտալու համար: Անհրաժեշտ էին մեզ՝ Չարեհը՝ իրբեւ կառապան, Սաֆոն՝ գործին հետեւելու մինչեւ վերջը, դեսպանութիւններին թղթերը բաժանելու եւ, առհասարակ, գործին ընթացք տալու: Բացի այդ երկուսից, հարկաւոր էր մէկը նաեւ՝ կառքի մէջ նստելով Չարեհին ընկերակցելու: Այդ վերջինը, քանի որ ընկերների մէջ համաձայնութիւն չկայացաւ նշանակուի անել (ամէնքը 4 հոգուց՝ իրան էր յարմարագոյնը համարում), որոշուեց վիճակի դիմել: Վիճակին մասնակցեցին 5 հոգի. Ռուբինա, Սաֆօ, Թորգոմ, Քրիս եւ Արամ: Վիճակն ընկաւ Արամին: Ռուբինան, որ սաստիկ ցանկանում էր ինքը գնալ, ճչաց, ուշադնաց եղաւ: Վերջինի խնդրանքը՝ Արամը համաձայնուեց կրկնաբար հարկութեան՝ Ռուբինայի հետ: Դարձեալ Արամին ընկաւ: Երեք օր Ռուբինան թախանձելով համաձայնեցրեց Արամին, որ իրան զիջանէ. եւ նա վեր-

Չապէս գիշաց: Վիճակ հանել թոյլ չարուեց Աշոտին, քանի որ նա, ինչպէս նախապէս ասել էր ինքը, նկատուած էր ոստիկանութեան կողմից: Թոյլ չարուեց նաեւ օրդ. Էմիլին, իբրեւ գերմանուհու, որպէսզի անխիտանական բնոյթ չստանայ գործը:

Ինչն էր ուրեմն իսկական պատճառը անյաջողութեան: Ահա՛ գլխաւոր հարցը:

Մենք մինչեւ վերջին ժամանակներս, որանից մի ամիս առաջ էլ, համոզուած էինք, թէ անյաջողութիւնը մենք պարտական ենք դժոխային մեքենան կազմող երկաթէ սնտուկի համեմատական թուլութեան, թէ դա՛ է եղել մեր դժբախտութեան գլխաւոր պատճառը, որի շնորհիւ տեղի է ունեցել մասնակի պայթում, այսինքն պայթել է նիւթի մի մասը միայն, հազիւ 1/8 մասը. մնացածը, ժամանակ չունենալով գազանալու, ցրուել է փոշու ձեւով առանց պայթելու: Մեզ մի քանի տեղից ասում էին, թէ նիւթը որը մեզ վաճառուած է, խարդախուած է, վատ տեսակի է եղել. թէ քիմիկոս Նիկողայոս Տէր Սարգսեան (Շուշեցի) վերլուծել է եւ դասել, որ դա 80% խառնուրդ է ներկայացնում բերթոլետեան աղի եւն.: Մենք ընդունում էինք այդպիսի խօսքերը՝ իբրեւ բարի արտերի թելադրութիւններ, մեզ միջնորդելու համար ասուած:

Մեր ուշադրութիւնը հենց առաջին օրերին գրաւեց մի զարմանալի փաստ, որը շատ խորհրդաւոր էր եւ նշանակալի՝ մեզ համար: Այդ այն է, որ առաջին հեռագրերի մէջ, մահափորձի մասին խօսելիս, ասուում էր «նետուած ումբի» մասին...: Նետուած ումբը համարել 15 փութ ծանրութեան դժոխային մեքենան, 8 փութ նիւթ միայն իւր մէջ պարունակող կառքը նետուած ումբը անուանել...: Դա մեզ, Յուլիանի անդամներին համար, չարագուշակ մի խորհրդաւորութիւն էր: Ինչպէս կարող էին թղթակիցները, այն էլ Ներոպացի ամենագէտ թղթակիցները շփոթել եւ համարել նետուած...: Չէ՞ որ այնտեղ հարկւաւոր մարդիկ կային: Այդ միեւնոյնը կը լինէր, եթէ 12 դիրմանոց (?) հսկայական թնդանոթի ձայնը, արձակուած ասնեք Պոլսի վերայ՝ որեւէ մի մարտանաւի վերայից, թղթակիցները հեռագրէին, թէ ատրճանակ բացին քաղաքի վերայ: Ճիշդ միեւնոյնը:

Միեւնոյն բանը եկաւ հաստատելու մի ուրիշ, աւելի հեղինակաւոր աղբիւր, — այդ՝ Սուլթանի անձնական հրամանով մասնագէտներից կազմուած յանձնախումբն էր, որ լրագրութեան մէջ յայտնեց իւր տուած զեկուցումը, թէ քննելով մահափորձի տեղը նրա թողած ձագարը(33), մասնագէտները գտել են, որ այնտեղ պայթել է դինամիտ՝ 15 թէ 25 կիլո քանակութեամբ:

Յայտնի է, որ պայթուցիկ նիւթերը իրանց քանակի եւ ոյժի համեմատ խրամատ, ձագար են թողնում երկրի մակերևոյթի վերայ, պայթումից վերջը: Հազարաւոր փորձերով դանուած եւ աղիւտակ է կազմը

ւած, թէ ի՛նչ նիւթ (վառօղ, դինամիտ, մելիտիթ եւն.) ի՛նչ տեսակ գետնի վերայ (աւազուտ, քարոտ, հող, կիր ևն.) ի՛նչ արամագժով եւ ի՛նչ խորութեան ձագար է բաց անում: Այդ աղիւտակով իւրաքանչիւր մասնագէտ, գուցէ եւ ոչ մասնագէտը, կարող է ճշդիւ որոշել, թէ այսքան նիւթը ի՛նչ մեծութեան ձագար կարող է բանալ այսինչ տեղում եւ կամ ընդհակառակը, այս մեծութեան ձագարը ի՛նչ քանակութեամբ նիւթի պայթումից կարող է գոյացած լինել: Նրանք, մասնագէտները, որոշել են մահափորձի նիւթի քանակը, տեսնելով նրա թողած փոսը, գիտենալով կառքի մէջ եղած լինելը, բարձրութիւնը ևն., — որ եղել է այնտեղ միայն 25 կիլո նիւթ...: Մենք չենք կարծում, որ այս դէպքում կարիք լինի կասկածելու տաճիկ մասնագէտների յայտնած կարծիքի մասին: Ոչ մի շահ չունէին [թիւրը փոքրացնելու]: Ինչպէս եւ, օրինակ, պատճառ չունինք կասկածելու տաճիկ կառավարութեան յայտնած գոհերի թուի վերաբերութեամբ(34):

Այսպէս ուրեմն, «նետուած ումբ», եւ 25 կիլո նիւթ, մասնագէտների որոշմամբ. իսկ նրանք այդպիսի խոշոր սխալ, պարզ է, չէին կարող անել, 124 կիլոն 25 կիլո դարձնելու: Հետեւապէս, այստեղ այս երկու տարբեր երեւոյթները, մէկը միւսին մասամբ լրացնելով, գայիս են ապացուցանելու, թէ մեր նիւթի գլխին ինչ որ մի չարագուշակ աղէտ պատահել է, որ թնդանոթի ձայնը ատրճանակի է փոխուել, 124 կիլոյի թողնելիք փոսը՝ 25 կիլոյի վերածուել: Թէ՛ Սաֆոյի եւ թէ Ռուբինայի լողական տպաւորութիւններն էլ Պոլսում, պայթման վայրկեանին, եղել են սպառուածից նուազ: Ներքը այդ բանը մենք բացատրեցինք տեղն ու տեղը նրանով, թէ մեր երեւակայութիւնը եղել է շատ վառ, փողոցի ժխորն էլ միւս կողմից, ահա թէ ինչո՛ւ թոյլ է թուացել պայթումի որոտը, — այնքան մենք հաւատացած էինք գործի վախճանին: Այդ երկու հանգամանքները, երբ վերջը պարզուեց թէ Սուլթանը կենդանի է, թէ աշտարակն էլ չէ փլել, թէ միայն 70-100 մարդ է մնասուել, ինչպէս ասացինք, բերին այն միակ եզրակացութեան, որ տեղի է ունեցել մասնակի պայթում եւ պայթել է մեր դրած նիւթի հազիւ 1/4ը, մէկ հինգերորդը, եւ այդ երկաթէ սնտուկի համեմատական թուլութիւնից միայն առաջացած կարող է լինել: Այդպէս էինք մենք հաւատացած՝ մինչեւ վերջին օրերը:

Բայց այժմ... այժմ մեզ համար պարզուած է, որ մեր դժբախտութիւնը բոլորովին ուրիշ պատճառներից է եկել, որ չարչի վաճառականը, մի քանի 1000 Փր. մեզանից աւելի վաստակելու համար, տուել է մեզ արժենացածը տեսակի մելիտիթ, եթէ միայն դրան մելիթ անունը կարելի է տալ: Փորձերի ժամանակ (միշտ միասին ենք արել դժբախտարար) գործածելով մաքուրը, նա վաճառել է մեզ խարդախուած մելիտիթ, ամենացածր տեսակի: Այդ այլեւս փաստ է, եւ անհերքելի: Ահա մեզ մօտ է այն սպիտակ փոշին, որը ուրիշ

ոչինչ է, ապա եթէ ոչ բերթոլետեան եւ սելիտեան աղեր: Սա 8 գրամ է, ստացուած 10 գրամ մելիտիթից, անձամբ վերլուծուած Ֆրիլպէում՝ ընկերների հետ, քիմիկոս Տէր Սարգսեանի ցոյց տուած ձեւով կատարուած: Դա այնքան պարզ ձեւ է, որ այստեղ, այս ժողովում էլ կարելի է կատարել նոյնը:

Բացի այդ, մենք ունինք աւելի ճշգրիտ վերլուծման արդիւնքները, կատարուած Բուլղար. Գեն. Շտաբի լաբորատորիայում: Ահա թէ ի՛նչ բազադրութիւն է ունեցել մեզ արուած մելիտիթը.

KClO3	կալիումի քլորատ	55%
KNO3	կալիումի նիտրատ	24,9%
C10 H7 NO2	նիտրոնաֆտալին	18,67%
H2 O	ջուր	0,53%

Երկու աղերի գումարը, ինչպէս տեսնում էք, 55+24,9 անում է համարեա 80% եւ միայն 18,67% նիտրոնաֆտալին: Իսկ պիկրիկ թթուի եւ ոչ հեաքն իսկ: Այն ինչ իսկական լաւ մելիտիթի գործօն բազադրութիւնը պիկրիկ թթուն է կազմում, որքան մենք լսել ենք, եւ այն էլ 55% եւ ոչ 18%(35):

Այսպիսով ահա սխալուած չեն եղել իրանց որոշման մէջ Սուլթանի մասնագէտները, երբ ընդունելով նիւթը դինամիտ՝ նիւթի 124 կիլոն իջեցնելու են ստիպուած եղել մինչեւ 25 կիլո:

Իսկ Պարիզի եւ ժրնեի մասնագէտները, արուած խնդիրները լուծելիս, անշուշտ բերթոլետեան աղի 80%ով կազմուած մելիտիթ չէին հաշուում:

Մենք բերած ենք՝ մեր Պոլսում գործածած մելիտիթից (Վառնայում ունենք պահեստում) բաւականաչափ եւ խնդրում ենք Ընդհանուր Ժողովից ընտրել յանձնախումբ երկու պատգամաւորներից՝ վերլուծել տալու այստեղ իսկ, Վիեննայում, այս մելիտիթը եւ արձանագրութեան մէջ մտցնելու արդիւնքը:

Մենք խնդրում են նոյնպէս նոյն յանձնախումբին յանձնարարել, գտնելու հեղինակաւոր մի մասնագէտ եւ նրանից գրասուր կերպով առնելու հետեւեալ երկու հարցերի պատասխանները.

- 1) Ինչպիսի՞ բազադրութիւն ունի իսկական լաւ մելիտիթը (փոշիանման):
- 2) 30 մետր շտապիղով ամէն ինչ ոչնչացնելու համար քանի՞ կիլո նիւթ է պէտք:
- 3) Այդպիսի մելիտիթի 124 կիլոն, երկաթէ սրնտուկի մէջ պինդ լեցուած 1200 գրամ պայթուցիկ սրնդիկի զգալայութիւն(36), սնտուկի պատերի հաստութիւնը՝ 3 միլիմետր, կարող է, պայթելիս, կենդանի թողնել մարդկանց՝ 20-25-30 քայլի վերայ:

Այս հարցերի ստացուելիք պատասխանները խնդրում ենք կցել Յուլիանի այս տեղեկագրին: Վերջացնում ենք տեղեկագիրը, դնելով ժողովիդ առաջ հետեւեալ առաջարկը, որը վստահ ենք, շատ մօտ պիտի

լինի պատգամաւորներից իւրաքանչիւրի սրտին: Այն, իբրեւ որոշում կայացած Պոլսում, մեր անյաջող գործի նախօրեակին, մաս է կազմում այս տեղեկագրին.—

«Իբրեւ ամենաթոյլ նշան յարգանքի դէպի ամբողջ Հ. Յ. Դաշնակցութեան վերայ մեծ երախտիք ունեցող մեր աւագ ընկեր Քրիստափոր Միքայէլեանը,

Դաշնակցութեան սան անուանել նրա որդուն՝ Ռուբինին, կազմակերպութեան վերայ առնելով նրա ապրուստի եւ ուսման բոլոր ծախսերը, ինչպէս եւ այրիի նը, մինչեւ առաջինի բարձր. դպրոց աւարտելը եւ գործի լինելը:

Ինչ վերաբերում է Քրիստափորի հետ միասին ընկած Վոսմին, նրա ծերունի ծնողներին, որոնց միակ յոյսն էր Վոսմը, յատկացնել միանուագ՝ Կարմիր Պաշից՝ 1000 Փր., իբրեւ մի գումար, որով կարողանան նրանք որեւէ գործի ձեռնարկել եւ իրանց օրական պարէնը հայթայթել:»

Սրանով էլ վերջացնում ենք մեր տեղեկագիրը, վերապահելով մեզ իրաւունքը խօսելու առանձին Ոսկեհանքի եւ Արեւմտեան Բիւրոյի՝ Յուլիանի Մարմնի հետ կապուած հարցերի մասին, երբ առիթը ներկայանայ: Մոռացանք յիշելու Յուլիանի նախկին ընկեր Աշոտի Մարմնիս կողմից հեռացուած լինելու մասին:

Մենք սրանով ընդունում ենք, որ այն ձեւը, որով հեռացուած նկատուեց նա Յուլիանից, միանգամայն անկանոն էր եւ ապօրինի: Մենք այդ գիտէինք եւ այն ժամանակ. աւելի եւս այժմ: Մի բան եթէ կարող է թեթեւացնել ձեւի ապօրինութիւնը, այն է, որ այնպիսի օրերում է նա տեղի ունեցել, երբ կանգնած էինք պատմական բողոքների առաջ. բողոքներ՝ երբ էութիւնը ծածկում է իրենով ամբողջովին ձեւը, եւ ո՛չ ժամանակ, ոչ էլ հնարաւորութիւն էր ներկայանում դատաստան կազմելու, բացատրութիւններ պահանջելու պաշտօնապէս. իսկ մասնաւոր բացատրութիւնները նրա՛ մենք լսած էինք եւ անբաւարար գտնելով՝ խիստ յանդիմանութեան ենթարկած: Ըստ էութեան, մենք դարձեալ նոյն կարծիքին ենք, ինչ ասուած է մեր պաշտօնական գրութեան մէջ ուղղուած Արեւմտեան Բիւրոյին. նոյնպէս եւ երկու ընկերների կողմից՝ իրան, Աշոտին: Բայց չենք ցանկանում այժմ ծանրանալ այդ խնդրի վերայ առանձնապէս:

Վերջացնում ենք տեղեկագիրը թուելով այն գոհութեան եւ ունեցաւ Յուլիանի Մարմինը իւր գործունէութեան ընթացքում.—

- Սպանուածներ՝ զոհեր փորձերի՝
 էլլէն եւ Վոսմ.
 Մահուան դատապարտուած՝ 4 ընկերներ՝
 1) Էդ. Ժօրէս (Գրին)
 2) Մանուկ Իւմասեան(37)
 3) Նշան Յովհաննիսեան(38)
 4) Առաքել Նահապետեան(39)

Դատապարտուած ցկեանս՝

- 5) Յովհաննէս Ղարկախան(40)
- 6) Յովսէփ Թովալեան(41)
- 7) Բրո(?) Պաղտոյեան(42)

15 տարուայ բանտարկութեան՝ 3 հոգի՝

- 8) Մանուկ Օրոյեան, բիթլիսցի
- 9) Պողոս Կէչեան, մշեցի
- 10) Մանուկ Կէչեան, մշեցի(43)

Այս տասը ընկերները ձերբակալուած եւ դատապարտուածներն են: Դատապարտուած են մահուան՝ 10 այլ ընկերներ, եւ ցկեանս՝ 10, ընդամենը 20 հոգի՝ որոնք ազատ են:

Չի կարելի այստեղ չիշել այն անմեղ զոհը՝ Ահմէդը, 14 տարեկան այդ տղան, որ ձիերը մի բոլոյն պահելու համար հարկաւոր նկատուեց կառքի վերայ պահել, իբրև պահապան, մինչև Չարեհի եւ Ռուբինայի զուր խմելը: Ամբողջ այդ օրը օրդ. Ռուբինան եւ Չարեհը պատմում էին նրա մէկ-երկու խօսք ուսերէն բառերը եւ ուրախութիւնը՝ որ այդպիսի կառքի վերայ նրան առին:

Որքան էլ որ ծանր էր այդ, բայց ցեղի ձայնը հարցը լուծեց ի վնաս թուրքի: Հայը շատ է կոտորուել, շատ է տանջուել՝ տանեակ հազարներով, որպէսզի մէկին եւս ղենէինք իբրև քաւութեան նոխազ, կառքի վերայ: Թէ՛ մէկը եւ թէ՛ միւսը, գործի ապահովութեան համար, հարկաւոր էր որ անգիտակ լինէին թէ՛ ի՞նչ է ներկայացնում իրանից այդ կառքը: Հակառակ դէպքում — դարձեալ կասկած յաջողութեան: Եւ միւս կողմից էլ աւելի մարդասիրական է թուում, իբրև անհրաժեշտ չարիք, որը կատարելու ստիպուած լինեն իսկ, միայն միտքն իսկ, մարդու զայրոյթն է բարձրացրում, բայց որը անհրաժեշտ գտն է, որ պահանջում է Մեծ Դատը, ցեղի, ամբողջ ազգի դատը: Մի այդպիսի անհրաժեշտ զոհ, թուում է մեզ աւելի ներքի, եթէ նա չէ տանջուելու՝ սպասելով մօտալուտ մահուան, այլ փոխում է դէպի տարածութիւնը՝ վայրկենաբար, նոյնիսկ թեթեւ ցաւ իսկ զգալու համար ժամանակ չունենալով:

Թող բարի խօսքով յիշուի այդ անմեղ զոհը՝ 14 տարեկան Ահմէդը՝ Դաշնակցութեան տարեգրութեան մէջ:

ՍԱՅՕ ՔՐԻՍ ԹՈՐԳՈՄ

(1) Ելլէնք Գրիտափոթն է: Յրգ Ջնգի. ժողովի անկազմութեան մէջ կը կարգաձգ շարժումը, խորհրդակցելով, միամտեան հետ ընտանիք էլլէնք Յուրանի Մարմին անդամ: Նոյն (Յուրանի) Մարմին անդամ ընտանիքան նաեւ Հասեւանները, — Մարտիրոս (Կարմրաթիկ), Թորգոմ, Յովհան, Ալոս Բաղդատուներ: (Տեսնել Նիւթեր Հ. Յ. Գ. ՊԱՅՄ. ՀԱՄԱՐ, Բ. հատար, էջ 124): Մարտիրոսը կամ Կարմրաթիկը Մաքոն է (Մարտիրոս Մարգար-

եան), Թորգոմը՝ Պալայ գործիչներն, իսկ Ալոս Բաղդատուներն՝ ամենայն հաւանականաբար Ալոս Եղիկեանը (Սեւ Ալոս), նոյնպէս Պալայներու եւ Պալայ գործիչներն: Յովհան կամ Յուրանի Դաշնակցութեան ծածօք է:

(2) Տրամսերն բառ, որ կը նշանակէ զգաւարական: Կը նախատեսուի, ըստ երեսօյքին, որ Յուրանի անդամներն կամ գործակիցներն մէկ քանիսն կամաւորէն անցնելին Պալայ եւ հաստատուելին այնտեղ:

(3) Ջնուած՝ ճեւ վերջապէս ի՞նչ էր անյաջողութեան իրական պատճառը:

(4) Ջնուած՝ ճեւներէ ձախող վարձանի իրական պատկերը:

(5) Ջնուած՝ ճեւն էինք մեր վերայ՝ կամովին:

(6) Վրան գծեր քաշելով ջնուած են շուրջ 17 տղայր, լուսանցի մէջ փոխարինուելով «Համեմատար յարց... յայտնի է ամէնքէն» պարբերութեամբ: Ջնուած մասը հետեւեալն է. — «Ահա այդ կերպ կատարուեցին եւ Յուրանի ընտանիքները: Հինգ մարդ էր պէտք, հարկ 3ը լրացու կամարներէց, չորրորդը 2-3 օր վերջը միայն համաձայնուեց մտնել այդ կողմի մէջ: Երբ արդէն բացակայ էր ժողովից. նա սուած էր իր համաձայնութիւնը՝ նախապէս: Այս ընտանիքէ մենք յիշեցինք այստեղ, որ ներկայ էինք ժողովի էլ բացառութիւն չէ կողմնու ախարթացի, — վրան ու ներքալ շատ է փչրուելու զբոյս աթուների համար, բայց երբ հերթը դաբախ Երկրի զայ, նրա փշալի ու թոռներին՝ թափուր կանգնած աւերուած Երկրում, բացի Վաստիականից, չէրը, շատ ջնին են հրապուրուելու այդ աթուներով... Ցաւալի է, բայց դաբախարար այդ փաստ է, տխուր փաստ: Փակագծելով եւ ներդուրին ինքնալով այս սկիզբայ շեղումի համար, շարունակենք մեր ընդհանուած խօսքը»:

(7) Ջնուած՝ ճեւ մի ջանի կապոց արդէն յաջողութեամբ ներս էինք մտցրել:

(8) Գործակալը, լստեսը:

(9) Զարամիտ ակնարկութիւններ:

(10) Ջնուած՝ ճեւ ինչու այդ եւ ո՛չ այլ կերպ:

(11) Սմբատ հաշտութեան:

(12) Թուրքեր, յատկապէս Դաշնակցութեան:

(13) Ջնուած՝ ճեւ Եսայի պէտք էր՝ Ստանի կռիւների հետ կապելու մեր առիթը հարուածը թէ՛ Ոսկեհանքում եւ թէ՛ Գորում»:

(14) Լուսանցի մէջ աւելցում՝ «Անեղ անցորդների կամ զինուորների աւելի կոտորելու մեղ չէր հրապուրում»: Աւելի վարը՝ «հուճապի մասին չէինք հոգում»:

(15) Մանրամասնութիւններ:

(16) Լուսանցի մէջ կը կարգաձգ հետեւեալ յաւելումը, աւելի մանրատառ, բայց տեղեկագրի՝ Դաշնակցութեան շատ մեծ գրով մը.

ՍՈՑԻԱԼԻ ՍԵՆՏԸ.— Թաղման հանդէսը, հազուադէպ հանդիսութեամբ կատարուած Սոֆիստում, բազմաճաղար ժողովրդի մասնակցութեամբ, նոր էր աւարտուած, երբ Սոֆոն հասնում է այնտեղ՝ Օրդ. Կիւլի հետ: Արեւմտեան Բերսոյի անդամներից մէկը, երբ բոլորը զուճարուած են, աշխատում է ազատուցանել Յուրանի ձեռնարկի աննպատակայարմար լինելը, բազմազան մուշտարհի վերայ թողնելու ազատութեան ստանդարտից, եւ հարց է դնում չարունակել: Բայց տեսնելով որ զուր է, որ Յուրանի Մարմին մնացած ընկերները որոշել են շարունակել մինչև վերջը եւ այդ իսկ նպատակով Սոֆոն պարտաւորուած է զգլի ժընե զնալու՝ թէ՛ Խորհուրդին մասնակցելու եւ թէ Յուրանի զործերով զբաղուելու, նոյն Պ. Մ.-ն յայտնում է, թէ թերեւս աւելորդ է ժընե զնալ, ջանի որ Խորհուրդը կարելի է մտածել կայացած համարել արդէն, մասնաւոր որ Խորհուրդին մասնակցած ընկերներից մէկն էլ, Ժամհարեանը, արդէն վերադարձել է Կովկաս: Բայց եւ այնպէս...»:

(17) Տեսական եւ գործնական:

(18) Ջնուած մաս՝ ճեւ ի՞նչ իրաւունք ունէինք, չլինելով ինքնորոշուած, ազգային լինելով այդպիսի հարցերում, ի՞նչը պէտք էր իրաւունք տար հակառակը անելու մասնակցութեան այդքան պարզ յայտնած մաքերի. մասնակցութի՝ որի բացակայութիւնը մեր մէջ մենք զգում էինք, որին մենք պարտու էինք, եւ էլլէինք ու Սոֆոնի պարտաւորացրել էինք զտնել, անպատճառ զանել եւ խորհրդակցել ու ըստ այնմ զործել»:

(19) 1-2 տող աւելցում, հետեւեալ իմաստով (լուսանցի մէջ նշում). — «որ ոչինչ կենդանի չմտայ, որ ամէն ինչ ոչնչացուի»:

(20) Gelée, դոնգոզ կազմած:

(21) Ջնուած պարբերութիւն.— «Անցեալ օրը զուր իրաւունք ունէինք, երբ ասացիք մենք ջանակութեան ներքի համար համապատասխան ջանակութեամբ պայթուցիկ սնդիկ է՝ պէտք վերցրելու, այդ ճիշդ է: Նախընթաց օրուան հարցերին մէջ կար եւ այդ հարցը, որի մասին խօսելու, Ս.-ն յայտնել է իւր կարծիքը... (աւելցում անընթացակամ).... զբոյս վերցրած, թէ մենք անակ զինամիտ համար մի կապուելու չէ բուճ. այդ հարցն է որ հաստատու է այդպիսով մասնակցեալ եւ որոշում չափը»:

(22) «Որպէսզի հակահնար լինի... ստացու տանիկ կատարութիւնը», — այս շարք պարբերութիւնները գծում են վերէն վար՝ «Կրկնութիւն է» մակագրութեամբ:

(23) Գրիտափոթի հետ նախատեսուած վաւարագրի Գրիտափոթի մասին է:

(24) Հայթիւն, քննիւն, շառաչ:

(25) Ջնուած՝ ճեւայց եւ այնպէս այս ստակալի մեղեան, իրական զոխային մեղեան չհասու իր նպատակին, զլինանոր նպատակին: Իսկ լուսանցի մէջ աւելցում են քեֆնիք մանրամասնութիւններ Ալիսանգր II ցարին դէմ կատարուած մահափորձերում մասին, գորս զանց կ'ընենք:

(26) Այս պարբերութիւնը եւս («Արժէ այստեղ կրկնել... յայս զնելու չէ») մակագրում է՝ «Կրկնութիւն է»:

(27) Լուսանցի մէջ յաւելում.— «Որպէսզի կարելի լինի զազգար կազմել ներքի արտայայտած (արտաբերած ?) ոյժի մասին, մի պատկեր մեր փորձերից... 5 կիլո ներքի հակառակ ծառը օդն է բարձրացնում եւ ձորը դարձում: 1/2, 1/4 կիլոն՝ ծառը եւ մեզ 5-6 հոգու դարձում զտնել»:

(28) Ջնուած՝ ճեւ կառքը՝ ուսմբերի ձայնից ձիերը ստակալէին կամ կատարածը վերաւորուէր կամ ձիերը խառնելով փոքրեցնել կարող հեռու, եւ կառքը հեռուն պայթէր կամ ուշ պայթէր, երբ Նոյզը արդէն... (Գնի մը բառ՝ անհասկանալի):

(29) Ջնուած՝ ճեւ ջանքն էլ զեւ շատ էինք»:

(30) Երեսօյքեան, կերտում Կիւլի:

(31) Արեւիայից Կիւլի իմաստով է ըստ, — այսինքն՝ 25-30 երկվայրկեանէն:

(32) Լուսանցի մէջ աւելցում.— «Այդ կատարուեց ժորտի բերած անդակութեան համեմատ, այն է՝ որ պոստից Ժ. 12ին են հասնում թղթակցութիւնները, եւ եթէ նոյն օրը 1ին ձգենք, հետեւեալ օրը միայն նրանք կը ստանան, ո՛չ շուտ: Արդ նա զնայ նորից ստուգեց.— Եթէ, տուած էր նա, նոյն օրը չձգենք, մի ջանի օր անհարին է այդ անել, անարիտայի պատճառով՝ որ տերելու է անշուշտ, ինչպէս Բանկ Օտտոմանի օրերին, — եւ թողնելու ենք զործը անտէ»:

(33) Գնալի կոմանտի բացումը՝ աւելի պայթուցիկ հետեւանով:

(34) Լուսանցի մէջ աւելցում, — «Մեր պայթուցիկ ներքի խորհուրտուած էր: Այո՛, խորհուրտուած. ահա՛ այն սարսափելի ճակատագրական սխալը, որ մենք արինք, հաւատարմով, մաքերիցս անգամ շանցկանելով մի այդպիսի խորհուրտուած, որը դաբախարար իրականութիւն է այսօր: Մի մեծ զործ զոհ զնայ այդպիսով խորհուրտուած»:

(35) Սափո Ֆիշը է «լսած», — mélinite պիկրիկ քրոպի

(acide picrique կամ trinitrophenol) աւելուած մանան է: Անոր պայթման ուժգնութիւնը աւելի է քան դինամիթից (dynamite, trinitroycérine) աւելուած յառաճողը՝ գայլաթափ, աւազի կամ փայտափոշիի հետ: Ներկայիս՝ միլիմիթէն կը նախընտրուի առատարակ trinitrotoluène (T. N. T. կամ tolite), պայթման ուժգնութեան տեսակետ մտաւարապէս համարժէք՝ բայց ո՛չ քրոպի: Սափոյի բերած նմանակ մէջ գոմուղ կալիումի ֆորատն ու նիտրատը (chlorate de potassium եւ nitrate de potassium), որոնք կը մտնեն կարգ մը վառուցիկ բազալութեան մէջ, շատ ընթացիկ եւ համեմատաբար սկար պայթուցիկներ են: Իսկ nitronaphtalineի պայթուցիկ յատկութեան համեմատական ստիճանը մեզի անմաք է (չի յիշատակուի պայթուցիկ ծածօք նիւթերու շարքին):

Բերթոլէտեան աղը կալիումի ֆորատի սովորական անուններն մէկն է, իսկ սիլիտրա կամ սիլիտրեան աղը կը կոչուին կալիումի, մատրիումի եւ ամոնիումի պայթուցիկ նիտրատները:

(36) Բուսերէն բառ, — բանկիչով (détonateur):

(37) Արդեօֆ համատեան (գծուար ընթացակարգի). կազմի աւելցում է հետեւեալ ծածօքագրութիւնը, — «Թագաւոր ներքի եւ ընկերների, 60 տարեկան, ձերուների յեղափոխական դեռ 90 թուից ղանապարհ կերայում...»:

(38) Ծածօքագրութիւն՝ «50 տարեկան, նոյնպէս, սերտապայտ խոհարար, նախկին ընկեր»:

(39) Ծածօքագրութիւն՝ «Աւարտական հիւանդանոցի դոնտպանը, որի մօտ ուսմբեր (?) էր պահուած»:

(40) Ծածօքագրութիւն՝ «Մի կառուպանի եղբայրը, նոյնպէս սերտապայտ, ներքի, զործակից (?)»:

(41) Ծածօքագրութիւն՝ «Միտանի (?), սերտապայտ երեւո, Միտանի զրոյ որդին, միտանի էր ապրում»:

(42) Ծածօքագրութիւն՝ «Բիթլիսցի, Գորջեր հիւանդանոցի նախկին ծառայ... 906 թ. ուսմբեր զտան հիւանդանոցում, Բիթլիսէն բերուց՝ մերթապալուած»:

(43) Վերջին երեք անուններում զիմաց հաւաքական ծածօքագրութիւն՝ «Գորջերի եւ Արբանաձ փառայի տան մէջ կլիւրի զընտանաները. ուսմբեր զանուցին (?) թաղուած (?)»:

2.— ՓՈՐՁՆԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐ
ՑՈՒՑԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԵԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄՆԻ

Երրորդ Ընդհանուր Ժողովի կողմից ընտրուած Յուրանի Պատ. Մարմինը՝ ղուժարուելով Պրէսայում Յուլիսի 17ից մինչև Օգոստ. 10ը, մի շարք նիտերում (բացակայ էր ընկեր Թորգոմը, որ արդէն մտել էր Վիշապ), ի միջի այլոց՝ մշակեց հետեւեալ ներքին կանոնադրը, իբրև մի փոքրիկ ընդհանուր հրահանգ՝ ընկերների փոխադարձ յարաբերութեան եւ գործի մի ջանի պահանջների վերաբերմամբ: Ի նկատի ունենալով սակայն, որ Երկրի արդի պայմանները Պատ. Մարմին ծանօթ են շատ թերի կերպով, իսկ այս կանոնագրութիւնը, որը վերաբերուած է ներսի գործունէութեանը, կազմուած է դրսում եւ հետեւաբար կարող է շատ կէտերում բոլորովին անհամապատասխան պնտուել իրերի իսկական դրութեանը, ուստի այս կանոնագրութեան առաջ ջան պարտաւորեցուցիչ համարուելը՝ անհրաժեշտ է որ վերստուգուի Մարմին կողմից, երբ նա գտնուելիս կը լինի արդէն գործի վայ-

VIII ՎՐԷԺԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՆԻԹԻՆ

Հ. Յ. Դաշնակցութեան գործունէութեան առաջին տասնամեակին Պարսկական Ատրպատականի սահմանափակ մէկ շրջանը միայն ընդգրկող այս կազմակերպութիւնը (յատկապէս Թաւրիզ — Վրէժ, Վրէժստան — Սալմաստ — Մինարէք —, Ուրմիա — Փարոս —, Թաղէոս Առաքեալի վանք — Մենաւոր, այլ անունով՝ Գաղթաշէն — եւ խոյ — Աւարայր —), 1904-906 տարիներուն տարածուած էր արդէն մինչեւ Գիլան (Կասպից Մովու հարաւ-արեւմտեան ափեր), Թեհրան (Շահ, Շահստան), հորասան եւ Նոր Զուլա (Գետափ)։ Շրջանին այդ աստիճանի ընդարձակումը Թաւրիզի Կեդրոնական Կոմիտէն (Վրէժի Կ. Կ.) դրած էր ու հետզհետէ աւելի կը դնէր կազմակերպչական եւ ազգային-հասարակական հարցերու եւ անհրաժեշտութիւններու դիմաց, որմէ կրնար տուժել Ատրպատականի մարմիններու եւ գործիչներու սկզբնական առաքելութիւնը, որ կովկասէն երկիր անցման գծերը ապահովելու եւ Շամի (Վասպուրականի) վրայով երկրի մարմիններուն հետ մնալուն կապ պահելու մէջ կը կայանար։ Վրէժի կազմակերպութիւնը իր այդ էական դերէն չցրուելու մտահոգութեամբ, յաջորդական քանի մը Շրջանային ժողովներ կը շեշտեն Պարսկաստանի մէջ Վրէժէն անկախ Կեդրոնական Կոմիտէութիւն մը ունենալու անհրաժեշտութիւնը, մերթ Թեհրանը նպատակայարմար գտնելով իբրեւ կեդրոն, մերթ Գիլանը։ Կը խօսուի նոյնիսկ Պարսկաստան-Վասպուրական աշխարհագրական տարածքը երրորդ Բիւրոյով մը օժտելու մասին, ինչպէս փորձուած էր ընել՝ դեռ 1892-94 սկզբնական տարիներուն, կամ կ'առաջարկուի անցման եւ ռազմամթերքի փոխադրութեան գործը գուտ կազմակերպական միաւորներէն անկախ՝ Պատասխանատու Մարմին մը ղեկավարութեան յանձնել։ Այս բոլորը սակայն անմիջական կարգադրութեան մը պիտի չյանգէին, եւ Վրէժի Կեդրոնական Կոմիտէութիւնը պիտի շարունակէր ընդգրկել ամբողջ Պարսկաստանը՝ անցումի, փոխադրութեան, կապի, կազմակերպչական ու, 1908էն սկսեալ, յեղափոխական-մարտական գործունէութեան իր բազմատեսակ երեսներով, մինչեւ 1911 թուականը՝ երբ, Հ. Յ. Դ. Յ. 6րդ Ընդհանուր ժողովի որոշումով, պիտի ըստեղծուէր Պարսկաստանի երկրորդ Կեդրոնական Կոմիտէութիւնը՝ Շահստանը (Թեհրան)։

Ճոխ է 4րդ Ընդհանուր ժողովի քաղաքականութեան մէջ մնացած Վրէժի արթիւրը։ Հրատարակութեան պիտի տանք բոլոր վաւերաթուղթերը, հետեւեալ կարգով —

- 1.— Վրէժի Կեդր. Կոմիտէութեան 1904-1906 տարիներու տեղեկագիրը՝ Հ. Յ. Դ. 4րդ Ընդհանուր ժողովին։
- 2.— Ատրպատականի (Վրէժի) Կ. Կոմիտէի 1905 տարեշրջանի տեղեկագիրը, ուղղուած հաւանորէն Շրջանային ժողովի մը կամ պատրաստուած, քերեւս, 4րդ Ընդհանուր ժողովին համար՝ որ, ինչպէս ծանօթ է, պէտք է գումարուէր 1905ի վերջը կամ 1906ի սկիզբը։
- 3.— Ատրպատականի 1906 Փետրուարի «Շրջանական ժողով»ի արձանագրութիւնը (ներկայ առումով, պէտք է ըսել Շրջանային ժողով. ըսուած է հաւանորէն, քէն սխալ, Ռայոնական ժողովի իմաստով, քանի Ատրպատականի ներքին մէկ միաւորին՝ Մինարէքի — Սալմաստ — ներկայացուչական ժողովը կոչուած է, իր կարգին, «Շրջանային ժողով»։ Այս շփոթները, որոնք կու գան հաւանորէն զանազան շրջաններու ներքին կանոնագրութեանց մէջ գործածուած եզրաբանութենէն, զարմանալի չեն, քանի, ըլլա՛յ

3րդ Ընդհանուր ժողովի մշակած «Կազմակերպական Կանոններ»ուն, ըլլա՛յ 4րդ Ընդհանուր ժողովի հրատարակած «Կանոնագիր»ին մէջ, երկրէն դուրս գտնուող շրջաններու պատգամաւորական ժողովներուն կը տրուի իրենց կեդրոնական Կոմիտէն ընտրելու իրաւունքը, առանց գործածելու «շրջանային» կամ «շրջանական» ածականները)։

- 4.— Ատրպատականի Մինարէքի (Սալմաստ) շրջանի Ա. «Շրջանային ժողով»ի (1906 Նոյեմբեր) արձանագրութիւնը (կոմիտէական մէկ շրջանի վերաբերելով, ներկայ առումով՝ Ներկայացուցական ժողով մըն է)։
- 5.— Մինարէքի դաշնակցական զինուորներու ժողովին ատենագրութիւնը (Սեպտեմբեր 1906)։
- 6.— Վրէժի (Թաւրիզ քաղաք) 1906 Նոյեմբերի ընկերական Ընդհանուր ժողովի ատենագրութիւնը։
- 7.— Գիլանի շրջանի Պարտ-Արտուրի (Էնգելի) «Սէր» խումբի ժողովը (Նոյեմբեր 1905)։
- 8.— «Արախի խմբի կարծիքները» (21 Դեկտ. 1905)։
- 9.— Մինարէքի շրջանի 1904-905 տարիներու տեղեկագիրը։
- 10.— 1 Փետր. 1906 թուակիր՝ «Տեղեկագրութիւն Աւարայրի շրջանի» (խոյ), ամենայն հաւանականութեամբ՝ ներկայացուած Վրէժի 1906 Փետրուարի «Շրջանական» ժողովին։
- 11.— 6 Փետր. 1906 թուակիր՝ «Տեղեկագիր Մակու — Արտագ — գաւառի», որ հիմնականին մէջ կը վերաբերի Թաղէոս Առաքեալի վանքի (Մենաւորի) գործունէութեան — Նոյն։
- 12.— 3 տեղեկագիրներ Վրէժի (Թաւրիզ քաղաքի) կոմիտէին — Ա) 4 Փետր. 1906 թուակիր, հաւանորէն Շրջանական ժողովին ներկայացուած — Բ) 25 Նոյեմբեր 1906 թուակիր՝ ութամսեայ տեղեկագիր մը կոմիտէին։
- Գ) «Վրէժի տեղական ինքնապաշտպանութեան մէկ տարուան գործունէութեան տեղեկագիրը, 1905 թ»։
- 13.— «Հ. Յ. Դաշնակցութեան Վրէժի Խարիսխ արհեստանոց»ի պատմականը ընդ գրութիւն մը, ըստ բովանդակութեան՝ 1906ին պատրաստուած։
- 14.— 3 գրութիւններ Գիլանի կոմիտէին — Ա) «Տեղեկագիր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գիլանի կոմիտէին», 15 Դեկտ. 1905, Ռաշտ — Բ) «Հ. Յ. Դ. Գիլանի կոմիտէի շրջանում եղած խմբակների թիւն ու անդամների քանակութիւնը», ստորագրուած Շրջանական ժողովի Գիլանի պատգամաւոր Թափառականի կողմէ։
- Գ) «Վիճակագրութիւն Էնգելիի հայ հասարակութեան», ստորագրուած Պարտ-Արտուրի ենթակոմիտէի քարտուղար Կալժի կողմէ։
- 15.— Տեղեկագիր Շահի (Թեհրան)։
- 16.— Տեղեկագիր Մարագայի, 31 (?) 1905 թուակիր։
- 17.— Տեղեկագիր Շահսէվանի (Արտաքիլ) եւ Անտառի (Աստարա), 1 Փետր. 1906 թ., եւ ուրեմն 1906 Փետրուարի Շրջանական ժողովին սահմանուած։
- 18.— Տեղեկագիր Ափի (Նախավկայի վանք եւ Դարաշամ գիւղ)։
- 19.— «Բրդերի եւ այլ տարրերի հետ յարաբերութեան մասին», անթրակիր եւ անստորագիր տեղեկագրութիւն։
- 20.— «Կարծիքներ Ատրպատականի այլուայլ շրջաններից» մակագրուած՝ տեսակետներու, բանաձեւերու եւ առաջարկներու շարք (Վրէժէն, Շահսէվանէն, Փարսէն, Շահստանէն, Անտառէն, Մարագայէն, Նոր Զուլայէն եւն.), ուղղուած Վրէժի 1906 Փետրուարի Շրջանական ժողովին կամ

բերին: Տեղական կոմիտէի շրջանին են վերաբերում եւ Մարազան ու Ղարազաղը (վերջինս մի տարի է ինչ կազմակերպուել է): Կոմիտէական կազմից երկ-երկու ընկեր ամառս ճանապարհորդուել են կազմակերպելու եւ պրոպագանդա մղելու:

1905-1906 թ. պրոպագանդայի գործը դարձեալ կաղն ի կաղն է յառաջ գնացել մեր շրջանի ամէն կողմերում, դարձեալ նոյն հասկանալի պատճառով: Մինարէթում, Ծահում, Գիլանում եւ Փարոսում պրոպագանդայի գործը վարել են ընկ. ուսուցիչները, որոնց հեռանալովը գործը մնացել է երեսի վրայ: Այդ կողմից մի երջանիկ բացառութիւն է կազմել Վրէժը, որտեղ ամէն խումբ ունեցել է իր պրոպագանդիստ դասախօսը, խմբերի համար դասախօսութիւններ տեղի են ունեցել շարաթը մի անգամ, իսկ երկու շարաթը մի անգամ՝ հրապարակային դասախօսութիւններ «Վահան» մասնախումբի ձեռնարկութեամբ:

Պօսել են հետեւեալ նիւթերի մասին.

- 1) Դաշնակցութեան ծրագիրը.
- 2) Տաճկահայ դատը.
- 3) Դաշնակցութիւնը եւ սոցիալիզմը.
- 4) Ազգայնութեան գաղափարը եւ սոցիալիզմը.
- 5) Դեմոկրատական կարգեր.
- 6) Ֆեդերացիա եւ կենտրոնացում.
- 7) Կովկասեան խնդիրը եւ նախագիծը.
- 8) Արեւելեան խնդիրը.
- 9) Երկրի դրութիւնը եւ այլն եւ ուրիշ մի շարք յեղափոխական եւ գիտական բնոյթ ունեցող նիւթերի մասին:

Մեր շրջիկ ընկերները Գիլանի, Մազանդարանի եւ ուրիշ նման հետու շրջաններում շատ կարճ ժամանակ մնալով հազիւ հնարաւորութիւն են ունեցել խօսելու մի քանի անհրաժեշտ եւ այրող խնդիրների մասին, որպիսիք են Դաշնակցութեան Մրագիրը, Տաճկահայ Դատը, Կովկասեան գործունէութիւնը եւն.:

Երկրորդ Ռայոնական Ժողովում որոշուեցաւ պրոպագանդայի գործը աւելի ուժեղ կերպով տանելու եւ ընկ. դասախօսներին նիւթեր մատակարարելու համար, հիմնել յեղափոխական գրադարան, որը ներկայումս ունի 350 կտոր գիրք՝ զուտ յեղափոխական բովանդակութեամբ:

Ժամանակի հրամայողական պահանջին ենթարկուելով՝ մենք Վրէժում կազմակերպել ենք երկու պրոֆետորներ(11) միութիւններ (կօշկակար եւ դերձակ բանուորներից), որոնք դեռեւս լուրջ կազմակերպութիւններ լինելուց շատ հետո են: Աշխատում ենք ձեռնարկել եւ միւս արհեստաւորների մէջ, ինչպէս ձեռնարկել ենք գործակատարների: Մեր նպատակն է աշխատել նրանց մէջ զարգացնել իրենց դասակարգային գիտակցութիւնը. սակայն քաղաքական հանգամանքները աննպաստ համարելով հայերիս համար, զօրեղ արտայայտութիւններ տալուց զգուշանում ենք եւ անժամանակ ենք համարում:

Մեր շրջանի կազմը ներկայումս հետեւեալն է. Վրէժում՝ Կ. Կոմիտէ չորս անգամով, որը զեկա-

վարում է ամբողջ Պարսկաստանի յեղափոխական գործը.

Տեղ	Կոմիտէ	Ենթակում.	Խումբ	Անդամներ
Վրէժ	1	3	17(*)	200
Մինարէթ	1	6	44(**)	536
Գիլան	1	4	21	243
Ծահ	1	2	12	128
Փարոս	1	4	20	200
Մարզահան (Մարազա)	1	6	75	
Աժխահան (Ղարազաղ)	6	74(***)	560	
Աւարայր	1	10	120	
Մենաւոր	1	6	70	
Անտառ	1	1	14	
Ափ (քայքայուած)	-	2	25	
Շահսովան	-	-	35	
Գետափ (Նոր-Ջուղա)	1	7	80	
Մազանդարան, Ղոչան, Մարզուար, Բենդէրգէզ եւն. միասին	-	-	20	150
	5	29	242	2536

Արհեստանոց «Խարխալ».— Յեղափոխական գործունէութեան տեսակէտից մեծ դեր է խաղացել «Պարխալ» արհեստանոցը, որը այնչափ փառաւոր անցեալ է ունեցել, որքան ներկայումս մատնուել է անուշադրութեան՝ հմուտ արհեստաւորների բացակայութեան պատճառով: Մեր արհեստաւոր ընկ. Պետրոսը, որը քիչ էր մնացել զոհուէր Հնչակեանների դաւադրութեամբ, ընդմիջտ հեռացաւ մեր շրջանից: Մեր անվերջ դիմումները ապարդիւն են անցել: Վերջերս միայն, Արեւելեան Բիւրոն ուղարկել է մի երիտասարդ արհեստաւոր, որը վարպետ լինելուց շատ հետո է եւ որը մի անմեղ թիւրիմացութեամբ է ընկել մեր կողմերը: Եթէ այսպէս շարունակուի, միանգամայն ազատուելու համար աւելորդ ծախքերից, նպատակայարմար կը լինէր կողպել կամ տալ մի սեւէ փականագործի՝ շահագործելու որոշ պայմաններով: Ներկայումս արհեստանոցում աշխատում են նոր եկած երկաթագործ երիտասարդը, երկու աշակերտների հետ:

1904 թուին Ռեկանապատի Կ. Կոմիտէն առանց նախօրօք մեզ հետ խորհրդակցելու, ուղարկեց մի երիտասարդ խնձոր թափող, կարեւոր մթերքներով. սակայն այդ գործը Վրէժում հաստատելը աննպատակաւ ՄԱՆՕՔՈՒԹԻՒՆ.—

(*) Վրէժում, բացի 17 խմբից, կամ եւ մի մարտական-մարզական խումբ եւ մի ՎՊՊՊՊ պրոպագանդիստ մասնախումբ:
 (***) Մինարէթում ունիմք եւ 5 խումբ՝ ստորմթերք կազմում:
 (***) Այժմ մեծ մասամբ քայքայուած՝ գործիչների բացակայութեամբ պատճառով:

յարմար համարուեց շատ նկատումներով. այդ պատճառով մթերքները մինչեւ օրս էլ թափուած են մեր պահեստումը: Նոյն թուին ստացել ենք 1200 ուրբլու տուեր, որ երբեմն գործ ենք ածում թուղիկներ տրպելու համար՝ կոպիայի եւ սովորական պրէտի տակ(12):

Կազմակերպակաւ տներ.— Մեր շրջանի չորս վայրերում պահուած ենք մեր ծախքերով տներ իրենց պարագաններով:

Վրէժում՝ արհեստաւորների եւ եկող գնացող գինուորների ու գործիչների համար, նստում է մեզ վրայ 12000 դրան: Մինարէթում՝ նստում է 28247 դրան, Աւարայրում՝ 17318 դրան եւ Մենաւորում՝ 11064 դրան:

Այս բոլոր տները պահուած ենք մենք միայն Երկրի տեղափոխութեան համար եւ բոլոր մեր շրջանի նիւթական միջոցները սպառուած են դրանց վրայ:

Մենաւորը եւ իր դերը.— Մենաւորը մեզ եւ Երկիրը իրար հետ կապող նշանաւոր կամուրջն է՝ երեք պետութեանց սահմաններում ընկած, շրջապատուած պարսիկներով եւ քրդերով:

Մենք՝ Երկրի գործիչների հետ ունեցած ընկերական խորհրդակցութիւնների ժամանակ, այնպէս էլ Շրջանային Ժողովում, այն եղբակացութեան եկանք, որ այդ Մենաւորը վերցնենք մեր տրամադրութեան տակ իր բոլոր պարագաններով: Մինչեւ 99 թուականը այդ Մենաւորը քայքայուած էր: Կարեւոր էր ահագին զոհողութիւններով վերանորոգել նրա տնտեսական դրութիւնը, ի նկատի ունենալով որ դրանից օգտուելու է մեր գործը: Մենք այդ ուղղութեամբ մեծ ջանքեր ենք գործ դրել. դժբախտաբար մինչեւ այսօր էլ մեր յարաբերութիւնները չեն ճշդուել, շնորհիւ այն հանգամանքի, որ այդտեղ երկու հակադիր շահեր են ընդհարուում — մի կողմից վանքի տնտեսութիւնը եւ իրաւունքները իր վանահօր հետ, միւս կողմից՝ մեր կազմակերպական շահերը, որ յայտնի զոհողութիւն եւ ստիպողականութիւն է պահանջում:

Սակայն պէտք է առենք, որ ներկայ վանահօրը մեր ընկերները ընդունել են իրբեւ անհրաժեշտութիւն, ուստի եւ տարել ենք նրա բոլոր կապրիզները(13): Այս է պատճառը, որ շարունակ եւ անվերջ թիւրիմացութիւններ են տեղի ունեցել: Մի քանի անգամ մենք դիմումներ են արել, որ վանահօր անունով մեր ընկերներից մէկը գնայ եւ հաստատուի այդ Մենաւորում՝ հողերը սքեմի տակ, բայց մեր պահանջները անհետեւանք են մնացել: Սրանով գալիս ենք մի անգամ էլ շեշտելու, որ առանձին ուշադրութիւն դարձուի այդ շատ կարեւոր կէտի վրայ:

Փոխադրութեան գծեր.— Մարուստանից(14) գէնք եւ ուղղամթերք ստացել ենք Ափից-Մենաւոր, Կոուա-

դաշտից՝ Բլուրի վրայով՝ Մենաւոր: Այս վերջին դիժը միայն երեք ամսով է բացուած, երբ քրդերը ջոշում են Մասսի հարաւային ստորոտները, Տաճկաց հողերը: Այս տարի մեծ մասամբ փոխադրութիւններ այդ գրծով են կատարուել սէկցիայի (?) եւ Մենաւորի ընկերների ղեկավարութեամբ: Վերջերս երբ քրդերը վերադարձել են սարերից, մի խումբ Տաճկահայեր՝ երբ Կովկաս անցնելիս են եղել՝ Արաքսի շամբերում սպանուել են, եւ դրանով գիծը վտանգուել է: Ջալալցի քրդերը արդէն սպասում են այդ կողմը. դրանով եւ փակուել է գիծը:

Մենք ջանքեր ենք գործ դրել Փարոսից Կառկառ գիծ բաց անելու. մի մաս էլ փոխադրել ենք, սակայն վերջը պարզուեց, որ լօլօ վալաղները անցել են ուղղակի գծով դէպի Ծամ:

Սովորական մեր փոխադրութեան գիծը, Մինարէթից Բաշկալէի վրայով դէպի Ծամ, մինչեւ օրս էլ անվտանգ է մնացել:

Մի ուրիշ գիծ, որ բացուած էր Կոթուրի վրայով Ծամ՝ ներկայումս փակուած է, շնորհիւ խաբերայ եւ վարձկան քրդերի, որոնց չենք վստահանում ապրանք տալ, որովհետեւ տարածների մեծ մասը իւրացրել են:

Մեր սովորական ներքին երթեւեկութիւնը, Աւարայրից Մենաւոր, կատարուած էր Պարսից գիւղերով, եւ որովհետեւ մեր երթեւեկութիւնը աչքի էր ընկել, մեր ընկերները ենթակայ էին յաճախակի յարձակումների եւ կողոպուտների. այդ պատճառով փոխեցինք լեռնական կուրալի ճանապարհը, խուսափած լինելու համար համար ընդհարումներից, ինչպիսի տակտիկա որոշել է մեր Ռայոնական Ժողովը՝ Պարսկաստանի համար:

Փոխադրութիւն.— 1904ին Մենաւորից Երկիր են փոխադրուել՝ մօսին 21, բերդան 3, ատրճանակ 5 հոտ, մօսինի ծայր՝ 26134, բերդանի ծայր՝ 10464:

1905ին Մենաւորից փոխադրուած է՝ մօսին 11, բերդան 9, խնձորներ 14, ատրճանակ 17, մօսինի ծայր՝ 24763, բերդանի ծայր՝ 15220:

1904ին Աւարայրից փոխադրուած է, Ղօթուրի գրծով, Կոմսի յանձնարարութեամբ, Դէրվիշ սուրհանդակի միջոցաւ՝ զատուորներ եւ երկու տասնարուածեան 120 փամփուշտով: 1905ին նոյն գծով, Երկրից ուղարկուած ընկերների սուրհանդակով, բերդանի ծայր՝ 7000, որի կէտը քրդերը իւրացրել են (Մալխասի օրով): Իսկ նոյն թուին, Պատուելու օրով, փոխադրուած է մօսինի ծայր՝ 8400, բերդանի՝ 726 եւ 2 հատ բերդան հրացան:

Բացի վերոյիշեալներից, թէ՛ Մինարէթից ուրիշ գծով եւ թէ՛ Մենաւորի վրայով փոխադրուած են թերթեր, հրացանի մասեր, դրամ եւ ուրիշ մանր-մունր իրեր: Նոյնպէս եւ Ափից, Գիլանից եւ Անտառի վրայով թերթեր եւ այլ հրատարակութիւններ՝ դէպի Կովկաս:

կորուստներ.— 1904-1905ի մեր կորուստներն են 7 մօսին 800 ծայրով եւ 200 բերդանի ծայր, Կոմսի յանձնարարութեամբ Դէրվիշ սուրհանդակի միջոցով փոխադրուած՝ որը կորցրել է:

Գիւրա Ֆարհատի կորցրածը՝ 1500 մօսինի ծայր (որի փոխարէն բռնել ենք մի ջուրակը եւ երկու եզը) ինքը մեռաւ:

1905ին Մալխաւը յանձնել էր Լօլօներին, որոնք իւրացրին, 3000 բերդանի ծայր: Վաղար Պօղոսի ճանապարհին կորցրածը՝ 300 բերդանի ծայր: Աւարայր-Մենաւոր ճանապարհին կողոպտուել է՝ 10 բերդան 60 ծայրով, մէկ մաուզէր 150 ծայրով, 15 օսմանեան ոսկի եւ հագուստներ ու զանազան իրեր:

Շաւրոյի սպանման ժամանակ՝ 1 մօսին, 160 ծայր: Դուսանի խմբի կորուստը՝ 6 մօսին, 5000 ծայր, 9 ձի եւ շատ իրեր:

Փոխիկի խմբի կորուստ՝ 15 մօսին, 13969 ծայր, 15 ձի:

Ընդհ. գումար,— մօսին 29 կոթ, 21429 ծայր բերդան 1 կոթ, 3560 ծայր մաուզեր 1 կոթ, 150 ծայր ձի 24 հատ

Մարտակառ խմբեր.— 1904 Ապրիլի վերջին, պատ-բաստուեց 6 հոգիներ մի խումբ՝ Լեւոնի եւ Ջոն-աղա-յի (15) մասնակցութեամբ, Մատոյի առաջնորդու-թեամբ. տարան 19 մօսին՝ 2000 ծայրով: Սահմանը անցնելով, ութ ժամուայ ճանապարհ Շամին մնացած, կռուի են բռնուած, ուր սպանուած է Ջոն-աղան եւ թշնամու ձեռքն է ընկնում ապրանքի մի մասը:

Նոյն թուի Մալխաւի սկուռեց Դուսանի խմբի պատ-բաստութիւնը: 17 հոգի ձիով անցան սահմանը Դոթու-րի վրայով: Տանում էին 17 մօսին՝ 9000 ծայրով, ուսմբեր եւ խմորներ: Սահմանից այն կողմ Մարապի մօտ կռուի են բռնուած, ընկնում են երկու ընկերներ, մնացեալները դառնում են Մինարէթ:

Նոյն թուի աշանը, Վասպուրականի Կ. Կոմիտէի պահանջմամբ, ճանապարհ հանեցինք Փոխանի խում-բը, բոլորը ձիաւոր, 15 հոգուց: Տանում էին 15 մօ-սին՝ 13969 ծայրով: Կռուի են բռնուած սահմանի այն կողմը Սաթմանիսի մօտ եւ ամբողջապէս էլ ջնջուած են:

Երկիր անցնող գործիչներ.— 1904, 1905, 1906ին Երկիր են անցել, մեր շրջանով, Մենաւորի վրայով՝ Շահբազը 5 ընկերներով, Արամը, Աւետիսը, Ռուբէնը, Մշեցի Յարութիւնը, Մաշտոցը, Տիգրանը, Մատոն եւ Արտաշէսը (այս վերջինը, ճանապարհին վիրաւորուե-լով, թիւրիմացութեամբ վերադարձաւ): Վերջերս ան-ցան Երկիր՝ Սարգիսը, Մալխաւը, Ալէսը, Արմենակը, Թորգոմը, զինագործ Գրիգորը, Արամը: 1904-1906 թ. Երկրից դուրս եկել եւ մեր շրջանով զնացել են զանա-

զան վայրեր՝ 650 հոգի: Դրանց մէջ պիտի հաշուել եւ Անդրանիկի խումբը:

Նահատակներ.— Մեր շրջանում նահատակուել են Մնտոն, Աւետիսը՝ Դուսանի խմբից, Փոխանի խում-բը՝ 15 հոգի՝ դրանց մէջ եւ զինագործ Արշակը եւ ջուրդ Վալադ Մատոն եւ Շաւրոն,— ընդամէնը 18 հոգի:

Իրենց մահով մեռել են Մենաւորում՝ Մշեցի Գրի-գոր Պօղոսեանը, որ Երկրից գալիս ճանապարհին թո-քերի բորբոքում էր ստացել եւ ոչ մի ժառանգութիւն չի թողել: Վերջերս նոյն տեղում մեռաւ մեր Աւարայ-րի գործիչ ընկեր Պատուելին, որի մահից յետոյ նրա իրերի մէջ դուրս եկաւ 470 ուրբի ուսական դրամ, մի քանի ոսկէ դրամներ եւ մէկ բուլղարական երկա-թուղու բաժնեթուղթ: Այս առթիւ տեղն ու տեղը կադ-մրեց արձանագրութիւն, եւ որովհետեւ ոչ մի կտակ չէր թողել իր ժառանգութեան վերաբերմամբ, մենք յատկացրինք Կազմակերպութեան:

Գործիչներ մեր շրջանում.— Մինարէթում գործել են Սամսոնը, Լեւոնը, Սարգիսը, Մկրտիչը, Կորիւնը եւ ուրիշ ժամանակաւոր ուսուցիչներ:

Մենաւորում՝ Ընծայրը, Եփրեմը, Տեղացին, Յա-կովբը, Փայլակը եւ Մարգպետունին: Վերջին երեքը երբեմն եւ՝ Աւարայրում: Իսկ ներկայումս Աւարայ-րում՝ Տերսիմցի Աշոտը եւ Մարգպետունին: Աւարայ-րում գործել են Պատուելին, Մալխաւը եւ Մկրտիչը: Վրէժում ազատ գործիչ չենք ունեցել, ինչպէս եւ Շա-հի, Գիլանի եւ Մազանդարանի կողմերում:

Կ. Կոմիտէի կազմը, որ բաղկացած է եղել առանց բացառութեան իրենց գործով զբաղուող անհատներից, իր վրայ է տարել ամբողջ շրջանի գործը: Ընկ. Արմե-նակը 1904 եւ 1905ին շրջել է Ռաշտ, Թեհրան, մինչեւ Սպահան եւ 1906ին Մինարէթ, Աւարայր, Փարոս: Ըն-կեր Ստեփանը Փարոս-Մինարէթ՝ կազմակերպական գործերով: Ներկայումս Փարոսի շրջանը ղեկավարում է ընկ. Հայրապետը:

Կ. Կոմիտէի հրաւիրանօք ընկ. Միքայէլը շրջագա-յել է Թեհրանի եւ Մազանդարանի կողմերը: Մեր շրջ-անի ճանապարհորդութիւնները կապուած են եղել մեծամեծ ծախքերի եւ դժուարութիւնների հետ, ուստի եւ հնարաւորութիւն չի եղել յաճախակի շրջագայելու-եւ այսպէս, մեր շրջանի այս ու այն կողմը կատար-ուել են մի շարք տխուր երեւոյթներ, որոնք խուսա-փել են մեր անմիջական հսկողութիւնից:

Ձեզծումներ.— Դրամական լուրջ զեղծումներ մեր շրջանում չեն կատարուել, բայց անհանոն գործառ-նութիւններ պատահել են:

Յ. Գ. Մինարէթի խմբի անգամավճարները (730

դրան) գանձելով ծախսել է իր կարիքներին, առանց նախօրօք տեղական կոմիտէին իմաց տալու: Երբ պա-հանջուել է հաշիւ, նա խոյս է տուել եւ սպառնալով՝ ընկերոջ դէմ անարժան դաւեր է սարքել, ստոր բաժ-բասանքներով աշխատել է ընկերներին միմեանց դէմ հանել՝ իր կեղտերը մոռացնել տալու համար. այս պատճառով ընկերական վճռով հեռացուեց մեր շրջա-նից, որի մասին գրաւոր փաստաթղթերը ուղարկել ենք Արեւելեան Բիւրոյին:

Անուշեան անունով մի ուրիշը, որ թիւրիմացու-թեամբ մեր շարքերն էր մտել, Արեւելեան Բիւրոյից ստացած իրերը եւ ընկ. Արմենակի 200 ուրբին տեղ չէր հասցրել: Կոմիտէի եւ Կ. Կոմիտէի կազմի առաջ յայտարարեց, որ կորցրել է: Այս առթիւ մենք Բիւրո-յի հետ բանակցութեանց մէջ էինք, երբ ինքնասպանու-թեան փորձ արեց: Սակայն չուտով առողջացաւ եւ հե-ռացաւ ինքնիրեն մեր շրջանից: Դրամները գանձելու մասին գրել ենք Ոսկանապատի Կ. Կոմիտէին եւ այժմ պիտի գանձած լինեն:

Մազանդարանի ընկերների առաջարկութեամբ հե-ռացրել ենք Մելիք Փաշայեան անունով մէկին՝ իր ցոփ ու անվայել վարքի համար, որը մասնակցել է տեղա-կան խմբերում: Տես «Իրօշակ» №... (?):

Տեղաբ.— Տեղորական գործողութիւններ մեր շրջ-անում կատարուել են, առաջին՝ Ստոյաի լաճ Յակովբի վրայ, որ յայտնի էր մեզ իր այնքան աղէտաբեր անց-եալով. նախկին Շահբանդարի օգնական, յայտնի լըր-տես՝ արշաւանքի ժամանակներից: Փոխանի խմբի մեկ-նած առաւօտը, ծածկագիր հեռագիր էր տուել Վան եւ խմբի կորստեան մեծ պատճառը համարում ենք նրան: Սրա անցեալի մասին գրուած է Արեւելեան Բիւրոյին եւ դեռ նախկին Կ. Կոմիտէի կողմից դատապարտուած էր տեղորի, սակայն գործադրուած անյաջող:

Երկրորդ՝ Փայլակցի Մմբատը, մի կատարեալ պատուհաս ժողովրդի զլխին. զիւղի աղայի ձեռքին գործիքը եւ նրա հրամանների հյու կամակատարը. ի-րեն կողմն էր աշխատում գրաւել անգիտակից զին-ուորներին՝ մի օր Դաշնակցութեան, միւս օրը Հնչակ-եանների, եւ շարունակ լարում իրար դէմ: Սա էր գըլ-խաւոր պատճառը վերջերս մեր եւ հնչակեան զինուոր-ների մէջ տեղի ունեցած կռիւների, որը միշտ վերջա-ցել է մէկի կամ միւսի մահուամբ:

Ժամանակին մանրամասն փաստաթղթերը ուղարկ-ուած են Բիւրոյներին:

Վերջերս տեղի ունեցաւ եւ Մհերի տեղորի: Սպանուած են երկու ջուրդ, որոնք մասնակցել են Փոխանի խմբի ջնջմանը, ինչպէս իրենք էին խոստո-վանել:

Անհատական սպանութեան դէպք եղել է մեր շրջ-անում միայն մէկը: 1906ի ամսոր, Մահլամում, մեր զինուորների ձեռքով սպանուած է Անանիան, որը 1898

թուի 9 նահատակների զազանարար սպանութեան մէջ ջերմ մասնակցութիւն է ունեցել, եւ այն ժամանակից արդէն Կ. Կոմիտէի կազմը դատապարտել էր տեղորի:

Ինքնապաշտպանութեան գործը մեզանում.— Կով-կասեան հայ-թուրքական կռիւները, մեզանում, որպէս սահմանակից երկրում, մեծ հաւանականութիւն կար, որ կարող էին արձագանգ տալ, ուստի եւ հարկաւոր էր ժողովուրդը պատրաստել անակնկալ յարձակում-ներին: Երջանի մեր բոլոր մարմինները ամէն կերպ աշ-խատեցին պատրաստել ժողովուրդը զիմադրելու թուրք խուժանին, Լթէ երբեւէ այդ բանը պատահէր. բացի այդ, կազմակերպուեց Վրէժի շրջանում ինքնապաշտ-պանութեան կոմիտէ, կազմակերպութիւնից անկախ, իր կնիքով՝ «Վրէժի Ինքնապաշտպանութեան կոմիտէ» անուան տակ: Այլպիսի մի գործ, ինչպիսին է ինքնա-պաշտպանութիւնը, ցանկալի էր տեսնել ամբողջ շրջ-անի հայութեան կողմից կազմակերպուած եւ նրա ջանքերով հիմնաւորուած: Բայց որովհետեւ չէրք ժո-ղովուրդը անկարող է այդպիսի մի գործի հիմքը դնել եւ առաջ տանել, իսկ միւս կուսակցութիւնները իրենց անտարբերութիւնն էին միայն ցոյց տալիս, ուստի եւ այդ գործը մնաց դարձեալ տեղական մարմինների վը-րայ (թէեւ այլ անուան տակ): Սկսուեց արդէն մի ե-ռանդուն գործունէութիւն բոլոր շրջաններում՝ զինելու ժողովուրդը: Վրէժի շրջանում հանգանակուեց 35-415 դրան, որից զնուեց 39 հատ զանազան տեսակի զէնքեր (18 մօսին, 21 բերդան), իւրաքանչիւր հրացանը 180 փամփուշտով:

Հայ-թուրքական ընդհարումները արձագանգ չտը-ւին Պարսկաստանում, թէեւ անմիաս խլրտումներ տե-ղի ունեցան: Այդ պատճառով, երբ վտանգը անցած էր համարում, մի քանի աղաներ ձայն բարձրացրին, որ ինքնապաշտպանութեան զէնքերը ծախուեն եւ այդ դը-րամով սպահովուեն քաղաքի դպրոցները: Բ. Ռայո-նական ժողովը, ի նկատի ունենալով, որ յիրաւի զէն-քերը կարող են վտանգուել, որոշեց յանձնել Կ. Կոմի-տէի իրաւասութեան, նրան յանձնեց եւ ղեկավարելու՝ շրջանի ինքնապաշտպանութեան գործը: Այդպէս էլ արուեց: Այժմ այդ զէնքերը մեր տրամադրութեան տակ են, որոնց մանրամասն հաշիւը ժամանակին, ըստ ժողովրդի պահանջման, ներկայացուեցաւ Թեմական Խորհրդին:

Մեր ջանքերով ժողովրդի ինքնապաշտպանութեան համար ձեռք բերուած զէնքերի հաշիւը հետեւեալն է.— Վրէժում՝ ինքնապաշտպանութեան զէնքերը՝ 39 հրացան, 10725 փամփուշտ:

Վրէժում՝ ժողովրդի մօտ, անհատական սեփակա-նութիւն, մեր ջանքերով անուած 167 հրացան՝ 180ա-կան փամփուշտով, 30 ատրճանակ՝ 50ական փամփուշ-տով, 1 փութ վառօղ, 47 լիտր կապար:

Միտարէք,— ժողովրդի անհատական սեփականու-

Թիւն՝ 187 հրացան 17-296 փամփուշտ, 57 որսորդական հրացան՝ 27ական փամփուշտով, 149 ատրճանակ 3499 փամփուշտ, 16 փ. 26 Փ. կապար, 1 փ. 35 Փ. վառող, 14-151 պիստոն:

Գիլամի շրջան, — Ժող. հաշ. 29 հրացան՝ 125ական փամփուշտով, 73 ատրճանակ՝ 50ական փամփուշտով:

Աւարայր, — Ժող. անհատ. զէնք՝ 10 պիստոնի հրացան, 15 ատրճանակ՝ 5-ճական (?) փամփուշտով:

Անտառ, — Ժող. անհատ. զէնք՝ 7 հրացան՝ 50ական փամփուշտով, 7 ատրճանակ՝ 50ական փամփուշտ:

Շահալվան, — Ժող. անհատ. զէնք՝ 12 հրացան՝ 200ական փամփուշտով, 15 ատրճանակ՝ 50ական փամփուշտով:

Մարազա, — Ժող. անհատ. զէնք՝ 8 երրոպական հրացան՝ 315 փամփուշտ, 14 ատրճանակ՝ 310 փամփուշտ, 19 վարանդիլ՝ 890 փամփուշտ:

Արտագ, — Ժող. անհատ. զէնք՝ 80 հրացան, 8500 փամփուշտ:

Շահի, Մազանդարանի, Փարոսի եւ Ղարաղազի մեր ջանքերով Ժողովրդի ինքնապաշտպանութեան գործի համար գնուած զէնքերի հաշիւը ձեռքի տակ չունենք, ինչպէս եւ առանձին հաշիւներ չենք պահել Զանգեզուրցիների համար գնուած զէնքերի, որոնց ներկայացուցիչը եկել մեր միջոցով դնել ու տարել է:

Վտանգալից օրերում, մեր օժանդակող խումբերից կազմել ենք մեր շրջանի զանազան կէտերում՝ մարտական խմբեր, որոնց ղեկավարել են տեղական մարմինները:

Մեր յարաբերութիւնները միւս կուսակցութիւնների հետ. — Արմենականներ, այժմ, գրեթէ ոչ մի տեղ չկան. Մինարէթում եղածները լուծուեցին եւ մտան մեր շարքերը: Եղած անհատներն էլ առանձին կազմակերպութիւն չեն ներկայացնում: Շատ պարզ է՝ նրանց հետ պաշտօնական ոչ մի յարաբերութիւն չէինք կարող ունենալ: Նոյնը կարելի է ասել սոց. — դեմոկրատ մի քանի անհատների մասին, որոնք հնչակեան վերջին Ընդհ. Ժողովից յետոյ են բաժանուել:

Հնչակեան կուսակցութիւնը Վրէժում ունի «Հընչակեան Ս. Դ. կուսակցութեան Պարտկաստանի մասնաճիւղերի գործադիր յանձնախումբ» մեծ տխուր տակ Վարչութիւն, ինչպէս Ռաշտում, Թեհրանում եւ Սալմաստում մասնաճիւղային վարչութիւններ: Սակայն յաջողութիւն չեն գտնում եւ հետեւողներ չէին ունին:

Յեղափոխական ձեռնարկներ երբեք չեն ունեցել, եթէ չհաշուենք 1904ի Ժողոված խումբը՝ 25 հոգուց բաղկացած, որ Երկիր պիտի անցնէր: Ահազին աղմուկով պատրաստուեցին, վճռական բոլոր վերադարձան: Դրանցից բարեխիղճները գնացին իրենց համար գործ որոնելու, իսկ գործից փախչողները մնացին Սալմաստում եւ Ժողովրդի գլխին կատարեալ պատուհան

դարձան, ապրելով նրա հաշուով եւ ինքնագլուխ թոյլ տալով ամէն տեսակ կամայականութիւններ:

1897ի արշաւանքից [յետոյ]՝ երբ ամբողջ կովկասեան մամուլը զբաղուած էր հայ յեղափոխականների «ենիչերիական» գործերի մերկացումներով, մենք սարսափելով ականատես էինք յեղափոխականին անվայել այդ արարքներին եւ ամէն ջանք գործ էինք դնում վերականգնելու յեղափոխութեան վարկը: Միւս կողմից հնչակեան գործիչները Թաւրիզից ոչ միայն ոչ մի ջանք գործ չէին դնում զսպելու, նոյնիսկ խրախուսում էին, համարելով այդ կարգի վերաբերմունքը՝ մի հակադրութիւն Դաշնակցութեան, որովհետեւ դրանով վնասուած էինք մենք: Խուսափելու համար եղբայրասպան կոչուեցինք, մենք աշխատում էինք բանակցելով հեռացնել այդ շարիքները: Համոզուած լինելով նրանց արարքների տգեղութեանը, դիմումներ էինք անում նրանց ղեկավարներին, որոշումներ էինք կայացնում, սակայն նրանք էին, որ չէին յարգում. իրենց որոշումները առաջին խախտողները ու արհամարհողները ներանք էին: Մեր համբերութիւնը նրանք այլ կերպ էին բացատրում: Նրանց ցանկալի էր խառնակ եւ անպատուարեր դրութիւն եւ այդ է պատճառը, որ ոչ մի դրական հետեւանքի չհասանք: Միւս կողմից՝ նկատելով, որ մենք ճանաչելով նրանց իրբեւ մի կուսակցութիւն անպատիժ էինք թողնում նրանց այդ ուղղութեամբ արած քայլերը, աւելի լրբացան: Նրանց ղեկավարները աշխատեցին զրգուել իրենց տգէտ զինուորներին մեր գործիչ ընկերների դէմ, հաւատացնելով ներանց թէ «արա՛նք են պատճառը, որ մենք յաջողութիւն չենք գտնում Սալմաստում, արա՛նք են պատճառը, որ Ժողովուրդը ատում է մեզ», եւ համարում էին մեզ խոչընդոտ՝ իրենց ենիչերիական գործողութիւնների: Երբ հնչակեան Ընդհ. Ժողովից յետոյ նրանց բանիմաց ընկերները բաժանուեցին այդ կուսակցութիւնից, գործը մնաց մի քանի երիտասարդների ձեռքը, որոնք սկսեցին ձեռքի տակից զրգուել մեր այս ու այն գործիչի դէմ: Այդպիսի գործիչներ չեն պակասում նրանց. եւ այդ պատճառով էր, որ մեր ընկերը ենթարկուեց անյաջող տեւորի, որի մեղքը եղել է հէնց նրա մէջ, որ մի հնչակեան գործիչ չէ կարողացել տանել նրա քաղաքում ունեցած յաջողութիւնները: Յարձակուողը կրեց իր պատիժը. այդ մասին մեր պատգամաւորը կը տայ մանրամասն բացատրութիւններ: Մեր այս խիստ պատասխանը նրանց առիթ տուեց այդ անունը շահագործելու, բայց եւ այնպէս մի շատ լաւ դաս էր ներանց համար եւ հէնց այդ հանգամանքը առիթ եղաւ բացելու իրենց ներսի կեղտերը, եւ հրաւիրելու իրենց կենտրոնի ուշադրութիւնը: Հնչակեան կենտրոնը դիմել էր Արեւմտեան եւ Արեւելեան Իւրոնների միջոցով մեզ՝ միջնորդ դատարանի առաջ պարզելու վերջին ղէպքի պատճառները: Մենք սիրով ընդունեցինք եւ առաջարկեցինք զննել ժամանակագրական կարգով 98ից

յետոյ մեր եւ նրանց մէջ տեղի ունեցած տխուր ղէպքերը, որոնց անմիջական հետեւանքն էր վերջին ղէպքը: Սակայն նրանց լիազօրը եւ կենտրոնի ներկայացուցիչը, նրա հետ եւ միւսները հրաժարուեցին եւ ինդրեցին անցեալի վրայ դիժ քաշել եւ նոր համերաշխական ծրագիր մշակել: Այդ բանակցութիւնների արդիւնքը ներկայացնում ենք ձեռք գրաւոր կերպով:

Մեր յարաբերութիւնները պարսիկների հետ. — Պարսիկ կառավարութիւնը՝ մեր մէջ կատարուող բոլոր գործողութիւնները շատ լաւ գիտէ, շնորհիւ իր լաւատեղեակ լրտեսների. սակայն երբեք չի պատահել, որ անհանգստացնի մեզ այս երկու տարուայ ընթացքում: Զգալով մեր ուժը Սալմաստում, տեղական դատաւորը մի քանի անգամ մեզ հետ բանակցութիւնների մէջ է մտել Աւդոնիների ցեղապետ Զաֆար աղայի դէմ կատարուելիք արշաւանքին մասնակցելու համար. խօսուել է թագաժառանգի անունից: Նրանք համարելով մեզ տաճիկ կառավարութեան թշնամիներ, մինչեւ այսօր տաճում են այն յոյսը, որ թերեւս վերջերս երկու տէրութեանց մէջ տեղի ունեցած կոնֆլիկտին(16), իրբեւ մի հակադիր ոյժ ընդդէմ քրդերի, գործածեն Դաշնակցութիւնը եւ ընդհանրապէս՝ Հայ Յեղափոխութիւնը:

Եղել են ղէպքեր, որ մեր մթերքները բռնուել են, սակայն կարողացել ենք կաշառքով յետ ստանալ: Մեզ համար ցաւալի էր այս տարուայ «Իրօշակ»ի այրուելը, որը սակայն անպատիւ էր. հայ-թուրքական ընդհարումների ժամանակ արդէն խօսուում էր այդ մասին եւ Ռուսաց կողմից ինտրիզներ(17) էին լարուում դեռ կալուածական խնդիրների յուզման ժամանակ. ինչպէս եւ ցէնզուրայի(18) խնդիր էր յարուցուած գործակալական հեռագրների վերաբերմամբ ուսու-ճափոնական կոուի ժամանակ:

Թեհրանից լուր ենք ստացել, որ «Իրօշակ»ի մուտքը նորից թոյլատրելու համար ամէն ջանք գործադրում են եւ Սադրազամը խոստացել է տալ Փերմանը այդ քանի համար այն ժամանակ՝ երբ վերջնականապէս կը վճռուի փոխառութեան խնդիրը Ռուսաց հետ:

Պարսիկական Սահմանադրութեան առթիւ տեղի ունեցած շարժմանը մենք չէինք կարող մասնակցել շատ հասկանալի պատճառներով: Հաստատ աղբիւրներից լուծ էինք, որ թագաժառանգը եւ նրա մերձակորները ուզում էին Օրդուբադցիների միջոցաւ ստեղծել հայ-թուրքական կոտորած, դրանով ստիպելու անգլիական կոնսուլին՝ հեռացնելու շարժման պարագլուխներին եւ համոզելու նրան, որ այդ շարժումը քաղաքական բրնոյթ չունի, այլ լոկ կովկասեան հայ-թուրքական ընդհարման արձագանգն է: Մի թեթեւ առիթ բաւական կը լինէր այդ արիւնահեղութեան համար եւ մենք գոհ կարող էինք դնալ պրովոկացիայի(19): Իրբեւ առան-

ձին կուսակցութիւն, մենք չէինք կարող ապարհչ գալ, որովհետեւ Դաշնակցութիւնը, պարսիկ մասսայի հասկացողութեամբ, հասկացում է իրամի թշնամի: Այդ ուղղութեամբ Հարլ-իւլ-մաթինը եւ Աղայեի օրգանը կատարել են իրենց դերը:

Որովհետեւ այդ շարժումը ունէր միայն աղգայնական-կրօնական բնոյթ, մեր մասնակցութիւնը այդպիսի մի շարժման յետադիմական քայլ կը լինէր:

Մեր յարաբերութիւնները քրդերի հետ վերջին երկու տարիներում եղել են շատ բարեկամական: Զաֆար աղայի՝ պարսիկների հետ ունեցած կոնտրոլում, մենք մնացինք ձեռնպահ, չնայելով, որ կառավարութիւնը մեզ դըրդում էր ղէպի կոու: Մեր այս չէզոք դիրքը շատ լաւ նկատեցին Աւդոնիները եւ հայ գիւղերին երբեք ձեռք չտուին, մինչդեռ թուրք գիւղերը անպատակութեան ենթակայ էին հէնց նոյն ցեղի կողմից:

Սոմայի Ահմադ խանը դիմել էր մեզ եւ մի տեսակցութիւն խնդրել: Մեր ընկերները չորս հոգի գնացին դաշտում նրան այցելութեան եւ բարեկամական խօսքեր փոխանակեցին: Դա ի հարկէ մի առանձին կարեւորութիւն չի ներկայացնում: Առ հասարակ մեր հարեան քրդերի պահանջը մեզնից այն է, որ իրենց անպատակութիւններին խոչընդոտ չհանդիսանանք, իսկ փոխարէնը նրանք խոստանում են մեզ ձեռք չտալ եւ պէտք է ասել, որ խօսքներն էլ պահում են:

Դեռ 1904ին, ընկ. Մալխասը գնաց բանակցելու Շամզիադի Ծէյի Սադրդի հետ, յայտնի Ծէյի Իրագուլահի որդին: Նախօրք մի քանի արմենականներ եւ հնչակեաններ եղել են այդ Ծէյիի մօտ եւ ի չարն են գործ դրել նրա վտառակութիւնը, կորզել են մի քանի ոսկիներ՝ Հայոց ընկերութեան անունից: Սկզբում անվտառակութեամբ է վերաբերուել եւ ղէպի մեր ընկերը, եւ խորամանկութեամբ հարցրել է «Փողի պէտք չունի՞ս արդեօք»: Բայց երբ նկատել է, որ դիմացինը պաշտօնապէս ներկայացող եւ դրամի պէտք չունեցող մի անձ է, երկար խորհրդակցութիւն է ունեցել. յոյս է յայտնել, որ Հայերը անպատճառ կը յաղթեն, քանի որ քրիստոնեաները օգնում են: Ինքը իր կողմից կ'անի ամէն բան եւ կը համաձայնի դաշնակցելու հայ յեղափոխականների հետ՝ երեք պայմանով. — 1) Ընկերութիւնը (այդպէս են հասկանում մեզ քրդերը) պայմանաթուղթ պիտի տայ, որ երբ Հայերը ազատուեն, թողնեն իրեն իշխելու մինչեւ Մուսուլի կողմերը՝ բոլոր քրդական ցեղերի վրայ: 2) Իր հաշուով (ծախսով) 200 մօսինի հրացան մատակարարեն իրեն. 3) Խորին գաղտնիք պահել այս տեսակցութիւնը եւ ոչ մի տեղ չյայտնել եւ 4) Երբ ապստամբութիւնը կը բռնկի, ինքն էլ դուրս կը գայ կառավարութեան դէմ իր բոլոր ձիաւորներով: Այս չէյիւր շատ խորամանկ է եւ նրանից մի տեսակցութեամբ որոշ համոզման դալ չէ կարելի: Ա-

ւելի շատ խարողի տպաւորութիւն է թողել եւ որովհետեւ ինքը կառավարութեան հետ զանազան հաշիւներ ունի, ցանկալի է իրեն, որ կառավարութեան գլուխը միշտ խառը տեսնէ: Վաղուց է, որ տաճիկ կառավարութիւնը ցանկանում է նրա թուրքերի արդիւնաբերութիւնները մաքսի ենթարկել, բայց չէ յաջողում:

Անցեալ տարի կառավարութիւնը նրան հրաւիրեց Կ. Պոլիս եւ մեծ պատիւներով վերադարձրեց, որովհետեւ Պարսից կառավարութեան հետ հաշիւներ ունէր մաքրելու եւ այսօր, Լահիջանում, տաճիկ զօրքերի առաջապահ ձեռնարկները դրա ցեղիցն են:

Շէյխի՝ մեր հետ ունեցած բանակցութեանց մասին գրել ենք Արեւմտեան Բիւրոյին, որից որեւէ ցուցմունք, ապագայում մեր բռնելիք դիրքի մասին, չենք ստացել: Վերջերս Մերախորեան անունով մի վանեցի Շէյխի մօտն է, նրա երեխաների դաստիարակն է: Նա մտել է մեր Ուրմիայի ընկերոջ հետ թղթակցութեան մէջ, յայտնելով, որ Շէյխը ուզում է բանակցել հայ յեղափոխականների հետ եւայլն. իսկ ինքը — Մերախորեանը — աւելացնում է, որ պատրաստ է խոհեմ միջոցներով օգտակար լինել գործին: Մերախորեանը մի առանձին վստահութիւն ներշնչող մարդ չի երևում եւ մենք խորհուրդ տուինք մեր ընկերոջը՝ սպասողական դիրք բռնել:

1901ից մենք ձեռնարկել ենք լուրջ պրոպագանդի քրդերի մէջ: Մեր սահմանադրութեամբ շարժվող Մուստաֆա բէկի մօտ ուղարկեցինք մեր ընկ. Արմենակին(20) բըժըղի անուն տակ. եւ օգտուելով նրա բարեկամութիւնից, նրա մարդկանց միջոցով փոխադրութիւններ էինք անում, տարածում էինք Բեդրիսան բէկի տղայի հրատարակութիւնները: Մեր առաջարկութեամբ, Վեհափառի կողմից մի արծաթէ պապիրոսի տուփ նուէր բերինք եւ դրանից յետոյ արդէն մեր բարեկամութիւնը հաստատուած էր: Սարդարի հետ կուռելով, Մուստաֆա բէկը փախաւ Տաճկաստան: Նրան փոխարինեց Խաչէն գիւղի Հէյդարանցիների ցեղապետ՝ Համիտէի գայմազամ քիւրդ Մահմէդ բէկը: Սրա հետն էլ նոյն յարաբերութիւնները մշակեցինք եւ մինչեւ օրս էլ օգտուում ենք նրա մարդկանց ծառայութիւններից: Այդ քիւրդը Տաճկաց սահմանումն է. դրա մարդկանց հետ փոխադրելիս, Խաչէնի եւ Պատիկ գիւղի մէջ 500 ծայր բռնում է: Տանջանքի տակ յայտնում է, որտեղից եւ ումից ստացած լինելը: Քիւրդ բէկը վաղորօք մարդ է ուղարկում գիւղը, ամէն բան պահել է տալիս եւ դրանով խուզարկութիւնը ապարդիւն է անցնում. ի նշան շնորհակալութեան՝ նրան մի գրամաֆոն(21) ընծայ տրուեց: Ի դէպ ասենք, որ նոյնպիսի բանակցութիւնների եւ պրոպագանդի ձեռնարկեցինք սահմանադրի պարսիկ խաների հետ: Սարդարը հեռացրեց Ջաղամ-Փաշա խանին՝ յեղափոխականներին հովանաւորելու համար:

Վերջերս Մակուայ Սարդարը, որ միշտ անողոր

է եղել դէպի հայ յեղափոխականները, թուլացրել է իր հալածանքը շնորհիւ Դաշնակցութեան ինքնապաշտպանութեան գործում ցոյց տուած կորովին: Իր եղբոր որդին անցեալ տարի ենթարկուել էր թալանի մերոնց կողմից: Այս դէպքը զայրացրել էր նրան, միեւնոյն ժամանակ համոզել էր նրան, որ հայերն էլ ակն ընդ ականի օրէնքը գործադրել կարող են: Սակայն առանց մեր խորհրդի՝ ակցիան (?) միջնորդել էր Արեւելեան Բիւրոյին, որը վճուել էր 1500 ուրբի ուղարկել մի ոտկէ ժամացոյցի հետ միասին, իր կորստի փոխարէն՝ որ ցոյց էր տուած 2600 ուրբի:

Մեր յարաբերութիւնները Ասորիների հետ. — Մեր շրջանում ասորիները ապրում են Սամաստի եւ Ուրմիայի գաւառներում: Մեր յարաբերութիւնները նրանց հետ եղել են շատ բարեկամական եւ նոյնիսկ նրանցից ունենք 5 խումբ: Պէտք է ասել, որ դրանք մտել են մեր մէջ պաշտպանութիւն գտնելու ենիչերիների հալածանքներից, մանաւանդ վերջերս՝ երբ հնչակեան փչացած զինուորները հարստահարեցին նրանց: Բայց միեւնոյն ժամանակ նրանց մեր մէջ մտնելը թիւրիմացութիւն չպէտք է համարել, որովհետեւ մեր 16 տարուայ գործունէութիւնը Սամաստում նրանց աչքի առջ փոռած է եղել: Նրանք նկատել են մեր գործիչներին իրրեւ ժողովրդի պաշտպանների եւ աշխատել են աջակցութիւն ցոյց տալ նրանց ամէն դէպքում: Ասորի ինտելիգէնտ երիտասարդները երբեմն մեզ անզնահատելի ծառայութիւններ են մատուցել: Սակայն դրանով [հանդերձ] շատ հեռու են մեզ հետ իրրեւ յեղափոխականներ զաշնակցելու: Այդ գաւառներում նրանք ներկայանում են իրրեւ մի այլասերուած ժողովուրդ, — գլխաւորաբար խաչագողներ ու խարբաւներ են: Հայրենասիրութիւն, ազգասիրութիւն՝ դրանց մէջ կապուած են միմիայն անձնական շահերի հետ: Բողոքելու տարրական զգացմունքը բացակայում է դրանց մէջ:

Մեզ հետաքրքրել է երկար տարիներից ի վեր Մարտիմոնի հետ Ջուլամերկում յարաբերութիւններ ստեղծելը, սակայն մինչեւ այժմ այդ ուղղութեամբ արած բոլոր քայլերը ապարդիւն են անցել: Մենք մտածեցինք այդ յաջողցնել Պարսկաստանի ասորիների միջոցով եւ մի քանի անգամներ էլ փորձեր արեցինք, բայց միշտ էլ խարուել ենք զանազան աֆերիստներից(22). ներկայումս եւս առաւել դժուար է այդ խնդիրը, որովհետեւ Մարտիմոնի մահից յետոյ նրա ժառանգը Ռուսաց Ուրմիայի միսսիայի հետ բանակցութեանց մէջ է եւ իրրեւ թէ իր հետեւորդներով միանալու է Օրթոտոքա Եկեղեցու հետ: Նա 20 տարեկան պատանի է եւ մի առանձին յարգանք չի վայելում այս կողմի իր ազգակիցների մէջ, իսկ սահմանից այն կողմը դժուար կարելի է ասել:

Մի քանի խօսք էլ հրեաների մասին: Դրանք խեղճ ու կրակ ժողովուրդ են, ճնշուած ու հարստահարուած

պարսիկ մոլեռանդութեան բերումով: Մեծ մասը վաճառական-չարչիներ են: Դրանցից մի քանի բարեկամներ ունենք, որոնցից երբեմն օգտուում ենք Բաշկալայի վրայով Երկիր դրամ փոխադրելիս:

Գործիչ տրամադրելի ընկերներ. — Մեր շրջանում տրամադրելի ընկերներ են՝

1. Հայրապետ Վանեցի, Կ. Կոմիտէի անդամ, այժմ Փարոսում գործում է ուսուցիչ անուան տակ, տրամադիր ոյժ է Երկիր անցնելու:

2. Տեղական երիտասարդներից՝ Վահանը(23), Կ. Կոմիտէի հրաւիրանօք այժմ կազմի մէջ եւ գործում է իրրեւ սղատ գործիչ: Տրամադրելի է անում իրեն Ընդհանուր Ժողովին՝ նախ Յուդայական Մարմնի ձեռքի տակ Երկրում, հակառակ պարագային անցնել Վասպուրականի Կ. Կոմիտէի շրջանում գործելու:

3. Մինարէթում Վրոյրը եւ Ջաւէնը, որ եկած են Երկիր անցնելու, բայց առայժմ մնում են Մինարէթում իրրեւ ուսուցիչ: Նոյնպէս եւ Տերսիմցի Աշոտը:

4. Ընկեր Մարդպետունին, որ ներկայումս վաճառում է Աւարայրի փոխադրական գործը:

5. Յրդ Ընդհանուր Ժողովում որոշուած էր, որ Մինարէթի գործիչ ընկ. Սամսոնը(24) Երկիր անցնի, նոյնը պահանջել էին եւ Երկրի ընկերները: Մեր պընդուններով եւ առաջարկութեամբ եւ Բիւրոյի հաւանութեամբ, նա մնաց Մինարէթում: Հայ-թուրքական ըսպատուելիք ընդհարման ժամանակ մեր գործերը կարող էին չափազանց վնասուել եւ նրան փոխարինող ոյժ չունէինք:

Առաջարկներ. — 1) Կ. Կոմիտէն կատարեալ համարիտ է 1906 թուի Փետրուարին Վրէժում գումարուած Շրջանային Ժողովի որոշման՝ ունենալ Պարսկաստանում երկու Կենտրոնական Կոմիտէ: Այդ անհրաժեշտ է յեղափոխական ողին ժողովրդի մէջ վառ պահելու եւ աւելի լայն շրջանում տարածելու համար: Շնորհիւ շրջանի շատ մեծութեան եւ ճանապարհների կանոնաւորութեան կատարեալ բացակայութեան, մենք անկարող ենք եղել կանոնաւոր կերպով կառավարել մեր այնքան ընդարձակ շրջանը: Եւ մենք ամենայամար վայրը նկատում ենք Ռաշտը. չնայելով, որ Կ. Կոմիտէ կազմելու համար չէ լրացնում ամէն տեսակի պահանջները, բայց եւ այնպէս մեզ թւում է, որ կարելի է, ի նկատի ունենալով վերոյիշեալ պատճառաւորութիւնները, եւ որ ժամանակի ընթացքում կր կանոնաւորուի:

2) Ունենալ երեք Բիւրօ: Շատ ցանկալի կը լինէր, որ այդ [Երրորդը] Հէնց բուն Երկրում լինէր. բայց որովհետեւ այդ անկարելի է արդէն հանրաձայնօթ պատճառներով, աւելի յարմար է տեղաւորել Տաճկահայաստանին շատ մօտ ու նրա դատով աւելի շահագրգըրուած, նրա պայմաններին աւելի մօտ, ծանօթ մի վայր

ում: Մենք ամենայամար վայրը նկատում ենք Պարսկաստանը, եւ Հէնց Վրէժում:

Յրդ Բիւրոյի շրջանի մէջ կը մտնեն Պարսկաստանի եւ Տաճկահայաստանի Կ. Կոմիտէները: Յրդ Բիւրոն կազմուած կը լինի Երկրի եւ Վրէժի ընկերներից:

Հ.Յ.Դ. ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷ (Կնիք)

- (1) Տագնապը:
- (2) Ուժը, քափը, մզումը:
- (3) Մզմանքը:
- (4) Հակազգեցութիւն՝ ոչ-դրական իմաստով. տեղաւորութիւն:
- (5) Առարկան, նպատակը:
- (6) Ժողովրդավարական, աւակավարական:
- (7) Բանավէն, հակաճառութիւն:
- (8) Որոշ չէ թէ ի՞նչ պըշի մասին է խօսքը, բնուած անշուշտ՝ որոշ ուժերու կամ անհատներու միացման մը իմաստով:
- (9) Խառնուած:
- (10) Հոս եւս՝ հիմէն եկող շփոք մը. — «Ռայոնական ժողով» գործածուած է «Շրջանային ժողով» իմաստով: Վրէժի շրջանը (Ատրպատական) մէկ կեդրոնական կոմիտէութիւն էր, եւ կրնար Շրջանային ժողով միայն գումարել: Ռայոնականը բազմաթիւ Կ. կոմիտէներու ներկայացուցիչներու հաւաքով կազմուած ժողովն է:
- (11) Արհեստակցակա՞ն:
- (12) Ըստ երեւոյթի՝ պատճենահանման նախնական մեք:
- (13) Քմայքները:
- (14) Կովկասէն (Ռուսաստանէն):
- (15) Յովհաննէս Ֆլէեան (Ջոզ-Ազա), մասնակցած Հ. Յ. Դ. Յրդ Ընդհ. ժողովին եւ նախատեսուած զէպի վան վերադարձի նամակը վրայ:
- (16) Բայիտ, հակադրութիւն:
- (17) Դաւեր, խառնակութիւններ:
- (18) Գրաբնութեամբ:
- (19) Կանխատեսուած եւ կազմակերպուած գրգռութիւն:
- (20) Ատրպատականի 1897-1904 տարիներու գործունէութեան գծով բազմիցս յիշատակուող Արմենակը, ամենայն հաւանականութեամբ, գործիչ Արմենակ Օրիկեանն է, ծածօք նաեւ Սլաք Ժանկանով:
- (21) Հին մեքի մայնագիր մեքենայ, phonographe:
- (22) Պատեհապաշտներ, շահամուկներ:
- (23) Հաւանորէմ՝ վախճան Զաքարեան:
- (24) Սամսոն Խան Թաղեան:

2. — ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ 1905 ՏԱՐՆՇՐՁԱՆԻ

Նամակի մեծ եւ երկար չափի 3 երկրորդ բուրձնի կառուած տետրակ: Տեղեկագիրը, գրուած սև մելանով, կը գրուէ թ էջ: Ստորագրուած է՝ Հ. Յ. Դ. Վրէժստանի Կ. Կոմիտէ. 1905: Կնիք չի կրեր:

1904 թուի Դեկտեմբերի վերջերին, տեղի ունեցաւ Վրէժի շրջանի առաջին Պատգամաւորական Ժողովը:

Այդ ժողովը աւելի ճիշդ՝ Կ. Կոմիտէի, սահմանադր-
ծային մի քանի գործիչներէ եւ տեղական մի քանի ըն-
կերների խառը ժողով էր:

Այդ ժողովում Կ. Կոմիտէի ներկայացուցիչների
եւ շրջանից եկած գործիչների ձայներով, միաձայն
ընտրութեամբ, ընտրուել է ներկայ Կ. Կոմիտէս՝ հինգ
անդամներով:

Մայիսի վերջերին անդամներից մէկը թողնում է
Վրէժը եւ անցնում Սարուստան, միեւնոյն ժամանակ
Երկիր է անցնում ընկեր Մինասը, որ վարում էր Կ.
Կոմիտէիս քարտուղարութեան պաշտօնը: Կ. Կոմիտէս
կարելու է գտնում հրաւիրել Վրէժի Կոմիտէի անդամ
Հ. Պին, քարտուղարութիւնը վարելու համար, միեւ-
նոյն ժամանակ որպէս Կ. Կոմիտէի օժանդակ ընկեր:

Կ. Կոմիտէս իր գործունէութիւնը սկսել է Յուն-
ուար 4ից: Տարուայ ընթացքում գումարել է 38 նիստ
(բացի արտաքոյ կարգի նիստերից), նաեւ գրադուել է
իր շրջանի կազմակերպական գործով եւ խնդիրների
կարգադրութեամբ:

Տարուայ սկզբում մեր շրջանը ունեցել է երկու Կո-
միտէ՝ «Վրէժ» եւ «Գիւլան», որոնցից օրինական կար-
գով (ընտրութեամբ) կազմուած է եղել միայն «Վրէ-
ժ»: Իսկ երկրորդը տարուայ կէսին միայն առաջին
անգամ վերակազմուել է ըստ կանոնադրութեան: Թրմ-
բերի ընդհանուր թիւը մօտաւորապէս եղել է 48-50:
Տարուայ ընթացքում կազմուել է երեք նոր Կոմիտէ՝
1. Շահ, որ կազմուել է մեր ուղարկած շրջիկ պատ-
ուիրակ եւ Կ. Կոմիտէի անդամ Արմենակի միջոցաւ, 2.
Փարոս եւ 3. Մինարէթ, որոնք կազմուել են Մինարէ-
թի ներկայացուցիչ Գարեգինի ջանքերով(1), այնպէս
որ տարուայ վերջում ունինք 5 Կոմիտէ եւ 140 խումբ,
որով Կ. Կոմիտէս կազմակերպական տեսակէտից այս
տարի կարողանում է համապատասխանել իր ցնդին:

Այս տարի առանձնապէս ուշադրութիւն է դար-
ձրւած Փայտակարանի վրայ: Օգոստոսին ուղարկել
ենք ընկեր Սուրէնին, որը պէտք է փոխադրութեան
համար գիծ բաց անէր դէպի Ապառաժ(2) եւ միեւնոյն
ժամանակ գրադուէր կազմակերպութեամբ. Սուրէնը
փոխադրութեան գործով անցնում է Ապառաժ. այդ
ժամանակներում Շուշում սկսուում է հայ-թրքական
ընդհարումը եւ է՛լ չի կարողանում դառնալ: Յետոյ
ուսուցչի պաշտօնով ուղարկուել ենք Չորանեանին,
յանձնարարելով կազմակերպութեամբ գրադուելու: Առ
այժմ այդ տեղի կազմակերպութեան համար ոչինչ չենք
կարող ասել, միայն ունենք 2 խումբ:

Երբ որ սկսուեցին Կովկասեան հայ-թրքական ընդ-
հարումները, Կ. Կոմիտէս կարիք զգաց Վրէժում կազ-
մել մի «Ընդհանրապատասխանութեան Կոմիտէ», որը հոգա-
ցել է ըստ կարելոյն տեղական ինքնապաշտպանու-
թեան գործը: (Այդ մասին առանձին կը խօսէ Պետրո-
սը):

Գործիչներ.— Մինարէթում եղել են՝ ներկայա-
ցուցիչ Գարեգին, Սարգիս եւ Լեւոն: Լեւոնը տարուայ
կէսին անցաւ Սարուստան, Սարգիսը մեր յանձնարա-
րութեամբ, փոխադրութեան համար, անցնում է Մե-
նաւոր, ուր մնում է մինչեւ Դեկտեմբեր: Ապրիլին ու-
նէինք 20-22 զինուոր, որը կրճատելով պահել ենք 9ը:
Աւարայր,— ներկայացուցիչ՝ Մալխաս, Պատուելի,
զինուոր Մոսո եւ Յակովբ. Մալխասը հիւանդութեան
պատճառով անցաւ Սարուստան, նրա գործը յանձնը-
ւեց Պատուելուն, իսկ Մոսոն անցաւ Երկիր, Երկրի
ընկերների պահանջմամբ: Մեմաւոր,— Ընծայր, Փայ-
լակ, Եփրեմ(3), եւ վերջերս՝ Տեղացին: Տարուայ կէ-
սին, մեր հրաւիրանօք Վրէժ են գալիս Փայլակը եւ
Եփրեմը, Փայլակը իր մասնաւոր գործով անցնում է
Թեհրան, իսկ Եփրեմը մնում է արհեստանոցում: Այս
տարի մեր շրջանում եղել է Սեպուհը, որը Սարուստա-
նի ընկերների պահանջմամբ անցել է Սարուստան:

Տարուայ սկզբներում, Արեւել. Բիւրոյի յանձնա-
րարականով, Մինասի ուղեկցութեամբ, եկան մեր շըր-
ջանը Սեւ ծովի ափերում եղած գաղթականների ներ-
կայացուցիչները, որոնք պէտք է մեր շրջանում հողեր
գնէին հաստատուելու համար. յանձնարարեցինք Մի-
նարէթի գործիչին, վերադարձան հողերը հաւանելով,
Ռուսաստանի խառը դրութեան պատճառով է՛լ չվե-
րադարձան:

Շամի ներկայացուցիչ Կոմսը եկաւ մեր շրջանից
անցաւ Սարուստան. տեղս եղած ժամանակ եղան ըն-
կերական խորհրդակցութիւններ, Մենաւորի գիծը կա-
նոնաւորելու եւ նոր գծեր բաց անելու մասին, որպէս-
զի փոխադրութիւնը արագացուի: Այդ առթիւ խոս-
տացաւ ընկերներ ուղարկել Սարուստանից, բայց հայ-
թրքական ընդհարումները պատճառ դառան, որ ո՛չ ըն-
կերներ եկան եւ ոչ տեղեկութիւն տուեցին:

Տարուայ ընթացքում կարողացել ենք մեր շրջանի
կարելուր վայրերը ուղարկել, որպէս շրջիկ պատուի-
րակ, ընկեր Արմենակին, որը Սարուստանի վրայով
անցաւ Գիւլան, Շահ եւ Սպահան. նրա Սպահանում ե-
ղած ժամանակ, նպատակաւորմար գտանք, որ անցնէ
Հնդկաստան, այդ կարելուր գաղթաւայրում կազմա-
կերպութիւն անելու եւ դրամական հանգանակութիւն
ձեռնարկելու: Այս առթիւ սկսուեց եւ բանակցութիւն
Արեւմտ. Բիւրոյի հետ, նրա միտիայի համար հարկա-
ւոր յանձնարարականներ ստանալու համար: Բայց գոր-
ծիչի պակասը մեր շրջանում, միեւնոյն ժամանակ Ա-
րեւմտ. Բիւրոյից յանձնարարականների չստացուելը,
ստիպեց մեզ ժամանակաւորապէս թողնել այդ միտքը
եւ կարգադրուեց, որ Արմենակը անմիջապէս յետ ճա-
նապարհի, որ անցնելով Շահ եւ Գիւլան, Շահսովանի
վրայով Օգոստոսին դարձաւ Վրէժ, 4 ամսուայ ճանա-
պարհորդութիւնից յետոյ: Մեր շրջիկի ճանապարհոր-
դութիւնը եւ գործունէութիւնը եղել է շատ լաւ, բայց
այտուեղ չպիտի մտաւնալ եւ այն հանգամանքը, որ

այտուի ընդարձակ շրջանում, որպիսին մեր շրջանն
է, շրջիկներ ուղարկելը կախուած է եղել ահազին դժ-
ւարութիւններից, եւ զլիւսուորապէս՝ երթեւեկութեան
անկանոնութիւն, ճանապարհների դժուարութիւն, որը
կապուած է եղել ահազին նիւթական եւ այլ զոհարե-
րութիւնների հետ:

Կ. Կոմիտէս տարուայ մէջ տուել է մի քանի տե-
ւորի որոշումներ, որոնցից մի քանիսը գործադրուել է,
մի քանիսն էլ յանձնուելու է նոր Կ. Կոմիտէին՝ գոր-
ծադրելու համար: Ձանազան հիմնաւոր նկատումներով
ներուել է մի տեւոր: Մեր շրջանից արտաքսուել է Մե-
լիքը, Բէնդիր խմբի անդամներից, որը իր ժամանա-
կին յայտնուել է մեր շրջանի ընկերներին. № 2 շրջա-
բերականով Յովհ. Պետրոսեանին նախ՝ Մինարէթի
շրջանից, այնտեղի ընկերների որոշմամբ, եւ ապա մեր
որոշմամբ՝ Կ. Կոմիտէի շրջանից, հիմնուած Մինարէ-
թի ընկերների այդ առթիւ կազմած արձանագրութեան
եւ այլ կողմնակի տեղեկութիւնների վրայ: Մրանց ար-
տաքսման մեղադրական ակտը, ուղարկուել է դաշնակ-
ցական մի քանի մարմիններին, շրջարեւականով:

Եղել են մի քանի պաշտօնական սպառնալիքներ
զանազան վնասակար անձնաւորութիւնների,— սպի-
տակ տեւոր:

Ամառուայ ընթացքում ունեցել ենք Կ. Կոմիտէիս
եւ սահմանադրային գործիչների խառը ժողով, որ
տեւել է 1-2 շաբաթ, Մինարէթի, Աւարայրի եւ Մենա-
ւորի վերաբերող մի շարք խնդիրների եւ գործերի կար-
գադրութեան համար:

Ունինք կազմակերպական տներ՝ Վրէժում, Աւա-
րայրում, Մինարէթում, որոնց կահ-կարասիքը եւ ե-
ղած ծախսերը կարելի է տեսնել հաշիւներում:

Տարուայ ընթացքում մեր շրջանը ստացել է ամ-
սական 4835 օրինակ «Իրօշակ», որոնց մեծ մասը, զա-
նազան գծերով փոխադրուել է Սարուստան եւ Երկիր:
«Իրօշակ»ից բացի ստացուել են եւ այլ յեղափոխական
թերթեր,— «Հայրենիք», «Շարժում», «Ռեալիզմ»,
«Ռեւ. Ռասիա» (Յեղ. Ռուսաստան) եւ այլն, եւ այլ
բրոշուրներ եւ գրքեր:

Երկրի հետ յարաբերութիւն է պահուել 2-3 գծով,
նոյն չափով էլ Սարուստանի հետ: Նոր գծեր բաց ա-
նելու փորձեր արել ենք, բայց զանազան ծախսորդ հան-
գամանքների շնորհիւ այնքան էլ յաջող արդիւնքների
չենք հասել:

Մեր յարաբերութիւնները միւս յեղափոխական
մարմինների հետ, աւելի ճիշդ՝ հնչակեանների հետ,
պարզուեց մեր պատգամաւորների տեղեկագրների մէջ:
Այդ յարաբերութիւնը եղել է շատ սառը, զուցէ է թըշ-
նամական, այն հակադաշնակցական պրոպագանդին
պատճառաւ, որին մղելը, ամէն առթիւ, իրենց բան ու
գործ են շինել. այդ կազմալուծուող կուսակցութեան
մնացորդները, եւ այն դատապարտելի ոգու բերմամբ,
որ արմատացել է այդ կուսակցութեան մէջ, թէ՛ յե-

ղափոխական ընդհանուր տեսակէտով եւ թէ՛ մասնաւոր-
ապէս Հ.Յ.Դ. վերաբերմամբ. նրանց հետ որեւիցէ
խնդրի առթիւ սկսուած բանակցութեան փորձը ոչ մի-
այն միշտ անցել է անյաջող, ոչ միայն նրանք տմար-
դիօրէն դաւաճանել են իրանց կազմած պայմաններին,
որոշումներին, այլեւ տեղի են տուել մի քանի անա-
խորժ միջնադէպերի, տարուայ ընթացքում: Որպիսին
է Փայլակի դէպքը եւ այլն:

Յարաբերութիւնները կառավարչական մարմիննե-
րի հետ, ինչպէս հարեւան քրդերի, եղել են առհասա-
րակ անտարբեր, աւելի ճիշդ՝ չէզոք, ընդհարուելու ոչ
մի առիթ չենք ունեցել, որից եւ միշտ էլ խոյս ենք
տուել:

Մեր մարմինները, մեր շրջանում, համաձայն անց-
եալ տարուայ Շրջանական ժողովի որոշման՝ միջամը-
տելու բոլոր հասարակական գործերին, մղել են ընտ-
րական պայքար, եւ կարելի է համարձակ ասել, որ
գրեթէ ամէն տեղ էլ մերոնց յաջողուել է ձեռք ձգել
ազգային հասարակական հաստատութիւնների վարչա-
կան դէկը: Մի բան, որ ահազին նշանակութիւն ունի
մեր գործի յաջողութեան տեսակէտից:

Թղթակցութիւնները, թէ՛ մեր շրջանի եւ թէ՛ դրսի
դաշնակցականների հետ, աշխատել ենք, ինչքան հնա-
րաւոր է, անել կանոնաւոր, տարուայ ընթացքում գըր-
ուել է 301 նամակ:

Յեղափոխական տրամադրութիւնը մեր շրջանում,
տարուայ ընթացքում եղել է շատ լաւ, ինչպէս ցոյց է
տալիս մեր խմբերի եւ դաշնակցական անդամների
թուի եռակի բազմանալը:

Այժմ ունենք Վրէժում 23 կոթ (18ը նոր եւ 5ը
հին), 2.600 նոր ծայր եւ 500 հին, եւ 3 ատրճանակ:

Սրանով Կ. Կոմիտէս ներկայացնելով իր միամեայ
գործունէութեան տեղեկագիրը, տալիս է իր հրաժա-
րականը եւ ցանկանում է ապագայ Կ. Կոմիտէին՝ ա-
ւելի բարեյաջող գործունէութիւն:

Հ.Յ.Դ. ՎՐԷՅԺՍՏԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷ

1905

(1) Արմենակը ամենայն հաւանականութեամբ Սլոնէ է
(Արմ. Օլիկեան), իսկ Գարեգինը՝ Մամոնը:
(2) Գարաբաղ:
(3) Ընծայրը Քաղէս Աւաքեայ վաճի վաճառայր Գեղարք
Ծ. Վրգ. Նալպանտեանն է, Փայլակը՝ Ռուբէն Գերսեանը,
Եփրեմը՝ հաւանորէն Պարսկալան Յեղափոխութեան յետագայ
կերպը:

3.— ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ ՇՐՋԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ

(Վրէժ, 1906 Փետրուար 1)

Նիստ I

Միջակ չափի (17x22 սմ.) 19 երկրորդ քուրսեր կարուած տեսակ: Ատենազարթիւնը, գրուած առ ճուազն երեք տարրեր ձեռագրիներով եւ զանազան գոյնի մելաններով, կը գրուէ 68 ու կէս էջ: Աւարտին, ստորագրութիւններու տակ, կ'իջ Ատրպատականի Կ. Կոմիտէի:

Ատրպատականի Կենտր. Կոմիտէի հրահրով հաստատուած պատգամաւորները 1906 Փետր. 1ին բացին Շրջանական Ժողովի նիստերը:

- Ներկայ էին՝
 - 1) Տ. Յովհաննէսեան, ներկայացուցիչ Կ. Կ. 1 ձայն
 - 2) Պ. Խաչատրեան, ներկայացուցչ. արհեստանոցի 1 »
 - 3) Սամսոն, պատգամ. Փարոսի եւ Մինարէթի 2 »
 - 4) Եփրեմ, պատգամաւոր Գիւլանի 1 »
 - 5) Արմենակ » Շահի եւ Ափի 2 »
 - 6) Պահակ » Շահաշէվանի եւ Անտառի 1 »
 - 7) Մկրտիչ » Աւարայրի 1 »
 - 8) Ընծայր, գործիչ Մենաւորի 1 »
 - 9) Տիգրան » Աւարայրի 1 »
 - 10) Վազգէն, պատգամաւոր Վրէժի 1 »
- 10 հոգի՝ 12 ձայն:

Ժողովը կարեւոր համարեց խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով նիստերուն հրահրել:

- 1) Ատրպատականի Կենտր. Կոմիտէի կազմը
- 2) Վրէժի կոմիտէի կազմը
- 3) Նիկոլ Մարգարեան (տեսուչ)
- 4) Մարգարեանի (հիւր ընկեր Վրէժում)
- 5) Մկրտում (տեղացի ընկեր)

Աւարայր, Ափ, Անտառ-Շահաշէվան թէեւ չեն ներկայացներ Կազմ. Կանոնադրութեան պահանջած ցենզը պատգամաւոր ուղարկելու համար, բայց ի նկատի ունենալով սահմանազծային այդ վայրերու կարեւորութիւնը եւ անմիջական գործունէութիւնը, ժողովը ընդունեց այդ վայրերի ներկայացուցիչները մէյ մէկ ձայնով:

Վիճարանութենէ յետոյ 3ի դէմ 9 ձայնով ժողովը որոշեց բաւականանալ վերոյիշեալ 17 թուով: Սրա դէմ փոքրամասնութիւնը առարկեց, թէ պէտք է տեղացի ուժեր հրահրել խորհրդակցական ձայնով, հիմնուելով այն երեւոյթի վրայ, որ 15 տարիէ ի վեր ասպարէզ չեն կանչուած տեղացիները եւ ժողովին մէջ բացակայում են տեղացի ուժեր իբրեւ ձայնատուներ:

Ուրիշներ բողոքեցին, առարկելով թէ տեղացիներ ներկայ են բաւարար չափով:

Որոշուեցաւ.— 1) Ժողովները բանալ երեկոյեան ժամը 8ին.

2) Ի նկատի ունենալով, որ Մենաւորի, Աւարայրի, Գիւլանի պատգամաւորները ստիպողական գործերով չեն կարող երկար մնալ, նրանց տեղեկագրերը դրնել օրակարգի սկիզբը:

Նիստ II

(2 Փետրուար 1906)

1. Նստի սկզբում ժողովին առաջարկուեցաւ կազմական կանոնների 106րդ եւ 107րդ յօդուածների հիման վրայ քուէի իրաւունք տալ նաեւ խորհրդակցական ձայնով հրահրուած հիւրերին եւ փոխել նախորդ ժողովի որոշումը:

Ուրիշներ մերժեցին դրուած առաջարկը, ի նկատի ունենալով որ. 1) վերոյիշեալ յօդուածները պարտաւորիչ են միայն ընդհ. ժողովին համար. 2) որ ընդունելով այդ առաջարկը՝ պատգամաւորի հաւասար իրաւունք է տրուում խորհրդակցիչներին, որոնք ոեւէ մարմնի կողմէ ընտրուած չեն եւ կարող են իրենց ձայնով կշիռ ունեցող դեր խաղալ կայանալիք որոշումներուն մէջ: — Յետոյ առաջարկուեցաւ խորհրդակցիչներուն ձայն տալ միայն որոշ գործողութիւնների մէջ: Դրա դէմ փաստարանուեցաւ, որ այդ սահմանները շատ առաձգական կարող են լինել եւ գործնականին մէջ կը յառաջացնեն դժուարութիւններ: — Վիճարանութիւնը լսելէ յետոյ, ժողովը ձայներու մեծամասնութեամբ որոշեց իր ուժին մէջ պահել նախկին արձանագրութիւնը:

2. Գիւլան.— Ժողովը ծափահարութեամբ ընդունեց Գիւլանի պատգամաւորի տեղեկագրի ընթերցումը:

Գիւլանի շրջանը ունի 17 արական խումբ՝ 180 անդամով, 4 իգական խումբ՝ 63 անդամով: Գումար 21 խումբ՝ 243 անդամով:

Գիւլանի շրջանը կազմում են Ռաշտ, Էնզելի, Ղազուի:

1. Ռաշտ		
8 արական խումբ 95 անդամով	}	131 անդամ
2 իգական » 36 »		10 խումբ,
2. Էնզելի		
5 արական խումբ 48 անդամով	}	6 խումբ,
1 իգական » 15 »		63 անդամ

3. Ղազուի		
4 արական խումբ 37 անդամով	}	5 խումբ,
1 իգական » 12 »		49 անդամ,

Ռաշտ ունի նաեւ մէկ մարտական եւ մէկ ինքնապաշտպանութեան խումբ:

Ռաշտ —	20 հրացան.	[100ական փամփ.] = 2000 փամփ.
Էնզելի —	95 »	[150ական փամփ.] = 14250 »
Ղազուի —	18 »	[200ական փամփ.] = 3600 »

133 հրացան, 19850 փամփուշտ:

Ատրնանակ զանազան ձեւի

Ռաշտ —	19 ատրն.	[25ական փամփ.] = 475 փամփ.
Էնզելի —	31 »	[50ական փամփ.] = 1550 »
Ղազուի —	23 »	[50ական փամփ.] = 1150 »

Ընդհ. գումար՝ 73 ատրնանակ, 3175 փամփուշտ:

[Մանօք.— Ձէնքերը կազմակերպական չեն, այլ՝ անհատներու:]

Վիճակագրութիւն հայ ազգաբնակչութեան

Ռաշտ.—	106 տուն՝	577 հոգի
Էնզելի.—	44 տուն՝	178 »
Ղազուի.—		226 »
		981 հոգի

Հայերը բնակուած են բազմաթիւ պարսիկների մէջ եւ ունին իրենց համար գրաւած դիրք: Բոլորը լուսաւորչական, ունին ազգային հաստատութիւններ՝ դպրոց, գրադարան, ընթերցարան, բարեգործական ընկերութիւններ, եկեղեցի, որոնք պահուում են սակաւաթիւ հաստատուն եկամուտներով եւ ժողովրդական տուրքերով: Հայերը զբաղուած են առեւտրով, խանութպանութեամբ, արհեստներով, պաշտօններով: Հայ ազգաբնակչութեան մէջ տիրապետող կազմակերպութիւնը Հ. Յ. Դ. ն է. կան նաեւ հնչակեաններ, համեմատաբար փոքր թուով եւ զբաղուած աւելի՝ հակազաւաղակցական գործունէութեամբ:

Հ. Յ. Դ. Գիւլանի շրջանի հաստատ եկամուտները

Ռաշտ.—	500 զոան ամսական
Էնզելի.—	300 » »
Ղազուի.—	200 » »
	1000 զոան ամսական

Գիւլանի տարեկան հաստատ եկամուտ՝ թուման 1200
Վիճակագրից, երեկոյթներից, ներկայացումներից, հանգանակութիւնից մօտ.՝ թուման 800

Տարեկան բիւջէ՝ թուման 2000

Ժողովականների ոմանց պահանջի համեմատ, Պր. Եփրեմ տուաւ բերանացի լրացուցիչ տեղեկութիւններ, որմէ յայտնի եղաւ, որ Գիւլանը ունեցեր է «Իրօշակ»-ի եւ պրոչիւրներու փոխադրութիւններ, որոնցմէ միայն մի անգամ բռնուած է: Շրջանը ունեցած է բացառիկ խմբական եւ կազմակերպական յաջող գործունէութիւն, ունեցած է շրջիկներ, կազմակերպած է դասախօսութիւններ, ներկայացումներ, վիճակագրի, երեկոյթներ: Ասոնցմէ գոյացած հասոյթին կէսը յատկացուած է Հ. Յ. Դ. Դ. նախակցութեան, կէսը տեղական ազգային հաստատութիւններու՝ ազգաբնակչութիւնը տուրքերով չծանրաբեռնելու համար: Հ. Յ. Դ. Գիւլանի շրջանը նւապատեր է կրթական գործին, հրահրեր է ուսուցիչներ, որոնք սակայն նեղ սահմանի մէջ օգտակար հանդիսացեր են:

Գիւլանի տեղեկագիրը լսելէ յետոյ ժողովը որոշեց այդ շրջանի առաջադրութիւնները անցընել օրակարգի մէջ, միւս տեղերու հարցերուն հետ միասին քննելու համար:

Պատգամաւորը առաջարկեց Գիւլանը վերածել Կենտ. Կոմիտէի, կապելով նրա հետ իր շրջակայքի մարմինները: Այս առթիւ ժողովը, ի նկատի ունենալով որ 1) Ատրպատականի Կ. Կ. Ին համար գործնական պատգամաւորներ կան Պարսկաստանի բոլոր շրջանները կառավարելու, 2) որ տեղերու հեռաւորութեան պատճառով դժուար է յարաբերութիւններ պահպանել, 3) Կազմ. Կանոնադրութեան ոգուն հակառակ չէ ցենզ ունեցող վայրերում համապատասխան մարմիններ մտացընել,— սկզբունքով ընդունեց միաձայնութեամբ՝ որ Պարսկաստանի մէջ կազմուի մի նոր Կենտր. Կոմիտէ: Ի վերջոյ ժողովը ընտրեց մի մասնախումբ ներքին կանոնադրութիւնը փոփոխման ենթարկելու եւ օրակարգը կարգաւորելու համար: Անդամներ՝ Սամսոն, Եփրեմ, Թովմաս, Մկրտում, Նիկոլ:

Ժողովներուն քարտուղար ընտրուեցան Մարգարեանի եւ Յովսէփ: Որոշուեցաւ նաեւ, որ ժողովներու նախագահը լինի ընտրովի:

Նիստ III

(3 Փետրուար 1906)

Աւարայր.— Ժողովը ծափահարութեամբ ընդունեց Աւարայրի պատգամաւորի տեղեկագրի ընթերցումը: Աւարայրի շրջանն ունի 10 խումբ 120 անդամով, — 9 արական՝ 104 անդամով եւ 1 իգական՝ 16 անդամով:

Աւարայրի շրջանը կազմում են՝ Աւարայր, Քաջամարտիկ, Սրբավայր եւ Նորաչէն:

Աւարայր՝	3 արական խումբ,	37 անդամ
	1 իգական >	16 >
Քաջամարտիկ՝	1 արական >	12 >
Նորաչէն՝	1 արական >	15 >
Սրբավայր	4 արական >	40 >

Զէնք.— Ամբողջ շրջանում կայ մօտաւորապէս զէնքի հետեւեալ քանակութիւնը (Ժողովրդի մէջ).— 10-14 որսորդական հին հրացան, 10-15 ատրճանակ, 5-6 փամփշաւոր հրացան: Ժողովրդի նիւթական անձուկ վիճակը չի թոյլատրում աւելին ունենալ: Յեղ. կազմակերպութիւններն ունին 2 մօսին հրացան 250 փամփուշտով եւ 10 բերդան փամփուշտներով:

Վիճակագրութիւն հայ ազգաբնակչութեան

Քաղաքում (Պոյ)	115-120 տուն
Դիզա	18
Շօրաւ	25
Սէյդավար	85
Մահլազան	25
Ղարաշալի	3
Վառ	6
Փեռա	

278-283 տուն

Հայերն ապրում են թուրքերի հետ խառն: Բացի մի քանի (4) տուն բողոքականներից, բոլորը հայադաւան են. ունին եկեղեցիներ, առանց կալուածների, եւ մի սրբավայր: Տնտեսական անձկութեան պատճառով կրթական վիճակը շատ աննախանձելի է. ամբողջ դաւառում միայն 3 դպրոց, բոլորը՝ միադասեան: Դպրոցների եկամուտներն մեծ մասամբ անհաստատ են եւ պահւում են ժողովրդի ուղղակի եւ անուղղակի տուրքերով եւ դրսի նուէրներով: Օտար հաստատութիւն՝ քաղաքում Գերման-Հայկական որբանոց 120 երկսեռ որբերով:

Հայերը գրաւում են, քաղաքում, մեծ մասամբ ատարձագործութեամբ. կան պայտար, ջրաղացայան,

երկաթագործ, զինագործ եւ օղեվաճառ: Գիւղերում՝ մեծ մասամբ հողագործութեամբ. հայերի մէջ հողատէրեր չկան:

Հայ ազգաբնակչութեան մէջ տիրապետողն է Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը: Հնչակեաններն առաջ շատ ուժեղ էին, բայց այժմ թոյլ եւ անգործութեան դատապարտուած լինելով հանդերձ՝ շարունակում են ինտրիզներ եւ խոչընդոտներ յարուցանել Դաշնակցութեան դէմ:

Տեղական դաշն. մարմինը զբաղուել է ռազմաժողովրդի եւ թերթերի փոխադրութեամբ դէպի Երկիր, եւ թերթերի՝ դէպի Կովկաս: 5 ամսուայ ընթացքում, Օգոստ.—Դեկտ. (ներկայ ներկայացուցչի օրով), փոխադրուել է 11126 փամփուշտ (հին, նոր) 7 հրացան. մեծ մասամբ անվտանգ տեղ են հասել: «Իրօշակ» 5400 օր., 800 օր. «Հայրենիք», բրոշուրներ, ծրարներ:

Ընդունել է Երկրից եկած 30-40 զինուոր, որից մի մասը անցել է Կովկաս եւ միւս մասը Մինարէթ. Երկիր է փոխադրել մի զինուոր:

Ժողովը կազմեց հաշուեքննիչ մասնախումբ մը հետեւեալ անձերէն, — Վարդան, Թովմաս, Եփրեմ:

Մեմուար (Վանք)

Սրբ. Թադէի վանքը գտնւում է Տաճկաց սահմանէն 6 ժամ (ոտով) հեռու, դիրքը՝ լեռնային: Վանքի գիւղը ունի 25-30 տուն զուտ հայ բնակչութիւն: Շրջակայքը թուրք. միայն մէկ ժամ հեռու՝ Գրըգրուլախ՝ 6 տուն հայեր: Հայերը, աղքատ երկրագործներ, ճնշում են գիւղատէր պարսիկներից (Իզո խան, Սէրտար): Հայերը միեւնոյն ժամանակ աղային զինուորներն են, ունին 20 հրացան 100ական փամփուշտով: Վանահայրի ջանքերով վանքը ունի նոր հաստատուած միդասեայ դպրոց, որուն մէջ դասաւանդութիւնները դեռ չեն սկսուած:

Կարելուր կէտ է վանքը փոխադրութեան տեսակէտով: 1904ին կատարուած է հետեւեալ փոխադրութիւնը.

Մուտք.— Մոսին	25	Հին ծայր	19-100
Բերդան	11	[Մանօթ.— Վանքը այս	
Ատրճանակ	5	ապրանքները ստացած է	
Նոր ծայր	25-622	Վարդանի օրով]:	

Փոխադրուած Երկիր 1904ին (Վարդանի օրով)

Մոսին	21
Բերդան	3
Ատրճանակ	5
Նոր ծայր	26-134
Հին >	10-464

1905 թուական

Մուտք (Ընծայրի օրով)		Փոխադրուած Երկիր	
Մոսին	11	Մոսին	11
Բերդան	10	Բերդան	9(*)
Պնձոր	24	Պնձոր	44
Ատրճանակ	14	Ատրճանակ	17
Նոր ծայր	24-755	Նոր ծայր	24-763
Հին >	9-448	Հին >	15-220

Նիստ IV

(4 Փետրուար 1906)

Մեմուար (Շար.)
Վանքի մէջ կան՝ Դաշնակցութեան պատկանող 1 ձի, 1 բերդան (100 փամփուշտ), 2 սնտուկ եւ այլ մանր իրեղէններ:

Ելեւմուտք 1905 Յունվ. մինչեւ Դեկտ.ի վերջ

1905ին փոխադրուած ուրիշ նիւթեր

«Իրօշակ».— մօտ 7000 (Երկիր եւ Կովկաս)	
«Հայրենիք».— մօտ 50 (Երկիր եւ Կովկաս)	
«Մշակ», «Արշալոյս», «Շարժում».— մօտ 70	
Յեղ. գրքեր՝ մօտ	25 հատ
Քալազափ	2 >
Կողմնացոյց	2 >
Ելեկտրական թելեր	30 ծրար
Պնձորի դիւարիկ	3 հատ
Պնձոր	25 >
Ատրճանակ զանազան տեսակի	16 >
Չանազ. ատրճ.ի ծայրեր	480 >
Դաշոյն	2 >
Պայթուցիկների վերաբերեալ իրեր (խմոր, կապսիւլ եւն.)	45 ծրար
Մուտքեր ատրճանակի ծայր	573 հատ
Էլէմէնտ (բարդեր)	9 >
Հեռաչափ	1 >
Թաղիքէ սապոններ	1 >
Հրացանի ջրոցներ	20 >
Դժոխային մեքենայ	3 >
Իւղաման	2 >
Դիտակ	4 >
Բրօժին (?)	47 >
Ուտորնիկ (?)	6 >
Հրացանի մասեր	37 ծրար
Փամփշտանոց	6 հատ
Պուրջին	7 >
Փող եւ սուլիչ (1+1) =	2 >
Ելեկտրական լամպ	1 >
Ելեկտր. իրեր, բազադրթ.	1 տուփ
Չի	2 հատ
Գիւղի	28 >
Պայթուցիկ փոշի	2 շէշ
Բարձրաչափ	1 հատ
Նափնջի	2 >

Ընդհ. մուտք	11752,12 զուան
Ընդհ. ելք	12879,09 զուան
Պարտք՝	1126,97 զուան:

Կարուտ.— Փոխադրութեան միջոցին զանազան առթիւ կորսուած են 1960 մօսինի փամփուշտ:

Գիծեր.— Մենաւորէն դէպի Երկիր կան երեք գիծեր. 1) Նէզէրավայից Պատիկ գեղ (հին գիծ). 2) Պաչան, բացուած 1904ին. 3) Արշակի գիծ, Մենաւորից ուղիղ Շամ, բացուած 1905ին, ամենէն կարելուր գիծը. 4) Մենաւորից Սարուտան, բացուած 1905 Սեպտեմբերին թերթերու փոխադրութեան համար. 5) Արապներ—Շահթախթ, այժմ փակուած:

Մենաւորէն դէպի հիւսիս, 6 ժամ հեռաւորութեան վրայ, կը գտնուի Մալուի (Արտազ), ուրազ կան 60 տուն հայեր, որոնցմէ 1904ին կազմուած է 5 խումբ: 1905ին կազմուած է ենթակոմիտէ: Տարեկան մուտք խմբերէն՝ մօտ 20 թուման:

Մենաւորէն դէպի հիւսիս, 8 ժամ հեռու, կը գտնուի Քիշմիթեփէ (Բլուր), 80 տուն հայերով: Այստեղ 1904ին կազմուած է 1 խումբ, որ այժմ կազմալուծուած է:

Այս տեղերու ինքնապաշտպանութեան մասին խօսին անդամ աւելորդ է. Մակու ունի 15, Բլուր՝ 12 հրացան, որ գնուած են ազաներու ստիպումով: Մակու տուած է մի գործիչ (Մաշտոց) եւ մի զինուոր:

Երթեւեկութիւն

1904ի եւ 1905ի ընթացքին կատարուած է անդադար երթեւեկութիւն զինուորներու, զործիչներու, խմբապետներու (Շահէն եւն.): Մօտաւորապէս 600 մարդ Երկրէն եկած եւ անցած են Մենաւորի վրայով:

(*) Աւելորդները ստացուած են ուրիշ վայրերէ:

Քիւրտերու եւս յարաբերութիւններ

Մեծաւոր յարաբերութիւն մշակած է իրեն դրացի ջիւրը ցեղապետներու հետ եւ անոնց մէջ մղած պրոպագանդ՝ տարածելով թերթեր եւ բրոշուրներ:

Կարէի (Կամուրջ) մէջ ապրող հէյդէրանցի ցեղապետ Մըսթաֆա բէկի հետ մեր գործիչները ունեցած են սերտ կապեր, որի շնորհիւ փոխադրուած են ռազմամթերք եւ զինուոր: Դաշնակցական ընկերներ, ի նըկատի ունենալով Մըսթաֆա բէկի օգտակար ծառայութիւնները, միջնորդած են Կաթողիկոսի մօտ եւ Վեհափառ ցեղապետին նուիրած է մի արծաթ տուփ: Սարդարի հետ վատ յարաբերութիւն ստեղծուած լինելով, Մըսթաֆա բէկ կը թողու Կամուրջը եւ կը հեռանայ:

Ասոր տեղ կու գայ նոյն ցեղի պետերէն Մէհմէտ բէկ (համարիչ զօրքի գայմազամ) (կեղծանուն՝ Սաֆօ), որու հետ կարելի կը լինի նոյն յարաբերութիւնը պահպանել, ինչպէս իր նախորդի օրով: Սա եւս պարտիկ կառավարութեան պաշտօնեաների հետ թշնամանալով՝ կ'անցնի թրքաց հողը, ուր կը շարունակէ իր յարաբերութիւնը մեր գործիչներուն հետ, օգտակար հանդիսանալով կազմակերպական ձեռնարկներուն: 1905ի գարնան Պատիկ գիւղի մէջ (Թուրքիա) կը բռնուի մեր փոխադրողը՝ 500 փամփուշտով, եւ պատիժներու ենթարկուելով խոտտովանութիւններ կ'ընէ: Մէհմէտ բէկ միջամտելով վտանգի եւ ձերբակալութիւններու առջեւը կ'առնէ: Այս ծառայութեան վրայ մեր ընկերները իրեն Փոնոգրաֆ մը կը զրկեն իրրեւ նուէր, բայց բէկը չ'ընդունիր գայն, գուցէ ցոյց տալու համար, որ ինք վարձատրութեան համար չէ որ կ'աջակցի մեր գործերուն:

Յարաբերութիւն պահպանուած է նաեւ Մակուի Սարդարին հետ, որը շնորհիւ այս կապերուն չէ ուզած վնասել մեր գործերը: Ասոր նուիրած են մեր ընկերները 2 արծաթ բաժակներ:

Խուզարկութիւններ.—

Հայր Ընծայրի (վանահայր) 5 տարի պաշտօնավարութեան միջոցին թուրք եւ ռուս հիւպատոսներու պահանջմամբ վանքը ենթարկուած է 7-8 անգամ խուզարկութեան, բայց բարեբախտաբար բոլորն ալ անցած են առանց վատ հետեւանքի:

Վրէժ կոմիտէ.— Իր գործունէութիւնը սկսելով 1905 Յունուար 19ից, տարուայ ընթացքում ունեցել է 26 նիստ: Նախկին կոմիտէից իր հսկողութեան է յանձնուել 11 խումբ, որից մէկը զինուորական, մէկը՝ խմբերի դասախօսութիւններ կազմակերպող: դրանցից 2ը (մէկը զինուորական) անդամների քաղաքից հեռանալու պատճառով լուծուած են: Տարուայ ընթացքում աւելացել են 7 խումբ, որով այժմ ունի 15 խումբ եւ մի դասախօսարկողական յանձնախումբ (միջոց ունեցած:

Ժամանակ ե'ւ շրջիկ): Պմբերից 2ը կանանց՝ 42 անդամով եւ 13 տղամարդկանց՝ 159 անդամով. գումար՝ 201 անդամ: Պմբերի բիւջէն է տարեկան 500 թուման անդամավճար, եւ 700 թուման ներկայացում, վիճակախաղ եւն.: Տարուայ ընթացքում տուել է 7 հրապարակային դասախօսութիւններ, Քրիստափորի յիշատակին մի սգահանդէս, խմբերի անակցութեամբ 6-7 երեկոյթ եւ ներկայացում: Պորհրդակցելով Կ. Կոմիտէի հետ, որոշել է գաշնակց. տուրք նշանակել այն անհատների վրայ, որոնք ոչ նիւթապէս եւ ոչ բարոյապէս չեն օգնում Դաշնակցութեան: Բայց ինքնապաշտպանութեան կրկնակի հանգանակութիւններն արգելք են հանդիսացել գործադրելու իր որոշումը: Նոյն ինքնապաշտպանութեան հարցը վնասել է կոմիտէի նիւթական եկամուտին: Կոմիտէն կազմել է մի յեղափոխական գրադարան, առ այժմ 150 կտոր գրքերով: Մասնակցել է տեղական հասարակական գործերին եւ, ընտրողական պայքարով, մի քանի հաստատութիւններ դաշնակց. անձնաւորութեանց խնամքին է յանձնել: Կոմիտէն իւրաքանչիւր ամիս ստացել է 1515 օր. «Դրօշակ», որից 150 օրինակ ցրուել է քաղաքում եւ գաւառներում՝ բաժանորդներին, իսկ մնացած 1365 օրինակը եւ շարժական 50ական կամ 25ական օրինակ «Հայրեմիք», ինչպէս եւ զանազան գրքեր, բրոշուրներ եւ հրատարակութիւններ փոխադրել է Աֆ՝ Կովկաս փոխադրելու համար:

Քաղաքի Հայ ազգաբնակչութիւնը կազմուած է 4000 հոգուց, 750 տնով, Ղալա եւ Լիլաւա թաղերի մէջ (առաջում 250, իսկ միւսում՝ 500 տուն): Ունին 2 երկսեռ դպրոց, առաջում 250 աշակերտ-աշակերտուհիներով, իսկ Լիլաւայում՝ 330: Կայ 2 եկեղեցի, 2 գրադարան-ընթերցարաններ, առաջնորդարան, արագատիպ. կան 5-6 ընկերութիւններ: Հնչակեաններն ունին մի մասնաճիւղ՝ 2 խմբակներով, 40-45 անդամներով, որոնց մէջ վերջին Պարիզի ընդհ. Ժողովից յետոյ պառակտում է ընկել, մեծ մասն ուզում է գործել սոցիալ դեմոկրատական հողի վրայ, իսկ փոքրամասնութիւնն էին՝ երկդիմի ուղղութեամբ:

Տարուայ ընթացքում ընկ. Մեքորը հաստատել էր «Ազգարար» շարժաթերթը, որ նիւթական պակասութեան պատճառով դադարեց: Մեր կազմակերպութիւնը գտնելով անհրաժեշտ թերթի գոյութիւնը Պարսկաստանի համար, հրատարակեց նրան հովանաւորելուց, ի նկատի առնելով որ նրա ղեկավարութիւնը երկար ժամանակ իր ձեռքում չի կարող մնալ (առաջնորդարանի պաշտօնաթերթ լինելով), եւ միւս կողմից՝ կառավարութեան մի քմահաճոյքը կարող էր դադարեցնել:

Դիտողութիւն եղաւ թէ 11 խմբերով ինչպէ՛ս է կոմիտէ ընտրուել: Պատասխանուեց որ թուի տեսակէտից — 11 խումբ՝ 180 անդամով — ըստ Կանոնագրի իրաւունք ունի կոմիտէ ընտրելու:

Նիստ V (6 Փետրուար 1906)

Ժողովը զբաղեցաւ Մենաւորի եւ Աւարայրի առաջադրութեանց քննութեամբ:

Մեծաւորի հարցերու մասին անցան հետեւեալ որոշումները.

1. Տեղ. Ժողովրդի պաշտպանութեան հարքը քննել ընդհանրապէս ինքնապաշտպանութեան հետ կապ ունեցող հարցերու մէջ:

2. Բլուրի դաղթականութեան առաջըր առնելու համար, կարելոք համարուեցաւ անցընել հետեւեալ որոշումները: Ի նկատի ունենալով, որ Բլուրը յեղափոխ. տեսակէտով կարելոք վայր է:

ա) Դիմել Մրգաստանի մեր Կազմակերպութեան, որ հնարաւոր միջոցները գործ դնէ գաղթականներին վերադարձնելու համար:

բ) Բարոյապէս ազդել, որ տեղացիները չգաղթեն:

գ) Հայր Ընծայրը բողոք բարձրացնէ Բարձր. Կառավարութեան մօտ՝ ընդդէմ գիւղատէր էքզէր խանի ճշուճներուն եւ հարստահարութիւններուն:

դ) Ժողովը կարելոք կը գտնէ բարձրացնել Ժողովրդի տնտեսական վիճակը, բայց առ այժմ չունի տրամադրելի միջոցներ:

3. Ժողովը որոշեց դիմել Սարգսին եւ պարտականութիւն դնել վրան, որ Մենաւոր երթայ:

4. Հայր Ընծայրի առաջարկին վրայ, թէ մասնաւոր թոյլտուութիւններ տրուին Մենաւորի գործիչին, Ժողովը որոշեց Կանոնադրութեան մէջ որոշել ներկայացուցչութեան պաշտօնի սահմանները եւ ըստ այնմ ի նկատի առնել այս հարցը:

5. Ժողովը ընդունելով Մենաւորի կարելոքութիւնը յեղափոխական տեսակէտից, որոշեց տալ անոր անհրաժեշտ եղած դրամական օգնութիւնը (ջաղաքի, աւազանի, դպրոցի շինութեանց համար) նախահաշիւ ընդունելով 500 թուման(*):

Ծանօթ.— Կ. Կոմիտէն պէտք է ի նկատի ունենայ, որ Հայրիկը կոչ է ըրած օգնելու Ս. Թաղէի վանքին: Եթէ փող հանգանակուած է, Կ. Կ. ը պէտք է ջանայ ստանալ գայն եւ վերոյիշեալ ծախքերը հոգալ այդ փողով:

6. Ժողովը որոշեց տալ ա) Մենաւորի 122 թուման 6 ղոան պարտքը, բ) Իգօ խանի իրրեւ նուէր խոտացուած բրաունինկ ատրճանակը:

7. Չհուած ընկերների կանանց Մենաւորէն հեռացման մասին դրուած հարցը ընդունուած է:

(* Այս առաջարկը եղած է Յուսի իր ժամանակին Շամի գարծի կամսի կողմէ:

8.) Հ. Ընծայրի դէմ դանակ քաշողին ինքը հայր սուրբը ներում է:

9. Ընդունուեցաւ տալ Մենաւորին 2 հրացան՝ ընդմիշտ այնտեղ պահելու համար:

10. Գործիչներու ընտանեաց փող չտալ ըստ Կանոնադրութեան տրամադրած յօդուածի:

11. Յանձնարարել Աւարայրի գործիչին, որ ետ ստանայ Փայլակի միջոցաւ Հ. Ընծայրէն առնուած արգելիչ թուղթը եւ վերադարձուի Ընծայրին:

Աւարայրի հարցեր

1) Այս կէտը ի նկատի ունենալ ինքնապաշտպանութեան հարցին մէջ:

2) Նոյն:

3) Աւարայրի տան համար տալ 1 բերդան, 2 ատրճանակ:

4) Այս հարցը՝ կրթական գործի նպաստ յատկացընելու համար կը մնայ անհետեւանք:

5) Տեղական մարմինը, ըստ իր պահանջին, կ'արտօնուի մասնակցիլ տեղւոյն կրթական եւ հասարակական գործերուն:

6) Հայերուն կառավարական դատարան դիմելը արգելելու հարցը կը յետաձգուի օրակարգի մէջ քննել, ուր արդէն դրուած է դատարանական խնդիր:

7) Ֆիզիքական եւ դրամական պատիժ գործադրելու հարցը կը յետաձգուի քննել օրակարգի մէջ:

8.) Ընդունուեցաւ վճարել տեղական կազմակերպական պարտքերը:

Նիստ VI (7 Փետրուար 1906)

Ա.— Ետեւեւան.— Կովկասի հարաւարեւելեան կողմը մեծ քաղաք է՝ լեռնային դիրքով. ունի հայկական հին յիշատակարաններ: Այժմ այնտեղ կը բնակին 21 տուն հայեր (128 անդամներով), որոնց տնտեսական դրութիւնը աննախանձելի վիճակի մէջ է: Հայերը ունին դպրոց, եկեղեցի, գրադարան եւն., որոնց համար տեղացին տալիս է 7500 ղոանի մի բիւջէ:

Ետեւեւան ունի 2 դաշնակցական խումբ՝ 15 անդամներով, մէկ կանանց խումբ՝ «Ինքնակրթական Ընկ.» անուան տակ՝ 20 անդամուհիներով, մէկ ինքնապաշտպանութեան խումբ կազմուած՝ դաշնակցականներէ եւ համակողող չէզոքներէ: [Կայ նաեւ մէկ հրնչակեան խումբ՝ 4 անդամներով]:

Այստեղ Դաշնակցութիւնը տարեկան հաստատուած ունի 350-360 ղոան:

Դաշնակց. խումբերը կը զբաղին պրոպագանդով, դասախօսութիւններ տալով, ինքնազարգացման նպաստելով, դեկլամարելով տեղւոյն ազգային հիմնարկութիւնները եւն.։ Խումբերը կը զբաղին նաեւ գինավարժութեամբ, որուն կը մասնակցին եւ կանայք, օրիորդք, երկսեռ աշակերտներ։

ԶԷՖ.— 10 հրացան, 15 ատրճանակ, 2000 փամփուշտներով, 18 ումար։ Ռումբերը կը պատկանին Դաշնակցութեան, միւսները՝ անհատներու։

Փոխադրութիւն.— Ծահսէվանը Կովկաս փոխադրած է, այս շրջանին, մօտ 15.000 օրինակ «Երօշակ», «Հայրեմիք»՝ 500 օրինակ, նաեւ ուսերէն յեղ. թերթեր ու բրոշիւրներ։ Մատակարարած է անցազրեր, փոխադրած է ընկերներ ղէպի Կովկաս։ Կովկասէն Վըրէժ տեղափոխած է 8 սնտուկ խնձոր, 1 հրացան, 6 ատրճանակ, 1000 փամփուշտներ։

Ծահսէվան եկած եւ անցած են գործիչներ. մի պատուիրակ մերժուած է վաւերական վկայագիր չունենալուն համար։

Հանգանակութիւն.— Այս տարուայ Հանգանակութիւնը ի նպաստ Հ. Յ. Դաշնակցութեան՝ տուած է 482 ղուանի արգիւնք։

Յարաբերութիւն.— Ծահսէվան Հետամուտ եղած է լաւ յարաբերութիւն պահպանել տեղական ազգաբնակչութիւնների հետ եւ կապեր հաստատած է տեղւոյն կարեւոր ու ազդեցիկ մարդկանց հետ։

Բ.— Ծահսէվանի առաջադրութիւնները.

- 1) Առաջին հարցը կը յետաձգուի օրակարգին։
- 2) Նոյն։
- 3) Անհետեւանք։
- 4) Այս առաջադրութիւնը — ունենալ Վրէժստանում մի լրագիր — ժողովը սկզբունքով ընդունեց։

Գ.— Վրէժի հարցեր

- 1) Յետաձգել օրակարգին։
- 2) Նոյն։
- 3) Այս առաջադրել, տեղ. գործիչ ունենալու մասին, կը ձգուի անհետեւանք, ի նկատի ունենալով որ տեղական ուժերը բաւարար են։

Դ.— Ինքնազարգացման քննարկ

Երկար վիճարանութենէ յետոյ Պարսկաստանի ինքնազարգացման մասին ժողովը ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը, առաջարկուած Մինարէթի ներկայացուցիչին կողմանէ.

«Դաշնակցութիւնը պէտք է ստանձնէ ժողովրդի ինքնազարգացման գործը»։

Նիստ VII
(8 Փետրուար 1906)

1.— Ընդունուեցաւ ծրագիր կազմել ինքնապաշտպանութեան համար։ Արդէն կազմուած մասնախումբին կը միանայ եւ Պ.։

2.— Ձայներու մեծամասնութեամբ ընդունուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը.

ա) «Դաշնակցական կոմիտէները կը վարեն ինքնապաշտպանութեան գործը, առանց կազմելու ինքնապաշտպանութեան համար յատուկ մարմիններ»։

Այս բանաձեւին ջերմ պաշտպան էին մասնաւորապէս դաւառական պատգամաւորները։ Միւս բանաձեւը, որու համար ձայն տուին 3 պատգամաւորներ եւ 4 խորհրդականներ, որոշուեցաւ արձանագրել իբրեւ փոքրամասնութեան կարծիքը եւ յանձնել երկուքը միասին Ընդհ. ժողովի նկատառութեան.

բ) «Ըստ տեղական պայմաններին, Դաշնակց. կոմիտէն անհրաժեշտութեան ղէպքում կարող է եւ կազմել առանձին ինքնապաշտպանութեան կոմիտէ»։

3.— Բանաձեւը ար ընդունելէ յետոյ որոշուեցաւ, որ Վրէժի ինքնապաշտպանութեան կոմիտէն շարունակէ իր գործունէութիւնը, մինչեւ ծրագրի կազմուելը եւ հաստատուելը։

4.— Ափի տեղեկագրի ընթացումէն յետոյ, որոշուեցաւ յանձնարարել Կ. Կոմիտէին՝ բանալ նախավրկայի գիծը ղէպ Կովկաս։

Ե. Տեղեկագիր Անտառի

Անտառ սահմանագծային վայր է Կասպից ծովուն եզերքը, բաժնուած երկու մասերու, — ուսական եւ պարսկական։ Պարսից մասին մէջ, 5000 թուրք ազգաբնակչութեան մէջ կ'ապրեն 4 տուն հայեր, 14 անդամով. ուսաց կողմը՝ 9 տուն հայեր, 49 անդամով։ Ասոնք ունին նիւթապէս ապահովուած գրութիւն եւ կը նպաստեն թէ՛ ազգային եւ թէ՛ յեղափոխական գործերու։

901ին մուտք գտած է այստեղ Դաշնակցութիւնը եւ այժմ ունի երկու խումբ՝ 14 անդամներով, որոնք կը զբաղին ինքնազարգացմամբ, կ'ընեն թերթերու եւն. փոխադրութիւն, մինչեւ այժմ առանց տեղի տալու որեւէ կասկածանքի կառավարութեան կողմանէ։ Դաշնակց. խումբերու հաստատ եկամտան է 80-90 բուրլի։

ԶԷՖ.— Պարսից կողմը կան 2 հրացան, 7 ատրճանակ. ուսաց կողմը՝ 9 հրացան, 18 ատրճանակ. հրացաններէն 4ը՝ օրսորդական։

Մեր ընկերը յարաբերութիւն մշակած է մաքսատան պաշտօնեաներու հետ եւ փոխադրութեան մէջ օգտուած այդ տեսակ կապերէն։

Անտառում կայ մէկ հնչակեան, որ կը մնայ փոխադրութեան համար։

Ափ.— Կարեւոր վայր է փոխադրական (թերթ, գէնք) տեսակէտից։ Կան 3 հայ խանութպաններ, երկու մաքսատան պաշտօնեայ, մի բանակային ներկայացուցիչ, 25-30 բանուորներ։ 2 խումբ՝ 25 անդամով, 40-50 թուման անդամավճարով տարեկան։ Ուրիշ կուսակցութիւններից անհատներ կան միայն։ Տարուայ ընթացքում, բացի 10-15 յեղ. զինուորներից, փոխադրուել է Կովկաս՝ թերթեր, բրոշիւրներ եւայլն։

141 կապոց «Երօշակ», 50ական եւ աւելի համարներով.

- 15 կապոց «Հայրեմիք», 50ական։
- 89 բրոշիւրներ (Դէպի Կոբու, Հայաստան եւ Մակեդոնիա, Մարկ Բոցարիս, Ազատութեան ճանապարհին, կոչեր եւն.)
- 6 «Ռեւոլուցիոննայա Ռուսիա»
- 1 «Պրօ Արմենիա»
- 5 հեկտոգրաֆ («Երօշակ»ի)։

Երկու անգամ դժբախտութիւն է պատահել եւ «Երօշակ»ի ծրարներ են բռնուել. առաջին անգամ 60, իսկ երկրորդ անգամ՝ 15 թուման տուգանքով ձեռք է բերուել եւ ուղարկուել։

Այս տարի զանգեղուրցի հայեր, մօտ 50 հոգի (ճանապարհի մշակներ), իրենց հայրենիք վերադառնալիս մի-մի հրացան առնելով տեղի ընկերների աջակցութեամբ անվտանգ անցել են։

Ափի մօտ գտնուում է (Ս. Ստեփանոս Նախավկայ) վանքը եւ Դարաշամ գիւղը՝ վանքապատկան։ Գիւղացիք հողագործութեամբ եւ մաքսանենդութեամբ են պարապում. մինչեւ մօտ ժամանակներս մեծ դեր էին խաղում յեղափոխականների կազմակերպական տեղափոխութեան մէջ, բայց վերջերս, Սարգարի հալածանքներից, ստիպուած բոլորովին թողել են եւ ոչ մի գոհուութիւն յանձն չեն առել։ Վանքը ունի մի վարդապետ, մի տիրացու եւ մի ժամկոչ։

Նիստ VIII
(9 Փետրուար 1906)

1. Փարսու.— Պատգամաւորին բերանացի տեղեկութիւններէն յայտնի եղաւ, որ Փարսու կազմակերպուած է 2 ամիտէ ի վեր եւ ունի 3 ենթակոմիտէ։ Փարսուի կ.ի մէջ ծագած են վէճեր, որոնց մասին կարգադրութիւն ընել կը ձգուի Կ. Կ.ին։

2. Միմարէթի տեղեկագրի ամփոփումը՝ հետազային։

3. Կ. Կ.ին վրայ պարտականութիւն կը դրուի իր մարմիններու եւ սահմանազրիային գործիչներու մի-

ջոցաւ աշխատել պատրաստել վէլիդներ (վալադ) եւ հողալ կանոնաւոր քարտէսներու մասին։

4. Երջ. ժողովը կարեւոր համարեց, որ խումբ ճամբայ ելլելէ առաջ խուզարկուներ ուղարկուեն՝ գիծը լրտեսելու եւ ճամբան ուսումնասիրելու համար։ Այս կէտին վրայ հրաւիրել Ընդհ. ժողովի ուղարկութիւնը։

Նիստ IX
(10 Փետրուար 1906)

- 1. (Շար. Մինարէթի տեղեկագրի քննութեան)։
- 2. Ընկեր Սամսոն կը ղնէ առաջադրութիւն Մինարէթէն հեռանալու համար եւ կը խնդրէ ընկերներու համաձայնութիւնը, պատճառաբանելով, որ ա) 10ամեայ գործունէութենէ յետոյ աշխատանքը իրեն համար դարձել է միօրինակ, մեքենայական, բ) մտադրութիւն ունի Երկիր անցնելու։ Ժողովականները այդ պատճառները բաւարար չգտնելով ընդդիմախօսեցին, որ Մինարէթ կարեւոր վայր է Երկրի գործունէութեան տեսակէտով, թէ Սամսոնի, իբրեւ մասնագէտ գործիչի, այդ վայրէն հեռանալովը յեղափոխական գործը կը տուժէ սահմանազրիային կէտերու վրայ, — ընդունեցին հետեւեալ բանաձեւը.

«Մինչեւ որ Կազմակերպութիւնը աչքի առաջ չունենայ Սամսոնի մի յաջող, ընկերաբար մերժում է նրա առաջարկը՝ հեռանալու մասին»։ Բանաձեւը ընդունուեցաւ ոգեւորութեամբ։

3. Արհեստանոցը հաստատուած է 1891ին Պատիսեանի ծրագրով եւ Քաթանեանցի միջոցաւ։ 92ին Ռուսաստանէն գալիս է Կարոն, իր հետ բերելով գործիքներ ու նորոգուելիք գէնքեր։ Նոյն թուին գալիս են նաեւ Միհրան, Երուանդ, Միքայէլ։ 93ին ընկերները հեռանում են. Կարոն, կասկածի տակ ինչայով, աշխատում է տանը։ 95ին գալիս է Լեւոն՝ 2 աշակերտներով։ Արշաւանքի պատրաստութեան համար գալիս են Թորոս, Պետրոս, Մարգար, նոյնիսկ մերժում են այդ ժամանակ մասնաւոր գործեր։ 96ին գալիս է Սամսոնը, աշխատուորներու թիւը հասնում է 13ի, որոնցմէ 4ը աշխատում են տանը։ Արշաւանքից յետոյ սկսում է հալածանք, Մինարէթում. ձերբակալուում է Իշխանը, բռնուում՝ 10 հազար փամփուշտ, յառաջանում է մի պայթում, որմէ սպանուում է մէկ ընկեր, վիրաւորուում էրկուսը։ Մինչեւ այս, այսինքն 95-97, արհեստանոցից դուրս են գալիս մօտ 340 հրացան։ Կասկածը այնքան շատանում է, որ մի օրով փակուում է արհեստանոցը։ Այս հալածանքը շարունակուում է մինչեւ 98։ Այս պայմանների տակ հեռանում են ընկերներ, բայց չուտով գալիս են Սամսոն եւ Թորոս։ Մինչեւ 1901 արհեստանոցում աշխատում են Պետրոս եւ Սմբատ։ Ծահրապ

մնում է միայն մի տարի: Աշխատաւորները պակասը զգալի դառնալով՝ Պետրոս Կովկաս է գնում եւ բերում մի քանի արհեստաւորներ:

902ին սկսում է նոր շրջան. արհեստանոցում աշխատում են Սարգիս, Հաջի Լեւոն, Համբիկ, Երուանդ, Արշակ, այնպէս որ մինչեւ 1903 շինում են 110 հրացան: 1905ին աշխատելիս են լինում Եփրեմ եւ Պօղոս: Պետրոս զբաղուած լինելով եւ կասկածանքի տակ՝ չի յաճախում արհեստանոց. այժմ կան Եփրեմ եւ Ղուկաս: Երթեկեկող արհեստաւորներէն շատեր անցած են Երկիր, մասնակցած կռիւներու, նահատակուած են 5 ընկերներ:

96ից մինչեւ այժմ պատրաստուած են 600 զէնք, գնուած՝ 170 հազար փամփուշտ եւ 200 հրացան:

[Արհեստանոցի մէջ եղող իրերու ցանկը տեսնել տեղեկագրի մէջ, իսկ հաշիւը՝ Կ. Կ.ին տոմարներուն մէջ]:

Նիստ X

(11 Փետրուար 1906)

Արհեստանոցի առաջադիւթիւններ.— Տեղեկագրի մի նախադասութիւնը, թէ ներկայ պայմաններում արհեստանոցի կարելորութիւնը վիճելի է, բացատրուեց, որ վիճելի է քաղաքական տեսակէտից. թեր և դէմ վիճարանութիւններից յետոյ, որոշուեց շարունակել ներկայ դրութիւնը, առանց մասնաւոր ընկերոջ յանձնելու:

Երկրորդ առաջարկի համար կայացաւ հետեւեալ որոշումը: Ի նկատի ունենալով, որ մինչեւ այժմ գործիչները, արհեստաւորներն ու հայրուկները մի տեղ են ապրել, որը որոշ չափով արգելում է իւրաքանչիւրին յատկապէս իր գործով զբաղուելու, ուստի անհրաժեշտ է արհեստաւորներին տալ յարմարութիւններ՝ իրրեւ անհատներ — արհեստաւորներ ապրելու (առանձին տներում, միասին կամ ջոկ-ջոկ) եւ բացի արհեստանոցի գործից՝ ազատել նրանց կազմակերպական եւ այլ գործերով զբաղուելուց: Հայրուկների համար էլ նոյն որոշումը ընդունուեց, պարտաւորեցնելով Կ. Կովկասին՝ խիստ հսկողութիւն վերոյիշեալ որոշումների գործադրութեան վրայ:

Քանի որ Պետրոսը վտանգուած լինելով արհեստանոց յաճախել անկարող է, եւ որովհետեւ պէտք է արհեստանոցում մի պատասխանատու անձ լինի, ուստի երկար վիճարանութիւններից յետոյ որոշուեց որ արհեստանոցը առ այժմ էլ նոյն դրութեամբ շարունակուի (Պետրոսը հեռուից հսկող եւ պատասխանատու) մինչեւ նոր արհեստաւորապետի գալը:

Ի վերջոյ Ռայոնական Ժողովը սկզբունքով ընդունեց գործիչների, արհեստաւորների եւ հայրուկների ապրուստի ծախքը իւրաքանչիւրին իրեն յանձնելը եւ

յանձնարարեց Կ. Կովկասին՝ որոշել ամէն մէկի ծախքի քանակը:

Նիստ XI

(12 Փետրուար 1906)

1.— Տակտիկայի մասին անցան հետեւեալ որոշումները.—

ա) Հիմք ունենալ 15ամեայ փորձառութիւնը:

բ) Ի նկատի ունենալով, որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը որեւէ նպատակ չունի պարսից կառավարութեան դէմ, խուսափիլ կառավարութեան հետ որեւէ ընդհանրում ունենալէ:

գ) Շեշտել գաղտնի գործունէութեան սկզբունքը:

2.— Յարաբերութիւն Քիւրդերու, Ասորիներու եւն. հետ

ա) Այս մասին ղեկավարուել Ընդհ. Ժողովի արձանագրութեամբ:

բ) Փարոսի վրայ պարտականութիւն դնել՝ յարաբերութիւն մշակելու իրենց շրջանի ասորիներուն հետ:

3.— Յարաբերութիւն ուրիշ կուսակցութիւններու հետ

Այս մասին եւս ղեկավարուել Ընդհ. Ժողովի արձանագրութեան համաձայն:

Նիստ XII

(14 Փետրուար 1906)

1.— Մեր դերը Տաճկահայաստանի եւ Կովկասի վերաբերմամբ

Տաճկահայաստանի վերաբերմամբ մեր դերը որոշ է, իսկ Կովկասի յեղափոխ. ու մարտական ձեռնարկներուն մենք կ'օգնենք ըստ կարելոյն:

2.— Պարսկահայերի համախմբումը

Պրոպագանդ ընել, որ Պարսկաստանի զանազան սնկիւնները ապրող հայերը կեդրոնական հայաշատ վայրեր, առանց տկարացնելու սակայն քաղաքական տեսակէտով կարելորութիւն ունեցող կէտերը:

3.— Ուսումնասիրութիւն

Պարտականութիւն դնել մեր ընկերներուն եւ մարմիններուն վրայ, որ իրենց շրջաններու մէջ կատարեն բազմակողմանի ուսումնասիրութիւններ:

4.— Երջիկներ

Ժողովը կարելոր գտաւ շրջիկներ ունենալու հարցը: Այս նպատակով իրենց արամադրելի ներկայացուցին Docteurը եւ Մ.ը:

5.— Դրամական ազդիւրներ

ա) Մեր մարմիններուն վրայ պարտականութիւն դնել, որ ընդարձակեն իրենց դրամական միջոցները: բ) Դնել դրամական կամաւոր տուրք:

6.— Գիլանի կոմիտէին յանձնարարել, որ Ալ. Տէր Արրահամեանէ ետ ստանայ 11 մոսինի խողովակները կամ անոնց արժէքը՝ 100 թուման: Խողովակները յիշեալ պարունը ծախած է եւ արժէքը իւրացուցած (1898 թ.ին):

7.— Վասպուրականի գաղթականները

Դնել Ընդհ. Ժողովի առաջ, որ միջոցներ խորհի վասպուրականի գաղթը դադարեցնելու համար, որովհետեւ այդ շարունակական գաղթով թէ՛ Երկիրը դատարկում է եւ թէ՛ մեր գիծերը փճանում են:

8.— Զեմբի վաճառման համար (հայերի կողմից) Ժողովը կարելոր համարեց կանոններ մտցնել Ներքին Կանոնադրութեան մէջ:

9.— Պատասխանատու Մարմին Պարսկաստանի համար

Ժողովը որոշեց առաջարկել Ընդհ. Ժողովին, որ Պարսկաստանը ունենայ իր Պատասխանատու Մարմինը, որովհետեւ Կովկասը այժմ զբաղած է եւ թէ՛ Երկիրը եւ թէ՛ Պարսկաստանը ունին այժմ անհրաժեշտ պէտքեր, փոխուած լինելով քաղաքական պայմանները, ընդարձակ լինելով կազմակերպութիւնը Պարսկաստանի մէջ, եւ վասպուրականը դարձած լինելով գործունէութեան գլխաւոր վայր:

Նիստ XIII

(15 Փետրուար 1906)

1.— Դատավարութիւն

Առ այժմ Կազմակերպութիւնը ստանձնում է հաշտարարի դեր՝ չունենալով ընդարձակ դատավարութիւն վարելու միջոցներ:

2.— Կոթուրի ֆիւրդերի տեսարը Կոթուրի քիւրդերը պատճառ են եղած Դումանի եւ

Փոխիկի խմբերուն վնասուելուն. Ժողովը որոշեց պատճել դրանց գլխաւորները տեղորոշ, այս մասին հիմնուելով նաեւ Դումանի ու բժիշկ Զ.ի Կ. Կ.ին առջեւ դրած առաջարկին վրայ:

3.— Երջանների բաժանում

I Ետի շրջան.— Ետ, Համադան, Շիրազ, Բենդերապաս, Սենէ, Քիրմանշահ, Սուլթանապատ: [Ծանօթ.— Իսրահանի տալ ներկայացուցչութիւն]:

II Գիլանի շրջան.— Ռաշտ, Էնդելի, Ղազուին, Մէշէղապար, Բալթրուշտ, Սարի, Բենդերգեազ, Աղարապատ, Հասան-Ղալա, Զէկուզար, Եահրուտ, Ասթարա, Արտեպիլ:

III Խարասանի շրջան.— Մէշէղ, Ղըշան, Նիշապուր, Զէպգէվար, Շիրան: [Ծանօթ.— Խորասանը կապել Կ. Կ.ի հետ]:

IV Վրէժի շրջան.— Վրէժ, Մարաղա, Մուժուժպար, Ղարաղաղ, Միւստապ, Զուլֆա:

V Մինարէթի շրջան.— Սալմաստ:

VI Ուրմիի շրջան.— Սօիւզուլաղ, Սուլդուզ, Բարանդուլ:

VII Աւարայրի շրջան.— Աւարայր, Մակու, Մենաւոր: [Ծանօթ.— Մենաւոր եւ Աւարայր ունին ներկայացուցիչներ]:

4.— Պարսկաստանի II Կենտր. Կոմ.—

Շրջանային Ժողովը (1ի դէմ 7 ձայնով) յարմար դատեց, որ Պարսկաստանի II Կենտր. Կոմիտէն հաստատուի Գիլանի մէջ առ այժմ, ի նկատի ունենալով, որ այդ վայրը աւելի կազմակերպուած է: Զեռնպահ մնացին 3 պատգամաւորներ, նկատի ունենալով, որ II Կենտր. Կոմիտէ կազմելու համար բաւարար պատրաստի հող չկայ եւ առաջարկեցին այդ բաժանումը յետաձգել մի տարով:

Նիստ XIV

(17 Փետրուար 1906)

1.— Կովկասեան Նախագիծ

ա) Ժողովը առաջնակարգ տեղ տալով տաճկահայկական դատին, չէ ժխտում նաեւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան մասնակցութեան կարեւորութիւնը Կովկասի ընդհանուր յեղափոխական շարժման մէջ:

բ) Ֆեդերատիւ կազմը Անդրկովկասի համար ընդունում է ժողովը, իբրեւ նպատակակէտ ապագայ ձգտումներու:

2.— Ձայներու համաչափութիւն

Շրջանական ժողովին կը մասնակցեն.

ա) Կոմիտէները, իւրաքանչիւրը մէկ ձայնի իրաւունքով:

Ծանօթ.— Երկու ձայն ունենալու համար կոմիտէական շրջանը պէտք է ունենայ անդամներու 400 թիւը:

բ) Յեղափոխ. տեսակէտով կարեւորութիւն ներկայացնող վայրում գտնուող գործիչը Կ. Կ. ի կողմանէ կը հրաւիրուի մէկ ձայնի իրաւունքով:

գ) Կ. Կոմիտէն Շրջ. ժողովին կը մասնակցի մէկ ձայնի իրաւունքով:

դ) Վրէժի արհեստանոցը՝ 1 ձայնի իրաւունքով:

Ծանօթ.— ա) Կ. Կոմ. ի անդամին ձայն չի տրուում մարմիններէ կողմից.

բ) Մէկ պատգամաւոր չի կարող ունենալ երկուքէն աւելի ձայնի իրաւունք: Երկրորդ ձայնը կը տրուի նրա ծանօթ վայրից: Գործիչ մը, երբ շրջանի մը ձայնը կը ստանայ, կը համարուի պատգամաւոր և կը կորսնցնէ իր գործիչի ձայնը:

գ) Որոշ խնդիրներէ լուսաբանութեան համար, ժողովը խորհրդակցական ձայնով կարող է հրաւիրել, կարեւոր դատուած պարագային, Կ. Կոմ. ի և կոմ. ի կազմը:

Նիստ XV

(18 Փետրուար 1906)

1.— Տեղեկագիր Վրէժի ինքնապաշտպանութեան Կովիտէին.—

ա) Ատրպատականի Կենտ. Կոմիտէի նախաձեռնութեամբ կազմուած է Վրէժի Ինքնապաշտպանութեան Կոմիտէն և գրուած՝ չէզոք հողի վրայ զանազան նկատումներով:

տումներով: Կոմիտէն ունեցած է երկու անգամ հանգանակութիւններ. առաջին հանգանակութեան արդիւնքը եղած է դրան 12.430, երկրորդին արդիւնքը՝ դրան 25.000: Վերջին հանգանակութիւնը դեռ կը շարունակուի:

Ձէնիք.— Ինքնապաշտպանութեան Կոմիտէն գնած է 25 հրացան, 10.600 փամփուշտով, 1 մուշկեր ատրոնական՝ 100 փամփուշտով, նաեւ զանազան գործիքներ:

Ինքն. Կոմիտէն հայ ազգարնակութեան համար գրնած է 91 հրացան՝ 18.025 փամփուշտով և 30 ատրոնական, ի հարկէ փողերը ստանալով զէնքը գնող անհատներէն:

Վրէժում այժմ կան 187 հրացան՝ միջին հաշուով 100ական ծայրով:

Ծանօթ.— Հանգանակութեան միջոցին խոչընդոտներ յարուցած են հնչակեանները:

բ) Ինքն. Կոմիտէն կազմակերպած է դինուորական խմբեր և վարժեցուցած նրանց ըստ կարելոյն, որոշած է դիրքեր՝ եւայլն:

2.— Ինքնապաշտպանութեան գործին մէջ Կենտրոնական Կոմիտէն դիմած է խիստ միջոցների, որոշած է սպիտակ տեղոր: Ի նկատի ունենալով հանգամանքները ժողովը գտաւ այդ ձեռնարկը արդարացի, բայց յանձնարարեց այսուհետեւ բացառիկ պարագաներում միայն դիմել սպիտակ տեղորի:

Նիստ XVI

(19 Փետրուար 1906)

1.— Ներքին կանոնադրութեան փոփոխում

Ա.— Մասնախումբը ներկայացուց փոփոխուած Կանոնադրութեան նախագիծը: Ժողովը վիճարանութեան նիւթ դարձնելով զանազան յօդուածներ, ընդունեց զայն և կարեւոր համարեց մտցնել հետեւեալ կէտերը.—

ա) Իւրաքանչիւր ենթակոմիտէ 35 անդամներու մէկ ձայնի իրաւունք տալով մասնակցում է կոմիտէի ընտրութեան:

Ծանօթ.— Կոմիտէին է թողնուում ձայնի իրաւունքով հրաւիրել կարեւոր գործիչներ:

բ) Ժողովը ընդունեց ներքին կանոնադրութեան մէջ մտցնել Շրջանական ժողովի համար գծուած ձայներու համաչափութիւնը:

2.— Ընտրուեցաւ 3 հոգիէ բաղկացեալ մասնախումբ մը, կազմելու համար միաձեւ հաշուեցուցակներ և արձանագրութեան տեսքեր՝ խմբերի համար:

Նիստ XVII

(20 Փետրուար 1906)

1.— Ծառ-ի տեղեկագիր

Ա.— Ծառ (Թեհրան), Պարսկաստանի մայրաքաղաքը, ունի 250.000 բնակիչ, որոնցմէ 400 տուն հայեր՝ ցրուած քաղաքի զանազան մասերում: Հայերը ունին երկու եկեղեցի յարակից ուսումնարաններով: Հայոց անտեսական վիճակը շատ աննախանձելի է. բացի մի քանի վաճառականներէ և 50-60 արհեստաւորներէ և ծառայողներէ, միւսները կը զբաղին օղեղածառութեան ստորնացուցիչ գործով և կը գտնուին կէս թրջացած վիճակի մէջ: Յեղափոխութիւնը իր մուտք գործելէն ի վեր ունեցած է ի հարկէ իր բարերար ազդեցութիւնը բարձրու վրայ:

Կազմակերպութիւն.— Քաղաքին մէջ կան կազմակերպուած 12 դաշնակց. խումբ՝ 128 անդամներով և անդամուհիներով: Խմբերու տարեկան անդամավճարները 6048 դրան. նոյնքան ալ կը գոյանայ վիճակախաղերէ, թատրոնէ ևն. (տարեկան մուտք՝ 1500 թուման):

Բ.— Նոր-Ջուղայի նոր կազմակերպուած խմբերը կապուած են Ծառի կոմիտէին հետ: Այդտեղ կան 7 խումբ (օժանդակ) 80 անդամ-անդամուհիներով, անդամավճար՝ 1600 դրան, նոյնքան ալ թատրոնէ ևն. (տարեկան մուտք՝ 300 թուման):

Գ.— Հարցեր՝ Ծառի

ա.— Գաղտնագիր քղապկցութիւն. թողնուում է Կ. Կ. ին՝ մշակել նամակազրուութեան և հեռագրի համար զազանի ձեւեր:

բ.— Հայաստաց քերթեր.— (Հարիւլ Մաթին՝ Հնդկաստան, Ջէհրէճեմամ՝ Թեհրան): Այս և այսօրինակ թերթեր տպում են շարունակ հայոց դէմ յօդուածներ և մահճակալաններին գրգռում՝ հայերի դէմ: Ժողովը կարեւոր համարեց ա) դիմել Արեւմտեան Բիւրոյին, որ միջոցներ խորհի ընդդէմ այդ պրոպագանդին, տպելով յօդուածներ եւրոպական (մանաւանդ անգլ.) մամուլին մէջ, բ) պատասխանել հայոց դէմ գրուած յօդուածներուն, գ) նպատակ հայասէր թերթերուն՝ տարածելով զանոնք և ուղարկելով յօդուածներ:

գ.— Նուիրատուութիւններու հրատարակումը.— Ծառի և ուրիշ տեղերու պատգամաւորներ զանազատ ներկայացուցին, որ նուիրատուութիւնները «Ռոբոշակ»ի մէջ ուշ են տպում: Ժողովը պարտականութիւն է դնում թէ՛ Բիւրոյին և թէ՛ Կ. Կ. ին վրայ, որ

հոգ տանեն նուիրատուութիւնները իրենց ժամանակին հրատարակելու մասին:

2.— Հնդկաստան.— Ժողովը կարեւոր համարեց յանձնարարել ապագայ Կ. Կ. ին, որ ուշադրութիւն դարձնէ Հնդկաստանի հայերու վրայ, ուժեղացնէ Խաւհանի կազմակերպութիւնը և կապ հաստատէ Հնդկաստանի և Խաւհանի մէջ բնակուող հայերու միջեւ:

3.— Տեղեկագիր Կենտ. Կովիտէի

[Իրանին յանձնուած չլինելուն համար՝ ամփոփումը հետագային]:

Նիստ XVIII

(23 Փետրուար 1906)

1.— Առաջադրութիւններ Գիւլանի

Ժողովը կը յանձնարարէ Ոսկանապատի Կ. Կ. ին, որ զազրեցնէ Ծառի կեանքի Կ. Կ. ի անունով պահած յարաբերութիւնը Գիւլանի հետ:

2.— Առաջադրութիւններ Ընդհանուր Ժողովի համար

Ա) Գիւլանի առաջարկը՝ հրատարակել Ռուսաստանի մէջ «Pro-Armenia» մերժուեցաւ, ի նկատի ունենալով որ 1) ոռւս ժողովուրդը տհաս է, 2) հասարակական կարծիքը ազդեցութիւն չունի կառավարութեան վրայ, 3) ոռւս հայասէրներ չկան, 4) աւելորդ ծախքերու դուռ կը բացուի:

Բ) Վարդայի խնդիր.—

Գիւլանի դրած առաջարկը Վարդայի մասին՝ ժողովը ընդունեց. ահա՛ բանաձեւը.— «Վարդոն չարժանացնել Ընդհ. Ժողովին ներկայանալու պատուին և տնօրինել խիստ պատիժ»:

Գ) Տես Նիստ VIII, կէտ 4.

Դ) Տես Նիստ VII, կէտ 2, ա.

Ե) Տես Նիստ XII, կէտ 7 և 9.

Զ) Տես Նիստ XIII, կէտ 4.

Է) Վերակազմակերպել աւելի ուժեղ դիմադրատան գործողութիւններ, նախորոշուած վայրերում և Հայաստանի գլխաւոր քաղաքներում:

Ը) Տաճկահայաստանի գիւղացիներին գիտնել, Կովկասի նման, որոնք և պատգամութեան միջոցին պատրաստ կը լինեն յարձակողականի սկսելու:

Թ) Վրէժի արհեստանոցը առաջարկում է հնարաւոր եղած չափով գնել պատրաստի զէնքեր: Կիստազէնքերը աւելի թանկ են նայում Կազմակերպութեան վրայ և աւելի վատ են:

Ժ) Արհեստանոցը առաջարկում է նաև եղած զենքերի վրայ աւելացնել աւելի կատարելագործուած նոր ձեւի զենքեր եւ դրանց համար գտնել մասնագէտներ, հիմնել նոր զենքերին փամփուշտ պատրաստելու համար արհեստանոց:

ԺԱ) Մամուլ.— Ռուսական մամուլին մէջ արծարծել Հայկական Հարցը, ունենալով ուսուցիչ լեզուով սեփական օրգան:

ԺԲ) Փոխադրութիւններ ընել առանց զինատար խմբերի, փոխադրել սուրհանդակներով, վալադներով եւայլն:

Նիստ XIX

(24 Փետրուար 1906)

1.— Յովհաննէս Պետրոսեանի հետաքուտը

ա) Երջ. Ժողովը քննութեան ենթարկելով Կ. Կ. ի հրատարակած № 3 շրջաբերակները ուսուցիչ Յովհաննէս Պետրոսեանի մասին եւ ձեռքի տակ ունենալով այդ խնդրի առթիւ եղած գրաւոր բոլոր դոկիւմանները, իրաւացի գտաւ Կ. Կ. ի որոշումը եւ հաստատելով զայն՝ յանձնարարեց ապագայ Կ. Կ. ին դոկիւմանները ուղարկել Արեւելեան Բիւրոյին:

բ) Երջանական Ժողովը աւելորդ համարեց Յ. Պետրոսեանին ատեան հրաւիրել ի նկատի ունենալով, որ 1) դիւանին մէջ կան Պետրոսեանի իսկ ձեռքով գրուած դոկիւմաններ (905 Ապրիլ 22, 23 թ. նամակներ՝ ուղղուած Սալմաստի մեր գործիչին), 2) կան գրաւոր դոկիւմաններ Պետրոսեանի իբրեւ վկայ ցոյց տուած Երուանդի կողմանէ, 3) ամբաստանեալը շրջանից դուրս է գտնուում:

գ) Ժողովը յանձնարարում է Կ. Կ. ին գանցել Պետրոսեանից 73 թուման կազմակերպական փողը:

2.— Արսէն Մելիք-Փաշայեանի հետաքուտը

Ա) Ժողովը լսելով ծանօթ ընկերներու վկայութիւնը Ա. Մ.—Փ. ի մասին, հաստատեց Կ. Կ. ի № 2 թուցիկը, բայց թողուած այդ պարոնի հեռացման համար:

Բ) Հարցնել «Դրօշակ» խմբագրութեան թէ ինչո՞ւ տպած է № 2 շրջաբերակների մի մասը:

Նիստ XX

(25 Փետրուար 1906)

1.— Դիւան Ռուզիկի.— Ժողովը որոշեց, որ Ռուզիկիին Ժողովրդական գիժում լինի, ի նպատակով:

Հայկ. Հարցին միջամտելու համար՝ Հահէյի Ժողովում:

2.— Ներքին Կանոնադրութիւն.— Երկրորդ անգամ կարգացուեցաւ ներքին կանոնադրութիւնը եւ հաստատուելով յանձնարարուեցաւ տալ ի հրատարակութիւն:

Նիստ XXI
(26 Փետրուար 1906)

1.— Հաշուեքննութիւն

Հաշուեքննիչ մասնախումբը ներկայացուց իր եզրակացութիւնը, որ հաշիւները ճիշդ են: Ժողովը ընդունեց շնորհակալութեամբ:

2.— Ելեւմտական տեղեկագիր

Երջ. Ժողովը Կ. Կ. ին հաշուետուութիւնը բաւարար համարելով՝ յանձնարարեց նորընտիր Կ. Կ. ին փութով կազմել ելեւմտական (Ֆինանսական) մանրամասն եւ ընդհ. տեղեկագիր եւ տպուած ուղարկել մարմիններուն:

3.— Կ. Կ. ի հրատարակում

Կ. Կոմիտէն ներկայացուց իր հրատարականք: Ժողովը յայտնեց նրա գործունէութեան համար իր շնորհակալութիւնը:

4.— Ընտրութիւն Կ. Կոմիտէի

Ընտրութիւնը կատարուեցաւ գաղտնի քուէով, 11 ձայնով: Բացակայ էր Ծահսէվան—Անտառի պատգամաւորը:

Նորընտիր Կ. Կ. ի մէջ ընտրուեցան.—

1.	Վ. Հայրապետեան (Հուր)	11	ձայն
2.	Մ. Ստեփանովիչ (Ասպետ)	11	>
3.	Թ. Նիկողայեւիչ (Կայծակ)	11	>
4.	Յ. Վարդանովիչ (Փայլակ)	10	>
5.	Մ. Տիգրանեան (Բորակ)	10	>
6.	Յ. Պէտկայան (Սուր)	10	>
7.	Ն. Արմենակեան (Թուր)	9	>

5.— Ընտրութիւն Ընդհ. Ժողովի պատգամաւորին

Ընդհ. Ժողովին երթալու համար շրջանի պատգամաւոր ընտրուեցաւ Ստեփան՝ 9 ձայնով:

Արձանագրութեան ճշգրտութիւնը կը վաւերացնեն

Ներկ. Ատրպատ. Կ. Կոմիտէի՝	ՉԱՒԻՆ
Պատգ. Ծահսի եւ Ալիի՝	ԱՐՄԵՆԱԿ
Պատգամաւոր Մենաւորի եւ Փարոսի	ՍԱՄՍՈՆ
> Վրէժի	ՎԱԶԳԻՆ
> Արհեստանոցի	Պ. ՆԱՐԻՍՈՒՆ
> Աւարայրի	ԱՇՈՏ
Գործիչ Աւարայրի	ՄԵԼՈ (?)
> Մենաւորի	ԸՆԾԱՅԻՐ
Պատգամաւոր Գիւլանի	ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ

4.— ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Հ.Յ.Դ. ՄԻՆԱՐԷԹԻ Ա. ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎԻ (1906 Ք.)

Նամակի նորմալ չափի 4 երկրորդ բաւարար կտրուած տեսակ: Առեմագրութիւնը գրուած է սեւ մելամով, ամփոփոխ ձեռագրով, եւ կը գրաւէ լրիւ 16 էջ (ամբողջ տետրակը): Կնիք չի կրեր:

Նիստ Ա.

Հոկտեմբեր 5

Բացակայ են Գուրգէն եւ Մառաստանի ու Ճառագայթի պատգամաւորները:

Օրակարգ

- I Նախագահի եւ քարտուղարների ընտրութիւնը.
- II Մառաստանի ենթակոմիտէի նամակը.
- III Տեղեկագրի ընթերցումը.

Ճառագայթում կայացաւ Հ.Յ.Դ. Մինարէթի շրջանի Ա. Շրջանային Ժողովի ա. նիստը:

Հրաւիրուած էին մի մի պատգամաւոր հետեւեալ ենթակոմիտէների կողմից.—

- 1. Ճառագայթի.
- 2. Մառաստանի.
- 3. Քարի.
- 4. Չոլայի.
- 5. Մինարէթի.
- 6. Ժայռի.

Նաև երկու ներկայացուցիչ Կոմիտէի կողմից՝ Աշոտ եւ Գուրգէն, Մինարէթի շրջանի ընդհանուր ներկայացուցիչ-գործիչ՝ Սամսոն, Չինուորական խմբագրատ (Մինարէթի շրջանի)՝ Մկրտիչ, Չինուորական կազմի ներկայացուցիչ՝ Թոննակ, եւ գործիչներ՝ Չաւէն, Վազգէն, Քրիստապետ: Ընդամենը տասնչորս անձ, 14 ձայնով:

Նիստը բացեց Սամսոն հետեւեալ կարճ նախաբանով.—

«Որեւէ հասարակութեան մէջ գոյութիւն ունեցող եւ ընդհանրութեան օգտի տեսակէտից նշանակութեան արժանի մարմինները այն ժամանակ կարող են լրակատար կերպով օգտակար լինել, երբ նրանք լաւ կազմակերպուած են. երբ նրանք ունեն մի սուրբ նպատակ՝ հասարակութեան բարօրութիւնը. երբ նրանք ունեն գործնական տակտիկա՝ միանգամայն խորապէս թափանցած լինելով հասարակութեան ներկայ կարիքներին եւ օրէ օր փոփոխուող պայմաններին:

«Մի այդպիսի նպատակի համար եւ այդպիսի ուղղութեամբ, իւր գոյութիւն ունենալուց ի վեր հայկական իրականութեան մէջ գործելիս է եղել Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը: Այս կազմակերպութիւնը տարիներից ի վեր աւելի եւ աւելի լայն ծաւալ ստանալով, ընդգրկել է հայ Ժողովուրդի աւելի մեծ բազմութիւնը, գործողների մի բանակ է կազմուել Դաշնակցութեան դրօշին տակ, որի պահանջների եւ համոզմունքների վրայ է հիմնել կազմակերպութիւնը իւր գործունէութիւնը. եւ այսպիսով մեր կեանքին մէջ քաղաքացիական նշանակութիւն ունեցող ամենակարեւոր կազմակերպութիւնն է դարձել: Իւր տարիների ողու համաձայն, առաջիկայ IV Ընդհանուր Ժողովի համար, նա ուզում է իւր առջեւ ունենալ դաշնակցական հասարակութեան ամէն շրջանի կարծիքները, որոնց վրայ հիմնուելով, ապագայում պիտի շարունակի իւր գործունէութիւնը:

«Մինարէթի շրջանում, սրանից առաջ, երբ Ժողովուրդից միայն աննշան փոքրամասնութիւնը գաղափար ունէր հայկական յեղափոխութեան մասին, դեկալարող են հանդիսացել զլիսաւորապէս անհաստատի կարծիքները. բայց այժմ երբ Ժողովրդի մեծագոյն մասը յեղափոխական ոգով կրթուած, կազմակերպուած է Դաշնակցութեան դրօշին տակ, նա իրաւունք ունի իւր սեպհական կարծիքները դնել կազմակերպութեան առջեւ, եւ այստեղ հաւաքուած գործիչները եւ պատգամաւորները, որ Մինարէթի դաշնակցական հասարակութեան ներկայացուցիչներն են, պէտք է որ ազատ կերպով պարզեն հասարակութեան եւ իրանց համոզմունքները՝ դրուած հարցերի մասին»:

Այս նախաբանից վերջ յարգանքի ցոյց կատարուեցաւ ձօտիկ ժամանակներում Մինարէթից դէպի Երկիր մեկնող բայց ճանապարհին կոիւնների մէջ նահատակուող ընկերների յիշատակին: Յիշուեցան Դումանի խմբից նահատակուող Աւոյի եւ Սերոբի, ինչպէս նաև Փոխիկի եւ նրան ընկերակցող 15 զինուորների անունները: Ժողովականները յոտնկայա ունկնդրեցին եւ ապա անցան օրակարգին:

Որոշումներ

I Չայնեի բացարձակ մեծամասնութեամբ նիստերի մշտական նախագահ ընտրուեցաւ Սամսոն. իսկ քարտուղարները՝ Չաւէն եւ Քրիստափոր:

II Կարգացուեցաւ Մինարէթի Կոմիտէին ուղղուած Մառաստանի ենթակոմիտէին նամակը: Այդ գրութեամբ յիշեալ ենթակոմիտէն մերժել էր իւր կողմից պատգամաւոր ուղարկել ժողովի նիստին, առարկելով, որ պատգամաւորական ժողովը պէտք է լայն կազմ ունենայ, որ առնուազն ժողովին պէտք է մասնակցին ենթակոմիտէները՝ իրանց ամբողջ կազմով: Այդ գրութեամբ յիշեալ ենթակոմիտէն անհիմն էր ընդունել նաեւ այն հանգամանքը, որ մեծ բազմութեամբ հաւաքուելիք ժողովը կարող է կառավարութեան ուշադրութիւնը հրաւիրել իւր վրայ:

Յղան թեր ու դէմ վիճարանութիւններ: Չաւէն առարկեց, որ եթէ ենթակոմիտէները իրանց ամբողջ կազմով ներկայ չլինեն ժողովին, փոքրամասնութեան ձայնը պիտի կորսուի:

Ժողովականների բացարձակ մեծամասնութիւնը, հիմնուելով կազմակերպական կանոնների եւ վրէժի ներքին կանոնադրութեան մի կարգ յօդուածների վերայ, պատասխանեց այդ առարկութեան, 1) որ փոքրամասնութեան ձայնը չի կորուում, որովհետեւ արդէն նախապէս յայտարարուած է ենթակոմիտէներին, որ ժողովին ներկայացնեն, զբաւոր կերպով, իրանց շրջանի թէ՛ մեծամասնութեան եւ թէ՛ փոքրամասնութեան կարծիքները: 2) որ Շրջ. ժողով ասելով հասկացուում է միշտ՝ շրջանի պատգամաւորական ժողով, 3) որ բազմութեամբ հաւաքուելիք ժողովը կարող է կառավարութեան ուշադրութիւնը գրաւել: 4) որ դարձեալ կարելի է բազմութեամբ ժողով գումարել, եթէ Մառաստանի ենթակոմիտէն դիւրութիւններ կը տայ, քանի որ ժողովականները մի այդպիսի ժողովի համար որեւէ դիւրութիւն չեն նկատում:

Որոշուեցաւ Մառաստանի ենթակոմիտէի նամակին պատասխանել, այսպէս.

1) Սկզբունքով ժողովը ընդունում է որ գեղեցիկ բան է ոչ միայն ենթակոմիտէների մասնակցութիւնը, որով դարձեալ սահմանափակ պիտի լինի ժողովը, այլ նոյնիսկ ցանկալի է որ լինի նաեւ բոլոր խմբակների եւ անհատ դաշնակցականների մասնակցութիւնը. բայց դժբախտաբար մեր տեղական-կառավարական պայմանները մեզ չեն թոյլ տալիս այդ բանը: Առաջարկում ենք որ դուք մեզ տաք դիւրութիւն՝ այդպիսի բազմութեամբ ժողով գումարելու, քանի որ ներկայ ժողովականները որեւէ դրական ելքի չեն կարող յանգել այդ մասին: Միեւնոյն ատեն ձեր ուշադրութիւնն ենք հրաւիրում ներք. կանոնադրութեան § 19ի վրայ:

2) Ներքին կանոնադրութեան համաձայն դուք պիտի գիտնայիք, որ ներկայ ժողովը պատգամաւորական

ժողով է եւ ժամանակին ուղարկէիք ձեր տեղեկագիրը եւ պատգամաւորը:

Ուստի ժողովս առաջարկում է, որ ընտրէք ձեր կողմից մի պատգամաւոր, որ ձեր շրջանի մանրամասն տեղեկագրի հետ ներկայանայ ժողովին, վաղը ժամը 10ից առաջ: Միեւնոյն ժամանակ ձեր պատգամաւորը անձամբ կը բացատրուի ձեր առաջարկութեան առթիւ:

Սոյն բանաձեւը ընդունուեց 8 ձայնով. 1 ձայն չընդունուեց, 2ը ձեռնպահ մնացին:

III Կարգացուեցան. 1) Մինարէթի ենթակոմիտէի տեղեկագիրը: Ժողովը ենթակոմիտէի գործունէութեան որոշ մասերը թոյլ գտաւ: Բացատրութիւններ տրուեցան մի կարգ հարցերի համար: 2) Չօլա ենթակոմիտէի տեղեկագիրը: Անբաւական գտնուեց ենթակոմիտէի բիւզջէն. տեղեկագրի ուրիշ մասերը բաւարար էին: 3) Քարի ենթակոմիտէի տեղեկագրի առթիւ. ժողովը յայտնեց իւր գոհունակութիւնը, որովհետեւ կազմակերպական մասին եւ ինքնապաշտպանութեան համար լաւ արդիւնք էր ստացուած: 4) Ժայռի ենթակոմիտէի տեղեկագիրը, որ բաւարար էր:

Տեղեկագրերի ընթերցման շարունակութիւնը մընաց հետեւեալ նստին:

Նիստ Բ.

Հոկտեմբեր 6

Բացակայ են Մառաստանի եւ Ճառագայթի պատգամաւորներն ու Աշոտ:

Օրակարգ

- I Մառաստանի ենթակոմիտէի պատասխանը.
- II Տեղեկագրերի ընթերցումը.
- III Դատական խնդիր.
- IV Ինքնապաշտպանութեան խնդիր.
- V Դրամական խնդիր.
- VI Ձինուորական մարմնի յարաբերութիւն տեղական մարմինների հետ:

Որոշումներ

I Կարգացուեցաւ Մառաստանի ենթակոմիտէի պատասխանը՝ ժողովիս երէկուայ նամակին: Յիշեալ ենթակոմիտէն յանձն առած լինելով լայն ծաւալով գումարուելիք ժողովին համար յարմարութիւններ տալու իր շրջանում, ժողովիս կողմից ընտրուեցան երկու ներկայացուցիչ՝ Սամսոն եւ Մկրտիչ, որոնց հետ Մառաստանի ենթակոմիտէն ամբողջ կազմով կամ լիազօր ներկայացուցիչի միջոցով պիտի խորհրդակցի պէտք եղած յարմարութիւնների համար:

II Կարգացուեցան. 1) Ճառագայթ ենթակոմիտէի տեղեկագիրը. բայց նոյն ենթակոմիտէի պատգամաւոր

ը ներկայ չլինելով, որոշուեցաւ տեղեկագրի առթիւ բացատրութիւնները թողնել մի ուրիշ նիստի: 2) Մառաստանի տեղեկագիրը: Որոշ մասերը բաւարար էին, բայց ժողովուրդը կազմակերպելու եւ զինելու գործը անբաւարար էր: Տեղեկագրի մէջ յիշուած չէր նաեւ գիւղական կազմակերպութեան մասին, թէ ի՞նչ հիմունքի վրայ դրուած է եղել նա, ի՞նչ նիւթական հասոյթ է ունեցել եւ ա՛յժմ ի՞նչ վիճակի մէջ է: Որոշուեցաւ որ ենթակոմիտէն այս մասին բացատրութիւն տայ:

Նկատուեցաւ որ տեղեկագրերի մէջ առհասարակ յիշուած չէր, թէ ի՞նչ գիւղում, ի՞նչ տարբեր կազմակերպութիւններ են գտնուում: Այս մասին պատասխանուեցաւ, որ բացի Փայաջուկից, ուր բոյն են դրել Հընչակեաններ, բոլոր գիւղերում ոչ մի տարբեր կազմակերպութիւն մուտք չունի:

III Դատական խնդրի մասին կարգացուեցան ենթակոմիտէների ուղարկած կարծիքները. բոլորը միասին ընդունում են, որ դատական խնդիրները վճռէ ինքն իսկ՝ Կազմակերպութիւնը (Դաշնակցութիւնը), կամ յանձնէ տեղական հոգաբարձուներին՝ բայց իւր հսկողութեան տակ: Մառաստանի ենթակոմիտէի մէջ միայն մի ձայն հակառակ է եղել այս կարծիքին: Այս մասին եղան վիճարանութիւններ, ժողովականներից առարկողներ եղան, որ Կազմակերպութիւնը դատական խնդիրներով զբաղուելով ժամանակի մեծ կորուստ է ունենում եւ յետոյ դատերը հեշտութեամբ եւ առանց բարդութիւնների վերջացնելու համար, հարկաւոր են իրաւաբաններ, որոնք պակասում են:

Միաձայն ընդունուեցաւ միջոցառում դատարանի ընկրտուելով ղեկավարուել. բայց որովհետեւ հասարակութիւնը ընդհանրապէս այն գիտակցութեան չէ եկել, որ ինք իրան կարողանայ գործադրել միջնորդ դատարանի սկզբունքը, առաջարկուեցաւ եւ ընդունուեցաւ նաեւ, որ առայժմ Կազմակերպութեան հսկողութիւնը լինի եւ նա ուղղութիւն տայ միջնորդ դատարաններին: Ժողովականներից ընտրուեցան երեք հոգի միջնորդ դատարանի համար մի Դրագիր կազմելու:

IV Բոլոր ենթակոմիտէները համաձայն են, որ ինքնապաշտպանութեան միջոցներին ներկայիս պէտք է աւելի ուժ տալ, տեղական կարողութեան համեմատութեամբ: Որոշուեցաւ որ այսուհետեւ ենթակոմիտէները ոչ միայն առանձին ուշադրութիւն պէտք է դարձնեն ունեւորները իրանց միջոցներով զինել տալու, այլ նաեւ պէտք է որոշ գումարներ ճարեն եւ մատչելի տեղանքով անկարողներին տան, որպէսզի այդ միջոցով նրանք եւս կարողանան զինուել: Պէտք է հրակել որ միշտ լաւ տեսակի զէնքեր գնուեն:

V Առաջարկուեցաւ՝ շրջանի եկամուտը մեծացրելու համար տուրք նշանակել բոլոր դաշնակցական եւ չէզոք անհատների վրայ, վերացնելով ամսական անդամավճարի սխտեմը, բայց չընդունուեց: Միա-

ձայն որոշուեցաւ. 1) տուրքի փոխարէն տարեկան մի անգամ հանգանակութիւն անել, որին պէտք է մասնակցեն թէ՛ դաշնակցական եւ թէ՛ չէզոք անհատներ, լայն չափով. 2) անդամավճարների քանակը կրկնապատկել. 3) դաշնակցական անհատների թիւը մեծացրել, ժողովուրդի աւելի մեծ մասը կազմակերպել. խումբեր կազմել նաեւ պատանիներից, կանանցից եւ նոյնիսկ ծերերից. 4) իւրաքանչիւր ենթակոմիտէի շրջանում տարեկան մի ներկայացուցիչ ունենալ եւ աւետիքման զնալ յօդուտ Դաշնակցութեան: Առաջարկուեցաւ նաեւ դիմել Կոմիտէին, որ մի մեծ վիճակախաղ սարքի:

VI Մինչեւ այժմ Մինարէթի շրջանում դտնուող դրոսեցի զինուորները եղել են առանձնացած, կապ չեն ունեցել տեղական զինուորների հետ եւ ենթարկուելիս են եղել Մինարէթի ընդհ. ներկայացուցիչ-գործիչին: Նկատի ունենալով որ դրոսեցի զինուորները իրանց փոքրամասնութեամբ կարող են շատ օգտակար լինել տեղական զինուորներին, որոշուեցաւ դրանք միացնել միմեանց հետ, կազմել կանոնաւոր մարտական խմբեր եւ ղեկավարուել ներքին կանոնադրութեան §. 8./3-51ի համաձայն:

Նիստ Գ.

Հոկտեմբեր 10

Բացակայ է Քարի պատգամաւորը. ներկայ է նաեւ Կ. Կոմիտէի ներկայացուցիչը:

Օրակարգ

- I Պրոպագանդ եւ Դաշնակցութեան Մրազրի ընդարձակ բացատրում.
- II Մեր բռնելիք դիրքը Հնչակեանների հանդէպ.
- III Շրջանային ժողովին նոր անդամներ հրաւիրել:

Ժողովը շարունակուում է նախկին ծաւալով: Մառաստանի ենթակոմիտէն համոզուում է իւր առաջարկի անգործադրելի լինելուն:

Նախքան օրակարգի հարցերին անցնելը, կարգացուեցան նախորդ երկու նիստերի արձանագրութիւնները: Մառաստանի պատգամաւորը նախորդ նիստից բացակայած լինելով, դրամական խնդրի մասին առաջարկեց իւր կարծիքը յայտնել: Թէեւ նախորդ նիստում պէտք եղած չափով ծեծուած էր այդ խնդիրը եւ որոշում տրուած, բայց 8 ձայն ընդդէմ 6ի ընդունեց Մառաստանի պատգամաւորի առաջարկութիւնը եւ նորից վիճարանութեան նիւթ դարձրեց դրամական հարցը: Յիշեալը առաջարկեց որ տուրքի սխտեմ ընդունուի, միանգամայն պահանջելով օժանդակ խմբերի կազմը, այսինքն մի կերպ գիւղական կազմակերպութիւն լինի:

(Ծառաստանի ենթակոմիտէն անցեալ տարի ձեռնարկել էր մի այդպիսի կազմակերպութեան, չէզոք անհատները համախմբելով ունեցել էր մօտ 90 անդամ եւ 90 թումանի չափ եկամուտ, բայց այդ կազմակերպութիւնը աւելի քիչ արդիւնք ունեցաւ նիւթապէս քան եթէ հանգանակութիւն լինէր Ծառաստանի շրջանում. իսկ այժմ կազմալուծուած է արդէն այդ կազմը) : Ընդունուեցաւ դարձեալ նախկին որոշումը (Տ. Նիստ Բ. §. V) :

Ճառագայթի պատգամաւորից ատանձին բացատրութիւն չպահանջուեց իրանց գործունէութեան մասին, ատանձին կարիք չզգացուելով :

Որոշումներ

I Նախագահը նկատել տուեց, որ ինչպէս երեւում է տեղեկագրերից, ենթակոմիտէների շրջանում մասնաւոր ուշադրութեան արժանի չեն եղել ո՛չ Գաղնակեան հիմնական Ծրագիրը, ո՛չ Կազմակերպական Կանոնները եւ ոչ ներքին կանոնադրութիւնը. մինչդեռ հարկաւոր էր որ ատանձին ժողովներում ենթակոմիտէները եւ խմբերը յատկապէս պարապմունքի նիւթ դարձնէին Կազմակերպութեան գրաւոր սկզբունքները եւ օրէնքները : Միաձայն որոշուեցաւ որ ենթակոմիտէները այսուհետեւ յատկապէս աշխատին ոչ միայն աւելի կանոնաւոր ընթացք տալ դասախօսութիւններին, այլեւ պարապմունքի արժանի դարձնել հիմնական Ծրագիրը, Կազմակերպական Կանոնները եւ ներքին կանոնադրութիւնը :

II Կարգացուեցան ենթակոմիտէների եւ զինուորական մարմնի կարծիքները, թէ ի՞նչ դիրք պէտք է բռնել դէպի հնչակեանները. բոլորը ցանկանում են համերաշխ լինել եւ բարեկամական յարաբերութիւն պահպանել նրանց հետ : Իսկ զինուորական մարմինը աւելացնում է որ. «Եթէ հնչակեանները շարունակեն իրանց անվայել եւ հակաշեղծական ընթացքը, մենք պարտաւոր կը լինենք արգիլել զինուորական ուժով» :

Նախագահը իրբեւ փորձառու եւ տեղական հնչակեանների հոգեբանութեան լաւ ծանօթ գործիչ, նկատել տուեց որ Մինարէթում երկար ժամանակուայ ընթացքում, նայած հանգամանքներին, գործ դրուած է եղել հնչակեանների դէմ ամէն հնարաւոր միջոց, որպէսզի նրանք ձեռք վերցնեն դաշնակցականների գործունէութեան խոչընդոտ լինելուց : Եղել են հանգամանքներ, երբ դաշնակցական տեղական մարմինը, հնչակեաններին իրանց անվայել արարմունքների մէջ չէզոքացնելու համար, աշխատել է բարեկամական ընթացք բռնել նրանց հանդէպ, բայց նրանք իրանց սղէտ ու գոհճիկ հասկացողութեամբ վախկոտութեան են վերադրել տեղական մարմնի վարմունքը : Եղել են դէպքեր, երբ նրանք միայն արհամարհանքի են արժանա-

ցել մեր կողմից, բայց այդ միջոցն եւս նրանց համար ոչ մի նշանակութիւն չի ունեցել : Եղել են նաեւ դէպքեր, երբ նրանք մեր համբերութիւնը չարաչար գործածելով, բանը կոտւի են հասցրել եւ մենք պարտաւորուած ենք եղել կոտուել նոցա դէմ, բայց եւ ո՛չ այդ միջոցն է կտրուկ կերպով օգտակար եղել ու նրանք շարունակել են երդուեալ թշնամիների նման մեր գործունէութեան արգելք լինել, եւ ժողովուրդի խաղաղութիւնը վրդովել : Ուստի իրբեւ վերջին միջոց մնում է միայն, որ մենք ամէն կերպ աշխատենք սուր յարաբերութիւնները չստեղծել մեր եւ նրանց միջեւ ու բարոյապէս միշտ բարձր կանգնել նրանցից, որով միայն հնարաւոր պիտի լինի ընկճել նրանց ստոր հակումները :

Ժողովականների կողմից նկատուեցաւ որ Մինարէթում հնչակեանները իրանց անվայել վարմունքների մէջ չեն կարող առաջ գնալ, եթէ քաջալերութիւն չբաշխեն հնչակեան աւելի բարձր մարմիններից. ուստի հարկաւոր է ո՞ր ժողովիս կողմից դիմում լինի IV Ընդհանուր Պատգ. Ժողովին, թէ հնչակեաններին պէ՞տք է ճանչնալ յեղափոխական կուսակցութիւն : Եթէ ո՛չ, մեզ իրագորութիւն տան վարուել մեր տեղական հնչակեանների հետ մեր յարմար դատածին պէս. իսկ եթէ այո՛, Ընդհանուր Ժողովը յատկապէս նկատի ունենայ մեր տեղեկագիրը տեղական հնչակեանների մասին եւ, բանակցութեան մէջ մտնելով շնչ. Կեդրոնի հետ, երկու կուսակցութիւնների համար մշակէ մի ծրագիր, որով մենք եւս կարողանանք ընթանալ : Կայացան որոշումներ հետեւեալ կերպով .

1) Միաձայն ընդունուեցաւ որ Մինարէթի հնչակեաններին չպէտք է յեղափոխական ճանաչել, որովհետեւ իրանց ծրագրի համաձայն չեն գործում : Իւրաքանչիւր ենթակոմիտէն մինչեւ ժողովի վերջ պէտք է գրաւոր կերպով ներկայացնէ այն փաստերը, որոնք ցոյց են տալիս հնչակեանների միայն յեղափոխութեան անունը շահագործողներ լինելը : Երբ յիշեանք [ձեռք կը քաշեն] իրանց ներկայ ընթացքից, ի հարկէ այն ատեն էլ մենք կը ճանաչենք նրանց ինչպէս յեղափոխականներ :

2) Միաձայն ընդունուեցաւ, մինչեւ IV Ընդհ. Պատգ. Ժողովի պատասխանը, համերաշխ լինել տեղական հնչակեանների հետ եւ խոյս տալ վատ յարաբերութիւնից :

3) Թէ Հնչակեանութիւնը ընդհանրապէս պէ՞տք է յեղափոխական կուսակցութիւն ճանաչել թէ ո՛չ, — այս մասին ժողովը սպասում է IV Ընդհ. Պատգ. Ժողովի կարգադրութեան, որ նա պիտի անի ի հարկէ հիմնուելով նաեւ ուրիշ շրջանների տեղեկութիւնների վրայ՝ հնչակեանների մասին : Այս կէտը ընդունուեցաւ 10 ձայնով . 3 ձայն որոշեց ինչպէս էլ լինի հնչակեաններին չճանաչել յեղափոխական մարմին, մէկ ձայն՝ ճանաչում է :

4) Նախագահը յայտնեց որ տեղական հնչակեանների ղեկավարներից մէկը, առաջարկել է իրան դաշնակցական մարմնի եւ իրանց միջեւ մի նոր պայմանագրութիւն կազմել յարաբերութիւնները ուղղելու համար : Ժողովը 3 ձայնի ձեռնպահութեամբ որոշեց դրական կերպով պատասխանել այդ առաջարկին :

III Միաձայն որոշուեցաւ յաջորդ նիստին հրաւիրել նաեւ երկու դաշնակցական անհատներ՝ Գարեգին եւ Գուրգէն-Կարօ, մասնակցելու համար խորհրդակցութիւններին՝ ձայնի իրաւունքով :

Նիստ Դ.

Հոկտեմբեր 18 Բացակայ է Գուրգէն :

Օրակարգ

- I Մեր յարաբերութիւնը պարսիկ կառավարութեան եւ ժողովրդի հետ .
- II Մեր յարաբերութիւն քրդերի եւ ասորիների հետ .
- III Ներքին կանոնադրութիւնը .
- IV Տեղական շտեմարան .
- V Կարծիքներ IV Ընդհ. Ժողովի պարապմանց մասին :

Որոշումներ

I Կարգացուեցան ենթակոմիտէների կարծիքները. բոլորը ցանկանում են բարեկամական յարաբերութիւն պահպանել պարսիկ կառավարութեան եւ ժողովրդի հետ : Մի կարգ բացատրութիւններից վերջ, ժողովը դարձեալ նոյն եզրակացութեան եկաւ, միայն ընդունուեցաւ որ կառավարութեան պաշտօնեանների հետ պէտք է վարուել պոլիտիկայով (դիւանագիտորէն) :

II Ենթակոմիտէները ընդունում են որ օգտակար է միանգամայն յարաբերութիւն պահպանել թէ՛ քրդերի եւ թէ՛ ասորիների հետ : Միաձայն որոշուեցաւ պարտազանդ առաջ տանել քրդերի մէջ եւ բարեկամական կապ հաստատել նրանց հետ, որպէսզի նրանք սխալ հասկացողութիւն չունենան Հայ Եղափոխութեան մասին, եւ հետզհետէ գիտակցեն որ հայերին միանալով կարող են այժմեանից լաւագոյն ապագայի ձգտել : Որովհետեւ քրդերի համար տպագրուած խօսքը մեծ նշանակութիւն ունի, որոշուեցաւ առաջարկել Ընդհ. Ժողովին, որ կարգադրի երբեմն քրդերէն լեզուով թրուցիկներ բաց թողնել նրանց մէջ :

Որոշուեցաւ նաեւ յարաբերութիւն ունենալ ասորիների հետ, նրանց մէջ եւս սկսել պրոպագանդ, ինքնագիտակցութիւն տարածելու համար, մասնաւոր որ իրբեւ խաղաղ եւ յառաջդիմելու ընդունակ ժողովուրդ՝ որոշ տրամադրութիւն ցոյց են տալիս հայերի հետ կապեր ունենալու համար : Առաջարկուեցաւ յարաբերու-

թիւն պահպանել Ուրմիում հրատարակուող ասորերէն «Ասաղ» թերթի հետ, առ այս որոշուեցաւ Ուրմիի դաշնակցական մարմնից տեղեկութիւններ ուղղել այդ թերթի վարիչների մասին, թէ արդեօք նրանք յարմարութիւններ կարո՞ղ են ունենալ այստեղից թղթակցութիւններ տպագրելու : Որոշուեցաւ նոյնպէս դիմել Կ. Կոմիտէին, որ մասնաւոր ուշադրութիւն դարձնի ասորիների հետ յարաբերութիւն պահպանելու համար, եւ մասնաւորապէս Մավանայի շրջանում :

III Նկատողութեան ատնուեցաւ ներքին կանոնադրութեան §. 25ը եւ որոշուեցաւ, քանի որ յարմարութիւններ կան մեր շրջանում, պէտք է ենթակոմիտէների կազմը ընտրուի ուղղակի եւ ո՛չ երկաստիճան քուէարկութեամբ, իսկ կոմիտէի կազմը պէտք է ընտրուի ենթակոմիտէների ամբողջ կազմի քուէարկութեամբ : Որոշուեցաւ առաջարկել Կ. Կոմիտէին որ այսուհետեւ, եթէ միայն յարմարութիւն կայ, Կ. Կոմիտէն եւս ընտրուի կոմիտէների ամբողջ կազմի կողմից :

IV Նախագահը առաջարկեց իւրաքանչիւր ենթակոմիտէի շրջանում կազմել ցորենի շտեմարան, հասարակութեան ունեւոր անհատներից որոշ տոկոս (1%) ցորեն հաւաքելով : Այս շտեմարանների նպատակը պիտի լինի 1) մատչելի պայմաններով անկարողներին — աղքատներին ցորեն տալ ցանելու կամ ապրուստի համար եւ 2) որոշ օգնութիւն հասցնել Մինարէթի շրջանում բնակուող սպանուած հայուկների ընտանիքներին, որպէսզի սրանք չքաւորութիւնից ստիպուած անկամ չդիմեն : Միաձայն ընդունուեցաւ այս առաջարկութիւնը :

V Տեղական հարցերը վերջացած լինելով ժողովը խորհրդակցութեան արարկայ դարձրեց Ընդհ. Ժողովի պարապմանց ցուցակի միայն մի քանի կէտերը, իւր կարողութիւնից վեր համարելով կանգ առնել ամէն մի հարցի վրայ :

1) Տաճկահայ խնդրին մէջ աւելի նպատակայարմար ընդունուեց ուժերի ապակեդրոնացման սիւսեմը : Երկրի մէջ չպէտք է ռազմական ուժերը կեդրոնացնել մի վայրում. այդ պարագային մեր շարժումները շուտով պիտի նկատի տաճիկ կառավարութիւնը եւ չպիտի թոյլ տայ որոշուած վայրում բաւականաչափ ուժ կեդրոնացնել ապստամբութեան համար. եւ յետոյ, կառավարութիւնը միանգամ պատրաստութեան վայրը պաշարման վիճակի մէջ դնելուց յետոյ, շատ դժուար կը լինի մեր կողմող ուժերի կացութիւնը, որոնց պիտի ջանալիս առաջին հարուածով : Մինչդեռ եթէ ուժերը ապակեդրոնացած լինեն, նախ կառավարութեան ուշադրութիւնը քիչ չափով եւ կամ երբեք պիտի չհրաւիրուի, ու ապստամբութեան պարագային եւս կարելի կը լինի միաժամանակ տարրեր կէտերի վրայ, պարտիզանական կուռի ձեւով կռիւներ սկսել, կառավար-

բուժեան ուժերը ջլատել եւ համեմատաբար աւելի երկար պայքար մղել:

2) Ժողովը միանգամայն համաձայն է Դաշնակցութեան Կովկասեան գործունէութեան, որ Ռուսաստանի ներկայ պայմաններէ մէջ պէտք է Դաշնակցութիւնը ղեկավարող հանդիսանայ Կովկասահայ դատին: Տաճկահայ եւ Կովկասահայ դատերը այժմ ամենատեսակապով կապուած են միմեանց հետ, ու միայն միմեանցով կարող են ուժեղանալ ու յաղթանակել: Ուրեմն Դաշնակցութիւնը պէտք է պայքար մղէ երկու ճակատի վրայ՝ Տաճկահայաստանում եւ Կովկասում. առ այս հարկաւոր է, որ նա ունենայ Տաճկահայ եւ Կովկասահայ դատերը ղեկավարող առանձին մարմիններ, սերտ կապով կապուած միմեանց հետ:

3) Ինքնապաշտպանութեան գործին պէտք է աւելի մղում տալ, ինչպէս Տաճկահայաստանում նոյնպէս եւ Կովկասում:

4) ա) Եւրոպայում հայկական պրոպագանդին հարկաւոր է աւելի մղում տալ. եթէ կարելի է Գերմանիայում եւս հրատարակուի մի նոր «Պրո-Արմենիա»: բ) «Իրօշակ» պէտք է մնայ ժընեւում կամ առաւաւելն փոխադրուի Պարիզ:

Նախագահ՝ ՍԱՄՍՈՆ

- Ճառագայթի պատգամաւոր՝ ԽԱՆ
- Ծառաստանի > ՅՈՒԱԿ
- Քարի > ԱԳՈՒԼԻՍ
- Զօլայի > ՀԱՅԿ
- Մինարէթի > ՄՈՒՇԵՂ
- Ժայռի > ԱՌԻԻՄ
- Կոմիտէի ներկայացուցիչներ՝ ԳՈՒՐԳԷՆ ԱՇՈՏ

ԳՈՒՐԳԷՆ-ԿԱՐՕ

- ԳԱՐԵԳԻՆ
- ՄԿՐՏԻՉ (Զինուոր. խմբ.)
- ԼՕՐԻԿ (?)
- ԹՌՁՆԱԿ (Զինուոր. ներկայաց.)
- ՉԱԽԷՆ
- Քարտուղար՝ ՔՐԻՍՏ.

5.— ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԻՆԱՐԷՐԻ (ՍԱԼՄԱՍ) ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐՈՒ ԺՈՂՈՎԻՆ Սեպտեմբեր 1906

Նամակի նքով չափի 2 երկրորդ բուլղ: Գրութիւնք՝ 5 էջ, մանկակազմ մեղմով:

Մենք, Մինարէթի Հ. Յ. Դաշնակցութեան զինուորները, ներկայ ամսու 21ին հինգշաբթի օրը, մեր ընդհ. խմբապետի հրահրանաց համաձայն, Քարում

հաւաքուելով ժողով գումարեցինք եւ ներկայ ամսու 16ին 247 նոմեր պաշտօնական գրութեամբ ուղարկուած Հ. Յ. Դաշնակցութեան Արեւելեան Բիւրոյի եւ Կենտր. Կոմիտէի շրջաբերական գրութիւնները կարգաւորով՝ նախ ներկայացնում ենք մեր ամփոփ կարծիքներն ու առաջարկները Հ. Յ. Դաշնակցութեան IV Ընդհ. Ժողովի պարագմունքների առթիւ, եւ երկրորդ՝ ուղարկում ենք, մեր ընդհ. խմբապետ պարոն Մկրտչի հետ, մեր կողմից նշանակուած ներկայացուցիչ՝ պարոն Թոնալին (ընկեր), ներկայ լինելու Մինարէթում տեղի ունենալիք ժողովին, բերելով իրա հետ մեր հետագայ կարծիքները.

Ա. Կարծիք՝ ընդհանրութեան մասին

1) Որչափ կարելի է, աշխատել համերաշխ միութիւն ձեռք բերել այլազգի յեղափոխական կազմակերպութիւնների հետ. իսկ հակառակ դէպքում՝ անհրաժեշտ պիտի համարել միանալ հայ ազգային զանազան կուսակցութիւնների հետ:

2) Բիւրոներում եւ Կենտր. Կոմիտէներում, ժողովականների [մէկ] երկրորդ մասը Երկրում երկար պաշտօնավարած, կամ աւելի փորձառու ու գործի տեսակէտից ընդունակ անձնաւորութիւններից կազմուելու է:

3) Ժողովրդից միմիայն մարտական խմբեր կազմել եւ թողուլ իրանց տեղերում՝ մինչեւ պահանջուած ընդհ. նրանց համար ուղարկել հմուտ եւ փորձառու խմբապետներ եւ տասնապետներ՝ վարժութեանց համար: Օժանդակ խմբակները լուծել, բայց չըջիկ պրոպագանդիստներ անպակաս անել ժողովրդից. իսկ նիւթականի մասին, սահմանել ազգային մի տուրք՝ անխտիր բոլոր հայ անհատների համար:

4) Որքան կարելի է, պարտադիր անել իւրաքանչիւր հայ անհատի՝ իրա սեփական միջոցներով զինուելու:

5) Կազմակերպական ելեւմտից — լինի նիւթական կամ ուղղական — հաշիւները չհրատարակել, այլ սրանք մնան Բիւրոներում եւ Կենտր. Կոմիտէներում:

6) Արժէ մի միջազգային Բիւրո ունենալ:

7) Քաղաքական բանտարկեալների մասին մտածել եւ նրանց օգնելու միջոցներ ձեռք առնել:

8) IV Ընդհ. Ժողովի որոշումները չհրատարակել, այլ նրանք վերապահուած մնան պատգամաւորների շրջանում կամ ուր որ անկ է:

9) Կազմակերպական ընդհանուր պաշտօնեաները մի քանի տարի Երկրում պաշտօնավարած եւ փորձառու լինելու են:

10) Յեղափոխական հրատարակութիւններ (լրագիր, բրոշուր՝ հայ եւ օտար լեզուներով) ժողովրդի մէջ աւելի շատ տարածուելուն ոչ մի միջոց չլինայի:

Կարծիք՝ Տաճկաստանի մասին

1) Ամէն կերպ աշխատել Երկրում եւ ապստամբաւայրերում ուղղական ուժ գոյացնել:

2) Երկրից կառավարութեան աչքին ընկած կազմակերպական ներկայացուցիչները, խմբապետները եւ պրոպագանդիստները հետացնել մինչեւ ընդհ. ապստամբութեան ժամանակ, եւ նրանց տեղ անմիջապէս ուղարկել փորձառու, վստահելի եւ ժողովրդական անձնաւորութիւններ:

3) Կազմակերպական որեւէ ձեռնարկ կամ Երկիր ուղարկուելիք մարմինների անունները չհրատարակել ոչ մի լրագրում կամ բրոշուրում:

4) Երկրում ապստամբութիւն յարուցանել այն ժամանակ՝ երբ բարեկամ կառավարութիւններ նպաստում են եւ կամ յարմար առիթը ինքը ստեղծում է ապստամբութիւնը:

5) Սասնոյ ժողովրդին բարոյական եւ նիւթական միթարութիւնների մասին մտածել եւ նրանց պահանջներին բաւականութիւն տալով՝ դուրս բերել յուսահատ դրութիւնից:

Գ. Կարծիք՝ Ռուսաստանի մասին

1) Որչափ հնարաւոր է, դադարեցնել կովկասեան հայ-թրքական աննպատակ կռիւնները, հակառակ դէպքում՝ ամէն կերպ աջակցութիւն ցոյց տալ կռուողներին:

2) Որովհետեւ Հայկական Դատը ընդհ. հայութեան կը պատկանի, հետեւաբար՝ կովկասահայր օգնելու է տաճկահային նիւթապէս եւ բարոյապէս, եւ փոխադարձաբար՝ տաճկահայը նրան:

Դ. Կարծիք՝ Պարսկաստանի մասին

1) Նկատի ունենալով, որ Պարսկաստան մի կարեւոր դիմ է Երկրի սահմաններում, հետեւաբար աշխատելու է ամէն կերպով պահպանել մեր բարեկամական յարաբերութիւնները՝ թէ՛ պարսիկ ժողովրդի եւ թէ՛ կառավարութեան հետ:

2) Ներկայ կովկասեան հայ-թրքական ընդհանրումները նկատի ունենալով, կարելի եղածին չափ աշխատել հաշտ եւ համերաշխ ապրել հարեւան քիւրդ եւ ասորի ցեղերի հետ:

3) Նկատելով, որ կազմակերպական տեսակէտով ժողովրդական դատեր վճռելը, կառավարական շրջաններում բարդութիւններ է առաջ բերում, աւելի նպատակաւարմար է իւրաքանչիւր գիւղում ընտրել հոգաբարձուներ եւ գործը նրանց յանձնել, իսկ Կազմակերպութեան կողմից չգաղթեցնել պրոպագանդը, հրաւիրելու ժողովրդին՝ հնազանդելու հոգաբարձական որոշումներին:

4) Զինուորական մարմինը պարտաւոր է խառնուել խմբակների խնդիրներին մինչ այն ժամանակ, երբ վերջինները կը հասնեն մի որոշ աստիճանի ինքնազիտակցութեան:

5) Մինարէթի շրջանում, ներկայ տարուայ բիւզըջն [ճշդէլ] եւ զինուորների կարիքների մասին մտածելը ձգում ենք տեղական գիտակից մարմինների խնդրին, քանի որ մի կարգ զինուորները սոսկ Մինարէթի ինքնապաշտպանութեան համար են պահուում:

6) Հնչակեանների հանդէպ, Մինարէթի շրջանում, մեր յարաբերութիւնները մասին յայտնում ենք, քանի որ մեր կողմից շատ անգամ զգուշացրած եւ յայտարարուած է նրանց՝ թողուլ իրենց անվայել եւ հակայեղափոխական ընթացքը, իսկ նրանք անուշադիր են գտնուել, հետեւաբար եթէ կրկնեն (պատահեն) նոյն տեսակ դէպքեր՝ մենք պարտաւորուած կը լինենք արգելի զինուորական ուժով:

7) Ոնդրում ենք Կազմակերպութիւնից մեզ յայտնել պաշտօնապէս, թէ Հնչակեան կուսակցութիւնը ճանաչելով ազգային մի կազմակերպուած կուսակցութիւն, թէ ոչ:

8) Նկատի ունենալով Մինարէթի շրջանի նահատակ զինուորների ընտանիքների թշուառ դրութիւնը՝ խնդրում ենք ըստ կարելւոյն հոգ տանել:

Ի դիմաց Հ. Յ. Դաշնակցութեան Միմարէթի 22 գիմուրմների՝ ՄԿՐՏԻՉ

1906 թ., 21 Սեպտ., Քար

Ծանօթութիւն.— Իսկ ինչ վերաբերում է Հնչակեանների վարմունքին՝ դէպի տեղային ընկերների եւ ժողովուրդին, այդ կը ձգենք նրանց հայեցողութեան ու թաւրպին:

ՆՈՅՆՔ

6.— ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ 1906 ԹՈՒԻ ԹԱԻՐԻԶՈՒՄ ԿԱՅԱՑԱԾ ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐ-ԸՆԿԵՐՈՒՆԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻ

Նամակի մեծ (երկրորդ) չափի 5 երկրորդ բուլղերէ կառուած տետրակ: Գրութիւնք, սու միջանով, կը գրուի 11 էջ: Դիւանի ամբաստանաւորութեան հետ, կը գտնուի կարճ բացատրութիւն մը թարգմանի կամ ինքն իր լեզուով, ապա յաւելում մը վրէժովի կողմէ (Ստ. Ստեփանեան):

1906ի Հոկտեմբեր 19ին տեղի ունեցաւ Ղալայում, Պ. Մի տանը, Թաւրիզի դաշնակցական ընկեր-ընկերուհիների ընդհանուր ժողովի Ա. նիստը: Ժողովը բացեց ընկեր Ստեփանը. մի քանի խօսքով ընդգծեց նա այս եւ յետագայ նստաշրջաններում քննուելիք ծանրա-

կշիռ հարցերի նշանակութիւնը, եւ հրաւիրեց ժողովականներին՝ լուրջ վերաբերմունքով քննել մեր կովկասեան ընկերներէ յառաջադրած հարցերը, նրանց իւրաքանչիւրի մասին մեր կարծիքները արտայայտելով: Ապա յոտնկայս պատուելով դաշնակցական հերոս-նահապետ՝ ժողովը կառավարելու համար: Միաձայն ընտրուեցին ատենապետ՝ Նիկոլ Սարգսեան, քարտուղարներ՝ Լիւդվիգ Տարեան եւ Սիմէոն Մկրտչեան:

Անցնելով իւր պաշտօնին, ընդհ. ժողովի ատենապետը նախ առաջարկեց ներկայ եղողներին արտայայտել իրենց կարծիքները այն կէտի վերաբերմամբ, թէ կովկասում անհրաժեշտ է կովկասահայ գործունէութիւն, թէ ոչ: Այս ուղղութեամբ տեղի ունեցան ներկայ դաշնակցական ընկերներէ մէջ մի շարք խօսակցութիւններ, որոնք պտտուում էին հետեւեալ նկատումի շուրջը.— աչքի առաջ ունենալով ներկայ Ռուսաստանի յեղափոխական շարժումը եւ այն քաղաքական-տնտեսական կոիւր, որ բոլոր քաղաքական կուսակցութիւնները եւ դիմադրական տարրերը մղում են ռուս բիւրոկրատիայի դէմ, ռուսահայ դաշնակցականները անխուսափելիօրէն պիտի մասնակցեն այդ շարժման, այլապէս նոքա դաւաճանած պիտի լինէին իրենց սոցիալիստական սկզբունքներին: — Քուէարկուեց հարցը եւ միաձայն ընդունուեց կովկասահայ գործունէութեան անհրաժեշտութիւնը: Այնուհետեւ առաջարկուեց ատենապետի կողմից՝ անցնել երկրորդ կէտին, այն է՝ թէ Ռուսահայ մարմինները ի՞նչ վերաբերում պիտի ունենան դէպի Տաճկահայ դատը: Այս մասին եղան թեր եւ դէմ կարծիքներ եւ մի շարք մեկնաբանութիւններ. վերջը ատենապետը փակեց վիճարանութիւնը եւ առաջարկեց ներկայացնել գրաւոր կերպով այս խնդրի առթիւ բանաձեւեր: Բոլոր բանաձեւերը հրապարակուեցին կարգալուց յետոյ, ատենապետը նրանցից ընտրեց երկուսը, որպէս արտայայտիչ վիճարանութիւնների ընթացքում շեշտուող երկու տարրեր եւ հակառակ կարծիքների: Նախ կարդաց Ս. Մ. ի բանաձեւը, որը հետեւեալն է.

«Ռուսաստանի դաշնակցականները, իրքե սոցիալիստներ, ներկայ մտնենտում իրենց ամբողջ գործունէութեամբ պիտի նուիրուեն համառուսական հռոմ-ֆին, որովհետեւ այդ է պահանջում նրանց կոչումը. եւ առժամանակ մի կողմ պիտի թողնեն Տաճկահայ դատը, երբեք չշեղուելով սակայն Դաշնակցութեան հիմնական սկզբունքից»:

Ժողովը միաձայն արտայայտեց իւր հակակրօթիւնը եւ մերժեց ընդունել այդ բանաձեւը: Ապա կարդացուեց ընկեր Վահանի հետեւեալ բանաձեւը.

«Ի նկատի ունենալով, որ ա) Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը գաւտ հայկական մի կուսակցութիւն է, բ) որ կովկասահայ եւ Տաճկահայ խնդիրները հաւասարադէս մօտ են իր սրտին, հետեւապէս եւ բաժանման հարց

երբեք երեւան գալ չէ կարող, գ) որ այդ երկու դատերն էլ իր վրայ առնելով՝ Դաշնակցութիւնը ծրագրային էական հակասութեանց մէջ չէ ընկնում, ուրեմն եւ շատ պարզ է, որ տաճկահայ եւ ռուսահայ մարմինների միմեանց նկատմամբ ունենալիք վերաբերումները լի-նելու է օժանդակող եւ փոխադարձ շահերով կապուած»:

Միաձայն ընդունուեց այս բանաձեւը՝ ընդդէմ մէկի: Ապա, օրակարգից դուրս, կարդացուեց մի նամակ ուղղուած կովկասեան մեր ընկերների հասցէին այն բազմաթիւ ստոր խնորհիւնների եւ մատնութիւնների, ու հազար ու մի պառակական բամբասանքների մասին, որոնց ենթակայ են նոքա՝ իրենց յեղափոխական ազնիւ պայքարի ամէն մի քայլափոխում: Ժողովականները իրենց ստորագրութեամբ պահանջեցին ուղարկել այդ նամակը կովկասեան մեր ընկերներին:

Ժողովի շարունակութիւնը Հոկտեմբեր 21ին մնաց:

Նիստ II

Հոկտեմբեր 21.— Ժողովը բաց արեց նախկին ժողովի ատենապետ Նիկոլ Սարգսեանը, եւ ղենելով իւր հրաժարականը՝ առաջարկեց ժողովականներին ընտրել նոր նախագահ: Միաձայն ընտրուեց Գոկտոր Ստեփանեան:

Նախքան օրակարգի հարցերին անցնելը, նորընտիր ատենապետի առաջարկութեամբ կարդացուեց նախկին նիստի արձանագրութիւնը:

Ապա ատենապետը դրեց օրակարգի առաջին կէտը.— Տաճկահայ եւ արտասահմանեան մարմինների վերաբերումները՝ դէպի կովկասահայ խնդիրը:

Հարցի առաջին մասը նախկին ժողովում ընկեր Վահանի առաջարկած եւ ժողովից ընդունուած յիշեալ բանաձեւի մէջ պարզուած համարելով, որոշուեց քըն-նութեան առնել հարցի միայն երկրորդ մասը, այսինքն՝ արտասահմանեան մարմինների վերաբերմունքը դէպի կովկասահայ խնդիրը: Ընկերներից մի երկուսը այս կէտը լուծելու համար առաջարկեցին, որ արտասահմանեան կամ գաղութային մարմինները ճանաչեն կազմակերպութեան մի ընդհանուր կասսա, ուր եւ ուղարկեն իրենց նիւթական նպաստները. իսկ կազմակերպութեան գործադիր մարմինը կ'որոշէ այդ կերպ հաւաքուած գումարների՝ այլ կարգի գումարների հետ միասին գտնելիք գործադրութիւնը: Կենտրոնացման այդ սխտեմին հակառակ էր ժողովականներից մէկը այն պատճառաբանութեամբ, թէ Գործադիր մարմինը յենուելով իր իրաւասութեան վրայ՝ կարող է երբեմն միակողմանի կամ անարդար կերպով կատարել գումարների բաշխումը, որով շատ մարմիններ ի սպառ կը զրկուեն իրենց տեղական կարիքներին բաւարարութիւն տալու հնարաւորութիւնից. աւելի լաւ կը լինէր, որ ամէն մի գաղութ ինքը որոշէր իր միջից գանձած

գումարների գործադրութիւնը: Այս կարծիքին առարկողներ եղան, թէ կասսան միշտ որոշ տոկոս յատկացրել է եւ յատկացնում է տեղական յեղափոխական բնոյթ ունեցող կարիքներին. իսկ որ ապագայում էլ Գործադիր մարմինը ծախսերի բաշխումը կը կարգադրէ ըստ տեղի եւ հանգամանքների պահանջման, — այդ էլ ոչ մի կասկածի չի կարող ենթարկուել: Այս խնդրի առթիւ եղան բանաձեւեր. կազմեցին ու կարդացին Արմենակ Մկրտչեան, Կորիւն, Սիմէոն, Նիկոլ եւ Ստեփան: Մերժուեց Սիմէոնինը, եւ ընդունուեց միաձայն (ընդդէմ մէկի) Արմենակինը, որը հետեւեալն է.—

«Ի նկատի ունենալով, որ մեմք անցեալ ժողովում ընդունեցինք մի կազմակերպութիւն (Դաշնակցութիւն), որը կը վարէ կովկասահայ եւ Տաճկահայ դատերը միաժամանակ՝ ուժերի բաժանումը կատարելով ըստ ժամանակի եւ պայմանների պահանջման, ուստի ամէն մի գաղութային մարմին իր բոլոր նիւթական, ֆիզիքական եւ բարոյական ուժերը պէտք է տրամադրելի դարձնէ կենտրոն. կազմակերպութեան, որը կը գործադրէ դրանք ըստ գործի պահանջման եւ ըստ տեղական պայմանների յարմարութեան»:

Ժողովը անցաւ օրակարգի երկրորդ կէտին.— Տաճկահայ եւ արտասահմանեան մարմինների վերաբերումը դէպի ընդհանուր Ռուսական յեղափոխութիւնը: Մի շարք թեթեւ բացատրութիւններից յետոյ, ընկեր Վահանի առաջարկութեամբ փակուած եւ վճռուած համարուեց ժողովի մեծամասնութեան կողմից այս խընդիրը, որովհետեւ արդէն ընդունուեց Հ. Յ. Դաշնակցութեան կողմից կովկասահայ գործունէութիւն, իսկ այս կապ ունի անմիջապէս ընդհանուր Ռուսական յեղափոխական շարժման հետ:

Այնուհետեւ ատենապետը անցաւ Տաճկահայ խընդիրին, առաջարկելով քննել տակտիկի հարցը՝ նոր պահանջների եւ պայմանների համաձայն: Տակտիկի խընդիրը ստորաբաժանուած է մի քանի առանձին կէտերի, որոնցից 1) ցուցակեան առանձին ձեւերակներ, որի մասին վճռուեց ներկայ անսպաստ պայմաններում վերջ տալ. 2) իմքնապաշտպանութիւն, որը ընդունուեց ըսկըզրուեցով ժողովի կողմից, սակայն առանց յեղափոխական շարժման բնոյթ տալու. 3) զինումը ընդունուած է թէ՛ ներսի միջոցներով եւ թէ՛ դրսից, միայն վերջինս ոչ մինչեւ այժմ կատարուած ձեւով, այլ նոր եւ ապահով ճանապարհներով կատարելու պայմանով. 4) թուրքի խմբերը առաջուայ ձեւով, խաղաղ ժամանակ աննպատակ յարմար են, ուստի պէտք է վերջացնել. օգնութիւնը պէտք է ունենայ աւելի շուտ «հաւարի» ձեւ. 5) պրոպագանդան պէտք է առաջ տարուի զլիւսաւորաբար երկրի տեղական ուժերով. իսկ եթէ դրսի ուժերի պէտք զգացուի, — եւ այդ մասին Երկրից պահանջ դրուի, — անպայման դրսից էլ մտցնել պրոպագանդա-ինտելիգենտ ուժեր: Ըստ հարկին կարելի է մտցնել կազմակերպող-զինուորական ուժեր:

6) Ցուցակեան ձեւերակներ թուրք եւ այլ տարրերի հետ, այս կէտն ընդունուած է, եւ մինչեւ իսկ ցանկալի համարուած, որ, եթէ միւս տարրերի մէջ հող կայ, մեր մարմինները առաջին ձեւերակողները լինին: 7) Մարտական խմբերի Երկրի անցկացնելը ընդունուեց միայն այն դէպքում, երբ Երկրում համատարած կերպով կը բռնկուի յեղափոխութիւնը:

Օրակարգի խնդիրները վերջացած համարելով, ատենապետը հրաժարուեց իւր պաշտօնից, սակայն նորից վերընտրուեց:

Նիստ III

Հոկտեմբեր 24ին տեղի ունեցաւ Պ. Ա. Մ. ի տանը երրորդ նստաշրջանը, ատենապետութեամբ Ն. Սարգսեանի:

Նախքան բուն օրակարգին անցնելը, ատենապետը առաջարկեց ժողովականներին զբաղուել այն հարցով, թէ ինչպէս պիտի վճռուի ուժերի կենտրոնացման խընդիրը, որը, թէեւ անցեալ ժողովում ծեծուել էր, բայց վերջնական բանաձեւը չէր արձանագրուել: Ընկեր Վահանի տեսակէտը յարմարագոյնը նկատուեց միւսների կողմից. եւ ժողովը միաձայն իւր ցանկութիւնը յայտնեց, որ պիտի աշխատել Երկրում թէ՛ նիւթական եւ թէ՛ ռազմական ուժերը կենտրոնացնել միաժամանակ մի քանի տեղերում եւ ոչ թէ մի վայրում, ինչպէս մինչեւ հիմա գործադրուած էր:

Այնուհետեւ ատենապետը անցաւ օրակարգին, եւ հարց դրեց, թէ Դաշնակցութիւնը ի՞նչ դիրք պիտի բռնի դէպի համայն Ռուսաստանի յեղափոխութիւնը: Առանց երկար վիճարանութեան, մանաւանդ որ այդ մասին նախկին նիստերից մէկում մանրամասն պարզարանուել էր, որոշուեց որ պէտք է միանալ այդ յեղափոխական շարժման: Իսկ երբ հարց առաջ եկաւ թէ Ռուսաստանի դաշնակցականները իրենց աջակցութիւնը պիտի ցոյց տան միմիայն համայն Ռուսաստանի ընդհանուր եւ մեծ քաղաքական յեղափոխութեան բը-նընկման ժամանակ, թէ, իրրեւ սոցիալիստներ, ամէն դէպքում, թէկուզ մասնակի բնաւորութիւն կրող քաղաքական ակտերի ժամանակ, — ընկերներից մի քանիսը պնդում էին թէ առհասարակ պիտի խուսափել մասնակի բնաւորութիւն կրող ցոյցերին մասնակցելուց. բայց երկար, թեր եւ դէմ նկատումներից յետոյ, երկրորդ եզրակացութիւնը իրեն կողմնակից գտաւ ձայների մեծամասնութիւնը:

Ապա ժողովը անցաւ օրակարգի երկրորդ կէտին, թէ Դաշնակցութիւնը ներկայումս Ռուսաստանում գործող կուսակցութիւններից որի՞ հետ անմիջական կապեր պիտի հաստատուէ: Ատենապետը համառօտ կերպով ուրուագծեց Ռուսաստանում պայքարող երկու մեծ կուսակցութիւնների, այն է՝ սոցիալ-դեմոկրատները եւ սոցիալիստ-յեղափոխականների ըմբռնումների

եւ տակտիկայի մէջ եղած տարբերութիւնը. եւ յանգե-
լով այն կէտին, թէ որովհետեւ Դաշնակցութեան Մը-
րազիրը եւ նրա իղձերը իրենց հիմնաւորումը գտել են
պատմական որոշ հասկացողութեան հիմքի վրայ, նա
պարզեց, որ հենց այդ տեսակէտից, մենք մեր բոլոր
անմիջական կապերը պիտի հաստատենք այդ կուսակ-
ցութիւններից երկրորդի հետ: Ժողովը որոշեց, որ
Դաշնակցական կուսակցութիւնը անմիջական կապեր
պիտի հաստատէ եւ համերաշխ գործունէութիւն պիտի
ունենայ առհասարակ այն բոլոր կուսակցութիւնների
հետ, որոնց Մրազիրները մօտ են կուսակցութեանս
Մրազիրին, ինչպէս օրինակ Թուսաստանի սոցիալիստ-
յեղափոխականների, Վրաստանի Սաքորթաւանների(?)
եւ լեհական P. P. S.-ի հետ, եւ այլն:

Երբ դրուեց օրակարգի երրորդ կէտը, թէ Դաշ-
նակցականները ի՞նչ դիրք պիտի բռնեն թէ՛ Թուսաս-
տանում եւ թէ՛ ուրիշ տեղերում գործող հայկական կու-
սակցութիւնների վերաբերմամբ, ընդունելով հանդերձ
որ Դաշնակցութիւնը իր որոշումների համաձայն եւ իր
յեղափոխական ապագայ գործունէութեան գծով հա-
մերաշխ պիտի լինի բոլոր՝ թէ՛ օտար եւ թէ՛ հայկական
կուսակցութիւնների հետ, մի մասը, որը մեծամաս-
նութիւն էր կազմում, մասնաւորելով իւր խօսքը Հըն-
չակեան կուսակցութեան վրայ, միանգամայն անտեղի
էր համարում համերաշխ գործունէութիւն ունենալ այդ
կազմակերպութեան հետ, ի նկատի ունենալով նախ՝
Դաշնակցութեան արած նախկին ապարդիւն փորձերը,
եւ երկրորդ՝ որ այդ կազմակերպութիւնը ներկայումս
բոլորովին զուրկ է «յեղափոխական կուսակցութիւն»
կոչումից: Այս մասին եղաւ աղմկալի վիճարանու-
թիւն: Առաջարկուեցին բանաձեւեր: Չայների մեծա-
մասնութեամբ, ընդդէմ 31ի, որոշուեց առհասարակ
խուսափել Հնչակեան կուսակցութեան հետ համերաշ-
խութեան փորձը անելուց:

Ժողովը փակեց ատենապետը, շարունակութիւնը
թողնելով շարաթ օրուան:

Նիստ IV

Շարաթ, Հոկտեմբեր 28.— Ժողովը բացուեց Պ.
Նիկոլ Սարգսեանի ատենապետութեամբ: Նախկին նիս-
տի արձանագրութիւնը կարդացուելուց յետոյ, Ժողո-
վականներից մէկը յայտնեց այն միտքը, որ անցեալ
Ժողովում Հնչակեանների մասին արտայայտուած բո-
լոր թեր եւ դէմ կարծիքներից յետոյ, իրեն եւ մի քա-
նիսի համար պարզ չէ այնուամենայնիւ, թէ ի՞նչ դիրք
պիտի բռնել այդ խնդրի վերաբերմամբ, եւ, գուցէ, մի
քանիսի կողմից սխալ ըմբռնումների տեղիք է սուելու.
վերոյիշեալը առաջարկեց ատենապետին, որ նորից
քննուի այդ խնդիրը: Սակայն երբ վճիռը թողնուեց
Ժողովականների կամքին, մեծամասնութիւնը աւելորդ

համարեց այդ մասին ժամավաճառ լինել:
Ատենապետը անցաւ օրակարգի Դ. կէտին.

Դաշնակցական մարմինների գաղութներում ունե-
ցած դերը՝ տեղական քաղաքական-տնտեսական հար-
ցերի նկատմամբ.— Ժողովականներից մի քանիսը պըն-
դում էին եւ պաշտպանում այն հայեցակէտը, որ գա-
ղութներում դաշնակցական մարմինները առհասարակ
հետո պիտի լինեն քաղաքական շարժումներին մաս-
նակցելուց. իսկ տնտեսական խնդիրներում այն չա-
փով, որ չափով որ այդ մասնակցութիւնը չի մնաւ
ընդհանուր յեղափոխական գործին: Բերուեցին մի քա-
նի օրինակներ հայկական գաղութային կեանքից: Բայց
երբ, կարծիքների մի շարք փոխանակութիւնից յետոյ,
ատենապետը դրեց այն հարցապնդումը, թէ դաշնակ-
ցական մարմինները, իրր սոցիալիստ յեղափոխական-
ներ, սկզբունքի տեսակէտից ի՞նչ դիրք պիտի բռնեն
դէպի տեղական-տնտեսական-քաղաքական հրատապ
խնդիրները, Ժողովը որոշեց ձայների մեծամասնու-
թեամբ, որ ամէն կերպ պիտի աշխատել մասնակցու-
թիւն ցոյց տալ այդ շարժումներին, որքան որ թոյլ են
տալիս տեղական պայմանները եւ յեղափոխականի հե-
ռատեսութիւնը:

Ապա խնդիրը մասնաւորուեց պարսկահայերի վե-
րաբերմամբ. մի շարք բացատրութիւններից յետոյ,
Ժողովը միաձայն որոշեց, որ Պարսկաստանում, ի նը-
կատի ունենալով չըջապատող հանգամանքները, առայ-
ժմ պիտի խուսափել սաղմնային դրութեան մէջ գըտ-
նուող մերկայ տնտեսական-քաղաքական շարժումներին
մասնակցելուց:

10 րոպէ դադարից յետոյ Ժողովը անցաւ օրակար-
գի այն կէտին, թէ Դաշնակցութիւնը ի՞նչ դիրք պիտի
բռնէ տեղական հասարակական-կալլտուրական խնդիր-
ների նկատմամբ: Բոլորն էլ, առանց բացառութեան,
ընդունեցին, որ դաշնակցականները ամէն տեղ պիտի
աշխատին ակտիւ գործունէութիւն ցոյց տալ հասարա-
կական-կուլտուրական բոլոր ասպարէզներում: Երբ
խօսք եղաւ առանձին կուսակցական-դատաստանական
մարմիններ ունենալու մասին, Ժողովը, ձայների զգա-
լի մեծամասնութեամբ, որոշեց վերջ տալ ամէն տեղ
նմանօրինակ դատաստանական առանձին մարմինների
գոյութեանը, եթէ երբեւիցէ կան որեւէ տեղ այդպիսի
հիմնարկութիւններ: Մասնաւորելով խօսքը Պարսկաս-
տանի մասին, պարզուեց, որ այստեղ թէպէտեւ առան-
ձին դատաստանական մարմիններ չեն եղել, բայց Կաղ-
մակերպութիւնը զբաղուել է այդ խնդրով. Ժողովը
յայտնեց իր տրամադրութիւնը, որ այսուհետեւ Կաղ-
մակերպութիւնը, ինչ կերպ ուզում է լինի, դատաս-
տանական խնդիրներով չզբաղուի:

Ժողովականների ցանկութեամբ Ժողովի շարունա-
կութիւնը թողնուեց վաղուան:

Նիստ V

Հոկտեմբեր 29.— Ժողովը տեղի ունեցաւ նախկին
տեղում. ատենապետը դրեց օրակարգի առաջին կէտը.
Տանկահայ եւ կովկասահայ խնդիրների ներքին
կապը՝ ա) գործունէութեան եւ բ) կազմակերպական
տեսակէտից: Ժողովականներից նրանք, որոնք աւելի
ձեռնհաս կարող էին համարուել այս խնդրում, իրենց
տեսակէտները բացատրեցին: Բայց որովհետեւ այս
խնդիրը անմիջական կապ ունի եւ բխում է այն բա-
նից, թէ Դաշնակցութիւնը Ժողովրդի ո՞ր խաւերի վը-
րայ է յենուում, ուստի Ժողովը անցաւ օրակարգի Բ.
կէտի լուսարանութեանը, որի այս կամ այլ կերպ ըն-
դունուելը ընթացք կը տայ օրակարգի Ա. կէտի վերջ-
նական բանաձեւումին: Ամբողջ վիճարանութեան ըն-
թացքում իրար էին բախուում մեծ մասամբ երկու հա-
կառակ կարծիքներ: Վերջում ընկեր Յակովբը առա-
ջարկեց իւր բանաձեւը, որով ընդունում է թէ, ինչպէս
մինչեւ հիմա Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը յենուել է Տաճ-
կաստանում հայ Ժողովրդի բոլոր խաւերի վրայ, լինեն
դրանք կեղեքողներ թէ կեղեքուողներ, հարուստներ թէ
սղջատներ, բուրժուաներ թէ աշխատաւորներ, այնպէս
էլ այսուհետեւ, իր Մրազրից չչեղուելու համար, նոյն
կերպ պիտի աշխատի շարունակել իր գործունէութիւ-
նը: Ապա ատենապետը ամփոփեց միւս բանաձեւը, ո-
րով ընդունում է թէ, Դաշնակցութեան համար, որ-
պէս գործունէութեան յենակէտ, թէ՛ Տաճկաստանում
եւ թէ՛ Թուսաստանում, եղել է եւ լինելու է միշտ էլ
աշխատաւոր մասսան: Քուէարկուեցին երկու բանա-
ձեւերն էլ. երկրորդը ընդունուեց բոլորի կողմից, ընդ-
դէմ մէկի:

Օրակարգի այս կէտը բոլորի համար պարզուած
համարուելով, Ժողովը կրկին անցաւ Ա. կէտին, որի
վրայ քիչ կանգ առնելուց յետոյ, առաջարկուեցին Ժո-
ղովականների կողմից մի քանի բանաձեւեր. ընդուն-
ուեց մեծամասնութեան կողմից ընկեր Վահանի հետե-
ւալ բանաձեւը.—

Երկու վայրերումն էլ Դաշնակցութիւնը ունի նայն
կազմը՝ յարմարեցրած տեղական պայմաններին. այդ
մարմինները փոխադարձ օժանդակութեամբ կապուած
են իրար հետ. կարելի էր դիմելու կազմում են ա-
ռանձին սեկցիաներ, որոնք ունենում են միմեանց մօտ
ներկայացուցիչներ:

Նախքան Ժողովի փակուելը, ընկեր Ստեփանի ա-
ռաջարկութեամբ, բացարձակ կերպով ընդունուեց ար-
տասահմանեան պրոպագանդան մղել հնարաւոր եղա-
ծին չափ ընդարձակ չափերով, որովհետեւ բոլորն էլ
համոզուած էին, որ այդ պրոպագանդան միշտ էլ մօ-
տեցնում է Դաշնակցութիւնը իր փայփայած իդէալնե-
րին:

Ժողովը փակուեց «Մօտ է դարունը» երգով:
Ատենապետներ՝ Ն. ՍԱՐԳՍԵԱՆ
Յ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ
Քարտուղարներ՝ Լ. ՏԱՐԵԱՆ
Ս. ՄԿՐՏՁԵԱՆ

Ծանօթ.— Բ. նիստի օրակարգի երկրորդ մասում
ասուած «գործադիր մարմին»ը, նոյն նիստի բանաձե-
ւում կրկնուած «կենտրոնական կազմակերպութիւն»
խօսքերը պէտք է հասկանալ Դաշնակցութեան Ընդհ.
Պատգամաւորական Ժողով:

Հ.Յ.Դ. ՎՐԷԺ ԿՈՄԻՏԷ

Ժողովին հրաւիրուած էին Դաւրէթի 250 ընկերնե-
րը եւ ներկայ էին լինում երբեմն 150, երբեմն 170 հո-
գի: Սեւազրութիւնը կարդացուեցաւ հրապարակով 157
հոգու ներկայութեան, իսկ արտագրուելուց յետոյ հը-
նարաւորութիւն չեղաւ բոլորին հաւաքել, որովհետեւ,
իմ դուրս գալուս նախորդ օրը, երեկոյթ ունէինք, ըն-
կերները զբաղուած էին: Բաւականացանք նախագահ-
ների եւ քարտուղարների ստորագրութեամբ:

Կ. Կոմիտէի մտքովն էլ անգամ չանցկացաւ թէ
կնքելու որեւէ անհրաժեշտութիւն կայ:

Ս. ՎՐԷԺՈՒՆԻ

7.— ՊՈՐՏ-ԱՐՏՈՒՐԻ (ԷՆՁԵԼԻ) «ՍԷՐ» ԽՈՒՄԲԻ
ԺՈՂՈՎԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Նամակի մեծ չափի երկքերք բուլք: Գրութիւնը՝ մօտ 4 էջ,
սեւ մեղանով:

1905 Նոյեմբեր 16, չորեքշաբթի երեկոյեան ժամը
7ից, Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պորտ-Արտուրի «ՍԷՐ»
խումբը Ժողով կազմելով, վիճարանութեան նիւթ դար-
ձրեց քննել, պարզաբանել եւ որոշ եղրակացութեան
գալ Հ. Յ. Դաշնակցութեան «Նախագիծ կովկասեան
գործունէութեան» անուն երկի մասին, եւ Ժողովի ար-
դիւնքը ներկայացնել տեղւոյն ենթակոմիտէին, ուղար-
կելու համար այն՝ Դեկտ. ամսուայ մէջ կայանալիք
Ընդհ. Պատգամաւորական Ժողովին, Արեւմտեան Բիւ-
րոյում:

Վերոյիշեալ «կովկասեան գործունէութեան նախա-
գիծ»ը, պարունակում է իւր մէջ գլխաւորապէս եւ հա-
մառօտաբար երկու մաս՝ այն է քաղաքական եւ տըն-
տեսական, որոնց առաջինը՝ տրամադրում է հետեւեա-
լը.— Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը պէ՞տք է որ արդեօք
կովկասում աջակցի միւս սոցիալ-յեղափոխական կու-
սակցութեանց հետ՝ միաբան գործունէութեամբ ստեղ-
ծելու համար կովկասեան մի առանձին պարլամենտ,
ինչպէս Զուիցերիա, թէ ոչ.— Եւ երկրորդը՝ Հ. Յ.
Դաշնակցութիւնը կովկասում միաժամանակ սոցիալա-

կան հողի վրայ պե՞տք է գործի, թէ ոչ :

Այդ երկու հարցերը մի քանի ժողովներով, բացի «Մէր» խմբի անդամներից՝ Պորտ-Արտուրի միւս Հ.Յ. Դաշնակցութեան խմբերի անդամների եւ անդամուհիների ներկայութեամբ, երկար վիճարանութեանց նիւթ դառնալուց յետոյ, առաջին հարցի վերաբերեալ հետեւեալ եզրակացութեան եկանք : «Ի նկատի ունենալով որ Կովկ. գործ. նախագիծը յորինուելուց յետոյ ներկայ ուսական կառավարութեան բացարձակ միապետութեան ուժիմբ փոփոխութեան ենթարկուելու վրայ է եւ Սահմանադրութիւն է տրուում համայն Ռուսաստանին եւ Կովկասին՝ որով եթէ այդ Սահմանադրութեան գործադրութիւնը Ռուսաց կառավարութիւնն ուղղել եւ աննենգ կերպով իրականացնի, լինելով այլեւս ընդհանուր կեանքի, գործի եւ պատուի ապահովութիւն, կրօնքի, մամուլի եւ ազգային կուլտուրայի ազատութիւն, արդէն Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իր ծրագրած քաղաքական մասին որոշ չափով հասած կը լինի, այնպէս որ, եւ ամբողջապէս այդ ծրագիրն իրականացնելու համար, չ'արժեք առայժմ Ռուսաց կառավարութեան մօտ ցոյց տալ հայերիս որպէս մշտական անհանգիստ եւ խռովարար տարր, որը պատճառ կը լինէր անթիւ գոհերի եւ որի արդիւնքը կարող է եւ դառնալ մեզ համար աւելի նուազ շահաւէտ քան մեր թափելիք արիւնը, — ուստի մենք գալիս ենք այդ կէտում այն համոզման, որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, որպէս ներկայացուցիչ տարր ամբողջ հայութեան մեծամասնութեան, առայժմ պէտք է իրան գոհ ցոյց տայ ներկայ սահմանադրական կարգերից եւ պիտի աշխատի ցոյց տալ որ ինքը ձգտում է միաժամանակ Տաճկահայաստանը եւս միացնելու գործին Կովկասի հետ, որին Ռուսաստանը եւս հաւանականաբար կ'աջակցի : Իսկ եթէ ներկայ սահմանադրական կարգերը այնքան անբաւարար եւ անգործադրելի կը մնան որ ամբողջ Ռուսաստանը կը դիմի միապետութիւնը տապալելով հասարակապետութիւն ստեղծելու գործին, այդ դէպքում բնականաբար Հ. Յ. Դաշնակցութիւնն եւս պէտք է որ միանայ Կովկասի միւս սոցիալ-յեղափոխական կուսակցութեանց հետ՝ ստեղծելու համար եւ Կովկասեան մի առանձին պարլամենտ» :

Երկրորդ հարցը առաջինին նման ընդհանուր համաձայնութեան չյանգեց : 14 ժողովականներից միայն երեք հոգի եկան հետեւեալ եզրակացութեան, թէ «Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը պէտք է որ Կովկասում միաժամանակ գործի սոցիալական հողի վրայ եւ այդ՝ հետեւեալ հիմունքներով, — Ա) որ գործունէութիւնն ներկայումս Կովկասում արդէն սոցիալական հողի վրայ է, եւ այդ ուղղութեամբ շահագրգռուած են Կովկասում թէ՛ գիւղացիք եւ թէ՛ բանուորներ, որոնք կազմում են Հ. Յ. Դաշնակցութեան մէջ իսկական ոյժ, եւ նրանց շահերին եթէ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը արձագանգ չտայ՝ նոյնն էր թէ՛ զրկուել մի շատ կարեւոր

ոյժից : Բ) Որ արդէն Հ. Յ. Դաշնակցութեան ծրագիրն է դաստիարակել եւ պատրաստել հայ ժողովրդին՝ համայնական կեանքի համար եւ եթէ Կովկասում դորա համար արդէն պատրաստի հող կայ, չաշխատել այդ ուղղութեամբ գործել՝ նշանակում է դաւաճանել Հ. Յ. Դաշնակցութեան սկզբունքներին : Գ) Հենց նոյնիսկ Տաճկահայոց հարցի տեսակէտից յիշեալ հողի վրայ Կովկասում գործելը անհրաժեշտ է, նախ որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը աւելի ուժեղանալով միջոցներ կ'ունենայ աւելի՛ խանդով պայքար մղելու Տաճկաստանում եւ երկրորդ՝ որ սոցիալական պարլամենտական կառավարութիւնը, որպիսին պէտք է լինի Տաճկաստանի ապագայ հարեւան Ռուսաստանը, այնպէս որսերիմ հակառակորդ չի լինի Տաճկահայ դատին եւ աւելի մարդասիրական սկզբունքներից մղուած՝ կը պաշտպանէ Հայկական Դատը Տաճկաստանում, եւ մանաւանդ որ Ռուսաստանի այդ պետական ուժիմբ չի կարողանայ ազդեցութեան անցնել Տաճկաստանի վրայ (?) : Իսկ թէ սրբան յաջողութիւն խոստանում է այդ ուղղութեամբ գործունէութիւնը, դրա ապացոյցը՝ սոցիալիստների վերջին յաջմանակը եւ ապագայ ամենակատարեալ յաջմանակի յոյսը»(1) :

Իսկ ժողովականներից տասնեմէկ անձինք այդ երկրորդ հարցի մասին հետեւեալ համոզման եկան, թէ «Ի նկատի ունենալով որ տաճկահայի, հայութեան ամենաստուար մասի, յեղափոխական մթնոլորտը, տընտեսական տաղանապալից վիճակը եւ ազգայնականութեան պաշտպանութիւնը անհամեմատ շատ աւելի վըտանդաւոր եւ խղճալի դրութեան մէջ է գտնուում ներկայումս քան Կովկասահայինը եւ որ Տաճկահայ դատի պաշտպանութիւնը գլխաւորապէս վիճակուած է ամենից աւելի Կովկասահային, եւ քանի որ Կովկասում եւ Տաճկաստանում այս րոպէիս էլ մեզ դէմ մղուում է ազգային բնաջնջման պայքար, եթէ նոյնիսկ սոցիալական հողի վրայ գործելու որոշ մասնաւոր պահանջ էլ լինի՝ այնուամենայնիւ ներկայ ընդհանուր ազգայնական տաղանապի եւ սպառնալիքների հանդէպ, աւելի անհրաժեշտ եւ աւելի բնական է որ կեանքի վտանգի առաջ պէտք է որ գոհենք տնտեսական շահերը, ուստի այդ հարցի տեսակէտով մենք, «Մէր» խմբի ժողովականների մեծամասնութիւնս, գալիս ենք այն եզրակացութեան՝ որ ամենից առաջ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը պէտք է որ իւր ծրագրի քաղաքական մասին — այն է՝ ազգայնականին(2) — բաւարարութիւն եւ լուծում տայ եւ ապա, որպէս ապահովուած մի ազգ, անցնի իւր ծրագրի հետաւոր նպատակին, այն է՝ տնտեսականին, սոցիալական հողի վրայ գործունէութեամբ : Որովհետեւ մեր համոզմունքն այն է, որ ազգային եւ սոցիալական հողի վրայ միաժամանակ գործունէութիւնն Կովկասում՝ կովկասահայի ուժերի բաժանման պատճառ կը դառնար, եւ այդ՝ հետեւեալ պատճառներով : նախ, որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, ընդունելով ներկա-

յումս պաշտօնապէս միաժամանակ սոցիալական գործունէութիւն Կովկասում, կը պարտաւորուէր բնականաբար բոլոր միւս սոցիալական կուսակցութեանց գործունէութեանց անպայման մասնակցիլ եւ դրանով Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը միշտ պիտի դրաղուէր աւելի սոցիալական հարցով քան ազգայնականով, որով եւ այս վերջնոյն գործունէութիւնը բոլորովին կը կաղար, ինչ որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը շեղած կը լինէր իւր ծրագրի անմիջական նպատակից(1) :

Երկրորդ՝ որ կովկասահայը, երբ պաշտօնապէս եւ սկզբունքով առաջնորդուի մի անգամ իւր անհատական շահերի հարցերով, այն է՝ սոցիալական հողի վրայ գործունէութիւնը, նա այն ժամանակ աւելի կը հետաքրքրուի իւր սեփական շահերի հարցապնդումներով (?) քան ընդհանրական գործի անձնազոհութեամբ, եւ այդպիսով Տաճկահայ դատի ապագայ գլխաւոր ազատարար կովկասահայը մոռացութեան կը տայ, կամ թէ աւելի մի երկրորդական հարցի նման կը նայի, այդ Ս. գործին, եւ այդպէսով ընդմիշտ կը տուժէ գուցէ Տաճկահայ դատը : դորա ապացոյց ունենք այն հայերին, որոնք ազատ երկրներում հանգիստ եւ խաղաղ կեանքի կուլտուրայի առաջ՝ մոռացել են բոլորովին իրենց ազգայնականը(3) եւ, ձուլուելով այն տեղերի ազգութեանց հետ, բոլորովին ոչնչացել են հայութեան համար :

Երրորդ՝ որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը Կովկասում միաժամանակ սոցիալական հողի վրայ գործելով պարտաւորուած պիտի լինի այդ գործունէութեան վերաբերեալ բոլոր պահանջների համար դրամական ահազին ծախսեր անել, որով տնտեսապէս եւս պիտի տուժէր դարձեալ Տաճկահայ դատը եւ ազգային ներկայ ինքնապաշտպանութեան գործը :

Չորրորդ՝ որ ընդունելով Հ. Յ. Դաշնակցութեան այն կէտը, որ երբ կեանքի, գոյքի եւ պատուի կատարեալ ապահովութիւն ձեռք կը բերի հայութիւնը, այն ժամանակ պէտք է որ դարձեալ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը զէնքը ցած չդնի, այլ յետ այնու դարձեալ պէտք է որ գործի՝ սոցիալական հողի վրայ : եւ քանի որ ներկայումս ամէն կողմից, Կովկասում, Տաճկաստանում եւ այլուր համիսլամութեան(4) ծրագրի գոյութեամբ՝ հայութեան բնաջնջման սպառնալիքների առաջն ենք գտնուում, որի ակնյայտ ապացոյցները դեռ եւս շարունակուում են Կովկասում, ուստի ներկայ հանգամանքներում, ազգայնական եւ սոցիալական հողի վրայ միաժամանակ գործունէութիւնն համաձայն չէ երբեք Հ. Յ. Դաշնակցութեան ծրագրին, որով եւ գաղափարների ահազին չփոթութիւն եւ կուսակցական հերձուածներ կարող են յառաջ գալ հենց նոյնիսկ Հ. Յ. Դաշնակցութեան մէջ, եւ ահա՛ դարձեալ ուժերի բաժանում :

Վերջապէս, մենք գալիս ենք այն եզրակացութեան, որ քանի դեռ Տաճկահայ դատին լուծում չի

տրուած, Կովկասում կամ այլուր մեր՝ հայերիս մէջ պաշտօնապէս ձեռնարկել սոցիալական հողի վրայ գործունէութիւն, դա միանգամայն կը վնասէր մեզ՝ հայութեան մեծամասնութեանը ամենից աւելի հետաքրքրող գործին, այն է՝ անձի ինքնապաշտպանութեան գործը եւ ազգային դատը :

Իսկ թէ առայժմ Կովկասում այդ ուղղութեամբ ընդհանուր գործունէութեան չսկսուելով, Հ. Յ. Դաշնակցութեան մէջ գործող բանուոր եւ երկրագործ դասակարգերում ոյժերի ոչ մի անջատումն յառաջ չի գալու, համոզուած ենք որ այս վերջին երկու տարուայ ընթացքում, Կովկասում, ոչ պաշտօնապէս եւ մասնակի, եթէ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը սոցիալական հողի վրայ գործունէութիւն է ցոյց տուել, նախ որ դա միաժամանակ Կովկասի ինքնապաշտպանութեան գործն էր : եւ այդ՝ մինչեւ իսկ անգործունէութեան դատապարտեց վերջին երկու տարիներն Տաճկահայ դատը եւ նրան այնքան օգտակար չկարողացաւ հանդիսանալ որքան ինքը մտածում էր : Եւ երկրորդը՝ թէպէտեւ մինչեւ այժմ կովկասահայ բանուոր եւ երկրագործ դասակարգերի շահերին համապատասխան ընդհանուր սոցիալական գործունէութիւն չէր ընդգրկել պաշտօնապէս Կովկասում Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, այնուամենայնիւ Տաճկահայաստան մտնող Հ. Յ. Դաշնակցութեան մարտական խմբերի մեծ ոյժը դարձեալ կազմում էր բանուոր եւ երկրագործ դասակարգը(1) : Դրանով ապացուցուում է որ հայ աշխատաւորը գիտէ միշտ գոհել իւր անձնական տնտեսական շահերը՝ իւր ազգին սպառնացող վտանգի հանդէպ :

Նախագահ եւ խմբագրատեղաբնակ ժողովի՝
ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ
Քարտուղար ժողովին՝ ԴԱՎԻԹԵՑԻ

(1) Նախադատութիւնները երկար են, խճուած, եւ ընդհանրապէս ֆերակամակամ տեսակէտ՝ անմիջ : Զածացած ենք պակել հարազատութիւնը :
(2) Ըսել կ'ուզէ՛ աշուշտ՝ ազգային-ազատագրական հարցին :
(3) Ըսել կ'ուզէ՛ ազգային գիմագիծը :
(4) Աւելի միջոց պիտի ըլլար բնի, այս պարագային, համաթուրանականութեան :

8.— ԱՐԱՆԻ ԽՄԲԵՐԻ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐԸ

Մեծածաւալ թուրքի մը մէկ երեսին վրայ, սեւ մեղմով : Միւս էջը լեցուած է Արաբի խումբերում եւ ընկերներում մտքի վիճակագրական տեղեկութիւններով, գորս գանց կ'ընենք : Թիւրք (Բ, է, եւս.) կը համապատասխանեն անկասկած տրուած հարցումներու կամ օրակարգի կէտերու :

Բ) Տեղական ինքնապաշտպանութեան խնդիրը ներկայ հանգամանքներում անհրաժեշտ համարելով՝ խումբերը այն կարծիքին են, որ կազմակերպուի այդպիսի

մի մարմին, որի մէջ մտնելու պատրաստակամութիւն են ցոյց տուել 18 հոգի, այդ առթիւ կանոնադրութիւն էլ պահանջել ենք Գրիգորի Կոմիտէից:

Ե) Արախի դիրքը լեռնադաշտ է, որի արեւելահարկ- սիտային կողմը երկար լեռնաշղթայով չըջապատուած է, որը միանում է Վրէժի էյնալ-Չէյնալ լեռնաշղթայի հետ. միւս կողմերը բաց ընդարձակ դաշտ է եւ ընկած է Քաւրիզի, Համադանի, Թեհրանի եւ Ռաշտի ճանապարհների միացման կէտի վրայ. օդը առողջարար, հողը պարարտ, իսկ ջուրը սակաւ, այնուամենայնիւ քաղաքը այգեստաններով չըջապատուած, որոնք մեծ մասամբ շահանի (?) խաղող են արտադրում: Քաղաքի բնակիչների թիւը 20-25 հազար է, որոնք ապրում են 17 թաղի մէջ, որից երեք թաղի մէջ՝ այն է Խիւան, Ղոյ-Մէյդան եւ Ռաիզ անուանեալ թաղերի մէջ, հասարակապէս զետեղուած են հայերը, իսկ միւս թաղերից մի քանիսի մէջ կան ցիր ու ցան մի քանի տներ: Հայերի թիւը հասնում է մօտաւորապէս, մեծ ու փոքր, 226ի, որից 124ը այր են, իսկ 102ը՝ կին, որոնցից հաստատ բնակիչների մեծագոյն մասը գինեւիւճառ եւ օղեւիւճառ են եւ նիւթական աննախանձելի վիճակ ունին. իրենց պարագմունքի եւ նիւթականի տեսակէտով մեծ դժուարութիւն կայ միանական կեանք ստեղծելու, որը շատ ցանկալի էր, իսկ հաստատ բնակչութիւն չունեցողներից մեծ մասը վաճառականութեամբ են պարապում: Հայերի մեծ մասը Հ. Յ. Դաշնակցութեան կազմի մէջ են, չէզոքները փոքրամասնութիւն են կազմում եւ ուրիշ կուսակցութիւն էլ գոյութիւն չունի: Տեղացի պարսիկ ժողովուրդը ընդհանրապէս աղքատ վիճակ ունի եւ բնակչութեամբ էլ մեղմ է, որոնցից 1/9ը Բարի (?) աղանդին է պատկանում, իսկ 1/10ը Ալիալահի շիւրտ ցեղն է. կրթական մակարդակը շատ ստոր աստիճանի վրայ է, բայց եւ այնպէս հայերի հետ լաւ յարաբերութեան մէջ են առայժմ եւ բարեհայեաց հակումն են ցոյց տալիս: Կառավարութիւնը ժողովրդի վրայ աւելի մեծ ազդեցութիւն է ձեռք բերած, քան պարսիկ հոգեւորականութիւնը, ինչ որ իսկական պատճառն է նոցա հանդարտարարութեան:

Ժ) Քանի որ յեղափոխական կազմակերպութիւն մտել է Պարսկաստանի մէջ եւ օրրստօրէ մեծ ծաւալ է ստանում, հետեւաբար յեղափոխական գործը անսայթաք յառաջ տանելու եւ յեղափոխական գաղափարը իւր բարձրութեան վրայ պահելու համար իսկական նեցուկը տեղորն է. առանց այդ՝ կազմակերպութեան գործը կաղ կ'ընթանայ:

ԺԱ) Յեղափոխական խմբերի գործունէութեան եւ նոցա եռանդին զարկ տալու համար, չըջիկների պէտքն զգացում է եւ անհրաժեշտ է:

ԺԲ) Ներքին կանոնադրութեան 10րդ յօդուածի առթիւ մեր կարծիքն է՝ ենթակոմիտէի անդամ ընտրելիս իւրաքանչիւր խումբը գաղտնի ջուհարկութեամբ եւ ունեն ցանկ պատրաստելով ներկայացնել խմբապետա-

կան ժողովին, ուր այդ ընտրելեաց ցանկի վրայ գաղտնի ջուհարկութեամբ ընտրութիւն կայանայ ի ներկայութեան ենթակոմիտէի կամ կոմիտէի ներկայացուցչի, եթէ գոյութիւն ունի:

17րդ յօդուածի առթիւ մեր կարծիքն է, որ իւրաքանչիւր խումբ ձրի «Իրօշակ» ստանայ, իսկ անդամներից ցանկացողները պէտք է վճարեն անուագն 10 դրան տարեվճար:

Ներքին կանոնադրութեան մէջ հարկաւոր է մի յօդուած, որ որոշէ թէ խմբի կազմի մէջ մտած մի անդամ երբ ինքնակամ կամ ըստ քմահաճոյից շատ անգամ բացակայում է խմբի ժողովներից կամ ընդմիջտ, խումբը այդպիսի դէպքում ի՞նչպէս պիտի վարուի հեռացող անդամի հետ. այդ մասին հարկաւոր է մի պարզ որոշում:

Արդեօք չի՞ կարելի ինքնապաշտպանութեան համար խմբերի տուած նպաստից եւ հանգանակութիւններից տարեկան մի որոշ տոկոս պահել՝ զէնք զնելու նըպատակաւ, որ ի՞նչպէս կարելի լինի զինել ունէ ընդունակ զինավարժի (?):

ԺԵ) Մենք սկզբունքով ընդունում ենք, որ Պարսկաստանի Հ. Յ. Դաշնակցութեան մարմինները փոխադարձաբար հաշուետուութիւն ունենան միմեանց հետ, որպէսզի բոլոր մարմինները գիտակից լինին Պարսկաստանի շրջանի գործունէութեան եւ դրամական ելեւմուտքին:

ՇԱՆԹ, ՂԱՓԱՆ, ՄԱՍԻՍ

1905 թիւ, Գեկտ. 21 Արախ

9.— ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ «ՄԻՆԱՐԻԹ»Ի ՇՐՋԱՆԻ 1904 ԵՒ 1905 ԲՈՒՆԱԿԱՆԻ

Նամակի ճարձալ չափի 6 երկրորդ քուարթեր կառուած տեսակ: Տեղեկագիրը, ներկայացուած հաւաքօրէն 1906 Հոկտեմբերին գումարուած Միմարէթի «Շրջանային Ժողովին» (տե՛ս ճախարհ վաւերապուրքը), գրուած է սեւ մկլամով եւ կը գրաւէ 11 էջ: 12րդ էջը կը կրէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Միմարէթի ներկայացուցիչ Սամաճի ստորագրութիւնը:

ՍԱԼՄԱՍՏ (ՄԻՆԱՐԻԹ)

Սալմաստ գաւառը գտնուում է Պարսկահայք նահանգում, Ուրմիոյ լճի հիւսիս-արեւմտեան մասում, պարսկա-թրքական սահմանադիւրից մի քանի ժամուայ հեռաւորութեան վերայ:

Սահմանները կազմում են հիւսիսից Խոյ գաւառը, հարաւից Սոմայ (?) գաւառը, արեւելքից Ուրմիոյ լիճը, արեւմուտքից՝ Արաուլ լեռները: (Այս լեռան արեւմտեան ստորոտում տարածուում է, Տաճկաց սահմա-

նից ներս, 1897 թուականի Հ. Յ. Դաշնակցութեան արշաւանքի վայրը՝ Սանասորի լեռնադաշտը):

Սալմաստ գաւառը դաշտային է, չըջապատուած լեռներով. ոռոգում է ընդհանրապէս Ջօլա գետով. կան մի քանի փոքրիկ գետակներ եւս, որոնք նոյնպէս նպաստում են ոռոգման, — Դերիկի գետ, Նարզաֆ չայ, Ղարա սու, եւայն:

Սալմաստ գաւառը, լինելով ընդհանրապէս դաշտային, շատ նպաստաւոր է երկրագործութեան համար, որով եւ գրաւում են բնակիչները: Երկրագործութիւնը ամենատարածուած գրաղմունքն է Սալմաստում, բայց առաջ է գնում համապետական ձեւով, — ցանում են՝ ցորեն, գարի, կորեկ, սիսեռ, կտաւահատ (?), ծխախոտ, զանազան բանջարեղէններ, եւայն: Սալմաստի դաշտում ընդարձակ տարածութեամբ ձգւում են անտառներ. աչքի են ընկնում այգիները:

Հողը մեծ մասամբ պատկանում է կալուածատէր աղաների (թուրք), որոնք գիւղացիների արդիւնարբութեան 1/3 մասը վերցնում են: Կան նաեւ գիւղեր, որոնք, որոշ հիմնական իրաւունքներ վայելելով, վճարում են գիւղատէր աղային՝ բերքի (հացաբոյսերի) 1/8, 2/10րդ մասը: Կան գիւղեր, որոնց կալուածները (հողը) գիւղացու սեփականութիւնն է, սակայն կառավարութեան վճարում են հողային տուրք, տարեկան մի բեռան (10 փութի) տեղի համար 12 դրան 50 կո-

պէկ. բացի հողային տուրքից կայ նաեւ գլխահարկ՝ նոյնպէս 12 դրան 50 կոպէկ. հարկ առնում է նաեւ կաթնտու անասունների համար:

Սալմաստի հնութիւններից նշանաւոր են Ղառնի-եարաղի բերդը եւ Փիր-Չաուուշ լեռան հարաւային երեսում ապառաժի վերայ քանդակուած պատկերները. երկու ձիււոր եւ երկու հետեւորդ՝ նրանց ձիււ սանձը բռնած, հնադարեան զէնքերով: Այդ նկարների մասին աւանդութիւնը ոչինչ չէ ասում. Բաֆֆին միայն, իւր «Կայծեր»ի Ա. հատորում յիշում է, որպէս թէ Արշակուտի Արշակ Բ. թագաւորի գերի տարուելն է ներկայացնում: Սալմաստի հիւսիս-արեւմտեան մասում, Սիպտակ լեռան լանջին, տեղաւորուած է պատմական Դերիկի Սը. Աստուածածնի Վանքը, որ իւր ժամանակին դեր է խաղացել յեղափոխական կեանքում: Այժմ այդ վանքը աւերակ է:

Սալմաստի բնակիչները կազմուած են թուրք, հայ, ասորի, շիւրք եւ հրեայ տարրերից. մեծամասնութեան տեսակէտից առաջին տեղը բռնում են թուրքերը, բ՛ հայերը, գ՛ քրդերը, դ՛ ասորիները, ե՛ հրեաները: Բնակիչների գլխաւոր գրաղմունքը, ինչպէս ասացինք, երկրագործութիւնն է. կան նաեւ վաճառականներ, որոնք արտահանում են չոր մրգեղէններ: Կան նաեւ արհեստաւորներ: Նոր կառուցուած է ապակի պատրաստելու գործարանը. պատրաստողը հայ է:

Սալմաստի հայաբնակ գիւղերը, բնակիչների թիւը, դպրոց, եկեղեցի, գրադարան

Գիւղերի անունները	Տուն (հայ)	Արական	Իգական	Ընդամենը	Պանդուխտ	Եկեղեցի	Դպրոց	Գրադարան	Մանկապարտէս
Հաւթուան. գուտ հայաբնակ	420	1270	1044	2314	550	1	1	երկուս	1
Փայաջուկ. գուտ հայաբնակ	204	821	657	1478	350	1	1	>	1
Ղալասար. գուտ հայաբնակ	121	353	331	684	100	1	1	>	1
Մահլամ. գուտ հայաբնակ	185	556	492	1048	174	1	1	>	1
Սառնա. գուտ հայաբնակ	104	295	248	543	187	2	1		
Սաւրա. Թրքախան	168	446	369	815	300	1	1	երկուս	3
Սարաւերիկ. Թրքախան	100	351	288	634	134	1	1		
Ախտախանա. Թրքախան	60	177	128	305	86	1	1		
Ղըրըլա. Թրքախան	47	140	122	262	22	1	1		
Վարդան. Թրքախան	27	111	83	194	33	1			
Դերիկ. Թրքախան	24	70	55	125	14	1			Դերիկ եւ Շէյթանուան ունին մի դպրոց
Շէյթանուան. Թրքախան	19	46	41	87	8	1	1		
Քալաշահ. Թրքախան	28	77	53	130	16	1	1		
Քօշամիշ. Թրքախան	23	60	49	109	17	1			
Այան. Թրքախան	21	60	55	115	28	1			
Բիկաւ. Թրքախան	14	74	58	132	30				
Աղա-Խամայիլ. Թրքախան	4	9	10	19	1	1			
Քօհնա-չեհիբ.									
(նաեւ՝ Թուրք, հրեայ)	127	385	303	688	192	2	1		1
Խոսրովա. ասորախան	36	80	68	148	15	1			3
Ուլա. ասորա-թրքախան	9	20	18	38	11	1			2
Դիւլիզան. ասորա-թրքախան	3	9	15	24	2	1			1
Փաթաւուր. ասորա-թրքախան	3	9	8	17	3				
Ջըղալուկ. Թուրք-շիւրախան	6	16	17	33	1	1			
Ընդհ. գումար	1846	5435	4507	9942	2330	23	12		5

Կրթական գործը Սալմաստում.— Կրթական գործը Սալմաստում գտնուում է միջակ դրուժեան մէջ, եւ դժուար կարող է յառաջադիմել որովհետեւ դպրոցները շատ աղքատ վիճակում են: Դաշնակցութիւնը առանձին ուշադրութիւն է դարձրել կրթական գործի վերայ. նորա ջանքերով կառուցուել են երկու դպրոց Փայաջուկում եւ Շէյթանաւայում, կառուցուած է թատրոնական դահլիճ Փայաջուկ եւ Ղալաասար, զարկ է տրուել գրադարաններին, հսկել է դպրոցների կանոնաւոր ընթացքի վերայ, եւ այլն:

Կառավարութիւն.— Պարսկաստանը ընդհանրապէս դուրկ լինելով օրէնքներից, ժողովուրդը շարունակ ենթակայ է պաշտօնեաների կամայականութիւններին: Հայ գիւղացիները Սալմաստում շարունակ ենթակուում են պաշտօնեաների, մանաւանդ Սարփարաստի (քրիստոնեաների դատաւոր) կողմից հարստահարութիւնների. ամենազլխաւոր օրէնքը կաշառակերութիւնը եւ սուլաքան է, որից օգուում են պաշտօնեաները:

ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆ

Սալմաստը, որպէս սահմանազուխ Տաճկաստանի, հանդիսանում է յեղափոխական ակտիւ գործունէութեան մի վայր. դեռ շատ հին ժամանակներից սկսած՝ նա այդ դերի մէջ է եղել: Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ըսկըսել է իրա գործունէութիւնը 1890-96 թուականներից. այնտեղ է կենտրոնացել Երկիր փոխադրուելիք ամբողջ ռազմամթերքը, այնտեղ են պատրաստուել եւ անցել Երկիր՝ բոլոր զինակիր խմբերը (Պարսկաստանի), այնտեղ են գտել իրանց հանգստութիւնը՝ Երկրից վերադարձող խումբերը. այդտեղից է շարունակաբար կապ պահպանուել Երկրի հետ, Շամի հետ եւ այլն:

1904 թուականի գործունէութիւնը.— Այդ թուականին, Յունուարից սկսած մինչեւ Ապրիլի վերջերը, Շամից եկած (Կոմսի յանձնարարութեամբ) Տէրվիչ (?) սուրհանդակի միջոցով փոխադրուել է զատուորներ (?) եւ երկու հատ տասնոց ատրճանակ՝ մօտ 120 փամփուշտով, որ ապահով տեղ է հասել: Նոյն սուրհանդակի հետ, երկրորդ անգամ, փոխադրուում է 800 մոսինի եւ 200 բերդանի ծայր եւ 7 մոսինի հրացան, սակայն այս անգամ, սուրհանդակը տեղ չէ հասցնում ռազմամթերքը, իւրացնում է եւ փախչում:

Ապրիլի վերջերին պատրաստուեց 6 հոգուց բաղկացած մի փոքրիկ խումբ զէպի Շամ, որը տարաւ 19 մոսինի հրացան եւ 2000 ծայր. այդ խմբին հետ էին Ընդհ. Ժողովին մասնակցած՝ Վասպուրականի ներկայացուցիչ Յովհաննէսը(1) եւ զինագործ Լեւոնը. խմբին առաջնորդում էր յայտնի Վալատ Մատոն. բացի վերոյիշեալ ռազմամթերքից, խումբը տանում էր թերթեր եւ հրացանի մասեր: Խումբը Կոթուրի վրայով ապահով անցնելով սահմանը, Շամի կողմերում նկատ-

ուում է քրդերից եւ սկսում է կռիւ: Կուում նահատակուում է Յովհաննէսը: Մթերքների մի մասը անցնում է քրդերի ձեռքը, մեծ մասը հասցնում են Շամ: Այդ խումբը ճանապարհուց յետոյ սկսեցին Դումանի խմբի պատրաստութիւնները, որը պիտի Շամի վրայով անցնէր Սասուն՝ օգնութեան: Խումբը Յունուարի 7ին ճանապարհուց, դարձեալ Կոթուրի վրայով՝ Մատոյի առաջնորդութեամբ: Խումբը բաղկացած էր 17 հոգուց՝ ձիաւոր. խմբին մասնակցում էր բժիշկ Զաւրեանը: Տանում էին 17 հրացան, 2000 փամփուշտ՝ բոլորը մոսինի, ումբեր եւ խմորներ: Խումբը անցնելով սահմանը զէպի ներս, կռուի է բռնում քրդերի հետ. կռուել տեսում է երկար: Մեզանից լինում է 2 զոհ, — Աստոն եւ Սերոբը: Խումբը ցրում է. մեծ մասը Մատոյի հետ վերադառնում է Սալմաստ: Մի քանի օր յետոյ Դումանը երկու ընկերով վերադառնում է Խոյ, որից յետոյ վերադառնում են յետ մնացած դարձեալ 3 հոգի, որոնք ձերբակալուած էին Խոյում եւ որոնց զէպերը գրաւել էր կառավարութիւնը: Այսպէս խումբը, անյաջողութեան մատնուելով, ցրում է:

Սեպտեմբերի սկիզբներին Երկրից եկաւ Անդրանիկը՝ իր փոքր խմբով, որը ընդունուեց շքեղ կերպով: Վասպուրականի Կ. Կոմիտէի պահանջամբ պատրաստուեց մի խումբ ձիաւոր՝ 15 հոգուց, վալատ Մատոյի հետ, Փոխիկի խմբապետութեամբ, որը ճանապարհուց դարձեալ Կոթուրի վրայով: Խումբը տանում էր 15 մոսին հրացան եւ 13-969 փամփուշտ մոսինի: Խումբը անցնելով սահմանը կռուի է բռնում. կըռուել սկսում է առաւօտեան եւ տեսում է մինչեւ երեկոյ. խումբը ամբողջովին նահատակուում է: Կոթուրի գծով եթէ Փոխիկի խումբն էլ ուղարկուեց, նախ որ այդ գծով ունէինք Մատոյի նման վստահելի վալատ, երկրորդ՝ խումբը գնում էր աշնանը, որ աւելի ապահով է լինում, ինչպէս փորձուել է շատ անգամ: Խմբի ջարդուելու գլխաւոր պատճառ այն է, ինչպէս ստուեզուեց, որ կռուի սկզբում վիրաւորուում է վալատը, ինչ որ մեծ յուսահատութիւն է պատճառում խմբին, եւ խումբը չի կարողանում մի որեւէ տեղ դուրս գալ: Նոյն խմբում նահատակուեց Արշակը, որ որպէս զինագործ անցնում էր Երկիր:

Տեղոր.— Տեղորի է ենթարկուած մի քիւրդ, որ մասնակցել էր Փոխիկի խմբի ջարդուելուն:

Սալմաստից, թէ՛ ուղիղ գծով եւ թէ՛ զէպի Մենաւոր, փոխադրուած են, սուրհանդակների միջոցով, թերթեր, հրացանի մասեր, դրամ եւ այլ մանր մուր իրեր:

Սալմաստում ունեցել ենք մի շրջիկ, որը զբաղուել է խմբերին դասախօսելով եւ նոր խմբեր կազմելով: Ունեցել ենք 10 օժանդակող խումբ տղամարդկանց: Խմբերին դասախօսուել է հետեւեալ նիւթերի մասին.—

- 1) Ինչո՞ւ է առաջանում յեղափոխութիւնը.
- 2) Դաշնակցութեան ծրագիրը եւ գործունէութիւնը.
- 3) Հակառակ [որդ] կուսակցութեանց գործունէութեան մասին.
- 4) Հայերի ինքնաճանաչութիւնը.
- 5) Ընդհանուր կրթութիւն.
- 6) Արկուտի վնասները.
- 7) Միջոցներ խուլբայի դէմ.
- 8) Ֆրանսական Յեղափոխութիւնը.
- 9) Բուլղարական եւ Մակեդոնական շարժումները:

1905 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆ

1905 թուականի գործունէութիւնը եղել է զուտ կազմակերպական: Կազմակերպուել է 38 խումբ, 4 ենթակոմիտէ եւ մի կոմիտէ՝ կազմուած վերջերս: Խմբերի թուում է նաեւ երկու կանանց խումբ՝ «Քրիստափոր» եւ «Սօսէ» խմբերը:

Ենթակոմիտէներն են՝ Ծառաստանի, Քարի, Ճառագայթի եւ Մինարէթի [ենթակոմիտէները], իսկ կոմիտէն՝ «Մինարէթի» կոմիտէն: Խմբակների հետ պարպել են դասախօսութիւններով, խօսուել է հետեւեալ նիւթերի վրայ.—

- 1) Ազգերի ծագումը.
- 2) Ընդհանուր տեսութիւն հայ ժողովուրդի անցեալ կեանքի (պատմութիւնից).
- 3) Իսրայէլ Օրին եւ նորա գործունէութիւնը.
- 4) Դաւիթ Բէզ եւ նորա գործունէութիւնը.
- 5) Յեղափոխութեան ծագումը հայերի մէջ.
- 6) Կուսակցութիւնների առաջանալը եւ նոցա գործունէութիւնը.
- 7) Յունական Յեղափոխութիւնը:

Այս դասախօսութիւնները եղել են իւրաքանչիւր ենթակոմիտէի շրջանում. խօսել են ընդհանրապէս ուսուցիչները:

Փոխադրութիւն.— Ղրկուած է Մենաւոր, Շամ փոխադրելու համար, 1 բերդան հրացան՝ 50 ծայրով, 3 մոսին՝ մագազինով, 4 մոսին՝ առանց մագազինի, մոսինի ծայր՝ 2000 հատ, երկտրոնական հաղորդիչներ, 2 արկղ, եւ հրացանի մասեր:

Փոխադրուած է Աւարայր, մոսինի ծայր՝ 500 հատ, 2 մոսինի հրացան, մէկը մագազինով, միւսը՝ առանց մագազինի:

Վրէժի Արհեստանոցը, նորոգութեան համար, 2 մոսին՝ առանց մագազինի: Փոխադրուած է Վրէժ, գործածութեան համար, 3 ատրճանակ (1 տասնոց, 1 սմիտ, 1 ջոնսըն), մոսինի փամփուշտ՝ 2000 հատ, բերդանի փամփուշտ՝ 576 հատ, տասնոց ատրճանակի եւ միւսներից՝ 102 հատ: Փոխադրուած է նաեւ խմոր:

Այս ռազմամթերքը փոխադրուած է Վրէժ ինքնապաշտպանութեան համար, Կ. Կոմիտէի կարգադրութեամբ: Փարոս փոխադրուած է 100 հատ բերդանի ծայր, տրուած է մի ընկերով: Բացի ռազմամթերքից, փոխադրուած է Երկիր, թէ՛ ուղիղ գծով եւ թէ՛ Մենաւորի վրայով, թերթեր, բրոշուրներ եւ այլ մանր իրեր:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՊԱՄՍԻԿ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Դաշնակցութիւնը Սալմաստի շրջանում ունի բարոյական մեծ ազդեցութիւն ոչ միայն հայ ժողովուրդի, այլեւ պարսիկ եւ այլ ազգերի վերայ: Շնորհիւ այդ ազդեցութեան կազմակերպութիւնը աւելի ընդարձակուում է եւ [վայելած] համակրութիւնը աւելի մեծանում: Կազմակերպութեան հեղինակութիւնը ժողովուրդի մէջ մեծանալով, աւելի ուշադրութեան է արժանանում կառավարութեան կողմից եւ միշտ աշխատում է լաւ յարաբերութեանց մէջ լինել. նոյնիսկ շատ խնդիրներում պաշտօնական յարաբերութեան մէջ է մտնում, ինչպէս այդ արեց 904 եւ 905 թուականներին, սահմանազլխի քրդերին դադարու համար, մանաւանդ քիւրդ ցեղապետ Զաֆար Աղային:

904 թուականին, կառավարութիւնը մօտ 3000 ձիաւոր եւ հետեւակ զօրքով ու թնդանօթով արշաւում էր Զաֆար Աղայի վերայ. բայց վստահ չլինելով իր ուժերի վերայ, դիմում է Դաշնակցութեան տեղական մարմին, խնդրելով 40-50 Ֆիտայի՝ պատճառարանելով որ Ֆիտայիները կարող են կռուել քրդերի դէմ. եւ այդ դիմումը եղաւ պաշտօնապէս. ի հարկէ մենք խուսափողական դիրք բռնեցինք, պատճառարանելով որ այդքան մարդ եւ ռազմամթերք չունինք:

Հնչակեանները.— Հնչակեանները շարունակ եղել են Սալմաստում եւ եօլա գնալու սխտեմով քարշ են տուել իրենց գոյութիւնը. նոքա ոչ մի կանոնաւոր գործունէութիւն չունին: Ապրում են գիւղացիների հաշուին: Նոցա գործունէութիւնը կայանում է միայն Դաշնակցութեան դէմ, որի առթիւ եւ յաճախ առաջանում են ընդհարումներ: Միայն 904 թուականին պատրաստեցին մի խումբ՝ Երկիր ուղարկելու, որը ճանապարհուց. բայց նոյն գիշերը դարձեալ վերադարձաւ եւ ցրուեց:

Տեղոր.— Տեղոր կատարուած է 4 հոգու վերայ. մէկը Կենտր. Կոմիտէի որոշմամբ, որ անցաւ անյաջող (վիրաւորուեց). երկրորդը՝ տեղական ընկերների որոշմամբ եւ Կ. Կոմիտէի վաւերացմամբ՝ անցաւ յաջող: Իսկ երկուսը կատարել են զինուորները, մէկը ջելօ (?) է, միւսը՝ քիւրդ:

Մեր շրջանից արտաքսուած է, ընկերների որոշմամբ, ուսուցիչ Յովհաննէս Պետրոսեանը, որպէս

խառնակիչ անձնաւորութիւն, որի վերաբերմամբ եղած փաստաթղթերը ուղարկուած են Կ. Կոմիտէին:

Կանխիկ զէճֆեր.— Կանխիկ(2) զէճֆեր ունինք, 3 Մանիխեր (?) հրացան՝ 370 ծայրով, 19 մոսին, 5 բերդան, 1 այնալու, մոսինի փամփուշտ՝ 8000 հատ, բերդանի՝ 878 հատ. այնալուի չունենք. ունենք նաեւ մանր իրեր: Մանրամասնութիւնը հաշուեմատեանում կարելի է գտնել:

Դրամակամ.— Տեղական դրամական մուտք ունեցել ենք՝ 11070 դրան 55 կոպէկ. միայն ամսավճարներից ստացել ենք՝ 6263 դրան 55 կոպէկ. իսկ մնացածը եղել է հանգանակութիւնից, նուիրատուութիւնից, ներկայացումներից եւ թերթի բաժանորդագրութիւնից:

Ինքնապաշտպանութիւն.— Կովկասեան Հայ-թրքական ընդհարումների սկսուելուց յետոյ, Սալմաստի շրջանում խիստ ուշադրութիւն դարձուեց ինքնապաշտպանութեան վերայ: Փողովուրդը զենք զէնքեր Դաշնակցութեան մարմինների միջոցով. արգիլուեց Հային զէնք ծախելը եւ խիստ ուշադրութիւն դարձուեց կանոնաւոր զէնքեր գնելու վերայ: Կազմակերպուեցին մարտական խմբեր, ուսումնասիրուեցին եւ որոշուեցին իւրաքանչիւր գիւղի գիրքերը: Դաշնակցութեան գինուորներից կազմակերպուած էր թուղթիկ խումբ: Ինքնապաշտպանութեան ուժի վերայ գաղափար կազմելու համար, առաջ ենք բերում գիւղերի զէնքերի հաշիւը:

Քարի Ինքնակամիտէի շրջան.—

Ա. գիւղ, 185 տուն.— 4 մոսին՝ 649 ծայր, 32 բերդան՝ 5320 ծայր, 11 այնալու՝ 1730 ծայր, 8 վերենդ՝ 1343 ծայր, 31 ատրճանակ զանազան տեսակի՝ 856 ծայր, 20 չախմախի հրացան զապասի (?) համար, 14151 պիստոն, 364 տրամ կապար (13 փութ, 26 գրգ.), 50 տրամ վառոզ (1 փութ, 35 գրգ.):

Բ. գիւղ, 104 տուն.— 9 բերդան՝ 289 ծայր, 3 այնալու՝ 240 ծայր, 3 վերենդ՝ 248 ծայր, 15 ատրճանակ զանազան տեսակի՝ 518 ծայր, գապաս չունի. մի քանի չախմախի:

Գ. գիւղ, 28 տուն.— 3 բերդան՝ 90 ծայր, մի քանի չախմախի:

Ճառագայթ Ինքնակամիտէի շրջան.—

Ա. գիւղ, 121 տուն.— 15 բերդան՝ 1474 ծայր, 9 այնալու՝ 322 ծայր, 1 վերենդ՝ 320 ծայր, 2 մանիխեր՝ 180 ծայր, 1 գերմ. մաուզեր՝ 160 ծայր, 18 չախմախի, 24 ատրճանակ զանազան տեսակի՝ 542 ծայր, գապասի կապար՝ 3 փութ:

Բ. գիւղ, 294 տուն.— 12 բերդան՝ 850 ծայր, 8 այնալու՝ 540 ծայր, 1 գերմ. մաուզեր՝ 100 ծայր, 40 ատրճանակ՝ 800 ծայր:

Գ. գիւղ, 24 տուն.— 6 բերդան՝ 433 ծայր, 1 մանիխեր՝ 100 ծայր, 6 ատրճանակ՝ 156 ծայր:

Դ. գիւղ, 60 տուն.— ?

Մինարէք Ինքնակամիտէի շրջան.—

Ա. գիւղ, 168 տուն.— 28 բերդան՝ 1131 ծայր, 2 մոսին՝ 175 ծայր, 6 այնալու՝ 385 ծայր, 1 վերենդիլ՝ 50 ծայր, 2 վինչեպեր՝ 27 ծայր, 1 մանիխեր՝ 46 ծայր, 9 չախմախի, 21 ատրճանակ՝ 418 ծայր:

Բ. գիւղ, 127 տուն.— 8 բերդան՝ 650 ծայր, 3 ատրճանակ՝ 70 ծայր, մի քանի չախմախի:

Ջամագան գիւղեր.—

Ա. գիւղ, 100 տուն.— 5 բերդան՝ 81 ծայր, 5 չախմախի, 7 ատրճանակ՝ 140 ծայր:

Բ. գիւղ, 27 տուն.— 7 բերդան՝ 330 ծայր, 3 չախմախի, 2 ատրճանակ՝ 20 ծայր:

(1) Ֆլեխան Յովհաննէս (Ջոյ աղա), Եամի պատգամաւոր Յրդ Ընդհանուր ժողովի:

(2) Ըսուած է, ըստ երևոյթի, «պատրաստ» իմաստով:

10.— ՏԵՂԵԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՒԱՐԱՅՐԻ ՇՐՋԱՆԻ 1906 Փետրուար 1

Նամակի Յարմու չափի գծաւոր 3 գոյք քեթքեր եւ 1 անգոյք քեթք: Տեղեկագիրքը կը գրաւե ամբողջութիւնը՝ 14 էջ: Վայելու է Գիրքու բնօրինակի ծրագիր: Սնու մեղք:

Աւարայր գաւառը (Խոյ) գտնուում է Պարսկահայք նահանգի Հիւսիսային սահմանում, պատմական Արտազ գաւառի մէջ. նրա արեւմտեան կողմերից, Կոթուր գաւառակից սահելով՝ առաջ է գալիս Տղմուտ գետը եւ, ոտոգելով ամբողջ Աւարայր գաւառը, դէպի Հիւսիս արեւելք անցնելով՝ թափուում է Արաքսի մէջ: Աւարայրի դիրքը գաւառային է եւ առհասարակ մշակուած. նա գրեթէ չընթացաւորուած է բարձր լեռներից, որոնցից արեւմտեանն է Տաճկաց սահմանին կից եղող Աւրուս գագաթը: Սրա սահմանակից գաւառներն են՝ Սալմաստ, Կոթուր, Արտազ (Մակու) եւ Մարալէ (?), որը իրրեւ երկուսեան սահմանադիտավայր, անմիջապէս յարաբերութեան է մտնում՝ Մենաւորի միջոցաւ՝ Եամի հետ, իսկ Արարուի միջոցաւ՝ Կովկասի հետ:

Բերքեր.— Աւարայրը որովհետեւ ընդհանրապէս գաւառային է, հետեւապէս հողագործութեան արհեստը

այստեղ բաւական լայն ծաւալ է գտած նահապետական սիստեմով. արտադրում է հացաբոյսեր, ընդեղէններ, բամպակ, բրինձ, ծխախոտ, մրգեղէն եւ ատաղձ:

Բնակչութիւն.— Բուն գաւառի բնակչութիւնը բաղկանում է 30.000 անձից, որոնք բաղկանում են թուրք եւ հայ տարրերից: Հայերը ամփոփուած են քաղաքի արեւմտեան ծայրում երեք արուարձանների մէջ (Աղայի թաղ, Փոս թաղ, էյվազի թաղ), 115-120 տուն բնակչով, իրենց շուրջն ունենալով Քաջամարտիկ (Դիզա)՝ 18 տուն բնակչով, Նորաշէն (Շորաւ)՝ 25 տուն բնակչով, Սրբավայր (Սէյտավայր)՝ 85 տուն բնակչով, Մահլազաւ՝ 25 տուն բնակչով, Ղարաջալի՝ 5 (?) տուն բնակչով, Վառ՝ 6 տուն բնակչով եւ Փեսա՝ 1 տուն բնակչով: Վերոյիշեալ եօթը գիւղերը, բոլորն էլ խառն են հայ ու թուրք բնակչով, եւ գտնուում են քաղաքի շուրջը մէկից մինչեւ չորս ժամ հեռաւորութեամբ, ենթարկուելով գիւղատիրոջ կամայականութեանը:

Տնտեսական վիճակ.— Բուն Աւարայրի հայ արհեստաւորութիւնը բաղկացած լինելով վեց պայտարից, երեք շրաղացալանից, մէկ երկաթագործից, չորս գինագործից, մնացածն էլ (100) ատաղձագործից եւ մի քանի օղեւիմառներից, տնտեսապէս վերին աստիճանի արգահատելի դրութեան է մատնուած, այնպէս որ 100 թումանի կարողութիւն ունեցողը մատնանիչ կը լինի. որով մեծ դժուարութեամբ կը կարողանան իրանց օրապահիկ ապրուստը հայթայթել. նոյնպէս էլ վերել յիշուած եօթը թրքա-հայաբնակ գիւղերը, որոնք պարպում են գուտ երկրագործութեամբ, հայոց ունեցած հողի սակաւութեամբ եւ երկրագործական վաստակից կէս առ կէս հողատիրոջը տալով, դժուարանում են իրենց ապրուստը հայթայթելու, որով ստիպուած են լինում պանդխտել դէպի Կովկաս: Առհասարակ, ոչ քաղաքում եւ ոչ գիւղերում, չկան հողատէր հայեր:

Նուիրական հաստատութիւններ.— Բուն քաղաքի արուարձաններում կան երկու եկեղեցիներ (Ս. Աստուածածին եւ Ս. Սարգիս): Առաջինը շինուած է հողից եւ խարխուլ վիճակի մէջ է, գործածուում է իրրեւ ժամասացութեան վայր. իսկ վերջինը, որը ծառայում է միայն իրրեւ ուխտավայր, կառուցուած է քար ու կիրից եւ բաւական ընդարձակ շէնք է. բայց դա էլ խարխուլ վիճակի մէջ է: Երկու եկեղեցիների գաւառներումն էլ գտնուում են հայոց գերեզմանատներ: Յիշեալ եկեղեցիների պաշտամունքը կատարում է մի քահանայ: Ս. Սարգիս եկեղեցին ունի սեփական մի քանի օրավար արտ, որոնց եկամուտն է տարեկան 2 բոն ցոբն, միջին հաշուով 20-25 թուման հաշուուած:

Քաջամարտիկում (Դիզա) կայ մի հողաշէն փոքրիկ մատուռ: Դորա հանդէպ, կէս ժամ հեռաւորու-

թեամբ, մի բարձր բլուրի գագաթին գտնուում է Աւարայրի պատմական հերոս քաջ Վարդանայ մատուռը, քարուկիր, որը այժմ կիսաւեր դրութեան մէջ է. յիշեալ երկու մատուռների հովիւն է Սրբավայրի քահանան: Տարին մի անգամ, Նոր Կիւրակէին, գաւառի հայ ազգաբնակչութիւնը մեծ բազմութեամբ գնում է Ս. Վարդանի մատուռը ուխտի: Այդ երկուսն էլ շարժական ու անշարժ կալուածներից զուրկ են:

Նորաշէնը (Շորաւ) հիմնուած է 1898 թուականին, Վառ գիւղի կոտորածից ազատուող ընտանիքներից. ունի մի հողաշէն եկեղեցի՝ մի քահանայով, իրեն ծուխ ունենալով նաեւ Մայրապաւը, Փեսան եւ Վառը. եկեղեցին կալուածներ չունի:

Ղարաջալուն ունի միայն մի հին եկեղեցու աւերակներ. կը հովուէ Սրբավայրի քահանան:

Սրբավայրը ունի մի հողաշէն եկեղեցի եւ մի սեփական քահանայ. եկեղեցին կալուածներ չունի, իրեն եկամուտի աղբիւր ծառայում է 20 բոպէ հեռաւորութեամբ գտնուած Գոհրուանի Ս. Աստուածածնայ եկեղեցին, ուր տարին երկու անգամ ուխտագնացութիւն է լինում:

Մահլազանը, որ գտնուում է քաղաքից երկու մղոն հեռաւորութեան վրայ, (Խոյից Ջուլֆա տանող ճանապարհի վրայ), ունի մի հին եւ մեծ քարաշէն եկեղեցի, զուրկ որեւէ հողային կալուածից. դրա հոգեւոր հովիւն է Նորաշէնի քահանան. կարծուում է, որ այդ գիւղը ի հնումն միացուած էր Ջարեւանդ գաւառին, որը այժմ գիւղի է վերածուել: Սրանից մի քանի տարի առաջ, Լուսաւորչական հովուի չզոյութեան եւ տեղական հայերի նիւթական անձկութեան պատճառով, գիւղացիք խմբովին կաթողիկոսեան էին դիմել. սակայն ձեռք առնուած զօրաւոր միջոցների շնորհիւ, նորից իրենց մայրենի եկեղեցու ծոցը վերադարձան:

Վառ գիւղը ունի մի քարաշէն եկեղեցի: Փեսան մի հին հողաշէն եկեղեցի ունի: Երկուսն էլ կալուածներից զուրկ են:

Կրթական հաստատութիւններ.— Կրթական տեսակետից ամբողջ Աւարայրը, իր գիւղերով, շատ աննախանձելի դրութեան է մատնուած, տնտեսական վիճակի անձկութեան պատճառով, այնպէս որ ամբողջ գաւառում միայն երեք ուսումնարան կայ,— Խոյում, Նորաշէնում եւ Սրբավայրում: Առաջինը, թէեւ երկար ժամանակից ի վեր գոյութիւն ունէր անդրընդհանր մեթոդով, մի խարխուլ շէնքի մէջ, վերջին 3-4 տարիների ընթացքում կիսով չափ կրթական մակարդակի վրայ դրուեցաւ՝ շնորհիւ դաշնակցական մի քանի ընկերների ջանքերին, այնպէս որ այժմ ունի մի փառաւոր դահլիճ, կառուցուած 1903 թուականին, տեղացիների հաւաքական աշխատութեամբ եւ Պ. Պ. Տ. ԱՖրիկեանի նուիրատուութեամբ: Պէտք է խոստովանել նաեւ, որ այդ դպրոցի շինութեան եւ նպաստ ստանա-

լու զործում մեծ դեր է կատարել դաւաճական առաջնորդ՝ Ս. Թադէի վանահայր Տ. Գէորգ Մ. Վ. Նալբանդեանը: Այժմ այս «Ս. Վարդանեան» դպրոցը ունի մօտաւորապէս 40-45 երկսեռ աշակերտներ, մի դասեան է եւ դեկավարում է մի ուսուցչով եւ մի ուսուցչուհիով. դասաւանդութեան առարկաներն են միայն հայերէն՝ իւր ճիւղերով: Դպրոցի բիւզճէն փակում է տեղացիներից ուղղակի եւ անուղղակի հաւաքուած եկամուտներով եւ պատահական նուիրատուութիւններով:

Սրբավայրը նոյնպէս Դաշնակցութեան նիւթական(*) ու բարոյական օգնութեան շնորհիւ, ունի մի նորակառոյց դպրոց, որը շարունակում է չորս-հինգ տարիներից ի վեր, տարուայ մէջ միայն վեց ամիս տնտրութեամբ: Այստեղ պէտք է յիշել, որ անցեալ տարի, հնչակեան տեղացիների ոտնձգութիւնների պատճառով, դպրոցը փակ մնաց, իսկ այս տարի մեծամեծ ջանքերի շնորհիւ, Դաշնակցութեան տեղական ներկայացուցչութեան միջոցաւ յաջողուեցաւ Դեկտեմբերի սկիզբներում դպրոցը նորից վերաբացել, որը այժմ ունի 20-25 երկսեռ աշակերտներ եւ կառավարում է մի տեղացի դաշնակցական ուսուցչով (որի ոտնձգութիւնով մի փոքր տեղացի համակիր ընկերներից):

Նորաչէնը ունի մի դպրոց. երկու տարի է ի վեր 10-15 աշակերտներով, ուսուցչի ոտնձգութեամբ է քաղաքիս Գերմ.—Հայկական որբանոցի տնօրէնուհի Օր. Ա. Հասնակի անձնական նուիրատուութեամբ եւ մի թեթեւ կերպով տեղացի հայերի օգնութեամբ:

Մնացեալ հինգ գիւղերում մինչեւ հիմա որեւէ կրթական հաստատութիւն մուտք չէ գտել, որով՝ նոր սերունդը բոլորովին զուրկ է ուսումնական կրթութիւնից: Առհասարակ դաւաճիւ հայ ազգաբնակիչները խճճուած լինելով տեղական տիրոջ տարրին, վարձով, բարձրով եւ սովորութիւններով, նոյնիսկ անունով, բոլորովին օտարացած են համարում. ուստի մեծ կարիք կայ այստեղ կրթական գործին շատ զարկ տալու, որպէսզի այդ օտարական սովորութիւնները ջնջուեն:

Օտար հաստատութիւններ.— Քաղաքիս արուարձաններում կայ չորս հայ բողոքական ընտանիք, որոնց պատճառով ամերիկեան միսիոնարութիւնը հաստատել է երկու ժողովարաններ եւ մի դպրոց, որը մի քանի տարի գործունէութիւն ունենալուց յետոյ, այս տարի փակուեց. նոյնպէս եւ մի հայ բողոքական քարոզիչ, որը աւելի գործ ունի թուրք տարրի հետ:

Գերմ.—Հայկական որբանոցը, որը հիմնուած է հայասէր դուկտ. Ալպիուսի նախաձեռնութեամբ, ութը տարու չափ գոյութիւն ունի եւ առաջներում պատրաստ

պարում էր իր մէջ 120ի չափ երկսեռ որբեր: Սոյն հաստատութիւնը երկու ճիւղի է բաժնուած, ուսումնական ճիւղ եւ արհեստագիտական ճիւղ: Ուսումնարանը յաճախում են 70ի չափ երկսեռ որբ աշակերտներ եւ դաստիարակում են երկու հայ լուսաւորչական դաշնակցական ուսուցչով եւ մի բողոքական դաշնակցական ուսուցչուհիով. դասընթացքի շրջանը տեւում է հինգ տարի. դասաւանդութեան առարկաներն են՝ հայերէն, իւր ճիւղերով, եւ ընդհանուր ազգաց պատմութիւն: Արհեստանոցում միայն ատղձագործութիւն են սովորում գերմանական սիստեմով, երկու գերմանացի վարպետների հսկողութեան տակ 15ի չափ որբեր, որոնց արհեստագիտական շրջանը երեք տարի է: Վերջին կրթամեակում, նիւթական անձկութեան պատճառով, որբանոցի վարչութիւնը ստիպուած եղաւ 35ի չափ որբեր եւ որբուհիներ դուրս արտաքսել իւր շրջանակից. մընացած 50 որբերի վիճակն էլ շատ խախուտ հիմքերի վրայ է դրուած առայժմ. ինչպէս երեւում է տնօրէնուհու խօսակցութիւնից, զարնանը ուսուցիչները եւս պիտի արձակուեն պաշտօնից: Արտաքսուած որբերի ներկայ դրութիւնը եւս շատ անտանելի է. նոքա կարօտ են անմիջական օգնութեան: Արհեստանոցի ճիւղը, մի տարի է որ բաժանուելով որբանոցի ընկերութեան տրամադրութիւնից, կառավարում է ինքնուրոյն մի ուրիշ ընկերութեան ղեկավարութեամբ եւ կամաց կամաց, գերմանական ապրանքների Պարսկաստանում ներմուծելու գործով եւս զբաղուելով, հետզհետէ յառաջանալու վրայ է:

Տեղական ինֆուպաչալտպանութիւնը.— Առհասարակ Աւարայրի այդ մի բուռ հայ ազգաբնակիչները, որ ցրուած է իրարուց անջատ մի քանի գիւղերի մէջ, զուրկ է պաշտպանողական ամենատարրական միջոցներից: Նոքա ոչ միայն զինավարժութեան կանոններին են անծանօթ, այլեւ զէնք ունենալու միջոցներից եւս զրկուած են. դոցա մէջ հազիւ կարելի է գտնել 10-14 որսորդական հին հրացան, 10-15 ատրճանակ եւ 5-6 փամփուշտաւոր հրացան. աւելին ունենալու կարողութիւն էլ չունեն, որովհետեւ իրենց տնտեսական նեղ միջոցները հազիւ թէ թոյլ տան: Հ. Յ. Դաշնակցութիւնն ունի այստեղ երկու մասին հրացան եւ մէկ բերդան հրացան, 250 մասինի փամփուշտով եւ 715 բերդանի փամփուշտով. իսկ Հնչակեան կուսակցութիւնը ունի մօտաւորապէս 10 բերդան հրացան, ի հարկէ փամփուշտ էլ:

Յեղափոխական կուսակցութիւններ.— Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը այստեղ մուտք է գտել մօտաւորապէս 8-10 տարի առաջ, իբրեւ յարաբերական անմիջական վայր՝ Երկրի եւ Կովկասի, սակայն չէ ունեցել որեւէ խմբակներ, բացի համակրողներից: Միայն 1905 թուի սկզբներում մի քանի անձերից բաղկացած «Հրայր» անունով մի խմբակ է ունեցել, որի առաջին ձեռնարկն

(*) ՄԱՆՈՒՅ.— Այդ փոքր եղած է ոչ կազմակերպուած, այլ Մամսոնի տրամադրութեամբ առկա գրուած փոքր կրթական նպաստակների կամար:

է եղել մի վիճակախաղ յօգուտ Դաշնակցութեան, որի զուտ հասոյթը եղել է մօտաւորապէս 25 թուման: Վերջերս կազմակերպութեան ջանքերի շնորհիւ Հետազնետէ կազմուեցան ինը խումբեր եւս, որոնք են՝ Աւարայրում «Պան» խումբ 12 հոգիէ բաղկացած, «Սերոբ փաշա» խումբ 12 հոգիէ բաղկացած, «Սօսէ» կանանց խումբ 16 հոգիէ բաղկացած, Քաջամարտիկում՝ «Վարդանեան» խումբ 12 հոգիէ բաղկացած, Նորաչէնում՝ «Արամեան» խումբ 15 հոգուց բաղկացած, Սրբավայրում՝ «Ասքանազեան» խումբ 10 հոգիէ բաղկացած, «Աւարայր» խումբ 10 հոգիէ բաղկացեալ, «Տիտանեան» խումբ 11 հոգիէ բաղկացեալ, «Վահանեան» խումբ 10 հոգիէ բաղկացեալ: Ամբողջ Աւարայրում խմբերի թիւն է 10, մօտաւորապէս 120 անդամներով: Վերջերս, Քաջամարտիկը միացնելով Աւարայրին, կազմեցինք մի ենթակոմիտէ՝ Աւարայրի անուան տակ, իսկ Նորաչէնը միացնելով Սրբավայրի չորս խմբերի հետ, կազմեցինք երկրորդ՝ Սրբավայրի ենթակոմիտէն. նրանք բոլորը, վերեւ յիշուած տնտեսական անձկութիւնների պատճառով, 9-10 թուման ամսավճարներ հազիւ են կարողանում տալ: Դոցա կազմակերպուելուց յետոյ պարբերաբար դասախօսութիւն է տրուել իրենց 17 անգամ, որոնցից հինգը դասախօսել է մեր ընկերներից Աշոտ Զարեանդեանը, երկուսը՝ ընկեր Մովսէսը, իսկ տասը՝ տեղական ներկայացուցիչ Միլայի կողմից է տրուած: Դասախօսութեան նիւթեր են եղած՝ Ա) Թէ ի՞նչ է Յեղափոխութիւնը եւ ի՞նչ պայմանների տակ հայերը ստիպուած են Յեղափոխութեան դրօշի տակ մտնել. Բ) ի՞նչ է Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը եւ ինչո՞վ զերազանցում է միւս հայ յեղափոխ. կուսակցութիւններին. Գ) Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, գոյութիւն ունենալու ժամանակից, ի՞նչ ծառայութիւններ է մատուցել բուն Երկրում, Կովկասում, Պարսկաստանում եւ այլ գաղթավայրերում. Դ) Հին եւ նոր ակնարկներ կեանքի գոյութեան կոիւնների մէջ. Ե) Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ի՞նչ դեր է կատարել ինքնապաշտպանութեան եւ կրթական գործերի հանդէպ. 2) ի՞նչ վերաբերմունք պիտի ցոյց տայ ժողովուրդը դէպի Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ներկայ տաղանապալի բոլորներում, եւս:

Հնչակեան կուսակցութիւնը, որ մուտք գտել է այստեղ զրեթէ 15 տարի առաջ, վերջերս բոլորովին անգործութեան էր դատապարտուել վերջին հանրաձայնութիւնների պայքարների պատճառով. սակայն, երկու տարի առաջ, կրկին մեծ թափով մուտք գտաւ շնորհիւ տեղական Դաշնակցութեան անգոր ներկայացուցիչների եւ ընկերների անտարբերութեան: Հնչակեան կուսակցութիւնը, իրեն միմիայն նպատակ ունենալով ամէն կերպով արգելք հանդիսանալ Հ. Յ. Դաշնակցութեան գործունէութեան, մեծ խոչընդոտներ յարուցած է մեր ամէն մի գործի մէջ. այդ կուսակցութիւնը բոտ օրինի կազմակերպուած խմբակներ եւ ժողովներ չունի, միայն Հնչակեանութիւնը իրենց դիմակ ունենալով՝ իրենց

եպերելի արարքները շարունակում են: Նրանց թիւը մի քանի ամիս առաջ կրկնապատիկ, զուցէ աւելի էր քան դաշնակցականներինը, բայց Դաշնակցութեան ձեռք առած զօրաւոր միջոցների շնորհիւ այդ թիւը հետզհետէ նուազեցաւ, այնպէս որ այսօր հազիւ դաշնակցականների թուի կէսին է համապատասխանում, այն էլ ինամիական հողի վրայ դրուած:

ՀԱՄԱՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ

Ա) Զեմֆի եւ ռազմամթերքի փոխադրութիւն

1905 թուականի սկզբներում կազմակերպութեանս Աւարայրի ներկայացուցիչն էր մեր ընկեր Պ. Մալխասը, որի օրով ռազմական մթերքներ բաւական մուտք գործեցին Կովկասից Աւարայր. սակայն մենք չունենալով ձեռքի տակ նրա հաշուական տետրերը, որ կարողանայինք լիակատար տեղեկութիւններ տալ մեր Ռայոնական ներկայ ժողովին, միայն բաւականանում ենք վեր ի վարոյ հաշուետուական ակնարկ ձգել մեր նախորդ պաշտօնակցին: Եկած ռազմական ապրանքներից մի մասը փոխադրուած է Երկիր Մենաւորի գծով, ընկեր Ընծայրի եւ վարձուած մենաւորցի չորս սուրհանդակների միջոցաւ. իսկ Երկրէն ուղարկուած ուղղակի սուրհանդակների միջոցաւ՝ 7000 հին փամփուշտներ փոխադրուած են Երկիր, որի գրեթէ կէսը կորսուած է. նմանապէս ընկեր Պ. Մալխասի առժամանակեայ փոխանորդ կարգած Մօրուքի միջոցաւ, ուղղակի Երկիր փոխադրելու նպատակով ուղարկուած է 3000 հին փամփուշտ, որոնք դժբախտաբար ամբողջապէս գրաւուած են (գողցուած) սուրհանդակի կողմից, Յունիս ամսուայ մէջ:

Բ) Թերքի փոխադրութիւն

1905 թուականի սկզբից ամսական ստացուած էր 18 կապոց «Իրօշակ» (900 թերթ), որոնց մէկ մասը Մենաւորի գծով զրկուած են Երկիր ապահովապէս. իսկ երկու անգամ, չորս ամսուայ դիզուած թերթերը Արարուի գծով Կովկաս ուղարկուեցան, բայց դժբախտաբար Կովկասում հայ-թրքական ընդհարումների պատճառով, ամբողջապէս կրակի ճարակ եղան:

Գ) Երկրից եկող զինուորներ

1905 Յունուարից սկսած մինչեւ Մայիսի վերջը Մենաւորի գծով Աւարայր եկած են մօտաւորապէս 30-40 զինուորներ՝ Շամի կոմիտէի յանձնարարութեամբ,

որոնց մեծ մասը ճանապարհուել են Կովկաս, իսկ փոքր մասը՝ Մինսկի:

1905 թ. Յուլիսի վերջերին, Վրէժի Կենտր. Կոմիտէի որոշման համաձայն, Հիւանդութիւնն քիչ անցնելուց յետոյ, անցայ Աւարայր, ուր Վրէժից ուղարկուած էր նաեւ ընկեր Գ. Փայլակը, լիազոր արտօնութիւն ստանալով Կ. Կոմիտէից՝ տան աւելորդ իրերը եւ փոխադրական գրաստները ծախելու. սակայն նա փոխանակ ըստ իւր կոչման աւելորդները ծախելու, ծախեց նոյնիսկ ամենակարեւոր առարկան, մինչեւ իսկ գրասեղանը, չգիտենք ի՞նչ նպատակով, եւ ծախածներէն գոյացած դրամն էլ փոխանակ տեղւոյն կազմակերպութեան պարտքերին տալու, հետն առնելով Վրէժ մեկնեց, ինչպէս նաեւ մի քանի արժէքաւոր մանր իրեր՝ զէններ էլ իւր հետ առաւ, մեզ թողնելով միայն 15 թուման փող: Օգոստոսի վերջերին Վրէժի Կ. Կոմիտէից ստացանք մեր պաշտօնագիրը Աւարայրի շրջանի ներկայացուցչութեան առթիւ, ինչպէս նաեւ հրահանգ ստացանք՝ պատրաստ գտնուած ծայրերը Երկիր փոխադրելու: Այդ հրահանգները հիման վրայ, գրեթէ Հոկտեմբերից սկսած մինչեւ Նոյեմբերի վերջը, Երկիր փոխադրեցինք 8400 նոր փամփուշտ, 726 հին փամփուշտ, 2 բերդան: Իսկ 2000 նոր փամփուշտ էլ Մինսկից Աւարայր, Աւարայրից Մենաւոր, ինչպէս նաեւ Մինսկից 7 նոր հրացան, 2 բերդան, որոնցից առաջիններից երկուսը Աւարայրում թողնելով, իսկ մնացածները՝ 2000 փամփուշտները հետ միասին՝ Մենաւորի գծով, մեր մասնաւոր սուրհանդակներով, ապահովապէս Երկիր փոխադրուեցան: Ինչպէս նաեւ փոխադրած ենք Մրգաստանից ստացուած մի կարգ ռազմական մթերքներ եւ Մինսկից էլ ստացուած, որոնք ամբողջապէս նոյն գծով Երկիր են փոխադրուել ապահովապէս:

1905 Մայիսից սկսեալ «Իրօջակ» թերթերը, իւրաքանչիւր ամսուան 18ական կապոց, ինչպէս նաեւ 30ական օրինակ «Հայրենիք» թերթից, որոնք եկած, դիզուած էին Աւարայրում, դրանք էլ փոխադրեցինք Երկիր եւ Կովկաս՝ Մենաւորի գծով, ապահովապէս. միայն Նոյեմբերի եւ Դեկտեմբերի թուերը, ձմեռուայ ցրտերի պատճառով, մասամբ էլ կովկասեան գծի խանգարման առթիւ, չկարողացանք փոխադրել: Ուրեմն չորս ամսուայ մէջ մեր փոխադրած «Իրօջակ» թերթերի թիւն է 5400 օրինակ մօտաւորապէս, 800 օրինակ էլ «Հայրենիք» թերթ: Փոխադրուած են նաեւ խմբագրատնից եւ Մինսկից ստացուած մի քանի ծրար բրոշուրներ:

Մեր հնգամեայ պաշտօնավարութեան միջոցին, Շամի Կ. Կոմիտէի յանձնարարութեամբ, մօտաւորապէս 30 ընկերներ փոխադրած ենք Կովկաս, Մենաւոր, Մինսկից եւ Վրէժ. իսկ Երկիր փոխադրած ենք մի զինուոր:

Մեր պաշտօնավարած հնգամեայ ելուետական հաշուեցուցակը

1905 Օգոստոսից մինչեւ Դեկտեմբերի վերջը, մուտք ունեցել ենք 1101 զուան. իսկ ելք ունեցել ենք 2286 զուան, որի 1185 զուանը պարտք է մնում մեզ վրայ: Այս պարտքի վրայ աւելացնել պէտք է մենաւորարանակ չորս վարձուած սուրհանդակների 1400 զուան ուճկի մնացորդը, ինչպէս նաեւ մեր բնակարանի մնացորդ 200 զուան վարձքը: Համագումար պարտք՝ 2785 զուան, որը ստանալու անմիջական կարիք ունենալներս ներկայ Ռայոնական Ժողովի ուշադրութեանն ենք յանձնում:

Քանի որ վերելում պարզեցինք մեր շրջանի հայոց նիւթական անձկութիւնը, որով սոյն գումարը փոխանակ մէկի, մի քանի անձնաւորութիւններից են վեր առնուած, եւ որոնց ժամանակին չվճարելը անպատահութիւն ծագելու պատճառ կարող է դառնալ. ուստի կրկնապէս պարտ ու պատշաճ տնօրինութիւն ենք խնդրում:

Դատական պաշտպանութիւն տեղացի հայերի

Գրեթէ երկու տարիից ի վեր՝ Առաջն. գործակալութիւն (?) ստանձնած լինելով, մեր ձեռքից եկած պաշտպանութիւնը խնայուած չէ տեղական ազգայիններին՝ հանդէպ կառավարական շրջանակներին. սակայն երբ Հիւանդութեան պատճառով երկու ամսու չափ Սալմաստ ուղեւորուեցանք, ցաւ է սսել որ, մեր յաջորդը ուղից շեղած լինելով, տեղացիները ըստ բաւականին նիւթապէս տուժած էին: Իսկ մեր դառնալուց յետոյ կրկին պաշտօն շարունակելով կառավարական բախումների հանդիպեցինք, մեր կորցրած ուղին ձեռք բերելու համար: Ի մէջ այլոց՝ գաղթականական հոսանքներին բարոյապէս աջակցութիւն խնայուած չէ մեր կողմից:

Անհրաժեշտ պահանջներ Աւարայրի հայ ժողովրդի համար

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Աւարայրի ներկայացուցչութիւնը, միացած տեղական դաշնակցական խմբակների ու ենթակոմիտէի ներկայացուցչի հետ, յարմար համարեց հետեւեալ տեղական անհրաժեշտ կարիքները ներկայ Ռայոնական Ժողովին ներկայացնել, դրանց գործադրութիւնը խնդրելով. —

1. Նկատելով կովկասեան հայ-թրքական ընդհանրութեան պատճառով տեղական տիրող տարրի յուզումները եւ հայոց ինքնապաշտպանութեան գոնէ տարրական միջոցներից զուրկ լինելը, հարկ եւ անհրաժեշտ գտնուեցաւ գոնէ տասը բերդան հրացան, երկու հար փամփուշտով, տեղւոյն ներկայացուցչութեան տը-

րամադրութեան տակ դնել, գոնէ մինչեւ թրքական յուզումների մեղմանալը:

2. Երեքից մինչեւ չորս ղեկավարող զինուորներ դնել տեղական ներկայացուցչութեան տրամադրութեան տակ, պահանջուած վայրերում յատկացնելու:

3. Աւարայրի տան համար գոնէ մի հրացան եւ երկու ատրճանակներ յանձնել:

4. Կրթական գործին զարկ տալու համար անհրաժեշտ է գոնէ տարեկան 130-150 թուման յատկացրնել Սրբավայրի, Նորաչէնի եւ Քաջամարտիկի դպրոցական նոր շրջանին համար, իրրեւ կայարան կազմակերպական ռազմական մթերքների եւ թափստատեղի համար:

5. Արտօնութիւն տալ տեղական ներկայացուցչութեանը՝ իրաւասութիւն ունենալ այդ շրջանի կրթական գործերին:

6. Լիազորութիւն տալ տեղական ներկայացուցչութեանը արգիլելու հայերին՝ կառավարական դատարան դիմելը:

7. Օրինազանցների եւ յանցաւորների դրամական կամ ֆիզիքական պատժումը արտօնել տեղական ներկայացուցչութեանը:

8. Կազմակերպութեան հաշուետուական մասի մէջ նշանակուած պարտքի բարձումը:

9. Տեղական ներկայացուցչութեան պահանջներին բաւարարութիւն տալու համար անմիջական կերպով պարտք դնել Կ. Կոմիտէի վրայ:

Ներկայացուցչի Աւարայրի շրջանի՝ ՍԻԱ

Պատգամաւոր Աւարայրի՝ ԱՇՈՏ ԶԱՐԵՒԱՆԴԵԱՆ

Մանօթութիւն համարատուութեան. — 1905 թ. Յունուարին, մի գաղթական Երկիր անցած ժամանակ, ճանապարհին Զիււոր սուլթանի (?) կողմից Մենաւորի գծի վրայ նրա եօթհարուածեան ատրճանակը, 130 փամփուշտով, գրաւուած էր: Մեր բողոքի հիման վրայ ատրճանակը բերուեցաւ յետ, եւ նուիրուեցաւ Սարփարաստին: Երկրից եկող Զուլումաթը, Մոկացին եւ իրենց ընկերները, Մենաւորից Աւարայր բերող ճանապարհում կողոպտուած լինելով, ինչպէս եւ Շամի ամբողջ արիւրը, մեր բողոքների հիման վրայ, ամբողջապէս յետ առնուեցան: Նոյնպէս Երկրից եկած Շամի ընկերների նամակները, միանալով Շամի Հընչակեան կուսակցութեան նամակների հետ, ամբողջապէս բռնուել էին անցեալ Փետրուար ամսում. ջրան թուման Դաշնակցութեան կողմից եւ ջրան թուման հնչակեանների կողմից կաշառք տալով ազատուեց:

ՆՈՅՏ

11. — ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՄԱԿՈՒ-ԱՐՏԱԶ ԳԱԻԱՌԻ

Նամակի նորմալ չափի գծաւոր 4 երկրորդ բուլբուր կարուած տեսքով: Տեղեկագիրը կը վերաբերի առաւելաբար Քաղտու Առաքելի վաճառ (Մեմուար) գործունէութեան. ամ կը գրուի մօտ 11 ու կէս էջ. գրուած է սեւ միւրաւով եւ ստորագրուած Հ. Յ. Դաշնակցութեան Մեմուարի ներկայացուցիչի՝ Քեմալի կողմէ (Գեորգ Մ. Վրդ. Նալպանտեան):

Մակու գաւառի արեւմտեան մասը լեռնային է, իսկ արեւելեան մասը՝ դաշտային: Սահմաններն են, Արեւմուտքից՝ Տաճկաստանը — Ալըրակ, Բերկրի եւ Պայազիտ: Արեւելքից՝ Զուլֆա եւ Մարսոտ: Հիւսիսից՝ Արաքս գետը: Հարաւից՝ Գորուլի լեռները: Բնակչիները բաղկանում են պարսիկներից, հայերից եւ մի քանի քրդական ցեղերից, — հայտէրանցի, մլանցի, ջալալցի, ջըրկցի, մորգանցի, պրուքցի եւ խալքցի են: Թուրի առաւելութեամբ գլխաւոր տեղը բռնում են պարսիկները. քրդերը թէեւ խոշոր տեղ են բռնում, բայց իւրարից անջատ բնակւում են, եւ վրաններում, անասնապահութեամբ պարապելով. պարսիկների գրաղմունքն է անասնապահութիւնը, նոյնպէս եւ երկրագործութիւնը:

Հայերը այստեղ շատ աննշան թիւ են կազմում: Մակու քաղաքի մէջ՝ 60-70 տուն, Քիշմիշի մէջ՝ 85 տուն, Ս. Քաղէի վանքի գիւղը՝ 25 տուն, Գրըզպուլաղ՝ 6 տուն=180 տան չափ: Նոցա պարապմունքն է երկրագործութիւն. իսկ Մակուի մէջ մանրավաճառութիւնը եւ արհեստները — պայտար, ոսկերիչ, դարբին եւ հիւան:

Դոցա մէջ աչքի են ընկնում կարեւորութեան կողմից աւելի Ս. Քաղէի վանքը — Մենաւոր — Տաճկական սահմանէն 6 ժամ հեռաւորութեամբ, եւ Քիշմիշ-Թէփէ — Բլուր՝ Պայազիտ — Մասիս ծոց սահմանից՝ 3 ժամ: Իսկ Աւաճուրի գծով Ալըրակի սահմանից՝ 4-6 ժամ, ուստական սահմանից՝ 7-8 ժամ: Իսկ Դաւալու եւ Ալըրզըլ հայարնակ գիւղերից՝ 14-15 ժամ հեռաւորութեամբ:

Մենաւորից Մակու՝ 6 ժամ: Մենաւորից Քիշմիշ-Թէփէ՝ 8 ժամ: Մենաւորից Արարլու՝ 12 ժամ: Մենաւորից Աւարայր, կարճ ճանապարհով, Գորուլով՝ 14-15 ժամ, եւ երկար ճանապարհով՝ Զորավայրի գծով՝ 18 ժամ: Իսկ Մակուից Արարլու՝ 10 ժամ:

Հայոց կրթական գործը Մակուի շրջանում անսխալ անձնելի դրութեան մէջ է, տեղական մի բուռ հայերի նիւթական անձկութեան պատճառով. գրել-կարդալ գիտցողների թիւը մի քանիտ է հասնում: Մենաւորի վանքում, թէեւ ներկայ վանահօր աշխատութեամբ, հանդանակութիւնով եւ սեփական արդիւնքով (1904-1905 թ.) մի պարզ դպրոց կառուցուել է, բայց առանց ուսուցչի է մնացել, ի հարկէ նիւթականի պատճառով: Քիշմիշի մէջ մի դպրոց ունի, եւ մ'չ ուսուցչի: Մա-

կու Քաղաքի հայոց դերութիւնը, համեմատելով միւսներին հետ, քիչ-չատ լաւ է. նոքա թէեւ մի հին դպրոց ունէին, բայց 1904ին, դարձեալ նոյն վանահօր ջանքերով, մի նոր շէնքի հիմնարկութիւնը սկսուեց: 1905-1906 ուսումնական տարեշրջանի համար, Ատրպատականի Հայոցեաց Միացեալ Բարեգործ. Ընկերութիւնը մի ուսուցիչ եւ մի ուսուցչուհի էր ուղարկել, իւր հաշուին, այնտեղ: Դպրոցը երկուսն է, 35-40 աշակերտներով:

Տեղական հայերի ինքնապաշտպանութեան գործը, թուի նուազութեան պատճառաւ, բոլորովին թոյլ է: Թէեւ, տեղական պարսիկ աղաների ստիպողութեամբ, կարողացել են 1901 թուականից սկսեալ հրացաններ ունենալ, իրենց փամփուռներովը (85ի չափ հրացան ընդամէնը, 8500 փամփուռով): Դրանով՝ ի հարկէ նոքա չեն կարող պաշտպանուել: Վերջին կովկասեան հայ-թիւրքական ընդհարումների միջոցին Քիչմիշթէփէի հայերը իրենց մօտաւորապէս 30-35 հրացանները Դավալուի կողմերը անցկացնելով՝ ծախեցին հայերին: Մնում են՝ վանքի գիւղում քսան (20), Մակուում 15, իսկ Քիչմիշթէփէ գիւղում 10-12 հրացաններ: Կան նաեւ մի քանի ատրճանակներ:

Աղաների հայերին ստիպումն զէնք գնելու մասին այն է, որ պէտք եղած ատեն գործածել տան իրենց թշնամիների դէմ՝ իրբեւ զինուորների — սարչաղների: Այստեղ իւրաքանչիւր հրացանաւոր հայ իւր աղային զինուորն է համարուում:

Յեղափոխական կուսակցութիւններից միայն Հ.Յ. Դաշնակցութիւնն է գործում այստեղ, որը սկսել է Ախպորը այդ շրջանում 1897 թուին երեւալուց: Մակուում տուել է Դաշնակցութեան մի գործիչ՝ Մեորոպ Մաշթոցը, եւ մի զինուոր՝ Մաշթոցի եղբայրը: 1904 թ. վերջերին Մակուում կազմուել են Հ. Յ. Դաշնակցութեան անուամբ հինգ խմբեր, իւրաքանչիւրը 8-10 անձերից բաղկացած, որոնց բոլորի անդամավճարն տարեկան հազիւ 17-20 թումանի հասնի: 1905 թ. Դեկտեմբերից կազմուել է մի ենթակոմիտէ, որի կառավարելու գործը յանձնուեց տեղի ուսուցչին:

Քիչմիշթէփէում միեւնոյն ժամանակ կազմուեց եւս մի խմբակ՝ 10 հոգուց. բայց մի տարի գոյութիւն ունենալուց յետոյ՝ անդամների բացակայութեանը պատճառով լուծուած է այժմ. դրա խմբապետ Յովսէփ Միրզոյեանի մօտ գտնուում է մի տարուայ խմբի ամսավճարը՝ 10 թուման, որ դեռ չէ վճարուել Հ. Յեղ. Դաշնակցութեան:

Վանքումն էլ Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան գործունէութիւնը սկսել է Ախպոր ժամանակից, որը վանքում սպրեւրով փոխադրութիւնով էր պարապում մինչեւ 1901ը. միեւնոյն ժամանակը Գարէջնի էր մնում, թէ՛ փոխադրութեան եւ թէ՛ քրդական փրփակաւորի համար: Գարէջնին Տաճկաց սահմանին շատ մօտիկ լինելուն, օգտակար ծառայութիւններ կարող էր մատու-

ցանել: Գարէջնիում նստում էր հայտէրանցիների ցեղապետ քիւրտ Մսթաֆա պէկը, որի տանն ապրելով՝ Արմենակը շատ մօտիկ յարաբերութիւն ունեցաւ տեղական քրդերի հետ, եւ Մսթաֆա պէկի միջոցաւ քրդերի մէջ տարածեց Հ. Յ. Դաշնակցութեան ձեռք բերած թիւրքերէն յեղափոխական թերթերն եւ բրոշուրները (Բատրխան պէկի տղուն՝ Ապտըլուահման պէկի կողմից եղիպոսում հրատարակուած). եւ միեւնոյն ժամանակ նոյն Մսթաֆա պէկի մարդոց միջոցաւ ռազմամթերք եւ զինուորներ Երկիր էր փոխադրել: Դաշնակցութեան առաջարկութեամբ, Վեհ. Կաթողիկոսից զրկուեց մի արծաթ պապիրոսի տուփ նուէր, որը Արմենակին հետը անձամբ տարանք Մսթաֆա պէկին յանձնեցինք, խօսելով Մսթաֆա պէկին հետ հայ-քրդական համերաշխութեան մասին, որի հետեւանք եղաւ մի բարեկամական կապ հաստատել հայի եւ քրդի միջեւ:

1902 թ. աշնան Մակուի սարտարը հողային խընդիրների առթիւ թշնամացաւ Մսթաֆա պէկի դէմ, որին Թաւրիզ կանչել տուաւ. բայց, Թաւրիզի ընկերների միջամտութեամբ, Մսթաֆա պէկին յաջողուեց վեց ամիս յետոյ կրկին իւր տեղը վերադառնալ. բայց դժբախտաբար սարտարի կրկնակի հալածանքներին չդիմանալով, ստիպուած եղաւ գիշերով փախչիլ տաճկաց սահմանը, բոլորովին մոռանալով հայոց հետ ունեցած յարաբերութիւնները: Մսթաֆա պէկի բոլոր կալուածները այժմ դրաւուած են սարտարի կողմից: Իսկ Արմենակը(1) այնուհետեւ անցաւ զանազան կողմեր:

Մսթաֆա պէկի հեռանալուց յետոյ, սարտարը Գարէջնին յանձնեց Տաճկական սահմանի Աբաղայի Պաշան գիւղի — Աւետարանի — մէջ ապրող հայտէրանցիների ցեղապետ եւ համխիտ զօրքի գայմազամ քիւրտ Մահմէտ պէկին՝ Մաֆոյին, որը իր տունը Գարէջնի փոխադրելով՝ սկսեց այդ տեղի քիւրտ եւ թուրք ժողովուրդը կառավարել:

1904 թ. գարնանը Մենաւոր եկաւ Շաւրոն, Երկիր անցնելու, որին անձամբ տանելով Գարէջնի, ներկայացրի Մահմէտ պէկին, իր բժիշկ, եւ առանձնապէս յայտնեցի մեր նպատակը՝ [չարուենակել] յարաբերութիւնները քրդերի հետ: Նա շատ դո՛ւ մնաց մեր առաջարկութիւններից եւ խոստացաւ ամէն կերպ օգնել մեր փոխադրութեան գործին. նա իր մօտ կանչեց խաչանցի մի հայի, եւ պատուիրեց, որ մեր խորհուրդներին հետեւէ. այնուհետեւ, խաչանցիների միջոցաւ սկսուեց ռազմամթերքի փոխադրութեան գործը: Այս Մահմէտ պէկը եւս, սարտարի կարգադրութիւններից դժգոհ լինելով, մտադրեց Գարէջնիից հեռանալ, որի համար Շաւրոյի վրէժ ըրած դիմումներն — նորից յաջողեցընելու Մահմէտ պէկին Գարէջնիում հաստատուելը — ի զուր անցան: Վերջինը Գարէջնիից հեռացաւ Աւաճուի, որին ուղեկցեցին Շաւրոն եւ Փայլակը, որտեղից Մահմէտ պէկն անցաւ Պաշան, իսկ Շաւրոն եւ Փայ-

լակը թէ՛ պրոպագանտ էին անում պարսիկ խաների մէջ եւ թէ՛ Մահմէտ պէկի մարդոց միջոցաւ շարունակում էին փոխադրութեան գործը: Այդ միջոցին Շահպազը(2) վանքումն էր. ամիս մը յետոյ Շաւրոն, զինուած, նրա ծառայի հետը Պաշան անցաւ, Երկիր գնալու, բայց Պաշանի եւ պղտիկ գիւղի միջեւ սպանուեց ուղեկիցներից. երկու ոճրագործները, Մահմէտ պէկի երկրորդից, թագուրցի ցեղի մէջ փախած, որոնցից մէկը սպանուեց:

Փայլակը(3) մնաց այնուհետեւ Աւաճուիում — Շաւարշան —, պարսիկ փաշա խանի մօտ, շարունակելով պրոպագանդը եւ փոխադրութիւնը, յարաբերութիւն պահպանելով թէ՛ տեղական խաների եւ թէ՛ Մահմէտ պէկի հետ: 1904 թ. աշնանը սարտարը թշնամացաւ փաշա խանի դէմ, որպէս յեղափոխականներ պահողի, եւ նկատողութիւն արաւ. այդ առթիւ Փայլակը զգուշութեան համար հեռացաւ Աւաճուից. այնուհետեւ այդ գիծը մնաց գաղթականներին:

1905 թ. գարնանը, Մահմէտ պէկի մարդկանց միջոցով Երկիր փոխադրելիք 500 ծայրերը Պաշանից Պրզատիկ գիւղ — Կայան — մտնելու ժամանակ բռնուում են, եւ փոխադրողը տանջանքի տակ յայտնուում է, ո՞րտեղից եւ ումի՞ց ստանալը: Մահմէտ պէկն, լսելով, իսկոյն մարդ է ուղարկում Պաշան, եւ կասկածելի իրեղէններն պահել տալով առաջն առնում է: Այժմ այդ ապրանքի ո՛ւր գտնուելն մեզ անյայտ է: Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, ի նշան շնորհակալութեան, Մահմէտ պէկին նուէր ուղարկեց մի ֆոնոկրաֆ, որը սակայն լսել ենք՝ որ չէ ընդունած:

Ի միջի այլոց, Դաշնակցութիւնը Նախիջեւանի դէպքերից յետոյ, յարմար դատելով, նուիրել է Մակուի սարտարին՝ 2 արծաթ բաժակներ, որոնք անձամբ իրեն յանձնելով, եւ տեղական հայ-թրքական յարաբերութեանց մասին բաւական խօսելով, գոհ սրտով հեռացել եմ իրենից:

1904 թ. Շահպազի, Փայլակի եւ Շաւրոյի օրով, Երկիր փոխադրուած ապրանքների հաշիւը, իրենց տոմարի համաձայն, Մենաւորի գծով. —

Մուտք	Երկիր փոխադրուած
Նոր կոթ, — հրացան	25 հատ
Հին »	11 »
Ատրճանակ	5 »
Նոր ծայր	25622 »
Հին »	19100 »
	21 հատ
	3 »
	5 »
	26134 »
	10464 »

1904 թ. ամառը երկու թիւրքերէն լեզուի անձանօթ ձիււոր մեր զինուորներիցը Աւարայրից Մենաւոր եկած պահուց կողպուում են ճանապարհին չորս զինուած թիւրքերէ վերաւորուելով մերոնցից մէկը: Մերոնց կողուան է 300 հին ծայր, բերդան հրացան մը՝ 60 ծայ-

րերով, 1 ոսկի ժամացոյց, 1 մոսին, ատրճանակ իւր ծայրերով, 2 զոյգ սարճներ, 15 ոսկի օսմ. եւ 1 դաշոյն. վերաւորը Մենաւոր է հասնում, Շահպազի եւ իմ կողմից է դարձանուել, իսկ միւսը յետ է դառնում:

Նոյն թուին Երկիր են անցել Շահպազը եւ 5 ընկերներ զինուած: Այս միջոցին Երկրից Մենաւոր է գալիս լրտես կեղծ վարդապետ մը, եւ անցնում է Աւարայր, եւ որի մասին ժամանակին յայտնել եմ Աւարայրի եւ Մինարէթի ընկերներին:

Նոյն թուի աշունը Սասնոյ հերոս Շահէնը(4) 18 զինուած ընկերներով Երկրից անցնում է Մենաւոր եւ Աւարայր, — միեւնոյն օրը էլ լրտեսի Նիյմէթուլլահ խանը 30 ձիււորներով ուխտի էր եկել Մենաւոր: Միեւնոյն օրերում Սարտարը, 500 ձիււորով, գալիս է վանքը ուխտի, եւ ուրախութեամբ տեսնում է Փայլակի եւ Գրիզ. Անուշեանի հետ: Միեւնոյն աշնան Նորարոյսի խումբը, 18 անձինք, անգէն եկան Մենաւոր և անցան Կովկաս: Ջնտոյի խումբը, 5 հոգի, և ուրիշ խումբ մը՝ 7 հոգի, Սեղրակի խումբը՝ 10 հոգի, եւ ուրիշներ, անցան Մենաւորից Կովկաս: Նոյն 1904ի աշնան, Մենաւորում Փայլակի և Անուշեանի լարուած յարաբերութիւնները ուղղելու համար, Մալխասը Աւարայրից գալիս է Մենաւոր, եւ վերադարձին շրջապատուում է պարսիկներից, ինչպէս եւ հետի զինուորը. թէեւ բաւական նեղութիւն կրում են, բայց երկուսն էլ ազատուում են. ճանապարհին թափուած իրերն էլ, ինչպէս նաեւ ձին, մեծ մասամբ Սարտարի միջոցաւ յետ են ստացուում:

Նոյն ձմեռը Մենաւորի վրայով Երկիր են անցնում Արամը, Թուրէնը, Աւետիսը, Նիկոլը եւ մշեցի Յարութիւնը: Չնայելով այդքան երթեւեկութեան, փոխադրութեան գործը յաջող շարունակուել է:

1905ի գարնան Երկրէն գալիս են Հաճի Յակոբը, Հաճի Գէորգը, Քեռին, Տ. Մովսէս քահանան եւ Հաճի Լեւոնը: Յետոյ գալիս են Թոշնակը, Մովսէսից, Չուլումաթը, Անտրիկը, Հաճի Կարապետը, եւն., յետոյ ուրիշ 9 հոգի, որոնցից Գրիգոր Պողոսեանը, մշեցի, ճանապարհուած թոքերի բորբոքում ստանալով վախճանուում է Մենաւորում: Յետոյ Կոմսը գալիս է: Աւարայրից գալիս են Մենաւոր՝ Մինասը եւ Արտաշը, Երկիր անցնելու, որոնք նուիրում են վանքին 2 էգ էջեր: Արտաշը ճանապարհին անգիտակցաբար վախտներէն մէկից վերաւորուելով, Պաշանում կը մնայ. անյաջողութեան հանդիպելով՝ վերադառնում է Մենաւոր, եւ ուրիշ՝ Աւարայր: Նոյն ամառը գալիս են հետզհետէ Վանէն՝ Տէրոյեանը (?), Թէոսը, Ալէսը, Քանքան Նշաւը՝ իւր ընտանիքով, գաւակներով միասին եւ 13 անձերից մի խումբ, Պուրչուտը եւ 11 անձեր եւս, որոնք ուղարկուած են Կովկաս: Եւ վերջին օրերում Մուսնի Աւարայրէն եկաւ, եւ զինուած անցաւ սուրհանդակների հետ միասին՝ Երկիր: 1904-1905 թ.ին մօտաւորապէս 600 զինուորներ Երկրից՝ Մենաւորէն անցել են Կովկաս եւ Աւարայր:

1905ին ազգամթերքի փոխադրութիւն եղած է Երկիր: Յաջորդաբար ինձ ընկերացել են՝ Փայլակը, Եփեմը, Յակոբը եւ Սարգիսը:

Մուտք՝ Աւարայրից, Արարձնից (?) եւ Միգարէթից

Table with 2 columns: Name and Amount. Includes entries like 'Նոր կոթ' (11), 'Հին >' (10), 'Խնձոր' (24), 'Ատրճանակ' (14), 'Նոր ծայր (փամփուշտ)' (24.755), 'Հին ծայր' (9448), 'Ատրճանակի ծայրեր' (843), '«Իրօշակ» թերթեր' (7000), '«Հայրենիք»' (20), '«Մշակ» եւն. թերթեր' (70), 'Յեղափոխ. գրքեր եւ բրոշուրներ' (25), 'Քայլաչափ' (2), 'Կողմնացոյց' (2), 'Ելեգորական թերթ' (30), 'Դաշոյն' (2), 'Էլիմէնթ (բա՞րդ)' (9), 'Հեռաչափ' (1), 'Հրացանի զատուորներ' (20), 'Դժոխային մեքենայ' (3), 'Դիտակ' (4), 'Փամփուշտանոց' (6), 'Խուրջին' (7).

Նրկիք ուզարկուածներ

Table with 2 columns: Name and Amount. Includes entries like 'Նոր կոթ' (11), 'Հին >' (9), 'Խնձորներ' (44), 'Ատրճանակ' (17), 'Նոր ծայրեր' (24.763), 'Հին >' (15.220), 'Ատրճանակի ծայրեր' (843).

Մուտք

Table with 2 columns: Name and Amount. Includes entries like 'Փող եւ սուլիշ' (2), 'Ելեգորական լամբ' (1), '> բազադրութիւն (?)' (1), 'Ձի, սարօջը' (2), 'Պայթուցիկ փոշի' (2), 'Բարձրաչափ' (1), 'Յափուցի' (2).

Այս բոլորը, վերեւ յիշուած էլքի հետ միասին, ապահովուած են Երկիր են ուզարկուած:

Չանազան առիթներով մեր կորուստներն են.— Եւրոյի սպանութեան ժամանակ (1904 թ.) յափըշտակուած՝ 160 նոր ծայր.

Քիւրտ Յարճատին իւրացուցածը (Եփեմի յանձնածը)՝ 1500 նոր ծայր.

Վալատ Պողոսի ճամբան կորուսածը՝ 300 հին ծայր: 1902ի աշնան, Արճանակի օրով, լարուած ծուղակի մէջ ինկնելով՝ մեր երեք զինուորներն ձերբակալուած էին Գրգուլաղում: Ձինուորներն թողուցան, եւ կողպուած իրերից միայն մէկ բերդան հրացան ազատուեց Սարատրի միջոցաւ. իսկ 1 բերդան հրացան եւ 95 փամփուշտներ կորուսեցան:

Մի հնչակեան, Մենաւորից Աւարայր անցնելիս, Ջօրավայր գծով, բռնուած է, եւ մեր ու միւս ընկերներն ջանքերով ազատուած է, 40 թուման տուգանքով:

Աւարայրից Մենաւոր մի հնչակեան, Ջօրավայր գծով, գալիս է. ատրճանակը բռնուած է, եւ մեր ու ընկերների ջանքերովն ազատուած է:

Միւսն ճանապարհի վրայ, Մենաւորի զինուորի միջոցաւ փոխադրուած Մենաւորի արիւրը բռնուած է, եւ դարձեալ մեր պահանջներովն ազատուած է: Այդ պատճառներով այդ գիծը կասկածելի է դառնում. այնուհետեւ գիծը փոխեցինք Գորուլի ճանապարհով:

Վերոյիշեալ Յարճատի իւրացուցած 1500 նոր ծայրերու փոխարէն գրուեցինք նրա ձիու ձուռակն ու 2 եղները: Ինքն ալ մեռաւ:

Ախպօր Մենաւորում ունեցած գործունէութեան ժամանակ, վանքում գիւղացի 2 զինուորներ կային. յաջողեցինք դոցա թիւը 7ի հասցնել: Բայց նկատելով, որ ծախքերն շատ են, վերջերս, Աւարայրի ընկերների հետ խորհրդակցելով, որոշեցինք դոցա թիւը իջեցնել 4ի, նշանակելով իւրաքանչիւրին տարեկան 40 թուման թոշակ. պայմանագրութիւնը կնքել է ընկեր Մալխապը: Տեղական շրջանների փոխադրութեան գործին երբեմնապէս ինքս մասնակցել եմ սուրհանդակներուն հետ անձամբ, վտանգաւոր դէպքերում կասկած չյարուցանելու համար:

Նկատելով, որ Եւրո տանող երկու գծերը այլեւս իրենց նպատակին չէին ծառայում, 1905ի գարնան ընկերներում մի ուրիշ գիծ պատրաստեցինք՝ Արճակի վրայով ուղիղ Եւրո, եւ այս տարուայ փոխադրութիւնները ընդհանրապէս այս գծով են եղել ապահովուած: Աշնան սկզբներում մի նոր գիծ եւս պատրաստել ենք Կովկաս թերթեր եւ զինուորներ փոխադրելու համար, որից մի քանի անգամ յաջող փոխադրութիւն անելուց յետոյ, վերջերս 45 գաղթականների Կովկաս անցնելու եւ ճանապարհին սպանուելու պատճառով՝ խանգարուած է. որով Մենաւորի կայարանը ունի վեց գիծ, որոնցից մէկը՝ Աւարայրից Մենաւոր, մէկը՝ Մենաւորից Կովկաս, մէկը՝ Մենաւորից Արարու, իսկ երեքը՝ Մենաւորից Եւրո:

Փոխադրութեան ժամանակ 2-10 սուրհանդակներ

երթեւեկում էին վանքը, չհաշուած Երկրից եկած զինուորներն ու գաղթականները, որոնք առիթին սպասելու համար, 4ից 10 օր մնում էին վանքը: Այդպիսով Մենաւորը ո՛չ թէ միայն իբրեւ կարեւոր կայարան է ծառայում Հ. Յեղ. Դաշնակցութեան, այլեւ պատուաբան՝ գաղթականութեան: Որով միշտ նոյն ազգատիկ Մենաւորի վրայ ահագին նիւթական ծանրութիւն գալով՝ այժմ մասամբ պարտքի տակ է ընկել:

Տեսութիւն

Մեր հնգամեայ պաշտօնավարութեան [ընթացքին] զբեթէ 7-8 անգամ կառավարութեան կողմից մանրակրկիտ խուզարկութիւններ եղել են, մանաւանդ ներկայ տարուայ Յունիսի սկզբներին, որը ամենախիստն էր: Ուրախ եմ յայտարարելու, որ ո՛չ մի դէպքում կազմակերպութեան ընկերները, զինուորները եւ մթթերքները չեն բռնուած, ի բաց առեալ վանքի իրեղէնների եւ ուտեստի պաշարից: Սակայն վանքը իր անբասիր վարքը անազարտ պահեց պարսիկների առաջ: Եւ որովհետեւ ներկայ կովկասեան հայ-թրքական ընդհարումների պատճառով տեղացի պարսիկների մէջ լարուած դրութիւն է, եւ այդ առթիւ Մենաւորն էլ վտանգից կարող է զերծ չմնալ, ուստի անմիջական օգնութեան մեծ կարիք կայ:

Պահանջք

- 1. Տեղական հայութիւնը ներկայ տառնապում ապահովել:
2. Համաճարակող գաղթականութեան առաջն աննելու համար, Քիւմիսիցից Դալալու գաղթած 5 տնուորները եւ 42 մարդիկը վերադարձնել:
3. Սարգիս Սարուխանեանը անպայման ինձ ընկեր նշանակել:
4. Մենաւորի գործիչներին (մեզ) լիազօրութիւն տալ՝ ի հարկին անհրաժեշտ համարուածը կարգադրելու եւ յետոյ տեղեկագրելու Կեդր. Կոմիտէին:
5. Փոխադրութեան համար եղած 1126 դրան 11 շահի պարտքը վճարել: Նաեւ Ատրպատականի Կեդր. Կոմիտէի 1905 Ապրիլ 30, եւ 27 համարաւ խոստացած 500 թումանը վճարել, փոխադարձ կազմակերպութեան ընկերների երթեւեկութեան եւ ձիերու եւն. ծախքերի փոխարէն. որով վանքը բարւոքելով եկամտի աղբիւրներ կ'ապահովի:
6. Ներկայ տարուայ սկզբին Աւարայրում ընկերների որոշած՝ Եղօ խանին նուիրուելիք բրաունինկ ստրճանակը անհրաժեշտ է տալ:
7. Վանքի հաշուով գնուած 9 թուման արժողութեամբ սեղանը Փայլակից պահանջել, որ իր կողմից նուիրել է Յոյի դպրոցին՝ ինքնազուրկ:
8. Մենաւոր բնակող երկու կիները հեռացնել:

որոնք շարժառիթ են եղել մի-կարգ խառնակութեանց: 9. Երկիր անցնող տեղացի զինուորի ընտանիքին օգնել հա՞րկ է կազմակերպական դրամով:

10. Տեղացի վարձուած չորս սուրհանդակներուն (Աւարայրում պայմանագրուած) տարեկան 40 թուման թոշակին գոհացում տալ:

11. Վանքի տրամադրութեան տակ զենել 2 բերդան հրացաններ եւս:

12. Գոնէ տարին 2 անգամ շրջիկ քննիչ ուղարկեն, մեր գործունէութեան մօտից ծանօթանալու համար:

1905 Յունիւ. 1ից մինչեւ Դեկտ. Մենաւորի ելեւ-մուտքի հաշիւը.

Table with 3 columns: Name, Amount, Name. Includes entries like 'Մուտք' (11752 դրան 12 շահի), 'Ելք' (12879 դրան 3 շահի), '1126 > 11 > պահանջք մնում է', '12879 > 3 >'.

Մենաւորի ներկայացուցիչ՝ ԸՆԾԱՅՐ

1906 Փետր. 6, Վրէժ (Կը հետեւի ցուցակ մը՝ «Մենաւորում գտնուած Հ. Յ. Դաշն. իրերը»):

12.— ԵՐԵՎԱՆԻ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԹԱԻՐԻՉԻ ԿՈՄԻՏԵՆ

Ա) ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՎՐԷՉԻ ԿՈՄԻՏԵՒ 1905-1906

Նամակի երկքերք մեծ քաղթի մը վրայ, 3 էջ, սեւ մելամով: 1906 Փետր. 4, Վրէժ

Կոմիտէս իր գործունէութիւնը սկսել է 1905 թ. Յունուար 19ից, երբ ունեցել է նա իր առաջին նիստը եւ ամբողջ տարուայ ընթացքում, գումարելով 26 նիստ, զբաղմունքի առարկայ է դարձրել իր շրջանի յեղափոխական գործունէութիւնը եւ խճախների արդիւնաւոր աշխատանքի վերաբերող խնդիրները:

Տարուայ սկզբին նախկին կոմիտէից իր հսկողութեան է յանձնուել 11 խումբ — 1) Ախպէր, 2) Կայծակ, 3) Արիս, 4) Ծիածան, 5) Անդրանիկ, 6) Յոյս, 7) Վահան, 8) Բարգէն-Միւնի, 9) Աւետիսեան, 10) Գէորդ Չաւուշ եւ 11) մի զինուորական խումբ՝ Չարճալ: Եղել է եւ աշակերտական միութիւն՝ բազմապիսի երկու թաղի երկսեռ աշակերտ-աշակերտուհիներից, որոնք ուզել են գործել Դաշնակցութեան դրօշի տակ, բայց որովհետեւ կոմիտէս սկզբունքով մերժել է աշակերտական խմբակներ ձանաչել, խորհուրդ է տուել նրանց՝

զբաղուել միայն ինքնազարգացմամբ, որի ընթացքում խոստացել է տալ նրանց դասախօսներ՝ յեղափոխական դասախօսութիւններով ծանօթացնելու նրանց հայ քաղաքական կուսակցութիւնների և նրանց ծրագիրներին հետ:

Վերել յիշատակուած խմբերից «Վահան»ը լինելով զուտ ուսուցչական խումբ, միւս խմբերի վերաբերմամբ կատարել է առհասարակ ղեկավարող դեր, իւրաքանչիւրը մի-մի խումբ է վերցրել և տուել նրանց, տարուայ ընթացքում, խմբական դասախօսութիւններ: Տարուայ ընթացքում «Չարմահայ» զինուորական խումբը, [անդամների] քաղաքից հեռանալու պատճառով լուծուած է, իսկ «Գէորգ Չաուր»ը անդամների թուի նուազելու (քաղաքից հեռանալու) պատճառով միանում է «Կայծակ»ի հետ: Դրանց փոխարէն այս տարի աւելացել են, 1) Պան, 2) Փոխիկ, 3) Շաշօ, 4) Վազգէն, 5) Սերոբ Փաշա, 6) Մուրատ և 7) Քեոի խմբակներ, որով տարուայ վերջում մեր խմբերի ցանկը իր բիւզջէով, տարեկան մօտ 5000 դրան անդամավճարներով և անդամների թուով հետեւեալ պատկերն է տալիս.—

1. Անդրանիկ	13	անդամ	9. Յոյս (կնք.)	26	>
2. Աւետիսեան	9	>	10. Սերոբ Փաշա	11	>
3. Ախպէր	17	>	11. Պան	6	>
4. Արիս	18	>	12. Փոխիկ	14	>
5. Բարգէն-Սիւնի	9	>	13. Վազգէն	18	>
6. Կայծակ	10	>	14. Շաշօ	12	>
7. Մուրատ	16	>	15. Քեոի	6	>
8. Ծիածան (կանանց)	16	անդամ			

Մրանց խմբապետները, Վրէժի խմբապետական ժողով անուան տակ, ունեցել են իրենց պարբերական ժողովները:

«Վահան» ուսուցչական խումբը տարուայ կէսերին վերակազմուելով ստացաւ այլ կերպարանք, այն է՝ ազատ լինելով խմբական պարտաւորութիւններից, ինչպէս և նիւթական դրամական հաշիւներից՝ նուիրուեց միայն Հ.Յ.Դ. յեղափոխական պրոպագանդի գործին, կոչուելով «Հ.Յ.Դ. պրոպագանդիստ յանձնախումբ»: Յանձնախումբը իր նպատակների շարքում դրել է, ի միջի այլոց. 1) բաժանուելով մեր խմբակներում, լինել այդ խմբակների դասախօս անդամներ, 2) տալ պրոպագանդիստ օգնող մի շարք հրապարակային դասախօսութիւններ, 3) զարկ տալ յեղափոխական գրականութեան և տարածել ու ժողովրդականացնել յեղափոխական բրոշուրներ և գրուածքներ և 4) տալ Վրէժի Կենտ. Կոմիտէի շրջանի համար շրջիկ պրոպագանդիստներ՝ զպրոցական պարտաւորութիւններից ազատ ժամանակ: Իր առաջադրած նպատակներից «Վահան» յանձնախումբը գործադրել է առայժմ առաջին երկուսը: Կոմիտէս կազմել է և մի յեղափոխական գրադա-

րան, առայժմ 150 կտորի չափ ընտիր գրքերից և դրել նրան՝ «Վահան» յանձնախմբի տրամադրութեան տակ: Կոմիտէս կազմակերպել է նաեւ մի շարք հրապարակային դասախօսութիւններ, օգտուելով զանազան գործիչների և ձեռնհաս անձանց քաղաքումս ներկայութիւնից. դրանց մէջն են և «Վահան» յանձնախմբի տուած դասախօսութիւնները: Այդպիսի դասախօսութիւնների թիւը անցեալ տարուայ ընթացքում եղել է հօթն. 1) Աղզայնական շարժումները Եւրոպայում, 2) Սոցիալիզմ (4 դասախօսութիւն), 3) Տաճկահայաստանի ներկայ դրութիւնը և Հ. Յ. Դ. ը Տաճկահայաստանում, 4) Մարդկութիւնը իր նախնական շրջանում, 5) Դաշնակցութիւն և Սոցիալիզմ, 6) Հայ ազգի ծագումը, 7) Ազգայնութեան գործօնները: Բացի այդ, Մարտ ամսում Քրիստափորի յիշատակին կազմել է մի սգահանդէս-հոգեհանդիստ, Փետր. 10ին՝ մի ներկայացում «Ախպէր» խմբի միջոցով, Փետր. 19ին մի հայկական մեծ երեկոյթ՝ Ղալալի կանանց «Յոյս» խմբի միջոցով, Ապրիլին մի ներկայացում «Կայծակ» խմբի միջոցով, Մայիս 7ին երեկոյթ՝ Լիլաւայի «Ծիածան» կանանց խմբի միջոցով, «Մուրատ» խմբի միջոցով մի ներկայացում և Անդրանիկի Երկիր մտնելու տասնամեայ գործունէութեան տօնակատարում, և մի ներկայացում էլ Նոյ. 12ին՝ կոմիտէիս հովանաւորութեամբ:

Տարուայ ընթացքում կոմիտէս, Կ. Կոմիտէի հետ խորհրդակցելով, որոշել էր դաշնակցական տուրք նշանակել բոլոր այն անձանց վրայ, որոնք ոչ մի դէպքում թէ՛ նիւթապէս և թէ՛ բարոյապէս մասնակցութիւն չեն ունենում յեղափոխական գործին, բայց տեղական ինքնապաշտ. Կոմիտէի ձեռնարկած կրկնակի հանգանակութիւնը խանգարեց իրագործելու մեր այդ որոշումը: Այստեղ հարկ ենք համարում նկատել, որ առհասարակ այս տարուայ ընթացքում Կովկասում տեղի ունեցող հայ-թրքական ընդհարումներն ու ինքնապաշտպանութեան գործը մեր շրջանում (որի ինքնապաշտպանութեան ընտրուել է Հ.Յ.Դ. նախաձեռնութեամբ) միասել է Կազմակերպութեան նիւթականին և կոմիտէիս այս տարուայ եկամտի նուազելու գլխաւոր պատճառն է կազմում:

(Տեղական զինման և ինքնապաշտպանութեան գործի համար տեղեկագիր կը տայ ինքնապաշտպանութեան Կոմիտէն):

Կոմիտէս, համաձայն անցեալ տարուայ Պատգամաւորական Փողովի որոշման, միջամտել է տեղական հասարակական գործերին. ընտրական պայքար է մղել ընտրութիւնների ժամանակ և, շնորհիւ դրան, Լիլաւայի ուսումնարանը գտնուած է դաշնակցական հոգաբարձութեան և ուսուցչական կազմի ձեռքում, որ տանում է զպրոցական գործը դաշնակցական ոգիով: Նոյնպէս և Լիլաւայի գրադարանը: Կոմիտէս ստացել է իւրաքանչիւր ամիս 1515 օրինակ «Իրօշակ», շաբաթական 50 օրինակ «Հայրենիք» և հրատարակութիւն-

ներ ու բրոշուրներ, և ուղարկել է Ափ և Փայտակարան, Կովկաս փոխադրելու համար: Դրանց մի մասն էլ բաժանել է տեղական խմբերին, բաժանորդներին և ուղարկել ուրիշ քաղաքների մեր շրջանի մարմիններին: Հայ-թրքական ընդհարումների պատճառով փոխադրական գործը կազմակերպել է:

Հնչակեանները Թաւրիզում ունին մի մասնաճիւղ՝ երկու խմբակներով, մէկ արական և միւսը կանանց. թիւը մօտ 40-45: Հնչակեան վերջին համաժողովից յետոյ (Պարիզ), նոքա ինչպէս երեւում է բաժանուել են 2 Ֆրակցիաների, որոնց գլխաւորները՝ մեծամասնութիւնը՝ իրենց յայտարարել են սոցիալ-դեմոկրատ, իսկ մնացած մասը գործել են ուզում հին՝ երկդիմի ուղղութեամբ:

Հայ ազգաբնակչութեան թիւը Թաւրիզում հասնում է 4000ի, բաժանուած 750 տան վրայ, որից 500ը Լիլաւայում, իսկ 250ը՝ Ղալալում: Հայերն ունին 2 եկեղեցի, իւրաքանչիւր թաղում մի-մի հատ, իրենց երկուսն ուսումնարաններով. Ղալալի ուսումնարանի աշակերտաշակերտուհիներ թիւը 250 է, իսկ Լիլաւայինը՝ 330: Ազգային միւս հաստատութիւններն են Ղալալի և Լիլաւայի գրադարան-ընթերցարանները, որոնց վարչութիւնները դաշնակցականների ձեռքում է: Առաջնորդարան՝ առանց առաջնորդի, և մի արագատիպ տպարան առաջնորդարանին կից: Տարուայ սկզբներին դադարեց Հայր Մաշտոցի ձեռքով հիմնուած «Ազարար» շաբաթաթերթը, նիւթական միջոցների սղութեան պատճառով, և մեր կազմակերպութիւնը հրատարակեց նրան հովանաւորելուց և վերականգնեցնելուց, որովհետեւ նախ վստահ չէր, թէ նրա ղեկավարութիւնը կարող է միշտ կամ գոնէ երկար ժամանակ իր ձեռքում մնալ և որ գլխաւորն է, դա կարող էր կառավարութեան մի փոքրիկ կամայականութեան զոհ դառնալ, դարձնելով և մեր ջանքն ու աշխատութիւնը ապարդիւն: Թաւրիզում գոյութիւն ունին և մի քանի ընկերութիւններ.—

Ա) Լսարանական (որ այս տարի գոյութիւն չունի), Բ) Հայուհեաց Բարեգործական Միացեալ Ընկ., Գ) Հակալիդական Ընկ., Դ) Աղքատախնամ, Ե) Դպրոցական Բարեփրական Ընկ. ևւն.:

Կոմիտէի բիւզջէն այս տարի.—	
Պմբերի անդամավճարներ՝	4716 դրան 10 շահի
Ներկայացում, վիճակախաղ, Աւետիս ևւն.	7313 > 15 >
Գումար՝	12030 դրան 5 շահի

ԱՆԱՆ, ՈՍՏԱՆԻԿ, ՌԵՏՈՒՆԻ, ՎԱԶԳԷՆ

Բ) ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ. Յ. Դ. ՎՐԷՅ ԿՈՄԻՏԷԻ

Նամակի երկար չափի երկթեք բուլբի մը վրայ, 3 էջ, սեւ միւսով: Ստորագրուած չէ:

Վրէժ, 25 Նոյեմբեր 1906

Եօթը անդամից բաղկացած կոմիտէս ընտրուել և պաշտօնի գլուխ է անցել 1906 Մարտ 9ից: Կոմիտէի իրաւասութիւնը այս տարի աւելի ընդարձակուած էին և, բացի Վրէժից, նրան էր յանձնուել Ածխահանի, Սարգահան և Ափի շրջանները (որոնց պատգամաւորները մասնակցել էին կոմիտէիս ընտրութեան). Վերջնում եղած մի խումբն էլ այժմ լուծուել է. կան միայն անհասաններ:

Նախկին կոմիտէից ստացել է 16 խումբ և մի «Վահան»՝ պրոպագանդիստ մասնախումբ: Տարուայ ընթացքում դրանցից մի քանիսը լուծուել են անդամների քաղաքիցս բացակայելու պատճառով, մի քանիսը բաժանուել և մի քանիսը մնացել, այնպէս որ այժմ Վրէժում կան 17 խումբ՝ որոնցից 2ը կանանց (25ական անդամ), 1 զինուորական (9 հոգի) և մի «Վահան» պրոպագանդիստ մասնախումբ: Անդամների ընդհ. թիւն է 200. անդամավճար՝ 500 թուման, ներկայացում ևւն.՝ 600 թուման:

Կոմիտէս ընտրուելուց անմիջապէս յետոյ ձեռնարկել է ենթակոմիտէների ընտրութեան, սակայն մի քանի ամսից յետոյ, նկատելով որ գործերը ձգձգուած են անդամների քաղաքիցս հեռացած լինելու պատճառով, որով խմբային գործերը անկարգ դրութեան մէջ էին գտնուում, Կ. Կոմիտէի հետ խորհրդակցելուց յետոյ որոշեց միայն անուանապէս թողնել ենթակոմիտէներ, իսկ խմբերին վերահսկելու և նրանց գրադմունքներին ուղղութիւն տալու համար հրաւիրել խմբապետական ժողով՝ պարբերաբար 2 կամ շաբաթը մի անգամ, ինչ որ այժմ շարունակուած է:

Ենթակոմիտէների գոյութիւնը շարունակուած է Սարգահանում և Ածխահանում: Առաջինում կայ մի ենթակոմիտէ: Սկզբում ունեցել են 3 խումբ, այժմ՝ 6, որոնցից 1ը կանանց: Անդամների ընդհ. թիւը՝ 70: Տարեկան բիւզջէն՝ 100 թուման:

Ածխահանում կան 6 ենթակոմիտէներ. խմբերի ընդհ. թիւը՝ 74, անդամների թիւը՝ 560: Տարեկան բիւզջէն՝ 120 թուման: Ներկայումս մտածուած է զբաղուել, վերակազմել և գործը կանոնաւոր հիմքերի վրայ դնել այդ շրջանում:

Վրէժում եղած պահանջին բաւարարութիւն տալու համար, կոմիտէն ձեռնարկել է կազմակերպել պրոֆէսիոնալ միութիւններ՝ դերձակների և կօշկակարների: Քաղաքում գտնուած այդ 2 կարգի հայ աշխատաւորները համարեա թէ բոլորն էլ մասնակցում են միութիւններին. առաջինը բաղկացած է 34 հոգուց, երկրորդը՝ 20ից: Մի քանի ամսուայ ընթացքում երկուսն էլ լաւ

կազմակերպուելուց յետոյ, թէ՛ անհատական — մասնաւոր ջանքերով եւ թէ՛ գործադուլներով որոշ չափով իրաւունքներ են ձեռք բերել եւ պահանջներին բաւարարութիւն ստացել, օգտուելով միշտ կոմիտէիս հովանաւորութիւնից: Այսպէս կոչակարները 2 խանութներում գործադուլները բաւական յաջող արդիւնք են տրուել, իսկ դերձակների ընդհանուր գործադուլը — յայտարարուած վարպետների դրած անտեղի եւ սահմանափակիչ պահանջներին ի պատասխան — ամբողջ 2 ամիս տեւելուց յետոյ՝ վերջացաւ բանուորների յաղթանակով, — գոյութիւն ունեցող սակագնի 30% աւելացումով:

Կոմիտէս խմբակներում գտնուող անգրագէտների համար հիմնել է մի գիշերօթիկ (?) դպրոց: Սովորողների թիւը հասնում է մօտ 30 հոգու: Մուտքը յայտարարուած է ազատ. կան եւ ոչ դաշնակցական սովորողներ: Մտածուած է նման դպրոց հիմնել անգրագէտ կանանց համար: Հոգացել է Դաշնակցութեան գրադարանի ճոխացման մասին եւ գրքերի թիւը հասցրել է մինչեւ 350ի: Օգնել է Մարզահանի ենթակոմիտէին՝ կազմելու նոյն ձեւի գրադարան:

Մինչեւ «Իրօշակ»ի մուտքը Պարսկաստան արգիւնուելը, կոմիտէս իւրաքանչիւր ամիս ստացել է 1500-1700 օրինակ եւ անց է կացրել Կովկաս. նոյնպէս եւ զանազան հրատարակութիւններ եւ բրոշուրներ:

Անցեալ կոմիտէից եղած պրոպագանդիստ «Վահան» մասնախումբը, վերակազմուելով, ամէն մի խումբին տուել է առանձին դասախօսներ(*). Յունուարից-Մարտ տրուել են 6 հրատարակային դասախօսութիւններ, — 1) Արեւելեան խնդրի շուրջը, 2) Դաշնակցութեան տակտիկան, 3-4) Ազգայնութեան Փակտորները, 5) Ընդհանուր ակնարկ մեր անցեալի վրայ եւ 6) Գաղթականութիւններ: Զանազան արգելադրութիւններ թոյլ չըտուէին Մարտից յետոյ շարունակել հրատարակային դասախօսութիւնները, մինչեւ Հոկտ. 15, երբ կրկին վերսկսուեց: Տրուել են 2 դասախօսութիւններ, — 1) Դաշնակցութեան դէմ եղած բողոքները, 2) Տաճկահայ եւ Կովկասահայ գործունէութիւն եւ նրանց առընչութիւնը: Ծարունակարար տրուելու են հետեւեալները, — 1) Ազգային հարց եւ սոցիալիզմ. 2) Ֆէդերացիա եւ կենտրոնացում. 3) Պրոֆէսիոնալ միութիւններ. 4) Ի՞նչ են դեմոկրատական կարգերը. 5) Ազգարային հարցը. 6) Գիւղացին եւ բանուորը. 7) Յեղ. կուսակցականների մասնակցութիւնը տեղական-տնտեսական-կուլտուրական գործերում. 8) «Էս-էր»ներ եւ Ս. Դեմոկրատներ. 9) Բաղաբական կուսակցութիւններ. 10) Հայկական յեղափոխական կուսակցութիւններ. 11) Կանանց հարցը եւ 12) Պետական ձեւեր:

(*) Կոմիտէս տրուած զինավարժներով, թէ՛ խմբերում եւ թէ՛ կոմիտէս միջոցով կազմուած ինժեներացու. խմբերում՝ գիտավարժութեամբ եւ պարագիծ:

Ի յիշատակ Պանասորի եւ Բանկ Օտոմանի, կազմակերպել է մի ձրի երեկոյթ: Յօգուտ կազմակերպութեան առայժմ տրուել է մի ներկայացում:

Կոմիտէս ի նկատի ունենալով թղթախաղի լայն ծաւալ ստանալը եւ դաշնակցական շրջանակները վարակելը՝ մի թուղթիկով յորդորել է հետու կենալ այդ ախտից:

Իր իրաւասութեան տակ գտնուած շրջաններից Աժ-խահան եւ Սարգահան ուղարկել է երկ-երկու շրջիկ:

Մասնակցել է տեղական հասարակական գործերում եւ ընտրողական պայքար է մղել: Աջակցել է դաշնակցական ընկերների եւ ուսուցիչների նախաձեռնութեամբ արծարծուող պարտադիր ուսման հարցի իրականանալուն՝ Լիււալում:

Կոմիտէիս տարեկան բիւզջէն, — Անդամավճար՝ 720 թուման
Ներկայացում, վիճակախաղ, աւետիս եւն. 600 »

Գումար՝ 1320 թուման

Տեղի ունեցած պարսկական շարժումներում չէզոք դիրք է բռնել, ի նկատի ունենալով Դաշնակցութեան չէզոք դիրքը Պարսկաստանում:

Հայերն իրրեւ քաղաքացիներ էլ չեն մասնակցել այդ շարժումներին, հետեւեալ նկատումներով. — 1) Կազմակերպութեան անգոյութիւնը պարսիկների մէջ. շարժումը առաջացրել են մի քանի աղաներ եւ հոգեւորականներ, որոնք այժմ ինքնակոչ ներկայացուցիչներ լինելով բռնութիւնն էլ սեփականացրել են եւ իրապէս տիրապետում են խաւար ամբոխի վրայ: 2) Եղած շարժումների կրօնական եւ զուտ ազգային ձրգտումները: 3) Դրուած պահանջների չափազանց անբաւարար լինելը՝ Հայերի համար:

Գ) ՎՐԷԺԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷԿ ՏԱՐՈՒԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ 1905 թիւ

Նամակի մեծ չափի երկքերք թուղթ, մօտ 4 էջ, սեւ մելամ:

17 Փետրուար 1906, Վրէժ

1905 թ., Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ատրպատականի Կեդրոնական Կոմիտէի կարգադրութեամբ, Վրէժում կազմուեց Ինքնապաշտպանութեան Կոմիտէ. նա յայտարարուեց «Վրէժի Ինքնապաշտպանութեան Կոմիտէ» եւ ունեցաւ այդ անուամբ կնիք:

Նկատի ունենալով հակառակորդ կուսակցութիւնները, որ կարող էին խանգարել, նկատի ունենալով չէզոքների մասնակցութեան անհրաժեշտութիւնը, հան-

գանակութեան թէ՛ այլ խնդիրներում՝ կոմիտէն դրուեցաւ չէզոք հողի վրայ:

Ժողովը պարտականութիւն դրեց կոմիտէի վերայ՝ բանակցութեան մտնել ուրիշ կուսակցութեանց եւ տեղիս վարչական այլ մարմինների հետ:

Կոմիտէս դիմեց հնչակեաններին իւր մի անդամի միջոցաւ. ստացուեց բացասական պատասխան հետեւեալ բառերով. — «Մեզ չի հետաքրքրում Ինքնապաշտպանութիւնը»: Եւ այդպիսով կոմիտէն կտրեց իր բոլոր յարաբերութիւնները: Թէեւ քանիցս անգամ նրանք դիմել են, թողուել է անուշադրութեան:

Կոմիտէն դիմեց պաշտօնական գրութեամբ Թեմական Խորհրդին, ձեռնարկուեց հանգանակութեան, բակըրներին՝ անցաւ սպասուածից աւելի [յաջող], բայց հակառակ կուսակցութիւնը դիմեց մի շարք ստոր միջոցների, որոնց մանրամասնութիւնը աւելորդ ենք համարում յիշել: Ծարունակուեց հանգանակութիւնը, բայց Թեմական Խորհրդի անդամները մի քանի օրից արգէն մաս-մաս յետ քաշուեցին, վախենալով իրենց կաշուից: Առաջին ձեռնարկութեան հաւաքուեց 12430 զուան: Ստորագրուեցին: Այդ գումարը գործադրուեց յետոյ ձեռնարկուեց երկրորդ հանգանակութեանը, որ մինչեւ օրս շարունակուած է եւ եղել է մօտաւորապէս 26000 զուան: Արդէն ստորագրուած է Ինքնապաշտպանութեան Կոմիտէի հաշիւը: Մանրամասնութիւնները տեսնել մատենանում:

Առաջին անգամ եղել է 12430 զուան.	
Գնուած է՝	2 մոսին, ծայր՝ 2300
	13 բերդան, > 3150
Գօտիներ՝	31 հաս
Մաուզերի ատրճանակ	1 > > 100

Երկրորդ անգամ 25000 զուան (մի մասը դեռ չէ գանձուած).

Գնուած է՝	2 մոսին, 1125 ծայր
	4 բերդան, 3100 >
	գելիք՝ 9000
4 մանիխեր	475 ծայր
տաճկական մաուզերի ծայր՝	350
պիստոն՝	4000
վառօղ՝	28 ֆունտ
գործիքներ լցնելու՝	2 հաս.

եւ մի շարք մանր գործիքներ եւ մթերքներ, — կապար, քանդելու բարջաներ (?), իւղամաններ, եւայլն:

Ուրեմն, ներկայում կայ, —

Հրացան՝ մոսին	4, ծայր	3425
> բերդան	17, >	6250
> մանիխեր	4, >	475
Տաճ. մաուզերի ծայր՝		350
Ատրճանակի ծայր՝		100

Տեղացիների հաշուին գնուած է, Ինքնապաշտպանութեան Կոմիտէի միջոցաւ, Վրէժում —

Բերդան՝	32 հաս,	2500 ծայր
Մարթին՝	3 >	2500 >
Մոսին՝	8 >	800 >
Մանիխեր եւ Մաուզեր՝	4 >	450 >
Ատրճանակ՝	30 >	

Գաւառներից եղել է դիմում: Գնուած են՝

Մուժամբար,	4 բերդան,	800 ծայր
Ղարադաղ,	11 >	, 2000 >
Զանգեզուրցիների համար՝	3 >	, 300 >
>	>	2 մարթին, 200 >
Աբուլիս,	1 բերդան,	100 >
Մարաղա,	3 >	, 300 >

Վրէժ քաղաքում եղած հրացանների թիւը. —

Ղալա —	Մարթին	20 հաս
	Մոսին	4 > 64 հաս
	Բերդան	40 >
Լեյաւաճ —	Մարթին	30 հաս
	Մոսին	8 > 123 հաս
	Բերդան	75 >
	Մաուզեր	10 >
		Գումար՝ 187 հաս

Ատրճանակներով դիմուած է քաղաքիս Հայերի 45%ը, զուցէ մի փոքր աւելի:

Բացի վերոյիշեալներից, Ինքնապաշտպանութեան Կոմիտէն պահել է, իւր հաշուին, զինուորներ, շինել է դիրքեր, մի քանի տեղեր՝ իւր հաշուին՝ կատարել է մանր, աչքի չզարնող գործողութիւններ, որոնց մանրամասնութեան հաշիւը չի պահուած, տուել է մի քանի դասախօսութիւններ կանանց՝ վիրակապութեան մասին, ցոյց է տրուած անհրաժեշտ գիտելիքներ խընձորների մասին, արել է փորձեր զինավարժութեան, եւայլն:

Տրամադրել է զինուորներ տեղացիներից՝ առանց պէնքի 60 հոգի, իրենց գէնքով՝ 218: Դրանց մէջ չեն հաշուուած Հ. Յ. Դաշնակցութեան զինուորները եւ գործիչները:

Կազմեց՝ ՊԵՏԿԱ

(1) Այս տեղեկագրին մէջ եւս բազմիցս յիշատակուած Արմեճակը, ամենայն Խաւանակաճութեամբ, Օթիկեանն է (Սլաք):
(2) Վարդաճ Եանգազ:
(3) Ռուբէն Գեորգիան:
(4) Կակաթիւի Խաւանակաճ Անդամիկին:

13.— Հ. Յ. ԴԱՀՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ՎՐԷՏԻ «ՆԱՐԻՍ» ԱՐՀԵՍՏԱՆՈՑԸ

Մի փոքրիկ պատմական տեսութիւն Արհեստանոցի մասին

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Թարիքի գիճազորաբանին մասին պատմական այս ակնարկը, որ մաս կը կազմէ Վրէժի Կ. Կ. Բուրձնաբան, պատրաստուած կը թուի ըլլալ Հ. Յ. Դ. 4րդ Ընդհանուր ժողովին ներկայացուելու համար:

Գրուած է սեւ մկամով, Յատկի նարնայ չափի յարդարանքով (ոչ կարուած) երեք երկրորդ թուրքերու վրայ, մտ 11 էջ: Ստորագրութիւն կամ կնիք չի կրեր:

Ի նկատի ունենալով Պարսկաստանի քաղաքական ազատ պայմանները եւ միեւնոյն ժամանակ Տաճկահայաստանի սահմանակից լինելը, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը՝ իր հիմնուելու օրից ձեռնարկել է Վրէժում բանալ զինուորական արհեստանոց, նպատակ ունենալով պատրաստել զէնք՝ Երկիր տեղափոխելու համար:

Զինագործութեան առաջարկը արել է Դաշնակցութեան հիմնադիրներից՝ ընկեր Պատիսեանը(1): Ժամանակակիցները պակասուած են:

Արհեստանոցը բացուած է 1891ի վերջերին, զինագործ Քաթանեանցի միջոցաւ: Սկզբնական ամիսներում վերցուած են պատուէրներ՝ մասնաւոր գործերից, կառավարչական շրջաններից, եւն... այդպէս էլ շարունակուած է մինչեւ 1892ի Յունուարը, երբ գալիս է Արիստակէսը (Կարոն)(2), որ իւր հետ բերում է քիչ քանակութեամբ Ռուսաստանից դեռ չվերջացած զէնքեր (ճիշդ թիւը յայտնի չէ)։ սկսում են փորձեր անել, անցնում է յաջող. ո՛չ մի ուշադրութիւն կառավարութեան կողմից: Պրախուսուած այդ յաջողութիւնից, Կարոն անցնում է Ռուսաստան, ձեռք բերելու աւելի մեծ քանակութեամբ [ապրանք]: Ճիշդ նոյն թուականին (1892ին) գալիս են Միհրանը, Երուանդը, Միքայէլը. ծաւալում է աշխատանքը, միշտ նոյն զգուշաւորութեամբ:

Կարոյին յաջողում է ձեռք բերել թուով 500 հատ [հրացանի մասեր], որ ինքը անձամբ տեղափոխում է Վրէժ. բերում է իւր հետ նաեւ Արհեստանոցի համար մի քանի անհրաժեշտ գործիքներ (ծակելու մեքենայ, եւն)։ 1899ին, հեռանում են Քաթանեանցը եւ Երուանդը՝ իրենց անձնական գործերի ստիպումով:

Գալիս է Լեւոնը(3)։ դառնում են այդ թուին՝ 4: 1894ին Կովկասի ընկերների պահանջմամբ, հեռանում է Միհրանը:

Կարոն ապրանքների գնման ժամանակ Մոսկուայում նկատուած է. սկսում են նրան լրտեսել մինչեւ Վրէժ: Նկատելով որ այլեւ չի կարող շարունակել արհեստանոց յաճախելը, նա ստիպուած սկսում է աշխատել տանը:

Կասկածուած է նաեւ Միքայէլը, որին բռնելով աջ-

տորում են հիւսիսային Ռուսաստան: 1895ին մնում է արհեստանոցում միմիայն Լեւոնը, եւ երկու աշակերտ՝ Յովհաննէս եւ Ռուբէն:

1895ին (?) որոշում է կատարել արշաւանք դէպի Պանսոր: 1896ին, եղած արհեստաւորները շատ անբաւարար էին: Վրէժի ընկերների պահանջմամբ գալիս են Թորոս(3), Պետրոս, Մարգար արհեստաւորները՝ 1896 Յունուար 20ին:

Ի նկատի ունենալով արշաւանքի որոշումը եւ ժամանակի սղութիւնը, որոշ նախազգուշութիւններ թողնուեցին եւ գործը աւելի լայն ծաւալ ստացաւ, մինչեւ իսկ մասնաւոր գործեր մերժուած էին:

Այդ եռանդուն գործունէութիւնը շարունակուեց. ամէն օր 10ական հրացաններ արհեստաւորները հերթական կերպով տանում բերում էին տուն, արհեստանոց:

1896 Մարտին գալիս է արհեստաւոր Սամսոնը, եւ մինչեւ տարուայ վերջը աւելանում են՝ Կարո՝ փոքր, Թորոս՝ փոքր, Մենակը, Փարսադանը, աշկերտներ՝ Գէորգը եւ Բալասանը. դառնում են թուով 13, որոնցից 4ը աշխատում էին տանը: Այդ ողբերգութեան ժամանակ արհեստաւորները կատարում են եւ ուրիշ յանձնարարութիւններ, — ծայրեր պատրաստել, տեղափոխութիւն հալոյն:

Քաղաքական աննպաստ պայմաններից թելադրուած՝ արշաւանքը յետաձգուած է 1897ին: Ինչպէս սասցի, արհեստաւորները զբաղուած են նաեւ տեղափոխութեամբ: Մի տեղափոխութեան ժամանակ, 1896ին, Վրէժից-Միհրանէթ ճանապարհին ձերբակալուած է արհեստաւորներից մէկը(4)։ կառավարութեան ձեռք է անցնում 14 հատ հրացան՝ 1000 ծայրով. մեծ կաշառքով ազատուած է(*): Ճիշդ այդ դէպքից 8 օր յետոյ պատահում է մի այլ դէպք, — այն է՝ Վրէժում մի տան մէջ պայթում է վառօդը, որից այրուած է մի զինուոր՝ Զալալը (որը թաղուած է Վրէժի Թամարեան-Հայկազեան դպրոցի պատի տակ)։ վիրաւորուած են երկուսը:

Ժամանակը շատ կարճ էր. պէտք էր աւելի ոյժ տալ. ստիպուած արհեստանոցի մի մասը տեղափոխեցին Միհրանէթ. նաեւ գնացին մի քանի արհեստաւորներ. Միհրանէթի արհեստաւորներին աւելացաւ նաեւ Աշոտ, որը Կովկասից ուղիղ այնտեղ էր գնացել:

Մինչեւ արշաւանք չինած հրացանների ճիշդ թիւը չունեմ ձեռքիս տակ, բայց նորէն 320-340 հաշուած եմ 95-96-97 թուին չինածները:

Արհեստաւորներից մի մասը մինչեւ արշաւանքին մէջ ամիս մնացած անցան Կովկաս. Փարսադանը Վագդէնի հետ անցաւ Երկիր(**):

1897ի Յունուար 25ին կատարուեց արշաւանքը, որի

(*) Այս երացանները ժամանակի շատ ամուս գնով նարի գնուեցին:

(**) Նախատեսուել է Գուրգէնի կեա՝ Մուշի Յրով գնուել:

մանրամասնութեան մէջ մեծ դեր ունէին արհեստաւորները. բայց թողնում եմ:

Արշաւանքին մասնակցեցին արհեստաւորներից իրբեւ զինագործ՝ Կարոն(*), Աշոտը, Մարգարը, փոքր Թորոսը:

Արշաւանքից յետոյ դրութիւնը դառնում է դժոխային. սկսում է հալածանք նաեւ պարտից կառավարութեան կողմից: Այդ ժամանակ ձերբակալուեց մեր կազմակերպական կարեւոր ընկերներից Իշխանը՝ Միհրանէթում. այդ ճնշման տակ թէ՛ արհեստաւորներ եւ թէ՛ ուրիշ ընկերներ ցրուեցին. հալածանքը այն աստիճանի հասաւ, որ նոյնիսկ քերտերը վտանգ էին սպառնում Միհրանէթին. դրանից մտահոգ՝ Վրէժում ձեռնարկուած են ռազմամթերք հասցնել [Միհրանէթ], որը անցնում է անյաջող, բռնուած է 10.000 ծայր. բայց բարեբախտաբար դրամները դեռ վճարած չեն լինում: Այդ հալածանքը տեւեց մինչեւ 1898 թ. Մայիս: 1898ին սկսում են խուզարկութիւն նաեւ Վրէժում, ձերբակալում են Արմենակը. ի միջի այլոց՝ փակում են Արհեստանոցը. բայց փակումը տեւում է մէկ օր. շնորհիւ ձեռք առած միջոցների, միւս օրը բացուած է:

Այդ դրութեան մէջ Միհրանէթի զէնքերը պահուած են թաքստոցներում: Սկսում է ըհակցիան: Ընկերների հեռանալը, դրամական կրիդիտը(5), Միհրանէթի անըպաստ դրութիւնը յաջորդաբար ծանրացնում են եղած ընկերներին (արհեստաւորներին). դրանց աւելացնեք Միհրանէթի ենիչերութիւնները (?), որը հետեւանք էր ըհակցիայի: Այդ ճնշման տակ իսկ շարունակուած են արհեստանոցի արհեստաւորները, — Թորոս եւ Սամսոն: 1898ի վերջերին, ընկերների պահանջմամբ, գալիս է Պետրոսը. արհեստաւորները դառնում են 3: Թորոսը իւր մասնաւոր գործերով անցնում է Կովկաս, Սամսոնը՝ Միհրանէթ, Պետրոսը՝ արհեստանոց: Հենց այդ թուից Սամսոնը բոլորովին հեռանում է արհեստանոցից. հեռանում է նաեւ Թորոսը(3):

Վերոյիշեալ դրութիւնը նկատի ունենալով, արհեստանոցը սկսեց զբաղուել զուտ մասնաւոր գործերով:

Անցան սեւ օրերը աստիճանաբար. գործերը սկսում էին կանոնաւորուել, եւ մինչեւ 1901 թ., արհեստանոց մնում էին Պետրոս եւ Սմբատ: 1901ին եկաւ Շահպաղը(6), մի ամբողջ տարի մնալով, անցնում է Երկիր: Դրութիւնը լաւանում է կամաց կամաց: Արշաւանքի մնացորդ զէնքերը պէտք էր վերանորոգել, մի զէնք՝ որը (տարի ամբողջ մնացել է հողի տակ...: Մարդկանց թիւը անբաւարար էր. ստիպուած՝ Պետրոսը անցնում է Կովկաս, արհեստանոցը կողպելով. ապա նա վերադառնում է, բերելով իւր հետ մի քանի արհեստաւորներ, — Սարգիս, Հաջի Լեւոն, Համբիկ, Երուանդ: 1902ի վերջերին սկսում է արհեստանոցի

երկրորդ շրջանը. ձեռնարկուած են 110 զէնք, չհաշուած մանր-մունր գործեր, որ շարունակ եղել են. արհեստաւորների թիւը դառնում է 6: աւելանում է Արշակը: Այդպէս շարունակուած է մինչեւ 1903 թ.: Սարգիսը(*) եւ Համբիկը(**) անցնում են Կովկաս, Հաջի Լեւոնը անցնում է Երկիր՝ 1904ին: Նոյն թուին գալիս է մի ընկեր, Գեղամը, ինձորներ շինելու (ձուլելու) յանձնարարութեամբ. ստացուած է այդ ձեռնարկութեան համար իրեր, բայց անյարմար գտնուելով՝ մնում է անհետեւանք: Գալիս է նաեւ Նիկոլը: 1905ին վերջանում են հրացանները, որոնք ժամանակին մաս մաս տեղափոխուած են Միհրանէթ: Վրէժում մնում է 18 հատ, որի ցուցակը կը ներկայացուի:

Ի նկատի ունենալով գործերի վերջանալը, արհեստանոցի ընկերներից Նիկոլ եւ Գեղամ անցնում են Կովկաս:

Նորէն աւելանում են, 1905ին, Պօղոս եւ Եփրեմ. սկսում են պարապել մասեր շինելով եւ մասնաւոր գործերով:

Թիւրք-հայկական ընդհարումները ի նկատի ունենալով, Պետրոս զբաղում է ինքնապաշտպանութեան պատրաստութեամբ, ենթարկուած է կասկածանքների, եւ բոլորովին յաճախելը կտրուած է արհեստանոցից՝ 1905ին: Կատարուած է նոյն թուին մի խուզարկութիւն, բայց շատ քաղաքավարի. լինում է փորձ սպանութեան՝ արհեստանոցում (ենթադրում եմ Պետրոսի դէմ լինի): Ներկայ 1906ին, աշխատում են արհեստանոցում՝ Եփրեմ եւ Ղուկաս աշկերտը:

Այս պատմական տեսութիւնը կազմել եմ զանազան թերթիկներից եւ իմ անձնական յիշողութիւնից:

Արհեստանոցը յեղափոխական տեսակէտից թէ կատարել է իւր պարտականութիւնը՝ դա անպայման անուրանալի է: Բայց այսուհետեւ, ի նկատի ունենալով ներկայ քաղաքական պայմանները, թէ որքա՞ն կարեւոր է եւ անհրաժեշտ, վիճելի է:

**

Արհեստանոցի միջոցաւ կատարուել են հետեւեալ գործողութիւնները, հաշուելով 96 թուականից. —

Պատրաստուել է զէնք 600 հատ մօտաւորապէս գույց եւ աւելի.

Գնուել է ռազմամթերք, — ծայրեր՝ 170.000 հատ. Հրացաններ՝ 200 հատ:

(*) Սարգիսը Զրարբաում խճուրի պայքարից սպանուած է: (**) Համբիկ մեռած է իւր մեռելով, Գարուս:

(*) Կարոն սպանուած է արշաւանքի ընթացքին:

Արհեստանոցում աշխատել են զինագործներ

Քաթանեան,
Երուանդ,
Արխտակէս (Կարօ),
Թորոս,
Նիկող:

Պատրաստել է զինագործներ

Միհրան, Սամսոն,
Միքայէլ, Հաջի Լեւոն,
Լեւոն, Արշակ,
Պետրոս, Գեղամ:

Կէս զինագործներ

Մարգար, Փոքր Կարօ,
Փարսադան, Համբիկ,
Միսաք, Երուանդ,
Սարգիս, Շահբազ,
Եփրեմ, Գէորգ,
Պողոս, Սմբատ,
Փոքր Թորոս, Աւետիս:

Նահատակուած զինագործներ

Կարօ, արշաւանքին՝ 97 թ.
Փարսադան, Մուշի Յրօնք գիւղում,
Գուրգէնի հետ, 99 թ.
Սարգիս, Ջրաբերդում՝ խնձորից, 1903 թ.
Արշակ, Փոխիկի խմբի հետ, 1904 թ.
Համբիկ, Քարում (Թոքախտից), 903 թ.:

Երկար ժամանակ երկրում մնացած

Շահպազ, 901-905 թ.
Հաջի Լեւոն, 904-905 թ. (Հիւանդութեան պատճառաւ վերադարձած):

Իսկական աշխատներ եղել են.

Յովհաննէս, Ռուբէն, Աւետիս, Գէորգ, Սմբատ,
Հայկ, Ղուկաս, Բալասան:

Ամբողջ արհեստանոցի կազմը եղել է, 15 տարուան
ընթացքում, 36 մարդ:

Արհեստաւորները աշխատել են արհեստանոցում
հետեւեալ տարիներին.

Table with 2 columns: Անուն (Name) and Տարի (Year). Lists names like Քաթանեան, Կարօ, Միհրան, etc., with corresponding years.

Աշխատներ

Table with 2 columns: Անուն (Name) and Տարի (Year). Lists names like Յովհաննէս, Ռուբէն, Գէորգ, etc., with corresponding years.

*

Ձանազան ժամանակներում Երկիր տեղափոխուել
են հրացանի մասեր,— շարքականեր եւայլն:

Արհեստանոցի հաշիւների մասին՝ տեսնել Կենտ.
Կոմիտէի հաշուի մէջ:

Արհեստանոցի առաջագործները

- 1) Վերացնել արհեստաւորների եղած տուճը:
2) Տալ արհեստանոցը մասնաւոր մարդկանց՝ որոշ պայմաններով... (ծախքերի տեսակէտից):
3) Կամ եղած արհեստաւորներին տալ որոշ դիւրութիւններ՝ պահանջների տեսակէտից, ինչպէս շարունակ անում են Երկրի ընկերները:
4) Արհեստաւորներին ազատել կազմակերպական եւ այլ գործերից. զբաղեցնել միայն արհեստանոցով:

- (1) Կակնարկուի ամկական Կոստանդին Խաչատրեան:
(2) Արխտակէս Զօրեան, Ռոստոմի եղբայրը, մահատակուած Խանասարի կուռի:
(3) Արդեօֆ Գալուստ Ալոյսանը (որու կազմէ գործաւուծ ծածկանումներ են Լեւոն եւ Թորոս):
(4) Զնչուած անուն՝ Պետրոսը:
(5) Տագնապը:
(6) Վարդան Շահպազ:

14.— ԵՐԵՎԱՆԻ ՏԵԼԵԿՐԱԳՐԻ ԳԻԼԱՆԻ ԿՈՄԻՏԵՆ

Ա) ՏԵԼԵԿՐԱԳՐԻ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԳԻԼԱՆԻ ԿՈՄԻՏԵՒ

Նամակի մարմալ չափի յաջորդական 2 երկբերք բուլք: Գրութիւնը՝ եօթուկէս էջ, սեւ մեխանով:

15 Գեկտեմբեր 1905, Ռաշտ

I Նոր կազմը ընտրուել է 1905 թիւ Մայիս 25ին, խմբապետական ժողովի գաղտնի քուէարկութեամբ, Ատրպատականի Կենտրոնական Կոմիտէի լիազօրի ներկայութեամբ. Հին կազմից չորս հոգի վերընտրուել են, աւելացել է մի նոր անդամ:

Գիլանի շրջանը կազմում էին Ռաշտ (Ռաշիդ), Էնդելի (Պորտ Արտուր) եւ Ղազուին (Գազազան): Կոմիտէիս նոր ընտրութիւնից յետոյ ընտրուեցան ենթակոմիտէները, երբ խմբերի թուերը բաւականաչափ շատացան:

II Ռաշտի ազգաբնակչութիւն

Ա) Նախ քան խօսելը շրջանիս ժողովուրդի եւ դաշնակցական գործունէութեան մասին, մի քանի խօսք Ռաշտի ամբողջ հասարակութեան մասին: Ռաշտում 106 տուն հայ է. վերածելով թուերի՝ ստանում ենք

Table with 3 columns: Անունացած Այր Կին, Այր Կին, Չափախա Այր Կին. Values: 90 87, 7 34, 89 36

Table with 4 columns: Երեխայք Տղայ Աղջիկ, Ղարիբներ Այր, Ընդամենը. Values: 97 97, 40, 577

Պարսիկ ազգաբնակչութիւն՝ 50000 հոգի
Բագուեցի թուրքեր՝ մօտաւորապէս 300 հոգի
Յոյն, ռուս եւ եւրոպացի՝ 200 հոգի

Կան երեք հիւպատոսարաններ՝ անգլիական, ռուսական եւ տաճկական, իբրեւ բանգեր՝ անգլիական եւ ռուսական:

Ծանօթութիւն.— Բագուեցի թուրքերը քանի զընում շատանում են. այստեղ կան մի քանի բագուեցի վաճառականներ, մնացեալները պարապուած են գլխաւորապէս կառապանութեամբ, շատերը փախստականներ են: Կովկասի հայ-թրքական ընդհարման ժամանակ նկատելի էր բաւականին զրգուցիկութիւն. ինչ վերաբերում է տեղիս ազգաբնակչութեան, սպասածից քիչ էր վերդովմունքը. մի դէպք պատահեց. Բագուից եկած մի սէխտ փորձեց հակահայկական քարոզ անել, բայց ձերբակալուեց մեր միջոցով:

Բ) Հայ ազգաբնակչութեան տնտեսական եւ բարոյական վիճակը.— Ժողովուրդի գլխաւոր զբաղմունքը օղեւմաճառութիւնը եւ խանութպանութիւնն է. կան որոշ թուով վաճառականներ եւ գործակատարներ: Ազգաբնակչութիւնը քանի զընում՝ շատանում է: Ռաշտի հայ հասարակութիւնը աչքի է ընկնում իր անօրինակ նուիրատուութիւններով. 106 տուն հայր տարեկան 4-5 հազար թուման փող է տալիս իր ազգային կարիքների համար. միջին թուով տան վրայ ընկնում է 40-50 թուման: Ժողովուրդը գտնուում է խաւար դրութեան մէջ. Հինգ բաժանմունքով մի դպրոց կայ, որ այնքան դրական օգուտ չէ տալիս. աւարտողները, որ 14-15 տարեկան երեխաներ են, մտնում են կեանքի մէջ ծառայելով այս կամ այն խանութում. շատ քիչ է պատահում, որ մէկը իւր որդուն ուղարկի Ռուսաստան կամ արտասահման ուսանելու. ձեռնհաս մարդիկ էլ քիչ են որ կարողանային դոնէ կողմնակի միջոցներով (օրինակ՝ դասախօսութեամբ) օգտակար լինել ժողովուրդին:

III Յեղափոխական տրամադրութիւնը ժողովուրդի մէջ

Հայ յեղափոխութեան, Դաշնակցութեան ոյժը բարոյապէս բարձրացնում է ժողովուրդը, յեղափոխական գաղափարը քանի զընում՝ խորն է թափանցում ժողովուրդի խաւերի մէջ. երկու տարուայ Դաշնակցութեան գործունէութիւնը, որը առաջ եկաւ Կովկասեան ճրջումներից անմիջապէս յետոյ, ժողովուրդը արթնացրեց քնից եւ հասցրեց բաւականին ինքնագիտակցութեան: Կովկասեան սարսափները, պարսկահայի փա-

փուկ զրուծիւնը, ժողովուրդին տանում են դէպի ինքնապաշտպանութեան խնդիրը. միւս կողմից Ռուսաստանի շարժումը ունի իւր որոշ ազդեցութիւնը, եւ այդ բոլորը նպաստում են Դաշնակցութեան, — կազմակերպել ժողովուրդը, որի համար բնական պահանջ է դարձել յարիւր յեղափոխութեանը, մտնել այս կամ այն խումբը, մտնել պաշտպան արծուի թեւերի տակ եւ լինել դաշնակցական:

IV Դաշնակցութեան տեղիս ոյժը

Ռաշխտ՝ 8 արական եւ 2 իգական (օժանդակ) խմբեր, Պորտ Արտուր՝ 5 արական եւ 1 իգական (օժանդակ) խմբեր, Գազազան՝ 4 արական եւ 1 իգական (օժանդակ) խմբեր. եւ Ռաշխտում՝ 1 մարտական եւ 1 ինքնապաշտպանութեան նորակազմ խմբեր:

Իւրաքանչիւր խմբում մասնակցում են 10-15 հոգի. տղամարդկանց ընդհանուր թիւը Ռաշխտի խմբերում՝ 95 հոգի է, որ կազմում է ազգաբնակչութեան 46%ը, կանանց ընդհանուր թիւը 37 է, որ կազմում է 22%ը կին ազգաբնակչութեան:

Ծանօթ.— Մի բան նկատելի է, որ տղամարդկանց մեծամասնութիւնը օտարական տղերք են:

Զէնք.— Խմբերի անդամներից (Ռաշխտում) միայն 60 հոգի ունի, ընդհանրապէս հասարակ ատրճանակներ՝ խղճալի թիւ փամփուշտներով:

Աչքի ընկնող զէնքը հետեւեալն է.— 10 հատ բըրաունինգ, 8 հատ սմիթ-վեթսոն, 1 հատ պարաբելլում ատրճանակներ, 10 որսորդական, 5 հատ բերդան եւ 5 հատ մաուզեր հրացաններ. եթէ հաշուելու լինենք, միջին թուով իւրաքանչիւր ատրճանակին կ'ընկնի 25 հատ փամփուշտ, իսկ հրացանի՝ 100 հատ:

Բիւզջէ.— Շրջանիս ընդհանուր բիւզջէն կազմում է երկու հազար թուման. խմբերի ամսավճար Ռաշխտում՝ տարեկան 6000 դրան, Էնզելի՝ 3400 դրան, Ղազուլին՝ 2600 դրան, ընդամենը՝ 12000 դրան. երեկոյթներ, ներկայացումներ եւ կամաւոր նուէրներ բոլոր երեք քաղաքներից՝ 8000 դրան:

Ծանօթ.— Վեց ամսուայ մէջ Ռաշխտում տրուել է միմիայն երկու ներկայացում, որովհետեւ Կովկասեան դէպքերը խանգարել են:

Բ. Տեղիս աչքի ընկնող հարուստներից Պ. Աւետիս Յորդանանեանը խոստացել է Կենտրոնական Կոմիտէի լիազօրին՝ տալ Դաշնակցութեան իւր որդու իրականը (?)՝ 2000 Քրանք, որը մինչեւ օրս էլ դեռ եւս չենք ստացել:

Գ. Խմբական զարգացման գործը.— Որպէսզի յեղափոխական գաղափարի մասին հիմնաւոր հասկացողութիւն տրուի մեր խմբերին, կազմակերպութիւնս ծրագրել է մի շարք յաջորդական դասախօսութիւններ, բաժանելով նիւթը եւ խմբերը՝ ըստ իրենց մտաւոր կարողութեան:

V Կովիտի վեցամսեայ գործունէութիւն

Ա. Մեր վեցամսեայ գործունէութեան գլխաւոր կէտը եղել է ինքնապաշտպանութեան հարցը. դա մի հրատապ խնդիր է, որ այսուհետեւ միշտ պիտի զբաղեցնի մեզ:

Տեղիս ազգաբնակչութիւնը ցրուած է քաղաքիս տարբեր ծայրերում. միայն քաղաքի կենտրոնում, եկեղեցու մօտ, կան որոշ թիւ տներ, վերջերս սկսել են այդտեղ տներ վարձել բնակարաններ. մեր ջանքը պիտի լինի կարելիին չափ ժողովուրդը կենտրոնացնել մի թաղում: Կազմուել են մարտական եւ ինքնապաշտպանութեան խմբեր. զէնքի պահանջը շատ է, զէնք չկայ եւ եթէ կայ՝ շատ թանկ. փորձեցինք Կովկասից բերել, բայց այնտեղի էլ զէնքի սովը մի կողմից եւ անյարմարութիւնները միւս կողմից անհնար են դարձնում փոխադրելը. փորձեցինք թեհրանից բերել, նոյնպէս ոչ մի չափ: Մեր նպատակն է կարելիին չափ օժանդակ խմբերը դարձնել ինքնապաշտպանութեան (որից դուրս կը դան զինուորներ՝ մարտական խմբերի համար): Պէտք է ժողովուրդը զինել, յարմարութիւն ստեղծել զէնք ձեռք բերելու: Ռայոնական ժողովից ուշադրութիւն ենք հրաւիրում հետեւեալ հարցի վրայ.— արդեօք չենք կարող մեր հաւաքած դրամների կէսը (հակառակ դէպքում քառորդ մասը) պահել տեղիս ինքնապաշտպանութեան կարիքների համար յատկացնելու. մի ժողովուրդ, որը առատ կերպով տալիս է եւ պարաստ է միշտ տալ ու տալ, այսօր կրիտիկական վիճակի մէջ է. առաջէք, արդեօք իրաւունք չունի՞ իր տրուած դրամարների մի մասը յատկացնել իր պաշտպանութեան:

Բ. Դատավարութիւն.— Հայ ազգի մէջ Դաշնակցութիւնը այնքան ժողովրդականացել է, որ նա մի տեսակ կառավարութիւն է դառնել. դիմում են չէզոք, կուսակցական, դիմում է վիրաւորուածը, զրկուածը, — ամէն տեսակի վէճեր. չափազանց բռնուել այդ հարցերով՝ ոչ ժամանակ կայ եւ ոչ նպատակայարմար է. բայց եւ այնպէս, որովհետեւ ժողովուրդի մեծ մասը դաշնակցական կամ համակրող է, նրանց վէճերի քննութիւնները միշտ լինում են:

Դատի են ենթարկուում եւ պատժուում են կուսակցութեանս այն անձինք, որոնք նկատուում են բարոյական կամ նիւթական զեղծում կատարողներ, դատավրճիտները բացատրութեամբ յայտարարուում են ի դիտութիւն հասարակութեան:

Գ. Անպատիժ մնացած յանցաւորներ.— 1) Ռուսաց բանկի կառավարիչ Էլզեմայլեարովը, իւր վրայ է վերցրել գաղտնի ոստիկանապետի եւ հայատեաց խուրիզանի դերը. նա միշտ աշխատում է հայերի դիւին մի խաղ խաղալ. նկատուել է, որ տեղիս բազուկեցի թուրքերի պարագլուխներից (վաճառականներ) շատ ազատ մուտք ունեն նրա մօտ:

2) Սայրմոն Լազրիչ, ռուսաց հիւպատոսարանից նշանակուած թաղրբաշի: Աղուէս չինովնիկ, քուս, կեղծաւոր, կաշառակեր լրտես: Հրաւիրում ենք ժողովի մասնաւոր ուշադրութիւնը այս երկուսի վրայ:

Դ. Պատժական խնդիրներ.— Պատժական խիստ միջոցները մեր իրաւունքից դուրս լինելու պատճառաւ, շատ անգամ Դաշնակցութեան վարկի հետ յանդգնել են խաղալ այս կամ այն անհատները: Մեր գործունէութեան մէջ դէպքեր են եղել (կարող են լինել եւ այսուհետ), երբ պահանջ է զգացուել որեւէ հրահանգ բաց թողնել կամ սեւէ անհատի պատժի ենթարկել: Պատժը ոչ անհատը ոչ միայն չէ հնազանդուել, այլ նոյնիսկ յանդգնել է մեր դատաւճռոյն հակառակ Գիլանի կոմիտէի պատիւը վարկարեկել: Մեզ պարզ չեն պատժի միջոցները, ուստի կարեւոր է ունենալ մի շարք պատժի ձեւեր ըստ յանցանքի. որպէսզի Դաշնակցութեան պարէստի շրջանի, հարկաւոր է որ կոմիտէս իրաւունք ունենայ պատժական խիստ միջոցներ գործադրելու:

VI Կուսակցութիւնից դուրս գործեր

Բացի զուտ կուսակցական խնդիրներով զբաղուելը, տեղիս կազմակերպութիւնը, ի նկատի ունենալով Դաշնակցութեան պրոպագանդի յաջողութիւնը, միջամտել է դպրոցական, թատերական, դրաղարանական եւ այլն գործերի մէջ եւ դեկը իւր ձեռքն առել:

VII Կուսակցութիւնից Ռաշխում

Գոյութիւն ունեն այստեղ միայն հնչակեանները, որոնք բոլորը «հինից» են, — երկու արական եւ մի իգական խումբ, մասնաճիւղով հանդերձ՝ ընդհանուր թիւը 35 հոգի է, որոնցից 8-10 կին, մնացորդը տղամարդիկ: Սրանց մասին խօսել կը նշանակէ կրկնել նոյնը՝ ինչ որ գիտենք եւ գիտէք, — անվստահելի մարդկանց մի հաւաքածոյ, վիրաւորուածների համախմբում, աշխատում են բազարի խօսակցութեամբ փիղ եւ չոթթը յիշեցնել, — այն էլ անյաջող:

Քարտուղար Գիլանի Կոմիտէի՝ ԽՆՆԹ

Բ) Հ. Յ. Դ. ԳԻԼԱՆԻ ԿՈՄԻՏԵՒ ԾՐԱՍԵՆՈՒՄ ԵՂԱՍ ԽՄԲԱԿԵՐԻ ԹԻՒՆ ՈՒ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՔԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Նամակի երկար չափի 2 երկրորդ բաղբէ կտրուած տեսք: Գրութիւնը՝ 7 էջ, սև մեխանով:

1. Ռաշխում	8 արական խումբ	95 անդամով
»	2 իգական »	36 »
2. Էնզելի	5 արական »	48 »
»	1 իգական »	15 »
3. Ղազուլին	4 արական »	37 »
»	1 իգական »	12 »

Այսպիսով Գիլանի կոմիտէի շրջանը ունի 17 արական խումբ՝ 180 անդամով եւ 4 իգական խումբ՝ 63 անդամով. ընդամենը՝ 21 խումբ, 243 անդամով:

Ռաշխում կազմակերպուած է նաեւ 1 մարտական խումբ, 12 հոգուց, համաձայն Կազմակերպական Կանոնների յօդ. 32ի:

Կազմակերպուած է ինքնապաշտպանութեան համար մի խումբ, որ գտնուում է Գիլանի կոմիտէի տրամադրութեան տակ:

Զէնքի ընդհանուր թիւը Ռաշխում

Ատրճանակ.— Բրաունինկ՝	10 հատ
» Սմիթ՝	8 »
» Պարաբելլում՝	1 8
ընդամենը 19 հատ՝ 25ական փամփուշտով:	
Հրացաններ.— Մաուզեր՝	4 հատ
Բերդան՝	5 »
Որսորդական՝	10 »
ընդամենը 20 հրացան՝ 100ական փամփուշտով:	

Էնզելիում զէնքերի թիւը

Ատրճանակ.— Սմիթ՝	21 հատ
Բրաունինկ՝	4 »
Պարաբելլում՝	1 »
Նազան՝	1 »
Մաուզեր՝	1 »
Բուլդոկ՝	3 »
ընդամենը 31 հատ՝ 50ական փամփուշտով:	
Հրացաններ.— Մաուզեր՝	հատ
Մոսին՝	1 »
Բերդան՝	1 »
Որսորդական՝	3 »
ընդամենը 9 հատ՝ 150ական փամփուշտով:	

Ղազուլին

Ատրճանակներ զանազան ձեւերի՝ 23 հատ, 50ական փամփուշտով: Հրացաններ՝ 18 հատ, 200ական փամփուշտով:

Վիճակագրութիւն Ռաշխի

106 տուն, 577 հոգի, հետեւեալ մանրամասնութեամբ.—

(Նոյնութեամբ կրկնուած են ճախարհ տեղեկագրի առիտակով տրուած թիւքը — շ. 8.):

Բոլորը պատկանում են Լուսաւորչական կրօնքին, ունին 1 եկեղեցի եւ մէկ երկրորդական դպրոց՝ 65 երկսեռ աշակերտներով:

Պահում են երկու վարժուհի եւ երեք վարժապետ:

Դպրոցը ունի ժամանակաւոր (հասցեործարանից) եկամուտ՝ 480 թուման, իսկ հաստատ եկամուտ (խանութներից)՝ 216 թուման, ընդամենը 696 թուման:

Այս տարուայ (905/906) բիւզժէն 2760 թուման է, որի վրայ աւելանում է քահանայի եւ զանազան ուժերի ներ՝ 900 թուման, Դաշնակցութեան (միմիայն անդամավճարները) 600 թուման. ընդհանուր գումարը՝ 4260 թուման տարեկան: Իւրաքանչիւր տուն վճարում է 40 թուման իր ազգային հիմնարկութիւնը պահպանելու համար:

Ունին թատերասիրաց ընկերութիւն՝ 400 թուման դրամագլխով:

Գրադարան-ընթերցարան՝ 400 թուման դրամագլխով:

Հայուհեաց Բարեգործական Ընկերութիւն՝ 2500 թուման դրամագլխով:

Հոգաբարձութիւնը եւ Հայ Բարեգործական Ընկերութիւնը գործում են միացած:

Տեղային ազգաբնակչութիւնը դիւրակ է, պատկանում են պարսկական ցեղին եւ չիա կրօնին. կան եւ բարիներ, որոնց թիւը անշան է. ազգաբնակչութեան թիւը մօտաւորապէս 50.000 է:

Դեռ 98 թուականից Ռաշտում գոյութիւն ունէր Հնչակեան կուսակցութիւնը, բայց քայքայուած դրութեան մէջ էր: Վերակազմուեց 902 թուականի վերջերը՝ գրեթէ Դաշնակցութեան հետ միասին. ունին երկու արական եւ մէկ իգական խումբ՝ 35 անդամով: Անվտանգութիւն մարդկանց մի ժողովածու է եւ չի առաջադիմում:

Ռաշտի հայ ազգաբնակչութեան մեծամասնութիւնը զբաղւում է օղեւմաճառութեամբ: Կան եւ բոժոժի ու ծխախոտի գործով զբաղւողներ, որ վերջին տարիները միշտ վնասում են: Հայերի սահմանափակ կրթութեան պատճառաւ, յոյները կամաց կամաց զբաւում են հայերի տեղերը բոժոժի գործում եւ հայերը գրեթէ միշտ տեղի են տալիս՝ չդիմանալով մրցումի:

Արտահանութեան մէջ գլխաւոր տեղը բռնում է բրինձը, ապա բոժոժը եւ ծխախոտը: Տարեկան 5 միլիոնի մոտ է ունենում Ռաշտը, որ տարեցտարի էլ աւելանում է եւ լաւ ապագայ է խոստանում: Գիւղակ ազգաբնակչութիւնը զբաղւում է այդ երեք գործերով եւ բարեկեցիկ կեանք ունի. սակայն կապիտալը կենտրոնանում է անհասանելի մօտ:

Վիճակագրութիւն Էնգելիի

(Ցեանի յաղթը տեղեկագիրը. — Հ. Յ.)

Ղազուիճ

Հայ ազգաբնակչութեան թիւն է 226, որից 124ը արական եւ 102ը իգական: Բնակիչների մեծամասնու-

թիւնը պարապում է օղեւմաճառութեամբ եւ շատ աննախանձելի վիճակում: Կան եւ վաճառականներ դրոսից եկածների մէջ: Բացի Դաշնակցութիւնից չկայ եւ ոչ մի յեղափոխական կուսակցութիւն: Ունին մէկ եկեղեցի եւ մէկ մի դասեան երկսեռ դպրոց, պահում են ուսուցիչ եւ վարժուհի:

Պարսիկ ազգաբնակչութեան թիւն է 20-25 հազար. քաղաքը բաժանուած է 17 թաղերի. հայերը բնակւում են երեք թաղերի մէջ՝ հաւասար կերպով, այն է՝ Խեւան, Ղոյուն Մէյտան եւ Ռաքօշ թաղերում: Պարսիկ ազգաբնակչութիւնը շատ աղքատ վիճակ ունի եւ գրունում է բոլորովին խաւար դրութեան մէջ: Հայերի հետ ապրում են հաշտ եւ շատ մեղմ բնակչութիւն ունեն:

Պարսիկ ազգաբնակչութեան 1/9ը բարի է, 1/10ը Ալիալահի ջիւղը, իսկ մնացածը պատկանում են չիա կրօնին:

Գիւղերի շրջանի Հ. Յ. Դաշնակցութեան հաստատ եկամուտները

Ռաշտը տալիս է ամսական	500	դրան
Էնգելին >	300	>
Ղազուին >	200	>
Ընդամենը	1000	> ամսական

Ամբողջ տարուայ համար Գիւղերը ունի հաստատ եկամուտ՝ 1200 թուման, իսկ վիճակախաղից, երեկոյթներից, ներկայացումներից ու հանգանակութիւնից մօտաւորապէս 800 թուման եւ այդպիսով Գիւղերի կոմիտէի բիւզժէն լինում է 2000 թուման:

Առաջագրութիւններ Երջանակամ Ժողովին

Շնորհիւ Գիւղերի հսկայական արդիւնաբերութեան՝ թէ՛ Պարսկաստանի զանազան քաղաքներից եւ թէ՛ Կովկասի զանազան անկիւններից գաղթականական մի հոսանք է սկսել դէպի Ռաշտ՝ որ քանի գնում աւելանում է, մեծ չափեր է ընդունում, ինչպէս այդ ցոյց է տալիս դեռ երկու տարի սրանից առաջ կազմուած վիճակագրական տեղեկութիւնները: Օր. 2 տարի սրանից առաջ Ռաշտը ունէր 47 տուն հայ 240 բնակիչով, իսկ այժմ աւելի քան դրա կրկինը:

Հ. Յ. Դ. Գիւղերի կոմիտէն դեռ մի տարի առաջ սկսեց ուշադրութիւն դարձնել նորեկների վրայ եւ աշխատում է կազմակերպել այնպիսի մի գաղութ՝ որ համապատասխան լինի իր նախագծած ոկզրունքներին. եւ ինչպէս որ խմբակների վիճակագրական պատկերը ցոյց է տալիս, բաւականաչափ այդ յաջողուել է էրեն:

Գիւղերը, աւելի ճիշդ Ռաշտը, որպէս նոր կազմակերպուող մի գաղութ, այդտեղի մարմինը երբեմն առիթ է ունենում միջամտելու իր իրաւասութիւններից

բարձր խնդիրների մէջ (օր.՝ հողային, կալուածական եւ այլն) եւ շատ անգամ պարզերես է դուրս գալիս, որովհետեւ առայժմ քննադատող չկայ (հակառակ կուսակցութեան մասին է խօսքը որ կամ ուժ չունի, կամ կոմիտէի իրաւասութեան մասին տեղեկութիւն չունի): Յաջողութեան գլխաւոր պատճառը Դաշնակցութեան վայելած մեծ ժողովրդականութիւնն է: Որպէսզի Գիւղերի կոմիտէն հակասութիւնների մէջ չընկնի եւ կարողանայ ապագայ բարդութիւններին յաջող կերպով դիմադրել, անհրաժեշտ են հետեւեալ միջոցները, որ կը նպաստեն այդ կազմի թէ՛ ուժեղանալուն եւ թէ՛ նրան կը դնեն հաստատ հողի վրայ՝ իրաւասութեան տեսակէտից.

1. Միացնել Գիւղերին բոլոր ծովափնեայ շրջանները, օր.՝ Մագանդարան, Բարփրուշ, Բանտարգեազ, Աստարա, Արդարիլ եւ այլն:

2. Առաջարկել ուր պէտք է՝ Գիւղերի կոմիտէն Կենտրոնականի փոխելու, որովհետեւ այդ շրջանների միանալուց յետոյ՝ Գիւղերի կոմիտէն կը համապատասխանի կազմակերպական Կանոնների յօդ. 120ի Ա. պարբերութեան ու ծանօթութեան (նոյնպէս եւ յօդ. 43ի):

3. Տարեկան առնուազն մէկ շրջիկ ուղարկել գաւառները, որի տուած օգուտը ակնյայտ է գոնէ Գիւղերի շրջանում:

4. Տեղերը ընդունել Պարսկաստանի համար որպէս միակ պայմանը յեղափոխութեան զարգացման, ե որպէս սանձահարող թէ՛ ներքին եւ թէ՛ արտաքին թըշնամիների:

5. Ոսկանապատին յիշեցնել փոխադարձ յարաբերութեան անհրաժեշտութիւնը եւ պարտականութեան կատարման փոխադարձութիւնը: Շահրիկեանի չէզոքացումը, որովհետեւ նա իր անձնական տեսակէտով է նայում ամէն բանի:

6. Իրաւունք տալ Գիւղերի կոմիտէին՝ իր տրամադրութեան տակ պահելու կազմակերպութեան հաշուին 10-15 հրացան գաղութի պաշտպանութեան համար մինչեւ հայ-թրքական ընդհարումների վերջը:

7. Ներքին Կանոնադիրը աւելի ընդարձակել եւ բարեփոխել:

8. Կազմակերպել Ղարադաղը:

Ընդհանուր Ժողովի քննութեանը եմքարկի

Ի նկատի ունենալով ուսու կառավարութեան բռնած տմարդի քաղաքականութիւնը, որ աւելի կոպիտ կերպով արտայայտուեց հայ-թրքական ընդհարումների ժամանակ, որի հեղինակն էլ հենց ինքն է, եւ որի պարզ նպատակն է հայերի բնաջնջումը, ուստի ցանկալի է.

1.) Որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, որպէս ժողովրդական մի կազմակերպութիւն, ձգտի հայերի միասնականութիւնը իրականացնելու եւ իր ուժերը գործա-

դրի հայութեան ամբողջութիւնը պաշտպանելու:

2.) Չանցնել ինքնապաշտպանութեան շրջանից (խօսքը կառավարութեան մասին է), որովհետեւ մենք նուաճողական ձգտում չունենք եւ մեր հակառակ վարմունքը անջատողական կարող է թուել թէ՛ կուղ հենց ապագայ սահմանադրական կառավարութեան աչքում եւ այդպիսով կ'ենթարկուենք անհաւասար կոտորի, որի ժամանակ սուժողը կը լինի տաճկահայ դատը, ինչ որ ցանկալի չէ:

3.) Հսկա. 17ի մանիֆեստի հիման վրայ, Դաշնակցութիւնը գրեթէ կիսով չափ հասել է Կովկասեան նախագծում գծուած քաղաքական բաժնի իրականացմանը. ուստի պէտք չէ որ աւելի հեռուն գնալու համար իր բոլոր ուժերը լարի, որովհետեւ հազիւ թէ արդիւնքը համապատասխան լինի զոհողութեան, մանաւանդ որ այդպիսով տաճկահայ դատը կը կորցնի իր ամենամեծ խթանը, այն է՝ Կովկասահայերից սպասուելիք օժանդակութիւնը:

4.) Որովհետեւ հայերիս մէջ էլ արդէն աչքի զարնող թիւ կազմում է պրոլետար դասակարգը (թէեւ ոչ երոպական իմաստով), Կովկասեան նախագծում գծուած տնտեսական բաժնի վերաբերմամբ ցանկալի էր Դաշնակցութեան համերաշխութիւնը միւս սոցիալիստ կուսակցութիւնների հետ: (Փոքրամասնութեան կարծիքն է):

5.) Հրատարակել Ռուսաստանում ուղեւերէն մի թերթ «Պո Արմենիա»-ի նման, ուսու ժողովրդին ծանօթացնելու Դաշնակցութեան դաւանանքի եւ տաճկահայ դատի հետ:

6.) Վարդոյին ենթարկել պատերազմական դատարանի, որովհետեւ նրա բարձրացրած աղմուկի ժամանակ Դաշնակցութիւնը ամէն տեղ պատերազմական դրութեան մէջ էր գտնուում:

7.) Վերակազմ [ակերպ]ել աւելի ուժեղ կերպով դիմախոսային գործողութիւնները, բացի նախկին որոշուած տեղերից, նաեւ Հայաստանի գլխաւոր քաղաքներում:

8.) [Տաճկահայ] գիւղացիներին զինել ինքնապաշտպանութեան համար, Կովկասի նման, որոնք եւ պատրաստ կը լինեն յարձակողականի սկսել:

9.) Զինուորական խմբեր Երկիր անցնելու դէպքում, սահմանադրութեամբ եղած Հ.Յ.Դ. գործի յանձնարարուած գծով անցնել (որը լաւ պէտք է ուսումնասիրած լինի այդ գործիչը, ի նկատի ունենալով ապագայի մեծ պատասխանատուութիւնը). հակառակ դէպքում խմբի անյաջողութեան համար պատասխանատուութեան ենթարկել յամառող խմբապետներին:

10.) Խմբակաւ ապակիներուցոււմը Դաշնակցութեան ծաւալման միակ գրաւականը ընդունելով, նորից չեչտել այդ սկզբունքը:

11.) Կովկասում կազմել զինուորական մի մարմին եւ պահել մշտական բանակ՝ պատեհ առթիւ Եր-

կիր մտցնելու համար. այս նպատակին հասնելու համար զինուորական տուրք նշանակել բոլոր դաշնակցականներին եւ համակրողներին վրայ, նաեւ հարուստ վանքերի ու հաստատութիւններին վրայ:

12.) Պարսկաստանում հաստատել Պատասխանատու Մարմին:

Հ. Յ. Դ. Գիւլանի շրջանի պատգամաւոր՝ ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ

Գ) ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԷՆՁԵԼԻԻ ՀԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

Նամակի մեծ չափի գծաւոր երկքերք բուլքի մը վրայ: Գրութիւնը՝ 1 էջ եւ 7 տալ միայն:

Էնդելիում կայ 44 տուն հայ, 178 բնակիչ, որոնցից 95ը արական, 83ը իգական: Բացի ընտանիքներից, էնդելիում ապրում են եւ ամուսնիներ՝ թուով 87, որով էնդելիի հայ ազգաբնակչութեան թիւը լինում է 265: 182 արական եւ 83 իգական. ազգաբնակչութեան մի ըստուար մասը պատկանում է Հնչակեան կուսակցութեան (14 տուն, 72 հոգի՝ 40 արական եւ 32 իգական, 13 ամուսնի մարդիկ. գումար 53 արական եւ 32 իգական): Դաշնակցական կուսակցութեան պատկանում են 20 ընտանիք, թուով 73 հոգի, որոնցից 36 արական, 37 իգական եւ 35 ամուսնի. գումարը՝ 108 հոգի, 71ը արական եւ 37ը իգական:

Պարագլուխը.— Ազգաբնակչութեան մի ստուար մասը արհեստաւորներ են նաեւ զործարաններում եւ նաւամատոյցում. մի մասը գրասենեակների եւ մաքսատան գործակատարներ ու գրագիրներ են. կան եւ յանձնակատարներ (կոմիտիոնէր) ու խանութպաններ:

Կրօն.— Ամբողջ հայ ազգաբնակչութիւնը պատկանում է Հայոց Եկեղեցու դաւանանքին. ունեն մի եկեղեցի. տեղացի քահանայ չկայ, հոգեւոր պէտքերը հոգում է Ռաշտի քահանան: Ունի եւ մի ուսումնարան, խոն՝ երկսեռ (մի դասեան), քսան աշակերտ եւ աշակերտուհիներով, եւ մի ուսուցչով: Ուսումնարանը նիւթական հաստատուն աղբիւրից զուրկ է եւ պահում է ժողովրդի կամաւոր նուէրներով:

Հնչակեան կուսակցութիւն.— Էնդելիում ծագում է առել երկու տարուց ի վեր, չհաշուած 3-4 հին հնչակեաններին: Այստեղ այդ կուսակցութիւնը զուտ թայֆայականութիւն է, որի պարագլուխը լարուած լինելով Դաշնակցութեան դէմ՝ իր շուրջը հաւաքեց իր արանակներին եւ կազմեց մի թայֆա՝ հիմնուած սոսկ խաթրի եւ շահի վրայ: Պէտք է ասել որ միշտ հակադաշնակցական պրոպագանդը կայ այդ կուսակցութեան

կողմից եւ բաւական լուրջ հակառակորդ է տեղիս դաշնակցական գործունէութեան. բայց եւ այնպէս դրանց թիւը այլեւս չի աճում:

Պարսիկ ազգաբնակչութիւն.— Թիւր հասնում է մօտ 8000ի, որոնք կոչւում են Գիւլակ, խօսում են մի ազաւազուած պարսկերէն բարբառով որ կոչւում է գիւլակերէն. պատկանում են պարսիկ ցեղին եւ չիա պահպան. կան եւ աննշան թուով բարեկաններ:

Նրանց մեծամասնութիւնը խանութպաններ են եւ մակրոյկավարներ. կան եւ արհեստաւորներ. ազգաբնակչութեան մեծամասնութիւնը տգէտ է: Թուրակազմ եւ խաղաղ ժողովուրդ: Պէտք է ասել որ Բագուայ վերջին ղէպերից յետոյ, սկսել է Բագուաբնակ թուրքերի մեծ հոսանք ղէպի էնդելի. դրանք ո՛չ մի առիթ ձեռքից բաց չեն թողնում զրգուելու տեղիս խաղաղ ժողովրդին՝ հայերի դէմ:

Պորտ-Արտուրի Ենթակոմիտէ Բարտուղար՝ ԿԱՅՄ

15.— ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ «ՇԱՀ»Ի (ԹԵՀՐԱՆ)

Նամակի երկար չափի երկքերք բուլք (աճիծ): Գրութիւնը կը գրուէ երկուֆուկէ էջ, սեւ բայց գումատած միւսմով, եւ կը բուլք անաւարտ:

Թեհրան քաղաքը, որ Շահնշահի աթոռանիստն է, գտնուում է «Էպոսադ-Աճէմէ» (?) կոչուած նահանգին մէջ, 70 մղոն դէպ հարաւ Կասպից Մոզէն, Էլպուրդ լեռան ստորոտը, ծովէն 3447 ոտք բարձրութեան վրայ: Բնակչութեան թիւն է մօտաւորապէս 250.000: Եւրոպական բոլոր ազգերը ունեն դիւանագիտական ներկայացուցիչներ, զինուորական կցորդներ են:

Բնիկներն են բուն իրանցի (պարսիկներ եւ ոչ թուրքեր). կան նաեւ բաւական թուով թուրքեր, հրեաներ եւ եւրոպացիներ: Հայերը կազմում են մօտաւորապէս 400 տուն, ցրուած քաղաքին ամէն կողմը, թէեւ երբեմն ջանքեր եղած են ամփոփուիլ «Տարուազը Կաշոմէն» (?) կոչուած թաղը, բայց միայն մասամբ յաջողած է այդ ծրագիրը: Հայերը ունին երկու եկեղեցի, յարակից ուսումնարաններով, որոնց մէկը միայն կանոնաւոր ուսումնարան է, իսկ միւսը իբր ծաղկոց կը ծառայէ: Եկեղեցիները եւ ուսումնարանները մասամբ ապահովուած են կտակներով: Թեհրան երբեմն առաջնորդանիստ է, երբեմն՝ փոխ:

Հայերի կացութիւնը.— Բացառութիւն համարելով մի քանի վաճառականներ եւ խանութպաններ, մնացեալները մօտ 50-60 արհեստաւորներ եւ ծառայողներ են. մնացեալ մեծամասնութիւնը ըմպելիք ծախողներ

են եւ գրեթէ կէս թրքացած դրութեան մէջ են: Մտային յեղափոխութիւնն է որ վերջերս զարկ տուած է աւելի վսեմ եւ գաղափարական հարցերով զբաղուելու:

Դաշնակցական 12 օժանդակ խմբեր կան 128 անդամ անդամուհիներով եւ 604,8 զուան անդամավճարով (տարեկան). մօտաւորապէս նոյնքան ալ վիճակախաղերէ, թատրոններէ են. որով տարեկան պիւտճէն յառաջիկայ տարուայ համար 1500 թուման նկատի ունինք:

Նոր-Ջուղա վերջին անգամ պատգամաւորի գալէն յետոյ, մեր հետ կապուած է կազմակերպական կապերով եւ նրանցից ստացած չլինելով հաշուետուութիւն, կը յետաձգենք ապագային, միայն յայտնելով որ 1915 զուան կանխիկ փող կայ նրանց ջով տրամադրելի, որը խնդրած ենք մեզ փոխադրել շուտով: Ջուղան ունի 7 խումբ, մօտ 80 անդամ եւ անդամուհիներով, մի ենթակոմիտէ (նորակազմ). անդամավճարներէ մուտքն է տարեկան մօտ 160 թուման, այլ եւ այլ մուտքերէ՝ մօտ նոյնքան զուամար, 3000 զուան:

Առաջարկներ.

- 1) Աւելի լուրջ ուշադրութիւն դարձնել այս շրջանի վրայ շրջիկներ եւն. զրկելով:
- 2) Տեղորի նկատմամբ կոմիտէի կողմանէ խընդրուած է, պատգամաւորի միջոցաւ, գոնէ առայժմ պահպանողական լինել՝ նկատի ունենալով փափուկ դրութիւնը:
- 3) Ներքին Կանոնագիրը Շրջանական Ժողովի կողմանէ լուրջ փոփոխութեանց ենթարկել:
- 4) Գաղտնի գրագրութեան ձեւ մշակել, թէ՛ նամակներու եւ թէ՛ հեռագրերու համար (եթէ ցանկալի է ընդունել այն գաղտնագրութիւնը՝ որ կոմիտէն առաջարկել էր Կ. Կ.ին, ժամանակին):
- 5) Օգտուել պարսկական կառավարութեան բարեհաճ տրամադրութիւնից եւ ցոյց տալ զմեզ իբրեւ հաւատարիմ հպատակներ:
- 6) Միջոցներ ձեռք առնել պարսկական եւ եգիպտական լրագիրների գրգռիչ յօդուածները չէզոքացրնելու եւ, եթէ հարկն է, դիմել Բիւրոյին կամ Ընդհ. Ժողովին՝ իւր ձեռքում եղած ամէն միջոցներ գործածել այս մասին:
- 7.) Թիստ հսկողութիւն եւ կոնտրոլ բոլոր կուսակցութեան անուամբ հաւաքուած փողերու վրայ եւ կարելի եղածին չափ շուտ հրատարակել տալ «Իրօշակ»ի մէջ, թիւրիմացութեանց տեղի չտալու համար՝ ինչպէս անցեալում:
- 8.) Ինքնապաշտպանութիւն...:

16.— ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐԱՂԱՅԻ ԽՄԲԱԿՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ

Նամակի նորմալ չափի գծաւոր 4 երկքերք բուլք: Տեղեկագիրը կը գրուէ 8 էջ. գրուած է մաք-ամիշակագոյն (գրքէ սեւ) մեղանով:

1905 թիւ... 31ին, Մարաղայ

Որպէս պարտաւորութիւն ամէն մի գիտակից հայի, քիչ ու շատ զարգացած անհատը պարտ է նպաստել Հայ Յեղափոխութեան Մ. Գործին:

Մենք, Մարաղայի ընկերներս, որ պատկանում ենք Հ. Յ. Դաշնակցութեան «Արշալոյս» եւ «Գործակատար» խմբակներին, ղեկավարուել ենք Հ. Յ. Դ. Մրազրով, առաջնորդուելով Ատրպատականի Ներքին Կանոնագրի գորութեամբ, միշտ նկատի ունենալով տեղական պայմաններն:

1.— Տեսնելով Մարաղայի անցեալի անհիմն ու աննպատակ գործունէութիւնը, որ ընկերների մէջ հիասթափումն էր առաջացրել, յարմար դատեցինք գործել ըստ տեղական պայմանների թելադրած տակտիկայի (ըստ Հ. Յ. Դ. Մրազրի, Կազմակերպական Կանոնների № 1 յօդուածին):

Ուստի ի մի հաւաքելով, 1905 Փետր. 4ին, Մարաղայի մեր համակրողներին ու ընկերներին, որոշեցինք կազմել երկու խմբակ՝ «Արշալոյս» (նախկին խմբակ) եւ «Գործակատար»:

Նկատի ունենալով տեղացիների կրթութեան ու հասկացողութեան չափն, որովհետեւ դրսեցիների հետ եթէ լինեն տեղացիներն կարող են օգտուել, ուստի յարմար դատուեց ընկերական ժողովում՝ կազմել խմբակ տեղացիների հետ խոսն:

Նկատի ունենալով անցեալի սխալ հասկացողութիւններ՝ մտցուած տեղացի ընկերների մէջ (որ ամէն անհատ որ անդամակցէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան՝ ազատ է ամէն վտանգից եւ ապահովում է, եւ այլ անտեղի խոստումներ) երեւի մեր ընկերներն օգտուել են ուզել այդ պայմաններից, — հարկ համարուեց [յստակացնել] որ այդ ձեւով ընկեր եղածն պատիւ չի բերի կուսակցութեան եւ որ անդամն իր գործունէութեամբ, վարք ու բարքով, հայրենասիրութեամբ արժան է դաշնակցական կոչուելուն:

Նկատի ունենալով Հնչակեանների հետ յառաջ եկած անտեղի վէճերն ու ծայրայեղութեան չափերը, որոշուեցաւ գործել զիջողաբար, միշտ նկատի ունենալ ժողովրդին:

Որոշուեցաւ ժողովներն տանել նոյն ձեւով (նիւթ ընտրելով). Մարաղայի հասարակութեան քարոզիչ, հասկացնել բարոյականութիւն, կուռել, եւ պրոպագանդայի միջոցաւ վերջ տալ հին պարսկական որոշ սովորութիւնների, նամանաւանդ աշխատել համոզելու

ժողովրդին՝ որ անչափահաս ամուսնութիւնն վնասա- կար ու մինչեւ անգամ ոճրագործութիւն է: Կիսահայ համարուած Մարաղայի հասարակութեան համար պար- տադիր անել մայրենի լեզուն (տնեւում պարսկերէն են խօսում), եւ ոյժ տալ հայկական վարք ու բարքին, նիստ ու կացին ու սովորութեան:

Որոշուեցաւ, որ մի առ ժամանակ, աւելի ժողով- ներն հասկանալի դարձնելու համար տեղացիներին, յարմար է (որ լաժն մարտէ կարենայ իր խօսքերով) պարսից լեզուով խօսել ընտրած նիւթն, եւ այդ ձեւով էլ տարուեց մինչ օրս:

Որոշուեցաւ միջոցներ խորհել նոր տարուան հա- մար ձեռք ձգելու դպրոցի դէկն (եթէ թաւրիզու ըն- կերներն բարի գտնուեն նպաստելու գործի դիւրու- թեան՝ նպաստելու ուսուցչի-ուսուցչուհու ընտրման), որ մնալով հակառակորդ կուսակցութեան ձեռքում՝ միմիայն ծառայում է տեղացի ուսուցչի օրական պա- րէնը դուրս բերելուն եւ ոչ նպատակին. եւ ամենազը- խաւորը՝ աշխատել վերաբացել օրիորդաց դպրոցն, որ ամենեւին գոյութիւն չունի եւ կանացի սեռն զուրկ է այդ բարիքից:

Նիւթական խնդիրը

- 1) Նկատի ունենալով անցեալի դրուած որոշ տուրքն, որ դժուարում են վճարել (2 դրան ամսական), մնաց անփոփոխ(1):
- 2) Դրսեցի ընկերներն թաւրիզում անգամ են եւ միշտ մասնակցում են այստեղ եւս:

Ժողովներ. — Նախ քան Բագուի կոտորածն ժողով- ներում խօսուել է հետեւեալ նիւթերի մասին.

- 1) Յեղափոխութեան ծագումը. Դաշնակցութեան առաջ գալը:
- 2) Հ.Յ.Դ. գործունէութիւնը 92-97 թիւ, յետ այնու հիստորիութիւն, ապա փառաւոր գործունէու- թիւն մինչ 1904 թիւն: Մէջ ընդ մէջ «Գործ» խմբի մէջ խօսուել է:
- 3) Մարդկութեան ծագումն եւ Հայ ազգի մասին. Հայ պատմութիւնից՝ մինչ քաղաք. անկումն. Ներսէս Վարժապետեան, Իսրայէլ Օրի. 61 — 16 յօդ. (հարե- ւանցի ակնարկ)(2):
- 4) Դաշնակցութեան ծրագրի մասին. Մկրտիչ Փորթուզալեան, «Արմենիա» եւ մինչ Հնչակ. Կուսակց. (մասնաւորապէս ծրագրի կենտրոնացում եւ ապակենտ- րոնացում. տարբերութիւն ու որն է յարմարը): Նրանց [հնչակեաններին] անցեալի փառաւոր գործունէութիւ- նը ու ներկայի վնասակար եղբայրասպանութիւնները:
- 5) Ազգի ազգամական ոգին. Յեղափոխութիւնը չի եղել կոտորածին պատճառ. Դաշնակցութեան դերն Մասունում. Համիլայումութիւն, Սուլթանի հայաջինջ քաղաքականութիւնը. Մասունի կոտորածի նախապատ- ճառներն եւ Դաշնակցութեան սպառնալիքը (?). իրմ-

բերն, իրանց կարգով, համարով ու ամէն մի մանրա- մասնութեամբ, յիշատակուած անուանց կարգով,— թուման, վահան, Գայլ վահան, Հրայր, Վաղարշակ. մասնաւոր ակնարկ մէջ ընդ մէջ կենսագրական: (Նիւթն ատնուած է գրաւոր «Հայրենիք» եւ «Իրօշակ» թերթե- րից):

Մէջ ընդ մէջ ժողովներում խօսուել են դպրոցական եւ տեղական հարցեր, օրուայ պահանջքի համեմատ:

Ընկերակա յարգանք

Հանգուցեալ Քրիստափոր Միքայէլեանի հոգեհան- գիստն որ փառաւոր կերպով է մտածուած. նախ քան հոգեհանգստի օրն գլխիւր ժողով որոշուեցաւ եւ ծա- նօթացուեց ս'վ է եւ ինչ լինեն եւ որպիսի՝ դեր ունէր Հ. Յ. Դաշնակցութեան կազմի մէջ եւ որի մահուամբ Դաշնակցութիւնը որքան մեծ կորուստ ունէր, որ եւ տօնուեց փառաւոր սգահանդէսով:

Նկատի ունենալով Բագուայ ու վերջերս Նախիջե- ւանի կոտորածներն, ազատ ապրելու համար հարկ է միմիայն ունենալ զէնք, եւ շարութիւնը վերադարձնել շարութեամբ. պարտադրուեց, զնել ու ձեռք բերել որ- քան հնար է զէնք ու հրանիւթ: Եւ զգալի կերպով աչ- քի է ընկնում կարճ միջոցում ընկերների մէջ որ աւե- լացաւ զէնքի քանակութիւնը: Միեւնոյն ժամանակ տարւում է, զիմադրական պրոպագանդի հետ զուգըն- թացարար, խոհեմարար վարուելու մասին. որ տեղիք չտալ զրգոյնու մահմետական ժողովուրդը, այլ ձեռք ատնել միջոցներ՝ հաշտ լինելու համար մեր դրացի պարսիկներին հետ, հարկ եղածին չափ բացատրել ան- ցած պատահած անպատուարքի սխալը եւ հասկացնել «Շէյթան» կառավարութեան լիրը ընթացքն...: Աշխա- տել խոյս տալ շփոթութիւն եղած միջոցին նախայար- ձակ լինելուց, պատուի խնդրի առթիւ եղած մի կէտ չխնայել, ոչ մի միջոց պատասխանելու ըստ պատշա- ճին աւելի թանգ զնով տալ կեանքնին(2):

Ընկերներն ու եղած զգնեքը

28 հոգի.....	զէնքեր «Արշալոյս» խմբից	
14 հոգի.....	» «Գործ» խմբից	
Իսկական պատճէն վերցրած անուանց ցուցակից, մի առ մի, եւ զէնքերի քանակութիւնը... (3).		
7 բերդան հրացան,	265 փամփուշտ	
1 16 հարուածանի հրացան	30 »	
12 մարթին եւ վարանդիլ (տեղական)	620 »	
11 ատրճանակ	250 »	

«Գործ» խմբի մէջ, տնեւում՝

1 իսկական բերդան	50 փամփուշտ
7 (տեղական) մարթին եւ վարանդիլ	270 »
3 ատրճանակ	60 »

Չհաշուած հասարակ հրացան ու սրերն որ արդէն (?) շատերն ունեն. միեւնոյն չափով զինուած են գրեթէ ոչ կուսակցականներն ու հնչակեան կուսակցական- ներն:

Բարոյակա պարտաւորութիւն խմբակների

(Դատ եւ Բագուի զոհուածների օգտին հանգանա- կութիւն):

Նկատի ունենալով Հ. Յ. Դաշնակցութեան դրած բարոյական պարտաւորութիւնը առ ընկերներ ու հայ ժողովուրդն, ընկերական դատաստան անուան տակ, աստ մեծ նշանակութիւն է տրուած ընկերների կողմից, նկատի ունենալով տեղական պայմանները ու ժողո- վուրդի բնութիւնը, եւ ունեցել ենք յաջողութիւն. մի քանի գործեր (Միջոց Նարմանի եւ Ս. Բ. ի) որի ար- դիւնքից յօգուտ Դաշնակցութեան ստացուել է Ապրիլ 11ին 20 թուման, իսկ մի ուրիշ փոքր գործի արդիւնք՝ 4 դրան: Բացի դրամական օգտից՝ մեծ բարոյական օ- գուտ ու օրինակ ընկերների:

Քանի որ, ժամանակի ընթացքում, զանազան անձ- նական անհիմն կոխների առթիւ յառաջացած՝ երկու կուսակցութեանց մէջ անհամաձայնութիւն կար, եւ ո- րը վերջացաւ Քրիստափոր Միքայէլեանի հոգեհան- գըստով, աւելի ժողովուրդին զգալի դարձնելու համար որ երկու կողմից էլ հաշտ են, այդ առթիւ Բագուի ա- ղէտին համար արուեց հանգանակութիւն որ եւ ուղարկ- ուեց թիֆլիս՝ Պ. Ա. Մ...ին(4). գումար՝ 190 ուրբի:

Դրամական հաշիւը առանձին՝ № 9 թերթով:

Ի դիմաց Մարաղայի ընկերների՝ Պ. ՈՒԹՍՕԿ... (5)

- (1) Եստ ամենամ է եւ ամենը՝ յատկապէս այս տեղեկա- ցրի լեզու: Չամացած եմք պահել ըստ կարելույն ամփոփոխ, ընթ- քիով փաստօրէն ամփոփոխել աւելորդաբանութիւնները միայն, ինչպէս՝ «Աստ սովորաւոր նկատի ունենալով վերջ յիշուած է գէշ» հասարակութեան...» եւ այլն:
- (2) Տուած եմք ամփոփոխ:
- (3) Քանի մը քառ՝ անթիւնանի:
- (4) Ըստ երեւոյթի՝ ամուսն մը, ամբարձակի:
- (5) Ստորագրութիւնը՝ գծուար ընթիւնանի. կրճաչ ըլլալ Գառ. ՈՒԹՍՕԿԱՆ:

17.— Տեղեկագիր «ՇԱՀՍԷՎԱՆ»Ի ԵՒ «ԱՆՏԱՌ»Ի

Նամակի Բորմայ չափի 3 երկբերք (գծուար) թուղթերէ կար- ուած տետրակ: Տեղեկագիրը, մամիշակագոյն միլիմով, կը գրա- ւէ 11 էջ եւ 4 տող: Ստորագրութիւնը կը թուի ծածկաճառ մը ըլլալ:

Վրէժստան, 1 Փետրուար 1906

I. ՇԱՀՍԷՎԱՆ

Շահաէվանը (Արդարիւր) գտնուում է Կովկասի սահ- մանից 20 վերտո դէպի արեւմտահարաւ. գաւառական (Ատրպատականի) մեծ քաղաք է, որտեղ են գտնուում «Նարին զալէ» բերդը (օսմանեան շէնք)՝ Պարսկաստա- նի աքորավայրը եւ «Շէյխ» կոչուած սրբավայրն ու ուխտատեղին՝ անցեալներում պարսից Սաֆաւի թա- գաւորների պալատը, որոնց (թագաւորների՝ Շէյխ Սաֆի, Շամ-Իսմայիլի եւ իր զերդաստանի) դամբա- րանները մինչեւ այժմ էլ կանգուն են պալատի հա- րուստ թանգարանի սենեակներից մէկում:

Ծանօթ.— Քրիստոնեաները, նամանաւանդ հայե- րը՝ իրր բացառութիւն, ազատ մուտք ունեն այդ սըր- բավայրը եւ միշտ էլ հետաքրքրութեան համար յաճա- խում են:

Այդ առանձնաշնորհումից կարծուում է որ հեռաւոր անցեալում այդ շէնքը հայկական մի վանք է եղած եւ յետոյ 1230-40ին, թաթարաց արշաւանքի ժամանակ, զրաւուել է եւ յետոյ էլ սաֆաւիների ձեռքը անցել:

Ըստ աւանդութեան, այդ թուականներին Արդարի- րում բնակել են եղել մօտ 10-12 հազար հայ ընտանիք- ներ: Բաղմաթիւ հայկական գերեզմանաքարեր, որոնք գտնուում են «Շէյխ» կողքի արդի թրքական գերեզմա- նատանը, որ «Շահիդ-Գահ» (այսինքն նահատակատե- ղի) է կոչուում, վկայում են դրան:

Վկայում են նաեւ մի քանի հայկական աւերակ դիւղեր (էրմանի քանդի եւն) եւ ուրիշ մի քանի երե- ւոյթներ, որոնք յայտնուեցին վերջին ժամանակներս (պեղումներ, հայկական իրեր եւ այլն):

Այդ շէնքը (Շէյխը) ներկայացնում է նաեւ մի ա- պաստանարան, որտեղ ապաստանող ամէն տեսակի քրէական ու քաղաքական յանցաւոր ազատուում է պատ- ժից:

Շահաէվանը (Արդարիւր) երեք կողմից շրջապատ- ուած է լեռներով (Սաւալան, Բաղրով, Վիլքիլ), իսկ մի կողմից տարածուում են Մուղանի տափաստանները:

Շրջակայքում, բացի բաղմաթիւ թուրք գիւղերից, ապրում են նաեւ լեռնական-թափառական անհանգիստ ցեղեր Շահաէվան(*) անուամբ. թուով 32 ցեղ, 6000

(*) Այս քաղք երկու Յշամաղաթիւն ունի՝ ա) Շահիճ սիրոզ եւ բ) Շահիճ հայեռոյզ:

ընտանիքով, շիա դաւանութեան պատկանող, բայց ոչ Փանատիկոսներ:

Պարապլում են խաչնարածութեամբ, մեծաւ մասամբ կողմնակիցներով, աւազակութեամբ, ասպատակութեամբ, ընդհանրապէս սահմանից դուրս՝ ուսուկան հողում եւ մասնաւորապէս էլ պարսից հողում. եւ այդ պատճառով էլ թէ՛ իրենք իրենց մէջ եւ թէ՛, հետեւաբար, կառավարութեան հետ, շարունակ ընդհարման մէջ են:

Ունին 4-5000 քաջ, կարիճ ձիաւորներ, բոլորն էլ պինուած նոր սիւսեմի զէնքերով եւ փամփոշտի առատ պաշարով, որոնք ի հարկէ խլուած են, մեծաւ մասամբ, սահմանապահ ուս զինուորներից:

Բնակչութիւն.— Ծահսէվանում (Արդարիւր) ունի 15000 տուն, 75-80 հազար բնակչով, շիա դաւանութեամբ, բացի մօտ 50 տուն սուննիներից: Կայ նոյնպէս 30 հրեայ, 20 չուրք, 50 բարի (թուրքեր) եւ մի տուն էլ ասորի (բողոքական), որը գրեթէ կապուած է հայերի հետ, թէ՛ բարոյապէս եւ թէ՛ տնտեսապէս:

Հայերը նորից հաստատուել են 1828 թուականից սկսեալ, թուրքէնչայի ուս-պարսկական դաշնագրից յետոյ, որի ժամանակ միայն մի կամ երկու գաղթական ընտանիքներ են ապրելիս եղել, ընդամէնը 7-8 հոգի (որոնք եւ մեծ ծառայութիւն են մատուցանել ուսաց զննապետ Պասկեւիչին): Իսկ յետոյ հետզհետէ թարիզից գաղթելով եւ բազմանալով կազմել են 25-28 ընտանիք, որոնցից, 1905ին (այնտեղ տարածած անսխորժ զէպքերից յետոյ, իբր կովկասեան հայ-թրքական ընդհարումների արձագանգ), գաղթել են 4 ընտանիք (3ը թուրքից եւ 1ը Ռուսոյ): Այժմ՝ այնտեղ կայ 21 ընտանիք, 128 բնակչով, լուսաւորչականներ (64 արական եւ 64 իգական), եւ 12 օտարականներ, ընդամէնը 140 հայ բնակիչ, որոնք պարապլում են (բացառութեամբ 3 ընտանիքի) օղեվաճառութեամբ եւ միաժամանակ այլ պարապմունքներով (ծառայութիւն, գործակատարութիւն, կոմիսիոններութիւն, արհեստներ, եւ այլն):

Գրեթէ բոլորը աղքատ եւ հազիւ օրապահիկները հայթայթող են ներկայումս:

Ազգային հաստատութիւններ.— Հայերը ունին մի եկեղեցի, մի դպրոց երկուս (35-40 աշակերտով, 1 ուսուցիչ եւ 1 ուսուցչուհիով), մի գրադարան (500-550 գրքերով), մի բեմ, մի տուն (եկեղեցուն կից, քահանայի համար) եւ մի բաղանիք:

Այս բոլոր հաստատութիւնները հիմնուած են 1865-75 թուականների ընթացքում, գտնուելով անցեալում փառաւոր, իսկ ներկայումս, առաւելապէս ներկայ բուսական, աննախանձի զրուիքեան մէջ՝ նիւթական տնտեսականից:

Այս բոլոր հաստատութիւնների բիւջէն է (քահանայ, ուսուցիչ, ուսուցչուհի եւ այլն) 7500 զոան, ու-

րից (500 զոանը մատակարարում են տեղացիները ուղղակի եւ կողմնակի միջոցներով (ներկայացումներ, դրամադարան, եկեղեցի, վիճակախաղեր եւն.): Իսկ մնացած 1000 զոանը հողացում է նուէրներով եւ այլ միջոցներով՝ ոչ-տեղացիներից (ճանապարհորդներից, թրքերից, դատաւորից եւ այլն):

Արդ մօտաւորապէս ամէն մի տուն տալիս է ազգային հաստատութիւններին՝ 300-310 զոան, իսկ յեղափոխութեանը (Դաշնակցութեան) 40-50 զոան, ընդամէնը 350-360 զոան:

Յեղ. խմբեր.— Ծահսէվանում (Արդարիւր) կայ 2 խումբ, 15 հոգով. մէկը կազմուած 1903ին Ծահուանում, միւսը 1904ին «Անդրանիկ» անուամբ. մի կանանց խումբ Ինքնակրթակ. Ընկ. անուան տակ՝ 20 անդամուհիներով, կազմուած 1905ին. մի ինքնապաշտպանութեան խումբ՝ 18 անդամներով (զինուորագրուած դաշնակցական եւ չէզոք՝ բայց Դաշնակցութեան համակրող անդամներով). կայ եւ մի Հնչակեան խումբ վերակազմուած 1905ին՝ 4 անդամով:

Զէնք.— Ծահսէվանում կայ 10 հրացան, 15 ատրճանակ, 2000 փամփուշտ (հրացանի եւ ատրճանակի), 18 դատարկ ուղեք, 2 որսորդական հրացան:

Ծանօթ.— Այս բոլոր զէնքերը, բացի 18 ուղեքից որ Դաշնակցութեան սեփականութիւնն է, պատկանում են ընդհանրապէս դաշնակցական եւ մասնաւորապէս Դաշնակցութեան համակրող անհատներին. եւ հետեւաբար գտնուում են ինքնապաշտպանութեան խմբի տրամադրութեան տակ: Ինքնապաշտպ. խմբի տրամադրութեան տակ են նաեւ 2 թուրք հաւատարիմ ծառաներ, իրենց զէնքերով:

Հնչակեաններն ունին 2 ատրճանակ, բայց ինչպէս ինքնապաշտպանութեան, նոյնպէս եւ այլ հասարակական գործերից ոչ մէկում մասնակցութիւն չունին, եւ չնորհիւ մեր բարոյական ու Ֆիզիքական ուժի՝ նրանք ամէն կողմանէ մեկուսացած եւ սահմանափակուած են իրենց 4 հոգու մէջ (մինչեւ անգամ նրանց կանայքն էլ ինքնակրթական Ընկ. անդամուհիներն են):

Պարապլումիւ.— Ա) Ծահսէվանի դաշնակցական խմբերը պարապլում են ինքնազարգացմամբ, պրոպագանդայով, բոլոր ազգային հիմնարկութիւնների ղեկավարութեամբ եւ, հետեւաբար, տալիս են ներկայացումներ, երեկոյթներ, հանդէսներ, դասախօսութիւններ եւ այլն. բաց են անում հանգանակութիւններ եւ վիճակախաղ. պարապլում են զինավարժութեամբ եւ ձիավարութեամբ. զինում են ժողովրդին եւ զէնքի վարժեցնում նրանց. զէնքի, աւելի ճիշդ ատրճանակի են վարժեցնում նաեւ դպրոցի մեծ աշակերտ եւ աշակերտուհիներին, ինչպէս նաեւ այլ օրիորդաց եւ տիկնանց:

Բ) Փոխադրում են կովկաս (Անտառի միջոցաւ) թերթեր եւ այլ մթերքներ (բրոշուրներ եւն.), 1903ից սկսեալ:

Գ) Կատարում են Ոսկանապատի իրենց վերաբերեալ Անտառի միջոցաւ տրուած յանձնարարութիւնները (օրինակ, անցադրեր մատակարարել, մարդիկ անցկացրնել եւ այլն), որ եւ ի դէպ է յիշել, որ բացի թերթերի պարբերական փոխադրութիւնից,

Դ) 1904ին Անտառի հետ ընկերակցութեամբ մատակարարել, փոխադրել են 50 անցադիր (վիզէ անել տալով նրանց): Անց են կացրել եւ հասցրել «Վրէժ»ին՝ 8 անուկ ուղեքեր, դատարկ, 1 հրացան, 6 ատրճանակ, 8000 փամփուշտ (հրացանի եւ ատրճանակի): Անց են կացրել եւ Ոսկանապատից յանձնարարուած 2 զինուորներ (հայր Պետ. եւ Սերովբէ) իրենց զէնքերով եւ 2 ընկերներ (Նիկոլ եւ Անուշաւան): Անց են կացրել եւ չյանձնարարուած սակայն յայտնի եւ վստահելի ընկերներ (Թուրքեան - (?), Սարաֆեան եւ մի քանի պաշտօնից փախած հայ զինուորներ):

Ե) 1905 թուին Ծահսէվանը փոխադրել է թերթ, «Իրօշակ»՝ մօտաւորապէս 12-15 հազար օրինակ, «Հայրենիք»՝ մօտ 500 օրինակ եւ քիչ քանակութեամբ «Ռեվոլյուցիոն. Ռոսսիա» (սոցիալ-յեղափոխականների օրգան), ինչպէս նաեւ քիչ քանակութեամբ հայերէն եւ ուսերէն բրոշուրներ եւ այլն:

Փոխադրել են նաեւ քիչ քանակութեամբ Սոցիալ Դեմոկրատների օրգաններից՝ «Վրերիտ» (?), «Իսկրա», «Պրոլետարի» եւ Ռուսաց ազատամիտների օրգան «Աւոլոպոսենի» (?):

Զ) Տուել են 7 ներկայացում, 3 երեկոյթ, 2 հանդէս (մէկը Քրիստափորի, միւսը եկեղեց. կալուածներին յետ ստացման համար). բաց են արել 2 վիճակախաղ, 2 անգամ հաւաքել են նուիրատուութիւններ եւ այդ բոլոր ձեռնարկների զուտ արդիւնքը, 3000-3500 զոան, յատկացրել են տեղական դպրոցի օգտին եւ 150 զոան էլ «Ազգարար» թերթին մաս հանել:

Իսկ Դաշնակցութեան համար պաշտօնապէս հանգանակութիւն է բաց արուել մի անգամ, որի արդիւնքը, 482 զոան, խմբերի անդամավճարների հետ փոխադրուել է «Վրէժ»ին:

Տուել է դասախօսութիւններ խմբական, եւ մի քանի անգամ հրապարակային, զանազան նիւթերի մասին, իսկ կանանց համար տուել է դասախօսակական, մանկավարժական, առողջապահական եւ շատ քիչ յեղափոխական նիւթեր շօշափող պարբերական հրապարակային դասախօսութիւններ:

Ծանօթ.— Տուել է եւ մի հրապարակային դասախօսութիւն՝ Ատրպ. Կ. Կ.ի շրջիկ գործիչ բժիշկը, որ եւ ի դէպ է յիշել՝ որ մի անգամ էլ, ինչպէս Ծահսէվան, նոյնպէս եւ Անտառ, 1903ին է միայն շրջիկ (Տ. Զ.) այցելել, Ատրպատականի Կ. Կ.ի կողմից. իսկ 1904ին այցելել է մի պատուիրակ (Մ. Յ.), Ոսկանա-

պատից ուղարկուած, մեր գործունէութիւնը կոնտրոլի եւ փոփոխման ենթարկելու իրաւունքով, սակայն վերոյիշեալը լինելով ապիկար եւ նամանաւանդ գործից, զոնէ մեր շրջանի, անտեղեակ մէկը եւ չունենալով իր արտօնագրի վրայ պաշտօնական կնիք, չէ ընդունուել եւ մեր եւ Անտառի ընկերների բողոքի հիման վրայ, ուղղուած Ոսկանապատ, անմիջապէս յետ է պահանջուել:

Ծահսէվանում (Արդարիւր), ի շարս այլ քաղաքական հաստատութիւնների, կայ եւ մի Ռուսական հրապարակական գործակալութիւն, որի ղեկավարութիւնը վաղուց ի վեր մի տեղացի հռչակաւոր հայ գերդաստանի ձեռքն է եւ որ ներկայացնում է նաեւ իբրեւ Առաջնորդական գործակալ Արդարիւրի հայ հասարակութեան:

Յարաբերութիւն.— Ծահսէվանի խմբերը, ինչպէս նաեւ ամբողջ տեղացի հայ հասարակութիւնը, յանձին իրենց Առաջնորդակ. գործակալի (որը միաժամանակ եւ ինքնապաշտպանութեան խմբի խմբապետն է), շատ մօտ եւ բարեկամական յարաբերութեան մէջ են թէ՛ կառավարական հաստատութիւնների պաշտօնեաների, թէ՛ բարիների, թէ՛ հրեաների, թէ՛ թուրք ազգաբնակչութեան փոքրամասնութեան, թէ՛ «Ծահսէվան» ցեղապետների մեծամասնութեան եւ թէ՛, որն ամենագլխաւորն է, տեղական 2 մուշէխիզների հետ, որոնցից մէկը (Միրզա Ալաքբար Աղան) Պարսկաստանի հռչակաւոր եւ ազդեցիկ մուշէխիզներից մէկն է:

II ԱՆՍԱՌ

Անտառ (Ատարա) ծովեզերեայ մի քաղաք է, կէս մասը Պարսից, կէս մասը Ռուսաց հողի վրայ. բաժանուած է մի գետով, որը եւ կազմում է սահմանը. շրջապատուած է մի կողմից Կասպից ծովով, միւս կողմից՝ Մազանդարանի հեղաջանաւորով:

Հեռու է Արդարիւրից՝ 65 վերտով:

Բնակչութիւն.— «Անտառ»ի (Ատարա) պարսից մասում կան 1000 տուն թրքեր՝ 5000-5500 բնակչով, շիա դաւանութեան [պատկանող], քիչ թուով սուննիներ:

— 4 տուն հայեր՝ 14 բնակչով (7 ար., 7 իգ.) եւ 6 օտարականներ, ընդամէնը 20 հայ բնակիչ, որոնք ապրում են խառը թրքերի հետ ծովեզերքում: Կան եւ 7-8 հոգի՝ ուսներ, յոյներ եւ այլն:

— Անտառի Ռուսաց մասում կան 500 տուն թրքեր՝ 2500-2800 բնակչով, շիա դաւանութեան, զետեղուած ծովեզերեայ 80 սաթէն (?) հեռաւորութեան վրայ, իսկ

— Ծովեզերքում կայ 44 տուն, որից 30 տուն ուսներ եւ վրացիներ (քաղաքական եւ զինուորական պաշ-

տուններ, բժիշկներ եւ այլն), 5 տուն թրքեր (կոմիտեիներն եւ առեւտրականներ),

— Եւ 9 տուն Հայեր 49 բնակչով (23 արական եւ 26 իգական). 10 հողի էլ օտարականներ, ընդամենը՝ 59 Հայ բնակիչ:

— Թէ՛ Պարսից եւ Ռուսաց կողմի Հայերի (76 բն.) մեծամասնութիւնը պարտավում է կոմիտեիներութեամբ, գործակատարութեամբ եւ ծառայութեամբ, փոքրամասնութիւնը՝ առեւտրով: Ընդհանրապէս բոլորն էլ նիւթականապէս ապահովուած են եւ պահանջուած դէպքին թէ՛ ազգային հաստատութիւնների եւ թէ՛ յեղափոխութեան օգտին իրենց նիւթական աջակցութիւնը չեն խնայում:

Ազգային հաստատութիւններ.— Հայերն ունին Պարսից կողմում մի հանգստարան, իսկ Ռուսաց կողմում մի աղօթարան, մի հանգստարան եւ մի փոքր տուն (քահանայի համար), որոնցից եւ հնուց անտի օգտուում են ուսուները:

Ձեմք.— Պարսից կողմում կայ Հայերի մօտ 2 հրացան, 7 ատրճանակ. իսկ Ռուսաց կողմում՝ 9 հրացան (4ը որսորդական) եւ 18 ատրճանակ:

Յեղափոխական խմբեր.— Կայ մի դաշնակցական խումբ՝ 14 հոգուց բաղկացած (Ռուսաց եւ Պարսից կողմում):

Պարապում են ինքնազարգացմամբ, պրոպագանդայով. բաց են անում հանգանակութիւններ: Փոխադրում են թերթեր եւ այլ մթերքներ, 1901ի վերջերից մինչ 1903 մենակ, իսկ 1903ից մինչ այժմ Եանսէվանի ընկերակցութեամբ: Կատարում են Ոսկանապատի զանազան յանձնարարութիւնները եւ այլն, եւ թէ՛ փոխադրութեան եւ թէ՛ յանձնարարութեանց տեսակէտից ունեցել են նոյն գործունէութիւնը, ինչ որ Եանսէվանն է ունեցել. (տես Եանսէվանի տեղեկագրի, «Պարապմունք»ի Բ., Գ., Դ., Ե. պարբերութիւնները). մէկը կազմել է միւսի շարունակութիւնը:

— 1905ին «Անտառ»ը բաց է արել մի հանգանակութիւն Բագուի աղէտեալների օգտին (100 ընկերակցութեան ղեկավարութեան նախագահութեամբ): Ի նկատի ունենալով իր ընկեր գործակատարների անտեսապէս շահագործուելը իրենց այսպէս կոչուած խաղէխնների կողմից, կազմակերպել է գործադուլ (ի հարկէ կառավարութիւնից գաղտնի) եւ 11 յօդուածներից բաղկացած մի պահանջ է առաջադրել եւ գրեթէ իսկոյն եւ եթ մեծաւ մասամբ բաւարարութիւն ստացել:

— 1901ից մինչ այժմ ոչ մի մթերք չէ բռնուած եւ ոչ ոք մեր ընկերներից կասկածանքի չէ ենթարկուած:

— «Անտառ»ի տարեկան հաստատուն եկամուտն է

80-90 ընկերակցութեան:

— Կայ այնտեղ եւ մի հնչակեան անհատ, որը իրենց թերթերն է փոխադրում Կովկաս, ստանալով ուժիկ Թաւրիզու իրենց մասնաճիւղից:

Սկզբներում նա գտնուում էր Ռուսաց կողմում գործակատարի պաշտօնով, բայց 2 անգամ իրենց թերթերի բռնուելու պատճառով (մի անգամ Բագուում եւ մի անգամ էլ շոքենաւում՝ Աստարայի դիմաց), ձերբակալման վտանգի է ենթարկուած: Այժմ ապրում է Պարսից կողմում, առանց Ռուսաց կողմը անցնել կարողանալու:

— Խօսելով ուրիշ կուսակցութիւնների մասին, ի դէպ է յիշել, որ Պարսից Աստարայից 1 վերստ հեռաւորութեան վրայ ծովի երկարութեամբ մինչ էնգելի եւ աւելի հեռու մինչեւ Մէլէղաէր ձգուած են յայտնի Հայ կապիտալիստ Լիանազովների ձկնորսարանները (կառավարութեամբ Թիֆլիսարնակ Ալ. Մելիք Ազարեանի), որտեղ կան ինչպէս հազարաւոր թուրք (համալսարանի) բանուորներ, նոյնպէս եւ հազարաւոր ռուս բանուորներ եւ քիչ քանակութեամբ էլ Հայեր:

Ռուս բանուորների մի մասը արդէն հաստատուած են այդ կողմերում, իսկ մի մասը պանդուխտներ են, որոնք երբեմն-երբեմն վերադառնալով Հայրենիք, ենթարկուած են այնտեղի սոցիալ-դեմոկրատների եւ սոց. յեղափոխականների պրոպագանդին եւ, վերադառնալով ձկնորսարանները, սկսում են այդ պրոպագանդը արծարծել եւ իրենց մէջ. բայց մինչ այժմ, գոնէ Աստարայի կից ձկնորսարաններում, ոչ մի կազմակերպուած մարմին գոյութիւն չունի. կան միայն մի քանի սոցիալիստ անհատներ:

— Աւելորդ չէ յիշել եւ այն, որ Դաշնակցութեան պրոպագանդը մուտք է գործել «Անտառ» 1901ի վերջերից սկսեալ եւ ունեցել է մի քանի համակրողներ, որոնք հետզհետէ թուով աւելի ստուարանալով՝ կազմել են մի քանի խմբեր եւ 1903ին էլ վերակազմել են «Եանսէվան»ը. 1904ին ունեցել են ենթակումիտէ Իրան-Թաւրան անուամբ, որը յետոյ շնորհիւ ընկերների պակասելուն՝ կազմալուծուել է:

— Անտառի խմբերը, ինչպէս միշտ, նոյնպէս եւ այժմ, յանձին իրենց խմբապետի եւ իր մի քանի ազգային ընկերների, շարունակ բարեկամական յարաբերութեան մէջ են եղել (ի հարկէ ոչ պաշտօնապէս) թէ՛ Ռուսաց եւ թէ՛ Պարսից մաքսատնային պաշտօնեաների հետ, որոնք մասնաւորապէս եւ բարեկամաբար, նոյնիսկ երբեմն-երբեմն անգիտակցաբար, աջակցել են եւրոպէսի էլ աջակցում են խմբին իր գործունէութեան մի քանի կէտերի մէջ (անցազրեր վիզէ անել տալու մէջ եւ այլն):

Պատգամաւոր «Եանսէվան»ի եւ «Անտառ»ի ՊԱՀԱԿ ՍԱՀՄԱՆԵԱՆ

18.— ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԱՓԻ

Նամակի երկու չափի երկրորդ թուրք, ազգի: Գրուած է 2 էջ, բաց-կամաչ (թրքիս ժամանակի ընթացքի գումարափ Կաթ) մեղամով: Թուական եւ ստորագրութիւն չկայ:

Ափը ոչ քաղաք է եւ ոչ՝ այսպէս ասած՝ գիւղ, այլ սահմանազրիսային մի կայարան, որը կամաց-կամաց կարելու էր կեդրոն դարձած է, թէ՛ փոստային եւ թէ՛ մաքսատան ամբողջական ընդունարանը (?) լինելուն համար՝ թէ՛ արտասահմանի եւ թէ՛ Ռուսաստանի:

Կազմակերպական տեսակէտով կարելու է վայր է, իբր փոխադրութեան յարմարութիւններ ներկայացնող թէ՛ դէնքի եւ թէ՛ թերթերու տեսակէտով:

Ափին անմիջապէս մօտ գտնուում են նոյնքան կարելու Վանքը (Ս. Ստեփանոս) եւ Դարաշամ գիւղը, որ վանքին վերաբերութիւնն է [տեմականութիւնը]:

Ափը առ հասարակ ճամբորդ եւ անցորդ Հայ բնակչութիւն մը ունի. բացի այդ՝ կան 3 խանութպաններ, 2 մաքսատան պաշտօնեաներ, մի պանքի ներկայացուցիչ եւ 25-30 բանուորներ (ճամբու) — ծառայողներ: Դաշնակցական երկու խումբեր կան, մօտաւորապէս 25 անդամներով եւ 40-50 թուման անդամավճարով. ուրիշ կուսակցութիւններ միայն անհատներ ունին, իսկ կազմակերպութիւն՝ ոչ:

Ափի ընկերների ջանքով այս տարուայ ընթացքում փոխադրուած են, բացի յեղափոխական 10-15 զինուորներից, թերթեր, բրոշուրներ եւն.:

Դժբախտութիւններ բացառիկ եղած են. միայն մի անգամ որոշ թուով ծրարներ բռնուած են, եւ դրանց համար տուգանք վճարելով 60 թուման, ազատուած են: Երկրորդ անգամ դարձեալ «Իրօզալի» ծրարներ բռնուած եւ 15 թուման վճարելով վերստին ձեռք բերուած են:

Այս տարի դարձեալ զանգեզուրցի Հայեր, թուով մօտ 50 հոգի, այս ճանապարհներուն իբր մշակներ՝ անցած էին պարսկական հողը. իրենց Հայրենիք վերադարձած ատեն մէկ-մէկ բերդան գէնք անցընելու ցանկութիւնը ունեցած են եւ մեր Ափի ընկերներու օժանդակութեամբ յաջողած են ապահով անցնել, — որը ոչ նուազ պատուարեր է մեր ընկերներուն:

Վանքը ունի 3 վանական (1 վրդ., 1 տիրացու, 1 ժամկոչ) եւ 7 որբեր՝ Կաթողիկոսի կարգադրութեամբ: Դարաշամ գիւղը, որ վանքի եկամուտի միակ աղբիւրն է, ունի 40 տնուոր՝ մեծաւ մասամբ հողամշակութեամբ զբաղուած, մասնաւորներ (բաւական թուով մաքսանենգներ) եւ մի քանի անհատներ:

Մինչեւ մօտ ժամանակներս անոնք մեծ դեր կը խաղային կազմակերպական փոխադրութեան մէջ, բայց վերջերս, այդ վախկոտ եւ շահատէր գիւղացիները գրեթէ բոլորովին անմասն մնացած են յեղափոխական

գործունէութեան մէջ եւ ամենափոքր զոհողութիւններ իսկ յանձն չեն առած:

Առաջարկութիւններ.— 1) Եթէ փոխադրութիւններ լինելու են յառաջիկայում այս գծով, աւելի ճիշդ հասկացողութեան գալ Նախիջեւանի ընկերներուն հետ:

2) Անցուղարձ ընող ընկերներու վրայ պարտակալութիւն դնել՝ առիթ էն օգտուելով զբաղուելու պրոպագանդայով:

19.— ՔՐԴԵՐԻ ԵՒ ԱՅԼ ՏԱՐԵՐԻ ՀԵՏ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Նամակի մօտայ չափի երկու յաջորդական երկրորդ թուրքերու վրայ, 8 էջեր, սեւ մեղամով: Ստորագրութիւն չկայ. բառովիս որոշ ալ չէ թէ տարածած տեղեկագիր մըն է, կամ կա՞նք արդեօք կարտուած մասեր:

Բացի այն գրաւոր յարաբերութիւններից, որ ունեցել է «Իրօզալի» խմբադրութիւնը երիտասարդ թուրքերի, քրդերի եւ այլ տարրերի հետ, սահմանազրիսային մարմինները յաճախ գործնական յարաբերութիւնների մէջ են եղել քրդերէ լաղասիների, բէկերի եւ պարսիկ խաների եւ զանազան տարրերի հետ: Այդ յարաբերութիւնները գործնական որոշ նշանակութիւն ունեցել են, բայց ամբողջ որ անհատային գոյն են կրել եւ հեռու են եղել տեւողական ու կազմակերպական նշանակութիւնից:

Այժմ գրի առնելով բոլոր այն յարաբերութիւնները, որոնք տեղի են ունեցել պարսկա-թրքական սահմանազրիսում, այդ տեղեկութիւնը հաղորդելու գործնական նպատակն է [մղել] արտասահմանի ընկերներին, որ այդ տեղեկութիւնների հիման վրայ որոշ յարաբերութեան ձեւ մշակեն ու փող յատկացնեն (յետոյ ցոյց կը տրուի թէ որքա՞ն մեծ նշանակութիւն ունի այդ յարաբերութեան ինդրում դրամը), եւ յանձնարարեն կարելու տեղերին՝ գործողութիւնները աւելի կանոնաւորելու եւ յայն կազմակերպական գոյն տալու համար: Վերջին տեղեկութիւնը որ ձեռքի տակ կայ, դա սկսուած է Արմենակ Օխիկեանի ժամանակից. նա յարաբերութեան մէջ էր Թաւր խանի հետ, որը Կուրանի խանն էր. սրա միջոցով եղել է փոխադրութիւն եւ ամենաանաջին գործն է եղել՝ դոցա հասկացնել, որ կազմակերպութիւնը կառավարութեան հետ գործ չունի եւ ոչ ալ այս կամ այն ժողովրդի հետ. այդ ձեռնարկը յաջողուած է, եւ վերոյիշեալ խանը եւ նրա մարդիկը գիշանում են ու մասնակի օգնութիւններ անում...

Վերջինիս սպանութիւնից յետոյ դրա իշխանութիւնը ընկնում է Մուստաֆա բէկի ձեռքը, որի հետ էլ շարունակուեց յարաբերութիւնը:

Սրա հետ որոշ պայմաններ են որոշուած. մերոնք պահանջում են, Ա) որ նա չէզոք մնայ. Բ) գէպերի

ժամանակ թուրք զորքերին օգնութեան չգան եւ Գ) փոխադրութեան գործին նպաստեն: Իսկ ինքը՝ Մուստաֆա բէկը՝ առաջարկել էր, որ [իր] ժողովրդի ինքնապաշտպանութեան համար 50 հատ մոսիւնի հրացան գնեն, ի հարկէ իւր փողով. այդպէս էլ լինում է. մերոնք յարմարութիւն են ստեղծում եւ այդ գէնքերը ձեռք բերում ու տալիս բէկին: Այդ ժամանակ, որքան պայմանները ներել են՝ նա օգնել է, բայց մի անգամ երբ 4000 ծայրեր է տրուում դրանց Շամ փոխադրելու համար, դրանք իւրացնում են եւ մինչեւ վերջերս էլ դեռ վերջնական պատասխան չէ տրուած. այս դէպքը կատարուել է այն ժամանակ երբ Մուստաֆա բէկը, կռուի բռնուելով Պարսկաստանում, անցնում է Տաճկաստան. ծայրերի կորստեան պատճառն մասամբ էլ մերոնց թուլութիւնն է, նրանք որոշ դիմումներ չեն արել. վերջերս Կոմսը դիմել է, բայց տակաւին պատասխան չէ ստացուել...

Արմենակից յետոյ այս բէկի հետ յարաբերութիւնը դադարեցրուած է. բայց հետեւեալ փաստերը ցոյց են տալիս, որ եթէ կանոնաւոր բանակցութեան մէջ մտնենք, էլի կարելի է օգտուել. օր. վերջերս նա Շամում ապրում էր ոստիկանական հսկողութեան տակ. նա այդպիսի դրութեան մէջ՝ հարցնում է թէ Արմենակը ո՞ւր է բռնուած եւ ասում՝ թէ ինչ որ կարող է անել Արմենակի համար, պատրաստ է անելու. մի քանի ժամանակ առաջ երբ մեր տղաները Երկրից այս կողմը պիտի անցնէին, նա իւր մարդուն դրել է դրանց հետ եւ պատուիրել որ ապահով տեղ հասցնեն. այդպէս էլ եղել է. ինչ ասել կ'ուզէ որ վերջինին լաւ վարձատրել ենք. վարձատրութիւնը նրանց աստուածն է... Այս բոլոր լաւ գործողութիւնների հետ վերջերս նա արել է մի քայլ, որը որոշ չափով մեզ համար (թէև ոչ անմիջականօրէն) վնասակար է. նա Շամում եղած ժամանակը կառավարութեան զանգատուել է մեր մի ուրիշ բարեկամի մասին, որ էլ լազասի է, որ՝ իբր Ֆիդայիներին օգնութիւն է անում, թէև դա արել է նրան վարկաբեկելու համար: Բայց յամենայն դէպս մեզ է վնասել: Եթէ նրա հետ կանոնաւոր յարաբերութեան մէջ լինենք, կարելի է այդ բոլորը շտկել...

Մուստաֆա բէկի Պարսկաստանից հեռանալուց յետոյ, յարաբերութիւն սկսում է մի ուրիշ բէկի հետ, որը հայտարարեց ցեղապետն է եւ Ապաղայի շրջանի գայմազաձ: Մակուի Սարդարը Մուստաֆա բէկից ազատելու համար Մահմէդ բէկին կանչում է Պարսկաստան եւ Մուստաֆա բէկի իշխանութիւնը խոտտանում է յանձնել իրեն: Այդ ժամանակ հանգուցեալ Շաւրոն Մենաւորում պատահաբար տեսակցում է Մահմէդ բէկի հետ եւ բացարձակ կերպով դնում է, որ ինքը յեղափոխական է, որ յեղափոխական քրդերի և այլ տարրի հետ գործ չունի, իրա գործը կառավարութեան հետ է. բէկը ուրախութեամբ ընդունում է աջակցել եւ առաջարկում է իւր պայմանները:

Պայմանները երկուս են, — Ա) Սարդարը իւր խոտտանները չէ կատարում եւ բէկին իւր իշխանութեան մէջ չի հաստատում. բէկը առաջարկում է Շաւրոյին, որ կազմակերպութիւնը մեծ հեղինակութիւն ունենալով պարսիկ կառավարութեան եւ պաշտօնեաների վերայ, թող միջնորդէ եւ իմ իշխանութիւնը (իսկապէս նա ժառանգական իրաւունք ունէր) հաստատէ. Շաւրոն տեղեկագրում է Վրէժ, բայց ինչ եւ ինչ պատճառներով անկարող են լինում աջակցել. Շաւրոն հեռագրով դիմում է Թեհրան Շահին, բայց առանց կաշառքի եւ միջնորդի անկարելի էր Պարսկաստանում գործ կատարել. այդպէս էլ վիժում է: Բէկը ստիպուած է լինում վերադառնալ Թիւրքիա՝ իւր նախկին պաշտօնով:

Բ) Պայմանը վերաբերում էր մի ուրիշ խնդրի. բէկը փնտռում էր երկու պատրաստի խնձոր իւր երկու թշնամիներին ոչնչացնելու համար. խնձորի գործողները պէտք է լինին իւր մարդիկը. նա խնդրում էր միայն պատրաստել տալ եւ միայն գործադրելու ձեւը սովորեցնել...

Շաւրոն երկու պայմանն էլ ընդունում է, մանաւանդ որ Բ. պայմանը բաւականի ձեռնտու էր մեզ համար, որովհետեւ այդ մարդիկ անպայման վնասակար էին եւ մեզ համար. դրանց մէկը կանչուած է զարնան Սասունի ջարդին մասնակցելու, բայց առաջարկել էր, որ մինչեւ Սասուն ինչքան հայ կայ՝ պիտի կոտորէ...

Բէկը նախ քան Տաճկաստան անցնելը առաջարկում է, որ փոխադրութեան գործը կանոնաւորելու համար ինքը կը ծանօթացնէ իւր մի բարեկամ պարսիկ խանին. նա կ'աջակցէ փոխադրութեան գործին: Այդպէս լինում է. Շաւրոն ու բժիշկը բէկի հետ գնում են այդ խանի մօտ, ուր բէկը տղաներին յանձնարարում է խանին եւ ինքը անցնում է Տաճկաստան:

Խանը հաւատարմութեամբ բարեկամանում է եւ իւր աջակցութիւնը ցոյց է տալիս ամենայնիմար պայմաններում: Սրա օգնելու դրդիչ պայմանները. ա) բէկի յանձնարարականն էր եւ ք) որ ամենազլխաւորն է՝ խանը աղքատ էր եւ նիւթական օգնութեան կարօտ. մասնակի ձեռնարկի համար խանին համար գործադրուում է միայն 3 ամսուայ մէջ մօտաւորապէս 40 ուրբի. փոխադրուել է մօտաւորապէս 7000 ծայր. յետոյ պայմանաւորում են, որ խանը ինքը երկու անգամ փոխադրութիւն անէ 20 հազար ծայր. բժիշկը խոտտանում է այդ փոխադրութեանը համար խանին տալ մի լաւ ձի եւ մօտ 200 ուրբի փող. առաջարկութիւնը անում է Մինարէթի եւ Աւարայրի ընկերներին. վերջինները պահանջներին զոհացում չեն տալիս եւ այդ գործն էլ այդտեղ երեսի վրայ է մնում՝ փող չլինելու պատճառով:

Թայոնական ժողովներում զանգատուում ենք թէ փոխադրութիւնը անկարելի է: Զրաբերդի գծերի վրայ մի քանի տասնեակ հազարներ ենք դրել, բայց սկզբից իմանալով որ յաջողութիւն չենք ունենալու: Իսկ այստեղ այսպիսի պայմաններից ոչինչով չենք կարողա-

նում օգտուել մարդ եւ փող չլինելու պատճառով. մանաւանդ որ մենք մեր զանազան վայրերից տեղեկութիւն չենք կարողանում կենտրոնացնել եւ կարեւոր պարզաներում շահագործել...

Շաւրոն այդ օրերում այդ գծով անցնում է Երկիր, հակառակ ընկերների ու բէկի ցանկութեան. բէկը գրել է, որ առանց իւր կնքած նամակին իւր ոչ մի քրդին չվստահանալ: Շաւրոն, այդ բոլորը արհամարհելով, աւագակ քրդերի հետ բարեկամանում է եւ նրանց հետ մենակ իբրեւ յեղափոխական ներս է մտնում. առաջին օր հասնում է մի հայ գիւղ, ուր հայեր իրան առաջարկում են քրդերին թողնէ, իրենք կ'առաջնորդեն Շամ: Շաւրոն մերժում է: Քրդերը ճանապարհին զարկում են միայն մոսիւնի հրացանը եւ մատանին տանելու համար: Այս եւ նման երեւոյթների մեծ նշանակութիւն չէ տալու, որովհետեւ, քրդական եւ թրքական սովորութեամբ, երբ մեծերը, աղաները, բէկերը եւ էլ լազասիները աջակցութիւն են առաջարկում, նրանց ժողովուրդը ու ծառաները անպայման կ'ենթարկուին աղաներին: Մասնակի տմարդութիւն եւ զողութիւն ամէն տեղ կը լինի:

Շաւրոյի սպանութեան առթիւ Կոմսը Շամից եւ բժիշկը Մենաւորից նամակով դիմում են (սպառնալով) բէկին եւ բացատրութիւն պահանջում, թէ ինչո՞ւ քո մարդիկը քո հողում այդպէս տմարդի գործողութիւն են կատարում, եւ մեղքը ձգում են բէկի վրայ: Բէկը նամակներով պատասխանում է ու բացատրութիւն տալիս, որ ինքը մեղաւոր չէ, որ ինքը այդ օրերին Շամ է եղել, որ վաղուց ինքը յայտնել է առանց իւր նամակին ոչ ոքի չվստահանալ... Ընկերները բէկին պատճառած վիրաւորանքները թեթեւացնելու ու իւր օգնութեան համար վճռում են մի նուէրով բէկի սիրտը շահել (բէկը հարուստ է եւ նիւթական աջակցութեան կարիք չունի). Կոմսը եւ բժիշկը յարմար են գտնում իբրեւ նուէր ուղարկել մի ֆոնոգրաֆ. Վրէժի ընկերները մինչեւ հիմա այդ հարցը ձգձգել են եւ միայն վերջերս վճռել են ուղարկել. բանը այնտեղ է հասել, որ բէկը ինքը լսել է որ ֆոնոգրաֆ պիտի ուղարկեն իրեն ու առաջարկել է, թէ ինձ համար նուէր պիտի բերէիք, ո՞ւր մնաց: Կոմսը, երեւի ճարահատեալ, ուղարկել է մի արծաթ չիրուխ իւր ծխատուփով:

Շաւրոյի սպանութիւնից յետոյ բէկի թշնամիները լուր հասցնում են շրջանի վալի փաշային. վալին բէկից եւ մի պատուաւոր հայից բացատրութիւն է պահանջում, եւ երկուսն էլ մեղադրում են Ֆիդայիներին օգնելու մէջ. բէկը թէ՛ հային եւ թէ՛ իրեն կարողանում է արդարացնել ու Շաւրոյի սպանողներին հայածում է եւ մէկին մի ուրիշ պատրուակով սպանել տալիս. ընկերները հաւատացած են որ միւսն էլ կը ստանայ իւր արժանաւոր պատիժը հենց բէկի ձեռքով... Այդ խառնակ դրութեան մէջ փոխադրութիւնը շարունակուում է մինչեւ բէկի շրջանը, իսկ այնտեղից անկարելի է լի-

նում: Ընկերները պաշտօնապէս դիմում են բէկին. նա եղներով ուլամ է հանում եւ իւր մարդկանցով, ու իւր ուղեկցութեամբ, տեղափոխութիւն է անում: Մի ուրիշ անգամ տղաները տեղափոխութեան ժամանակ պատահում են քրդերի, որոնք կասկածում են եւ հարցընում, թէ այդ ի՞նչ էք տանում եւ ո՞ւր էք գնում: Տղաները պատասխանում են, թէ բէկի համար աղ ենք տանում եւ ուղղակի քըլում են բէկի տանը. բէկը տանը չէ լինում. կինը ապրանքներին եւ տղաներին տեղաւորում է եւ միւս օրը ապահով ճանապարհ է ձգում... Տասնեակ այսպիսի փաստեր կան, որոնք սպացուցանում են բէկի հաւատարմութիւնը եւ նրան անկեղծութիւնը: Բացի վերոյիշեալ պատճառներից, բէկի օգնութիւնը ունի եւ քաղաքական-մտաւորական պատճառներ. նա մի անգամ ընկերներից մէկին ասել է. — «Ես գիտակցում եմ, որ մի օր հայերը յաղթանակ պիտի տանին, եւ մենք պիտի նրանց դրացին լինինք կամ նրանց հողերից օգտուողը. եթէ այժմուանից նրանց հետ բարեկամ չլինինք, յետոյ մեր եւ ցեղակիցների դրութիւնը պէ՛չ կը լինի»:

Բէկը մեզ համար միշտ օգտակար կարող է լինել, եթէ միայն մենք մեր յարաբերութիւնների մէջ զգոյշ լինենք, մեր խօսքի տէր, մանաւանդ մեր հեղինակութեան տէր: Բէկը իւր գործողութիւնների համար իւր ազգականներից ատուում է. նոյնիսկ շրջանի բոլոր բէկերը ժողով են գումարել ու հրաւիրել բէկին եւ առաջարկել որ Ֆիդայիների հետ յարաբերութիւնը թողնէ... Բէկը չէ փոխուել. վերջերը տարածել են որ բէկը ծերացել է եւ խելքը կորցրել...: Վերոյիշեալ խանը՝ որը բէկը յանձնարարել էր մեզ, մէկ ուրիշ պարսիկ խանի իշխանութեան տակ ապրող է. փաշա-խանը իւր ձեռքի տակ ունի 35 գիւղ, իսկ մեզ հետ գործ ունեցող խանը քրա որդին է: Նա առաջարկութիւն է արել հայերին օգնելու հետեւեալ դիտաւորութեամբ: Սա քաղաքական նպատակներ ունի, սա էլ ընդունում է որ հայ յեղափոխութիւնը պիտի յաղթանակ տանէ, որովհետեւ նա հաւատացած է որ եւրոպացիք հայերին օգնում են. այս համոզումը նրան ներշնչել է Թեհրանի անգլիական դեսպանը: Անգլիական կառավարութիւնը վերոյիշեալ խանի հետ ունեցել է յարաբերութիւն. Պարսկա-հնդկական փոստը գնացել է փաշա-խանի երկրով եւ սա եղել է հսկող. այդ ծառայութեան համար անգլիական կառավարութիւնը նրան տարեկան 12 ոսկի է տալիս. բայց վերջերս հաղորդակցութեան կանոնաւորումից յետոյ դադարեցրել են այդ վարձատրութիւնը: Երբ անգլիական դեսպանը պաշտօնական պատուիր է գալիս խանի շրջանը, խանը պատմում է իրենց ծառայութեան մասին եւ զանգատուում է որ դադարեցրել են դրամի առաքումը. դեսպանը խոստանում է գրել անգլիական կառավարութեան եւ, այդ խօսակցութեան ընթացքում, առաջարկում է խանին որ հաշտ լինին հայերի հետ, պաշտպանեն, նոյնիսկ Տաճկաս-

տանի բռնութիւններէ մասին տեղեկագրեր ուղարկել Քեհերան՝ իրեն: Այս խօսակցութիւնից խանը եզրակացրել է, որ անգլիացիք հայերին պաշտպանում են եւ հայերն էլ անգլիական կառավարութեան առաջ հեղինակութիւն ունին: Ուստի առաջարկում է որ ինքը ծառայութիւն կ'անէ հայերին, միայն անգլիական կառավարութեանը լսեցնել տան որ խանը հայերին օգնում է եւ ցանկանում է անգլիացիներէ հետ բարեկամ լինել. այն համոզումով՝ որ եթէ երբեք Մարդարը ցանկանայ իւր հոգեր խլել, հայերը կը միջնորդեն եւ անգլիական կառավարութիւնը կը պաշտպանէ խանի իրաւունքները: Դեպքանի պաշտօնական զեկուցման հիման վրայ, անգլիական կառավարութիւնը իրբեւ նուէր այս խանին ուղարկել է ոսկի զրիչ՝ իւր պարագաներով:

Բացի վերոյիշեալ յայտնի խաներից ու բէկերից, կան ուրիշ փոքրիկ խաներ ու բէկեր, որոնք ծառայութիւն են առաջարկում նոյն դիտաւորութիւններով: Սըրանց վրայ աւելացնելու է եւ մասնաւոր անհատներ (քրդեր եւ թուրքեր), որոնք նիւթական վարձատրութեան համար տանում են: Գիւրդ ու թուրք տարրերի օգնութեան պատճառները ընդհանուր կերպով կարելի է չորս կէտերի բաժանել. — 1) նիւթական նկատումներով օգնութիւն (մեծ մասամբ աղքատ դասակարգերից). 2) հեղինակութեան համար օգնութիւն (մանաւանդ Պարսկաստանում՝ սա որոշ ապահովութիւն է. մեծ բան է Փիղայի բարեկամ ունենալ). 3) երկիւղից թելադրում օգնութիւն (հակառակ պարագայում վերջէփնդրութիւնից վախենում են). 4) քաղաքական նպատակներով օգնութիւն (սա նոր ու թոյլ երեւոյթ է, բայց ոչ միայն սահմանում, այլ ներսն էլ, Սասունում էլ այդ երեւոյթը նկատուել է...):

20.— ԿԱՐՄԻՔՆԵՐ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ ԱՅԼԵՒԱՅԼ ԵՐՁԱՆՆԵՐԻՑ

Այս ընդհանուր խորագրի տակ միացում՝ վրէժի քաղաքացիներում մէջ կը գտնենք բազմաթիւ առաջարկներ եւ բանաձեւում մտածումներ, որոնք բոլորն ալ ուղղուած են Հ. Յ. Գ. 4րդ ընդհանուր ժողովին, ուղղակի կերպով կամ վրէժի «Շքեղանակ» ժողովին թէ կեդր. կոմիտէին խորհուրդով:

Կու տանք յարգաբարձր՝
Ա.— «Աւարտական ընկերներէ կարծիք», ճիշդացում ընդհանուր ժողովին՝ վրէժումի ստորագրութեամբ (վրէժի պատգամաւոր Ստ. Ստեփանեան է, այլ անունով՝ Բալայան կամ Սեբուսի):

Բ.— «Կարծիքներ վրէժի յ 3 շքեղանակ» Խորհուրդէ գրութիւն, մտ 4 ու կէս էջ, մտաւր գրով եւ սեւ միւսնով: Անբուսակիր:

Գ.— Շահի կոմիտէի (Թեքթա) գրութիւնը՝ «Հ. Յ. Դաշնակ»

ցուրտան Ընդհանուր ժողովին», կուսակցական պաշտօնաբարձր վրայ, սեւ միւսնով, մտ 10 ու կէս միւսն էջ, Շուարշ ստորագրութեամբ:

Մանօթ.— Թղթածքարին մէջ կը գտնուի միւսնով գրութեամբ հարագատ երկրորդ մէկ օրինակը եւս, կապոյտ մատիտով մակագրուած՝ «Արեւել. Բերդին» եւ «Թի Յանն»:

Դ.— «Փարոս կոմիտէի կարծիքները Պարսկաստանի Ռայոնական ժողովի օրակարգի խնդիրներէ մասին», № 8», — նամակի երկրորդ քաղաքի վրայ 4 էջ գրութիւն՝ 11 Դեկտ. 1905 քաղաքի: Ե.— Նոր Ջուղայի Գետափ եմբակոմիտէի 5 Նոյ. 1905 քաղաքի նամակը վրէժի Կ. Կոմիտէին, 2 նորմով էջ, սեւ միւսնով:

Զ.— Խուր մը ընկերներու ստորագրութեամբ՝ 17 Նոյ. 1905 քաղաքի նամակ վրէժի Կ. Կոմիտէին, Բեքէր Գետակէն, — նամակի նորմով չափի երկրորդ քաղաքի վրայ՝ 3 էջ, սեւ միւսնով գրուած:

Է.— «Առաջարկութիւններ» ընդհանուր ժողովին, Պարսկաստանի եմբակոմիտէին կողմէ, կայծ ստորագրութեամբ. մէկուկէս մեծ էջ՝ սեւ միւսնով:

Ը.— Ընդհանուր ժողովին ուղղուած՝ 10 Նոյ. 1905 քաղաքի գրութիւն Մարազայէն, մտ 2 նորմով էջ, մանրէկագոյն միւսնով. առաջին էջի մասնակցութիւն վրայ մակագրուած է՝ «Հ. Յ. Դաշնակ. Ընդ. ժողովին, որոշում իմ. ժողովում»:

Թ.— Շահեվաճի եւ Անտաթի պատգամաւոր «Պահակ Սահման» ստորագրութեամբ, 2 Փետր. 1906 քաղաքի կարծիք գրութիւն «Ռայոնական» ժողովին, մանրէկագոյն միւսնով:

Ճ.— Բաղոմազի Վազիմի ընկերներէ՝ վրէժի Կ. Կոմիտէին, գրուած 1906 Յուլիսին, 28 ստորագրութիւններով: Վարդան Յեր Յովհաննէսեան ստորագրուած երկրորդ մը գրութիւնը 25 Յուլիս 1906ին գրուած է Արեւմտեան Բիւրային եւ, ըստ երկուային, բերուած ընդհանուր ժողովին: 4րդ (վերջին) էջին վրայ, վրէժի պատգամաւոր Ստեփանեանը ունի 12 Փետր. 907 քաղաքի (վիսնա) կարծիք քաղաքագիր մը՝ գրութեամբ խնդրութեամբ ըլլալու մտին:

Ա.— ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ ԸՆԿԵՐՆԵՐԻ ԿԱՐՄԻՔՐ

1. Ինքնապաշտպանութիւնը ընդունում են սկզբունքով, առանց յեղափոխական բնոյթ տալու. պիտի կազմակերպուի տեղական ուժերից, մեր կուսակցութեան ղեկավարութեամբ. պիտի կրի «Հաւարի» ձեւ:

2. Պրոպագանդան պիտի մղուի ներսի ընկերներից եւ տեղացիներին պիտի տալ առաւելութիւն. իսկ դրոսեցիներին՝ ըստ կարելոյն նպաստել ինտելիգենտ ե զինուորական ոյժերի Երկիր մտնելուն, ընդհանուր գործը ղեկավարելու (համար):

3. Հայ ժողովրդի անտեսական ներկայ դրութիւնը նկատի ունենալով, — խոյս տալ որեւէ ցայտուն մեղմարկից. իսկ ձեռնարկներ՝ թուրք եւ այլ տարրերի հետ (համազործակցարար?), ժողովը ընդունում է, նոյնիսկ ցանկալի է համարում:

4. Մարտական խմբեր Երկիր անցնելու խնդիրը մեր ընկերները ընդունում են միայն այն դէպքում, եթէ Երկիր ներսը բռնկուել է յեղափոխական շարժումը:

5. Ոյժերի կենտրոնացման խնդիր.— Աւարտական ընկերները առաջարկում են թողնել մինչեւ այսօր գործադրուող մասնաւոր տեղերում յեղափոխական ձեռնարկների կենտրոնացման սխտեմը, եւ աշխատել միաժամանակ կենտրոնացնել ոյժեր, ուղղական եւ մտաւորական, մի քանի հայաշատ վայրերում:

21/III/907 ՎՐԷՓՈՒՆԻ

Բ.— ԿԱՐՄԻՔՆԵՐ ՎՐԷՓԻ № 3 ՇՐՁԱՖԵՐԱԿԱՆԻ

Ա. Հարց.— Սոյն հարցը ամենակարեւորն է, որի լաւ ընտրութիւնից կախուած կը լինի մեր գործունէութեան յաջողութեան չափը: Մեր բոլոր գործողութիւնները, առանց մազաչափ շեղուելու, պէտք է ուղղուած լինեն դէպի մէկ նպատակակէտ, մէկ իղէալ, որը Դաշնակցութեան հիմնաքարն է կազմում. այն է՝ մեր ամբողջ գործունէութիւնը պէտք է ամենասերտ կապ ունենայ Տաճկահայաստանի հարցի հետ եւ միայն ու միայն պէտք է ծառայի նրա շուտափոյթ լուծմանը: Ուրվհետեւ երբ միակ զլիւսաւոր խնդրի հետ կապ չունեցող գործերը մեր իրաւասութեան սահմանի մէջ ենք մտնում, մեր ժամանակը, զգացմունքներն ու մտքերը ամբողջովին ջլատուում են դոցանով, եւ փոխանակ մեր իսկական ասպարիզում յառաջադիմելու, յետադիմում ենք, շեղում ենք մեր սկզբնական նպատակից. փոխում ենք մեր գոյնը՝ առանց այդ զգալու, մեր դերը՝ առանց այդ նախատեսելու, եւ դառնում մի բոլորովին այլ կոչման եւ նպատակի ծառայող անհատներ: Աւելի պարզելու համար՝ կը բերեմ մի քանի օրինակներ, որոնցով կարելի է ասել ամբողջովին կլանուած են մեր շրջանի դաշնակցական մարմինները, — առաջինը՝ ընկերական վէճերը, երկրորդ՝ կուսակցական վէճերը: Եթէ կենտր. կոմիտէն պահանջելու լինէր իւր շրջանի դաշնակցական մարմինների տարեգրութիւնները, որոնք մեծ մասով ամփոփուած են նրանց արձանագրութիւնների եւ օրագրութիւնների մէջ եւ թղթակցութիւնների հետ միասին յանձնէր մէկ ձեռնհաս անձի ուսումնասիրելու, անշուշտ դորանից այն եզրակացութեան կարելի էր յանգել, որ իւրաքանչիւր դաշնակցական մարմին կամ անհատ ե՛րբ իսկապէս ցանկացել է զբաղուել յեղափոխութեան գործով: Եւ եթէ այս չափով յառաջ գնայ մեր գործունէութիւնը մենք շատ քիչ յառաջադիմած կը լինենք, եւ իրօք այն հարցը որ մեզանից շուտափոյթ լուծում է պահանջում եւ մեր մտքում առաջին կարգը պէտք է բռնի, վերջին կարգն է անցնում եւ մեր ուշադրութիւնից այդ կարեւոր կէտը վրիպում է: Յեղափոխութեան մէջ չի կարելի դարբեր, նոյ-

նիսկ տասնեակ տարիներ սպասել. հետեւապէս ոսկի ժամանակը ոսկի ազատութեան համար պէտք է գործադրել միայն. պէտք է պատրաստել, պէտք է լինել ծայրայեղ դաշնակցական յեղափոխականներ. պէտք է ունենալ մէկ իղէալ եւ մէկ անշեղ ճանապարհ, որով պէտք է առաջնորդուել: Առհասարակ կուսակցական բարձրագոյն մարմինների վերայ պարտք է ընկնում իրանց ենթակայ մարմինների զբաղեցնել կուսակցութեան վերաբերելու հարցերով. եւ նայած թէ ի՞նչ չափերով կենտրոնական մարմինները ուշ են դարձնում այդ բանի վերայ, ըստ այնմ էլ արդիւնք է ստացուում. հետեւապէս շատ ցանկալի է, որ իւրաքանչիւր ենթակայ մարմին իւր բարձրագոյն մարմնից պարբերաբար հարցեր եւ հրահանգներ ստանայ, եւ արդիւնքի մասին պարբերաբար հաշիւ տայ Կ. Կոմիտէին: Դրա համար պէտք է կանոնաւորել նամակագրութիւնը եւ հաղորդակցութիւնը:

Բ. Հարց.— Տեղական ինքնապաշտպանութեան գործը պէտք է ամենահաստատ հիմքերի վերայ դնել. նախ՝ որովհետեւ տիրող յաղաղութիւնը վայրենի յաղաղութիւն է եւ երկիւղից առաջացած. մի որ կարող է այդ երկիւղը ամբողջ վրայից վերանալ եւ մենք անզէն կը յայտնուենք զազանի ճանկում. եւ երկրորդ՝ պէտք է սորվել, սիրել զէնքը եւ ապրել նրա հետ միասին. ազդել շրջապատի հայ ազգաբնակչութեան վրայ, որքան հնարաւոր է՝ դիմել. եւ անհրաժեշտ պարագայում՝ ամէն մի տեղի կեդր. մարմիններն օգնեն ժողովրդին՝ այդ նպատակին հասնելու:

Գ. Հարց.— Կառավարութեան հետ մեր շրջանում լաւ յարաբերութեան մէջ լինելը մեր գործի յաջողութեան ամենալաւ գրաւականն է:

Դ. Հարց.— Ինչպէս առաջին հարցում եւս տրուած է, կարելի է ասել որ մեր ամբողջ գործունէութիւնը պէտք է վերաբերի Տաճկահայաստանի խնդրին. եւ եթէ մենք այժմ ստիպուած ենք կովկասին եւս մասնակցել, դա կը լինի ժամանակաւոր: Այդ ժամանակը մտաւորապէս չի կարելի որոշել թէ որքան կը տեւի, որովհետեւ դա սերտ կերպով կապ ունի Ռուսաստանի վերածնութեան հետ. եւ կովկասի հայութիւնը՝ որ ներկայացնում է Դաշնակցութեան մէջ մի պատկառելի ոյժ, այժմ բոլորովին գրաւուած է իրեն յուզող խնդիրներով. եւ ցանկալի էլ չէ որ այս կրիտիկական բուսակցի նա իւր ոյժերը բաժանի եւ այլ հարցերով զբաղուի (չեմ ասում բոլորովին բարձի թողի անել Երկիրը): Հետեւապէս մեզ այս բուսակցի վիճակում է նեցուկ եւ օգնական լինել առայժմ կովկասին, եւ երբ այդ հարցը յաջող լուծում կը ստանայ՝ այն ժամանակ դարձեալ մեր միացեալ գործունէութիւնը ուղղել դէպի մեր իսկական նպատակը:

Ե. Հարց.— Համախմբումը, եթէ տղէտ ամբողջ երկրիդից է, նպատակի չի հասնել առանց ինքնապաշտպանութեան լաւ միջոցներով: Ընդհանրապէս կովկասեան անջգերն իւրեանց արդիւնքով մեզ ապացուցեցին՝ որ այնտեղ ուր Հայութիւնն խմբուած էր, աւելի քիչ զոհ տուեց եւ շատ տեղեր փայլեց իւր յաղթանակներով: Ուստի, քանի որ Հարցն Պարսկաստանի հայերի համար է, անհրաժեշտ է բոլոր քաղաքներում եւ գիւղերում, որքան հնարաւոր է, աշխատել հայ ազգաբնակութիւնն համախմբելու: հակառակ դէպքում կոմիտէները վրայ մեծ պարտաւորութիւն է դրում՝ աշխատել այդ մասին եւ ինչ միջոցներով որ հնարաւոր է՝ առաջ տանել այդ համախմբումն: Դա ոչ միայն ինքնապաշտպանութեան դէպքումն է անհրաժեշտ, այլեւ այդպիսի համախմբումն կարող է նպաստել եւ սուրբ գործի աւելի ընդարձակ տարածման, ամէն շրջաններումն: Իսկ դրա արդիւնքն շատ է, որն պարզ է իւրաքանչիւր յեղափոխականի համար:

Զ. Հարց.— Չաշխատել միանալ ծրագրերները փոխադարձ զիջումներով միացնելով: Բայց աշխատել ձուլել նոցա լաւագոյն ոյժերը, իսկ կուսակցութիւնները, մնալով, միմեանց գործելու աւելի մեծ եռանդ են ներշնչում: Եւ որովհետեւ ներկայ հանգամանքներում Ռուսաստանում սոցիալ-դեմոկրատներն մեծ գործեր են կատարում, ապագայում Ռուսիան ազատագրելու գործում, եւ Ռուսիոյ ազատ լինելն մեծ երաշխաւոր է մեր երկրի դառն վիճակը փոփոխութեան ենթարկելու, եւ գուցէ մեր նպատակին հասնելու, ուստի անհրաժեշտ է՝ որքան հնարաւոր է լաւ յարաբերութիւն պահպանել Ս. Դ. կուսակցութեան հետ: անհրաժեշտ դէպքում դիմել նաեւ նոցա օգնութեան: Եւ որքան հրահարաւոր է՝ աշխատել Հնչակեան կուսակցութեան լաւ ոյժերն միացնել Դաշնակցութեան հետ:

Է. Հարց.—

Ը. Հարց.— Յանկալի է որ շրջանի մարմիններին Կ. Կոմիտէն համառօտ տեղեկագիր տար ամբողջ շրջաններին միամեայ գործունէութեան մասին:

Թ. Հարց.— Բարեօք է այդ հարցի լուծումն յանձնել մի մասնագէտ անհատի, շրջելու եւ ուսումնասիրելու տեղական եւ աշխարհագրական պայմանները, եւ ըստ այնմ բաժանել կոմիտէական շրջաններին:

Ժ. Հարց.— Տե՛ս որ գործ դնել հայութեան եւ Դաշնակցութեան դաւաճանողի դէմ: ուրիշ ո՛չ մի դէպքում, ի միջի այլոց եւ ո՛չ դրամական խնդիրներում: Տե՛ս որից առաջ աշխատել, որքան հնարաւոր է, ուղղելու եւ ծայրայեղ դէպքում միայն գործադրել վճիռն:

ԺԱ. Հարց.— Անհրաժեշտ է որ իւրաքանչիւր տարին գոնէ մի անգամ, շրջիկները այցելեն Դաշնակցու-

թեան մարմին եղած տեղերում, նոցա գործունէութեանը ուղղութիւն տալու: Իսկ չեղած տեղերում մարմիններ կազմելու: Իսկ եթէ երկու անգամ լինէ շատ լաւ է, որովհետեւ նկատելի է որ շրջիկի ներկայութիւնն մեծ ազդեցութիւն է գործում իւրաքանչիւր շրջանում:

ԺԲ. Հարց.— Ներքին Կանոնադրութիւնը ըստ կարելոյն ընդարձակել:

ԺԳ. Հարց.—

ԺԴ. Հարց.— Դրամական խնդիրը մեր շրջանում լուրջ ուսումնասիրութեան կարօտ է, որովհետեւ մինչեւ այժմ դա հիմնուած է եղել պատահական եկամուտների, եւ մի աննշան մասը՝ անդամավճարների վերայ: մինչդեռ դա կարելի է դարձնել կամ վերածել հաստատ աղբիւրների կամ պարտադիր տուրքերի, ինչպէս այդ արուած է «Բենտէր» խմբի շրջանումն: (ձեր թոյլտուութեամբ Բենտէր Գիւղը իւր շրջակայքով որոշեց կազմել ենթակոմիտէ՝ «Սիփան» անունով): Պարտադիր տուրքերը մտցնելու համար՝ աւելի լաւ է ընտրել առանձին յանձնաժողով եւ հարցը բազմակողմանի ուսումնասիրութիւնից յետոյ գործադրել: Գործունէութեան այս ձեւը մեր կարծիքով դժուարութեան չի հանդիպելու: անհամեմատ աւելի արդիւնք կը տայ, քան մինչեւ այժմ եղել է:

ԺԵ. Հարց.— Յանկալի է որ Կ. Կոմիտէն Հաշուի ծանօթութիւն տար շրջանի մարմիններին, այսինքն՝ համառօտ Հաշուեկշիռ:

Գ.— Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ

№ 41 Ետի կոմիտէ, 24 Հոկտ. 1906

Համաձայն Արեւմտեան Բիւրոյի սոյն տարուայ Յուլիս 31ին գրուած շրջաբերական նամակին, ներկայ գրութեամբ Ծահի կոմիտէն ուղղում է Ընդհանուր Ժողովին հետեւեալ զեկուցումները:

Առաջին հարցի առթիւ:

- I. Յանկալի էր, որ «Կոչ-դէվէթ» թերթը, բացի հայ թուրքերէն լեզուին, նաեւ թարգմանուէր պարսկերէն(1):
- II. Յանկալի էր, որ «Մշակ» եւ «Մուրճ» լրագրին և ամսագրին տրուէր կտրուկ նկատողութիւն, որպէսզի չպղտորէին միամիտ հասարակութեան միտքը:
- III. Կովկասի թուրք-հայկական ընդհարումներից յետոյ, Պարսկաստանը ներկայացնում է հայերի համար ո՛չ այն, քան ապահով վայր, որի փաստը կարող է լինել պարսիկ կառավարութեան ներկայ բռնած դիրքը դէպի հայերը: Ետտ հաւանական է համարոււմ

Պարսկաստանում, որ վերջ է վերջոյ Կովկասից Պարսկաստան պէտք է գաղթեն կովկասաբնակ թուրքերը, իսկ այս ենթադրութիւնը իրականանալուց յետոյ, Պարսկաստանի հայ գաղութներին, մանաւանդ Լոռուստանի եւ խուլ անկիւնների գիւղերին սպառնում է անպայման կորուստ: Ի նկատի առնելով այս երկու հանգամանքները, Ծահի կոմիտէն նպատակայարմար է գտնում, այժմուանից եւ եթ պատրաստուել ապագայում մի գաղթ առաջացնելու (հայկական գաղթ)՝ Պարսկաստանից դէպի Կովկաս: Ի հարկէ այս ձեռնարկութեան համար անհրաժեշտ է ժամանակ, որովհետեւ գործը պէտք է սկսուի խուլ անկիւններից: անկիւններ, որոնք հայութեան վերայ ոչ մի գաղափար չունենալով հանդերձ, իրենք էլ դարերի ընթացքում կիսաձուլուած են գրեթէ շրջապատող տարրին:

Գուցէ առարկութիւն լինի, թէ Կովկասը ազատ հող չունի: Ո՛չ, Կովկասը ազատ հող ունի, նոյնիսկ բաւականաչափ, — Մուղանի դաշտը, Արարատեան դաշտը, այն մասերը, որոնք ջրի պակասութեան պատճառով այժմ անմարդաբնակ անապատներ են ներկայացնում: Ապագայի այս հայկական գաղթը իրականացնելով, ձեռնամուխ կարելի է լինել Կուրի ջուրը Մուղանի դաշտը բարձրացնելու, իսկ Սեւանայ լճի ջուրով՝ Երեւանի անջրդի հողերը ջրելու: մի ծրագիր՝ որ կարելի է իրագործել մի-երկու առեւտրական — ակցիոներական հիմնարկութիւնների միջոցով: Եթէ ի նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ սպասուում է (ինչպէս որ արդէն սկսուել է) Կովկասից դէպի Պարսկաստան թուրքերի գաղթը, այն ժամանակ պարզ կը լինի՝ որ թուրքերի թողած վայրերն էլ կարող կը լինէ սեփականացնել ապագայ Պարսկաստանի հայ գաղթականութիւնը: Այո՛, ապագայ գաղթականութեան հարցը եթէ Ընդհանուր Ժողովի կողմից հաւանութիւն գտնէ, Ծահի կոմիտէն պատրաստ է ներկայացնել մանրամասն նախագիծ եւ ծրագիր:

IV. Գրեթէ ամբողջ մի տարի է, որ ձայն է հասել մեզ «Երեւանի զէնքի գողութեան» մասին: Գողութեան հեղինակին անուանում են Երեւանի «Նադեժդա» րնկերութեան կառավարիչ Աւետիս Մկրտիչեան Աղամիրգեանին: Ամբողջ մի տարի այդ ձայնը յամառ կերպով տարածուելուց յետոյ, մինչեւ այժմ էլ Արեւելեան Բիւրոն լուռ հանդիսատես եղաւ այդ յամառ լուրին, իսկ իւր կողմից ոչ մի ներգործական միջամտութիւն ջոյց չտուեց՝ այդ լեզենդան պարզելու, քննելու եւ գողին գտնելու համար: Ամէն մի ազնիւ մարդ, ամէն մի դադափարական դաշնակցական, երբ լոււմ է մի քստմենի գործողութիւն, բարոյական ձայն է հնչեցնում իւր մէջ՝ տեսնել այդ քստմենի գործի հերոսին: մենք Ծահի շրջանի դաշնակցականներս լսեցինք «Երեւանի զէնքի գողութեան» քստմենի պատմութիւնը, բայց մինչեւ այժմ էլ մութ մնաց մեզ համար՝ նախ ո՞վ է հեղինակը եւ ապա իսկապէս գոյութիւն ունեցե՞լ է այդ տե-

սակ գողութիւն: Վերջնել եւ ասել գողը Աւետիս Աղամիրգեանն է կամ Պետրոս Կիրակոսեանը, դորանով հանելուղ չի պարզոււմ, որովհետեւ մի Աղամիրգեանի կամ մի Կիրակոսեանի գող անուանելու համար, անհրաժեշտ են գողութիւնը ապացուցանող փաստեր: Իսկ կա՞ն այդ տեսակ փաստեր: Մեր հաւաքած տեղեկութիւններից երեւում է, որ մի ամբողջ տարի դատապարտուած Աւետիս Աղամիրգեան բղաւելիս-աղաչելիս է եղել արդար դատաստան: այդ ողորմելու դատաստանը այն է եղել, որ Երեւանում մի քանի մասնաւոր ժողովներ են եղել եւ այդ ժողովներում լուցնելով Աղամիրգեաններին բացատրելու հնարաւորութիւնից, կարծէք թէ դիտմամբ, մի աներեւոյթ ոյժի գորութեամբ, արձանագրութիւններ են կազմուել, որից եզրակացուել է յակաժայից՝ «Աղամիրգեան գէնֆի գող»: Դատապարտուած Աղամիրգեանը դիմում է արել Արեւելեան Բիւրոյին՝ քննելու իւր գործը, որը բեկանել է Երեւանի կազմի անփաստ արձանագրութիւնը եւ խոստացել իւր կողմից նոր քննութիւն: Մինչ այս, մինչ այն, Աւետիս Աղամիրգեանի դատապարտութեան ձայնը հասնում է «Նադեժդա» ընկերութեան կեդրոնական վարչութեան՝ Պետերբուրգ: վարչութիւնը իսկոյն հեռագրական կարգադրութիւն է անում ժամանակաւորապէս հեռացնել Աղամիրգեանին Երեւանի գործակալի պաշտօնից եւ վերաքննիչ է ուղարկում՝ Երեւանի գործը քննելու: Այդ վերաքննիչը ամբողջ 1/2 ամիս քննում է Երեւանի գործը եւ Աղամիրգեանի «Ձէնքի գողութեան» ոչ մի հետք չի գտնում:

«Նադեժդա» ընկերութեան Կեդրոնական վարչութիւնը, տեսնելով, որ հիմնուած ոչ ճշգրիտ լուրերի վերայ, անարդար կերպով վիրաւորել են իւր ներկայացուցչին, հեռագրով կանչում է նորան (Աղամիրգեանին) Պետերբուրգ՝ ներողութիւն խնդրելու: Աղամիրգեան գնում է Պետերբուրգ, մնում է մի քանի ամիս, եւ մինչդեռ վերադառնալիս է լինում Կովկաս, իւր պաշտօնատեղին՝ Երեւան գալու, յանկարծ նիժնիայում ստանում է Դաշնակցութեան դրոշմով մի ծրար, վրճիւ, որով, նրանից պահանջոււմ է 10.000 ռուբլի տուգանք, եւ յաւիտենական աքսոր Կովկասից: Այն ո՞ր երկրում, ո՞ր աշխարհում է, որ վճիռ է կայացոււմ դատապարտեալի բացակայութեան ժամանակ, այն ո՞ր դատաստանն է, որ դատապարտեալին կախաղան է հանել տալիս, առանց նորանից, դատապարտեալից, մի խօսք անգամ հարցնելու:

Մենք, Ծահի շրջանի դաշնակցականներս, չենք ուղում Աղամիրգեանի պաշտպանի դերը մեզ վերայ առնել, այլ մեր բարոյական պարտքն ենք համարում խնդրելու Ընդհանուր Ժողովից՝ առաջարկել Արեւելեան Բիւրոյին, վերաքննելու Աղամիրգեանի գործը, որովհետեւ հասած տեղեկութիւններից նկատոււմ է, որ կարող է պատահել որ Աղամիրգեանը ոչ այլ ինչ չէ, եթէ ոչ մի հայ-Իրէյֆուս: Աղամիրգեանների տոհմի

պատմութիւնը ցոյց է տալիս, որ այդ տոհմը մինչեւ այսօր տուել է մի շարք յեղափոխական գործիչներ եւ հասարակութեան օգտակար անդամներ, իսկ Աւետիս Աղամիրզեանը, որի ճակատին դրոշմուել է, երեւի մի օր սրբուելու պայմանով, «Ձինակոյ» մականունը, մինչեւ այժմ յայտնի է եղել իւր հեզ վարքով եւ Դաշնակցութեան ու հասարակութեան օգտակար անդամ լինելուց այն կողմ չէ անցել: Մենք, Շահի շրջանի դաշնակցականներս, յանուն արդարութեան, յանուն մարդկային սուրբ քրիստոնէութեան, յանուն Դաշնակցութեան վեհ գաղափարին, խնդրում ենք Ընդհանուր ժողովից, Արեւմտեան Բիւրոյից եւ Ատրպատականի Կենտրոնական Կոմիտէից՝ միջնորդել Արեւելեան Բիւրոյի առաջ, Աղամիրզեան Աւետիսի գործը վերաքննելու համար:

Մենք ասպարէզ նետուելով Աղամիրզեանի հարցով, մեզ համար հետաքրքիր չէ բոլորովին «Աղամիրզեան» անհատը, այլ հետաքրքիր է այն գործողութիւնը, որը վերագրուում է նորան եւ որի ձայնը տարուբերում է հասարակութեան բոլոր խաւերի մէջ, նոյնիսկ Պարսկաստանի խուլ անկիւններում. ամէն տեղ՝ միեւնոյն ձայնը: Արդարադատ վերաքննութիւն, — Դաշնակցութիւնը իւր վեհութեան գագաթնակէտում կանգնած պէտք է լինի արդարադատ բառի բուն նշանակութեամբ: Կազմակերպութեան վարկը բարձր պահելու եւ մեր հակառակորդներին ձեռքը զէնք չտալու համար, մեր՝ Շահի շրջանի դաշնակցականներին, բարոյական պարտքն ենք համարում Ընդհանուր ժողովի ուշադրութիւնը դարձնել՝ հրահանգելու բոլոր մարմիններին, այս եւ սոյնանման խնդիրներում վերին աստիճանի լուրջ եւ արդարադատ վերաբերմունք:

Երկրորդ հարցի առթիւ

Դրամական մանրամասն հաշիւը, մեզանից անկախ պատճառներով, առ այժմ չպիտի կարողանանք ուղարկել: Մօտաւորապէս 1000 թուման եկամուտ կարելի է համարել տարեկան, որից մօտ 600 թումանը անդամավճարներ, իսկ մնացորդը՝ երեկոյթներից, ներկայացումներից, վիճակախաղից եւ այլն:

Յրրորդ հարցի առթիւ

Շահի շրջանը ունի 14 խումբ, 2 ենթակոմիտէ եւ 1 կոմիտէ. գործունէութիւնը սկսուում է Սեպտեմբերի 20ից մինչեւ Մայիսի սկզբները: Իսկ Մայիսից մինչեւ Օգոստոսի վերջերը, անդամների քաղաքից բացակայ լինելուն պատճառով, գործը դրեթէ մնում է երեսի վերայ: Իսկ ինչ վերաբերում է շրջանի գործունէութեան, դժբախտաբար, անցեալ տարի, Ատրպատականի Շրջանային ժողովում վճռուում է Շահի կոմիտէին տալ այն տեսակ կէտեր, որոնք եղած թէ չեղած՝ մէկ հաշիւ են, օրինակ Միւնայի եւ Քիրմանշահի քիւրդերը եւ Բէնդէրարասի արաբները, որոնց մէջ ոչ մի միտք ու հող չըկայ եւ չէ էլ կարող լինել գործելու: Այն կէտերը որոնք աւելի շուտ կապուած են Շահի կոմիտէին, Շրջանային ժողովը յատկացրեց Գիլանի կոմիտէին. օրինակ Ղազուինը, որ Թեհրանից հեռու է 22 մղոն, իսկ Ռաշտից՝ 40, յանձնուել է Գիլանին: Մազանդարանը, որի փոստային հաղորդակցութիւնը պէտք է լինի Ռաշտի հետ Կրասնավոտսկի, Բաքուի եւ Էնդելու վերայով կամ Թեհրանի եւ Ղազուինի վերայով, մինչդեռ Թեհրանի հետ ունի անմիջական Թեհրան-Մազանդարան փոստային հաղորդակցութիւն, Ատրպատականի Շրջանային ժողովը յատկացրեց Գիլանի կոմիտէին: Եւ այս սխալ յատկացումները լուրջ աշխատանքով, որ Շահի կոմիտէն դժբախտութիւնը ունեցաւ Շրջանային ժողովում իւր ներկայացուցիչը չունենալու: Բացի սրանից, Շրջանային ժողովում հարց է յարուցուում Գիլանի կոմիտէի դարձնել Կենտրոնական Կոմիտէ. մի հարց, որ եթէ իսկապէս իրագործուելի լինի, պէտք է վերաբերէ աւելի շուտ Շահի կոմիտէին քան թէ Գիլանին, որովհետեւ Շահի կոմիտէն թէ՛ քաղաքական տեսակէտից եւ թէ՛ իւր բազմամարդութեամբ աւելի շուտ կարող է Կենտրոնական Կոմիտէի նպատակին ծառայել քան թէ Գիլանը: Իսկ թէ Գիլանի ո՛ր առաւելութիւնն է Շրջանային ժողովին համոզել նորան Կենտրոնական Կոմիտէի իրաւավիճակ յատկացնելու, դա անյայտ է:

Չորրորդ հարցի առթիւ

Առ այժմ այն տեսակ ընկերներ, որոնք իրենց դրենէին Ընդհանուր ժողովի տրամադրութեան տակ, չունենք:

Ա) Ճանկալի էր, որ Դաշնակցութեան Կովկասում բռնած ներկայ գործունէութիւնը յարատեւէր եւ նա պահէր մի որոշ կապ՝ ընդհ. Ռուսական Յեղափոխութեան հետ:

Բ) Ճանկալի էր, որ շարունակուէր թէ՛ Տաճկահայաստանի եւ թէ՛ Կովկասի ներկայ գործունէութիւնը, այն ուղղութեամբ միայն, որ Կովկասահայր եւ Կովկասի մարմինները, ի դէպս հարկին տան Տաճկահայաստանին թէ՛ նիւթական եւ թէ՛ կոշիկի օժանդակութիւն:

Գ) Հայկական գաղութների դերը Թուրքահայ եւ Կովկասահայ խնդիրների վերաբերմամբ պէտք է լինի նիւթական եւ կոշիկի ոչ թի օժանդակութեամբ:

Դ) Դաշնակցութիւնը գաղութներում ցանկալի էր, որ ունենար, տեղական-քաղաքական եւ այլ հարցերում, ներգործական դեր, երկրի եւ ժամանակի հանգամանքները ի նկատի առնելով:

Ե) Տաճոթ. Դաշնակցութեան վարկը բարձրացնելու

համար, ցանկալի էր որ հասարակական գործունէութեան ասպարէզ դուրս գային այն տեսակ անհատներ, որոնք զերծ լինէին նեղ կուսակցական ոգուց եւ զեղծումներից:

Ե) Ի նկատի ունենալով կովկասահայ թերթերում երեւացող այն զգուշիւ ընթացքը, որով ուզում են վարկաբեկել Դաշնակցութիւնը, մենք միաձայն մեր ջերմ վստահութիւնն ենք յայտնում Դաշնակցութեան անցեալ եւ ներկայ գործունէութեան, միաժամանակ մեր զրգանքը յայտնելով այդ օրօրուող թերթերին:

**Ընկերական բարեւանքով,
Ի դիմաց Շահ կոմիտէի՝
ՇԱԽԱՐՇ**

(1) Լեզուական անհարթութիւնները, այս եւ միւս բոլոր գրաւթիւններում մէջ, քիչ մը ընդհանուր բնոյթ ունին: Ուղղութիւնը կը կատարեմք այն պարագայի միայն, երբ իմաստը բացայայտ է: Այլապէս՝ կը պահեմք անփոփոխ: Ի՞նչ քերթ է հայ թուրքերէնի քարգամուած քերթը, եւ ի՞նչ լեզու է այդ հայ թուրքերէնը, չկրցամք մշտնել:

**Դ. — «ՓԱՐՈՍ» ԿՈՄԻՏԷԻ ԿԱՐՇԻՔՆԵՐԸ
ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ՌԱԵՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ՕՐԱԿԱՐԳԻ
ՈՆԴԻՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

№ 8 11 Դեկտ. 1905

1. Գործունէութեան եղանակը մեր շրջանում Ուժեղ պրոպագանդա ամէն հնարաւոր եղած միջոցներով. Դաշնակցութեան գաղափարի ու ծրագրի տարածումն կարելի եղածին չափ լայն շրջաններում, իւրաքանչիւր դաշնակցականի գիտակցական յեղափոխական դարձնելու ջանքեր, կազմակերպուելը, ինքնապաշտպանութեան պատրաստութիւններ (բազմակողմանի), դաշնակցական անհատների մէջ պատահած ամէն կարգի վէճերի դաշնակցական շրջանում եւ նրա ոյժերով պարզարանութիւն եւ այլն:

2. Տեղական ինքնապաշտպանութեան գործը Իւրաքանչիւր կոմիտէ պարտաւոր է զինել տալ, առանց կուսակցական խտրութեան, իր շրջանում գըտնուած բոլոր հայերին, իրենց՝ զինուորների միջոցներով, եւ ուշադրութիւն դարձնել նրանց զինավարժութեան վրայ, որի համար յատուկ մասնագէտներ պիտի ունենան:

Միջոցներից զուրկ մարդկանց դիւրութիւններ տալու համար, իւրաքանչիւր կոմիտէ պիտի կազմի փոխառու կամ փող հայթայթող յանձնաժողով, որի գործունէութիւնը պիտի կայանայ տեղական պայմանների թելադրած միջոցներով դրամ հայթայթել եւ դաշնակցական չբաւար ընկերների փոխ տալ (թեթեւ տոկոսով):

տով)՝ զէնքեր գնելու համար: Իսկ աչքի չընկնելու եւ գաղտնի գործելու համար, իւրաքանչիւր կոմիտէ պիտի ունենայ մասնագէտ անհատներից բաղկացած զէնք զնոյ յանձնաժողով, որ պիտի գրադուի միմիայն զէնքեր գնելով եւ տեղական հայերին զինելով:

Բացի այդ, իւրաքանչիւր կոմիտէ պիտի աշխատի ունենալ սեպհական զէնքեր, ուղեքեր եւ զինուորներ:

3. — Կառավարական յարաբերութիւններ Կառավարութեան հետ բարեկամական յարաբերութիւններ պահպանել: Հարկ եղած դէպքերում նրա հետ պաշտօնական բանակցութիւնների մէջ մտնել: Առհասարակ աշխատել կուսակցութեան վարկը բարձր պահել կառավարութեան աչքում:

4. — Մեր դերը Տանկաստանի եւ Կովկասի վերաբերմամբ Ի նկատի ունենալով այդ երկու երկրների ակտիւ գործունէութիւնը՝ անհրաժեշտ է բաւարարութիւն տալ կազմակերպութեան այնտեղի ճիւղերի բոլոր պահանջներին, այն չափով՝ որ տեղական գործը չլինասուի:

5. — Պարսկաստանի համախմբումն Այն բոլոր հայ զիւղացիներին, որոնք կտրուած են ազգակից զիւղերից եւ ապրում են իրենցից անհամեմատ աւելի թուով այլազգիների հետ, փոխադրել մօտակայ հայաբնակ զիւղերը:

Իսկ այն գաւառամասերը (օրինակ՝ Սուլդուզը) կամ այն զիւղերը (օրինակ՝ Միւնդաւաբը), որոնց հայ բնակիչներն օտարախօս են, փոխադրել հայաբնակ ու հայախօս գաւառները: Մամօթ. — Ուրմիի գաւառն ամենայարմար գաղթավայրն է սուլդուզցի հայերի համար:

6. — Մեր յարաբերութիւններն ուրիշ կառավարութիւնների հետ Աշխատել խոյս տալ ընդհարումներից այն չափով, որ Դաշնակցութեան շահերը չտուժեն:

7. — Բազմակողմանի ուսումնասիրութիւն Իւրաքանչիւր կոմիտէի պարտաւորեցնել ձեռնհաս անձնաւորութիւնների միջոցաւ կազմել իր շրջանի մանրամասն եւ բազմակողմանի ուսումնասիրութիւնը՝ տալով նրան այդ նպատակով կազմուած ծրագիր ու ցուցմունքներ:

8. —

9. — Կոմիտէական շրջանների բաժանումն «Վրէժ»ի շրջանում Սուլդուզի գաւառը ենթարկել Ուրմիի կոմիտէին:

10.— Տեռորը Պարսկաստանի նկատմամբ
Կառավարութեան պաշտօնեաներին տեռորի չեն-
թարկել եւ ոչ մի դէպքում:

Իսկ ոչ-պաշտօնեաների համար ծայրայեղ դէպքե-
րում միայն թոյլատրել:

11. Շրջիկների խնդիր
Իւրաքանչիւր կոմիտէի [համար] անհրաժեշտ է
ունենալ մի շրջիկ-պրոպագանդիստ, որի ծախքերը պի-
տի հոգան կոմիտէն եւ իւր շրջանը եւ որը ՄԻՄԻԱՅՆ
դրանով պիտի գրադուի:

12 եւ 13.—

14.— Դրամական խնդիր
Այն, ինչ որ յիշուած է Ատրպատականի Կ. Կոմի-
տէի ներքին կանոնադրութեան մէջ:

15.—

16.— Պատգամաւոր ընտրեցինք ընկեր Գարեգինին(1):
«ՓԱՐՈՍ» ԿՈՄԻՏԷ

(1) Սամոն Թաղեան:

Ե.— ՆԱՄԱԿ ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷՆ

Նոր-Ջուղա, 5 Նոյ. 1905

Դավրէժի Կեդր. Կոմիտէին!

Իր ժամանակին ստացել ենք Ձեր 5 Սեպտ. թուա-
կիր նամակը եւ պարունակութեանը ծանօթացած լինե-
լով, շնորհակալութիւն ենք յայտնում Ձեր հաղորդած
տեղեկութիւններին համար:

Կարգալով Բիւրոնների կոչը ուղղուած Հ. Յ. Դաշ-
նակցութեան մարմիններին, որով հրաւիրում են սոցա
յայտնելու իրանց հարցեր, կարծիքներ եւ խնդիրները
առաջիկայում գումարուելիք Ընդհ. Ժողովին ներկա-
յացնելու համար, թէպէտ տեղիս խմբերի կազմակեր-
պութիւնը նոր լինելով, չունինք պէտք եղած մանրա-
մասն ու ճշգրիտ տեղեկութիւնները յեղափոխական
ընդհանուր գործերի այժմեան դրութեան եւ կեդրոնա-
կան մարմինների գործունէութեան եղանակի ու տակ-
տիկայի մասին, այսուհանդերձ կարելու ենք համա-
րում հետեւեալ թելադրութիւնները անել Ընդհ. Ժողո-
վի առթիւ.—

Ա.) Ի նկատի ունենալով վերջին դէպքերը, խիստ

լուրջ ուշադրութիւն դարձնել բուն Երկրի կազմակեր-
պութեան զօրեղացման վերայ, ապագայ հաւանական
պատահականութեանց դէմ պատրաստ գտնուելու հա-
մար:

Բ.) Նկատելով որ Վարդոյի վերջերս բռնած դիր-
քը կարող է որոշ չափով գցել Դաշնակցութեան վարկը
սեփական դատողութիւնից զուրկ հայ ժողովրդի մե-
ծամասնութեան առջ եւ հետեւաբար վնասել յեղա-
փոխական ընդհ. գործին, առաջարկում ենք խիստ, ա-
նաչառ քննութեան ենթարկել նրա խնդիրը եւ ժողովի
վճիռը պաշտօնապէս յայտարարել, հերքելով միեւնոյն
ժամանակ նրա՝ Դաշնակցութեան դէմ արած ամբաս-
տանութիւնները:

Գ.) Նկատելով որ այժմեան խաղաղ Պարսկաս-
տանում պարսկահայի կատարելիք ամենամեծ դերը
պէտք է լինի ազգային դպրոցների դարկ տալը եւ նոր
սերնդի ազգային հոգւով կրթութիւնը, միանգամայն
նպատակայարմար եւ ցանկալի կը լինէր որ Ընդհ. Ժո-
ղովը, ուշադրութեան առնելով այս յոյժ կարեւոր կէ-
տը, վճռէր բարոյական-ստիպողական պարտք դնել
Դաշնակցութեան մարմինների վերայ՝ թէ՛ կովկասում
եւ թէ՛ արտասահմանում, ամէն կերպով աշխատել գա-
ղափարական եւ գործին նուիրուած ուսուցիչներ դուրս
ուղարկել Պարսկաստանի դպրոցների համար, քանի որ
մինչեւ այժմ շատ քիչերն են այդ գոհողութիւնը յանձն
առել եւ շատ անգամ դպրոցների հոգաբարձութեան
հրաւէրները մնացել են «ձայն բարբառոյ յանապատի»:
Եւ որ աւելի ցաւալին է, յաճախ երկար ամիսներով
դպրոցները փակ են մնացել ուսուցիչներ չունենալուն
պատճառով: Ինչքան էլ որ այս առաջարկը Դաշնակ-
ցութեան մարմինների գործունէութեան շրջանից դուրս
նկատուելու լինի, մեր խոնարհ կարծիքով այդ ամե-
նագործը եւ ամենագործնական միջոցն է Եղափոխու-
թեան գաղափարի տարածման:

Ներփակ ուղարկում ենք Ձեզ տեղիս խմբերի ելեւ-
մտից համառօտ հաշիւը սկսեալ 1905 թ. Յունուար 1ից
առ 1 Սեպտեմբերի 1905 թ., որը խնդրում ենք բարե-
հաճիք ուղարկել Կեդրոնին, «Իրօշակ»ում տպուելու
համար:

Ներփակ վերադարձնում ենք նաեւ Բիւրոնների տը-
պած Կոչը ըստ Ձեր ցանկութեան եւ խնդրում ենք Ձեր
այժմեան ուղիղ հասցէն (թէ՛ նամակի եւ թէ՛ հեռա-
զրի):

Ընկերական սիրալիւր բարեւներով՝

Անդամք Գետափի ենթակոմիտէի

ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐ, 204, ՈՒԼԲԱՔԵԱՆ,

ԱՍԼԱՆ, ՎԱՀԷ

2.— ՆԱՄԱԿ ԲԵՆԴԷՐ ԳԵԱՋԻ ԸՆԿԵՐՆԵՐԷՆ

№ 6 Բենդէր Գեազ, 19 Հոկտ. 905

«Վրէժ»ի Կ. Կոմիտէին

Յարգելի ընկերներ!

Բիւրոնների յայտարարութեան համաձայն, որով
պահանջում է իւրաքանչիւր դաշնակցական մարմնից
իրենց ցանկացած հարցերը առաջարկել առաջիկայ Ընդ-
հանուր Ժողովին, տեղիս «Գարիբալդի» խումբը կարե-
ւոր համարեց հետեւեալ հարցերը ժողովի քննութեան
ենթարկել.

I. Որոշել իւրաքանչիւր դաշնակցականի՝ թէ՛ դէ-
պի ընկերները եւ թէ՛ դէպի Դաշնակցութիւնը ունեցած
պարտականութիւնը եւ հակառակ պարագայում, երբ
դաշնակցականը իր պարտականութեան սահմանից անց-
նում է, եղծում է գործում Դաշնակցութեան կամ ըն-
կերների դէմ, որոշ յանցանքների համար սահմանել ո-
րոշ պատիժներ: Ի հարկէ յանցանքների բոլոր տեսակ-
ները նախատեսել եւ իւրաքանչիւրի համար առանձին
պատիժ որոշելը շատ հեռու կը տանի եւ հատորներ կը
կազմուի կանոններից. բայց կարելի է յանցանքները
մի քանի գլխաւոր խմբերի բաժանել եւ դոցա համե-
մատ պատիժ որոշել: Դա կը լինի մի տեսակ առաջնորդ
եւ դա կարելու է, որովհետեւ համարեա ամէն տեղ եւ
ամէն ժամանակ դաշնակցական մարմինները դատաս-
տաններ կատարում են, բայց չունեն ոչ մի ուղեցոյց,
որով առաջնորդուեն:

II. Տեռորական սիստեմը որոշ սահմանների մէջ
դնել. որովհետեւ մեր ծրագրում ասուած է՝ թէ՛ «Ընդ-
հանուր Ժողովը յանձնարարեց կոմիտէներուն՝ ամէն
ջանք գործ դնել խոյս տալու սպանութեան դիմելէ դը-
րամ հանդանակելու գործի մէջ»(*). հետեւապէս բա-
ցարձակ արգելելով տեռորը հանդանակութեան ժամա-
նակ՝ մեր կարծիքով աւելի դրական հետեւանքի կը
հասցնի. նոյնիսկ այդ նպատակի համար տեռոր վճռող
դաշնակցական մարմինն պատասխանատուութեան են-
թարկել: Առ հասարակ այսպիսի դէպքերում, մենք երբ
բռնութեամբ ենք փող ստանում, աւելի կորուստ ենք
ունենում, քան թէ շահ, որովհետեւ՝ ա.) մենք ինք-
ներս խանգարում ենք մեր հիմնական սկզբունքներից
ամենազլխաւորը (մեր սկզբունքն է «կուռել բռնութեան
դէմ եւ ստեղծել մի այնպիսի դրութիւն, որ մեր հայ-
րենակիցները կարողանան իրենց սեփական աշխատան-
քը ազատ վայելել»), բ.) մենք մեզ չհակասելու հա-
մար պարտական ենք ամենախիստ միջոցների դիմել
այդ սիստեմը վերջացնելու համար:

III. Շատ ցանկալի է, որ Դաշնակցութեան օրգան

(*) Դրամ. խնդիր, յօդ. 5:

«Իրօշակ»ը, ամսաթերթից վերածուի շաբաթաթերթի:
Դորա կարիքը շատ մեծ է, որովհետեւ «Իրօշակ»ը մեզ
համար կարելի է ասել ամէն բան է, «Իրօշակ»ի միջո-
ցով մենք պէտք է ծանօթանանք Դաշնակցութեան գոր-
ծերի ընթացքի եւ կատարած յառաջադիմութեան հետ,
«Իրօշակ»ը մեզ պէտք է ծանօթացնի անցեալ յեղափո-
խութիւնների պատմութեան եւ ներկայ յեղափոխու-
թիւնների ծրագիրների ու կատարուող դէպքերի հետ,
«Իրօշակ»ը պէտք է զարթնեցնէ հայ ժողովրդին և ցան-
կութիւն ներշնչի դիմել դէպի ազատութիւն: Այս բո-
լորը մինչեւ այժմ սահմանափակ կերպով է կատար-
ուել մեր կարծիքով, որովհետեւ «Իրօշակ»ը ամսա-
թերթ է եւ ոչ շաբաթաթերթ եւ ծաւալը՝ փոքր: Վեր-
ջապէս «Իրօշակ»ի խմբագրութիւնը շատ անգամ է խոս-
տովանուել՝ թէ՛ այսինչ յօդուածը կամ այսինչ նուե-
րատուութեան ցուցակը ուշացաւ տպուել թերթի ծա-
ւալի փոքրութեան պատճառով:

IV. Որովհետեւ Ընդհանուր Ժողովը միջոց և յար-
մարութիւն չի ունենալ հին եւ նոր յեղափոխութիւննե-
րի ծրագիրները եւ կանոնադրութիւնները քննել, մշա-
կել եւ, ի նկատի ունենալով մեր տեղային հանգա-
մանքները, դոցա հիման վերայ կազմել մեզ համար լը-
րիւ կանոնադրութիւն, ուստի ցանկալի է, որ այդ գոր-
ծը, այսինքն Հ. Յ. Դաշնակցութեան համար լրիւ կա-
նոնադրութիւն, հիմնուած օտար ազգերի յեղափոխու-
թիւնների կանոնադրութիւնների հիման վերայ, մշա-
կելու եւ կազմելու գործը յանձնուի Ընդհանուր Ժողո-
վով որոշուած մէկ յանձնաժողովի, որը կազմէ կանո-
նագրութիւնը եւ ներկայացնէ հետեւեալ Ընդհանուր
Ժողովին՝ ի հաստատութիւն:

V. Մրագրել հիմնաւոր միջոցներ, որով կարելի
լինի ոռւս ժողովրդի եւ ոռւսաց կառավարութեան հա-
մակրութիւնը գրաւել: Մեր կարծիքով, բոլոր եւրո-
պական կառավարութիւնների կարծիքը եւ բռնած ըն-
թացքը դէպի հայկական հարցը՝ հաւասարազօր է Ռու-
սաստանի կարծիքին եւ բռնած ընթացքին: Դաշնակ-
ցութեան պրեստիժը (վարկը) պահպանելու եւ բար-
ձրացնելու համար մեզ անպայման հարկաւոր է Ռու-
սաստանի համակրութիւնը, որովհետեւ մեր պայման-
ներում մեզ միակ խանգարողը ոռւսն է, եւ երբ մենք
չնորհիւ այդ հանգամանքի քիչ ենք յառաջադիմում,
հետեւապէս ժողովրդի հաւատը դէպի մեր գործունէու-
թիւնը պակասում է: Մեր կարծիքով, այս հարցը պէտք
է լուրջ ուշադրութեան առնել, որովհետեւ ո՛ւմ յայտ-
նի չէ, որ եթէ Ռուսաստանը մեզ չխանգարէր մեր գոր-
ծում, մենք տասն անգամ աւելի յառաջադիմութիւն ա-
րած կը լինէինք, քան այժմ ենք:

Ընկերական բարեւներով՝ ՄԱԼԽԱՍ, ԲԱՋԷ,
ՇԻԳՈՅ, ՍԱԿ, ԽԵՆԹ, ՀՐԱՑԱՆ,
ԵՐԿԱԹ, ԴԱՇՈՅՆ

Է.— ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ընդհանուր Ժողովին

Հայ ազգաբնակչութիւնը Պարսկաստանում անապահով դրութեան մէջ է եւ կը լինի: Եւրոպայի կառավարութիւնը միանգամայն անգոր է սանձահարելու պարսիկ հոգեւորականութեան, որ իսկական տէրն է ներկայանում Պարսկաստանի, եւ մոլեռանդ պարսիկ ժողովրդին՝ որի համար բաւական է մի կրօնապետի հրաման՝ ջնջելու «անհաւատ» քրիստոնեաներին իրենց երկրից: Բացի այդ, Պարսկաստանը պետական յեղաշրջումներ կ'աշխարհ է, ոչնչով երաշխաւորուած չէ, որ այսօրուայ հայասէր ու խաղաղասէր Եւրոպայի չեն զրկել իր կեանքից եւ նրա գահի վրայ բազմեցնել մի այլ անհեռատես, հոգեւորականութեան ենթարկուող եւ օտարատես միապետ եւ կամ ներկայ դինաստիայի տեղը... բռն է մի այլ հարստութիւն, որ մանաւանդ Պարսկաստանում չի կարող տեղի ունենալ առանց սարսափելի արիւնահեղութիւնների, ու այդպիսի դէպքում Հայ ազգաբնակչութիւնն է որ առաջին զոհը կը լինի: Ահա, այդքի առաջ ունենալով Պարսկաստանի Հայ Հասարակութեան անպաշտպան վիճակը, առաջարկում ենք յարգելի ժողովրդ՝ միջոցներ մտածել — պարսկահայերի ինքնապաշտպանութեան մասին, իսկ մենք՝ մեր կողմից կ'առաջարկէինք բոլոր Կոմիտէական ու ենթակոմիտէական շրջաններուն՝ կազմել մարտական խմբեր, որոնք զինուած լինեն կազմակերպութեան գէնքերով: Այդ խմբերը կը պաշտպանէին շրջանիս Հայ ազգաբնակչութիւնը պարսկական յարձակումների դէմ եւ միեւնոյն ժամանակ կազմ ու պատրաստ կը լինէին, Դաշնակցութեան տրամադրութեան տակ, կանչուելու դէպքում Երկիր անցնելու:

Պիտի ի նկատի ունենալ, որ կովկասեան վերջին դէպքերից յետոյ ստեղծուել է Կովկասից գաղթող պարսիկների մի ահագին հոսանք դէպի Պարսկաստան, որոնց յաջողում է ահագին քանակութեամբ գէնք ներմուծել ու ցրուել ամէն կողմ (մաքսատուները իրենց ձեռք առած միջոցներով ոչնչով չեն կարողանում արգելք հանդիսանալ այդ գործին), աչքաթող չանելով միեւնոյն ժամանակ հակահայկական պրոպագանդը եւ գրգռում իրենց կրօնակից եղբայրներին՝ Հայերի դէմ: Ենթակոմիտէս առանձնապէս հետաքրքրուեց Կովկասեան Գործունէութեան Նախագծով, որը շրջանիս բանիմաց դաշնակցականների մի ժողովում քննադատութեան ենթարկուեց, որի վրայ պէտք է հիմնէր ենթակոմիտէս իր կարծիքը: Բայց ենթակոմիտէական ժողովում ձայները բաժանուեցին, այնպէս որ հնարաւոր չեղաւ ենթակոմիտէիս կարծիքը առանձնապէս յայտնել այդ մասին. բայց յիշեալ ժողովի արձանագրութիւնը կարելի է համարել շրջանիս Դաշնակցութեան

կարծիքը՝ Կովկասեան Գործունէութեան Նախագծի մասին: Հետեւաբար ուղարկում ենք ձեզ այն:

Պորտ-Արտուրի ենթակոմիտէ Գարտուղար՝ ԿԱՅՄ

Ը.— ՆԱՄԱԿ ՄԱՐԱՂԱՅԻ ԸՆԿԵՐՆԵՐԷՆ

Մարազա, 10 Հոկտ. 1905

Խնդրում է Հ.Յ.Դ. յառաջիկայ Ընդհ. ժողովից՝ ի նկատի առնել, իւր հարցերի թուում, ներկայ գըրուածներն.

1. Մարազան գտնուելով Ատրպատականի ամենախուլ մի անկիւնում, Հայ ժողովուրդի մի որոշ մաս անուշադիր եւ իր բախտին թողուած խարխափում է տըգիտութեան խաւարի մէջ, զուրկ մինչեւ անգամ իւր մայրենի լեզուից:

Ըստ որոշման Ատրպ. Ներքին Կանոնադրի III յօդուածի, որ Հ.Յ.Դ. Ատրպատականի Կ. Կոմիտէն կ'ունենայ շրջիկ պրոպագանդիստ ընկեր (որ անուն է միայն), աշխատել պարտադիր անելու յառաջիկայում, որ մեծ զարկ կարող է տալ աւելի լայն կերպով տարածելու Հ.Յ.Դ. գաղափարն. նկատի առնել դաշնակ. ընկերներից, որն աւելի ծանօթ լինի յեղափոխական գործին, [եւ նա] յաճախէ եւ շրջէ գաւառներում:

2. Լուսաւորութեան եւ ընդհ. զարգացման գործն պարտաւորիչ դարձնել Ատրպ. Կ. Կոմիտէի համար, որ աշխատէ ուշադրութիւն դարձնել շրջակայ գաւառների Հայ ազգաբնակչութեան կրթութեան մակարդակի բարձրացման, նպաստել դպրոցական գործի առաջադիմութեան (միմիայն ուսուցիչ անձնուէր ընկեր գտնելով, մասամբ զիջողաբար), մանաւանդ բարձրացնել կանացի սեռն որ գտնուում է պարսկական հարեմական դրութեան մէջ՝ անգիտակից իւր բարձր կոչման:

3. Պարտաւորիչ անել Ատրպ. Կ. Կոմիտէին՝ ուշադրութիւն դարձնել գաւառներում գտնուող Հայ պաշտօնական անձնաւորութիւնների հակա-յեղափոխական եւ հակա-ժողովուրդական ընթացքին — ի թիւս որոնց՝ Հայ վաճառական դասից անհատներ. եւ ամենագլխաւորն՝ մշակել եւ ընդհ. կանոնադրութեան յօդուածով ընկերական դատաստանի առթիւ, եւ անել ամէն պարագայում պարտաւորեցուցիչ(1):

4. Նկատի առնել Հայութեան ներկայ վտանգուած դրութիւնը երեք պետութեան մէջ էլ (Ռուս, Տաճկ., Պարս.), կազմակերպել եւ պարտաւորիչ անել՝ կազմել խմբեր, ո՛ր տեսակի էլ որ պատկանեն, սեպհական (ի հարկէ խմբովի) ինքնապաշտպանութեամբ, եւ լուրջ ուշադրութիւնը հրահրել Ատրպ. Կենտ. Կոմիտէի՝ որ հիմնաւոր հողի վերայ դնէ գաւառների ինքնապաշտպանութեան գործը(1):

5. Որոշել ի՞նչ ընթացք բռնել դէպի պարսից բարեխնամ կառավարութիւնը. նաեւ հակառակ պարագայում վայրենի ժողովուրդի հետ ի՞նչ կերպ վարուել:

6. Դրամական տուրքն բաւարար անել. եւ գլխաւորապէս ուշք դարձնել գործադրելու տեղական ինքնապաշտպանութեան կարեւոր ծախքերին պատասխանատու մարմինների երաշխաւորութեամբ(1):

Ի դիմաց «Մարազայի» Հ. Յ. Դաշնկ. ընկերների՝ Գ. ԱԲՌՕ՞

(1) Նախագատութիւնը պահած եմք անփոփոխ:

Թ.— ՀԱՐՑԵՐ ԾԱՀՄԷՎԱՆԷՆ ԵՒ ԱՆՏԱՌԻՆ

Վրէժստան, 2 Փետր. 1906

Շահաէվանի եւ Անտառի շրջանի ներկայ 1906 Վրէժստանի Ռայոնական Ժողովին առաջադրած հարցերը.

1) Շահաէվանի եւ Անտառի շրջանը մօտ լինելով Գիլանի եւ ունենալով նոյնանման գործունէութիւն, յեղափոխական տեսակէտից ցանկալի էր որ ենթարկուէր «Գիլան» կոմիտէին, Երջանական Ժողովում մի ձայն ունենալու պայմանաւ:

2) Ունենալ Վրէժստանում Պատասխանատու Կենտր. Կոմիտէ:

3) Ընտրութիւնները դարձնել հերթական, բոլոր մարմինների նկատմամբ, սկսած խմբակներից մինչեւ Կենտր. Կոմիտէն եւայլն:

4) Աշխատել հետզհետէ ձեռք առնել ամբողջ Վրէժստանի կրթական գործի ղեկավարութիւնը եւ մի ընդհանուր ծրագրով կառավարել:

5) Ունենալ Վրէժստանում մի լրագիր:

Շահա. եւ Անտառի պատգամաւոր ՊԱՀԱԿ ՍԱՀՄԱՆԵԱՆ

Ժ.— ՂԱԶՈՒԻՆԻ ԲՈՂՈՒՔԱԳԻՐԸ

Ղազուիմ, 25 Յուլիս 1906

Ա) Մեծապատիւ Պրն. խմբագիր «Իրօջակ»ի Ժընեւ

Խոնարհաբար խնդրում ենք ներփակ խնդրագիրս յանձնէք տեղոյդ Դաշնակցութեան Բիւրոյին. նրա մի օրինակը յանձնած ենք տեղոյս ենթակոմիտէին՝ ուղարկելու «Վրէժ»ի Կ. Կոմիտէին, իսկ մի օրինակը՝ ուղղակի Վրէժ:

Ձեզ խոնարհաբար խնդրում ենք շուտափոյթ պատասխանէք որովհետեւ տեղոյս բոլոր ազգային խընդիրները կախ են մնացել:

Յարգանք՝ ՎԱՐԴԱՆ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Բ) Ղազուիմ, 1906 թ. Յուլիս ...իմ,

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան «Վրէժ»ի Կենտրոնական Կոմիտէին

Մենք, ի ներքոյ ստորագրողներս, անցեալ 1905 թ. մտնելով Հ. Յ. Դաշնակցութեան դրօշակի տակ եւ կազմակերպելով օժանդակ խմբեր, գործադրելով «Վրէժ» ներքին կանոնադրութիւնը, հպատակելով Հ.Յ.Դ. եւ նայելով տեղոյս յարմարութեան, յանցաւորը իւր պատիժը կրում էր նիւթապէս եւ բարոյապէս(1):

Բայց ներկայումս մի քանի անհատների անձնական խնդիրները տեղիք տուին ժողովրդի մէջ խռովութիւն գցելու: Այդ թիւրիմացութիւնների առաջն առնելու համար, «Գիլանի» կոմիտէի կողմից ուղարկուած է մեզ մօտ պր. պր. Կոստանդին Վարժապետեանը եւ Ներսէս Ներսէսեանը:

Յիշեալ պարոնները գալով տեղս, փոխանակ ժողովրդին հանդարտեցնելու եւ մեղմութեամբ գործին վերջ տալու, եղած թիւրիմացութիւնը աւելի վատ ելքի են հասցնում, դատապարտելով 16 հոգու՝ առանց մի ընդհանուր ժողով գումարելու եւ գտնելու իսկական յանցաւորներին, խաբուած են, ասելով իբր թէ գործ ունինք՝ տանում են մէկ մէկ գցում մի սենեակ, մէկին բանտարկում 30 ժամ, տալով չոր հաց, ջուր, եւ պահելով առանց անկողին: Իսկ երեք հոգու մերկացրնելով, սոսկալի կերպով ծեծում են, իւրաքանչիւրին խփելով 2-300 ճիպտներ մի օրուան մէջ: Իսկ միւսները լսելով այդ բանը խոյս են տալիս ծեծից:

Ժողովուրդը լսելով այդ սոսկալի պատիժները եւ տեսնելով որ 905-906 թուականի կանոնադրութեան մէջ այդպիսի պատիժներ չկան, գրգռուում են եւ յարմար համարում՝ բացատրութիւն պահանջելու տեղոյս Գաղափարի(2) ենթակոմիտէից եւ այդ երկու վերոյիշեալ պարոններից: Վերջինները պատասխանում են թէ ո՛վ որ կը մօտենայ մեզ կը խփենք, հանելով ատրճանակները, սպառնում են մօտեցողներին: Այնտեղ գտնուում են եւ ենթակոմիտէի երկու անդամները, որոնք շրջապատուած պարսից դատաստանական ոստիկաններով, հրամայում են բռնել սրան, նրան: Ոստիկանները չեն համարձակուում մօտենալ, իսկ նրանք հրամայում էին «բռնեցէ՛ք»:

Ժողովուրդը տեսնելով իրանց մեծերի յանդուգն քայլը, դռաւով վրայ են թափուում եւ սկսում է սոսկալի կռիւ, վիրաւորուելով երկու կողմերից էլ: Կոմի-

ւը տեղի է ունենում Թեհրանի խեղճ կոչուող փողոցում, փայտերով: Նրանց կողմից ատրճանակներ են հանում, բայց ծեծում են եւ ատրճանակ չեն կարողանում արձակել:

Մենք, համակրելով Հ. Յ. Դաշնակցութեան սուրբ գործին, երբ պարսից դատաստանատուներ կանչում է այդ դէպքերի պատճառը գիտնալու, եւ պահանջում է կոռուզներին, մենք պատասխանում ենք որ հարբած ենք եղել եւ այժմ էլ հարբել ենք, որպէսզի կուսակցութեան շահերը չվնասուեն: Իսկ ինչ վերաբերում է այս պատիժներին, Ղազուխում դեռ շատ շատ է: Ուստի խնդրում ենք սրանով, որ շուտով այս անախորժութիւնների առաջն կ'առնէ՛ք կարգադրելով մի քըննիչ, որպէսզի մեզմութեամբ այս գործը քննէ եւ վերջ տայ ժողովրդի միմեանց դէմ լարուած դրութեանը. որովհետեւ ուրիշ կուսակցութիւններ արդէն մուտք են գործել Ղազուխում, որոնք պակասեցնում են Դաշնակցութեան ուժերը որ մեզ համար շատ վիրաւորական եւ ցաւալի է: Մենք այլեւս չենք կարող հպատակուել տեղւոյս ենթակոմիտէին եւ եկող երկու պարոններին, մինչեւ Ձեր կարգադրութիւնները, որովհետեւ մեզ վրայ բռնութիւն են գործադրում:

(28 ստորագրութիւններ, ուսմիս յստակ, ուրիշներ՝ անընթեռնելի):

- (1) Նախագատութիւնը պահուած անփոփոխ:
- (2) Ղազուխի:

Գ) 12 Փետր. 907, Վիեննա

Վրէժի ընկերներին !

Այս նամակը հարազատ պատճէնը չէ Վրէժի Կ. Կոմիտէին ուղարկածի. խեղաթիւրուած է կատարելապէս: Համեմատեցէ՛ք ձերի հետ:

Ռաշտի Շրջանական ժողովին առաջ եկաւ այս խընդիրը իր գոկումէնտներով, որից երեւում էր այս հանրագրութեան բոլորովին հակառակը: Գրել այս մասին Գիլան, ուղարկելով պատճէնը:

ՍՏԵՓԱՆ

21.— ՆԱՄԱԿՆԵՐ՝ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Ա.— Արապատակամի Կեդր. Կոմիտէն, 18 Յունուար 1906 թրւակիր, № 9, կուսակցական պաշտօնաթուղթի վրայ (Վրէժի ԿԵՆՏՐՕՆԱԿԱՆ ԿՕՄԻՏԵ Վերտառութեամբ), 4 էջ, սեւ մելամով: Բ.— Վրէժի (Արապատակամի) Կ. Կոմիտէն, 8 Մայիս 1906 թուակիր, № 100 (Յախորդէն տարբեր ձեւագրով), պաշտօնաթուղթի վրայ, 4 էջ՝ մամբատա, սեւ մելամով: ԿՅԻՒՒՒ Ա. էջիմ վրայ:

Գ.— Շաւարշ ստորագրութեամբ մամակ Շահի (Թեհրանի) կոմիտէին կողմէ, 10 Մայիս 1906 թուակիր, № 19, պաշտօնաթուղթի վրայ, 3 էջ, սեւ մելամով:

Դ.— Միեմնայն ստորագրութեամբ մամակ, Շահի կոմիտէին կողմէ, 7 Յունիս 1906 թուակիր, № 29, պաշտօնաթուղթի վրայ, հասցեագրուած Հ. Յ. Դ. Թիֆլիսի հարկիինք. մտտ 3 էջ, սեւ մելամով (բաւական գումատած):

Ե.— Ծերունիէն (Ստեփան Ստեփանեան, Բալայամ, Վրէժուցի)՝ ի դիմաց Արապատակամի Կ. Կոմիտէի, № 153, 4 Յունիս 1906 թուակիր, փոքր չափի երկրորդ թուղթի վրայ, մամբատա 4 էջ:

Զ.— Մարգարտուհիէն (որ ուրիշ մէկը չէ՝ եթէ ոչ 1905ին Պալկարիայէն Արապատակամի եկած Ղ. Ղազարսեանը, որ կոչուած էր դառնալու Հ. Յ. Դաշնակցութեան ծանօթ գործիչներէ՝ Մարգարտուհի, գրուած Մեմուարէն (Թաղէոս Առաքելի վամբ), 24 Օգոստոս 1906ին, մամակի սովորական չափի 3 էջ, մամիշակազոյն մելամով: Կու տամբ վերջին էջի տպագրական պատճէնը:

Է.— Արապատակամի Կեդր. Կոմիտէն, 4 Նոյեմբեր 1906 թրւակիր, № 288/5, Կ. Կի պաշտօնաթուղթի վրայ, մամբատա 2 էջ, սեւ մելամով:

Ա.

18 Յունուար 1905

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Յարգելի ընկերներ!

Մօտ օրերս մեզանում տեղի ունեցաւ Շրջանական ժողով. Ա. անգամ լինելով Արապատականում՝ մասնակցեցին Գաւառների ներկայացուցիչները եւ տեղական կոմիտէն իր բոլոր կազմով. եզրակացութիւնները ուղարկուեցան Արեւմ. Բիւրոյին՝ Դաշնկ. Սորհրդին ներկայացնելու: Ընտրուեցաւ նոր Կ. Կոմիտէ, որ արդէն գործի զլուխ է անցել. այդ ընտրուած կազմի մէջ է մտնում եւ Պետրոսը, ուստի խնդրում ենք այդ մասին յայտնել իրեն՝ շտապելով վերադառնալ տեղս, մասնաւոր կան այնպիսի խնդիրներ, որ իրեն ներկայութիւնը անհրաժեշտ է՝ գործը յաջողութեամբ տանելու համար:

Յաւելով պիտի ասենք, որ նախորդ կոմիտէի հետ դուք այնքան էլ տաք յարաբերութիւններ չէք պահել. ինչպէս պատճառաբանուեցաւ, այս արդիւնք է եղել ինչ որ հասցէների սխալ լինելու, իբր թէ բոլոր նամակները միանգամից էք ստացել, եւայլն: Յուսով ենք որ այսուհետեւ այդպիսի թիւրմացութիւններ չեն պատահելու:

Խնդրում ենք այսուհետեւ թղթակցութիւնները ուղղէք Դօկ. Յ. Տէր Ստեփանեանի կամ Օրդ. Մեծբայրեանի հասցէին:

Դուք հարցրել էիք թէ մեր հասցէին պիտի եկած լինեն կնիքներ եւայլն. մենք չենք ստացած եւ տեղեկութիւն ունենք որ այդպիսի բան մեր հասցէին չէ ե-

կած. գուցէ Մալխասի հասցէին լինի, որ կ'ուղարկուի Ձեզ առանձին մարդով՝ երբ ստացուի:

Մեր հասցէներով գալիս է 240 օր. «Դրօշակ», որ Արդարելի գծով ճանապարհենք Մարուստան, բայց աւելի յարմարութեան համար ուղարկում ենք մեզ մօտիկ Ափը. կարգադրեցէք Մրգաստանի կոմիտէին, որ առանձին մարդ ունենայ թերթերի եւ այլ հրատարակութիւնների համար յատկապէս: Գալով Ափը, այնտեղի մեր ընկերներից կը տեղեկանան մեր ազենտի մասին, եւ այսպիսով կը կանոնաւորուի հրատարակութիւնների փոխադրութեան խնդիրը:

Աւարայրի հասցէով նոյնպէս ստացուած է 450 օրինակ դարձեալ Մարուստանի համար. այնտեղի ընկեր Մալխասը իրեն յայտնի միջոցներով փոխադրում է Մրգաստանից ծայրեր բերողների հետ:

Արդարելի հասցէով ստացուած է 600 օր, որ Բ. կոմիտէն կարգադրել է ստանալու եւ կարծեմ իրենց առանձին մարդը ունին դրա համար: Նոյնպէս գալիս են եւ Գիլանի հասցէներով, որը կարծեմ դարձեալ Ձեզ համար է. այժմ կը մնայ Ձեզ կարգադրել որ սահմանների կոմիտէները մտնեն յարաբերութեան մէջ եւ ամէն տեղ էլ լինեն յատուկ մարդեր՝ փոխադրութեան համար, եւ սրանով ընդմիջտ կը վերջանայ Ձեր դժգոհութիւնը թերթերի մասին:

Աւարայրի մեր ընկեր Մալխասը ամառս եկած էր Ձեզ մօտ, 4000 բուր. առնելով վերադարձել էր. այդ գումարը իր ժամանակ գործադրուեց Ա. (Աւարայր) եկող ընկերների վրայ. մի 1000 էլ փոխադրուեցաւ Կոմսին, գնուեցան նաեւ նոր ծայրեր: Գործը ստիպողական լինելով Մալխասը չէր կարողացել յանձնարարականի սպասել, բայց դա արագելք մը չէ եղած որ Դուք նրան վստահէիք: Մակայն այդպէս չէ կարելի ասել մի ուրիշի վերաբերեալ. վերջերս Ձեզ մօտ է եկել ժամանակաւորապէս Գաղթաշէնում եղող մեր ընկերներից Արտուրը (Գրի. Անուշեանը). դա եկած է եղել իրեն մասնաւոր գործով եւ դրան յանձնարարական է տուել մեր ընկեր Մալխասը, որ Դուք նրան ոչ թէ գործ յանձնէիք եւ վերադարձնէիք, այլ եթէ պէտք ունենայիք տեղեկութիւններ հարցնելու Գաղթաշէնում եւ Աւարայրում անցած դարձածի մասին նա կարող էր այդ տեղեկութիւնները տալ, իբրեւ ժամանակաւոր այնտեղ գտնուող մի ընկեր, որը իբրեւ Երկիր անցնող զինուոր ուղարկած էինք, սակայն պէտք են ունեցել ընկերները փոխադրութեան նպատակով համար եւ թողնել Գաղթաշէնում: Այս պարոնը նկատելի էր որ տրամադրութիւն չունի խուլ անկիւնում լուռ ու մուշ գործ կատարելու: Ուստի մի օր անց նոյնիսկ տեղեկութիւն տալու գալիս է Աւարայր եւ պատճառաբանում է թէ ուժամտիզմ ունեմ, գնում եմ բժշկուելու եւ իմ մասնաւոր գործերս կարգադրելու: Վերջում է ճանապարհածախս 200 զուան, նոյնպէս եւ 4 ոսկի առանձին գու-

մար, թողնում է եւ ուրիշ 200 զուանի պարտք եւ վերոյիշեալ ընկերոջ յանձնարարականով վերադառնում Մարուստան: Մենք հաւատացած էինք որ այլեւս չի վերադառնայ, այն էլ ասենք որ իր գնալուց յետոյ պարզուեց իրեն թողած պարտքը. եւ ինչո՞ւ այսպիսի մի անվստահելի մարդու Դուք տալիս էք 88 բուր. ճանապարհածախս, 100 բուր. մի ուրիշ գումար մի ընկեր հասցնելու, եւայլն իրեր: Նրան յանձնած ատրճանակներից միայն մի հատ է այստեղ դուրս եկել, իսկ Ձեր բրտունիկը իբր թէ թողնել է Ափում. Այս մասին մենք հարցրել ենք Ափի ընկերներին, թէ ո՞րքան ճիշդ է: Բայց Ձեր նամակում յիշատակուած է եւ մաուզերեան ատրճանակ. իր ասելով դա թողնուած է Մրգաստանում. խնդրում ենք այդ մասին ստուգել եւ մեզ տեղեկացնել: 188 բուրուց նա մեզ եւ ոչ մի կոպէկ տեղ չէ հասցրել, մինչդեռ այդ 100 բուր. պատկանում է Երկիր մտնող մի ընկերոջ եւ որը դրան մեծ կարիք ունի. իրեն ասելով 100 բուր. յանձնած է եղել իրեն որպէսզի այդ գումարով հազուատ եւայլն աճուի, եւ իբր թէ ինքը գնել է, բայց ճանապարհին երկաթուղում իրեն ջամադանը գողացուել է, ուր գտնուել են այդ իրերը եւ իրեն ունեցած գումարը: Սակայն այս մասին Մըրգաստանի ընկերներին ոչինչ չէ յայտնած: Մենք ունեցանք մի ժողով, իրեն էլ հրաւիրեցինք բացատրութեան, հրապարակապէս լսեցինք եւ գտանք չափազանց խարդախ եւ սուտ: Ուստի մենք խնդրում ենք մեր շրջանից եկող ընկերներին եւ առ հասարակ ամէն պատահողի վերաբերեալ առատաձեւն չլինէք եւ ոչինչ չհաւատաք, եթէ մեզինց յանձնարարական չունենան. սրանով Դուք կը յարգէք եւ մեր իրաւունքը: Հակառակ դէպքում մենք մեզ ազատ կը համարենք պատասխանատուութիւնից, ինչպէս ներկայ դէպքում. ի հարկէ մեր խօսքը զանազան ընկերների վերաբերեալ չէ, օր. ինչպէս Մալխասը, եւ թէ առ հասարակ այն ընկերները, որոնք վաղուցյետէ վստահութիւն են վայելում, սակայն այդ դէպքում էլ, օրինական հիմքերի վրայ դնելու համար, Դուք պարտաւոր էիք մեզ գրել եւ իմացնել, որովհետեւ այդ գումարները մեր շրջանում են ծախսուելու կամ մեր շրջանում են անցնելու, հետեւապէս պիտի մտնեն մեր հաշիւների մէջ: Ի նկատի ունենալով վերոյիշեալ վերաբերմունքից ստեղծուած մեզ համար անախորժ հանգամանքը, խնդրում ենք այսուհետեւ կանոնաւոր յարաբերութիւն պահպանել ուղղակի մեզ հետ՝ նշանակուած հասցէներով:

Կ. Կոմիտէս մի քանի անգամ դիմել է Ձեզ եւ Արեւմտ. Բիւրոյին եւ խնդրել է ուղարկել մի կարող անձնաւորութիւն իբրեւ պրոպականդիստ, որովհետեւ մեր ընկերները բոլորը զրազած են մասնաւոր գործերով եւ ծանրաբեռնած շատ ուրիշ հոգսերով. չկայ մի ընկեր գոնէ ամիսը 1-2 անգամ հրապարակային դասախօսութիւններ տալ. այդ հանգամանքից օգուում են

հակառակ կուսակցութիւնից եւ շնորհիւ հրապարակա- յին դասախօսութիւններին՝ ընդունում են իրենց չըր- ջանները, գրաւելով նոյնիսկ մեր կուսակցութիւնից շատ անդամներ. դրա հակառակ մենք օրէ օր թուա- նում ենք: Մենք դարձեալ շեշտում ենք այս կէտի վը- րայ եւ խնդրում ենք առանձին լուրջ վերաբերմունք: Գլխենք որ Ձեր ուշադրութիւնը գրաւուած է տեղա- կան խնդիրներով, բայց եւ մեզ չպիտի մոռանաք:

Շատախ գնացող մեր սուրհանդակը սահմանի վը- րայ բռնուել է, այսպիսով թերթերը եւ նամակները (Շամ գնացող) ձեռք են ընկած ինչպէս իմացանք, սա- կայն դեռ վերջնական լուր չունենք. իսկ մի այլ գծով 100 ոսկի փոխադրել էինք Մինարէթի վրայով Շամ, տեղ է հասել. նոր լուր առանք որ դրամի մեծ կարիք ունին, խնդրել են 200 ոսկի: Խնդրում ենք հնար եղա- ծին շափ շուտ օգնութեան հասնէք, փոխադրեցէք ուղ- ղակի Մինարէթ՝ Երկրի ուղարկելու համար. յուսով ենք որ ուշադրութիւն կը դարձնէք: Մեզ մօտ գտնուում են Կոմսի ուղարկած երկու փակ մեծ ծրարները, «Մեծ Գաղաք» մակագրութեամբ: Եկողի հետ կ'ուղարկենք, սպասում ենք պատեհ առիթի: Կ'ուղարկենք Ափը, Մըր- գաստանից եկող սուրհանդակին պատուիրեցէք վերցը- նելու:

Ընկերական ջերմ բարեւներով՝

ԱՏՐ. Կ. ԿՈՄԻՏԷ

Բ.

№ 100

8 Մայիս 1906

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Ընկերներ!

Ամբողջ մի տարի լրանում է, որ նամակներ ենք գրում Ձեզ, բայց Ձեր կողմից եւ ոչ մի արձագանք: Ներկայ տարուայ Փետրուարին կայացաւ Վրէժում մեր շրջանի Բ. Պատգամաւորական ժողովը, որտեղ բուն զժգոհութիւն արտայայտուեց այդ անբացատրելի ան- սարբերութեան դէմ. դրանից յետոյ գրեցինք դարձեալ № 45 գրութիւնը, սակայն մինչեւ այսօր էլ նոյն անու- շաղիր վերաբերմունքն է: Ձանազան ընկերներից (Սա- րուստանից) ստացած նամակներից կողմնակի կերպով տեղեկանում ենք, որ գումարուելու է — գուցէ եւ գու- մարուել էլ է — Խորհուրդը, որ հաւանօրէն իր գրադ- մունքի առարկաներից մէկը կը դարձնէր եւ Երկրի խնդիրը. եւ մենք, որ գտնուում ենք Երկրի անմիջական սահմանագլխի վրայ եւ կազմում առաջին, ամենակա-

րեւոր կայանը Երկրի գործունէութեան, ոչ մի տեղե- կութիւն չենք ունենում այդ մասին, մեր պահանջները եւ մեր ասելիքները այդ առթիւ դնելու համար: Ռայո- նական ժողով է գումարուում եւ Վրէժը, որպէս Արեւել- Բիւրոյի մարմիններից մէկը՝ հրաւէր չի ստանում մաս- նակցելու նրան. գոնէ ժողովի արձանագրութիւն էլ չենք ստացել իմանալու համար թէ ի՞նչ արդիւնք է ու- նեցել ժողովը:

Երկրի պահանջները մեր վրայ են թափուում ամէն անգամ, երբ սուրհանդակ է գալիս Շամից. մեզ են մե- դադրում, մեզ են անտարբեր անուանում. մինչդեռ մենք ամէն հնարաւորը արել ենք, ամէն տրամադրելի միջոցները գործ ենք դրել նրանց գոհացնելու համար. եւ այժմ, երբ Երկրի վիճակը ուղղակի կրիտիկական է, ինչպէս աղաղակում են այդ Երկրի վերջին նամակնե- րը, երբ նոքա միջոցներ են ուզում, պատրօն, վառօդ, պիտօն, մի քանի հատ երկարներ — նոցա ծով կարիք- ների միջիմուռը միայն — որոնք միայն մի քանի հա- զար լուրջու են նայում՝ մենք մնում ենք կանգնած, անմիջապէս բաւարարութիւն տալ չենք կարող, ձեռքի տակ միջոցներ չունենք: Մեր շրջանի եկամուտը — անցեալ տարուայ մեր մուտքը մեր շրջանի մարմիննե- րից՝ — եղել է մօտ 4000 թուման միայն — մեր շըր- ջանի ներքին ծախսերը չի ծածկում, ուր մնաց արտա- քին՝ փոխադրութեան եւ պէտքերին բաւականացնի: Այժմ այլեւս սպասել չէր կարելի. Գարաբերդից ստաց- ուած ապրանքները արագ՝ Աւարայր, Մենաւոր եւ Շամ փոխադրելու եւ փոխադրութեան գործը արագացնելու համար, յատկապէս Գարեգինը Մինարէթից ուղարկե- ցինք Աւարայր-Մենաւոր՝ փոխադրութեան գործին ան- միջական վերահսկողութիւն անելու համար, ինչպէս եւ Երկրից պատուիրուած ուղղամթերքի գնումը կատա- րելու համար ստիպուեցանք վերցնել առայժմ 3000 ռուբլու մի գումար, որի համար տուինք նոյն գումա- րի մի փոխանակագիր՝ Ձեզնից գանձելու համար: Ու- րիշ կերպ մենք այստեղ ոչինչ անել չենք կարող:

Երկրի եւ նրա դրութեան մանրամասնութիւն- ների հետ կը տեղեկանաք Մինարէթից մեզ գրուած մի նամակից, որ ուղարկում ենք Ձեզ ներփակ: Այս տար- ուայ մեր շրջանի Պատգամաւորակ. ժողովի որոշմամբ, Մարզպետունին երկու ամսից ի վեր Մինարէթ է ու- ղարկուած, որպէս օգնական մեր սահմանագծային — Մինարէթ, Աւարայր, Մենաւոր, Փարոս — գործիչ՝ Գարեգինի(1), որի հսկողութեան ենթարկում են այդ վայրերի գործունէութիւնը իրենց գործիչներով:

Մեր շրջանի նորութիւններից մէկն էլ սահմանա- գծային խնդրով ծագած Թրքօ-պարսիկ կօնֆլիկտն է, որ մինչեւ այս րոպէիս էլ դեռ լուծուած չի կարելի համարել. եթէ օտար միջամտութիւններ չլինեն՝ գոր- ծը կարող է ընդհարման հասնել երկու հարեւան տէ- րութիւնների միջեւ. այդ միջոցին մենք կարծում ենք

մեր կողմից անտարբեր մնալը առնուազն քնած լինել կը նշանակէր, եւ այդպիսի մի հրաշալի պատեհութիւն ձեռքից բաց թողնել. չէ՞ր կարող արդեօք այդ պատեհ յոմենտին մի խոշոր արշաւախումբ պատրաստել, որ առաջին ազդանշանին խուժէր դէպի Շամ, որ անմիջա- պէս կը միանար նրան եւ մի հսկայ խլրտում կը բարձ- րացնէր շրջած հակառակորդի սրտում, որին արձա- գանգել կարող է Լեւնալայրը: Ծնորհիւ այն հանգա- մանքի, որ այս ձեռնարկութիւնը անուղղակի կերպով կ'օգնէ եւ պարսիկ կառավարութեան եւ կ'օժանդակէ նրան ընդհարման ժամանակ՝ մենք վստահ ենք, որ սա դիրութիւններ կը տայ մեզ՝ Սարուստանից(2) մարդ- կանց այս կողմը անցկենալուն եւ տեղաւորուելուն, ե- թէ մենք նախապէս բանակցինք նրա հետ եւ պատրաս- տենք նրա միտքը այդ ուղղութեամբ, յօգուտ մեր ա- ռաջարկած ծրագրի, որի համար մեր այստեղի ընկեր- ներից նրան (գահաժառանգին) մօտիկ մի մարդ ու- նինք: Հարկաւոր է միայն, որ դուք լուրջ կերպով խոր- հէիք այս խնդրի վերայ, տայիք Ձեր համաձայնութիւ- նը, արտօնէիք մեզ անմիջապէս գործի սկսիլ, ուղար- կէիք մեզ Խորհրդի կնքով կնքուած մի յանձնարարա- կան բանակցութիւնների համար եւ Ձեր համաձայնու- թեան դէպքում յայտնէիք թէ ինչքան մարդ եւ ինչպի- ո՞ր պատրաստութեամբ կը կարողանայիք դուք յատ- կացնել այդ նպատակին, եւ որ կարեւորն է, լաւ կը լի- նէր որ մի ձեռնհաս անձնաւորութիւն, կամ եթէ կարիք կը տեսնուէր՝ մի մարմին գար եւ յանձն առնէր գործի ղեկը: Կը խնդրենք այս անյետաձգելի հարցին պատաս- խանէիք մեզ շատ շուտ:

Պետկայի(3) հետ պատահած դէպքը լսած կը լինէք. սրանք, այս հնչակեան կոչուածները, որոնց մենք դա- դարել ենք մեր շրջանում յեղ. կուսակցութիւն ճանա- չելուց եւ կտրել նրանց հետ բոլոր պաշտօնական յա- բարեբուծիւնները, իրենց հակայեղափոխական եւ բա- շխրողու գործերի չափը անց են կացրել վերջերս: Մի- նարէթում այս մի տարուայ ընթացքում մի քանի ան- գամ անմիտ ընդհարումների, որոնք մինչեւ իսկ սպա- նութիւնների յանգեցան, պատճառ լինելուց բացի, վերջերս սկսել են իրենց դաւադրութիւնների ցանցը այստեղ էլ տարածել, որի արդիւնքը Պետկայի գլխին խփելու դէպքն եղաւ: Յանցաւորը վերջերս այստեղ տուժեց իր կեանքով, որի առթիւ այդ ենիչարիների խմբակցութիւնը իր մի քանի թուուցիկներով, որոնք կառավարութեան ձեռքն էլ են հասնում, հայհոյանք- ներ չթողեց, որ լթափէր մեր կազմակերպութեան զըլ- խին: Այդպիսի անդուռ բերանով հայհոյանքները կա- րելի էր մի կերպ արհամարհել, որոնցով իրենց ինչ լի- նելը ցոյց տուին հասարակութեան, այդ թողնենք մի կողմ. բայց դոքա կանգ չառան եւ մատնութիւնների առաջ, որի համար այլեւս չի կարելի ամենախիստ եւ կտրուկ միջոցներ ձեռք չառնել դրանց դէմ. ցաւալին

միայն այն է, որ գործի ամենատենդոտ ժամանակումն ենք եւ ափսոսում ենք ամենափոքր ժամանակ անգամ նուիրել այդօրինակ ենիչարիների հետ զբաղուելու, ո- րոնք ինքն ըստ ինքեան ոչինչ չեն ներկայացնում մեր շրջանում:

Պետկան արդէն ճանապարհուել է Սարուստան եւ շուտով այդտեղ կը լինի. յանձնարարել ենք նրան դնել Ձեր եւ Խորհրդի առաջ մեր պահանջները, եթէ մինչեւ Խորհրդի նստերի չվերջանալը կարողանայ հասնել. փողի մեծ կարիք ունենք, փողի, այս փոխադրութեան սէզօնին ամենաքիչը մի 4-5000. սէզօնը անցնելուց՝ այլեւս պրծա՛ւ: Կարիք ունենք եւ մի լաւ արհեստաւո- յի (ա՛ցազիր ունեցող) եւ մի աղուոր գործիչ ընկերոջ. այդպիսի ընկերոջ պահանջը մենք միշտ դրել ենք, դա հին ցաւ է. բայց միշտ էլ պատասխանուել է մեզ «եօլա տանել եղած ընկերներով»: Եօլա տանել, մենք կար- ծում ենք վերջ պէտք է դնել միանգամ ընդմիշտ այդ ուղղութեան: Կ. Կոմիտէիս անդամները բոլորը իրենց մասնաւոր, սեփական գործերով, շատերը եւ ընտանիք- ներով ծանրաբեռնուած մարդիկ են. մի աղուոր մարդ ունէինք մեր շրջանում — Պետկան, որ հեռացաւ մեր շրջանից, գուցէ եւ ընդմիշտ. Գարեգինը Շամ կ'անցնի շուտով. հաստատուն է նրա այդ վճիռը. էլ ով է մը- նում, այդպիսով մենք գործ տեսնել չենք կարող. իսկ այս վիճակում տեսած գործն էլ գործ համարել չի կա- րելի. գործ էք ուզում, որ կատարուի՝ մարդ ուղար- կեցէք: Այս շրջանը միշտ այդպէս աչքաթող է արուած, մի շրջան որ հետզհետէ ընդարձակուում է յեղ. գործի տեսակէտից — 5 կոմիտէ եւ 150 խումբ ունենք ներկա- յումս — Երկրի գործունէութեան յաջողութիւնը կախ- ուած է մեծաւ մասամբ մեր շրջանի, մանաւանդ սահ- մանագծային կէտերի կանոնաւոր եւ զօրեղ գործու- նէութիւնից. պէտք է զօրեղացնել այդ կէտերը թէ՛ նիւ- թական եւ թէ՛ բարոյական կրկնակի տեսակէտներից: Ընկերակ. ջերմ բարեւներով՝

ՎՐԷՃԻ ԿԵՆՏՐ. ԿՈՄԻՏԷ

Յ. Գ.— Խնդրում ենք կանոնաւորեցէք Ձեր յարա- բերութիւնները Կ. Կոմիտէիս հետ եւ տուէք Ձեր հաս- տատուն հասցէն, նամակ գրելիս չգիտենք ի՞նչ հաս- ցէով գրենք: Մեր նամակի եւ հեռագրի հասցէն է — Դօկդ. Արթին Տէր-Ստեփանեան. մեր խփելիք հեռա- գրի հասցէն լինելու է — «Արշամեան», այս մասին գրել ենք Ձեզ Մարտ 2, № 65 նամակով, եւ հաղորդել տեղեկութիւններ մեր շրջանի Պատգ. ժողովի մասին: Զգիտենք ստացել էք:

Այս տարուայ Մարտի սկզբին մի փոխանակագրով փոխադրել էինք Ձեզ 4332 դրան, որ ստացել էինք Քէ- ներգեազից (?), այնտեղի մեր Բէնդեր խմբի անդամ-

ներկեց՝ Օրդ. Քնարիկի եւ Շահէնի ձեռքով, Մննդեան երեկոյնան, աւետիս ման գալով, հաւաքուած յօգուտ կովկասում Հայ-Քրքական ընդհարումներից վնասուած հայերի. չիմացանք, ստացուեց արդեօք այդ փողը ԱՔրիկեանների կանտորի միջոցաւ եւ յատկացուեց նըպատակին. փոխանակազիրը ուղարկուած էր Երուանդին: «Յառաջ»ում այդ մասին ոչինչ լոյս չտեսաւ. ըսպատում էինք. խնդրում ենք ետեւից ընկէք եւ հրատարակեցէք այդ մասին «Ալիք»ի մերձակայ համարներից մէկում:

- (1) Սամսոն Թադէոսեան:
- (2) Կովկասէն:
- (3) Պետկայեան՝ վրէժի Կ. Կոմիտէի գործօմ անգամներէն մէկը:

Գ.

№ 19 10 Մայիս 1906

Հ. Յ. Դ. ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Յարգելի՛ ընկերներ, Հ. Յ. Դ. Շահաքաղաքիս կոմիտէն սրանով իր բարոյական պարտականութիւնն է համարում Արեւելեան Բիւրոյի ուշադրութիւնը դարձնելու մի խնդրի վրայ, որը մեր կարծիքով շատ կարեւոր է, եթէ ի նկատի ենք ունենում տեղիս պայմանները:

Չնայելով որ կոմիտէս համոզուած է, որ Արեւելեան Բիւրոյի ուշադրութիւնը ներկայումս ամբողջապէս կլանուած է կովկասի հայութեան ինքնապաշտպանութեան սուրբ, մեծ եւ պատասխանատու գործով եւ երկրորդական բնաւորութիւն ունեցող գործերին ընթացք տալու համար այնքան էլ ժամանակ չի ունենալ, սակայն համոզուած լինելով որ մեր փոքրիկ խնդիրն էլ կը կատարէք, կոմիտէս թոյլ է տալիս այդ խնդիրը ձեզ ուղղելու, որի էութիւնը հետեւեալն է:

Թեհրանի հայ վաճառականներից մէկը, Սիմէօն Տէր Զաքարեան, որի եղբայրները նոյնպէս վաճառականներ են Թիֆլիզում, վերջերս իրան թոյլ է տուել այստեղ կատարելու առեւտրական մի կեղտոտ գործ, որը նիւթական եւ բարոյական մեծ վնասներ է պատճառել մի խումբ աղքատ ոչ միայն հայերի, այլև պարսիկների:

Սիմէօն Տէր Զաքարեանը բոլորովին կեղծ կերպով գրաւ է վերցրել տեղիս հայ վաճառականներից մի ուրիշի՝ Ղուկաս Յովսէփեանի մօտ 30.000 թուման արժէք ունեցող տները, որի շնորհիւ միայն, այդ Յովսէփեանը կարողացել է զանազան ժամանակներում մի խումբ

հայերից եւ պարսիկներից փողեր ստանալ եւ առեւտրական շրջանառութեան մէջ մտցնել: Այդ մարդկանց մէջ կան եւ այնպիսիները, որոնք իրանց խնայած վերջին կոպէկները իբրեւ աւանդ յանձնել են Յովսէփեանին, ապագայում իբրեւ երաշխաւորութիւն, աչքի առաջ ունենալով նրա տեղումս գտնուող երկու տները, որոնք Տէր Զաքարեանը կեղծ կերպով 20.000 թումանով իր թէ նրանից գրաւ է վերցրել եւ փողերը յանձնել Ղուկաս Յովսէփեանին:

Դա մի ակնյայտնի եւ խոշոր կեղծիք է, որ յայտնի է տեղիս հայ եւ պարսիկ վաճառականների մեծամասնութեանը: Մի կեղծիք, որից գլխաւորապէս տուժում են իրանց վերջին կոպէկները Ղ. Յովսէփեանին յանձնած մի խումբ աղքատ մարդիկ:

Արդ, որովհետեւ Հ. Յ. Դ. Դաշնակցութեան Մրազիւրը տրամադրում է հնարաւորութեան սահմաններում խառնուել հայ ազգի նաեւ հասարակական բնաւորութիւն ունեցող գործերում՝ տեղական դաշնակցական մարմինների միջոցով, դրա համար կոմիտէս խնդրում է Թիֆլիզի Տէր Զաքարեան եղբայրների վրայ բարոյական ճնշումն գործադրել, որպէսզի դրանք ստիպեն այստեղի Սիմէօն Տէր Զաքարեանին յետ քաշուելու իր կեղտոտ գործից յօգուտ Ղ. Յովսէփեանի, եւ բացի դրանից տեղիս Ս. Տէր Զաքարեանը պաշտօնապէս յայտարարի, որ Ղ. Յ. Դ. տուներ կեղծ կերպով է իր մօտ գրաւ դրուած:

Ներկայ կրիտիկական պայմաններում, երբ մայրաքաղաքիս հայութիւնը այնքան էլ նախանձելի յարաբերութիւն չունի պարսիկների հետ եւ վերջիններս աւելի շուտ տրամադիր են լարուելու նրանց հետ եւ դրանով տեղիս հայութեան դրութիւնը ապագայի համար վտանգելու, Տէր Զաքարեանի կատարած կեղտոտ գործը պարսիկների շրջանում շատ վատ տպաւորութիւն է թողնում, պարսիկների թշնամութեան համար աւելի նպաստաւոր հող պատրաստում եւ նրանց աւելի եւս զրոգում հայերի դէմ: Տէր Զաքարեանի կատարած կեղծիքը իր մանրամասնութիւններով յայտնի է նաեւ պարսիկների շրջանում, որոնք այդպիսի գէնքերի են սպասում հայերին զրպարտելու եւ վնասելու: Ահա այս, մեզ համար բոլորովին աննպաստ հանգամանքն է, որի վրայ, մեր բարոյական պարտականութիւնն ենք համարում, Արեւել. Բիւրոյի կարեւոր ուշադրութիւնը դարձնելու:

Ձեր կարգադրութիւնից յետոյ կոմիտէս վերոյիշեալ գործին նպատակայարմար ընթացք կը տայ եւ բարարութիւն կը պատճառուի Ղ. Յովսէփեանի նիւթականապէս աննախանձելի պարտատէրներին, իրանց իրաւունքները գործադրելու:

Եթէ հարկը պահանջի, կոմիտէս կարող է Բիւրոյի մի շարք շօշափելի փաստեր ներկայացնել վերոյիշեալ գործի կեղտոտ բնաւորութեան մասին:

Յուսալով, որ Արեւել. Բիւրոյը իր ժամանակին մեր խնդրին բաւարար լուծումն կը տայ, մնում ենք

Ընկերական բարեւանքով՝ ՇԱՒԱՐՇ

Մեր հասցէն՝ Թեհրան, Ալէք Զալալեան:

Դ.

№ 29 7 Յունիս 1906

Հ. Յ. Դ. ԹԻՖԼԻՍԻ ԽՈՐՀՐԴԻՆ

Սիրելի՛ ընկերներ,

Ներկայ տարուայ սկզբում Վրէժստանի շրջանում կայացած Պատգամաւորական Ժողովը կատարել է երկու սխալ որոշումներ, որոնց դէմ ներկայ նամակով բողոքում ենք: Ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Խորհուրդը կարող է վերոյիշեալ որոշումը փոխել տալ յօգուտ Շահաքաղաքիս կոմիտէին, որովհետեւ իւր իրաւասութեան սահմաններումն է գտնուում այդօրինակ նոր կարգադրութիւնները:

Ամէնից առաջ յիշենք, որ Շահաքաղաք իւր գործունէութեամբ մինչեւ այսօր Վրէժստանի միւս շրջանների (բացի Վրէժից) համեմատութեամբ աչքի ընկնող տեղ է գրաւել, եւ զգալի կերպով զարկ է տուել յեղափոխական գաղափարի արծարծման եւ ծաւալման: Երկրորդ, Շահաքաղաքը, իբրեւ Վրէժստանի քաղաքական կենտրոն, կարող է շօշափելի ծառայութիւններ մատուցանել քաղաքական հարցերում հարկը պահանջած դէպքում, եւ երրորդ՝ մտաւոր ոյժերի եւ ազդեցիկ հայերի տեսակէտից Շահաքաղաքը անհամեմատ աւելի բարձր է կանգնած, քան Վրէժստանի միւս երկրորդական վայրերը:

Սակայն այս տարի Շահաքաղաքս Պատգամաւորական Ժողովին չկարողանալով իւր յատուկ ներկայացուցիչը ուղարկել՝ տեղիք է տուել մի այնպիսի անյարմար որոշման, որ վերաբերում է շրջանների նոր բաժանման եւ նոր կենտրոնական կոմիտէ կազմուելուն:

Նոր բաժանումով Ղազուինը, Մազանտարանը, Բանտար Գեազը եւ այլք ենթարկուած են Գիւլանին, իբր թէ միայն վայրերի մերձակայութիւնը եւ փոստային յարաբերութիւններն են ի նկատի առնուել. ինչ վերաբերում է այս երկու պայմաններին, իրականութիւնը այն է, որ Ղազուինը աւելի մօտ է Շահաքաղաքիս քան Գիւլանին, իսկ վերջինիս հետ Մազանտարանը յարաբերութիւն ունենալու համար իւր նամակները պէտք է ուղարկէ Կրասնավոստի, Բազու, Էնզելի եւ յետոյ Գիւլան, կամ Թեհրանի վրայով Գիւլան, այն ինչ Մազան-

տարանը շարաթական մի քանի անգամ անմիջական (թէ՛ փոստային եւ թէ՛ կարաւանի) յարաբերութիւն ունի Շահաքաղաքիս հետ:

Շահաքաղաքիս կոմիտէին Պատգամաւորական Ժողովը ենթարկել է Բանտար Աբասը, Սինան եւ Քիրման Շահը, ուր բացի Արաբներից եւ Քիւրտերից ոչ ոք չըկայ:

Բացի դրանից միտք է յղացուել մի երկրորդ կենտրոնական կոմիտէ կազմել, եւ այդ եւս յարմար են դատել Գիւլանը կենտրոնական կոմիտէ դարձնել:

Մենք իրաւունք ենք համարում ասելու, որ Շահաքաղաքը թէ՛ քաղաքական եւ թէ՛ ուրիշ բոլոր բոլոր տեսակէտներով աւելի բարձր է կանգնած քան Գիւլանը:

Արդ, յարգելի Խորհուրդ, Շահաքաղաքիս կոմիտէն բողոքելով Պատգամաւորական Ժողովի անյարմար որոշումների դէմ, առաջարկում է նոր քննութեան ենթարկել այդ որոշումների նպատակայարմարութիւնը, եւ փոխել այն, եթէ անյարմար գտնէ:

Իբրեւ Շահաքաղաքիս կոմիտէի տրամադրութեան եւ կարծիքների թարգման, մեր կողմից նշանակուած ենք ընկեր Պետրոս Խաչատրեանին եւ Լեւոն Բարայեանին, որոնք անձամբ ձեզ մօտ կարող են պարզաբանել Շահաքաղաքիս առաւելութիւնները Վրէժստանի միւս վայրերի վերաբերմամբ:

Ընկերական բարեւանքով՝

ՇԱՒԱՐՇ

Ե.

№ 153 4 Յուլիս 1906, Դաւրէժ

ԱՐԵՒԵԼ. ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Սիրելի՛ք,

Այսօր ձեզ հեռագրեցի «Իրօշակ»ների այրուելու մասին. այս մենք վաղուց նախատեսել էինք. գրել էինք Շահ՝ մարմնի մեր ընկերներին, որ միջոցներ ձեռք առնեն եւ կարողանան տիրող կառավարութեան հասկացրնել՝ որ «Իրօշակ»ը Պարսկաստանի դէմ ոչինչ չի գրում, հետեւապէս եւ կառավարութեան վնաս չէ. սակայն Շահի մեր կարող ընկերներից Լ. Բարայեանը (?), որ այժմ այդտեղ է, ոչ թէ մեզ չի պատասխանել, այլ այսպէս մի կարեւոր ժամանակ թողել, մեկնել է առանց մի տող գրելու այդ խնդրոյ առթիւ. դա անբարեխղճութիւն է, այդպէս էլ նկատեցէք այդ պարոն կատէրին (?). . .

Այսօր ստացուեց Եւրոպայի փոստը՝ 3000 օրինակ № 6 «Իրօշակ»ներով. մաքսատան կառավարիչ Մ. Լա-

ւերը պահանջում է բոլոր պարբերական թերթերը, «Մշակ»ը եւ միւս թերթերը թողնում է («Ալիք» չէր ստացուած), «Դրօշակ»ը հրամայում է այրել. իսկոյն կատարում է հրամանը:

Ասում են թէ Թեհրանից հրաման է եղել հեռագրով՝ արգելել բոլոր յեղափոխական թերթերը, մաւաւանդ «Դրօշակ»ը. զարմանալին այն է, որ «Հնչակ»ը եւ «Երիտ. Հայաստան»ը մի փոստ առաջ ստացուեցին եւ բաժանուեցին. այս հանգամանքը մեզ առիթ է տալիս կասկածելու, որ մեր հակառակորդները, լրտեսները, մատնիչները եւ հակայեղափոխականները, միացած Հնչակեան անուան տակ, կառավարական շրջանակներումն էլ սկսել են մեր դէմ գործել եւ յաջողացրել են. փաստեր էք ուզում, անթիւ կը տամ, բայց յարմար չեմ տեսնում ներկայումս. երկիւղ կայ նոյնիսկ նամակներ խուզարկելու, ամէն բան հաւատարի է եւ սպասելի...:

Նախորդով Մհերեանին(1) գրել էի Ռաշտի թերթերի մասին եւ դեռ յոյս ունէինք ծածկելով՝ այստեղ տեղի չունենար այսպիսի մի հարուած: Դոկտոր Ստեփանեանը, որի հասցէին գալիս էր թերթը, այսօր մի գրութիւնով դիմել է մաքսատան կառավարիչին եւ պահանջել է իրեն բացատրութիւն տրուի՝ թէ ինչո՞ւ այրել են իր հասցէին եկած թերթերը, առանց իրեն վազորօք իմաց տալու եւ իր բացակայութեան, քանի որ ինք այդ թերթի գործակալն էր եւ նա ճանչցուած է Պարսկաստանում մի լեգալ թերթ, որ ինքը շարունակ ստանում էր, որովհետեւ չգիտէր որ դրա մուտքը արգելուած է Պարսկաստան եւայլն: Տեսնե՞ք ի՞նչ պատասխան կը տան. մտադիր է դիմել տեղւոյս անգլ. կոնսուլին. եթէ կոնսուլը խօսք տայ որ կը պաշտպանի, զործին ընթացք կը տայ եւ կը դիմէ Թեհրան Անգլ. Միտիային, իբրեւ Ամերիկայի հպատակ:

Առայժմ հեռագրեցի Պարսկաստանը, որ այլեւս թէ՛ «Դրօշակ» եւ թէ՛ [այլ] հրատարակութիւններ չուղարկեն:

Ասում են շատերը՝ իբրեւ թէ սա հետեւանք է Թեհրանի յեղափոխական շարժումների. կառավարութեան մօտիկ անձնաւորութիւններ տեսնում են Կարմիր Սուլթանի ներկայացուցիչի մատը այս գործում. որովհետեւ Լայիջանը (?) տիրել են, պարսիկները անկարող են ուժով հեռացնել, ստիպուած զիջողութիւններ են անում. իբր թէ տաճիկները առաջարկել են պարսիկներին՝ ճնշել հայ յեղափոխականներին. բայց ամէնից հաւանականը «Աղաւ եւ ընկ.» ինտրիկների հետեւանք պիտի համարել, որին թիչ չեն նպաստում եւ մեր լիրք «կայծ»երը, հնչակները ու միւսները՝ իրենց այստեղի հետեւող արբանեակները: Հնչակեան պրոպագանդիստ է եկել Թեհրան. դժբախտաբար նրա քայլերի մասին մեր այնտեղի ընկերները ոչինչ չեն գրում, նկատելու ընդունակութիւն չունին: Թերեւս նրա գործը լինի,

ինչպէս գրում է մեր ընկ. Պետրոսը. նրանք կառավարութեան մօտիկ համակրողներ ունին այնտեղ:

Մի ուրիշ աւելի ծանրակշիռ խնդիր կայ եւ խոչընդոտ, որի մասին կը գրենք ձեզի եկողի հետ. խնդրում ենք աշաւուրջ լինել: Դիմեցէք այդտեղ պարսից կոնսուլին, որ նոր եկած է Հնչակաստանից. դա կարող մարդ է եւ կարող է գրել իր կառավարութեան, հասկացնել ամէն բան: Մի ժամանակ «Հարլ-Ուլ-Մաութի» Հնչակաստան հրատարակուող թերթի մուտքն էլ արգելուած էր Պարսկաստան, բայց այդ արգելքը շուտով վերացուցին, ինչպէս եւ Եզրիպտոսում հրատարակուող մի պարսկերէն յեղափոխական թերթի վերաբերմամբ:

Մենք կարծում ենք կառավարութիւնը պիտի վազորօք յայտարարէր, առանձին տէկլարացիայով, թերթի խմբագրութեան, բայց այդ չէ արել. Բէլլիկացի ծառայողները մարդի տեղ չեն դնում հայերին, չափազանց արհամարհական կերպով են վերաբերում: Նոյնիսկ Լաւերսը տեղւոյս ուսուցչ բանկի դիրեկտորի հետ ունեցած խօսակցութեան մէջ, հայ պաշտօնեաներին արձակելու խնդրի մասին խօսելու ժամանակ, ասել է՝ «անձնապէս ես հայերին ատում եմ»: Այսպիսի մի կառավարչից ի՞նչ պէտք է սպասենք. պարսիկ կառավարիչները մեզ համար վտանգաւոր չեն, որքան էլ զօրաւոր լինի Աղաւեանի պրովոկացիան, սակայն Բէլլիկացիները թոյն են, նրանց հետ հեշտ չէ կարելի մաքառել, մանաւանդ մի քանի տարով կոնտրակտները չիւնած՝ գրպանները դրած՝ ամէն յանդուգն (?) քայլեր անում են եւ մարտում... (2):

Մենք մի ճանապարհ մտածել ենք 24 օրինակ ստանալու, բայց դա մի բան չէ. խնդիրը նրա մէջ չէ թէ մենք կը զրկուենք թերթից. երբ մուտքը արգելուած է Ռուսիա եւ Տաճկաստան, թող արգելուի եւ Պարսկաստան, — մենք ձեռք կը բերենք ինչպէս էլ լինի: Սակայն խնդիրը պարսկահայերիս աստիճանաբար (?) ցնջելու մէջն է. մենք վախենում ենք՝ մի փորձանք բերեն եւ «Ալիք»ի գլխին. գրել եմ արդէն ցեմետրայի մասին. վաղը-միւս օր կը հաստատուի:

Մինչեւ օրս մենք հետեւել ենք այստեղ մեր երանելի պապերի քաղաքականութեանը, — շոյել տիրող կառավարութիւնը եւ այսպէս եօլա տանիլ մեր ողորմելի գոյութիւնը. այսպէս չէլ՞նք վարում եւ Տաճկաստանում եւ Ռուսիայում, այսօր էլ շարունակում ենք նոյնը Պարսկաստանում. բայց ի՞նչ նշանակութիւն ունեցան այդքան իջնելը — շոյելը եւ ստրկական բոլոր հաճոյակատարութիւնները: Դուք սկսել էք մի նոր դործունէութեան, աչքի թողի էք արել պարսկահայը. վաղը-միւս օրը վայելելու ենք այդ անհոգութեան պրտուղները. սրանք միտքեր են, որ պիտի զբաղեցնեն մեզ եւ կը խնդրենք լնդհ. Պատգամաւորական Ժողովում օրակարգերի մէջ դնել եւ պարսկահայերի խնդիրը:

Խնդրում ենք մեզ հետ շատ շուտ թղթակցէք եւ յայտնէք ձեր կոնսուլի հետ ունեցած տեսակցութեան հետեւանքը:

Ձերմագին բարեւանքով՝
Ի դիմաց Հ. Յ. Դաշն. Ատր. Կ. Կոմիտէի

Ս. ՄԵՐՈՒՆԻ

Յ. Գ.— Ներեցէք խանիխուռն գրելու համար. այսօրուայ դէպքը այնքան ազդել է մեր վրայ, որ սկի չգիտենք ի՛նչ ենք անում:

— Երկրից եկած նամակներ ուղարկել եմ Կոմսին, Երեւան, ստացել է թէ ոչ. Պետրոսը նոր Ռաշտից գըրում է որ այնտեղ է եղել մինչեւ ամսոյս սկիզբը:

— Մուսեանի ցանցառութիւնը այստեղի ընկերներին մէջ շատ խլրտումներ ձգեց. հանգամանքից ուզեցին օգտուել մեր հակառակորդները եւ տարածեցին իբր թէ Դաշնակցութիւնը բաժանուել է երկուսի, հնի եւ նորի, մատի փաթթոց արեցին եւ... անցան (?):

— «Երիտասարդ Հայաստանը» ստութիւնների տոպրակ է դարձել եւ ամբողջ համարը նուիրել է Դաշնակցութեան «անուանարկման»: Մենք չենք պատասխանում, գրում ենք միայն փաստերը «Հայրենիք»ին, որպէսզի տեղւոյն ընկերները տեղեակ լինեն գործին. եթէ չէք ստանում այդ աղբանոցը, զրեցէք, մի օրինակ ուղարկենք ձեզ:

— Վահրամին(3) ուղարկէք շուտով. մարդի կարիք ունինք:

— Յուսանք նախորդ նամակներս ստացած կը լինէք:

— Գրեցէք մի քանի վստահելի հասցէներ. ուզում ենք փոփոխել:

ՆՈՅՆ

- (1) Մեքեանը Արեւիյեան Բիւրոյի անդամ Տաթ. Համօ Օ-հանգամեանի կուսակցական ծածկաճումն էր:
- (2) Դժուար ընթեռնելի բանի մը բառեր:
- (3) Արդեօ՞ք Մագմանեանք:

Ձ.

Մեմուար, 24 Օգ. 906

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ԵՐԿՐԻ ՍԵԿՑԻԱՅԻՆ

Ընկերներ՝

Կը հաստատեմ նախորդ նամակս եւ կը հաղորդեմ տեղիս նորութիւնները: Պուզարկութեան երկիւղը հա-

մարեա անցաւ: Յարաբերութիւնը Շամի հետ կանոնաւոր է: Շամէն եկան 3 լօրօ ձիով եւ բերին նամակ: Մինարէթէն ուղարկուած 2000 հին ծայրը բռնուած է Շէրիֆ բէկի էլին մէջ: Երկրէն կ'ուզեն մեր թերթերէն շատ եւ կանոնաւոր: Հակառակորդները հակադաշնակցական թերթերով ողողած են Շամը (Մշակ, Կեանք, Կայծ եւն.). Լաւ կը լինի Աւարայր գոնէ մի ժամանակ փոխանակ 2ի ուղարկէք 6-7 օրինակ «Ալիք»: Թէ՛ ասկէ եւ թէ՛ անկէ դիւրին է դրկել, քանի որ երկու գծով ալ կայ արագ յարաբերութիւն:

Թարխան, Լօրիս եւ Աւետարանցիք, ինչպէս նախորդիս գրած էի, սահմանի վրայ նկատուած են հովիւներէ եւ բռնուած: Դեռ չեմ հասկցեր, ի՛նչպէս պատահեր է, որ պարանքները իրենցմէ հեռու չեն թաքցուցեր: Լօրիս եւ Աւետարանցիք 3-4 օր ետք ազատուած են: Սարգարի պահանջին վրայ քիւրդերը Թարխանին տարին իրեն մօտ, որ ընդունած է քաղաքավարի եւ նոյն օրը ազատ արձակելով դրկած է Մակու՝ հայերու մօտ: Այժմ կը խորհնք միջոցներ ձեռք առնել ապրանքները ետ ստանալու համար: Լուրերուն նախելով Սարգարը հաւաքել տուած է, քիւրդերուն խիստ յանդիմանած՝ որ ինչո՞ւ անվնաս մարդկանց կը բռնեն, իրենց ո՞վ բռնեւ են: Սարգարը իբր թէ անոնցմէ կը պահանջէ շատ փողեր (Թարխանէն կողպտուած): Յետոյ քիւրդերը աւարը բաժնելու համար կրուած են. ունին մէկ վիրաւոր: Արդէն իջնում են Արազի ափ եւ կը վախնան, որ Փետայիները իրենցմէ վրէժ-խնդիր կը լինին Արազէն իրենց վրայ արշաւելով: Շատ զղջացած են:

- Բռնուածներն են՝
- ա) 5000 հինի գիւլչի.
- բ) 4 մաուզերեան տասնոց (մէկը Թարխանին).
- գ) 1 բրաունինկ, 1 պարաբլո.
- դ) 2 ատրճանակ (Աւետարանցոց):

Տասնոցները առանց բրաժինի են եւ անգործածելի դարձուած: Յոյս ունինք քիւրդերէն աժան գնով գնել: Բռնուած 16 նամակներ՝ ամբողջ ետ ստացայ, ութ լիթր շաքար քիւրդերու գլխաւորին կաշառք տալով: Ուրախալի է, որ տեղացիք ամբողջութեամբ կազմակերպուած՝ մեզ լաւ ծառայութիւն մատուցին, շարունակ քրդերու մէջ երթալ գալով:

Քրդերու վրանները արդէն լեռներէն իջան եւ կը դիմեն դէպի Արազ: Այս պարագան լաւ գիտցէք եւ զրեցէք Կ. Դաշտ, որ ըստ այնմ վարուեն: Կ. Դաշտի ընկերները կարծում են, որ մենակ իրենք են քաջ: Երբեք չեն գիտեր տեղւոյս պայմանները, կը կարծեն թէ այստեղ եւս, Մրզաստանի պէս, կայ երկաթուղի, ցրօկ (?) գլուխը կորսնցուցած ստրկանութիւն: Փորձանքը մի անգամ կը սպասահի եւ կը քանդէ շատ գործ, երկու անգամ չի պատահիր: Լաւ գիտցէք, մենք ասում

ենք, որ Կ. Դաշտ-Բլուր ճամբան բռնուած է զրդերով: Մնացածը դուք գիտէք:

Սարգարր լուր տարածած է, որ Օսմանի հողին վրայ բռնուած են մերոնք: Ժողովուրդ եւ խաներ քիչ մը զրգուած են, բայց բան չեն յաջողներ չնորհիւ Սարգարի խոհեմութեան եւ հեռատեսութեան, եթէ կարելի է ըսել՝ նաեւ հայասիրութեան: Եթէ հայասէր չէ,

ի՞նչպէս բացատրել վերջի մեղմ եւ ազնիւ վարմունքը: Ընծայրը դեռ կ'ուշանայ այդտեղ: Հող չէ, թող ուշանայ: Առանց իրեն ալ գործերը արդէն կ'ընթանան կանոնաւոր:

Ձերմ բարեւնեւրով, ձերդ՝
ՄԱՐԶՊԵՏՈՒՆԻ

Կ- Կաշտ-Բլուր ճամբան բռնուած է զրդերով: Մնացածը դուք գիտէք: Սարգարր լուր տարածած է, որ Օսմանի հողին վրայ բռնուած են մերոնք: Ժողովուրդ եւ խաներ քիչ մը զրգուած են, բայց բան չեն յաջողներ չնորհիւ Սարգարի խոհեմութեան եւ հեռատեսութեան, եթէ կարելի է ըսել՝ նաեւ հայասիրութեան: Եթէ հայասէր չէ,

Կարգաւոր ժողովի համար արդէն Փետրուարին կայացած մեր Երջանային ժողովում պատգամաւոր ընտրուած է: Երջանների նոր տեղեկագրերը եւ հաշիւները ուշանում են. այդ է միակ պատճառը որ մինչ այժմ մենք հնարաւորութիւն չենք ունեցել ուղարկել Ձեզ. հաւանականաբար հենց պատգամաւորը հետը կը բերի: Բայց ո՞րտեղ պիտի գումարուի. երեւի ոչ Կովկասում, մանաւանդ ներկայ պայմաններում նպատակայարմար չի լինել այդ:

Մարզպետունիի նամակին վերջին էջի լուսապատճէնը:

№ 288/5 4 Նոյեմբեր 1906

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Ընկերներ, Զոկու. 25ին Ձեր գրածը ստացանք:

Ժամանակին ստացել ենք Ձեր հեռագիրը վարժուհու համար, որին պատասխանեցինք, ուղարկել 300 ռուբլով: Սալմաստի համար է. յոյս ունենք որ արդէն ճամբայ ելած կը լինի, առանց այն էլ ժամանակը ուշ է, մինչեւ այստեղ հասնելը Նոյեմբերի կէսը կը լինի:

Ձարմանում ենք որ արհեստաւորի մասին զրկած մեր հեռագիրը չէք ստացել: Ձեր հեռագրին մենք պատասխանեցինք որ ուղարկեցէք: Եթէ դա եւս չի համաձայնել, շտապեցրէք:

Մեր խոստման համաձայն տեղեկացնում ենք պարբերաբար մեր եւ Հնչակեանների մէջ տեղի ունեցած բանակցութեանց մասին: Ձեզ գրած № 245/1 եւ 249/2 նամակների մէջ յայտնած խօսակցութիւններից յետոյ (մեր եւ Հնչակեանների մէջ) այլեւս ոչ մի ձայն նրանց կողմից մինչեւ Հոկտ. 30, երբ մեզ գրեցին № 902 նամակը, գրուած բաւականին անվայել ոճով: Օրինակ՝ «նշաւակելի եղեոն» Մհերի սպանութեանը համար ակնարկուած: Դեռ հարց է, արդեօք դա նշաւակելի՞ եղեոն է, թէ՞ ոչ. ի հարկէ պաշտօնական մարմնի կողմից գրուած այդ տողերը այնքան էլ վայելուչ չեն: Ինչ եւ է, անցնենք: Մեր № 279/1 նամակով մենք պատասխանեցինք որ սկզբունքով միջկուսակց. դատարանին հակառակ չենք, բայց պէտք է որ դատարանի առաջ դրուեն 98ից այս կողմը եղած բոլոր դէպքերը: Մենք այդ առաջարկը արինք, հիմնուելով այն բանի վրայ, որ դա (Մհերի դէպքը) հետեւանք էր մի շարք անցեալ տխուր դէպքերի, որոնք տեղի են ունեցել մեր եւ նրանց միջեւ եւ որոնց համար մենք մեղադրուած ենք, դրական փաստերի հիման վրայ, նրանց տեղւոյն մարմիններին: Այդ մասին արդէն ձեզ գրուած է մեր № 245/1 նամակում շատ մանրամասն կերպով: Մենք մեր պատասխանը ուղղեցինք Հնչ. կենտրոնի ներկայացուցչին, որ այստեղ է գտնուում եւ ոչ թէ Գործ. յանձնախմբին, որովհետեւ նրանց տեղւոյն մարմինները ոչ մի վստահու-

րիւն չեն ներշնչում. մինչ այժմ եղած բոլոր տխուր դէպքերի համար մենք նրանց ենք մեղադրուած, իբր դրդապատճառի, եւ երկրորդ՝ մինչ այժմ եղած բոլոր բանակցութիւնները եւ խնդիրները նրանց կողմից թողնուած են միշտ անհետեւանք եւ առկախ: Այդ պատճառով մենք հրաժարուած ենք այստեղի մարմինների հետ բանակցութեանց եւ յարաբերութեանց մէջ մըտնել. ու այդ էր պատճառը որ մենք պատասխանը ուղղեցինք կենտրոնի ներկայացուցչին: Հնչ. տեղւոյն մարմինների հետ յարաբերութեանց մէջ չմտնելու պատճառաբանութեանց մանրամասնութիւնները կը գտնէք հենց միեւնոյն № 245/1 նամակում: Գրանից յետոյ ստացուեց Գործ. յանձնախմբի № 504 նամակը, որը դարձեալ անպատասխան թողինք, բայց փոխարէնը պատասխանեցինք դարձեալ կենտրոնի ներկայացուցչին: Միջանկեալ ասենք, որ նրանց կողմից եկող չեղաւ. մեր առաջին (Նոյեմբ. 2, ժամը 10ին) նշանակուած տեսակցութեան: Անմիջապէս մեր № 186/2 նամակի հիման վրայ ուղարկեցինք ժամը 3ին մեր ներկայացուցչին որոշեալ տեղը, ուր գտնուում էր եւ Հնչ. կենտրոնը: Այդ տեսակցութիւնը աւելի շատ մասնաւոր խօսակցութեան բնոյթ է կրել քան թէ պաշտօնական: Մեր դրած առարկութիւնները նրա կողմից ընդունուել են օրինաւոր, մօտաւորապէս անուղղակի կերպով տրամադրութիւն է ցոյց տուել՝ այդ խնդիրները փակել, ու վրայով անցնել, բայց մենք մտադիր ենք պնդել որ անպայման երեւան գայ:

Մի ուրիշ տեսակցութիւն նշանակուած է եւ այսօր երեկոյան: Արդիւնքի մասին շարունակ կը գրենք: Ներփակ ուղարկում ենք եւ մեր եւ նրանց մէջ մինչ այժմ տեղի ունեցած այդ խնդրոյ վերաբերմամբ, նամակագրութեանց պատճէնները:

Ընկերական բարեւնեւրով՝
Հ. Յ. Դ.
ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷ

Ե. Գ.— Հեռագրեցինք Ձեզ որ շտապեցնէք փոխադրութիւնը, որովհետեւ շարունակ գրում են թէ ապրանք հասցրէք: Այս տարի չափազանց յաջող է փոխադրութեան տեսակէտից. Մարզպետը գրում է որ ստիպուած է եղել 10 ձի դատարկ յետ դարձնել եւ չուտով էլ սպասում է 13 եզների, որոնց ապրանք չունի տալու: Պէտք է օգտուել առիթից եւ տարուայ յարմարութիւնից, որքան կարելի է շատ ապրանք ներս մտցնելու. շտապեցրէք որ արագացնեն: Գրեցէք Կոմսին, Սամսոնի գրած նամակի վրայ ուշադրութիւնը հրաւիրեցէք:

ՆՈՅՆ
Ե. Գ.— Մենք մեր անցեալ նամակներից մէկով ու-

ղել էինք ձեռքից Ռոստոմի բռնած նամակների լուսանկարը (հնչակեանների այստեղի մարմնի գրածները) . ինչո՞ւ էք ուշացնում . կամ լուսանկարները եւ կամ թէ նամակները ուղարկեցէք :

ՆՈՅՆ

22.- ՎՐԷԺԻ Կ. Կ.ԷՆ ՆԱՄԱԿ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Կ. Կոմիտէի պաշտօնաթուղթի մէկ բերթի վրայ, 2 երես, գրուած սեւ մելամուղ:

№ 287/4

4 Նոյեմբեր 1906

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Ընկերներ, ը

Ձեր Նոյեմբ. 1ի (նոր տոմար) գրածը ստացանք: Ժամանակին Ձեզ յայտնել ենք բլակների ստացումը: Ստացանք եւ վերջին անգամ ուղարկուածը. Կ. Կոմիտէական բլակներ ունենք, աւելորդ էր վերջինը. պէտք ունենք կոմիտէների համար. չըջաններից ուզում են. եթէ կարելի էր՝ 200 հատ էլ ուղարկեցէք:

Թեհրանի կոմիտէին նկատողութիւն արուեց: Մեր նամակներն էլ վերջերս անպատասխան էին մնում. յետոյ պարզուեց որ փոստում բաց էին անում: Այժմ հարթուած է:

Ընդհ. Ժողովի առաջ դրուելիք հարցեր, տեղեկագիր, հաշիւներ եւայլն կը բերէ իրեն հետ մեր պատգամաւորը. դեռ եւս պատրաստ չեն, որովհետեւ չըջաններից դեռ եւս չեն ստացուել:

«Իրօշակ»ի բաժանորդագրութեան եւ այլ հրատարակութիւնների հաշիւները կ'ուղարկենք յառաջիկային:

Հակառակ Ձեր գրութեան, մինչեւ այժմ Ընդհ. Ժողովի օրակարգը չենք ստացել:

Համաձայն մեր խոստման, գալիս ենք տեղեկացրենիւ մեր եւ հնչակեանների միջեւ տեղի ունեցած բանակցութեանց մասին:

Մեր № 247/1 նամակում յայտնած բանակցութիւններից յետոյ, նրանք լուսնին մինչեւ Հոկտ. 30 (հ. տ.), երբ ստացուեց Պարսկաստանի Գործադիր Յանձնախմբի № 502 նամակը, որը գրուած էր ոչ այնքան վայելուչ ոճով: Օրինակ՝ «նշաակելի եղեոն»... Ի հարկէ դեռ եւս հարց է. արդեօք Մհերի դէպքը նշաակելի եղ՞ո՞ւն է, թէ ոչ. մի պաշտօնական մարմնի կողմից դա աւելի քան անվայելուչ է: Ինչ եւ է, անցնենք: Դրա պատասխանը գրեցինք, որ մենք սկզբունքով դէմ չենք միջկուսակցական դատարանին, բայց պէտք է որ դատարանի առաջ դրուեն հարցերը՝ Ժամանակագրական կարգով՝ 98ից սկսեալ: Մենք այդ առաջարկը արինք այն պարզ պատճառով, որ Մհերի դէպքը արդիւնք էր անց-

եալի մի շարք տխուր դէպքերի եւ անխորժութեանց, որոնք տեղի են ունեցել մեր եւ նրանց մէջ. մենք ուզում ենք խնդիրը աւելի խորը քննել, որպէսզի աւելի հիմնական լինի: Մենք մեր նամակները ուղղում էինք Մամիկոնեանին՝ Հնչ. Կենտրոնի ներկայացուցչին, որը այժմ այստեղ է, եւ ոչ թէ մեզ գրող Գործադիր Յանձնախմբին, որովհետեւ մենք հրատարուում ենք յարաբերութեանց մէջ մտնել տեղւոյ մարմինների հետ մինչեւ այն [ատեն], երբ կը լուծուեն մեր եւ նրանց մէջ առկախ մնացած բոլոր խնդիրները, որոնց մէջ մենք մեղադրում ենք նրանց: Այդ խնդիրների պատճառաբանութեանց մանրամասնութիւնները կը գտնէք մեր Ձեզ գրած № 247/1 նամակում:

Մեր նշանակած տեսակցութեան մասին (Նոյեմբեր 2, առաւօտեան Ժամը 10), նրանց կողմից ոչ ոք չեկաւ. իսկ երկրորդին, Նոյեմբ. 3ի երեկոյեան Ժամը 3ից սկսեալ, եկաւ Մամիկոնեանը, որի հետ յարաբերութիւն ունենալու ցանկութիւնը թէ՛ մեր եւ թէ՛ իր կողմից է եղել: Մտաւ երկու Ժամուայ խօսակցութիւնը եւ ղել է աւելի բարեկամական քան պաշտօնական. աւելի շատ դա եղել է մտքերի փոխանակութիւն: Մեր ներկայացուցիչը բացատրել է թէ ինչո՞ւ այստեղի մարմնի հետ յարաբերութեանց մէջ չենք ուզում մտնել, որը ընդունուել է նրա կողմից օրինաւոր. շատ կէտերում նա համաձայնել է մեր առաջարկներին: Այդ տեսակցութիւնից դեռ եւս ոչ մի դրական բան դուրս չեկաւ. այսօր նշանակուած է եւ մի ուրիշը: Կը շարունակենք գրել:

Ուղարկում ենք ներփակ, մեր եւ նրանց մէջ տեղի ունեցած — այդ խնդրոյ վերաբերմամբ — նամակագրութեանց պատճէնները:

Ընկերական բարեւներով՝ Հ.Յ.Դ. ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ Կ. ԿՈՄԻՏԷ

23.— ՆԱՄԱԿՆԵՐ՝ ԿՈՄՍԻՆ

Նամակներու բովանդակութեան կը հետեւցաւի, որ Կոմս (Վահան Փափագեան) այդ շրջանին կը գտնուէր Կովկաս, հաւաքուէն՝ ընդհանրապէս Թիֆլիս, եւ զեկավար դեր ունէր Երկրի հետ յարաբերութեան եւ ռազմաբերքի ու զինուորներու փոխադրութեան գործին մէջ: Վրէժի արիւնքի մէջ գտնուած այդ 5 նամակները կու տամք թուականի կարգով:—

Ա.— Վրէժի (Դարեժ, Թարիք), 15 Յուլիս 1906 թուակիր, ՍՏԵՓ... ստորագրութեամբ. ամենայն հաւանականութեամբ, Աստղատակամի Կ. Կոմիտէի անգամ, բերելու քարտուղար, Ստեփանեան է (տե՛ս «Արձանագրութիւն Արարատականի Շրջ. Ժողովին, 1906 Փետր.», կամ անընտր Կ. Կոմիտէի), բերելու Յոյսի՝ Ստեփան Ստեփանեանը (Բալայեան): Գրուած է նամակի սովորական չափի պարզ թուղթի մը վրայ, 2 երես, մամիշկապոյն մելամուղ:

Բ.— Միեւնոյն ստորագրութեամբ 22 Յուլիս 1906 թուակիր

նամակ, Վրէժի Կ. Կ.ի պաշտօնաթուղթի վրայ, 1 բերթ, 2 երես, սեւ մելամուղ:

Գ.— Միեւնոյն ստորագրութեամբ 26 Օգոստոս 1906 թուակիր նամակ, պաշտօնաթուղթի վրայ, 2 էջ, սեւ մելամուղ:

Դ.— ԴժԲԱՆՏ ստորագրութեամբ 6 Սեպտ. 1906 թուակիր նամակ, նամակի փոքր չափի երկքերթ թուղթի վրայ, 2 էջ, սեւ մելամուղ:

Ե.— Միեւնոյն նամակին մնացեալ երկու էջերը գրաւող վաճառ գործիչ Թեոսի նամակը, մասամբ սեւ եւ վերջին մասը՝ կարմիր մելամուղ գրուած, հաւանորէն Թիֆլիսէն, 8 Սեպտ. 1906 թուակիր:

Ա.

№ 162 15 Յուլիս 1906, Դարեժ

Սիրելի՛ Կոմս,

6/VII նամակը այս ընդհանր ստացայ եւ ուզում եմ ստիժից օգտուել՝ իսկոյն պատասխանել.

1.— Մեծ շնորհակալութիւն Մերունու կողմից. ընկեր Ար. (?) խնդրում է շտապեցնել. երէկուայ թուով էլի մի նամակ եմ գրել, յիշեցրել եմ եւ այս մասին:

2.— Ուրմիա-Շամի գիծը բացուած է արդէն, Շամից եկել են կեսարներ (?) ապրանքներ տանելու. Հայրիկը ուղարկել է Միհարէթ եւ բաւական ապրանք են վերցրել, որոնք Փարոսի վրայով կը հասցուին Շամիր: Աւարայրի եղած ապրանքները այդ գծով էլ կ'անցնին. հետեւապէս դուք մի՛ բաւականանաք Դաւալու(?)— Մենաւոր գծով, թող փոխադրեն միւս կողմից եւ Աւարայր. Ուրմիա-Շամի գիծը մեծ ծառայութիւն կարող է անել: Դանիէլին ուղարկում ենք Ուրմի, որ այնտեղից երկրորդ անգամ եկողների հետ ճանապարհուի:

3.— Երկրի պէտքերի համար դրամ պէտք լինելիս՝ գրում ես, որ դիմենք Երկրի ընկերներին. այդ մասին մենք կը գրենք իրենց, բայց երեւում է՝ փոխադրութեան համար քիչ գումար էք յատկացրել. յամենայն դէպս եթէ դուք ունէք տրամադրելի գումար, փոխադրեցէք մեզ գոնէ 200 ռուբլի, մինչեւ մենք կը գրենք ընկերներին եւ նրանց համաձայնութիւնը կ'առնենք: Այս երկրորդ գիծը ապահով է, բայց առանձին ծախքերի պէտք կ'ունենայ. մինչեւ օրս ջանքեր էինք գործ դնում բացելու, այժմ արդէն բացուած է, գործը կ'արագանայ բայց ծախքի էլ պէտք կը լինի, որ առաջուց չէինք նախատեսած:

4.— Փայլակին նամակ էի գրել խմբագ. Հասցեով. Պետրոսին ուղղուած մի նամակ ներփակած էի. ինչպէս գրում է Պետրոսը՝ այդ նամակը չէ ստացած, խնդրում ենք գտնել եւ հասցնել իրեն. դա կարելու է, վերաբերում է մի քանի հաշիւների, որ թողել է Պետրոսը:

5.— Գրում ես որ Պետրոսեանի դատը շուտով կը տեսնուի. այդ ի՞նչպէս կարող է լինել երբ Նիկոլը այդտեղ չէ, իսկ Պետրոսը հրատարուել է մասնակցելու.

միթէ՞ անյարմար չէ՞ առանց մերոնցից մէկի ներկայութեան այդ դատը տեսնել:

6.— Երկրից գրել են արագացնել փոխադրութիւնը. մեր կողմից ոչ մի արգելք չկայ եւ ամէն տեղ ունենք կարելու ուժեր գործի համար. թերեւս պէտք լինի ձերի, ինչպէս գրել էին Մենաւորից: Ուստի այդ թողնում ենք ձեզ կարգադրելու. մի անգամ էլ այս մասին գրել ենք Մրգաստանի ընկերներին, որ ձիանքը իրենք գնեն եւ յանձնեն փոխադրողներին: Սամսոնը Միհարէթում կը մնայ եւ այդ գործի ընդհանուր ղեկավարութիւնը յանձնուած է իրեն. նրա սահմաններում լինելը անհրաժեշտ չէ. Ընծայրը Գաղթալէնումն է, դու գրիր.....(1) որ Ընծայրի հետ լաւ եօլա գնան փոխադրողները:

7.— Դոկտորին գրել են Երկրից, բայց չգիտեմ դեռ եւս Դոկտորը ինչ կ'անի. նա դեռ մեզ ոչինչ չէ ասել իր այդ ցանկութեան մասին:

8.— «Իրօշակ»ի № 3 եւ 4ը վաղուց յետէ գտնուում է Ափում. մրգաստանցիք չեն փոխադրած, շտապեցնել տուր:

9.— Մրգաստանցոց բազմաթիւ նամակներ ենք գրած եւ ոչ մէկին դեռ չեն պատասխանած. գրեցէք նրանց հասցէն:

Նորութիւնը այն է որ այստեղ պարսիկների մէջ խլրտումներ կան. Թեհրանի կրօնաւորներին արձագանգ են տալիս.....(2). խանը (?) ստակալի միջոցներ է ձեռք առել ճնշելու, եւ կը ճնշուին: Այսօր խանութները չէին ուզում բացել, Փառաշներով բացին եւ այնպէս էլ կը լսեն...:

Ընկերական բարեւներով՝ ՍՏԵՓ.

Յ. Գ.— Բուլգարիայից իմ հասցէին գալիս են նամակներ՝ յանձնելու Կայծաբար գիւղի քարէ (?) չըջանի Գրիգորին: Ո՞վ է այս Գրիգորը՝ չգիտեմ. նոյնիսկ չգիտեմ ո՞րտեղ լինելը. այդպէս մէկը մեր կողմերը չէ եկած. եթէ գիտես, խնդրում եմ շուտ գրես ինձ այդ մասին:

— Այս ընդհանր Փարոսից (Ուրմիա) լուր ստացանք որ ուղարկած ապրանքը (նոր գծով) ապահով հասեր է Շամիր. շնորհաւորում ենք այս յաջողութիւնը:

— Քոթոթին(3) կ'ուղարկենք շուտով. մեր արհեստանոցը կառավարելու մի լուրջ տղայ պէտք է. խոստացել ես ուղարկել, շտապիր, պէտքը շատ ենք զգում:

ՆՈՅՆ

(1) Անընթեռնելի. տեղանուն:
(2) Անընթեռնելի. անձնանուն:
(3) Ռոստոմի ծածկանուններէն մէկը:

Բ.

22 Յուլիս 1906

Սիրելի Կոմս!

Գրածիդ համաձայն ուղարկում ենք Քոթոթին: Ոոստացածդ արհեստաւորը շտապիր ուղարկել շուտով. եփրեմն էլ ցանկութիւն ունի հետեւելու Քոթոթին. այսպէսով մեզ մարդ չի մնալ: Երկրից դուք մեզնից աւելի շատ լուրեր էք ստանում. այդ մասին ոչինչ չեմ գրելու:

Մհերեանին կարեւոր յանձնարարութիւնով մարդ էինք ուղարկել, չգիտեմք ի՞նչ հետեւանք ունեցաւ. դա մեզ համար կենսական նշանակութիւն ունի: Այժմ պարտութիւն է թերթերի այրուելու խնդիրը. դա բացարձակապէս ուռուս եւ տաճիկ կառավարութեանց դրդամար է, որին նպաստելուն քիչ դեր չեն կատարել եւ հնչակեանները:

Պարսիկ կառավարութիւնը յայտարարութիւն է ուղարկել «Իրօղալ»ի խմբագրութեանը, բայց № 6ը արդէն ճանապարհած են եղել, ինչպէս գրում են մեզ խմբագրութիւնից: Մեր ասած մարդը այդ գործում անմիջական մատ ունեցող անձնաւորութիւնն է. ժամանակին Պետրոսն ու Արմենակն էլ խօսել են Արեւելեան Բիւրոյին, սակայն անհետեւանք:

Ստացանք Արեւելեան Բիւրոյի շրջաբերականը Զանգեզուրի դէպքի մասին. այդ մասին խնդրում եմ մեզ տեղեակ պահէք — դա ինչի՞ հետեւանք է: Ճի՞շդ որ մեր եւ հնչակեանների միջեւ տեղի են ունեցել այդպիսի լուրջ ընդհարումներ: «Երիտ. Հայաստան»ում կարգում ենք, իբր թէ Պնձորեակ գիւղում հնչակեանները մերոնցից գերել են 40-50 հոգի, 77 կին եւայլն. մենք չենք ուզում հաւատալ այդ օրիգինալ ստախօս թերթին, բայց երբ Ամերիկայում հաւատացողներ կան, ինչո՞ւ չէք գրում իսկութիւնը «Հայրենիք»ին:

Մեր հակառակորդները եռանդով տարածում են, իբր թէ Դաշնակցութիւնը երկուսի է բաժանուել. խընդրում ենք այդ մասին մեզ գրել, մանաւանդ տաճկահայ ընկերների բռնած դիրքը այս խնդրում: Դոկտորի գնալու մասին առայժմ այս կարող եմ գրել (Գրիգորը Երկրից գրել էր իրեն), — նա կը մնայ մինչեւ Ընդհանուր Ժողովի վերջը եւ երբ ամէն բան պարզ կը լինի իրեն համար, այն ժամանակ միայն կ'անցնի: Ես կը կամենայի քեզ ուղարկել մեր Երջանական Ժողովի արձանագրութիւնը, բայց ժամանակները վատ են. մենք վճռել ենք մեր բոլոր ոյժը տալ Տաճկահայ դատին, ուստի մեր պատգամաւորը տաճկահայ ընկերների հետ կը լինի:

Փոխադրութեան Փարոս-Շամիրի գծի համար գրել եմ քեզ. Երկիր մտնող ընկեր այժմ չուղարկէք, մինչեւ աշունք. իսկ մեր շրջանում ուսուցչացու եթէ պիտի անէք՝ ուղարկէք: Ներքի որ այս մասնաւոր գործե-

րով քո գլուխը ցաւեցնում ենք: Պատճառը այն է, որ այդտեղից ոչ ոք չի ուզում պատասխանել մեր նամակներին. յիշաւի՞ այդքան գլուխները խառն են:

Գալով մեր դիրքին Ատրպատականում, պէտք է ասել այնքան էլ միջթարական չէ, մասնաւորապէս այստեղ, գլխաւոր պատճառը ինտելիկէնտ ոյժերի պակասութիւնն է: Ամէն կողմից շրջիկներ են պահանջում. Իսպահանից նոյնիսկ խնդիր են դրել եւ պահանջել, որ մի կարող անձնաւորութիւն ուղարկենք Հնդկաստան. այս միտքը նոր չէ, մենք վաղուց մտածել ենք, գրել ենք եւ Արեւմտ. Բիւրոյին, որ իր հաւանութիւնն էր տուել, սակայն ճանապարհածախքի եւ այլ պատճառներ նկատի ունենալով, թողեցինք: Այս խնդրոյ մասին խօսիր այդտեղի ընկերների հետ. սա լուրջ բան է, մանաւանդ պիտի օգտուել այն նպաստաւոր առիթից, որ Սահակ Լպիսկ. Այվատեան այժմ այնտեղ է եւ մեր ամենաջերմ համակրողներէն մէկն է. ամէն բան կ'անի յաջող հանգանակութեան համար, եւ պարբերական նպաստների մի դուռը բաց կ'անի. աչքից թողելու չէ: Այսպիսի մի անձնաւորութիւն մեր դոկտորն է եւ մենք կարծում ենք այս ուղղութեամբ նա աւելի օգտակար կը լինի քան Երկիր մտնելով. այն էլ ասեմ նրա Երկիր գնալուն մենք դէմ չենք, բայց մեր խորհուրդն այն է որ սա Հընդկաստան գնայ յատուկ կազմակերպական գործով. միակ յարմարագոյն թեկնածուն է, որին մենք ճանաչում ենք. թերեւս դուք աւելի յարմար թեկնածու ունենաք:

Հնչակեանները եւ դեմոկրատները, հա՛, արմենականներն էլ, միացած հակադեմոկրատների հետ, մեր դէմ կռիւ են յայտարարել, որ ազգային բոլոր ասպարէզներից հեռացնեն դաշնակցականներին. օրերս հանրաքուէական (?) ընտրութիւն տեղի ունեցաւ. նրանք ամէն կեղծիք եւ ստորութիւն գործ դրին միայն նրա մասին, որ դաշնակցական ընտրուի, թէեւ դաշնակց. թեկնածուներ չունէինք եւ այդ ուղղութեամբ էլ պրոպագանդ չէինք արել. «Ալիք»ին կը գրուի այս մասին մանրամասն. աշխատիր տպել տալ եւ թող զօրեղ բողոք բարձրացնեն. ծայրայեղութիւնների մէջ շատ են ընկնում մեր հակառակորդները եւ երբ առիթ է ներկայում, որեւէ դէպքում չեն դադարում ամէն կարգի ստորնութիւններ մեր դէմ անելու:

Ձերմ բարեւներով, քոյդ՝
ՍՏԵՓ.

Թ. Գ.— Նախորդ նամակներս հարկաւ ստացած կը լինես եւ մէկիկ մէկիկ կը պատասխանես. Վահանը տակաւին չեկաւ. եւ լուր էլ չունենք նրանից, շտապեցրէք ինդրեմ: Գրէք նորութիւններ: Այսօր քաղաքումս լուր տարածուեց, իբր թէ Շուշում հայերը, միացած դադարների հետ, կոտորում են թուրքերին. ո՞րքան ճշմարիտ է: Միթէ հայերն էլ են ենթարկուում պրովո-

կացիայի: Պարսիկները մէջ տեղումս կարծես յուզումները դադարում են, իբր թէ Թեհրանում կառավարութեան մեծ փոփոխութիւն է տեղի ունեցել. թերեւս հրահարուող լինի թերթերի մուտքը նորից ստանալ, դա կարուած կը լինի խմբագրութիւնից եւ Թեհրանի ընկերներից: Պիտի ասել, պնդել՝ կարող ընկեր չունինք:

— Ձի՞ կարելի արդեօք Արեւելեան Բիւրոն մի ընկեր էլ ուղարկէր մեր շրջանը եւ քննէր վերջերս տեղի ունեցած դէպքերը մեր եւ հնչակեանների մէջ մասնաւորապէս, եւ ընդհանրապէս այսքան տարուայ նրանց գործունէութեան մասին մի գաղափար կազմէր, աչքովն էլ տեսնէր՝ թէ նրանք ու՞րք են եւ ի՞նչ պատուհաս են մեր գլխին: Նրանց բոլոր գործը հենց այն է՝ որ մեզ խանգարեն, ուրիշ որեւէ յեղափոխական գործ այդ մարդիկը չունեն. նրանց օրինակին են հետեւում ներկայումս իրենց արժանաւոր ընկերները — դեմոկրատները — որոնց բանն ու գործը մեզ հայհոյելն է, սուտ լուրեր տարածելը, մատնել այն բոլոր ձեռնարկները, որոնց դաշնակցականներն են ձեռնարկում:

ՆՈՅՆ

Գ.

26 Օգոստոս 1906(1)

Սիրելի Կոմս!

22/VIII նամակդ ստացանք: Ենթահակալ ենք տուածդ տեղեկութեանցդ համար. դրանք մեզ չափազանց են հետաքրքրում, շարունակիր այդպէս:

Երէկուայ թուով եկողի հետ գրել եմ քեզ, նոր բան չեմ աւելցնելու: Ընծայրին շտապեցրու, Գաղթաչէնում լաւ բաներ չեն կատարուում: Այսօր հեռագիր ունենք Մինարէթից որ Դոկտորը մեկնում է այնտեղ:

Դրամի մասին լաւ չես հասկացել. մենք ստացել ենք 3500 ռուբլի, բայց Թորգոմը գրել էր, որ յատկացրած է 5000 ռուբլի. հետեւապէս 1500 էլի պիտի ըստանանք, մանաւանդ որ մեր ստացած 3500 ռուբլուց զնել ենք Երկրի համար 2000 ռուբ. աւել ապրանք, ինչպէս կը տեսնէք հաշիւներից:

Քո նամակիդ ժամանակին պատասխանել եմ թերթի հասցէով. զարմանում եմ ինչո՞ւ մինչեւ օրս չես ստացել: Պայմանական խօսքերս էլ ուղարկած է քեզ եկողի հետ, որ նոր պիտի ստանաս:

Վատահիլի հասցէ ես ուզել, էլի վտահիլին քո իմացած հասցէներն են: Ես գրել եմ արդէն, որ Պարիզից ճանապարհած նամակներն են բացուում եւ ոչ Ձեր կողմերից եկողները:

Իզօ խանին այդ պարզեւր շտապութիւն է, մենք կարծում էինք թէ իրեն կորուստն է վերադարձում իրեն. շա՛տ ափսոս, թուրք խաները անուղղայ են — ի դո՛ւր էք կարծել թէ կարելի է դրանով առանձնաշնորհումներ ձեռք բերել. կ'ուտեն այդ փողը, երբ կը մարտնեն՝ նորից կը սկսեն ոտնաձգութիւնները. այսպէս են բոլոր պարսիկ խաները, դրանց վրայ վստահել չի կարելի եւ ոչ յարատեւ (?) կը լինեն նրանց խոստումները. ինչ եւ է, եղածը եղած է: Ընծայրի 500 թումանի խնդիրը արդէն դու գիտես. Գարեգինը նկատել էր որ 500ը շատ է. մեր դրամականը այս տարի կաղում է. նա առեւտուր էր արել Ընծայրի հետ եւ գործը — ըստ պարսկական սովորութեան — կէսի էր կապել, ինքը՝ Ընծայրն էլ համակերպուել էր, ինչպէս Երեւում է իր նամակից: Բայց եկել ու ձեռք մօտ լացել է... Այնուամենայնիւ այդպիսիները պէտք են գալիս, ստիպուած ենք տանելու նրանց կապրիզները... որովհետեւ աւելի լաւը չկայ: Մենք գրել ենք Երկիր՝ սահմանադրիների համար մտածելու. մինչեւ օրս պատասխան չունենք:

Սուրէնին շտապեցրու, անպատճառ արտասահմանեան անցադիր թող հանի, եւ դուրս գալիս՝ գրի ինձ:

Ձերմ բարեւներով, քոյդ՝
ՍՏԵՓ.

(1) Թուականը կրճայ ըլլալ Յաւել 28 Օգոստոս. անորոշ է:

Գ.

6 Սեպտ. 1906, Կենտրոն

Նարդեղի՛ Պ. Կոմս,

Մեր սուրհանդակը՝ Տալլօն Շամից երէկ տեղս եկաւ: Ինձ գրած են թէ մինչեւ 15-20 օրէն գարնան սուրհանդակները գալու են: Գրքերը, թերթերը եւ մասերը ուղած են. եւ գրած են թէ շուտով նորից վերադարձրէք. ձեզ վերաբերեալ նամակները գրաբերիս հետ ուղարկում եմ ձեզ. ձեր գնալուն ինձ ասացիք թէ 7-8 օրէն կը վերադառնամ Երեւան. սակայն մեր ընկերներից եկող եղաւ, տեղեկացայ, որ դեռ չէք վերադարձած. այժմ ձեզ եմ սպասում: Եթէ ունիք բաներ՝ դըրկելու, շատ շուտով զրկեցէք որ վերադարձնեմ, իսկ եթէ ոչ ինձ հեռագրեցէք: Իմ քովս եղած Ջրաբերից(1) եկած մասերը եւ թերթերը տամ թող շուտով գնայ. Տալլօն իրեն մի ուրիշ ընկերը եւս բերած է, ուղում են Երկիր մարդիկ եւս տանել. այժմ տեղս մօտ քսան հոգի կան գնացող: Սուրհանդակի Շամ գնալ ու գալու վարձատրութիւնը ո՞րքան պէտք է տալ, գրեցէք. եւ Տալլօնին ասացի որ այս անգամին շալակը պէտք է վերցնես. նա պահանջում է մի ձի իւր հետ տանել՝ ե-

թէ բեռ կայ տանելու. նաեւ խնդրում է մի լաւ ատրը-
ճանակ: Եթէ համաձայն էք, տեղս յարմար մի ձի ու-
նենք որ կարող ենք տալ, միայն կը սպասեմ ձեր կար-
գադրութեան եւ ուղարկելիք իրերի: Կը խնդրեմ շտա-
պեցէք. ի զուր թող չուշանան եւ ծախք չպատճառեն:
Նամակաբերս մեր վիճուորներէն է, ինք կը թուած՝
չա՛տ համեստ տղայ է, ինք ցանկանում է խմբադրա-
տուն ծառայել. կը խնդրէի որ դրան հոգ տանէք եւ մի
յարմար գործի դնէք: Վան ներկայիս խաղաղ է, Գիսա-
կը(2) եօթ ընկերներով աքսորած են, չգիտենք թէ ո՛ւր.
ուրիշ ոչինչ: Սպասում եմ ձեր պատասխանին: Ընդու-
նեցէք բարեւներս:

Յարգանքներով՝ ԴԺԲԱՍԾ

- (1) Կարսէն:
- (2) Վարդգէսը (Սերեմիկիւնեմ):

Ե.

Մ. Ք. 8/IX(1)

Սիրելի Վահան!

Քարից(2) գրածդ նամակներ ստացել ենք. արածդ
բոլոր յանձնարարութիւնները կը կատարենք: Շամից
նոր սուրհանդակ է եկել Իզդիր, որի բերած նամակն
ներկայի քեզ ենք զրկում. շտապիր այնտեղ ու նրանց
ճանապարհ դիր: Պարտիզաւանից ես քեզ մանրուքներ
եմ զրկել Մարտիրոսի մօտ, նրանք ու քիչ էլ Մրգաս-
տանից(3) վերցրու զրկիր. Պարտիզաւանում մեզ 355
հատ № 1 պրօծին ու քիչ ուրիշ մասեր է մնացել. եթէ
կարողանար Իզդիրից մի ձիաւոր զրկել եւ Պարտիզաւա-
նից ապրանքն էլ բերել տալ, աւելի՛ լաւ:

Իսկ դու ամէն կերպ զգոյշ կաց, քեզ մատաղ. այս
նեղ օրերին առանց այն էլ սրտներս աւելի չխոցոտուի:

Վաղը Երկիր կը զրկենք 6500 բուրլի. 5-6000 էլ 8-
10 օրից կը զրկենք: 1-2 օրէն ես կը շտապեմ Զրա-
բերդ(4), ապա Քար(2): Դաշնակցական Խեչոյի մասին
այս երեկոյ ընկերներէ հետ կը խօսենք. եթէ յաջող-
ուեց, իսկոյն կը զրկենք Մրգաստան, Նիկոլին կը հե-
ռագրենք որ գայ:

Ես կը ճանապարհուեմ փողով. կ'աշխատեմ ապ-
րանք շատ ձեռք բերել:

Ստացուելիք նամակներ ու նորութիւններ կը զրկի
ու կը գրի քեզ Ռուբինան՝ Մրգաստան: 3 օր [առա՞ջ]
տիկին Մուշեղեան Խաժակի ձեռամբ Մրգաստանէն քեզ
մի նամակ է զրկել. այն ստացուել է Երկիրից: Մար-
տիրոսին 60 բուրլի եմ տուել՝ ծայրեր դնելու. հաշիւն
պահանջիր:

Դու յոյս մի դնիր Խեչոյի գալուն վրայ. Թէ՛ Դու-

ման եւ թէ Բիւրոն չեն թողնում: Օգոստոսի սկզբից
մինչեւ այժմ Անտառապատից Մրգաստան որքա՞ն է
ապրանք ստացուել. խնդրում եմ մանրամասն ամսա-
թուերով գրիր ինձ, որ կազմածս հաշուի հետ համե-
մատեմ:

Դէ՛հ, հոգիս. զգոյշ, զգոյ՛շ:

Բարեւներով՝
Թէ՛ՈՍ

- (1) Կրկնայ նշանակիլ՝ Մեծ Քաղաք, որ Թիֆլիսի կուսակցա-
կամ տեղամուկն էր:
- (2) Ալեքսանդրապոլէն:
- (3) Երեւանէն:
- (4) Կարս:

24.— ՆԱՄԱԿ ՍԱՄՍՈՆԻՆ

11 Յունուար 1907

Հ. Յ. Դաշնակցութեան պարսկա-տանկական սահմանազուխի
ընդհանուր ներկայացուցիչ Սամսոն Թադէոսեանին ուղղուած այս
նամակը կը բռնի գրուած ըլլալ քիւրս կամ պարսիկ ազդեցիկ
ամենաւարուքեմ մը կողմէ: Մեր ունեցածը արտագրութիւն մըն
է՝ «պատմէն» մակագրուած (հաւանորէն՝ քարգամութեան):
Կարգ մը տեղամուկներ եւ ստորագրութիւնը՝ արտագրողն կող-
մէ վերածուած են ծածկագրի: Շարափ պէյ Օմար Ալայ(յեան !)
Կարասանը (կամ Կարազան) արդեօ՞ք Խամասոյի Շարափ բէկն է.
իմքնութիւնը մեզի ամծառք է:

Յարգելի Պ. Սամսոն,

Նախապէս կը բարեւեմ Ձեզի եւ Ձեր պատուական
որպիսութիւնը կը հարցունեմ:

Արդէն յայտնի է Ձեզ եւ ամենուն՝ ես հայոց ամե-
նէ առաջին թշնամին էի. շատ վնասներ տուի հայուն
եւ բաւականին չափ հայոց անմեղ արիւններ թափեցի:
Եւ հայերն ալ ինձի շատ վնասներ տուին: Բայց իմ ը-
րածը ի զուր եղաւ, եւ զղջացած եմ ըրածիս վրայ, որ
հայուն այնքան վնասներ տուի: Ես պէտք եղած մեր
մեծ երդումներով՝ Տէր Ներսէսի համար երդուած եմ,
այսուհետեւ իմ կողմանէ հայուն վնաս չպիտի լինի, եւ
պէտք եղած օգնութիւններ ձեզանից չպիտի խնայեմ իմ
կարեաց չափ: Հաստատ հաւատացէք ես երդուած եմ
եւ կրկին Ձեզ համար կ'երդնում, Ձեր վնասի համար
այսուհետեւ չպիտի խորհեմ եւ իմ կարեաց չափ օգնու-
թիւններ ձեզանից չպիտի խնայեմ: Արդէն Տ. Ներսէս
իմ կողմանէ, Ձեզ երաշխաւոր եղած է, որ իմ կողմա-
նէ Ձեզ վնաս չկայ, արդէն Ձեր երաշխաւորութեան մա-
սին անոր ալ առաջարկած եմ, որ Ձեզ ալ երաշխաւոր
լինի, եւ ալ Ձեզանից վնաս չկրեմ: Դուք ալ վստահե-
ցուցէք իրեն, որ Ձեզ ալ երաշխաւոր էլինի: Թէեւ այն

մարդը, Ձեզ վրայ վստահ է, բայց մինչեւ հիմա Ձեզա-
նից խօսք չունի: Միանգամ խոստացած եմ մինչեւ մահ
հաւատարիմ մնալ Ձեզ հետ: Բայց ես ալ մի բան Ձե-
զանից կը խնդրեմ, դուք ալ երբեմն աշխատէք իմ շա-
հուն: Ինչպէս, Շէյխ-Համիտ, այսօր կ'ուզի որ հայու

Պ ա շ ք ա լ ա ց ո ց (1)

սերունդը բնաջինջ անի, 26,2,19,5,2,12,2,18,10,18
քանի մը վաճառականներ իր խանութներ նստած են եւ

Պ ա շ ք ա լ ա -

իրանց չահը նրան կու տան: Հիմա 26,2,19,5,2,12,2,
ց ո ց

18,10,18 հայեր իմ խանութներ թողած եւ Շէյխ-Հա-
միտի խանութներու մէջ նստած են, որ իմ շինած խա-
նութներ քառապատիկ անոր խանութներէն լաւ է: Ա-
սոր համար կրկին կը խնդրեմ, որ բարեհաճէք մի նա-
վ ա ն ի(1)

մակ Ձեր 11,2,14,7 ներկայացուցչին գրէք, որ Ան-
դրանեան Սահակ աղան կանչի պատուիրի, որ իմ խա-
նութներ գան. խանութպաններ անոր ապրանքներ կը
ծախեն եւ մինն ալ անոր եղբայրն է: Որեւէ կերպով
այդ մարդեր իմ խանութներ բերէք եւ բոլորովին ինձի
Ձեզի երախտապարտ կ'ընէք, եւ այդ իմ մասին ալ կը
վ ա ն ի(1)

բարեհաճէք նամակ գրել Ձեր 11,2,14,7 ներկայացուց-
չին, պէտք եղած տեղեր պատուիրէք, որ Ձեր շնորհիւ
մեր խանութներ գան եւ այդ նամակն ալ գրաբերովս
վ ա ն ի(1)

ուղարկէք. ես 11,2,14 կ'ուղարկեմ եւ հաստատուն յոյս
ունեմ, որ բոլորովին ինձ վրայ պիտի վստահ լինէք:

Մնամ յարգանք Ձերդ

Շ ա ր ա Ֆ Պ է յ Օ մ ա ր
19,2,4,2,39,26,22,31,38,1,2,4
2,33,2,9,2,14,21,2,4,2,6,2,14
Ա զ ա ե ա ն Կ ա ր ա ս ա ն(1)
(Կնիք)

Մանօք.— Թուանշանները մենք ենք դրել:

ԱՐՏԱԳՐՈՂ

(1) Գրուած ընթացիկ ծածկագրով մը («Մայր Արափի ա-
փերով...»):

25.— ՀՆՁԱԿԵԱՆՆԵՐՈՒ ՀԵՏ ՀԱՄԵՐԱՇԵՈՒԹԵԱՆ Հ Ա Ր Ց Ը

Պարսկաստանի մէջ հիմէն ի վեր գործած էին մաւր հնչակ-
եան խումբեր եւ անհատներ, որոնցմէ մաս մը կը շարունակէր
զանի իր գոյութիւնը 1900-1906 տարիներում՝ Հնչակեան կու-
սակցութեան 1906ի պատակաւորութեամբ բաւական ետէ: Ասրպատակա-

նի մարմիններու տեղեկագիրներում մէջ, հնչակեաններու եւ ա-
նոնց գործակալներին նկատմամբ, ինչպէս ընթերցողը նկատեց,
գործածուած են բաւական ծանր եւ երբեմն վարկաբեկիչ որա-
կումներ, գորս տուած ենք ամբողջութեամբ՝ հաւատարիմ պատ-
մական վաւերագրութիւն իրենց լրիւ հարազատութեամբ հրա-
տարակելու մեր սկզբունքին: Այդ ամակամներն ու որակումները
հարկ է առնել իրբեւ յեղափոխական կենդանի կռուի շրջանը յատ-
կանը պիտի անկեղծութեամբ արտայայտութիւն, հոգ չէ թէ եր-
բեմն պատշաճութեամբ սահմանները անցնող, միշտ այնպէս՝ ինչ-
պէս պէտք է առնել — այս եւս ընթերցողը նկատեց անշուշտ —
դաշնակցական անհատներու եւ մարմիններու (նոյնիսկ գերագաս)
նկատմամբ գրութեանց մէջ տեղ գտած բուռն քննադատութիւն-
ներն ու երբեմն ծանրակշիռ հաստատումները:

Բայց անհաւոյ պայմաններու եւ յարակից երեւոյթներու կող-
քին, եղած են մաւր փոխադարձ հասկացողութեան ու համարաշ-
խոթեան անկեղծ փորձեր եւ գէթ մասնակի իրականացումներ,
ինչպէս Պարսկաստանի 1906 նոյեմբերի միջ-կուսակցական համ-
գիպումներն ու որոշումները՝ Հ. Յ. Դ. Վրէժի կեդրոնական կո-
միտէին եւ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան «Պարսկաստանի
մասնակիցներու Գործադիր Յանձնախումբին» միջեւ, մասնակցու-
թեամբ Հնչակեան կեդրոնի կողմէ լիազօրուած վահան Մամի-
կանեանի: Կու տանք ստորեւ համապատասխան վաւերագրութե-
րը, որ կը գտնուին Հ. Յ. Դ. 4րդ Ընդհանուր ժողովին զրկուած
Վրէժի քրթածրարներում մէջ, հետեւեալ յաջորդականու-
թեամբ.—

Ա.— Փոխանակուած հիմն գնամակներ, ժամանակագրական
կարգով.

1) Հնչակեան Ս. Դ. Կ. Պարսկաստանի Գործ. Յանձնա-
խումբին. 30 Հուլիս. 1906 թուակիր (թիւ 502), ուղղուած Հ. Յ.
Դաշնակցութեան Թաւրիզի կոմիտէին (պէտք է ըլլայ՝ «Կեդրո-
նական կոմիտէին»):

2) Հ. Յ. Դ. Ասրպատականի Կ. կոմիտէին, 1 Նոյ. 1906
թուակիր (թիւ 279/1), ուղղուած Հնչակեան Ս. Դ. Կ. կեդրոնի
ներկայացուցիչ Պրն. Մամիկանեանին:

3) Հնչակեան Ս. Դ. Կ. Պարսկաստանի Գոր. Յանձնա-
խումբին, 2 Նոյ. 1906 թուակիր (թիւ 504), ուղղուած Հ. Յ. Դ.
Ասրպատականի Կ. կոմիտէին:

4) Հնչակեան կեդրոնի ներկայացուցիչ Պրն. Վահան Մա-
միկանեանի ամենակամ նամակը Հ. Յ. Դ. Ասրպատականի Կ. Կ.ին՝
նոյն թուակամին գրուած (2 Նոյ.):

5) Հ. Յ. Դ. Ասրպատականի Կ. կոմիտէին, 3 Նոյ. 1906
թուակիր (թիւ 286/2), ուղղուած Պրն. Մամիկանեանին:

Բ.— Միջ-կուսակցական ժողովի յաջորդական 3 նիստերու (14,
15 եւ 16 Նոյեմբեր, Թաւրիզ) արձանագրութիւնն ու որոշումնե-
րը, բազում կապոյտ մատիտով պատճէէն (նամակի նորմալ չա-
փի 4 կրկնակ թուղթերու վրայ, 14 էջ), որ մակագրուած է (ա-
մենայն հաւանականութեամբ՝ Արեւմտեան Բիւրոյի կողմէ) «Ստ.
24 Դեկտ. 1906» եւ «Համերաշխ գործունեութեան ժողով Հնչ. եւ
գաշն. Կ. Կ. միջեւ, Վրէժ»:

Ա.— ՓՈՒՍԱԿՈՒԱԾ 5 ՆԱՄԱԿՆԵՐ

1) Հ. Յ. Դաշնակցութեան Թաւրիզի կոմիտէին
№ 502 Թաւրիզ, 30 Հուլիս. 1906 թ.

Ռուսաստանի եւ Կովկասի Հնչակեան մասնաճիւղե-
րի Գործադիր Յանձնախումբը եւ Ձեր Արեւելեան Բիւ-
րոն, համաձայն Փարիզից եւ Ժրնեւից ստացած հրա-

Հանգնելի, բացատրութիւն ուզենալով Մհերի սպանութեան առթիւ՝ որոշել են այդ գործի քննութիւնը սկսել թաւրիզում, երկու կուսակցութեանց լիազօրները եւ չէզոք մարմնի միջոցով:

Ռուսաստանի եւ Կովկասի Գործ. Յանձ. յայտնում է մեզ, որ իրաւօրէն լիազօրուած ենք բանակցութեան մէջ մտնելու ձեզ հետ, որովհետեւ Հ.Յ.Դ. Արեւելեան Բիւրոն արդէն հրահանգել է կոմիտէիդ՝ սկսելու բանակցութեանց:

Արդ՝ սրանով հրաւիրում ենք կոմիտէիդ գալ բանակցութեան, նախապէս որոշելով ժամն եւ ձեր լիազօրները, որոնք արդէն մեր կողմից նշանակուած լիազօրները հետ բանակցելով՝ պիտի երեւան բերեն նշանակելի եղեռնի պատճառներն ու հեղինակները:

Խնդրում է շուտով գրաւորապէս տալ Ձեր պատասխանը, որովհետեւ Կովկ. եւ Ռուս. Յանձնախումբը անհամբեր սպասում է բանակցութեանց հետեւանքին:

Ի դիմաց Հնչ. Կուս. Պարսկաստանի Մասնաճիւղերի Գործադիր Յանձնախումբի՝

Ատենադպիր ԱՏՐՈՄԻԶԴ Ատենապետ ԳՈՒՐԳԷՆ
(Կնիք)

2) Մեծապատիւ Պարոն Մամիկոնեան ներկայացուցիչ Հնչ. Ս.Դ.Կ. Կեներանի թաւրիզում

№ 279/1 1906 Նոյեմբ. 1

Յարգելի՛ Պարոն,

Ստացանք Հնչ. Ս.Դ.Կ. Պարսկաստանի Գործ. Յանձնախումբի 1906ի Հոկտ. 30 թուակիր նամակը, որի պատասխանը ուղղում ենք Ձեզ, ի նկատի ունենալով այն, որ կուսակցութեանդ տեղւոյս մարմինները մեր եւ իրենց մէջ եղած մի շարք բանակցութիւնները թողել են անհետեւանք եւ առկախ:

Հ.Յ.Դ. Ատրպատականի Կ. Կոմիտէս, սկզբունքով ընդունելով միջկուսակցական դատարանի համակրելի պաշտօնը, միանգամայն սրտանց ողջունում է Մհերի դէպքից յետոյ կուսակցութեանդ կենտրոնի հրահրելով կազմել միջկուսակցական դատարան: Սակայն հենց միջկուսակցական դատարանի էական գաղափարը յարգելու եւ գործին տրամաբանական ընթացք տալու համար, Կ. Կոմիտէս առաջարկում է նախ մեր եւ տեղւոյս Հնչ. մասնաճիւղի հետ ունեցած առկախ մնացած նոյնաման եւ այլ խնդիրները քննութեան նիւթ դարձնել եւ ապա անցնել, ժամանակագրական կարգով, եւ Մըհերի խնդրին:

Նախնական բանակցութիւնները այդ խնդրի առթիւ

կը վարէ մեր ընկեր Վաղոն, որ Ձեզ կը սպասէ վաղը առաւօտեան ժամը ուղիղ 10ին՝ Դր. Տէր-Ստեփանեանի տանը:

Յարգանք՝ Հ.Յ.Դ. ԱՏՐ. Կ. ԿՈՄԻՏԷ (Կնիք)

3) Հ.Յ.Դ. Ատրպատականի Կ. Կոմիտէին, թաւրիզում

№ 504 թաւրիզ, 2 Նոյեմբ. 1906 թ.

Կ. Կոմիտէիդ կողմից Հ.Ս.Դ.Կ. Կենտրոնական Վարչութեան անդամ Պ. Մամիկոնեանին ուղղած Նոյեմբ. 1ին № 279/1 պաշտօնազիրը նա յանձնեց Գործադիրս եւ առաջարկեց տալ պարտ ու պատշաճ պատասխան, որը շտապում ենք տալ:

Մեր կենտրոնի, Կովկասի Գործադիր եւ Ձեր երկու Բիւրոնների բանակցութեանց խնդիրը մի այնոյ Մհերի տեղորի մասին է: Ուրեմն պարզ է, որ մեր անելիքը երկու կուսակցութեանց բարձրագոյն մարմինների հրահանգի կատարումն է — այսինքն Մհերի սպանութեան, որը պաշտօնապէս դրուած է քննական սեղանի վրայ եւ փութանակի պարզաբանութեան է կարօտ:

Իսկ Մհերի խնդիրը վերջնալուց յետոյ՝ մենք ամենայն պատրաստակամութեամբ կը դառնանք միջկուսակցական «այն անկախ [առկախ] մնացած խնդիրներին, որոնք շատ եւ շատ անգամներ Ձեր կողմից մնացել են անպատասխան, հակառակ մեր յաճախակի պաշտօնական դիմումների, որոնք եթէ ժամանակին յարգուէին՝ մեր ուսուցում վաղուց վերացած կը լինէին շատ անպատեհութիւններ եւ չարիքներ»:

Ինչպէս առաջին՝ նոյնպէս եւ մեր այս երկրորդ պաշտօնական նամակով կրկին առաջարկում ենք կոմիտէիդ, առանց բուն խնդրից չեղուելու, փութով նշանակել Ձեր լիազօրները՝ Մհերի եղեռնի քննութեան համար, որ մեր բանակցութեանց ելակէտն է կազմում եւ այդ խնդրի լուծման անհամբեր սպասում են մեր կենտրոնն ու Կովկասի Գործադիրը, անշուշտ եւ ձեր Բիւրոններն էլ:

Ատենադպիր՝ ԱՏՐՈՄԻԶԴ Ատենապետ՝ ԳՈՒՐԳԷՆ
(Կնիք)

4) Հ.Յ.Դ. Ատրպատականի Կ. Կոմիտէին թաւրիզ

թաւրիզ, 2 Նոյեմբ. 1906

Ձեր Նոյեմբեր 1ի № 279/1 նամակը ստացի: Քանի որ բանակցութեանց բուն ելակէտը կազմում էր Մհերի

րի սպանութեան խնդիրը եւ այդ առթիւ կողմերի կենտրոնական մարմինները յանձնել են տեղական վարչութիւնների քննութեան, հասկանալի է որ Ձեր վերոյիշեալ պատասխան-ընթացքը պիտի յանձնէի մեր տեղւոյս գործադիր մարմինն:

Իսկ ինչ վերաբերում է «Հայկական կեանքում գոյութիւն ունեցող երկու յեղափոխական կուսակցութիւնների յարաբերութեանց բարելաւման», այդ առթիւ միանգամայն սրտանց համակիր՝ պատրաստ եմ Ձեր լիազօրի հետ բանակցութեանց մտնելու: Լիայոյս եմ որ մեզ կը յաջողուի Պարսկաստանի մեր եւ Ձեր կազմակերպութիւնների յարաբերութիւնները միանգամայն լաւագոյն եւ նպատակայարմար դարձնել:

Այդ առթիւ խնդրում եմ որ Ձեր լիազօրը վաղը ժամը 3ից սկսեալ կամենար գալու պր. Օննիկ Սարամանի բնակարանը (չէզոք հող):

Աւելորդ է ասել, որ անկեղծ եւ անաչառ ցանկութիւններից բխած բացատրութիւնները կ'ունենան ցանկալի վախճան եւ վերջնական եզրակացութեան կը յանգին:

Մնամ յարգանք՝ ՎԱՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

5) Մեծապատիւ Պր. Մամիկոնեան ներկայացուցիչ Հ.Ս.Դ.Կ. Կեներանի, թաւրիզում

№ 286/2 1906 Նոյեմբեր 3

Յարգելի՛ Պարոն,

Ստացանք Ձեր Նոյեմբեր 2 թուակիր նամակը: Ուրախութեամբ ընդունում ենք եւ սրտանց ողջունում Ձեր առաջարկը՝ բանակցելու «Պարսկաստանի մեր եւ Ձեր կազմակերպութիւնների յարաբերութիւնները միանգամայն լաւագոյն եւ նպատակայարմար դարձնելու համար»:

Անկեղծութիւնը միշտ դրական արդիւնքի է հասցընում եւ մենք հաւատացած ենք, որ առաջնորդուելով այդ սկզբունքով յաջող ելքի կը յանգենք:

Ձեր որոշած ժամին եւ վայրում կը լինի մեր ներկայացուցիչը այդ առթիւ Ձեզ հետ տեսակցելու:

Ստացանք եւ Հ.Ս.Դ.Կ. Պարսկաստանի Գործ. Յանձ. № 504 նամակը, որին չենք պատասխանում, որովհետեւ մեր № 279/1 նամակը մնում է իր գորութեան մէջ:

Յարգանք՝ Հ.Յ.Դ. ԱՏՐ. Կ. ԿՈՄԻՏԷ (Կնիք)

Բ. — ՄԻՋ-ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

ՆՍՍ 1

Ժողովը տեղի ունեցաւ թաւրիզում, 1906 թ. Նոյեմբեր 14ին, Պարոն Օ. Ս.ի տանը: Ներկայ էին Հնչ. Ս.Դ.Կ. եւ Հ.Յ.Դ. Պարսկաստանի բարձր մարմինների կողմից չորս-չորս ներկայացուցիչներ: Ժողովի առեւնայեալ րնարուեց Վ. Մամիկոնեան, իսկ քարտուղարներ՝ Վահան եւ Հրահատ:

Երկու կողմերն էլ ներկայացրին իրենց վկայաթղթերը եւ օրակարգի խնդիրները, որոնք եւ կարգացուցին:

№ 516 վկայագիր

Հնչակեան կուսակցութեան Պարսկաստանի մասնաճիւղերի Գործադիր Յանձնախումբի կողմից սոյն յանձնարարականով լիազօրութիւն է տրուում ընկերներ Վ. Մամիկոնեանին, Բարկեմեանին, Վախրամին եւ Հրահատին բանակցելու Հ.Յ.Դ. Ատրպատականի Կ. Կոմիտէի հետ, վերականգնելու փոխադարձ համաձայնութեամբ երկու կուսակցութեանց մէջ լաւագոյն յարաբերութիւններ, որպէսզի անհմարին դառնան ընդհարումներ եւ յեղափոխական գործը արատաւորապէս միջադէպերը:

Ատենապետ ԱՏՐՈՄԻԶԴ Ատենադպիր ԳՈՒՐԳԷՆ

(Կնիք)

Դաշնակցական լիազօրները ներկայացրին հետեւեալ գրութիւնը.

№ 300

Ընկերներ Վաչօ, Ատրներսեհ, Արմենակ եւ Վահան

Սիրելիք,

Համաձայն մեր եւ Հնչ. Ս.Դ.Կ. Կեներանի ներկայացուցիչ Պարոն Մամիկոնեանի միջեւ տեղի ունեցած գրաւոր եւ բանաւոր բանակցութիւնների, յանձնարարում ենք ձեզ՝ իբր Հ.Յ.Դ. Ատրպատականի Կ. Կոմիտէի լիազօրներ՝ բանակցելու Հնչ. Կեներանի ներկայացուցիչ եւ իր ընկերների հետ, Պարսկաստանում երկու կուսակցութիւնների յարաբերութեանց բարելաւման համար, որպիսի (?) բանակցութեանց որոշումները պարտաւորական կը լինեն երկու կողմերի համար էլ:

Ընկերական բարեւեմերով՝ Հ.Յ.Դ. ԱՏՐ. Կ. ԿՈՄԻՏԷ (Կնիք)

Երկու կողմերի ներկայացրած թղթերը վաւերական համարուեցին :

Ատենապետը ժողովը բաց արեց մի փոքրիկ ճառով, նուիրուած Հնչակեան Կուսակցութեան եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան համերաշխութեան անհրաժեշտութեանը . ցաւ յայտնելով Պարսկաստանում երկու կուսակցութեանց միջեւ տեղի ունեցած դէպքերի մասին, կոչ արեց ձեռք ձեռքի տալ ընդհանուր թշնամու առաջ դուրս գալու :

Պօսք առնելով, Ատրնբասէ (դաշնակցական) մի փոքրիկ ճառի մէջ նոյնպէս շեշտեց երկու կուսակցութեանց համերաշխութեան անհրաժեշտութիւնը, ցաւ յայտնեց տխուր դէպքերի մասին, շեշտեց որ մասնաւոր դէպքերը չեն երբեք որ թշնամութիւն կամ ցրտութիւն են յատաճ բերում կողմերի մէջ, այլ այդ դէպքերը արդիւնք են տիրող ընդհանուր անհամերաշխութեան եւ խորթութեան : Նկատեց որ դրական արդիւնքի հասնելու համար անհրաժեշտ է անկեղծ լինել : «Պօսենք այստեղ ոչ թէ իբր կուսակցութեանց ներկայացուցիչներ, այլ իբր հայ անկեղծ յեղափոխականներ» :

Արմենակը (դաշն.) առաջարկում է անցնել գործնականին :

Երկրորդ անգամ կարդացուեւ են երկու կողմերի օրակարգի հարցերն էլ : Ընթերցումից վիճարանութիւններ ծագեցին : Հնչակեան իրագործների ներկայացրած օրակարգի առաջին երկու հարցերը անցեալ մասնաւոր դէպքերի մասին էին : Առարկուեց որ մասնաւոր դէպքերը միշտ արդիւնք են ընդհանուր մի ցաւի . պէտք է ընդհանուր ցաւը վերացնելու մասին մտածել, նրա բուժման համար աշխատել եւ ոչ թէ մասնաւորների, որոնք ինքնբարոյնքեան ոչինչ չեն ներկայացնում ընդհանուրի առաջ : Միշտ ի նկատի պէտք է ունենալ ընդհանուր հարցեր չօչափող խնդիրներ, որովհետեւ ընդհանուր ցաւը վերացուելուց յետոյ, մասնաւորները ինքնբարոյնքեան յուժուում են :

Վիճարանութեան նիւթ եղաւ եւ այն՝ թէ նախքան օրակարգի հարցերին անցնելը ժողովը ցաւ յայտնէ մինչ այժմ կողմերի մէջ տեղի ունեցած դէպքերի մասին ընդհանրապէս, թէ՛ մասնաւորապէս Պարսկաստանի :

Թեր ու դէմ կարծիքներից յետոյ, միաձայն ընդունուեց հետեւեալ բանաձեւը . որոշուեց, մի կողմ թողնելով անցեալը, մտածել ապագայի համերաշխութեան մասին :

«Մենք, Հ.Յ.Դ. Ատր. Կ. Կումիտէի եւ Հ.Գ. Ս. Դ. Կուս. Պարս. Մարմինների Գործադիր Յանձնախմբի ներկայացուցիչներս, ցաւ յայտնելով երկու կուսակցութեանց մէջ տեղեւում պատահած եւ նոյնիսկ եղբայրասպանութեան : աստիճանի հասցրած տխուր եւ ցաւալի դէպքերի առթիւ՝ անցնում ենք օրակարգի հարցերին, ապագայում այդ տեսակ դէպքերի կրկնութեանց

առաջն առնելու եւ համերաշխ գործունէութեան համար» :

Երկու օրակարգերի հարցերից միասին կազմուեց նոր օրակարգ, հարցերի հետեւեալ դասաւորութեամբ .

- 1.— Զինուորների խնդիր .
- 2.— Կազմակերպական անհատների վերաբերմամբ խնդիր .
- 3.— Անհատի մի կուսակցութիւնից միւսը անցնելը .
- 4.— Փոխադրութեանց եւ սահմանազժային խնդիր .
- 5.— Ժողովրդից օգտուելու եղանակ .
- 6.— Կուսակցութեանց դերը հասարակական խնդիրներում .
- 7.— Թղթակցութիւններ .
- 8.— Ժողովի որոշման իրաւասութեանց տարածման շրջան .
- 9.— Միջ-կուսակցական դատարան .
- 10.— Համերաշխութեան ապացոյց ժողովրդի առաջ .
- 11.— Որոշմանց փոփոխութեան ենթարկելը :

Դրուեց օրակարգի առաջին խնդիրը : Պօսեցին հերթով Ատրնբասէ, Ստեփան (դաշն.) , Մամիկոնեան (հնչ.) եւ ուրիշներ : Բոլորն էլ պաշտպանում էին այն սկզբունքը, որ պէտք է դէմ լինել զինուորական ոյժին : Մասնաւորապէս զինուորականութիւնը եւ զինուորական ոյժը չարիք է եւ վնասակար է հանդիսանում այն վայրերում — ինչպէս Պարսկաստանում — ուր զինուորների պէտքը չկայ եւ չի զգացում տեղական կարիքների համար : Վիճարանութիւններից յետոյ միաձայնութեամբ ընդունուեւ են հետեւեալ որոշումները .—

Ա.— Սկզբում գիւտարականութիւնը ընդունելով իբրեւ չարիք եւ վնասակար երկու կուսակցութեանց համար՝ այն վայրերում ուր գիւտարական ոյժի կարիքը չկայ, որոշուեց գիւտարներ չպահել Պարսկաստանում :

Բ.— Նոյն որոշման չեն ենթարկուում այն յեղափոխականները, որոնք գրաւում են փոխադրութեամբ եւ նրանք, որոնք անցնելու են Երկիր կամ վերադառնում են այնտեղից ուրիշ կողմ անցնելու, եւ մնում են գործունէութեան վայրում՝ իբր մի կայարանում :

Գ.— Ոչ մի մարմին իրաւունք չունի տեղական հասարակական գործերում գիւտարներին գործածելու եւ նրանց ոյժից օգտուելու :

Դ.— Սոյն որոշումների վերջնական վաւերացումից առաւելն երկու ամիս յետոյ, իւրաքանչիւր կողմը տեղական գիւտարներին գիւտափ է անում եւ հեռացնում, պահելով միայն անհրաժեշտ նուազագոյն

չափը — minimum-ը — փոխադրութեանց եւ յեղ. գործերի համար, առանց իրաւունք ունենալու նրանց գործածելու տեղական հասարակական գործերում :

Զինուորների խնդիրը լուծուած համարելով, ժողովը անցնում է օրակարգի երկրորդ հարցին՝ «Կազմակերպական անհատների վերաբերմամբ խնդիրներ» :

Որոշում՝ Կազմակերպական ոչ մի անհատ իրաւունք չունի ապրելու ժողովրդի հաշույն, որեւէ անուան տակ :

Երրորդ՝ «Անհատների մի կուսակցութիւնից միւսը անցնելը» :

Որոշում՝ Մի կուսակցութիւնից միւսը անցնելու ազատ է ամէն մի անհատ, նախօրէի իրեն պատկանած կուսակցութեան հետ մաքրելով ամէն տեսակի հաշիւ՝ թէ՛ բարոյական եւ թէ՛ նիւթական :

Տասը բոլոր ընդմիջումից յետոյ, ժողովը օրակարգի երրորդ հարցը սպառած համարելով անցաւ չորրորդին եւ ընդունեց հետեւեալ որոշումը .

Երբ կողմերից որեւէ մէկը ուզում է կատարել փոխադրութիւն միւս կուսակցութեան արդէն պատրաստած գծերով, պէտք է նախօրէի խորհրդակցի վերջին հետ եւ իր անելիքը անպայման յարմարեցնէ գծի տեղական պայմաններին :

Ժողովը որ բացուել էր ժամը 8.15ին երեկոյեան, փակուեց 11.20ին, նշանակելով յաջորդ նիստը՝ հետեւեալ օրը, Նոյեմբեր 15ին, երեկոյեան ժամը 8ին, նոյն տեղում :

Քարտուղարներ՝ ՎԱՀԱՆ ՀՐԱՀԱՏ	Ատենապետ՝ Վ. ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ
ՆՈՍ II	

Նիստը տեղի ունեցաւ նոյն տեղում, Նոյեմբ. 15ին : Ժողովը բացուեց երեկոյեան ժամը 8.10ին : Կարդացուելով առաջին նիստի արձանագրութիւնը՝ վաւերացուեց . ապա ժողովը անցաւ օրակարգի հինգերորդ հարցին .— «Ժողովրդից օգտուելու եղանակ» :

Ա.— Որոշում է դրամական միջոցներ ձեռք բերելու համար ոչ մի ոյժի եւ բռնի միջոցների չգիւտել :

Բ.— Իւրաքանչիւր կուսակցութիւն պարտաւոր է ոչ միայն չխանգարել միւսի դրամական այս կամ այն ձեռնարկին, այլ ի նկատի ունենալով յեղափոխական գործի ընդհա՛ուր շահը՝ բարոյական պարտք պիտի համարէ աջակցութիւն ցոյց տալ :

Վեցերորդ .— «Կուսակցութեանց դերը հասարակական խնդիրներում» :

Որոշում՝ Ա.— Աչքի առաջ ունենալով որ կազմակերպու-

թիւններն են ժողովրդի համար եւ ոչ ժողովուրդը կազմակերպութեանց, իւրաքանչիւր միջամտութեան ժամանակ պէտք է հասարակական գործի շահը գերադասել կուսակցական շահերից եւ, իբրեւ կազմակերպութիւններ, չենց եւ չընդունաւ մարդկանց մտքի եւ համոզումների վրայ :

Բ.— Կազմակերպութեանց իւրաքանչիւր անգամ պարտաւոր է, իբրեւ գիտակից քաղաքացի, համերաշխ եւ ջերմ կերպով մասնակցիլ որ հասարակական գործերը հակաշեղափոխական եւ յետադիմական մարդկանց ձեռքը չընկնին, որոնք կարող են կեանքի յառաջդիմութեան անհրաժեշտութեան կամ յետ շրջել, այլ յանձնել յառաջդիմական եւ ժամանակակից գաղափարների տէր մարդկանց՝ առանց ուշադրութիւն դարձնելու նրանց այս կամ այն կուսակցութեան պատկանելիութեան :

Եօթներորդ .— «Թղթակցութիւններ» :

Թէ՛ պաշտօնական եւ թէ՛ կիսապաշտօնական թերթերում գրուած երկու կուսակցութեանց յարաբերութեանց վերաբերող թղթակցութիւնները պիտի լինեն մի միայն պաշտօնական մարմնի գիտութեամբ եւ պատասխանատուութեամբ . իսկ մասնաւոր թերթերում գրուածները՝ եթէ նրանք չեն համապատասխանի ճշմարտութեան, մէկ կուսակցութեան վրայ գրուածը կը հերքէ միւսը :

Ութերորդ .— «Ժողովի որոշմանց իրաւասութեան տարածման շրջան» :

Այս որոշումները տարածուում են ամբողջ Պարսկաստանում եւ պարտաւորեցուցիչ են երկու կողմերի (Պարսկաստանի) բոլոր մարմինների վրայ :

Ժամանակի ուշ լինելու պատճառով, ժողովականների ցանկութեան համաձայն, ատենապետը փակեց ժողովը գիշերուայ ժամը 12.30ին, նշանակելով յաջորդ նիստը՝ հետեւեալ օրը, նոյն տեղում եւ որոշեալ ժամին :

Քարտուղարներ՝ ՎԱՀԱՆ ՀՐԱՀԱՏ	Ատենապետ՝ Վ. ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ
ՆՈՍ III	

Նիստը տեղի ունեցաւ նոյն տեղում, Նոյեմբեր 16ին : Ժողովը բացուեց 8.15ին . կարդացուեց երկրորդ նիստի արձանագրութիւնը, որը վաւերացուեց յետոյ, ժողովը անցաւ օրակարգի իններորդ հարցին .— «Միջ-կուսակցական դատարան» :

Երկար թեր եւ դէմ վիճարանութիւններից յետոյ, միաձայնութեամբ ընդունուեցին հետեւեալ որոշումները .

Ա.— Միջ-կուսակցական դատարանը կազմուում է երկու կողմերի երկ-երկու ներկայացուցիչներից, որոնք

փոխադարձ համաձայնութեամբ ընտրում են հինգերորդին՝ ոչ-հակայեղափոխական անձնատրութեան, որը ընտրում է ամեն մի դեպքի համար նոր եւ կարող է վերընտրել լինել: Հինգերորդի ընտրութիւնը, չորսի մէջ անհամաձայնութեան դէպքում, դրում է աւելի լայն շրջանում առաւելին հինգ եւ առնուազն երեք՝ իւրաքանչիւր կողմից:

Բ.— Միջ-կուսակցական դատարանի որոշումները անպայման պարտադիր են — երկու կողմերի համար էլ:

Գ.— Միջ-դատարանի որոշումները գործադրւում են այն կուսակցութեան կողմից, որին պատկանում է յանցանոր կողմը:

Դ.— Երբ կողմերից մէկը, յանձնարարուած Միջ-դատ- որոշումները գործադրելու, թերանում է իր պարտականութեանց մէջ եւ առանց յարգելի պատճառի որոշեալ ժամանակամիջոցում ի կատար չի ածում դրա՝ Բ, դատարանը իրեն է վերապահում իրաւունքը՝ գործադրութիւնը յանձնելու միւս կողմին:

Ե.— Ձեզմենքի վերաբերմամբ կողմերից իւրաքանչիւրը ազատ է իր գործունէութեան մէջ, նախօրօք պաշտօնապէս ստուգելով միւս կուսակցութիւնից՝ նրա չէզոքութիւնը:

Զ.— Միջ-դատարանին յանձնուած են այն բոլոր խնդիրները, որոնք երկու կուսակցութեանց վարչա-թիւնների մէջ բաւարար լուծում չեն ստացել, եւ վերա-յիշեալ բոլոր կէտերի ապագայ գործադրութեանց ժամանակ պատահած բոլոր թիւրիմացութիւնները, ինչպէս նաեւ այդ յոգնածներում չնայտեսուած դէպքեր, կուսակցութեանց յարաբերութիւններին վերաբե-րող:

Է.— Միջ-դատ- չորս մշտական անդամները նը-շանակուած են մի տարի ժամանակամիջոցով:

ԾԱՆՈԹ.— Երբ դատարանի անդամներից ոեւէ մէկը չաճազգոուած է ջննուելիք խնդրով, նա փոխա-րինուած է ուրիշով:

Ը.— Կուսակցութիւններից իւրաքանչիւրը տեղի բարձրագոյն մարմինների մօտ (ենթակումիտէ, մարտ-խումբ, կումիտէ, մասնաճիւղային վարչութիւն, Կ. Կումիտէ, Գործ- Յանձնախումբ) կազմում են համաձայն միջ-դատարանի:

Թ.— Իւրաքանչիւր միջ-դատարանի իրաւասու-թիւնը տարածուած է համաձայն մարմնի իրաւասու-թեան սահմաններում եւ չափով:

Ժ.— Կենտրոնական եւ Գործ- Յանձնախումբի իրա-ւասութիւնից դուրս գտնուած խնդիրների համար, միջ-դատարանը դիմելու է կողմերի բարձրագոյն մարմին-ներին:

ԺԱ.— Իւրաքանչիւր տեղի միջ-կուսակցական դա-տարանի վնտի դէմ կարող է բողոքել դատապարտուողը՝ իր համապատասխան մարմնի միջոցով՝ Կենտր- Միջ-կուսակցական Դատարանին, որի վճիռները կը լինեն

վերջնական: Իսկ Կենտր- Միջ- Դատարանի վնտի դէմ կարելի է բողոքել, որ իր դատը բնուի Կենտր- Միջ- Դատարանի նոր կազմով:

Վերջացնելով Միջ-կուսակցական Դատարանի խըն-դիրը, դրուեց օրակարգի տասներորդ հարցը՝ «Համե-րաշխութեան ապացոյց՝ Ժողովրդի առաջ»:

Որոշում.— Սոյն որոշումներին մասին կողմերից իւրաքանչիւրը պարտաւոր է յայտնել — որոշումները ստորագրելուց մի շաբաթ յետոյ — իր իրաւասութեան տակ գտնուած մարմիններին, ի տեղեկութիւն և ի գոր-ծադրութիւն:

11րդ.— «Որոշումների փոփոխութեանց ենթա-րկեր»:

Որոշում.— Անհրաժեշտութեան դէպքում, կողմե-րից մէկի դիմումով, փոխադարձ համաձայնութեամբ կարող են այս որոշումները փոփոխութեանց ենթարկ-ուել կամ նոր կէտեր աւելացնել:

Վերջացնելով դրած օրակարգի հարցերի որոշում-ները, Ժողովը պարտք է համարում յանձնարարել եր-կու կուսակցութեանց Պարսկաստանի մարմիններին եւ ընկերներին՝ արձագանգ տալ համերաշխութեան կո-չին, որ անյիշազարութեամբ մոռացութեան տալով մինչեւ այժմ երկու կուսակցութեանց միջեւ պատահած բոլոր դէպքերը եւ անախորժութիւնները՝ ձեռք ձեռքի տալ եւ համերաշխ կերպով առաջ տանել յեղափոխա-կան գործը, ոգեւորուելով միմիայն հարստահարուած Ժողովրդի արդար դատի եւ նրա վերջնական յաղթա-նակի գաղափարով:

Սոյն որոշումները գրուած են երկու օրինակ, ո-րոնք, վաւերացուելով լիազօրների ստորագրութեամբ եւ կողմերի Պարսկաստանի բարձր մարմինների կնի-քով, մնում են ամէն մէկի մօտ՝ մի օրինակ:

Ժողովը փակուեց գիշերուայ ժամը 1-10ին:

Քարտուղարներ՝ ՎԱՀԱՆ ՀՐԱՀԱՏ Ատենապետ՝ Վ. ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

Սոյն արձանագրութիւնը բաղկացած է տասնչորս էրեսներից. 1906 Նոյեմբեր 20ին:

Վերոգրեալ երեք նիստերի արձանագրութեանց մէջ յիշուած բոլոր որոշումներին համաձայն ենք:

Հ.Յ.Դ. Ատր. Կ. Կումիտէի Լիազօրներ՝ Հնչ. Ս.Դ.Կ. Պրս. ման-Գրծ. Յնձն. լիազօրներ՝ ԱՏՐՆԵՐՍԵՀ ՎԱՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ ՎԱՀԱՆ ԲԱՐԿԵՆԵԱՆ Ս. ՎԱԶՈ ՀՐԱՀԱՏ Մ. ՎԱԶՈ ՎԱՄԵՆԱԿ ՎԱՀՐԱՄ (Կնիք) (Կնիք)

IX.— Հ. Յ. Դ. ՌԻՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հ. Յ. Դ. 4րդ Ընդհանուր Ժողովի ատենագրութեանց համաձայն, տե-ղեկագիրներու ընթերցման կամ գեկուցումներու շարքին մէջ, Վրէժի Կեդ-րոնական Կումիտէին կը յաջորդէ Մեծ Քաղաքը, այսինքն՝ Թիֆլիսի կամ Վրաստանի Կեդրոնական Կումիտէիւնը (տե՛ս ՆԻԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿ-ՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ, Գ. հատար, էջ 77, 31րդ նիստ): Դրժ-բախտաբար, ինչպէս ըսած ենք ներկայ բաժնի ընդհանուր ներածականին մէջ (էջ 44), Թիֆլիսի տեղեկագիրը (կամ որեւէ փաստաթուղթ՝ Մեծ Քաղաքի Կեդրոնական Կումիտէութեան վերաբերեալ) կը պակսի 4րդ Ընդհանուր Ժո-ղովի թղթածրարներուն մէջ:

Միեւնոյն շարքին մէջ, Թիֆլիսէն ետք կու գան Հ. Յ. Դաշնակցու-թեան Ռուսաստանի եւ Եւրոպայի Ուսանողական Միութիւնները, որոնց տե-ղեկագիրներն ու անոնց ընկերացող վաւերաթուղթերը կու տանք այս գլու-խին տակ, հետեւեալ յաջորդականութեամբ.

1.— Ռուսաստանի Հ. Յ. Դ. Ուսանողական կազմակերպութիւններու տեղեկագիրը, գրուած նամակի մեծ չափի գծաւոր թուղթի վրայ (2 կրկնակ եւ 1 պարզ թերթ), 9 էջ եւ 5 տող, սեւ մելանով: Կը կրէ շրջանի պատգամա-ւորին ստորագրութիւնը՝ Արտուր (Շահխաթունեան Աւետիֆ):

2.— Ռուսաստանի դաշնակցական ուսանողներու բանաձեւը՝ Հ. Յ. Դ. տանկաւայ եւ կովկասահայ կազմակերպութիւններու յարաբերութեան հար-ցին մասին. փոքր չափի թուղթի վրայ, սեւ մելանով եւ Շահխաթունեանի ստորագրութեամբ:

3.— Եւրոպայի Հայ Ուսանողական Միութեան դաշնակցական խումբե-րու տեղեկագիրը, գրուած նամակի մեծ չափի գծաւոր թուղթի վրայ (3 գոյգ թուղթ), 12 էջ, բայց իւրաքանչիւր էջի երկայնական կէտը միայն գրաւող: Կը կրէ Եւրոպայի դաշնակցական ուսանողութեան պատգամաւոր Արշակ Ի-սահակեանի (Ջամալեան) ստորագրութիւնը:

4.— Եւրոպայի դաշնակցական ուսանողական խումբերէ եկած գանգաւ բանաձեւ-առաջարկներ, նամակի փոքր չափի թուղթերու վրայ, համագու-մար՝ 7 էջ: Բանաձեւերը զրկած են հետեւեալ բաղաձեւերու խումբերը.— Ա) Միւնխէն. Բ) Լօզան. Գ) Պերլին: Բոլորն ալ ստորագրուած են՝ Արշակ: Կը հետեւին՝ Պերլինի դաշնակցական ուսանողներէն զրկուած 13 հարցեր, անըս-տորագիր, առանձին թղթիկի մը վրայ:

1.— Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՌԻՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՌԻՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Տեղեկագիր IV Ընդհանուր Ժողովին)

Դաշնակցութեան անցեալ III Ընդհանուր Ժողովից յետոյ, Ռուսաստանի դաշնակցական ուսանողութիւնը սկսում է իր գործունէութիւնը երկու ուսանողական համագումարներով,— մէկը՝ ընդհանուր ուսանողա-կան, երկրորդը՝ զուտ դաշնակցական: Դա 1904 թուի ամառն էր: Երկու համագումարներն էլ ցոյց տուին որ ուսանողութեան այն մասը որ հետաքրքրուած է հասա-

րակական հարցերով ճնշող մեծամասնութեամբ կա՛մ դաշնակցական է, կամ Դաշնակցութեան համակրող: Այդ արտայայտութեամբ էլ կազմուած են համագու-մարների որոշումները:

Այդ գտնակցական համագումարի շնորհիւ վերա-կանդնուել են կուսակցութեան մարմինները ուսանո-ղութեան մէջ, ինչպիսիներն են՝ Մոսկուա (Եկեղեցի), Ս. Պետերբուրգ (Հիւսիսակերտ), Պարկով (Պարթուկ), Օդեսա: Եղել են փորձեր կազմակերպել եւ այլ քա-ղաքներում,— Ռիգա, Վարչաւա, Տոմսկ, բայց եղել են կամ անյաջող ու կարճատեւ, կամ սահմանափակ-ուել են անհատ ընկերներ ձեռք բերելով: Պէտք է ա-

սել, որ վերև յիշած քաղաքներում դաշնակցական կազմակերպութիւններ եւ ուսանողական մարմիններ եղել են դեռ այդ թուրքից շատ առաջ: Օրինակ, Մոսկուայում, կազմակերպուել է դաշն. մարմին դեռ 1894 թուին, Պետերբուրգում 1896ին, Պարկովում 1897ին. նոյնիսկ Կիեւի պէս համեմատաբար փոքրիկ հայկական ուսանողական վայրում 1900 թուերից եղել են դաշնակցական խմբեր, որոնք բաւականացել են գլխաւորապէս ինքնակրթութեամբ եւ տարեկան մէկ անգամ «Ռոշակ»ին որոշ գումար ուղարկելով: Բայց այս կազմակերպութիւնները միմեանց հետ կապուած չեն եղել, եւ գործել են համարեա բոլորովին անկախ:

1904 թուի դաշնակցական ուսանողական համագումարից յետոյ կապ հաստատուեց համալսարանական քաղաքների հայ ուսանողութեան մէջ, գլխաւորապէս երեքում (Մոսկուա, Պետերբուրգ, Պարկով): Մոսկուան թէ՛ իր աշխարհագրական դրութեան շնորհիւ (կենտրոնում լինելով), թէ՛ իր ուսանողների թուով եւ գաղութի մեծութեամբ ճանաչուեց ուսանողական դաշնակցական կազմակերպութիւնների կենտրոն: Պետերբուրգի եւ Պարկովի մարմինները ճանաչուեցին կոմիտէնէ՛ր, իսկ Մոսկուան՝ Կ. Կոմիտէ, ի հարկէ առանց դրան ճիշդ ցնդին, իբրեւ կենտրոնական վայր եւ Արեւելեան Բիւրոյի հետ Ռուսաստանի դաշն. կազմակերպութիւնների կապը պահպանող: Բացի Պետերբուրգից եւ Պարկովից, Մոսկուայի հետ կապուեց եւ Օդեսսան, բայց շուտով բաժանուեց եւ կազմակերպչական յարմարութեան շնորհիւ մտաւ Նաւահանգստի(1) շրջանին չէջ:

1904-5 թիւը, ինչպէս բոլոր վայրերում, այնպէս էլ Ռուսաստանի զանազան հայաբնակ քաղաքներում, դաշնակցական կազմակերպութիւնների զարգացման եւ բարգաւաճման շրջանն էր: Եկեղեցական կալուածների դրամուքը, թիւրքիայում Սասունի վերջին հերոսական կռիւները, եւ վերջապէս թիւրք-հայկական ընդհարումները Կովկասում՝ քաջեցին Դաշնակցութիւնը ինտենսիւ(2) գործունէութեան եւ դրա հետ ստուարացրին նրա անդամների եւ համակրողների շարքերը: Նոյնը տեղի ունեցաւ եւ հայ ուսանողութեան մէջ: Ուսանողական կազմակերպութիւնների՝ հայրենակցութիւնների(3) մէջ, սեկցիաների եւ նրա ստորաբաժանմունքների մէջ՝ դաշնակցականները ստուար մեծամասնութիւն էին կազմում, ինչպէս առաջի: Օրինակ, Մոսկուայում, դաշնակցականները այնքան շատ էին, որ ամբողջ հայ ուսանողութեան տրուող հուշակաւոր հայկական երեկոյների հասոյթի մի խոշոր տոկոսը անցնում էր դաշնակցական մարմնի գանձարանը: Նոյն թուական յարաբերութիւնը կար եւ այլ երկու քաղաքներում:

Ինչ վերաբերում է համալսարանական քաղաքների հայ գաղութներին, դրանց մէջ յաջողութիւն ունեցել են միայն Պարկովի դաշնակցական ուսանողները: Պար-

կովում կան բաւական թուով թիւրքահայեր (կարծեմ գլխաւորապէս Պոլսից), որոնց մէջ ընկերները հեշտութեամբ թափանցել են եւ կազմակերպել: Գործը լաւ հեռանկանքներ է ունենում եւ տեղի երիտասարդները միանում են ուսանողների հետ եւ աջակցում գործին: Այդ հանգամանքը ազդում է ի հարկէ եւ գանձարանի մուտքի վրայ: Մոսկուան եւ Պետերբուրգը նոյն յաջողութիւնը չեն ունեցել գաղութներում: Պատճառը դժուար չէ գտնել: Մոսկուայի եւ Պետերբուրգի հայ գաղութը գլխաւորապէս՝ բաղկացած է բաւական հարուստ հայ վաճառականներից, եւ հենց այդ պատճառը բաւական է, որ նրանք խորչեն մի յեղափոխական, կոնսպիրատիւ(4) գործից: Եթէ սորա վրայ աւելացրենք եւ այն հանգամանքը, որ սրանց մեծամասնութիւնը հին գաղթականներ են եւ ոչ մի կապ չունեն հայկական կեանքի եւ կովկասեան իրականութեան հետ, պարզ կը լինի մեր պրոպագանդայի անյաջողութիւնը՝ գաղութի մէջ:

Մեզ Մոսկուայում յաջողուեց միայն մի երիտասարդների խմբակ կազմել գործակատարներից եւ գրասենականային ծառայողներից, որոնց հետ յաճախ ժողովներ ենք ունեցել, այդ էլ 1905 թուի վերջերին: Մեզ չի յաջողուել տարածել դաշն. կազմակերպութիւնը այդ բուրժուական գաղութներում, բայց այնուամենայնիւ նա չի սահմանափակուել զուտ ուսանողական շրջաններով: Գաղութում ունենք մի քանի համակրողներ: Ուսանողութեան ջանքերով հիմք է դրուել [Նոր] Նախիջևանի եւ Ռոստովի դաշնակցական կազմակերպութիւններին. այս վայրը 1904-5ին կապուած է եղել Մոսկուայի հետ եւ յետոյ, աճելով, կարողացել է անկախ շրջան դառնալ՝ իւր Կ. Կոմիտէով:

Մոսկուայի ուսանողութիւնը, բացի [Նոր] Նախիջևանից, մուտք է գործել եւ մի ըստ երեւոյթին չնչին վայր՝ Վորոնէժ (Ագուա), որտեղ արդէն կան բաւական թուով հայեր: Յաջողուել է կազմել մի ենթակոմիտէ, որը մինչեւ վերջին ժամանակներս բաւական եռանդով գործել է եւ բաւական մուտք է տուել Մոսկուայի գանձարանին: Ուսանողները մի քանի անգամ գնացել են այնտեղ, յաճախ թիւրքիմացութիւններ պարզելու: Անցեալ ձմեռ ինքս մի քանի օրով եղայ այնտեղ եւ ժողովներ ունեցայ: Ծատ հետաքրքրում էին Դաշնակցութեան ծրագրով եւ մանաւանդ գինման գործով: Հայախօս են:

Սրանք աշխատել են գտնել ընկերներ եւ այն հայերի մէջ, որ ցրուած են Ռոստովի եւ Վորոնէժի մէջ գտնուած կայարաններում եւ մեստենկաներում(5) (ինչպիսին են՝ Լիսկի եւ ուրիշները):

Մոսկուայի մարմինը բաղկացած էր 5 հոգուց: Սովորաբար նոր կոմիտէ ընտրուելուց՝ հին մարմնի անդամ ընկերները սկզբում հրաւիրուում են ժողովների եւ մի որոշ ժամանակ մասնակցում են գործերին, մինչեւ

որ նորերը ծանօթանում են ամբողջ գործերի եւ նրանց ընթացքի հետ:

Յունուարը նոր ընտրութիւնների ժամանակն է: Աշնանից արդէն մնացել էինք 3 հոգի: Կոմիտէի անդամներից մէկը, որ մեր լաւագոյն ընկերներից էր, վերջին օրերս վախճանուեց, իսկ միւսը աւարտել է եւ Կովկաս վերադարձել:

Որպէտքի վերջացնենք շրջանի կազմակերպչական մասը, պէտք է յիշենք եւ Մոսկուայի ընկերների աշխատանքով առաջ բերած Կարմիր Պաշտի խումբը, որը սակայն շնորհիւ իր բազմատեսակ կազմին՝ միշտ աւելոճման դրութեան մէջ է եղել: Գործերը աւելի բաւարար տանելու համար, կոմիտէն մտցրել էր իր անդամների մէջ աշխատանքի բաժանում:

Անցնելով ուսանողական կազմակերպութիւնների ֆունկցիոններին, ամենից առաջ պէտք է յիշատակել ուսանողների մասնակցութիւնը գէնքի գնման եւ տեղափոխման գործերին, մանաւանդ Ջիֆօնի(6) օրով: Կազմակերպութիւնը ծառայել է այդ գործին թէ՛ իր անդամների անմիջական մասնակցութեամբ եւ թէ՛ իր դրամարկղով: Այդ առթիւ երեւի Ջիֆօնի ներկայացուցիչը աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ կը տայ. ինձ մօտ թուանշաններ չկան: Պարկովի ընկերների կատարած դերը այդ գործում ինձ յայտնի չէ, բայց Մոսկուան եւ մանաւանդ Պետերբուրգը (ուր մեր ընկերներին յաջողուել է գէնքի կարելու եւ հարուստ աղբիւրներ գտնել) միշտ օգնել են Ջիֆօնի ներկայացուցիչներին: Տեղափոխութեան մասին չեմ խօսում, դա սովորական է մեզանում:

Շնորհիւ ուսանողական կազմակերպութիւնների անզիջող դրութեան, նրանք բաժանուած են եղել խմբակների կամ սեկցիաների, որոնցից մեծամասնութիւնս զուտ դաշնակցական են եղել: Պրոպագանդան բակըրներում, շնորհիւ Դաշնակցութեան ծրագրի եւ գործունէութեան մթութեան եւ գրականութեան աղբատութեան, թոյլ է եղել եւ բնորոշ կուսակցական գոյն չի կրել:

1905 թուի աշնան ազատութիւնների ժամանակ, կազմակերպութիւնը կարող էր արդէն ազատ եւ հրապարակային ժողովներ անել, որոնք լինում էին գլխաւորապէս դպրոցների սրահներում, խառն կամ կուսակցական: Պատն ժողովները, որ գրուում էին հայ ուսանողական մի ստուար մասսա, վիճաբանութիւնների միջոցով նպաստում էին ծրագրերի լուսաբանութեան եւ շարքերի գտման: Պատահել են եւ խառն ու կուսակցական ժողովներ՝ համալսարանից դուրս, ուր գալիս էին եւ քաղաքից, հայ գաղութից:

Բայց անհամեմատ աւելի մեծ է այն կուսակցական պրոպագանդան, որ մղել է ուսանողութիւնը Կովկասում, արձակուրդների ժամանակ. արձակուրդներ, որ վերօին ժամանակ տարիներ տեւեցին, եւ յարմարու-

թիւն տուեցին ուսանողներին՝ նոյնիսկ մտնել Կովկասի դաշնակցական մարմինների կազմի մէջ, ինչպէս Տիփլիսում, Երեւանում: Այստեղ գործունէութիւնը ի հարկէ զարգում է լինել զուտ ուսանողական, նա խառնում է շրջանների գործերի հետ, հետեւաբար անմիջապէս չի վերաբերում Ռուսաստանի ուսանողական շրջաններին, այդ պատճառով էլ ես նրանց վերայ երկար կանգ չեմ առնի: Այդ գործունէութիւնը չափազանց նպաստել է ուսանողական շրջաններին՝ մօտիկից ծանօթանալու հայ իրականութեան՝ Կովկասում, դաշնակցական կազմակերպութիւններին եւ օտար կուսակցութիւններին հետ: Այդ բանը սկզբներում պակասում էր մէկ, որի շնորհիւ՝ դաշնակցական ուսանողութիւնը տարբեր մտածող տարրերից էր բաղկացած:

Դեռ շատ տարիներ առաջ դաշնակցական ուսանողութիւնը մեծ կարիք է զգացել ծանօթանալու հայ իրականութեան հետ ընդհանրապէս եւ թրքահայկական իրականութեան հետ մասնաւորապէս: Ինչպէս երեւում է դեռ 1899 թուի ուսանողական համագումարից — ուսանողների համար միշտ մութն է եղել թիւրքահայ իրականութիւնը. նա միշտ կասկածով է վերաբերուել այն խառնիխուռն նիւթերին Երկրի վերաբերմամբ, որ տուել է դաշնակցական գրականութիւնը: Վերջին ժամանակներս միայն Դաշնակցութեան ամբողջ պատկերը պարզուել է մեզ համար, գոնէ Կովկասի վերաբերմամբ:

Ռուսաստանում եղած ժամանակ դաշնակցական ուսանողների մասնակցութիւնը ընդհանուր յեղափոխական շարժման մէջ եղել է անհատական. իբրեւ կազմակերպութիւն, շատ քիչ, մի քանի անգամ ենք երեւան եկել: Ձիւնական գործերի մէջ մի քանի անգամ յարաբերութիւն ենք ունեցել էս. էր. ների եւ սոցիալ-դեմոկրատների հետ: Անցեալ տարի Մոսկուայում անհրաժեշտ եղաւ կազմակերպել դաշնակցական գինուած խմբակ, Դրոսիւնա, բայց չյաջողուեց՝ մեզանից մի քանիսի Կովկաս վերադառնալու եւ այլ գործերով զբաղուած լինելու եւ միջոցների պակասութեան պատճառաւ: Ուսանողներից շատերը անհատապէս գինուած էինք:

Անցնենք Կազմակերպութեան եկամուտներին: Ամենասովորական աղբիւրը հանգանակութիւնն է եղել գաղութների մէջ, միանուագ կամ պարբերաբար՝ տարեկան մի քանի անգամ: Կազմակերպութեան գործերին ստանախրտ մեր գաղութները ի հարկէ առանձին տրամադրութիւն չեն ցոյց տուել դրամ տալու, բայց եւ այնպէս մեզ յաճախ յաջողուել է բաւական միջոցներ ձեռք բերել: Երկրորդ տեղը դաշնակցական գանձարանի մէջ մեզանում բռնել է ընդհանուր ուսանողութեան տուած երեկոյթից մեզ յատկացրած տոկոսը: Սա այնքան մեծ չէ եղել, բայց ապահով աղբիւր է եղել: Պատահել է նաեւ, որ ինքը դաշնակցական ուսանողու-

Թիւնը տուել է երեկոյթ, համերգ, ներկայացում, կամ օրինակ Վարդանանց տօնի առիթով՝ երեկոյթ: Մինչեւ վերջին տարիները գոյութիւն ունէր նաեւ մի սովորութիւն (որ բարեբախտաբար այժմ վերացել է), — աւետիսի ման գալ Մենդեան տօնին: Վերջապէս կազմակերպութեան գանձարանն է մտել նաեւ կամաւոր անդամակցական վճարները:

Այս աղբիւրն՝ ինչ առաջ եկած գումարը, տեղական շնչին կարիքներին բաւարարութիւն տալուց յետոյ, կա՛մ տեղափոխուել է կովկաս՝ Բիւրոյին, կա՛մ վերջին տարիները գործադրուել է տեղում՝ Զիֆօնի համար: Վերջին ժամանակներս, համալսարանների փակուած լին՛լու պատճառով, եւ շնորհիւ խառն յեղափոխական դրութեան, մուտքը շատ չնչին է եղել եւ ծախսուել են բոլոր մնացորդները. այնպէս որ մինչեւ անգամ կազմակերպութիւնը անկարող էր իր ներկայացուցչի ծախսերը հողալ Ընդհանուր ժողով ուղարկելիս: Մեր շրջանի դրամական դրութեան մէջ մի գիծ էլ կայ. մուտքը կանոնաւոր պարբերութեամբ չի հաւաքուում, որովհետեւ աղբիւրները բացաւիկ են. այդ պատճառով էլ դրամարկը տարուայ տարբեր ժամանակներում շատ տարբեր դրութեան մէջ է լինում: Այդ բանը դժուարեւորում է պարբերական հաշուետուութիւնը՝ բարձր աստ՛աններին:

Անհրաժեշտ է այժմ ծանօթանալ շրջանի ներկայ դրութեան եւ ուսանողների տրամադրութեան հետ:

Ռուսաստանի մեծ յեղափոխութիւնը առաջ բերեց հասարակութեան բոլոր խաւերում, ինչպէս եւ ուսանողութեան շարքերում, նոր պերտուրացիա(7), ազգեց կուսակցութիւնների գոյի (?) եւ շարքերի վերայ: Երկար տարիներ, Ռուսաստանում ընդհանրապէս եւ կովկասում մասնաւորապէս, քաղաքական կեանքը բացակայ է, գոնէ իր կոնկրետ(8) արտայայտութիւններով: Չէ եղել մշակուած, պարզուած կուսակցական տեսակէտ: Այս բոլորը կրկնակի, եռակի ճշմարտութեամբ վերաբերում են Դաշնակցութեան եւ հետեւաբար նրա շարքերի մէջ եղած երիտասարդութեանը՝ ուսանողութեան: Յեղափոխական իրականութիւնը դրել է բոլոր կուսակցութիւններին անհրաժեշտ, անխուսափելի պահանջ, — վերջնականապէս պարզել իր քաղաքական բիւրեղացած պլատֆորման(9) եւ յեղափոխական անմիջական տակտիկայի սկզբունքային կողմը: Եւ որովհետեւ Դաշնակցութիւնը, մեր դժբախտ իրականութեան պատճառաւ, չկարողացաւ եւ չէ կարողանում անմիջապէս առաջ մղել մի որոշ մշակուած քաղաքական-կուսակցական ուղղութիւն եւ հետեւողականութեամբ չի կարողանում պարզել իր եւ հակառակ բանակների եւ կուսակցութիւնների տարբերութիւնը, այս բոլորը, իրենց բացասական հետեւանքներով անդրադառնալով այլ հասարակական շրջանների վերայ, եւս ստաւել ազդել է մեր երիտասարդ ինտելիգենցիայի՝

ուսանողութեան վերայ: Ի հարկէ, երիտասարդներից նրանք, որոնք անմիջապէս(10) կապուած են կազմակերպութեան հետ, իրազեկ են կուսակցութեան եւ միւսների դրութեան. նրանք այլ վերաբերմունք ունին, այլ ակնկալութիւններ ունին, կը ցանկանային ազդել կուսակցութեան վերայ եւայլն: Բայց ինչպէս ամէն կուսակցութեան մէջ, այնպէս էլ մեզանում, բացի ակաւել ընկերներից, գործիչներից, կան եւ անդամներ, ընկերներ, որոնք չեն կարող այդպիսի մտերիմ կապերով կապուած լինել կուսակցութեան հետ: Այդ շրջանները, որ ամէն տեղ ստուար մեծամասնութիւն են կազմում, պէտք է ընկնէին եւ ընկած են վարանման մէջ, տեսնելով Դաշնակցութեան մէջ առաջ եկած գործնական եւ ծրագրային հակասութիւնները: Մի մասը չէզոքացել է, միւսը անցել է այլ կուսակցութիւնների կողմը, երրորդները պահանջում են դրութեան վերջնական յայտարարութիւնը(11) եւ սպասում են մասնաւոր այս պատմական Ընդհանուր ժողովի որոշումներին: Քաղաքական եւ սոցիալական հարցերը, երեւոյթները, շնորհիւ յեղափոխութեան, եւ լայն կերպով մատակարարուող գրականութեան, առաջուայ նման մութ ու անորոշ չեն երիտասարդութեան համար եւ նրա զբաղմունքների եւ հետաքրքրութեան առարկան են արդէն: Եւ որովհետեւ Դաշնակցութիւնը այդ տեսակէտից էլ դեռ չի պարզել իւր հայեացքը, իդէոլոգիան(12), հասկանալի է երիտասարդութեան ներկայ աննախանձելի դրութիւնը: Աւելի մակերեսայինների վերայ՝ ազդել են նաեւ հակառակորդ կուսակցութիւնների քննադատութիւնները եւ յարձակումները: Բայց մեծամասնութիւնը ուղղուել է աւելի ինքնաքննադատութեամբ:

Այսպիսի դրութիւնը անտարակոյս յղի է շատ վատ հետեւանքներով. նա խրտնեցնում է միջակ ինտելիգենցիայի լայն խաւերը՝ որ անհրաժեշտ են ամէն մի կուսակցութեան:

Ուսանողութիւնը այս բոլորի առթիւ ունեցել է այդ երեք քաղաքներում մի շարք ժողովներ, որ քննել են հերթական հրատապ հարցերը մեր կուսակցութեան իրականութեան վերաբերմամբ:

Պօսուել է Դաշնակցութեան «գտման» հարցի վերաբերմամբ: Ուսանողութիւնը եկել է այն եզրակացութեան, որ Դաշնակցութեան յարաբերութիւնները (կովկասեան Ռայոնական ժողովներում) այդ հարցի վերաբերմամբ բաւարար չեն. նա գտնում է որ ջիւ է յայտարարել գտման անհրաժեշտութիւնը, պէտք է ցոյց տրուեն այն կոնկրետ միջոցները, որ պէտք է գործադրէ կուսակցութիւնը՝ իւր շարքերը մաքրելու համար: Ուսանողութիւնը համոզուած է, որ գտումը տեխնիքական արհեստական միջոցներով չի կարելի իրականացրնել, այլ հարկաւոր է սկզբունքային միջոցներ ձեռք առնել:

Ինչ որ վերաբերում է հոսանքներին դաշնակցական

ուսանողութեան մէջ, պէտք է յայտնեմ, որ պատկերը նման չէ նրան, ինչ որ նկատեցին, օրինակ, Տիխիսի շրջանից: Ուսանողական շրջաններում հնչող մեծամասնութիւն է կազմում այն հոսանքը, որ կոչւում է «զատողականների»(13) հոսանք, եւ որը փոքրամասնութիւն ունի միւս շրջաններում: Օրինակ, Պետերբուրգում եւ Մոսկուայում, հնչող մեծամասնութեամբ (ընդդէմ 1 ձայնի) անցել է հետեւեալ ռեզոլիցիան(14) թրքահայ եւ կովկասեան դաշնակցական կազմակերպութիւնների յարաբերութեան վերաբերմամբ. —

Աչքի առաջ ունենալով՝ որ Ռուսաստանի եւ Թիւրքիայի միջազգային, քաղաքական, տնտեսական եւ սոցիալական պայմանները տարբեր են, որ Թիւրքիայում՝ յեղափոխական կռիւր մինչեւ այժմ եղել է եւ առայժմս է քաղաքական եւ ազգային, որը կարող է եւ պէտք է գրաւի ժողովրդի ամենախոշոր մեծամասնութիւնը, այնինչ այստեղ կովկասում մեր կռիւր դասակարգային է, սոցիալիստական եւ միջազգային, որ Թրքահայ դասին օժանդակելու գործը չի վերաբերում այստեղի միմիայն սոցիալիստական բանակին, այլ աւելի լայն ժողովրդական մասսաներին եւ այդ պատճառով՝ չի կարելի այդ օժանդակութեամ կազմակերպութիւնը եւ դեկլարութիւնը յանձնել մի որեւէ կուսակցութեան, այլ պէտք է տարաւի անկուսակցական հողի վերայ,

Մենք, Մոսկուայի եւ Պետերբուրգի դաշնակցական ուսանողներս, անհրաժեշտ ենք գտնում, որ, 1) Թրքահայ յեղափոխական դասը եւ կովկասեան աշխատանք մասսաների դասակարգային դասի դեկլարութիւնը յանձնուեն միմեանցից բոլորովին անկախ կուսակցութիւնների:

2) Թրքահայ դասին օժանդակելու համար այնտեղ գործող յեղափոխական կուսակցութիւնը ունենալու է կովկասում իւր ներկայացուցիչ մարմինը (ագենտուրա), որին կը տան իրենց նպաստը՝ հասարակութեան այն բոլոր խաւերը, որոնք կանգնած կը լինին այդ թրքահայ յեղափոխական կուսակցութեան տեսակէտի վերայ՝ Թրքահայ դասի վերաբերմամբ:

Ուսանողութիւնը սպասում է կուսակցութեան Ընդհանուր ժողովի որոշման այս եւ մի շարք կարեւոր ծրագրային հարցերի վերաբերմամբ, որպէսզի կարողանայ ըստ այնմ որոշել իւր վերջնական դիրքը դէպի Դաշնակցութիւնը:

Ահա ընդհանրապէս մեր ուսանողութեան դրութիւնը: Ի հարկէ մենք, դաշնակցականներս, չէինք ցաւի, եթէ նրա շարքերի նուազումը ուսանողական շրջաններում առաջ եկած լինէր գտման իրբեւ հետեւանք. այդ տեսակէտից մենք շատ ուրախ կը լինէինք: Բայց այդ երեւոյթը, ինչպէս տեսանք, բոլորովին այլ պատճառներ ունի եւ կարող է որոշ չափով վնասակար լինել կուսակցութեան համար:

Յամենայն դէպս դրութեան լրջութեան գնահատութիւնը թողնում ենք Ընդհ. ժողովի ակնածելի ոյժերին:

(ԱՐՏՈՒՐ) ՇԱՀՈԱԹՈՒՆԵԱՆ

- (1) Պաքումի:
- (2) Մաւալու, աշխոյժ, քափով:
- (3) Արդեօֆ հայրենակցականներին:
- (4) Ընդատակեայ կամ դաւադրական բնոյթի:
- (5) Աւան, գիւղաքաղաք:
- (6) Կովկասի մէջ ստեղծուած՝ գէնի մատակարարում յատուկ մարմին:
- (7) Շիոք, խոռվութիւն, այլալուս:
- (8) Շօշափելի:
- (9) Յայտագիրը:
- (10) Իւս՝ ամիջօրէն, ամիջակամ կերպով, սերտօրէն:
- (11) Յստակացումը:
- (12) Գաղափարաբանութիւնը:
- (13) Իւս՝ անջատակամներին:
- (14) Բանաձեւ, որոշում:

2.— ԱՌԱՋԱՐԿ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ

Ռուսաստանի ուսանողութեան առաջարկը Դաշ. Ընդհանուր ժողովին

Մոսկուայի եւ Պետերբուրգի դաշնակցական ուսանողութիւնը, քննութեան առնելով Հ. Յ. Դաշնակցութեան թիւրքահայկական եւ կովկասեան կազմակերպութիւնների յարաբերութեան հարցը, եկաւ հետեւեալ եզրակացութեան.

(Այդ եզրակացութիւնը բառացի կերպով տրուած է Հ. Յ. Դ. Ռուսաստանի ուսանողական կազմակերպութեանց տեղեկագրին մէջ, տեսնել արամեանով շարուած մասը՝ «Աչքի առաջ ունենալով որ թրքահայ դասի վերաբերմամբ»: Հ. Տ.)

ՇԱՀՈԱԹՈՒՆԵԱՆ

3.— ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԵՒ ՌՊԱՑԻ ԴԱՇՆԱԿ. ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Եւրոպայի հայ ուսանողութեան մէջ մինչեւ վերջին ժամանակներս չեն եղել յատկապէս դաշնակցական կազմակերպութիւններ, կամ համարեա չեն եղել: Կազմակերպուած ուսանողութեան խոշոր մեծամասնութիւնը խմբուած է եղել «Եւրոպայի Հայ Ուսանողական Միութեան» շուրջը, որ թէեւ իրաւականօրէն անկուսակցական մի հիմնարկութիւն է, բայց շնորհիւ այն

հանգամանքի, որ նրա անդամների ստուար մեծամասնութիւնը դաշնակցականներից է կազմուած, այդ հաստատութիւնը մի տեսակ դաշնակցական գոյն է կրել եւ այդ գոյնը այնքան աչքի ընկնող է եղել, որ սոցիալ-դեմոկրատ հայ ուսանողները հնարաւոր չհամարելով մնալ այդ միութեան մէջ՝ նախանցեալ տարի բաժանուեցին նրանից:

Վերջին ժամանակներս, «Ներոպայի Հայ Ուսանող Միութիւնը» մի առանձին կենդանութեան նշաններ չի ցոյց տալիս. իսկ միւս կողմից ուսանողութեան մէջ զօրեղ տրամադրութիւն է նկատուած կուսակցօրէն կազմակերպուելու: Այս բանը շատ հասկանալի է: Ռուսաստանի շարժումները եւ յեղափոխական կուսակցութեանց զօրեղ մրցումները այդ շարժումները ղեկավարելու գործում՝ ուժեղ կերպով ցնցեցին ուսանողութիւնը, որ յանկարծ զօրեղ պահանջի առաջ դրուեց, — իւր դիրքը որոշել թէ՛ դէպի յեղափոխական շարժումները եւ թէ՛ դէպի այդ շարժումները ղեկավարող քաղաքական կուսակցութիւնները: Այս պահանջներն էլ կամաց-կամաց շերտաւորեցին ուսանողութիւնը եւ նախկին «Միութիւնը» վերածուեց եւ վեր է ածուած զանազան կուսակցական կազմակերպութիւնների, որոնց թրուած եւ դաշնակցական կազմակերպութիւնների:

Ներկայումս դաշնակցական ուսանողներ կան Ներոպայի հետեւեալ քաղաքներում, — Բեռլին, Լայպցիգ, Իենա, Հալլէ, Դարմշտադ, Միւնխէն, Բրիւսէլ, Փարիզ, Մոսկէլէ, Նանսի, Բեռն, Յիւրիխ, Ժընեւ, Լոզան: Կան անշուշտ եւ այլ քաղաքներում ցրուած դաշնակցական ուսանողներ, բայց նրանց մասին առայժմ ոչ մի տեղեկութիւն չունենք:

Վերեւ թուած քաղաքներից ոմանք չեն մասնակցել պատգամաւոր ընտրութեանը: Այդ քաղաքների թուումն են՝ Փարիզ, Նանսի, Յիւրիխ, Հալլէ, Լայպցիգ, Բրիւսէլ եւ Իենա:

Փարիզում կան բաւական թուով դաշնակցական ուսանողներ — գլխաւորապէս տաճկահայեր — որոնք, որքան մեզ յայտնի է, դեռ անցեալ տարի կազմակերպուած են եղել, իսկ այժմ քայքայուած վիճակի մէջ են. այդ հաստատում է նախ՝ «Ջանք» կոմիտէի կողմից Փարիզ անցած մի ընկեր, որ իւր բոլոր ջանքերով հանդերձ չի կարողանում ի մի խմբել Փարիզի դաշնակցական ուսանողներին... Այդ ապացուցուած է ե՛ւ այն լրուութեամբ, որ Փարիզը պատասխանել է ընտրողական կոմիտէի դիմումներին՝ ընտրութեան առթիւ:

Նամսիում մեր ընկերներից մէկի ջանքով կազմուել էր 12 հոգուց բաղկացած «դաշնակցական» մի խումբ, որ այժմ իջել հասել է 5 հոգու: Յետագայում պարզուեց, որ այդ 5 հոգուց բաղկացած «դաշնակցական» խմբի կուսակցական պատկերը շատ խայտարեղէտ է. այնտեղ կան յեղափոխական տեսակէտին չէզոք տարրեր, հակայեղափոխականներ եւ մի սոցիալ-դեմոկրատ: Այս հանգամանքը աչքի առաջ ունենալով՝ Նանսիի մեր ընկերը չի վստահացել խորհրդակցել այդ խմբի

հետ՝ Ընդհ. Ժողովի շուրջը ծագող հարցերի վերաբերմամբ:

Յիւրիխում, վերջին ժամանակներս, մեր ընկերներից մէկի նախաձեռնութեամբ, կազմուել է դաշնակցական մի խումբ՝ 10 հոգուց բաղկացած: Այդ խումբը կազմուել է պայմանօրէն. խմբի անդամների մեծամասնութիւնը իրան համարում է ոչ թէ դաշնակցական, այլ Դաշնակցութեանը որոշ չափով համակրող. նրանք ըստ պատում են Ընդհ. Ժողովի վախճանին, որպէսզի կարողանան վերջնականապէս իրենց դիրքը որոշել դէպի Դաշնակցութիւնը:

Հալլէում կան միայն մի քանի անհատ-դաշնակցականներ. կազմակերպութիւն դեռ եւս չկայ: Մեզ յայտնի չէ այդ անհատների կուսակցական Ֆիդիօսմիան(1):

Լայպցիգում կայ 7-8 հոգուց բաղկացած մի խումբ: Ընտրութիւնների համար, «Ջանք» կոմիտէին չի յաջողուած համաձայնութեան գալ Լայպցիգի ընկերների հետ. ուստի եւ նրանք չեն մասնակցում ընտրութեանը:

Բրիւսէլում երբեմն եղել է դաշնակցական մի խումբ, որ քայքայուել է շնորհիւ այն հանգամանքի, որ անդամների մեծամասնութիւնը ցրուել է Բելգիայի այլ քաղաքները: Բելգիայում բաւական թուով դաշնակցական ուսանողներ կան, որոնք փորձեր են անում Բելգիայի ընդհանուր դաշնակցական մի կազմակերպութիւն առաջացնելու: Բելգիայի այդ ուսանողները ոչ մի մասնակցութիւն չունեցան ընտրութեանը, կազմակերպութեան բացակայութեան պատճառով:

Ինքայում կան 4-5 դաշնակցական ընկերներ, որոնք դեռ եւս կազմակերպուած չեն: Սրանք եւս չեն կարողացել մասնակցել պատգամաւոր ընտրութեանը. պատճառաբանութիւնը նոյնն է, ինչ որ Լայպցիգի ընկերներին:

Այս վեց քաղաքների մասին միայն կարճ տեղեկութիւնները տալով՝ պիտի աւելացնենք թէ միանգամայն մութ է մեզ համար հարցերից ամենակարեւորը գուցէ — թէ ի՞նչ է մտածում այդ ցրուած ուսանողութիւնը, որքա՞ն է նրա հետաքրքրութեան չափը դէպի մեր իրականութիւնը, ի՞նչ հոսանքների կամ դաւանանքների է հակուած նա եւս. եւն.: Մեր տեղեկութիւնները աւելի որոշ եւ ամբողջական են այն քաղաքների մասին, որոնք կազմակերպուած են եղել, ունեցել են իրենց դաշնակցական խմբերը՝ ընտրութիւնների մասին խօսք լինելուց առաջ:

Այդ քաղաքներն են՝ Բերլին, Դարմշտադ, Միւնխէն, Մոնպելիէ, Բեռն, Ժընեւ եւ Լոզան: Պատգամաւոր ընտրութեան մասնակցած ընկերների ընդհանուր թիւը հաւասար է 70-72ի:

Բերլինի դաշնակցական ուս. խումբը բաղկացած է մօտ 20 հոգուց: Սրանց գործունէութիւնը արտայայտուել է թէ՛ մի շարք ժողովներով՝ նուիրուած մեր ծրագրային կամ կուսակցական հարցերի քննութեանը, թէ՛ երեկոյններով եւ թէ՛ դրամական օժանդակութեամբ: Դարմշտադի խմբի անդամների թիւը 13 է. նոյն-

պէս ունենում են խմբական ժողովներ, երեկոյններ եւայլն:

Միւնխէնում դաշնակցական խմբի անդամների թիւը 7 է: Սրանք ընտրութեան ժամանակ դրել էին իրենց առանձին թեկնածուներ:

Մոնպելիէում կայ միայն մի դաշնակցական եւ սա մասնակցել է ընտրութեանը իբրեւ «Ջանք»ի նախկին անդամ:

Բեռնի դաշնակցականները 6 հոգի են:

Լոզանում դաշնակցական խումբ չկայ. կան անհատներ, թուով 8 հոգի, որոնք նոյնպէս ընտրութեան ժամանակ իրենց թեկնածուներ էին դրել:

Փրննի դաշնակցական «Ջանք» խումբը բաղկացած է մօտ 20 հոգուց. մեծամասնութիւնը իրեն համակրող է համարում: Այս խմբին էր յանձնուած պատգամաւոր ընտրութեան գործը առաջ տանելու հարցը: «Ջանք»ի գործունէութիւնը վերջին ժամանակներս սահմանափակուել է խմբական ժողովներով:

Վերոյիշեալ քաղաքների դաշնակցական ուսանողութիւնը, ծրագրային կամ օրակարգի այս կամ այն կէտի մասին, իւր կարծիքներն է բերել Ընդհ. Ժողով, որ եւ կցուած են սոյն տեղեկագրին եւ ի նկատի կ'առնուեն երբ համապատասխան հարցերի քննութեանը կը պանք: Առայժմ աւելորդ չեմ համարում հետեւեալ տեղեկութիւնը տալ: Մեր բոլոր ուսանողները գրեթէ առանց բացառութեան սոցիալիստներ են: Օրուայ խընդիրը նրանց համար Տաճկահայոց դատի եւ Կովկասեան գործունէութեան փոխադարձ յարաբերութեան խնդիրն է, որի նկատմամբ գլխաւոր տեսակէտները հետեւեալներն են. 1. Փոքրամասնութիւնը գտնում է, որ այդ երկու գործերը անմիջապէս եւ ամբողջապէս պէտք է իրարից բաժանել եւ յանձնել իրարից անկախ կուսակցութիւններին: 2. Մեծամասնութիւնը այն կարծիքին է, որ այդ երկու դատերը պէտք է մնան միեւնոյն կուսակցութեան մէջ, միայն գործը պէտք է բաժանել կազմակերպօրէն, այսինքն գործունէութեան երկու վայրումն էլ պէտք է լինեն առանձին կազմակերպութիւններ, որոնցից իւրաքանչիւրը անկախ է իւր տեղական գործերում, իսկ ընդհանուր գործերի համար այդ մարմինները ունին մի ընդհանուր Ֆեդերատիւ (2) մարմին: Այս կարծիքի ներկայացուցիչները կոչւում են Ֆեդերալիստներ: Վերջիններիս մէջ եւս նկատուած է երկու հոսանք. փոքրամասնութիւնը կազմակերպական Ֆեդերացիան համարում է իբրեւ մի ժամանակաւոր պալիատիւ(3), որ պէտք է մնայ մինչեւ դաշնակցական մասսաների համար ակներեւ կը դառնայ, որ այդ երկու գործերը միասին վարել անհնարին է. իսկ մեծամասնութիւնը այդ Ֆեդերացիայի վրայ նայում է իբրեւ կուսակցական սկզբունքի մարմնացման վրայ եւ գրանում է, որ դա երկու դատերի յարաբերութեան համար մշտական ձեւ պէտք է նկատել:

Այժմ մի քանի տեղեկութիւններ տանք Ներոպայի դաշնակցական ուսանողութեան կուսակցական արամա-

դրութեան մասին:

Ոչ մի կուսակցութեան պատկանող ուսանող այնքան անգիտակ չէ դէպի իւր կուսակցութեան ծրագիրն ու տակտիկը, որքան դաշնակցական ուսանողը: 16 տարուց աւելի է որ Դաշնակցութիւնը գոյութիւն ունի եւ, այսքան ժամանակամիջոցում, նրա անդամների մէջ դեռ մի պարզ հասկացողութիւն չկայ այդ կուսակցութեան Ֆիդիօսմիայի մասին: Թողնենք մի կողմ սոցիալիզմի գաղափարը, որ ինչպէս մեր սկզբնական ծրագրում սաղմնային վիճակով հանդէս է եկել՝ այնպէս էլ մնացել է. վերցնենք այնպիսի խնդիրներ, որոնք մեր կուսակցութեան բնորոշ կողմերն են կազմում ըստ էութեան. վերցնենք մեր քաղաքական Ֆեդերացիայի գաղափարը, վերցնենք կազմակերպական ապակենտրոնացման սիստեմը, վերցնենք տեոորական խնդիրը, ցուցական գործունէութիւնը եւն. եւն.: Սրանցից ոչ մէկը կուսակցական գրականութեան մէջ տեսականօրէն պարզուած չէ: Իսկ ուսանողութիւնը իւր գրութեամբ արդէն գլխաւորապէս այս հարցերի տեսական կողմով է հետաքրքրուած: Պարզ չէ՞ որ նա՝ ուսանողութիւնը՝ կամաց-կամաց պէտք է իրեն կտրուած զգար կուսակցական կեանքից եւ չէզոքանար ընդհանուր գործունէութիւնից, քանի որ այդ ընդհանուր գործունէութիւնը կայանում էր մի շարք գործնական ձեռնարկների մէջ, որոնք կենտրոնացած են եղել միշտ որոշ թուով մարդկանց ձեռքում: Միակ գործքը, որի մէջ Ներոպայի դաշնակցական ուսանողները ակտիւ մասնակցութիւն ունենալ կարող էին՝ դա եւրոպական պրոպագանդան է. բայց այդ հարցը եւս կուսակցութեան գրականութեան մէջ ուսումնասիրուած չէ. մինչ այժմ մենք չգիտենք թէ եւրոպական շահերի կոնսոլիդացիան(4) մեր դատի նկատմամբ ինչպիսի՞ է. մենք չգիտենք թէ մեր պրոպագանդը ուղղուած է Ներոպայի գո՞ւթը շարժելուն, թէ նրան ի՛ւր իսկ շահերին իրազեկ անելուն... Եւ երբ անցեալ տարի Բերլինի ուսանողների մէջ հարց էր ծագել մի կոնֆերանս կազմել եւ մեր դատի մասին խօսելու հրահրել յայտնի գերմանացիների՝ այս հարցը այնպիսի փոթորիկ հանեց ուսանողների մէջ, որ որեւէ գործնական քայլի մասին խօսք լինել չէր կարող: Ոմանք ծիծաղում էին բացարձակապէս դիպլոմատիայի(5) միջոցով մեր դատը յաջողեցնելու մտքի վրայ. ոմանք, ընդհակառակը, նրան լուրջ նշանակութիւն էին տալիս. ուրիշները միջամտութեան խնդիրը կապում էին ընդհանուր Տաճկահայաստանի շարժումների հետ, ոմանք զուտ հայկական դատի հետ եւն. եւն...: Պարզ է, որ այսպիսի խայտարեղէտ կարծիք ունենալով միեւնոյն գործի մասին՝ ուսանողները ոչինչ անել չէին կարող եւ չկարողացան անել: Ճիշդ է, անցեալներում ուսանողները այս ուղղութեամբ որոշ գործնական քայլեր արել են. սակայն այդ այն ժամանակն էր, երբ ուսանողութիւնը քաղաքականապէս այնքան հասունացած չէր, որ ամէն բանի քննադատօրէն վերաբերուէր: Այժմ ժամանակները փոխուել են եւ ու-

սաննողութիւնը, իբրև գիտակից տարր, ուզում է իմանալ թէ ինչու է կատարուում այս պրոպագանդը, ի՞նչ արժէք ունի նա եւն. եւն.:

Դաշնակցական մտքի անշարժութիւնը վատ է անդրադարձել մեր ուսանողութեան վրայ նաեւ մի այլ տեսակէտից: Առհասարակ աչքի ընկած երեւոյթ է, որ ամէն տեղ դաշնակցական ուսանողները աւելի քիչ են զարգացած քան ուրիշ կուսակցութեան պատկանող ուսանողները: Սրա պատճառը գլխաւորապէս այն է, որ մինչդեռ ուրիշ կուսակցութիւնները իրենց անդամներին մտաւոր սնունդ եւ մտածելու նիւթ են տալիս, մեր կուսակցութիւնը այդ մասին ոչ մի հոգատարութիւն չի տարել: Դաշնակցական ուսանողները, իբրև կուսակցականներ, սովորել են մի տեսակ մտաւոր ծուլութեան: Եւ երբ Ռուսաստանի շարժումների հետեւանքով ամէն տեղ կուսակցական կեանքը փոթորկուեց եւ տարբեր կուսակցութիւնները իրար դէմ ծառայան՝ այն ժամանակ ուրիշ կերպով նկատուեցաւ թէ որքան յետ է մնացել մեր ուսանողութիւնը հասարակական խնդիրներում...:

Ներկայումս ուսանողութեան կուսակցական տրամադրութիւնը այսպիսի է: Նա ամէն տեղ կենդանի հետաքրքրութիւն ունի այն մասին թէ ի՞նչ է դառնալու Դաշնակցութիւնը առաջիկայում, ինչպէ՞ս է նա դուրս գալու իւր առաջ դրած ծանր հարցերի տակից. սակայն կազմակերպուելու ոչ մի տրամադրութիւն չկայ. երբ խօսք է լինում կազմակերպելու՝ անմիջապէս այս հարցն են տալիս. — «Յանուն ինչի՞ կազմակերպուենք. ո՞րն է այն ծրագիրը, որի շուրջը պէտք է խմբուենք»: Այնպէս որ ներկայումս ամենահրատապ խնդիրը ուսանողութեան համար՝ դա ծրագրի խնդիրն է: Եթէ Ընդհանուր Ժողովին յաջողուեցաւ մի այնպիսի ծրագիր կազմել, որ բաւարարութիւն տայ դաշնակցական ուսանողութեանը, դա մի նոր դարապոլուս կը լինի ուսանողութեան համար. իսկ եթէ այդ բանը չյաջողուեցաւ՝ հետեւանքը պարզ է. ուսանողութիւնը կամաց-կամաց կ'անջատուի Դաշնակցութիւնից եւ կը խմբուի այն կուսակցութիւնների շուրջը, որոնք իրենց ծրագրով աւելի են համապատասխանում նրա հայեացքներին եւ տրամադրութեանը:

Պատգ. Եւրոպայի գաղմակցական ուսանողութեան՝

ԱՐՇԱԿ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

- (1) Դիմագծութիւնը:
- (2) Դաշնակցային:
- (3) Ժամանակաւոր գարմաճ, հմարժ:
- (4) Համաստեղութիւնը՝ համակարգի իմաստով:
- (5) Դիւսմագիտութեան:

4.— ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԵԱՆ ԲԵՐԱԾ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐԸ

Ա.— ՄԻՒՆԽԷՆ

Միւնխէնի ուսանողները գտնում են, որ I Տեղորդ մեր գործունէութեան մէջ անհրաժեշտ է:

II ա) Հայ-թուրքական կռուի մէջ, Դաշնակցութիւնը պէտք է առաջնորդուի որքան հնարաւոր է համերաշխութեան եւ ինքնապաշտպանութեան սկզբունքով:

բ) Ռուսական ազատագրական շարժման մէջ, Դաշնակցութիւնը համերաշխ մարտակից լինելով միւս յեղափոխական կուսակցութիւնների հետ՝ առանձին դէպքերի համար պէտք է իրեն վերապահէ միանալ կամ չմիանալ:

գ) Դաշնակցութիւնը Ռուսաստանում ակտիւ յեղափոխական գործունէութիւն պէտք է ունենայ, ո՛չ «ինքնապաշտպանութեան հողի վրայ», ինչպէս որոշել է նախորդ Ընդհ. Ժողովը:

III ա) Բոնի հանգանակութիւնը ճարահատեալ պէտք է ընդունել հազուադէպ դէպքերում:

բ) Դրամական եւ կարգապահական քննութիւնը անհրաժեշտ է:

գ) Ձինապայթուցական դպրոցը հիմնելը ցանկալի է:

IV Օտար յեղափոխական կուսակցութիւնների հետ անհրաժեշտ է բարեկամական կապեր հաստատել:

V ա) «Ռոշակ»ի հրատարակութիւնը այժմեան պայմաններում ազատ երկրներում կարող է միայն լինել, ի հարկէ որքան կարելի է [մօտ] բուն Երկրին:

բ) Բացի Պարիզի «Pro Armenia»ից, այլ օրգաններից միայն մեծ ծախքեր եւ քիչ օգուտներ կարելի է սպասել:

Բ.— ԼՈՋԱՆ

Լոզանի ուսանողները գտնում են, որ պէտք է պահպանել Դաշնակցութեան կուսակցական ամբողջութիւնը զուտ կազմակերպութիւններով՝ Տաճկահայաստանի եւ Կովկասի գործերը վարելու համար:

Գ.— ԺԸՆԵՒ

I Ընդհ. ծրագրի հիմն. սկզբունքը

Դաշնակցութեան «Ջանք» ուսանողական խումբը Դաշն. ընդհ. ծրագրի մշակման խնդրի վերաբերմամբ, մտքերի փոխանակութիւնից յետոյ, միաձայն ընդունեց, որ այն գլխաւոր սկզբունքը, որ եղել է եւ լինե-

լու է մեր ծրագրի հիմքը՝ սոցիալիզմն է, եւ այդ հիմնական սկզբունքին է, որ կուսակցութիւնը երկու վայրերում (Տաճկահայաստան եւ Կովկաս) պէտք է համաձայնեցնի իւր գործունէութիւնը՝ համաձայն պատմական էությունից այն տարբեր էտապներին(1), որոնց մէջ գտնուում են այդ երկու հայաբնակ վայրերը:

II Գործունէութիւն Տաճկաստանում եւ Կովկասում

1. Դաշնակցութեան գործունէութիւնը Կովկասում պէտք է տարուի գիւղացիական եւ բանուորական շահերի պաշտպանութեան հողի վրայ՝ առաջնորդուելով Հ. Յ. Դաշն. Սորհրդի առաջարկած Կովկասեան նախագծի հիմնական կէտերով:

Տաճկահայկական դատը պէտք է տարուի իւր նախկին ծրագրով:

2. Կովկասեան յեղափոխական շարժումը իբրև մի մաս համառուսական յեղափոխութեանց՝ իւր յաղթանակով զարկ է տալու բոլոր երկրների ազատագրական շարժումներին՝ մասնաւորապէս Տաճկական եւ Տաճկա-Հայոց յեղափոխական շարժման:

3. Յեղափոխական գործունէութիւնը, նուիրուած Կովկասահայի քաղաքական եւ տնտեսական շահերի պաշտպանութեանը՝ նպաստաւոր է միաժամանակ եւ տաճկահայ ազատագրական շարժման տեսակէտից. նա յեղափոխականացնելու է Կովկասի ժողովուրդը, որով կը ստեղծուի աւելի գիտակից վերաբերմունք դէպի Տաճկահայ դատը:

Երկու մասի յարաբերութեան խնդիրը

1. Իւրաքանչիւր վայր պէտք է բաւականանայ իւր տեղական գործիչներով. բացառութիւն անել Տաճկահայկական վայրը, որի տնտեսական չի համապատասխանում նախագծուած ծրագրային չափերին: Ուստի ընտրել մի Պատասխանատու Մարմին, որի պարտականութիւնը լինի զէնք, դրամ եւ մասնագէտ ուժեր հայթայթել Տաճկահայաստանի համար:

2. Գործունէութեան վայրերին հարեւան մարմինները պարտական են ցոյց տալ բարոյական եւ նիւթական աջակցութիւն:

3. Կովկասում իւրաքանչիւր Կ. Կոմիտէ պարտաւոր է իւր եկամտի 60%ը յատկացնելու տաճկահայ դատին, բացառութեամբ բանուորական եւ գիւղացիական միութիւնների մասսաների: Գաղութները իրենց ամբողջ եկամտի 80%ը յանձնում են, նախկին ձեւով, տաճկահայոց դատին:

4. Դրամական հաշիւների սխտեմը կանոնաւորութեան սահմանի մէջ պահելու համար, ընտրել մի մարմին, լրագորութիւն տալով նրան բոլոր մարմինների հաշիւների քննութիւնը կատարել եւ ապա այդ հրատարակել «Ռոշակ»ում:

Մանօթ.— Մի երկու մարմինների կողմից առաջարկներ դեռ չեն ստացուած:

Դ.— ՊԵՐԼԻՆ

Բերլինի դաշնակցական ուսանողութեան կարծիքը՝ Տաճկահայ դատի եւ Կովկասեան գործունէութեան յարաբերութեան մասին:

I Մեծամասնութեան կարծիքը

Նկատելով որ, Թիւրքիայի եւ Ռուսաստանի տարբեր քաղաքական, տնտեսական եւ սոցիալական պայմանների շնորհիւ, մի կուսակցութիւն չի կարող վարել երկու դատերն եւս եւ դրա համար հարկաւոր են զանազան(2), իրարից անկախ կուսակցութիւններ,

Նկատելով որ ներկայի վիճակի եւ հայ աշխատաւոր մասսաների դասակարգային անգիտակցութեան պատճառով շատ միասնակար հետեւանքներ առաջ կը դան, եթէ անմիջապէս եւ ամբողջապէս այդ երկու դատերը իրարից բաժանուեն,

Բերլինի դաշնակցական ուսանողութիւնը կարեւոր է համարում, որ երկու դատերի համար ստեղծուեն դատ-դատ կազմակերպութիւններ՝ իւրաքանչիւրը իւր սահմաններում կատարելապէս ինքնուրոյն, բայց իրար հետ կապուած դաշնակցական (Ֆեդերատիւ)(3) կապերով:

II Փոքրամասնութեան կարծիքը

Ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Թիւրքահայ իրակահուութիւնը թէ՛ քաղաքական, թէ՛ սոցիալական եւ թէ՛ տնտեսական տեսակէտով տարբեր է կովկասեան իրակահուութիւնից,

Ի նկատի ունենալով, որ Թիւրքահայ դատը եւ Կովկասի աշխատաւորական գործը տեղի ունին երկու տարբեր պետութիւնների մէջ,

Ի նկատի ունենալով, որ Թիւրքահայ յեղափոխական դատը ազգային դատ է եւ կարող է գրաւել տարբեր կովկասահայ ժողովրդի բոլոր խաւերից, մինչդեռ մեր կովկասեան գործը աշխատաւորական է, սոցիալիստական եւ միջազգային,

Ի նկատի ունենալով, որ օժանդակութիւնը տաճկահայ ժողովրդի ազատագրութեան գործին պարտադիր չէ կարող լինել կովկասահայ աշխատաւոր ժողովրդի եւ սրա կուսակցութեան համար, այլ կը լինի միայն կամաւոր,

Մենք, Բերլինի սոցիալ-րեվոլյուցիոններ դաշնակցականներս(4) այն կարծիքին ենք, որ տաճկահայ եւ կովկասահայ աշխատաւոր ժողովրդի շահերը պահանջում են զատել միանգամայն այդ դատերը եւ յանձնել նրանց երկու անկախ կուսակցութիւնների:

**

Սոյն երկու բանաձևերը ուղարկուած են ժընեկի «Ձանք» կոմիտէին, որպէսզի պատգամաւորի ընտրութեան ժամանակ պարզ լինի Բերլինի ուսանողութեան թեկնածուների հայեացքը այս խնդրում:

Եւրոպայի հայ ուսանողութեան պատգամաւոր՝ ԱՐՇԱԿ

- (1) Պատմական հոլովոյթի այն տարրեր համգրումներին:
- (2) Ըսուած է տարրեր իմաստով:
- (3) Պէտք է ըլլայ՝ դաշնակցային:
- (4) Որպէսզի անուամբ իմքնուրոյն է եւ տարօրինակ...

Ե.— ԲԵՐԼԻՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ՝ ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎԻ ՀԱՄԱՐ

- 1. Հասարակութեան զարգացման ո՞ր հայեցողութեան պիտի յարի Դաշնակցութիւնը:
- 2. Ազգային կուսակցութիւն է նա. եթէ այո, ի՞նչ բովանդակութիւն պէտք է դնել այդ հասկացողութեան մէջ:
- 3. Դաշնակցութիւնը եւ Տաճկահայ խնդիրը:
- 4. Դաշնակցութիւնը՝ որպէս սոցիալիստական կուսակցութիւն (որպիսի՞ սոցիալիզմ):

5. Ժողովրդի ո՞ր տարրերն են Դաշնակցութեան ռալիստ(5) (աշխատաւոր տերմինի(6) մեկնութիւնը):

6. Դաշնակցութեան քաղաքական ծրագրի minimumը (ապակենտրոն դեմոկրատիայի ո՞ր ձևը):

7. Հողային խնդիր (ազրարային ծրագրերներից ո՞րն է ամենանպատակաւարժարը հայ աշխատաւոր գիւղացիութեան համար):

8. Դաշնակցութիւնը եւ բանուորութեան շարժումը (արհեստակցական, սպառողական, արդիւնաբերական եւ այլ հարցեր):

9. Դաշնակցութեան կազմակերպութիւնը եւ վերակազմումը:

10. Դաշնակցութեան վերաբերումը ա) դէպի Ռուս. յեղափոխութիւնը, բ) դէպի հայ ինքնապաշտպանութիւնը (տակտիկա):

11. Դաշնակցութեան վերաբերումը դէպի քաղաքական կուսակցութիւնները. Դաշնակցութեան եւ սոց [իւստիստական] պրոպագանդը կովկասեան այլ ազգի ժողովրդների մէջ:

12. Դաշնակցութեան վերաբերումը դէպի ազգային, պետական եւ հասարակական հիմնարկութիւնները:

13. Դաշնակցութեան պրոպագանդի, մամուլի եւ գրականութեան խնդիրը:

- (5) Հիմքը, խորքը:
- (6) Եզր, եզրաբանութիւն:

X.— ԱՊԱՌԱԺԻ ՇՐՋԱՆ

Ապառաժը (Շուշի, Ղարաբաղ) Սարուստանի (Կովկաս եւ Ռուսաստան) կուսակցական տասը շրջաններէն մէկն էր, երբեմն Կեդրոնական Կոմիտէի կողմէն, երբեմն սուկ կոմիտէի կողմէն մը ցեմգով, բայց միշտ ուղղակի կերպով կապուած Արեւելեան Բիւրոյին:

4րդ Լինգհանուր ժողովի թուղթերուն մէջ մնացած է այդ շրջանին վերաբերեալ մէկ գրութիւն միայն, — Ապառաժի Կ. Կ.ի Դեկտեմբեր 1906 թ. Շրջանային ժողովում ընդունուած բանաձևերը, — գոր կու տանք ստորեւ: Կ. Կ.ի տեղեկագիր կամ Շրջանային ժողովի ատենագրութիւն չենք գտներ: Բանաձևերու գրութիւնը (մօտ 3 մեծ էջ, սեւ մելանով) ստորագրուած է շրջանի պատգամաւոր Բարսեղեանի կողմէ:

Իբրեւ մօտաւորապէս աշխարհագրական միեւնոյն շրջանին վերաբերեալ գրութիւն, հրատարակութեան կու տանք մասն այլ փաստաթուղթ մը — Տեղեկագիր «Միւնիք» շրջանի — «Միւնիքի (Ձանգեղուր) Ընկ. Խորհուրդ»ի անդամներու ստորագրութեամբ: Այս գրութիւնը 23 Դեկտ. 1907 թուակիր է, եւ ուրեմն ներկայացուած չէ 4րդ Լինգհանուր ժողովին՝ ներկայիս գտնուելով հանդերձ անոր թղթածրարներուն մէջ: Գրուած է սեւ մելանով եւ կը գրաւէ երեքուկէս մեծ էջ:

1.— ԱՊԱՌԱԺԻ Կ. Կ.Ի ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1906 Թ. ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՈՒՄ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ ԲԱՆԱՁԵՒԵՐԸ

Կռիւ Ռուսաստանում

Ակտիւ մասնակցութիւն ունենալ Ռուսաստանի յեղափոխական շարժման մէջ՝ ամէն տեսակ միջոցներով եւ ձևերով, որոնք դէմ չեն մեր ծրագրին: + 26 ձայն:

Ինքնապաշտպանութիւն կովկասում

1. Ինքնապաշտպանութեան գործը յանձնել ժողովրդին անմիջապէս այն վայրերում, ուր տեղական դաշնակցական մարմինները կը գտնեն տեղական ժողովուրդը բաւականաչափ պատրաստ՝ ինքնապաշտպանութիւնը պատուաւոր կերպով տանելու համար եւ ուր դաշնակցական մարմինների եւ անհատների ազդեցութիւնը եւ պրոպագանդի չնորհիւ արդէն ժողովրդից ստեղծուած են ինքնապաշտպանութեան մարմիններ. իսկ ուր չկան, առաջ բերել այդպիսիները: Դաշնակցութիւնը այդ մարմինների վրայ կոնտրոլի դեր է ստանձնում, ձգտելով անհնարին դարձնել այդպիսի մարմինների մէջ վնասակար տարրերի մուտքը թէ՛ ընդհանուր ժողովրդական եւ թէ՛ զուտ ինքնապաշտպանական տեսակետից: + 13 ձայն, — 5 դէմ, 3 ձեռնպահ:

Իսկ ի նկատի ունենալով Շուշու ինքնապաշտպանութեան հարցի բացառիկ դրութիւնը, անմիջապէս յանձնել ժողովրդին՝ հաշիւներ ներկայացնելուց յետոյ:

2. Դաշնակցութիւնը յանձնում է ժողովրդին ինքնապաշտպանութեան գործը անմիջապէս, կազմակերպելով ամէնուրեք ինքնապաշտպանութեան մարմիններ՝ ընտրուած ժողովրդից, որոնք տանելու են ինքնապաշտպանութեան բոլոր գործերը. Դաշնակցութիւնը աշխատում է, որ այդ մարմինների մէջ ընտրուեն աշխատաւոր մասսայի ներկայացուցիչներ: + 9, — 10, 2 ձեռնպահ:

Տանկահայ եւ կովկասահայ խնդիրները

Փոքրամասնութեան բանաձևերը՝

ա) Անջատել կովկասահայ եւ տանկահայ դատերը միմեանցից: + 3, — 23:

բ) Ես կողմնակից եմ այդ երկու դատերի բաժանման. բաժան ծրագրով, բաժան մարմիններով, տակտիկայով, ֆինանսներով եւ այլն:

Տանկահայ շարժումը ղեկավարող մարմինների հետ մենք կարող ենք կապուած լինել այն չափով, ինչ չափով կարող են կապուել մի այլ յեղափոխական կուսակցութեան հետ, որ՝ ուստի սոցիալ-յեղափոխական կուսակցութեան հետ, վրաց ֆեդերալիզմների եւ այլ ֆեդերատիւ սկզբունքներով գործող կուսակցութիւն-

ների հետ: Կապը կը լինի զուտ բարոյական հողի վրայ. ոչ մի պատասխանատու պարտականութիւն այդ խնդրի վերաբերմամբ մեզ վրայ վերցնել չենք կարող: Թէ՛ տաճկահայերը եւ թէ՛ ռուսահայերը (յեղափոխական մարմինները) գործավարութեան եղանակը եւ տակտիկան որոշում են իւրաքանչիւրը իր տեղական պայմանների համաձայն: Այն տակտիկային, որով մինչեւ այժմ գործել են Տաճկահայաստանում, բոլորովին վերջ տալ, յենակէտ ընտրելով ոչ միայն հայ մասսան, այլ ամբողջ Թիւրքիայի բոլոր տառապող, ճնշուած ժողովուրդները: Յեղափոխական կազմակերպչական պրոպագանդա սկսել այդ բոլոր ժողովուրդների մէջ, յեղափոխական տրամադրութիւն առաջ բերել զատ-զատ ազգութիւնների աշխատաւոր տարրերի մէջ եւ ընդհանուր կռիւ սկսել միապետութեան եւ բռնութեան դէմ: Գոյութիւն ունեցող յեղափոխական կազմակերպութիւնների հետ միանալ այն կէտերում, որտեղ խոշոր սկզբունքային տարբերութիւններ չկան եւ դրանց համեմատաբար գործունէութեամբ տապալել միապետութիւնը:

ԱՐՄԷՆ ՎԱՐԱՆԴԱՅԻ

գ) Դաշնակցութիւնը ձգտելու է հայ աշխատաւոր մասսաների կազմակերպմանը եւ բարեփոխելու է քաղաքական եւ տնտեսական պայմանները թէ՛ Տաճկահայաստանում եւ թէ՛ Ռուսաստանում, մի ընդհանուր ծրագրով: Ի նկատի ունենալով այդ երկու երկրների տարբեր պայմանները, գործել տարբեր եղանակով ըստ տեղի յարմարութեանց: Տաճկահայկական դատ կամ ապստամբական մի շարժում առանց տաճիկ, քիւրտ եւ միւս հպատակ ժողովուրդների մասնակցութեան՝ աննպատակ է եւ կորստաբեր, մինչեւ Տաճկաստանում ապրող բոլոր դժգոհ տարրերը չգիտակցեն իրենց ընդհանուր շահերը եւ կռիւ չյայտարարեն սուլթանի դէմ, ճիշդ այնպէս, ինչպէս Ռուսաստանում ռուսահայ խնդիրը առանց միւս ճնշուած ազգերի ընդհանուր յեղափոխութիւնը աննպատակ կը լինի: Հիմնուելով այդ բոլորի վրայ թողնել մինչ այժմ մղած պարտիզանական կռիւների տակտիկան, պատրաստուել ընդհանուր յեղափոխութեան, յենակէտ ընդունելով ոչ միայն հայ աշխատաւոր մասսան, այլ Երկրում ապրող բոլոր ճնշուած ժողովուրդները:

ՀԱՅՐՈՒՄ

Մեծամասնութեան քայքայում

Ընդունելով ակտիւ կռիւ Ռուսաստանում ներկայ ռեժիմի դէմ, ընդունելով աշխատաւոր մասսաների դասակարգային շահերի պաշտպանութիւնը թէ՛ Կովկասում եւ թէ՛ Տաճկահայաստանում, կանգնել ազգային

շահերի լայն տեսակէտի վրայ եւ ոչ մի դէպքում չբաժանել Տաճկաստանի եւ Կովկասի հայկական երկու խոշոր հատուածները եւ նրանց դատը, Տաճկահայ դատի անջատումը Կովկասահայ դատից գտնելով միանգամայն աննպատակալարմար եւ կորստաբեր առաջինի համար: (Իսկ տաճկահայ դատի նկատմամբ մինչեւ այժմ մեր ունեցած տակտիկան փոխել համաձայն ներկայ պայմանների, սակայն այդ թողնել աւելի ծանօթ եւ նամանաւանդ Երկրում գործող ընկերներին): +13, -10: 2 ձեռնպահ:

Բանաձեւի առաջին մասին համաձայն են եւս 8 հոգի, երկրորդ մասին (փակագծի մէջ) բացասական վերաբերուելով հանդերձ: Ուրեմն՝ +13+8=21. -3: 2 ձեռնպահ:

Ապառաժի պատգամաւոր՝

ԲԱՐՄԵՆԱՆ

2.— ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ «ՍԻՆԻՒՔԻ» ՇՐՋԱՆԻ

I.— Ծագեճոր (Սիւնիք) եւ Լեռնաստան.— Թիւրքահայկական ընդհարումներից յետոյ, շնորհիւ տիրող ընդհանուր քառային դրութեան, համարեա ոչ մի վայրում կազմակերպութիւն, ըստ նոր ծրագրի, գոյութիւն չէ ունեցել եւ չունի: Դրա պատճառն եղել է ոչ թէ ժողովրդի յեղափոխական տրամադրութեան պակասը կամ նրա յեղափոխութիւնից սառչելը, այլ՝ գործիչների չընդունելի հեռանալը. իսկ հատ ու կէստ եղածներն էլ բոլորը ծանրաբեռնուած հազար ու մի կազմակերպական գործերով, հազիւ-հազ կարողացել են ընկերների հետ միմիայն յարաբերութիւն պահպանել: Ծիշդ է, որ մենք մեր ծրագիրն ըմբռնող ու գիտակից ոչ միայն մասսա կամ խմբեր չենք ունեցել ու չունենք, այլև անհատներ, բայց պէտք է ասել, որ մեր շրջանի շատ թէ քիչ գիտակից համարուող անհատներն ու խմբերը շատ լաւ են տրամադրուած ընդհանրապէս դէպի Դաշնակցութիւնը, որի պրեստիժը տակաւին բարձր է ամբողջ շրջանում: Յոյս ունենք, որ այս քաղաքական բացառիկ օրերում, ուր աւելի քան ժամանակ ունենք, երբ պարզենք մեր ծրագիրը, նրա սկզբունքներն ու աշխարհահայեացքը, կ'ունենանք լաւ կազմակերպուած ու կանոնաւոր քաղաքական խմբակներ, գիւղացիական միութիւններ եւ հետզհետէ ընդարձակուելով կը կազմեն կոպերատիւ ընկերակցութիւններ:

Թէ՛ Սիւնիքի եւ թէ՛ Լեռնաստանի շրջաններում կան ընկերական կազմեր, առաջինում՝ ժամանակաւոր նըշանակովի ընկերական մի խորհուրդ, բաղկացած տեղական ընկերներից, որը նոր-նոր գործի է սկսել ուղարկուած նոր ընկերով հետ, իսկ երկրորդում՝ ընտրովի շրջանային ներկայացուցչական մի մարմին:

Հին-Ռերդ.—
II.— Ներկայ քաղաքական մտմտութիւնի պահանջները եւ Դաշնակցութեան տակտիկան.—

1) Ընդհանուր ռուսական շարժում մէջ.— Դաշնակցութիւնը հայ իրականութեան մէջ որպէս մի ինքնուրոյն կուսակցութիւն, պէտք է չափազանց չըջահայեաց եւ վերապահ լինի ընդհանուր Ռուսաստանի յեղափոխական շարժման վերաբերմամբ: Եթէ իսկապէս այդ շարժումը դրուած կը լինի իսկական ու լուրջ հողի վրայ, Ռուսաստանի անխտիր բոլոր յեղափոխական-սոցիալիստական-աշխատաւորական կուսակցութիւնները եւ այլ ընդդիմադիր կազմակերպութիւնները կը կազմեն դաշնակցային մի զօրեղ բանակ՝ ընդդէմ բռնակալութեան, որոշ մի ընդհանուր ծրագրով, այն ժամանակ անպայման Հ. Յ. Դաշնակցութեան սեպուհ պարտականութիւնը կը լինի ուժգին արձագանգ տալ այդ շարժման, ծայրագաւառից մինչեւ կենտրոնները, քաղաքական-տնտեսական հողի վրայ, եւ միեւնոյն ժամանակ ուղարկել մերոնցից Ռուսաստանի ներսերը տեղաբնակ խմբեր ու երկիրը վերածել անարխիական դրութեան: Իսկ քաղաքներում, ուր այժմ կատարեալ թմրութիւն է տիրում, մեռած է ժողովրդի յեղափոխական ոգին եւ հրասթափութիւն է տիրում բոլոր շրջաններում, անպայման եւ անմիջական կերպով ձեռնարկել մեծ տեղորոշում, որոնք աւելի քաղաքական բնոյթ են կրում, սկսելով պետական ամենաբարձր պաշտօնեաներից մինչեւ հասարակ մատնիչներն ու դաւաճանները, որոնք [տեղորոշում] բարձրացնում եւ վառ են պահում ժողովրդի յեղափոխական ոգին ու տրամադրութիւնը:

2) Համերաշխ գործակցութեան մէջ այլ կուսակցութիւնների հետ.— Դաշնակցութիւնը, որպէս մի աշխատաւորական սոցիալիստ-յեղափոխական կուսակցութիւն, պէտք է աշխատի որքան կարելի է համերաշխ գործակցութեան եւ սերտ յարաբերութեան մէջ մտնել միւս բոլոր հարեւան ազգերի թէ՛ Թիւրքիայում, թէ՛ Ռուսաստանում եւ թէ՛ Պարսկաստանում գոյութիւն ունեցող այն կուսակցութիւնների հետ, որոնց եւ մեր ծրագրի, սկզբունքների եւ աշխարհահայեացքի մէջ մեծ տարբերութիւն չկայ: Յատկապէս ամենալուրջ ուշադրութիւն դարձնել թիւրք Դեֆայի կուսակցութեան վրայ եւ անմիջական ու սերտ կապերով կապուել, որոնց գործակցութիւնը մեր հետ թէ՛ Կովկասում եւ թէ՛ Թիւրքիայում, ձեռք բերելու համար քաղաքական-տնտեսական ազատութիւն, անհրաժեշտ պահանջ է եւ մեր այդ նպատակին հասնելու համար ամենամեծ գործօնն ու գրաւականն է:

3) Մեր աշխատաւորական քաղաքականութիւնը արհեստակցական, գիւղացիական և կոպերատիւ միա-

թիւնների միջոցաւ.— Յարաբերութեան մէջ մտնել Ռուսաստանի ընդհանուր թէ՛ արհեստակցական, թէ՛ գիւղացիական եւ թէ՛ կոպերատիւ միութիւնների հետ, ու միշտ կապ պահպանել, որոշ հրահանգներ ստանալ եւ տալ, իսկ երբ կը հնչէ վճռական ժամը, միաժամանակ պայթեցնել ընդհ. յեղափոխութիւնը:

Միութիւնները ղեկավարելիս եւ նրանց գործնական քայլերին ուղղութիւն տալու ժամանակ, ղեկավար սկզբունք ունենալ՝ բարձր պահելու յեղափոխական ոգին ու տրամադրութիւնը եւ շտաբուիլ միայն հարցի տնտեսական կողմով, որով մասսային կը տանենք միայն [դէպի] պասսիւրիզմ (կրաւորական կեցուածք): Այդ ուղղութեամբ էլ պրոպագանդ անել միշտ:

III.— Դաշնակցութեան տակտիկան Թիւրքիայում.— Յանկալի է գործել այնտեղ եւս աշխատաւորական սոցիալիստական-յեղափոխական հողի վրայ. միևնոյն ժամանակ ուժեղ քաղաքական կռիւ մղել բռնակալ ռեժիմի դէմ, գործակցելով թիւրք յեղափոխականների հետ, եւ ուժեղ պրոպագանդ մղել երկու մասսաների մէջ, թէ՛ բանաւոր եւ թէ՛ գրաւոր:

IV.— Դաշնակցութեան տակտիկան Պարսկաստանում.— Քանի որ Պարսկաստանի սահմանադրական շարժումն արդէն մեծ ծաւալ ստանալուց յետոյ ստեղծել է յեղափոխական շարժում, ցանկալի է, որ մեր այնտեղի մարմինները մասնակցեն այդ շարժման եւ ուժեղ գիտակցական պրոպագանդ մղեն երկու ժողովուրդների մէջ, մտցնելով ազատագրական, ռամկավարական եւ աշխատաւորական ոգին: Իսկ թիւրք-պարսկական կոնֆլիկտին (անհամաձայնութեան նկատմամբ) վերաբերուել շատ վերապահ կերպով, իսկ երբ օսմանեան զօրքերը կ'արշաւեն Սալմաստի վրայ — որը ցարդ եղել է Երկրի գործունէութեան ու յեղափոխութեան համար օրրան ու հանգրուան — միայն այն ժամանակ անհրաժեշտ է եւ պարտաւորուած՝ Դաշնակցութիւնը ուժեղ կերպով դուրս գալու, երբ ռուսական արջը չի մեկնի իր թաթը այդ համեղ պատառի վրայ, երբ թրքո-պուլկարական ընդհարումն անխուսափելի կը լինի եւ որ գլխաւորն է, երբ որ Երկրի (Շամի) մեր ընկերները նպատակալարմար կը սեպեն այդ արշաւանքը: Իսկ հակառակ դէպքում՝ թողնել այդ տեղական ժողովրդի կամքին:

VI.— Դաշնակցութեան վերաբերումներ դէպի ազգ. հիմնարկութիւնները.—

1) Կարգեր.— Այսպիսի քաղաքական պայմաններում անհրաժեշտ է ամէն տեղ ձեռքից չթողնել, աւուշադրութեան մատնելով, ոչ մի կուսուրական-

կրթական-դպրոցական հիմնարկութիւն: Գիւղերում պրոպագանդայի միջոցով գիւղական հասարակութիւնները տրամադրել եւ ամէն կերպ աջակցել, որ աշխատեն ամէն կերպ դպրոցական խիտ ցանցերով պատել բոլոր գիւղերը, դնելով նրանք համայնական հողի վերայ, բոլորովին անկախ հողերու եւ պետական խնամակալութիւններից:

2) Կաթնդիկուսական ընտրութիւններ.— Նկատելով որ Դաշնակցութիւնը, իբրեւ սոցիալ-յեղափոխական կուսակցութիւն, սկզբունքային տեսակէտով մեր բարոյականը հակառակ է քրիստոնէական բարոյականին, որ մեր ընտրութեան մասնակցելը, կիսակիրթ ու կիսագիտակից գիւղացիութեան ու բանուորութեան կողմից սխալ ըմբռնման պատճառով, պիտի ծառայի աւանդաւոր կղերականութեան պրեստիժի (վարկի) զարգացման եւ ամբողջական, նկատելով կուսակցական ներկայ լուծում պահանջող հրատապ հարցերի առանց այն էլ երեսի վրայ ձգուած [լինելը], մինչդեռ մեր մասնակցելը կը խլէ մեր սակաւթիւ գործող ընկերներից ոյժ եւ սուղ ժամանակ, վերջապէս նկատելով որ գոյութիւն ունեցող տնտեսական-քաղաքական անարդարութիւնները կարող են վերնալ միայն եւ միայն գիտակից աշխատանքների կողմով ներքեւից եւ երբեք կղերականութեան գերազոյն պաշտօնի ներկայացուցչից, մենք դէմ ենք որեւէ կերպ մասնակցութեան կաթողիկոսական ընտրութեան:

VII.— Դաշնակցութեան վերաբերմամբ դէպի հասարակական անարխիզմ.— Պրոֆեսիոնալ գողութեան եւ շանտաժի դէմ կուռել ուժեղ կերպով, միանգամայն

աւելի տեղ տալով գիւղացիների խմբական գործակցութեան եւ ընդդիմադրութեան:

VIII.— Ներքին կազմակերպչական հարցեր.—

Արհեստակցական, գիւղացիական, կոպերատիւ միութիւններ եւ ազգութիւնների հարցը նրանց մէջ.— Դաշնակցութեան դրօշի տակ կազմակերպել օտար ազգերին եւս, միայն մինչեւ այն ժամանակ, երբ նրանց միջից դուրս կը գան այնպիսի ուժեր, որոնք առանց մեզ կը կարողանան զեկավարել իրենց խմբերը ու ուղղութիւն տալ նրանց: Այնուհետեւ իրաւունք տալ առանձին խմբակներ կազմել եւ Փեղերատիւ կերպով կապուել մեզ հետ:

IX.— 1) Պրոպագանդիստներ պատրաստելու հարցը.— Յանկալի եւ անհրաժեշտ է գիւղական եւ գաւառական շրջանների համար պրոպագանդիստներ պատրաստել յատկապէս, որոնց պահանջը չափազանց ըզգալի է:

2) Բանաւոր պրոպագանդի միւթը.— Առաջարկում ենք Ռայոնական ժողովում պատրաստել գաւառական քաղաքներում ու գիւղերում տարուելիք պրոպագանդայի համար որոշ նիւթերի ցուցակ:

«Սիւնիք»ի Ընկ. Խորհուրդ՝

Տ. ԱՇՈՏ
ՐՈՔԵՐՏ
ԿՈՍՄՈՊՈԼԻՏ
ԿԱՅՄԱԿ
ՍՈՒՐԷՆ

23 Դեկտ. 1907
Սիւնիք

XI.— ԱՅԳԵՍՏԱՆԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՆԻԹԻՆ

Այգեստանը — Գանձակ եւ շրջակայք — Սարուստանի (1) տասը շրջաններէն մէկն էր, Ղարաբաղին նման՝ մերք կամիտեական ցեղով, մերք կեդրոնական կամիտեի չափանիշով:

Ժողովի ընթացքին Այգեստանի պատգամաւոր Ալեքսանդր Մաշուրեանի առած կարգ մը հակիրճ նօթերը եւ քուէարկուած բանաձեւերու արտագրութիւնները չհաշուած, Հ. Յ. Դաշնակցութեան 4րդ Ընդհանուր ժողովի թղթածրարներուն մէջ Այգեստանէն մնացած են երեք գրութիւններ, զորս հրատարակութեան կու տանք յաջորդաբար:

Առաջինը շրջանի եռամեայ տեղեկագիրն է, ըստ երեսուցի իր վերջնական ձեւին մէջ խմբագրուած կամ ամբողջացուած Մաշուրեանի իսկ կողմէ (որ ներկայ եղած չէր զինք Ընդհանուր ժողովի պատգամաւոր ընտրած Շրջանային ժողովին), Ընդհանուր ժողովի օրերուն: Տեղեկագիրը, իր յարակից նօթերով ու յաւելումներով, կը գրուէ միջակ չափի տետրակի մը 50-51 էջերը: Գրուած է սեւ մելանով:

Յաջորդ վաւերաթուղթը Ընդհանուր ժողովի օրերուն (24 Փետրուար 1907) Ալ. Մաշուրեանի կողմէ Այգեստանի Կեդր. կամիտեին գրուած նամակ մըն է, շահեկան մամուլով՝ 4րդ Ընդհանուր ժողովի պատգամաւորներու մէկ մասին (համառուսական յեղափոխութեան տեղով բռնուած եւ անջատման կողմնակից) կրած յուսախաբութեանց եւ յոռետեսութեան իրքեր արտայայտութիւն:

Երրորդը Այգեստանի Շրջանային ժողովին կողմէ քուէարկուած բանաձեւ-առաջարկներու շարք մըն է, սեւ մելանով գրուած երկար չափի հաստ թուղթի վրայ, որուն փակցուած է նամակի փոքր չափի երկթերթ թուղթ մը: Բանաձեւերը, ինչպէս տեղեկագիրն ու նամակը, բնորոշիչ են այդ թուականներու կովկասահայ երիտասարդութեան կամ մտաւորականութեան կարեւոր մէկ մասի տրամադրութիւններուն եւ միջազգային-ընկերվարական ձգտումներուն տեսակէտէն:

Բարեբախտաբար, 4րդ Ընդհանուր ժողովը շուտով պիտի ըսէր բռնաբնի՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան իմաստուն, պատկառելի ու վնասակար խօսքը, վերաճուելով «աջ» ու «ձախ»ը, կազմակերպութեան դուրս շարտելով անուղղայ ծայրայեղները եւ հայութեան ազգային-ազատագրական ու ընկերային-յեղափոխական պայքարները միաւորելով Դաշնակցութեան միակ ու հարազատ դրօշին տակ:

1.— ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԱՅԳԵՍՏԱՆԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՆԻ
Հ.Յ.Դ. ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎԻ (1907 Թ. ՓԵՏՐ.) ՀԱՄԱՐ

Կարգացուած 16/III Ընդհանուր ժողովի միտում
Մ.ի կողմից

Ա) ՇՐՋԱՆԻ ՄԱՍԻՆ ԸՆԴՀ. ԵԱՆՕԹՈՒԹԻՆ

Աշխարհագրական դիրքը.— Գանձակի գաւառում 37 հայաբնակ գիւղ կայ (անուններ), որոնք ընկած են Մուսլ լեռնաշղթայի մօտաւոր ու հեռաւոր փէշերի վը-

րայ: Միայն 6-7 գիւղ դուրս են գտնուում հայկական սեղմուած շրջանից եւ ընկնում հեռու թրքական ուսյոններում (անուններ): Մնացած կողք կողքի կպած 30 հայկական գիւղերից բաղկացած գաւառակը, ընկած Թաւթառ ու Շամխոր գետերի վերին լեռնային մասերի արանքում, կրում է Ղարաբաղի բոլոր հայ գաւառակների աշխարհագրական դիրքի ընդհանուր բնաւորութիւնը.— ամէն տեղ՝ դարերով հարածական հայերը դիմել են բնական լեռնային ամբուրթիւնների, ընտրել են լեռնային փէշերը որտեղ, ճիշդ է, նրանք խղճուկ կացութիւն են ունեցել, բայց գոնէ պաշտպանուել են

բնական դիրքերի մէջ, մի կերպ եւլա գնալով: Մինչդեռ թուրքերը, ազատ հալածուելու վտանգից, տիրապետել են բոլոր արգաւանդ տափարակներին՝ ամէն կողմից շրջապատելով հայերին:

Ապրուստի աղբիւրները.— Այսպիսի լեռնայանջերում թառած մի ժողովրդի պարագմունքը, պարզ է, թէ ինչ պէտք է լինի: Պարզ է, որ տնտեսական բարեկարգ վիճակ դժուար է տեսնել նահապետական ձեւով հողն ու այգին մշակող մի անուս ժողովրդի մօտ: Կան մի քանի գիւղեր միայն, որ արտահանում են պտուղներ — տանձ, խնձոր — 2-3 գիւղ մշակում են խաղողի որթ, բայց միայն այնքան՝ որ գինին բաւականացնի իրենց: Ազգաբնակչութեան մօտ 60% տոկոսը կառավարում է (բաւարարում է) ինքն իր հողով, մի կերպ իսկ մօտ 40%ը պէտք է զգում դրսի ապրուստի աղբիւրներին դիմելու: Այդ աղբիւրները թրքական բէկական արգաւանդ տափարակներն են եւ գերմանական գաղութի ու փոքրաթիւ քաղաքացի հայերի այգիներն ու գործարանները: Այս վերջին ապրուստի աղբիւրներից որեւէ մէկի սպառուելու դէպքում քաղցած գիւղացիութիւնը պիտի դիմի պանդխտութեան:

Գանձակի գաւառի ազգաբնակչութեան թիւը.—

1) Գաւառ.— Թուրքերի թիւը՝	86.778
Հայերի թիւը՝	31.168
ոուս, գերմանացի եւ այլն՝	10.000

Ընդամէնը՝ 127.946 բնակիչ:

Ինչպէս տեսնուում է, հայերի թիւը ազգաբնակչութեան 1/3 մասից էլ պակաս է: Գաւառում հողի տարածութիւնը 882.462 տեւիատին է, որից հայերին բաժին ընկել են լեռնավայրի սակաւաթիւ մասերը. բայց եւ այնպէս հետաքրքիր է յիշել, որ Գանձակի գաւառի հայութիւնը տնտեսապէս անհամեմատ աւելի բարձր է կլիման ու հողը այստեղ աւելի արդիւնաբեր է՝ քան հեռաւոր խեղճուկրակ Չանգեզուրի կամ Ղարաբաղի միւս մասերում:

2) Քաղաքը.— Գանձակ քաղաքը ընկած է անդրկովկասեան երկաթուղուց հարաւ՝ 5 վերստ հեռաւորութեան վրայ, գաւառի հայ միակտուր ազգաբնակչութիւնից կտրուած, տափարակի վրայ, հիւսիսային թրքական ուսյունում: Հայկական մասը գտնուում է գետի աջ ափին, թրքականից բաժանուած. այս այն միակ հայկական կէտն է, որ Ղարաբաղի, Սիւնիքի եւ Գանձակի 294.000 հայ ազգաբնակչութիւնը կապում է երկաթուղու գծի հետ, — եւ այն էլ ինչպէս! Կայարանին հասնելու համար պիտի մտնել թրքական թաղը եւ այնտեղից էլ 4-5 վերստ թրքական այգիներ ու տափարակ

անցնել...: Երկաթուղուց կտրուելու եւ սովի մատնուելու սարսափը (դեռ չեմ ասում զէնքի միակ ճանապարհից կտրուելու սոսկալի վտանգը) մշտական մի ըսպառնալիք է եղել հայութեան այս մեծ հատուածի համար. եւ այժմ էլ այդ սպառնալիքը կախուած է մեր գլխու վերեւը, քանի երկու ազգերի միջեւ կը շարունակուի լարուած դրութիւնը:

Գանձակ քաղաքի ազգաբնակչութեան թիւը (1905) —

Թուրք՝	16.211
հայ՝	15.261
ուս՝	4.261

Գումար՝ 35.733 բնակիչ:

Հայերը զբաղուում են քաղաքում՝ վաճառականութեամբ եւ արհեստներով. սովորական գաւառական կենտրոնի բոլոր նշանները դուք այստեղ կը գտնէք, — մանր ու միջակ առեւտրականների դասակարգ, ապա արհեստաւորութեան երկար գոյնզգոյն շղթան, 3ից 400 գինեգործարանների եւ այգիների բանուորութիւնը եւ, վերջապէս, ամէն գաւառական քաղաքի սիրտը կազմող փոքրաթիւ ինտելիգենտներն ու շարժուն աշակերտութիւնը:

(Կը հետեւի տեղեկութիւններ Գանձակի եւ շրջակայքի գերմանական փոքրաթիւ բայց աշխոյժ գաղութներում մասին, գորս գանց կ'ընենք, — Հ. Տ.):

Բ) Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՆՈՒԹԻՒՆԸ ԱՅԳԵՍՏԱՆԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ (1904-1906)

Այս ընդհանուր տեղեկութիւններից յետոյ անցնենք Այգեստանի դաշնակցական գործի տեղեկագրին:

Աւելի ամփոփ գաղափար տալու համար Հ. Դ. Դաշնակցութեան գործունէութեան մասին այս վերջին 3-4 տարուայ ընթացքում, ինձ թւում է, որ շատ յարմար է, ըստ նրա գործունէութեան եղանակի ու բնութի փոփոխութեան՝ բաժանել երեք գլխաւոր շրջանների, — հիմ, միջին-անցողակա՞ն եւ նորագոյն շրջան: Ամէն մէկը նրանցից՝ ունի իւր առանձնախատուելի դիրքն ու գոյնը՝ համապատասխան ներքին բովանդակութեամբ: Հին շրջանը այս տեղեկագրի շրջանակից դուրս է գտնուում. մենք կ'աշխատենք ներկայացնել յաջորդ երկու շրջանները:

Գաւառի կազմակերպութիւնը.— 1904 թուի ամառու փոխ-նահանգապետ Անդրէեի սպանութիւնը, կատարուած Ոսկանապատի մարմնի որոշումով, դառնում

է Դաշնակցութեան ընդարձակման շարժառիթներից մէկը: Ժողովրդի արիւնը փողոցներում հոսեցնող Անդրէեի տեղորոշ, Դաշնակցութեան ձեռքով, դարձնում է վերջինիս՝ ժողովրդական իղձերի իսկական արտայայտիչ: Եւ ինչ զարմանք, որ ամէն տեղ [այնուհետեւ] պիտի գրկարաց ընդունէին դաշնակցական շրջիկներին: Բաւական էր՝ երեւնար շրջիկը ու հաւաքէր գիւղացոց, իսկէր կալուածական խնդիրներից, ցարի կառավարութեան շահատակութիւններից, եւ այլ ժողովրդական թշնամիներից, մի ժողով բաւական էր՝ որ խմբերը կազմուէին, շատ անգամ բարձր անդամավճարներ նշանակուէին: Բաւական էր՝ անուները գրուէին՝ անդամավճարական ցուցակում եւ ամէն ինչ վերջացած կը համարուէր: Բաւական էր մանաւանդ մի գաւառում սպանուէր մի մատնիչ, կամ նահանգի, գաւառի մի հզոր պաշտօնեայ, որ ամբողջ գաւառակը դաշնակցական դառնար: Տրամադրութիւնը այնքան բարձր էր, որ շատ անգամ շրջիկը օրական երկու գիւղ էր դաշնակցական դարձնում. կազմակերպուած 13-15 գիւղերից ամէն մէկում, նայած նրա մեծութեան, մի կամ մի քանի խմբեր կային, իրենց խմբապետով ու օգնականներով: Բացի այդ՝ իւրաքանչիւր գիւղ ունէր իւր դատական մարմինը, ընտրուած ամբողջ գիւղից ընդհանուր ձայնատուութեամբ: Մի քանի գիւղերի ներկայացուցիչներից ընտրուում էր ենթակոմիտէ: խմբերի պարտականութիւնը եւ գործունէութիւնը կայանում էր նրանում, որ պարբերաբար հաւաքէին անդամավճարներ, ամսական կամ երկու ամիսը մի անգամ շրջիկ գալուց՝ իսկոյն հաւաքուէին ժողովի. եթէ կը գտնուէր գիւղում գրագէտ, երբեմն կը հաւաքուէր խումբը նրա շուրջը՝ որեւէ թերթ կարդալու:

Շրջիկ կոչուած պրոպագանդիստների մէջ շատ քիչերը կային միջին կրթութեան տէր. ողբերուած երիտասարդներ էին դրանք՝ շատ հեռու որեւէ լուրջ կրթութիւնից: Այստեղ ի հարկէ ոչ մի խօսք չի կարող լինել նրանց սոցիալիստական կրթութեան մասին. առանց բացառութեան նրանք բոլորն էլ բուրդի էին այդ տեսակէտից: Նրանք ամէն տեղ խօսում էին գալիցիներեան ծրագիրներից, բռնակալութեան վնասակարութիւնից, պաշտօնեաների շահագործումներից եւ, որ գըլ-խաւորն է, Դաշնակցութեան արած ու սպազայում անելիք գործերից: Եւ Դաշնակցութիւնը հզորանում էր, մանաւանդ որ տեղորոշները, ուղղուած պաշտօնեաների դէմ, իրենց ետեւից չէին բերում ընդհանուր բնաւորութիւն կրող արհաւիրքներ կառավարութեան կողմից:

Հանգանակութիւններ յաճախակի կատարուում էին այդ շրջաններում. դժգոհութիւններ չէին յարուցանում. ամէն ամիս դաշնակցական անդամավճարները մտնում էին Կենտր. Կոմիտէի կասսան:

Պրոպագանդի այլ նիւթերից մէկն էր գինման խըն-

դրի արծարծումը, — մինչեւ Բագուոյ ընդհարումները շատ թոյլ կերպով, իսկ դրանից յետոյ ուժեղ կերպով (թէեւ կարծում էին, որ իրենց մօտ թուրք-հայկական ընդհարում չի լինելու): Նախիջեւանի ընդհարումներից յետոյ արդէն այդ գինումը գնաց ամենածայրայեղ սենդագին արագութեամբ, որովհետեւ է՛լ կասկած չըմնաց, որ ընդհարումները անցնելու են ե՛ւ մեզ մօտ:

Մի խօսքով՝ այդ անխոնջ երիտասարդները կատարում էին ամէն ինչ, ինչ կարելի է անել գաղափարական [օրէն] կիսակիրթ գործիչների ձեռքով՝ մի ժողովուրդ բարեկարգ դրութեան մէջ գնելու համար:

Քաղաքում կազմակերպուում էին նոյնպէս խմբական եղանակով՝ բոլոր խաւերը, վաճառականներից ու նրանց տիկիներին սկսած մինչեւ նրանց «ճառաներն» ու արհեստաւորները: Մինչդեռ գիւղական խմբերը ամիսներով շրջիկի երես չէին տեսնում, այստեղ — խըմբերում սիստեմաբար լինում էին դասախօսութիւններ՝ օրուայ խնդիրների շուրջը: Տաճկական խնդրի մասին շատ քիչ էին հետաքրքրուում:

Միշտ առանձին ուշադրութիւն էր տրուում անդամավճարների խոշորութեան վրայ. օրինակով խօսենք. — Կայարանում ստիպում էին բանուորին՝ մի օրա-վարձը յատկացնել Դաշնակցութեան. այս հանգամանքը եւ այստեղ շեշտում եմ նրա համար՝ որ աւելի պարզ երեւայ այն, որ մենք ուչք չէինք դարձրել բանուորների, խեղճուկրակ արհեստաւորների կամ ծայրայեղ կարիքի մէջ խրուած գիւղացու կազմակերպութեան վրայ. մեր ձգտումը աւելի ուղղուած էր դէպի ունեւորների կազմակերպելու գործը, բայց ցաւով տեսնում էինք, որ նրանք չէին ենթարկուում մեզ, կամ դժուարութեամբ էին ենթարկուում: Բայց երբ Բագուոյ ընդհարման ժամանակ Դաշնակցութիւնը իւր գորութիւնը յոյց տուեց, բուրժուազիան, տեսնելով իւր շահերը վտանգուած, թէրուեց դէպի Դաշնակցութիւնը եւ, 1905ի սկզբներում, քաղաքը լցուած էր խմբերով՝ ամէն գոյնի եւ բնաւորութեամբ: Վաճառականական խմբերի տուրքերը տրուում էին հետեւեալ կերպով, — բոլոր անդամներից ընտրուած մի մարմին որոշում էր ամսավճարի քանակը՝ ամէն մէկի համար մէկ ուրբուց մինչեւ 10 ուրբի:

1904 թուի եւ 1905 թուի գործունէութեան արագ համեմատութիւնից Դաշնակցութեան ընդարձակումը աւելի լաւ կը պարզուի:

1904 թուին քաղաքում կային 35 խումբ 350 անդամներով, մօտ 160 ուրբի ամսավճարով, խմբական սիստեմով կազմակերպուած: Գիւղերի քանակը հետեւեալն է, — 13 գիւղում կային 35-40 խումբ, 270 անդամներով, 100 ուրբի ամսավճարով:

Քաղաքում ամսավճարը 50 կոպէկից պակաս չէր. իսկ գիւղերում, միջին թուով, ամէն մի գիւղացի դաշնակցականի վրայ գալիս է ամսական 37 կոպէկ:

Մուտք եւ ելք 1904 թ. Յունիս 1-31 Դեկտ.

Մուտք Ոսկանապատից՝	2000	ա	
մի ձեռնարկից՝	1979	ա	41
հին կազմից՝	207	ա	
Պարբերի անդամավճարից՝	1375	ա	35
<hr/>			
	5561	ա	79 կ
<hr/>			
Ելք. բանտարկեալների՝	2681	ա	20
պրոպ. եւ ապր. գործ՝	1038	ա	14
ուսմամթերք՝	524	ա	63
այլեւայլ (ահար. 601)	1225	ա	37
մնացորդ առ 1 Յունուար՝	82	ա	45
<hr/>			
	5561	ա	79 կ

1905 թուին, կազմակերպուած են բոլոր գիւղերը, առանց բացառութեան. քաղաքի խմբերի թիւը հասնում է ամենարարձր չափին: Այդ տարուայ սկզբում, կոմիտէին կից, նրա միջոցով, կազմուեց Ձինարաշխական մի մարմին՝ ընտրուած քաղաքացիներից եւ ղեկավարութեամբ կոմիտէի մի անդամի: Ձինարաշխական մարմնի հաւաքած նուիրատուութիւններով՝ գնում էր զէնք եւ ուսմամթերք կազմակերպութեան համար: Նրա կատարած գործի պատկերը լաւ երեւում է նրա հինգ ամսուայ հաշից.—

Մուտք

Հանգանակութիւնից՝	5173	ա	
հին զէնքերի վաճառքից՝	63	ա	
սովոր. դրամի՝	9	ա	91
վերջը. պարտք՝	1809	ա	58
<hr/>			
Գումար՝	7055	ա	49 կ
<hr/>			
Ելք			
<hr/>			
Գնուած զէնք՝	5010	ա	60
» ուսմամթերք՝	919	ա	68
տեղափոխութեան՝	290	ա	83
այլեւայլ՝	734	ա	38
<hr/>			
	7055	ա	49 կ

Ձինարաշխական մարմնի գործունէութիւնը տեսնում է 23 Փետրուարից մինչեւ նոյն թուի (1905) Օգոստոսի 1ը, երբ Ղարաբաղում եւ այլ տեղեր սկսուած են ընտրութիւնները եւ այնուհետեւ Դաշնակցութիւնը ամէն ինչ կենտրոնացնում է իր ձեռքը, որպէս մի գին-

ուորական պետութիւն՝ պատերազմական դրութեան ժամանակ:

Բացի այդ, 1905 թուի ամբողջ տարուայ կոմիտէական հաշիւների պատկերը հետեւեալն է.

Մուտք

Գանձ. տուգ.՝	3000	ա	
Արեւելք Բիւրոյից՝	1300	ա	
անդամ. եւ այլ՝	5541	ա	43
<hr/>			
Գումար՝	9841	ա	43 կ
Ելք			
<hr/>			
Ինքնապաշտպան. ծախս՝	3670	ա	
պարտք ուրիշ մար. (?)	2380	ա	87
ընթացիկ՝	3148	ա	86
<hr/>			
Գումար՝	9778	ա	21 կ
մնում է 1 Յունուար 1906ին՝	63	ա	22
<hr/>			
Գումար՝	9841	ա	43 կ

Դաշնակցական գործունէութեան այս երկրորդ միջին-անցողական շրջանի առաջին մասը վերջացած համարենք, ու նախքան ընդհարումների ժամանակաշրջանին անցնելը, փակենք մեր տեղեկագիրը այդ շրջանի մասին՝ այդ ժամանակուայ զինուորական լիազօրի խօսքերով, որպէսզի ամենալաւ կերպով պարզուի այդ օրերի եւ հետագայ շրջանի ոգին:

1905 թ. տարեվերջին, Գանձակի ընդհարումից անմիջապէս յետոյ, շրջանի զինուորական լիազօր-հրամանատար Ռաշիդը կանչեց Շրջիկին եւ յանձնարարեց, թէ «մեզ շրջիկներ պէտք չեն, մեր զինուորները ինքնուրուիքն ամէն մէկը մի մի պրոպագանդիստ են, գնացէք ձեր գործին»:

Եւ այնուհետեւ է՛լ գիւղերը եւ քաղաքը պրոպագանդիստի երես չտեսան:

Հայ-թրքական ընդհարումները ամէն ինչ մոռացրենի տուին: 1905 թուի նոյեմբերից մինչեւ այժմ Դաշնակցութեան կասսան մի կողմէ կանգնուած չմտաւ, բոլոր նախկին խմբերը վերջնականապէս անհետացան, ամբողջ ժողովուրդը սկսեց նմանուել մի զինուած հրակայական բանակի՝ Դաշնակցութեան ընդհանուր հովանաւորութեան տակ ու նորա ղեկավարութեամբ:

Սակայն միջին շրջանի այս մասի վրայ պէտք է կանգ առնել աւելի հանդամանօրէն. ցոյց պէտք է տալ

ընդհարումներից առաջացած հսկայական աւերումներն ու քայքայիչ ազդեցութիւնը թէ՛ ժողովրդի տնտեսական կենսի վրայ, թէ՛ Դաշնակցութեան, որպէս մի կազմակերպութեան, վրայ ունեցած քայքայիչ ու տարբալուծող ազդեցութիւնը:

Ժողովրդի տնտեսական կացութիւնը Այգեաստանում եւ նրա շրջանի հայ գիւղերում (թուով 37) ըստ ամենայնի անբաւարար է, ինչպէս սկիզբն էլ յիշեցինք, իսկ աւելի ենթարկուած գիւղերում գտնուում է ծայրայեղ վատթար դրութեան մէջ:

Ընդհարումները (հայ-թուրք) որոնք Այգեաստանի շրջանում սկսուեցին 1905 թ. նոյեմբերին եւ տեւեցին մինչեւ 1906 թ. գարնան սկիզբը, հետեւեալ հետեւանքները ունեցան,— ի սպառ աւերուեցին քաղաքի հայկական բազարը, քաղաքի թիւրքաց մասում գտնուող Նորաչէն եւ Երեւանեան հայոց թաղերը, ապա նաեւ՝ Բաղա, Ղազախ, Գործարան (Գետաբէկ), Սարով, Ղարաղաղու եւ Պոյլու հայ գիւղերը: Մնացած գիւղերը վնասուեցին մասնակի կերպով, տալով ընդհարումներին մարդկային զոհեր (մեծ մասամբ կոռուղ, առոյգ ու աշխատուոր ուժերից) ու ենթարկուելով կառավարութեան անվերջ կեղեքումներին ու տուգանքներին: Գիւղ չկայ, որ տուգանք չլինի տուած (200ից մինչեւ 2000 ու 3000 ու), իբրեւ ուղղակի կամ կողմնակի մասնակցութիւն հայ-թուրք ընդհարումներին:

Գանձակ քաղաքի նիւթական կորուստը ընդհարումներից՝ հասնում է մօտ 3 ու կէս միլիոնի, Բաղա գիւղին՝ 2 ու կէս միլիոնի, Ղազախին՝ 200.000ի, Գետաբէկ՝ 300.000ի, Ղարաղաղու, Պոյլու ու Սարով՝ 400 հազարի. նիւթական ընդհանուր վնաս՝ նուազագոյնը 7.000.000 ուրբի:

Պարզ է թէ ի՛նչ տնտեսական կացութիւն կը լինի ստեղծուած այդպիսի կորուստներից յետոյ: Աւերուած գիւղերի աղքատացած ժողովուրդը համարեա ամբողջովին ծանրացաւ քաղաքի եւ մանաւանդ գաւառի հայ գիւղերի վրայ, որոնք մինչեւ 1906ի գարունը ստիպուած էին իրենց ունեցածից բաժին հանել գրկուածներին: Այսպէս ասած նպաստամատոյց ընկերութիւնների օժանդակութիւնը, առանց քաղաքի եւ գիւղերի ժողովրդի օգնութեան, չէր կարող բաւարարութիւն տալ այնքան գրկուածներին: 1906 թուի գարնանից այդ խեղճ անաբանը գրկուածները կարողացան թիչ թիչ ապրուստի միջոցներ հայթայթել սեփական աշխատանքով: Բաղա գիւղի բնակիչները վերադարձան իրենց աւերակուած գիւղը, սկսեցին վերաշինել ու ձեռնամուխ եղան դաշտային աշխատանքի: Միւս աւերուած գիւղերի բնակիչները մնացին մեծ մասամբ քաղաքում, իսկ վտարմանութիւնը ցրուեց Բաղու եւ այլ վայրեր՝ աշխատանքի: Ղազախի եւ Գործարանի բանուորները, թողնելով իրենց ընտանիքները հայ գիւղերում, վերադարձան իրենց աշխատանքին: Զրկուած գիւղացիներին

ինամեկու գործը իր հերթին զգալի չափով նպաստեց ժողովրդի տնտեսական կացութեան վատթարացման, որը այսօր էլ շարունակում է առաջ գնալ անընդհատ, չնայած հայ-թրքական ընդհարումների վերացման: Ժողովրդի տնտեսական կացութիւնը շարունակում է վատթարանալ շնորհիւ թուրքեւհայ ժողովրդների կապերի խզման, նրանց փոխադարձ անվստահութեան, շնորհիւ այն բանի՝ որ լեռնալանջերում ապրող հայերը հնարաւորութիւն չունեն գնալու աշխատանքի գաւառի տափարակը, որտեղ ազգաբնակչութիւնը բացառապէս թրքերից է բաղկացած, որտեղ գտնուում են գաւառի ամենաբարեբար հացառատ վայրերը: Մինչեւ թուրք-հայ ընդհարումները, թէ՛ քաղաքի ու թէ՛ գաւառի հայ ազգաբնակչութեան ապրուստի առնուազն 40%ը գալիս էր գաւառի տափարակից, թուրքական Ռայոնից. վար էին անում այնտեղ հայերը, իրենց մեծ հօտերը ձեռք տանում էին այնտեղ պահելու, իբրեւ բանուորներ՝ հարկերից, նոյնիսկ հազարներով գնում էին բանելու թուրք եւ գերմանացի, ռուս եւ հայ կալուածատէրերի հողերում ու այգիներում: Այժմ ապրուստի այդ կարեւոր աղբիւրը ի սպառ ցամաքած է հայ ազգաբնակչութեան համար: Նրա վերակենդանանալը դեռ ոչ այնքան մօտիկ ապագայի գործ է:

Պետական, տեղական, համայնական հարկերը չեն նպաստել ու նպաստում ժողովրդի տնտեսական կացութեան անկման. այդ հարկերը տարեցտարի մեծանում են. նրանց բաշխումը եղել է եւ է՛լ դրուած անարդար հիմքերի վրայ.— գիւղական ծուխը, 5-6 հոգուց բաղկացած, տարեկան ուղղակի հարկ է վճարում (պետ. եւ համայն) 18ից մինչեւ 25 ուրբի, իսկ նրա եկամուտը, միջին թուով հաշուելով, նաեւ գիւղատնտեսութիւնից ստացած գումարները (հում բերքեր), հազիւ է հասնում 100-150 ու. տարեկան. այսպիսով նրան ընդհանուր եկամուտի 15ից 20%ը գնում է հարկերի:

Վերջին երկու տարուայ արգիւնաբերութիւնը տնտեսական այդ վատթար կացութեան զգալի չափով զարկ է տուել, մանաւանդ 1906 թուին, երաշտ՝ գարնան սկզբում, կարկուտը՝ երկրորդ կիսում, իսկ յորդառատ անձրեւները ամառուայ ընթացքում, փչացրին ցանքերի մեծ մասը՝ հայկական ուայոնի լեռնային մասերում:

Ինքնապաշտպանութեան անհրաժեշտ ծախքերը եկան ամենաուժեղ հարուածը տալու ժողովրդի տնտեսական կացութեան,— մթերքների արժէքների անօրինակ բարձրացումը մի կողմից, ժողովրդի ինքնապաշտպանութեան գործում՝ ոչ միայն ուսման, այլև դրամական մասնակցութիւնը միւս կողմից:

Միջին թուով գիւղական ծուխը ինքնապաշտպանութեան ծագման օրից ծախսած կը լինի 40 ու. կանխիկ փող. 400 ծխից բաղկացած գիւղը այդպիսի հաշ-

ուով ծախսած կը լինի առնուազն 16.000 ո. կանխիկ դրամ. դա մի գիւղի համար հսկայական գումար է, քանի որ այդ գումարը ամբողջովին դուրս է եկել գիւղից՝ ինքնապաշտպանութեան համար (գործիքներ եւ մթերք):

Եզրակացնելով, տեսնում ենք որ ընդհարումների ծագման սկզբից հայերի տնտեսական կացութիւնը անընդհատ վատթարանում է. բարեօրոշման նշաններ բնաւ չեն նկատուում. եւ եթէ այսուհետեւ էլ լարուած դրութիւնը շարունակուի, մեր ժողովուրդը քայքայման վերջին ծայրին կը հասնի:

Բնականաբար տնտեսական այդ կացութիւնը պէտք է անդրադառնար եւ ժողովուրդի յեղափոխական ոգու վրայ, ոչ ցանկալի կերպով:

Չուտ յեղափոխական շարժում մեր շրջանում ոչ միայն գոյութիւն չի ստանում, այլեւ ամենաթոյլ նըշոյլներ անգամ չի նկատուում ժողովուրդի այն լայն խաւերում, որոնք դաշնակցական անունն են կրում: Տեղի ունեցած արհաւիրքներից քայքայուած ժողովուրդը մտածում է միայն մի կերպ իւր գլուխը պահելու մասին, մտածում է իւր խաւար եւ կոյր հարեանից պաշտպանուելու մասին, մտածում է դիմադրելու մասին, որոնք շատ հաւանական են թւում նրան: Իսկ կառավարութեան դէմ բռնատանալու մասին ժողովուրդը այն համոզմանն է, որ մենակ, առանց թուրքին, խելացնորութիւն է դուրս գալ կառավարութեան դէմ:

— «Մենք չենք կարող միաժամանակ թուրքերի եւ կառավարութեան դէմ կռուել. մենք կը կորչենք. ուրիշ բան է եթէ թուրքերը միացած լինեն մեզ հետ, այն ժամանակ ուսը կը խեղճանար մեր առաջ», — ահա ի՞նչ է լուում սովորաբար հայ ժողովուրդի խաւերում, մանաւանդ գիւղական ազգաբնակութեան մէջ: Յեղափոխական ոգու բացակայութիւնը նկատուում է մանաւանդ այն ժամանակ, երբ ժողովուրդը լուր է առնում որեւէ նախագծուող յեղափոխական ձեռնարկի մասին (տեւոր եւայլն). նա սարսափում է ուղղակի, դիմում մեր մարմիններին, աղերսում է որ ոչինչ չանեն, պատճառաբանելով թուրքերի պատրաստակա՞նութիւնը կրկին գործիք դառնալու հայերի դէմ՝ կառավարութեան ձեռքում:

Ժողովուրդը վերաբերում է մեր մարմիններին իբրեւ ինքնապաշտպանութեան գործը կազմակերպող ու ղեկավարող օրգանների եւ այդ տեսակէտից զնահատում է նրանց՝ իբրեւ իր տէր ու տնօրէնի. կազմակերպութեան վարկը շատ բարձր էր այն ժամանակ երբ նա ժողովուրդից տուրք չէր պահանջում ինքնապաշտպանութեան համար, որը եղել է մեր բոլոր մարմինների գըլխաւոր հոգատարութեան առարկան վերջին մէկուկէս տարուայ ընթացքում, երբ նա, այդ գործի պատասխանատու ծանրութիւնը իր ուսերի վրայ տանելով, ամբողջովին դրսից էր նիւթական միջոցներ հայթայթում գործի համար, այլ ոչ տեղացիներից:

Զենց որ վերջիններիս ստիպել սկսեցին նիւթական-դրամական մասնակցութիւն ունենալ ինքնապաշտպանութեան համար կազմակերպած խմբերի պահպանութեան գործում, մեր մարմիններից այս ու այն տեղ գանգատուել սկսեցին: Սկսեցին տրտուելներէ, բողոքներէ շարքերը, սկսեցին ծուռ աչքով նայել թէ՛ մարմիններին եւ թէ՛ մանաւանդ գիւղաւորական խմբերին, որոնց ընդհարումների ժամանակ անչափ սիրում ու յարգում էին: Այստեղ պէտք է շեշտել այն հանգամանքը, որ գիւղաւորների շարքերը երկարատեւ կռիւների շնորհիւ լցուեցին տգէտ, ճարպիկ, բայց ամէն տեսակ վարքի ու բարքի մարդիկ, որոնք, որեւէ գաղափարականութիւնից զուրկ եւ յղփացած յաջողակ կռիւներից, աշխատում էին իրենց համար մի տեսակ արտօնեալ վիճակ ստեղծել եւ յաճախակի ճնշումներ գործել առանց էն էլ քայքայուած գիւղական եւ քաղաքային ազգաբնակութեան վրայ: Լարուած երկարատեւ դրութեան եւ նրա համապատասխան ոռնիկաւոր գիւղաւորների հետ կապուած մեծաքանակ անընդհատ ծախքերի շնորհիւ, ժողովուրդի տրամադրութիւնը դէպի Դաշնակցութիւնը և նրա մարմինները ընդհանրապէս փոխուեցին դէպի վատը, սակայն գլխաւորապէս տրտուել լըուում է տիրող դասի ունեւորների կողմից. խեղճուկրակ աշխատաւոր գիւղացին, թէեւ տրտնջում է, բայց սովոր անդադար տանջուելու եւ սովոր աշխատանքը զընահատելու, կարծում է, որ Դաշնակցութիւնը աշխարհ է եկել որպէսզի ամէն տեսակ բարիք անի հայ ժողովուրդին: Բայց ի՞նչ միջոցներով. այդ դէպքերում նա մատնացոյց է անում հայ կրեստներին վրայ, պահանջում է, որ Դաշնակցութիւնը նրանցից մեծ գումարներ վերցնի ու ծախսի իր ծրագրած գործերի եւ առհասարակ հայ ժողովուրդի բարօրութեան համար: Սակայն այս գործ իրականութեան մէջ՝ շարժման նշաններ վերջին ժամանակներս նկատուում է. հայ-թրքական կռիւների վերացմամբ, այդ շարժումը յեղափոխական իսկական բնոյթ կը ստանայ:

Շնորհիւ հայ-թրքական ընդհարումներին, երբ Դաշնակցութեան հոգատարութեան գլխաւոր առարկան եղել է հայութեան պաշտպանութիւնը առանց դասակարգերի խտրութեան, մեր մարմինների մէջ մտել են ամէն դասակարգի ու տարբեր մարդիկ. նկատելի է այդ մանաւանդ գիւղական շրջաններում: Գիւղական շրջանային կոմիտէները կամ ենթակոմիտէները մինչեւ թուրք-հայկական ընդհարումների ծագումը կովկասում, այն է մինչեւ 1905 թ. շարաբաստիկ Փետրուարը եւ Մարտը, պարսպում էին պրոպագանդով, ծանօթացրնելով նոր կազմակերպուող խմբերը տաճկահայ դատի եւ կովկասահայ դատի հետ, նրանք աշխատում էին գիւղական խաւերը ծանօթացնել Դաշնակցութեան հետ, նրա անցեալի, նրա կատարած գործերի եւայլն: Ընդ-

հարումները սկսելու պէս այդ բոլոր մարմինները, ինչպէս եւ նորակազմ զին. խորհուրդները, ամբողջովին նուիրուեցին ինքնապաշտպանութեան գործին:

Կազմակերպութիւնից դուրս գտնուած խաւերը ընդհարումների ընթացքում ապաւինած էին Դաշնակցութեան, բոլորն էլ իրենց դաշնակցական էին անուանում: Երբ Դաշնակցութիւնը կանգնեց գտման պրոցէսի մէջ, նրանք յետ կանգնեցին նրանից ու սկսեցին թըշնամաբար վերաբերուել, յայտարարելով Դաշնակցութեան նոր ուղղութիւնը՝ կորստաբեր հայութեան համար: Հակադաշնակցական տարրերից մի քանիսը պահանջում են Դաշնակցութիւնից զբաղուել միմիայն հայ ժողովուրդի (առանց դասակարգի խտրութեան) ինքնապաշտպանութեան գործով. միւսները դրան աւելացընում են նաեւ Տաճկահայ դատը. կան եւ այնպիսիները, որոնք պահանջում են Դաշնակցութիւնից անպայման լեզալ գործունէութիւն [տեսնել] թէ՛ կովկասում եւ թէ՛ Տաճկահայաստանում, միայն եւրոպական դիպլոմացիայի միջոցներով: Այդ պայմանով միայն յանձն են առնում դրամական աջակցութիւն...: Այլապէս՝ Դաշնակցութեան գործունէութիւնը կորստաբեր են համարում հայութեան համար...:

Ինքնապաշտպանութեան գործը (յայտնի է)

Ժողովուրդի զինումը (յայտնի է)(1)

Համերաշխութիւն այլ յեղափոխական եւ ոչ-յեղափոխական մարմինների հետ. — Ինքնապաշտպանութեան հողի վրայ բոլոր ոչ-յեղափոխական տարրերը միացել են:

Իսկ անցիալ-դեմոկրատները (կենտրոնացած գլխ. կայարանում) շարունակ վերաբերուել են ակնյայտնի թշնամութեամբ (յիշում եմ այստեղ որպէս փաստ նըրանց գործունէութեան ոգու՝ այն սպառնալիքը, որ մի ժամանակ նրանք ուղղեցին Դաշնակցութեան. — «Կամ բաւարարութիւն տուէք մեր վիրաւորուած ընկերոջ, կամ թէ սովի կ'ենթարկենք Գանձակի եւ Ղարաբաղի ազգաբնակչութիւնը»):

Նրանց մշտական կռիւր եւ ձգտումն է՝ անուանարկել Դաշնակցութիւնը:

Տաճկահայ դատի մասին երկու կարծիք կայ. ա) փոքրամասնութիւնը կարծում է, որ պէտք է նախկին ճանապարհով ընթանալ, իսկ բ) մեծագոյն մասը՝ թէ պէտք է ընթանալ այլ ուղիով, այն է՝ պէտք է ձըգտել Տաճկաստանի ընդհանուր ազատութեան, հետեւապէս ձեռք ձեռքի տալ այնտեղ ապրող բոլոր յեղափոխական տարրերի հետ, ձգտելով Տաճկաստանը դարձնել ազատ երկիր՝ Ֆեդերատիւ(2) կազմակերպութեամբ: Կովկասեան եւ Տաճկահայ գործունէութիւնը

Ֆեդերատիւ կազմակերպութեանց կապի վրայ հիմնել:

1906 թուի հաշուեկշիռը

Մուտք

Հանգանակութիւնից՝	27.471	n	28
Նուէր՝	355	n	
տուգանք՝	147	n	2
պահելու համար՝	149	n	62
Պատանեկ.՝	10.962	n	28
դրսի մարմնից՝	58.800	n	10
ծախուած իրերից՝	5754	n	
պարտք վերց.՝	13.333	n	12
յետ ստացած գումար՝	3650	n	33

Ընդհ. գումար՝ 120.777 n 88 կ

Ծանօթ. — Հասոյթ ուրեմն տեղական եկամուտներից՝ 39.240 n 33 կ

Ելք

Թագմ. վճար.	18.292	n	24 կ
Ինքնապաշտ.	68.828	n	10
Կաշառք՝	868	n	20
Պրոպագանդի՝	292	n	
Այլեւայլ տեղ. եկ. ընդ.	89.518	n	53 կ
փոխ. մարմիններին՝	6129	n	
վճարած պարտք՝	11.823	n	92
դրսի մարմիններին՝	11.957	n	53
մնացորդ առ 1 Նոյեմբեր՝	1348	n	90

120.777 n 88 կ

(3) 4) ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ (Սոցիալիստական-յեղափոխական)

1906 թուի երկրորդ կիսից սկսուեց մի նոր եւ ուժեղ շարժում: Ինքնապաշտպանութեան մեզ համար մի կոչմար(4) դարձած խնդիրը կամաց-կամաց իւր տիրող նշանակութիւնը կորցնում է. նրա պատճառած հսկայական աւերածը Դաշնակցութեան Ֆիզիքական եւ բարոյական օրգանիզմի վրայ քանի զնում՝ աւելի ակնհայտ է դառնում. ինքնապաշտպանութիւնը մտածում ենք ժողովուրդի սեփականութիւն եւ գործ դարձնել, եւ ո՛չ թէ մի կազմակերպութեան կամ կուսակցութեան: Այժմ արւում են առաջին քայլերը այդ ուղղութեամբ. Դաշնակցութիւնը սկսում է թեթեւանալ եւ շուրջ քաշել ու յեղափոխական գործի ետեւից ընկնել...: Ամէնուրեք յեղեղուող սոցիալիստական գրականութեան շընորհիւ, շնորհիւ մանաւանդ մեր հակառակորդ սոցիալ-վեմոկրատների անդադրում յարձակումներին մեզ վը-

րայ եւ նրանց ջանքերին՝ քարշ տալ իրանց ետեւից մեր եւ առհասարակ աշխատաւոր բանուորութիւնը, շնորհիւ բուրժուական խաւերի եւ լրագիրների («Մշակ» եւն.) համախմբման ու միահամուռ գրոհին, որ Դաշնակցութեան ոյժը իրենց համար մի ահաւոր երեւոյթ լինելով եւ սոցիալիստականանալով՝ պիտի թշնամի հանդիսանայ իրենց եւ ուրեմն հարկաւոր է այդ ապագայ հզօր թշնամուն՝ հենց սկզբից քայքայել, պառակտել նրան եւ թոյլ չտալ զուտ յեղափոխական հողի վրայ նրան կանգնելու, — ասում եմ շնորհիւ այդ եւ այլ պատճառների, որոնք աւելի գլխաւոր տեղ են գրաւում ոյստեղ եւ աւելի շուտ են հանդէս եկել քան առաջինները (մեր շարքերում շարունակ լսուող պահանջները՝ դոնի Դաշնակցութիւնը եւ այլն եւ այլն), — երիտասարդական սոցիալիստական խմբակը 1906 թուի առաջին կիսամեակի վերջին եկու իրականապէս իրագործելու այդ պահանջները: Քաղաքում կազմուեցին մի շարք պրոֆեսիոնալ(5) միութիւններ՝ արհեստաւորների եւ բանուորների: Կատարուել են մի քանի գործադուլներ՝ աւելի կամ պակաս յաջողութեամբ: Բանուորների տընտեսական դրութիւնը բարւոքելու համար, այսուհետեւ էլ անընդհատ եւ հաստատ քայլերով ձեռնարկուեն համապատասխան դրութեան նպատակաբարձ միջոցներ: Քաղաքի բոլոր աշխատաւորները համախմբում են Դաշնակցութեան դրօշակի տակ, դասակարգային գիտակցութիւնը նոր է արմատ ձգում: Գիւղական շրջաններում աշխատաւորների կազմակերպութիւն չկայ դեռ մօտ ապագայում կը ձեռնարկուեն այդ ուղղութեամբ ծրագիրների արծարծումը եւ իրականացումը:

Միայն Գետաբէկի գործարանում բանուորութիւնը կազմակերպել ենք, խմբական եղանակով, բացառապէս հայերից բաղկացած. փորձեր են արուել նաեւ կազմակերպելու գործարանի այլազգի բանուորներին՝ թուրքերին, պարսիկներին եւ յոյներին, բայց այդ յաջողութիւն չի ունեցել, ոչ այնքան բանուորութեան թշնամութեան կամ անտարբերութեան շնորհիւ, ինչքան այն խոչընդոտների, որոնք յարուցել են այդ բանի դէմ՝ գործարանում գտնուող պետական թուրք պաշտօնեաները (Գրիտաւ Ալիեւ եւ այլն): Այդ ուղղութեամբ փորձերը վճռուած է ամենայնապէս կերպով շարունակել. դուցէ հեռու չէ այն ժամանակը, երբ կը յաջողուի Գետաբէկի բանուորութեան ամբողջ քանակը — թուով մօտ 3500 հոգի (հայ՝ 4-500) — կազմակերպել ու շարժելու հայ բանուորութեան հետ:

Կազմակերպուում են գերմանական գաղութներում գտնուած հարիւրաւոր ծայրայեղ աստիճանի կեղեքուող բանուորները:

Կուսակցական-բանուորական խմբերից կազմուում են ուղղակի-յեղափոխական կամ այլ անակնկալ գործի համար՝ մարտական խմբեր. զոհարարութեան ընդունակ եւ գիւնուորական գործին վարժուած գիտակից

ընկերներ, որոնց շնորհիւ միայն մենք կարող կը լինենք մաքրել ասպարէզը բախտախնդիր «գիւնուորականութեան» եւ նրա մէջտեղ գտնուող հազար ու մի տեսակի եւ գոյնի ճարպիկ «իգիթ»ներից...:

Վերջերքս ընտրուած կոմիտէն (երիտասարդ սոցիալիստներ) սկսել է շատ եռանդուն կերպով այս նոր ուղղութեամբ գործունէութիւնը: Բոնի դրամի հանգանակութիւնը դադարեցրել ու ներմուծել է կուսակցական անգամաւաքի սիստեմը, որ այսուհետեւ մեր գլխաւոր դրամական աղբիւրը պիտի լինի:

ՎԵՐՋԻՆ ԽՕՄԲՍ

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը հին շրջանում է՛ր մի զուտ սոցալիստ-յեղափոխական կուսակցութիւն՝ գրահատուած կորովի եւ գաղափարական առաջամարտիկներով, այս ու այն քաղաքներում նոյնպէս՝ գաղափարականութեամբ եւ վառ յոյսերով սոցալիստական խմբակներով: Նա ունէր պարզ եւ որոշ նպատակներ, հաւատում էր նրանց իրականանալուն եւ անյողող դայերով դիմում էր դէպի նրանց, այնպէս՝ ինչպէս վայել է մի մաքուր յեղափոխական կուսակցութեան:

Դաշնակցութիւնը երկրորդ՝ միջին անցագիւմի շրջանում, փոթորկալի այս օրերին, Կովկասում հասնում է մի տարօրինակ հակայական զարգացման. նա իր մէջ ամփոփում է ամբողջ հայ կեանքը իւր բոլոր ելեւէջներով, նա տէր եւ տնօրէն է հանդիսանում հայութեան բոլոր գործերում՝ կրթական, դատական, ոստիկանական եւ այլն: Փաստացի կառավարիչը հայութեան նա՛ է, ոչ թէ ուրեւ կառավարութիւնը, որ իւր գլուխը կորցրել էր արտաքին ու ներքին անակնկալ խայտառակ պարտութիւններից...:

Գալիս են ընդհարումները եւ Դաշնակցութիւնը դառնում է մի ընդարձակ գիւնուորական պետութիւն, նրան յատուկ բոլոր պակասութիւններով՝ անխուսափելիօրէն կորցնելով իւր նախկին յեղափոխական բնոյթը եւ նպատակների պարզ գիտակցութիւնը: Ինքնապաշտպանութեան ծանր լուծը, թէեւ նա պատուով տարաւ, ցրելով միանգամից հայ ժողովրդի վրայից կախուած սոցէտ եւ խաւար[ամիտ] թուրք հորդանների վտանգը, բայց նրա շարքերը այնքա՛ն խտացան այլատարր անգաղափարակիցներով ու բախտախնդիրներով, որ, նա՛, Դաշնակցութիւնը, քայքայման ցաւով բռնուեց:

Այսօր, անը շրջանում, այդ քայքայումից բոլոր նեխուած մասերը չպրտուում, կորչում-հեռանում են: Դաշնակցութիւնը երկունքի մէջ է եւ նրա երկունքից ծնուում են միայն աշխատաւորական խմբերը եւ յեղափոխական-սոցիալիստական գործի միայուն շէնքերը հիմնում:

Այդ խմբերի ներկայացուցիչներն են, որ վերջերքս Այգեաստանի Կենտրոնական Դաշնակցական Մարմինը իրենց ձեռքն առան:

«Մայր» Դաշնակցութեան քայքայուած օրգանիզմը պիտի անհետ կորչի եւ մենք պիտի այդ անհետանալուն զարկ տանք, որպէսզի նրանից ծնունդ առած յեղափոխական Դաշնակցութիւնը մեծ թափով զարգանայ:

Մեզանից առաջ, մեր յեղափոխական զարգացման կեանքը եկաւ իւր հրամայողական պահանջը ի կատար ածելու:

Մեզ՝ Ընդհանուր Ժողովիս՝ մնում է միայն գնալ ընդառաջ այդ հզօր կովկասեան սոցիալիստական յեղափոխական Դաշնակցութեան. գնալ նրա հետ, կամ կովկասեան յեղափոխութեան գործից հեռու քաշուել-անհետանալ:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Այգեաստանի շրջանի կողմից IV Ընդհ. Ժողովի պատգամաւոր՝

ԱԼ. ՄԱՇՈՒՐԵԱՆ

1907 թիւ, Յունուար

ՄԱՆՕԹ.— Կենտր. Կ. դիւտց Շահէճի գրած մամկը — ուղարկած Ընդհ. Ժողովին — կցուեց տեղեկագրի՝ ընկերների կարգաւուց յետոյ:

- (1) Տեղեկագրի յաղաւում կատարած չեմք. գրուածքը կուտամք մայնութեամբ:
- (2) Դաշնակցային:
- (3) Հաշիմեքու բաժինը գրուած է մամբատա ու բաւակաթ խառն ձեւով: Կու տամք կարելի քարապատութեամբ:
- (4) Մզմաւած:
- (5) Արեւստակցական:

2.— ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱՇՈՒՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՅԳԵՍՏԱՆԻ Կ. Կ.ԻՆ

Նամակի փոքր չափի երկքերք թուրք, սեւ մելամ, 4 էջ:

24 Փետր. 1907

Սիրելի՛ Այգեաստան,

Ինձ վրայ դրել էք ծանր պարտականութիւն, — լիներ ձեր պատգամաւորը Ընդհանուր Ժողովում: Առաջին իսկ րոպէից ես ինձ ճնշուած եմ զգում այդ ծանր դերը ստանձնելու համար, որովհետեւ այդ Ընդհանուր Ժողովը բացառիկ պայմաններում է գալիս կանգնում մեր իրականութիւնը խորապէս յուզող ծանր հարցերի դիմաց: Մի խոչոր կազմակերպութեան քայքայուած, մահամերձ օրգանիզմը բժշկելու համար, այսպիսի տաղանապալից պատմական մոմենտում, Ընդհ. Ժողովի կատարելիք դերը պատմական կը դառնայ, եթէ նա կարողանայ ըմբռնել ժամանակի ոգին, իւր բարձրութեան վրայ կանգնի ու վճռի իւր առաջ դրուած հարցերը, եւ ոչ թէ թողնի նրանց տարերքի կամքին, ինչպէս մինչեւ այժմ է եղել:

Սիրելիք! Սկզբից հէնց ես բարոյական պարտք եմ

զգում պարզապէս արտայայտելու իմ աննախանձելի սպաւորութիւնները, որ ես ստացայ Ընդհ. Ժողովի առաջին նիստերից յետոյ. հէնց սկզբից ես ստիպուած եմ ձեռն յայտնելու այդ իմ թերատ (?) սպաւորութիւնները եւ ասելու՝ որ Ընդհանուր Ժողովը հազիւ թէ կարողանայ մեզ այնքան տանջող հարցերին գոնէ թեթեւակի պատասխանը տալու, սոցիալիզմի ոգով սոցալիստական պատասխան ի հարկէ, ապա թէ ոչ ամէն տեսակ հարցի պատասխան կարելի է որեւէ կերպ տալ:

Ես պէտք է ձեռք հէնց սկզբից նախազուշացնեմ, որ մի ժողով, որտեղ ահագին քանակութեամբ ոչ-սոցիալիստ անդամներ կան, որտեղ ծայրայեղ շոփիստի դիմաց ծայրայեղ ձախակողմեանն է նստած, այնտեղ անհնարին է լինելու հարցերի խաղաղ քննադատութիւն եւ ըմբռնում: Այդպիսի ժողովում անհնարին է չնախատեսել հաւանական պայթոցներ...:

Ապա ես ձեր շրջանային ժողովներին ներկայ չը գտնուելով շատ քիչ եմ ծանօթ մի քանի կարեւոր խնդիրների լուծման, նրանց վերջնական վճռման հետ. ձեր տեղեկագիրը եւ արձանագրութիւնը շատ քիչ նիւթ են տալիս այդ ուղղութեամբ, նրանք շատ անորոշ, շատ տեղ իրար հակասող բեզուիլիցիաներ(1) են պարունակում իրենց մէջ. այստեղ մենք այնպիսի մեծաքանակ անդամների հետ գործ ունենք, որոնք կատարում են ամէն անգամ երբ կովկասեան գործունէութեան մասին են լսում, որոնք սոցիալիզմի անունն անգամ լսել չեն ուզում, որոնք Դաշնակցութեան իմաստը ճահկահայկական դատ են միայն հասկանում, որոնք չափազանց անհամբերութեամբ տարին նոյնիսկ այն միտքը՝ երբ խօսք է լինում կապ ունենալ որեւէ Ռուս-Յեղափոխական մարմինների հետ, որ երբեմն ինձ թրուում է թէ ես ապրում եմ 5-10 տարի այսօրուանից առաջ...: Մանր դրութիւն է: Սակայն դեռ չեն եկել 7-8 աւելի հեղինակաւոր ընկերներ, որոնց ազդեցութիւնը գոնէ մի քիչ լաւ լինի...:

Ի՞նչ տրամադրութիւն է տիրում ձեր մէջ, ի՞նչ տեղեկութիւններ ունէք մեր միւս քաղաքների դրութեան մասին: Գրեցէք մանրամասն հասցէ եւ իրազեկ արէք ինձ: Օգտուեցէք «անգոյն»ով:

Ձեր ընկեր՝
ԱԼ. ՄԱՇՈՒՐԵԱՆ

(1) Որոշում, բաժան:

3.— ԲԱՆԱԶԵՒԻՐ ԵՒ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ ԱՅԳԵՍՏԱՆԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԷՆ

Առաջարկ ա.—

Երկրի իրական դրութեան հետ ծանօթացնելու համար դաշնակցական մասնային եւ դաշնակցական ըն-

կերներին, առաջարկում է ամենալուրջ ուշադրութեան առնել խնդիրը: Ամենաստույգ աղբիւրների վրայ հիմնուած ուսումնասիրութիւններ հրատարակել:

Առաջարկ Բ.—

Օգտուել կովկասեան կոիւնների բոլոր խրատական կողմերից, եւ նրա ժամանակ եկած զինուորական ուժերից: Ունենալ հմուտ ռազմագէտներից կազմուած մարմին Երկրում, չնախատեսուած անակնկալներին դիմաւորելու համար:

Բանաձեւեր կովկասեայ Դատի եւ Արա եւ Տաճկահայ Դատի կապի մասին

1) Բանաձեւ Արախամի, ընդունուած է Երջանային ժողովի կողմից

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, լինելով սոցիալիստական կուսակցութիւն, պէտք է հիմնուէ միմիայն հայ աշխատանքի մասսայի վերայ, որին պէտք է պատրաստել մի կողմից յեղափոխական կուր մղելու ներկայ միապետական կարգերի դէմ, միւս կողմից՝ բարձրացնելու նրա գիտակցութիւնը ապագայ սոցիալիստական կարգերի համար: Յեղափոխական կուրում նա պէտք է գործէ համաձայն Թուսաստանում գործող բոլոր յեղափոխական մարմինների հետ: Ի նկատի առնելով, որ Կովկասը ներկայացնում է խայտաբղէտ ազգութիւնների մի ժողովածու, մեծ զգուշութեամբ պէտք է մտնենալ ազգայնական(1) խնդրին, որպէսզի առիթ չտալ դժբախտ ազգայնական վէճերին(2): Հայ-թուրքական ընդհարումները վերացնելու համար, պէտք է լայն պրոպագանդ մղել եւ անկեղծութեամբ մտնենալ թուրք մասսային եւ ոչ նրա բէգերին եւ նրա ինտելիգէնցիային: Պէտք է սկսել ազարային շարժումները թուրքերի հետ միասին, պէտք է բաց թողնել թուրքերին թուրքերէն լեզուով մի խօսքով պէտք է աշխատել բարձրացնել նրա գիտակցութիւնը մտնելով գործով (?) ցածրից եւ ո՛չ բարձրից, ինչպէս մինչեւ այժմս արուած է: Հասարակական բոլոր գործերում Դաշնակցութիւնը պէտք է մասնակցէ իր անհատներով այն դէպքում, երբ խնդիրը վերաբերում է միայն հայ ժողովուրդի շահերին եւ ոչ մի դասակարգի:

2) Բանաձեւ Այու... (?) (ընդունուած Երջ. ժողովի կողմից)

Ներքին կապ Տաճկահայ եւ կովկասեայ դատերի. — Դաշնակցութիւնը իր տնտեսական եւ այլ խնդիրներով թէ՛ Տաճկահայաստանում եւ թէ՛ Կովկասում պիտի լինի միեւնոյնը եւ պէտք է աշխատել նոյնը մտցնել եւ մեր հարեւան ազգերի մէջ, դարձնելով նրան մի միջազգային սոցիալիստական կուսակցութիւն:

Կովկասի եւ Տաճկաստանի դատերը պիտի բաժա-

նել իրարից եւ դարձնել ժողովրդի միանգամայն սեփական գործ:

Դաշնակցութիւնը, լինելով մի միջազգային սոցիալիստական կուսակցութիւն, կարող է ունենալ իր կոնֆերենցիան(3), ուր կը դրուեն քննութեան տեսական եւ այլ ընդհանուր հարցեր:

Այդ կոնֆերենցիան օրէնսդիր մարմին չի կարող հանդիսանալ թէ՛ Կովկասի եւ թէ՛ Տաճկաստանի դատերի համար:

Պէտք եղած ժամանակ Տաճկաստանի ընկերները կարող են դիմել Կովկասի ընկերների օգնութեան, որը հնարաւոր եղած ժամանակ պիտի հասցնել անպատճառ, եւ ընդհակառակը:

Առաջարկ Գ.— Մարդիկ ուղարկել Պարսկաստան ուսումնասիրելու թիւրքերէն լեզուն, թուրքերի հետ պրոպագանդը ուժգին կերպով մղելու համար: Առանց թուրքերի մէջ պրոպագանդի՝ Կովկասեան մեր դատը շարունակ պիտի տուժի:

Դրամական խնդրին վերաբերուող

Գ.— Առաջարկներ.— 1) Կոնտրոլ չկայ. պարբերական կոնտրոլի մասին մտածել, ծրագրել եւ մասնաւոր ճշդութեամբ գործադրել:

2) Պարտադիր կուսակցակ. անդամավճար՝ 2%:

3) Յեղափոխութեան բողոքին, լինել չլինելու խնդրի ժամանակ, դիմել էկսպրոպրիացիայի(4):

4) Կառավարական էկսպրոպրացիայի դիմել ամէն յարմար դէպքում՝ նրան սնանկացնելու համար:

5) Երկարատեւ քայքայիչ գործադուլների պահանջին բաւարարութիւն տալու համար՝ դիմել էկսպրոպրիացիայի:

6) Սակայն էկսպրոպրիացիայի անբարոյականացնող բնոյթը չմոռանալ երբեք:

7) Ոչ դաշնակցական համակրողներից տուրք ըստանալու դէմ են մեծ մասը:

8) Մի Ընդհանուր ժողովից մինչեւ միւսը ներկայացնել նախահաշիւ:

9) Չեղծումները ամենածանր պատասխանատուութեան ենթարկել:

10) Ընդհանուր ժողովը պէտք է մինչեւ իւր ժամանակուայ բոլոր դաշնակցական խոշոր գործերը եւ որոշումները (լինի դա նախկին Ընդհ. ժողովների թէ սրեւէ մարմնի) վերագնահատման ենթարկէ ամենախիստ եւ անաչառ քննութեամբ:

(1) Պէտք է հասկնալ՝ ազգային խնդրին:
(2) Բանաձեւերու լեզուն պահած եմք անփոփոխ:
(3) Կոնֆերանս, խորհրդաժողով:
(4) Բառացիօրէ՛՛ կալուածատու կամ կալուածազրկում: Յեղափոխական եզր է, որ կը ճշմարիտ պետական կամ անաստակամ ստացուածքներու եւ ինչեքու բանի իւրացում:

XII ԺԱՏԻ ԵՐՁԱՆ (ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍ)

ժլատի Կեդրոնական Կոմիտէութիւնը — այլ անունով՝ Սարուստանի «Քիւ X Կ. Կ.» — կ'ընդգրկէր Հիւսիսային Կովկասը՝ առանց Նոր Նախիջեւանի շրջանին, որ, Նալբանդ անունով, կը կազմէր առանձին Կեդրոնական Կոմիտէութիւն: Ժլատի Երջանային ժողովի դիմումին վրայ, եւ 4րդ Ընդհանուր ժողովի որոշումով, ժլատը պիտի դադարէր առանձին Կեդրոնական Կոմիտէութիւն մը ըլլալէ եւ պիտի միացուէր Նալբանդին (տեսնել ՆԻՒԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ, Գ. հատոր, էջ 97 եւ 255): Թղթածրարներուն մէջ տեղ գտած հետեւեալ վաւերաբանագրերը կու տանք յաջորդաբար.

1.— «Տեղեկագիր Հ. Յ. Դ. X Կ. Կոմիտէի (ժլատի շրջան)», 16 Մարտ 1907 թուակիր գրութիւն՝ ստորագրուած շրջանի պատգամաւոր Տիկ. Յուշիկի կողմէ:

2.— «Առաջարկներ X Կ. Կոմիտէի (ժլատի շրջան)», միեւնոյն անուագրով եւ նոյն ստորագրութեամբ:

3.— «Համառօտ տեղեկագիր ժլատի շրջանի», որուն առաջին բաժինը գանց կ'ընենք, Տիկ. Յուշիկի տեղեկագրին մէջ տեղ գտած թուական տեղեկութիւնները (շրջանի հայ բնակչութեան մասին) կրկնելէ խուսափելու համար: Այս գրութիւնը, Դեկտեմբեր 1906 թուակիր, տարբեր անագրով է, եւ ստորագրուած՝ «ի դիմաց ժլատի Կ. Կոմիտէի՝ ՎԱՆՓՈՒՇ»: Կու տանք վերջին մասը միայն՝ «կազմակերպական գործի դրութիւնը»:

4.— «Արձանագրութիւն Հ. Յ. Դ. ժլատի Երջանային ժողովի, — 1906 թ. Հոկտ. 24-25»:

5.— «ժլատի Կեդրոնական Կոմիտէի Երջանային ժողով, — 1905 թ., 27 (?) Մարտի»:

6.— «Արձանագրութիւն ժլատի Երջանային Պատգամաւորական առաջին ժողովի», 6 Դեկտեմբեր 1904 թուակիր:

Այս գրութիւններէն գատ, թղթածրարներուն մէջ կը գտնենք նաեւ 1906 տարուան 1 Յունուար-1 Յուլիս ժամանակաշրջանի վեցամսեայ մուտքերու տպագրեալ մանրամասն ցուցակները, մեծ չափի 4 թուաթերու վրայ: Վերադարձաւուրը գանց կ'ընենք, մանրամասնութեանց անշահեկանութեան պատճառաւ: Ժլատի Կ. Կոմիտէի վեցամսեայ ընդհանուր մուտքը եղած է 11628 ռուբլի եւ 45 կոպէկ:

1.— ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ.Յ.Դ. X Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ (ԺԱՏԻ ԵՐՁԱՆ)

Նամակի մեծ չափի 2 երկթերթ թուղթ, Յուլիս երես, սեւ մելամ:

1.— Հայ ազգաբնակչութեան պատկերը մեր շրջանում

Ժլատի շրջանը թէ՛ իր աշխարհագրական դիրքով եւ թէ՛ կուսակցական գործունէութեան որակով ու քանակով ունի մի քանի առանձնայատկութիւններ, որոնց

մասին գաղափար կազմելու համար անհրաժեշտ է նախ ամփոփ տեղեկութիւն ունենալ նրա ազգաբնակչութեան մասին: Մեր շրջանը գաղութ է, բառի բուն նշանակութեամբ եւ ունի գաղութի բոլոր բացասական կողմերը: Դրանք այնքան խոշոր են եղել, որ դեռ տարիներ առաջ իրանց վրայ են գրաւել դաշնակցական մարմինների ուշադրութիւնը: Առաջին Երջանային ժողովը, 1903 թուի Դեկտեմբերին, այդ մասին արձանագրել է հետեւեալը.— «Հաղորդած տեղեկութիւնները պարզեցին այն տխուր կացութիւնը եւ վտանգաւոր պայմանները, որոնց մէջ ապրում է հայ տարրը ժլատի շրջանում»:

Ձնայելով հայերի տնտեսապէս համեմատ[արար] ապահով վիճակին, նրանք այլասերուելու, անհետանալու վրայ են: Դաշնակցական մարմինների հաւաքած տեղեկութիւնները ցոյց են տալիս, որ հայ ազգաբնակիւթիւնը իւր թուով կազմելով չնչին փոքրամասնութիւն չըջապատող օտարազգիների համեմատութեամբ, ենթարկուել է նրանց ազդեցութեան եւ այժմ նրա մեծագոյն մասը մայրենի լեզուն բոլորովին մոռացել է: Ազգային ինքնաճանաչութեան զգացումը շատ տեղեւորում բոլորովին մեռած է, իսկ մեծամասնութեան մէջ նա խիստ բթացել է: Չունեն հայ կրթական հիմնարկութիւններ, յեղափոխական գաղափարը ժողովրդի մէջ միանգամայն բացակայում է: Անհրաժեշտ շուտափոյթ միջոցներ՝ Ժլատի շրջանի հայ ազգաբնակիւթեան կորստի վտանգից ազատելու համար: Ի պատասխան շրջանի պահանջներին, որոշում են մի շարք միջոցներ, զուտ կուլտուրական (բանալ ուսումնարաններ, զբոսայգիներ, աշակցել հայ ընտանիքներում հայ վարժուհի տեղաւորելու): Այդ իրագործելու համար ստանալու է նիւթական միջոցներ ձեռք բերել կողմնակի ազդերներից: Սակայն այդ որոշումը գրեթէ մեռած տառ մնաց, որովհետեւ նախ գործի ղեկավար ոյժեր չկային եւ երկրորդ՝ հայկական դպրոցների վերաբացումը մասամբ բաւարարութիւն էր տալիս կրթական գլխաւոր պահանջին: Մեր շրջանի հայ ազգաբնակիւթեան մեծամասնութիւնը վաճառականներ են կովկասեան այլ եւ այլ գաւառներից գաղթած, իսկ չնչին փոքրամասնութիւնը՝ իսկական աշխատաւորներ, բանուորներ, արհեստաւորներ: Իբրեւ ապացոյց առաջ ենք բերում մի քանի վիճակագրական տեղեկութիւններ, որ հետեւեալ պատկերն են բաց անում մեր առաջ:

Հայերի թիւը

- 1) Վլատիկակազում՝ 2500 հոգի հետեւեալ պարագմունքների տէրեր 45-50 գործակատար 20 մանր արհեստաւորներ, բոստանչիներ [պարտիզականներ] մնացածը՝ առեւտրականներ:
- 2) Պետրովսկ՝ 300 հոգի. ընդհանուր առմամբ առեւտրականներ են, միայն շատ աննշան քանակութեամբ մշակներ կան Պորդում:
- 3) Գրոզնա՝ 500 բնակիչ. կան՝ 40-50 բանուորներ 30 գործակատարներ 5-8 մանր արհեստաւորներ մնացածը՝ առեւտրականներ:
- 4) Ղզլար՝ 4000 բնակիչ. կան՝ բանուորներ 150 գործակատարներ 70

- առեւտրականներ այգետէրեր:
- 5) Պրախլադնի՝ 150 հոգի, բոլորը՝ առեւտրականներ:
- 6) Մոզդոկ՝ 2200. կան՝ 120 սայլապաններ 50-55 գործակատարներ 150 բանուոր-մշակներ 25-30 մանր արհեստաւորներ մնացածը՝ առեւտրականներ-վաճառականներ:
- 7) Գէորգեւսկ՝ 115-120 հոգի. կան՝ 15-20 մշակներ մնացածը՝ առեւտրականներ:
- 8) Պետրիգորսկ՝ 1000-1100 հոգի. կան՝ քարտաշներ 220 գործակատարներ 50 չիվհալիկներ 30 մանր արհեստաւորներ 5-7 մնացածը՝ առեւտրականներ:
- 9) Արմաւիր՝ 8000ից աւելի. կան՝ 600 բանուոր 150 գործակատար 80 արհեստաւորներ մնացածը՝ առեւտրականներ:
- 10) Կաւկազսկի՝ 150-160 հոգի, առեւտրականներ:
- 11) Ստաւրոպոլ՝ 1150 հոգի. կան՝ 70 հոգի ծառայող գործակատարներ 25 մանր արհեստաւորներ մնացածը՝ առեւտրականներ:
- 12) Սուբբ Խաչ՝ 4000ից աւել հողագործներ, այգետէրեր:

Առաջ բերած թուերից երեւում է որ մեր շրջանում հայերի քանակը հասնում է 23·675 հոգու, որից 21·615 վաճառականներ են, իսկ մնացած 2065 հոգին՝ աշխատաւորներ:

2.- Դաշնակցական մարմինների կազմը եւ վիճակը

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը մեր շրջանում դեռ 90ական թուականներից ունեցել է խմբեր ու համակրողներ: Կալուածական հարցը աւելի եւս բարձրացրել է նրա ազդեցութիւնը ինչպէս ամէն տեղ, նաեւ մեզանում: Հենց այդ պատճառով 1904 թուի սկզբում է դաշնակցականների թիւը աճել:

Դրանից յետոյ հայ-թուրքական ընդհարումները աւելի եւս հրամայողական պահանջ են դնում դաշնակցական դրօշակի տակ համախմբուելու. որովհետեւ նա որդէն ճանչցուած էր իբրեւ մի կուսակցութիւն, որ ժողովրդի ամենածանր օրերին պատրաստ է օգնութեան հասնել՝ կեանքը, գոյքը եւ իրաւունքները պաշտպանել: Թուրքական արշաւանքների սպառնալիքը մեր շրջ-

ջանի հայութեանն էլ երկիւղի մէջ էր պահել եւ նա Դաշնակցութիւնից էր սպասում իր փրկութիւնը: Այդպիսով օրեցօր դաշնակցական նորանոր խմբեր էին կազմակերպուում:

Մեզանում խմբերը կազմուել են կուսակցական կազմակերպական Կանոնների համաձայն, այսինքն՝ խառն, առանց պարագմունքի խտրութեան՝ խմբեր, ենթակոմիտէներ, կոմիտէներ:

Դրանց թիւը եղել է 1906 թուի Յուլիսին՝ երկու կոմիտէ, ութ ենթակոմիտէ, 140 խումբ: Բացի դրանից ունենք նաեւ արհեստակցական միութիւններ, 2ը Պետտիգորսկում՝ քարտաշներինը 150 անդամ եւ չուվեաշ-նիկներինը (?) 25 անդամ: Նաեւ պետական զինուորների խումբ Վլատիկակազում՝ մօտ 180 անդամներով:

Ուրեմն ամբողջ շրջանում մօտ 1755 զանազան ձեւով կազմակերպուած դաշնակցականներ:

3.- Դրամական.— Դրամական մուտք ստաւցում է անդամավճարներից, վիճակախաղից, երեկոյթներից, նուէրներից եւ հանգանակութիւնից: Կենտրոնական կոմիտէն ունեցել է հետեւեալ ելք ու մուտքը.

	Մուտք	Ելք
1904,-	8204 ռ 05 կ	6069 ռ 31 կ
1905,-	30·472 ռ 42 կ	27·420 ռ 61 կ
1906 մինչեւ Նոյ. 1	33·131 ռ 85 կ	19·853 ռ 37 կ

4.- Պրոպագանդ.— Պրոպագանդի գործը մեզանում նախանձելի վիճակի մէջ չէ, թէեւ կարիքը չափազանց մեծ է թէ՛ կուսակցական ընկերների եւ թէ՛ նոյնիսկ ամբողջ գաղութի կողմից: Այդ հանգամանքից զրդուած, Կենտրոնական կոմիտէն ստիպուած էր յատուկ պրոպագանդիստներ պահել, որոնց թիւը հասնում էր 1905ին՝ 3ի, իսկ 1906ին՝ 2-3: Դրանք, ազատ լինելով այլ զբաղմունքներից, առաջ էին տանում պրոպագանդի գործը՝ թէ՛ բանաւոր կերպով, շրջելով, եւ թէ՛ կենդանի կապ պահպանելով նամակագրութեամբ: Պրոպագանդայի նիւթ են ծառայել Հ.Յ.Դ. Մրազրի ու գործունէութեան մասին տեղեկութիւններ եւ զանազան ընթացիկ հարցեր: Ձնայելով այդ բոլորին, մանաւանդ վերջերս, նկատուում է դաշնակցական խմբերի թուլանալն ու մեծ մասամբ կազմալուծուելը:

5.- Զինակամ.— Մեր շրջանը իր աշխարհագրական դիրքով ու շրջապատող պայմանների շնորհիւ բաւական դեր է խաղացել զէնքերի գնման եւ տեղափոխութեան խնդրում եւ հէնց այդ դերն է եղել գլխաւոր պատճառը, որ անցեալ Ընդհանուր ժողովը նրան Կենտրոնական կոմիտէի իրաւունք է տուել:

Գտնուելով ռազմագիտական ճանապարհի եւ դէպի Կովկաս տանող երկաթուղու գծի վրայ, մեր կենտրո-

նավայրը՝ Վլատիկակազը միշտ էլ դիրբութիւններ եւ աջակցութիւն է ցոյց տուել «Զիֆոնի» յանձնարարութեամբ գործող բոլոր ընկերներին, չհաշուելով անմիջական գնումներն ու տեղափոխութիւնները:

Մարմինը իր ժամանակին հնար եղած չափով հոգացել է նաեւ ինքնապաշտպանութեան մասին, յարմարաւոր կենտրոններում քիչ քանակութեամբ զէնք ու ռազմամթերք պահելով, իսկ Վլատիկակազում նոյնիսկ յատուկ զինուորական խումբ՝ 20 հոգուց բաղկացած, որը վերջերս պակասել է թուով: Մնացել են միայն 3 հոգի, որոնք ներկայումս «Զիֆոնի» գործերով են զբաղուում:

6.- Յարաբերութիւններ ուրիշ կուսակցութիւնների հետ.— Հ.Յ.Դ. միակ հայ կուսակցութիւնն է, որ ունի կողմնակիցներ եւ գործում է այդ շրջանում: Կան ուրիշ միջազգային կուսակցութիւններ, այն է՝ սոցիալ-դեմոկրատներ, էս. էսներ, «Վսեռոսքիյ, Վայննըյ, Սայուզ» եւ Օսերի նորակազմ կուսակցութիւնը: Այս վերջինս մի տարի է ինչ սկսել է իրա գործունէութիւնը, նման մեր Մրազրին՝ որը խնդրեցին մեզանից ընդօրինակելու համար: Իբրեւ բարեկամ կուսակցութիւն ենք համարել վերջին երեքները, որոնց հետ ունեցել ենք յարաբերութիւններ, իսկ «Վս. Վայ. Սզ.» մարմնի մէջ ունեցել ենք նաեւ ներկայացուցիչ: Այդ կազմակերպութեանը շրջանը մեծ կարեւորութիւն է տուել եւ աշխատել է աջակցել ամէն կերպ, թէ՛ զէնքով (տնուորներ կատարելիս), թէ՛ փողով (զանազան ժամանակ տրուած է դրանց մինչեւ 350 ռ.): Դրանց հետ միացած են մեր կուսակցական ընկերներից մօտ 180 հոգի, այսինքն պետական ծառայութեան մէջ գտնուող հայ զինուորները:

7.- Առաջարկներ.— Առաջ բերած տեղեկութիւնները ու թուերը ցոյց են տալիս, որ մեր շրջանը բաւական համեստ գործունէութիւն է ցոյց տուել, որ կենտրոնացած է եղել գլխաւորապէս դրամական օժանդակութիւն հասցնելու շուրջը: Ծիշդ է որ ունեցել ենք նաեւ արհեստակցական միութիւններ, որ աշխատել են հէնց տեղումը՝ իրենց անդամների նիւթական ու իրաւական վիճակը բարւոքել, բայց դրանք չափազանց սակաւաթիւ են եւ արտայայտած գործունէութիւնն էլ աննշան: Ընդհանրապէս մեր շրջանի հայ ազգաբնակիւթիւնը շատ քիչ հող է ներկայացնում աշխատաւորական գործելակերպ առաջ տանելու համար: Մնում է ուրեմն միայն հանգանակութիւնն ու դրամական օժանդակութիւնը: Ահա այդ հանգամանքներն աչքի առաջ ունենալով մեր Շրջանային վերջին ժողովը միաձայն որոշեց առաջարկել Ընդհանուր ժողովիդ, որպէսզի ապագայում վերացուի մեր Կենտրոնական կոմիտէութիւնը, շրջանը միացուի նախանդի հետ, որը եւ կը

լինի ընդհանուր կենտրոն ու իրաւասու՝ այդ երկու շրջաններէ:

Բացի դրանից, Շրջանային ժողովը ձայների մեծամասնութեամբ ընդդէմ մէկի ընդունեց հետեւեալ բանաձեւերը Հ. Յ. Դաշնակցութեան ապագայի ու Մըրազրի վերաբերմամբ. —

ա) Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, նպատակ դնելով իրականացնել սոցիալիստական կարգեր, կոչուած է կազմակերպել աշխատաւոր մասսաների (թէ՛ արդիւնազորական բանուորութեան, թէ՛ աշխատաւոր գիւղացիութեան եւ թէ՛ մանր արհեստաւորութեան) տրնտեսական կռիւր, զուգընթացաբար ձգտելով ձեռք բերել նրա յաջող զարգացման համար ամենամանրագոյն պայմանները, — քաղաքացիական ազատութիւն թէ՛ Ռուսաստանում եւ թէ՛ Տաճկաստանում:

բ) Ի նկատի ունենալով որ Տաճկաստանում, բացի դասակարգային կռուից, տեղի ունի նաեւ ազգային գոյութեան կռիւ, ուստի՝ Տաճկահայկական դատի յաջող լուծման տեսակէտից, ամենայայն սոցիալիստական պրոպագանդ անելով միաժամանակ նաեւ Տաճկաստանը բռնող բոլոր ազգերի մէջ, մինչեւ այժմ գոյութիւն ունեցող յարձակողական կռիւները փոխել ինքնապաշտպանութեան:

գ) Կովկասեան գործունէութիւնը եւ Տաճկահայ խնդիրը վարում են Ֆեդերատիւ սկզբունքներով իրար հետ կապած Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոները, զերազոյն մարմին ունենալով խառն Ընդհանուր ժողովը:

դ) Ունենալ արտասահմանեան ամենայայն պրոպագանդա, կուսակցական մի նոր օրգան՝ նուիրուած Տաճկահայկական դատին եւ Պրոպագանդիստների զպրոց:

Պատգամաւոր X Կ. Կոմիտէի (ժլատի շրջան)

ՅՈՒՇԻԿ

1907 թիւ Մարտի 16

2.— ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ X Կ. ԿՈՄԻՏԵՒ (ԺԼԱՍԻ ԵՐՁԱՆ)

Նամակի մեծ չափի 1 երկքերք թուղթ, 1 էջ եւ 3 տաղ, սեւ մելամ: Մեծ մտաւար կրիմուքիւմը կը կազմէ տեղեկագրի մէջ բաժանուած առաջարկներում:

1. Ի նկատի ունենալով որ բազայի կողմից ժլատը անպատրաստ հող է ներկայացնում, որ ձեռնհաս մարդկանց պակասութիւն է զգացուում, Շրջանային ժողովը որոշեց առաջարկել Ռայոնական եւ Ընդհանուր ժողով [ներ]ին՝ միացնել ժլատի շրջանը Նալբանդի հետ, կեդրոնատեղ ընտրելով Նալբանդը:

Բացի դրանից, Շրջանային ժողովը, ձայների մեծամասնութեամբ ընդդէմ մէկի, ընդունեց հետեւեալ բանաձեւերը Հ. Յ. Դաշնակցութեան ապագայի եւ Մըրազրի վերաբերմամբ:

(Թիւ 2, 3 եւ 4 առաջարկները բառացիորէն կը կրկնեն տեղեկագրի թիւ 7 բաժնի — առաջարկներ — ա. , բ. եւ գ. կէտերը. — Հ. Տ.):

5. Որովհետեւ արտասահմանեան գաղութները պաղթել են գլխաւորապէս Տաճկաստանից եւ որոշ շահերով կապուած են Տաճկահայ դատի հետ, Դաշնակցութիւնը պէտք է աշխատի նրանց մէջ եւս առաջ տանել պրոպագանդա յօգուտ Տաճկահայ դատին, իւր սոցիալիստական սկզբունքներն ի նկատի ունենալով:

6. Բռնի միջոցով փող հանգանակել ե՛ւ մասնաւոր անհատներից ե՛ւ պետական գանձարանից:

Պատգամաւոր X Կ. Կոմիտէի

ՅՈՒՇԻԿ

3.— ՀԱՄԱՌՈՑ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԺԼԱՍԻ ԵՐՁԱՆԻ

Ժլատի կեդր. կոմիտէի մերկայացուցիչ վաճառչի կողմէ ստորագրուած այս գրութիւնը սեւ մելամով, կը գրուէ Յամակի մարմնի չափի երկքերք թուղթի մը մօտ Յուլիէ Էջերը: Առաջին երկու էջերը կը պարունակեն թուական տեղեկութիւններ, զորս մայրաքաղաք կը գտնենք Տիւ. Յուլիէի տեղեկագրի մէջ (թիւ 1 գրութիւն): Ստորեւ կու տամք վերջին մէկուլիէս էջը միայն:

Կազմակերպական գործի գրութիւնը հետեւեալն է. —

Մինչեւ 1906 թուի կէսերին վերոյիշեալ բոլոր տեղերում(1) եղել են դաշնակցական խմբեր՝ կոնզլոմերատ(2) կազմով, որոնց ցուցակը առանձին է դրուած: Այդ խմբերում պրոպագանդան բնականօրէն ոչ մի արդիւնք չէր կարող ունենալ. միայն մի քանի կէտերը կարեւոր նշանակութիւն են ունեցել տեղափոխութեան գործում: 1906 թուի երկրորդ կէսից սկսած՝ ծրագրային եւ տակտիկային հարցերը քննադատելու անուան տակ Դաշնակցութեան դէմ սկսած արշաւանքը իւր բարեբար ներգործութիւնն է անում, եւ այդ անուանական խմբերը զրեթէ բոլոր վայրերում սկսում են կազմալուծուել: Ներկայիս, կարելի է ասել, յեղափոխական գործը կանգ է առել եւ մինչեւ օրս գոյութիւն ունեցած մշուշային ու անգոյն դրութիւնը դադարում է աննպատակ տեղը ուժեր խլելուց: Պէտք է անցնել գործի նոր շրջանը, պարզ ու որոշակի դարձնելով թէ՛ ո՛ր խաւերի վրայ պէտք է հիմնել գործունէութիւնը: Այդ տեսակէտից, ժլատի շրջանը՝ վերոյիշեալ համառօտ տեղեկագրի համաձայն, ներկայացնում է մի թոյլ շրջան, ուր միայն մի քանի աշխատաւորների խմբեր կարելի է կազմակերպել: Այդ իսկ պատճառով Շրջանային

ժողովում որոշուեց վերացնել Կ. Կոմիտէութիւնը մեր շրջանից:

Ի դիմաց ժլատի Կ. Կոմիտէի ՎԱՆՓՈՒՇ

(1) Այդ «տեղեկագրում համար տե՛ս Տիւ. Յուլիէի տեղեկագրի «Հայերի թիւը» բաժնից:
(2) Ենթադրուած, — ըսել կ'ուզէ՝ խառն, բոլոր խաւերու մէկտեղումով կազմուած:

— Աւելի մանրամասն տեղեկագրի կազմելու եւ Ընդհ. ժողովին ներկայացնելու հնարաւորութիւն չեղաւ: Այդ պատճառով էլ մեր ներկայացուցչի այդ կէտի բացակայութեան պատասխանատուութիւնը ընկնում է Կ. Կոմիտէի վրայ:

Ի դիմաց ժլատի Կ. Կոմիտէի ՎԱՆՓՈՒՇ

1906 թ. Դեկտ. ժլատ

4.— ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Հ.Յ.Դ. ԺԼԱՍԻ ԵՐՁԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ

1906 թ. Հոկտ. 24-25

Նամակի մեծ չափի 2 երկքերք թուղթ, 5 էջ, սեւ մելամ: Երբամայն ժողովի բաժանուելով շտաբը տեղ գտած են Տիւ. Յուլիէի տեղեկագրի մէջ:

Հ.Յ.Դ. ժլատի Շրջանային ժողովին մասնակցում են 6 ներկայացուցիչներ՝ 1. Կ. Կոմիտէի, 2. ժլատի խմբերի, 3. Նոր-Աւանի, 4. Բերդի, 5. Բուժարանի եւ 6. Նորածնի, նախագահութեամբ ընկ. Յուլիէի և մասնակցութեամբ այլ ընկերների (առանց ձայնի իրաւունքի):

Շրջանային ժողովը ընդունեց զբաղմունքի հետեւեալ օրակարգը.

1. Դաշնակցութեան նպատակը
2. Դաշնակցութեան միջոցները
3. Կովկասահայ խնդիրը
4. Տաճկահայ խնդիրը
5. Այդ երկու հարցերի ներքին կապը
6. Դաշնակցութեան յարաբերութիւնները միւս յեղափոխական կուսակցութիւնների հետ
7. Դաշնակցութեան դերը գաղութներում
8. Պրոպագանդա
9. Դիպլոմատիա — Լահէի ժողով
10. Դաշնակցութեան դերը քաղաքական-հասարակական ասպարէզներում

11. Մարտական-գիտութեամբ հարց
12. Ձինուորական ընդհ. խորհրդի հիմնումն
13. Տեղեկագրի — դրամական հաշուետուութիւն
14. Նախահաշիւ
15. Առաջարկներ
16. Ընտրութիւններ:

1) Դաշնակցութեան նպատակը

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, նպատակ դնելով իրականացնել սոցիալիստական կարգեր, կոչուած է կազմակերպել աշխատաւոր մասսաների — (թէ՛ արդիւնազորական բանուորութեան, թէ՛ աշխատաւոր գիւղացիութեան եւ արհեստաւորներին) — տնտեսական կռիւր, զուգընթացաբար ձգտելով ձեռք բերել նրա յաջող զարգացման համար ամենամանրագոյն պայմանը, — քաղաքացիական ազատութիւն թէ՛ Ռուսաստանում եւ թէ՛ Տաճկաստանում, ղենելով ներկայիս հետեւեալ պահանջները.

ա) Քաղաքական՝ համաձայն նախագծի(1)
բ) տնտեսական՝ համաձայն նախագծի, աւելացնելով յղի կանանց արձակուրդ՝ ծննդաբերութիւնից առաջ 2 ամիս եւ յետոյ 1 ամիս, վճարելով այդ ժամանակի վարձը:

Ծանօթ. — Փոքրամասնութեան կարծիքով յօդ. 2ին աւելացնել «ի բաց առեալ շոյալութեան առարկաներից», (Անուղղակի հարկ): Անցաւ միաձայն:

2) Միջոցներ

I. Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, իւր նպատակին հասնելու համար, յենում է պրոլետարիատի, աշխատաւոր գիւղացիութեան եւ չահագործող արհեստաւորութեան վրայ (4 ձայն):

II. Փոքրամասն. յենուել պրոլետարիատի եւ աշխատաւոր գիւղացիութեան վրայ (2 ձայն):

Տակտիկա. — Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իւր բազայի գիտելուց պէտք է ուղղութիւն տայ պրոպագանդայի միջոցով

միլիցիա
մարտական մարմին աւտոնոմ(2) սկզբունքներով
քաղաքական ահաբեկումներ
պրոֆեսիոնալ միութիւններ
սպառողական ընկերութիւններ
գործադուլ (զգուշութեամբ վերաբերուելով մասնակի գործադուլներին)
մուսիցիպալիզացիա(3) միաձայն

3) Կովկասահայ խնդիր
Տես «Նախագիծ» միաձայն

4) Տաճկահայ խնդիր

Ի նկատի ունենալով, որ Տաճկաստանում՝ բացի դասակարգային կոռուից, տեղի ունի նաև ազգային գոյութեան կոռու, ուստի՝ Տաճկահայկական դատի յաջող լուծման տեսակետից, ամենալայն սոցիալիստական պրոպագանդ անելով միաժամանակ նաև Տաճկաստանը բռնող բոլոր ազգերի մէջ, մինչև այժմ գոյութիւն ունեցող յարձակողական կոռուները փոխել ինքնապաշտպանութեան: 5 ձայն ընդդէմ 1ի:

II. Փոքրամասն. Տաճկահայկական դատը դարձրենք Տաճկաստանի դատ, նրա վարումը թողնելով իրանց՝ Տաճկահայերի վրայ: 1 ձայն ընդդէմ 5ի:

5) Ներքին կապը

Կովկասեան գործունէութիւնը եւ Տաճկահայ խնդիրը վարում են Ֆեդերատիւ սկզբունքներով իրար հետ կապուած Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոները, գերադոյն մարմին ունենալով խառն Ընդհ. Ժողովը: 5 ընդդէմ 1ի:

Փոքրամասն. Երկու հարցերի ներքին կապը կը լինի միեւնոյն սոց. կուսակցութեան դաւանանքը ընդունող սկզբունքը: 1 ընդդէմ 5ի:

6) Յարաբերութիւն միւս յեղափոխական կուսակցութիւնների հետ

Ունենալ համերաշխ գործունէութիւն սոցիալիստ. կուսակցութիւնների հետ: Միաձայն:

7) Դերը գաղութներում

I. Որովհետեւ արտասահմանեան գաղութները գաղթել են գլխաւորապէս Տաճկաստանից եւ որոշ շահերով կապուած են Տաճկահայ դատի հետ, Դաշնակցութիւնը պէտք է աշխատի նրանց մէջ եւս առաջ տանել պրոպագանդա՝ յօգուտ Տաճկահայ դատի, իւր սոցիալիստական սկզբունքներն ի նկատի ունենալով: 3 ձայն, 1 ձայն ընդդէմ 1ի:

II. Փոքրամասն. Արտասահմանեան գաղութներում (բացի Պարսկաստանից) Դաշնակցութիւնը պէտք է վերացնի իւր գործունէութիւնը: 1 ձայն:

8) Պրոպագանդա

Ունենալ արտասահմանեան ամենալայն պրոպագանդա, կուսակցական մի նոր օրգան նուիրուած Տաճկահայկական դատին, պրոպագանդիստների դպրոց:

9) Դաշնակցութիւնը երբեք չպէտք է յոյս դնի դիպ-

լումատիայի(4) վրայ եւ ընդմիջտ պէտք է հրաժարուի նրանից:

10) Դաշնակցութեան դերը քաղաքական-հասարակական ասպարէզներում

I. Դաշնակցութիւնը պէտք է ձգտի քաղաքական-հասարակական հիմնարկութիւնների մէջ ներընթել իւր ոգին: 4 ձայն:

II. Փոքրամասն. Որովհետեւ քաղաք.-հասարակ. գործերում խառնուելը առաջացնում է տարաձայնութիւններ եւ բանակոռուներ հակառակ տարրերի մէջ եւ զրուում է կազմակերպութեան ուշադրութիւնը, հեռացնելով նրան իրա բուն նպատակից, առաջարկում է չխառնուել քաղաք.-հասարակ. հարցերում: 2 ձայն:

11) Մարտակառ.-Ձիմուրական հարց. Ի նկատի ունենալով միլիտարիզմի բացասական հետեւանքները, ընդունել միլիցիա(5), միջոցները թողնելով մարտական մարմին:

12) Ձիմուրական ընդհ. խորհրդի հիմնում. Այս հարցի անորոշութեան պատճառով՝ ժողովը թողնում է իւր ներկայացուցչի իրաւասութեան՝ Ռայոն. Ժողովում ծանօթանալուց յետոյ իւր ձայնը տալու, դէմ լինելով միանգամայն միլիտարիզմի(6) ոգուն:

13) Հաշուետուութեան համար ընտրուեց կոմիտիս(7)՝ Աւօ, Արշակ եւ Զաւէն:

14) Նախահաշիւ.— Կ. Կոմիտէին թողնել մանրամասն նախահաշիւ կազմելը:

I. Մասնաւոր անհատներից բռնի միջոցով փող հաւաքելը վերացնել, իսկ պետական դանձարանից տանելը պահել (?) որոշ մոմէնտներում: 2 ձայն:

II. Որոշ յեղափոխական մոմէնտներում(8) ընդունում է բռնի միջոցով փող կորզելը եւ մասնաւոր անհատներից: 4 ձայն:

15) Առաջարկներ չկան:

16) Ընտրութիւն ա) պատգամաւորի

5 ձայնով ընդդէմ 1ի ընտրուեց ընկեր Յուշիկը (Ժ.) մասնակցելու թէ՛ Ռայոնական եւ թէ՛ Ընդհանուր Ժողովներում Ժլատի կողմից:

բ) Կ. Կոմիտէի

Ի նկատի ունենալով որ բազայի կողմից Ժլատը անպատրաստ հող է ներկայացնում, որ ձեռնհաս

մարդկանց պակասութիւն է զգացում, Երջանային Ժողովը որոշեց առաջարկել Ռայոնական եւ Ընդհանուր Ժողովին՝ միացնել Ժլատի շրջանը Նալբանդի հետ, կենտրոնատեղ ընտրելով Նալբանդը: Միաձայն:

Նախագահ Երջանային Ժողովի ՅՈՒՇԻԿ

Նոր-Աւանի ներկայացուցիչ Լեւոնի փոխարէն ստորագր.

ՎԱՆՓՈՒՇ Բերդի ներկայացուցիչ ԱԽՕ, ԱԽՕ (?) Ժլատի Կ. Կոմիտէի ներկայացուցիչ ԴԱԼԻ-ԳԻՈՋ Ժլատի տեղական խմբերի ներկայացուցիչ ՊԵՏՐՈՍ Բուժարանի տեղ. մարմնի ներկայացուցիչ ՍՄԲԱՏ Քարտուղար ՎԱՆՓՈՒՇ

- (1) Կ'ակնարկուի ամկալած շնորհակալութեամբ ճախագիծէին: (2) Իմֆիշխան, իմֆալպար: (3) Քաղաքապետական քաղաք: (4) Դիւանագիտութեամբ: (5) Աշխարհագր: (6) Ռազմապաշտութիւն: (7) Յանձնարարութեամբ, յանձնարարութեամբ: (8) Պահ, առիթ:

5.— ԺԱՍՏԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ԵՐԶԱՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎ

1905, 27 (?) Մարտի

Նամակի մեծ չափի մէկ երկրորդ թուղթ, 2ուկէս էջ, մամի-շակագոյն մելամ: Մեր ունեցած օրինակը ստորագրուած չէ:

Ա. միտ

Ներկայ Երջանային Ժողովին ներկայացել էին շրջաններից հետեւեալ պատգամաւորները.— Բուժարանից՝ Պ. Բանգայ, Լուսաստղից՝ Պ. Ասլանը, Կրեւոյից՝ Պ. Երկաթը, Նոր Աւանից՝ Պ. Կոսն, Նորածնից՝ Պ. Պորխոտունի, Ժլատի տեղական կոմիտէից՝ Պ. Էմմանուէլը: Ներկայ էր եւ Կ. Կոմիտէի ամբողջ կազմը: Բացակայ էին անյայտ պատճառներով՝ Բերդի, Առատի, Քարափի եւ Մժեղի պատգամաւորները. իսկ Արծիւը իր ձայնը նամակով տուել էր Կենտ. Կոմիտէի անդամ՝ Պ. Արտաւազդին:

Պ. Արտաւազդը միաձայն ընտրուելով նախագահ՝ ժողովը բացեց յոանկայս՝ յարգել տալով Բագուի անմեղ զոհերի եւ Քրիստափոր Միքայէլեանի անմահ յիշատակը:

Պ. նախագահը՝ կարգաւորվ Ա.(1) Բիւրոյի առա-

ջարկած հարցերը, որոնք եւ կազմում են ներկայ Ժողովի նիւթը, անցաւ իւրաքանչիւրի առանձին քննութեանը, պահպանելով սակայն այն կարգը, որով առաջարկուած էր:

I. Զինուամ.— Ա.(1) Բիւրոն ի նկատի ունենալով Բագուի դէպքերը եւ Սարուստանի(2) կրիտիկական լուսնները, առաջարկում է իւր բոլոր մարմիններին՝ զինել Ժողովուրդը ամէն տեսակ պիտանի զէնքերով:

Պ. Նախագահը, նախքան ծրագիրը կարգաւոր (Բիւրոյից առաջարկուած)՝ կարեւոր համարեց զինման նըշանակութիւնը [բացատրել] աւելի լայն մտքով: Ինքնապաշտպանութեան տեսակետից՝ զինումն մի պահանջ է այնպիսի ազգի համար, որ շրջապատուած է կուրտուրապէս աւելի ստոր ազգերով, որոնք շատ ժամանակ կարող են հեշտութեամբ խաղալիք դառնալ բռնակալութեան ձեռքում, եւ կամ նոյնիսկ յարձակում գործել՝ կողոպուտի, թալանի նպատակով: Մանրամասն բացատրելուց յետոյ, նախագահը կարգաց Բիւրոյի առաջարկած զինման ծրագիրը եւ խնդրեց քննել:

Պատգամաւորները միաձայն այն կարծիքին էին՝ թէ զինումը մեր գոյութեան ամենակարեւոր հարցերից մին է, եւ անհրաժեշտ է զինել Ժողովուրդը, մանաւանդ որ նա Բագուի աղէտալի դէպքերից յետոյ զգացել է նրա խիստ կարեւորութիւնը: Զինումն սկզբունքով ընդունելուց յետոյ, Պ. նախագահը առաջարկեց, թէ արդեօք որքա՞ն պահանջ կայ եւ թէ ժողովուրդը քիչ թէ շատ զինուած չէ՞. տեղեկացուեց, որ պահանջը ամէն մի շրջանում շատ մեծ է եւ Ժողովրդի մեծամասնութիւնը անզէն է: Այդ տեղեկութիւնները հաւաքելուց յետոյ, Պ. նախագահը անցաւ միջոցներին:

ա) Պատգամաւորներից մինը յայտնեց իւր կարծիքը այդ մասին եւ նպատակաւորաբար համարեց, որ ամէն մի մարմին իւր շրջանում հաւաքէ միանուագ նըւէրներ կազմելու մի Փոնդ եւ ապա այդ գումարով գրենել զէնք եւ ծախել ցանկացողներին: Մեծամասնութիւնը դէմ էր այդ կարծիքին, ի նկատի ունենալով, որ Դաշնակցութիւնը հիւսիսային Կովկասում դեռ նոր է եւ կանոնաւոր հիմքերի վրայ չէ դրուած, իսկ այդ միանուագ նուէրները [տալը] պիտի Դաշնակցութեան անդամներին առաջարկուի, որով կարող է գործը թուլանալ. բացի դրանից, զինումը կարօտ է շուտափոյթ իրականանալուն. աւելի նպատակաւորաբար համարուեց Դաշնակցութեան դրամարկղից վերցնել փոխարինարար մի գումար (մանաւանդ որ Բիւրոն էլ ընդունում է) եւ յատկացնել զէնքի հայթայթմանը. միայն թէ ամէն մի մարմին, վնասուելու դէպքում, կողմնակի դանազան միջոցներով ապահովէ ամէն մի կորուստ:

բ) Գալով փոխառութեան քանակութեանը, որոշուեց բարձրացնել մինչեւ 1100 ուրբլի (հազար հարիւր ուրբլի):

գ) Գումարը որոշուելուց յետոյ, հարցը անցաւ

գործադրութեանը, թէ արդեօք ի՞նչ միջոցներով եւ կամ ո՞վ կարող է յանձն առնել զէնքի հայթայթումը. որոշուեց հրաւիրել գործը հասկացող ձեռնհաս մարդիկ եւ դրամագլուխը դնել նրանց արամադրութեան տակ, իսկ այդ մարդիկ կ'ունենան իրենց գործակատարները ամէն մի շրջանում, որոնք կը հոգան զէնքի հայթայթման մասին եւ, նախօրօք հաւանութիւն ստանալով իրենցից աւելի բարձր, վերեւ յիշուած ձեռնհաս մարդկանցից, գնել ու հասցնել ուր որ հարկն է:

դ) Որպէսզի մշտապէս ապահովուի զէնքի հայթայթման գործը, որոշուեց սկզբունքով ընդունել Արեւելեան Բիւրոյի առաջարկութիւնը՝ կազմելու մի մշտական Փոնդ, յատկացնելով այդ նպատակի համար զէնքի վաճառումից [չոյսցած գումարը եւ] պարտաւորութիւն դնել ամէն մի մարմնի վրայ՝ զօրացնելու Փոնդը կողմնակի զանազան միջոցներով:

ե) Փոնդի կառավարութիւնը թողնել առայժմ Կ. Կոմիտէի արամադրութեան տակ(3):

II. Ի՞նչ դիրք բռնել առևտրական ներկայ շարժումների վերաբերութեամբ. — Որոշուեց մասնակցութիւն ունենալ խաղաղ ցոյցերին (բանուորական), բարոյական մասնակցութիւն զինեալ ցոյցերին եւ անպայման մասնակցութիւն ընդհանուր յեղափոխութեանը՝ միապետութիւնը տապալելու համար:

Բ. Նիստ
28 Մարտի

Բացի միւս պատգամաւորներից, որ ներկայ էին անցեալ նիստում, այս նիստում ներկայացաւ եւ Քարափի պատգամաւորը:

I. Կովկասի հարցը. — Ինչպէս յայտնի է, Նիկոլայ Բ. կայսրը մի կոչ է ուղղել ժողովրդին, որով հրաւիրում է ներկայացուցիչների ընդհանուր ժողով՝ զանազան կողմերի կարիքներն իմանալու եւ ըստ այնմ բարենորոգութեան ենթարկելու պետութիւնը: Կովկասն էլ իբրեւ մասն այդ պետութեան, պիտի մասնակցէ ընդհանուր ժողովում, ուստի Արեւելեան Բիւրոն, Կովկասի եւ առհասարակ միւս օտար ազգութիւնների նման, մշակում է մի ծրագիր՝ ներկայացնելու ընդհանուր ժողովում: Այդ ծրագիրն աւելի ճիշդ եւ պարզ կազմած ներկայացնելու համար Բիւրոն ուղարկում է իւր բոլոր շրջաններին՝ նրանց կարծիքներն իմանալու: Ծրագիրը բաղկացած էր 17 յօդուածներից. բոլոր յօդուածները միառօր քննութեան ենթարկելով՝ ընդունեց ժողովը, բացի առաջինից, ուր առաջարկուած էր «խղճի ազատութիւն, գերիշխող կրօնի եւ եկեղեցւոյ բացակայութիւն(4) եւ կաթողիկոսի ընտրութիւնը՝ Հայաստաննայց Եկեղեցւոյ կանոններով», եւ ձեւակերպեց այսպէս՝ «խղճի ազատութիւն, գերիշխող

կրօնի բացակայութիւն եւ եկեղեցիների անկախութիւն»:

II. Հնչակեանների հարցը. — Ի նկատի ունենալով [տարբեր] կուսակցութիւնների վնասակարութիւնը հայ ազգի նման ճշուած եւ ազատութեան ձգտող մի ազգի [համար], որոշուեց միանգամայն համաձայնել Ջրաբերդի Կ. Կոմիտէի ներկայացրած պրոյեկտին(5), ընդունելով պարլամենտական բարձրագոյն ատեան, որի անուան տակ եւ միացումն Հնչակեան կուսակցութեան հետ:

III. Ապագայ Ռայոնական Ժողովին մասնակցելու համար՝ միաձայն ներկայացուցիչ ընտրուեց Գ. Չոզակը:

IV. Ժողովը ի նկատի ունենալով հիւսիսային Կովկասի հայ հասարակութեան կրթութեան գործը, որոշեց պարտադիր դարձնել շրջանի բոլոր մարմիններին՝ հոգալու տեղական հայ հասարակութեան բարոյական եւ կուլտուրական կրթութեան մասին, եւ իբրեւ պարտադիր միջոց՝ մարմինները ունենան գրադարաններ, իսկ խմբերը՝ լրագիրներ:

(Ստորագրութիւններ)

- (1) Արքեօֆ «Արեւելեան»:
- (2) Կովկասի, կամ ընդհանրապէս՝ Ռուսաստանի:
- (3) Ըսել կ'ուզէ ամկապած՝ «Փոնդը դնել Կ. Կոմիտէի արամադրութեան տակ եւ գործածութիւնը վստահել անոր»:
- (4) Աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել՝ վերացում, ջնջում:
- (5) Մրազբիճ, Յայտագրիճ:

6.— ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ՃԼԱՏԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՊԱՏԳԱՄԱԻՈՐԱԿԱՆ
ԱՌԱՋԻՆ ԺՈՂՈՎԻ

Նամակի մեծ չափի 3 երկրորդ բաւաք, 9 էջ, սև մատիտ (տապիճ 4 էջերը՝ հաւաքուած գորպոն բաւաքով հաճուած):

Ա. Նիստ

Ժլատի Շրջանային Պատգամաւորական առաջին Ժողովը կայացաւ Դեկտեմբերի 2ին, Ժլատ քաղաքում: Ներկայ էին Արծուի, Բուժարանի, Նոր-Աւանի, Բերդի, Լուսաստղի եւ Առատի պատգամաւորները, Կենտրոնական Կոմիտէի չորս անդամները եւ Արեւելեան Բիւրոյի մէկ պատուիրակը: Բացակայ էին Նորածնի, Հովի եւ Մոռացուածի պատգամաւորները եւ Կենտրոնական Կոմիտէի մէկ անդամը՝ անյայտ պատճառներով: Ժողովականների միաձայն հաւանութեամբ նախագահ ընտրուեցաւ Բիւրոյի պատուիրակ Գ. Չոբուռեան:

նր, իսկ քարտուղար՝ Գ. Հայկունին:

Ժողովը բացուած յայտարարուելուց յետոյ՝ Գ. Նախագահի առաջարկութեամբ ժողովականները յտրոնկայս յարգեցին մեր նահատակ ընկերների յիշատակը եւ ապա անցան հերթական հարցերին:

Կ. Կոմիտէի անդամներից մէկը բացատրեց ներկայ ժողովի նպատակը՝ խորհրդակցելու այն միջոցների մասին, որոնք հնարաւորութիւն կը տան յեղափոխական գործը ամուր հիմքերի վրայ դնելու Ժլատի շրջանում, նաեւ մտքերի փոխանակութիւն առաջ բերելու այն խնդիրների մասին, որոնք մօտիկ ապագայում կայանալիք Ռայոնական Ժողովի քննութեան նիւթ են դառնալու:

Ներկայ ժողովի պարապմանց բուն խնդիրներին անցնելուց առաջ՝ ժողովականների ցանկութեամբ նախագահը ծանօթացրեց պատգամաւորներին Հ.Յ.Դ. Յրդ. Ընդհանուր Ժողովի որոշումների կազմակերպական մասի հետ: Ապա կարդացուեցաւ քննուելիք հարցերի ցանկը, որ եւ ընդունուեց հետեւեալ դասաւորութեամբ. — 1) պատգամաւորների բերած տեղեկագիրների ընթերցումը, 2) պատգամաւորների զեկուցումները իրենց շրջանների մասին, 3) կոմիտէների դրած պահանջները իրենց շրջանների վերաբերեալ, 4) Ռայոնական Ժողովում քննուելիք հարցերի մասին խորհրդակցութիւն, 5) Քննադատութիւն(1) Ռայոնական Ժողովին առաջարկուելիք խնդիրների մասին, 6) Ռայոնական Ժողովին մասնակցելու գնացող ներկայացուցիչ ընտրութիւնը, 7) Կենտ. Կոմիտէի վերընտրութիւնը եւ 8) Արծուի քահանայ Տէր Կ.ի հարցը:

1.— Պատգամաւորների բերած տեղեկագրերի ընթերցումը. — Իւրաքանչիւր պատգամաւոր կարդաց իւր շրջանի տեղեկագիրը ի պատասխան այն հարցերի, որ կենտ. Կոմիտէն նախօրօք ուղարկել էր շրջանի մարմիններին: Ընթերցումից պարզուեց, որ ժամանակի սղութեան պատճառով մարմինները հնարաւորութիւն չէին ունեցել վիճակագրական տեղեկութիւնները լրիւ ներկայացնելու. այդ պատճառով Ժլատի շրջանի մասին մի ընդհանուր տեղեկագիր ունենալու պահանջը յետաձգուեց մինչեւ պակաս տեղեկութիւնների ստացուելը:

Բ. Նիստ

2.— Պատգամաւորների զեկուցումների իրենց շրջանների մասին. — Այս նիստում ժողովն զբաղուեց այն զեկուցումներով, որ բերանացի ներկայացրին պատգամաւորները, իւրաքանչիւրը իւր շրջանի մասին: Հաղորդած տեղեկութիւնները պարզեցին այն տխուր կացութիւնը եւ վտանգաւոր պայմանները, որոնց մէջ ապրում է հայ տարրը՝ Ժլատի շրջանում: Չնայելով հայերի տնտեսապէս համեմատաբար ապահով վիճակին,

նրանք այլասերուելու, անհետանալու վրայ են: Ժլատի դաշնակցական մարմինների հաւաքած տեղեկութիւնները ցոյց են տալիս, որ հայ ազգաբնակչութիւնը իւր թուով կազմելով չնչին փոքրամասնութիւն չըլապատող օտարազգիների համեմատութեամբ, ենթարկուել է նրանց ազդեցութեան եւ այժմ նրա մեծագոյն մասը մայրենի լեզուն բոլորովին մոռացել է: Տեղի են ունենում ամուսնութիւններ յունադաւանների հետ, որը բարեբախտաբար չնչին տոկոս է կազմում: Ազգային ինքնաճանաչութեան զգացումը շատ տեղերում բոլորովին մեռած է, իսկ մեծամասնութեան մէջ նա խիստ բթացել է: Չունին հայ կրթական հիմնարկութիւններ, յեղափոխական գաղափարը ժողովուրդի մէջ միանգամայն բացակայում է, բացառութեամբ դաշնակցական մարմինների եւ նրանց խմբերի: Իբրեւ հետեւանք բրոնհակալական ծանր ռեժիմի, Ժլատի շրջանում ստեղծուել է ճշումների առաջ խոնարհուող մի սերունդ, որ երկիրդի ազդեցութեան տակ խորշում է եւ խուսափում է ամէն մի երեւոյթից, որ յեղափոխական բնաւորութիւն է կրում: Վերջին տարիների ընթացքում հայութեան կեանքում իրար յաջորդող բազմաթիւ երեւոյթները առաջ են բերել մի փոքրամասնութիւն, որ սկսել է հետաքրքրուել հայ ժողովուրդի դատով: Դաշնակցական տեղական մարմիններին՝ միայն այդ փոքրամասնութեան մէջ է յաջողուել տարածել յեղափոխական գաղափարը: Բացի այս, նրանք կտրուած լինելով Դաշնակցութեան Կենտր. մարմիններից, կանոնաւորապէս չեն ստացել թերթ, թուուցիկներ եւ գրքոյկներ: Յեղափոխական գործին վերաբերեալ թարմ տեղեկութիւններ ստացուել են բոլորովին պատահական կերպով: Դաշնակցական պատուիրակները կամ չըլիկները խիստ սակաւ են այցելել Ժլատի հայաբնակ վայրերը՝ պրոպագանդի կամ կազմակերպելու նպատակով: Անհրաժեշտ է ձեռք առնել շուտափոյթ միջոցներ, Ժլատի շրջանի հայ ազգաբնակչութեան կորուստի վտանգից ազատելու համար:

Գ. Նիստ

3.— Կուլտուրական գրած պահանջները իրանց շրջանների վերաբերեալ. — Կոմիտէների դրած պահանջները ի նկատի առնելով եւ միառմի քննելով, ժողովը կայացրեց հետեւեալ որոշումները.

ա) Իւրաքանչիւր դաշնակցական մարմին պարտաւոր է ամենալուրջ ուշադրութիւն դարձնել պրոպագանդայի գործի վերայ, իւր տեղում աշխատելով բանայ հայ ուսումնարաններ եւ դրանց կից հայ գրադարաններ, աջակցել հայ ընտանիքների մէջ տեղաւորելու դաշնակցական վարժուհիներ, եկեղեցական երգեցիկ խմբերի ղեկավարներ ընտրել տալ համոզուած դաշնակցականներից եւ ընդհանրապէս ոյժ տալ եւ աջակցել ա-

մէջ մի կուլտուրական ձեռնարկի, որ կարող է օգտաւէտ լինել մայրենի լեզուի տարածմանը եւ ազգային ինքնաճանաչութեան եւ ինքնապաշտպանութեան զգացումների զարգացման: Այդ նպատակները իրագործելու համար, աշխատել նիւթական միջոցներ ձեռք բերել կողմնակի աղբիւրներից, իսկ յեղափոխական գումարներից գործածել որոշ տոկոս միայն՝ այն դէպքում, երբ պաշտօնապէս թոյլտուութիւն կը ստացուի Դաշնակցութեան Խորհրդից:

բ) Պարտաւորութիւն դնել Կենտ. Կոմիտէի վերայ, որ նա հրատարակի տեղական պահանջներին յարմարեցրած բովանդակութեամբ թուցիկներ՝ հայերէն, ռուսերէն լեզուներով, կարելոր համարուած դէպքերում նաեւ վրացերէն: Հրատարակել կամ ձեռք բերել հայ յեղափոխութեան վերաբերեալ գրքոյկներ եւ այդ աւէջնը տարածել որքան կարելի է՝ մեծ քանակութեամբ: Ժլատի շրջանից դուրս հրատարակուած թուցիկներից այն ամէնը, որ տեղական պահանջների տեսակէտից կարելոր կը նկատուեն, տպագրել եւ տարածել մեծ քանակութեամբ:

գ) Ունենալ պրոպագանդիստներ յեղափոխական գաղափարը ժողովուրդի մէջ տարածելու եւ դաշնակցական, օժանդակ եւ մարտիկ խմբեր կազմակերպելու համար:

դ) Հաստատել Դաշնակցութեան «Կարմիր Պաշ» ամէն տեղ ուր գոյութիւն ունի դաշնակցական մարմին, համաձայն այն ծրագրի, որ կը հաստատուի Դաշնակցութեան Խորհրդից:

ե) Առանձին ուշադրութիւն դարձնել կազմակերպուած եւ կազմուելիք դաշնակցական խմբերի հետ պարապելու գործի վրայ, նշանակելով ձեռնհաս դաշնակցականներից դասախօսներ, որոնք պարտաւոր լինեն պարապել սխտեմատիկ ծրագրի համաձայն, որ կը տրուի նրանց Կենտրոնական Կոմիտէից:

զ) Աշխատել խառն ամուսնութիւնների (յուճարաւանների հետ) առաջն առնել խօսքի ոյժով, համոզելով, հասկացնելով դրա վատ հետեւանքները, առանց դիմելու որեւէ սպառնական միջոցների:

է) Կազմակերպել յեղափոխական գրադարան Կենտ. Կոմիտէի հսկողութեան ներքոյ, հայերէն եւ ռուսերէն գրքերից: Դրամական միջոցներ հայթայթել կողմնակի աղբիւրներից, իսկ յեղափոխական գումարներից գործածել այդ նպատակի համար Դաշնակցութեան Խորհրդից նախօրօք թոյլտուութիւն ստանալուց յետոյ միայն:

ը) Ռուս կառավարութեան եւ ռուս ժողովուրդի թշնամական արտայայտութիւնների դէմ ձեռք առնել ինքնապաշտպանութեան այն միջոցները, որ ընդունուել են դաշնակցական Յրդ Ընդհանուր Ժողովում:

թ) Ժլատի շրջանի դաշնակցական մարմիններին յեղափոխական գործի վերաբերմամբ միշտ իրազեկ

դրութեան մէջ պահելու նպատակով, Կ. Կոմիտէն պէտք է գոնէ ամիսը մի անգամ նամակներով հաղորդէ գործին վերաբերեալ բոլոր թոյլատրուած տեղեկութիւնները:

ժ) «Դրօշակ» թերթի, թուցիկների եւ գրքոյկների տարածումը հնար եղածին չափ կանոնաւորել:

ժա) Կենտրոնական Կոմիտէն պէտք է յայտարարէ Արեւելեան Բիւրոյին եւ միւս Կենտրոնական մարմիններին, որ Ժլատի շրջանում ձրի տարածելու կամ ծախելու համար, նշանակուած իրերը (գրքեր, պատկերներ եւ այլն) չպէտք է երբեք ուղարկեն մասնաւոր անձանց:

ժբ) Դաշնակցական մարմինները գաղտնապահութեան հարցում չպէտք է ընկնեն այն չափազանցութիւնների մէջ, որոնք յաճախ նոյնիսկ մարմնի գոյութիւնը անյայտ են դարձնում այս կամ այն տեղի հայ ժողովուրդի համար, եւ ընդհակառակն՝ պահանջում է խիստ գաղտնապահութիւն բոլոր այն հարցերի շրջանում, որոնք գաղտնի մնալը կարելոր է յեղափոխական գործի յաջողութեան տեսակէտից:

4.— Ժլատի Կենտրոնական Կոմիտէի վերընտրութիւնը.— Ի նկատի առնելով Արեւելեան Բիւրոյի առաջարկութիւնը՝ աշխատել դաշնակցական մարմիններին ընտրութիւնը կատարել Յունուարին, ժողովը յարմար գտաւ այդ անել հէնց հիմա, քանի որ պատգամաւորները յարմարութիւն չունեն այսքան կարճ ժամանակում մի անգամ եւս Յունուարին հաւաքուելու: Ընտրութիւնը կայացաւ եւ միաձայն ընտրուեց Կենտ. Կոմիտէին՝ իւր սեպհական պատասխանատուութեամբ ընտրել նոր անդամներ այն դէպքում, եթէ ներկայ անդամներից մէկը կամ երկուքը (ոչ աւելի) մինչեւ տարուայ վերջը հնարաւորութիւն չեն ունենալ շարունակելու իրենց ստանձնած պաշտօնը:

Դ. Ախտ եւ Ծ. Ախտ

Բացի նախկին 11 հոգին, այս ժողովներում ներկայ էր նաեւ Կենտրոնական Կոմիտէի հինգերորդ անդամը:

5.— Խորհրդակցութիւն Ռայոնական Ժողովում Բրնուելիք հարցերի մասին.—

Ժլատի Կենտ. Կոմիտէն օրերումս ստացած լինելով, Արեւելեան Բիւրոյից, Ռայոնական Ժողովի քննութեան ենթարկուելիք հարցերի մի շարք, կարելոր համարեց այդ հարցերից մի քանիսը ընկերական խորհրդակցութեան նիւթ դարձնել ներկայ ժողովում: Ժողովը հետեւեալ կարծիքները յայտնեց այդ հարցերի առթիւ.

Ա) Պարտաւորութիւն դնել Կենտ. Կոմիտէներին վրայ՝ Սարուստանում տարին երկու անգամ մաքրել իրանց կիսամեայ մուտքի հաշիւները՝ կովկասեան թերթում, եւ եթէ Ռայոնական Ժողովը հնարաւոր կամ յարմար կը գտնի, տպագրել նաեւ ծախսերի հաշիւը:

Բ) Պարտաւորութիւն դնել Արեւելեան Բիւրոյի վրայ տարին մի անգամ կոնտրոլի ենթարկել Կենտ. Կոմիտէի ելեւմուտքի հաշիւները:

Գ) Ժողովականների մեծամասնութիւնը առաջարկում է հնչակեանների վերաբերութեամբ հետեւել այն սկզբունքներին, որ ընդունել է Դաշնակցութեան Յրդ Ընդհանուր Ժողովը, պնդելով որ հարկաւոր է միանգամայն արհամարհել նրանց գոյութիւնը եւ ոյժ տալ պրոպագանդին ժողովուրդի մէջ, այն մտքով, որ ժողովուրդը ինքը ճանաչելով հնչակեանների ինչ լինելը, երես դարձին նրանցից: Փոքրամասնութիւնը ընդհակառակը պնդում է, յաճախ տեղի ունեցող ընդհարումների առաջն առնելու նպատակով, ամենակարելի դէպքերում մտնել նրանց հետ բանակցութիւնների մէջ եւ համերաշխ գործակցութեամբ բարձրացնել յեղափոխականի վարկը ժողովուրդի աչքում:

Դ) Ժողովը անհրաժեշտ է համարում ունենալ «Կարմիր Պաշի» համար մի ընդհանուր ծրագիր, միատեսակ կնիք եւ մի ձեւի ստացագրերի գրքոյկներ: Առաջարկում է լիազօրութիւն տալ Կենտ. Կոմիտէի ներկայացուցչին՝ պաշտպանելու Ռայոնական Ժողովում Կարմիր Պաշի համար այն սկզբունքները, որ դրուած են Ռսկանապատի Կենտ. Կոմիտէի այդ առթիւ կազմած նոր ծրագրով:

Ե) Դաշնակցական կուսակցութիւնը վերջին տարիներում խիստ զարգացել եւ ուժեղացել է. նա դառն է բուն ժողովրդական կուսակցութիւն. ժողովուրդի աչքում նա արդէն ահագին հեղինակութիւն ունի եւ նրա գիտակցող մասից մեծ համակրութիւն է վայելում: Նա ահագին գործ, ահագին դեր ունի կատարելու հարկեանքում: Նրան հարկաւոր են նաեւ նիւթական ահագին միջոցներ: Ժողովուրդը օգնում է նրան թէ՛ գործով եւ թէ՛ դրամով. բայց նրա նիւթական միջոցները սուղ են եւ տնտեսապէս նա ոչ միայն չի առաջադիմում, այլ օր օրի վրայ աւելի է քայքայում: Հարուստ դասակարգը ինքնակամ ոչ մի օգնութիւն չէ ցոյց տալիս, իսկ բոլոր դրամական միջոցները նրա ձեռին են գտնուում: Ժողովը ահագին մեծամասնութեամբ ընդդէմ մէկի, պնդեց Կենտ. Կոմիտէի ներկայացուցչի միջոցով Ռայոնական Ժողովում պաշտպանել բունի միջոցներով դրամ հաւաքելու սկզբունքը, առաջարկելով նրա գործադրութիւնը ամենաձայրայեղ դէպքերում միայն:

Զ) Երկրում ապագայ գործունէութեան եղանակի եւ ուղղութեան տակտիկայի խնդրի վերաբերմամբ, ժողովը հրաժարուեց որեւէ կարծիք յայտնելուց, առարկելով թէ՛ դրա համար իրեն պակասում են վերջին տար-

ուայ գործունէութեան վերաբերեալ մանրամասն տեղեկութիւններ եւ ծանօթութիւն ժողովուրդի ներկայ պահանջների եւ կարիքների մասին:

է) Օտար կուսակցութիւնների եւ ազգութիւնների հետ կապ ստեղծելու եւ պահպանելու խնդրում, ժողովը ընդունում է այն որոշումները, որ այդ առթիւ կայացրել են Ռայոնական Ժողովները ներկայ տարուայ ընթացքում, շեշտելով միանգամայն, որ աւելի լուրջ ուշադրութիւն դարձուի եւ աւելի էական միջոցներ ձեռք առնուեն այդ գաղափարը իրականացնելու համար, քան եղել են մինչեւ օրս:

6.— Քննադատութիւն(1) Ժլատի Կենտ. Կոմիտէի կողմից Ռայոնական Ժողովին առաջարկուելիք խնդիրների մասին.—

Ժողովը միաձայն հաւանութեամբ որոշեց Կենտրոնական Կոմիտէի ներկայացուցչի միջոցով Ռայոնական Ժողովի քննութեան առաջարկել հետեւեալ խնդիրներն ու հարցերը.

Ա) Ի նկատի առնելով Ժլատի շրջանի այն առանձնակի պայմանները, որոնց շնորհիւ կուլտուրական գործունէութեանը անհրաժեշտ է տալ առաջնակարգ նշանակութիւն հէնց յեղափոխական գործի տեսակէտից, խնդրել Ինքնապաշտպանութեան Կենտրոնական Կոմիտէին յատկացրած գումարներից մի որոշ տոկոս՝ այս նպատակով գործադրելու համար, կամ տեղական պէտքերի համար ծրագրով թոյլատրած 10%ը դարձնել 15%ի, Ժլատի շրջանի համար իրրեւ բացառութիւն:

Բ) Թոյլտուութիւն յեղափոխական գրադարան հիմնելու Ժլատում՝ յեղափոխական գումարներից:

Գ) Պաշտպանել խղճի դատաստանի սկզբունքը. առաջարկել եւ պնդել, որ դատական գործեր ընդունելը եւ վարելը մտնի դաշնակցական մարմինների պարտականութեանց մէջ, ի նկատի առնելով այն ահագին օգնութիւնը, որ դրանով կուսակցութիւնը կարող է ցոյց տալ ժողովուրդին:

Դ) Ցանկալի է, որ Դաշնակցական կուսակցութիւնը ընդունի միջնորդ դատարանների սկզբունքը՝ կապիտալիստների ու բանուորների մէջ առաջացած վէճերը քննելու եւ վճռելու համար:

Ե) Կազմակերպել դաշնակցական բանուորական խմբերի համար բանուորական կասսաներ՝ նախօրէն մշակուած ծրագրի համաձայն:

Զ) Հոգալ Հ.Յ. Դաշնակցութեան Ծրագրի տեսական Իսար կազմելու, որչափ այդ հնարաւոր է՝ գիտական հիմքերի համաձայն, եւ պատրաստ ունենալ այն Դաշնակցութեան ապագայ 4րդ Ընդհանուր Ժողովի հաստատութեան ներկայացնելու:

է) Յայտնել ի գիտութիւն Ռայոնական Ժողովին այն հանգամանքը, թէ՛ կան շատ գումարներ, որոնք կտակուած են եղել եկեղեցիներին միայն որոշ նպա-

տակները համար, եւ թէ եւ գործադրութեան իրաւունքն է եղել թողնուած Եկեղեցուն, բայց եւ այնպէս կալուածները գրաւման ժամանակ յԱրքունիս են գրաւուել նաեւ այդ տեսակի գումարները, որոնք ամենեւին Եկեղեցու սեպհականութիւն չեն կազմում:

7.- Ռայոնական ժողովին մասնակցելու գնացող ներկայացուցչի ընտրութիւնը.— Գաղտնի քուէարկութեամբ եւ ձայների առաւելութեամբ ներկայացուցչի ընտրուեց Կենտր. Կոմիտէի անդամներից Պ. Ռաչիզը:

8.- Արծուի ֆահանայ Տէր Կ.ի հարցը Կենտրոնական Կոմիտէի համաձայնութեամբ ենթարկուեց ժողովականների քննադատութեան: Այդ առթիւ կայացաւ հետեւեալ որոշումը.— առաջարկել տէր-հօրը ժամանակաւորապէս թողնել Արծիւ քաղաքի Դաշնակցութեան ենթակոմիտէի անդամութեան պաշտօնը մինչեւ նրա գործի քննութիւնը, որ Կենտ. Կոմիտէն շուտափոյթ կը կատարէ իւր պատուիրակի միջոցով: Երբ գործի քննութիւնը կը հաստատէ տէր-հօր անմեղութիւնը, Կենտրոնական Կոմիտէն կրկին նրան կը հաստատէ իւր պաշտօնում:

Ժողովը փակուած յայտարարուեց Դեկտեմբերի 6ին:

Ծանօթ.— Որոշուեց ներկայ արձանագրութեան պատճէնը ուղարկել, ի գիտութիւն եւ ի գործադրութիւն, ժլատի շրջանի բոլոր կոմիտէներին եւ ենթակոմիտէներին:

Նախագահ՝ Բիւրոյի պատուիրակ Ն. ՉՈՓՈՒՌԵԱՆՑ

Ժլատի Կենտրոնական Կոմիտէի անդամներ

ԱՐՏԱՒԱԶԴ
ՉՈՂԱԿԵԱՆՑ
ՌԱՇԻԴ
ՏԱՇՐԱՑԻ

Ժլատի շրջանի պատգամաւորներ

Նոր-Աւանից՝ ԵՆԻ ԿԱԼԷ
Լուսաստղից՝ Խ. ԲԱՆՏԵՑԻ
Արծիւ ք.ից՝ ՀԱՍԱՆ
Բերդից՝ ԱԽՕ
Բուժարանից՝ ՍՄԲՈՒԼ
Առատից՝ ՉԷՅՆԱԼ

Քարտուղար՝ Ժլատի Կ. Կ. անդամ Ա. ՀԱՅԿՈՒՆԻ

1904 Դեկտեմբեր 6, ժլատ ֆազաֆ

XIII.— ՆԱԼԲԱՆԴԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷՆԻԹԻՒՆ (ՆՈՐ ՆԱԽԻՉԵՒԱՆԻ ՇՐՋԱՆ)

Հ. Յ. Իաշնակցութեան 4րդ Ընդհանուր ժողովի ատենագրութիւններէն (տեսնել ՆԻԻԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ, Գ. հատար) յստակ կերպով երևան չի գար, թէ Նալբանդի շրջանի պատգամաւոր Սիգ (Սիմոն Գռուզինեան, Վրացեան) ո՞ր նիստին ընթացքին կարդացած է իր Կեդրոնական Կոմիտէութեան տեղեկագիրը: Բայց որովհետեւ Նալբանդը աշխարհագրականօրէն շատ մօտ է ժլատին (փաստօրէն 4րդ Ընդհանուր ժողովի որոշումով բովանդակ Հիւսիսային Կովկասը պիտի կազմէր մէկ Կեդրոնական Կոմիտէութիւն՝ Նոր Նախիջեւանը ունենալով իրրեւ կեդրոն), ապա ուրեմն Նալբանդի վերաբերեալ գրութիւնները հրատարակութեան կու տամք այստեղ՝ ժլատի թուղթերէն անմիջապէս ետք:

1.— «Տեղեկագիր Նալբանդ (VII) Կ. Կոմիտէի», նամակի փոքր չափի 2 երկրորդ թուղթերու վրայ, 7 էջ, սեւ մելանով: Կը կրէ Արտաշեան (Արտաշէ՞ս), Արամայիս եւ Արարատեան ստորագրութիւնները եւ կնքուած է VIIրդ Կ. Կոմիտէի կնիքով:

2.— Նալբանդի Կ. Կոմիտէին կողմէ Ընդհանուր ժողովին ուղղուած 30 Յունուար 1907 թուակիր նամակ մը, 1 էջ՝ սեւ մելանով, կապոյտ մատիտով մակագրուած՝ «№ 13, 9-ի Յանձն[ախումբ]», եւ սեւ մելանով՝ «Յանձնել Արեւելեան Բիրոյին, անմիջապէս գանձելու համար»:

3.— «Տեղեկագիր Հ. Յ. Դ. Նալբանդ (VII) Կենտր. Կոմիտէի, 1907 թ. Իեկտ.» նամակի մեծ չափի 2 երկրորդ թուղթ, 6 էջ՝ սեւ մելանով: Ստորագրուած է «Նալբանդի Շրջանային ժողովի ներկայացուցիչ՝ HOMO» եւ «Կենտրոնական Կոմիտէի ներկայացուցիչ՝ ՍԻԳ» (Ս. Վրացեան): Այս գրութիւնը գրկուած է, ամենայն հաւանականութեամբ, Արեւելեան Բիրոյին (կամ Սարուստանի Ռայոնական ժողովին)՝ 1907 տարուան աւարտին: Ձեռագիրը Սիմոն Վրացեանինն է:

1.— ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ «ՆԱԼԲԱՆԴ» (VII) Կ. ԿՈՄԻՏԷԻ ցընում:

«Նալբանդն» իրրեւ Կենտրոնական Կոմիտէ, գոյութիւն ունի երկրորդ տարին եւ կազմուած է Միջախրիստ եւ Միլ կոմիտէներից, այլեւ մի քանի ենթակոմիտէներից: Ոմբերը գրուած են ոչ թէ դասակարգային հողի վրայ, այլ բաղկանում են պատահական անձերից՝ անկախ նոցա այս կամ այն դասակարգին պատկանելուն: Սկզբի ժամանակներում խմբերի թիւն աւելի շատ էր, բայց վերջերս սկսեց պակասել ու կազմալուծուել, նախ՝ որովհետեւ գործունէութեան գոյնը փոխուեց եւ սկսուեց պրոպագանդա դասակարգային կռուի, ապա՝ ոյժերի պակասութեան եւ Փոթորիկի անտակտ եւ անհետան գործունէութեան պատճառով, երրորդ՝ շրջանի քաղաքական աննպաստ պայմանների: Ներկայումս գոյութիւն ունին կիսաքայքայուած խմբեր, որոնք յեղափոխական տեսակէտից ոչինչ չեն ներկայա-

ցընում: Նալբանդն ապագայում կարող է ունենալ հարուստ գործ, եթէ միայն գործունէութիւնը տարուի զուտ դասակարգային հողի վրայ, քանի որ նա ունի մեծ թուով (մօտաւորապէս միայն Միջախրիստի մօտ 20.000 գիւղացիութիւն, Միլի շրջանում եւս մի քանի գիւղեր, եւ այլն) աշխատաւոր գիւղացիութիւն եւ որոշ չափով բանուորութիւն: Նալբանդի գործունէութիւնը մինչեւ այսօր եղել է նիւթական խոշոր օժանդակութիւն Երկրին, իսկ տեղական ո՛չ մի յեղափոխական քայլ չէ արուել: Եւ տեղական՝ յեղափոխութեան մատչելի խաւերը մնացել են անտես եւ անգիտակից եւ եթէ որեւէ բան արուել է, այն էլ ոչ դասակարգային ոգով: Ապագայում այդպէս չպիտի լինի. բայց դրա համար հարկաւոր են ոյժեր, որ տեղումս չկան, իսկ Բիւրոն՝ չնայած մեր բազմաթիւ գիմումների՝ միշտ էլ անուշադիր է թողել այդ:

Շրջանի կիսաքայքայուած վիճակի եւ քաղաքական աննպաստ պայմանների պատճառաւ, չնայած Բիւրոյի մի քանի հրահանգների, անհնար եղաւ Շրջանային Ժողով գումարել եւ Ընդհանուր Ժողովին նախապատրաստուել եւ պատգամաւոր ուղարկել(1): Այդ պատճառով բաւականանում ենք մի քանի խմբերի եւ ընդհանրապէս շրջանի տրամադրութիւնը առաջ բերելով՝ օրուայ ամենահրատապ հարցի — Տաճկահայ եւ Ռուսահայ դատերի յարաբերութեան վերաբերմամբ, քաղելով այդ խմբերում կազմուած բանաձեւերից: Տրամադրութիւնը կարելի է բաժանել երեք ձեւի.

Ա) Որովհետեւ Տաճկահայկական դատն իր էութեամբ չի կարող տարուել զուտ դասակարգային հողի վրայ (քանի որ այդ դատը գերազանցօրէն քաղաքական դատ է եւ տաճկական տնտեսական պայմաններում չի կարող լինել սոցիալիստական՝ եւրոպական մտքով) եւ որովհետեւ իր յաջողութեան համար այսուհետեւ էլ նա կարիք կ'ունենայ դրսի ամենալայն օժանդակութեան՝ բոլոր դասակարգերի կողմից էլ, ուստի նա միանգամայն վնասուած կը լինի, եթէ կապուած լինի Կովկասում մի զուտ սոցիալիստական կուսակցութեան հետ: Միւս կողմից կովկասահայ աշխատաւոր Ժողովրդի դասակարգային կուռի համար Տաճկահայ դատը, որպէս ազգային եւ քաղաքական, խոչընդոտ կը հանդիսանայ նրա դասակարգային գիտակցութիւնը պարզելու վերաբերմամբ: Այստեղի դատը պահանջում է ստեղծել զուտ դասակարգային իդէոլոգիա(2), այնտեղիսը՝ ապադասակարգային, ազգային:

Զ. Յ. Դաշնակցութիւնը երբեք չի կարող ունենալ մի յստակ, մի անաղարտ իդէոլոգիա, եթէ չարունակուի իրերի այժմեան դրութիւնը: Զտոււմը ներսից՝ գործին չի կարող օգնել, այլ պէտք է ստեղծել այնպիսի գործնական պայմաններ, որոնք իրօք Հնարաւորութիւն տային մեզ սոցիալիստական կուսակցութիւն ունենալու: Իրերի ներկայ դրութիւնը՝ այսինքն Զ. Յ. Դաշնակցութեան այստեղ եւ այնտեղ գործելը մի այնպիսի պայման է, որ այդ կուսակցութիւնը միշտ դատապարտուած պէտք է լինի մնալու կիսազգային, կիսադասակարգային, նստելու միշտ երկու աթոռի մէջտեղը, — մի հանգամանք, որ պիտի վնասի թէ՛ Տաճկահայ ազատագրութեան եւ թէ՛ Կովկասի դասակարգային կուռին: Ահա այս բոլորն աչքի առաջ ունենալով՝ որոշուեց, որ Զ. Յ. Դաշնակցութիւնը(3) մնայ միմիայն Տաճկաստանի կուսակցութիւն, իսկ Կովկասում տեղի տայ մի նոր, զուտ դասակարգային հողի վրայ դրուած, սոցիալիստ-յեղափոխականների սկզբունքներով առաջնորդուող կուսակցութեան:

Բ) Ի նկատի ունենալով, որ Զ. Յ. Դաշնակցութիւնը պաշտպան է եղել ճշուածներին եւ քանի որ թէ՛ Տաճկահայաստանում եւ թէ՛ Կովկասում հայ Ժողովուրդը հանդիսանում է իրաւագուրկ եւ բռնաբարուած տարր, անհրաժեշտ է, որ Զ. Յ. Դաշնակցութիւնը ա-

ռաջ տանի, ինչպէս մինչեւ այժմ տարել է, այդ երկու վայրերում ապրող ճշուած հայ Ժողովրդի ազատագրական դատը, տեղի եւ Ժամանակի պահանջների համաձայն՝ տալով նախապատուութիւն Տաճկահայ խնդրին: Երկու տեղերում գործող Զ. Յ. Դաշնակցութեան մարմինները կ'առաջնորդուեն լայն աւտոնոմ սկզբունքներով:

Գ) Տաճկաստանում արդէն Հնարաւոր է դասակարգային կուռ մղել, ուստի պէտք է ընդունել երկու մասերի համար էլ մէկ զուտ սոցիալիստական ծրագիր եւ գործն առաջ տանել ֆեդերատիւ սկզբունքներով:

Մի քանի Ժամանակ առաջ, Ժլատի ընկերները մեզ դիմել էին, իրենց Շրջանային Ժողովի որոշումով՝ առաջարկելով «Ժլատ»ը միացնել «Նալբանդ»ի հետ: Քննութեան առնելով այդ առաջարկը՝ Հնարաւոր համարուեց այդ միացումն անել միայն այն դէպքում, երբ ունենանք ազատ ընկերներ:

ԱՐՏԱՇԵԱՆ ԱՐԱՄԱՅԻՍ
(ԿՁԻԲ VII Կ. Կամիսէի)

Ունիմ մասնաւոր կարծիք — Փոթորիկին վերաբերեալ կէտի մասին. անտեղի եմ գտնում «անտակտ եւ անհեռատես» արտայայտութիւնը:

ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ

- (1) Ըստ երեւոյթիմ, տեղեկագիրը պատրաստուած է Յայտ Բան Սիմոն վրացեանի պատգամաւոր ըմտրուիլը՝ նալբանդի շրջանի: Մտածք է որ ան բաւական ուշ հասաւ վիճմայի Ընդհանուր Ժողովիմ:
- (2) Գաղափարաբանութիւն:
- (3) Զնչուած՝ «առաջուան նման»:

2.— ՆԱԼԲԱՆԴԻ Կ. Կ.Ի ՆԱՄԱԿԸ ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎԻՆ

1907 թ. 30 Յունուար, Նալբանդ

Ընկերներ,

Դեռ Ռոստովում տեղի ունեցած պոզորոմներից եւ ապստամբութիւնից առաջ՝ 1905 թ. «Նալբանդ» Կենտ. Կոմիտէն մտցրել էր Գ. Մինաս Բերբերեանի բանկը 5000 ռուբլի: Սակայն վերոյիշեալ դէպքերից յետոյ այդ բանկը սնանկացաւ, եւ շատերի հետ մեր 5000 ռուբլին էլ մէջը մնաց: Քաղաքական պայմաններով Գ. Մ. Բերբերեանը անցել էր արտասահման, ուր եւ դիմեցինք նրան, որ վերադարձնի այդ գումարը: Նա յանձնարարեց ստանալ իւր եղբորից Նախիջևանում: Մենք դիմեցինք. նա էլ մի քանի հարիւր ռուբլի վճարելուց յետոյ դադարեց: Այնուհետեւ անցան ամիսներ, եւ մեր բոլոր դիմումները մնացին ապարդիւն: Այժմ նրա վրայ հաշոււում է 4300 ռուբլի:

Ի նկատի ունենալով, որ այս հարցն ունի շատ լուրջ բնաւորութիւն եւ նրա այսպէս կամ այնպէս լուծելը

կապուած է շատ բարդութիւնների հետ, «Նալբանդ» Կենտրոնական Կոմիտէն անհրաժեշտ է համարում թողնել Ձեր՝ Ընդհանուր Ժողովի տնօրինութեան:

«ՆԱԼԲԱՆԴ» VII ԿԵՆՏՐՈՆ. ԿՈՄԻՏԷ

3.— ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
Զ.Յ.Գ. ՆԱԼԲԱՆԴ (VII) ԿԵՆՏ. ԿՈՄԻՏԷԻ

1907 թ. Դեկտեմբեր

Զ. Յ. Դաշնակցութեան IV Ընդհանուր Ժողովի որոշման համաձայն, Նալբանդն իւր մէջ ընդունեց եւ քայքայուած Ժլատը, եւ այդպիսով դարձաւ մի ընդարձակածաւալ շրջան, որ պարփակուած է իւր մէջ ամբողջ հիւսիսային Կովկասը, Դոնի շրջանը եւ Եկատերինոսլաւի ու Պարկովի նահանգների մի մասը: Այդ ամբողջ տարածութեան վրայ ապրում է մօտաւորապէս 60.000 հայ՝ ցրուած զանազան վայրերում, որոնք պարպուած են երկրագործութեամբ, առեւտրով, բանուորութեամբ եւ արհեստներով: Բանուորական վայրեր են Նորաւանը, Միլը. գիւղացիները ապրում են գլխաւորապէս Նախիջևանի մօտ, Ս. Պաշ աւանում, Պղարում եւ մասամբ Մայկոպի շուրջը. առեւտրականներն ու արհեստաւորները ցրուած են ամէն տեղ: Բանուորներն, ընդհանուր առմամբ, տաճկահայեր են եւ կովկասցիք, եւ ներկայացնում են անդիտակից տարր, որոնցից սակայն աւելի մութ են եւ անգիտակից՝ գիւղացիները, որոնք հեծում են կղերականութեան ճիրաններում: Ամբողջ շրջանի հայերը համեմատաբար բարեկեցիկ վիճակ ունին, սակայն չափազանց խորշոզ են յեղափոխութիւնից:

Չնայած շրջանի հայութեան հակայեղափոխական տրամադրութեան, Կովկասի ըմբոստացումների եւ մի շարք այլ շարժումների տակ՝ Դաշնակցութիւնը մուտք է գործում եւ այստեղ եւ որոշ Ժամանակ մեծ չափով ծաւալուած է՝ ծծելով իւր մէջ տեղիս ինտելլեկտուալները, որ մեծ չափով բուրժուա-կղերական իդէոլոգիայի(1) շատագուրն էր հանդիսանում, եւ Դաշնակցութեան մէջ տեսնում էր նեղ-ազգային մի կուսակցութիւն: Սակայն Դաշնակցութեան մէջ վերջերս առաջ եկած ուժեղ սոցիալիստական հոսանքը, մանաւանդ Էջմիածնի Կենտրոնական Ժողովի հետ կապուած պարագաները ի սպառ իրանցիւրն նրան եւ սկսուեց կուսակցութեան շարքերի դիֆերենցիացիան(2), որի անմիջական հետեւանք եղաւ թուլացումն, ընդհանուր լքումը: Ամբողջ կղերաբուրժուական բանակը անջատուեց եւ Ժամանակաւոր տատանումներից յետոյ խմբուեց եւ այսօր, վերջնականապէս, արդէն որոշել է իւր դիմագիծը եւ հանդիսանում է «նորդարական» տենչերի արտայայտիչը՝ Իրեն բերան ունենալով «Մեր-Չայնը» երկօրեայ թերթը: IV Ընդհ. Ժողովն իւր հեղինակաւոր ձայնով զարկ

տուեց եւ մեր շրջանի կազմակերպական գործին: Ժողովից յետոյ՝ մի շարք վայրերի քայքայուած կազմակերպութիւնները վերածնունեցին. սկիզբն դրուեց աշխատաւորական պրոպագանդին ու կազմակերպման եւ կարճ Ժամանակի միջոցում յաջողուեց շրջանը որոշ չափով վերաստեղծել: Սակայն կառավարչական բեպրեսիաներն(3) այնքան սոսկալի են, որ մի քանի տեղերում, ինչպէս [Նոր] Նախիջևանում, Ռոստովում եւ այլն, մինչեւ օրս դրութիւնը մնում է շատ անմխիթար: Ընդհանուր առմամբ Նալբանդն այսօր այսպիսի պատկեր է ներկայացնում. —

Ռոստով-Նախիջևանում քաղաքական խմբերը քայքայուած են, հաւաքումների ոչ մի հնարաւորութիւն չկայ. նորերս կազմակերպուեց գործակատարների արհեստակցական միութիւն, որի հիմնադիր անդամների թիւը հասնում է 50ի եւ յոյս կայ, որ Ժամանակի ընթացքում նրանց թիւը կը հասնի մի քանի հարիւրի եւ պատկառելի ոյժ կ'ունենայ: Անդամների թիւում կան եւ մի քանի ռուսներ, որոնք մտել են Դաշնակցութեան շարքերը, որովհետեւ տեղական ռուսական կուսակցութիւնները, կառավարական ճշուումների պատճառով, ի սպառ անհետացած են: Պարական անդամների թիւը հասնում է 120ի:

Նորաւանում, որտեղ կան մի շարք ձիթագործարաններ բազմաթիւ բանուորներով, Դաշնակցութիւնն ունի մի ձիթահանքերի բանուորական միութիւն 150 անդամով, որոնց մէջ կան և մի քանի թուրքեր և ռուսներ, մէկ կօչկակարների միութիւն՝ 25 հայ եւ վրացի անդամով, մէկ հացթուխների միութիւն՝ 30 անդամով, 5 քաղաքական խումբ՝ 40 անդամով:

Արծիւում՝ 2 խումբ, 35 հողի: Ժլատում՝ 25 բանուոր, մէկ խումբ աշակերտներ՝ 10 հողի եւ մի շարք խմբերի մէջ չմտած անդամներ: Մայկոպում՝ 50 հողի: Եկատերինոպոլում՝ մէկ գործակատարների միութիւն 25 հողուց, բանուորներ՝ 30 հողի, 8 խումբ՝ 120 հողի. Կարմիր Պաշ, որի անդամներն են տիկիներն եւ օրիորդները:

Դուբինկա գիւղում՝ 1 խումբ, 15 հողի. Իւզովում կան 30ի չափ աշխատաւոր անդամներ եւ մօտ 30 օժանդակողներ:

Մարիուպոլում կար 35 հողուց բաղկացած խումբ, որը սակայն վերջերս տեղի ունեցած մատնութիւնների պատճառով՝ քայքայուեց:

Ղլարում կան խմբեր, սակայն Կենտ. Կոմիտէն պաշտօնապէս տեղեկութիւն չունի: Այստեղ, ինչպէս և ուրիշ շատ տեղեր, ազատ եւ կարող ընկերների բացակայութեան պատճառով՝ անհնար է եղել մարդ ուղարկել: Շրջանի ընկերների ընդհանուր թիւն է մօտաւորապէս 800 հողի:

Վերջին Ժամանակների կուսակցական տարած վիճակը մեծապէս ազդեց եւ կուսակցութեան ֆինան-

սական կողմի վրայ: Մինչդեռ սկզբի տարիներում շրջանը մտցնում էր կուսակցութեան դրամարկը խոշոր գումարներ, այժմ, կարելի է ասել, մուտք էր լինում, եթէ հաշուելու չլինէինք պատահական նուէրները: Կազմակերպելու վերջին ջանքերը բարելավ ազդեցին եւ դրամականի վրայ. սկսեց կանոնաւորուել եւ անդամական եւ խմբական վճարը: Փոքրիկ տոկոս տալիս են կուսակցութեան եւ արհեստակցական միութիւնները: Սոյն ամսի 25ին նշանակուած էր Նալբանդի Շրջանային Ժողովը, որը պիտի պարզէր կուսակցութեան ներթափանցիկ վիճակը, սակայն Ռայոնական Ժողովի պատճառով Շրջանայինը յետաձգուեց: Բայց եւ այնպէս, մտատարապէս կարելի է ասել, որ դրամական կողմը կանոնաւորուած է եւ յոյս կայ, որ Նալբանդը դարձեալ ընդունակ կը լինի կուսակցութեան կասսան հարստացնելու: Ներկայումս Կենտրոնական Կոմիտէի կասսայում կայ 705 ու 67 կոպ., այլեւ 3000 ուրբի, որ տրուած է Օգոստոսի 25ին գումարուած Շրջ. Ժողովի կողմից փոխարինարար շրջանի թերթին եւ որ վերադարձուելու է կուսակցութեան կասսային:

Շրջանի մի քանի կէտերում կան ինքնապաշտպանութեան զէնքեր, որոնց վերջնական ցուցակը ներկայ կենտ. Կոմիտէն չէ կարողացել կազմել եւ այդ մտքով կարգադրութիւններ է արել: Տեղեկագրին կցուած է Նալբանդի տեղական կոմիտէի ունեցած առձեռն զէնքի ցուցակը(4). բայց կան մի շարք զէնքեր, որոնք առաջադրուած են եղել զանազան անձանց եւ որ այժմ հաւաքուած են:

Ներկայ տարուայ Օգոստոս ամսում գումարուած Շրջանային Ժողովի որոշման համաձայն, Նալբանդի Կենտրոնական Կոմիտէն սկսել է հրատարակել մի շաբաթաթերթ, որի համար Շրջանային Ժողովը յատկացրել է կասսայում եղած գումարից՝ փոխարինարար 3000 ու., որ եւ տրուած է: Թերթը 15 համարից յետոյ փակուեց կառավարութեան կողմից եւ նորից պատրաստուած է լոյս տեսնելու նոր անունով: Տեղական թերթի կարեւորութիւնը, կազմակերպութեան հմայքը բարձրացնելու եւ տարածելու համար՝ շատ մեծ է, մանաւանդ որ կղերա-բուրժուական զօրեղ բանակը կազմակերպուած ոյժով հրապարակ է իջել եւ ամէն կերպ աշխատում է վարկարեկ անել կուսակցութիւնը:

Շրջանը միշտ պակասութիւն է ունեցել գործող ընկերներին եւ այդ պատճառով էլ կազմակերպական գործը տուժել է: Այդ առթիւ յաճախ դիմումներ են արուել Բիւրոյին, որոնք սակայն միշտ էլ մնացել են անպատասխան: Ընդհանրապէս Բիւրոն միշտ խորթ մայր է եղել Նալբանդի համար եւ ճանաչել է նրան միայն այն ժամանակ, երբ փողի պէտք է ունեցել: Այդ բանի համար Նալբանդը միշտ բողոքել էր բայց, ի հարկէ, ապարդիւն: Եւ այդ էր պատճառը, որ Նալբանդի Շրջանային Ժողովը, իբրեւ ղեկավարացի(5), հրաժարուեց Բիւրոյին փող վճարելուց, մինչեւ նա փո-

խի իւր վերաբերմունքը:

Ռայոնական Ժողովի օրակարգի մասին Նալբանդի շրջանը չկարողացաւ իւր պաշտօնական կարծիքը յայտնել, սակայն իբրեւ ընդհանուր տրամադրութիւն յիշուում են հետեւեալ կէտերը.

1) Ներկայ քաղաքական մոմենտում կուսակցութիւնը պէտք է զարկ տայ իւր յեղափոխական գործունէութեանը՝ յատկապէս ուշադրութիւն դարձնելով քաղաքական ահաբեկումների վրայ:

2) Կաթողիկոսական ընտրութիւնների բոյկոտ յայտարարել:

3) Կուլտուրական հիմնարկութիւնների մէջ պաշտօնական մասնակցութիւն չունենալ:

4) Աշխատաւորական միութիւնների համար կազմել ծրագիր եւ տալ կնիքի ձեւ:

5) Տալ ծրագիր՝ Կարմիր Պաշտի համար:

6) Ցանկալի է, որ դաշնակցական աշխատաւորական միութիւնները կարելի լինի կազմակերպել առանց ազգային տարբերութիւնների:

7) Հիմնել պրոպագանդայի կենտրոնական մարմին եւ դպրոց:

8) Վերջ դնել հոգեհանգիստներին, իբրեւ սոցիալիստական կուսակցութիւնը վարկարեկ անող արարմունքի:

9) Ունենալ ուսուցիչ իսկական կուսակցական թերթ եւ հրատարակել ուսուցիչ գրքոյկներ, որոնք ծանօթացնէին Դաշնակցութեան գործնական եւ տեսական կողմերը:

10) Արգելել Կովկասի մարմիններին՝ Նալբանդը իրանց համար աջարութեամբ անելու:

11) Պարզել «Ահաբեկիչ Մարմին» եւ միւս մարմինների յարաբերութիւնը եւ արգելել «Ահաբեկիչ Մարմին» որեւէ շրջանում գործ կատարելը՝ առանց այդ [շրջանի] մարմնի գիտակցութեան:

12) Բիւրոյի ուշադրութիւնը դարձնել Նալբանդի Զիֆոնի վրայ, այլեւ այնտեղ եղած մթերքի հաշիւները պարզել:

13) Դարձեալ առաջարկել Բիւրոյին, որ նա Նալբանդին ազատ Մարդիկ տայ եւ ժամանակ առ ժամանակ հեղինակաւոր ընկերներ ուղարկէ՝ դառախօտութիւնների համար:

Նալբանդի Շրջանային Ժողովի ներկայացուցիչ՝
HOMO
Կենտրոնական Կոմիտէի ներկայացուցիչ՝
ՍԻԳ

- (1) Գաղափարաբանութիւն:
- (2) Տարբերացումը, տարբազարումը՝ գումամ, բաժանում իմաստով:
- (3) Զսգումները, բիրտ հակազդեցութիւնը:
- (4) Այգալիսի ցուցակ չկայ բարձրարիմ մէջ:
- (5) Ցայց, բացառական կեցումով:

ՅՈՒՑԱԿ Դ. ՀԱՏՈՐԻ
ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ

- Արասիւմեան Գեորգ.- 144ա, 144բ, 148ա.
- Ազուլիս.- 258ա.
- Ադամեան Մուրատ (Հեքում-Գագիկ) 144ա.
- Ադամեան Յակոբ (Վահէ).- 144ա, 148բ, 149ա, 149բ, 150ա, 150բ, 160ա, 161ա, 161բ, 162ա, 162բ, 164ա, 165ա, 165բ, 167ա.
- Ադամեան Օսմիկ.- 157բ.
- Ազարեան Մելիք 298բ.
- Ալաճաճեան Երուանդ.- 151բ, 152ա, 161բ, 162բ, 165բ, 166բ.
- Ախպեր.- 47ա, 270ա.
- Ահմուճի (Խաչատուր Մալումեան, «Իրօշակ» իմբ. ներկ.)- 14ա, 16ա, 19ա, 19բ, 20ա, 20բ, 21ա, 21բ, 22բ, 23ա, 23բ, 24բ, 39ա, 40ա, 40բ, 90բ, 92ա, 104բ, 105ա, 106ա, 106բ, 107ա, 111ա, 114ա.
- Ակրատ.- 47ա.
- Ախրոնեան Աւետիս (Ջաբերդի (Կարսի) Ս Կ. Կ.ի ներկ.)- 15բ, 16ա, 26ա, 26բ, 29բ, 39ա, 47բ, 92ա, 101բ, 102ա, 106բ, 107բ, 108ա, 110ա, 110բ, 111ա, 111բ, 112ա.
- Ահմէտ Խան (Սումայի).- 235բ.
- Այվատեան Սահակ եպս.- 324բ.
- Անան.- 281ա.
- Անգրամիկ (Պալմանի).- 152ա, 156բ, 158բ, 179բ, 180ա, 181բ, 182բ, 189ա.
- Անգրամիկ գորավոր (Պարոյր).- 7ա, 9բ, 13ա, 24բ, 26ա, 29բ, 39բ, 79բ, 80ա, 81ա, 132ա, 132բ, 133ա, 155ա, 232բ, 280բ.
- Անուշեան.- 233բ, 277բ.
- Անտոն Գոշ.- 205բ.
- Աշոտ (արհեստաւոր).- 284բ, 285ա.
- Աշոտ (Յուլ. Մարմին).- 195ա, 198ա, 198բ, 203բ, 204ա, 205ա, 209բ, 210ա, 210բ, 212բ, 213ա, 216ա, 218ա, 219բ, 220ա, 220բ.
- Ապուլի Ռահման.- 276բ.
- Ապրո.- 47բ.
- Աւաքիլեան Երամուս.- 183ա.
- Աւաքիլ Կայծակ.- 9ա, 9բ.
- Առիւծ.- 258ա.
- Ասլան.- 308բ, 263ա (Ռ. Զարգարեան).
- Ասլանեան Ալեքսան.- 150բ, 157ա, 157բ, 158ա, 181բ.
- Ասպո.- 47բ.
- Աստուրեան Խաչիկ.- 183ա.
- Ատրնեբեան.- 329բ, 330ա, 330բ, 332բ.
- Ատրնիկ.- 328ա, 328բ, 329բ.
- Արամ (Յուլ. Մարմին).- 206ա, 199բ, 217բ.
- Արամեան Ա.- 16ա.
- Արամայիս.- 16բ.
- Արարտեան.- 360, 370բ.
- Արծուիկ.- 48ա.
- Արհեստաւոր.- 229բ.
- Արմենակ.- 329բ, 330ա, 332բ (Օյսիկեան).
- Արշակ (կէս զինագործ).- 232բ, 268բ, 285բ, 286ա, 286բ.

- Արսէն (Մովսէսի ներկ.)- 18ա.
- Արտագեան.- 16բ.
- Արտաշեան Արամայիս.- 360, 370բ.
- Արտաուզպ.- 363ա, 368բ.
- Արտոյս.- 48ա.
- Ատուր (Գրի. Անուշեան).- 313ա.
- Աւետիս (կէս-զինագործ).- 286ա, 286բ.
- Ափրիկեան Տ.- 271բ.
- Բարայեան Լեւոն.- 317բ.
- Բազէ.- 309բ.
- Բալասան.- 284բ, 286ա, 286բ.
- Բանգա.- 363ա.
- Բանտեցի Խ.- 368բ.
- Բարկեանեան.- 329բ, 332բ.
- Բարսեղեան (Ապագածի ներկ.)- 16ա, 26բ, 27ա, 29բ, 30բ, 343-344բ.
- Բերբերեան Միմաս.- 370բ.
- Բէտերիսեան Բէկ.- 230ա, 276բ.

- Գալափաք.- 165ա.
- Գեղամ (կէս զինագործ).- 285բ, 286ա, 286բ.
- Գեորգ (աշկերտ).- 286ա, 286բ.
- Գեորգեան Սոզումեան.- 20բ.
- Գիսակ (Վարդգէս Սէրէնիկիւմեան).- 326ա.
- Գրիգորեան Բարսեղ.- 183ա.

- Դալի-Գիդո.- 368ա.
- Դաշոյն.- 309բ.
- Դավրիժեցի.- 265բ.
- Դաւթեան Յ.- 148ա, 195ա, 198ա, 220ա, 220բ.
- Դաւթեան Յարութիւն.- 22բ.
- Դաւիթեան Ա.- 166ա.
- Դեմիրջանեան Դեմիտրի.- 17բ.
- Դեմիտրիեան Ե.- 20ա.
- Դեմիտրիեան Ռուբէն.- 283բ (տե՛ս Փայլակ).
- Դեմիտրի.- 231բ, 232ա, 268բ.
- Դժրախոս.- 323ա, 326ա.

- Ենի Կալէ.- 368բ.
- Ենկոյեան Մարտիրոս (Մարտո).- 152ա.
- Ենովեան Մելիք.- 183ա.
- Երանտեան Յովհաննէս.- 175ա.
- Երանտեան Մուրատ.- 156ա, 156բ, 157ա, 157բ, 180բ.
- Երկաթ.- 187բ, 309բ, 363ա.
- Երուանդ (զինագործ).- 247բ, 248ա, 284բ, 285ա, 286ա, 286բ.
- Երուանդ (կէս զինագործ).- 286ա, 286բ.
- Եփրեմ (կէս զինագործ).- 248ա, 285բ, 286ա, 286բ.
- Եփրեմ Խան.- 232բ, 238բ, 239բ, 240ա, 241բ, 242բ, 278ա.

ՄԱՆՕՔ.— Էջմիշտի կէտն էր և եւ ք ստուերը ցոյց կու տան սուղին եւ երկրորդ սիւնակները:

Ջաղամ փաշա.- 230ա.

Զարդարեան Ռուբին (Ասլան) - 15ա, 17բ, 26ա, 39բ, 130բ, 135բ, 152ա, 152բ, 153բ, 154ա, 156բ, 160ա, 160բ, 166ա, 166բ, 180բ.
 Զարեհ (Յուզ. Մարմին) - 198ա, 199բ, 210բ, 212բ, 214ա, 214բ, 216ա, 216բ, 217բ, 220ա.
 Զարեհանդեան Աշոտ - 273ա, 275ա.
 Զատարեան Սիմեոն (Անտոն, Սմբատ Օհանեան) - 21բ, 26ա, 29ա, 39ա, 42բ, 80բ, 96ա, 206ա.
 Զաւէն - 229բ, 237ա, 253ա, 254ա, 258ա.
 Զարեան Յ. (Մրգաստանի ներկ.) - 15ա, 15բ, 26բ, 27ա, 29բ, 39ա, 39բ, 80ա, 81բ, 166ա.
 Զաւարեան Վահան - 237ա, 237բ.
 Զարեան Բարբաղ (Ժիրայր) - 144ա, 145ա, 151բ, 152ա, 162բ, 165բ, 166բ, 167ա.
 Զուլումբ - 275ա, 277բ.
 Զօլ - 308բ.
 Զօրեան Ռուստոմ (Գոթոբ, Արեւիկեան Բիրոյի ներկ.) - 13բ, 19ա, 20բ, 26ա, 26բ, 39բ, 42բ, 90բ, 92ա, 104ա, 106ա, 106բ, 131ա, 132ա, 139ա, 162բ, 177բ, 178ա, 183բ, 206ա, 212բ, 322ա, 323բ, 324ա.

Էմիլ (Յուզ. Մարմին) - 195ա, 199բ, 210բ, 212ա, 214ա, 216ա, 216բ, 217ա, 218ա.
 Էֆէր Խան - 245ա.

Ընծայր (Գէորգ Մ. Վ. Նալպանտեան) - 232բ, 238բ, 239բ, 240ա, 243ա, 244ա, 245ա, 245բ, 253ա, 272ա, 273բ, 275բ, 279բ, 319բ, 323բ, 325ա, 325բ.

Թաղեան Սամսոն Խան (Գարեգին) - 228-, 232բ, 237ա, 237բ, 238ա, 238բ, 239բ, 240ա, 241բ, 247բ, 253ա, 253բ, 254ա, 254բ, 258ա, 314բ, 315բ, 321բ, 323բ, 326բ.

Թափառակեան - 253ա, 292ա.
 Թեոս - 277բ, 323ա, 326բ.
 Թերզեան Լեւոն - 156բ.
 Թարզում (Վիշապի գործիչ) - 152ա, 158բ, 162բ, 167բ, 180բ.
 Թարզում (Յուզ. Մարմին) - 17բ, 18ա, 21ա, 26բ, 106բ, 107ա, 194-, 195ա, 198ա, 199բ, 210ա, 214բ, 216ա, 217բ, 220բ, 221բ.
 Թարզում (զինագործ) - 247բ, 284բ, 285ա, 286ա, 286բ.
 Թորոս (փռք) - 284բ, 285ա, 286ա.
 Թաղեան Ե. - 26ա, 26բ, 27ա, 28բ, 39ա, 39բ, 183 բ.
 Թաչմակ - 253ա, 258ա, 258բ.
 Թաչուն - 47բ.
 Թափեան Խաչիկ - 147ա, 157բ.

Ժամհարեան - 220բ.
 Ժուէր - 201բ, 205ա, 209բ, 210ա, 210բ, 217ա, 219բ.

Իշխան (Լեւոնապարի ներկ.) - 6ա, 6բ, 26ա, 29բ, 39բ, 46բ.
 Իշխան (Արեւստան) - 247բ, 285ա.
 Իկոյեան Խաչիկ (Սուրէն) - 152ա.
 Իպոյեան Ա. - 106ա.
 Իւզաշի - 15բ.

Լաբօ - 47բ.
 Լեւոն - 197ա, 198ա, 199ա, 199բ, 202բ, 205ա, 210ա.
 Լեւոն (զինագործ) - 247բ, 268ա, 284ա, 284բ, 286ա, 286բ.
 Լեւոն I (Յուզ. Մարմին) - 198ա, 199բ.
 Լեւոն II (Յուզ. Մարմին) - 199բ.
 Լօրիս-Մելիքեան Յովհաննէս (Թախիմեան) - 88ա, 88բ, 89ա, 89բ, 90ա, 90բ, 109ա, 109բ, 110ա, 111ա, 112ա, 112բ, 114ա, 114բ, 115ա, 115բ, 116բ, 117ա, 117բ, 120բ, 127բ.

Խաչատուրեան Գրիգոր - 131բ, 158ա, 158բ.
 Խաչիկեան Արթուր (Բողոք) - 144ա, 156ա, 156բ, 157ա, 167ա, 180ա, 180բ, 181բ.
 Խատիսեան Կոստանդին - 247բ, 284ա.
 Խեմք - 309բ.
 Խզմալեան - 148ա.
 Խիզախ - 18ա.
 Խորխոռուծի - 363ա.
 Խուրշուտ - 377բ.

Մաղիկեան Արթուր (Զաւէն - Արթ) - 152ա, 157ա, 157բ, 158ա, 160բ, 165բ, 167ա, 167բ.

Կալիստո (Ը. Յ.) - 17բ.
 Կամար Սուրէն - 152բ, 160ա, 165բ.
 Կայծ - 292բ, 310բ.
 Կայծակ - 346բ.
 Կարին - 80ա.
 Կարո (Յուզ. Մարմին) - 198ա, 199բ, 202բ, 208բ, 205ա, 210ա.
 Կարո (փռք) - 284բ, 286ա, 286բ.
 Կարո (Արիստակէս Զօրեան) - 247բ, 284ա, 285ա, 286ա, 286բ.
 Կէշեան Մանուկ - 220ա.
 Կէշեան Պօղոս - 220ա.
 Կիրակոսեան Պետրոս - 305բ.
 Կիրակոսեան Արմենուհի - 157բ.
 Կիրակոսեան Եւարդի - 156բ, 181ա.
 Կոմս (Վահան Փափագեան) - 9ա, 9բ, 64բ, 68ա, 73բ, 75ա, 228-, 231բ, 238բ, 268ա, 301ա, 313ա, 321բ, 322բ, 323ա, 324ա, 325ա, 326ա.
 Կոզ - 16բ.
 Կոստանդին - 346բ.
 Կո. - 363ա.

Համագասպ - 81բ.
 Համարանուբեան Արշակ - 156ա.
 Համբիկ (կէս զինագործ) - 248ա, 285ա, 285բ, 286ա.
 Համիտ Սուլթան - 184բ, 187բ, 195ա, 195բ, 196ա, 197ա, 197բ, 198ա, 198բ, 200ա, 200բ, 201ա, 202ա, 203բ, 204բ, 208ա, 210ա, 211բ, 212բ, 214ա, 216բ, 217բ, 218ա, 218բ, 219ա, 294ա.
 Հայկ - 258ա.
 Հայկ (աշկերտ) - 286ա, 286բ.
 Հայրապետ - 232բ, 237ա.
 Հայրեան - 306բ.

Հայրիկ - 229բ, 245ա.
 Հայրուհի - 344ա.
 Հրանտ - 15բ.
 Հրահատ - 329բ, 331ա, 331բ, 332բ.
 Հրացան - 309-
 HOMO - 369, 372բ.

Ձողակ - 364բ.

Ղազարեան - 22ա, 22բ.
 Ղազարեան Ղազար (Մարգարեան) - 144ա, 148բ, 149ա, 161բ, 162ա, 164ա, 165ա, 165բ, 232բ, 237ա, 241բ, 312բ, 314բ, 320բ, 321բ.
 Ղարիպեան Յովհաննէս - 220ա.
 Ղափան - 226բ.
 Ղուկաս (աշկերտ) - 248ա, 285բ, 286ա, 286բ.

Ճիւղեան Թովմաս (Ամերիկայի ներկայացուցիչ) - 14ա, 14բ, 23ա, 39բ, 133ա.

Մազմանեան Վահան - 160ա, 161ա, 161բ, 162ա, 162բ, 165բ, 179ա.

Մալխոս - 231բ, 232ա, 232բ, 235բ, 238բ, 273բ, 313ա, 313բ.
 Մամիկոնեան Վահան - 322բ, 327բ, 328ա, 328բ, 329ա, 329բ, 330բ, 331ա, 331բ, 332բ.

Մանուկեան Արամ (Շամի պատգամաւոր) - 6ա, 26ա, 26բ, 28բ, 29բ, 39ա, 39բ, 224-, 277բ.

Մաշուրեան Ալեքսանդր (Այգեստանի ներկ.) - 15բ, 26ա, 26բ, 27ա, 28բ, 29բ, 347-, 355ա, 355բ.

Մար (Միքայէլ Տէր Մարտիրոսեան) - 5ա, 5բ, 19ա, 19բ, 20բ, 21ա, 21բ, 22ա, 22բ, 23ա.

Մարգար (զինագործ) - 247բ, 284բ, 285ա, 286ա, 286բ.
 Մարգարեան - 39ա.

Մարթին - 187ա, 189բ.
 Մարտիկ (զինուորակ) - 135բ, 136ա.

Մելիք Մուրադ - 16ա.
 Մելիքեան Տանտա Վրդ - 39ա.

Մելիքեան Խան - 96բ.
 Մելիք - 47բ.
 Մեծբայեան - 324բ.

Մեմակ - 284ա.
 Միքեան (զինագործ) - 247բ, 284ա, 286ա, 286բ.

Միքեան (Երանապետ) - 175ա.
 Միքեանեան Սարգիս (Պալեանի ներկ.) - 15ա, 20ա, 29ա, 29բ, 39բ, 40ա.

Միշիկ (Յուզ. Մարմին) - 195ա, 198ա, 199բ, 201բ, 205ա.
 Միսախ (կէս զինագործ) - 236ա, 286բ.

Միրաբեան Յարութիւն - 187ա.
 Միրզապետեան Գրիգոր - 9բ.

Միրզայեան Յովսէփ - 276ա.
 Միքայէլ (զինագործ) - 247բ, 284ա, 286ա, 286բ.

Միքայէլեան Ռուբին (Քրիստոփորի որդի) - 219բ.

Միքայէլեան Քրիստոփոր (Էլիեն) - 79բ, 89բ, 95բ, 96ա, 98ա, 100ա, 100բ, 104ա, 105բ, 106բ, 107ա, 194, 195ա, 195բ, 196բ, 198ա, 198բ, 201ա, 201բ, 203բ, 205բ, 206ա, 209ա, 209բ, 210ա, 212ա, 212բ, 219բ, 221ա, 223բ, 244բ, 280բ, 294բ, 363ա.

Մեխիստ Բէկ - 236ա, 244ա, 276բ, 300ա.
 Միսո - 47բ.

Մկրտիչ - 232բ, 253ա, 254բ, 258ա, 258բ, 259բ.
 Մկրտիչ (Յուզ. Մարմին) - 199բ, 210բ, 212բ, 214ա, 214բ.

Մկրտում - 241բ.
 Մկրտիչեան Սիմեոն - 260ա, 261ա, 263բ.

Մկրտիչեան Ազատիկեան Աւետիս - 305ա, 305բ, 306ա.
 Մկրտիչեան Արմենակ - 261ա.

Միքե - 321ա, 322ա, 328ա, 328բ.
 Մովսէս - 275ա, 277բ.

Մովսէս Բեկ - 277բ.
 Մուրադ (Պալեանի) - 136բ, 280բ, 181ա, 183բ.

Մուսեան - 319ա.
 Մստոյ - 232ա, 232բ, 268ա, 269բ.
 Մորուք - 273բ.

Յակոբեան Մանուկ - 158ա.
 Յակոբեան Սիմեոն - 148ա.

Յակովբ (Սառայի լան) - 233ա, 263ա.
 Յարութիւնեան - 39ա.

Յովհաննէսեան Եսայի (Զարմայր) - 152ա, 155բ, 195ա.
 Յովհաննէսեան Օննիկ - 183ա.

Յովսէփեան Ղուկաս - 316ա, 316բ.
 Յուշիկ (Տիկ. Ժենիա Մելիք-Քալանթարեան, Ժլատի ներկ.) - 16ա, 16բ, 19բ, 26ա, 29բ, 357-, 300ա, 360բ, 361ա, 362բ, 363ա.

Յովհաննէս (աշկերտ) - 284բ, 286ա, 286բ.
 Յովհաննէսեան Նշան - 219բ.

Յ. Պ. - 232բ, 239ա, 252ա, 260բ.

Նահապետեան Առաքիլ - 219բ.
 Նահապետեան Սեդրակ (Զաւէն) - 152ա, 155բ.

Նատիրեան Հայր Միքայէլ - 80բ.
 Ներսէսեան Ներսէս - 311բ.

Նէլիմարուսեան Խան - 277բ.
 Նիկոլ (արհեստաւոր) - 285բ, 286ա, 286բ.

Նիկոլ-Ռուստոմ - 49ա, 81ա, 81բ, 232ա, 249ա, 249բ, 253բ, 266բ, 326բ.

Նշան Քամբան - 277բ.
 Նրանեան Արշակ - 157բ.
 Նրանեան Զարեհ - 157բ.

Շահապ Բ. - 183ա.
 Շահապուհեան Աւետիք (Արտուր, Մուկուայի կ.ի ներկ.) - 17բ, 26ա, 26բ, 27ա, 29բ, 39ա, 333-, 337բ.

Շահապ - 232ա, 247բ, 277բ, 277բ, 283բ, 285ա, 286ա, 287ա.
 Շահապեան Ա. - 164բ.

Շահապեան Յ. (Նիքոս) - 24ա, 24բ.
 Շաղապեան - 186բ.

Շաւարշ (Շահ կ.ի կողմ) - 302բ, 307ա, 312բ, 317ա, 317բ.

Շաբո- 323ա, 232բ, 236ա, 244ա, 276բ, 277ա, 278բ, 299բ, 300ա, 300բ, 301ա.

Ուլթաբեան- 306բ.
Ուխտաւոր- 16ա.
Ոստանիկ- 281ա.

Զալալ (զինուոր)- 284բ.
Զալալեան Ալէֆ- 317ա.
Զահիլ- 199բ, 203բ, 205ա.
Զարբի Արամ- 149ա, 149բ.
Զերազ- 96բ.
Զերչեան Յակոբ- 142բ.
Զորանեան- 100ա, 238ա.
Զոփուրեան (Ոսկանապատի պատգմ.)- 26ա, 26բ, 27ա, 29բ, 39բ.

Պաղտոյեան Բրո- 220ա.
Պատուիկ- 232բ, 238բ.
Պարտիզեան Սաքեհիկ (Սաք)- 152ա, 179ա.
Պետկա- 283բ, 315ա, 315բ.
Պերսոս- 230բ, 238ա, 247բ, 268ա, 284ա, 284բ, 286ա, 286բ.
Պիոնեան Կարապետ- 131ա, 144ա, 144բ, 145ա, 148բ, 151բ, 152ա, 152բ, 158ա, 160ա, 161բ, 162ա, 162բ, 163ա, 163բ, 164ա, 164բ, 165ա, 166բ, 166բ, 177բ.
Պոզու (կէս զինագործ)- 248ա, 285բ, 296ա, 286բ.
Պոզուեան Գրիգոր- 282բ.
Պոտիկեան Կարապետ (Ջայն)- 144ա, 145ա,

Ջամալեան Արշակ (Իսահակեան, Ջամֆ Ու. Միւրքեան Յերկ.)- 17բ, 20բ, 26բ, 29բ, 29բ, 33բ, 340ա, 342ա.
Ջամար ցեղապետ- 235ա, 235բ, 269բ.
Ջոզ Ալա (Յովհաննէս Ֆլէեան)- 232ա, 237բ, 268ա, 268բ, 270բ.

Ռաշիդ- 350բ, 368ա, 368բ.
Ռշտուհի- 281ա.
Ռուբէն (աշկերտ)- 284բ, 286ա, 286բ.
Ռուբինա- 26բ, 194, 199բ, 201ա, 201բ, 205բ, 212ա, 214բ, 216ա, 216բ, 217ա, 217բ, 218բ, 220ա, 326ա.

Սալման (Համազասպ Բաղէշեան, Շամի պատգմ.)- 6ա, 6բ, 20ա, 20բ.
Սակ- 309բ.
Սահակեան Մանուկ- 156բ.
Սահանեան Պահակ- 240ա, 286բ, 302բ, 311ա.
Սաման (արհեստաւոր)- 284բ, 285ա, 286ա, 286բ.
Սայեան Գրիգոր- 144բ, 149բ, 152ա.
Սարամեան Օմեհիկ- 329ա, 329բ.
Սարգիսեան Նիկոլ- 260ա, 280բ, 281ա, 281բ, 282ա, 286բ.
Սարախանեան Սարգիս- 279ա.
Սարգիս (Յուս. Մարմին)- 195ա, 197ա, 198ա, 199բ, 202բ, 205ա, 205բ, 206ա, 210ա.
Սարգիս (կէս զինագործ)- 285ա, 285բ, 286ա.

Սարխատ (Լեռնավայրի պտղմ., մերժուած Հնչի. ժողովի կողմէ).- 18բ, 19ա, 28բ.
Սարխատ (Գէորգ Զաւուշ, Դուրան-Բարձրաւանդակի Յերկ.)- 7ա, 9ա, 9բ, 11բ, 13ա, 13բ, 80բ, 63բ, 64ա, 64բ, 67բ, 80ա.
Սաֆո- 26ա, 26բ, 29բ, 39բ.
Սաֆօ (Մարտիրոս Մարգարեան, Կարմրաբշիկ, Յերկ. Յուցակաճ Մարմին)- 14ա, 21բ, 90բ, 95բ, 103ա, 106բ, 194, 195ա, 198ա, 203բ, 206ա, 206բ, 207ա, 207բ, 208ա, 208բ, 209ա, 212ա, 212բ, 214բ, 216ա, 216բ, 217ա, 217բ, 218բ, 220ա, 221ա, 221բ.
Սերաստացի Մուրատ- 9ա, 9բ, 13ա, 26ա, 29բ, 39բ.
Սեպուհ- 9ա, 9բ, 26ա, 27բ, 29բ, 39բ, 136բ, 137բ, 139բ, 140ա, 238բ.
Սիամեան- 22ա.
Սիլա- 275ա.
Սմբատ (աշկերտ)- 247բ, 285ա, 286ա, 286բ.
Սմբուլ- 368բ.
Սմտրիկ- 277բ.
Սվանեան Յակոբ- 151բ, 152ա, 166բ.
Սվանեան Նուարդ- 179ա.
Ստեփանեան (Տոբէտ)- 187ա, 260բ, 261ա, 263բ, 318ա.
Ստեփանեան Ստեփան (Ս. Վրէժուհի, Բալաշան, Ասրպատակ- ճի Յերկ.)- 16ա, 17ա, 19բ, 20ա, 23բ, 26ա, 27բ, 29բ, 39բ, 259բ, 263ա, 263բ, 302ա, 302բ, 303ա, 312ա, 312բ, 319ա, 322բ, 323ա, 324բ, 325բ.

Վալադեան- 39ա.
Վալտ Պոզու- 287բ.
Վահար (Արշակ Վահանեան)- 19բ, 20ա, 23բ, 26բ, 28բ, 38ա, 39բ, 40ա, 105ա.
Վահրամ (Յարութիւն Գալփայեան)- 5ա, 5բ, 19ա, 19բ, 20բ, 21ա, 22բ, 23ա.
Վանքուշ- 361ա, 368ա.
Վաչօ- 328բ, 329բ, 332բ.
Վարանդացի Արսէն- 344ա.
Վարանդեան Միքայէլ- 19ա, 29բ, 100ա, 100բ, 101ա, 108ա, 114ա, 114բ, 115ա, 232բ.
Վարդան (Խանասորի)- 29բ, 39ա, 39բ, 80բ, 81բ.
Վարդանեան Աստուր, 183ա.
Վարդ-Մանիշակ- 187ա.
Վարժապետեան Կոստանդին- 265բ, 311բ.
Վարդօ (Իսակ Արվախի, Վարդ Պատրիկեան)- 23բ, 44բ, 83բ, 110բ, 117բ, 130ա, 131բ, 132ա, 144ա, 144բ, 148բ, 149ա, 149բ, 150ա, 151բ, 152բ, 153բ, 155բ, 159ա, 160ա, 161ա, 161բ, 162ա, 162բ, 163ա, 163բ, 164ա, 164բ, 165ա, 170բ, 175ա, 178բ, 179ա, 215բ, 291բ, 308բ.
Վկայ (Վարդան Վրդ.)- 201բ, 204ա, 205բ.
Վաւմ, Վաւմշապուհ (Յուս. Մարմին)- 199բ, 201բ, 203բ, 204ա, 205բ, 206ա, 209բ, 210ա, 212բ, 219բ, 221ա.
Վրացեան Սիմէօն (Գոռուհանեան, Սիգ, Նալբանդի Յերկ.)- 16բ, 26ա, 26բ, 27ա, 29բ, 300, 370բ, 372բ.

Տարեան Վահագն (Ամերիկայի Յերկ.)- 14ա, 14բ, 23ա, 29բ, 39ա, 39բ.
Տալլօ- 325բ.
Տաշարցի- 368բ.
Տաշարեան- 15բ.

Տատրակ (Գեղամ Տէր Կարապետեան)- 7բ, 9ա, 9բ, 64բ, 67բ, 69ա, 73ա, 73բ.
Տարեան Լիւդֆիկ- 260ա, 268բ.
Տարեան Սրապիմ- 158ա.
Տափեան Վարդապար (Մուրմ)- 144ա.
Տեղացի- 232բ, 238բ.
Տեմիրեան Յ.- 187ա.
Տէր Արաքսեան Ալեքսանդր- 249ա.
Տէր Զաֆարեան Սիմէօն- 316ա, 316բ.
Տէր Ղեւոնդեան Ռ.- 17բ.
Տէր Միհասեան Ռուբէն- 7բ, 9ա, 9բ, 47ա, 60բ, 64ա, 67բ, 69ա, 72ա, 75բ, 277բ.
Տէր Յակոբեան Գէորգ (Պարտիզակցի)- 144ա, 145ա, 150ա.
Տէր Յովհաննէսեան Վարդան- 302բ, 311բ.
Տէր Սարգիսեան Նիկոլայոս- 218ա, 219ա.
Տէր Ստեփանեան Արթիւն- 315բ.
Տրգրեան- 152բ, 155ա, 162ա.
Տրգրիկ- 16ա.
Տումանեան Տրգրեան- 151բ.

Բորերտ- 346բ.

Յուլի- 258ա.

Փայլակ- 232բ, 238բ, 239բ, 245բ, 274ա, 277ա, 277բ, 278ա, 279ա, 323բ.
Փայլեան Մելիք- 233ա, 252ա.
Փարսադան- 284բ, 286ա, 286բ.
Փափագեան Թադևոս- 142բ.
Փափագեան Յարութիւն (Վահան)- 152ա, 155բ.
Փիլիպոսեան Յակոբ- 187ա.
Փոքրուգայեան Մկրտիչ- 294ա.
Փոստայեան Նազարէր- 187ա.
Փրէսանտ (Ֆրանսիս Տր)- 89բ, 90ա, 90բ, 94ա, 95ա, 102ա, 102բ, 103բ, 107ա, 108ա, 109ա, 111ա, 112ա, 112բ, 113բ, 114բ, 115բ, 116ա, 117ա, 123բ, 125ա.

Քարանձակ- 247բ, 284ա, 286ա, 286բ.
Քարազոր Մարտո- 64բ.
Քարերուհի- 18բ.
Քեռի- 277բ.
Քիյար Փիէռ- 19ա, 19բ, 21ա, 21բ, 82ա, 89բ, 90բ, 93ա, 94ա, 99բ, 100ա, 100բ, 101ա, 101բ, 103բ, 104ա, 107ա, 107բ, 108ա, 108բ, 110բ, 111ա, 111բ, 112ա, 113բ, 114ա, 115ա, 115բ, 116ա, 116բ, 117ա, 117բ, 123ա, 123բ.
Քիւրտ Ֆարհատ- 232ա, 278բ.
Քրիս- 14ա, 194, 199բ, 212բ, 216ա, 217բ, 220ա.
Քրմապետ- 18բ.

Օթիկեան Արմենակ (Սյախ)- 233ա, 236ա, 237բ, 288ա, 253ա, 276բ, 278բ, 283բ, 285ա, 290բ, 300ա.
Օհանջանեան Համօ (Մեք)- 26ա, 27ա, 29բ, 39ա, 40ա, 818ա, 319ա, 324ա.
Օհաննէս Խան- 96բ.
Օրայեան Մանուկ- 220ա.

ՅՈՒՑԱԿ Դ. ՀԱՏՈՐԻ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ

Աբէնի- 20ա, 20բ, 23ա, 194, 195ա, 195բ, 198ա, 198բ, 199բ, 202ա, 204ա, 207ա, 207բ, 216ա, 217ա, 221բ.
Ալաշկերտ- 61բ.
Ալեքսանդրիա- 84ա.
Ախլար- 7բ.
Արակ- 275բ.
Ալգեստան (Գանձակ)- 15բ, 347, 347ա, 348ա, 348բ, 350բ, 351ա, 353ա, 354բ, 355ա, 355բ.
Այնթապ- 44բ.
Անտա (Աստարա)- 227, 231բ, 234ա, 246բ, 247ա, 249բ, 252բ, 291ա, 295բ, 297ա, 298ա, 298բ, 311ա.
Անտառապատ- 326բ.
Ապահուցիչ- 57ա, 61ա, 61բ, 63բ, 68ա, 73ա.
Ապալա- 300ա.
Ապառաժ (Վարաբադ)- 16ա, 81ա, 81բ, 238ա, 343, 344բ, 347, 348ա, 350ա, 353ա.
Առախ- 55բ.
Առատ- 363ա, 364բ, 368բ.
Արիմզվանի 55բ.
Արվառիմզ- 55բ.
Արարապատ 249բ.
Արարու- 273բ, 278բ.
Արազ- 47ա, 319բ.
Արախ- 265բ, 266ա, 266բ.
Արապեան- 243բ.
Արծիւ- 363ա, 364բ, 368ա, 368բ, 371բ.
Արեւիկ- 278բ.
Արմաւիր- 358ա,
Արշակ- 242բ.
Արեւիկ- 275բ, 276բ, 277ա.

Աւարայր- 226, 227, 230բ, 231բ, 232ա, 232բ, 234ա, 237ա, 238բ, 239ա, 240ա, 240բ, 242ա, 245ա, 245բ, 249բ, 253ա, 269ա, 270բ, 271ա, 271բ, 272բ, 273ա, 274ա, 274բ, 275ա, 277ա, 277բ, 278բ, 279ա, 300բ, 313ա, 314բ, 319բ.
Ափ- 227, 230բ, 231ա, 231բ, 240ա, 244բ, 247ա, 253ա, 281ա, 281բ, 299ա, 313ա, 313բ, 314ա, 323բ.
Բագու- 81ա, 81բ, 101բ, 190բ, 204բ, 287ա, 294ա, 294բ, 295ա, 317ա, 351ա, 363ա, 363բ.
Բաղա- 351ա.
Բալու- 185ա, 190ա.
Բաղէշ- 24բ, 185ա.
Բաշկալէ- 231բ, 237ա.
Բասէն- 61ա, 61բ, 73ա.
Բարանդուշ- 249բ.
Բարփրուշ- 249բ, 291ա.
Բեռն- 338ա, 338բ.
Բերդ- 361ա, 363ա, 368բ.
Բերդակ- 48բ.
Բերկի- 275բ.
Բէլկոզ (Պէլկոզ)- 208ա.
Բէնտր Արաս- 306բ, 817բ,
Բէնդեր Գեազ- 249բ, 302բ, 304բ, 281ա, 300ա, 317ա.

Բեղերդեղ.- 230բ.
Բիւրակն.- 9ա, 9բ, 13ա, 57ա, 61ա, 61բ, 67բ, 68ա, 73ա.
Բլուր (Քիշմիշքեփե)- 231բ, 243բ, 245ա, 275բ, 276ա, 279ա.
Բողան.- 49բ.
Բուժարան.- 361ա, 363ա, 364բ, 368բ.
Բրիւսէլ.- 338ա, 338բ.

Գահիրէ.- 84ա.
Գայաքեփ.- 154ա.
Գարարունար.- 154բ.
Գարէյնի.- 276ա, 276բ.
Գարնարատ.- 154բ.
Գեալէ Գագան.- 55բ.
Գեղանի.- 288ա.
Գեղարեւակ.- 358ա.
Գըրգ Բուլախ.- 242բ, 275բ, 278բ.
Գիլան.- 226-, 227-, 230ա, 230բ, 232բ, 234ա, 238ա, 238բ, 240ա, 240բ, 241բ, 249ա, 249բ, 251ա, 253ա, 266ա, 266բ, 287ա, 289ա, 289բ, 290բ, 291ա, 292ա, 306բ, 311բ, 313ա, 317ա, 317բ.
Գործարան (Գետաբէկ).- 351ա, 354ա.
Գրոզնա.- 358ա.

Գաշա.- 47բ, 73բ.
Գաւալու.- 276ա, 279ա.
Գեղանի.- 288ա.
Գարմշտատ.- 338ա, 338բ.
Գարազամ.- 247ա, 290ա.
Գոն.- 371ա.
Գուրիմկա.- 371բ.
Գուրան (Տարօն).- 6բ, 11ա, 13ա, 56բ, 59բ, 60բ, 61ա, 62ա, 63բ, 64ա, 67բ, 68ա, 68բ, 69ա, 71ա, 72ա, 75բ, 80բ.
Գուրան-Բարձրաւանդակ (Տարօն-Սասուն).- 6բ, 7ա, 7բ, 44բ, 54ա, 54բ, 61ա, 61բ, 62բ, 63ա, 67բ, 69ա, 71բ, 73ա, 73բ.

Ծամպուլ.- 154բ.
Եկատերիմոզար.- 371բ.
Եկատերիմոզար.- 371ա.
Երեսան (Մրգաստան).- 15ա, 15բ, 44բ, 81ա, 245ա, 274ա, 305ա, 305բ, 313բ, 314ա, 319բ, 323բ, 326ա, 326բ.
Երուսաղէմ.- 84ա, 86բ, 87ա, 87բ.

Զանգեզուր.- 81ա, 348ա.
Զէյբուն.- 84բ, 166բ.
Զեպղեվար.- 249բ.
Զոլա.- 253ա, 254բ.
Էլիսան.- 277բ.
Էնգեի (Պարտ Արտուր).- 21ա, 227-, 240բ, 241ա, 249բ, 268բ, 264բ, 287ա, 288ա, 289ա, 289բ, 290ա, 290բ, 292ա, 292բ, 310բ, 317ա.

Էրզրում.- 44բ, 80ա.

Թաթար (Բագարեքեփ).- 154ա, 205բ.
Թաւրիզ (Գաւրեփ).- 109ա, 119ա, 226-, 227-, 234բ, 259բ, 263բ, 266ա, 281ա, 284ա, 294ա, 296ա, 306ա, 317բ, 322բ, 323ա, 327բ, 328բ, 329բ.
Թեհրան (Շահ Շահստան).- 226-, 227-, 230ա, 230բ, 232բ, 234ա, 235ա, 238ա, 238բ, 240ա, 243բ, 249բ, 251ա, 253ա, 266ա, 288բ, 292բ, 300բ, 301բ, 302ա, 304բ, 305ա, 305բ, 306ա, 306բ, 307ա, 312ա, 316ա, 317ա, 317բ, 318ա, 322ա, 323բ, 325ա.
Թիֆլիս.- 44ա, 99բ, 100ա, 140բ, 295ա, 316ա, 316բ, 317ա, 322բ, 323ա, 333-.
Թուլլա.- 144բ, 145բ, 146ա.
Թոփ Կափու.- 196ա, 201ա, 203ա.

Ժայռ.- 253ա, 254բ, 258ա.
Ժըմեւ.- 5ա, 6բ, 14ա, 17բ, 19ա, 19բ, 20ա, 20բ, 21ա, 21բ, 22ա, 22բ, 23ա, 23բ, 24ա, 84ա, 99ա, 100ա, 100բ, 101ա, 101բ, 105ա, 105բ, 106ա, 106բ, 107ա, 107բ, 109ա, 109բ, 110ա, 110բ, 112ա, 112բ, 113ա, 114ա, 114բ, 115ա, 115բ, 116ա, 116բ, 117ա, 117բ, 140բ, 161բ, 164բ, 179ա, 195ա, 199բ, 205ա, 206ա, 207բ, 208ա, 210ա, 212ա, 212բ, 217բ, 219ա, 220բ, 258ա, 311ա, 327բ, 333ա, 338բ, 339ա, 340բ, 342ա.
Ժլատ.- 16ա, 16բ, 357-, 357ա, 360ա, 360բ, 361ա, 362բ, 363ա, 364բ, 365ա, 365բ, 366ա, 366բ, 367բ, 368բ, 369-, 370բ, 371ա, 371բ.

Իբրայիլ.- 145ա,
Իննան.- 338ա, 338բ.
Իզմիր.- 17բ, 18ա, 21ա, 166ա, 185ա.
Իշխան.- 55բ.
Իզգով.- 371բ.

Լա Հէյ.- 82ա, 125բ, 169ա, 176բ, 252բ.
Լայրցիզ.- 338ա.
Լեռնավայր.- 44ա, 80ա, 80բ, 82բ, 191ա, 206ա, 315ա.
Լեռստան.- 344բ.
Լիլավա.- 280բ, 281ա, 281բ, 282բ.
Լիսկ.- 334բ.
Լոնտոն.- 82ա, 87բ, 89ա, 89բ, 92բ, 93ա, 94ա, 95ա, 95բ, 97բ, 98ա, 99ա, 99բ, 102բ, 103ա, 103բ, 104բ, 105ա, 106բ, 106բ, 109բ, 110ա, 110բ, 122բ, 124ա, 176ա.
Լոռքնստան.- 305ա.
Լուսաստղ.- 363ա, 364բ, 368բ.
Լոզան.- 333, 338ա, 338բ, 339ա, 340բ.

Խան.- 47ա.
Խաչէն.- 236ա, 276բ.
Խասգեղ.- 55բ.
Խարբերդ.- 18ա, 184ա, 189բ.
Խարկով (Խարփուր).- 333բ, 334ա, 335ա, 371ա, 371բ.
Խեւան.- 290բ.
Խիզան.- 49բ.
Խնձորեակ.- 324ա.
Խնու.- 7բ, 61բ.
Խոյ.- 226-, 242ա, 266բ, 268բ, 270բ, 271բ, 279ա.

Խոյլու.- 351ա.
Խոր.- 80բ.
Խորանոթ.- 190ա, 193բ.
Խորասան.- 226-, 249բ.
Խոր վիրապ.- 80բ.
Խրիստ.- 196ա.
Մագեճոր (Սիւնիփ).- 343, 344բ, 346բ, 348ա.
Մառաստան.- 253ա, 254ա, 255ա, 255բ, 256ա, 258ա.
Միլ.- 369ա, 369բ, 371ա.
Մովսէս.- 18ա.
Մոց.- 80բ.

Կալաց.- 134ա, 139բ, 140ա, 143բ, 144բ, 145բ, 146ա, 152ա, 155ա, 158ա.
Կայարան.- 348ա, 349բ.
Կայծֆար.- 156ա.
Կառկառ.- 47ա, 47բ, 231բ.
Կառնեն.- 55բ.
Կարէ (Կամուրջ).- 244ա.
Կարիճ (Բարձրաբերդ).- 9բ, 13ա, 73ա, 185ա, 190ա, 193ա.
Կարնկան.- 47բ.
Կարմիր.- 48ա.
Կարս (Ջրաբերդ).- 9բ, 44բ, 61ա, 73ա, 197բ, 286ա, 300բ, 325բ, 326ա, 326բ.
Կաւաշ.- 47բ.
Կորուրի.- 231բ, 249ա, 268ա, 270բ.
Կուրեճ Պորազան.- 11ա, 13ա.
Կովկաս.- 21ա, 22բ, 28ա, 29ա, 39բ, 40ա, 40բ, 41ա, 44ա, 45բ, 60ա, 79ա, 80բ, 82ա, 83ա, 83բ, 87բ, 101բ, 102բ, 107բ, 131բ, 133ա, 133բ, 134ա, 134բ, 143բ, 154բ, 156ա, 160ա, 163ա, 163բ, 164բ, 165բ, 166ա, 168բ, 171բ, 172բ, 173ա, 175բ, 177ա, 187բ, 188ա, 188բ, 191բ, 225բ, 228բ, 231բ, 244բ, 245բ, 246ա, 248ա, 248բ, 249ա, 250ա, 258ա, 264ա, 264բ, 265ա, 265բ, 270բ, 271ա, 272բ, 273ա, 274ա, 277բ, 281ա, 284ա, 285ա, 285բ, 287բ, 288բ, 291բ, 295բ, 297ա, 298բ, 303բ, 304բ, 305ա, 306բ, 307բ, 309ա, 316ա, 321ա, 327բ, 334ա, 335ա, 335բ, 336ա, 341ա, 344բ, 353ա, 354բ, 356ա, 359ա, 363բ, 364ա, 369-, 370ա, 371բ.

Կուրան.- 299բ.
Կուրու.- 55բ.
Կուրաղաշու.- 231բ.
Կրեքա.- 263ա.

Հալլէ.- 338ա, 338բ.
Համադան.- 249բ, 266ա.
Հասան-Ղալա.- 249բ.
Հիմ բերդ.- 345ա.
Հով.- 364բ.
Հասւ.- 86բ, 89ա, 96բ, 106ա, 122բ.

Լազիս.- 351ա.
Լազուիճ (Գագազան).- 240բ, 241ա, 249բ, 287ա, 288ա, 289ա, 289բ, 290ա, 290բ, 302բ, 306բ, 311ա, 311բ, 312ա, 317ա.
Լալա.- 280բ, 281ա.
Լալասար.- 266ա.
Լալար.- 358ա, 371ա, 372ա.

Լարադազ (Ածխահան).- 230ա, 230բ, 234ա, 249բ, 281բ, 282բ, 291ա.
Լարադալու.- 242ա, 271բ.
Լարոյալ.- 75.
Լոյուն.- 290բ.
Լոչան.- 230բ, 249բ.

Ճառագայթ.- 253ա, 254բ, 258ա, 270ա.

Մագանդարան.- 230ա, 230բ, 232բ, 233ա, 234ա, 291ա, 306բ, 317ա.
Մակու.- 236ա, 244ա, 276ա, 300ա.
Մակու-Արտազ.- 227-, 234ա, 243բ, 249բ, 270բ, 275բ, 276բ.
Մահլազան.- 242ա.

Մահլամ.- 233ա, 271ա, 271բ.
Մայկոպ.- 371ա, 371բ.
Մավանա.- 257բ.
Մարազա.- 227-, 230ա, 230բ, 234ա, 249բ, 263բ, 294ա, 295ա, 302բ, 310բ, 311ա.
Մարիուպոլ.- 371ա, 371բ.
Մարսէլ.- 84ա, 116ա.
Մարսոտ.- 275բ.
Մեմակ.- 47ա.
Մեմարան.- 23ա.

Մեմաուր (Գաղթաշէն).- 47ա, 226-, 230բ, 231ա, 231բ, 232ա, 232բ, 238բ, 240ա, 240բ, 242ա, 243բ, 244ա, 245ա, 245բ, 249բ, 253ա, 268բ, 269ա, 273բ, 275ա, 275բ, 277ա, 277բ, 278բ, 279ա, 279բ, 301ա, 313ա, 314ա, 314բ, 319բ, 323ա, 323բ, 325ա.

Մէշէղ.- 249բ.
Մէշէղսար.- 249բ.
Մժեղ.- 263ա.
Միանդարան.- 307բ.
Միանտապ.- 249բ.
Միւնիխ.- 333, 338ա, 338բ, 339ա, 340.
Միֆախիստ.- 369ա, 369բ.
Մոզդուլ.- 358ա.
Մոկ.- 47ա, 47բ.
Մոնպրիլի.- 338ա, 338բ, 339ա.
Մոսկուա (Եկեղեցի).- 17բ, 197բ, 284ա, 333բ, 334ա, 334բ, 335ա, 335բ, 337ա, 337բ.
Մոսկան.- 75ա.
Մուժամպար.- 249բ.
Մուշ (Կորոտ).- 41բ, 55բ, 56ա, 57բ, 59ա, 80ա, 177բ, 187բ, 189ա, 286ա.
Մուշաղէն.- 55բ.

Յանան.- 118ա.

Նազկանց.- 47բ.
Նալբանդ.- 16բ, 357-, 360ա, 360-, 369ա, 369բ, 370բ, 371ա, 372բ.
Նախիջեւան.- 81ա, 299բ, 334բ, 360-, 371ա, 371բ.
Նամախ.- 338ա.
Նիշապուր.- 249բ.

Նիւ Եոթի.- 98բ.
 Նորածին.- 361ա, 363ա, 364բ.
 Նորաշէն (Շորան).- 242ա, 271ա, 271բ, 272ա.
 Նոր-Աւան.- 361ա, 363ա, 364բ, 368բ.
 Նորմեն.- 55բ.
 Նոր-Ջուզա (Գետափ).- 226-, 227-, 231բ, 251ա, 293ա, 302բ, 308ա.

 Շահրազարան.- 233բ.
 Շահրափ.- 243բ.
 Շահիջան.- 236ա.
 Շահսէվան (Արտաբիլ).- 227-, 230բ, 234ա, 238բ, 240ա, 245բ, 246ա, 249բ, 252բ, 291ա, 295բ, 296ա, 296բ, 297ա, 298ա, 298բ, 302բ, 311ա, 313ա.
 Շահրուտ.- 249բ.
 Շամգիւղ.- 235բ.
 Շամ, Շամիր, Շամիրամ (Վասպուրական).- 6ա, 11ա, 21բ, 39բ, 44ա, 47ա, 62ա, 68ա, 72բ, 73բ, 75ա, 75բ, 80ա, 82բ, 187բ, 189բ, 224-, 226-, 231բ, 232ա, 237ա, 243բ, 249ա, 268ա, 268բ, 269ա, 273բ, 275ա, 278բ, 300ա, 301ա, 314ա, 314բ, 315ա, 319ա, 323ա, 324ա, 325բ, 345բ.
 Շատախ.- 47բ, 314ա.
 Շէշթամաւայ.- 268ա.
 Շէնքի Սեմալ.- 55բ.
 Շիշի (?).- 213ա, 216ա, 216բ.
 Շիրազ.- 249բ.
 Շիրան.- 249բ.
 Շիքալո.- 185ա, 187ա, 190բ.
 Շուշ.- 80բ, 81ա, 218ա, 238ա, 324բ, 343-, 343բ.
 Շումեմ.- 144բ, 148ա, 155բ.
 Շումլա.- 138բ, 161բ.

 Ոզմ.- 47ա, 47բ.
 Ոսկանապատ (Բագու).- 24ա, 156ա, 190բ, 230բ, 233բ, 251բ, 291ա, 297ա, 297բ, 298ա, 348բ.
 Ոսկեհամբ (Իզմիր).- 79ա, 79բ, 134ա, 152ա, 153ա, 166բ, 190ա, 199բ, 201ա, 202բ, 205ա, 210ա, 219բ, 222ա.
 Ուաշիմիքան.- 98բ, 125ա.
 Ուսիլան.- 190բ.
 Ուսքըր.- 185բ.
 Ուրմի.- 257բ, 307բ, 323ա.
 Ուրմիա.- 226, 236ա, 236բ, 323ա.

 Չարսանազ.- 185ա, 190ա.
 Չէկիւլար.- 249բ.
 Չուլաֆերկ.- 236բ.
 Չուլփա.- 249բ, 275բ.
 Չրիկ.- 55բ.

 Պարուլ (Նաւահանգիստ).- 334ա, 337բ.
 Պալլըք.- 148ա.
 Պայազիտ.- 257բ.
 Պարսիգաւան.- 326ա.
 Պարսիգորսկ.- 358ա.
 Պարսիգորսկ (Հիւսիսակերտ).- 27բ, 80ա, 204բ, 305բ, 333բ, 334բ, 335ա, 337ա, 337բ.

 Պարուլ.- 258ա.
 Պարլիմ.- 17բ, 81բ, 84ա, 96բ, 97ա, 119բ, 120ա, 121բ, 126ա, 199բ, 333-, 338ա, 338բ, 339բ, 341բ, 342ա.
 Պարսիկ.- 236ա, 243բ, 244ա, 277ա.
 Պէշուր.- 18բ, 189բ.
 Պիլիս.- 49բ, 80ա.
 Պոլիս (Վիշապ).- 44ա, 46ա, 47ա, 52բ, 79ա, 79բ, 84ա, 86ա, 88ա, 125բ, 134ա, 134բ, 152բ, 153ա, 166ա, 166բ, 178բ, 184բ, 185ա, 187բ, 194-, 195ա, 195բ, 196ա, 196բ, 197ա, 198ա, 198բ, 199ա, 199բ, 203ա, 204բ, 205ա, 205բ, 208ա, 208բ, 209ա, 209բ, 212ա, 213ա, 214բ, 216բ, 217ա, 218ա, 218բ, 219բ, 220բ, 221բ, 236ա, 334բ.
 Պոսքըն.- 14բ, 98բ, 125ա, 191ա, 192ա, 193բ.
 Պորխովրատ.- 154ա.
 Պուլանըզ.- 7բ.
 Պուրակ.- 47բ, 75ա.
 Պուրկազ.- 134ա, 138բ, 143բ, 144ա, 147ա, 147բ, 152ա, 153բ, 161բ.
 Պուրբէշ (Բուխարեստ).- 138բ, 139ա, 144ա, 146ա, 149բ, 150ա, 151բ, 152ա, 155ա, 205ա.
 Պրախիւզի.- 358ա.
 Պրայլա.- 139բ, 143բ, 144ա, 146ա, 152ա, 155ա, 158ա.

 Ռաշտ (Ռաշիդ).- 232բ, 234ա, 237ա, 240բ, 241ա, 249բ, 266ա, 287ա, 287բ, 288ա, 289ա, 289բ, 290ա, 290բ, 292ա, 296ա, 312ա, 318ա, 319ա.
 Ռատնէ Մահալէի.- 147ա.
 Ռաֆոշ.- 290բ.
 Ռիգա.- 333բ.
 Ռոստով.- 334բ, 370բ, 371բ.
 Ռուսնուք.- 134ա, 138ա, 143բ, 144ա, 144բ, 146բ, 147ա, 150ա, 152ա, 153բ, 157ա, 164ա, 165ա, 165բ, 167ա, 167բ.

 Սարգահան.- 281բ, 282ա, 282բ.
 Սարգուար.- 230բ.
 Սալմաստ (Միհարէթ).- 119ա, 226-, 227-, 230բ, 231ա, 231բ, 232ա, 232բ, 233բ, 234ա, 234բ, 235ա, 236բ, 237ա, 238ա, 238բ, 239բ, 240ա, 242բ, 246ա, 247ա, 247բ, 249բ, 252ա, 253ա, 253բ, 254ա, 254բ, 255բ, 256ա, 256բ, 257բ, 258ա, 258բ, 259բ, 260բ, 267ա, 268ա, 268բ, 269բ, 270ա, 273բ, 274ա, 274բ, 277բ, 284բ, 285ա, 285բ, 300բ, 314ա, 314բ, 319բ, 321ա, 323ա, 323բ, 325ա, 345բ.
 Սալմոյ Ջոր.- 61բ, 68ա, 190ա.
 Սազ.- 55բ.
 Սաման.- 134ա, 190ա.
 Սասուն (Բարձրաւանդակ).- 9բ, 11ա, 39բ, 41բ, 47բ, 56բ, 59բ, 60բ, 62ա, 63ա, 73բ, 75ա, 79բ, 84բ, 85բ, 86բ, 89ա, 89բ, 92բ, 95ա, 95բ, 96ա, 108ա, 118ա, 129ա, 154բ, 168բ, 171բ, 172ա, 177բ, 187բ, 188ա, 189բ, 190ա, 196բ, 259ա, 268բ, 294ա, 300բ, 302ա, 334ա.
 Սարապ.- 232ա.
 Սարով.- 351ա.
 Սարուստան.- 47ա, 61ա, 60ա, 231ա, 238ա, 238բ, 239ա, 243բ, 313ա, 313բ, 314ա, 315ա, 315բ, 343-, 347-, 357-, 363բ, 367բ, 369-.
 Սափարաստ.- 268ա, 275ա.
 Սեբաստիա.- 82բ, 83ա, 166ա, 185ա, 190ա, 190բ.
 Սեւէ.- 249բ.

Սէյազար.- 242ա.
 Սէն.- 94բ.
 Սքարա-Ջախրայ.- 147ա.
 Սքարալեւ.- 154ա.
 Սիլիստրէ.- 144բ, 148ա, 153ա, 155ա, 159ա.
 Սիմա.- 306բ, 317բ.
 Սիս.- 86ա.
 Սիլվէն.- 138բ, 143բ, 144ա, 147ա, 150ա, 152ա, 154բ.
 Սոմովիդ.- 147ա, 153բ.
 Սուլուր.- 249բ, 307բ.
 Սուլթանապատ.- 249բ.
 Սուլիմա.- 139բ, 140ա, 143բ, 145ա, 145բ, 149բ, 151բ, 153ա, 155բ, 158ա, 161բ, 162ա, 164ա, 166բ.
 Սուլուխ.- 55բ.
 Սուրբ հաչ.- 358ա, 371ա.
 Սպահան.- 86ա, 238բ.
 Սպազան.- 55ա.
 Սպարկերտ.- 47բ.
 Սվիշտով.- 147ա, 153բ.
 Ստարապոլ.- 358ա.
 Սրբավայր.- 242ա, 271ա, 271բ, 272ա, 273ա.
 Սօխրուլազ.- 249բ.
 Սօմա.- 249բ.
 Սօփիա.- 92բ, 96ա, 104ա, 106բ, 106բ, 117ա, 134ա, 138ա, 143բ, 144ա, 147ա, 149բ, 150ա, 152ա, 154բ, 159ա, 197ա, 198ա, 199ա, 205բ, 206ա, 208բ, 209ա, 209բ, 210ա, 210բ, 217ա, 217բ, 220բ.

 Վան.- 22ա, 93ա, 119ա, 196բ, 197ա, 197բ, 233ա, 326ա, 327ա.
 Վանա.- 242ա, 271ա.
 Վանան.- 29բ, 129ա, 134ա, 138բ, 144ա, 147ա, 148ա, 149ա, 151բ, 152ա, 153ա, 154բ, 156ա, 156բ, 157ա, 157բ, 160բ, 161ա, 161բ, 162ա, 162բ, 163ա, 164ա, 164բ, 165ա, 167ա, 167բ, 179ա, 179բ, 180ա, 180բ, 181բ, 197ա, 198ա, 199ա, 202բ, 205ա, 209բ, 219ա.
 Վարշաւա.- 333բ.
 Վեներիկ.- 86բ, 88ա.
 Վէսթ Հոպրէն.- 185բ.
 Վիեննա.- 20բ, 135ա, 183ա, 208ա, 208բ, 212բ, 213ա, 219ա, 302բ, 312ա, 370բ.
 Վիտոշ.- 205բ.
 Վլասիկաւկազ.- 258ա, 359բ.
 Վորննէժ (Ազուս).- 334բ.
 Վրէժ (Վրէժստան, Ատրպ).- 16բ, 17ա, 23ա, 28ա, 39բ, 44ա, 188բ, 226-, 227-, 229բ, 230ա, 230բ, 231ա, 232բ, 233բ, 234ա, 237ա, 237բ, 238ա, 238բ, 239ա, 239բ, 240ա, 241բ, 246ա, 249բ, 250ա, 251բ, 253ա, 254ա, 263բ, 269ա, 274ա, 279բ, 281բ, 282բ, 284ա, 284բ, 285ա, 285բ, 293բ, 295բ, 297բ, 300բ, 301ա, 302ա, 302բ, 303ա, 306ա, 306բ, 307բ, 308ա, 309ա, 310բ, 311ա, 312բ, 314ա, 314բ, 317բ, 322ա, 322բ, 324բ, 327բ.

 Տալուրիկ.- 55բ.
 Տափըկու.- 55բ.

Տերսիմ.- 23բ, 44բ, 190ա.
 Տիգրանակերտ.- 185ա.
 Տոլմա-Բաղչա.- 196ա, 200ա, 201ա, 203ա.
 Տոմսկ.- 333բ.
 Տրապիզոն.- 20ա, 190ա.
 Տփլիս.- 199բ, 335բ.

 Բատնէ-Մանալէ.- 154բ.

 Յիւրիխ.- 338ա, 338բ.
 Յրոմք.- 286ա.

 Փայաջուկ.- 233ա, 239բ, 255ա, 268ա.
 Փայտակարան.- 238ա, 281ա.
 Փարիզ.- 19բ, 81բ, 82ա, 84ա, 86ա, 87ա, 87բ, 88ա, 89բ, 90ա, 90բ, 91բ, 92բ, 93բ, 94բ, 95բ, 97ա, 98ա, 99ա, 99բ, 100ա, 101բ, 102բ, 104ա, 104բ, 105ա, 106բ, 107ա, 108ա, 108բ, 109ա, 111ա, 111բ, 114բ, 115ա, 116ա, 123ա, 123բ, 124ա, 125ա, 126ա, 152բ, 189ա, 205ա, 206ա, 207ա, 208ա, 211ա, 219ա, 244բ, 258ա, 281ա, 325ա, 327բ, 338ա, 340բ.
 Փարոս.- 226-, 227-, 229բ, 230ա, 230բ, 231բ, 232բ, 234ա, 237ա, 238ա, 240ա, 247ա, 248ա, 253ա, 269բ, 302բ, 307ա, 308ա, 314բ, 323ա, 323բ, 324ա.
 Փեսա.- 242ա, 271ա, 271բ.
 Փրավիտրնա.- 98բ, 125ա.

 Քաջամարտիկ.- 242ա, 271ա, 273ա.
 Քար (Ալեքսանդրապոլ).- 47ա, 197բ, 253ա, 254բ, 255բ, 258ա, 270ա, 326ա, 326բ.
 Քարաբերդ.- 314ա.
 Քարափ.- 363ա, 364ա.
 Քիւն.- 334ա.
 Քիւրմուշահ.- 249բ, 306բ, 317բ.
 Քիւրմուշահ.- 154բ.
 Քրի.- 185ա, 189ա, 193ա.
 Քոնստանդուպ.- 139բ, 144բ, 146բ, 152ա, 153ա, 155ա, 158ա.
 Քոնստանդուպ.- 153բ.

 Օտեսա.- 134ա, 333բ, 334ա.

 Ֆիլատիփիա.- 98բ.
 Ֆիլիպէ.- 131ա, 133բ, 135բ, 137բ, 142բ, 143բ, 144ա, 145ա, 147բ, 148ա, 148բ, 149ա, 149բ, 151բ, 152ա, 154ա, 157ա, 158բ, 160ա, 161բ, 162ա, 162բ, 164ա, 164բ, 165ա, 166բ, 166բ, 178ա, 204ա, 205բ, 219ա.
 Ֆրէզո.- 185ա, 185բ, 187բ.
 Ֆոֆշան.- 158ա.

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հ. Յ. ԴԱՀՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԶՈՐՐՈՐԴ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻ

ԹՂԹԱԾՐԱՐԷՆ, Ա. (Ներածական) 3

Ա. ԼԻԱԶՕՐԱԳՐԵՐ, ՅԱՐԱԿԻՑ ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԵՒ

ԴԻՒՆԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹԵՐ 5

1.- Լիազորագիր Արամի	6
2.- Վանի պատգամաւոր Սալմանի նամակը՝ Արամին	>
3.- Դուրան-Բարաւանդակի Կ. Կոմիտէի լիազորագիր-նամակը	>
4.- Գեղամ Տէր Կարապետեանի նամակը Կոմիտէին	7
— Ձեռագիր Տատրակի (Գեղամ Տէր Կարապետեան)	8
5.- Գեղամ Տէր Կարապետեանի նամակը Մուրատին	9
6.- Գեորգ Զաւուշի նամակը Անդրանիկին եւ Մուրատին	9
— Ձեռագիր Սարխատի (Գեորգ Զաւուշ)	10 եւ 12
7.- Գեորգ Զաւուշի նամակը Արեւելեան Բիւրոյին	13
8.- Լիազորագիր Ռոստոմի	>
9.- Լիազորագիր Ակնուցի	14
10.- Լիազորագիր Սաֆոյի (Մարտիրոս Մարգարեան)	>
11.- Ա. լիազորագիր Թովմաս Ճելայեանի եւ Վահագն Տաթեւեանի	>
12.- Բ. լիազորագիր Ամբրիկայի պատգամաւորներու	>
13.- Լիազորագիր Ռուբէն Զարգարեանի եւ Սարգիս Մինասեանի	15
14.- Լիազորագիր Բժ. Զարեանի	>
15.- Այգեստանի Կ. Կոմիտէի նամակը	>
16.- Լիազորագիր Աւետիս Ահարոնեանի	>
17.- Լիազորագիր Բարսեղեանի	16
18.- Լիազորագիր Յուշիկի	>
19.- Լիազորագիր Սիմոն Վրացեանի	>
20.- Լիազորագիր Ստ. Ստեփանեանի	>
21.- Ատրպատականի Կ. Կոմիտէի հաստատագիր-նամակը	17
22.- Լիազորագիր Արշակ Զամալեանի	>
23.- Լիազորագիր Աւետիս Շահաբումեանի	>
24.- Իզմիթի կոմիտէի լիազորագիր-նամակը	>
25.- Լիազորագիր Արսէնի	18
26.- Քաջքերտի նամակը	>
27.- Սարխատի նամակը	>
28.- Միքայէլ Վարանդեանի նամակը	19
29.- Մարի Երկտաղը	>
30.- Վահրամի նամակը	>
31.- Նամակ «Դրոշակ»ի խմբագրութեան	19
32.- Նամակ Մարէն	20
33.- Երկտաղ Վահրամէն	>
34.- Նամակ Մարէն	21
35.- Նամակ Վահրամէն	>
36.- Նամակ Վահրամէն	>
37.- Նամակ Մարէն	>
38.- Նամակ Մարէն	22
39.- Նամակ Վահրամէն	>
40.- Նամակ Վահրամէն	23
41.- Նամակ Վահրամէն	>

42.- Նամակ «Դրոշակ»ի խմբագրութեան	>
43.- Նամակ «Դրոշակ»ի խմբագրութեան	23
44.- Նամակ «Դրոշակ»ի խմբագրութեան եւ Յ. Շահրիկեանի նամակը	24
45.- Առաջարկ Անդրանիկէն	>
— Ձեռագիր Անդրանիկի	25
46.- Դիւանի բուրգերուն մէջ գտնուող գրաւոր առաջարկներ եւ բանաձեւեր (թիւով 23)	26
47.- Ընդհանուր ժողովի ներքին կանոնագրութիւն	30
48.- Զինուորական կանոնագիր*	>
49.- Մարտական դաստիարակութիւն	33
50.- Ցուցակ դիւանի եւ յանձնախումբի անդամներու	39
51.- Մրացային պահանջներու ներածական	40
52.- Մրագրի յատակագիծ	>
53.- Ռուսական յեղափոխական մարմիններին	>
54.- Խօսք բուրգ յեղափոխականներուն	41
— Ձեռագիր Ռոստոմի	42
— Ձեռագիր Սիմոն Զաւարեանի	43

Բ. ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ ԵՒ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐ

I.- ԼԵՌՆԱՊԱՐԻ ՇՐՋԱՆ	45
1.- Լեռնապարի Կեղրոնական կոմիտէի շրջանակը	>
2.- Վասպուրականի շրջանի — Լեռնապարի Կ. Կոմիտէի տեղեկացոյց	53
Բ. (պէտք է ըլլայ՝ II).- ԴՈՒՐԱՆ-ԲԱՐՁՐԱՆՆԱԿ (ՏԱՐՕՆ-ՍԱՍՈՒՆ)	54
1.- Տեղեկագիր Բարաւանդակ-Դուրանի Կ. Կոմիտէի՝ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Դ. Ընդհանուր ժողովին	>
— Տեղեկագրի 20րդ էջի տպագրական պատճէքը	58
2.- Դուրանի Շրջանային ժողովի որոշումները	60
3.- Վիճակագրական տեղեկութիւններ Բարաւանդակի Կ. Կոմիտէի շրջանի	72
4.- Ռուբէնի նամակը Արեւելեան Բիւրոյին	>
— Ձեռագիր Ռուբէնի	74

III.- ԱՐՆԻՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ	76
— Ձեռագիր Ակնուցի	77
1.- Ընդհանուր հաշուեկշիռ (տպագր. պատճէք)	78
2.- Արեւմտեան Բիւրոյի շրջանի մարմիններին համառոտ տեղեկագիր (1905)	79
3.- Նամակներ	84
4.- Բժիշկ Յ. Լորիս Մելիքեանի տեղեկագիրը Ա) Ձեկուցում Լորիսի տեղեկագրին	88
Բ) Բժ. Լորիս Մելիքեանի նամակը 4րդ Ընդհ. ժողովին	90
Գ) Տեղեկագիր Երոզական պրոպագանդի	91
Դ) Տեղեկագիր մեր յարաբերութեան՝ Բիւրոյին հետ	103
Ե) Վկայականներ	108

Դաղմնապահական նոթա անգլիական ֆաղափականութեան մասին դէպի Հայկական Հարցը	118
Լորիսի նամակը՝ Խրիսեան Հայրիկին	120

IV.- ՊԱՒԱՆԵԱՆ ՇՐՋԱՆ 128

1.- Տեղեկագիր Հ. Յ. Դ. Պալմանեան շրջանի կազմակերպութեան	129
2.- Կիսամեայ համառոտ տեղեկագիր Հ. Յ. Դ. Պալմանի Կ. Կոմիտէի	135
3.- Առնագրութիւն Հ. Յ. Դ. Պալմանեան շրջանի Պատգամաւորական ժողովին	143
4.- Առնագրութիւն Հ. Յ. Դ. Պալմանեան Շրջանական ժողովին	152
5.- Հարցեր Հ. Յ. Դ. Պալմանեան շրջանէն՝ 4րդ Ընդհ. ժողովին	167
6.- Հարցեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ընդհանուր ժողովին՝ Պալմանեան արտակարգ Շրջանական ժողովին կողմէ	171
7.- Ընդհանուր ժողովին ներկայացնելիք հարցեր Ֆիլիպի կոմիտէին	178
8.- Վառնայի խումբերու գիմումը Արեւմտեան Բիւրոյին	179
9.- Պալմանեան Կ. Կոմիտէի նամակը 4րդ Ընդհանուր ժողովին	183

V.- ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱ 184

1.- Տեղեկագիր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ամերիկայի շրջանին	>
2.- Ամերիկայի Հ. Յ. Դ. Պատգամաւորական ժողովի որոշում-բանաձեւերը	191
3.- Նամակ Ընդհանուր ժողովին (Ամերիկայի Կ. Կ.էն)	192
4.- Նամակ Արեւմտեան Բիւրոյին (նոյն)	193

VI.- ՅՈՒՑԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ 194

1.- Ցուցական մարմնի տեղեկագիրը	195
— Ցուցականի տեղեկագրի մէկ էջ (ձեռագիր Սաֆոյի)	215
2.- Փորձական կանոնագիր Ցուցական Պատասխանատու Մարմնի	221
— Ձեռագիր Էլլէնի (Քրիստափոր)	223

VII.- ՇԱՄԻ ՇՐՋԱՆ (ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ) 224

— Ձեռագիր Արամի	>
Բանաձեւեր Վասպուրականի շրջանի (Արամ)	225

VIII.- ՎՐԷԺԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՆԻՑԻՆ 226

1.- Տեղեկագիր Հ. Յ. Դաշնակցութեան գործունէութեան վերջնական	228
--	-----

2.- Տեղեկագիր Ատրպատականի Կ. Կոմիտէի 1905 տարեշրջանի	237
3.- Արձանագրութիւն Ատրպատականի Շրջանական ժողովին	240
4.- Արձանագրութիւն Հ. Յ. Դ. Մինարէթի Ա. Շրջ. ժողովի (1906)	253
5.- Արձանագրութիւն Մինարէթի (Սալմաստ) դաշնակցական զինուորներու ժողովին (Սեպտեմբեր 1906)	258
6.- Արձանագրութիւն 1906 թուի Թուրքում կայացած դաշնակցական ընկեր-ընկերուհիներու Ընդհ. ժողովի	259
7.- Պարտ-Արտորի (Էնգելի) «Ալէք» խումբի ժողովի արձանագրութիւնը	263
8.- Արախի խմբի կարծիքները	265
9.- Տեղեկագիր Հ. Յ. Դ. «Մինարէթ»ի շրջանի (1904 եւ 1905 թ.)	266
10.- Տեղեկագրութիւն Աւարայրի շրջանի (1906 Փետրուար 1)	270
11.- Տեղեկագիր Մակու-Արտազ գաւառի	275
12.- Երեւ տեղեկագիր Թարիքի կոմիտէին Ա) Տեղեկագիր վրէժի կոմիտէի 1905-1906	279
Բ) Տեղեկագիր Հ. Յ. Դ. վրէժի կոմիտէի	281
Գ) վրէժի տեղական ինքնապաշտպանութեան մէկ տարուան գործունէութեան տեղեկագիրը (1905 թ.)	282
13.- Հ. Յ. Դաշնակցութեան վրէժի «Խարխախ» արհեստանոցը	284
14.- Երեւ տեղեկագիր Գիլանի կոմիտէին Ա) Տեղեկագիր Հ. Յ. Դ. Գիլանի կոմիտէի	287
Բ) Հ. Յ. Դ. Գիլանի կոմիտէի շրջանում եղած խմբակների բիւն ու անդամների քանակութիւնը	289
Գ) վիճակագրութիւն Էնգելիի հայ հասարակութեան	292
15.- Տեղեկագիր Շահի (Թեհրան)	>
16.- Տեղեկագիր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Մարաղայի խմբակների գործունէութեան	293
17.- Տեղեկագիր Շահեվանի եւ Անտառի	295
18.- Տեղեկագիր Ափի	299
19.- Քրդերի եւ այլ տարբերի հետ յարաբերութեան մասին	>
20.- Կարծիքներ Ատրպատականի այլալայլ շրջաններէց Ա) Ատրպատականի ընկերների կարծիքը	302
Բ) Կարծիքներ վրէժի № 3 շրջանակների	303
Գ) Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ընդհ. ժողովին	304
Դ) «Փարոս» կոմիտէի կարծիքները	307
Ե) Նամակ Նոր Զուլայի երթակոմիտէին	308
Զ) Նամակ Բենտէր Գեղի ընկերներին	309
Է) Առաջարկութիւններ	310
Ը) Նամակ Մարաղայի ընկերներին	>
Թ) Հարցեր Շահեվանէն եւ Անտառէն	311
Ճ) Վազուհիի բողոքագիրը	>
21.- Նամակներ Արեւելեան Բիւրոյին Ա) Ատրպատականի Կ. Կ.էն, 18-1-905 թ.	312
Բ) վրէժի (Ատրպ.) Կ. Կ.էն, 8-5-906 թ.	314
Գ) Շաւարշ ստոր., 10-5-906 թ.	316
Դ) Նոյնէն՝ «Թիֆլիսի Խարիզի», 7-6-906 թ.	317

	էջ		էջ
Ե) Ծեղումներ (Ստ. Ստեփաննան), 4-7-906 ք.	317	XI.- ԱՅԳԵՍՏԱՆԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷՆԻՆ	347
Զ) Մարգարեանի «Արեւելեան Բիրոյի» Երկրի սեկցիային», 24-8-906 ք.	319	1.- Տեղեկագիր Այգեստանի Կեդրոնական Կոմիտէի Հ. Յ. Դ. Ընդհ. ժողովի (1907 ք. Փետր.) համար	>
— Ձեռագիր Մարգարեանի	320	2.- Ալեքսանդր Մաշտոցեանի մամուլը Այգեստանի Կ. Կ. ին	355
Է) Ատրպատականի Կ. Կ. էն, 4-11-906 ք.	321	3.- Բաճառներ եւ առաջարկներ Այգեստանի Շրջանային ժողովին	>
22.- Վրէժի Կ. Կ. էն մամուլ Արեւմտեան Բիրոյին, 4-11-906 ք.	322	XII.- ԺԱՍԻ ՇՐՋԱՆ (ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍ)	357
23.- Նամակներ՝ Կոմսին Ա) Ստեփ. (Ստեփաննան) ստոր., 15-7-906 ք.	323	1.- Տեղեկագիր Հ. Յ. Դ. X Կ. Կոմիտէի (ժլատի շրջան)	>
Բ) Նոյնէն, 22-7-906 ք.	324	2.- Առաջարկներ X Կ. Կոմիտէի (ժլատի շրջան)	360
Գ) Նոյնէն, 26-8-906 ք.	325	3.- Համառոտ տեղեկագիր ժլատի շրջանի	>
Դ) Դժբախտ ստոր., 6-9-906 ք.	325	4.- Արձանագրութիւն Հ. Յ. Դ. ժլատի Շրջանային ժողովի (1906 Հոկտ.)	361
Ե) Թէոս ստոր., 8-9-906 (?) ք.	326	5.- ժլատի Կեդրոնական Կոմիտէի Շրջանային ժողով (1905 Մարտ)	363
24.- Նամակ Սամսոնին, 11-1-907 ք.	>	6.- Արձանագրութիւն ժլատի Շրջանային Պատգամաւորական առաջին ժողովի (1904 Դեկտ.)	364
25.- Հնչակեաններու հետ համերաշխութեան հարցը Ա) Փոխանակուած 5 նամակներ	327	XIII.- ՆԱԿԱՆՈՒ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷՆԻՆ (ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻ ՇՐՋԱՆ)	369
Բ) Միջ-կուսակցական ժողովի արձանագրութիւններն ու որոշումները	329	1.- Տեղեկագիր «Նալբանդ» (VII) Կ. Կոմիտէի	>
IX.- Հ. Յ. Դ. ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՆՆԵՐ	333	2.- Նալբանդի Կ. Կ. ին մամուլը Ընդհ. ժողովին	370
1.- Հ. Յ. Դ. Ռուսաստանի ուսանողական կազմակերպութիւնները	>	3.- Տեղեկագիր Հ. Յ. Դ. Նալբանդ (VII) Կեդր. Կոմիտէի (1907 Դեկտ.)	371
2.- Առաջարկ Ընդհանուր ժողովին	337	XIV.- ՅՈՒՑԱԿ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ	373
3.- Տեղեկագիր Երասայի Դաշնակ. Ուսանողութեան մասին	337	XV.- ՅՈՒՑԱԿ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ	377
4.- Երասայի Ուսանողութեան բերած առաջարկները	340		
X.- ԱՊԱՌԱՋԻ ՇՐՋԱՆ	343		
1.- Ապառաժի Կ. Կ. ին Դեկտ. 1906 ք. Շրջանային ժողովում ընդունուած բաճառները	>		
2.- Տեղեկագիր «Սիւնիք» շրջանի	344		

Ն Ի Ք Ե Ի Դ. Յ. Դ. Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Ք Ե Ա Ն Հ Ա Մ Ա Բ

Դ. Հ Ա Տ Ո Ր

Հրատարակության պատրաստեց եւ խմբագրեց ՀՊԱԶ ՏԱՄՆԱԳԵՏԵԱՆ :

«Նիւրբերգ» Հ. Յ. Դ. պատմութեամբ համար» շարքի երկրորդ հատորները հրատարակուած են 1972 (Ա. հատոր), 1973 (Բ. հատոր) եւ 1976 (Գ. հատոր) տարիներում եւ արժանաւորելի են կենդանանդիմ յետ:

Կեդրոնատեղի

LIBRAIRIE HAMASKAINE
10, Rue Hussein Beyhoum
Beyrouth — Liban

**ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ
ՎԱՀԷ ՍԷՔԵԱՆ ՏԳԱՐԱՆ**

Պատուէք 570
Պրակ 24
Աւարտում 28-1-1982

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ ՎԱՀԷ ՍԷՔԵԱՆ ՏԳԱՐԱՆ

Imprimé au Liban

Imprimerie HAMASKAINE